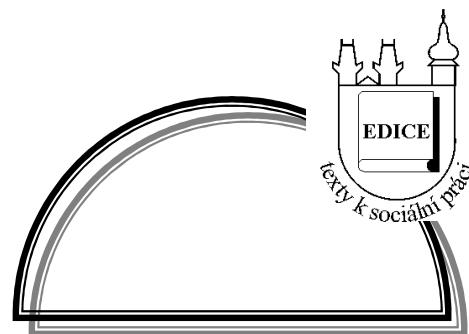

RIZIKA SOCIÁLNÍ PRÁCE

Sborník z konference VII. Hradecké dny sociální práce
Hradec Králové 1. až 2. října 2010

Katedra sociální práce a sociální politiky
Pedagogická fakulta
Univerzita Hradec Králové

a

ECCE – Evropské centrum pro komunitní vzdělávání

Martin Smutek

Friedrich W. Seibel

Zuzana Truhlářová (eds.)

**Gaudeamus
2010**

Sborník recenzovali:

prof. PhDr. Blahoslav Kraus, CSc.

(Katedra sociální patologie a sociologie, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové)

doc. PhDr. PaedDr. Kamil Janiš, CSc.

(Ústav pedagogických a psychologických věd, Fakulta veřejných politik, Slezská univerzita v Opavě)

PhDr. Ladislav Vaska, PhD.

(Katedra sociálnej práce, Pedagogická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Slovensko)

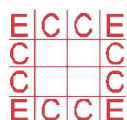
Za obsah příspěvků, původnost a literární citace odpovídají autoři jednotlivých statí. Prezentované texty nelze přetiskovat bez svolení redakční rady edice Texty k sociální práci.

ISBN 978-80-7435-086-3

Záštitu nad konferencí převzal:

doc. RNDr. Josef Hynek, MBA, Ph.D.
rektor Univerzity Hradec Králové

Konference se konala ve spolupráci s:

ECCE – Evropské centrum pro komunitní vzdělávání

Finančně a sponzorsky konferenci podpořili:

Královéhradecký kraj
ELSON electric, s.r.o., Přerov
FUTURUM vzdělávací institut, Chrudim
LEAD, a.s., Praha

Mediálními partnery konference byli:

Sociální revue
Sociální práce a společenské otázky
www.socialnirevue.cz

a

Vědecký výbor konference:**doc. PhDr. Beáta Balogová, PhD.**

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity

doc. PaedDr. Oldřich Chytil, Ph.D.

Děkan Fakulty sociálních studií, Ostravská univerzita v Ostravě

doc. PhDr. PaedDr. Kamil Janiš, CSc.

Vedoucí ústavu pedagogických a psychologických věd, Fakulta veřejných politik, Slezská univerzita v Opavě

prof. dr. hab. Zenon Jasiński

Ředitel institutu Pedagogických věd, Universita Opole, Polsko

prof. Alla J. Kapska

Vedoucí Institutu sociální práce a politiky, Národní pedagogická univerzita M. P. Dragomanova v Kyjevě, Ukrajina

prof. PhDr. Jan Keller, CSc.

Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita v Ostravě

doc. PhDr. Jan Lašek, CSc.

Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové

prof. PhDr. Jana Levická, PhD.

Fakulta zdravotnictví a sociální práce, Trnavská univerzita

JUDr. Miroslav Mitlöhner, CSc.

Vedoucí Katedry sociální práce a sociální politiky Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové

prof. PhDr. Libor Musil, CSc.

Vedoucí Katedry sociální politiky a sociální práce Fakulty sociálních studií Masarykovy Univerzity v Brně

prof. Hans-Uwe Otto

Univerzita Bielefeld, Německo

Mgr. Zuzana Truhlářová, Ph.D.

Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové

Organizační výbor konference**PhDr. Martin Smutek, Ph.D. - koordinátor****prof. Friedrich W. Seibel (ECCE)****Mgr. Jan Hloušek****Mgr. Radka Janebová****Mgr. Miroslav Kappl****doc. PhDr. Jan Lašek, CSc.****prof. PhDr. Jana Levická, PhD.****JUDr. Miroslav Mitlöhner, CSc.****PaedDr. Karel Myška, Ph.D.****Luděk Noska****doc. PhDr. Euba Pavelová, PhD.****Věra Sádovská****JUDr. Olga Sovová, Ph.D.****Mgr. Milan Šveřepa****Mgr. Zuzana Truhlářová, Ph.D.****PaedDr. Jindřich Vedlich, Ph.D.****JUDr. Ing. Petr Wisiński****PhDr. Josef Zita**

Obsah

Martin Smutek, Friedrich W. Seibel, Zuzana Truhlářová (editoři)	
Předmluva.....	9
Foreword.....	10
Libor Musil	
Tři pohledy na budoucnost sociální práce.....	11
I. RIZIKA V SOCIÁLNÍ PRÁCI V POZDNĚ MODERNÍ DOBĚ	
Peter Ondrejko - Veda alebo intervencia do sociálnej skutočnosti? (Sociálna práca ako akademická disciplína a jej budúcnosť).....	26
Elena Ondrušková, Irena Vitálošová - „Čo sa deje cestou v tuneli?“ Na „neosvetlenej“ ceste od teórie k praxi sociálnej práce.....	33
Martin Smutek - Industrializace služeb.....	40
Věra Holasová - Manažerismus v sociální práci.....	43
Andrea Bánovčinová, Katarína Levická - Spoplatnenie sociálnych služieb ako potenciálne riziko sociálnej práce.....	53
Andrej Mátel, Tibor Roman - Zodpovednosť sociálneho pracovníka voči seba a defenzívna orientácia v sociálnej práci.....	60
Ivan Rác - Význam a postavenie sociálneho pracovníka pri práci s „týranými“ ženami.....	71
Ivan Malík - Absence zpětné vazby při poskytování sociálního poradenství jako jedno z rizik vzniku syndromu vyhoření.....	77
Eva Halušková, Michal Oláh - Sociálna práca s prijímateľmi dávky a príspevkov v hmotnej núdzi predstavuje možné riziká.....	80
Michal Kozubík - Chudoba verzus kultúra (obyvatelia osád hornádskej doliny (SR)).....	86
Tibor Roman, Andrej Mátel - Administratívna práca pedagóga ako riziko formálnej práce v penitenciárnom zaobchádzaní.....	95
Janka Bursová - Rizikový klient a sociálna práca.....	101
Beáta Balogová - Rodina s členom s poruchou autistického spektra – reflexívne posúdenie životnej situácie klienta.....	108
Olga Sovová - Sociální stát a jeho odraz v judikatorní praxi.....	121
Slavomír Laca - Identita sociálnej práce v súčasnej spoločnosti.....	126
David Bouma - Několik poznámek k rizikům sociální práce duchovních.....	133
Renata Il'ášová - Rizikové faktory pri práci s rodinou.....	138
Štefánia Derevjaniková - Riziká sociálnej práce s rodinami detí s nariadenou ústavnou starostlivosťou.....	143
Monika Ulrichová - Syndrom vyhoření u pracovníků v pomáhajících profesích a možnosti logoterapie v jeho prevenci a překonání.....	149

Katarína Vanková - Možnosti eliminácie neetického prístupu sociálneho pracovníka – pracovníka sociálnej prevencie v roly poradcu ku klientovi.....	156
Martina Hrozenská - Riziká vnímania a prezentovania starnutia a staroby v postmodernej dobe.....	166
Miroslav Kappl - Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež na rozcestí.....	172
Josef Kasal - Fotbaloví fanoušci z hlediska kulturní odlišnosti.....	179
Andrea Odlerová - Riziká sociálnej práce s umierajúcimi.....	188

II. RIZIKA SOCIÁLNÍ PRÁCE JAKO PROFESE (NEUJASNĚNÁ IDENTITA SOCIÁLNÍ PRÁCE JAKO PROFESE)

Eva Mydlíková - Riziká sociálnej práce s dysfunkčnou rodinou.....	194
Kvetoslava Repková - Sociálna práca ako tichá a nenápadná profesia – diverzita interpretačných perspektív.....	198
Štefánia Kóvérová - Sociálny pracovník ako spolutvorca sociálnej reality?.....	206
Katarzyna Kosno - Model pracownika socjalnego wobec współczesnych wyzwań polskiej rzeczywistości.....	213
Libor Klenovský - Identita profese jakožto identita profesionálů.....	224
Lýdia Lehoczka - Nedostatočná sociálna ochrana v našej spoločnosti.....	230
Edyta Galas - Methodical actions in social work in the social worker's opinion	236
Martina Macková - Reflexe sociální práce jako profese.....	246
Denisa Selická, Monika Štrbová - Spoločné a rozdielne znaky profesie sociálneho pracovníka a sociálneho pedagóga.....	249
Irena Motow - Dylematy pracownika socjalnego w kwestii sprawowania funkcji opiekuna usamodzielnienia wychowanka instytucji resocjalizacyjnej.....	254
Lenka Holá - Rizika vstupu mediátora do konfliktního systému.....	260
Iva Burianová - Je sociální práce realizovaná sociálními službami v rámci zaměstnávání osob znevýhodněných na trhu práce legitimní?.....	266
Ivana Půlpánová, Zdeněk Mlčák - Vybrané aspekty motivace k dobrovolnictví.....	272
Vlasta Janská - Moc jazyka a jeho vliv na konstrukci profesní identity pomáhajícího pracovníka v oblasti péče o duševní zdraví.....	279
Lenka Vavrinčíková - Riziká sociálnej práce s užívateľmi a užívateľkami drog	287
Beáta Balogová - Klúčové kompetencie sociálneho pracovníka a reflexivita v posudzovaní životnej situácie.....	294
Miroslav Mítlöhner - Právní hlediska přípustnosti rizika při poskytování sociálních služeb.....	303
Jan Syrový - Nevolnost sociální práce.....	313
Jiří Staniček - Impérium vrací úder – česká terénní práce na prahu 21. století....	318
Dušan Demčák - Sociálny pracovník v samospráve – teória a prax.....	322
Josef Zita - Mechanismy inerce v transgenerační (re) produkci profesie sociální pracovník/ pracovnice, jejich možná rizika.....	328
Daniela Květenská - Rizika sociální práce jako profese.....	342
Zoja Koscurová - Prečo profesia sociálneho pracovníka v školskom systéme na Slovensku dodnes absentuje.....	349
Gabriela Čáсарová - Školská sociálna práca v USA a na Slovensku.....	353

Miroslav Lyko - Inštituce Katolíckej charity na Slovensku jako spôsob realizácie sociálnej práce v sekulárnej spoločnosti.....	358
---	-----

III. RIZIKA VZDĚLÁVÁNÍ V SOCIÁLNÍ PRÁCI (SPECIFIKA VZTAHU TEORIE A PRAXE)

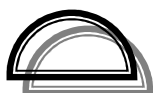
Jana Levická - Pregraduálna príprava ako jedno z možných rizík sociálnej práce.....	362
Zuzana Truhlářová - Rizika aplikácie kompetenčného modelu učení v kontextu vzdelávania študentů bakalářských oborů sociální práce.....	370
Wiesław Sikorski - Kompetencie komunikacyjne pracownika socjalnego a jakość jego interakcji z klientami.....	383
Jana Pružinská - Prístup sociálneho pracovníka ku klientovi z pohľadu teórie a praxe.....	394
Jindra Novotná, Jan Lašek - Rizika a stratégie študijného štýlu študentů sociálních oborů, jejich srovnání se studenty FIM UHK a mírou autonomie.....	401
Szabó Béla - Motivation of the elderly unemployed – a partnership for positive change.....	410
Luba Pavelová, Milan Tomka - Aké sú požiadavky na profesionálny profil absolventa študijného programu sociálna práca?.....	416
Lýdia Lešková - Využití teoretických poznatků v praxi sociálního kurátora pro děti v slovenské republice.....	425
Miriam Hlinková - Postoj nezamestnaného k sociálnemu pracovníkovi.....	432
Alena Kajanová - Specifika sociální práce s romskými dětmi v SaSM-DDM ČB – teorie a praxe.....	441
Peter Jusko - Teória a prax sociálnej politiky vo vysokoškolskom vzdelávaní sociálnych pracovníkov.....	447
Adéla Zrzavá - Profesionalita a/nebo spojení.....	454
Alina Kubíková - Fenomén spirituality a jeho integrace do osnov sociální práce.....	459
Petra Balážiová, Luba Pavelová - Vplyv sociálnej práce na kvalitu života odľechených závislých v procese resocializácie.....	465
Miloš Votoupal - Způsob chápání identity osob s mentálním handicapem jako zdroj specifického přístupu při práci s touto cílovou skupinou.....	472
Katarína Levická, Andrea Bánovčinová - Možnosti uplatnenia získaných teoretických poznatkov očami absolventov.....	478
Marta Vaverčáková, Ľubica Gergelová - Vzdelávanie a rozvoj zamestnancov	486
Lenka Kvašňáková, Beáta Balogová - Prípadová štúdia ako výskumná metóda v sociálnej práci – Výber prístupu ku kvalitatívnej prípadovej štúdii.....	490
Martin Chadima - Nepostradatelnost prvků charitativní péče v sociální práci – styčné body charitativní péče a sociální práce.....	497
Jana Machová, Tereza Kocurová - Sociálně právní ochrana dětí z pohledu sociálních dávek – někde je chyba!.....	501
Zuzana Hloušková, Jan Hloušek - Víme, kde je hranice dobrovolnictví a odborné studentské praxe?.....	509
Kamil Janiš - Volný čas seniorů pohledem študentů sociálních oborů.....	515

Agáta Vlachovičová - Mihaľová, Otto Csámpai - Rizikové dôsledky súčasných koncepcií a prístupov k riešeniu rómskej problematiky.....	526
Iveta Dolejší, Martin Kaliba, Martina Syrová - Rizika v pomáhajících profesích-rizikové chování studentů pomáhajících oborů se zaměřením na užívání návykových látek.....	532
Jana Topoliová - Profesionálna zodpovednosť vo vzťahu k základnej legitimitnosti sociálnej práce.....	536
Olena Bykovska - Non-formal education system in Ukraine: state and perfection of its contents and methodics.....	542
Dagmar Marková, Alica Žabková - Miera homofóbie u sociálnych pracovníkov/čok a študentov/tiek sociálnej práce ako možné riziko v ich vzdelávaní.....	550

Přílohy:

Královéhradecký kraj - Individuální projekt: Podpora sociální integrace obyvatel vyloučených lokalit v Královéhradeckém kraji.....	563
Královéhradecký kraj - Individuální projekt: Služby sociální prevence v Královéhradeckém kraji.....	564

Předmluva

Otázka rizik v soudobé společnosti je téměř všudypřítomná. Mnozí velcí myslitelé v oblasti společenských věd hovoří přímo o rizikové společnosti (Beck), jiní hovoří o tomtéž nepřímo. Giddens považuje za „riziko“ i současnou rodinu, jež už není tou institucí, ke které bychom se obraceli s důvěrou a s požadavkem na zajištění rizik. Naopak stává se sama rizikem, jež je třeba předem kalkulovat. Dochází tak např. k tomu, že počítáme, kolik nás bude stát výchova vlastního dítěte...

Český přední sociolog Miloslav Petrušek si dal práci a sestavil až encyklopedické dílo „Společnosti pozdní doby“ (2007), v němž uvádí více než sto adjektiv, která se v souvislosti s dnešním stavem společností západní civilizace objevují. Záměrem tvůrců mezinárodní konference VII. Hradecké dny sociální práce, jejíž výstupy v podobě konferenčního sborníku právě držíte v ruce, bylo dát prostor jednotlivým účastníkům vyjádřit se spontánně k jejich subjektivnímu vnímání klíčových pojmů této konference. Např. téma první sekce konference „rizika v sociální práci v pozdně moderní době“ dává prostor k velmi různorodým pojetím toho, co je vlastně onou „pozdní“ dobou. Nechme účastníky konference, aby sami naši soudobou společnost „onálepkovali“ či „etiketizovali“. Soudíme, že kolik hlav, tolik nakonec pojetí „pozdní doby“. Při volbě témat pro všechny sekce konference jsme se snažili postupovat tak, abychom se záměrně vyhnuli termínu „postmoderní“, jelikož v tomto případě může jít o jeden z dílčích projevů „pozdní“ doby.

Otázky rychlých proměn doby nechávají klidným jen málokoho, proto ta přemíra a snad až nadužívání pojmu „riziko“ v dnešní době. A opět, kolik autorů, tolik různých představ o možných rizicích dnešní doby a jejich odrazu v oboru sociální práce. Proto se v dalších sekcích konference vyjadřovali účastníci k tématům týkajícím se „rizik sociální práce jako profese“, ve kterém se snažili pojmout velmi obtížně uchopitelné téma, téma „identity sociální práce jako profese“. V další tématické odnoži konference se pak autoři vyjadřují k tématu „rizik ve vzdělávání v oblasti sociální práce“ a uchopují tak problematiku a pojmenovávají specifika vztahu teorie a praxe v oblasti sociální práce.

Sborník dodržuje zde nastíněnou logiku a je tedy rozdělen do tří hlavních částí, kterým předchází hlavní úvodní stať z pera Libora Musila, která se stává teoretickým uvedením do problematiky možných budoucností oboru sociální práce. Jeho text se vyjadřuje k možnostem a perspektivám sociální práce v soudobé společnosti a identifikuje tři teoretické proudy myšlení, které mohou obor a jeho legitimitu v soudobé společnosti osvětlit. Nechme se však společně inspirovat i řadou dalších pojetí možností i rizik, které pro nás budoucnost nejspíš připravuje.

Martin Smutek, Friedrich W. Seibel, Zuzana Truhlářová (editoři), listopad 2010

Foreword

The term „risk“ is almost everywhere today. Many of great social scientists talk about „the risk society“ directly (Beck), others speak about the same thing indirectly. Giddens consider even contemporary family as a „risk“ institution. It is no more an institution of security and safety, it is more risk itself. The risk which we should calculate. This process ends in calculation how much money we will spend during the period of care of our children until they become self-sufficient...

Czech prominent sociologist Miloslav Petrušek prepared nearly encyclopedic book „Societies of late era“ (Společnosti pozdní doby, 2007). He presented more than 100 adjectives we can find in context of present societies of western civilization. The aim of organisers of the international scientific conference 7th Hradec Days of Social Work was to give to participants space for expression of their subjective feeling of key terms of this conference. For example the topic of the first workshop of the conference „Risks in social work in late modern era“ was ideal for very broad scope of reflection of the term „late modern“ society. We let participants to „label“ the society their own way - how many brains, that many „labels“. We also tried to avoid the term „postmodern“ when preparing this workshop, because this term can be understand as only one of possible labels for „late modern society“.

Fast changes in contemporary society are provoking our brains strong way. That is why the term „risk“ is even over-used today. In the next workshop of the conference participants discussed the topic „Risks of social work as a profession“. They tried to catch almost uncatchable topic „identity of social work“.

In the last workshop of the conference there were discussions concerning „Risks of education and training in social work“. Participants worked on specificities of theory-practice relationship in social work.

This anthology follows the logic described above. The book is divided into three main parts and the introduction is written by Libor Musil. He presents perspectives and potentialities of social work for the future. He identifies three main theoretical directions we can use for description and interpretation of legitimacy of social work in the future. But let make any other theoretical points of view in this book to impress over us.

Martin Smutek, Friedrich W. Seibel, Zuzana Truhlářová (editors), November 2010

Tři pohledy na budoucnost sociální práce

Libor Musil¹

Abstrakt: Příspěvek reaguje na problém sociální práce jako nevykrytalizovaného oboru v české společnosti. Autor odpovídá na otázku, jaké pohledy na místo sociální práce v soudobé společnosti a na její vnitřní integraci nabízí česká teorie sociální práce. Příspěvek popisuje tři pohledy – „strukturalistický“, „konzervativní“ a „postzdně-mderní“ a líčí jejich interpretaci možností a podoby institucionalizace sociální práce v české společnosti. Zatímco „strukturalistický“ a „konzervativní“ pohled vychází z moderní představy oboru jako „monopolu“, „postmoderní“ pohled rozvíjí představu zapojování sociálních pracovníků do „přechodných struktur“. To, co se z moderní perspektivy oboru jako „monopolu“ může jevit jako „nevykrytalizovanost“, se z postmoderní perspektivy jeví jako standardní podoba institucionalizace oboru.

Klíčová slova: Sociální práce, budoucnost, Strukturalistická sociální práce, konzervativní sociální práce, postmoderní sociální práce

Abstract: The paper reacts to the problem of unclear identity of social work in the Czech society. Author deals with the question, which points of view on the role of social work and its internal integration we can find in the Czech social work theory. The paper describes three different points of view – „modern-conservative“, „modern-critical“ and „postlate-modern“. Their possible interpretation of future potential and ways of institutionalization of Czech social work is presented. While „modern-conservative“ as well as „modern-critical“ points of view stems from social work as the „monopoly“, „postlate-modern“ point of view develops the idea of connection of social workers into „temporary structures“. This point may be seen from the modern „monopoly“ perspective as „uncrystallized“ position, but from the postmodern point of view it appears as standard way of institutionalization of social work.

Key Words: Social Work, Future, Structuralist Social Work, Conservative Social Work, Postmodern Social Work

Cílem následujícího textu je stručně vyjádřit² základní teze referátu k otázce: „Jaké výhody a rizika může mít pro vývoj sociální práce uplatnění známých pohledů na její výhled do budoucna?“

Během posledních tří let se na stránkách časopisu Sociální práce/Sociálna práca objevily tři pohledy na výhled instituce sociální práce do budoucna (viz Chytil, 2007; Jinek, 2009; Musil, 2008; Růžicková, Musil 2009; Navrátil, Navrátilová, 2008). Protože jejich autoři své přístupy jednoznačně nepojmenovávají, dovoluji si k jejich odlišným

¹ prof. PhDr. Libor Musil, CSc., Katedra sociální politiky a sociální práce, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita v Brně.

² Čtenářům sborníku předkládám přehled základních argumentů, které nejsou ani šířeji vysvětleny, ani důsledněji zdůvodněny. Doufám, že odpověď na výše uvedenou otázku pojednám úplněji v jiném, zpracovanějším textu.

způsobům argumentace přiřadit označení „konzervativní¹ moderna²“, „kritická³ moderna“ a „postzdní⁴ moderna“.

Soustředím se na rozdíly těchto tří pohledů. Nejprve vysvětlím svoji odpověď na otázku, čím se liší představy o instituci sociální práce prezentované autory „konzervativní“ a „kritické“ moderny na jedné straně a „postzdní moderny“ na druhé straně. V souvislosti s tím se pokusím jednak z pohledu teorie sociální instituce a dále z pohledu „moderny“ a „postzdní moderny“ zformulovat domněnku, že „sociální práce je v české společnosti nevykrytalizovanou institucí“. To mi umožní položit otázku, jaké výhody a jaká rizika může mít, pokud přijmeme pohledy „konzervativní“, „kritické“ a „postzdní“ moderny za východisko reakce na nevykrytalizovanost instituce sociální práce. Abych na tuto otázku mohl odpovědět, popíšu představy všech tří pohledů o kontextu vývoje a o výhledu sociální práce do budoucna. Nakonec se pokusím anticipovat, jaké výhody a jaká rizika by autoři jednotlivých pohledů na vývoj sociální práce ze své perspektivy připsali svému vlastnímu a zbývajícím dvěma pohledům.

Nevykrytalizovanost sociální práce očima teorie sociální instituce

Keller (1991: 54–57) definuje „sociální instituci“ jako uvědomovaný a na základě minulého jednání ustálený (standardizovaný) způsob řešení nějakého reálného nebo fiktivního problému, jehož uplatňování členové skupiny (společnosti) od sebe vzájemně očekávají⁵.

¹ Termínem „konzervativní“ označuji přístup Jinka (2009), který se – jak podle mě plyne z jeho textu – opírá o představu, že kvalitu příštího vývoje sociální práce může zajistit začlenění instituce sociální práce do smysluplného řádu společnosti, který může anticipovat osvícená autorita, a že k začlenění sociální práce do takového řádu povede vyřešení dosud nevyřešených problémů moderního vývoje.

² Výrazem „moderna“ označují pohled lidí, kteří se na vývoj sociální práce dívají z „moderní“ perspektivy. Obraz soudobé společnosti, který tyto autoři ze své perspektivy „kreslí“, bych označil slovem „modernita“, případně výrazem „moderní situace“ nebo „moderní společnost“. Stejným způsobem používám výrazy „postzdní moderna“ a „postzdně moderní situace“.

³ Termínem „kritická“ označuji přístup Chytila (2007), podle něhož se sociální práce dostala do úzkých v důsledku destrukce veřejné politiky politickou aktivitou ekonomických elit. Na první pohled se zdá, že Chytilova „kritičnost“ je namířena vůči strategiím těchto elit. Za klíčový projev jeho „kritičnosti“ ovšem považuji tvrzení, že sociální pracovníci nepostřehli nebezpečí, které jim hrozí, nadále rozvíjejí představy sociální práce „první moderny“ a v důsledku tohoto nedostatku sebe-reflexe se mohou stát „hrobníky“ sociální práce. Myslím, že Chytil chápe vyvlastnění veřejné politiky ekonomickými elitami jako ránu osudu a terčem jeho kritiky jsou především sociální pracovníci a jejich omezená schopnost adekvátně reagovat na to, co se kolem nich děje.

⁴ Označení „postzdní“ je asi poněkud bizarní, ale umožňuje mně vyjádřit představu, že stanovisko, které publikovali Musil s Růžičkovou, vychází primárně z perspektivy „post-moderny“, jejich pohled na utváření sociálních skupin je však analogický jak pohledu autorů „post-moderny“, tak „pozdní moderny“ (podrobněji viz Musil, 2008: 71–74; Růžičková, Musil, 2009: 88–90).

⁵ Keller (1991: 56) dále uvádí, že pro sociální instituci je charakteristický sklon členů skupiny „rozumově zdůvodnit“ jejich vzájemně očekávání, že budou uplatňovat určitý způsob řešení problému. Keller, domnívám se, netvrdí, že tato charakteristika musí nutně nastat, aby ustálený způsob řešení nějakého problému bylo možné považovat za „sociální instituci“. S odvoláním na Sumnera říká, že „*institute jsou [...] uvědomované a dodatečně racionalizované obyčejy, u nichž je snaha závaznost rozumově zdůvodnit.*“ Výraz „je snaha“ podle mě připouští, že tato snaha nemusí být nutně příliš intenzivní nebo úspěšná. Podle mě z toho plyne, že „rozumové zdůvodnění závaznosti obyčejy“ se nemusí nutně projevit. Podstatné je, že obyčej se podle Kellera stává „institucí“ pokud je jeho užívání „uvědomované“.

Aby byla sociální práce v české společnosti v duchu této definice vykrystalizovanou institucí, muselo by v české společnosti nastat následující: Za prvé by lidé v české společnosti museli vědomě označit specifický problém, který podle nich nejde přiměřeně řešit jim známými způsoby určenými pro řešení jiných problémů. Za druhé by museli vědomě uznat, že v minulosti ustálený, specifický způsob jednání, pro který se vžilo označení „sociální práce“, považují za způsob řešení právě tohoto problému. Za třetí by od sebe lidé v české společnosti museli navzájem očekávat, že v případě konfrontace s daným problémem jej budou řešit tímto ustáleným způsobem.

Domnívám se, že v české společnosti není v případě „sociální práce“ naplněna první a třetí z uvedených definičních charakteristik.

Druhá uvedená charakteristika instituce je podle mě naplněna v tom smyslu, že lidé v české společnosti běžně používají označení „sociální práce“ a označují jim určitý v minulosti ustálený typ jednání, který považují za způsob řešení určitého problému. Potíž je podle mě v tom, že výrazem „sociální práce“ neoznačují řešení toho problému a ten způsobu jednání, který byl během posledních asi sto třiceti let ve většině moderních společností severní Ameriky a Evropy, včetně Československa před rokem 1950, vědomě uznán jako „sociální práce“.

V moderních společnostech bylo pod označením „sociální práce“ uznáno odborné působení na účastníky problematických sociálních interakcí s cílem dosáhnout jejich vzájemného přizpůsobení a zmírnění problematičnosti jejich interakce. Toto pojetí instituce „sociální práce“ vychází z představy, že úkolem sociálních pracovníků má být řešení problému nevládaných sociálních interakcí jedinců, skupin a organizací způsobem, který spočívá v souběžném působení na obě „strany“ nevládané interakce. Jejich vzájemné přizpůsobení a zmírnění problematičnosti jejich interakce nelze z tohoto hlediska dosáhnout toliko působením na „klienta“ (jedince, skupinu, respektive zájmovou komunitu), ale také působením na druhého účastníka interakce (jedince, skupinu nebo organizaci). Lorenz tuto představu vyjadřuje výrokem, že společnost pověřila sociální práci, aby byla „prostředníkem“. (Lorenz, 2004: 146–1 47) Metaforicky lze tutéž představu vyjádřit příměrem, že očekávaným úkolem sociálního pracovníka je „být mostem“ mezi lidmi v nesnázích a společnostech.

Pamětnice Věra Novotná (1998: 2–4) líčí českou představu o sociální práci před rokem 1950 způsobem, který sleduje výše citovanou Lorenzovu myšlenku „prostředníka“. Popisuje (Novotná, 1998: 2–4), jak před rokem 1948 jako absolventka rodičů se (a vzápětí zaniklého) českého vysokoškolského studia sociální práce pomáhala lidem s dlouhodobým onemocněním najít po skončení léčení práci. Nejprve spolu s lékaři posoudili „*co může z hlediska [...] plicního nálezu a z hlediska svých schopností dělat*“. Potom „*nastalo chození od jednoho podniku ke druhému, od firmy k firmě*.“ Hledala např. práci klientce, která ukončila školní docházku v sedmé třídě v zařízení pro léčení dětské kostní tuberkulózy. Poté, co „*proběhla nespočetná jednání*“ našla patnáctileté dívce, která „*nic neumí*“, práci se složenkami v bance. Ředitel jí sice řekl: „*Já nejsem žádný zaopatřovací ústav ...*“, dokázala ho ale přesvědčit a dívka, která vyrostla v nemocničním zařízení, mohla nastoupit na své první místo. Za pozornost stojí nejen odhodlání Věry Novotné zprostředkovat akceptaci klientky ředitelem, ale také fakt, že se s ní ředitel banky jako se sociální pracovnící vůbec bavil. Asi to tehdy pro něho nebylo nic divného.

Představa sociální práce jako „mostu“ byla ovšem v dalším toku událostí opuštěna a na přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století bylo slovem „sociální práce“

označován jiný způsob řešení jiného problému. Sousloví „sociální práce“ bylo a dosud převážně je spojováno se řešením problému, který by bylo možné označit výrazem „akutní důsledky omezené soběstačnosti chudých nebo znevýhodněných jedinců“. Vžila se představa, že způsobem, kterým má podle očekávání společnosti „sociální práce“ a uživatelé její pomoci tento problém zvládat, je „bezprostřední uspokojování akutních potřeb jedinců“, tedy typ standardizovaného jednání, pro který se v minulosti vžila taková označení jako „sociální péče“, „sociální služby“, „rozdávání almužen“, „výplata zákonem stanovené chudinské pomoci“ apod.

Toto „přeznačení“ významu slova „sociální práce“ podle mě mělo a má několik důsledků, které zatím budu pro nedostatek empirických zjištění považovat za dlouhodobým zúčastněným pozorováním podložené domněnky.

Za prvé se domnívám, že problém nedostatečného zvládnutí interakcí chudých a znevýhodněných se subjekty v jejich sociálním prostředí ocitl mimo vědomí české společnosti. Řečeno jazykem definice sociální instituce, problém, který je podle mezinárodních tradic považován za předmět sociální práce, není v české společnosti vědomě uznán jako problém.

Spojení „sociální práce“ s problémem „akutního neuspokojení potřeb jedinců“ mělo – za druhé – za následek, že představa „souběžného působení na obě strany problematické interakce s cílem dosáhnout jejich vzájemného přizpůsobení“ byla vymazána z veřejného mínění o sociální práci. Ta je místo toho běžně spojována s představou „působení na jedince s cílem korigovat jeho omezenou schopnost uspokojovat osobní potřeby způsoby, na něž je společnost zvyklá“. Česká veřejnost a její volení představitelé od sociálních pracovníků neočekávají zprostředkování vzájemného přizpůsobení mezi znevýhodněnými a společností. Očekává od nich, že zkorigují poskytnutím zdrojů, praktickou pomoci nebo podporou učení nezpůsobilost znevýhodněných jedinců. Řečeno jazykem definice sociální instituce, mimo vědomí české společnosti nezůstal pouze problém nezvládaných interakcí, ale také mezinárodními tradicemi uznávaný způsob jeho řešení.

Třetím důsledkem spojení slova „sociální práce“ s „bezprostředním uspokojováním akutních potřeb chudých a znevýhodněných jedinců“ podle mého názoru je, že v české společnosti sice existuje standardizovaná pomoc při uspokojování potřeb, předmětem standardizovaného působení ovšem není jedna z podstatných příčin neuspokojování potřeb. Za tu lze považovat právě nesnáze lidí v interakcích s jedinci, skupinami a organizacemi v jejich sociálním prostředí. Přestože mnozí tyto nesnáze prožívají, pomáhající organizace reagují většinou jen na jejich důsledky. To, co bychom mohli považovat za příčinu (nesnáze lidí v interakcích) bylo v české společnosti nahrazeno následkem (akutním neuspokojením potřeb). Příčina zmizela lidem z očí a za „sociální práci“ byl označen ustálený způsob řešení jejich důsledků.

Výsledkem je, že lidé v české společnosti rutinně očekávají, že problém neuspokojení potřeb bude řešen pomocí „sociálních služeb“ a „výplaty sociálních dávek“, a jsou běžně přesvědčeni, že tyto způsoby uspokojování akutních potřeb jsou vhodnými způsoby zvládnutí „obtížných životních situací“. Ty přitom veřejnost i její volení zástupci obvykle chápou jako situace způsobené nedostatkem individuální schopnosti jedinců uspokojovat osobní potřeby. Lidé sice mají zkušenost s tím, že jim uspokojování potřeb komplikují nesnáze v interakcích s jinými subjekty v jejich sociálním prostředí (s blízkými, školami, úřady, majiteli bytů, dodavateli vody a energie, zaměstnavateli, nemocnicemi, médii, reklamou ... atd.). K dispozici ovšem

nemají ustálený způsob, jak tyto nesnáze zvládat. Pokud někdo prožívá pro něho těžko zvládnutelné nesnáze v interakcích a nemá blízkého člověka, který mu s těmito nesnázemi spontánně pomůže, zůstává se svým problémem osamocen.

Poskytovatelé sociálních služeb a distributoři „dávek“ neberou tuto část problému „obtížných životních situací“ na vědomí, a pokud tak činí, děje se to často mimo jejich oficiální pracovní náplň. Klienti od poskytovatelů sociálních služeb a od úředníků sociálního zabezpečení řešení jejich nesnází s interakcemi neočekávají. Přesněji řečeno, pokud poskytovatelé nebo úředníci na objednávku pomoci se zvládnutím potíží v interakcích nereagují, klienti to většinou prožívají jako „normální“. Lidé, kteří v sociálních službách a na úřadech sociálního zabezpečení působí pod označením „sociální pracovníci“, jsou běžně chápáni jako „uspokojovatelé akutních potřeb“ a od svých zaměstnavatelů obvykle nedostávají zakázku, aby klientům pomáhali se zvládnutím těch příčin nedostatečného uspokojování jejich potřeb, které souvisí s potížemi v interakcích. Absolventi škol sociální práce se této zakázky zpravidla nedožadují a běžně akceptují zaměstnavatelem vymezenou roli „uspokojovatele akutních potřeb“ jedinců.

Společnost si zvykla ztotožňovat „sociální služby“ a „vyplácení dávek“ se „sociální prací“ a sociální práce chápána jako ustálený způsob prevence dopadů nezvládnutí interakcí na uspokojování potřeb téměř neexistuje. Případně existuje okrajově, což mnoho nemění na převládajícím nedostatku vědomého uznání problému s interakcemi a na nedostatečné akceptaci jeho řešení působením na obě strany problematických interakcí. Existující výjimky¹ potvrzují pravidlo, že problém „obtížných životních situací“ je v očích české společnosti zužován na problém akutního neuspokojení potřeb jedinců.

Nevykrystalizovanost instituce sociální práce očima „moderny“ a „postzdni moderny“

Předpokládám, že autoři, kteří píší z hlediska „moderny“ i „postzdni moderny“ by se vcelku shodli, že sociální práce v české společnosti není jako instituce jasně ustavena. Její nevykrystalizovanost by ale pravděpodobně popsali odlišně. Důvodem podle mě je, že vycházejí z odlišných představ o tom, jakým způsobem může být sociální práce institucionalizována. Jinak řečeno, „moderna“ a „postzdni moderna“ odpovídají odlišně na otázku: „Jak mohou sociální pracovníci organizovat svou činnost a své vztahy se společností, aby díky tomu společnost vědomě uznala, že potřebuje pomoci s řešením problému nesnází lidí v interakcích, a že sociální práce dokáže tento problém řešit svým specifickým způsobem?“ Rozdíl obou odpovědí na tuto otázku znázorňuje přehledně schéma číslo 1.

¹ Výjimku zde tvoří rodinné poradenství, které je doménou psychologů. Ti se programově orientují na řešení sociálně-psychologicky chápaných interakcí, které by bylo z hlediska sociální práce možné zařadit mezi tzv. „mikro-sociální interakce“. Rodinní poradci však u nás obvykle neaspírují na poskytování pomoci v interakcích s organizacemi a subjekty, jejichž působení je – rámcově řečeno – celospolečenské. V rámci sociálních služeb se spíše v nevládním sektoru (např. v tzv. terénní sociální práci apod.) objevují snahy pomáhat klientům se zvládnutím interakcí s organizacemi sociálního zabezpečení, sociálních služeb, případně obecními úřady apod.

Schéma číslo 1

Představy „moderny“ a „postzdni moderny“ o instituci sociální práce a z těchto představ vyplývající charakteristiky situace sociální práce v české společnosti

	perspektiva „moderny“	perspektiva „postzdni moderny“
označení instituce SPR	„profese“	„pojetí pomoci“
pojetí instituce SPR	společností uznaný, státem garantovaný MONOPOL skupiny s exkluzivním členstvím na poskytování určitého typu pomoci	dílčí PŘÍSTUP uznaný jako užitečný členy přechodné sítě otevřené různým způsobům řešení určitého problému
projevy „nevykrytalizovanosti“	→ málo specifická objednávka (objednávka „sociálních služeb“ a „výplaty dávek“, ne pomoci se zvládnutím interakcí) → nejasná identita → nevyhraněná metodika → neexistuje (je slabá) státní garance monopolu	→ nejasná objednávka (očekává se něco specifického, ale není jasné, v čem to má spočívat) → dvojí identita (sociálního pracovníka a člena sítě) → nejasná ↔ otevřená metodika? → schopnost poskytnout pomoc se zvládnutím interakcí není spolehlivou vstupenkou do sítě

O způsobu institucionalizace sociální práce jsem donedávna sám uvažoval z hlediska „moderny“. Pohled autorů, kteří se na vývoj sociální práce dívají z této perspektivy, proto mohu popsat na základě vlastní zkušenosti. Tito autoři si instituci sociální práce představují jako exkluzivní skupinu lidí, které stát garantuje monopol na výkon určité činnosti a jejíž členové mají možnost kontrolovat vstup dalších členů do skupiny posuzováním jejich kvalifikace. Z tohoto pohledu je klíčovým znakem nevykrytalizovanosti instituce sociální práce neexistující garance monopolu státem.

Perspektivu „postzdni moderny“ jsem sám pro sebe začal formulovat nedávno, a při jejím popisu jsem proto zatím nejistý. Shoda poznatků výzkumu s teorií postzdni-moderní situace (Růžičková, Musil, 2009: 88–90) mě vede k přesvědčení, že sociální práce se může institucionalizovat díky samostatné aktivitě jednotlivých sociálních pracovníků, kteří budou schopni pomáhat se zvládnutím potíží v interakcích a dokážou se na využití tohoto typu pomoci dohodnout se členy více či méně přechodných a sociálních sítí, jejichž účastníci autonomně spolupracují při řešení určitého problému (nejčastěji problému určité cílové skupiny). Z tohoto hlediska může být pro sociální pracovníky být nejobtížnějším rysem nevykrytalizovanosti instituce, že jim jako „vstupenka“ do zmíněných sítí nepostačí prokázat svou způsobilost k výkonu sice specifického a ostatními účastníky sítě a klienty očekávaného způsobu pomoci. Na rozdíl od psychologů, lékařů, právníků a dalších jim nepostačí „pouze“ prokázat svou schopnost zastávat roli sociálního pracovníka. Protože nenabízí standardizovaný a očekávaný způsob pomoci, musí ostatním navíc ozejmit, na jaký problém klientů (resp. cílové populace) dokážou reagovat a v čem může spočívat jejich specifický přínos k řešení problému, jímž se účastníci sítě zabývají. Tato okolnost může být pro sociální pracovníky stejně dobře stimulující, jako odrazující.

Tak či onak, domnívám se, že příznaky nevykrytalizovanosti ze své perspektivy odhalí jak ten, kdo se na věc dívá pohledem „moderny“, tak ten, kdo prožívá tutéž zkušenost z perspektivy „postzdní moderny“. Jedni i druzí se mohou setkat s tím, že společnost – zákonodárci a zaměstnavatelé počínaje a jinými pomáhajícími pracovníky a klienty konče – nepovažují jiné než vnitro-rodinné potíže v interakcích za specifický problém, který by bylo podle očekávání třeba řešit specifickým způsobem.

V česky psané literatuře byly publikovány tři pohledy, z jejichž hlediska by na tuto situaci bylo možné reagovat. Otázka zní, jaké výhody a jaká rizika může snahám o institucionalizaci sociální práce uplatnění každého z těchto tří pohledů přinést?

Kontext vývoje a výhled sociální práce očima „konzervativní“, „kritické“ a „postzdní“ moderny

Než odpovím na právě položenou otázku, musím vyložit, které okolnosti soudobého vývoje společnosti považují autoři tří zmíněných pohledů za důležité a jaký výhled podle nich tyto okolnosti skýtají sociální práci. Představy všech tří pohledů o kontextu vývoje sociální práce uvádí přehledně schéma číslo 2. Jejich představy o výhledu sociální práce nabízí přehledně schéma číslo 3.

Ve schématu 2 uvedená citace ze statí Jinka (2009), jehož pohled jsem označil termínem „konzervativní moderna“, podle mě vyjadřuje představu, že příští vývoj sociální práce je v „našich“ rukou, protože „my“ můžeme rozhodnout, zda podpoříme nějakou autoritu schopnou prosadit řád „soucitu a praktické rozumnosti“, či zda „vše ponecháme subjektivní a partikularistické volbě hodnot“. Pokud jsem Jinka správně pochopil, tento autor předpokládá existenci aktéra, který bude schopen provést v rámci celé společnosti nebo alespoň v rámci celé obce sociálních pracovníků volbu mezi „řádem smysluplných hodnot“ a „voluntarismem“ (chaosem libovolných projevů vůle různých subjektů). Jinek tohoto aktéra nedefinuje, a není proto jasné, koho má na mysli. Myslím, že jeho představa „autority skýtající řád“ připomíná představu autority pozemského zástupce Autority Nejvyšší, která je běžná v prostředí Římsko-katolické církve. Tato moje domněnka ovšem neřeší nevyjasněnou otázku, zda se Jinek dovolává autority církve, politických elit nebo „smysluplnými hodnotami“ oslovené komunity sociálních pracovníků. Tak či onak, jeho představa subjektu, který dokáže ve společnosti (a v jejím rámci i mezi sociálními pracovníky) prosadit řád

Schéma číslo 2

Představy „konzervativní“, „kritické“ a „postzdní moderny“ o kontextu vývoje sociální práce

	„konzervativní moderna“	„kritické moderna“	„postzdní moderna“
kontext vývoje SPR	SPR by měla být součástí moudře řízeného řádu komunit a společnosti	podmínky pro SPR jsou v rukou ekonomických elit, které komodifikují sociální politiku a služby	SPR se zapojují do nezávislých uskupení, reagujících po svém na aktuální problémy (cílových populací)

autentické vyjádření autorů	„Požadovat od sociálních pracovníků ctnost soucitu či praktické rozumnosti a vše ostatní ponechat subjektivní a partikularistické volbě hodnot je sotva uspokojující odpovědí na výzvy našeho světa.“	„Privatizace“ a „aplikace ekonomického kódu“ je „namířena proti [státem podporovaným] sekundárním vazbám ochrany [včetně sociální práce]“, které měly v první fázi modernizace kompenzovat rozvrat přirozených vazeb pomoci, „a požaduje jejich ... odbourání.“	„Lidé už nevěří velkým plánům slibujícím ve jménu ušlechtilé ideje lepší příští pro všechny. Sdružují se tudíž do přechodných uskupení, kde mohou řešit aktuální problémy a diskutovat je podle vlastních pravidel.“ (Lyotard) Příliš abstraktní teorie „nedovedla vytvořit diferencované metody umožňující přiměřenou reakci na specifické potřeby různých skupin klientů vyjadřovaných [hnutími prosazujícími jejich zájmy ¹] (Lorenz)
pramen	(Jinek, 2009: 109)	(Chytil, 2007: 65, 68–69)	(Růžičková, Musil, 2009: 88–90)

smysluplných hodnot, je bytostně „moderní“ a ostře kontrastuje s představami Chytila a Růžičkové s Musilem.

Chytil předpokládá, že se moderní společnost rozpadne na mocensky a kulturně autonomní, „obnovujícími se primárními vazbami“ vnitřně regulované komunity (viz druhý sloupec schématu 2). Navíc anticipuje, že v jejich rámci bude moc distribuována mezi „sítě mocných patronů“ a „solidární pospolitosti“ (viz schéma 3). V takto decentralizované („refeudalizované“) společnosti komunit s více než jedním centrem moci by se stěžím mohla prosadit autorita, která by byla organizačně nebo ideologicky tak mocná, aby všem autonomním a vnitřně decentralizovaným komunitám „určila řád smysluplných hodnot“. Jinek tuto autoritu v Chytilově představě postrádá, a ve své kritice statí autora „kritické moderny“ proto vyjadřuje obavu, že kdyby došlo na Chytilova slova, „bude vše ponecháno subjektivní a partikularistické volbě“ (viz schéma 2).

Jinkovu reakci na představy Růžičkové a Musila zatím neznáme. Předpokládám, že by na ně Jinek reagoval podobně jako na argumenty Chytila. Růžičková s Musilem uvádějí, že jejich respondenti vyjadřovali pochybnosti o možnosti, že by „ideu kvalifikované pomoci klientům“ mohl uskutečnit velký kolektiv všech sociálních pracovníků (viz třetí sloupec

¹ Lorenz (2007: 109) uvádí např. antipsychiatrická, genderová, antirasistická hnutí, hnutí lidí s postižením aj.

Schéma číslo 3

Představy „konzervativní“, „kritické“ a „postzdni“ moderny o budoucnosti sociální práce

	„konzervativní moderna“	„kritické moderna“	„postzdni moderna“
výhled SPR	→ udržet SPR v rámci sociální politiky státu, → zlepšit lidský potenciál SPR, → řešit etické problémy ¹	→ (ztráta šance na monopol) → SPR bude přechodně „sloužit“ zisku → šance spočívá v zaměření se na komunitní podporu obnovu-jících se primárních vazeb v komunitách	→ nedůvěra ve velkou kolektivní akci všech SPR (ústup od mono-polu) → využití specifického přístupu SPR v rámci spolupráce při řešení problémů cílových skupin
autentické vyjádření autorů	„současné instituce sociální ochrany ² ... představují zatím to jediné, co máme [...] jistotu [...] Uvažovat o změně přístupu [...] před vyřešením v minu-losti generova-ných, ale odlože-ných problémů ³ [...] by znamenalo tuto jistotu oslabovat.“	SPR se „zatím stává službou na trhu ... orientována na zisk.“ Destrukce sekundárních vazeb může vést k „revitaliza-ci [příbuzenských, obecních aj.] vazeb primární sociabilit-ty“. Sociální pracovníci by pak stáli před volbou „mezi začleněním do sítě mocných patronů (refeudalizace ...), anebo vy-tvářením pospolitostí, které se budou navzájem chránit, když [to] zmodernizovaná společnost nedokáže.“ SPR „může přežít“ zaměří-li se na „udržení	Oslovení ⁴ SPR „si přeji, aby se v praxi prosadila idea ‚kvalifikova-né pomoci klientům‘. Nevěřím ale, že může oslovit všechny SPR [zej-ména ne stoupence ‚zastaralého úřednického pojetí‘, kteří ‚podce-ňují sociální pracovníky z NGO‘] a že by v celé obci SPR mohla po-dle všem vyhovujících pravidel proběhnout diskuse, vedoucí k realizaci [ideje ‚kvalifikované pomoci klientům‘]. Raději se za-čali – v menších skupinách a bez ohledu na ‚obor‘ – scházet s těmi, kdo řeší podobné problémy a věc-ně

¹ Jinek (2009: 108) uvádí příklad „problém černého pasažéra“, který považuje za důsledek „důrazu na individuální práva a svobody“. Ten přinesl „objev možnosti ‚černé jízdy‘, tj. využívání výhod soužití ve společnosti bez vlastního přispění.“ Otázka je, „zda lze černé jízdy zabránit [...] donucovacím tlakem státu [...] nebo zda lze uspořádat společné věci tak, že k černé jízdě nebude ani bez mocenského nátlaku docházet [...]“

² Mezi instituce sociální ochrany řadí Jinek (2009: 108) odbory, mandatorní sociální výdaje státu, zdravotnický a důchodový systém, bezplatné všeobecné vzdělání a také „sociální práci v rámci státní sociální politiky“.

³ Jinek (2009: 108–109) mezi tyto problémy řadí např. zaostávající vzdělanost a potenciál lidí a sociální infrastrukturu, problém černého jezdce (viz výše) aj.

⁴ Růžičková s Musilem (2008: 88–89) citují výroky třinácti sociálních pracovníků, kteří v roce 2008 v rámci hloubkových rozhovorů spontánně, aniž by tušili, že „citují“ známé autory, vyjádřili představy analogické myšlenkám Lyotarda a Loreze citovaných ve výše ve schématu číslo 2.

		<i>a rozvoj komunit prostřednictvím [solidární] komunitní ekonomiky“.</i>	<i>diskutují podle pravidel vzájemného respektu [...]“.</i>
pramen	(Jinek, 2009: 108)	(Chytil, 2007: 68–70)	(Růžičková, Musil, 2009: 88–89)

schématu 2). Tyto pochybnosti chápou Růžičková s Musilem jako projev Lyotardem rozpoznané všeobecné nedůvěry v ušlechtilé ideje prosazované elitami ve větších sociálních skupinách. Myslím, že Jinek by tytéž pochybnosti chápal jako projev nedůvěry v autoritami prosazovaný řád smysluplných hodnot. Růžičková s Musilem (2008: 89) citují jednoho ze svých respondentů, který výslovně odmítá možnost, že „přijde někdo osvícený a začne do toho tlačit a [...] vybuduje prestiž sociálních pracovníků [...]“. Jinak řečeno, Růžičková s Musilem nedávají autoritám, které by se pokoušely „shora a ve velkém“ prosazovat řád navazující na jakoukoliv ušlechtilou ideu, velkou šanci. Předpokládám, že Jinek by toto stanovisko vnímal jako otevřenou propagaci voluntarismu a partikularismu.

Chytil a Jinek se shodují v představě, že prostředím, ve kterém se sociální práce může plně institucionalizovat a rozvíjet, je státem regulovaná moderní společnost. Jinek (2009: 108) to říká přímočaře, když zdůrazňuje potřebu dále dotvořit „sociální práci v rámci státní sociální politiky“.

V kontextu Chytilovi „kritické modernity“ je pohled na vazbu mezi sociální prací a státem méně jednoznačný. Podle Chytila (2007: 69–70) zasáhla destrukce moderních, státem garantovaných sekundárních vazeb ochrany i sociální práci. Není-li nabídka sociální práce klientům garantována státem, ocitá se sociální práce v přechodném „období dočasněho triumfu ekonomické racionality“ a „přestává být službou sui generis“, protože není orientována na pomoc těm, kdo si ji nemohou koupit, ale na zisk (viz druhý sloupec schématu 3). Jinak řečeno, zbavena státní garance monopolu na bezplatnou pomoc potřebným, přestává být sociální práce z perspektivy „kritické modernity“ sama sebou. Zdá se tedy, že mimo rámec státní sociální politiky, přestává sociální práce pro Chytila existovat. Ukazuje se ovšem, že v očích jde o epizodu (Chytil, 2007: 70 a schéma 3), která bude překonána refeudalizací a obnovou primárních vazeb, z níž vyplyne potřeba zaměřit sociální práci na „udržení a rozvoj komunit prostřednictvím [solidární] komunitní ekonomiky“. Sociální práce má tedy v očích Chytila šanci znovu ožít. Je proto s podivem, že to autor „kritické modernity“ nelíčí jako nový začátek, ale jako „stéblo“, které dává „tonoucí“ sociální práci chabou nadějí, že snad „může přežít“ (viz schéma 3). Přesněji řečeno, že „snad může přežít i bez garance státu“. Zdá se, že bez ní to pro Chytila „není plně ono“.

Z hlediska teorie „kritické modernity“ lze Chytilovo lpění na představě, že sociální práce je sama sebou pokud je součástí veřejné politiky státu, považovat za nedůslednost. Jak sám uvádí, sociální práce podle něj se nezaniká zánikem moderních, tedy sekundárních vazeb sociální ochrany, protože je „svázána s vývojem vazeb sociální ochrany“ obecně (Chytil, 2007: 69). Nikoliv tedy pouze s vývojem jejích sekundárních vazeb. Není proto na první pohled jasné, proč je Chytilův popis důsledků destrukce sekundárních vazeb prostoupen tóny nostalgie a beznaděje. Nabízí se dvojí vysvětlení.

Nedostatek optimismu, který je z hlediska Chytilem postulované teorie nepochopitelný, podle mě pramení z jeho obavy, že sociální pracovníci nebudou

schopni na „kritickou modernou“ postulovanou změnu kontextu působení sociální práce přiměřeně reagovat, protože „neberou v úvahu, že rozložení institucí sekundární sociability je také zásadním zpochybněním dosavadních koncepcí sociální práce a může být rovněž jejím koncem ve stávající podobě“ (Chytil, 2007: 69).

Druhé vysvětlení nedostatku optimismu, který je v rozporu s vlastní teorií, je na stránkách jeho stati uvedeno nepřímě. Chytil totiž neuvádí, že si sociální práce představuje jako profesi se státem garantovaným monopolem na poskytování pomoci při zvládání problémových interakcí mezi klienty a jejich sociálním prostředím. Chytil sice kritizuje své kolegy za strnulost, s níž setrvávají u „stávající podoby sociální práce“, sám však činí totéž, když strnule setrvává u představ „moderny“ o způsobu institucionalizace sociální práce. Po vzoru svých kolegů nebere v úvahu (nebo neříká?), že reorientace sociální práce na komunitní podporu obnovy primárních vazeb se po zrušení státních garancí, které Chytil považuje za hotovou věc, může těžko opírat o státní garanci monopolu na služby sociální práce.

Chytil i Růžičková s Musilem se shodují v anticipaci decentralizace společnosti opouštějící klasickou („první“, „rannou“ apod.) modernitu. Jejich představy se však podle mého názoru liší, pokud jde o podobu institucionalizace sociální práce v decentralizovaných, (podle Chytila „refeudalizovaných“, podle Růžičkové s Musilem „postzdně-moderních“) podmínkách. Jak jsem uvedl, Chytil se k této otázce v článku z roku 2007 nevyslovuje, pravděpodobně proto, že představu sociální práce jako „profese se státem garantovaným monopolem“ považuje za natolik samozřejmou, že ji podle něj není v kontextu pojednání o refeudalizaci moderní společnosti třeba komentovat.

Růžičková s Musilem to vidí jinak. Zánik důvěry v ušlechtilé ideje prosazované autoritami ve velkých skupinách (např. národech nebo oborových komunitách) podle nich znamená ztrátu možnosti prosadit jakýkoliv monopol (Musil, 2008: 76). Pokud politici, veřejnost, zaměstnavatelé ani klienti nevěří, že by právě jen sociální pracovníci a nikdo jiný mohli zajistit něco takového, jako je třeba „sociální spravedlnost“ nebo „integrace marginalizovaných“, nenajde se nikdo, kdo by se na sociální pracovníky obracel s důvěrou, že mají na spravedlnost nebo integrace „recept“. Lékařům veřejnost, politici i pacienti kdysi uvěřili, že s pomocí biologie a chemie a jejich aplikací zbaví celou společnost řady nebezpečných nemocí a odsud plynoucího utrpení. Těžko si ovšem představit, že by dnes lidé uvěřili, že sociální práce s pomocí poznatků psychologie, sociologie a jejich aplikací zásadním způsobem omezí problémy lidí v interakcích, a že se na ni proto začnou obracet jako na monopolního dodavatele sociálně bezproblémových interakcí.

To ovšem podle Růžičkové a Musila neznamena, že sociální práce nemůže být uznána za užitečnou. Jak ilustruje schéma číslo 3, jsou přesvědčeni, že někteří sociální pracovníci nevěří, že by svoji specifickou nabídku mohli prosadit díky kolektivní akci celé pomyslné komunity sociálních pracovníků. Začali proto nabídku sociální práce prosazovat a sociální práci ve společnosti etablovat bez státem zajištěného monopolu. Získávají důvěru lidí, kteří se nezávisle na státní moci i na autoritách různých „oborů“ snaží společně pomáhat skupinám lidí v podobných životních situacích zdolávat jejich problémy a životní obtíže. Nevěřící, že by se mohli – vedeni jednou společnou myšlenkou – domluvit se všemi sociálními pracovníky. Dávají tedy přednost menším společenstvím, kde mají vliv na pravidla diskuse a kde mohou o způsobech řešení problémů svých cílových skupin a jejich jednotlivých členů diskutovat s lidmi, s nimiž

je spojuje myšlenka „kvalifikované pomoci“. Jsou přesvědčeni, že řada sociálních pracovníků tuto myšlenku nezastává a že neexistuje autorita schopná zajistit, aby hodnotu „kvalifikované pomoci“ přijali všichni sociální pracovníci. Místo toho nacházejí lidi, kteří tuto hodnotu uznávají, mezi psychology, lékaři, osobními asistenty, právníky a dalšími lidmi, kteří se snaží pomáhat určité cílové skupině.

Výhody a rizika uplatnění představ „konzervativní“, „kritické“ a „postzdni“ moderny pro budoucí pokusy o institucionalizaci sociální práce

Zpět k otázce, jaké výhody a jaká rizika může přinést využití každého ze tří diskutovaných pohledů, pokud bychom z jejich perspektivy chtěli řešit problém nevykrytalizovanosti instituce sociální práce. Pokusím se na věc podívat očima autorů každého z diskutovaných pohledů a popíšu, jaká rizika a výhody by si navzájem na základě svých výchozích představ prisoudili.

Nejprve uvedu, které riziko příštího vývoje sociální práce považují autoři tří citovaných pohledů nezávisle na sobě za klíčové. Tato „klíčová rizika“ uvádím přehledně ve schématu číslo 4.

Jinek (2009: 108–109) vidí hrozbu v tom, že budeme s adaptací na nové podmínky příliš spěchat, aniž bychom se vypořádali s nedořešenými problémy modernity. Těchto problémů

Schéma číslo 4

Tři pohledy na klíčové riziko příštího vývoje sociální práce jako instituce

„konzervativní moderna“	„kritická moderna“	„postzdni moderna“
„nedokončení (nedořešení problémů) moderního vývoje“	„neschopnost včas reagovat na důsledky vyvlastnění veřejné politiky“	„neschopnost postřehnout a podpořit zárodky nové podoby instituce sociální práce“

uvádí celou řadu, sociální práci se přímo týkají následující: Zaostávání „vzdělanosti“ a „lidského potenciálu“, dále napětí mezi „[silným tlakem] na etickou kontrolu praxe“, jemuž „neodpovídá [...] povědomí o etice mezi praktiky“, a nakonec „rozpor mezi velkou společenskou potřebností a nízkým společenským hodnocením profese sociální práce“.

Jak jsem již uvedl, Chytil vidí riziko především v tom, že sociální pracovníci nebudou schopni včas přizpůsobit své cíle a metody práce destrukci sekundárních vazeb ochrany a potřebě podpořit obnovující se primární vazby v komunitách.

Růžičková s Musilem hlavní riziko explicitně nepopisují. Pohled „postzdni moderny“ na ně proto formulují až zde. Vidím je v tom, že lpění na představě sociální práce jako „profese se státem garantovaným monopolem“ může velké části sociálních pracovníků zabránit, aby postřehli a hlavně v praxi podporovali zárodky rodící se podoby instituce sociální práce, kterou jsem výše popsal jako „dílčí přístup uznávaný jako užitečný členy přechodné sítě otevřené různým způsobům řešení určitého problému“ (viz schéma 1).

Domnívám se, že z hlediska uvedených „klíčových rizik“ by si autoři „konzervativní“, „kritické“ a „postzdni“ moderny navzájem připsali výhody a rizika, která přehledně uvádím ve schématu číslo 5.

Výhody a rizika, která si autoři všech tří přístupů navzájem připisují, jsem musel v řadě případů anticipovat. Jen v některých případech jsem mohl citovat původní formulaci autora¹.

Schéma číslo 5

Výhody a rizika využití tří pohledů jako východiska řešení problému nevykrytalizovanosti instituce sociální práce

	„konzervativní moderna“	„kritická moderna“	„postzdni moderna“
výhody	→ jistota (<i>sebe-def</i> ²) → možnost kontinuálního vývoje (<i>sebe-def</i>)	→ včasná adaptace na změnu (<i>sebe-def</i>) → diferenciaci zaměření na problémy různých komunit (<i>pszni-m</i>)	→ možnost pomoci ustavit instituci SPR podporou její integrace do řešení problémů (cílových skupin) i když monopol není možný (<i>sebe-def</i>) → snaha reagovat na problémy specifických komunit (<i>krit-m</i>)
rizika	→ iluze jistoty: SPR zanikne v procesu vyvlastnění veřejné sféry, protože nové problémy ani nezačne řešit (<i>krit-m</i> ³) → SPR nebude ustavena, protože se pokusí získat monopol v situaci, kdy to nejde (<i>pszni-m</i> ⁴) → SPR zůstane spoutána ne-konkrétním přístupem státní politiky, nebude schopna oslovit	→ nedořešení problémů moderního vývoje (<i>konz-m</i> ⁵ , Jinek, 2009: 108) → sebenaplňující se prorocství, tom je ústup „ekonomistům“ (<i>konz-m</i> , Jinek, 2009: 108) → subjektivismus komunit a ztráta řádu (<i>konz-m</i> , Jinek, 2009, 109) → neoprávněná záměna ne-možnosti státem garantovaného monopolu za konec	→ subjektivismus autonomních skupin a ztráta řádu (<i>konz-m</i>) → iluze užívání známých, moderních přístupů v SPR (<i>krit-m</i> , Chytil, 2007: 68) → rozplynutí SPR v sítích bez garance monopolu vyšší autoritou (státem) (<i>konz-m</i> i <i>krit-m</i>)

¹ Představu o rizicích „kritické moderny“ jsem mohl převzít od Jinka (2009), jehož stať vznikla jako reakce na Chytilovo pojednání o důsledcích destrukce sekundárních vazeb ochrany.

² Zkratkou „sebe-def“ označuji, že jde o „sebe-definici“. Užitím této zkratky vyjadřuji domněnku, že uvedenou výhodu nebo riziko svému pohledu přisuzuje autor, který jej sám zformuloval.

³ Zkratkou „krit-m“ vyjadřuji domněnku, že uvedenou výhodu nebo uvedené riziko by danému pohledu přisoudil autor pohledu „kritické moderny“.

⁴ Zkratkou „pszni-m“ vyjadřuji domněnku, že uvedenou výhodu nebo uvedené riziko by danému pohledu přisoudili autoři pohledu „postzdni moderny“.

⁵ Zkratkou „konz-m“ vyjadřuji domněnku, že uvedenou výhodu nebo uvedené riziko by danému pohledu přisoudili autoři pohledu „konzervativní moderny“.

	rozdílné klienty přiměřeným, to je odlišným způsobem, a nebude proto uznána ostatními členy sítí (<i>pszni-m</i>)	známých přístupů v SPR (<i>konz-m</i> , Jinek, 2009: 106, i <i>pszni-m</i>)	
--	---	---	--

Vzato souhrnně, formulace výhod a rizik aplikace všech tří diskutovaných přístupů se podle mého názoru týkají následujících čtyř témat:

- „Kontinuita vývoje sociální práce versus včasná reakce sociální práce na změnu podmínek ve společnosti.“
- „Obecná použitelnost přístupů v sociální práci se všemi typy klientů versus potřeba diferenciací přístupů k sociální práci se specifickými cílovými populacemi.“
- „Řád velkých kolektivů versus autonomní volba v menších sociálních celcích.“
- „Úsilí o státem garantovaný monopol versus snaha o uznání díky autonomnímu zapojení sociální práce do spolupráce různých způsobů pomoci při řešení problémů (cílových populací).“

Zdá se, že diskuse o případných pokusech institucionalizovat sociální práci v české společnosti by se měla s těmito tématy vypořádat.

Závěr

Pohled do schématu 5 napovídá, že u každého ze čtyř témat je pohled dvou ze tří přístupů rámcově blízký a že u žádného z témat se autoři všech tří přístupů neshodnou. Vzniká otázka, co to znamená. Je na místě chápat všechny tři pohledy jako „paradigmata“, jejichž stoupenci se neshodnou v podstatných otázkách další krystalizace instituce sociální práce? Nebo jde o pohledy, které se mohou při hledání odpovědi na otázku, jak dál, vzájemně doplňovat?

Odpověď na tyto otázky v textech, které publikovali autoři, jejichž pohledy jsem si dovolil označit výrazy „konzervativní“, „kritická“ a „postzdání“ moderna, (zatím?) nenalézám.

Použitá literatura

- JINEK, J.: Zánik (moderní) sociální práce samozrušením. **Sociální práce/Sociálna práca**, 4/2009, s. 105 – 110.
- KELLER, J.: **Úvod do sociologie**. Slon, Praha 1991.
- LORENZ, W.: **Research as an Element in Social Work's Ongoing Search for Identity**. In: Lovelock, R., Lyons, K., Powel, J., Reflecting on Social Work – Discipline and Profession, Ashgate, Aldershot – Burlington 2004, pp. 145–162.
- LORENZ, W.: Teorie a metody sociální práce v Evropě – profesní profil sociálních pracovníků. **Sociální práce/Sociálna práca**, 1/2007, s. 62–71.
- CHYTIL, O.: Důsledky modernizace pro sociální práci. **Sociální práce/Sociálna práca**, 4/2007, s. 64 – 71.
- MUSIL, L.: Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“. **Sociální práce/Sociálna práca**, 2/2008, s. 60–79.
- NAVRÁTIL, P., NAVRÁTILOVÁ, J.: **Sociální práce/Sociálna práca**, 4/2008, s. 124–135.
- NOVOTNÁ, V.: Co Vás k tomu vedlo? (Rozhovor.) **Sociální práce**, 0/1998, s. 2–4.
- RŮŽIČKOVÁ, D., MUSIL, L.: Hledají sociální pracovníci kolektivní identitu? **Sociální práce/Sociálna práca**, 3/2009, s. 79–92.

I. RIZIKA V SOCIÁLNÍ PRÁCI V POZDNĚ MODERNÍ DOBĚ

Veda alebo intervencia do sociálnej skutočnosti?

(Sociálna práca ako akademická disciplína a jej budúcnosť)

Peter Ondrejko¹

Anotace: Kritika terapeutickéj, poradenskej a reformnej paradigmy sociálnej práce. Diferenciácia sociálnej práce vo vzťahu k sociálnej pedagogike, sociológii a sociálnej politike. Má sociálna práca rezignovať na budovanie svojho odboru ako samostatnej vednej disciplíny a eklekticky preberať teóriu, metódy a techniky výskumu nových spoločenskovedných odborov? Ilúzia a skutočnosť.

Klíčová slova: Paradigmata, sociální práce, kritika

Abstract: Criticism of therapeutic, counseling and social work reform paradigm. Differentiation of social work in respect of social pedagogy, sociology and social policy. Social work has to resign to build their own specialty as a separate discipline and take an eclectic theory methods and techniques of social science research in new disciplines? Illusion and fact

Key Words: Paradigm, Social Work, Criticism

Diskusie okolo charakteru sociálnej práce naďalej pretrvávajú. Čoraz častejšie sa stretávame s otázkami Quo vadis, sociálna práca? Mnohí poukazujú na neudržateľnosť súčasného stavu nerozhodnosti – je sociálna práca konkrétna pomoc tým, ktorí sú na ňu odkázaní, vrátane sociálneho poradenstva, práce s klientom, skupinovej i komunitnej sociálnej práce, alebo **je to aj** aplikovaná veda a výskum „príbuzných disciplín“, ktoré sociálna práca využíva, najmä preto, aby sa dala uskutočňovať v súčasnej spoločnosti? Alebo je to dokonca nová vedná disciplína, nová kvalita, ktorá vznikla syntézou spoločenských vied a praxe terénnej sociálnej práce, ako vedná disciplína sui generis? Mnohí obetaví sociálni pracovníci najmä v teréne, volajú: Prestaňte sa hrať na vedu. Venujte sa niečomu osožnejšiemu. Venujte svoju pozornosť praxi v každodennom živote. To je pravý zmysel SP. Prestaňte sa usilovať skúmať spoločnosť, zákonitosti ktorými sa riadi a jej prejavy. Prestaňte sa zaoberať osobnosťou človeka a jeho duševným a skupinovým životom, to prenehajte iným. Nikdy sa im nevyrovnáte, môžete iba využívať výsledky ich vedecko-výskumnej práce. Preto nie je treba univerzitné 5 ročné magisterské štúdium SP, tak, ako je to vo väčšine vyspelých štátov Západnej Európy, kde prípravu sociálnych pracovníkov zabezpečujú Fachhochschulen (SRN, Rakúsko) alebo vyššie odborné školy. Naše vysoké školy sociálnych pracovníkov nič nenaučia. Tieto hlasy dostávajú priestor i v odborných časopisoch. Hovorí sa o teoretikoch, pre ktorých je sociálna práca „intelektuálnou zábavou“, o praktikoch, ktorí sa iba „neboja zašpiniť sa“, alebo o aktéroch „zastaraného úradníckeho poňatia“ a to všetko na úkor stúpcov kvalifikovanej pomoci klientom.

¹ Prof. PhDr. Peter Ondrejko, DrSc., Katedra sociológie FF UKF v Nitre

Pretrvávajúce diskusie nikam nevedú. Nevieť si predstaviť učiteľa napríklad biológie, ktorý by spochybňoval existenciu pedagogiky ako vedy. V sociálnej práci je to však takmer samozrejmé. Možno aj preto, že sa sociálna práca ako veda ešte nevyprofilovala. Dokonca aj jej existencia ako akademickej disciplíny je práve v dôsledku toho problematizovateľná. Ved' skutočne naučiť študentov základom sociálnej práce a absolvovať to, čo nazývame „výcviky“ nemôže byť predmetom magisterského či dokonca doktorandského univerzitného štúdia. A výskum v SP prakticky nejstvue, najmä nie bez toho, aby zasahoval do kompetencií iných vedných disciplín ktoré realizujú svoje výskumy kvalifikovanejšie.

Ako teda ďalej - **má sociálna práca rezignovať na budovanie svojho odboru ako samostatnej a osobitnej vednej disciplíny a eklekticky preberať teóriu, metódy a techniky výskumu iných spoločenskovedných odborov?** Sociálna práca je dnes v podobnej situácii, ako bola medicína pred niekoľkými storočiami: vznikla integráciou praktických poznatkov a skúseností z ranhojičstva s poznatkami biológie a chémie. Tento vývoj trval dlhé desaťročia a nie je ukončený dodnes. Lekárske vedy postupne integrovali lekársku fyziku, informatiku, biochémiu a podnietila vznik vlastných nových subdisciplín. Ani teóriu, ani vedu a výskum v medicíne dnes nik nespochybňuje, sú rovnocenné s terapiou.

Sociálna práca ako akademická disciplína

Čo je to teda akademická disciplína? Dnes je za akademickú disciplínu považované odvetvie poznatkov, ktoré je predmetom vzdelávania a skúmania na vysokej škole, príp. na univerzitnej úrovni. Disciplíny sú v tomto odbore definované (čiastočne), a uznané (u nás predovšetkým prostredníctvom akreditácie), osobitne však vo vedeckej literatúre, v ktorej sú zverejnené výsledky výskumov a teórií ako i reflexie sociálnej sféry života spoločnosti i jednotlivca. Uvedené činnosti (vzdelávanie, veda a výskum) sa realizujú spravidla prostredníctvom akademických pracovísk (najmä fakúlt a príslušných katedier) do ktorej ich praktiky obsahove patria. Otázkou je, či možno podľa týchto kritérií považovať sociálnu prácu za akademickú disciplínu. Študijné odbory majú zvyčajne niekoľko sub-disciplín alebo odborov, a rozlišovať medzi nimi je neraz problematické a vôbec nie jednoznačné.^[1]

V tejto súvislosti sa naskytá ďalšia otázka: ktoré sú najvýznamnejšie problémy sociálnej práce, ak ju chceme považovať za akademickú disciplínu nie iba preto, že na niektorých fakultách vysokých škôl v SR i v ČR sa dá študovať ako bakalárske, magisterské, ba dokonca aj doktorandské štúdium. Pri riešení tejto otázky sa nezaobídeme bez komparácie predmetu a metód sociálnej práce s príbuznými akreditovanými akademickými odbormi, osobitne sociálnou pedagogikou, sociálnou psychológiou, sociálnou filozofiou, sociológiou, politológiou a právnymi vedami. Určite by sme nemali opomenúť ani ekonomiku nevýrobnej sféry, keď už pre iné nie, tak pre výrok „železného kancelára“ Otta von Bismarcka o tom, že „Najlepšou sociálnou prácou je dobre fungujúca ekonomika“. Táto úloha sociálnu práci ešte iba čaká.

Dnes hovoríme o 4 **paradigmách** sociálnej práce:

1. Terapeutická,
2. Poradenská
3. Reformná (makrosociálna) paradigma.
4. Vzdelávacia paradigma

Vo väčšine uvedených paradigmatom vystupuje sociálna práca ako praktická činnosť, eklekticky preberajúca teórie, poznatky a metódy z iných vedných odborov. Je príznačné, že v uvedených paradigmatom spravidla absentuje základný výskum v sociálnej práci.

1. **Terapeutická paradigma**¹ (klientelizácia², medicalizácia, individuálna pomoc, terapeutická intervencia, psychologizácia, výcvik). V „akademickej“ sociálnej práci sa dnes sociálna terapia prezentuje prevažne ako činnosť zameraná na obnovenie, ozdravenie, zmiernenie alebo zlepšenie určitého sociálneho stavu, v ktorom sa klient nachádza. Sociálna terapia odstraňuje porušenie rovnováhy medzi klientom a prostredím, je to vlastná činnosť sociálneho pracovníka s klientom s využívaním profesionality a tímovej práce. Je súčasne prvkom sociálneho poradenstva s vecným zameraním. Jej východiskom je stanovenie objektívnej sociálnej diagnózy.
2. **Makrosociálna paradigma** („reformná“), sem patria sociálne plánovanie, riešenie makrosociálnych problémov, zdôrazňovanie priority ekonomiky a sociálnej politiky, poisťovníctva, prerozdelenia, Welfare stat, Wohlfarstaat, reformy sociálneho zákonodarstva ap. Patrí k najmenej prepracovaným teóriám. Vychádza z predpokladu, že kým sociálny terapeut a sociálny poradca dokáže pomôcť jednotlivcovi, alebo skupine, príp. i komunite, makrosociálna sociálna práca, ktorá sa snúbi so sociálnou politikou dokáže pomôcť celým regiónom, ba i štátnym útvarom. Sociálni terapeuti a poradcovia tu vystupujú iba ako komplement, ako akýsi doladovači riešenia makrosociálnych problémov (napr. nezamestnanosti).

¹ Aplikácia pojmu terapia v **sociálnej práci** často vyvoláva otázku, či máme do činenia s chorými klientmi. S výnimkou somatickej medicíny, pokiaľ symptómy nesvedčia o psychickom ochorení v zmysle klasifikácie WHO, nemožno považovať termín sociálna terapia za najvhodnejší na riešenie sociálnych problémov, vznikajúcich z extrémnych záťaží, emocionálne narušenej precitlivenosti, delikvencie, chudoby a i. Podobné odporúčania uvádza i najnovšie vydanie Slovníka sociálnej práce a sociálnej pedagogiky (Schwendtke, A.,: Wörterbuch der Sozialarbeit und Sozialpädagogik, Quele u. Meyer, Fink Verlag, München, 1995). Napriek tomu sa termín sociálna terapia u nás hojne používa najmä v tzv. akademickej sociálnej práci a v prednáškach katedier sociálnej práce. Socioterapia je prevažne považovaná za liečbu a úpravu stavu chorého jednotlivca, často je i menením, úpravou alebo adaptáciou okolia jednotlivca, s cieľom zmierniť tlak okolia a zvýšiť pravdepodobnosť úspechu psychoterapeutickej liečby. S osobitnou naliehavosťou vystupuje v tejto súvislosti predmet a metódy sociálneho lekárstva.

² **Klientelizácia** Podobne ako medicalizácia vtlačá špecifické rysy podradenosti a nadradenosti vo vzťahu sociálnej práce a ľuďom, na ktorých je zameraná. Sociálny pracovník vystupuje v roli „patróna“, akéhosi ochrancu a predmet jeho pôsobenia - „klienti“ sa ocitávajú v roli závislých, chránencov. Klienti dobrovoľne rezignujú na svoju rovnoprávnosť s partnerom – sociálnym pracovníkom, ktorý sa vždy nad neho povyšuje, čo je pokladané za podmienku efektívnosti jeho pôsobenia. Klientelizácia je v príkrom rozpore s humanistickým, rogeriánskym prístupom v sociálnej práci. Sociálna práca si filozofiou klientelizácie neraz rieši komplexy menejcennosti voči iným disciplinám. Obdobný problém spočíva i v terapeutizácii sociálnej práce (ak chce sociálna práca všetko „liečiť“), s čím je spojená i medicalizácia a patologizácia spoločensky nežiadúcich javov.

3. **Poradenská paradigma** (práca s klientom prostredníctvom systémov poradní, poradne pre pomoc obetiam násilia, krízové a nízkoprahové centrá, linky dôvery, manželské a predmanželské poradne, pedagogicko - psychologické poradne, právne poradne, a i.). Paradigma, od ktorej je odvoditeľná fundamentalistická predstava práce sociálneho poradcu a nezriedka i terapeuta vychádza z rezignácie na zmeny v mezo- a makrosociálnej rovine ako i v sociálnej politike a koncentrácia na prekonávanie situácie nedostatku, utrpenia a na zvládanie situácií každodenného života (Interpretatívna paradigma, etnometodológia, teórie všedného dňa a pod.). Sem, do tejto oblasti možno zaradiť aj zvyšovanie konatívnej kompetencie individua, ktoré má pomôcť vytvárať lepšie šance na jeho sebarealizáciu, psychické zdravie, sebakontrolu a normokonformné správanie.
4. **Vzdelávacia paradigma** (prosociálna výchova, počínajúc predškolskými zariadeniami a základným školstvom, liečebná pedagogika v ústavoch, individuálne vzdelávanie, vzdelávanie v sociálnych zručnostiach, rekvalifikácia v nezamestnanosti a pod.) Výchovou možno zmeniť svet. To je krajná pozícia zástancov vzdelávacej paradigmy v sociálnej práci. Prosociálne správanie, multi- a interkulturalizmus, ale aj získavanie sociálnych zručností a schopností pomáhať ľuďom dokázu ovplyvniť spôsob a kvalitu života. Vzdelávať treba aj decíznu sféru, tak v oblasti prosociability ako aj etiky. Ak sa to podarí, vytvoria sa všetky predpoklady pre splnenie cieľov, pre ktoré sociálna práca vznikla.

Logickým vyústením sebareflexie sociálnej práce by mal byť náčrt jej nastávajúceho vývoja.

Budúcnosť soc. práce

Ktoré najvýznamnejšie znaky budúceho vývoja sociálnej práce možno predpokladať?

1. Rozvoj fenomenologických prístupov

Fenomenologické prístupy sú jadrom interpretatívnej paradigmy sociálnych vied, vrátane sociológie i sociálnej práce. Spoločnosť vystupuje ako jav, ktorý je vytváraný a znova permanentne reprodukován v duchovnej interakcii individuí, ktoré ho vytvárajú tým, že sociálnym faktom dávajú význam a zmysel.

Fenomenologický prístup v sociálnej práci ako akademickej disciplíny:

1. Poskytuje sociálnym javom a sociálnym problémom sociologický zmysel (podľa E. Husserla, odmietajúceho psychologizmus - Die "Einklammerung" von Unwesentlichem)
2. Uvádza do sociálnych vied tému *každodennosti* ako legitímnu, ba dominantnú
3. Spoločnosť a sociálne problémy vysvetľuje pomocou *intersubjektivity* (E. Husserl v Karteziánskych meditáciách). Svet je zdieľaný mnohými subjektmi, pričom intersubjektivita nie je objektivitou. Berger a Luckmann vzťahujú intersubjektivitu k inštitucionalite, rutinizácii a habitualizácii
4. Konštruje *sociálny svet*– Mitwelt (nie Umwelt), ako svet súčasníkov, s ktorými máme bezprostrednú skúsenosť a ktorý vytvorili naši predchodcovia (Vorwelt) a dávame mu zmysel (často nový). Folgewelt je svet našich nasledovníkov. Všetko, čo sa v ňom odohráva, je medzi nadindividuálnymi štruktúrami, najmä skupinami.
5. Kládie dôraz na *biografickú situáciu* v ktorej osobitne vystupuje význam tela a telesnosti. Človek nemá telo, ale je telom (Schopenhauer).

Výstižne by sme mohli tento prístup ukázať na nasledovnej schéme:

Fenomenologické prístupy v sociálnej práci II.
--

Svet a javy, ktoré človek interpretuje, robí tak
na základe

knowledge at hand („sedimentácie“ predchádzajúcich skúseností), ktoré fungujú ako referenčná schéma a vytvárajú Wissensvorrat (*stock of knowledge at hand*), tj. recepty, slúžiace k interpretácii sociálneho sveta a jednania s ľuďmi a to tak, aby sme v každej situácii dosiahli čo možno *najlepšieho výsledku s minimálnym úsilím* a vyhli sa tak nežiaducim dôsledkom.

2. Multiparadigmálny prístup, koniec bipolarity.

Uvedené paradigmy súčasnej sociálnej práce môžu byť zmysluplné, ak nastane ich vzájomný prienik. Nie iba proklamovaný, ale skutočný, v teórii i v praxi.

3. Europeizácia sociálnej práce

Europeizácia sociálnej práce a postmoderná profesionalita:

„Európa nastoluje sen o kvalite života, namiesto starého amerického snu o individuálnom úspechu“ Ľudia majú nachádzať kvalitu svojho života nie prostredníctvom hromadením bohatstva jednotlivcov, ale prostredníctvom trvalo udržateľného rozvoja, dodržiavaním ľudských práv, rovnováhou medzi prácou a odpočinkom, a mierom a kultiváciou násilia (rozvojom civilizácie), vytváraním globálneho vedomia v globalizovanom svete. Je to prvý pokus svojho druhu na svete, ba v celej histórii (Jeremy Rifkin 2004¹). Významnou súčasťou európskych snáh sa stáva sociálna práca. Podmienkou jej efektívnosti je aplikácia vedy a výskumu, čo znamená, že okrem sociálnej práce ako bezprostrednej podpory, pomoci a konštrukcie sociálnej politiky je nevyhnutné rozvíjať i vedu a výskum, ako osobitný pohľad na sociálnu skutočnosť.

Sociálna práca ako služba spoločnosti sa musí opierať o vedu o sociálnej práci a štúdium sociálnej práce. Stávajú sa nerozlučne späté s narastajúcou predovšetkým európskou komunikáciou, ktorá vyplýva z liberalizácie nadnárodných ekonomických i politických vzťahov. Úsilie o vytvorenie priestoru pre o vybudovanie konkurencieschopného priestoru v Európe ako súčasť sveta a globálnej spoločnosti núti sociálnu prax chtiac-nechtiac k reflexii svojej situácie, koncepcii sociálnej práce v krajinách Európy ako i prijatých stratégií. Zatiaľ veľmi rôznorodá sociálna práca svojou kvalitou i formami a jej fragmentárne vzájomné prepojenie na európskej úrovni

¹ **Jeremy Rifkin** (1943) je americký ekonóm, prognostik a environmentalista, politológ, publicista a filozof. Významné dielo: *The European Dream: How Europe's Vision of the Future Is Quietly Eclipsing the American Dream* (2004) Jeremy P. Tarcher, 2004, ISBN 1-58542-345-9, pozri aj *The European dream: how Europe's vision of the future is quietly eclipsing the American dream* by Jeremy Rifkin, Polity, Cambridge, 2004, 24/03/2005 Volume 81, Issue 1, Pages 217-264

vystupujú ako naliehavé úlohy i v súvislosti so snahou SR o vstup do EU. Doposiaľ zväčša iba ekonomicky podložené „zjednocovanie“ sa rozširuje o ďalšie dimenzie, ktoré napokon ani nemožno od ekonomiky jednotlivých krajín oddeľovať. Emancipatorická sociálna práca, na jednej strane so svojou profesionalizáciou sa javí na druhej strane s rozvojom terciárnej sféry a mimovládnych inštitúcií ako základ a zároveň aj súčasť výstavby občiansko – spoločenských štruktúr.

Vzájomné medzinárodné prispôsobovanie sa a približovanie prinášajú so sebou nové problémy, ktoré v rámci regiónu ale ani v rámci národného štátu už nie je možné vyriešiť. Tento vývoj je spojený súčasne s nebyvalým nárastom rasizmu, xenofóbie, je sprevádzaný výskytom snáh o etnické uzatváranie sa. I sociálne nerovnosti, chudoba, bezdomovectvo, pokrívajúca zdravotná starostlivosť a rast civilizačných chorôb si vyžadujú spoločný postup, výmenu skúseností, realizáciu medzinárodných projektov. Vzniká rad medzinárodných organizácií, niektoré majú strešný európsky charakter.

Telesne postihnutí vytvorili Európske združenie (Disabled peoples' international European Union Committee – DPI-EUC), sociálna práca zameraná na resocializáciu našla svoje európske zastrešenie v European Offender Employment Group, organizácia „domovov“ sa ustanovila na konferencii s názvom European Scientific Association on Residential and Foster Care for Children and Adolescents. Problematiku bezdomovectva zastrešuje tvoriaca sa mimovládna organizácia a Organisation Mondiale pour l'Education Pré-scolaire zastrešuje v Európe problémy predškolskej výchovy a materských škôl, ktoré vo väčšine vyspelých štátov Európy patria do rezortu sociálnych vecí. Pôsobia mnohé ďalšie organizáciách (EASSW, FESET, ECCE).

Miesto záveru sa pokúsime načrtnúť súčasné perspektívy vývoja a úlohy sociálnej práce:

A. **Inkorporovať** do vlastnej teórie a praxe a ich rozvoja:

1. Mikrosociologické a hermeneutické teórie (teórie Lebensweltu a všedného dňa, interpretatívnej paradigmy)
2. Teórie symbolického interakcionalizmu, fenomenológie a konštruktivismu
3. Výsledky najnovších sociálnofilozofických poznatkov
4. Paradigmy labeling approach

B. **Zabrániť**:

1. Mechanickému splynutiu s etablovanou sociálnou pedagogikou, sociálnou politikou a sociálnou psychológiou
2. Rezignácii na úsilie rozvíjať vedu a výskum, vlastnú teóriu a metodológiu, zabrániť redukcii SP na „remeslo“
3. Sebaopodceňovaniu a úteku k iným (napr. hraničným) disciplinám, či už z dôvodu nízkej prestíže SP alebo pocitov nepripravenosti
4. Rozdávaniu akademických titulov „odloženým“ politikom, ale aj z dôvodu nevyhnutnosti zabezpečiť akreditáciu štúdia SP

C. **Otvoriť sa** hraničným vedným disciplinám, najmä:

1. Sociológii a jej teóriám
2. Sociálnej deviácii, kriminológii a viktimológii
3. Sociálnej a pedagogickej psychológii
4. Teórii štátu a práva
5. Ekonomickým vedám, osobitne ekonomike nevýrobnej sféry.

D. Venovať väčší priestor samoreflexii, najmä:

1. Vzájomnému prieniku terapeutickej, poradenskej, reformnej (makrosoiálnej) a vzdelávacej paradigme
2. Vlastnej protoprofesionálnej špecializácii
3. Externalizácii problémov spoločenskej reprodukcie
4. Akademickej príprave sociálnych pracovníkov, najmä zvyšovaním nárokov na absolventov, akademikov i terénnych sociálnych pracovníkov

„Čo sa deje cestou v tuneli?“ Na „neosvetlenej“ ceste od teórie k praxi sociálnej práce

Elena Ondrušková¹, Irena Vitálošová

Abstrakt: Súčasťou neskorého moderného (alebo postmoderného) fungovania sociálneho štátu a rozvoja teórie sociálnej práce je koexistencia konceptov a politík z rozličného hodnotového a paradigmatického ukotvenia. V rovnakom priestore a čase fungujú sociálne služby a riadenie sociálnych procesov, ktoré nemajú rovnaké interpretačné zdroje. Premena, resp. etablovanie konceptov, s ktorými sa v súčasnosti narába v sociálnej práci má priamy vplyv na prax, praktiky v rôznych oblastiach sociálnej práce. Dôsledky týchto procesov majú priamy vplyv na fungovanie sociálnych inštitúcií, legitimizáciu diskurzov a praktík, ktorých obsah sa „cestou“ do praxe niekedy vyprázdňuje a deformuje. V príspevku sa pozornosť bude zameriavať na riziká a konflikty, ktorým sú vystavení sociálni pracovníci a pracovníčky a ktoré súvisia s kontextom, v ktorom sa sociálna práca vykonáva. Tieto súvisia s nekompatibilitou a špecifickými prvkami fungovania (jazyk a pravidlá) odlišných „svetov“ (teória, legislatíva, prax). Konkrétne sa budú v príspevku analyzovať riziká konfliktu diskurzov na príklade tvorby „individuálneho rozvojového plánu“ v kontexte inštitúcie DSS.

Kľúčové slová: kontexty sociálnej práce, dominantné diskurzy, medicínsky diskurz, individuálny rozvojový plán

Abstract: Coexistence of concepts and policies issuing from different values and paradigms is part of late modern (or postmodern) functioning of welfare state and development of social work theory. At the same time and in the same space operate social services and management of social processes without having the same interpretational resources. Transformation, or establishment of concepts currently in use in social work has direct impact on praxis, actions in various areas of social work. Consequences of these processes have direct impact on the work of social institution, legitimizations of discourses and practices, whose content sometimes „on the way“ to praxis empties and deforms. In this article the focus will be on problems and changes connected with context of practice which social workers have coped. These are connected to incompatibility and specific elements of functioning (language and rules) of different worlds (theory, legislation, praxis). In particular the article will analyze problems using the example of creation of client's individual development plan.

Key words: contexts of social work, dominant discourses, discourse of medicine, individual plan of development

Riziká nereflektovania kontextu utvárania teórie a praxe sociálnej práce

V postmodernom vedeckom dianí sa v sociálnych vedách analýza a kritika viac zamerala na kontextuálny rámec „produkovania“ poznania a kontextuálny rámec

¹ PhDr. Elena Ondrušková, PhDr., PdF UK Bratislava, Šoltésovej 4, 811 08 Bratislava, eondruskova@fedu.uniba.sk; PhDr. Irena Vitálošová, PhD., PdF UK Bratislava, Šoltésovej 4, 811 08 Bratislava, vitalosova@fedu.uniba.sk

sociálnej praxe. Kontextuálny rámec „tvorby teórií“ a ich vplyvu na špecifické oblasti činnosti o rámce možno osvetliť aj prostredníctvom analýzy vzťahu *moci a poznania*.¹ Zaujímavé je teda skúmať, prečo sa niektoré fenomény skúmajú a v čí prospech, záujem toto poznanie funguje – komu dáva kontrolu/ moc a komu ju berie. Kontextualitu teórie a praxe reflektujú viacerí súčasní teoretici a teoretičky sociálnej práce (napr. Healy, 2005, Payne, 2006). Toto hľadisko zahrnujú do svojich prehľadových odborných štúdií a pozornosť zamerali na to, čo formuje inštitucionálne kontexty a prax sociálnej práce.

V príspevku sa zameriavame na riziká nereflektovania toho, v akom kontexte sa tvorí poznanie formulované do teórií (kto a prečo formuloval istú teóriu a ako je ona vplyvná) a v akom kontexte sa uskutočňuje „výkon“ sociálnej práce (čo, kto a prečo v danej situácii a čase rozhoduje a koná). Čo teda rámcuje inštitucionálny kontext sociálnej práce – aké sú diskurzy a teórie, ktoré utvárajú tento rámec. Cieľom je načrtnúť niektoré vplyvné diskurzy a teórie, ktoré formujú spôsoby, ktorými sú konštruované v súčasných „prostrediach“ praxe potreby klientov, prax sociálnej práce a riziká, ktoré z toho vyplývajú. Akým rizikám sú vystavení a aké konflikty musia riešiť sociálni pracovníci a pracovníčky, ktorí pracujú v sociálnych inštitúciách rôzneho typu. „Väčšina z nás pravdepodobne prežíva určité napätie medzi zmyslom cieľov, ktoré sú konštruované kontextom našej praxe a našou profesionálnou bázou. Čiastočne preto, lebo mnoho myšlienok/nápadov, ktoré dominujú vo väčšine zdravotníckych a sociálnych agentúr (a inštitúcií) je podstatne odlišných od diskurzov, ktoré zachytávajú profesie služieb pre ľudí v sociálnej práci“ (Healy, 2005, s.11). Konkrétnym typom inštitúcie, v rámci ktorej budeme o týchto rizikách a konfliktoch uvažovať je Domov sociálnych služieb a reflektovať budeme prax (diskurzy a praktiky), ktoré sa vzťahujú k zavádzaniu individuálneho plánu rozvoja klienta ako „nástroja“ na skvalitnenie sociálnych služieb.

Rizikom pri aplikovaní poznatkov a teórií kontextových vied sociálnej práce ako i teoretickej bázy samotnej sociálnej práce môže podľa nás byť ignorovanie konštitutívnej povahy jazyka a konverzácie (jazykových praktík). Healy (2005) uvádza, že *dominantnými diskurzami*², ktoré konštruujú kľúčové koncepty vzťahujúce sa k poskytovaniu služieb v kontexte starostlivosti o zdravie a sociálnej starostlivosti sú *biomedicína, neoklasická ekonómia a právo*. Tieto diskurzy primárne rámcujú ako zdravotnícke a sociálne inštitúcie konštituujujú potreby klientov, procesy poskytovania služieb aj roly sociálnych pracovníkov v týchto kontextoch. V tomto rámci sa do konštruovania potrieb klientov a procesu poskytovania služieb zapájajú aj *alternatívne diskurzy* (napr. ľudsko – právny, diskurzy moci), ale tie netvorí hlavný prúd.

V našom príspevku sa teda zameriavame na význam niektorých teórií a diskurzov, ktoré ako kontextové faktory prispievali ku konštruovaniu konceptov, s ktorými sa „narábalo“ pri tvorbe zákona o sociálnych službách (Zákon o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona o živnostenskom podnikaní - Zákon č. 448/2008 Z. z.), a to medicínsky a ekonomický diskurz, diskurz občianskych práv a antiopresívne prístupy v sociálnej práci. Tieto diskurzy istým spôsobom konštruujú aktérov, identity

¹ Kritika vzťahov poznania a moci bola do vedeckej diskusie vnesená už J. Habermasom v 70-tych rokoch 20. storočia a tento vzťah je považovaný za východiskový predpoklad najmä tzv. kritických vied.

² Parton (podľa Healy, 2005, s.8) definuje diskurzy ako „štruktúry poznania, tvrdení a praktík prostredníctvom ktorých chápeme, vysvetľujeme a rozhodujeme o veciach... sú to rámce alebo mriežky sociálneho organizovania, ktoré robia niektoré aktivity možnými, zatiaľ čo iné vylučuje.“

klientov a sociálnych pracovníkov, potreby klientov a zabezpečenie profesionality postupov. Sú spojené (niekedy nečitateľne) s rešpektovaním istých hodnôt, čo v „praktickom vykonávaní“ sociálnej práce, v tomto prípade tvorení individuálnych rozvojových plánov, môže vytvárať konflikty z neporozumenia.

Diskurzy ako kontexty tvorby individuálneho plánu rozvoja

Medicínsky diskurz a diskurz administratívny dominuje v praxi sociálnej práce, ktorá sa vzťahuje k službám viazaným na zdravie (sociálne aj psychické), najmä tie, ktorá sú viazané na inštitúcie typu rezidencií. Utvára ciele a praktiky sociálnych pracovníkov / pracovníčok, ktorí /- é pracujú s klientmi. „Diskurzy ovplyvňujú, kto je považovaný za experta a kto je považovaný za klienta, ako sú konštruované potreby klienta a aký typ intervencie je považovaný za primeraný“ (Healy, 2005, s. 17). Konštruuje človeka viac ako pacienta, ktorého „liečbu“ kontroluje, reguluje certifikovaná autorita. Reprodukujú skôr pasívny postoj k rozhodovaniu o svojom živote. V súlade s ním existujú isté „vedecky overené“ (pozitivistická, moderná paradigma vedy) postupy, ktorými sa možno dopracovať k zdraviu, dobrej kvalite života.

Čo sa týka tvorby individuálneho rozvojového plánu klienta sú významné *diskurzy služieb*. Sú to „diskurzy vzťahujúce sa k formálnej báze sociálnej práce, ktoré konštruujú ako sociálni pracovníci /pracovníčky interpretujú potreby klientov/ klientiek a ich „odpovede“ na tieto potreby“ (Healy, 2005, s. 47). Tieto diskurzy sa vzťahujú k psychologickým a sociologickým teóriám a interpretáciám štruktúry potrieb, záujmov a hodnôt, ktoré sú významné v každodennom živote klienta a ktoré sa snažia profesionáli naplňovať a brať ich do úvahy.

Diskurzy moci sa vzťahujú k tomu, ako sa konštruuje a reprodukuje moc a kontrola v jednotlivých skupinách a komunitách spoločnosti a ako sa uvažuje o zodpovednosti a kontrole. Moc, podľa Foucaulta (1979), funguje ako nástroj „zmravnovania“ ľudí a v spoločnosti existuje rozdelenie moci, ktoré zaraďuje ľudí do skupín, ale pôsobí aj pri ich vyčleňovaní na okraj spoločnosti (ako je tomu v prípade napríklad duševne chorých ľudí). Tento proces pôsobí ako zdanlivo prirodzené rozdelenie. Rozdelenie moci aj keď je pomerne rigidné a má tendenciu k udržaniu si pozícií nie je večné a predstavuje „terén“, ktorý je stále bojovým poľom. „Nič nie je raz a navždy určené, odohrávajú sa tu stretnutia, v ktorých sa potvrdzujú a upevňujú, alebo oslabujú a rozvracajú mocenské vzťahy“ (Marcelli, 1995, s. 48). Takéto chápanie moci umožňuje porozumieť pretrvávaniu istých diskurzov a praktík, ktoré vyžívajú argumentáciu prirodzeného rozdelenia udržujú nerovnosti, resp. daný stav vzťahov a zmeny sa dosahujú len veľmi ťažko.

Diskurzy moci sa v antiopresívnych prístupoch v sociálnej práci týkajú riešenia (nespravodlivej) distribúcie moci v organizovaných štruktúrach spoločnosti. Dať hlas znevýhodneným podľa Friedmanna (1992) znamená zmocniť ľudí v oblasti psychologickkej, sociálnej i politickej. V procesoch empowermentu sa pracuje aj s jazykom zmocňovania klientov a klientiek a aktivitami, ktoré napomáhajú narušiť existujúce mocenské poriadky a posilniť ich v dosahovaní vlastných potrieb a cieľov. Za alternatívny diskurz v rámci sociálnych inštitúcií považuje Healy (2005) aj *diskurz práv klientov/ klientiek*. Konštruuje občanov, užívateľov služieb ako „subjekty“ práva, ktoré majú právo na zákonmi vymedzené občianske práva a v kontexte zákona o sociálnych službách na služby, ktoré majú zabezpečiť jeho/ jej sociálne potreby.

Nie každému sociálnemu pracovníkovi/ pracovníčke pri práci s nejakou metódou, resp. aplikácii zákonného opatrenia musí byť zrejmý vedecký, sociálny, resp. politický kontext, v rámci ktorého daná metóda bola vytvorená a v súlade s akou sociálno – politickou koncepciou bol prijatý daný zákon, resp. opatrenie. Ako sa sám podieľa na produkovani, resp. reprodukovani obrazu klienta a postupov, ktoré majú slúžiť k optimálnemu riešeniu jeho sociálnej situácie. V akej situácii sa potom v praxi ocitá a aké otázky rieši ?

Tvorba individuálneho rozvojového plánu: trauma sociálnej pracovníčky

Po prijatí zákona č. 448/2008 Z. z. vydal zriaďovateľ Domova sociálnych služieb (DSS) pokyn riaditeľovi zariadenia do určitého dátumu zaviesť individuálne plány rozvoja pre každého klienta DSS. Potešila som sa. Individualizovaný prístup ku klientovi/ke bude prínosom. Tím zostavený z profesionálov poskytujúcich zaopatrenie a podporu rozvoja vlastných kapacít bude asistovať pri stanovovaní cieľov klientovi/ke. Klient/ka bude niesť svoj diel zodpovednosti a na ceste k sebarealizácii bude posilnený/á v mnohých oblastiach. Kvalita jeho/jej života sa bude zvyšovať. Čo sa ale dialo v praxi.

Po príchode z nadriadeného zriaďovacieho orgánu riaditeľ zvolal poradu sociálneho s psychologického úseku. V zariadení s 220 obyvateľmi, 57 odbornými zamestnancami začala diskusia o zavádzaní individuálnych rozvojových plánov klientov. Ako do roka naplniť požiadavku zavedenia individuálnych plánov pre každého obyvateľa zariadenia, ak:

- opatrovatelky a zdravotné sestry sú zvyknuté fungovať v zdravotníckom modeli starostlivosti (my vieme čo je pre pacientov dobré, pacienti na oddelení sú dobrí keď poslúchajú)
- sociálne záznamy nie sú prepojené so zdravotníckymi a opatrovatel'skými, opatrovatel'ské sa tvária ako zdravotnícke a do zdravotných materiálov nezdravotníci nemajú prístup
- na jednom oddelení s cca 55 obyvateľmi sú v službe súčasne obvykle 3 pracovníčky
- na jednom oddelení bývajú spoločne klienti v rôznymi diagnózami (demencia, psychózy, závislosti) a vzhľadom na rôzne štádiá ochorenia vyžadujú odlišnú mieru starostlivosti a zaopatrenia, v súčasnosti je miera podhodnotenia personálom kritická
- mzdové prostriedky nie je možné navýšiť z dôvodu potreby znížiť rozpočet.

V matematike by táto úloha zrejme nemala riešenie. V praxi sme ale zvyknutí „poslúchať“. Diskusia sa začala stáčať k spôsobu, ako dokumentovať individuálny plán. Nápad použiť už vypracovaný formulár bol prijatý pracovníčkami s úľavou. Ak máme formulár, je už len vecou trpezlivej pracovitosti - sadnúť si a vypracovať pre každého klienta (obyvateľa DSS) plán s cieľmi, ktoré sú splniteľné. Na jednej strane je pochopiteľné, že pre pracovníkov/čky je dôležité splniť pokyny nadriadených. Na druhej strane sa zdá že vo svojich úvahách úplne obišli zámer, ktorý bol (zrejme) sledovaný. Ako k tomu v praxi dochádza? Prečo sú profesionáli/ky ochotní úplne obísť zámer, ktorý je opatrením sledovaný? Ako je možné, že napriek vysokoškolskému vzdelaniu v sociálnej práci sú schopní/é a ochotní/é dostať sa do náhradného cieľa? Iba jedna pracovníčka sa v tejto situácii vzoprela. Povedala, ak sa budú vytyčovať ciele takýmto (papierovým) spôsobom, nie je ochotná spolupracovať. V čom bola odlišná? V organizácii pracovala výrazne kratšie ako všetky ostatné kolegyne, bola mladšia a nemala vyživované osoby závislé od jej príjmu. Je možné že bola menej závislá od

príjmu tejto organizácie a pracovne mobilnejšia, s väčšou odvahou vzoprieť sa moci. Na druhej strane nikto z nadriadeného orgánu netlačil na sociálne pracovníčky/ov, aby sa rozhodovali takýmto spôsobom.

Za výborný krok zriaďovateľa môžeme považovať školenie vybraných pracovníkov/čiek na zavádzanie individuálnych plánov do praxe. Okrem stanovovania cieľov nás ale čaká aj ich napĺňanie. Ak vieme, že mnohí obyvatelia najviac túžia po čo najvyššej miere sebestačnosti, potrebujeme možnosť postupne im ju pomáhať dosiahnuť. Máme na to možnosti? Existujú na Slovensku spôsoby, ako sa schizofrenik osamostatní a z DSS postupne presťahuje do domova na polceste a neskôr do chráneného bývania s chránenými dielňami? Existuje vôľa úradníkov, ktorí klientovi (obyvateľovi) DSS poskytnú asistenta k tomu, aby sa klient mohol tvorivo realizovať? Existuje reálna možnosť zriadiť chránenú dielňu v DSS a platiť tým klientom, ktorí v nej pracujú?

Z jednej skúsenosti si nedovolíme tvrdiť, že v iných inštitúciách pracovníci rozmyšľajú rovnako, ani že všetky DSS sú mzdovo a materiálne podhodnotené. Zdá sa ale, že súčasný systém takéto uvažovanie a podhodnotenie umožňuje. Zároveň možnosti meniť realitu spolu so zmenami myslenia sú stále zabarikádované. Prekonávať systémové bariéry je vyčerpávajúcejšie, než samotná práca s klientmi – známa mantra bez východiska.

Zavádzanie individuálneho rozvojového plánu - nový nástroj v starom systéme

Dominancia administratívneho diskurzu v inštitúcii typu DSS sa v prípade tvorby individuálneho rozvojového plánu prejavuje tým, že primárne sa riešia otázky organizácie školení (zhora nadol VÚC) a administratívy (aký formulár použiť a ako často sa bude vyhodnocovať). Organizácia (ako najjednoduchšie a kto) výkonu zákona je nadriadená cieľu zákona : zabezpečiť služby podľa individuálnych potrieb a skvalitniť život klientov. Výrazné hranice medzi činnosťami opatrovateliek a sociálnych pracovníčiek určené rozdelením kompetencií vyhovujúcich administratíve („my máme svoje formuláre“) sťažujú vytváranie a vyhodnocovanie spoločného individuálneho plánu rozvoja *s klientom* (IRP).

V tomto zmysle sa Domov sociálnych služieb javí ako „väzenie“ pre medicínsky a administratívny diskurz . Možno je to spôsobené charakteristikou zariadenia, ktoré je naozaj ešte organizované ako klasická, veľká (počtom klientov a veľkosťou zariadenia) rezidencia, v ktorej sa klient stráca aj fyzicky. Dôraz na ekonomické a administratívne zabezpečenie fungovania v diskusiách o IRP nevytvára vhodný priestor pre uplatňovanie prístupu, z ktorého vzišiel a kde má svoje myšlienkové korene. Pôvodný cieľ vytvoriť priestor pre individualizáciu potrieb klienta/ klientky a ich zmocňovanie v riadení ich vlastného života, sa z takto uplatňovaného prístupu stráca.

Čo sa teda deje v „tuneli“ (pokiaľ sa na to nezameriame cielene nevidíme) je stret, súperenie, prípadne zhoda rôznych diskurzov. Samotní sociálni pracovníci a pracovníčky sa v praxi ocitajú v „poli“ kde sa toto súperenie a potvrdzovanie deje bez toho, či si tento proces uvedomujú alebo nie. V prístupe ku klientovi v DSS dominuje *medicínsky diskurz*, ktorý reprodukuje obraz o nich, ako o pacientoch, pre ktorých existuje nejaká objektívne najvhodnejšia liečba, zaobchádzanie, o ktorej oni/ ony nemajú právo spolurozhodovať. *Diskurz občianskych i ľudských práv* je slabý. Je

prítomný v komunikácii a spôsoboch konania medzi zamestnancami a klientmi. Celkove však, ako sa v „lokálnej“ inštitúcii narába s konceptom občianskych práv závisí od toho, ako sú tieto v zhode, resp. rozpore s administratívnym poriadkom. Dominujúce diskurzy – medicínsky a administratívny - sú „vytrvalé“, majú tendenciu k zotrvačnosti. Sú zakorenené vo fungovaní inštitúcie a prejavujú sa tak, že isté skupiny profesionálov (opatrovatelky, sociálne pracovníčky, pomocný personál) si vymieňajú a zdieľajú isté typy presvedčení, ktoré vytvárajú a udržujú isté typy realít. Zmena je ale možná.

Kontrola nad „svetlom v tuneli“ - zmena moci diskurzov

Ako možno teda meniť prax sociálnej práce, aby sme mohli dosahovať ciele k obojstrannej (aspoň relatívnej) spokojnosti klientov aj sociálnych pracovníkov/ pracovníčok. Tu presadzujeme / ponúkame kritický prístup, ktorý podrobne charakterizuje napr. Fook (2002). Vychádza z rámca kontextuálnosti praxe sociálnej práce, ktorá je plná kontradiktórnych a konfliktných elementov, v ktorých nemožno identifikovať jednoduché, lineárne kauzálne vzťahy. Ale ako možno uskutočňovať „kritickú prax v hostilnom prostredí“ ? (Fook, s.161)

Keďže význam je konštruovaný prostredníctvom diskurzov, ktoré majú rôznu moc a sú často protichodné, potom je dôležité „ovplyvňovať“ diskurzy, diskurzívne praktiky.

V kritickej praxi je dôležité dekonštruovať (rozanalyzovať a popísať) existujúce významy, s ktorými sa v praxi sociálnej práce narába – klient, pomoc, služba atď. Popisovať a zviditeľňovať proces legitimizovania diskurzov, pôsobenie moci a mocenských vzťahov, ktoré udržujú „slabé“ postavenie klientov a naopak vytvárať príležitosti, ktoré umožňujú posilňovať klientov. Identifikovať „kľúčových hráčov“ (Fook, 2002), ktorí majú rozhodujúcu moc pre udržanie niektorých významov.

Existujú možnosti ako meniť moc diskurzov : napr. „infikovanie“ dominantných diskurzov alternatívnymi. V rezidenciách daného typu dominuje *biomedicínsky diskurz*, ktorý konštruuje ľudí ako pacientov vyžadujúcich (prinajlepšom) opateru, kontrolu zdravia a choroby. Ľudia sú pacienti, o ktorých sa treba starať a o ich „osude“ rozhodujú odborníci/ profesionáli. Individuálne rozvojové plány rátajú s aktívnym postojom klientov, s vedomými voľbami, kontrolou svojho života, ktorý je charakteristický pre občiansko – právny diskurz, ktorý je v prostredí rezidencií alternatívny, okrajový. Pokiaľ majú byť IRP v zhode so zdrojovým, východiskovým kontextom je potrebné v DSS *posilňovať* občiansko – právny diskurz. Čiastočne sa to môže realizovať prostredníctvom vzdelávania, zmenou myslenia zamestnancov, prípadne ich výmenou, a zmenou uvažovania zodpovedných inštitúcií. Čiastočne podporou vytvárania organizácií, ktoré obhajujú práva klientov tohto typu inštitúcií.

Zároveň je asi potrebné *oslabovať, podvracať* dominantný medicínsky diskurz. Opäť je to možné zmenou v uvažovaní a konaní zamestnancov, ktorí tvoria a reprodukujú tradičné spôsoby uvažovania. Jazyk a praktiky tohto diskurzu nahradzovať jazykom aktivity, kreativity a novej zmeny. Otázkou je ako to urobiť bez toho, aby sa zmenila samotná inštitúcia – obrovská rezidencia. V tomto smere sa realita mení : veľké zariadenia sa členia na menšie samosprávne jednotky, v ktorých sa posilňujú práva klientov. Je to možné ale aj v existujúcich podmienkach, napr. posilňovaním klientskej samosprávy a posilňovaním klientov v ich nárokoch na služby a primerané zaobchádzanie. Jednou z možností je aj vyriešenie dilemy záväzkov voči

zamestnávateľovi verzus záväzkov voči klientom rozhodnutím, že primárne je prispieť k zvýšeniu kvality života klientov.

Literatúra:

FOUCAULT, M. P. (1979). *Discipline and punish: The birth of the prison*. New York: Random house.

FOOK, J. (2002). *Social Work. Critical Theory and Practice*. Sage Publications, Ltd., London. ISBN 978-0-7619-7250-1.

FRIEDMANN, J. (1992). *Empowerment. The Politics of Alternative Development*. Cambridge. Oxford: Blackwell Publishers ISBN 1-55786-299-0

HEALY, K. (2005) *Social Work Theories in Context*. Palgrave, New York. ISBN 13:978 1-4039-1662-8.

MARCELLI, M. Foucault a pojem moci. In: *Aspekt*, č. 2 – 3, s. 46 – 48, 1995.

PAYNE, M. (2006). *What is Professional Social Work*. Revid. second edition. Bristol: The Policy press, University of Bristol. ISBN-10 1 86134 704 9.

FRIEDMANN, J. (1992). *Empowerment. The Politics of Alternative Development*. Cambridge, Oxford: Blackwell Publishers ISBN 1-55786-299-0

Zákon o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona o živnostenskom podnikaní - Zákon č. 448/2008 Z. z.

Industrializace služeb

Martin Smutek¹

Anotace: Text se ptá na otázku, zdali přichází doba postindustriální. Autor dochází k názoru, že postindustriální doba nepřichází. Naopak. Začínají být důsledně industrializovány i ty sféry našich životů, které do této doby ještě tolik industrializovány nebyly (sféra vzdělávání, zdravotnictví, sociálních služeb – což jsou pro autora tématické pilíře sociálního státu). V přílišné industrializaci sféry služeb autor spatřuje riziko spočívající ve vytrácení lidského vztahu mezi pracovníky a jejich klienty.

Klíčová slova: Industrializace, sociální stát, sociální služby, vzdělanost, humanismus

Abstract: The paper raises the question: Is there postindustrial age coming? Author think that it is not coming. There is opposite trend visible today. There is industrialisation process recognisable in topics like education services, health services, social services – pillars of welfare state. Author see risk in the strong industrialisation process. It lies in vaporising of human relationship between worker and client.

Key Words: Industrialization, Welfare State, Social Services, Scholarship, Humanism

Smyslem mého textu je ptát se: Skutečně přichází doba postindustriální? Už od 60. let 20. století se hovoří o nástupu doby postindustriální. Termín sám je snad nejvíce spjat se jménem amerického sociologa Daniela Bella. Jeho pojetí pojmu „postindustriální“ se zaměřuje na vnějškovou souvislost, kdy si všímá, že zaměstnanost se v té době posouvá ze **sféry výroby** a zpracování hmotného světa do **sféry služeb**. Jaká je ale skutečná podstata slova „industriální“ - „průmyslový“? Většina laické veřejnosti si pojem spojila s hutěmi, železem a ocelí, tedy s předmětem, který je zpracováván. Ve skutečnosti ale není toto pojetí správné. V případě pojmu „industriální“ jde o to „**jak**“ jsou věci produkovány. Jde o to ptát se **nikoliv „co“** je produkováno, **ale „jakým způsobem“**. Jde o logiku produkce (způsob) nikoliv o samotný předmět (ocel).

Podstata (logika) industriální produkce spočívá v „**sériovosti**“ (objevuje se **pásová výroba**). Logika spočívá v produkci co největšího množství produktů v co nejkratším čase a za co nejnižších nákladů (viz Taylorismus). Logika spočívá v co „**nejsériovější**“ podobě, tedy **po kvalitativní stránce** produkty podobné si **jako vejce vejci**.

A v tomto duchu se ptám: **Přichází skutečně doba postindustriální?** A odpovídám si: **Ne, nepřichází...** Ba právě naopak. Začínají být důsledně industrializovány i ty sféry našich životů, které do této doby ještě tolik industrializovány nebyly (sféra vzdělávání, zdravotnictví, sociálních služeb – což jsou pro mne tématické pilíře sociálního státu). I zde začíná být hlavním smyslem produkovat co nejvíce produktů (studentů – absolventů, obsloužit co nejvíce pacientů, klientů) v co nejkratším

¹ PhDr. Martin Smutek, Ph.D., Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové

čase a za co nejnižších nákladů, v **nezměněné kvalitě výstupu**. Za takovýto projev industrializace lze považovat v oblasti sociálních služeb „Standardy kvality sociálních služeb“. Není mým cílem zde kritizovat samotnou existenci takovýchto standardů, jen chci poukázat na širší souvislosti těchto a podobných procesů.

Co je totiž podstatou tohoto druhu industrializace? Podstatou je **důsledně eliminovat vliv jedince** (pracovníka) **na výsledný produkt**. Tak, jako to učinila pásová výroba v případě obhospodařování hmotného (hmatatelného) světa, dochází k podobným jevům teď i ve sféře služeb (vzdělávacích, zdravotních, sociálních...). Když zde hovořím o „službách“, zaměřuji se pochopitelně převážně na zmíněné komponenty sociálního státu, ale jde pochopitelně i o služby v komerčním sektoru (bankovníctví, pojišťovnictví či telekomunikační služby...). Avšak zatímco v případě, kdy jsme zákazníky velké telekomunikační firmy (naš operátor mobilního telefonu), nijak už nás nezarazí (nebo jen trochu), když jednáme s řadovým pracovníkem této firmy (telefonista, dealer), který k nám **hovoří jako stroj**. Používá **přesně naučené fráze v přesně daném pořadí**. V případě služeb vzdělávacích, sociálních a dalších by nás to ale asi ještě zarazilo (snad). Obávám se ale, že přesně k těmto uvedeným jevům pomalu, plíživým způsobem, dochází i tam. Nedopadne náhodou učitel, vysokoškolský přednášející, poradce v občanské poradně jako telefonický operátor našeho zprostředkovatele mobilní telekomunikace?

V podstatě můžeme uvažovat též o na první pohled zcela absurdní věci: Mohl by sociální práci, stejně tak třeba práci učitelkou, vykonávat **robot**? **Vytrácení „člověka“** ze služeb je z dlouhodobého časového hlediska asi skutečně reálná (a už dnes probíhající) možnost. Chtěl bych tímto tedy apelovat na zachování idejí **humanismu**, na zachování **lidského vztahu** mezi učitelem a žákem (obzvláště ve společenských vědách a humanitních disciplínách vůbec) a stejně tak na zachování lidského vztahu klient a pracovník v oblasti služeb v sociální práci. Chtěl bych varovat v oblasti vzdělávání před jevy jako je masivní využití e-learningu, které mohou být „**vraždou**“ **humanitních disciplín**. Chtěl bych varovat před kvantifikujícím hodnocením výuky jen podle bezprostřední využitelnosti znalostí v praxi hned teď a nanejvýš ještě zítra... Právě tímto přístupem a vytrácením významu učitele jako konkrétní osobnosti devaluje samotný pojem vzdělání. Ne nadarmo se říká, že ten, kdo dnes nejvíce používá pojem „**vzdělanostní společnost**“, nejvíce přispívá k **zániku vzdělání**. Kde se nejvíce volá po potřebě „vzdělanostní společnosti“, tam je vzdělanost nejvíce ohrožena. Slovo vzdělání je dnes fakticky (i přes zdůrazňování potřeby celoživotního učení) chápáno pragmaticky a je odvozeno od dokonavého tvaru „vzdělat“ (a hned využít). Podstata by však měla ležet spíše v onom nedokonavém „dělání“. „Vzdělaný znamená v podstatě: vzdělávající se, a je toliko chybou jazyka, že nám předkládá faktum místo fiens“ (Patočka, J. 2004, s. 15).

V podobném duchu lze uvažovat i o sféře služeb sociálních. Chtěl bych tedy varovat před přílišnou industriální standardizací v jakémkoli slova smyslu, která „svazuje ruce“, nepotřebuje jedince přemýšlivého, jen rutinně vzdělaného. A také, jak jsem použil tento slovní obrat již v úvodu tohoto zamyšlení, důsledně eliminuje vliv jedince na výsledný produkt. Riziko v oblasti sociální práce tedy spadá do industrializaci sféry služeb.

Použitá literatura:

GIDDENS, A. *Unikající svět*. Praha : SLON, 2000.

LISSMANN, K. P. *Teorie nevzdělanosti*. Praha : Academia, 2008.

PALOUŠ, R. Skutečnost v podání vědeckém a „humanitním“. In Krámský, D. a kol. *Humanitní vědy dnes a zítra*. Liberec : Nakladatelství Bor, 2007.

PATOČKA, J. Myšlenka vzdělanosti a její dnešní aktuálnost. *Sebrané spisy 4*. Praha : Oikúmené, 2004.

SMART, B. Modernita a postmodernita: I . část. In Harrington, A. a kol. *Moderní sociální teorie. Základní témata a myšlenkové proudy*. Praha : Portál, 2006.

Manažerismus v sociální práci

Věra Holasová¹

Anotace: Příspěvek se zaměřuje na procesy ekonomizace v sociální práci a jejich důsledky. Nejprve jsou vymezena východiska sociální práce a ekonomie, dále pojmy ekonomizace sociální práce a manažerismus v sociální práci. Součástí příspěvku je nástin vývoje východisek manažerismu, znaky manažerismu a možné dopady na oblast sociální práce.

Klíčová slova: sociální práce, ekonomizace sociální práce, manažerismus v sociální práci

Abstract: At the centre of this article are processes economisation of social work and their consequences. Firstly are defined basis of social work and economy, then concepts of economisation and managerialism in social work. A part of the article is outline of development of basis of managerialism with its characteristics and the consequences for the field of social work.

Key words: social work, economisation of social work, managerialism in social work

Úvod

„Nový Domov pro seniory otevřel soukromý podnikatel na Znojemsku. Ubytuje tam čtyři desítky klientů a zaměstná osmnáct pracovníků. Ačkoliv klienti tam zaplatí 18 tisíc měsíčně, nemusejí se bát, že by dlouho čekali na volné místo“ (Raiskubová, 2010). „Absolvovala jsem rekvalifikační kurz pracovník v sociálních službách s osobní asistencí. V současné době pracuji v LDN, odd. sociálních lůžek a chtěla bych v tomto oboru podnikat - péče o seniory v domácím prostředí. Co bych pro to měla udělat?“ (Streetwork, 2010)

Ještě před několika málo lety bychom si podobnou inzerci v sociální oblasti dokázali jen stěží představit. I dnes nás to možná ještě trochu překvapuje, ale již přijímáme, že sociální práce je prostorem i pro podnikání. John Harris (2003b) zde užívá pojem *podnikání v sociální práci* (*the social work business*).

V příspěvku budu vycházet z pojetí kritické sociální práce dle Healy (2001). Sociální práce je utvářena kontextuálně a je důležité pátrat po způsobech jejího utváření. Pravdy jsou vždy konstruovány prostřednictvím jazyka, kontextu a interpretace. Kritická sociální práce vnímá diskurzivní tvorbu moci, přičemž sociální pracovníci by při svém porozumění neměli vycházet jen z hmotných struktur útlaku, ale také z historických a místních diskurzivních praktik.² V textu se snažím charakterizovat některé proměny

¹ Mgr. Věra Holasová, Ph.D., Katedra metod sociální práce, Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita v Ostravě

² „Diskurz uvádí moc do pohybu a produkuje ji, posiluje ji, ale také ji podkopává...“ (Foucault, 1999:118).

Howe (Mullaly, 1997:113) uvádí: „Mocní mohou kontrolovat jazyk diskurzu a tedy ovlivňovat, jak má být svět viděn a co to bude znamenat. Jazyk umožňuje některé možnosti a vylučuje jiné; vnucuje nám, co vidíme a co nevidíme.“

sociální práce dle diskurzu ekonomické racionality se zaměřením na uplatňování konceptů managementu.¹

Historický kontext

Lorenz (Lorenz, 2005b) uvádí, že sociální práce byla základním elementem v projektu modernizace a integrace společnosti. Pomáhala realizovat ideu, že národní stát byl úspěšným podnikem, že společnost byla schopna poradit si se sociálními problémy. Sociální práce pouze neřešila problémy, ale pomohla tyto sociální problémy definovat určitým způsobem. Pomohla ospravedlnit a legitimizovat celý koncept sociálního státu. I dnes je sociální práce podle něj zahrnuta do služeb nové politické sociální agendy.

Proměnu sociální práce dle ekonomického diskurzu můžeme vypožorovat v souvislosti s proměnou sociálního státu.² Období rozvoje sociálního státu v letech 1962-1973 vystřídala stagnace a krize. V 70. l. 20. stol. dvě ropné krize přinesly hospodářskou recesi a na trhu práce se začaly odehrávat prudké změny (Večeřa, 1996). Hospodářské a sociální náklady spojené s cyklickou recesí, neúčinností a plýtváním spojeným s neomezeným rozvojem monopolů a politická a sociální nestabilita spojená s občanskými nepokoji vedla k prokazatelné transformaci ekonomiky, společnosti a roli moderního státu (Mullaly, 1997).

Restrukturalizace sociálního státu měla být podle neoliberálních představ realizována prostřednictvím: *deregulace* (přenesení kontroly a financování služeb z národní úrovně na úroveň komunální a lokální, důraz na odpovědnost občana), *privatizace* (ústup role veřejných institucí prostřednictvím privatizace veřejných služeb, tlak na hospodárnost prostředků ve veřejných službách, zesilují tržní prvky, nabídka služeb prostřednictvím konkurence privátních poskytovatelů), *zmenšením byrokratizace, změn veřejné správy a nového řízení organizací sociální práce*³ (reforma veřejné správy tzv. *new public management, Neue Steuerung* - změny organizačních a řídicích struktur k decentralizované a tržní podobě a aktivizaci těchto struktur prostřednictvím soutěže (Galuske in Spatscheck, 2005; Blok, 2004a; Dunlop, 2006; Mishra in Dunlop, 2006; KGSt-Bericht, 1993; Bogumil, Kissler, 1997; Gehrman, Müller, 2006; Clarke, Newman, 1997).

Působení ekonomiky globálního trhu se svou průvodní potřebou globální konkurenceschopnosti zapříčinili oslabení vlivu národních vlád na sociální politiku. V této transformaci došlo k výraznému oslabení vládní odpovědnosti za sociální ochranu. Sociální práva jsou stále více podřizována vládním politikám, které prosazují omezování veřejných sociálních programů a vytvoření soukromých trhů veřejných služeb. Sociální práce byla vždy úzce propojena se sociální politikou daného státu, jejím legislativním a organizačním zázemím a vymezováním klientely a možnostmi pomoci (Baldwin, 2000; Harris, 2003b). Dobrovolnictví, privatizace a svépomoc nahrazují mnohé státní programy, včetně zajištění základních pro život nutných dávek a služeb. Sociální stát se transformuje na charitativní model podobný, který existoval v mnoha zemích před druhou světovou

¹ V textu je používáno z důvodu přehlednosti a čtivosti tzv. generické maskulinum (výraz, který má označovat muže i ženy současně, ale gramaticky je v mužském rodě).

² Na sociální stát můžeme nahlížet jako na produkt historického vývoje veřejně organizované solidarity (Tomeš, 2010).

³ Pojem organizace sociální práce zahrnuje všechny typy subjektů vykonávající sociální práci (veřejnoprávní i soukromoprávní).

válkou (Mullaly, 1997). Probíhající změny v sociální práci nejsou nahodilé, ale jsou výsledkem změn společnosti, sociálního státu a působením (neoliberálních) politik, ve kterých je stále více prosazována ekonomická racionalita s požadavky trhu. *Sociální práce by měla fungovat jako podnikání se zájmem o vytváření zisku* (Harris, 2003a).

Trh a sociální práce

Podívejme se podrobněji na východiska trhu a sociální práce. Trh je samoregulační systém, v němž poptávka a nabídka, zisk či ztráta efektivně alokují zdroje. Regulace prostřednictvím trhu se řídí tím, že lidé maximalizují svůj individuální prospěch. Trh je prostředníkem uplatnění moci ekonomické, stát vytváří rámec pro fungování společnosti a moci politické (Potůček 1997). *Účelově racionální jednání* příznačné pro moderní dobu tkví na racionální kalkulaci, která povyšuje *efektivitu* nad případné *hodnoty*, jejichž respektováním by se mohl kalkul zbrzdít (Sen, 2002; Etzioni, 1995; Laan, 1998).

Na rozdíl od ekonomické racionality stojí v centru pozornosti sociální práce *etické hodnoty* (hodnotová racionalita). Etika sociální práce se potom zabývá tím, co je morálně správné, nebo co je správným profesionálním postupem (Mullaly, 1997). Podle etických kodexů sociální práce (ČR, NASW, IFSW) k základním hodnotám sociální práce patří *lidská práva, humanismus a sociální spravedlnost* (SSP, 2006; NASW, 2008).¹

Ekonomická racionalita klade důraz na maximalizaci zisku a individualismus, *sociální práce* na etické hodnoty jako jsou lidská práva a sociální spravedlnost. Pro podrobnější srovnání sociální práce a oblasti ekonomie uvádím další charakteristiky dle Thole, Cloos (2000) a Puch, Westermeyer (1999).

Tabulka 1 *Východiska sociální práce a ekonomie*

	sociální práce	ekonomie
společenská funkce	symbolická reprodukce skrze sociálně podporující, sociálně integrativní a kulturní pomoc	materiální zajištění obyvatelstva, konstituování materiálního reprodukčního systému
očekávání v jednání	kompenzace ekonomických, kulturních a sociálních obtíží	sociální a materiální blahobyť
východiska jednání	odborná operacionalizace sociální pomoci profesionální pomoc a podpora	ekonomická efektivita úsporné jednání s omezenými zdroji
cíle jednání	společenská participace prosazování sociální spravedlnosti	maximalizace zisku
nástroje	komunikace a interakce	peníze a moc
typy jednání	orientované pochopením, komunikativní	instrumentální
paradoxy jednání	dvojitý mandát: pomoc a kontrola	produkce sociálních nerovností ve společnosti blahobyťu

¹ „Profese sociální práce podporuje sociální změnu, řešení problémů v mezilidských vztazích a zplnomocnění a osvobození lidí s cílem zlepšit jejich tělesnou i duševní pohodu. Užitím teorie lidského chování a sociálních systémů, zasahuje sociální práce tam, kde se lidé dostávají do kontaktu se svým okolím. Zásady lidských práv a sociální spravedlnosti jsou základem sociální práce.“ (IFSW, 2005).

hl. organizační formy	neziskové	ziskové
principy produkce	spojená produkce, poskytování a konzumace služby	možnost odloženého skladování produktů

Zdroj: Thole a Cloos (2000); Puch, Westermeyer (1999), upr.

Ze srovnání obou oblastí je patrné, že pokud bude docházet k transformaci sociální práce dle ekonomické racionality (k tzv. *ekonomizaci*), nutně musí dojít k modifikaci jejích základních východisek.¹ Někteří autoři se kloní k názoru, že tato modifikace sociální práce je nevyhnutelná a přínosná (Wendt, 1999; Merchel, 2000 aj.). Jiní spíše k tomu, že je nám tento názor podsouván a jiné alternativy jsou zastírány (Laan, 1998, Harris, 2003a aj.).

Ekonomizace

Pro Kellera (2007:64) je racionalita jedním z rysů moderní společnosti, která vede „...k *nadvládě instrumentálního rozumu*, což se projevuje znehodnocením všech hodnot, které nelze vyjádřit penězi. Tato *účelová racionalita se ze sektoru ekonomiky šíří do všech ostatních sektorů a podřizuje je neúprosnému imperativu financovatelnosti*.“

Ekonomizace v sociální práci znamená *proniknutí cizí logiky trhu do sociálního sektoru*. Někteří aktéři hodnotí ekonomizaci také jako nezbytnou změnu ekonomiky sociální práce v důsledku neefektivní byrokracie (Kessl in Arnegger, Spatscheck, 2008). „Ekonomizace naší práce, která má nejen problematické a nebezpečné stránky, *ale i užitečné*, směřuje náš pohled na vytváření našich pracovních míst na potřebné zdroje, které musíme mít k dispozici...“ (Müller in Galuske 2007:153). V souvislosti s krizí veřejných výdajů také nabídka sociální práce musí být vtažena do procesu reflexe a reorganizace, které mají za cíl zvýšit výkonnost organizací (Galuske, 2007). Orientace sociální práce na kritéria efektivnosti může zlepšit její pozici v boji o nedostatečné zdroje (Siegler, 1997).

Ekonomizace v sociální práci označuje reorganizaci sociálních služeb, která je orientovaná tržními strukturami podnikatelské produkce a ekonomickými modely (Urban-Stahl in Ibid. in Arnegger, Spatscheck, 2008). Harris (2003a) upozorňuje na rizika ekonomizující tendence v sociální práci. Do sociální práce jsou aplikovány tržní mechanismy jako *privatizace služeb* a *zavádění soutěživosti* mezi organizacemi. Jsou propagovány *obecně použitelné modely managementu* odvozené z podnikání. Sociální pracovníci by se neměli vnímat jako profesionálové, ale jako mikro-manažeři zdrojů, kteří pečlivě řídí přístup k distribuci služeb a jejich přidělování. Sociální pracovníci se stávají předmětem standardizovaných a automatizovaných postupů.

K transformaci sociální práce jsou využívány metody a techniky managementu, které jsou určující při vymezování pole působnosti sociální práce. Tato tendence v sociální práci je v literatuře označována jako *manažerismus* (Baldwin, 2000; Clarke a Newman, 1997; Harris, 2003b aj.).

¹ Diskurz ekonomie může dát podnět k určitému organizování pojmů, k určitým přeskupením objektů, k určitým typům výpovědí.... (Foucault, 2002).

Manažerismus

Sociální práce má být transformována prostřednictvím modelů managementu. Management je nástrojem řízení.¹ Manažerismus pak představuje tendenci prioritně aplikovat management v organizacích sociální práce při omezení požadavků sociální práce.

Manažerismus realizuje čistě ekonomický přenos poznatků managementu do sociální práce bez přihlídnutí ke specifickým v sociální oblasti a v organizacích sociálních služeb (Merchel, 2006). Musil (2004:59) uvádí: „manažerismem se označuje snaha přizpůsobovat chod sociálních služeb tržním podmínkám a požadavku provozovat osobní sociální služby jako byznys“. *Manažerismus* je součástí ekonomizace sociální práce, prostřednictvím které byly zavedeny tržní principy do sociální práce. Vychází z následujících předpokladů: pokroku je dosaženo skrze ekonomickou produktivitu; zvýšení produktivity vychází z aplikace organizační technologie; je zapotřebí disciplinovaná pracovní síla; management má všechny odpovědi (Harris, 2003b). Pokud se podnikatelský přístup v organizacích sociální práce stane predominantní, hovoříme o *manažerismu* (Blok, 2004). „*Manažerismus* představuje redukci složitých sociálních interakcí za pomoci manažerských technik a procedur.“ (Baldwin, 2000:11). Clarke, Newman (1997:29) definují *manažerismus* jako ideologii, která udržuje rozptýlení organizační formy státu orientované na individuální potřeby zákazníků a účinnost organizací sociálních služeb podle manažerského rozhodování a technik.

Východiska manažerismu

Ideové východiska manažerismu můžeme identifikovat v době transformace veřejných služeb, pro kterou byly využity americké organizační teorie a praktiky obchodního managementu (Baldwin, 2000; Howe, 1986). Můžeme zde identifikovat dva vlivy (Clarke, Newman, 1997). Tzv. *starý manažerismus* (představitelé F.W.Taylor, H.Ford) zdůrazňující rutinní práci zaměstnanců, kteří nejsou zapojováni do řízení organizací. Lidé jsou vnímáni jako stroje s výjimkou toho, že se lidé dopouštějí chyb a pracují jen pro výdělek (Coulshed, Mullender, 2001; Bělohávek, 1996).² A dále zde působí tzv. *nový manažerismus* (představitelé T.J.Peters, R.H.Waterman, P.F.Drucker), který se již více zaměřuje na lidské faktory a zapojuje zaměstnance do řízení na základě společné vize (Coulshed, Mullender, 2001; Bělohávek, 1996). Prosazování manažerismu je dobře zmapováno především ve Velké Británii.

¹ Pojem „management“ pochází z angličtiny (*to manage*) a v překladu znamená: řízení vedení, správa. Původní kořeny pojmu nalezneme v latinském slovu *manus* (ruka), *manu agere* (pracovat rukou) (Merchel 2006:18). Veber (2005) mezi základní manažerské aktivity zařazuje: rozhodování, organizování, řízení lidských zdrojů, komunikování, práci s informacemi, plánování, implementaci, kontrolu.

² Na téma taylorismu v sociální práci např. upozorňuje Geert van der Laan (2006). Podle něj tento model managementu potlačuje subjektivitu profesionálů, která je nahrazována standardizovanými pracovními postupy.

Vývoj

Od 70. let 20. stol. stát začal omezovat svou roli *poskytovatele a financovatele* sociální ochrany a jeho *role byla přetransformována na roli regulátora*. Nositeli transformace v sociální oblasti byla reforma veřejné správy a manažerismus (Harris, 2003b). Manažerismus byl prezentován jako prostředek k zavedení přísnější disciplíny veřejného sektoru, aby mohly být dodávány cenově efektivnější služby (a tedy zmírnění výdajů veřejných rozpočtů). V počátečním období pronikání manažerismu ve Velké Británii bylo charakteristické téma kontrola výdajů a decentralizace managementu dle *neotaylorismu* (konkrétní organizační cíle, určení měřítek výkonu aj.) (Clarke, Newman 1997).

Pozdější reformy (80. léta 20. stol.) přinášejí „přehodnocení“ neotaylorismu. Byly zaváděny kvazitrhy, což znamená, že ekonomický diskurz dále pokračoval snad jen v přijatelnější podobě. Od *zákazníků* se přešlo k *občanům*, narůstá decentralizace a téma zlepšování kvality. Je kladena větší pozornost k individuálním potřebám uživatelů. Jakmile se aplikace tržních mechanismů stala dominantní koncepcí reform, manažerismus začal být jakožto soubor technik z podnikání chápán jako směr nabízející vytvoření „veřejného podnikání“ (Clarke, Newman 1997; Harris, 2003b). *Novým manažerismem* je propagováno vizionářské vedení, kdy je každý zodpovědný za dosažení společných cílů. Je budováno partnerství mezi manažery a zaměstnanci, dochází ke zploštění hierarchií. Ovšem současně jsou rozvíjeny *neviditelné monitorovací systémy* skrze informačních technologie a hodnocení klientů za účelem ukázkovat pracovníky v první linii aj. (Clarke, Newman, 1997). Moc manažerů v organizacích sociální práce je omezována a sociální pracovníci jsou kontrolováni skrze standardy, inspekce kvality apod. (Harris, 2003b).

Manažerismus byl inspirován americkými teoriemi managementu, které byly převzaty neoliberálními manažery¹ ve Velké Británii. Její příklad následovaly další země jako Kanada, Austrálie, Holandsko, a s mírným zpožděním Německo a Česká republika (Blok, 2004; Spatscheck, 2005; McDonald, 2006).

Co může přinášet manažerismus klientům sociální práce?

Zrušením údajného monopolu veřejných služeb by uživatelé služeb měli mít větší stupeň kontroly nad službami, které dostávají. *Klient sociální práce* nově *spotřebitel nebo zákazník* začal být pojímán jako spoluvýrobce služeb, který řekne, co potřebuje a organizace to zajistí (Harris, 2003b). Orientace na potenciální „zákazníky“ se zaměřuje na to, aby se přemístilo financování služeb více na financování subjektem, což znamená, že se poskytne příspěvek na službu tak, aby si osoba mohla koupit žádanou sociální službu podle svých představ o kvalitě a podle svých potřeb. Žadatel o službu má prostředky přímo ve svých rukou jako v normálním tržním prostředí a může tak lépe ovlivňovat poskytovatele služeb, který tak musí s jinými organizacemi více soupeřit o uživatele (Merchel, 2006). *Zaměření na zákazníka* bylo vítáno mnohými pracujícími ve

¹ Autoři (Harris, 2003b; Spatscheck, 2005) zmiňují vliv expertních skupin tzv. *think tanky* jako *Mont Pelerin Society, Kronberger Kreis*.

veřejných službách, kteří byli nespokojeni s paternalismem starého režimu.¹ Zaměření na zákazníka tedy poskytlo potencionální bod spojení mezi mnohými starými profesionály a novými manažery proti byrokracii a paternalismu (Clarke, Newman, 1997). *Nové pojetí klientů (zaměření na zákazníka)* přineslo mnoho pozitivních reakcí (např. v oblasti většího zapojování lidí do aktivit organizací či zlepšování kvality organizací), ale i kritické odezvy.

Popisované mechanismy jsou součástí strategie, ve které se management snaží prosadit své definice ‚zákazníka‘ a ‚dobré služby‘ nad definicemi sociálních pracovníků. Výsledkem je, že zaměření na zákazníka zahrnuje pohled na lidi jako na *způsobilé ekonomické a sociální aktéry*, schopné sledování svých nejlepších zájmů na trhu (Harris, 2003b). V oblasti sociální práce jsou však zřetelná omezení *tržního pojmání* klientů. Zákazníková volba je realizovaná v předem vymezené oblasti podle dostupnosti (vliv politiky, rozpočtového omezení aj.). Sociální pracovníci musí často nakupovat služby v zastoupení svých klientů. V těchto případech modernizovaná sociální práce nepřináší vyšší suverenitu zákazníka, jak je prezentováno. Růst administrativy a systémů shromažďování dat informačními technologiemi je prezentováno jako zlepšení zaměření se na zákazníka (Harris, 2003b; Clarke, Newman, 1997).

Co může přinášet manažerismus sociálním pracovníkům?

Manažerismus vychází z předpokladu, že propracované manažerské metody a obsáhlé písemné postupy povedou spolehlivěji k žádoucím výsledkům politiky, než když bude volba zásahu ponechána na vůli jednotlivých profesionálů. Uplatňováním směrnic a kodexů, pravidel a postupů účinněji a ekonomičtěji snížíme opakování trestné činnosti, nezaměstnanosti či zneužívání dětí (Clark, 2005). Jednou z charakteristik manažerismu je množství nástrojů pro posuzování potřeb, přidělování služeb a monitorování výkonu (audity). Tento *seznamový přístup* omezuje tvorbu potřeb klientů služeb a může vyloučit informace, které jsou nutné k dostatečnému hodnocení potřeb (Meagher, Parton, 2004; MacDonald, 2006).

S rostoucím technokratismem sociálních pracovníků se někdy používá pojem *mcdonaldizace sociální práce (McDonaldisation)*, což znamená obchodování se sociální prací. Zahrnuje to aplikaci čtyř principů, které byly odvozeny z provozu restaurací s rychlým občerstvením: výkonnost, předvídatelnost, vypočitatelnost a kontrola nad technologií (Ritzer in Harris, 2003b). Globalizace a mcdonaldizace vede k proměně sociální práce a sociálních pracovníků. V současné době můžeme vidět dvě tendence v sociální práci: profesionální praxi sociální práce založenou na vztahu mezi pracovníkem a uživatelem versus opačný model sociálního pracovníka jako administrativního manažera péče, který se nachází mezi potenciálním zákazníkem a zdroji pro nákup péče. Sociální pracovníci, kteří dříve stáli u redistribuce veřejných zdrojů, mění svou pozici na jejich strážce (Dustin, 2008).

¹ Takové tvrzení podporuje i Merchel (2006), podle kterého pojem zákazník směřuje v sociální práci pozornost na: nutnost vnímat silněji přání klientů; vedení kritické diskuse o vnitřních vztazích v organizaci; kvalitu a transparentnost služeb.

Závěr

Ekonomizace a manažerismus v sociální práci utvářejí nové podmínky pro sociální práci ve znamení ekonomické racionality. Sociální práce je s ohledem na svá odlišná profesní východiska postavena před otázkou, jaké požadavky bude následovat. Změní se sociální pracovníci na manažery veřejných zdrojů a klienti na zákazníky podnikatelských subjektů a dobrovolnických organizací? Existují jiné alternativy pro sociální práci?

Dle Healy (2001) kritická sociální práce přijímá fenomén moci a využívá potenciál mocenských praktik ve svůj prospěch. Např. vyzývá klienty k iniciování aktivit, propaguje aktivistické postoje, vyzývá ke sdílení moci. Je však současná sociální práce schopna a ochotna *uplatňovat moc více lidským a spravedlivým způsobem* v rámci své praxe?

Literatura:

1. ARNEGGER, M.; SPATSCHECK, Ch. *Der Begriff Ökonomisierung im Kontext der Sozialen Arbeit*. In Spatscheck, Christian/Arnegger, Manuel/ Kraus, Sibylle/Mattner, Astrid/ Schneider, Beate (Hrsg.) (2008): *Soziale Arbeit und Ökonomisierung. Analysen und Handlungsstrategien*. Schibri, Berlin.
2. BALDWIN, M. *Care Management and Community Care*. Hampshire: Ashgate, 2000. ISBN 0-754-61283-X.
3. BĚLOHLÁVEK, F. *Organizační chování*. Olomouc: Rubico, 1996. ISBN 80-85839-09-1.
4. BLOK, W. M. J. *Market, Management and Profession. Social Business in the Polder*. *Social Work & Society*, 2004, Volume 2, Issue 1, s. 124-130. ISSN 1613-8953.
5. BLOK, W. M. J. *Market, Management and Profession. Social Business in the Polder*. *Social Work & Society*, 2004, Volume 2, Issue 1, s. 124-130. ISSN 1613-8953.
6. BOGUMIL, J.; KISSLER, L. *Bediente Kunden? Anmerkungen zu den Möglichkeiten und Grenzen von Kundenorientierung in der Kommunalverwaltung* [online]. In *Mitbestimmung Heft*. Düsseldorf, 1997, 4/5, s.24-27. [cit. 15. května 2008]. Dostupný z URL: <<http://homepage.ruhr-uni-bochum.de/joerg.bogumil/Downloads/Zeitschriften/1997-2.pdf>>.
7. CLARK, Ch. *The Deprofessionalisation Thesis, Accountability and Professional Character*. *Social Work & Society*, 2005, Volume 3, Issue 2, s. 182-190. ISSN 1613-8953.
8. CLARKE, J.; NEWMAN, J. *The Managerial State*. London:SAGE. 1997. ISBN 0-803-97611-9.
9. COULSHED, V.; MULLENDER, A. *Management in Social Work*. 2. vyd. Basingstoke: Palgrave, 2001. ISBN 0-333-72413-5.
10. DUNLOP, J. M. *Privatization: How government promotes market-based solutions to social problems*. In *Critical Social Work*. [online]. Canada. 2001, Vol. 2. No. 1. [cit. 1. října 2008]. Dostupný z URL: <<http://www.uwindsor.ca/units/socialwork/critical.nsf/982f0e5f06b5c9a285256d6e006cff78/b277191fb4ab65285257277002b8598?OpenDocument>>.
11. DUSTIN, D. *The McDonaldization of Social Work*. London:ASHGATE, 2008. ISBN 978 0 754646396.

12. ETZIONI, A. *Morální dimenze ekonomiky*. Praha: Victoria Publishing, 1995. ISBN 80-7108-067-9.
13. FOUCAULT, M. *Archeologie vědění*. Praha: Hermann a synové, 2002.
14. FOUCAULT, M. *Dějiny sexuality I*. Praha: Hermann a synové, 1999.
15. GALUSKE, M. *Methoden der Sozialen Arbeit*. 7. vyd. München: Juventa Verlag, 2007. ISBN 978-3-7799-1441-9.
16. GEHRMANN, G.; MÜLLER, K. D. *Management in sozialen Organisationen: Handbuch für die Praxis Sozialer Arbeit*. 4. vyd. Regensburg: Wallhalla Fachverlag, 2006. ISBN 978-3-8029-7443-4.
17. HARRIS, J. *Businessology and Social Work*. In Social Work & Society [online]. 2003a. [cit. 23. května 2008]. Dostupný z URL: <<http://socwork.net/2003/1/debate/400>>.
18. HARRIS, J. *The Social Work Business*. London: Routledge, 2003b. ISBN 0-415-22488-8.
19. HOLASOVÁ, V. *Manažerismus v sociální práci: prosazování a důsledky*. Dizertační práce. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
20. HOWE, D. *Social Workers and Their Practice in Welfare Bureaucracies*. Aldershot-Vermont: Gower, 1986. ISBN 0-566-05091-9.
21. IFSW (International Federation of Social Workers). *Ethics in Social Work, Statement of Principles* [online]. IFSW, Berne, Switzerland, 2005, [cit. 12. července 2008]. Dostupný z URL: <<http://www.ifsw.org/f38000032.html>>.
22. KELLER, J. *Teorie modernizace*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007. ISBN 978-80-86429-66-3.
23. KGSt (Kommunale Gemeinschaftsstelle für Verwaltungsmanagement). *Wer ist die KGSt? Themen* [online]. KGSt, Deutschland, 2008, [cit. 17. února 2008]. Dostupný z URL: <<http://www.kgst.de/>>.
24. LAAN, van der G. *Otázky legitimity sociální práce*. Boskovice: Albert, Ostrava: Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity, 1998.
25. LAAN, van der, G. *Taylorismus a řemeslnost v sociální práci*. In Sociálnípráce/Sociální práce 2006, č. 3, s. 50-56. ISSN 1213-6204.
26. LORENZ, W. *Social Work and New Social Order – Challenging Neoliberalism's Erosion of Solidarity*. Social Work & Society, 2005b, Volume 3, Issue 1, s. 93-100. ISSN 1613-8953.
27. McDONALD, C. *Institutional Transformation: The impact of Performance Measurement on Professional Practice in Social Work*. In Social Work & Society [online]. 2006, Volume 4, Issue 1, 2006. [cit. 12. srpna 2008]. ISSN 1613-8953, Dostupný z URL: <<http://www.socwork.net/2006/1/series/professionalism/mcdonald/metadata>>.
28. MEAGHER, G. PARTON, N. *Modernising Social Work and the Ethics of Care*. Social Work & Society, 2004, Volume 2, Issue 1, s. 10-27. ISSN 1613-8953.
29. MERCHEL, J. *Sozialmanagement Eine Einführung in Hintergründe, Anforderungen und Gestaltungsperspektiven des Managements in Einrichtung der Sozialen Arbeit*. 2. vyd. Weinheim: Juventa, 2006. ISBN 3-7799-1829-3.
30. MULLALY, R. P. *Structural social work: ideology, theory, and practice*. Oxford: Oxford University, 1997. ISBN 0-19-541245-1.

31. MULLALY, R. P. *Structural social work: ideology, theory, and practice*. Oxford: Oxford University, 1997. ISBN 0-19-541245-1.
32. MUSIL, L. „*Ráda bych vám pomohla, ale...*“. *Dilemata práce s klienty v organizacích*. Brno: Marek Zeman, 2004. ISBN 80-903070-1-9.
33. NASW (National Association of Social Workers). *Code of Ethics* [oline]. NASW, Washington. 2005, [cit. 15. září 2008]. Dostupný z URL: <<http://www.socialworkers.org/pubs/code/code.asp>>.
34. POTUČEK, M. *Nejen trh*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství. 1997. ISBN 80-85850-26-5.
35. PUCH, H.-J.; WESTERMEYER, K. *Managementkonzepte: eine Einführung für soziale Berufe*. Freiburg im Breisgau: Lambertus, 1999. ISBN 3-7841-1147-5.
36. RAISKUBOVÁ, H. Privátní domov láká důchodce na rodinné prostředí. Je ale dražší. [oline]. [cit. 23.9.2010]. Dostupný z URL: <http://brno.idnes.cz/privatni-domov-laka- Duchodce-na-rodinne-prostredi-je-ale-drazsi-psc-/brno-zpravy.asp?c=A100823_1437448_brno-zpravy_toi>.
37. SEN, A. *Etika a ekonomie*. Praha: Vyšehrad, 2002. ISBN 80-7021-549-6.
38. SIEGLER, B. *Ökonomik Sozialer Arbeit*. Freiburg im Breisgau: Lambertus, 1997. ISBN 3-7841-0963-2.
39. SPATSCHECK, Ch. *Soziale Arbeit im neoliberalen Kontext*. *Soziale Arbeit*, 2005, Band 3. ISSN 0490-1606. s. 94-103.
40. SSP (2006). *Etický kodex sociálních pracovníků ČR*. In Společnost sociálních pracovníků ČR [online]. SSP, 24. 10. 2006 [cit. 13. března 2008]. Dostupný z URL: <<http://sspcr.unas.cz/?q=node/13>>.
41. Streetwork.cz. Oborový portál o nízkoprahových sociálních službách a zařízeních. Otázky a odpovědi. [oline]. [cit. 23.9.2010]. Dostupný z URL: <http://www.streetwork.cz/index.php?option=com_content&task=category&id=26>.
42. THOLE, W.; CLOOS, P. *Soziale Arbeit als professionelle Dienstleistung*. In MÜLLER, S.; SÜNKER, H. *Soziale Arbeit zwischen Politik und Dienstleistung*. Neuwied: Sünder, 2000. ISBN 3-472-04370-9.
43. TOMEŠ, I. Úvod do teorie a metodologie sociální politiky. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-680-3.
44. VEBER, J. a kol. *Management: základy, prosperita, globalizace*. 1.vyd. Praha: Management Press, 2005. ISBN 80-7261-029-5.
45. VEBER, J. *Řízení jakosti a ochrana spotřebitele*. Praha: Grada Publishing, 2007. ISBN 978-80-247-1782-1.
46. VEČEŘA, M. Sociální stát, východiska a přístupy. Praha: SLON, 1996. ISBN 80-85850-16-8.
47. WENDT, W. R. *Sozialwirtschaft und Sozialmanagement in der Ausbildung*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1999. ISBN 3-7890-6264-2.

Spoplatnenie sociálnych služieb ako potenciálne riziko sociálnej práce

Andrea Bánovčinová¹, Katarína Levická²

Abstrakt: V príspevku sa autorky zaoberajú možnými ohrozeniami, ktoré pre klientov predstavuje spoplatnenie sociálnych služieb. Analyzujú situáciu poskytovania vybraných sociálnych služieb, pričom porovnávajú štátnych a súkromných poskytovateľov sociálnych služieb. V príspevku sa venujú aj názorom samotných odberateľov sociálnych služieb, podmienkam, za ktorých sú odberatelia ochotní podieľať sa na (spolu)financovaní služieb a taktiež výške poplatku za služby, ktorá by bola pre nich prijateľná. Autorky taktiež načrtávajú možné riziká, ktoré by mohlo priniesť spoplatnenie určitých sociálnych služieb.

Kľúčové slová: Sociálne služby. Spoplatnenie služieb. Odberateľ sociálnych služieb.

Abstract: In the paper the authors deal with potential threats of the social services charging for the customers. They analyze the situation of providing the selected social services, comparing public and private social services providers. The paper is devoted to the social services consumers' opinions on the conditions under which they are willing to (co)participate in the financing of services and also on the amount of service charge, which would be acceptable for them. The authors outline the potential risks that could result from payment for certain social services.

Key words: Social services. Services charging . Social services customer.

Sociálne služby tvoria neodmysliteľný a dôležitý nástroj sociálnej práce. Ich cieľom vždy bolo pomôcť jedincovi či rodine prekonať ťažkú životnú situáciu a vychádzali zo solidarity spoločnosti s touto skupinou občanov.

Poskytovanie sociálnych služieb v podmienkach SR?

Na Slovensku je platnou právnou normou upravujúcou poskytovanie sociálnych služieb zákon 448/2008 o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní v znení neskorších predpisov. Podľa tohto zákona je sociálna služba „odborná činnosť, obslužná činnosť alebo ďalšia činnosť alebo súbor týchto činností“. Cieľom ich vykonávania je:

- prevencia vzniku nepriaznivej sociálnej situácie, riešenie alebo zmiernenie nepriaznivej sociálnej situácie,
- zachovanie, obnova a rozvoj schopnosti viesť samostatný život,
- zabezpečenie uspokojovania základných životných potrieb,

¹ Mgr. Andrea Bánovčinová je internou doktorandkou Katedry sociálnej práce Fakulty zdravotníctva asociálnej práce TU v Trnave. Orientuje sa na metódy sociálnej práce a sociálnu prácu s rodinou. E-mail: banovcinova.a@gmail.com

² Mgr. Katarína Levická je internou doktorandkou Katedry sociálnej práce Fakulty zdravotníctva a sociálnej práce TU v Trnave. Zameriava sa na profesijnú etiku a teórie sociálnej práce. E-mail: klevicka@gmail.com

- riešenie krízovej situácie,
- prevencia sociálneho vylúčenia.

Poskytovať sociálne služby pritom môže verejný poskytovateľ, čiže obec, právnická osoba zriadená obcou, vyšší územný celok, prípadne právnická osoba zriadená alebo založená vyšším územným celkom, ale taktiež neverejný poskytovateľ, a to v prípade, že je registrovaný v zozname poskytovateľov sociálnych služieb. Zákon o sociálnych službách tieto dve skupiny poskytovateľov zrovnoprávňuje a ukladá povinnosť obciam a vyšším územným celkom vyplácať registrovanému poskytovateľovi finančný príspevok na úhradu oprávnených nákladov za poskytnutie sociálnej služby, ktorá patrí do ich územnej pôsobnosti.

Samotný poskytovateľ, či už verejný alebo neverejný, môže financovať poskytovanie sociálnej služby z viacerých zdrojov, a to:

- z rozpočtu verejného poskytovateľa sociálnej služby,
- z prostriedkov prijatých na základe písomnej darovacej zmluvy,
- z prostriedkov združenia obcí, združenia vyšších územných celkov a združenia osôb,
- z výsledkov hospodárenia z vedľajšej činnosti, ktorú vykonávajú zariadenia zriadené alebo založené obcou či vyšším územným celkom s jeho súhlasom,
- z príjmu, či zo zisku zo sociálneho podniku,
- z finančného príspevku pri odkázanosti fyzickej osoby na pomoc inej fyzickej osoby pri úkonoch sebaobsluhy,
- z vlastných zdrojov neverejného poskytovateľa sociálnej služby,
- z výsledkov hospodárenia z podnikateľskej činnosti, ktorú vykonáva neverejný poskytovateľ sociálnej služby,
- z úhrad za poskytovanie sociálnej služby od samotného jej prijímateľa na základe zmluvy o poskytovaní sociálnej služby (Mihalčová, 2009).

Okrem týchto zdrojov môže byť poskytovanie sociálnej služby hradené z prostriedkov verejného zdravotného poistenia. Ide najmä o poskytovanie ošetrovateľskej starostlivosti v zariadení poskytujúcom tento druh starostlivosti.

V nasledujúcej tabuľke môžeme vidieť dopyt po konkrétnych sociálnych službách v roku 2009, ako aj reálny počet posudkov, ktorými bola odkázanosť na sociálnu službu priznaná.

Druh sociálnej služby	Opatrovateľská služba	Zariadenie opatrovateľskej služby	Zariadenie pre seniorov	Denný stacionár	Spolu
Počet žiadostí	5 423	1 739	5 378	97	12 637
Počet vydaných posudkov	4 994	1586	4 863	67	11 510

Tab. 1: Počet žiadostí o posúdenie odkázanosti na sociálnu službu a počet vydaných posudkov (Inštitút pre výskum práce a rodiny)

Ako upozorňujú Levická, Tomašovičová a Čavara (2010) sociálne služby sú službami verejného záujmu a vo väčšine prípadov sú poskytované bez účelu dosahovania zisku. Avšak zákon 448/2008 umožnil fyzickým či právnickým osobám podnikanie v oblasti poskytovania sociálnych služieb s cieľom dosahovať zisk. Poskytovanie sociálnych služieb bolo zaradené medzi viazané živnosti. Držiteľ živnosti však musí splniť ďalšie náležitosti stanovené zákonom aby mohol byť zapísaný do registra poskytovateľov sociálnych služieb. Bez zápisu do tohto registra sociálne služby poskytovať nemôže. V prípade, že náplňou jeho činnosti je vzdelávanie, či iné odborné činnosti, je podmienkou získanie akreditácie. Neverejní poskytovatelia poskytujúci sociálne služby s cieľom dosiahnuť zisk však nemajú nárok na príspevky za poskytnutie sociálnej služby zo strany obce či vyššieho územného celku. Táto skutočnosť však vzbudzuje nevôľu zo strany tejto skupiny poskytovateľov, ktorí žiadajú zrovnoprávnenie s ostatnými poskytovateľmi.

Financovanie sociálnych služieb

Ako sme už uviedli, jedným zo zdrojov financovania sociálnych služieb sú priame úhrady od klienta. Princíp stanovenia výšky týchto úhrad sa v jednotlivých krajinách líši. Na Slovensku, tak ako to vyplýva z ustanovenia zákona o sociálnych službách, určuje výšku úhrad poskytovateľ sociálnej služby v zhode so všeobecne záväzným nariadením obce alebo vyššieho územného celku. Jej výška však nesmie presiahnuť sumu ekonomicky oprávnených nákladov. Toto obmedzenie však neplatí v prípade, že sociálnu službu poskytuje poskytovateľ za účelom dosiahnutia zisku.

V súčasnosti však prax ukazuje, že vo väčšine prípadov klienti nie sú schopní uhrádzať 100% oprávnených nákladov. Je to spôsobené nízkymi príjmami. Taktiež zákon garantuje prijímateľovi minimálnu čiastku, ktorá mu musí zostať po uhradení sociálnej služby. V prípade opatrovateľskej služby, pomoci pri osobnej starostlivosti o dieťa a prepravnej služby musí prijímateľovi služby ostať minimálne 1,3 násobku životného minima na plnoletú osobu. Pri celoročne poskytovanej pobytovej sociálnej službe je minimálny garantovaný zostatok z príjmu minimálne 20% sumy životného minima, pri týždennej pobytovej sociálnej službe 50%. V prípade poskytovania ambulantnej sociálnej služby v zariadení s poskytovaním stravy musí prijímateľovi zostať minimálne 70% sumy životného minima. Ak je príjem prijímateľa sociálnej služby pod hranicou alebo sa rovná vyššie uvedenej sume životného minima, tento za poskytovanie sociálnej služby neplatí. V takomto prípade môže prejsť povinnosť platiť úhradu za poskytovanú službu na inú osobu, vo väčšine prípadov na rodičov alebo deti. Ak však ani ich príjem nie je dostatočný, náklady na poskytovanie sociálnej služby znáša obec prípadne vyšší územný celok.

Takýto model financovania sociálnych služieb vychádza zo solidarity spoločnosti voči občanom, odkázaným na pomoc. Preto aj poskytnutie sociálnej služby je podmienené preukázaním sociálnej odkázanosti. Keďže ale v dôsledku rôznych faktorov, ako je predlžujúci sa priemerný vek, nepriaznivý demografický vývoj poberateľov sociálnych služieb neustále pribúda, predstavuje zabezpečovanie sociálnych služieb pre štát veľkú ekonomickú záťaž. V odbornej spoločnosti preto prebieha diskusia o tom, ako tento problém riešiť. Jedným z možných východísk sa javí posun vo vnímaní sociálnych služieb. Tie prestávajú byť vnímané ako prejav solidarity a stávajú sa predmetom ekonomickej činnosti. Cieľom je, aby poskytovanie sociálnych

služieb začalo fungovať na trhovom princípe, čo by mohlo priniesť efektívnejšie nakladanie s finančnými prostriedkami štátu a otvorenie voľného trhu v oblasti sociálnych služieb. Z poskytovateľov a prijímateľov sociálnych služieb by sa stali predávajúci a kupujúci, ktorí by sa riadili pravidlami trhu. Poskytovatelia by teda ponúkali sociálnu službu a klient ako kupujúci si z nich na základe svojich potrieb slobodne vyberie a poskytnutú sociálnu službu uhradí. I keď, ako upozorňuje Healy (2005), trh v oblasti sociálnych služieb nie je trhom v pravom slova zmysle. Jedným zo základných rozdielov je, že v prípade sociálnych služieb „nákupca“ týchto služieb nie je zároveň aj ich užívateľom.

Role a postavenie poskytovateľov sociálnych služieb ako predávajúcich je jednoznačná. Avšak pri definovaní klienta ako zákazníka platiaceho za poskytnutú službu sa môže objaviť niekoľko problémov. V prvom rade sa v sociálnej práci a teda aj v oblasti sociálnych služieb stretávame s klientmi, ktorí o poskytnutie starostlivosti, v našom prípade sociálnej služby nežiadajú, alebo s ním priamo nesúhlasia. A ako upozorňuje Salamon (1994) osoba, ktorá nejakú sociálnu službu nepožaduje, alebo s ňou nesúhlasí nemôže byť považovaná za zákazníka. Rovnako vo vyžiadanej starostlivosti a v prípade vyžiadanej sociálnej služby je zákazník zákazníkom iba dovedy, kým s ňou súhlasí a má moc slobodne ju odmietnuť. Tu prichádzajú do rozporu dva pohľady, a to, že cieľom sociálnej práce je vždy konať pre dobro klienta a zároveň, že klient ako platiaci zákazník má právo slobodne sa rozhodnúť či do vzťahu s predávajúcim vstúpi alebo nie. Otázkou však zostáva, čo by takéto zmeny v tejto oblasti priniesli.

Na jednej strane, ako uvádza Levická (2002) by sme mohli predpokladať, že organizácie a inštitúcie poskytujúce sociálne služby, ktoré by spolu súťažili na otvorenom trhu pod dohľadom príslušných orgánov. Dôsledkom by bolo, že jednotliví poskytovatelia by boli nútení zefektívňovať poskytovanie sociálnych služieb a zvyšovať ich kvalitu, aby boli schopní obstáť v konkurenčnom boji. Ak by si totiž sami prijímatelia volili poskytovateľov sociálnej služby, vybrali by si najefektívnejšie a najúčinnnejšie a postupne by vyradili poskytovateľov, ktorým tieto kvality chýbajú (Healy, 2005). Zefektívnenie poskytovania služieb bo teda v konečnom dôsledku zabránilo ich predražovaniu. Klient v postavení platiaceho zákazníka by sa mohol slobodne rozhodnúť, kde chce sociálnu službu „nakúpiť“ a taktiež požadovať jej poskytnutie v určitej kvalite.

Ďalším dôsledkom, ktorý by mohla takáto zmena priniesť je skutočnosť, že poskytovatelia sociálnych služieb by sa riadili dopytom a ponukou a teda by ponúkali služby, ktoré sú reálne potrebné. Medzi očakávané pozitíva patrí tiež efektívnejšie využívanie sociálnych služieb zo strany klientov – zákazníkov a odstránenie „plytvania“ zdrojmi v tejto oblasti, pretože, ako upozorňuje Healy (2005) keď si prijímatelia neplatia za intervenciu, môže táto viesť k neefektívnemu prerozdeleniu zdrojov ako tovarov a služieb, o ktoré odberatelia v konečnom dôsledku nemajú záujem a ani si ich necenia. Naproti tomu ak sa sami podieľajú na jej financovaní, môžu byť motivovanejší k spolupráci a k zodpovednému využívaniu sociálnej služby.

Na druhej strane sa však domnievame, že komercializácia oblasti sociálnych služieb môže so sebou priniesť tiež niekoľko negatív a rizík, ktoré sú v rozpore s tradičným chápaním poslania sociálnej práce. Ako jedno z týchto rizík vnímame možnosť, že poskytovatelia sa postupne začnú orientovať iba na ekonomicky výhodné a rentabilné služby. Služieb, ktoré toto kritérium nespĺňajú bude nedostatok, alebo

zodpovednosť za ich zabezpečenie zostane v konečnom dôsledku na štáte. Ďalším možným rizikom je zníženie dostupnosti sociálnych služieb pre niektoré skupiny klientov, paradoxne vo väčšine prípadov tých najpotrebnejších, ktorí si nebudú môcť službu uhradiť. Môže dôjsť k situácii, kedy poskytovatelia služieb budú uprednostňovať ekonomicky lepšie zabezpečených klientov, ktorí môžu zaplatiť úhradu pred klientmi v hmotnej núdzi, ktorí toľko prostriedkov mať nebudú.

Ako ukazuje prax, vlády vo viacerých post-industriálnych krajinách trhový mechanizmus v oblasti zdravotníckych a sociálnych služieb zaviedli. Vláda sa z pozície primárneho poskytovateľa stala nákupcom služieb. Príkladom môže byť Nový Zéland, kde vláda zaviedla reformu v oblasti zdravotníctva a služieb. Táto reforma odpovedou na nespokojnosť vlády s:

- prílišnou fragmentáciou služieb,
- zlým systémom zodpovednosti,
- zlou prístupnosťou služieb,
- prekážkami pri rozvoji kontraktov a zmlúv s poskytovateľmi služieb s cieľom poskytnúť finančne efektívnejšiu starostlivosť,
- zanedbaním primárnej starostlivosti,
- koncentráciou na nemocničné služby a zanedbávaním komunitných služieb,
- silným zameraním na lekárske model,
- nedostatočnou kontrolou spotrebiteľa,
- nedostatočným výberom pre spotrebiteľov a poskytovateľov,
- nespravodlivosťou pri prístupe k menšinám a rôznym vekovým skupinám klientov atď.

Súčasťou reformy bolo legislatívne vymedzenie a objasnenie rolí kupujúceho, poskytovateľa a sponzora. Zmenil sa systém nákupu a financovania zdravotnej starostlivosti ako aj sociálnych služieb. Komerencializácia služieb však nepriniesla toľko pozitív, ako vláda očakávala, nakoľko sa v nej objavilo niekoľko závažných deficitov v sociálnej, demokratickej a ekonomickej oblasti. Ako uvádzajú Stephens a Kelsey (1995) (In: Orovwuje, 2001) bremeno zmien dopadlo najťažšie na najpotrebnejších: starých ľudí, ženy, deti a skupiny Maurov. Z pohľadu sociálnej práce taktiež došlo k zmenám, a to najmä v infraštruktúre, hodnotovom základe, metódach práce, vo vzťahoch na pracovisku a vo vzťahoch s klientmi. Otvorenie sociálnej práce trhovým princípom a zavedenie trhových postupov do praxe malo za následok:

- Deficit vo vládnej politike komercializácie, zvýšenie chudoby a nerovnosti menších, skupín domorodých obyvateľov, žien a detí.
- Využívanie zmlúv ako nástrojov definujúcich aktivity sociálnej práce.
- Mechanický prístup k intervencii v sociálnej práci.
- Nové obchodné zmýšľanie umožnilo väčší dohľad a kontrolu a narušilo autonómiu sociálnych pracovníkov ako profesionálov. Sociálna práca ako profesia bola deprofesionalizovaná a odsunutá na nižšie miesto s nižším platovým ohodnotením.
- Historické problémy marginalizácie sociálnej práce sa prehĺbili najmä v oblasti duševného zdravia.
- Prioritou sa stalo pochopenie pridelovaniu prostriedkov a balíkov starostlivosti nad rámec tvoriaci profesionálne vzťahy s klientmi.

- Kontrola kvality a taktiež meranie výsledkov aktivít sociálnych pracovníkov sa stali problematickými (Orovwuje, 2001).

V súvislosti s touto problematikou sme zrealizovali krátky prieskum medzi poskytovateľmi sociálnych služieb. Zamerali sme sa pritom na poskytovanie sociálnej služby v zariadení, konkrétne v zariadení pre seniorov, keďže táto služba je najrozšírenejšia a najčastejšie poskytovaná. Naším cieľom bolo zistiť prostredníctvom priameho rozhovoru s riaditeľmi týchto zariadení, aký je ich názor na súčasné nastavenie spôsobu financovania sociálnych služieb, v čom vidia jeho pozitíva a negatíva, aký by bol podľa nich ideálny spôsob financovania. Obrátili sme sa tak na verejných ako aj na neverejných poskytovateľov.

Všetci zástupcovia zariadení sa zhodovali v názore, že súčasné nastavenie nie je úplne adekvátne a platby zaradeniam by sa mali zvýšiť. Ideálne by podľa nich bolo, keby sa zrovnoprávnili verejní a neverejní poskytovatelia.

Na otázku ako vnímajú spoluúčasť klientov na financovaní sociálnej služby konštatovala väčšina zástupcov verejných poskytovateľov sociálnej služby, že je nízka a že platby zo strany klientov by sa mali zvýšiť. Argumentovali tým, že príliš nízke nastavenie úhrad klientov v zariadeniach verejných poskytovateľov diskriminuje tak klientov neverejných zariadení ako aj seniorov, ktorým sociálna služba poskytovaná nie je a žijú doma, keďže ich náklady na život sú neporovnateľne vyššie. V prípade, že príjem klienta nie je dostatočný, mala by sa na úhradách za sociálnu službu podieľať klientova rodina. Štát by sa mal podieľať až v prípade, že klient ani jeho rodina z objektívnych dôvodov nemajú dostatok prostriedkov na úhradu sociálnej služby.

Ďalšia časť našich otázok smerovala na klientov. Taktiež nás zaujímalo, ako vnímajú nastavenie financovania im poskytovanej sociálnej služby a najmä ich spoluúčasť na ňom. Vo svojich odpovediach sa všetci klienti a to bez ohľadu na to, či im je sociálna služba poskytovaná verejným alebo neverejným poskytovateľom, zhodovali v tom, že ich úhrada je privysoká a im nezostáva dostatok finančných prostriedkov. V niektorých prípadoch im musia dokonca na úhradu alebo na ostatné náklady, ako lieky a ošatenie, prispievať príbuzní, čo v klientoch vyvoláva nepríjemný pocit. Podľa ich vyjadrení by v ideálnom prípade ich úhrada mala byť nastavená tak, aby im zostalo dostatok finančných prostriedkov na všetky ich ostatné nevyhnutné potreby, aby „neboli pre nikoho záťažou“.

Na otázku, či podľa nich kvalita služieb v zariadení zodpovedá cene, ktorú platia za poskytovanie služby odpovedali všetci „áno“. Jedna z klientok, ktorá má skúsenosť s oboma druhmi zariadení dokonca uviedla, že kvalita služieb je lepšia u verejného poskytovateľa, nakoľko je tam väčší počet personálu v pomere s počtom klientov.

Z uvedeného môžeme vidieť, že problematika financovania sociálnych služieb je veľmi zložitá a zahŕňa viacero aspektov. Tak súčasné nastavenie financovania sociálnych služieb, ako aj model priameho nákupu a financovania sociálnych služieb klientom majú svoje silné stránky ale taktiež so sebou prinášajú niektoré riziká. K riešeniu tejto problematiky je preto podľa nášho názoru potrebné pristupovať citlivo a zohľadniť skúsenosti, ku ktorým sme dospeli tak v podmienkach Slovenskej republiky ako aj pri implementácii jednotlivých spôsobov riešenia v zahraničí.

Použitá literatúra:

- Bednárík, R. Implementácia zákona č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách v obciach a vyšších územných celkoch. Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny. [online]. 2010.
[cit. 2010-09-25].Dostupné na internete:
<http://www.sspr.gov.sk/texty/file/vyskum/2010/Bednarik/Monitoring-2009.pdf>
- Healy, K. Social Work Theories in Context. New York: Macmillan, 2005. 237 s. ISBN-10 1-4039-1622-5
- Levická, J. Teoretické aspekty sociálnej práce. Trnava: FZaSP TU, 2002. 283 s. ISBN 80-89074-39-1
- Levická, J., Tomašovičová, A., Čavara, B.: Sociálne služby ako priestor pre podnikanie In: Revue sociálnych služieb, 2010, Roč. II, č. 1, s. 40 – 68
- Mihalčová, B. Plánovanie a financovanie sociálnych služieb. Ružomberok: Katolícka univerzita, 2009, s.147. ISBN 978-80-8084-433-2
- Orovwuje, P. Reg. The Business Model and Social Work: A Conundrum for Social Work Practice In: Social Work in Health Care, 2001, Vol. 34, p. 59 – 70
- Salamon, E. Who is a customer for social services In: Human Systems: The Journal of systemic Consultation a Management, 1994, Vol. 5, p. 305 – 318
- Zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní v znení neskorších predpisov

Zodpovednosť sociálneho pracovníka voči seba a defenzívna orientácia v sociálnej práci

Andrej Mátel¹, Tibor Roman

Abstrakt: Sociálny pracovník je považovaný za najúčinnější nástroj sociálnej práce, ale môže byť aj najväčším rizikom, ak svojou nekompetentnosťou, neodbornosťou, byrokratizmom či ľahostajnosťou poškodzuje klientov a profesiu. Príspevok prináša náčrt modelu zodpovednosti sociálneho pracovníka voči sebe s využitím nástrojov profesijného rastu a podporných subjektov. Tento model je súčasťou oprávnenej defenzívnej orientácii sociálnej práce. Od zodpovednosti sociálnych pracovníkov voči sebe, ako aj množstva a kvality nástrojov a podporných subjektov, závisí nielen profesijný rast sociálnych pracovníkov, ale znižujú sa aj riziká ohrozenia klientov. Oprávnená podpora sociálnych pracovníkov je priamo úmerná prospechu užívateľov služieb a zvyšuje kvalitu sociálnej práce.

Kľúčová slova: etický kódex, defenzívna orientácia, sociálny pracovník, zodpovednosť voči sebe.

Responsibility of a social worker towards himself and defensive orientation in social work

Abstract: Social worker is considered to be the most effective tool of the social work, but at the same time this person can represent the biggest danger, in case he jeopardizes his clients or his own profession by the lack of competence, possessing not sufficient expertise or even indifferent attitudes. The article brings the outline of the model which refers to the responsibility of a social worker towards himself by means of those tools that leads to the professional development. This specific model is a part of legitimate defensive orientation of social work. The professional development of social workers is determined by their level of responsibility towards themselves and by the quality of tools and supportive subjects. All the above mentioned qualities have the potential to help the clients without jeopardizing their safety and wellbeing. Legitimate support of social workers is directly proportional to the benefits of "service – users" and it increases the quality of social work.

Key words: ethical code, defensive orientation, impaired social worker, responsibility towards himself

Najúčinnejším nástrojom sociálnej práce je samotný sociálny pracovník. Túto ústrednú tézu nášho príspevku zastávajú nielen viacerí súčasní odborníci na sociálnu prácu, ale potvrdzuje ho aj samotná klinická sociálna prax. Užívanie „seba samého“ ako nástroja intervencie a terapie je súčasťou viacerých teórií sociálnej práce (napr. prístup zameraný na osobu, existenciálne teórie, sociálna práca založená na vzťahoch). V súvislosti s témou konferencie „riziká sociálnej práce“, si dovoľíme preložiť aj tvrdenie, ktoré

¹ PhDr. ThDr. Andrej Mátel, PhD.
VŠZaSP sv. Alžbety v Bratislave
DP Dr. P. Blahu v Skalici
Potočná 58, 909 01 Skalica
E-mail: andrej.matel@gmail.com

PhDr. Tibor Roman, PhD.
VŠZaSP sv. Alžbety v Bratislave
Nám. 1. mája, č. 1, P.O. Box 104
810 00 Bratislava
E-mail: romantibor@gmail.com

bude na prvý pohľad protirečiť s ústrednou tézou tohto príspevku, a síce „najväčším rizikom sociálne práce je samotný sociálny pracovník...“ K nej však treba ihneď dodať: „...ak svojou nekompetentnosťou, neodbornosťou, byrokratizmom či ľahostajnosťou poškodzuje klientov a profesiu.“

Profesia sociálneho pracovníka vyžaduje náležitú odbornú prípravu. Práve jej bola v posledných dvoch desaťročiach venovaná na Slovensku zvýšená pozornosť. Podobne ako aj v iných postkomunistických krajinách strednej a východnej Európy, tu nastal zrýchlený proces etablovania sociálnej práce ako samostatnej profesie a študijného odboru v rámci vysokoškolského vzdelávania. V súčasnosti, keď budeme môcť na Slovensku zaznamenať 20 rokov vysokoškolského vzdelávania v študijnom odbore sociálna práca, je kladený oveľa väčší dôraz na kvalitu vzdelávacieho procesu, vrátane sociálno-psychologických výcvikov a odbornej praxe. Od 1. januára 2009 je na Slovensku v platnosti zákon o sociálnych službách č. 448/2008 Z. z. podľa ktorého je sociálny pracovník definovaný na základe vysokoškolského vzdelania v študijnom odbore sociálna práca. V súčasnosti môžeme vzhľadom na kritérium vzdelávania konštatovať, že máme dostatok vzdelaných profesionálov v odbore sociálna práca. K tomu treba pripomenúť, že predpokladom pre dobrých sociálnych pracovníkov sú nielen patričné vedomosti a praktické výcviky, ale aj isté nároky na ich osobnosť, charakter a etickú zodpovednosť. Zo sociálnych pracovníkov, ktorí reálne vykonávajú túto profesiu, sú niektorí lepšie pripravení teoreticky, iní vynikajú zručnosťami a skúsenosťami. Žiaden sociálny pracovník nedokáže vykonávať svoju profesiu bez dopustenia sa chýb. Nik nie je neomylný ani dokonalý. Tak ako je klinická sociálna práca v procese učenia, to isté by malo platiť aj o sociálnych pracovníkoch. Predpokladom k tomu je, že sociálni pracovníci budú zodpovední k sebe samým a nájdu náležitú podporu u svojich kolegov, zamestnávateľov, v profesijnej komunite a širšej spoločnosti. Ak nie, budú pre svojich klientov a profesiu stále väčším rizikom.

Aj sociálni pracovníci môžu mať problémy

Problémové oblasti, ktoré môžu ovplyvňovať výkon profesijnej činnosti sociálnych pracovníkov, môžeme kategorizovať do dvoch základných skupín – na osobné a pracovné. Prvá zahŕňa osobnú, rodinnú a zdravotnú oblasť, druhá pracovnú. Jednotlivé problémy bez ohľadu na svoj pôvod zvyčajne prestupujú do ďalších oblastí. Taxatívne vymenujeme najčastejšie sa vyskytujúce problémové oblasti, ktoré môžu ovplyvniť činnosť sociálnej pracovníčky, resp. pracovníka:

1. Osobná oblasť

- osobnostné poruchy;
- psychické choroby;
- zdravotné postihnutia alebo závažnejšie fyzické choroby;
- depresie a iné emocionálne problémy;
- stres dôsledkom vážnej životnej udalosti (napr. smrť blízkeho);
- manželské, rodinné alebo iné vzťahové problémy, osobitne domáce násilie;
- závislosti (najmä alkoholová a drogová, ale aj nelátkové);
- kríza stredného veku;
- problémy so zákonom;

2. Pracovná oblasť

- finančné ťažkosti – vrátane nízkeho príjmu sociálnych pracovníkov;
- mobbing – násilie na pracovisku; bossing – mobbing nadriadeného;
- činnosť s rizikovými klientmi (napr. agresívni klienti v DSS, psychiatrických zariadeniach; manipulatívni klienti atď.);
- sociálna práca so zvýšenými rizikami ohrozenia (napr. terénna sociálna práca s drogovými závislými osobami, obeťami obchodovania s ľuďmi, nízkoprahové nocľahárne, K-centrá, kuratívna sociálna práca, penitenciárna sociálna práca atď.);
- stres na pracovisku;
- syndróm vyhorenia s jeho rozličnými príznakmi.

Z nich sú niektoré zavinené samotnou osobou (zvlášť látkové závislosti, problémy so zákonom), mnohé však vstupujú do života sociálneho pracovníka bez jeho vlastného pričinenia. Niektorým z nich je možné predchádzať zodpovedným prístupom voči sebe samému, iné si vyžadujú aj pomoc zvonku – angažovanými podpornými subjektmi a dostatočne efektívnymi nástrojmi pomoci. Paradoxom je, že sociálni pracovníci, sociálni poradcovia, psychoterapeuti, či supervízori sú vzdelávaní a trénovaní v tom ako pomôcť zvládať životné krízy iných, často však nevedia ako pomôcť sami sebe, ak sa v podobnej situácii ocitnú oni sami. Väčšina z nich váha požiadať o pomoc iného odborníka. Svoje problémy sa snažia starostlivo skrývať pred svojimi kolegami a nadriadenými (Čo si o nich pomyslia?, Odborník nemôže mať problémy... Ako môžem pomáhať iným, ak si sám nedokážem pomôcť? atď.). Nazdávajú sa, že si dokážu pomôcť sami alebo, že „sa to dáko vyrieši“. Namiesto toho sa neriešené problémy prehľbujú. Z menších a sporadických ťažkostí sa stávajú vážne problémy a môže nastať oslabenie, poškodenie alebo až narušenie sociálneho pracovníka, čo angličtina vyjadruje výrazom „the impaired social worker“. V Barkerovom Slovníku sociálnej práce (2003, s. 210) sa ním rozumie „osoba, ktorá je nespôsobilá náležite pracovať ako sociálny pracovník a poskytovať kvalifikovanú starostlivosť o klientov dôsledkom fyzickej alebo psychickej poruchy, osobných problémov alebo nie je schopná dodržiavať profesijný etický kódex. Tieto problémy veľmi často zahŕňajú alkoholizmus a iné látkové závislosti, psychické poruchy, syndróm vyhorenia, stres alebo problémy vo vzťahoch.“ Z hľadiska histórie sa v Spojených štátoch v 70-tych rokoch 20. storočia začala venovať väčšia pozornosť pracovníkom v rámci niektorých pomáhajúcich profesií, ktoré mali vážne problémy s alkoholom alebo inou látkovou závislosťou. Vznikali svojpomocné skupiny ako „Právnicki starajúci sa o právnikov“ (1976) alebo „Psychológovia pomáhajú psychológom“ (1980). Na národnej úrovni sa americká Národná asociácia sociálnych pracovníkov (NASW) začala zaoberať alkoholizmom a ďalšími podobnými problémami sociálnych pracovníkov v roku 1979. O rok neskôr sa vytvorila svojpomocná skupina „Sociálni pracovníci pomáhajú sociálnym pracovníkom“. O dva roky neskôr začala v NASW pôsobiť pracovná skupina odborníkov, ktorej úlohou bolo vytvoriť stratégiu riešenia problému „narušených sociálnych pracovníkov“. V roku 1984 vydalo NASW prvú rezolúciu o „narušených sociálnych pracovníkov“ a roku 1987 bol publikovaný celistvý program pomoci. V rámci revízie etického kódexu NASW, boli v rokoch 1994 a 1996 vsupsumované viaceré body, ktoré sa špecificky venovali „narušeným sociálnym pracovníkom“ (por. Reamer 2003, s. 181-5). V slovenskom jazyku uprednostníme spojenie „sociálny

pracovník s vážnymi ťažkosťami“. Ním budeme v tomto príspevku rozumieť osobu neschopnú efektívne a zodpovedne vykonávať klinickú sociálnu prácu z dôvodov mentálnej choroby, fyzickej choroby, látkovej alebo nelátkovej závislosti alebo iných vážnych problémov, ktorá vyžaduje osobitú podporu, sprevádzanie a pomoc profesijnej komunity.

Zodpovednosť sociálneho pracovníka voči sebe

Na základe metódy pozorovania a textovou analýzou relevantných etických dokumentov, si dovoľujeme tvrdiť, že v súčasnosti nie je na Slovensku venovaná dostatočná a náležitá pozornosť zodpovednosti profesijnej komunity za samotných sociálnych pracovníkov ani zodpovednosti sociálnych pracovníkov voči sebe samým. Do istej miery vplýva na túto skutočnosť historicko-sociálny kontext a „mladosť“ sociálnej práce v postkomunistických krajinách. Okrem vyššie zmieneného vzdelávania a prípravy sociálnych pracovníkov bola pozornosť pomerne úzko koncentrovaná na ich profesijnú, odbornú a etickú zodpovednosť voči klientom. Prvoradost' záujmu o klienta sa stala ústredným mottom vzdelávania a etiky sociálnej práce. Popri tom sa „zviezli“ zodpovednosti voči kolegom, zamestnávateľom, profesii a spoločnosti, ale na samotného pracovníka akoby nezostalo žiadne miesto. Dokladom toho je aj skutočnosť, že na Slovensku doposiaľ platí Etický kódex sociálnych pracovníkov z roku 1997, kde zodpovednosť sociálneho pracovníka voči sebe samému absentuje. Istý posun – najmä vplyvom „medzinárodného etického kódexu“ IFSW/IASSW z roku 2004 – nastal v Etickom kodexe sociálnych pracovníkov Českej republiky v roku 2006 (najmä v bodoch 2.1.7; 2.4.2 a 2.5.6). Autori tohto príspevku sa domnievajú, že je namieste, aby etické kódexy výslovne akcentovali zodpovednosť sociálneho pracovníka voči sebe samotnému. Príkladom z dobrej praxe je americký etický kódex NASW (2008).

Tak ako nemôžeme účinne pomôcť nedobrovoľnému klientovi, ktorý je apatický, rezignovaný a neaktívny, nedá sa pomôcť ani vysoko kvalitnými výcvikmi a vzdelávaním sociálnym pracovníkom, ktorí o to nemajú záujem. Preto býva súčasťou novších deontologických kódexov *povinnosť* sociálnych pracovníkov starať sa o svoj profesijný rast. „Medzinárodný etický kódex sociálnej práce“ IFSW/IASSW (2004) uvádza: „Sociálni pracovníci majú povinnosť vykonať nevyhnutné kroky v profesionálnej a osobnej starostlivosti o seba na pracovisku i v spoločnosti, aby boli schopní poskytovať zodpovedajúce služby“ (č. 5.6). Český etický kódex (2006) vynecháva osobnú starostlivosť, profesionálnu špecifikuje na „uplatňovanie nových prístupov a metód“ (č. 2.4.2). Profesionálny rast uvádza aj slovenský etický kódex (1997, č. 1.B).

Ani najlepšie sformulovaný etický imperatív v deontologickom kódexe nestačí, ak chýba sociálnym pracovníkom zvnútornená potreba zodpovednosti voči sebe. Kopřiva v svojej známej knihe *Lidský vztah jako součást profese* navrhol, aby v etickom kódexe bolo explicitne uvedené: „Pomáhajúci je pripravený kedykoľvek vnímať a akceptovať svoju nedokonalosť, slabosť a zraniteľnosť, ktorú pomáhanie zviditeľňuje a pomocou sebareflexie a supervízie napomáhať vývoju k lepšiemu stavu, než je súčasný“ (2006, s. 91). V každom prípade vedomie vlastnej obmedzenosti môže oslobodiť samotného pracovníka, ale aj jeho klientov a zamestnávateľov od perfekcionizmu. „Otom“ takéhoto postoja bol múdry filozof – Sokrates, autor známeho výroku „viem, že nič neviem“. Ak ono „nič“ neberieme ako úplnú absenciu vedomostí,

ide skôr o uvedomenie obmedzenosti vlastného poznania a vlastných skúseností. To však neznamená, že by sa s oným „ničím“ mal sociálny pracovník uspokojiť. Práve naopak – podobne ako Sokrata – by ho to malo motivovať k stále novým otázkam, a teda permanentnému rozvíjaniu ďalších poznatkov a zručností (Mátel, 2010, s. 89).

Základné vnútorné predpoklady sociálneho pracovníka v rámci zodpovednosti voči sebe sú dve: 1. Uvedomuje si svoju slabosť a potrebu rastu, resp. priznáva sám sebe, že nie je „perfektný“; 2. Vôľou vyjadruje súhlas, že sa chce starať o svoj osobný a profesijný rast. Po nich je nutné, aby nasledovalo rozhodnutie s aktívnou realizáciou profesijného a osobného rastu použitím nástrojov, ktoré má k dispozícii. V tomto procese potrebuje sociálna pracovníčka alebo pracovník viaceré podporné subjekty. Schéma č. 1 vyjadruje základný náčrt modelu zodpovednosti sociálnych pracovníkov voči sebe a ich profesijného rastu. Od množstva a kvality nástrojov a podporných subjektov závisí profesijný rast sociálnych pracovníkov. Zvýšením kvality sociálnych pracovníkov sa zvyšuje kvalita samotných služieb a znižuje sa riziko ohrozenia klientov.

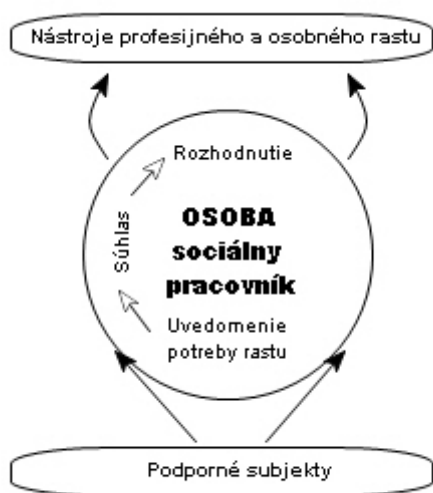

Schéma č. 1

Nástroje profesijného rastu

V predložennom príspevku rozlišujeme nástroje rastu (*niečo*) od podporných subjektov, čiže osôb a inštitúcií (*niekoho*), hoci v praxi sú niektoré nástroje úzko spojené so subjektmi (napr. supervízia – supervízor; konzultovanie – kolegovia). Podobne to platí aj o rozlišovaní profesijného a osobného rastu, ktoré nie je možné úplne oddeliť. Za základné nástroje profesijného rastu považujeme nasledovné:

a) **sebareflexia** – sociálny pracovník sa pravidelne zamýšľa nad tým, čo vie, čo koná a prečo tak koná, teda analyzuje svoje myšlienky, pocity a konanie. Ide o učenie sa z vlastných skúseností. Predpokladom sebareflexie je sebakritický prístup k vlastnej profesijnej činnosti (por. Howe, 2009, s. 171);

b) **supervízia** – tá sa v sociálnej práci zväčša chápe ako poradenská metóda využívaná pre zabezpečenie a zvýšenie kvality profesijnej činnosti, respektíve kompetencie sociálnych pracovníkov (Oláh, Schavel et al., 2009, s. 127). V supervíznom vzťahu je v atmosfére bezpečia a dôvery analyzovaný vzťah medzi sociálnym pracovníkom a klientmi. ňou sa sociálny pracovník podelí s časťou zodpovednosti za prácu s klientmi (Mátel, Roman, 2010). Supervízia je taktiež

vhodným prostredím pre sebareflexiu a jedným z nástrojov ďalšieho vzdelávania sociálnych pracovníkov. Vyššie zmienený zákon č. 448/2008 Z. z. priniesol na Slovensku dôležitú legislatívnu oporu pre supervíziu v sociálnej práci. Podľa neho poskytovateľ sociálnej služby je povinný na účel zvýšenia odbornej úrovne a kvality poskytovanej sociálnej služby vypracovať a uskutočňovať program supervízie (§ 9 ods. 10). Táto sa teoreticky stala integrálnou súčasťou kvality poskytovania sociálnej služby. Každý sociálny pracovník by *mal mať* možnosť (čo nie je to isté ako *má*) pravidelnej supervízie. Napriek nemalým ťažkostiam s realizáciou supervízie, ak sociálny pracovník rozpozná jej kľúčový význam pre seba a užívateľov služieb, mal by konať dostatočne asertívne, aby ju skutočne aj dosiahol (por. Parrott, 2010, s. 115);

c) **konzultovania s kolegami** alebo inými odborníkmi v sociálnej práci, resp. z iných pomáhajúcich profesií. Na rozdiel od supervízie sa konzultácia zvyčajne realizuje ad hoc a zameriava sa na špecifický cieľ. Konzultant zvyčajne nemá špecifickú administratívnu autoritu nad tým, komu ju poskytuje. Vhodné je, ak si za účelom konzultovania sociálni pracovníci vyberajú kolegov z rovnakej alebo podobnej oblasti profesijnej činnosti, resp. pracujúcich s rovnakou cieľovou skupinou (Mátel, 2010, s. 121);

d) **tréningy a odborné výcviky** – účasť na akreditovaných špecializovaných tréningoch a odborných výcvikoch rozširuje predovšetkým zručnosti sociálnych pracovníkov, čo je dôležitým predpokladom pre ich širšie kompetencie (napr. Inštitút ďalšieho vzdelávania sociálnych pracovníkov /IVSP/ pri VŠZaSP sv. Alžbety ponúka výcvik sociálnych poradcov, výcvik supervízorov, sociálno-psychologický výcvik, terapeutické techniky v sociálnej práci atď.);

e) **ďalšie vzdelávanie** – sem patrí okrem samovzdelávania, účasť na odborných seminároch a konferenciách, ale aj vzdelávacie kurzy zamerané na niektoré špecializácie v sociálnej práci (napr. IVSP ponúka špecializované vzdelávanie v programoch sociálna práca so žiadateľmi o azyl a azylantmi; manažment v sociálnej práci; sociálna práca so seniormi; terénna sociálna práca a streetwork; sociálna práca s rodinou; mediácia atď.). V nadväznosti na sebareflexiu sem patrí aj schopnosť modifikovať svoje vlastné konanie vo svetle nových poznatkov;

f) **publikačná a lektorská činnosť** – publikovanie a lektorovanie sú nielen nástrojmi odovzdávania vlastných poznatkov a skúseností iným kolegom a študentom sociálnej práce, ale aj vhodnou príležitosťou k zamysleniu nad stavom vlastného poznania, jeho systematickej verbalizácii a inšpiráciou k ďalšiemu štúdiu;

g) **vedecko-výskumná činnosť** – okrem významov pre samotnú profesiu, výskumná činnosť podporuje systematickú prácu, tvorivosť, inovovanie a dynamiku v profesijnej činnosti.

Na schéme č. 2 môžeme názorne vidieť nástroje profesijného a osobného rastu, ktoré môže mať sociálna pracovníčka, resp. pracovník k dispozícii.

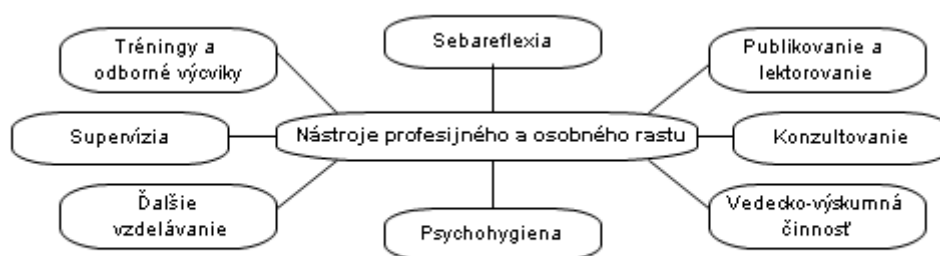

Schéma č. 2

Sociálna pracovník, ktorý dostatočne využíva nástroje svojho profesionálneho rastu, výrazne znižuje riziká ohrozenia užívateľov služieb vlastnou osobou. Stáva sa čoraz viac zodpovednejším. Prejavom zodpovednosti je, že dokáže objasniť a obhájiť vlastné konania, odmieta také jednanie, ktoré môže užívateľom škodiť. Je otvorený kritike iných, ale dokáže aj odmietnuť neoprávnený kriticizmus (Parrott, 2010, s. 73).

K nástrojom osobného rastu patrí predovšetkým vlastná psychohygiena, napr. zdravý životný štýl, dostatok spánku, správne stravovacie návyky, športové a iné telesné aktivity, pestovanie mimo pracovných koníčkov a záujmov, spoločenské (mimopracovné) vzťahy. K dôležitým nástrojom psychohygieny patrí aj využívanie oddychu od práce formou dovolenky, voľných víkendov, resp. iných voľných dní.

Defenzívna orientácia v sociálnej práci

Z hľadiska vývoja základných hodnôt a etiky sociálnej práce identifikoval Frederick G. Reamer (2006, s. 18-20) šesť základných hodnotových orientácií. Popri paternalistickej, náboženskej, klinickej, amoralistickej a orientácii na sociálnu spravodlivosť, rozlišuje aj tzv. defenzívnu orientáciu (*defensive orientation*). Názov „defenzívna“ označuje obranu, resp. ochranu. V protiklade s klinickou orientáciou, ktorá primárne zdôrazňuje predovšetkým ochranu a prospech klientov, defenzívna orientácia zameriava pozornosť na riziká spojené s činnosťou sociálnych pracovníkov a ich ochranou. Medzi ústredné príčiny jej vzniku – najmä v Spojených štátoch a Veľkej Británii – patrili rozličné formy nepodložených obvinení z nedbalosti a zneužívania úradnej právomoci sociálnych pracovníkov. S narastajúcou zodpovednosťou sociálnych pracovníkov sa zvyšovalo aj riziko súdnych sporov, osobitne vzhľadom na sociálno-právnu ochranu detí. Reakciou na túto skutočnosť bolo, že niektorí sociálni pracovníci veľmi rýchlo – hoci aj unáhle – navrhovali vyňať dieťa z rizikovej rodiny skôr, než by mohli byť žalovaní za zanedbanie svojich povinností v prípadoch týrania (Schuck, 1983 s. 75). Dôvody k defenzívnej orientácii v sociálnej práci môžu byť viaceré. Nigel Harris (1987) poukazoval na jej využívanie v prípadoch, keď sociálni pracovníci postupujú „presne podľa kníh“, čiže podľa administratívnych inštrukcií a štandardov daných zákonom a úradmi. Pritom ochraňujú seba a svoju inštitúciu viac ako svojich klientov. Na nebezpečenstvo defenzívnej praxe v spojitosti s byrokratickým prístupom upozorňovali v 90-tych rokoch aj ďalší autori (McBeath, Webb, 1990; Howe, 1992; Cooper, 1993; Banks, 1995; 2006, u nás Nečasová, 2008, s. 45).

Ak chýbajú náležité mechanizmy ochrany, podpory a pomoci sociálnym pracovníkom, jestvuje riziko vytvorenia uvedomelých alebo neuvedomelých „sebaobranných mechanizmov“. Preto by autori tohto príspevku chceli poukázať práve

na oprávněný typ „defenzívnej orientácie“ v slovenskej sociálnej práci. Nemáme pritom na mysli žiadnu formu zanedbávania zodpovedností voči klientom. Tuná by sme upozornili, že jestvuje isté (nevedomé) nebezpečenstvo, ak pri zdôrazňovaní prvoradosti záujmu o klientov postavíme na druhú stranu pomyslenej váhy záujmy sociálneho pracovníka. Totiž popri *neoprávnených* záujmoch sociálnych pracovníkov *na úkor* klientov, môžeme eliminovať aj ich *oprávnené* záujmy, ktoré konečným dôsledkom smerujú k prospechu klientov. Zodpovednosť sociálnych pracovníkov voči užívateľom služieb a voči sebe totižto leží v rovnakej profesijno-etickej rovine. Pod oprávnenou defenzívnou orientáciou rozumieme preventívnu systematickú a štruktúrnu pomoc sociálnym pracovníkom, ktorá by bola zameraná na pomoc, podporu, sprevádzanie a posilnenie nich samotných. Primárnu zodpovednosť nesú vždy samotní sociálni pracovníci. Títo však potrebujú podporu. Túto môžeme rozlíšiť na osobnú (podporu rodiny, priateľov) a štruktúrnu (profesijná a celospoločenská), ako ich znázorňuje schéma č. 3. Štruktúrnu oporu sa pritom realizuje prostredníctvom podporných subjektov, teda osôb, inštitúcií, organizácií a celej spoločnosti, ktorých cieľom je podpora a ochrana profesionálnych sociálnych pracovníkov, sociálnej práce a užívateľov služieb.

Schéma č. 3

Rodina a priatelia sú základné a najdôležitejšie podporné subjekty človeka. „Aby bol sociálny pracovník schopný napomáhať druhým, sústrediť sa na ich problémy, byť nezaujatý, vedieť vyzdvihnúť kladné stránky ľudí a byť ich príkladom, musí mať chápanie a tolerantné rodinné prostredie“ (Oláh, Roháč, 2006, s. 106). Rozhovor v rodine alebo s priateľmi môže byť veľmi dôležitým nástrojom v prevencii syndrómu vyhorenia. Osamelosť a deficit rodinného prostredia (resp. komunitného u nábožensky zasvätených osôb) môže viesť sociálnych pracovníkov k nadmerným nezdravým prejavom prílišnej pracovnej angažovanosti a pripútavaniu klientov k svojej osobe. Z hľadiska etiky môže byť zvýšené riziko romantických alebo sexuálnych vzťahov s klientmi alebo klientkami.

Zamestnávateľské organizácie a nadriadení – zodpovednosť sociálnych pracovníkov voči sebe sa nedá naplno realizovať bez angažovanej spolupráce zamestnávateľských organizácií a priamych nadriadených. Od zamestnávateľských organizácií sa očakáva, že vytvoria so svojimi zamestnancami korektné pracovné zmluvy a jasne zadefinujú ich pracovnú náplň. Zamestnávateľské organizácie majú takisto zodpovednosť, aby zabezpečili adekvátne finančné zdroje nielen pre svojich klientov, ale aj pre zamestnancov, vrátane podpory ich odborného rastu a supervíznej pomoci (Mátel, 2010, s. 122-3). V novších deontologických kódexoch sa uvádza „etická zodpovednosť voči pracovisku“ namiesto staršej podoby „etická zodpovednosť voči zamestnávateľským organizáciám“ (takto stále v slovenskom etickom kódexe, 1997). Etická zodpovednosť

voči pracovisku nezahrňa výlučne sociálnych pracovníkov ako zamestnancov, ale aj povinnosti zamestnávateľov na podporu a ochranu svojich pracovníkov.

Kolegovia – vzťah medzi kolegami by mal primárne viesť k spolupráci a vzájomnej konzultácii v procese komplexnej pomoci jednotlivým klientom, skupinám a komunitám. Aktívna spolupráca môže významne prispieť k zvýšeniu kvality poskytovaných sociálnych služieb (Mátel, 2010, s. 121). Okrem toho sú kolegyne alebo kolegovia pre sociálnych pracovníkov a pracovníčky dôležitým nástrojom podpory v rámci konzultovania. Zvýšenú zodpovednosť by mali niesť kolegovia za sociálnych pracovníkov u ktorých sa začínajú prejavovať príznaky rodiačich sa vážnejších problémov, akými sú napr. chronická únava, dlhodobá znížená pracovná aktivita, príznaky opilsti a pod. Ich zakrývanie alebo ignorovanie je znakom falošnej kolegiality. Včasná detekcia prostredníctvom kolegov môže napomôcť k tomu, aby problémy nevedli k vážnym ťažkostiam, napr. syndrómu vyhorenia, manifestácií duševných porúch alebo závislosti.

Profesijné organizácie a vzdelávacie inštitúcie – sem by mala patriť predovšetkým stavovská organizácia sociálnych pracovníkov na Slovensku, vrátane zastrešujúcej asociácie a etickej komisie. Ich deficit znižuje kvalitu podpory sociálnych pracovníkov. Na Slovensku vypracoval návrh zákona o zriadení Slovenskej komory sociálnych pracovníkov Štefan Strieženec (2006). Žiaľ, po jeho náhlej smrti sa žiadnu obdobnú inštitúciu doposiaľ nepodarilo zriadiť. Asociácia by mala mať disciplinárne právomoci, vrátane možnosti pozastavenia činnosti (odobrania licencie) v závažných zákonných alebo etických zlyhaniach vzhľadom na prioritu ochrany klientov. Eventuálne sankcie by však mali sprevádzať špecializované programy podpory sociálnych pracovníkov s vážnymi ťažkosťami (podobne ako sú v USA rozličné Programmes for Impaired Clinical Social Workers). Medzi naliehavé potreby na Slovensku patrí aj aktualizácia etického kódexu sociálnych pracovníkov. Vážnym problémom je inštitucionálne vákuum, nakoľko Asociácia sociálnych pracovníkov na Slovensku, ktorá je členom IFSW, v súčasnosti nevykazuje žiadnu činnosť a de facto reálne nefunguje. Medzi činné profesijné organizácie môžeme spomenúť Asociáciu vzdelávateľov v sociálnej práci na Slovensku; Asociáciu supervízorov a sociálnych poradcov; Asociáciu poskytovateľov sociálnych služieb v SR. Ďalšie vzdelávanie sociálnych pracovníkov okrem toho zabezpečujú viaceré vysoké školy, resp. ich vzdelávacie inštitúty (napr. Inštitút ďalšieho vzdelávania sociálnych pracovníkov pri VŠZaSP sv. Alžbety v Bratislave). Jednotlivé inštitúcie sú dôležité nielen vzhľadom na ponúkané tréningy, odborné výcviky a rozličné školenia, ale predovšetkým kvôli kvalifikovaným odborníkom, ktoré ich realizujú.

Svojpomocné skupiny – môžeme rozlíšiť ich dve základné podoby – miestne a so špecifickým zameraním. Do prvej skupiny by patrili svojpomocné skupiny sociálnych pracovníkov na určitom území (napr. vo väčších mestách, okrese, resp. na území VÚC) ako odstupný priestor rozvíjania vzťahov, výmeny profesijných skúseností a zručností. Svojpomocnými skupinami so špecifickým zameraním rozumieme najmä skupiny na podporu sociálnych pracovníkov s istými vážnymi problémami (napr. závislých na alkohole, resp. iných toxických látkach).

Supervízori a odborníci z iných pomáhajúcich profesií – dostatočné množstvo náležite pripravených a pre sociálnych pracovníkov dostupných supervízorov je na Slovensku doposiaľ reálnym problémom. Okrem supervízorov sem môžeme zaradiť, zvlášť

vzhľadom na sociálnych pracovníkov s vážnymi ťažkosťami, aj ďalších odborníkov z iných pomáhajúcich profesií – psychoterapeutov, psychologov, psychiatrov, lekárov.

Širšia spoločnosť – z hľadiska makroúrovne a sociálnej politiky je dôležitá inštitucionálna, koncepčná a systematická podpora sociálnej práce a profesionálnych sociálnych pracovníkov. Zvlášť by sme opätovne zdôraznili zabezpečenie finančných zdrojov pre náležité mzdy vysokoškolsky vzdelaných odborníkov, ďalej finančnú podporu ďalšieho vzdelávania, realizovanie výskumu v sociálnej práci, forsírovanie a materiálo-finančné zabezpečenie vzniku stavovskej asociácie.

Z hľadiska foriem pomoci je dôležité, aby sa vzájomne dopĺňali individuálne formy (napr. konzultovanie, individuálna supervízia, psychoterapia), skupinové (supervízia skupiny, organizácie; svojpomocné skupiny) a štrukturálne – systémové zmeny v sociálnom prostredí a sociálnej politike. Schéma č. 4 znázorňuje kompletný model zodpovednosti sociálneho pracovníka voči sebe s dostatočnými nástrojmi profesijného rastu a podpornými subjektmi.

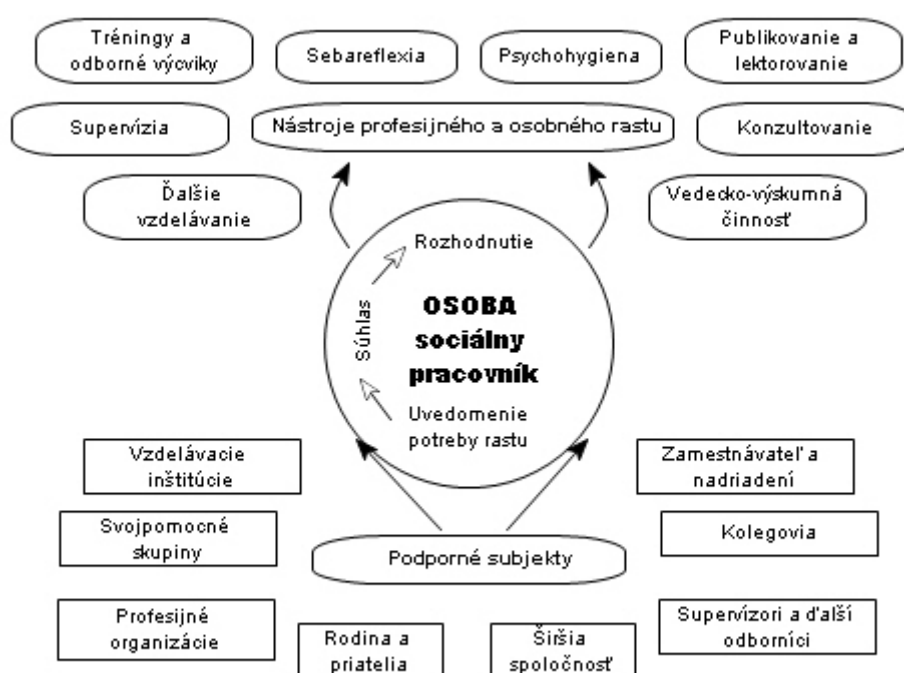

Schéma č. 4

Záver

Sociálni pracovníci, ktorí si uvedomujú potrebu neustáleho rastu a využívajú nástroje svojho profesionálneho a osobného rastu, výrazne znižuje riziká ohrozenia užívateľov služieb vlastnou osobou. V príspevku sme upozornili na dôležité nástroje profesijného rastu medzi ktoré patria sebareflexia, supervízia, konzultovanie, tréningy a odborné výcviky, ďalšie vzdelávanie, publikačná a lektorská činnosť, vedecko-výskumná činnosť. Načrtli sme model zodpovednosti sociálnych pracovníkov voči sebe, kde majú dôležité miesto aj osobné a štrukturálne podporné subjekty. Medzi štrukturálne podporné subjekty patria najmä zamestnávateľské organizácie, kolegovia, profesionálne organizácie, vzdelávacie inštitúcie, svojpomocné skupiny, supervízori, odborníci z iných pomáhajúcich profesií a širšia spoločnosť z hľadiska sociálnej politiky. Tieto

môžu byť súčasťou defenzívnej orientácie na ochranu a pomoc sociálnym pracovníkom. Od množstva a kvality nástrojov a podporných subjektov závisí profesijný rast sociálnych pracovníkov. Zvýšením kvality práce sociálnych pracovníkov sa zvyšuje kvalita poskytovaných sociálnych služieb a znižujú sa riziká ohrozenia klientov. Ich nedostatok alebo znížená kvalita vytvára priestor pre narastajúce problémy a vážne ťažkosti sociálnych pracovníkov, čo zvyšuje riziká ohrozenia užívateľov služieb. Na Slovensku doposiaľ chýbajú medzi podpornými subjektmi stavovská asociácia, jej etická komisia, svojpomocné skupiny a náležité realizovanie supervízie v sociálnych službách. Z hľadiska normatívnej etiky je dôležité, aby etické kódexy výslovne akcentovali zodpovednosť sociálneho pracovníka voči sebe ako aj zodpovednosť zamestnávateľov za sociálnych pracovníkov, najmä v oblastiach zabezpečenia ďalšieho vzdelávania, výcvikových a supervíznych.

Zoznam bibliografických odkazov

- International Federation of Social Workers. 2004. *Ethics in social work: Statement of principles*. Geneva : IFSW, 2004.
- BANKS, S. 2006. *Ethics and Values in Social Work*. 3rd Ed. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2006. 218 s. ISBN 978-1-4039-9420-2
- HARRIS, N. 1987. *Defensive Social Work*. In: British Journal of Social Work, Vol. 17, Nm. 1, s. 61-69.
- HOWE, D. 2009. *A Brief Introduction to Social work Theory*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2009. 224 s. ISBN 978-0-230-233312-6.
- KOPŘIVA, K. 2006. *Lidský vztah jako součást profese*. 5. vyd. Praha : Portál, 2006. 147 s. ISBN 80-7367-181-6.
- MÁTEL, A. a kol. 2010. *Etika sociálnej práce*. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2010. 183 s. ISBN 978-80-89271-85-6.
- MÁTEL, A. – ROMAN, T. *Etika v supervízii – kľúčové hodnoty a vybrané etické aspekty*. In: Prohuman – odborný internetový časopis [online]. Dostupné na internete: <<http://www.prohuman.sk/etika-v-supervizii%E2%80%933klucove-hodnoty-a-vybrane-eticke-dorazy>>. ISSN 1338-1415.
- NEČASOVÁ, M. 2008. *Profesijní etika*. In MATOUŠEK, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha : Portál, 2008, s. 21-49. ISBN 978-80-7367-502-8.
- OLÁH, M. – ROHÁČ, J. 2008. *Sociálnoprávna ochrana detí a sociálna kuratela*. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2008. 255 s. ISBN 978-80-89271-35-1.
- OLÁH, M. – SCHAVEL, M. – ONDRUŠOVÁ, Z. – NAVRÁTIL, P. 2009. *Sociálna práca – vybrané kapitoly z dejín, teórie a metód sociálnej práce*. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2009. 228 s. ISBN 80-969449-6-7.
- PARROTT, L. 2010. *Values and Ethics in Social Work Practice*. 2nd Ed. Exeter : Learning Matters Ltd., 2010. 173 s. ISBN 978-1-84445-370-2.
- REAMER, F. G. *Social Work Values and Ethics*. 3rd Ed. New York : Columbia University Press, 2006. 240 s. ISBN 978-0-231-13789-8.
- SCHUCK, P. H. 1983. *Suing Government: Citizen Remedies for Official Wrongs*. New Haven : Yale University Press, 1983. 264 s. ISBN 978-03-0002-957-4.
- Společnost sociálních pracovníků České republiky. 2006. *Etický kodex sociálních pracovníků České republiky*. Praha: SSP ČR, 2006.
- STRIEŽENEC, Š. 2006. *Teória a metodológia sociálnej práce*. Trnava : Tripsoft, 2006. 296 s. ISBN 80-969390-4-1.

Význam a postavenie sociálneho pracovníka pri práci s „týranými“ ženami

Ivan Rác¹

Abstrakt: Primárnym cieľom príspevku je poskytnúť ucelený prehľad informácií o násilí páchanom na ženách v partnerskom vzťahu a o význame a postavení sociálneho pracovníka pri práci s týranými ženami. Cieľom je popísať a analyzovať jeho prácu vo väzenskom prostredí, kde pracuje práve so ženami, ktoré boli pred nástupom do výkonu trestu týrané zo strany svojho partnera a ako reakciu na dlhodobé násilie spáchali trestný čin.

Kľúčové slová: Násilie páchané na ženách. Sociálna práca. Sociálny pracovník. Trestný čin. Pomoc.

Abstract: The primary objective of the contribution is to provide integrated overview of information on violence against women in partnership and the importance and status of caseworker working with abused women. The aim is to describe and analyze his work in prison where he was with women who were taking prior to the enforcement battered by his partner and long-term response to the violence committed a crime.

Key Words: Violence against women. Social work. Caseworker. Offense. Help.

Úvod

Sociálny pracovník, pre ktorého sú určené riadky toho príspevku je vždy postavený pred konkrétny problém, ktorý musí riešiť. Tým problémom, ktorým sa môže sociálna práca jednorázovo, ale ja dlhodobo zaoberať je práve problematika násilia páchaného na ženách v partnerskom vzťahu. Sociálna práca je síce samostatnou disciplínou, avšak nezaobíde sa bez odborov pre ňu hraničných ako je sociálna pedagogika, sociálna psychológia, sociálna etika a sociálna filozofia. Práve tieto aspekty sociálnej práce sú sociálnemu pracovníkovi nápomocné pri práci so ženami – obeťami násilia v partnerskom vzťahu. Vždy slúžia ako jeden zo zdrojov informácií o skúmanom probléme konkrétneho klienta, ale aj ako jeden z prostriedkov ovplyvňovania klienta pozitívnym spôsobom. A práve v tom sa prejavuje humánna podstata sociálnej práce, pretože sa tak len neopiera o technokratickú analýzu skúmaného prípadu, ale má i ľudský rozsah.

1 NÁSILIE PÁCHANÉ NA ŽENÁCH V PARTNERSKOM VZŤAHU

Rodovo - podmienené násilie, resp. násilie páchané na ženách je v súčasnej spoločnosti vážnym problémom. Je prejavom historicky nerovného vzťahu muža a ženy, ktorý vedie k mužskej dominancii a k diskriminácii žien, a k znemožňovaniu ich plného rozvoja.

¹ Mgr. Ivan Rác, PhD., UKF FSVaZ ÚRŠ v Nitre, Kraskova 1, 949 74 Nitra, e-mail: irac@ukf.sk

Z tejto definície vyplýva, že násilím rozumieme každé správanie, ktorého cieľom je uplatnenie si moci a kontroly na druhom človeku. Hovoríme tak o manipulácii. Znamená tiež porušenie ľudských práv žien, ohrozenie ich šancí na slušný a dôstojný život.

V súčasnosti sú v odborných, ale i laických kruhoch veľmi často používané výrazy na vysvetlenie toho, čo žena – obeť násilia prežíva. Hovoríme o domácom násilí, dysfunkcii rodiny, partnerských hádkach, agresii v manželstve a pod. Avšak tieto pojmy zastierajú samotnú podstatu problému, ktorý je nevyhnutné riešiť. Sú to výrazy, ktoré bagatelizujú vzniknutý problém, a sú neprimerané a neopodstatnené. Násilie, ktoré pácha muž na žene vo vzťahu sa rozplýva v eufemizme. V odborných kruhoch na ženy skôr zaútočí otravná kopa abstraktných podstatných mien ako samotní muži. Ženy sú viktimizované *týraním* a *zneužívaním*, sú zastrešované *agresívnym správaním*, sú týrané vzťahom, zraňované *cyklom násilia*, sú mrzačené *manželskou hostilitou*. Sú viktimizované aj amorfnými slovesami: ženy *znášajú* násilie, *trpia* týraním, *zažívajú* napadnutie. V odbornej literatúre muž zriedka udrie ženu, napríklad do brucha päťou, zlomí jej nos, vybijie zub, urobí monokel. V bežnom živote sa to deje ale neustále (Jones, 2003).

2 ZÁKLADNÉ VÝCHODISKÁ POSKYTOVANIA PROFESIONÁLNEJ POMOCI

Ak chceme hovoriť o poskytovaní pomoci a služieb ženám - obetiam násilia v partnerskom vzťahu, tak samotná filozofia pomoci musí primárne vychádzať z dvoch základných východísk:

Ľudsko-právne východisko - keďže nie je násilie páchané na ženách individuálny problém, ale ide o porušovanie základných ľudských práv, je preto neakceptovateľné a neospravedlňiteľné. Prevencia a eliminácia násilia páchaného na ženách musí prebiehať systémovo na viacerých úrovniach. Nulová tolerancia násilia znamená, že pre páchanie násilia neexistuje ospravedlnenie a zodpovednosť vždy nesie ten, kto ho pácha. Preto tzv. „objektívita a nestrannosť“ nie je v prípadoch násilia páchaného na ženách na mieste. Sociálny pracovník/pracovníčka by mali jasne vyjadrovať odmietavý postoj k násiliu. Pri poskytovaní služieb sa teda využíva strániaci prístup - pracovník/pracovníčka je na strane klientky, dáva jej podporu a pomáha klientke presadzovať jej práva a záujmy. Metódy, ktoré vystavujú ženu, ktorá zažila/zažíva násilie, konfrontácii so zneužívateľom, sú preto neprípustné. Ako je tomu napr. pri mediácii, rodinnej terapii a pod. a to preto, lebo tieto metódy vychádzajú z predpokladu, že sa jedná o individuálny alebo rodinný problém.

Feministické východisko - násilie páchané na ženách spočíva predovšetkým v zneužívaní moci muža voči žene; je teda dôsledkom nerovnej distribúcie moci medzi mužom a ženou a zároveň mechanizmom, ktorý túto nerovnosť udržuje. Pri poskytovaní služieb je preto dôležité myslieť na posilnenie žien vo všetkých oblastiach života (Cviková, 2008).

Za základné ciele pomoci tak môžeme považovať vytvorenie *bezpečia* a to fyzického (zastavenie násilia) a vnútorného (obnovenie pocitu bezpečia). Ďalším nevyhnutným prvkom je *posilnenie* (vnútorných zdrojov ženy), ako aj *resocializácia* (prekonanie izolácie, obnovenie schopnosti dôverovať iným ľuďom a posilnenie vzťahov a kontaktov).

Ak chceme ženám - obetiam násilia zo strany partnera poskytnúť pomoc, je potrebné, aby sme mali základné poznatky v téme násilia páchaného na ženách v partnerských vzťahoch. Tieto základné poznatky nám lepšie pomáhajú porozumieť ženám, rovnako ako pomáhajú nachádzať a vytvárať účinné stratégie pomoci. Prvým krokom účinnej pomoci je identifikácia násilia. Takáto identifikácia nám pomáha v prvom rade zistiť, či ide o prípad násilia páchaného na ženách v partnerskom vzťahu. Spolu so ženou pomenujeme problém jasne a otvorene. Je to veľmi dôležité z toho dôvodu, že mnohé ženy sa často stretávajú s popieraním toho, že dochádza k násiliu, s jeho bagatelizovaním, zľahčovaním, nedôverou, prenášaním viny za násilie na ženu a pod. Je potrebné, aby sme sa počas identifikácie násilia dozvedeli čo najpresnejšie informácie o násilí, aby sme vedeli plánovať spolu so ženou kroky, ktoré budú smerovať k zvyšovaniu jej bezpečia a k posilneniu jej samotnej. Veľmi dôležitou súčasťou intervencie je odhad nebezpečenstva (Karlovská In: Manuál, 2007). Keď identifikujeme odhad nebezpečenstva pre ženu a jej deti, je potrebné s nimi prediskutovať vytvorenie bezpečnostného plánu. Najdôležitejším krokom účinnej krízovej intervencie a pomoci ženám - obetiam násilia v partnerskom vzťahu, je zabezpečiť im predovšetkým bezpečie. Nevyhnutné je venovať sa tiež procesu viktimizácie, ktorý vzniká práve nekompetentným zásahom odborníkov pri poskytovaní pomoci ženám, ktoré „zažili“ násilie zo strany muža/partnera. Vo všeobecnosti rozlišujeme tri základné úrovne viktimizácie (Cviková - Juráňová, 2001):

1. primárna viktimizácia - ide o priamu ujmu spôsobenú páchatelom násilia (fyzické, psychické, sexuálne, sociálne, ekonomické násilie);
2. sekundárna viktimizácia - je spôsobená negatívnymi/neodbornými reakciami zo strany inštitúcií, resp. profesionálov/profesionálok, ktorí/é by mali zasahovať v prospech obetí násilia a sankcionovať zneužívateľov. Je smutnou skutočnosťou, že po vyhľadání odbornej pomoci sa ženám namiesto pochopenia a poskytnutia ochrany dostane pravý opak - nedôvera, spochybňovanie jej skúseností, obviňovanie. Ak profesionál/profesionálka neposkytne žene primeranú pomoc a podporu, narastá pocit viny a izolácie. Celý proces pomoci by mal byť zavŕšený úplnou psychickou a sociálnou stabilizáciou ženy. Ak sa tak nestane nastupuje terciárna viktimizácia;
3. terciárna viktimizácia vzniká v dôsledku dvoch predchádzajúcich viktimizačných procesov, kedy sa žena - obeť násilia nikdy nevyrovná so spôsobenou traumou.

Podpora a pomoc zo strany inštitúcií (profesionálov) a blízkeho okolia sú prvými krokmi na prelomenie začarovaného kruhu násilia. Je dôležité, aby spoločnosť verejne uznala, že obeť bola poškodená a mala by tak podniknúť akciu na to, aby určila, kto je za ujmu zodpovedný a aká bude náprava tejto spôsobenej ujmy. Inak bude násilie, ktoré pácha muž na žene v rodine ako uvádza Bernaf (In Heise, Pintaguy, 1998): „... *legitímny a vhodným spôsobom na uvoľnenie vlastného napätia mužov v stave stresu, na sankcionovanie správania žien, alebo jednoducho na vychutnanie pocitu nadvlády.*“

3 RIZIKÁ POSKYTOVANIA POMOCI „TÝRANÝM“ ŽENÁM

V tejto kapitole príspevku sa budeme venovať problematike poskytovania pomoci ženám – obetiam násilia v partnerskom vzťahu, ktoré ako reakciu na dlhodobé násilie

spáchali trestný čin a boli odsúdené nepodmienečným trestom odňatia slobody. S touto „výnimočnou“ skupinou žien sme mali možnosť pracovať v rámci výskumu dizertačnej práce, ktorý sa zameriaval na priebeh a dopad násilia páchaného na ženách v partnerskom vzťahu. Snažili sme sa zachytiť analytickú líniu *rozvrat – obnova*, t.j. porušenie rovnováhy jedinca uvedením do bezmocnosti, zraniteľnosti pôsobením násilia, vedúce k hľadaniu podporných momentov na prinavrátenie rovnovážneho stavu. Pracovali sme s desiatimi „týranými odsúdenými“ ženami a výskum bol realizovaný v jedinej ženskej väznici na Slovensku v Nitre – Chrenová. Z výsledkov realizovaného výskumu¹ môžeme konštatovať, že ak ženy hovorili o profesionálnej pomoci, tak išlo predovšetkým o pomoc zo strany polície, ktorá nebola vždy profesionálna a adekvátna (tejto problematike sa však venovať nebudeme, nakoľko nekorešponduje s témou príspevku). V mnohých prípadoch tieto ženy požiadali o pomoc. Pomoc blízkych príbuzných, priateľov, susedov. Toto ich bezmocné volanie však zostalo nevypočítané... Ak jej v niektorých prípadoch pomohli, išlo buď o pomoc materiálnu, alebo o pomoc „veľmi profesionálnu“: „...*nechápem ako nemôžeš od neho odísť...ja na tvojom mieste by som si zbalila svoje veci a odišla...*“

Avšak odísť od násilníckeho partnera nie je jednoduché, ako si niektorí ľudia myslia. Žena je v takomto vzťahu pod neustálym napätím, pod neustálou hrozbou násilia, ktoré môže prísť kedykoľvek, a čo je ešte horšie, v rozsahu oveľa väčšom, ako to bolo naposledy. Vo vzťahu zostáva často z dôvodu závislosti od svojho partnera. Ide o závislosť citovú, ekonomickú... ved' je to muž, ktorého ľúbi a s ktorým má deti... Mnohokrát je odrezaná od vonkajšieho sveta, nevie o tom, že jej niekto môže pomôcť, ba čo je horšie, v niektorých prípadoch si nechce priznať, že „zlým“ je on, a nie ona. Veľakrát sa totižto stáva, že za partnerovo násilie preberá zodpovednosť žena. Teda ona môže za to, že ju bije, ťahá za vlasy, kope na zemi do brucha... ved' keby bola trochu tichšie, keby bol ten obed uvarený lepšie, keby to malé dieťa neplakalo tak hlasno, keby... tak by ju nemusel zbiť. A keď ju zbije, za dobre vykonanú prácu si zaslúži odmenu. Tou odmenou je vynútený sex – znásilnenie...

Existuje mnoho stratégií ako sa môže žena vyrovnáť s takouto situáciou. Najťažšia je však odísť od partnera. Môže sa s tým „zmieriť“ a vo vzťahu zotrvať, môže ujsť, niekedy má šťastie a už sa nikdy nevráti, ale vo väčšej miere sa však veľa žien opäť vráti. Buď kvôli deťom, majetku, rodičom, svokrovcom, ... nikdy však preto, že chce byť týraná. Sú však ešte dve možnosti. Jedna spočíva v tom, že ju „vyslobodí“ až jej vlastná smrť, a druhá v tom, že sa z nej stane páchatel' trestného činu. Jediným možným riešením tejto bezvýchodiskovej situácie sa tak pre ňu stáva ublížiť mu bez ohľadu na následky svojho konania. Dostane sa do väzenia, a tak nielenže prišla o slobodu, ktorú jej obmedzil partner, ale aj o slobodu, ktorú jej obmedzila spoločnosť. Hovoríme tak o „dvojitom uväznení týraných odsúdených žien“, ktoré boli a budú počas svojho života za mrežami. Tie prvé mreže boli síce neviditeľné, avšak život „za nimi“ oveľa neznesiteľnejší ako za tými druhými, viditeľnými...

¹ Vo výskume sme použili tematickú analýzu asociácií. Z použitia metód pološtruktúrovaného interview a participačného pozorovania sme identifikovali 34 kódov. Po následnej generalizácii sa z niektorých stali kategórie, resp. zoskupením niekoľkých kategórií sa vytvorili témy, v celkovom počte sedem. V príspevku autor analyzuje jednu z identifikovaných tém, konkrétne *sociálne vzťahy a sociálna podpora mimo partnerského vzťahu*.

Ako sme uviedli vyššie v texte pomoc zo strany sociálneho pracovníka/pracovníčky im bola poskytnutá až po ich nástupe do výkonu trestu a to v zmysle penitenciárnej sociálnej práce¹. Ak by sme sa mali vyjadriť k skvalitneniu pomoci ženám – obetiam násilia v partnerskom vzťahu, východiská nielen pre pomáhajúce profesie - vzťahujúce sa predovšetkým na nami skúmanú výskumnú vzorku - vidíme v rozvíjaní inštitucionalizovanej bázy profesionálnej pomoci v tejto oblasti, ideálne by bolo, ak by to zasahovalo do všetkých etáp „priebehu a dopadu“ násilia. To znamená, od prevencie, ďalej cez pomoc profesionálov pri odhaľovaní resp. zverejňovaní násilia, ako aj v ústavných zariadeniach (napríklad psycho - sociálna intervenčná tímová práca odborníkov ako sú psychológovia, duchovní, sociálni pracovníci, pedagógovia, ktorí by pomáhali zvládať posttraumatické stavy odsúdených, do ktorých sa dostali následkom týrania a toho, že ich to doviedlo až k spáchaniu trestného činu), či už počas výkonu trestu odňatia slobody resp. aj po návrate z týchto zariadení. Tým by sa zlepšila možnosť ich reintegrácie po návrate z výkonu trestu odňatia slobody, čím by došlo k priamemu prepojeniu penitenciárnej a postpenitenciárnej starostlivosti. Je to vlastne akési ich prekonávanie „sociálnej bolesti“, ktorá v ich vnútri môže oslabovať ich budúce fungovanie po návrate z výkonu trestu (starostlivosť o deti, prípadné nadväzovanie nových partnerských vzťahov, pracovné uplatnenie a iné).

ZÁVER

Cieľom predkladaného príspevku bolo priblížiť čitateľovi problematiku násilia páchaného na ženách v partnerskom vzťahu. Zamerali sme sa predovšetkým na existujúce stratégie pomoci najmä zo strany sociálnych pracovníkov, ako aj navrhli možné východiská poskytnutia pomoci v zmysle postpenitenciárnej pomoci, ak ide o tzv. „týrané odsúdené“ ženy, ktoré boli predmetom nášho výskumu. Pokúsili sme sa

¹ Sociálny pracovník v spolupráci so psychologičkou pracujúcou vo väznici zrealizovali sociálno – psychologický výcvik zameraný na oblasť násilia páchaného na ženách. Je určený skupine žien, ktoré vo svojom živote mali alebo stále majú skúsenosť s násilím v rôznej forme a miere, či už vo svojich primárnych (otec, matka, obaja rodičia) alebo sekundárnych rodinách (manžel, životný partner). Cieľom je poskytnúť odsúdeným ženám teoretickú základňu o násilí páchanom na ženách v párových vzťahoch a rodinách (oboznámiť odsúdené ženy s podstatou násilia, faktami a mýtami násilia, jeho formami, druhmi zariadení na Slovensku, občianskoprávnymi a trestnoprávnymi aspektmi, spôsobmi obrany proti násiliu). Ďalej poskytnutie kontaktov (adresy, telefónnych čísel centier, organizácií zaoberajúcich sa uvedenou problematikou). V rovine prežívania predovšetkým poskytnúť podporu psychickej ventilácie, prípadne emočnej abreakcie, prevenciu kumulácie psychickej záťaže (sebaovládanie, znižovanie napätia), redukciu nežiaducich vplyvov dlhobej záťaže (emócie, správanie), napomôcť ku skvalitňovaniu sociálnych zručností formou sociálneho učenia. Cieľom v rovine prežívania tiež navodiť stav uvoľnenia, podľa možnosti optimistického nastavenia, vnútornej rovnováhy a podpory psychických síl na prekonávanie problémov a prekážok v súvislosti s problematikou násilia (týrania a zneužívania). Ďalej to bude podpora sebavedomia, pomoc v utváraní sebaobrazu, prehodnotenie životných priorít, hodnotového rebríčka. Skupina začala svoju pôsobnosť v mesiaci november 2009. Dĺžka trvania je určená na obdobie jedného roka. Skupina je uzavretá z dôvodu, aby nebola narušená vnútroskupinová intimita vzhľadom k náročnej problematike ako aj skupinová dynamika a kohézia. Prebieha dvojfázovo (1. didaktoterapia a 2. psychoterapia), pričom jednotlivé fázy sa prelínajú. Jej súčasťou sú rehabilitačné a psychohygienické aktivity ako aj rozšírenie sociálnych zručností formou sociálneho učenia. Frekvencia stretávania sa prebieha v dvojtýždňových intervaloch.

identifikovať „zraniteľné“ miesta pri hľadaní možností poskytovania pomoci týraným ženám a skromne dúfame, že sme prinajmenšom verejnosti pripomenuli ako je dôležité zaoberať sa touto problematikou, a aká je nevyhnutná intervencia pri eliminácii, resp. odstránení tohto spoločensky nežiaduceho javu.

REFERENCIE

CVIKOVÁ, J. - JURÁŇOVÁ, J. 2001 *Piata žena: Aspekty násilia páchaného na ženách*. Bratislava : Aspekt, 2001. 386 s. ISBN 80-85549-28-X.

CVIKOVÁ, J. a kol. 2008. *Konať proti násiliu na ženách a deťoch*. Preklad originálu *Gegen Gewalt an Frauen und Kinder handeln: Gegen Gewalt an frauen handeln, Gegen sexuelle gewalt an Mädchen und Buben handeln, Gegen Gewalt an Kindern handeln (1994)*. Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR v rámci národnej kampane SR, Zastavme domáce násilie na ženách. 2008. 52 s. ISBN 978-80-89125-09-8.

JONES, A. 2003. *Nabudúce bude mŕtva: Týranie a ako ho zastaviť*. Bratislava/Humenné: Aspekt/Pro Familia, 2003. ISBN 80-967964-4-5.

HEISE, L. - PITANGUI, J.- GERMAIN, A. 1998. *Násilie páchané na ženách - skrytá ujma na zdraví*. Bratislava: Aspekt, 1998. 72 s. ISBN 80-967964-0-2.

MANUÁL. 2007. *Manuál pre pomáhajúce profesie. Násilie páchané na ženách v intímnych vzťahoch*. Bratislava: Slovak Aid, Esfem. 2007.

Absence zpětné vazby při poskytování sociálního poradenství jako jedno z rizik vzniku syndromu vyhoření

Ivan Malík¹

Abstrakt: V profesi sociální práce se musí sociální pracovník pohybovat v rozmezí práv a povinností, které mu ukládají legislativní normy. Tyto normy jsou pevně spjaty s přesvědčením sociálního pracovníka, vykonávat svou práci svědomitě a s co největším nasazením. Právě toto nasazení a vůle ovšem postrádá zpětnou vazbu v souvislosti, zda svou práci vykonává pracovník dobře, správně, zda došlo k uspokojení potřeb klienta. Postrádá-li sociální pracovník tuto zpětnou vazbu, vzniká zde jedno z rizik syndromu vyhoření. Pracovník má pocit, že jeho práce nenaplnila očekávání klienta a neví, zda jeho způsob pomoci byl adekvátní vzhledem k situaci či problému klienta.

Klíčová slova: legislativní normy, sociální pracovník, syndrom vyhoření

Abstract: The profession of social work social worker must be in the range of rights and obligations imposed on him by legislative standards. Such standards are tightly linked to the conviction of a social worker, to perform their duties conscientiously and with utmost dedication. It is this commitment and the will but lacks feedback in relation to whether the worker performs his job well, correctly, that was to meet client needs. Lacks a social worker, if this feedback, there arises one of the risk of burnout. Worker feels that his work is disappointing, and the client does not know whether his method of assistance was inadequate because of the situation or problem the client.

Key Words: Legislation, Social Worker, Burn-out Syndrom

Úvod

Vyslovím-li pojem Zpětná vazba (dále jen ZV), vybaví se mi odezva, reakce na činnost, podnět, nebo vzniklou situaci. ZV má mnoho podob, jednat se může o formu odměny, která závisí na podaném výkonu, nebo cílenou zpětnou vazbu, kterou popisují autorky Reitmayerová, Broumová a která je v českém kontextu uváděna jako reflexe, review, debriefing“ (REITMAYEROVÁ, BROUMOVÁ, 2007). Nicky Hayesová uvádí ZV jako důležitou součást sebepojetí, které rozvinul v roce 1902 C. H. Cooley. V této souvislosti C. R. Rogers tvrdí, že: „*lidé mají dvě základní potřeby: přijímat od druhých pozitivní zpětnou vazbu a rozvíjet svůj potenciál a schopnosti.*“ (HAYESOVÁ, 2009, s. 21–22)

Zpětnou vazbu zpravidla očekávám v projevu komunikace, ale její podstata spočívá v mnoha dalších oblastech. Jednou z nezanedbatelných oblastí je psychologie, která úzce souvisí s neméně důležitou oblastí sociální práce, a to s oblastí PORADENSTVÍ. Právě na tuto oblast směřuji svůj příspěvek, v němž bych chtěl

¹ Ivan Malík, student oboru Sociální práce ve veřejné správě, Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, e-mail: MalikIvan@seznam.cz

poukázat na absenci zpětné vazby při poskytování služeb, jako jedno z rizik vedoucí k syndromu vyhoření.

Riziko v absenci zpětné vazby

Položím-li si otázku kde, ve které oblasti sociální práce postrádám zpětnou vazbu, jedná se právě o oblast sociální práce, ve které sociální pracovník výsledek poskytnuté služby nevidí. Hovořím o již zmíněné oblasti, **PORADENSTVÍ**. V této oblasti nespátřuji, zda poskytnutá služba splnila klientovo očekávání, ač se na první pohled jeví pozitivně, neboť klient odchází spokojen s informacemi, které požadoval.

Vzhledem k množství a struktuře klientů využívajících služeb poradenství, a na základě své osobní zkušenosti se přikláním k hypotéze, že: „*Pracovník zjišťuje, o co jde, ale moc nepřemýšlí o postupech a jejich případných úskalích. Postupuje RUTINĚ.*“ (ZITA, 2010, přednáška UHK 27. 2. 2010) Tato léty nabytá dovednost a zběhlost může být sice nezbytnou oporou při výkonu práce, ale je třeba se zamyslet.

Je samozřejmostí, že se sociální pracovník musí pohybovat v rozmezí práv a povinností, které mu ukládají legislativní normy. Tyto normy jsou pevně spjaty s přesvědčením sociálního pracovníka vykonávat svou práci svědomitě a s co největším nasazením. Klient je odkázán s podrobnými instrukcemi na příslušnou instituci a je mu zpravidla doporučen ten nejlepší a nejjednodušší postup k řešení jeho problému. Pracovník vždy jedná v souladu s heslem „*Vše pro klienta*“ a proto nelze nařídít, aby se klient vracel zpět do poradny a sděloval pracovníkovi výsledek vyřešení svého problému. V případě pozitivního výsledku se však stává, že se někteří klienti do poradny vrátí a sdělí poradci své zkušenosti a postřehy. Současný byrokratický aparát klienta přeposílá z jedné instituce do druhé a tím se nejen zdržuje celý proces řešení objednávky, ale sám klient je takto nucen činit několik dalších potřebných úkonů, což jej uvádí do stresové situace. Výsledkem jsou negativní reakce nejen vůči institucím a jejich jednotlivým oddělením poskytující sociální služby, ale především vůči jejich pracovníkům.

A právě zde, po svém nasazení, svém výkonu, postrádá sociální pracovník zpětnou vazbu, neboť neví, zda došlo k plnému uspokojení potřeb klienta. V souvislosti s výkonem této profese, spátřuji riziko právě zde. V této absenci zpětné vazby.

Možná řešení

Aby bylo možné zachovat zpětnou vazbu v poskytování služeb poradenství, navrhuji jako jednu z možností **sebereflexi**. Tuto sebereflexi lze provést konstruktivním vedením vnitřního dialogu s prvky hodnocení jak samotného průběhu komunikace, tak i její užitečnosti. Jaká byla reakce klienta? Bylo vše dostačující? Je třeba něco změnit, či vylepšit? Neméně důležité je i **průběžné hodnocení výkonu** ze strany nadřízeného.

Dalším možným řešením je **analýza poskytnuté služby s podrobným rozborem činnosti** sociálního pracovníka při poskytování služby a to v rámci **supervize**. Podrobným rozborem výkonu činnosti lze objevit nejen klady a zápory ve výkonu činnosti, ale zejména nové možné způsoby vedení poradenské činnosti. Tímto způsobem jsem pak schopen vyvodit pocitovou stránku a informaci o provedeném výkonu. Velice důležité je však ubezpečení, že jsem učinil vše potřebné pro plné uspokojení klienta.

Závěr

Zpětná vazba je rozhodně přínosem pro ty, kteří se jí účastní. Vede ke zkvalitnění práce a prohloubení kontaktu mezi lidmi, proto je pro sociálního pracovníka důležitá z hlediska kontroly, přesvědčení se, zda svou práci odvádí tak, jak je od něj očekáváno. Nezhodnotí-li svou činnost sám, anebo nebude-li mu zhodnocena nestranným, nezaujatým pozorovatelem (např. kolegou, či přímo nadřízeným), může pracovník ztratit důvěru ve své vlastní schopnosti a ztratit tak smysluplnost své práce. Jak uvádí Balabán, „*Negativní myšlenky vyvolávají obavy, pocit méněcennosti, bezmocnosti, nejistotu, vnitřní napětí a agresivitu.*“ (BALABÁN, 2007, s. 182) Takovéto negativní reakce pak ve většině případů vedou k riziku vzniku **syndromu vyhoření**. (*burnout*)

Tento syndrom bývá zpravidla popisován různě. Jednat se může o syndrom vyhasnutí, vyhaslosti, či vyprahlosti. Poprvé byl popsán v roce 1975 H. Freudenbergerem v článku *Staff burnout* v časopise *Journal of Social Issues*. (BAŠTECKÁ, 2003, s. 138) Definice a popisy pro tento syndrom je mnoho, mě osobně ale zaujal Karel Kopřiva, který popisuje pojem syndromu vyhoření jako stav dlouhodobě záporné energetické bilance. (KOPŘIVA, 1999, s. 101) Právě tato záporná bilance bývá zpravidla spojena se ztrátou, či chybějící zpětnou vazbou.

Ať už jsou však předpoklady k syndromu vyhoření jakékoli, postarejme se o to, aby k tomuto stavu nedocházelo. Nevznášeje jen kritiku vůči druhým a sobě samým, ale tak jako poskytujeme služby našim klientům, je potřebné poskytovat služby všem osobám v profesi sociální práce. Začněme vzájemným uznáním a respektováním toho co děláme. Pro dobrý pocit z odvedené práce, nepostačí jen uznání a poděkování od nadřízených, ale hlavně důvěra v sebe sama a víra, že svou práci odvádíme dobře.

Úlehla praví že: „*Kontrola je nevyhnutelná, účelná a potřebná.*“ (ÚLEHLA, 2004, s. 20)

Souhlasím, Já však pravím: „*Nejen vůči klientům.*“

Seznam použitých zdrojů:

BALABÁN, Miloš. *Vojenské rozhledy*. Praha : Avis, 2007. 256 s. ISSN 1210-3292

BAŠTECKÁ, Bohumila. *Klinická psychologie v praxi*. Praha : Portál, 2003. 416 s. ISBN 80-7178-735-3.

HAYESOVÁ, Nicky. *Základy sociální psychologie*. Praha : Portál, 2009. 168 s. ISBN 978-80-7367-639-1

KOPŘIVA, Karel. *Lidský vztah jako součást profese*. Praha : Portal, 2006. 147 s. ISBN 80-7367-181-6

REITMAYEROVÁ, Eva., BROUMOVÁ, Věra. *Cílená zpětná vazba*. Praha : Portál, 2007, 176 s. ISBN 978-80-7367-317-8

ÚLEHLA, Ivan. *Umění pomáhat*. Praha : Slon, 2007. 128 s. ISBN 978-80-86429-36-6

ZITA, Josef. *přednáška UHK 27.2.2010*

Sociální práce s příjemci dávkami a příspěvků v hmotné nouzi představuje možné riziko

Eva Halušková¹, Michal Oláh

Anotácia: Sociální pracovníci na oddeleniach pomoci v hmotnej núdzi sa v rámci výkonu svojej pomáhajúcej profesie stretávajú prevažne s klientmi, ktorí sú sociálne najzraniteľnejší, sociálne odkázaní, v podmienkach neistoty a krízy, s dlhodobo nezamestnanými a minoritnými skupinami. Sociálna práca na oddeleniach pomoci v hmotnej núdzi nie je len práca s jednotlivcom, ale s celými rodinami. Riziká sociálnej práce so žiadateľmi o dávky a príspevkov v hmotnej núdzi, ktorí účelovo obchádzajú platnú legislatívu. Nárast sociálnych rizík rôzneho charakteru si vyžaduje hlbšie analýzy a komplexnejší prístup k riešeniu sociálnej situácie občanov v hmotnej núdzi.

Kľúčové slová: Sociálna práca. Sociálne riziká. Pomoc v hmotnej núdzi. Sociálna kríza.

Abstract: Social workers in departments of material deprivation relief within performance of their helping profession meet predominately with the clients who are socially most vulnerable, socially reliant, in condition of uncertainty and crisis, with long-term unemployed and minority groups. The social work in departments of material deprivation relief is not only the work with the individual but with the entire families. The risk of social work with the benefits and allowances in material deprivation claimants who purposely circumvent valid legislation. The growth of social risks of various characters requires deeper analysis and more complex access to the solution of social situation of citizens in material deprivation.

Key words: Social work. Social risks. Material deprivation relief. Social crisis.

Otázky o sociálneho zabezpečenia sú neoddeliteľnou súčasťou realizácie študijného programu v študijnom odbore sociálna práca na VŠZaSP sv. Alžbety. Ich aktuálnosť zvyčajne skutočnosť, že 1. januára 2009 nadobudol účinnosť zákon o sociálnych službách, ktorým bol zrušený zákon o sociálnej pomoci v znení ďalších početných zákonov prijatých NR SR v období rokov 1998 až 2006, ktorý ako prvý určité obdobie po revolúcii upravoval oblasť hmotnej núdze. Získané poznatky z dynamickej širokospektrálnej problematiky sociálneho zabezpečenia, najmä na seminároch a školeniach na akademickej pôde potvrdzujú, že zorientovať sa v dynamicky meniacich príspevkoch v hmotnej núdzi nie je ľahké. Mnohí študenti i odborníci by uvítali didaktickejší spôsob interpretácie dominantných otázok z oblasti sociálneho zabezpečenia v danom čase a priestore. Autori preto získané poznatky zúročili pri prezentovaní vybraných aktuálnych otázok súvisiacich s prijímateľmi dávkami a príspevkov v hmotnej núdzi, najmä ich rizikách, ktoré by mali motivovať všetkých

¹ PhDr. Eva Halušková, PhD., E-mail: evah.haluskova@gmail.com, Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave, Katedra sociálnej práce, Michalovce
Doc. PhDr. Michal Oláh, PhD., Telefonický kontakt: 0903 247 358, E-mail: michalolah@gmail.com
Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave, vedúci katedry sociálnej práce

študentov a odborníkov k individuálnemu štúdiu tiež iných prameňov, s danou problematikou korešpondujúcich.

Základnými princípmi pri poskytovaní sociálnej pomoci sú demopolizácia, decentralizácia, účelnosť, primeranosť, pluralita zdrojov, profesionalizácia. Finančné toky soc. pomoci smerujú predovšetkým k piatim rizikám soc. ochrany: nezamestnaní, rodina a deti, zdravotne ťažko postihnutí občania, seniori a pozostalí.

1. januára 2004 vošiel do platnosti Zákon č. **599/2003** o pomoci v hmotnej núdzi, ktorý prakticky nahrádzal zákon o sociálnej odkázanosti a reagoval na zákon o sociálnej pomoci.

Zákona definuje hmotnú núdzu ako príjem pod hranicou zákonom stanoveného životného minima. Občan a osoby, ktoré sa s občanom spoločne posudzujú, si nemôžu príjem zabezpečiť alebo zvýšiť vlastným pričinením. Tento stav sa definuje ako stav hmotnej núdze.

Zisťovanie sa uskutočňovalo prostredníctvom testovania príjmu domácnosti, prostredníctvom testovania majetkových pomerov a preukazovaním ne/schopnosti získať príjem prácou.

Na pomoc v hmotnej núdzi má nárok občan Slovenskej republiky, cudzinec, osoba bez štátnej príslušnosti, azylant, cudzinec, ktorému sa poskytla doplnková ochrana, odídenc s pobytom na území SR na základe povolenia príslušného orgánu, aj zahraničný Slovák s pobytom na území Slovenskej republiky.

Azda niet človeka, ktorý by sa počas svojho života zákonite dostáva do situácií, v ktorých sa nevie sám zorientovať, v ktorých potrebuje poradiť. Takéto situácie môžu nastať pri plnení základných sociálnych úloh, pri vyrovnávaní sa s rôznymi pozíciami v sociálnych skupinách, pri riešení sociálnych problémov v náročných životných situáciách, často krát sú to problémy súvisiace s poklesom príjmu, či straty príjmu.

Tí, ktorí sa ocitnú v sociálnej či hmotnej núdzi môžu oddelenie pomoci v hmotnej núdzi požiadať o dávky a príspevky k dávke v hmotnej núdzi.

Formy riešenia hmotnej alebo sociálnej núdze riešia vzniknutý následok rešpektíve stratu, prípadne nezískanie pravidelne plateného zamestnania. Z hľadiska vynaložených nákladov patria sem svojou povahou aj všetky ostatné náklady, ktorými bola zabezpečená realizácia pasívnych opatrení, poskytovaných formou dávky v nezamestnanosti, dávok a príspevkov k dávke v hmotnej núdzi. Občan najčastejšie túto situáciu rieši formou pasívnych nástrojov, pričom nie je zachovaný princíp subsidiarity sociálnej politiky.

Ani v iných krajinách situácia nie je odlišná. Pomer aktívnych opatrení k pasívnym sa v jednotlivých krajinách vzájomne líši. Spravidla prevažujú pasívne nástroje nad aktívnymi. Najväčší podiel aktívnych opatrení malo ešte v nedávnej minulosti Švédsko (do 70%). Inak sa podiel pasívnych opatrení pohybuje v rozpätí 60 – 70% (Nemecko, Veľká Británia) alebo 70 – 80% (USA, Japonsko, Belgicko, Rakúsko a Francúzsko).

Konanie sa začína podaním písomnej žiadosti občana alebo na podnet orgánu, ktorý je príslušný rozhodovať o posúdení hmotnej núdze. Občan požiada o dávku v hmotnej núdzi a príspevky písomnou žiadosťou na príslušnom úrade práce, sociálnych vecí a rodiny. Častokrát sa však stáva, klienti ÚPSVaR si neuvedomujú, že Úrady práce sociálnych vecí a rodiny boli zriadené na zabezpečovanie ústavného práva občanov na

zamestnanie a byť evidovaný na ÚPSVaR, respektíve byť poberateľom dávky a príspevkov v hmotnej núdzi je jeho právom nie povinnosťou.

Výška dávky v Slovenskej republike závisí od pozície poberateľa a vypláca sa mesačne, a to podľa jednotlivých kategórií u jednotlivca je výška dávky v hmotnej núdzi 60,50 Eur mesačne, u jednotlivca s dieťaťom alebo najviac so 4 deťmi je to 115,10 Eur mesačne, u jednotlivca s viac ako 4 deťmi je výška dávky 168,20 Eur, u dvojice bez detí 105,20 Eur mesačne, u dvojice s dieťaťom alebo najviac so 4 deťmi 157,60 Eur a dvojici s viac ako štyrmi deťmi patrí dávka vo výške 212,30 Eur mesačne.

Sumy dávky sa zvyšujú, ak je občan alebo fyzická osoba, ktorá sa s občanom v hmotnej núdzi spoločne posudzuje, tehotná žena. Zvýšenie patrí tehotnej žene od začiatku štvrtého mesiaca tehotenstva, ak preukáže svoje tehotenstvo tehotenským preukazom a počas tehotenstva pravidelne navštevuje tehotenskú poradňu. Výška dávky je 13,50 Eur mesačne.

Dávkou je aj príspevok u rodiča dieťaťa do jedného roku veku. Dávka patrí len jednému z rodičov bez ohľadu na počet detí do jedného roku veku a taktiež je vo výške 13,50 Eur.

Dávkou je aj príspevok pre dieťa na účely zabezpečenia jeho základných životných podmienok a pomoci v hmotnej núdzi, ak si dieťa plní povinnú školskú dochádzku. Dávka sa poskytuje od začiatku školského roka v období školského vyučovania ale i počas školských prázdnin a to vo výške 17,20 Eur. mesačne.

Občanovi v hmotnej núdzi a fyzickým osobám, ktoré sa s občanom v hmotnej núdzi spoločne posudzujú, ktorým sa vypláca dávka a príspevky, možno poskytnúť jednorazovú dávku v hmotnej núdzi do výšky preukázaných skutočných nákladov, najviac však do výšky trojnásobku životného minima najmä na úhradu mimoriadnych výdavkov na nevyhnutné ošatenie, základné vybavenie domácnosti, zakúpenie školských potrieb pre nezaopatrené dieťa, na mimoriadne liečebné náklady.

K dávke v hmotnej núdzi sa poskytujú aj jednotlivé príspevky a to: **Aktivačný príspevok pre dlhodobu nezamestnanú osobu**, ktorá sa zamestná a pred nástupom do zamestnania mala zabezpečené základné životné podmienky a zmiernenú hmotnú núdzu a jej príjem zo závislej činnosti je najmenej na úrovni minimálnej mzdy, najviac však na úrovni trojnásobku minimálnej mzdy sa poskytuje len v peňažnej forme. Nárok na uvedený príspevok má občan v hmotnej núdzi, ktorý je zamestnaný a občan v hmotnej núdzi, ktorý je vedený v evidencii uchádzačov o zamestnanie, ak si zvyšuje kvalifikáciu formou štúdia popri zamestnaní, kombinovaného štúdia a štúdia jednotlivých vyučovacích predmetov alebo formou externého štúdia; toto neplatí, ak občan získal vysokoškolské vzdelanie druhého stupňa (počas zvyšovania kvalifikácie takýmto štúdiom), sa zúčastňuje na vzdelávaní a príprave pre trh práce uskutočňovaných v rámci projektov schválených úradom (počas jedného vzdelávania a prípravy pre trh práce evidovaného uchádzača o zamestnanie v roku, po celý čas jeho trvania), sa zúčastňuje na vykonávaní menších obecných služieb alebo dobrovoľníckych prác uskutočňovaných na základe dohody s úradom alebo obcou (počas vykonávania menších obecných služieb alebo dobrovoľníckych prác uskutočňovaných na základe dohody medzi úradom alebo obcou).

Občan v hmotnej núdzi, ktorému sa vypláca rodičovský príspevok a študuje na strednej alebo vysokej škole má nárok na aktivačný príspevok; toto neplatí, ak občan získal vysokoškolské vzdelanie druhého stupňa. Dlhodobu nezamestnanú osobu má nárok na aktivačný príspevok po dobu najviac 6 mesiacov:

- ak sa zamestná a pred nástupom do zamestnania mala zabezpečené základné životné podmienky a poskytnutú pomoc v hmotnej núdzi a jej príjem zo závislej činnosti je najmenej na úrovni minimálnej mzdy, najviac však na úrovni trojnásobku minimálnej mzdy,
 - ak začne vykonávať samostatne zárobkovú činnosť a pred začatím tejto činnosti mala zabezpečené základné životné podmienky a poskytnutú pomoc v hmotnej núdzi.
- Aktivačný príspevok nepatrí občanovi v hmotnej núdzi alebo fyzickým osobám, ktoré sa s občanom v hmotnej núdzi spoločne posudzujú, ak im patrí príspevok na vykonávanie absolventskej praxe.

Príspevok na zdravotnú starostlivosť je určený občanovi v hmotnej núdzi a fyzickým osobám, ktoré sa s občanom v hmotnej núdzi spoločne posudzujú na výdavky spojené s úhradou za služby súvisiace s poskytovaním zdravotnej starostlivosti. Výška príspevku na zdravotnú starostlivosť je stanovená príslušným aktuálnym právnym predpisom.

Príspevok na bývanie patrí občanovi v hmotnej núdzi a osobám, ktoré sa s ním spoločne posudzujú na úhradu nákladov spojených s bývaním, po splnení zákonom stanovených podmienok. Podmienky nároku je ak občan v hmotnej núdzi alebo niektorá z fyzických osôb s ním v hmotnej núdzi spoločne posudzovaná je vlastníkom bytu alebo rodinného domu, ak občan v hmotnej núdzi alebo niektorá z fyzických osôb s ním v hmotnej núdzi spoločne posudzovaná je nájomcom bytu respektíve rodinného domu, je nájomcom obytnej miestnosti v zariadení určenom na trvalé bývanie, uhrádza náklady spojené s bývaním a predloží doklad o zaplatení týchto nákladov za predchádzajúcich šesť po sebe nasledujúcich kalendárnych mesiacov alebo preukáže uznanie dlhu a dohodu o splátkach v prípade, že má nedoplatky spojené s úhradou nákladov spojených s bývaním a bývanie v byte alebo rodinnom dome, v ktorom má občan v hmotnej núdzi a fyzické osoby, ktoré sa s občanom v hmotnej núdzi spoločne posudzujú, právo doživotného užívania.

Podmienky nároku na príspevok na bývanie sa prehodnocujú raz za šesť po sebe nasledujúcich kalendárnych mesiacov, nárok na tento príspevok zanikne ak úrad zistí, že občan v hmotnej núdzi nespláca uznaný dlh, ktorý predstavujú nedoplatky spojené s úhradou nákladov spojených s bývaním. Výška príspevku na bývanie je stanovená príslušným aktuálnym právnym predpisom podľa toho, či ide o jedného občana /55,80 Eur/ v hmotnej núdzi, alebo či ide o občana v hmotnej núdzi a fyzické osoby, ktoré sa s ním spoločne posudzujú /89,20 Eur/.

Ochranný príspevok zohľadňuje také životné situácie, počas ktorých si občan v hmotnej núdzi a každá fyzická osoba, ktorá sa s ním v hmotnej núdzi spoločne posudzuje nemôže zabezpečiť alebo zvýšiť príjem vlastnou prácou z týchto dôvodov, že dosiahol vek potrebný na nárok na starobný dôchodok, je invalidný z dôvodu poklesu schopnosti vykonávať zárobkovú činnosť o viac ako 70%, je osamelý rodič, ktorý sa osobne a riadne stará o dieťa do 31 týždňov veku dieťaťa, osobne, celodenne a riadne sa stará o občana alebo dieťa, ktorí sú podľa posudku príslušného orgánu posúdení ako občania s ťažkým zdravotným postihnutím, má nepriaznivý zdravotný stav, za ktorý sa považuje choroba trvajúca nepretržite viac ako 30 dní, zúčastňuje sa na resocializačných programoch. Ochranný príspevok nepatrí občanovi v hmotnej núdzi alebo fyzickým osobám, ktoré sa s občanom v hmotnej núdzi spoločne posudzujú, ak im patrí aktivačný príspevok.

Oddelenie pomoci v hmotnej núdzi taktiež poskytuje dotáciu na stravu a školské pomôcky. **Dotácia na stravu a školské pomôcky** sa poskytuje na každé dieťa, ktoré navštevuje predškolské zariadenie, základnú školu, špeciálnu základnú školu, alebo v predškolskom zariadení, v škole je najmenej 50% detí z rodín, ktorým sa poskytuje dávka v hmotnej núdzi, deťom, ktoré žijú v rodine, ktorej sa poskytuje dávka v hmotnej núdzi a príspevky k dávke, alebo ktorej priemerný mesačný príjem za posledných šesť po sebe nasledujúcich mesiacov je najviac vo výške životného minima.

Žiadateľom o dotáciu môže byť zriaďovateľ predškolského zariadenia a zriaďovateľ školy s výnimkou krajského školského úradu, obec podľa sídla školy, ak zriaďovateľom je krajský školský úrad, občianske združenie, ktorého členmi sú rodičia alebo iní zástupcovia detí a priatelia školy, ak zriaďovateľom je krajský školský úrad

Dotácie na stravu možno poskytnúť po častiach, a to mesačne do 25. dňa v kalendárnom mesiaci na nasledujúci kalendárny mesiac, najviac vo výške, ktorú stanovuje aktuálny právny predpis na dieťa za každý stravovací deň, v ktorom sa dieťa zúčastnilo vyučovania v škole alebo v predškolskom zariadení na dieťa, ktorému rodič prispieva na stravu každý stravovací deň na každé jedlo vo výške stanovenej aktuálnym právnym predpisom do konca školského polroka na dieťa, ktoré žije v rodine, ktorej sa v priebehu tohto školského polroka prestane poskytovať pomoc v hmotnej núdzi, alebo ktorej príjem je najviac vo výške životného minima

Dotácie na školské potreby možno poskytnúť na dieťa v prípravnej triede predškolského zariadenia a na dieťa v škole na nákup školských potrieb. Školské potreby sú najmä zošity, písacie potreby, učebnice, nevyhnutné individuálne pomôcky, ktoré priamo súvisia s vyučovacím procesom v škole, s predškolskou výchovou a vzdelávaním dieťaťa v prípravnej triede v predškolskom zariadení v dvoch častiach, a to do 25.februára a do 25.septembra, najviac vo výške, ktorú stanovuje aktuálny právny predpis na dieťa v rozpočtovom roku do konca školského polroka na dieťa, ktoré žije v rodine, ktorej sa v priebehu tohto školského polroka prestane poskytovať pomoc v hmotnej núdzi alebo ktorej príjem je najviac vo výške životného minima.

Vyplývajú z možných príspevkov v hmotnej núdzi a z praxe na sociálnom odbore, oddelení pomoci v hmotnej núdzi môžeme konštatovať účelné využívanie ochranného príspevku keďže je v rovnakej výške /63,07 EUR/ ako aktivačný príspevok. Týka sa to najmä prípadov tých klientov, ktorí sú poberateľmi ochranného príspevku z dôvodu práceneschopnosti /je klient ÚPSVaR, čiže nezamestnaný práceneschopný?/. Ďalším rizikom je ako náhle začne klient vykonávať aktivačnú činnosť formou menších obecných služieb po niekoľkých dňoch je znova práceneschopný. Je rizikom mať v rovnakej výške ochranný príspevok za práceneschopnosť a aktivačný príspevok za vykonávanú prácu.

Literatura

Brečka, P. – Lančarič, D. - Božik, J. : Elektronická učebnica – vybrané kapitoly z manažmentu školy. In: VEDA – VZDELÁVANIE – PRAX: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Nitra : PdF UKF v Nitre, 2007. s. 56. ISBN 978-80-8094-203-8.

Hlavačková, D. – Valach, M. – Božik, J. – Paľun, M.: Dôstojný odchod zo sveta, alebo prečo nie eutanáziu. Zdravotníctvo a sociálna práca, roč. 5, 2010, č. 1-2. str. 95 – 97. ISSN 1336-9326.

Oláh, M. – Božik, J.: Transformácia detských domovov v SR. Zdravotníctvo a sociálna práca, roč. 5, 2010, č. 1-2. str. 75-77. ISSN 1336-9326.

Oláh, M. – Schavel, M. – Ondrušová, Z. – Navrátil, P.: Sociálna práca. VŠZaSP Sv. Alžbety, n.o., Bratislava, 2009, ISBN 80-969449-6-7.

Ondrušová, Z. a kol.: Základy sociálnej práce. Brno, 2009, ISBN 978-80-7392-109-105.

Vallová, J.: Správne konanie pre sociálnych pracovníkov. VŠZaSP sv. Alžbety, n.o., Bratislava, 2010.

Zákon NRSR č. 5/2004 Z.z. o službách zamestnanosti

Zákon NRSR č. 599/2003 Z.z. o pomoci v hmotnej núdzi

Chudoba verzus kultura (obyvatelia osád hornádskej doliny (SR))

Michal Kozubík¹

Abstrakt: Príspevok sa zaoberá interkultúrnymi vzťahmi obyvateľov osád a majority, kvalitou vzájomných interakčných procesov, pohľadom na determinanty ovplyvňujúce ich spolužitie, predovšetkým cez prizmu sociálneho vyčlenenia. Snaží sa sumarizovať empirické fragmenty podľa metódy „*Grounded Theory*“ („Zakotvenej teórie“), ktoré smerujú k priblíženiu poznania toho, či príslušnosť k etniku, kultúre Rómov, dodržiavaniu hodnôt, žitiu zvykov, tradícií - rómstva – „ROMIPEN“ - je tým faktorom, ktorý ovplyvňuje ich správanie, najmä javy sociálno-patologické a spoločensky neprijímané; alebo je príčinou ich správania fenomén sociálnej exklúzie, vylúčenia zo spoločenských aktivít, jednotlivých sfér života spoločnosti. Problém, ktorý sa vynára do popredia v súčasnom postavení osád je sociálne vyčlenenie komunity a osád dovnútra (in-group). Jeho príčinami sú javy dosiaľ nespájané, nepoznané, nehodiace sa k hodnotovému systému Rómov medzi ktoré patria – rozpad rodinnej kohézie, kriminalita, úžera, tzv. „podnikatelia“ – silné a bohaté rodiny, ktoré prehlbujú spomínané problémy.

Kľúčové slová: Rómovia. Majorita. Sociálne vyčlenenie. Kultura. Rómska národnostná menšina. Rómska osada. Typológia osídlení. Spolunažívanie. Vzdelanie. Zdravotná starostlivosť. Komunita. Diskriminácia. Predsudky. Stereotypy. História Rómov. Úžera. Rodinná kohézia. Zakotvená teória. Otvorené kódovanie. Axiálne kódovanie. Selektívne kódovanie. Matica podmieňujúcich vplyvov.

Abstract: The subject of this contribution is intercultural relations between the Roma minority and the majority population, quality of mutual interaction processes, determinants influencing this coexistence and above all the concept of social segregation. It is an approach to gather theoretical fragments of whether the identity of the Roma nation, the ethnicity of the Roma, their cultural values, habits and traditions, the romahood – romipen – is the decisive factor influencing their behaviour. The main focus lies hereby on social-pathological and socially not accepted phenomena or whether the reason for their behaviour is a consequence of segregation, exclusion from social activities and particular spheres of social life. The problem in the present time is social exclusion in-group of the settlements. The causality of these effects unfitted to „ROMIPEN“ are breakdown of the family cohesion, crime, usury, „entrepreneurs“ – strong and wealthy families which deepen these problems.

Keywords: Romany. Majority. Social exclusion. Culture. Roma national minority. Romani settlement. Typology of romani settlements. Coexistence. Education. Healthcare. Community. Discrimination. Prejudices. Stereotypes. Romani history. Usury. Family cohesion. Grounded theory. Open codification. Axially codification. Selective codification. Conditinal matrix.

¹ PhDr. Michal Kozubík, PhD., Ústav romologických štúdií, Kraskova 1, 949 74 Nitra, Email: mkozubik@ukf.sk, Institute of Romany Studies, Faculty of Social Sciences and Health Care, Constantine the Philosopher University in Nitra

1 Charakteristika výskumu a metodologické východiská

Pred jeho začiatkom sme si potrebovali ujasniť nasledovné:

- 1) Je potrebné vybrať miesto alebo skupinu, ktorá bude skúmaná. To samozrejme závisí na hlavnej výskumnej otázke.
- 2) Je potrebné sa rozhodnúť, aké typy údajov chceme použiť. Chceme použiť pozorovanie, rozhovory, dokumenty, audio alebo video nahrávky alebo ich kombináciu? Tu je vhodné vybrať na základe zhody také metódy zhromažďovania údajov, ktoré najlepšie zachytávajú informácie požadovaného typu.
- 3) Pri skúmaní vyvíjajúcich sa procesov je vhodné uskutočniť počiatočné rozhodnutie ohľadom toho, či skúmať po celú dobu rovnaké osoby alebo v rôznom čase rôzne osoby.

Rozhodli sme sa prikloniť ku kvalitatívnemu výskumu a ako výskumné metódy sme použili štúdium dokumentov, aktívne participačné pozorovanie a pološtruktúrované interview. Prikláňame sa k názoru Silvermana (2005, s.24), ktorý uvádza, že „...je zmysluplné voliť výskumné metódy pragmaticky, podľa výskumného problému. V minulosti sme použili ako metódu výskumu v osadách dotazníkovú formu, ktorá sa neosvedčila. Dotazníky sa vracali nevyplnené, nekompletné, pri iných respondentoch nepochopili inštrukcie pri odpovediach na otázky apod. Ondrejko (2005, s.69) sa vyjadruje, že „od konštrukcie alebo výberu metód veľa závisí a ich výber (resp. konštrukcia) závisí od cieľov, ktoré sledujeme.“

V rámci stanovenia deskriptívnych prieskumných problémov sme sa zamerali predovšetkým na nasledovné oblasti sociálneho vyčlenenia:

- sociálnu (rozpad tradičnej rodiny a manželstva);
- komunitnú (environmentálna degradácia – zdevastované prostredie a obydlia, kolaps podporných sietí, nevyhovujúci sociálny servis a nedostupnosť sociálnych služieb);
- individuálnu (nízke dosiahnuté vzdelanie a chýbajúca kvalifikácia, stratená sebadôvera a sebaúcta);
- skupinovú (koncentrácia uvedených charakteristík v konkrétnych sociálnych kategóriách vymedzených etnickou minoritnou príslušnosťou);
- priestorovú (koncentrácia/marginalizácia vyčlenených v oblastiach s kumuláciou rizikových vplyvov, ako je kriminalita a bez zodpovedajúcej kvality života: zlé, nevyhovujúce životné prostredie, nedostatočná dopravná dostupnosť a infraštruktúra, nedostatočná kvalita a dostupnosť sociálnych služieb /napríklad školstva či zdravotníctva/).

Tabuľka 1 Základné informácie o realizovaných výskumoch – prehľad

výskum		typ výberu súboru	respondenti		vedecká metóda
			početnosť	charakteristika súboru	
a	kvalitatívny	zámerný	32	kroniky	obsahová analýza dokumentov
b	kvalitatívny	náhodný	20	"Rómovia"	pološtruktúrované interview

2 Ciele výskumu, konkretizácia výskumných problémov a výskumných otázok

Cieľom je zistiť, či viaceré vlastnosti vychádzajúce z kultúrnej závislosti rómskej národnostnej menšiny sú ich etnickým znakom, alebo sú prvkami sociálneho vyčlenenia a chudoby.

Pri metodológii výskumu sme vychádzali z nasledovnej nadväznosti: hlavný cieľ práce – hlavný cieľ empirickej časti – stanovenie deskriptívnych výskumných problémov – stanovenie výskumných otázok – charakteristika vedľajších cieľov prieskumu.

Hlavným cieľom je:

- deskripcia a analýza kroník na vybrané aspekty života obyvateľstva osád,
- deskripcia a analýza názorov respondentov na kultúrne komplexy a koncept sociálneho vyčlenenia.

V súlade s hlavnými cieľmi výskumov sme stanovili nasledovné deskriptívne výskumné problémy a vedľajšie ciele výskumu:

Ťažiskové deskriptívne výskumné problémy

- Sú vlastnosti, ktoré vychádzajú z rómskej kultúry etnickým znakom, alebo sú prvkami sociálneho vyčlenenia?
- Ako definujú vzťah tradičná kultúra – súčasnosť respondenti výskumného súboru – obyvatelia všetkých typov osád?
- Aké sú súčasné problémy „Rómov“ a stratégie ich riešenia v osadách a meste?

Vedľajšie ciele výskumu

- Získavanie informácií o histórii „Rómov“ (lokálne vymedzeného prostredia obce a mesta);
- Hľadanie vhodných stratégií, aktivít k zlepšeniu postavenia Rómov v obciach hornádskej doliny a meste Poprad;
- Identifikácia rozhodujúcich sociálnych, kultúrnych a ekonomických faktorov, ktoré ovplyvňujú interakčné procesy medzi rómskou národnostnou menšinou a majoritným obyvateľstvom obcí hornádskej doliny a mesta Poprad;
- Očakávania a predstavy o budúcnosti a smerovaní „Rómov“.

Výskumné otázky a výskumný postup

Výskumný postup, ktorý sme zvolili sa nazýva konštantná komparácia a je zložkou širšej metodologickej techniky, ktorá sa nazýva Grounded Theory – zakotvená teória (Strauss – Corbinová, 1999). Konštantná komparácia je postup, ktorý buduje teóriu induktívnym spôsobom z údajov. Teória sa netvorí postupným spresňovaním série hypotéz – od prvotnej hypotézy k prepracovanej hypotéze, ako je to pri analytickej indukcii. Výskumník vyberá postupne také prípady do svojho výskumu, ktoré mu umožňujú vytvoriť solídnu teóriu. Podľa Stainbacka (1988) a Bogdana – Bikena (1982) (In:Gavora, 2006, s.55) hovoríme, že výber prípadov je teoretický, t. j. taký, ktorý umožní tvorbu koherentnej teórie. Keď všetky prípady potvrdzujú teóriu hovoríme, že nastala saturácia teórie. Teória je úplná a otvorená, pretože vysvetľuje všetky údaje. Výskum sa týmto končí.

Gavora (2006, s.56-57) opisuje stručne kroky pri konštantnej komparácii takto:

1. Zber údajov o prípadoch, ktoré čo najviac vyhovujú cieľu výskumu (teoretický výber).

2. Analýza prípadov, udalostí a situácií a hľadanie opakujúcich sa motívov, tém medzi nimi.
3. Podrobné prípady (ľudia, situácie, lokality) a overenie, či nové zistenia potvrdzujú alebo vyvracajú teóriu.
4. Ak je potrebné nasleduje modifikovanie teórie, ak nie je, možno považovať teóriu za saturovanú údajmi, teda za potvrdenú a nasleduje ukončenie výskumu.

Z dôvodu, že nie je relevantné pri stanovení deskriptívnych výskumných problémov a hlavného cieľa so zameraním na analýzu a deskripciu charakterizovať uvedené výroky ako hypotézy, zamerali sme sa na nasledovné výskumné otázky, ktorých východiskom boli deskriptívne výskumné problémy a vytvorili sme anamnézu predchádzajúcu interview skladajúcej sa zo šiestich blokov:

- 1) Demografické údaje
- 2) Rodinné pozadie
- 3) História
- 4) Kultúra
- 5) Sociálne vyčlenenie

Jednotlivé bloky obsahovali podrobný súbor otázok skladajúcich sa zo základných otázok (označuje otázky, ktoré sa musia klásť explicitne, aby splnili minimálne kritériá bloku; všetky ostatné otázky sa môžu klásť vtedy, ak sa zodpovedali základné otázky bloku), doporučených dodatočných a podnecujúcich otázok a navrhnutého rozširujúceho materiálu.

3 Typy výberu súborov a ich charakteristika

Prvá časť výskumu (výskum A) bola realizovaná v mesiacoch január – apríl 2008, Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Levoči, pobočka Poprad (Spišská Sobota) a spočívala v štúdiu mestských kroník. Zároveň sme navštívili obecné úrady vybraných obcí hornádskej doliny: Vikartovce, Kravany, Spišské Bystré a Hranovnica.

Druhá časť výskumu (výskum B) zahŕňala čiastočné aktívne participatívne pozorovania uskutočnenie pološtruktúrovaných interview v spomínaných oblastiach v mesiacoch november 2008 – marec 2009.

Dôvodom výberu práve tejto lokality bolo nielen dôverné poznanie okolia, ale najmä kompletná typológia „rómskych osídlení“:

Tabuľka 2 Typológia rómskych osídlení a kritériá

Typ/kritérium	Legálnosť pozemku	Legalita domu	Inštalácia kanalizácie	Odvoz smetí	Voda
Integrované	+	+	+	+	+
Separované	+ a niektoré-	+ a niektoré-	-	nepravidelný	studne
Segregované	-	-	-	-	-

Zdroj: Radičová (2001)

4 Výsledky a explanácia dát

Spracovanie údajov prebehlo tromi typmi kódovania: otvoreným, axiálnym a selektívnym.

Otvorené kódovanie údajov rozdeľuje a umožňuje určiť niektoré kategórie, ich vlastnosti a umiestnenie na dimenzionálnych škálach. Axiálne kódovanie tieto údaje opäť novým spôsobom skladá dohromady vytváraním spojenia medzi kategóriou a jej subkategóriami. V axiálnom kódovaní sa sústreďujeme na bližšie určenie kategórie (javu) pomocou podmienok, ktoré ju zapríčiňujú, *kontextu* (jeho konkrétneho súboru vlastností), v ktorom je zasadený, *stratégiou* konania a interakcie, pomocou ktorých je zvládaný, ovládaný, vykonávaný, a *následkov* týchto stratégií. Napriek tomu, že otvorené a axiálne kódovanie sú odlišné analytické postupy, výskumník sa pri reálnej analýze neustále pohybuje medzi oboma typmi kódovania.

Paradigmatický model

(A) PRÍČINNÉ PODMIENKY → (B) JAV → (C) KONTEXT → (D)
INTERVENUJÚCE PODMIENKY → (E) STRATÉGIE KONANIA A INTERAKCIE
→ (F) NÁSLEDKY

Pri výskumoch podľa zakotvenej teórie je hľadanie dôkazných rozdielov a odlišných variant rovnako dôležité ako hľadanie dôkazov, ktoré naše otázky a výroky podporujú. Starostlivé preskúvanie týchto rozdielov dodáva našej teórii hutnosť a variabilitu.

Zoskupovanie pojmov prináležiacich javu – proces kategorizácie v otvorenom a axiálnom kódovaní na základe realizovaných interview

Tabuľka 38 Použitie paradigmatického modelu¹

PRÍČINNÉ PODMIENKY	JAV	KONTEXT	INTERVENUJÚCE PODMIENKY	STRATÉGIA KONANIA A INTERAKCIE	NÁSLEDKY KONANIA
Chudoba	Sociálne vyčlenenie	Dimenzie sociálneho vyčlenenia	1.Kultúra:	"Róm" - majorita	patologické javy
hodnota peňazí - 7		1. Sociálna dimenzia:	religiozita - 2	"Róm" - "Róm" (in group)	Lichva - 18

¹ JAV – ústredná myšlienka, udalosť, dianie, prípad, na ktorý sa zameriava súbor zvládajúcich alebo ovládajúcich konaní alebo interakcií, alebo ku ktorému má tento súbor konania nejaký vzťah. Jav identifikujeme kladením otázok typu: Čoho sa údaje týkajú? O čom je vlastne toto konanie alebo interakcia?

PRÍČINNÉ PODMIENKY – udalosti alebo prípady, ktoré vedú k výskytu alebo vzniku javu. Na príčinné podmienky sa niekedy vzťahujú slová ako: „keď“, „zatiaľ čo“, „od tej doby“, „pretože“, „kvôli“ alebo „následkom“.

KONTEXT – konkrétny súbor vlastností, ktoré javu náležia, t.j. umiestnenie udalostí alebo prípadov tohto javu na dimenzionálnych škálach.

INTERVENUJÚCE PODMIENKY – sú široké a všeobecné podmienky, ktoré ovplyvňujú stratégie konania alebo interakcie. Tieto podmienky zahŕňajú čas, priestor, kultúru, ekonomický status, stav techniky, zamestnanie, históriu a individuálnu biografiiu.

STRATÉGIE KONANIA ALEBO INTERAKCIE – ukotvená teória je *metóda budovania teórie orientovaná na konanie a interakciu*. Či sú predmetom štúdia jednotlivci, skupiny alebo kolektívy, vždy tu jestvuje konanie alebo interakcia zameraná na zvládanie, ovládanie, vykonávanie alebo reagovanie na nejaký jav tak, ako sa vyskytuje v určitom kontexte alebo v konkrétnom súbore percipovaných podmienok. Interakčná zložka sa vzťahuje na JA (self) i na ostatnú interakciu.

NÁSLEDKY – konanie alebo interakcie reagujúce na jav alebo zvládajúce jav má určité *výsledky* alebo *následky*. Tieto následky sa nedajú vždy predpovedať alebo byť zamýšľané. I keď nedôjde ku konaniu alebo interakcii (alebo dôjde k zlyhaniu), má to nejaké výsledky alebo *následky*. Vystopovanie týchto následkov je pre ukotvenú teóriu veľmi dôležité.

	rodinná kohézia - 12	filozofia rómskeho myslenia - 6	kvalita spoložitia - 12	"lídri" "podnikatelia"
	2. Komunitná dimenzia:	autorita - 12	diferenciácia "Rómov" - 13	bezmocnosť - 1
	bývanie (zdevastovanie obydliá)	"romipen" - 13		rozpad rodinnej kohézie - 10
	3. Individuálna dimenzia:	animizmus - 6		Kriminalita - 6
	význam vzdelania - 4	„stane sa z očí“ - 4		
	strata detstva - 6	2. História:		
	vízia lepšej budúcnosti - 5	holokaust - 1		
	4. Skupinová dimenzia:	historické poznanie - 12		
	pocit diskriminácie - 3			
	5. Priestorová dimenzia:			
	typológia osád			

Selektívne kódovanie

Problémom je nasledujúce: „Ako vziať to, čo je dúfajme v hrubom stave v našich diagramoch a záznamoch, a systematicky to rozvinúť do takého obrazu reality, ktorý bude pojmový, zrozumiteľný a hlavne ukotvený?“

Tento cieľ možno dosiahnuť prostredníctvom niekoľkých krokov:

- Prvým krokom je podrobne vyložiť kostru príbehu.
- Druhým krokom je uvedenie pomocných kategórií do vzťahu k centrálnej kategórii podľa paradigiem.
- V treťom kroku sú kategórie vzťahované na dimenzionálnej úrovni.
- Štvrtým krokom sú tieto vzťahy overované podľa údajov.
- Piatym a posledným krokom je doplnenie kategórií, ktoré je potrebné ďalej upresniť alebo rozvinúť. Je dôležité tu pochopiť, že tieto kroky za sebou nemusia nasledovať presne v tomto poradí a že v praxi nie sú tak presne vymedzené či ohraničené. Rozlišujeme ich iba z dôvodu ľahšieho výkladu. V praxi preskakujeme od jedného k druhému.

Aby sme dosiahli integráciu, je najprv potrebné formulovať kostru príbehu a podriadiť sa jej. To znamená konceptualizáciu popisného príbehu o ústrednom jave výskumu. (Po analýze sa ústredný jav stáva centrálnou kategóriou).

Prudký (In: Navrátil, 2003) uvádza, že otázky priamo zamerané na sociálne vyčlenenie nemožno v empirickom sociologickom výskume vlastne položiť. Na to, či je, alebo nie je nejaká sociálna skupina ostatnými zo spoločnosti vyčleňovaná, sa usudzuje z rôznych zistení.

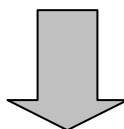
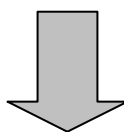
Že ide o tému aktuálnu potvrdzuje i Michálek (2004) podľa ktorého má chudoba mnoho dimenzií a vymyká sa úzkej definícii založenej len na nedostatku príjmov. Zahŕňa mnoho iných aspektov, vrátane psychickej záťaž, pocitu zraniteľnosti vonkajšími udalosťami, pocitu bezmocnosti a pod. Avšak tieto, ale aj ďalšie nehmotné dimenzie chudoby sú ťažko merateľné, zvlášť v podmienkach Slovenska, kde absentujú potrebné prieskumy a informácie o percepciách chudoby a sociálneho vyčlenenia.

Hlavnou otázkou pri výskume sociálneho vyčlenenia nie je: „Aké vlastnosti majú tí, ktorí sú vyčlenení?“, ale „**Ako sa stáva niekto vyčleneným?**“ (Džambazovič, 2004)

Pri formulácii práve tejto otázky sa nám podarilo vytvoriť kostru príbehu. Ako sa „Rómovia“ stali sociálne vyčlenenou skupinou obyvateľstva? Uvádzame kostru príbehu v jednotlivých bodoch:

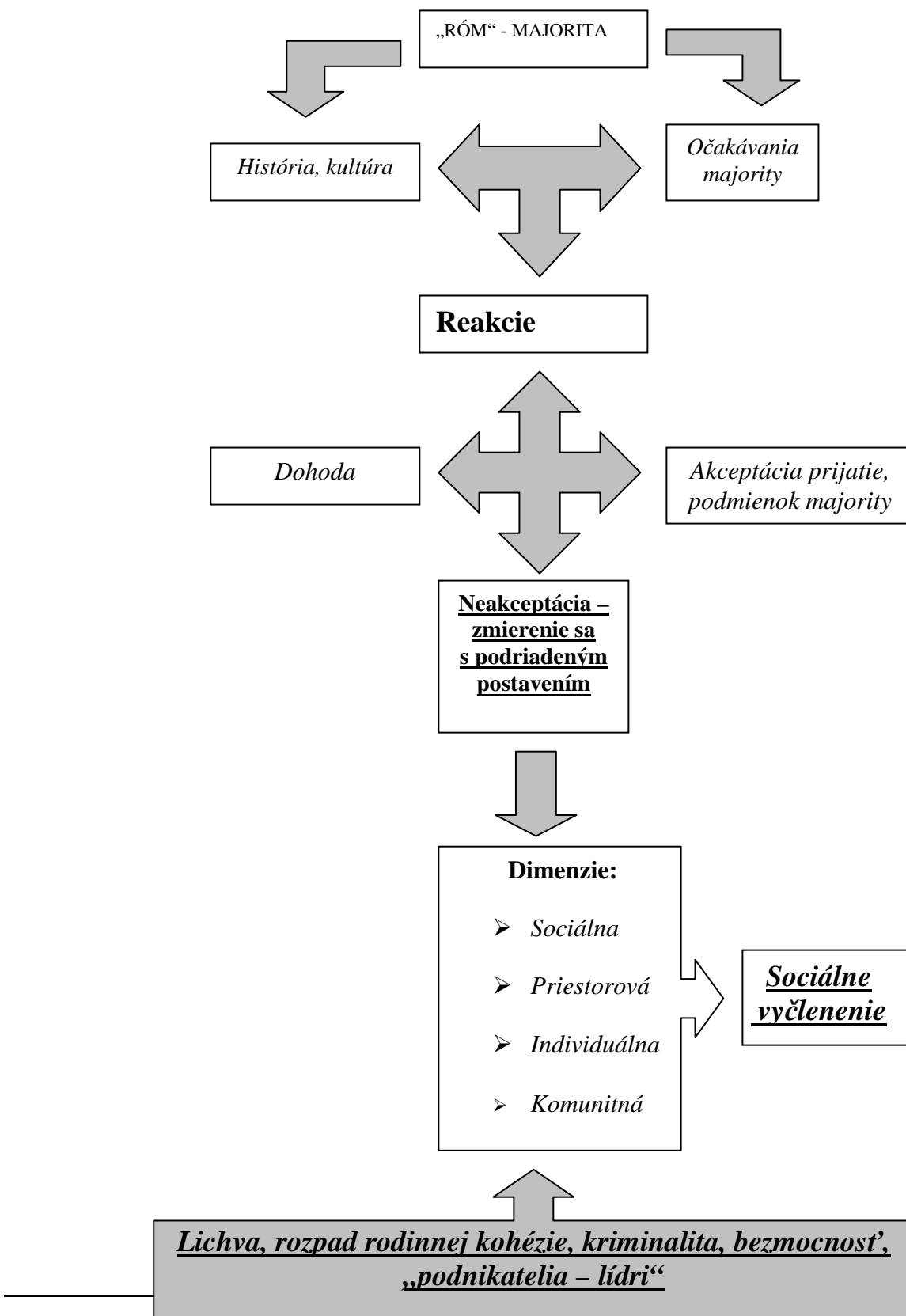
- 1) História (historické poznanie, holokaust)
- 2) Kultúra (religiozita, filozofia rómskeho myslenia, autorita, romipen, animizmus, „stane sa z očí“)
- 3) Vzťah: „Róm“ – majorita, „Róm – Róm“ (in-group)
- 4) Sociálne vyčlenenie:
 - Sociálna dimenzia (rodinná kohézia)
 - Priestorová dimenzia (typológia)
 - Individuálna dimenzia (význam vzdelania, strata detstva, vízia lepšej budúcnosti)
 - Komunitná dimenzia (zdevastovanie obydli)

Sociálne vyčlenenia a chudoba

Lichva, rozpad rodinnej kohézie, kriminalita, bezmocnosť, „lídri – podnikatelia“

Po predstavení kostry príbehu uvádzame pomocné kategórie do vzťahu k centrálnej kategórii a následne kategórie vzťahujeme na dimenzionálnej úrovni.

GROUNDING THEORY*(metóda budovania teórie orientovaná na konanie a interakciu)*

Zoznam použitej literatúry

- DŽAMBAZOVIČ, Roman: *Posun od merania chudoby k meraniu sociálneho vyčlenenia*. In: Otázky merania chudoby. Bratislava: Friedrich Ebert Stiftung, e. V., 2004. 16-18 s. ISBN 80-89-149-02-2
- GAVORA, Peter: *Sprievodca metodológiou kvalitatívneho výskumu*. Bratislava: Regent, 2006. ISBN 80-88904-46-3
- MICHÁLEK, Ján, et al.: *Lud hornádskej doliny*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1989, s.16. 80-85174-29-4
- NAVRÁTIL, Pavel: *Romové v české společnosti*. Praha: Portál, 2003. 202-208 s. ISBN 80-7178-741-8
- ONDREJKOVIČ, Peter: *Úvod do metodológie sociálnych vied*. Bratislava: REGENT, 2005. 174 s. ISBN 8088904358
- RADIČOVÁ, Iveta, VAŠEČKA, Michal: *Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť o nich v Slovenskej republike*. Bratislava: Svetová banka. Nadácia SPACE. Ineko, 2002. ISBN 80-88991-15-3
- SILVERMAN, David: *Ako robiť kvalitatívny výskum*. Bratislava: Ikar, 2005. 327 s. ISBN 80-551-0904-4
- STRAUSS, Anselm L., CORBIN, Juliet: *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. Newsbury Park: Sage, 1990. ISBN 0-7619-0747-5
- STRAUSS, Anselm L., CORBINOVÁ, Juliet: *Základy kvalitatívneho výskumu*. Praha: Edice SCAN, 1999. 195 S. ISBN 80-85834-60-X

Administratívna práca pedagóga ako riziko formálnej práce v penitenciárnom zaobchádzaní

Tibor Roman, Andrej Mátel¹

Abstrakt: Proces penitenciárneho zaobchádzania má v zmysle zákona podporovať také schopnosti, ktoré odsúdenému pomôžu pri opätovnom zaradení do spoločnosti. Je potrebné podporovať a rozvíjať zmysel pre zodpovednosť, pozitívne osobnostné vlastnosti, úctu k iným a sebaúctu, pozitívny vzťah k rodine a ďalšie. Hlavnú úlohu v tejto podpore má okrem iných špecialistov zboru, pedagóg oddielu. Je to odborník, ktorý aby naplnil uvedené požiadavky musí každého odsúdeného poznať, mať priestor na jeho pozorovanie a komunikovanie s odsúdeným v rámci individuálnej i skupinovej práce, aby i na základe vlastných zistení mohol lepšie plánovať program zaobchádzania, kontrolovať úspešnosť jeho plnenia. Na túto činnosť využíva metódy sociálnej práce a ďalšie prostriedky zaobchádzania. Výsledkom tejto činnosti by malo byť aj čo najobjektívnejšie hodnotenie odsúdeného. Náplň práce pedagóga je tak široká a administratívne povinnosti v takom rozsahu, že čas venovaný administrovaniu môže viesť len k minimálnemu poznaniu odsúdených a jeho komunikácia s odsúdenými býva často len na úrovni krízovej intervencie, čím sa zásadným spôsobom znižuje možnosť naplniť požiadavky sústavnej prípravy na riadny život občana.

Kľúčové slová: administratíva, pedagóg, penitenciárne zaobchádzanie, pomáhajúca profesia, negatívna byrokracia

Administrative work of a pedagogical worker as a risk factor of a possible formal work in penitentiary treatment

Abstract: The process of a penitentiary treatment, in terms of law, should support and encourage such competencies which enable the prisoners return to their community, after serving the sentence. It is necessary to develop in prisoners the sense for responsibility, positive personal characteristics, self – esteem, positive relationships towards family and many others. The main role in this process has, apart from other specialists, the pedagogical worker of a correctional facility. It is a person, whose main job content is, to know the prisoners, to have enough space and time for their observation and communication with them within individual work as well as group work, so that he can use this information for improvement of his work. To attain this goal, pedagogical workers use methods of social work. This should result in better and more accurate prisoner's evaluation. The job content of a pedagogical worker is so extensive, that the time dedicated to the administration can lead to superficial and shallow evaluation of prisoners. Communication with prisoners is often done on the level of a crisis intervention, which affects and increases the possibility to be well prepared for the life after serving the sentence.

Keywords: Administration, pedagogical worker, penitentiary treatment, helping profession, bureaucracy.

¹ PhDr. ThDr. Andrej Mátel, PhD.
VŠZaSP sv. Alžbety v Bratislave
DP Dr. P. Blahu v Skalici
Potočná 58, 909 01 Skalica
E-mail: andrej.matel@gmail.com

PhDr. Tibor Roman, PhD.
VŠZaSP sv. Alžbety v Bratislave
Nám. 1. mája, č. 1, P.O. Box 104
810 00 Bratislava
E-mail: romantibor@gmail.com

Pedagóg oddielu je v procese penitenciárneho zaobchádzania služobne zaradený ako príslušník Zboru väzenskej a justičnej stráže, na oddelení výkonu trestu, čím je výkon jeho činností jasne determinovaný popisom služobných činností, odpis ktorých spočíva na jednej strane v plnení služobných povinností vychádzajúci zo statusu verejného činiteľa ako ozbrojenej zložky a vykonávateľa štátnej moci prostriedkami, ktoré určuje zákon o Policajnom zbore a o Zbore väzenskej a justičnej stráže Slovenskej republiky. Z pohľadu svojej špecializácie a vzdelania, ktoré ho predurčuje k výkonu samostatných odborných, špecializovaných činností pri zaobchádzaní s odsúdenými, je v interakcii s odsúdeným poradcom, terapeutom, vychovávateľom, pomocníkom, sprevádzateľom, teda odborníkom prvého kontaktu, ktorý rieši všetky zmeny odsúdeného v procese výkonu trestu odňatia slobody. Spôsob výkonu činností s odsúdenými väzenský personál zaraďuje medzi pomáhajúce profesie. Formy a metódy v procese penitenciárneho zaobchádzania, ktorý má viesť k naplneniu zákonom stanovených cieľov trestu odňatia slobody okrem špeciálnych pedagogických, psychologických, právnych a iných, ktoré sa v tomto procese vykonávajú sú metódami a formami sociálnej práce.

Výkon činností a spôsob práce pedagóga vyžaduje dodržiavanie mnohých zásad práce s klientom podľa toho, v akej sociálnej, alebo psychickej situácii sa odsúdený nachádza. Hlavným cieľom uloženia a výkonu trestu odňatia slobody je dosiahnuť, aby potrestaný sám dokázal prehodnotiť svoj doterajší život a počas výkonu trestu mu spoločnosť práve prostredníctvom pedagóga ponúka možnosti, ktoré by viedli k opätovnému zaradeniu do spoločnosti tak, aby opätovne plnil funkcie, ktoré sú potrebné na naplnenie cieľov sociálnej politiky štátu. Podľa Tomeša (2010, s. 29) je „sociálna politika sústavné a cieľavedomé úsilie jednotlivých sociálnych subjektov vo svojom záujme udržať, alebo dosiahnuť zmeny vo fungovaní, alebo podporiť rozvoj svojho, či iného sociálneho systému alebo sústavy nástrojov k realizácii svojej, či inej sociálnej politiky. Výsledkom tohto sústavného a cieľavedomého úsilia je činnosť (fungovanie), rozvoj (zdokonalenie) či zmena (transformácia) systému vlastného, alebo iného alebo sústavy nástrojov. Prejavuje sa rozhodovaním (alebo nerozhodovaním) a činnosťou (či nečinnosťou) sociálnych subjektov.“

Zákonné ustanovenia o výkone trestu akceptujú ciele sociálnej politiky, a tým určili pedagóga oddelenia ako jedného z odborníkov, alebo nástroj, prostredníctvom ktorého má dôjsť k náročnému cieľu a to minimalizovať následky trestu odňatia slobody a zabezpečiť, aby počas jeho výkonu nedošlo k devastácii osobnosti následkom vplyvov väzenského prostredia, teda napríklad k pokračovaniu v kriminálnej kariére, pretože ako uvádza Heretik (2004, s. 328) „zoskupenie, koncentrácia odsúdených vo väzenských zariadeniach vytvára špecifickú, nenapodobiteľnú sociálnu atmosféru a prináša i osobitné problémy.“ Zaobchádzanie je podľa zákona o výkone trestu odňatia slobody súhrn aktivít, ktorých účelom je diferencovaným spôsobom zabezpečiť výkon práv a povinností podľa tohto zákona, podporovať a rozvíjať zmysel pre zodpovednosť, dodržiavanie zákonov a spoločenských noriem, pozitívne osobnostné vlastnosti, úctu k iným, sebaúctu a pozitívny vzťah k rodine, pričom sa dbá na obmedzovanie nepriaznivých vplyvov väzenského prostredia. K naplneniu uvedeného ustanovenia spôsobom, ktorý by nemal v tejto časti javiť známky represie ani formálnosti je určený práve pedagóg. Ak si uvedomíme, že najväčší predpoklad resocializácie majú odsúdení zaradení v ústavoch s minimálnym stupňom stráženia, tak práve práca pedagóga i snahy

ostatného personálu, ktorý sa podieľa akoukoľvek formou na zaobchádzaní s odsúdeným by mali viesť k minimalizácii represívnej časti zaobchádzania, k maximálnemu záujmu o osobnosť každého odsúdeného tak, aby došlo k naplneniu účelu zaobchádzania a teda i k cieľu sociálnej politiky. Faktom ale je, že miera reštriktívnosti v systéme justície vedie v súčasnosti k nárastu počtu odsúdených práve v ústavoch s minimálnym stupňom stráženia, čo má za následok preplnenosť ústavov, na Slovensku okolo 30 percentnú, čo zvyšuje nároky na personál, ktorý sa svojim počtom v prípade preplnenosti nezvyšuje i v záujme udržania už i tak vysokých nákladov zo štátneho rozpočtu do väznenstva. Ak teda platí, že jeden pedagóg by mal mať v kolektíve najviac 25 odsúdených, tak v súčasnosti je bežné, že na oddieloch, kde je zaradených okolo 80 až 90 odsúdených, sú dvaja pedagógovia. To znamená, že na jedného pripadá viac ako 40 odsúdených, z ktorými má vykonávať okrem širokých obslužných činností i individuálne formy zaobchádzania ako penitenciárna diagnostika, intervencia, poradenstvo so zameraním na vstupný pohovor, individuálny rozhovor so zameraním na plnenie stanovených cieľov programu zaobchádzania, rodinné problémy a osobné problémy, prípadne riešenie problémov súvisiacich s pracovným zaradením. Okrem individuálnych foriem je potrebné vykonávať i činnosti skupinových foriem zaobchádzania, teda komunitu, sociálno-výcvikové skupiny, v rámci ktorých je možné vykonávať sociálno-psychologický výcvik, sociálno-komunikačný tréning, diskusné skupiny, skupinové poradenstvo, prípadné iné metódy a postupy zaobchádzania, medzi ktoré sú zaradené psychoterapeutické, reedukačné, špeciálno-pedagogické, či liečebno-pedagogické postupy. Vymenované formy zaobchádzania sú evidentne formami sociálnej práce, preto status pedagóga chápeme skôr ako potrebu vyzdvihnutia jeho dôležitosti v interakcii s odsúdenými, pretože disponuje i disciplinárnou právomocou v časti odmeny a disciplinárne tresty, ktoré sú taxatívne stanovené. Pre výkon týchto odborných činností musí teda pedagóg disponovať i vysokými morálnymi vlastnosťami, ktoré budú viesť k profesionálnemu prístupu. Takými predpokladmi sú etické princípy, napríklad ako uvádza Mátel (2010, s. 82) pri kľúčovej etickej hodnote služba, kde „prvoradým cieľom sociálnych pracovníkov je pomáhať ľuďom v núdzi a odstraňovať sociálne problémy. Sociálni pracovníci povyšujú službu iným nad vlastné záujmy. V rámci kľúčovej hodnoty rešpektovania dôstojnosti a hodnoty človeka Mátel (2010, s. 83) uvádza, že „sociálni pracovníci zachádzajú s každým človekom starostlivo a úctivo, majú na pamäti individuálne rozdiely, kultúrnu a etnickú rôznorodosť. Podporujú pritom klientovu vlastnú sociálnu zodpovednosť a právo na sebaurčenie.“ Za nemenej dôležité považujeme schopnosť porozumenia ľudských vzťahov, ktoré sú podľa Mátela (2010, s. 84) „dôležitým nástrojom pre zmenu.“ Pri absencii takýchto princíпов u pedagóga je len ťažko možné hovoriť o efektívnosti uvedených foriem zaobchádzania, ktoré sú determinované primárnosťou klientovho záujmu, dôvernosťou a rešpektovaním súkromia, budovaním a získaním vzájomnej dôvery a ďalších hodnôt, čností, etických princíпов a profesionálnych kompetencií. Práve vybudovanie vzájomnej dôvery predpokladá skutočný záujem o klienta, teda odsúdeného, pretože len vtedy je možné, vzhľadom na množstvo bariér medzi pedagógom a odsúdeným, ako je strach z disciplinárneho trestu, alebo negatívneho hodnotenia a mnoho iných súvisiacich s priziváciou dosiahnuť, aby odsúdený otvorene hovoril o svojich pocitoch, prežívaní, ako naňho vplýva trest, ako sa v kolektíve cíti a kde je jeho miesto v ňom, prípadne aké má aktuálne sociálne, psychické problémy, ale i aké má predstavy o budúcnosti, keď ukončí trest, či sú reálne, alebo iba fiktívne, aby mu lepšie pomohli prežiť zložitú

sociálnu situáciu v treste. Od pedagóga očakáva, že ho vypočuje, pochopí, poradí mu, že bude akceptovať to, čo mu hovorí, ale hlavne že ho neodmietne, alebo neodloží, pretože je zavalený inou, dôležitejšou administratívnou prácou, ktorá neznesie odklad.

Pedagóg na to, aby mohol naplniť skutočné ciele zaobchádzania, potrebuje priestor, aby mohol každého odsúdeného, ktorého má v kolektíve spoznať, nie len s doterajších informácií na úrovni psychodiagnostiky a anamnézy, ale práve počas adaptačnej fázy na výkon trestu a etablovania sa do kolektívu, najskôr na individuálnej úrovni mal veľmi pozorne monitorovať jeho aktuálny stav a prípadné zmeny, pretože v tom čase bývajú odsúdení najzraniteľnejší, bývajú emocionálne nestabilní, prejavujú sa u nich zmeny v správaní ako odpoveď na zlú adaptáciu na výkon trestu, ktoré často prerastajú do konfliktov v kolektíve odsúdených, alebo dokonca vyústia do psychických porúch. Nemenej dôležité je zo strany pedagóga v tom čase dbať, aby neprišlo k strate sociálnych kontaktov zo strany rodiny odsúdeného, ale i priateľov, prípadne kolegov z práce, pretože práve pri nástupe do trestu sa často stáva, že odsúdený sa zámerne snaží pretrhnúť všetky vonkajšie kontakty nie preto, že by ho blízky odsúdili, ale preto, aby ich podľa neho ochraňoval, aby ich neuvrhol do hanby pred okolím, prípadne preto, že on sám má výčitky svedomia. Predpokladom úspešnosti sú nie len osobnosť pedagóga, ale i jeho skutočný záujem a schopnosti, bez ktorých by napriek snahe neuspel v individuálnych ani v skupinových formách práce, ktoré sú v procese zaobchádzania ešte zložitejšie ako individuálne. Rizikom jeho práce však je odpočet jeho ďalších pracovných činností, ktoré môžu síce slúžiť v niektorých častiach k lepšiemu spoznaniu odsúdeného, ale sú často viac zamerané na zistenie možných marení výkonu trestu, či nepovolených činností odsúdených, alebo k naplneniu byrokratických požiadaviek systému väznenstva. Neoddeliteľné povinnosti pedagóga sú zo zákona realizácie práv a povinností odsúdených, zverených mu do starostlivosti, v rámci individualizácie výkonu trestu spracovať program zaobchádzania, ktorý sa sleduje v jeho plnení a zabezpečuje sa hodnotenie a jeho aktualizácia, viesť odsúdených k vytváraniu pracovných návykov, ako jedného z predpokladov úspešného zaradenia sa do občianskeho života po prepustení na slobodu, realizovať vnútornú diferenciaciu, nahliadať do korešpondencie odsúdených, zabezpečovať odoslanie a doručenie osobnej a úradnej korešpondencie, podľa potreby spracovávať odpovede na listy rodinných príslušníkov, štátnych orgánov, súdov, prokuratúr, záujmových združení, cirkví a podobne, zabezpečovať návštevy odsúdených a v prípade požiadania pri dodržaní stanovených podmienok podávať informácie príbuzným, zabezpečovať sociálne práva odsúdených vyplývajúce zo zákona, venovať zvýšenú pozornosť odsúdeným, ktorí vyžadujú osobitnú pozornosť, spolupracovať pri realizácii programu zaobchádzania s ostatnými príslušníkmi oddelenia výkonu trestu, najmä s psychológom, sociálnym pracovníkom, organizovať a zodpovedať za činnosť samosprávy odsúdených, ak je zriadená, vo vymedzenom rozsahu vykonávať disciplinárnu právomoc, zaznamenávať v pedagogickej dokumentácii poznatky o správaní, aktivitách a uplatňovaní práv odsúdených, sledovať a dokumentovať plnenie vyživovacej povinnosti odsúdených v spolupráci so sociálnym pracovníkom a oddelením ekonomiky, komplexne organizačne zabezpečovať kultúrno-osvetovú činnosť s odsúdenými zverenej skupiny formou záujmovej činnosti o ktorej vedie evidenciu, zodpovedá za inventár na oddiele a vedie odsúdených k šetrnému zaobchádzaniu so spoločným majetkom, spracováva návrhy na premiestnenie do ústavov s minimálnym stupňom stráženia, spracováva hodnotenia na odsúdených k podmieničnému prepusteniu, k mimoriadnemu voľnu na

opustenie ústavu, zmenu spôsobu výkonu trestu, milosti, na dožiadanie Policajného zboru, zúčastňuje sa na pojednávaní, spracováva podklady na čerpanie z konta odsúdeného, na potreby osobnej hygieny, spracováva návrhy na zaradenie do práce, vypracováva časový rozvrh dňa a predkladá zmeny a mnohé ďalšie, okrem toho má stanovenú povinnosť viesť osobné karty odsúdených a dokumentáciu o ďalších činnostiach.

Vzhľadom na potrebu čo najlepšie dokumentovať činnosti odsúdených i príslušníkov vo väzenskom systéme sa dá predpokladať, že na formálnej úrovni systém veľmi dobre pracuje a že sú naplnené všetky zákonné požiadavky na úspešnú realizáciu výkonu trestu odňatia slobody. Pri rešpektovaní zásad aplikácie metód a foriem sociálnej práce však je potrebné spomenúť, že podľa Heretika (2010, s. 329) „koncentrácia v jednom väzenskom zariadení nad 500 osôb a v malých skupinách nad 20 ľudí, neumožňuje dostatočne systematicky pracovať so skupinovú dynamikou a využívať pozitívne sociálne vplyvy na prevýchovu.“

Najdôležitejšou časťou činnosti z hľadiska významnosti pre odsúdeného je individuálna forma práce, na základe ktorej dlhodobým pozorovaním správania sa odsúdeného pri viacerých činnostiach počas trestu, poznania jeho potrieb, predstáv a prístupu k trestu môže pedagóg čo najobjektívnejšie hodnotiť stanovený program zaobchádzania a jeho resocializačnú prognózu. Pozitívne hodnotenie má zásadný význam pre odsúdeného, aby mohol byť podmienene prepustený, čo z hľadiska vplyvu väzenského prostredia, preplnenosti ústavov a čo možno najskoršieho vrátenia sa do spoločnosti je vysoko motivujúci prvok pre odsúdeného.

Dlhodobým analyzovaním záverov porád oddelenia výkonu trestu, pozorovaním a vyhodnocovaním stanovených programov zaobchádzania a foriem hodnotení, ako i štatistickým odpočtom činnosti pedagógov je možné konštatovať, že práve množstvo administratívnej, niekedy i zdvojenej agendy a striktným byrokratickým požiadavkám zo strany organizácie, ktorá musí dbať na formálne zabezpečenie, aby predišla vzniku možných sťažností, alebo nedodržaní termínov, ktoré určuje zákon a interné predpisy, môže viesť k formálnej činnosti pedagóga, ktorý v záujme splnenia služobných povinností a ochrany vlastného statusu na pracovisku nemusí mať potrebný priestor na tie formy zaobchádzania, ktoré sú pre odsúdeného dôležité. Výsledkom potom môžu byť mnohé negatívne prejavy správania sa odsúdených, ktoré pedagóg rieši až na úrovni krízovej intervencie, prípadne ak príde pri zmenách správania sa odsúdeného k porušeniu stanoveného poriadku a disciplíny ide o disciplinárne riešenie, teda trestu. Následok môže byť zvýšená tenzia nie len jednotlivcov, ale i celého kolektívu, prejavy zvýšenej agresivity, autoagresie a mnohé ďalšie negatívne až patologické formy správania sa odsúdených ako tichú odpoveď na nedostatočný priestor a neschopnosť riešiť situáciu inak.

Záver

Požiadavky na pedagóga sú veľké práve v záujme spoločnosti naplniť ciele výkonu trestu. V jeho činnosti sú mnohé obmedzenia, ktoré vedú k zníženiu možnosti kvalitnejšie pracovať s odsúdeným, a tým dosiahnuť lepšie výsledky v jeho resocializácii, čoho následkom môže byť viac kontrolných a represívnych činností vo väzenstve v záujme ochrany spoločnosti pred odsúdeným vo výkone trestu. Takýto prístup však zvyšuje možnosť recidívy odsúdeného, čo pre spoločnosť znamená

nenaplnenie cieľov sociálnej politiky, ale zvyšovanie nákladov na odsúdených vo výkone trestu odňatia slobody, ale i po jeho o prepustení. Aktuálny stav otvára priestor na riešenia mnohých ďalších problémov v súvislosti s účinkom a významom trestu, aplikácii alternatívnych druhov trestu práve pri páchatel'och, kde miera závažnosti spáchaného skutku nie je pre spoločnosť nebezpečná a účinok takéhoto trestu by mohol byť efektívnejší ako trest odňatia slobody, ktorý prináša množstvo ďalších problémov v sociálnej, psychickej i ekonomickej časti života odsúdeného. Pre väznenstvo sa otvára priestor pre externú supervíziu, ako jedna z foriem zmeny v prístupe v zaobchádzaní s odsúdeným, teda novým možnostiam, ktoré by viedli k úspešnému naplneniu nie len zákonom stanovených cieľov, ale skutočnej zmene odsúdeného v riadneho občana spoločnosti, ktorý participuje na jej princípoch a nezostáva len prijímateľom systému sociálneho zabezpečenia.

Zoznam bibliografických odkazov

- HERETIK, A.2004. *Forezná psychológia*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo,2004.s.328-329 ISBN 80-10-00341-7
- MÁTEL,A. a kol.2010.*Etika sociálnej práce*. Bratislava: VŠZaSP sv. Alžbety, 2010. S.82-84. ISBN 978-80-89271-85-6
- TOMEŠ,I. 2010.*Úvod do teorie a metodologie sociální politiky*. Praha :Portál,2010,29 s. ISBN978-80-7367-680-3
- Zákon NR SR č. 475/2005 Z.z. o výkone trestu odňatia slobody a o zmene a doplnení niektorých zákonov.
- Vyhláška č. 664/2005 Ministerstva spravodlivosti SR, ktorou sa vydáva Poriadok výkonu trestu odňatia slobody.
- Rozkaz generálneho riaditeľa Zboru väzenskej a justičnej stráže č.86/2009 o zaobchádzaní s obvinenými a odsúdenými

Rizikový klient a sociálna práca

Janka Bursová¹

Anotácia: Rizikový klient sa nachádza v obtiažnej a ťažko zvládnuteľnej až neriešiteľnej situácii. Na základe sociálneho problému vzniká nemožnosť realizovať alebo uspokojovať svoje potreby. Na jednej strane spoločnosť akceptuje to, že potreby, na ktoré klient poukazuje, sú objektívne, no na druhej strane s objektívnymi príčinami nemôže realizovať celý komplex svojich potrieb. Sociálny problém je chápaný a spoločnosťou vnímaný ako záťažová situácia, ktorú konkrétna spoločnosť označuje za obtiažnu, nežiadúcu.

Sociálny problém je vlastne situácia, ktorú jednotlivci ako aj spoločnosť považujú za nevyhnutné riešiť. Rizikový klient sa často stráca záujem o hľadanie riešenia a preto je potrebné minimalizovať riziká. Riziko predstavuje nebezpečenstvo pre daného jednotlivca, ale aj spoločnosť.

Kľúčové slová: Sociálna práca. Rizikový klient. Sociálny problém. Riešenie. Riziko.

Risk client and social work

Annotation: Risk client is located in the onerous and difficult to manage and insolvable situation. On the basis of a social problem there is the inability to realize or satisfy their needs. On the one hand, accepts that the needs of the client points are objective, but on the other hand, the objective reasons not to implement all their complex needs. The social problem is understood and perceived by the stresses which a particular company describes as difficult, undesirable. The social problem is actually a situation which individuals and society deem necessary sole. Risk client often loses interest in finding a solution and it is therefore necessary to minimize risks. Risk is danger to danno individual but for society.

Keywords: Social work. Risk client. Social problem. Solution. Risk.

Úvod

Sociálna práca je špecifická činnosť a neoddeliteľná súčasť komplexnej sociálnej starostlivosti o klienta, ktorá prebieha na profesionálnom základe.

Jednou z rozhodujúcich zložiek efektívnosti v celej činnosti sociálnej práce je pracovná metodika sociálnej práce. Citlivé alebo nesprávne používanie metód môže rozhodovať o úspechoch a neúspechoch sociálneho pracovníka. Metódy sociálnej práce musia mať zmysel. Chápeme ju ako súbor pravidiel, postupov, ktoré sociálny pracovník aplikuje na konkrétne podmienky sociálnej práce k dosiahnutiu cieľa. Metóda je pojem, ktorým označujeme súhrn postupov, návod ktorým dospejeme k výsledku k dosiahnutiu žiadúceho cieľa. Je spôsob prostredníctvom, ktorého dosahujeme vytýčený cieľ, určité usporiadanie postupov činnosti. Závisí len od sociálneho pracovníka aké metódy si zvolí, preto sa na sociálneho pracovníka kladie vysoká náročnosť. Je potrebné snažiť sa

¹ PhDr., Mgr. Janka Bursová, PhD., KU v Ružomberku, Teologická fakulta Košice, Teologický Inštitút Spišské Podhradie, Katedra sociálnej práce, Email: jbursova@gmail.com, Tel: 0905 484 134

o poznanie klienta, sociálneho prostredia. Získanie informácií pre poznanie príčin, prejavy, závažnosti. Správna voľba nástrojov sociálnej práce, stanovenie postupov.¹

Rizikovní klienti

„Rizikový klient je neštandardne sa správajúci klient, ktorý vyžaduje špecifické prístupy, u ktorého hrozí nejaké riziko či už z jeho správania a konania, alebo zo správania a konania iného jedinca, skupiny či spoločnosti“.²

Sociálny klient je svojou individualitou neopakovateľný či už ide o jednotlivca, rodinu alebo skupinu.

Správanie, ktoré nie je v súlade s normami spoločnosti, nazývame rizikové správanie. Podľa Matouška **rizikové správanie** je jednanie, ktoré môže ohroziť život, zdravie alebo sociálnu integritu jedinca.³

Je nutné vybudovať systém prevencie, ktorej úlohou je priviesť mladého človeka k správnej voľbe k určitej hodnotovej orientácii.

Podľa Ondrejkooviča prevencia predstavuje konanie ktorého cieľom je zabrániť nežiadúcim prejavom. Vychádza z podrobného poznania všetkých faktorov.⁴

Typológia klientov na základe aktivity

Spolupracujúci klient (dobrovoľný) vyhľadáva pomoc sociálneho pracovníka dobrovoľne z vlastnej iniciatívy a je rozhodnutý pracovať na zmene svojej situácie.

Klient odberateľ je takisto vedomí svojej situácie, ale za sociálnym pracovníkom prichádza s cieľom získať pre seba nejakú výhodu, službu či dávku. Jeho cieľom v konkrétnom dôsledku nie je riešenie jeho situácie, ale dosiahnutie legislatívne stanovenej formy pomoci. **Nedobrovoľný klient** neprichádza za sociálnym pracovníkom z vlastnej vôle, ale na základe rozhodnutia tretej osoby, alebo inej inštitúcie a návšteva sociálneho pracovníka mu bola prikázaná. Skutočným dôvodom návštevy nie je hľadanie pomoci ale strach z dôsledkov porušenia príkazu. Takýto klient často odmieta spoluprácu a preto je potrebné jasne stanoviť pravidlá, často nepripúšťa problémy.⁵

Typológia na základe veku klienta

Detský klient dieťa do 15 rokov, keďže nie je spôsobilý na právne úkony, je dôležité mu ustanoviť osobu, ktorá bude môcť konať v jeho mene a v jeho záujme. S detským klientom sa pracuje vždy za prítomnosti a súhlasom jeho zákonného zástupcu (rodič, kurátor, opatrovník). Pri práci s detským klientom je potrebné zvoliť jazyk, aby dieťa porozumelo, pretože je emočne zraniteľnejšie.

Mládež vo veku 15-20 rokov. Je najrizikovejšia skupina klientov. Sú dostatočne dospelí ale málo zrelí na zhodnotenie situácie, v ktorej sa nachádzajú. Často sa usilujú riešiť problém zvládnuť sami a požiadajú o pomoc až vtedy ak sa situácia stane kritickou.

¹ Strieženec, Š.: *Úvod do sociálnej práce*. Trnava : AD, 1999, s.80

² Lešková, L.: *Úvod do základov sociálnej práce*. Košice : Seminár sv. Karola Boromejského, 2008 s.117

³ Matoušek, O.: *Slovník sociální práce*. Praha : Portál, 2003, s.

⁴ Ondrejkoovič, P.: *Úvod do sociológie výchovy*. Bratislava : Veda, 1998, s.

⁵ Lešková, L.: *Úvod do základov sociálnej práce*. Košice : Seminár sv. Karola Boromejského, 2008 s.106

Často prepadá k delikventnému správaniu, drogovej závislosti, alkoholizmu, patologickému hráčstvu, členstvu v extrémistických skupinách a sektách.

Dospelý klient – klient v produktívnom veku je zdanlivo najlepším klientom pre spoluprácu, je zrelou osobnosťou, schopnou rozumieť svojej situácii. Spravidla si uvedomuje, aký dopad má jeho situácia na jeho rodinu.

Klient vyššieho veku je potrebné venovať pozornosť komunikácii. Táto kategória 80r. má bežné poruchy sluchu, koncentrácie, nie vždy sa dokáže odhadnúť riziká spojené s problémovou situáciou. Ide o klienta ktorý má veľké životné skúsenosti a často krát pri malej pomoci dokáže nájsť riešenia vlastných problémov.¹

Typológia na základe správania klienta

Rizikový klient ide o klienta, od ktorého je možné očakávať priame slovné alebo fyzické ohrozenie, ale aj klienta, pri ktorom je možný výskyt nešpecifikovaného rizika napr.:(terénny sociálny pracovník s môže nakaziť nejakou infekčnou chorobou, môže sa stať nepohodlným svedkom. Hlavnou zásadou pri práci s touto klientelou je minimalizácia rizika, odovzdávanie informácii o rizikových klientoch.

Manipulačný klient spravidla nemá záujem o spoluprácu, ale usiluje sa o získanie určitých výhod. Často sa utieka k nepravdivým tvrdeniam. Pri práci s touto klientelou je potrebné mať svedka, najlepšie kolegu ktorý je prítomný pri práci s klientom.

Agresívny klient sa správa agresívne (slovné nadávky, urážky, vyhrážky, alebo fyzická agresia, kde sú už útoky). Práca s týmto klientom je veľmi náročná vyžaduje nielen odvahu, ale aj dobrú odbornú prípravu. Je potrebné zachovať pokoj v takomto prípade komunikovať a v žiadnom prípade nereagovať nerôzne, nezastrašovať klienta. Je potrebný rozvážny prístup, asertívny, empatický prístup. Agresívnymi klientmi sú často ľudia, ktorí sa nachádzajú v hmotnej a sociálnej núdzi.

Mlčanlivý klient obtiažne nadväzuje kontakt, pretože buď nekomunikuje, alebo používa len jednoslabičné slová. Často sa u takýchto klientov vyskytuje aj rečová porucha, slabá slovná zásoba, prežíva úzkosť, neistotu, nízka sebadôvera z dôvodu negatívneho zážitku (napr. smrť milovanej osoby). Ak klient nerozpráva je potrebné mu ponúknuť iný spôsob (písomne).

Klient v odpore odmieta spoluprácu. Neguje úsilie pomôcť mu zvládnuť jeho situáciu.. Často nerešpektuje odporúčania a robí pravý opak. Je možná zlá skúsenosť z minulosti, nedôvera nájsť riešenia, nevie prevziať zodpovednosť (nepripravenosť v danom momente), strata blízkej osoby, závažné ochorenie, nespravodlivé odsúdenie, a pod.

Apatický klient na základe zlej skúsenosti rezignoval na možnosť nájsť riešenie. Nie je schopný realizovať riešenia. Je veľmi potrebné, aby si sociálny pracovník nezmýlil tohto klienta s klientom v odpore v tomto prípade by zvolil nesprávny prístup.²

Typológia na základe problémovej situácie klienta

Klient bezdomovec je človek, ktorý nechal svoje práva preto im nevnucujeme, čo sami nechcú. Je potrebné aby sa sami rozhodli. Musíme ich brať ako rovnocenných a stanoviť jasné hranice a dodržiavať ich. Neponúkať im peniaze. Je potrebné prejavovať

¹ Lešková, L.: *Úvod do základov sociálnej práce*. Košice : Seminár sv. Karola Boromejského, 2008 s.109

² Lešková, L.: *Úvod do základov sociálnej práce*. Košice : Seminár sv. Karola Boromejského, 2008, s.116

im dôveru, vyžadovať zodpovednosť, oceniť schopnosti, nadviazať rozhovor pretože sociálny kontakt je dôležitý.

Nezamestnaný klient stráca sociálnu rolu je vyradený zo spoločnosti. V súvislosti s nezamestnanosťou dochádza k páchaniu kriminality týkajúcich sa majetku a násilných činov často pod vplyvom alkoholu. Zvládanie krízovej situácie tohto klienta je prevažne cez úrady práce sociálnych vecí a rodiny, ktoré poskytujú špecializované poradenské služby pre získanie pracovného miesta. Často je obviňovaný s lenivosťou, pasivitou.¹

Psychiatrický klient sociálny pracovník môže s týmto klientom pracovať v psychiatrickej liečebni, v nemocniciach, krízových centrách, sanatóriách.

Klient so zdravotným postihnutím je potrebné rešpektovanie klienta jeho predstavy pri riešení problému. Sociálny pracovník by mal upevňovať sebadôveru a motiváciu k zamestnaniu. Pomoc pri hľadaní pracovného miesta a pomôcť mu uplatniť sa a prežiť plnohodnotný život.

Závislí klient a klient páchajúci trestnú činnosť je klient u ktorého je výskyt a šírenie sociálno-patologických javov v začiatkoch sú to drobné problémy v správaní až po závažné delikty, delikvenciu, kriminalitu, toxikomániu.

Lešková uvádza "sociálny pracovník, ktorý má na starosti rizikovú mládež a dospelé, fyzické osoby páchajúce trestnú činnosť, sa v našich podmienkach v individuálnych prípadoch môže angažovať len výnimočne, objem jeho klientely v porovnaní s európskym štandardom je niekoľkonásobne väčší, čo ho potom odsudzuje k úradníckej práci, k voľbe najjednoduchších realizovateľných postupov, k nízkej angažovanosti na osudoch klientov. Na prvom kontakte medzi sociálnym pracovníkom a klientom často záleží, ako sa bude odvíjať následná intervencia a aké môžu byť výsledky. Prvé dojmy predurčujú budúce role obidvoch strán pracovného vzťahu a vymedzujú možnosti ich vzájomnej spolupráce. Sociálny pracovník by mal mať profesionálny záujem na tom, aby klienta zaangažoval a motivoval k zmene správania alebo životných podmienok".²

Terénna práca s rizikovým klientom

Sociálna práca má úzky vzťah medzi teóriou a praxou. Práve narastajúce problémy si vyžiadali prepojenie teórie a praxe. Samotná prax je impulzom pre rozvoj sociálnej práce a tória napomáha pripravovať profesionálov pre túto oblasť čím skvalitňuje prax a zlepšuje šancu klienta na včasnú a odbornú pomoc. Zdôrazňuje individuálny prístup ku klientovi, objekt, príčiny.

Sociálna práca skúma soc. problém, jeho charakter, spôsob riešenia, podmienky v ktorých sa klient nachádza.

Práve terénny sociálny pracovník pracujú s rizikovým klientom priamo v sociálnom prostredí klienta. Je to práca nesmierne náročná nakoľko pracujú často v rómskych osadách. Aj samotné prostredie ovplyvňuje prácu terénneho sociálneho pracovníka, pretože je rozdiel či ide o mestskú osadu alebo obecnú osadu, alebo o osadu

¹ Lešková, L.: *Úvod do základov sociálnej práce*. Košice : Seminár sv. Karola Boromejského, 2008, s. 124

² Lešková, L.: *Úvod do základov sociálnej práce*. Košice : Seminár sv. Karola Boromejského, 2008 s.125 - 128

s typickými chatrčami z dreva, hlíny alebo plechu, osadu s murovanými domami, osadu s bytmi alebo osadu na vyššom alebo nižšom ekonomickom stupni.

Problémy riešené sociálnymi pracovníkmi sú **krátkodobé**

- ak rieši občianstvo, sociálne dávky
- ak rodine nie sú vyplácané sociálne dávky,
- bývanie pomáha rodinám pri zlepšení nevyhovujúcich bytových podmienok,
- konflikty medzi rodinami, okolím pomáha zmierňovať konflikty,
- pomoc pri presadzovaní práv, poskytuje základné poradenstvo, sprostredkúva odborníkov, pomáha klientovi hľadať odbornú pomoc,

dlhodobé rôzne dlhy – poukazuje na nutnosť platiť záväzky (nájomné, stravu v škole,) hľadá najvhodnejšie prístupy k splácaniu dlhov vyjednáva s vlastníkmi bytov samozrejme spoločne s klientom,

- učí klienta efektívne narábať s príjmami,
- rieši dochádzku do školy ak je záškoláctvo a hľadá príčiny,
- pomáha pri prípravách a zabezpečuje dobrovoľníkov na doučovanie detí,
- sprostredkúva efektívne využívanie voľného času detí spolupracuje s rôznymi dobrovoľníkmi. (prevencia napr. drogy, závislosti, krúžky, a pod.)
- Vyjednáva ďalšie možné smerovania žiakov a podporuje pri ďalšom štúdiu (napr. So špeciálnych škôl do základných škôl, talent)

Terénny sociálny pracovník

Najväčšou výhodou v terénnej sociálnej práci je, že pri riešení krátkodobých sociálnych problémov (finančné problémy v rodine, susedské spory), ale aj dlhodobých sociálnych problémov (záškoláctvo, zdravotné problémy) prichádza terénny sociálny pracovník do osobného kontaktu s klientom. Práve osobný kontakt napomáha veľa problémov, či už osobných alebo problémov týkajúcich sa určitej časti, či celej komunity vyriešiť priamo na mieste alebo vie podať návod na čiastočné riešenie problémov.

Práve osobný kontakt je niečo, čomu môžeme byť vďačný za najväčšie úspechy v teréne. Dôležité je samozrejme tiež to, aký ten osobný kontakt je. Prioritou osobného prístupu ku klientovi je empatia, ľudskosť, slušnosť, porozumenie, pochopenie, ochota pomôcť, riešiť danú situáciu, reálne a prakticky klientovi pomôcť.

Špecifickým „sociálnym problémom“ komunity je úžera. Záležitosť, ktorá je sociálnym pracovníkom neriešiteľná, pretože tento problém by mali riešiť orgány činné v trestnom konaní. A to z viacerých hľadísk. Riziko, ktoré terénny sociálny pracovník postupuje je značné, kompetencie sociálneho pracovníka v oblasti riešenia úžery sú žiadne. Najvhodnejším a zároveň jediným spôsobom ako môže sociálny pracovník pomôcť klientovi, ktorý má problém s úžerou je, že sa ho pokúsi z rúk úžerníka dostať a v zapätí aj dostať ho z prostredia, v ktorom klient sociálnej práce žije. Je tu však ďalšie špecifikum a to také, že úžera funguje na každom mieste, kde rómska minorita žije a teda je iba otázkou času, kedy klient by opäť padol, možno až na samé dno. Najdôležitejšou časťou je samouvedenie sa, teda sám klient musí pochopiť ako chce žiť. A tu sa dostávame k základnému problému celého rómskeho etnika. Rómsky klient žije pre dnešok. Teda, robím tak, aby som sa mal dobre DNES. Včerašok je za mnou, a zajtrašok budem riešiť až zajtra ráno (od 11.00), keď vstanem.

Hlavnú vec, ktorú by si mal každý terénny sociálny pracovník uvedomiť je, že ak idem do práce s rómskym klientom a chcem ho zmeniť, tak som skončil skôr ako som začal. Takéto naše psychické nastavenie nemá zmysel a jedine môže posunúť k jedinému cieľu, k vyhoreniu. A tu je to najdôležitejšie, čo by si mal každý sociálny pracovník uvedomiť ešte pred tým ako nastúpi do práce. Čo chcem dosiahnuť svojím pôsobením v danej oblasti. Mal by reálne zvážiť svoje pôsobenie.

Dôveruj, ale preveruj

Terénny sociálny pracovník by si mal dať pozor aj na dôveru voči klientovi. Nestáť sa príliš dôverčivým voči klientovi je veľmi dôležité. Ak nemám veľké nároky, neprídú potom veľké sklamania. Klienti často hovoria svoju pravdu a vlastné postrehy, ktoré síce sú do reality veľmi ďaleko, no vravia iba to, čo im vyhovuje. Že porušili niekoľko predpisov a nariadení to im nevaďí, oni si potrebovali veci zariadiť tak, aby fungovali.

Podstatou dôvery sociálneho pracovníka voči klientovi je, aby si každú dôležitú informáciu sociálny pracovník overil, alebo si našiel spôsob, či môže niekto s relevantným názorom potvrdiť to, čo klient vraví. Malo by ísť o ľudí z vlastnej inštitúcie, kde sociálny pracovník pracuje. Nápomocné môžu byť kontakty a vzťahy aj s pracovníkmi iných inštitúcií, s ktorými sociálny pracovník úzko spolupracuje a kooperuje.

Metóda overovania výsledkov a metóda hodnotenia sú dôležitými metódami, ktoré by mal každý sociálny pracovník vo svojej praxi využívať. Ak by sme si neoverovali zistené skutočnosti, ktoré nám klient dá k dispozícii, unáhli by sme sa mohlo by to mať za následok aj škody, nakoľko nepravdivá informácia alebo pozmenená informácia je horšia ako žiadna informácia.

Najväčšími úspechmi pre sociálneho pracovníka je ak zistí, že klient naozaj pochopil, že mu chceme dobre a musí vidieť, že je to dobré aj pre neho samotného. Hlavne musí chcieť urobiť svoj život lepším.

Reálnym pôsobením sociálneho pracovníka v teréne, teda v komunite a s využitím určitých osobných predpokladov sa dá klientom pomôcť a uľahčiť im tak fungovanie nielen v sociálnom systéme spoločnosti, ale z globálneho hľadiska, zlepšiť ich životné podmienky.

Záver

Terénna práca je fyzicky, duševne, emočne veľmi náročná. Každý sociálny pracovník by mal prejsť dlhodobým výcvikom a vzdelávaním. Je potrebné, aby novým pracovníkom pomáhali skúsenejší sociálni pracovníci a niesli dohľad nad každodennou činnosťou.

Množstvo krátkodobých prípadov terénny sociálni pracovníci vyriešia, ale za zložité považujeme napr. úžerníctvo, kde dochádza k najväčším konfliktom a často môže byť ohrozený život nielen sociálneho pracovníka, ale aj jeho rodiny.

Preto terénny sociálny pracovník musí byť do takéhoto sociálneho prostredia dobre profesionálne pripravený.

Bibliografické odkazy

Lešková, L.: 2008, *Úvod do základov sociálnej práce*. Košice : Seminár sv. Karola Boromejského, 2008, 167s. ISBN 978-80-89361-23-6

Matoušek, O.: *Slovník sociální práce*. Praha : Portál, 2003,

Ondrejko, P.: 1998, *Úvod do sociológie výchovy*. Bratislava : Veda, 1998, s. ISBN

Štrieženec, Š.: 1999, *Úvod do sociálnej práce*. Trnava : AD, 1999, s. ISBN 80-967589-6-9

Rodina s členom s poruchou autistického spektra - reflexívne posúdenie životnej situácie klienta

Beáta Balogová¹

Abstrakt: Porucha autistického spektra je v súčasnosti pokladaná za novú tému v pomáhajúcich profesiách, zvlášť v inštitucionalizovanej sociálnej práci, kde nenachádza svoje plnohodnotné legislatívne ukotvenie. Zámerom tohto príspevku je z perspektívy sociálneho pracovníka ako posudzovateľa analyzovať kvalitu života dvoch klientov (jedného muža a jednej ženy – neopomínajúc rodový aspekt skúmania) s poruchou autistického spektra v kontexte ekologickej teórie a systémového prístupu sledovaním ich cesty od pasívneho prijímateľa sociálnej služby až po ich nezávislosť.

Kľúčové slová: autizmus, autistické spektrum, reflexívne posúdenie, kvalita života, ekologická teória, systémový prístup.

Family with member with autism spectrum disorder - reflexive assessment of the client living situation

Abstract: Currently, the autism spectrum disorder is considered as a new topic in the helping professions, especially in institutionalized social work, where isn't its full legal anchoring. The aim of this paper, from the perspective of a social worker as assessor, is to analyze the quality of life of two clients (one man and one woman – regarding to gender aspect of investigation) with autism spectrum disorder in the context of ecological theory and system theory, and follow their journey from passive recipients of social services up to their independence .

Keywords: autism, autistic spectrum, reflexive assessment, quality of life, ecological theory, system approach.

Predmetom našich úvah je hypotéza korešpondujúca s témou konferencie rizík sociálnej práce, v ktorej predpokladáme zložitost' a náročnosť posúdenia životnej situácie klienta (rodina ako klient sociálnej práce v kontexte systémovej teórie), ktorým je rodina s členom s poruchou autistického spektra. Riziká vidíme jednak v nedostatočnom preskúmaní problematiky autizmu, jednak v schopnosti adaptability rodiny na nové sociálne riziká spoločnosti (na ktoré upozorňoval prof. J. Keller vo svojom hlavnom referáte konferencie), ale aj na vývoj sociálnej práce v kontexte postmoderny, zvlášť inštitucionalizovanej sociálnej práce. *Sociálnu prácu* dnes možno vnímať ako nezastupiteľný fenomén plniaci v spoločnosti určité úlohy, ako posilňovať a zabezpečovať sociálne fungovanie jedinca, prenášať pozitívne vzorce správania, regulovať sociálne vzťahy a znižovať tenziu v spoločnosti vznikajúcu zo sociálnych konfliktov. V tomto pohľade má podľa J. Zitu (2010, s. 4) „charakter verejnoprospešnej služby inštitucionálne (kognitívne i normatívne) garantovanej a fungujúcej“. Zaraďuje sa k ďalším inštitucionálnym komplexom spoločnosti, s ktorými je zviazaná celým radom spojitostí, s niektorými je v priamej závislosti (napr. ekonomika, právo, politika) a s inými je prepojená skôr sprostredkovane. Tým inštitucionálny komplex spoločnosti

¹ doc. PhDr. Beáta Balogová, PhD., Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, Hradecká 1227, Hradec Králové, balogova@unipo.sk

vytvára priestor pre formálne organizácie. A vzhľadom na roztrieštenosť hodnôt nastupujúcej postmodernity a heterogenity jej kultúr, sa stáva inštitucionalizovaná sociálna práca multiparadigmatickou. Pretože moderná industrializovaná spoločnosť, či druhá modernita je typom inštitucionalizovanej spoločnosti. A aj sociálna práca, jej úlohy, možnosti a obmedzenia sa dejú v rámci inštitucionálne vymedzených hraníc. Inštitucionálny poriadok však nie je všeobjímajúci, napriek tomu, že sa snaží rešpektovať u človeka jeho vlastné súkromie. Spoločnosť tak inštitucionalizuje žiaduce správanie, nie však ako povinnosť, ale ako právo. Do istej miery tak jedinec môže využiť spektrum spôsobov správania, ale toto spektrum nie je veľmi široké (v prípade porúch autistického spektra veľmi úzke).

Uvedomujúc si náročnosť týchto požiadaviek na výkon sociálneho pracovníka môžeme povedať, že sociálna práca nadobúda iný, postmodernistický charakter. Zahŕňa totiž prácu s najviac znevýhodnenými skupinami spoločnosti, s ľuďmi, ktorí z rôznych dôvodov prežívajú veľké problémy a núdzu často z dôvodu nedostatočne uspokojených potrieb, ktoré sa niekedy zdajú neriešiteľné. S prihliadnutím na tieto skutočnosti malo by nám byť jasné, že sociálni pracovníci by mali aktívne zasiahnuť proti zneužívaniu alebo utláčaniu svojej klientely. Práve z dôvodu, že novovek je charakteristický nielen neustále sa zrýchľujúcim prúdom technologických a sociálno-organizačných inovácií, ale i prudkou diferenciaciou spoločnosti vo vzťahu k sociálnemu priestoru v zmysle ekologickej teórie. Preto otázka sociálnych rizík v sociálnej práci je hlavnou, zvlášť v súvislosti jej zložitosti a dôsledkov.

Pokračujúc v úvahách rizikovosti považujeme za rizikové aj samotné definovanie autizmu, respektíve autistického spektra, nakoľko ide o málo rozpracovanú tému. Známe sú príspevky Christophera Gillberga a Thea Peetersa (výchovné a zdravotné aspekty autizmu, neuropsychologické testovanie, diagnostika), Erica Schoplera a jeho spolupracovníkov (správanie klienta s autizmom, terapeutické prístupy, výskumy vplyvu stresu na osoby s autizmom) a Petera Vermeulena (autistické myslenie). Pôvodne bol autizmus podľa K. Thorovej (2006) spájaný so schizofréniou a zaradovaný do psychóz. Kľúčovým momentom v histórii autizmu bol rok 1943, kedy americký psychiater Leo Kanner prvýkrát popísal „deti s vrodenu neschopnosťou vytvoriť obvyklý, biologicky podmienený afektívny kontakt s ľuďmi. Túto charakteristickú neschopnosť vstupovať do vzťahu s inými ľuďmi nazval extrémnou autistickou osamelosťou“ (Nesnídalová, 1995, s. 13). V roku 1980 *Americká psychiatrická spoločnosť* v diagnostickom manuáli *DSM-III* zaviedla podľa K. Thorovej (2006) nový termín **pervazívna vývojová porucha**, ktorý zahŕňal i detský autizmus. Vtedy sa jasne odlíšili pervazívne (penikajúce) a psychotické poruchy. U pervazívnych porúch chýbajú bludy a halucinácie. Pretože je veľmi ťažké zaradiť klienta s príznakmi autizmu do určitej ohraničenej kategórie, v súčasnej dobe sa používa termín **poruchy autistického spektra**. Pre potreby našej analýzy môžeme vyjadriť konštatovanie, že autizmus je pervazívna vývojová porucha, ktorá je podľa Ch. Gillberga a Th. Peetersa (1998, s. 35) charakterizovaná **triádou príznakov: obmedzenou sociálnou interakciou, obmedzenou komunikáciou a obmedzenou predstavivosťou** (imagináciou), čo sa prejavuje stereotypne sa opakujúcim repertoárom záujmov a aktivít. Vychádzali sme zároveň z predpokladu, že autizmus je najzávažnejšia porucha v ľudských vzťahoch, nemá však sociálny pôvod. Andrea Šedibová (1998, s. 11) dopĺňa, že autizmus je trvalý stav, „z autistického dieťaťa vyrastie autistický dospelý“ a udáva, že u nás žije „asi 10000 autizmom postihnutých

osôb. Chlapci sú postihnutí 3 - 4 krát častejšie ako dievčatá“. V tejto súvislosti ponúkame empirickú skúsenosť príkladu rizikového klienta sociálnej práce, ktorým je rodina s členom s poruchou autistického spektra.

Empirický výskum

Predmetom kvalitatívneho výskumu bola kvalita života klientky a klienta s autizmom a mentálnym postihnutím v domove sociálnych služieb (DSS). Zámerom bolo odhaliť špecifickosť a jedinečnosť autizmu v spojení s mentálnym postihnutím, so zameraním na popis všedných detailov každodennej reality, chápanie správania a významu v sociálnom kontexte s dôrazom na čas a proces. Výskum sme spracovali do formy komplexnej kazuistiky, ktorá obsahuje opis histórie prípadu, štúdium a rozbor prípadu. Výskum prebiehal v DSS na východe Slovenska. **Hlavným cieľom** výskumu bolo komparáciou dvoch individuálnych prípadov komplexne analyzovať problematiku kvality života dospelého klienta a klientky so spomínaným handicapom odhaľujúč faktory kvality života v DSS. **Výskumnú vzorku** tvorili na základe zámerného výberu klient/ka navštevujúci DSS. Znakmi výskumnej vzorky sú – dospelá klientela DSS, diagnóza autizmu v spojení s mentálnym postihnutím a odkázanosť na pomoc inej osoby. Klient **Adam** má 26 rokov a dochádza do DSS od roku 1994 na 4 hodiny denne. Má zázemie akceptujúcej rodiny, je silne naviazaný na matku. Klient je v dôsledku prejavov autizmu a mentálneho postihnutia odkázaný na pomoc inej osoby. Rodina nachádza sociálnu oporu u priateľov zo svojpomocných skupín. Klientka **Eva** má 22 rokov a navštevuje DSS od roku 1995 formou týždenného pobytu. V dôsledku autizmu a mentálneho postihnutia je odkázaná na pomoc inej osoby. Rodičia sú pracovne zaneprázdnení, chýba im sociálna opora a dostupné, podporné víkendové sociálne služby.

Metódami výskumu boli *rozhovor a pozorovanie*, využívané hlavne pri kontakte s vychovávateľkou a sociálnymi pracovníčkami. U rodičov bol použitý anamnestický rozhovor zameraný na minulosť rodiny a jej súčasný život. Zároveň sme uplatnili aktívne *počúvanie, parafrázovanie, povzbudenie, sumarizovanie a ventiláciu* (Matoušek et al., 2003). Ďalším zdrojom informácií bola *analýza dokumentov* (osobný spis, správy odborníkov, individuálny plán rozvoja klienta). Hľadajúc súvislosti v osobnej, rodinnej, zdravotnej a sociálnej anamnéze na základe metodológie R. Švaříčka (2007) sme spojili rozhovor so zúčastnenými s ich pozorovaním v interakcii s klientelou v každodenných situáciách. Snažiac sa odhaliť faktory ovplyvňujúce kvalitu života klientky sme vychádzali zo *Zákona o sociálnych službách*, ktorý upravuje hodnotenie podmienok kvality sociálnych služieb, využívajúc tak štandardy procedurálne, prevádzkové a personálne (Matoušek, 2007).

Kazuistika Adam

Osobná a rodinná anamnéza klienta: Narodil v roku 1983 ako jediné dieťa. Spolu s rodičmi býva v trojizbovom byte. Matka má ukončené stredoškolské vzdelanie, od narodenia syna všetok čas venuje starostlivosti o neho. Otec má 62 rokov a prekonal cievnu mozgovú príhodu. Rodina žije v harmonickom zväzku, rodičia akceptovali handicap svojho dieťaťa. Sociálna pracovníčka konštatuje, že rodina aktívne spolupracuje s DSS a ÚPSVaR. Najmä matka sa zaujíma o nové poznatky a prístupy

a jej cieľom je dosiahnuť určitý stupeň samostatnosti syna. Matka je vyrovnaná s rolou matky dieťaťa s autizmom a mentálnym postihnutím a je synovi maximálnou oporou. Rodina čerpá sociálnu oporu v *Združení na pomoc ľuďom s mentálnym postihnutím*.

Zdravotná anamnéza klienta: V osobnom spise klienta zisťujeme, že sa narodil po rizikovitom tehotenstve dva týždne pred termínom pôrodu s hmotnosťou 2500 gramov. Po pôrode dlhšie trpel novorodeneckou žltáčkou a zápalom pľúc. Už raný psychomotorický vývin bol oneskorený, výrazne zaostával najmä vývin reči. Vo veku dvoch rokov prekonal virózu s vysokými horúčkami a od vtedy rodičia zaznamenali výrazný regres vo vývine. Neskôr pribúdali autistické prvky v správaní. Klient bol 3 mesiace dojčený, sedel v 9 mesiacoch a sám chodil v 18 mesiacoch. Ako dieťa bol veľmi pokojný, v noci málo spal, ale neplakal. Neprejavovala sa u neho separačná úzkosť, pri rozlúčke nechcel kývať „pá, pá“, neopakoval ani nenapodobňoval činnosť rodičov, nevedel sa hrať hry „ako že“. Po prekonanej viróze sa vytratili už tak oslabené rečové schopnosti. V detstve sa nechcel obúvať ani obliekať, nespokojnosť sa prejavovala záchvatmi zlosti, autoagresivitou a dlho neudržal očný kontakt. U klienta bol diagnostikovaný atypický autizmus, stredné mentálne postihnutie a epilepsia¹. Príznaky autistického správania sa objavujú po treťom roku života, spájajú sa často s mentálnym postihnutím a vývin čiastkových zručností je nerovnomerný, dopĺňa K. Thorová (2006). Prvé správy lekárov sú z roku 1993 ako súčasť žiadosti o umiestnenie klienta do DSS. O klientovi vtedy desaťročným neurológ píše, že je mentálne retardovaný, trpí epilepsiou, nekomunikuje verbálne iba písomne. V správe psychiatra nachádzame, že klient v tom čase dokázal vysloviť dyslácky niekoľko slov, označuje intelektové schopnosti klienta termínom imbecilita a pozoruje autistické prvky v správaní. Psychologička v tom istom roku konštatuje, že kontakt s dieťaťom nie je možné nadviazať. Dieťa nereaguje na výzvy, vydáva neartikulované zvuky a v popredí je negativizmus, koncentrácia pozornosti je minimálna a neovláda sebaobslužné činnosti. Záverom psychologičkej správy je diagnóza stredné mentálne postihnutie. Už z prvých lekárskeho záverov zisťujeme, že sa rozchádzajú, najmä pri hodnotení prejavov komunikácie. Klient bol v súlade s vtedajšou legislatívou pozbavený povinnej školskej dochádzky a matka ho začala vyučovať doma. V roku 1994 nastúpil klient do DSS na denný pobyt. Po siedmich mesiacoch od nástupu do DSS bol klient spolu s matkou hospitalizovaný na psychiatrickom oddelení za účelom pozorovania a spresnenia diagnózy. Psychiater konštatuje, že sa u dieťaťa prejavuje motorický neklud, nemotivované výbuchy zlosti a radosti, emočný prejav je nevyrovnaný, chýba očný kontakt. Dieťa je silne viazané na matku. Verbálne sa prejavuje iba pomocou neartikulovaných zvukov. Komunikačnú funkciu plní písomný prejav. Intelektové funkcie sú nerovnomerne štruktúrované. V správaní sú časté pohybové stereotypy a výrazné autistické prvky, osobnosť je detská, nerovnomerne rozvinutá. Záver správy obsahuje diagnózu prvýkrát uvedenú ako atypický autizmus – pervazívna vývinová porucha. Matke bolo poskytnuté poradenstvo a pod vedením liečebného pedagóga absolvovala so synom nácvik sebaobslužných činností. V roku 1995 prichádzajú rodičia s dvanásťročným synom k obvodnému psychiatrovi, pretože začína byť ťažko usmerniteľný, odmieta cestovať verejnými dopravnými prostriedkami a vyžaduje stálu prítomnosť rodiča. O rok neskôr sa správanie klienta zhoršovalo. Bol ťažko zvládnuteľný, trucovitý, správal sa neprimerane aj pre cudzími ľuďmi na verejnosti, bol

¹ Atypický autizmus znamená, že príznaky patologického triády sa prejavujú iba čiastočne.

odmietavý v obliekaní. Matka preto navštívila opätovne psychiatra, ktorý skonštatoval, že v osobnosti klienta vystupujú do popredia autistické prejavy. Hodnotiac lekárske správy môžeme povedať, že v puberte sa naplno rozvinulo autistické správanie klienta a u klienta sa vyskytujú epileptické záchvaty. Výrazný pozitívny posun v sociálnom správaní klienta možno badať v šestnástom roku veku, z toho 5 rokov navštevoval DSS. Zo správy psychológa vyberáme, že klient spolupracuje pri osobách, ktoré si sám vyberie, viac rešpektuje ženy. IQ bolo stanovené hranicou 62. Psychologička zhodnotila, že klient je ľahko mentálne postihnutý (uviedla termín debilita). Prostredie v DSS klientovi od začiatku nástupu jednoznačne prospievalo osvojovaním si sociálnych zručností a nadväzovaním sociálnych vzťahov. V nasledujúcich rokoch neboli žiadne výrazné zmeny v správaní klienta. Zaujímavé sú výsledky aktuálnych kontrolných vyšetrení. Psychologička hodnotí aktuálnu úroveň inteligencie klienta v pásme subnormy s IQ 85, čo je v porovnaní s posledným vyšetrením výrazný nárast mentálnych schopností. Na rozdiel od psychologičky psychiater, ktorý vyšetroval klienta 6 dní po psychologickom vyšetrení, hodnotí mentálne schopnosti klienta ako ťažké mentálne postihnutie. Analýzou lekárskeho správ zisťujeme, že názory lekárov na mentálnu úroveň schopností a sociálnych zručností klienta sa rozchádzajú.

Sociálna anamnéza klienta: Klienta možno charakterizovať ako mladého muža mohutnej postavy a vysokého vzrastu. Do DSS ho sprevádza matka, vyžaduje stereotypne dodržiavať trasu. Každá zmena v prostredí vyvoláva u klienta nepokoj. Od roku 2004 má klient v DSS vypracovaný individuálny plán rozvoja, na ktorom sa podieľajú jeho rodičia. Dlhodobým cieľom pre klienta je zdokonaľovanie sebaobslužných činností pre dosiahnutie určitého stupňa samostatnosti a udržiavať a vytvárať kamarátske vzťahy. V DSS je denný režim prispôbený špecifickým požiadavkám klienta s autizmom a mentálnym postihnutím a uplatňuje sa edukačno-tréningový program TEACCH. V oblasti sebaobslužných činností potrebuje klient verbálnu inštrukciu. Oblečie, vyzlečie a vyzuje sa sám, nevie sa však obuť a zaviazať šnúrky. Na toaletu ide samostatne, ale hygienu spojenú s vylučovaním nezvláda. Ruky si umýva samostatne s podporou verbálneho pokynu. Naje sa samostatne. Pri stolovaní vyžaduje mať svoje stále miesto. Pri sprchovaní, holení a umývaní zubov potrebuje stálu pomoc druhej osoby. Hodnotiac komunikačné schopnosti konštatujeme, že klient nerozpráva, v stave neistoty kričí. Rozumie verbálnym inštrukciám, splní požadovanú úlohu a rešpektuje authority. Komunikuje gestami, prostredníctvom piktogramu alebo reálneho predmetu. Pri oslovení sa naučil udržiavať očný kontakt. V motorike preferuje pravú ruku, chodí koordinovane s miernym zhrbením a uvedomuje si svoju výšku. Bojí sa vysokých prekážok, klzkej dlážky a námrazy. V stave nervozity chodí rýchlo dookola miestnosti. Má mimoriadnu schopnosť chytať loptu rôznej veľkosti hodenu z akejkoľvek polohy. Priestor je pre klientov skupiny využívajúcej TEACCH program funkčne rozčlenený a vybavený v duchu zásad tohto programu. Porozumieť úlohe pomáha klientovi vizuálne znázornenie činnosti a verbálna inštrukcia. Sústredí sa pri plnení úloh asi 10 minút. Hlavnou motiváciou je pre klienta materiálna odmena (cukrík). Pozná svoje meno a priezvisko, pamätá si mená personálu a ostatných klientov. S vychovávateľkou komunikuje formou otázka – odpoveď. Klient sa samostatne orientuje iba v známom priestore a na všetko neznáme reaguje nervozitou. Dni v týždni, ktoré trávi v DSS považuje za pracovné, voľnými sú pre neho dni prežité s rodičmi doma. City prejavuje adekvátne situácii. Osobu, s ktorou chce nadviazať kontakt, chytí za ruku a upreto jej pozerá do očí. Často však nevie ustrážiť svoje

prejavy, objatie a stisk ruky sú prisilné, nečakané a pri pohľade do očí vyžaduje bezprostrednú blízkosť (hlava k hlave) a partnera v komunikácii si k sebe pritiahne. Radosť prejavuje hlasitým smiechom a smútok apatiou, odmietaním kontaktu a nezáujmom. Nespokojnosť a zlosť sa u klienta prejavuje aj autoagresivitou. Má rovnaký vzťah k obom pohlaviam. Svoje sexuálne potreby uspokojuje masturbáciou a naučil sa, že tieto potreby si môže uspokojovať iba v súkromí. Verejné služby využíva iba v sprievode rodičov a nepozná ich účel. Rodičia využívajú TEACCH program aj doma. Do budúcnosti rátajú s možnosťou umiestniť syna v DSS formou týždenného pobytu. Nad možnosťou podporovaného bývania zatiaľ neuvažujú vzhľadom na nesamostatnosť ich syna.

Záver a odporúčania kazuistiky Adam: Hodnotiac kvalitu života klienta v DSS z pohľadu domén kvality života podľa *WHOQOL-100* môžeme konštatovať, že prostredie, v ktorom sa klient pohybuje, je štruktúrované vzhľadom na potreby klienta. Nevýhodou je, že šesťčlennej skupine, do ktorej je klient zaradený, sa venuje iba jedna vychovávateľka. Fyzická kvalita života je obmedzená nutnosťou užívať lieky kompenzujúce epilepsiu, je potrebná dispenzarizácia neurológom. Rešpektujúc klientove individuálne požiadavky na odpočinok má klient vyčlenený svoj priestor. Plán aktivít v DSS sa prispôsobuje momentálnemu fyzickému a duševnému stavu klienta. Matka vždy ráno pri príchode do DSS informuje personál o aktuálnom naladení. Vplyvy prostredia v DSS sa odzrkadľujú i v psychickej kvalite života klienta. Klient nemá rád hluk a kumulovanie viacerých osôb okolo seba. Nepokojom reaguje na zmeny personálu alebo priestoru, v ktorom sa má pohybovať a sám si vyberie, s kým nadviaže kontakt. Svojím mohutným vzrastom budí rešpekt u ľudí, ktorí ho nepoznajú. Náklonnosť a pozitívne emócie prejavuje objatím, stiskom ruky či pohľadom do očí. Cesta od závislosti k nezávislosti klienta bude podľa nášho názoru dlhá. Klient je veľmi silno naviazaný na matku a na jednu vychovávateľku, písomne a pomocou piktogramu komunikuje iba s nimi. Na vykonávanie väčšiny činností potrebuje verbálnu inštrukciu. V niektorých sebaobslužných činnostiach je úplne závislý od pomoci druhej osoby. Nevie si sám zorganizovať voľný čas. Pokiaľ mu nie je ponúknutá činnosť, apaticky sedí bez záujmu o okolie, alebo naopak nepokojne chodí dookola miestnosti. V neznámom prostredí sa sám nevie pohybovať. Problémy v nadväzovaní sociálnych vzťahov vychádzajú z podstaty patologickej triády autizmu. K nadväzovaní sociálnych vzťahov potrebuje klient všestrannú stimuláciu. Slovanmi Ch. Gillberga a Th. Peetersa (1998) potrebuje náš klient stáleho sprievodcu v každodenných sociálnych situáciách. Zamýšľajúc sa nad kvalitou života klienta nachádzame rôzne možnosti jej zlepšenia. Pozitívne hodnotíme denný pobyt klienta na štyri hodiny a podporujúce rodinné zázemie. Na druhej strane sa nám klientova nadmerná pripútanosť k matke javí ako prekážka na ceste k nezávislosti. Matka často vyzerá vyčerpaná a unavená. Rodine by sme odporúčali využiť pre ich syna osobnú asistenciu v zmysle *Zákona o peňažných príspevkoch na kompenzáciu ťažkého zdravotného postihnutia* a podporné služby upravené *Zákonom o sociálnych službách, ako sú odľahčovacia služba, tlmočnické služby a pod.* V DSS vidíme možnosti zlepšenia vo vzťahu ku komunikácii s klientom v rozšírení spôsobu komunikácie podľa TEACCH programu medzi viacerých zamestnancov. Rezervy zistujeme v príprave klienta na podporované bývanie. Pozitívom je, že čiastkové ciele v individuálnom pláne rozvoja klienta sú zamerané na zvládanie sebaobslužných činností. Dlhodobé ciele nerátajú s prípravou klienta na

podporované bývanie a osamostatňovanie. Dlhodobé vízie v individuálnom pláne však vychádzajú z predstáv rodičov, ktorí momentálne nepripúšťajú možnosť osamostatnenia svojho syna.

Kazuistika Eva

Osobná a rodinná anamnéza klientky: Narodila sa v roku 1987 ako druhé dieťa svojich rodičov a má o tri roky staršieho brata, ktorý je študentom vysokej školy. Rodina žije v rodinnom dome, klientka navštevuje DSS formou týždenného pobytu. Obidvaja rodičia majú vysokoškolské vzdelanie a pracovne sú veľmi vyťažení. Rodina je harmonická a podľa slov sociálnej pracovníčky spolupráca s rodinou je dobrá, rodičia majú záujem o aktivity v DSS. Rodičia prijali handicap dieťaťa, tešia sa i z malých úspechov dcéry a sú jej oporou. Medzi klientkou, rodičmi a bratom sú silné citové väzby. Avšak starostlivosť o dcéru cez víkendy a počas sviatkov či dovolenky rodičov, ako sa zdôverili, zaťažuje a obmedzuje. Výraznú oporu má rodina v starej mame, avšak s pribúdajúcim vekom už nezvláda prípadnú starostlivosť o vnučku. Rodičia si v rozhovore sťažujú, že im chýba sociálna služba, ktorú by mohli využívať v prípade nutnosti na niekoľko hodín počas víkendov či sviatkov a v čase choroby dcéry. Niekedy majú rodičia výčitky, najmä matka, že dcére nemôžu venovať toľko času, koľko by chceli. Chcela by sa naplno venovať starostlivosti o dcéru, ale potrebuje ju aj syn. V práci je úspešnou odborníčkou, avšak práca je časovo náročná a na rodinu neostáva dostatok času.

Zdravotná anamnéza klientky: Klientka sa narodila v riadnom pôrodnom termíne po fyziologickom tehotenstve s hmotnosťou 3250 gramov. Novorodenecká žltáčka prebiehala fyziologicky. Matka dieťa dva mesiace dojčila. V troch mesiacoch veku sa u klientky objavovali stavy, keď náhle zbledla, ochabla a vzápätí sa prebrala. Začala sedieť v 8. mesiaci a chodila v 14. mesiacoch. Ako ročná dvakrát po sebe prekonala zápal pľúc, vo veku 2 rokov začala klientka rozprávať. Matka hovorí, že dcéra sa do 3 rokov vyvíjala normálne, chodila do materskej školy, primerane veku komunikovala, vedela básničky a spievala pesničky. Po uplynutí troch rokov si rodičia všimli, že reč sa u dcéry ďalej nerozvíja, ostáva na tej istej úrovni a celkový psychomotorický vývin je oneskorený. Z tohto obdobia nie sú k dispozícii žiadne odborné správy. Matka spomína, že boli s dcérou na vyšetrení v Prahe, kde lekári vyslovili podozrenie na autistické prejavy. V predškolskom veku mávala klientka krátke výpadky vedomia, boli to malé epileptické záchvaty. Pred nástupom do školy klientka stále menej komunikovala a uťahovala sa do seba. Školskú dochádzku zahájila nástupom do špeciálnej školy, začala sa však pomočovať a podľa vtedy platnej legislatívy bola zbavená povinnosti sa vzdelávať. Prvé správy odborníkov sú datované rokom 1995 v súvislosti so žiadosťou o prijatie klientky do DSS. Z psychologického vyšetrenia vtedy osemročného dievčaťa sa dozvedáme, že spolupracuje za prítomnosti obidvoch rodičov, je apatická, bez záujmu. Hrubá motorika je v norme. Rozpráva v jednoduchých vetách, nemá osvojené hygienické návyky, je plienkovaná, objavuje sa echolália. Psychologička určila mentálny vek dievčaťa na 3 roky a 2 mesiace s IQ 36 a diagnózou ťažké mentálne postihnutie. Na rozdiel od psychologičky záver psychiatra z roku 1995 znel stredné mentálne postihnutie s prvkami autizmu. Psychiater píše, že slovná zásoba klientky je chudobná, reč je dyslálická, s klientkou je ťažké nadviazať kontakt a objavuje sa sklon k stereotýpiam. Tak, ako u spomínaného klienta, aj u klientky sa názory odborníkov na

stupeň postihnutia rozchádzajú. V roku 1995 bola klientka prijatá do DSS na týždenný pobyt. Onedlho sa začali prejavovať autistické prejavy v správaní, klientka odmietala kolektív, uprednostňovala hru v dvojici a o samote. V roku 1996 sa u klientky stále častejšie začali objavovať agresívne a autoagresívne prejavy. Preto rodičia navštívili s dcérou opäť psychiatra, ktorý konštatoval, že je nepokojná, opakovane naliehavo opakuje prosby, nie je schopná sa sama obslúžiť a naordinoval lieky na upokojenie. Začiatkom školského roka 1999 bola klientka ako dvanásťročná zaradená do 1. ročníka špeciálnej základnej školy s individuálnym vzdelávacím programom. Okrem špeciálnej pedagogičky sa klientke začala intenzívne venovať klinická logopédka spolupracujúca s DSS. Zo správy logopedičky vyberáme, že nadviaže zrakový kontakt, ale rýchlo uniká, na vykonávanú činnosť málokedy uprie pohľad, iba na krátky okamih mihne okom. V komunikácii sa objavuje echolália. Správu zakončuje logopedička záverom, že klientka nepoužíva reč na nadviazanie dlhodobej komunikácie a rečový prejav vykazuje autistické prvky. Z rozhovoru s matkou zisťujeme, že klientka má od 13 rokov nepravidelnú menštruáciu a so začiatkom dospievania začala výrazne priberať na hmotnosti. V roku 2002 sa začali prejavovať výrazné zmeny v správaní. Bola častejšie nepokojná, neprimerane reagovala, prejavy agresivity sa stupňovali pri snahe prerušiť jej pohľad do neznáma a zaujať ju činnosťou. Agresivita sa prejavovala zlostným skríknutím, kopaním do predmetov a personálu, prevracaním stoličiek či vylievaním polievky a nápojov. Okrem agresivity sa častejšie objavovali autoagresívne prejavy (škrabanie sa po tvári) a ťažkosti pri zaspávaní. Tieto prejavy sa vyskytovali nielen v DSS ale aj v domácom prostredí, preto bola klientka na žiadosť rodičov hospitalizovaná. Počas pobytu na psychiatrii sa klientka upokojila, prestala si ubližovať. Pretrvávali sporadické ataky. Počas hospitalizácie bolo klientke okrem bežných laboratórnych vyšetrení prevedené EEG vyšetrenie, ktoré potvrdilo epileptickú pohotovosť. Ošetrojúca psychiatrička naordinovala potrebnú liečbu, stanovila diagnostický záver stredné mentálne postihnutie a prvýkrát určila diagnózu atypický autizmus. Podozrenie na epilepsiu potvrdilo opakované neurologické vyšetrenie a boli naordinované antiepileptiká. V roku 2003 sa opäť začali prejavovať stavy nevyspytateľnej agresivity a autoagresivity. Neprimerane reagovala pri vynucovaní chceného, opäť sa objavili problémy so spánkom, pridružila sa zápcha a vynucovanie si nadmerného množstva jedla. Za rok klientka pribrala 20 kg. Pre stupňujúce sa deštruktívne prejavy v správaní bola opäť hospitalizovaná na psychiatrii a to i v roku 2006. Môžeme konštatovať, že príznaky atypického autizmu sa naplno prejavili v súvislosti s dospievaním klientky. Dospievanie bolo spúšťačom rozvinutia autistického správania i v prípade klienta. V správe z roku 2008 nachádzame, že psychomotorické tempo je pomalé, pozornosť udrží krátkodobo. Výrazné spomalenie motoriky je jasne badateľné pri porovnaní videozáznamom z tanečných večierok konaných v DSS. Psychologička zhodnotila psychomotorický vývin na úrovni 2 roky 5 mesiacov a abstraktno-vizuálne uvažovanie na úrovni 3 roky 3 mesiace.

Sociálna anamnéza klientky: Klientka dochádza do DSS na týždenný pobyt. V pondelok ju do DSS sprevádza matka alebo otec. Rodičia pri príchode informujú personál o nezvyčajných zmenách v správaní. Klientka pri príchode zvyčajne nerozpráva, s rodičmi sa nerozlúči ani pohľadom, iba sa nechá od rodičov pobožkať na tvár a uisťujú ju, že v piatok zasa ide domov. Klientku možno opísať ako mladú ženu s prirodzene vlnitými polodlhými vlasmi vyššej obéznej postavy. Akonáhle sa rodičia rozlúčia a odídu, klientka naliehavo opakuje „ideš domkov“, rozpráva o sebe v 2. osobe

a dožaduje sa odpovede, kedy ide domov. Uspokojí sa, pokiaľ jej niekto odpovie „domov ideš v piatok“, alebo jej položí protiotázku „kedy ideš domov“. Klientka v roku 2004 ukončila povinnú školskú dochádzku v špeciálnej triede s individuálnym vzdelávacím programom. Od roku 2004 má vypracovaný individuálny plán rozvoja a je zaradená v skupine, v ktorej sa využíva edukačno-tréningový program TEACCH. Pri práci v skupine vyhľadáva samostatné miesto v pracovnom boxe. Mimo skupiny uprednostňuje činnosť vo dvojici a vyhľadáva samotu. Nemá rada hluk a kumulovanie viacerých ľudí okolo seba. Z individuálneho plánu rozvoja sa dozvedáme, že dlhodobým cieľom je u klientky zlepšovať fungovanie a prispôsobovanie sa prostrediu v DSS a zdokonaľovať rozvíjanie dosiahnutej úrovne vedomostí. Pri zostavovaní plánu v roku 2004 rodičia plánovali budúcnosť dcéry v spoločnej domácnosti s nimi. V sebaobsluže hodnotíme klientku ako čiastočne sebestačnú, pri vykonávaní sebaobslužných úkonov potrebuje verbálny pokyn. Samostatne sa vyzlečie, vyzuje, aj oblečie a obuje. Takisto pri stolovaní je sebestačná. Nevie však zaviazať šnúrky, zapnúť zips a gombíky. Pri jedení má svoje stále miesto, ale nedožaduje sa ho, stolovanie na inom mieste jej nevedí. Nevie udržať moč, je plienkovaná. Dokáže si sama vyčistiť zuby, umyť tvár a ruky, sprchovanie a česanie však sama nezvláda. V komunikácii klientky pozorujeme príznaky autizmu. Verbálny prejav je skôr vyprovokovaný, odpovedá v jednoduchých vetách. Naučila sa na krátky čas udržať očný kontakt, často však pozerá akoby do neznáma. Nespokojnosť prejavuje mimikou, zamručaním alebo skríknutím, ku ktorému pripojí dupnutie nohou. Od činnosti, ktorú nechce robiť, odchádza komentuje slovom „nechceš“. Pri vykonávaní úloh sa dokáže sústrediť až 30 minút, potrebuje však stále motiváciu, najmä materiálnu odmenu (cukrík, čaj). Pozná svoje meno a priezvisko i mená ostatnej klientky a personálu. Samostatne sa klientka orientuje iba v známom prostredí. Nevie sa orientovať v čase, nepozná, ako nasledujú dni po sebe. City prejavuje adekvátne situácii, ľútosť prejavuje plačom, radosť smiechom, pri veľkej radosi si poskočí. Kontakt s blízkou osobou si vynúti tak, že si otočí tvár osoby k svojej tvári a pritiahne si ju k sebe s prípadným slovným komentárom (napr. prosíš si cukrík). Jemná motorika klientky je veľmi dobre rozvinutá. Klientka rada navlieka korálky a pracuje s drobnými mozaikami. Používa pravú ruku. Hrubá motorika je rozvinutá avšak veľmi spomalená. Samostatne zdolá aj nerovný terén, chodí po schodoch, sama vojde do vane a nastúpi do auta. U klientky pozorujeme rovnaký vzťah k obidvom pohlaviam. Napriek tomu, že sa klientka v cudzom prostredí nevie sama orientovať, neboli spozorované v neznámom prostredí neprimerané reakcie či stavy nervozity. Pokiaľ má klientka pri sebe blízkou osobu, zvláda návštevu obchodu, pošty, knižnice i kultúrneho podujatia. Účel verejných služieb však nepozná. Rodičia v súčasnosti uvažujú nad zmenou formy pobytu dcéry v zariadení smerom k celoročnému pobytu. DSS, ktorý teraz ich dcéra navštevuje, neposkytuje celoročný pobyt, za týmto účelom navštívili rodičia iné zariadenia v regióne. Rodičia nepripúšťajú možnosť osamostatnenia dcéry využitím podporovaného bývania vzhľadom na nedostatok samostatnosti a sebestačnosti dcéry.

Záver a odporúčania kazuistiky Eva: Hodnotiac kvalitu života klientky s autizmom a mentálnym postihnutím vychádzame zo skutočnosti, že jednotlivé domény kvality podľa *WHOQOL-100* výrazne ovplyvňuje forma pobytu v DSS, prežívanie rodičov, ich pracovná zaneprázdnenosť, úroveň poskytovaných služieb, samotný handicap klientky a vízie rodičov do budúcnosti. Prostredie v DSS je štruktúrované s ohľadom na heterogenitu klientky z hľadiska handicapu. Pre klientelu s prejavmi autizmu je

prispôsobená jedna miestnosť, kde môžu s podporou vyškolenej vychovávateľky vykonávať činnosti uplatňujúce TEACCH program. Miestnosť je rozčlenená na pracovné boxy a miesta určené na oddych a záujmové činnosti. Nevýhodou je, že klientela s autizmom je vedená iba jednou vychovávateľkou. Požiadavkám klientely s autizmom je prispôsobené iba prostredie v miestnosti, ktorú skupina využíva denne asi do 15. hodiny. Pri činnostiach s klientkou s autizmom, ktorá navštevuje DSS formou týždenného pobytu sa však v odpoľudňajších a večerných hodinách neuplatňujú princípy TEACCH programu, ktorými sú podľa K. Thorovej (2006) fyzická štruktúra priestoru, vizuálna podpora, zaistenie predvídateľnosti, štruktúrovaná práca personálu a práca s motiváciou. V odpoľudňajších a večerných hodinách sa klientka zdržiava v ubytovacej časti spolu s ostatnou klientelou týždenného pobytu. Klientka obýva dvojlôžkovú izbu. Pre klientku s autizmom nám však v ubytovacej časti chýba podľa zásad TEACCH programu označenie priestorov a vybavenia. Za prijateľný spôsob považujeme napr. fotografiu klientky na dverách jej izby, piktogramy znázorňujúce činnosti v umývárni, WC, kúpeľni, jedálni, odčlenenie priestoru na prácu, hru, oddych, sledovanie televízie a vizualizáciu štruktúry dňa a týždňa. Fyzická kvalita života klientky je ovplyvnená užívaním upokojujúcich liekov, ktoré sú nevyhnutné pre kompenzovanie agresívnych a autoagresívnych prejavov. U klientky sa neprejavujú typické epileptické záchvaty s kŕčmi. Avšak epileptickú pohotovosť v podobe neprítomného pohľadu a záchvevov očných viečok je nutné kompenzovať antiepileptikami a vyžaduje si dispenzarizáciu neurológom. Prostredie DSS výrazne ovplyvňuje i psychickú kvalitu života klientky. Nakoľko nemá rada hluk, často sa prechádza po chodbe spájajúcej spoločenskú miestnosť a jedáleň, alebo vyhľadáva tichý priestor na niektorej izbe. Pozitívne emócie prejavuje úsmevom. Na rodičov je veľmi silno citovo naviazaná, spomína ich v priebehu celého týždňa. Rodičov prichádzajúcich v piatok do DSS víta širokým úsmevom a dokonca aj pobehe po chodbe. V dôsledku prejavov atypického autizmu a stredného mentálneho postihnutia je klientka závislá na trvalej pomoci druhej osoby. Nevie sa orientovať v čase. Verbálnu komunikáciu využíva klientka výberovo. Samostatne nadväzuje sociálne vzťahy vtedy, pokiaľ sa spájajú s uspokojením niektorej fyziologickej potreby. Problémy s predstavivosťou, štruktúrou času a s nadväzovaním sociálnych vzťahov vyplývajú z podstaty autizmu a stredného mentálneho postihnutia. Rodičia nachádzajú zmysel života v práci, svoje nádeje vkladajú do syna. Občas vzbudzujú dojem, že handicap dcéry je pre nich ťažkým bremenom. Podľa našich zistení sa rodičia nestretávajú s podobnými rodinami v žiadnej svojpomocnej skupine a nedostáva sa im opory ani zo širšej rodiny.

Uvažujúc nad možnosťami zlepšenia kvality života klientky vychádzame zo skutočnosti, že klientka navštevuje DSS formou týždenného pobytu. DSS poskytuje klientele komplexné sociálne služby, avšak prostredie v ubytovacej časti nie je prispôsobené požiadavkám klientky s autizmom. Možnosti zlepšenia kvality života klientky s autizmom a mentálnym postihnutím nachádzame tak ako u skúmaného klienta v zaškolení viacerých zamestnankýň v programe TEACCH. Prispôsobenie prostredia v ubytovacej časti a uplatňovanie zásad TEACCH programu aj v odpoľudňajších a večerných hodinách by podľa nášho názoru umožnilo rozvíjať komunikáciu, sociálne zručnosti a eliminovať agresívne a autoagresívne prejavy v správaní klientky. Rezervou v zlepšení kvality života klientky by sa mohlo stať odhalenie jej skrytého pracovného potenciálu. Klientka má veľmi dobre rozvinutú

jemnú motoriku a je zručná pri narábaní s drobnými predmetmi. Z hľadiska budúcnosti by sme odporúčali prehodnotiť dlhodobé ciele v individuálnom pláne rozvoja, ktoré vychádzajú z toho, že klientka bude žiť v spoločnej domácnosti s rodičmi. Na základe rozhovorov s rodičmi sme dospeli k názoru, že uvažujú nad zmenou formy pobytu smerom k celoročne poskytovaným sociálnym službám. V individuálnom pláne absentuje dlhodobý cieľ zameraný na dlhodobú prípravu na podporované bývanie, ktoré by klientke umožnilo odbremeniť rodičov a byť relatívne nezávislou. Uvedomujeme si, že vzhľadom na handicap klientky jej cesta k osamostatneniu a nezávislosti bude dlhá a že sa nezaobíde bez pomoci druhej osoby. Potrebnú pomoc by mohla zaistiť osobná asistencia, ktorá sa podľa *Zákona o peňažných príspevkoch na kompenzáciu ťažkého zdravotného postihnutia* môže poskytovať aj v zariadeniach podporovaného bývania. Ďalšou možnosťou, ako odbremeniť pracovne vyťaženu rodinu od starostlivosti o dcéru by sa mohlo stať využitie poskytovania sociálnych služieb v špecializovanom zariadení pre fyzické osoby s pervazívnou vývinovou poruchou, ktoré upravuje *Zákon o sociálnych službách*. V regióne však zariadenie takého typu nie je v prevádzke a tiež sú nedostatkové terénne víkendové služby a denné centrá pre dospelých klientov a klientky s autizmom. Momentálne dostupným riešením pre rodinu, pre ktorú je víkendová starostlivosť o dcéru s handicapom zaťažujúca a obmedzujúca, je poskytovanie sociálnych služieb v DSS s celoročným pobytom.

Úlohou sociálnej pracovníčky v DSS vo vzťahu ku kvalite života klientky s handicapom odhaľujeme v hľadaní zdrojov sociálnej opory v komunite, v sprevádzaní a podpore rodiny s handicapovaným členom. Kvalita života klientky v DSS sa nepochybne zvýši odstránením stereotypov pri organizovaní každodenných činností. Veľké rezervy sa skrývajú v možnostiach preniesť bežné denné aktivity do prirodzeného prostredia komunity mimo DSS. Túto predstavu možno naplniť aktívnejšou spolupracou s ostatnými inštitúciami, svojpomocnými skupinami, cirkevným spoločenstvom s využitím potenciálu dobrovoľníctva napr. v rámci dobrovoľníckej služby, ktorú upravuje *Zákon č. 5/2004 Z. z. o službách zamestnanosti*.

Záverom

Vracajúc sa k tématike rizík možno konštatovať, že skúmanie v teoretickej rovine sťažil nedostatok zdrojov v oblasti autizmu z hľadiska sociálnej práce, získané teoretické poznatky boli získavané najmä z pohľadu psychologického, špeciálno-pedagogického, psychiatrického či patopsychologického. Hľadajúc informácie o kvalite života klientky s autizmom a mentálnym postihnutím sme v sociálnej oblasti (*MPSVaR, Institute of Economic and Social Studies, Inštitút pre výskum práce a rodiny*) nenašli analýzu ani výskum v danej oblasti. Následne sa pokúšajúc odhaliť faktory kvality života skúmanej klientky sme zistili, že klientele s autizmom sa venuje iba úzky okruh inštitúcií, hoci existujú špeciálne materské a základné školy pre klientelu s autizmom, nepodarilo sa nám v regióne nájsť špecializované zariadenie sociálnych služieb pre túto klientelu, zvlášť pre dospelých. Tá je väčšinou umiestňovaná v zariadeniach pre klientelu s mentálnym postihnutím.

Cieľom výskumu bolo komparáciou dvoch životov klientov komplexne analyzovať problematiku kvality života dospelého klienta a klientky s autizmom a mentálnym postihnutím odhaľujúc faktory kvality života v domove sociálnych služieb. Hodnotiac súčasné poznatky o faktoroch vzniku autizmu môžeme povedať, že ide o vrodenú,

neurovývojovou poruchu na neurobiologickom podklade, ktorá podľa K. Thorovej (2006) nie je spôsobená nesprávnou výchovou. Faktory vzniku autizmu sú značne variabilné a nebola nájdená žiadna určitá biologická príčina, dopĺňa P. Vermeulen (2006). V procese skúmania sme nezistili faktory, ktoré by významne ovplyvňovali kvalitu života klientely z hľadiska rodových odlišností. Klient i klientka majú rovnaký vzťah k obidvom pohlaviam a u obidvoch sa dospievanie stalo spúšťačom typických prejavov autistického správania.

Realizovaným výskumom sme zistili, že autizmus je diagnostikovaný neskoro, je považovaný za mentálne postihnutie a odborníci akoby sa báli o autizme hovoriť. Z toho vyplývajú stereotypné a neadekvátne prístupy odborníkov ku klientele s autizmom v DSS. V procese zamestnávania *ÚPSVaR* umožňuje handicapovaným zamestnať sa v chránenej dielni, avšak v regióne sme nenašli ani jedno chránené pracovisko, či chránenú dielňu zamestnávajúcu ľudí s autizmom. Problém vidíme aj v tom, že samotná postmodernistická inštitucionalizovaná sociálna práca realizovaná len ako výsledok populistickej politiky vo vzťahu k vládnej moci podporuje a znásobuje pretrvávajúce stereotypy profesionálov v prístupe ku klientom s poruchou autistického spektra a mentálnym postihnutím. Dokonca môžeme hovoriť o podpore predsudkov o možnostiach ovplyvniť kvalitu ich života, či cesty od závislosti po nezávislosť, čo potvrdzuje aj neexistencia špecializovaných zariadení a prístupov k danej rodine. Na základe teoreticko-empirického sledovania odporúčame nasledovné opatrenia: v kontexte globalizačných a ekologických vplyvov pracovať na podpore rodiny s členom/kou s poruchou autistického spektra, aby nedošlo k jej vylúčeniu (z dôvodu dlhodobej starostlivosti jedného z rodičov, hlavne žien, o jej odkázaného člena); vytvárať podpornú záchrannú sieť; v zmysle sociálnej politiky zviditeľniť problematiku autizmu v sociálnej legislatíve a odčleniť od mentálneho postihnutia a konkretizovať v legislatíve kompenzácie vo vzťahu ku klientele s autizmom; v celospoločenskom kontexte riešiť problematiku porúch autistického spektra v jej komplexnosti; zefektívniť včasnú diagnostiku – posúdenie autizmu; v kontexte sociálnej práce: „ušiť“ klientele s autizmom sociálne služby na mieru zohľadňujúc jej špecifiká; podporiť budovanie denných zariadení, víkendových a terénnych sociálnych služieb; poskytovať rodine s handicapovaným členom profesionálne sociálne poradenstvo; motivovať rodinu k podpore handicapovaného člena; uprednostňovať ambulantné formy pomoci; podporiť zriaďovanie chránených pracovísk, dielní a podporovaného bývania pre klientelu s autizmom; z pohľadu sociálneho pracovníka/čky v DSS dnes: intenzívnejšie spolupracovať v DSS so svojpomocnými skupinami a dobrovoľníkmi; prispôbiť prostredie v DSS špecifickým požiadavkám klientely s autizmom a mentálnym postihnutím; budovať v spolupráci s rodinou a klientelou reálne ciele do budúcnosti; vyškoliť všetok pomáhajúci personál v DSS pre využívanie zásad TEACCH programu; systematizovať prípravu na osamostatnenie klientely prostredníctvom sociálnej rehabilitácie a pracovnej terapie.

Zoznam bibliografických odkazov

- BALOGOVÁ, Beáta. 2008. Neúspešná sanácia dysfunkčnej rodiny a jej dôsledky na vývin dieťaťa v náhradnej starostlivosti. In *Mládež a spoločnosť*, ISSN 1335-1109, roč. XIV, č. 2, s. 27 – 51.
- GILLBERG, Christopher, PEETERS, Theo. 1998. *Autismus – zdravotní a výchovné aspekty*. Praha : Portál, 122 s.
- DE CLERQ, Hilde. 2007. *Mami, je to člověk, nebo zvíře? Myšlení dítěte s autismem*. Praha : Portál, 104 s.
- MATOUŠEK, Oldřich et al. 2007. *Sociální služby : legislativa, ekonomika, plánování, hodnocení*. Praha : Portál, 183 s.
- MATOUŠEK, Oldřich et al. (ed.). 2003. *Metody a řízení sociální práce*. Praha : Portál, 380 s.
- NESNÍDALOVÁ, Růžena. 1995. *Extrémní osamělost*. Praha : Portál, 163 s.
- SCHOPLER, Eric, MESIBOV, Gary B. et al. 1997. *Autistické chování*. Praha : Portál, 304 s.
- ŠVAŘÍČEK, Roman. 2007. Metody sběru dat. In ŠVAŘÍČEK, Roman, ŠEĐOVÁ, Klára et al. 2007. *Kvalitativní výskum v pedagogických vědách*. Praha : Portál, s. 142 – 202.
- ŠEDIBOVÁ, Andrea. 1998. *Autizmus – ABC autistickej triedy*. Bratislava : Merkur Print, 95s.
- THOROVÁ, Kateřina. 2006. *Poruchy autistického spektra*. Praha : Portál, 453 s.
- TŁUCZEK-TADLA, E. 2010. Social activity of senior citizens in Poland in the years 1998 -2009. In: Balogová, B. *Elan vital v priestore medzigeneračných vzťahov*. Prešov : AF. s. 176-182.
- VERMEULEN, Peter. 2006. *Autistické myšlení*. Praha : Grada Publishing, 132 s.
- ZITA, J. (2009). Sociální práce jako součást vysoce inštitucionalizované společnosti. In *Revue sociálních služieb*. Trnava : Oliva, s. 4-25.
- Zákon č. 447/2008 Z. z. o peňažných príspevkoch na kompenzáciu ťažkého zdravotného postihnutia.*
- Zákon č. 5/2004 Z. z. o službách zamestnanosti, v znení neskorších predpisov.*
- Zákon č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení, v znení neskorších predpisov.*
- Zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách.*

Sociální stát a jeho odraz v judikatorní praxi

Olga Sovová¹

Anotace: Pojem sociálního státu je spojen se zajišťováním veřejných sociálních služeb, především péče o zdraví, vzdělání, bydlení, práci a sociální pomoc.

Individuální požadavky fyzických osob na poskytování veřejných služeb, legitimní očekávání právnických a fyzických osob jasně stanovených hranic zásahu státu do majetkových práv z důvodu principu solidarity se střetávají i v oblasti soudní praxe.

Příspěvek analyzuje klíčová rozhodnutí českých soudů z hlediska obecně panujícího přesvědčení, že Česká republika je sociálním státem, který má nejbližší ke skandinávskému (sociálně demokratickému) modelu. Komparací s institutem a rozhodnutími soudů států, které jsou považovány za liberální nebo konzervativní sociální státy, bude diskutována otázka, zda Česká republika je skutečně sociálnědemokratickým sociálním státem a zda jak aktuální právní úprava, tak především rozhodování vnitrostátních soudů chrání oprávněná očekávání adresátů právních norem, kteří jsou jak příjemci služeb sociálního státu, tak se podílejí na vytváření veřejných zdrojů.

Welfare State and its Reflection in Case Law

Abstract: The notion of welfare state is connected with providing of public social services, in particular of health care, education, living and social care.

Individual requirements of person for being provided public services, legitimate expectation of legal entities and persons for clearly fixed limits of state encroach on property rights based on solidarity principle clash also in court practice. The article analyses key case law of Czech courts from the point of view which generally prevails, i. e. that the Czech republic is the welfare state which is very close to the Scandinavian (socialdemocratic) model.

Based on comparison with institutes and case law of states which are considered being liberal or conservative welfare states, the question whether Czech republic is really a socialdemocratic welfare state and if topical legal regulation and especially decisions of national courts protect legitimate expectation of addressees of law, who are at the same time recipients of services of a welfare state and also contribute to creation of public funds.

Česká republika je považována za sociální stát, který zaručuje široce dostupné veřejné služby a má nejbližší k sociálnědemokratickému pojetí sociálního státu.

Přitom samotný pojem **sociální stát (welfare state)** není zcela jasně vymezen. V úzkém slova smyslu termín odkazuje k zajišťování klíčových veřejných sociálních služeb, které jsou většinou omezeny na zdravotní péči, vzdělání, bydlení, zajištění příjmu a pečovatelské služby. Šířeji je termín sociální stát používán k definici určitého druhu státu, formy politického prostředí nebo specifického typu společnosti.

Mezi základní cíle, které má sociální stát plnit, patří:

- zajišťování prosperity,
- omezování chudoby,
- zajišťování sociální rovnosti,

¹ JUDr. Olga Sovová, Ph. D., Katedra sociální práce a sociální politiky, PdF UHK

- zajišťování sociální integrace a zamezování sociálnímu vyloučení,
- zajišťování sociální stability,
- zajišťování nezávislosti jednotlivců.

V souladu s Esping-Andersenovou typologií se nejčastěji hovoří o třech základních typech sociálního státu, a to **liberálním** (anglosaském), **konzervativním** (korporativistickém) a **sociálně demokratickém** (skandinávském).¹

ČR je považována za sociální stát sociálně demokratického typu. Je však otázkou, zda toto tvrzení není jen důsledkem etapy přechodu od regulované k tržní ekonomice a rovněž práním politických kampaní.

Procesy změn v rámci přechodu k tržní ekonomice se projevují rovněž v oblasti **právního posouzení nároků plynoucích z principů sociálního státu**, zejména v požadavcích na vymahatelnost práv.

Již v roce 2003 se na stránkách společensko - politických i ekonomických objevila diskuse o **udržitelnosti sociálního státu** v ČR v jeho dosavadní podobě.

Tzv. **Pečinkovo paradigma** poprvé poukázalo na skutečnost, že *“Modelem dnešní společenské smlouvy je politická podpora výměnou za udržování neudržitelného sociálního státu”*.

Pečinka hovořil o nových nerovnostech, jež vytvářejí uzavřený systém nekonkurence: školství a zdravotnictví jsou příkladem uzavřených systémů produkujících korupci, nekvalitu, nemožnost si platit a tedy vyžadovat kvalitu.

Zpochybněny byly i perspektivy důchodového systému, který by měl přinést důstojné zajištění stáří.²

Očekávání, že vláda se postará o celé spektrum klíčových životních potřeb - tzv. **sociální jistoty**, včetně zajištění ve stáří, v nemoci, nezaměstnanosti, bydlení, dopravu, přineslo poznání velké části uživatelů, že už ze systému nic nedostanou.³

Pochopitelně ani právo nestojí stranou celkového společenského a politicko - ekonomického kontextu, a proto i v judikatorní praxi, zejména Ústavního soudu (ÚS) se objevily nálezy, které se dotýkají sociálního státu a jeho úlohy.⁴

ČR se hlásí k principům právního státu a jako **materiální právní stát** musí dát skutečné záruky vymahatelnosti práva, tedy i v těch oblastech, které má zajišťovat sociální stát, pokud jím skutečně je.

Vzhledem k výše uvedeným nejasnostem i v rozhodovací praxi soudů, zejména Nejvyššího správního soudu a Ústavního soudu, najdeme různý přístup k výkladu práv a povinností v rámci zajišťování funkcí sociálního státu

Ve svém nálezu **Pl. ÚS 12/94** se ÚS podrobně zabýval z hlediska přezkumu ústavnosti zákonné úpravy sociálního zabezpečení:

„Ve všech existujících systémech sociálního zabezpečení jsou v různém poměru zastoupeny zásady solidarity a ekvivalence. Každý systém sociálního zabezpečení nese s sebou zvýhodnění nebo znevýhodnění určitých sociálních skupin podle toho, je-li preferováno spíše hledisko solidarity nebo upřednostňována zásada ekvivalence. Tato

¹ www.wikipedia.org

² Pečinka, B: Nová společenská smlouva Revue Politika, 20. 11. 2003, www.revuepolitika.cz.

³ Tošovský, M: Jak ukončit Pečinkovo paradigma, Revue Politika, 20. 1. 2004, www.revuepolitika.cz.

⁴ Veškeré nálezy ÚS jsou dostupné na www.concourt.cz/nalus.

úprava je vyhrazena zákonodárci, který nemůže postupovat libovolně, ale při stanovení preferencí musí přihlížet ke sledovaným veřejným hodnotám.“

V tomto nálezu ÚS zdůraznil odlišnost mezi základními lidskými a ekonomickými právy, zakotvenými v Listině základních práv a svobod¹. V oblasti ekonomické má zákonodárce podstatně širší prostor pro úpravu, a to i restriktivní, než je tomu v oblasti základních lidských práv a svobod. Nález **Pl. ÚS 2/08** upozornil na to, že sociální práva nemají na rozdíl od základních tzv. nezadatelných lidských práv, bezpodmínečnou povahu, a proto se jich lze domáhat pouze v mezích zákonů.

V citovaných nálezech je zřejmé, že ÚS sám sebe velmi omezoval a dal přednost již zakotvené právní úpravě. V těchto nálezech ÚS upřednostnil hledisko solidarity před ekvivalencí.

Ve svém nálezu Pl. ÚS 2/08 se ÚS podrobně zabýval výkladem **principu solidarity**, kde došel k následujícímu závěru:

Solidaritě lze z pohledu jednotlivce vnímat jako vnitřní či vnější. Do vnitřní solidarity, která je dána citovou blízkostí vztahu k ostatním, stát zpravidla nezasahuje, nebo jen velmi omezeně (viz rodinněprávní vztahy upravené zákonem o rodině). Vnější solidarita tuto citovou blízkost postrádá, a souhlas jednotlivce s jejím uplatňováním je proto zdráhavější. Jedná se například o solidaritu bohatých s chudými, schopných s méně schopnými, zdravých s nemocnými. Stát se v této oblasti uplatňuje svojí mocensko-vrchnostenskou funkcí velmi aktivně. Přes princip solidarity se uskutečňuje přerozdělování. Solidarita má své hranice. Nemůže mít natolik vychýlenou podobu, aby ji ti, které postihuje, pocíťovali jako nepřiměřenou, neproporcionální, nebo dokonce nespravedlivou a odňali jí svůj tichý souhlas. Ve jménu solidarity může stát postihovat pouze takovou část majetku schopného, aby současně nedestruoval aktivitu jeho výkonu a nedostal se za ústavní hranici ochrany majetku.

Bez ohledu na tato nálezy však byly podávány opakované soudní žaloby v oblasti důchodového zabezpečení, a to jak na starobní důchody, tak důchody invalidní nebo vdovské či sirotčí.

U starobních důchodů byl hlavní příčinou nejasný nebo dokonce diskriminační výpočet, založený na tzv. **koeficientu nárůstu, tedy redukcí výpočtového základu**, která je založena na § 15 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém zabezpečení. V tomto směru zákonodárce omezil příjem důchodce z veřejných rozpočtů, tedy podíl na výhodách sociálního státu, nad míru únosnosti.

¹ Ústavní zákon č. 2/1993 Sb., LSZP

Příklady výpočtu starobního důchodu:

Zaměstnanec	
Příjem cca 50% průměrné mzdy 100% průměrné mzdy 200% průměrné mzdy 300% průměrné mzdy	Důchod cca 88% příjmu – cca 9 000 Kč cca 42% příjmu – cca 10 000 Kč cca 29% příjmu – cca 14 000 Kč cca 15% příjmu – cca 15 500 Kč
OSVČ	
Příjem V roce 2007 – poslední započtený rok Průměrný čistý měsíční příjem pro účely odvodových povinností na sociální zabezpečení 23 833,67 Kč	Důchod V období srpen 2008 – leden 2009 49,16% z příjmu před odchodem do důchodu – 11 716 Kč Od února 2009 50,92% z příjmu před odchodem do důchodu – 12 137 Kč

Na základě podrobného rozboru, který se opírá i o výše uvedený propočet příjmů zaměstnance, došel ÚS k závěru, že redukce výpočtového základu u osob s vyššími příjmy, cca nad 25 000 Kč, zakládá tak značnou nerovnost, že je nutné tento výpočtový základ zrušit, a to s účinností od 30. 9. 2011. K tomuto zrušení došlo nálezem **Pl. ÚS 8/07**.

Tento nález však nebyl přijat jednomyslně, neboť s ním vyslovili nesouhlasné stanovisko soudci Musil a Nykodým, kteří zejména zdůrazňovali pojem mezigenerační solidarity a povinnosti státu zaručit minimální sociální standard. Tito soudci ve své argumentaci zdůraznili, že Ústavní soud vkročil a na území ekonomické a sociální politiky, které by mělo být vyhrazeno politické diskusi a zákonodárcům.

Poukaz na mezigenerační solidaritu a neexistující rezervy v systému důchodového pojištění nicméně neřeší samotnou podstatu sporu a to, zda povinné důchodové pojištění při neexistenci individuálních účtů důchodového pojištění a především nulové motivaci ze strany zákonodárce skutečně zaručuje adekvátní zabezpečení a důstojnost ve stáří. Samozřejmě je nutno vždy soudit konkrétní ekonomickou úroveň daného státu, avšak určitý návod k tomu dalo rozhodnutí německého Spolkového ústavního soudu, který ve svém nálezu zvaném „Hartz IV“ (BVerfG, 1 BvL 1/09 ze dne 9. 2. 2010) vyslovil, že „*platná německá zákonná úprava sociálních dávek vyplácených nezaměstnaným osobám a jejich nezletilým dětem nezaručuje důstojné existenční minimum a nectí principy sociálního státu, čímž porušuje článek 1 odst. 1 a článek 20 odst. 1 německé ústavy.*“¹

V judikatuře nejvyšších soudních orgánů států, považovaných za liberální sledujeme přezkum ústavních principů povinného sociálního pojištění zaměstnanců, do kterého přispívají zaměstnavatelé, především z pohledu možnosti snížit povinné příspěvky zaměstnavatelů nebo omezit nároky na výplatu pojistného plnění. I zde

¹ www.bverwg.de

hraje zásadní roli klíčová otázka, do jaké míry lze zasahovat do ústavně chráněného principu svobodného podnikání a práva vlastnit majetek.¹

Vždy je nutné posoudit, co je **přiměřené zabezpečení ve stáří**. Toto zabezpečení musí zaručit možnost opatřit si nezbytné sociální a zdravotní služby, neboť pouze tak lze zaručit důstojný život i pro ty osoby, které již samy nemohou být ekonomicky aktivní.

Lze tedy dovodit, že budoucí judikatorní praxe jak správních soudů, tak především Ústavní soud, se bude muset zabývat tím, jak vyložit právě neurčitý pojem důstojnost a přiměřenost zabezpečení s ohledem na konkrétní ekonomickou situaci státu. Určité kroky jsou patrné již i v rámci současné vlády, kdy pro rok 2009 byly nařízením vlády 283/2010 Sb. zvýšeny výpočtové částky - koeficienty pro výše uvedený redukční základ.

O sociálním státu, zejména sociálně demokratického typu lze rovněž těžko hovořit v podmínkách, kdy soudní moc není ochotna jednoznačně vymezit ústavní mantinely zásahu do práva vlastnit majetek. Moc zákonodárna není schopna stanovit hranici, při jejímž překročení již odvody do veřejných financí přestávají být únosné a začínají mít demotivující charakter. Moc výkonná, stejně jako politici, pak nenazývá povinné sociální a zdravotní pojištění jednoznačně, ač metodika Světové ekonomické organizace tyto povinné odvody do systému veřejných financí zařazuje mezi daně.

Z pohledu práva tedy ČR není sociálním státem, protože ústavněprávní hranice, at' již pro jakýkoli typ sociálního státu, nastaveny nejsou.

¹ www.supremecourt.gov; www.scc-csc.gc.ca

Identita sociálnej práce v súčasnej spoločnosti

Slavomír Laca¹

Resumé: I cez mnohé nepriaznivé skutočnosti, ktoré sociálnu prácu sprevádzajú od začiatku jej vzniku až po súčasnosť, má svoje miesto, ktoré zaujala v systéme vied o človeku. Stala sa integrálnou a veľmi dôležitou súčasťou celej vedy, hoc ju niekedy neakceptujú a nahrádzajú ju sociálnou pedagogikou. Čo je klamlivý úsudok.

V tomto príspevku sa chceme zamerať na základe analýzy postmoderného javu sociálnej práce, ktorej patrí v spoločnosti adekvátne miesto a že prináša veľa pozitíva pre ľudstvo. A nie je žiadnym príveskom sociálnej pedagogiky, lebo jej centrom pozornosti je v každom prípade človek. Preto je potrebné poukazovať na humanisticko-sociálny prístup, ktorý je svojou podstatou blízky jedine sociálnej práce. Sociálna práca a sociálna pedagogika sú dva rozdielne odbory a nie sú úplne identické. Sociálna práca má v svojej podstate rozrastajúcu tendenciu samostatnosti a jedinečnosti.

Kľúčové slová: Človek, Ľudská spoločnosť, Societa, Sociálna práca, Sociálna pedagogika, Vedná disciplína.

Identity of Social Work in Contemporary Society

Résumé: Despite many negative factors that accompany social work from the beginning of its inception to the present, has its place, which took in a science of man. It has become an integral and very important part of all science, it is sometimes accepted hoc and replaced by social pedagogy. What is deceptive accounting.

In this paper we focus on the analysis of the phenomenon of postmodern social work, which includes an adequate place in society and brings many benefits for mankind. A pendant is no social pedagogy, as the center of attention in any one case. It is necessary to highlight the humanistic-social approach, which by nature is close to social work only. Social work and social education are two different departments and are not completely identical. Social work is in essence expanding trend autonomy and uniqueness.

Keywords: Man, Human society, Society, Social work, Social education, Scientific disciplines.

Úvod

Súčasná doba, v ktorej žijeme je nová, neprehľadná, často nezrozumiteľná, plná závažných ekonomických a technických zmien a najmä sociálnych problémov. V zmysle civilizačných vln ju môžeme nazývať znalostnou, alebo vedomostnou spoločnosťou. Teda „*sekularizovanou postmodernou spoločnosťou*.“ V tomto príspevku chceme zhodnotiť na základe analýzy postmodernej spoločnosti, že sociálna práca pre spoločnosť priniesla rôzne pozitíva a užitočné postuláty.

¹ PaedDr. Slavomír Laca, PhD., Pracovisko: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, Bratislava, E-mail: slavomir.laca@gamil.com

Podobne ako život človeka a spoločnosti má svoju minulosť, svoje dejiny má aj sociálna práca. Sociálna práca musí byť spoločensko-kritická vedná disciplína, aby obmedzovala a postupnými krokmi odstraňovala nedostatky sociálnej nespravodlivosti. Pretože mnohé spoločenské podmienky zabraňujú realizácii životných úloh jednotlivých ľudí a majú vplyv na plnenie ľudskej spoluúčasti na zlepšovaní society. Sociálna práca podporuje sociálne zmeny orientované na riešenie problémov v medziľudských vzťahov, pomáha ľuďom zlepšovať svoje životy prostredníctvom pomoci zameranej na rozvoj schopností robiť slobodné rozhodnutia.

Sociálna práca patrí do skupiny sociálnych vied a z vývojového hľadiska sa radí k pomerne mladým vedným odborom. Ako interdisciplinárny vedný odbor vzniká až na určitom stupni vývinu sociálneho, filozofického, ekonomického a spoločenského myslenia, ale v zmysle sociálnej pomoci má svoje korene už v počiatkoch ľudstva.

1 Sociálna práca ako vedná disciplína v postmodernej spoločnosti

Sociálna práca, ako spoločensky akceptovaná forma pomoci je prítomná v ľudskej histórii od jej počiatku. Objavenie sa situácií, ktoré okolie hodnotí ako problémové a reakcia okolia na nich ukázali, že už v minulosti sa riešili tieto obtiažne situácie v živote jednotlivcov či skupiny ľudí za podpory okolia. Všeobecné dejiny sociálnej práce skúmajú historický proces postupného prechodu od jednoduchších foriem k vyšším formám sociálnej starostlivosti, sociálnych inštitúcií, sociálneho zabezpečenia a sociálnej práce, ako aj rozvoj sociálnej teórie v jednotlivých etapách spoločenského vývinu (Tokárová, 2003).

Z hľadiska vývoja sociálnej práce môže byť medzníkom inštitucionalizácia sociálnej práce. Dejiny sociálnej práce sa tak budú deliť na obdobie do inštitucionalizácie sociálnej práce (náhodná, neorganizovaná) a obdobie po inštitucionalizácii sociálnej práce (ako profesie). „Začiatky sociálnej práce v jej náhodnej neorganizovanej podobe sa spájali s kresťanstvom a s pomocou chorým, starým, opusteným či so starostlivosťou o siroty“ (Oláh, Schavel, 2006, s. 23). Napriek postupnému vývoju pojmov používaných touto postupne sa formujúcou pomáhajúcou profesiou, môžeme korene sociálnej práce hľadať všade tam, kde sa hovorí o opatere žobrákov, chorých, starostlivosti o chudobných a sociálnej pomoci.

Východiská sociálnej práce ako odbornej disciplíny tvoria teoretické poznatky mnohých spoločenských vied, hlavne z psychológie, pedagogiky, sociálnej pedagogiky, sociológie a svoj ideologický základ čerpá i z filozofie. Je ovplyvnená rôznymi faktormi najmä kultúrou, morálkou, historickou tradíciou, spoločenskými hodnotami a zvykmi danej krajiny. Preto sa i sociálna práca jej obsah či metódy vyvíjala v jednotlivých krajinách podľa špecifických potrieb sociálnej starostlivosti a sociálnej politiky.

Sociálna práca je spoločensko-vedná disciplína i oblasť praktickej činnosti. Jej cieľom „je odhaľovanie, vysvetľovanie, zmierňovanie ale aj riešenie sociálnych problémov, akými sú chudoba, zanedbávanie výchovy detí, diskriminácia určitých skupín, delikvencia mládeže či nezamestnanosť. Opiera sa na jednej strane o rámec spoločenskej solidarity a na strane druhej o ideál napĺňania individuálneho ľudského potenciálu, ako na to poukazuje Matoušek (2003). Špecifickou činnosťou tejto vednej disciplíny, ktorú rozoberáme je smerovanie a zlepšovanie vzájomného prispôsobovania sa jednotlivcov a sociálneho prostredia, v ktorom žijú. Sociálnu prácu (Matoušek, 2003, s. 55) definuje ako „spoločenskovednú disciplínu aj oblasť praktickej činnosti, ktorej

cieľom je odhaľovanie, vysvetľovanie, zmiernňovanie a riešenie sociálnych problémov. Opiera sa jednak o rámec spoločenskej solidarity, jednak o ideál naplňania individuálneho ľudského potenciálu.“

V užšom slova zmysle je sociálna práca priamy, zámerný a pripravený kontakt sociálneho pracovníka s klientom, pričom klientom môže byť jednotlivec, rodina, skupina alebo komunita. Jeho účelom je stanovenie sociálnej diagnózy a následne aj sociálnej terapie, ktorej súčasťou je sledovanie a hodnotenie výsledkov poskytovanej starostlivosti.

V širšom slova zmysle sú to rôzne sociálne opatrenia, administratívno-technické postupy, účelné a odborné využívanie odborných posudkov a spolupráca s odborníkmi v oblasti starostlivosti o človeka.

Podstatu sociálnej práce svojím obsahom vystihuje definícia na ktorej sa zhodla Slovenská expertná skupina projektu PHARE č. 9618.03, ktorá sociálnu prácu definovala ako „špecifickú odbornú činnosť, ktorá smeruje k zlepšovaniu vzájomného prispôsobovania sa jednotlivcov, rodín, skupín a životného prostredia, v ktorom žijú, a k rozvíjaniu sebaúcty a vlastnej zodpovednosti s využitím schopností osôb, medziľudských vzťahov a zdrojov poskytovaných spoločnosťou. Je službou klientom (jednotlivcom, skupinám, komunitám), ktorú je možné charakterizovať pojmami pomoc, podpora a sprevádzanie“ (Tokárová, A., 2003, s. 278).

V súčasnej dobe sa stretávame i s vymedzením cieľov sociálnej práce, ktoré sa opierajú o koncept sociálneho fungovania. Nielen akademici, ale i niektoré národné asociácie sociálnych pracovníkov sa prikláňajú k vymedzeniu cieľov sociálnej práce s využitím konceptu sociálneho fungovania. Americká asociácia sociálnych pracovníkov (NASW) definovala ciele sociálnej práce nasledovne: „Sociálna práca je profesionálna aktivita zameraná na pomoc jednotlivcom, skupinám či komunitám zlepšiť alebo obnoviť ich schopnosť sociálneho fungovania a na tvorbu spoločenských podmienok priaznivých pre tento cieľ“ (Matoušek, O., 2001, s. 184). Z uvedených definícií môžeme konštatovať, že vednej disciplíne sociálnej práce patrí patričné miesto v societe.

1.1 Sociálna práca verzus sociálna pedagogika

Sociálna práca ako vedná disciplína má veľmi veľké súvislosti s vedným odborom zvaným sociálna pedagogika. Zástancovia vedného odboru sociálna práca tvrdia vo svojich výrokoch, že sociálna pedagogika nie je schopná pojať celú zložitú sociálnu prácu. Z jednoduchého dôvodu, a to, že spoločenské pomery v societe sa stali veľmi zložitými problémami sociálno-ekonomického charakteru. Požiadavky na spôsob života a zdolávanie týchto problémov sa stali takými zložitými a možnosti zlyhania sú také rozmanité, že si vyžadujú zvláštne štúdiá odborníkov z radu sociálnej práce. Autorka J. Hroncová (2001) uvádza, že sociálna pedagogika je skôr teoretická disciplína, naproti tomu sociálna práca vychádza z praktickej intervencie – sociálnej starostlivosti. Podľa A. Salomonovej (In: Oláh, Schavel, 2006, s. 28), ktorá je považovaná za priekopníčku v oblasti sociálnej práce, „je cieľom sociálnej starostlivosti maximálny rozvoj celej osobnosti vedomým prispôbením sa človeka jeho okoliu alebo prispôbením okolia požiadavkám a schopnostiam človeka. Úlohou sociálnej práce je: podporovať a rozvíjať u človeka schopnosti, ktorými disponuje; zachovať a chrániť tieto schopnosti;

predchádzať a zabraňovať poškodeniu záujmov človeka a obnovovať stratené schopnosti, reparovať a vyrovnávať poškodenia, zaopatrovať a chrániť bezmocných.“

Sociálna pedagogika a sociálna práca nie sú dva úplne rozdielne odbory, ale nie sú ani úplne identické. Skôr sa vytvára predstava spojiť ich, konvergovať do jedného celku. Téza konvergenencie nehovorí o úlohách, rozpade, prípadne spojení oboch oblastí, ale o spoločnom rozvoji sociálnej pedagogiky a sociálnej práce v smere rozrastajúceho sa súladu so zohľadnením ich samostatnosti a jedinečnosti.

Rozdiel medzi sociálnou pedagogikou a sociálnou pracou predkladá i F. Vízdal. Podľa neho je cieľom sociálnej pedagogiky pomáhať v ťažkých životných situáciách ľuďom, ktorí majú problém zvládajúť požiadavky života a potrebujú pomoc. „Jedná sa vlastne o výchovu jedincov z rizikových a znevýhodnených sociálnych skupín. Naproti tomu sociálna práca iba poskytuje pomoc tým, ktorí sa ocitli v ťažkej životnej situácii a potrebujú pomoc“ (Vízdal 2006, s.38).

Rozdiel medzi sociálnou pracou a sociálnou pedagogikou vidí B. Kraus (2001) v niekoľkých aspektoch:

- **Sociálna práca** je úzko prepojená so sociálnou politikou konkrétneho štátu; **sociálna pedagogika** súvisí s politikou výchovnou - vzdelávacou v konkrétnej spoločnosti.
- **Sociálna práca** sa zameriava na riešenie nepriaznivých sociálnych situácií; v **sociálnej pedagogike** ide viac o prevenciu. (Spoločné ciele obidvoch vedných disciplín môžeme pozorovať predovšetkým v oblasti sekundárnej a terciárnej prevencie, ktorá je zameraná na pomoc rizikovým osobám, ktoré ju akútne potrebujú. A vyžaduje si to ich životná situácia).
- Prítomnosť nielen sociálne problémových situácií v spoločnosti vyčleňuje tzv. cieľovú klientelu **sociálnej práce**; **sociálna pedagogika** sa orientuje na celú ľudskú populáciu, u nej chce presadzovať zdravý spôsob života.
- **Sociálna práca** sa sústreďuje na zmenu v oblasti konania a správania osôb; **sociálna pedagogika** sa usiluje prostredníctvom sociálnej výchovy, teda procesom zámerného zamerania a formovania osobnosti, o zmenu konkrétnej osobnosti.
- **Sociálna práca** vychádza zo skutočnosti, že vzťah medzi jedincom a ľudskou spoločnosťou je narušený nejakou odchýlkou od stanovenej normy - deviácia; **sociálnu pedagogiku** nezaujíma vzťah človeka a spoločnosti skrze sociálnu deviáciu, ale ide jej o dlhodobý zámer s konkrétnymi cieľmi pri formovaní zdravého životného štýlu jedinca.
- **Sociálna práca** ako vedný odbor sa primárne zameriava a poukazuje na potreby základné a fyziologické; **sociálna pedagogika** sa skôr zaujíma o potreby najvyššie, tzv. metapotreby.
- **Sociálna práca** sa zaujíma o jednotlivých klientov s pragmatickým postojom s cieľom minimalizovať riziko spojené s jeho konaním; cieľom **sociálnej pedagogiky** je zmena osobnosti klienta - jedinca.
- V **sociálnej práci** je dôležitým momentom dospenie k ukončeniu práce s klientom, a taktiež naplneniu vopred stanoveneho cieľa, kedy sa práca s jednotlivým klientom končí;

sociální pedagogika pracuje s ľudským jedincom i po odstránení a zvládnutí problémov.

B. Kraus (2008) sa domnieva, že súčasný vývoj oboch vied, tak sociálnej práce, ako aj sociálnej pedagogiky je potrebný. Samozrejme je nutnosťou poukazovať na ich rozdiely, ale najmä v praxi sa prístupy sociálnej pedagogiky a sociálnej práce prelínajú. Sociálni pedagóg i sociálny pracovník pracuje s rovnakou klientelou a s rovnakými alebo podobnými situáciami, s rovnakými metódami, a čo je hlavné, ide im o naplnenie rovnakého cieľa .

Súčasnú teoretickú prístupu riešenia vzťahu sociálnej pedagogiky a sociálnej práce, nie sú až tak jednoznačne vymedzené. Je logické, že súčasná sociálna pedagogika ako taká nadobudla charakter sociálnej vedy, že rôzne oblasti problémov vníma nielen z hľadiska výchovy, ale i spoločnosti. Tým pádom sa spája výchova a jednotlivé sociálne podmienky, a tak sa postupne rozvíja kriticko-emanipačný prístup. Prepojenie sociálnej pomoci a výchovy je pôvodná myšlienka sociálnej pedagogiky, takto v sebe zahŕňa perspektívu sociálnych vied. Približuje sa tým k sociálnej práci.

Prekonávanie rôznych životných situácií v živote ľudí sa pokladá za individuálne vedenie života a sociálno spoločenských situácií, a tu môžeme umiestiť a zaradiť vznik sociálnych problémov na stranu ľudskej spoločnosti. Nakoniec sa pozeráme na tento variant sociálnej pedagogiky ako na úplnú sociálno-vedeckú disciplínu, ktorá nepochopením reaguje na problémy spoločnosti, ktoré jej neprináležia. Na tieto úsudky reagujú jednotliví vedci a odborníci zaoberajúci sa vednou disciplínou o sociálnej práci. „Rozvinutie paradigmy orientovanej na každodenný, žitý svet, ktorý je spojený nielen s pedagogicko-výchovnými, ale aj právnymi, etickými, sociologickými a ekonomickými faktormi a otázkami, ktoré sa zaoberajú tak sociálnymi problémami a určitými životnými situáciami, ako aj otázkami prekonávania životných situácií“ (Rauschenbach 1991, s. 287) má za úlohu skúmať a rozoberať sociálna práca vo svojej podstate. Zástancovia a odborníci v oblasti sociálnej práce zvyčajne poukazujú na spoločenské súvislosti a pomery, ktoré sa stali veľmi zložitými a neprehľadnými a zodpovedajúc tomu narástli aj nároky na sociálnu prácu ako na vedný odbor. Požiadavky na spôsob života v spoločnosti a zdolávanie problémov ľudí sa stali takými zložitými a možnosti zlyhania sú také rozmanité, že si vyžadujú pomoc od vedy, ktorá sa zaoberá týmito problémami – sociálnej práce..

Medzi zástancami sociálnej pedagogiky, vedy o sociálnej práci, aj zástancami teórii existuje konsenzus o tom, že „profesia relevantná sociálnej práci potrebuje vedecký základ pre reflexiu“ (Geöppner 2008, s. 131). Sociálnej práci neposlúži eklektické a nekonštruktívne menu z nejakých teórií, ani sociálna pedagogika, ktorá zmenila svoj charakter na sociálnu vedu a to z dôvodu toho, že sociálna práca sa má podieľať „na umožnení všetkým ľuďom rozvíjať svoj potenciál v najširších dimenziách ľudskej existencie, so zjavným zámerom rozvojových tendencií a prejavom spolupatričnosti. „Prostredníctvom poznania a konkrétnych analýz teórii, ktoré sa zaoberajú ľudským správaním, využívať všeludské hodnoty na obohacovanie vlastných životov ľudí s rešpektovaním rovnosti, spravodlivosti a dôstojnosti všetkých ľudí“ (Strieženec, 2006, s. 139).

Veda o sociálnej práci je ako základ reflexie z hľadiska teórie vedy nepostrádateľná, pretože k praktickým záležitostiam pristupuje skutočne otvorene a transdisciplinárne, pretože vie zabezpečiť a najmä premeniť jednotlivé životné

problémy poznania na problémy konania. A tie reflektuje, samozrejme sleduje v transdisciplinárnej rovine a tým ju robí praktickou vedou, akou sociálna práca je. Novotná a Schimmerlingová (1992) hovoria o sociálnej práci ako o umení vychádzať s ľuďmi a viesť ich, a to na základe získaných odborných vedomostí i praktických skúseností. Ako sociálna práca, tak i sociálna pedagogika predstavujú zaujímavé prípady na široko rozsiahle štúdium toho, aké prednosti a výhody nám určitý spôsobom nazerania prinesú. O tom svedčia rôzne prístupy pri ich riešení ako to uvádza J. Hroncová a kol. (2001).

Prvý prístup je diferencovaný, ktorý je typický pre angloamerickú oblasť, kde je snaha o oddeľovanie sociálnej pedagogiky a sociálnej práce. Sociálna práca v tomto ponímaní vychádza z amerického modelu a pojmu „*Social work*“ a dištancuje sa od „*pedagogizácie svojho odboru*“.

Druhý prístup je identifikačný, ktorý sa stotožňuje so sociálnou prácou a sociálnou pedagogikou pod označením „*Socialwesen*“ a je príznačný najmä pre nemecky hovoriace krajiny.

Tretí prístup je konvergentný, ktorý je typický pre súčasné tendencie smerujúce k zblížovaniu sociálnej pedagogiky a sociálnej práce v našej krajine, teda na Slovensku.

Súčasný vývoj sociálnej pedagogiky a sociálnej práce podľa Krausa (2008) a ďalších sociálnych pedagógov, ktorý sa touto problematikou zaoberajú, „speje k postupnej konvergencii oboch disciplín a k minimalizácii rozdielov medzi nimi.“ Celkom, ktorý spája oba vedné odbory, sociálnu pedagogiku a sociálnu prácu, sú sociálne služby vyjadrujúce záujem spoločnosti o pomoc, podporu a starostlivosť o ľudí, ktorí sa ocitajú alebo ocitli v zložitých a niekedy aj neriešiteľných životných, ekonomických, či sociálnych situáciách.

Sociálna pedagogika si musí ponechať názor, že je vhodná na prebratie jednotlivých úloh praktickej vedy pre sociálnu prácu. Treba ju chápať z nášho hľadiska ako pomocnú vedu a „spolupracovníčku“ pre sociálnu prácu, lebo jej prístup je pozitívne orientovaný na každodenný život a problémy jednotlivcov či skupín v spoločnosti, ktoré so sebou prináša. Samozrejme, sociálna práca ako veda je svojimi univerzalistickými nárokmi svojho programu nápomocná a má pomáhať pri rozvoji sociálnej pedagogiky v rámci svojich možnosti a hraníc ako vedy. Lebo veda je „zvláštna forma ľudského poznávania podľa zvláštnych pravidiel a postupov, o ktorých možno diskutovať“ (Geöppner 2008, s.144). Jej najvšeobecnejším cieľom je skúmanie sveta takého, aký by mal byť, alebo aký by sme si ho priali.

Premýšľanie o sociálnej pedagogike a sociálnej práci sa musí, či chceme alebo nie, postaviť zoči-voči. A obidva tábory musia vzájomne poukázať na svoje silné a slabé stránky a pritom si obojstranne a recipročne pomáhať. Hoci vieme, že pohľady a argumenty na obe vedné disciplíny sú niekedy rozdielne, ktoré nevznikli pred desaťročím či storočím, na úsvite vekov sa takto polarizovali. Zásadne názory sociálnej pedagogiky a sociálnej práce by sa mali zastaviť a oba tábory by si mali vyjsť v ústrety a navzájom sa tolerovať a akceptovať ako súčasť spoločensko - humánnych vied.

Záver

Sociálna práca je v neustálom vývoji, ktorý je spôsobený stále sa vyvíjajúcou situáciou v spoločnosti. A to jednak vplyvom spoločenských zmien súvisiace s technizáciou a

globalizáciou sveta, ale i nárastom sociálnych tém, ktoré musí v rôznych podobách riešiť spoločnosť.

V sociálnej práci platí viac než v ktorejkoľvek inej disciplíne, že jej ciele sa menia so zmenami spoločnosti v konkrétnom čase a na konkrétnom území. Sociálna práca má svoju históriu, ale stále je vnímaná ako mladá veda, ktorá si hľadá svoj okruh pôsobenia. Jej samotné pôsobenie, formy a metódy jej dávajú veľký tvorivý potenciál a možnosti vstúpiť do najrôznejších sfér sociálnych činností. V oblasti sociálnej sa stretáva s vedným odborom sociálna pedagogika, kde si navzájom pomáhajú a prelínajú sa. I cez tieto vzájomné prelínanie sa tieto disciplíny vyvíjajú samostatne, vytvárajú si vlastné teórie a okruh praxe, v ktorom sa budú realizovať a teda prirodzene sa stretávať, lebo majú veľa spoločného.

Zoznam použitej literatúry

1. GEÖPPNER H. J. – HEMMLÄN J.: *Rozprava o vede a sociálnej práci*. Bratislava : Sv. Alžbeta, 2008. ISBN 978-80-89371-33-7.
2. HRONCOVÁ, J. – HUDECOVÁ, A. – MATULAYOVÁ, T.: *Sociálna pedagogika a sociálna práca*. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta UMB, 2000. ISBN 80-8055-476-5.
3. KRAUS, B.: *Základy sociální pedagogiky*. Praha : Portál, 2008, ISBN 978-80-7367-383-3.
4. KRAUS B. - POLÁČKOVÁ, V. a kol.: *Člověk - prostředí – výchova. K otázkám sociální pedagogiky*. Brno : Paido, 2001. ISBN 80-7315-004-2.
5. MATOUŠEK, O., et al.: *Metódy a řízení sociální práce*. Praha : Portál, 2003. ISBN 80-7178-548-0.
6. MATOUŠEK, O.: *Slovník sociální práce*. Praha : Portál, 2003. ISBN 80-7178-549-0.
7. MATOUŠEK, O., et al.: *Základy sociální práce*. Praha : Portál, 2001. ISBN 80-7367-002-X.
8. NOVOTNÁ, V. - SCHIMMERLINGOVÁ V.: *Sociálne práce, jej vývoj a metodické postupy*. Praha : Karolinum, 1991. ISBN 83-7164-109-5 26.
9. OLÁH, M. - SCHAVEL, M.: *Úvod do štúdia a dejín sociálnej práce*. Bratislava : Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety n. o., 2006. ISBN 80-969449-6-7.
10. RAUSCHENBACH, Th.: *Das sozialpädagogische Jahrhundert. Analysen zur Arbeit in der Moderne*. Weinheim : Juventa, 1991.
11. STRIEŽENEC, Š.: *Teória a metodológia sociálnej práce*. Trnava : Tripsoft, 2006. ISBN 80-969390-4-1.
12. VÍZDAL, F. *Sociální pedagogika jako věda o formativním účinku sociálních interakcí*. Brno : IMS In: *Sociální pedagogika v teorii a praxi*, 2006, ISBN 80-902936-7-0.
13. TOKÁROVÁ, A., et al. : *Sociálna práca – Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. Prešov : Akcent print, 2003. ISBN 80-968367-5-7.

Několik poznámek k rizikům sociální práce duchovních

David Bouma¹

Abstrakt: Ačkoliv se církev těší již dvě desítky let svobodě a období perzekuce duchovních skončilo s návratem demokracie do naší země, k úplnému vymizení násilí páchaného na duchovních v porevoluční éře nedošlo. Rizikovost práce duchovních nesouvisí však již se státní represí, ale s nebezpečím, které je spojeno s prací s některými skupinami lidí (narkomani, propuštění vězni, bezprizorní mládež, atd.). Několik případů brutálního násilí a vražd duchovních z let devadesátých i z první dekády 21. století souvisí právě s jejich sociální angažovaností. Paradoxně se tak duchovní stal obětí osob, kterým pomáhal. Příspěvek by chtěl připomenout a analyzovat pravděpodobně nejznámější kauzu tohoto druhu – vraždu katolického kněze a lékaře Ladislava Kubíčka (†11.9.2004) a uvést okolnosti a souvislosti dalších méně známých případů. Pokusíme se odpovědět na otázku, do jaké míry je riziko spojené se sociálním, charitativním a pastoračním působením duchovních nezbytné a do jaké míry se dá snížit. Ukážeme, jakým rizikům jsou duchovní při své práci vystaveni, v čem se tato rizika shodují s riziky ostatních sociálních profesí a v čem spočívá jejich specifická.

Klíčová slova: riziko, násilí, sociální práce, pastore, duchovní

Abstract: The author studies in his paper the problems and risks of pastoral care and especially the social dimension of this care in the context of Czech Republic. He differentiates between external risks (lack of interest toward the Church and aggressiveness in the Czech society) and internal risks (to high expectation of the faithful community, fixation of immature persons and Burnout syndrome). The author incorporates a list of victims of violence in the clergy in the last twenty years.

Keywords: social work, clergy, risks, violence, Czech society, pastoral care, Burnout syndrome

Především je třeba na začátku vysvětlit, z jakých důvodů tento příspěvek patří na konferenci a do sborníku věnované rizikům v sociální práci. Práce duchovních křesťanských církví² má zpravidla těžiště v náboženském „provozu“ té které farnosti, obce či komunity. Nicméně povětšinou má služba duchovních také jakýsi sociální rozměr. Za farářem, pastorem či kazatelem přichází řada lidí, kteří nemají nějaké explicitní náboženské téma či potřeby, ale jsou v tíživé situaci nejrůznějšího druhu a doufají, že u církevního profesionála najdou pochopení a pomoc. Krom toho někteří duchovní iniciativně vyrážejí do domovů důchodců, nemocnic, věznic, mezi drogově závislé, HIV pozitivní, pracují s imigranty, bezdomovci, atd. atp. Duchovní je tedy – funkčně nahlíženo – tak trochu úředníkem (matriky, komunikace s úřady, např. s památkáři), pak samozřejmě – poněkud nepěkně řečeno – obřadníkem (křtiny, svatby,

¹ ThLic. David Bouma, Katedra kulturních a náboženských studií, PdF UHK.

² V katolické církvi a zejména v církvích reformovaných se jedná o muže i ženy. Katolická církev svěřuje odpovědnou pastorační práci také řeholnicím, nesevěti však ženy na jáhenky a kněze.

pohřby, bohoslužby), a v neposlední řadě též tak trochu sociálním pracovníkem. Zejména v Jižní Americe je velmi akcentován onen sociální rozměr křesťanství, jehož ideovým základem má být teologie osvobození.¹ Sociální, resp. charitativní náboj definuje ovšem i křesťanství evropské a mohli bychom jej – v pořadí priorit – zařadit hned za teologické, spirituální, liturgické a vzdělávací úsilí evropských církví.

Duchovní se tedy setkává s obrovským množstvím lidí, kteří s sebou přinášejí svoje otázky, vize, úzkosti, radosti a někdy také riziko – téma, o které jde v tomto příspěvku. Riziková je i samotná profese duchovního, jak ukážeme později. Zamysleme se tedy, v čem se nebezpečí pastorační práce *podobají* a v čem se možná *liší* od rizik ostatních sociálních služeb, práce a pomoci. Podobají se jistě kontaktem s „rizikovými“ lidmi: agresivními jedinci, mentálně retardovanými jedinci, jedinci psychicky narušenými vlivem alkoholu a drogy, depresivně laděnými jedinci, jedinci propuštěnými z výkonu trestu, psychicky narušenými „klienty“, tzv. kverulanty,... Všichni tito lidé dříve či později zazvoní na faru, případně vyhledají duchovního jinde. Podobné jsou i způsoby, kterými duchovní snižuje rizika spojená s jejich blízkostí: snaží se aktivně naslouchat, pokouší se klást ty správné otázky, chce se zorientovat a v rámci možností efektivně pomoci. Stejně je i to, že ne vždy se „interakce“ podaří, a tak leckterý duchovní ví, co je konfliktní situace, konflikt, tu a tam incident a výjimečně i kriminální agrese. Potud shoda. Existují též rizika subtilnější povahy přicházející z nitra duchovního. I ta se často podobají potížím ostatních pomáhajících profesí: vyčerpání, vyhoření, pokušení ke zneužití důvěry a profesionální převahy, dále pak frustrace z neúspěšnosti, nevděčnosti a nedocení a mnoho dalších negativních stavů a pocitů, které se někdy na dlouho usídlí v duši toho, jenž se snaží angažovat pro druhé.

Kde jsou však specifická rizika pastorační práce? V čem spočívá její zvláštní náročnost a nebezpečnost? Dříve než se pokusíme některá rizika pojmenovat, můžeme je pracovníčně rozdělit do dvou skupin, a to na rizika vnější a rizika vnitřní. Striktní rozdělení by však neodpovídalo složitosti života. Vždyť každé vnější riziko začíná být problémem teprve tehdy, když začne deptat, případně ničit fyzické či psychické zdraví, když se tedy dostane nějak „dovnitř“ lidské existence. Platí to i naopak - rizika vnitřní dostávají podobu akutního (a posléze někdy chronického) problému většinou až v souvislosti s vnější situací a objektivními okolnostmi. Začněme u rizik, která mají svůj hlavní zdroj mimo subjektivitu sociálně nasazeného pastoračního pracovníka.

1. Nevůlné klima. Rizikovost pastorační práce v České republice, včetně jejího sociálního rozměru, zvyšuje specifické společenské klima, které není křesťanským církvím příliš nakloněno. Rozdíl mezi společenským oceněním nebo přinejmenším respektem k práci duchovních v Česku a sousedních zemích jako je Slovensko, Polsko, Rakousko a Bavorsko je značný. Není tématem tohoto příspěvku zmíněný – podle mínění mnohých markantní – rozdíl ve společenské atmosféře podrobně analyzovat. Asi stačí připomenout, že v české společnosti zejména u starší generace přežívají ještě jakési tradované resentimenty vůči austrokatolicismu podunajské monarchie a že zejména

¹ vyznačuje se sociálně-kritickým programem a angažovaností ve prospěch chudých. Teologie osvobození je levicově orientovaná a v řadě ohledů se inspirovala marxismem. Svě jméno dostala po knize *Teología de la liberación* Gustava Gutiérreze. Z katolického prostředí se rozšířila i do protestantských kruhů a inspirovala podobné směry v africké a asijské teologii i černou teologii v USA. Římskokatolická církev, konkrétněji Kongregace pro nauku víry, přistupuje k těmto teologickým tendencím – mírně řečeno – poněkud zdrženlivě.

mohutná proticírkevní kampaň komunistického režimu trvale ovlivnila mnohé. Když vezmeme do úvahy též neobyčejně nízké náboženské vzdělání Čechů, určitou komunikační neohrabanost majoritní katolické církve a dosti špatný mediální obraz právě jmenované instituce, nelze se divit, že část občanů naší vlasti reaguje na přítomnost duchovního – sebelépe míněnou – s určitými rozpaky. Tato atmosféra ledačos komplikuje a vytváří riziko, že církev a společnost spolu nebudou – ke škodě obou stran - dostatečně komunikovat a spolupracovat. Ani z pozic nové religiozity či nové náboženské kultury (meditační techniky, holotropní dýchání, různé relaxační praktiky, ale také nauky o reinkarnaci či o duchovních sférách, se kterými člověk může komunikovat či do jisté míry disponovat) přítomné zejména ve větších městech jako nová náboženství, jindy jako elementy nové či současné spirituality, není duchovní tradičních křesťanských církví vnímán jako příliš užitečný člověk. Kolika neuskutečněným dobrým počínům a projektům - ať na lokální, regionální či státní úrovni - chybělo trochu oné nezbytné předchozí sympatie, bez které není možné žádné porozumění. Tato skutečnost je a zůstává riziková. Riziková pro společnost, že se odstříhne od svých autentických spirituálních kořenů, riziková pro církev, že se s pocitem ukřivděnosti stáhnou za zdi svých kostelů a modliteben.

2. Individuální agresivita versus systémová bezbrannost. Dalším rizikem je, že duchovní většinové katolické církve obývají často farní budovy sami. Pokud se čtenáři zdá tato poznámka směšná, necht' ví, že právě tato okolnost skutečně zvyšuje rizikovost mnohdy obětavé práce duchovních. Když uděláme částečnou bilanci vražd duchovních posledních dvaceti let, ukáže se, že jsou povětšinou výsledkem neblahé kombinace *osamocenosti* a *důvěřivosti* kněží. Právě nedostatek opatrnosti, který je rubem životního stylu „se srdcem na dlani“, si u některých vybral daň nejvyšší. Jmenujme pouze útoky, které skončily smrtí. 20. prosince 1989 byl zavražděn devětasedmdesátiletý farář Josef Konopistký z Načeradce na Benešovsku. V červenci 1990 sedmašedesátiletého duchovního Jaroslava Kadlece z pražského kostela Na Slupi utloukl neznámý pachatel. 19. dubna 1995 v budově farního úřadu ve Čkyni na Prachaticku bylo nalezeno tělo sedmdesátiletého katolického faráře Jana Preislera. Kněz zemřel předchozího dne po útoku pachatele, který ho zranil na hlavě a zasadil mu sedm bodnořezných ran. 15. září 1996 na faře v Brandýse nad Labem byl zavražděn sedmašedesátiletý římskokatolický farář Jaroslav Zbořil. Před smrtí poskytl čtyřiařicetiletému bezdomovci Josefu Florovi práci. Flora osudného dne zasadil faráři 13 bodných ran. Soud mu vyměřil 13 let ve věznici se zvýšenou ostrahou a Vrchní soud mu trest později zkrátil na 11,5 roku. 22. října 2002 katolického faráře Cyrila Vrbíka z Dubu nad Moravou na Olomoucku zabil vrah sekerou přímo před farou. Vrah, tehdy devětadvacetiletý Dušan Kazda z Kralic na Hané na Prostějovsku, byl odsouzen k doživotí. Kněz mu v noci otevřel, ošetřil jeho zraněnou ruku a ten se mu "odvděčil" tím, že ho brutálně zavraždil.¹ 11. září 2004 dva pachatelé (z toho jeden mladistvý) vážně poranili a pak zaživa

¹ Zejména k této kauze lze dohledat celou řadu článků a informací. Rozhodně lze doporučit článek věrohodně dokumentující radikální a dlouhodobou proměnu Dušana Kazdy. Srov. „Zabil kněze a nyní přijal svátost břimování“, Katolický týdeník 15/2009.

upálili v Třebenicích na Litoměřicku osmasedmdesátiletého faráře MUDr. Ladislava Kubíčka. V posledním případě, jak rekonstrukce vraždy ukázala, mohl kněz volat o pomoc, ale neučinil tak, aby neohrozil starší paní, která v objektu pobývala.¹ Ve smutném výčtu – ilustrující rizikovost pastorační práce – se sice nacházejí pouze starší duchovní, neznamená to však, že by k „mladším ročníkům“ byli lupiči a lidé s chutí zabíjet milosrdnější. V posledních letech např. v hradecké a litoměřické diecézi došlo ke dvěma explicitně vražedným útokům na duchovní středního věku. To, že neskončily tragicky, bylo důsledkem dobré zdravotní a fyzické kondice obou napadených. Oba případy spojuje i fakt, že útočníci požádali duchovního, aby jim poskytl bezplatné „taxikářské“ služby a že oba pozdějším agresorům vyhověli. Je třeba připomenout, že tyto nesmírně tragické „excesy“, jsou jen nepatrným zlomkem z celkového počtu incidentů a kriminálních útoků (vloupání, rozbíjení oken, umístování výhružných a satanistických vzkazů a předmětů, noční zvonění a dobývání do farních budov, atd.). Není třeba zdůrazňovat, jak riziková je ve zmíněných situacích obecně rozšířená lidská netečnost, lhostejnost a zbabělost.

Opusťme nyní rizikové okolnosti vedoucí někdy až k tragédiím a věnujme se nyní rizikům „vnitřním“. Uvedme několik příkladů:

1. Nezkušenost v obraně. Dost možná je specifickým rizikem pastorační práce první pohled nenápadná skutečnost, „utkaná“ z nitky sebepojetí duchovního a vlákna očekávání, se kterým za ním lidé přicházejí. Pastor, kazatel či kněz je vnímán jako někdo, kdo je profesionálně „hodný“. Nadstandartní míru trpělivosti, obětavosti, pochopení a laskavosti pokládají mnozí z nich za svou povinnost. Samozřejmě je pak někdy psychologicky, morálně a společensky nesnadné, aby zvolili dostatečně asertivní a „sebezáchovné“ postupy, pokud jsou manipulováni, citově a morálně vydírání, případně jinak svými „klienty“ obtěžováni či finančně a materiálně „vytěžováni“. Např. v tomto roce se vyskytl v královehradecké římskokatolické diecézi případ, kdy farář dostal sebe i spravovanou farnost do rozsáhlých finančních potíží, jelikož byl neustále konfrontován s „urgentními“ případy tzv. potřebných lidí a zmíněný duchovní se cítil povinován pomáhat. Shrnutí: pro řadu duchovních je vzhledem k jejich poslání a očekávání okolí mimořádně těžké včas a s dostatečnou intenzitou „spustit“ obranné a sebezáchovné mechanismy.
2. Idealizace. Do určité míry jsou specifickým rizikem v pastorační práci problémy spojené s projekcí a psychologickým přenosem na osobu duchovního. Zmínili jsme již, že společenské klima v Česku je k duchovním lhostejné až hostilné, situace má však i druhou stránku. Mezi věřícími může být duchovní naopak předmětem až neúměrného očekávání, *apriori* obdivu a nepřiměřené idealizace. Pokud včas nezahájí jakousi zdravou „desakralizaci“ vlastní osoby v očích věřících, aniž by ovšem rezignoval na nedispensovatelné minimum povinností patřících k jeho sociální roli (o lidských a křesťanských kvalitách ani nemluvě), stává se nesvobodným a nebude schopen vytvořit nosné, trvalé a vzájemně prospěšné vztahy s lidmi, kterým chce sloužit.

¹ Srov. poutavý životopis vyhledávaného lékaře a kněze: M. SVATOŠOVÁ, *Až k prolítí krve*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005.

3. Riziko fixace a „guruizmu“. Celkem logicky tvoří „klientelu“ horlivého kazatele, pastora či kněze osoby nějak problémové: lidé z typicky špatného rodinného prostředí (rozvrácená rodina, střídající se druhové nebo družky jednoho z rodičů, rodiny alkoholiků nebo rodiny nefunkční atd.); jednotlivci z rodin nábožensky vlašných a povrchních, toužící v dospívání či rané dospělosti po opravdovém a ne pouze zvykovém náboženském životě; odrůstající děti velmi autoritativních otců, které na prahu dospělosti hledají opět silnou autoritu; děti z rodin citově extrémně chladných, lidé trpící svou osamělostí a nezakotveností; jednotlivci toužící po maximalistických formách náboženství (náročnost, nesmiřitelná opravdovost, elitní výběr členů apod.); lidé zklamaní nebo svým okolím neuznávaní, toužící po uznání a naplnění života; mladí lidé se silným sklonem k životnímu experimentování...¹ Výčet by mohl být dlouhý. Tyto osoby často hledají v duchovním otce, oporu, autoritu a jistotu, každý podle své osobní historie a osobnostního naladění. Je velkým rizikem, že duchovní přehlédne nebo dokonce připustí, aby se na něj tyto lidé fixovali, věnovali mu dlouhodobě ve svém vnitřním světě neúměrně velkou pozornost, aby z něj udělali svého guru. Ve hře kromě obvyklých psychologických procesů je též nesmírně silná náboženská dynamika a škody mohou být značné na obou stranách.
4. Riziko rezignace. Toto riziko ohrožuje řadu dobrých snah, činností a povolání, nicméně u osob v pastorační službě může být obzvlášť ničující. Lidé pracující v pomáhajících profesích v sobě udržují někdy i dlouhá léta určitý altruistický entuziasmus a idealismus a považovali by za prohru, kdyby jejich práce, kterou pocítují jako svůj životní úkol, sklouzla do rutiny, bezduchého „fungování“, neřku-li nějakého druhu pragmatického kalkulu. U duchovního však – a tak jsou vzdělávání a formování všichni budoucí církevní profesionálové – je spiritualita, niterná a upřímná motivace a vlastní duchovní zkušenost a autenticita naprosto zásadní. Člověk může být bezesporu dobrým programátorem, i když je nedůtklivý asociál. Stejně tak – bez vnitřní dispozice a zájmu o „věc“ a o lidi – lze dělat řadu zaměstnání. Práce duchovních je však vnímána jako poslání, a tak vnitřní rezignace, vyprázdnění, vyhoření a zcyničtění není jen velkou osobní prohrou, ale *ipso facto* ztrátou profesionality. Nezbyvá nic. Je velikou šancí, ale i největším rizikem pastorační práce: že funguje v podstatě jen ve dvou pásmech - všechno nebo nic. Buď duchovní udrží hluboký niterný kontakt s tím, co činí, včetně služby sociální, a jeho působení bude plodné, nebo si onu bytostnou blízkost neuchová a bude odsouzen ke sterilitě, kterou velmi rychle rozpozná i jeho okolí.

V našem textu jsme se pokusili uvést některá rizika pastorační práce. Určitě je toto téma pro mnohé vzdálené, možná dokonce vysloveně nesympatické. Přesto chce být drobným příspěvkem k poznání a porozumění mezi lidmi pracujícími ve sféře sociální a sféře pastorační. Vzájemný respekt a otevřená komunikace prospěje všem – profesionálům, nadšencům, ale především lidem, kterým chceme pomáhat.

¹ Uvedený výčet přebírám a poněkud vyjímám ze souvislosti z: A. OPATRŇY, Sekty jako pastorační problém i úkol, http://www.knihovna.net/KNIHA/0063_t.htm.

Rizikové faktory pri práci s rodinou

Renata Ilášová¹

Abstrakt: Kvalitné odborná práca sociálnych pracovníkov, rodinných poradcov a terapeutov napomáha pri vytváraní bezpečného a pre výchovu dieťaťa optimálneho prostredia. Objektom pomoci pri tejto forme sociálnej práce je rodina, ktorá navonok vystupuje ako jednotný systém. Rodina sa v niektorých prípadoch pred odbornými pracovníkmi uzatvára, vyhýba sa pomoci z „vonku“ čím znemožňuje alebo časovo predlžuje proces pomoci, nápravy alebo úpravy štruktúry rodiny, vzťahov v rodine atď. Autori odborných prác, ktorí upriamujú pozornosť na prácu s rodinou vymedzili oblasti, kde je zvýšená pravdepodobnosť výskytu rizík a rizikových faktorov pri sanovaní rodiny.

Kľúčové slová: Rodina. Rizikový faktor. Sanácia. Profesionálna pomoc. Sociálna intervencia

Abstract: Professional work of social workers, family counselors and therapists is depend on the quality of services and helping process as well. To assist the family in creating a safe and optimal child protection or to develop a environment suggested for functioning family is a goal of many social workers who are working with families. The family in some cases avoids assistance from "outside" making it impossible or time-extended process of assistance, repairing or changed the structure of family relationships in the family etc. Authors of professional works, which draw attention to the work and identify the family areas where is an increased likelihood of risk and risk factors at work with them. Risks hiding in the family system often reveals a social worker during the work, that is, direct or indirect intervention in my paper focuses on the risk factors associated with the reorganized family.

Key words: Family. Risk factors. Remediation. Professional help. Social Intervention.

Postmoderná rodina

Napriek tomu, že rodina prechádza neustálymi zmenami, je vždy považovaná za základnú jednotku každej ľudskej spoločnosti, za jej stabilizujúci prvok. Ako uvádza Rusnáková (2007), je významná nielen z biologického hľadiska pre udržanie ľudstva, ale „reprodukuje“ človeka aj ako sociálny fenomén, sprostredkováva mu začlenenie sa do určitej kultúry a danej spoločnosti. Rovnako Jankovský (2001) vníma trvalý význam rodiny predovšetkým vo vytváraní vzájomných sociálnych vzťahov medzi jej členmi.

Základné charakteristiky tradičnej, modernej a postmodernej rodiny

	<i>Tradičná</i>	<i>Moderná</i>	<i>Postmoderná</i>
<i>Štruktúra</i>	široká, viacgeneračná	nukleárna, manželská	variabilná, individualizovaná

¹ Mgr. Renata Ilášová, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, Katedra sociálnej práce, Trnavská univerzita, Univerzitné námestie 1, 918 43 Trnava, renata.ilasova@truni.sk

Základný kapitál	ekonomický	ekonomický, sociálny, kultúrny	sociálny, kultúrny
Legitimizácia	sex, deti	deti	nelegitimizuje
Role	komplementárne hierarchizovaná	segregované, komplementárne	individualizované
Funkcie	univerzálne	opatrovateľské statusovotvorné, citové	citové
Autorita	otec	otec – matka, funkčne segregované	individualizovaná, slabá
Reprezentácia diskurzu	náboženská, cirkevná	občianska	masmediálna
Medzigeneračný prenos	patrilinárny, autoritatívny	demokratický, zmiešaný	slabý

In: Ivo Možný, s.23

Z uvedeného nám vyplýva, že postmoderné rodiny nie sú zakladané za účelom reprodukcie populácie, ale tak ako uvádza i Matoušek (2008), rodiny postmodernej doby sú zakladané kvôli uspokojovaniu citových potrieb partnerov, nie však detí. Preto aj stabilita takýchto zväzkov závisí na citovej bilancii partnerského vzťahu a rodina sa tak stáva krehkou inštitúciou. De Singly (In: Rusnáková, 2007) dodáva, že pre súčasnú rodinu je typická závislosť na štáte, autonómia vo vzťahu k príbuzenstvu a tiež nezávislosť mužov a žien na rodine.

Sanácia rodiny

I keď o sanácii rodiny hovoríme najčastejšie v súvislosti so zlyhaním výchovnej funkcie rodiny, každodenná prax ukazuje, že deti sa do náhradnej starostlivosti dostávajú z dôvodu zlyhávania viacerých funkcií naraz. Autorky Levická a Látalová (2004) uvádzajú, že vo všeobecnosti chápeme sanáciu ako obnovu, alebo úpravu niečoho, pričom ak hovoríme o *obnove*, smerujeme k nastoleniu predchádzajúceho stavu, ktorý pokladáme za prijateľný a preto sa našimi aktivitami tento stav snažíme obnoviť. *Úpravou* naopak máme na mysli dosiahnutie takej zmeny, ktorá predchádzajúci stav nenavodzuje, ale znamená dosiahnutie nami zamýšľanej zmeny.

Výstižne definoval sanáciu rodiny Matoušek (In: Bechyňová, Konvičková, 2008, s. 11): „*Sanácia rodiny/podpora rodiny – postupy podporujúce fungovanie rodiny, ktoré sú opakom postupov vyčleňujúcich niektorého člena rodiny kvôli tomu, že niekoho ohrozuje, príp. kvôli tomu, že je sám niekým z rodiny ohrozený. V súčasnosti v západných krajinách prevažuje názor premietajúci sa i do praxe sociálnej práce, že sanácia rodiny by mala byť metódou prvej voľby vo väčšine prípadov, kde je sociálna služba kontaktovaná kvôli výskytu domáceho násillia. Sanácia rodiny však má omnoho širšie pole pôsobnosti, napríklad ako postup doplnujúci liečbu závislostí u dospelých ľudí. Práca s rodinou môže mať formu podpory od zaškoleného dobrovoľníka, terapie poskytovanej profesionálom celej rodine, alebo niekomu z rodiny v domácom, či inom prostredí, služby poskytované rodinám (napr. dochádzka detí do špecializovaných*

denných centier, prípravné vzdelávanie detí pred vstupom do školy, dochádzka do materských a rodinných centier).“

Ak nám má sanácia rodiny slúžiť najmä ako nástroj prevencie odoberania detí z rodín do zariadení pre výkon ústavnej starostlivosti, ale aj návratu z týchto zariadení domov, je potrebné túto oblasť práce s rodinou ohrozeného dieťaťa bližšie definovať. (tamtiež)

Sanáciu rodiny budeme potom vnímať ako súbor opatrení sociálnoprávnej ochrany, sociálnych služieb a ďalších opatrení a programov, ktoré sú poskytované, alebo ukladané najmä rodičom dieťaťa a dieťaťu, ktorého sociálny a biologický vývoj je ohrozený. Základným princípom sanácie rodiny je podpora dieťaťa prostredníctvom pomoci jeho rodine.

Cieľom sanácie je predchádzať, zmierniť, alebo eliminovať príčiny ohrozenia dieťaťa a poskytnúť rodičom aj dieťaťu pomoc a podporu k zachovaniu rodiny ako celku. Konkrétne sa jedná o činnosti smerujúce k odvráteniu možnosti odobratia dieťaťa mimo jeho rodinu, k realizácii kontaktu dieťaťa s rodinou v priebehu jeho umiestnenia, alebo umožnenia jeho bezpečného návratu späť domov. (Bechyňová, Konvičková, 2008)

Naplnenie cieľa sanácie rodiny závisí od viacerých rizikových faktorov, ktorých vzájomné pôsobenie prirodzene ovplyvňuje mieru ohrozenia dieťaťa v rodine i pravdepodobnosť posilnenia zdravých funkcií rodiny. Bechyňová a Konvičková (2008) ich rozdelili do troch základných skupín:

Rizikové faktory rodiny – rodičia, alebo len jeden z rodičov žili v detstve v dysfunkčnej rodine, časť života prežili v zariadení pre výkon ústavnej starostlivosti, niektoré z detí majú odobrané mimo rodinu, u niektorých so skôr narodených detí dali súhlas k adopcii, prípadne zneužívali drogy a pod. Rodičia majú obyčajne nižšie vzdelanie, často sú nezamestnaní, majú ťažkosti s hospodárením, dlhy za bývanie. Prípadne dlhujú iným finančným spoločnostiam. Rodičia obyčajne nedôverujú sociálnym pracovníkom, ani pracovníkom z iných pomáhajúcich profesií a nedôveru prechovávajú aj voči inštitúciám. Majú obavy zo zmien, pretože neveria, že by ich boli schopní. Majú tendencie k odvracaniu pozornosti sociálnych pracovníkov od svojich ťažkostí, prípadne ich bagatelizujú, veľakrát na ne nemajú reálny pohľad. Výnimku v prípade takýchto rodín nie je ani transgeneračné predávanie modelov správania, ktoré tak len prehľbujú negatívny dopad na kvalitu života dieťaťa aj celej rodiny.

Rizikové faktory prostredia – v ktorom rodina žije a bude žiť. Je potrebné vždy citlivo hľadať kompromis medzi životom rodiny v širšej rodine, v komunite a sociálnom vyrovnávaní problémov, ktoré ohrozujú dieťa v rodine a k ich náprave smerujúce jednotlivé kroky sanácie rodiny. Dôležité je, aby rodina mala kde bývať. Sanácia rodiny však nie je nástrojom k získaniu bývania, ak oňho rodina prišla, v takomto prípade je nevyhnutná úzka spolupráca obce na pláne riešenia bytovej situácie.

Aktuálna sociálna situácia rodiny – pri zaradení do programu sanácie rodiny je potrebné poznať uvedené faktory rizikovosti, predpokladanú dĺžku trvania a ich súvislosť so súčasným ohrozením dieťaťa. Dôležité je taktiež posúdenie úrovne rozvoja dieťaťa, jeho situácia v rodine a v širšom sociálnom prostredí. Taktiež je potrebné poznať inštitúcie, ktoré doteraz v rodine intervenovali, ako prebiehala ich doterajšia spolupráca, aká bola ich stratégia, skúsenosti, a ako situáciu dieťaťa a rodiny posudzovali pri ukončení svojej spolupráce.

Aby sanácia rodiny bola efektívna a mohla naplniť svoje ciele, je nevyhnutné, aby sme si dokázali vytýčiť a pomenovať i situácie, kedy je k sanácii rodiny vhodné a potrebné pristúpiť a naopak prípady, kedy o sanácii rodiny nemožno uvažovať z viacerých závažných dôvodov, ktoré by mohli poškodiť dieťa, či dokonca ohroziť ho na živote. Bechyňová, Konvičková (2008) uvádzajú nasledovné skutočnosti, kedy rodinu sanovať:

- Ak nastávajúci rodičia, ktorí počas svojho vývoja boli zanedbávaní, alebo ohrození sú nositeľmi rizika, že sa nebudú vedieť o dieťa postarať, nemajú preňho pripravené podmienky zodpovedajúce jeho potrebám a vo svojom okolí nemajú dostatočnú sociálnu podporu.
- Ohrozené dieťa síce žije vo vlastnej rodine, avšak jeho zdravotná, psychická a sociálna situácia vykazuje konkrétne riziká a nepríde pri práci s rodinou k zlepšeniu situácie, prípadne dôjde k jej zhoršeniu u dieťaťa, alebo jeho súrodencov.
- Dieťa bolo dobrovoľne, alebo na základe predbežného opatrenia umiestnené do zariadenia pre ústavnú starostlivosť.
- Dieťa je umiestnené v zariadení na výkon ústavnej starostlivosti. V tejto situácii, keď je separované od svojej rodiny je cieľom sanácie vytvoriť podmienky pre kvalitný, bezpečný a zmysluplný kontakt dieťaťa s rodinou. Čo môže postupne viesť k opätovnému návratu dieťaťa do starostlivosti rodičov.
- Pri zrušení ústavnej starostlivosti z dôvodov kvalitatívnych zmien v rodine. Sanácia rodiny je dôležitým faktorom pre podporu a udržateľnosť kvalitatívnych zmien v rodine po návrate dieťaťa domov.
- Dieťa bolo zverené prechodne do pestúnskej starostlivosti. Sanácia rodiny je v takomto prípade vhodným prístupom k udržiavaniu, alebo zlepšovaniu podmienok pre kontakt dieťaťa s vlastnou rodinou a pre prípravu jeho návratu späť domov.

Situácie, kedy sanácia nie je vhodná:

- Dieťa je obeťou zvlášť brutálneho zaobchádzania zo strany rodičov a znalci neodporúčajú ďalší kontakt.
- Znaleckým posudkom je dokázané, že rodičia k dieťaťu nemajú žiadnu citovú väzbu.
- Rodičia sú závislí na alkohole, drogách, alebo iných návykových látkach a liečbu odmietajú.
- Rodičia majú psychiatrické ochorenie a nesúhlasia so spoluprácou multidisciplinárneho tímu a ich lekára.
- Rodičia sú čiastočne zbavení spôsobilosti k právnym úkonom a nesúhlasia so spoluprácou multidisciplinárneho tímu a ich opatrovníka. (Bechyňová, Konvičková, 2008)

Záver

Každodenná realita, s ktorou sú súčasné rodiny konfrontované spôsobuje, že čoraz viac rodín nedokáže svoje problémy zvládať pomocou vlastných síl a zdrojov, preto sanácia rodiny predstavuje jednu z najdôležitejších foriem pomoci rodine. Napriek tomu, že v zahraničí je osvedčenou metódou pri práci s rodinami, ktoré sa ocitnú v problémových situáciách, v našich podmienkach sa s ňou stretávame len niekoľko rokov. Špecifickosť

problematiky si vyžaduje multidisciplinárny prístup. Je dôležitá efektívna komunikácia a spolupráca medzi jednotlivými subjektmi zúčastnenými na sanovaní rodiny a taktiež jasné vymedzenie kompetencií a zodpovednosti v rámci transdisciplinárnej spolupráce.

Zoznam bibliografických odkazov

- BECHYŇOVÁ, V. – KONVIČKOVÁ, M. *Sanace rodiny*. Praha: Portál, 2008. 152 s. ISBN 978 – 80- 7367- 392 -5
- JANKOVSKÝ, J. *Etika pro pomáhající profese*. Praha: Triton, 2003. 223 s. ISBN 80 – 7254 – 329 – 6
- LEVICKÁ, J. a kol. *Sociální práce s rodinou I*. Trnava: Mosty, n.f. a Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce TU, 2004. 177 s. ISBN 80 – 89074 – 93 – 6
- MATOUŠEK, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. 2.vyd. Praha: Portál, 2008. 380 s. ISBN 978 – 80 – 7367 – 502 – 8
- MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. Praha: Slon, 2008. 323 s. ISBN 978 – 80 – 86429 – 87 - 8
- RUSNÁKOVÁ, M. *Rodina v Slovenskej spoločnosti v kontexte sociálnej práce*. Ružomberok: Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2007. 167 s. ISBN 978 – 80 – 8084 – 248 -2
- SECCO, S. *Famiglia multiproblematica e lavoro integrato*. In Federazione Italiana Scuole Materne [online]. 2009, [cit. 2010 – 01 - 03]. Dostupné na internete: www.fismtreviso.it/direttrici03/famiglia_multiprob.rtf

Riziká sociálnej práce s rodinami detí s nariadenou ústavnou starostlivosťou

Štefánia Derevjaníková¹

Abstrakt: Pre deti z detských domovov je dôležité, aby vyrastali v rodine či už vo svojej vlastnej alebo náhradnej. V snahe priblížiť deťom rodinu sa detské domovy v SR transformovali na domovy rodinného typu, dopredu sa posunula aj legislatíva a podpora náhradných rodín. V súčasnosti je dôležité zefektívnenie práce s pôvodnou rodinou, pretože prioritou je, aby deti vyrastali vo vlastnej rodine. Autorka sa v príspevku zaoberá najväčšími bariérami a rizikami efektívnej terénnej sociálnej práce, medzi ktoré patrí nedostatočná spolupráca inštitúcií, a to úradov práce, soc. vecí a rodiny, detských domovov a obcí, nízky status sociálneho pracovníka, nedostatok financií na zapojenie neziskových organizácií do sanácií rodín a nezapájanie širokého okruhu príbuzných do sanácie a pomoci deťom. Najpálčivejším problémom však zostáva ako motivovať rodiny na spoluprácu so sociálnymi pracovníkmi, a tiež regionálne limity sociálnej práce.

Kľúčové slová: dieťa, ústavná starostlivosť, detský domov, sanácia rodiny, terénna sociálna práca, sociálna práca s deťmi,

Risks of social work with the families of children with ordered institutional care
Abstract

Abstract: For the children from the boarding houses it's important, so that they could rise in the family, whether in their own family, or in the substituted one. Within the effort to come close to family, for the children, the boarding houses in SR have been transforming into the houses of familiar type, the legislation has been also making progress and support for alternative families, too. At present, the bigger effectiveness in the work with natural family is important, because the priority is, so that the children rise in the own families. In the article there, she the author deals with the biggest barriers and risks of effective terrain social work, among them are belonging: insufficient cooperation of institutions, namely offices of work, social affairs and family, boarding houses and villages, flat status of social worker, lack of money to join the non-profit organizations into the process of family revitalization and non- incorporation of the wide range of blood – relatives into the revitalization and help for children. The hottest problem which still remains is, how to motivate families for cooperation with social workers, and also the regional limits of social work.

Key words: child, boarding house, family rehabilitation, terrain social work, social work with children

Úvod

V Slovenskej republike je ochrana detí upravená viacerými zákonnými normami. Medzi najvýznamnejšie a najzákladnejšie patrí v prvom rade Ústava SR, kde článok 41

¹ PhDr. Štefánia Derevjaníková, PhD., Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, n.o. Nám. 1 mája č.1 Bratislava, Email: stefania.derevjanikova@gmail.com
Pracovisko: Úrad práce, sociálnych vecí a rodiny v Košiciach, Staničné nám. č.9, 040 01 Košice

zaručuje osobitnú ochranu deťom a mladistvým. Subjektom ochrany podľa uvedeného článku sú deti. Deťom sa priznáva ústavné právo na rodičovskú výchovu a starostlivosť. Priznáva sa im aj ochrana pred násilným odlúčením od rodičov. Proti vôli rodičov môže dieťa od rodičov odlúčiť len súd rozhodnutím.

Povinnosť chrániť dieťa pred akýmkoľvek ohrozením vyplýva aj z medzinárodných dokumentov, ktorými je Slovenská republika viazaná. Dohovor o právach dieťaťa v článku 3 zaväzuje zmluvné štáty k povinnosti zaistiť blaho dieťaťa t.z. zaistiť takú starostlivosť o dieťa, ktorá je nevyhnutná pre jeho blaho. Významným zákonom upravujúcim podrobne problematiku ochrany detí je zákon č.305/2005 Z.z. o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele a o zmene a doplnení niektorých zákonov (ďalej len SPODaSK). Zákon bol úplne novou právnou úpravou, ktorá po prvýkrát v histórii upravila obsah aj postupy opatrení sociálnoprávnej ochrany detí a po prvýkrát upravila sociálnu kuratelu a jej opatrenia.

Sociálnoprávna ochrana je jednou z foriem služieb krízovej intervencie, ktorej cieľom je odstrániť zdroj sociálnej núdze a dosiahnuť opätovné zaradenie človeka do spoločnosti; tento typ služieb sa poskytuje ohrozeným a opusteným deťom, obetiam domáceho násillia, bezdomovcom, drogovovo závislým, väzňom a pod. Ťažiskom SPO detí je terénna sociálna práca, ale v určitej fáze intervencie musia byť deti na prechodný čas vyčlenené z pôvodného prostredia, ktoré je väčšinou zdrojom ich sociálnej núdze.

Dôvody vyňatia dieťaťa z rodinného prostredia a jeho umiestnenia do zariadenia na výkon rozhodnutia súdu

Príčin poruchy rodiny so zreteľom k dieťaťu je veľké množstvo a sú najrôznejšieho charakteru. Pramena z chyby jednotlivých článkov systému jednotliviec-rodina-spoločnosť a v ich vzájomnej interakcii. Dôsledky sa preto premietajú do všetkých oblastí rodinného či spoločenského systému. Poruchy môžu byť viazané na jednu alebo niekoľko základných funkcií rodiny. V roku 2007 nezisková organizácia Úsmev ako dar uskutočnila výskum so zameraním na príčiny vyňatia dieťaťa z prirodzeného rodinného prostredia. Výskum ukázal, že najohrozenejšie skupiny detí z hľadiska veku sú deti od 0 do 3 rokov a deti vo veku od 10 do 15 rokov. Takmer polovica detí bola vyňatá v jednom termíne so súrodencami. Medzi najčastejšie dôvody vyňatia na strane dieťaťa patrili zanedbávanie školskej dochádzky, úteky a túlanie z domu, páchanie trestnej činnosti, členstvo v nevhodnej partii a poruchy správania v škole, vo vzťahu k rodičovi a vo vzťahu s inými deťmi. Najčastejším dôvodom na strane rodičov bola strata bývania, alkoholizmus matky a otca a strata zamestnania rodičov. Medzi dôvody vyňatia patrili aj zdravotný stav rodičov alebo dieťaťa, týranie v rodine alebo agresívne správanie. Z výsledkov výskumu je možné vytvoriť profil rizikových rodičov. Matka väčšinou žije osamelo bez stabilného partnera, bez stáleho bývania, s viacerými deťmi. Má nad 30 rokov, nízke vzdelanie, je dlhodobo nezamestnaná alebo na materskej dovolenke. Medzi rizikové charakteristiky na strane otca patria nízke vzdelanie, dlhodobá nezamestnanosť, vek nad 40 rokov a najmä neprijatie zodpovednosti za výchovu detí. Z profilov rodičov sa zdá, že vyňatie dieťaťa a jemu predchádzajúca neschopnosť alebo neochota sa o dieťa postarať nie je dôsledkom nezamestnanosti alebo nízkeho vzdelania, ale ide skôr o určitý komplex osobnostných charakteristík, ktoré opisujú daného rodiča ako nedostatočne schopného postarať sa o seba a o iných a

efektívne riešiť svoje vlastné životné výzvy, medzi ktoré postupne patria školské vzdelanie, zamestnanie a neskôr výchova vlastných detí. (Mikloško, Žarnay, 2007)

V podmienkach východného Slovenska sú najčastejšie vynímané deti z marginalizovaných rómskych komunít. Rómske marginalizované skupiny sú viac či menej ohrozené chudobou a sociálnym vylúčením. Medzi najohrozenejšie zaraďujeme neintegrované rómske komunity, žijúce v segregovaných vidieckych a mestských osadách, v mnohých prípadoch s chýbajúcou základnou infraštruktúrou, kde sa kumulujú viaceré znevýhodnenia. Je potrebné zdôrazniť, že veľkú časť obyvateľstva žijúceho v týchto osadách tvoria nezaopatrené deti, ktoré sú z dôvodu nízkeho hygienického štandardu a nevyhovujúcich životných podmienok častokrát ohrozené na živote a zdraví. Znevýhodnené sú aj v procese vzdelávania, predovšetkým v dôsledku jazykovej bariéry, nedostatočnej vybavenosti školskými pomôckami, nedostatočnými podmienkami pre školskú prípravu a vzdelávanie v domácom prostredí. V nadväznosti na uvedené je potrebné dodať, že zákon č.36/2005 Z.z. o rodine striktno uvádza, že dôvodom na vyňatie dieťaťa z prirodzeného rodinného prostredia nie sú nedostatočné bytové alebo majetkové pomery, čo v prípade detí z marginalizovaných rómskych komunít je najčastejším dôvodom. V konečnom dôsledku nedostatočné podmienky (bytové aj sociálne) sú zárukou vzniku zanedbávania detí v týchto lokalitách. Vzhľadom k tomu, že zanedbávanie dieťaťa je často spojené s nízkou socioekonomickou úrovňou rodín, súvisí jeho hodnotenie logicky i s postojom spoločnosti k podpore rodín a ich ochrany pred chudobou a fenoménom sociálnej izolácie (čo sa už objavuje u marginalizovaných rómskych komunít).

Dubowitz a DePanfilis rozlišujú niekoľko foriem zanedbávania v nadväznosti na základné potreby dieťaťa (2000): zanedbávanie výživy (nedostatok potravy), zanedbávanie ošatenia (neadekvátne šatstvo vzhľadom na počasie), bezdomovecstvo, zanedbávanie zdravotnej starostlivosti, zanedbávanie vzdelávania (záškoláctvo), neadekvátny dohľad (dieťa je ponechávané samo bez dozoru dospeléj osoby), zanedbávanie emočné.

Všetky uvedené typy zanedbávania vysoko korelujú s chudobou a zlým sociálnym postavením rodiny. Práve preto je niekedy ťažké rozlíšiť či je schopnosť rodičov dieťaťa poskytovať adekvátnu starostlivosť dieťaťu znížená v dôsledku ch zlej sociálnej situácie, príp. odlišných kultúrnych noriem (napr. rómska komunita) alebo ide o zámerné zanedbávanie starostlivosti. Sociálni pracovníci by v prvom rade mali rozpoznať príčiny zanedbávania a až po ich vyhodnotení vykonať adekvátne opatrenia sociálno-právnej ochrany detí a sociálnej kurately.

Sanácia rodiny a jej riziká po umiestnení dieťaťa do zariadenia na výkon rozhodnutia súdu

Ak sa ocitne rodina v kríze a ohrozuje to záujmy dieťaťa sociálny pracovník vypracúva tzv. Plán sociálnej práce s dieťaťom, v ktorom sa stanoví základný cieľ práce s rodinou-možnosti riešenia na zmenu doterajšej situácie, a to v spolupráci s obcou, školou, zdravotníckym zariadením či neziskovými organizáciami. Sociálna práca s deťmi v dysfunkčných rodinách je postavená na reálnej snahe rodičov spolupracovať so sociálnym pracovníkom na zlepšení starostlivosti o svoje deti, zlepšení bytových a sociálnych pomerov. V rámci terénnej sociálnej práce sociálni pracovníci navštevujú rodiny priamo v domácnostiach, kde monitorujú starostlivosť o dieťa zo strany

rodičov, za týmto účelom sledujú zásoby šatstva pre dieťa, potravín, liekov pri ochorení dieťaťa, primeranú hygienickú úroveň, dostatočné vykurovanie v čase zimného obdobia a pod. Pri posudzovaní situácie dieťaťa je dôležitá schopnosť sociálneho pracovníka rozpoznať faktické a potenciálne riziká ohrozenia dieťaťa (kategória rizík podľa Handbook for Child Protection Praktice):

- Kategória „najmenšieho rizika“- zanedbávanie zahŕňa iba potenciálne zanedbávanie starostlivosti. Pokiaľ sa situácie často neopakujú nevyžadujú si zásah pracovníkov SPODaSK (napr. dieťa občas nedostáva dostatočnú stravu)
- Kategória „stredného rizika“ zanedbávania vymedzuje situácie, keď riziko ohrozenia dieťaťa stúpa, hlavne ak ohrozenie zdravia a vývoja dieťaťa trvá dlhší časový úsek. Vyžaduje jasný zásah pracovníkov SPODaSK a monitoring rodiny. (napr. malé dieťa nedostáva pravidelne adekvátnu stravu, nepravidelné zanedbávanie školskej dochádzky)
- Kategória „vážneho rizika“ zanedbávania definuje situáciu dlhodobého alebo vážneho ohrozenia dieťaťa, ktorého dôsledkom môže byť vážne poškodenie zdravia či dokonca smrť dieťaťa. Ide o opakujúce sa situácie, ktoré vážne ohrozujú aj emočnú stránku dieťaťa (napr. malé dieťa dostáva nedostatok stravy, príp. stravu, ktorá nezodpovedá jeho veku)

Pri neochote rodičov zmeniť svoj životný štýl, ktorý ohrozuje zdravý fyzický, psychický a sociálny vývin dieťaťa má sociálny pracovník možnosť v súlade so zákonom č.305/2005 Z.z. možnosť uložiť rodičom ako aj dieťaťu výchovné opatrenia. Praktické skúsenosti ukazujú, že tieto opatrenia, hlavne u marginalizovaných rómskych komunití neplnia svoj účel. V mnohých prípadoch pri opakovanom zanedbávaní starostlivosti o dieťa musí sociálny pracovník v konečnom dôsledku pristúpiť k najradikálnejšiemu opatreniu, a to k vyňatiu dieťaťa z biologickej rodiny na základe rozhodnutia súdu. V tejto fáze sociálnej práce s dieťaťom a jeho rodinou nastupuje snaha o sanovanie rodiny. Sanácia rodiny je súbor opatrení sociálnoprávnej ochrany, sociálnych služieb a ďalších opatrení a programov, ktoré sú poskytované alebo ukladané prevažne rodičom dieťaťa a dieťaťu, ktorého sociálny, biologický a psychický vývoj je ohrozený. Základným princípom sanácie rodiny je podpora dieťaťa prostredníctvom pomoci jeho rodine (Bechyňová, Konvičková, 2008). Pri sanovaní rodiny je potrebné brať do úvahy aj podmienky, ktoré môžu ovplyvniť celkový proces sanácie:

- riziková rodina- mnoho rodičov žili v detstve v dysfunkčnej mnohohodetnej rodine, niektorí z nich (spravidla otec) časť života prežili v zariadení na výkon trestu odňatia slobody, majú nízke vzdelanie, sú dlhodobo nezamestnaní a odkázaní na sociálne dávky a vyznačujú sa mnohopočetnými rodinnými zoskupeniami.
- rizikové prostredie- najčastejší problém objavujúci sa hlavne u rómskej komunity. Nevhodné a nevyhovujúce životné podmienky, v ktorých deti vyrastajú sú najčastejším dôvodom ich chorôb, hospitalizácie, vzniku rôznych kožných a infekčných ochorení, ktorých následkom je ich vyňatie z biologickej rodiny.
- skutočný záujem rodičov o dieťa- po vyňatí dieťaťa z rodiny a jeho umiestnenie do zariadenia prináša zo sebou ďalší proces upevňovania rodičovského puta medzi dieťaťom a rodičom mnoho problémov. Častokrát rodičia dieťaťa nemajú záujem o návštevu dieťaťa v detskom domove, nekontaktujú sa s ním žiadnym spôsobom a po určitom čase ho už ani nepovažujú za „svoje“.

Ďalším rizikom pri práci so sanovanými rodinami je ich generačné predávanie nedôvery v možnosti pomoci a podpory od zainteresovaných subjektov. Ich nedôveru voči okolitému svetu posilňujú faktory ako nízky spoločenský status, dlhodobá zlá socioekonomická situácia, zlé bytové podmienky bývanie v „rizikovej“ lokalite, nízky príjem rodiny, dlhodobá nezamestnanosť či príslušnosť k sociálne vylúčenej skupine.

Na druhej strane riziká pri uskutočňovaní sociálnej práce s rodinami, ktorých deti boli umiestnené do detského domova vznikajú aj na strane samotných sociálnych pracovníkov, tzv. nálepkovanie rodín: „neprispôsobivá rodina, asociálna rodina, rodina, ktorá sa nestará o svoje deti“ sú dôsledkom nesprávneho posúdenia celkovej situácie rodiny a určenia vhodných postupov a metód pre riešenie ich problémov.

Majúc na zreteli uvedené rizikové faktory je potrebné pri sanovaní rodiny zapojiť do procesu všetky zainteresované zložky. Obec má v tomto prípade možnosť podľa zákona č.305/2005 Z.z. poskytnúť príspevok na podporu úpravy rodinných pomerov dieťaťa (v aplikačnej praxi len málo obcí tento príspevok poskytuje), ďalej môže poskytnúť rodičom finančný príspevok na dopravu za dieťaťom do detského domova (aj tento príspevok sa v našich podmienkach využíva len veľmi málo). Ak rodič navštívi dieťa, detský domov má povinnosť utvárať podmienky pre stretávanie sa rodičov s dieťaťom a na tieto účely poskytuje v hodné bytové podmienky aj pre prípadné dlhšie návštevy. V týchto prípadoch má možnosť detský domov a príp. aj sociálny kurátor sledovať priamu interakciu dieťaťa s rodičmi (ich schopnosť vnímať emocionálne prejavy dieťaťa a reagovať na ne). Aj sociálni pracovníci v spolupráci s detským domovom navštevujú s dieťaťom jeho rodinu priamo v mieste jeho bydliska v záujme zachovania rodinných väzieb. So súhlasom dieťaťa ako aj pracovníkov SPODaSK po prešetrení podmienok v rodine, môže dieťa stráviť niekoľko dní aj mimo detského domova, spravidla počas letných prázdnin, vianočných prázdnin a pod. A práve nevyhovujúce a dlhodobo nezmenené bytové a sociálne podmienky rodiny sú častou príčinou toho, že deti odmietajú zostať v domácom prostredí.

Akreditované neziskové organizácie môžu realizovať sociálne a výchovné programy zamerané na zlepšenie rodinných vzťahov, obnovu harmonického spolužitia a sanáciu rodín pred, počas umiestnenia detí v ústavnej starostlivosti, ako aj pripravovať rodinu na návrat dieťaťa po ukončení ústavnej starostlivosti. Individuálny prístup neziskovej organizácie je veľkým prínosom a pomocou aj sociálnym pracovníkom, ktorý napomáha zlepšiť vzájomné vzťahy medzi dieťaťom a rodičom.

Záver

Sanácia rodiny ako metóda sociálnej práce je v podmienkach SR pomerne novým uplatňovaným prístupom pri práci s dysfunkčnými rodinami. V súčasnej dobe neexistuje záväzná metodika, ktorá by upravovala povinnosti a pravidlá multidisciplinárnej spolupráce všetkých zainteresovaných subjektov, ktoré sa zúčastňujú na sanácii. Ak nie sú jasne nastavené pravidlá a kompetencie jednotlivých subjektov vzniká tu riziko nereálneho očakávania výsledkov. Rodinný sociálny pracovník by mal byť základným funkčným prvkom systému podpory rodiny. Mal by ovládať poznatky a metódy psychologického poradenstva, disponovať diagnostickými schopnosťami (správna identifikácia problémov v rodine), sociálnymi zručnosťami (komunikácia s jednotlivými členmi rodiny), psychologickými schopnosťami (empatické vedenie rodiny) a dôležitá je aj jeho osobnostná zrelosť. Sociálny pracovník

by mal byť kvalifikovaný a supervidovaný profesionál, ktorý má prehľad a poznatky o všetkých dostupných službách všetkých úrovni podpory rodiny a jeho úlohou je rodine a dieťaťu tieto služby ponúknuť a sprostredkovať s cieľom obnovenia funkčnosti rodinného systému.

Medzi najsilnejšie zdroje podpory rodiny je aj zapojenie širšej rodiny a susedstva. Na úrovni obce predstavujú účinnú pomoc komunitné centrá, v ktorých môžu jednotlivé generácie aj celé rodiny spolu tráviť svoj čas, vzdelávať sa, rozvíjať rodičovské zručnosti, stretávať sa s odborníkmi a ďalšími spoluobčanmi. Osobitne vhodnou formou pomoci rodine sú rodinné konferencie, ktoré predstavujú nový prístup v práci s rodinou, zameraný na riešenie problémov rodiny a jej konkrétneho člena. Na rozdiel od tradičného prístupu, v ktorom je kľúčovou osobou pri hľadaní riešenia sociálny pracovník, pri rodinnej konferencii je nositeľom riešenia široká rodina a iné dôležité blízke osoby. Čím kratšie trvá separácia dieťaťa od rodiny, tým je väčšia ochota rodičov spolupracovať a tým je väčšia pravdepodobnosť návratu dieťaťa do rodiny. Dôležité je prekonať predstavu niektorých rodičov, že v detskom domove bude o ich deti lepšie postarané, ako je to v rámci ich schopností doma.

Zoznam použitej literatúry

BECHYŇOVÁ, V- KONVIČKOVÁ, M.: *Sanace rodiny*. Praha: Portál, 2008. 152 s. ISBN 978-80-7367-392-5

DOHOVOR O PRÁVACH DIEŤATA č.104/1991 Zb.

DUBOWITZ, H.- DEPANFILIS, D.: *Handbook for ChildProtection Practice*. Sage Publications Inc., Thousand Oaks 2000.

MIKLOŠKO, J.- ŽARNAY, Š.: *Ohrozená rodina na Slovensku v kontexte príčin vyňatia detí z biologických rodín*. Bratislava: SPDDD-Úsmev ako dar, 2007. 77s. ISBN 978-80-969616

ZÁKON NR SR č.305/2005 Z.z. o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele a o zmene a doplnení niektorých zákonov

ZÁKON NR SR č.36/2005 Z.z. o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov

ÚSTAVNÝ ZÁKON č.460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky.

Syndrom vyhoření u pracovníků v pomáhajících profesích a možnosti logoterapie v jeho prevenci a překonání

Monika Ulrichová¹

Anotace: Příspěvek je zaměřen na syndrom vyhoření u pracovníků v pomáhající profesi, z hlediska existenciální analýzy a logoterapie. U člověka s tímto onemocněním, převládá prožitek "musím", tento člověk ztrácí kontakt se svojí vztahovostí a zažívá pocity prázdnoty a beznaděje. Smysl bytí je u takového člověka značně ohrožen.

Logoterapie v tomto směru nabízí možnosti, jak s takovým člověkem pracovat, učí umět vystoupit z "role" a vytvářet vztahovost nejprve k sobě sama a posléze k okolí.

Klíčová slova: syndrom vyhoření, smysl, pracovník pomáhající profese, existenciální analýza, logoterapie, hodnoty

Burnout syndrome among workers in the helping professions and the possibility of logotherapy in the prevention and recovery.

Abstract: The paper is focused on burnout among staff in helping professions, in terms of existential analysis and logotherapy. A person with this disease has the feelings "I must", as well as he has lost contact with himself, and he experiences feelings of emptiness and hopelessness. The meaning of life for such a person is greatly endangered. In this way, logotherapy offers opportunities to work with this kind of people, teaching to be able to leave the "roles" and relate to self, first to self-image and ultimately to the surroundings.

Keywords: burnout syndrome, sense, assisting staff in helping profession, existential analysis, logotherapy, values

I. Vymezení pojmu burn out a jeho stádia

Vážení přítomní, ráda bych pojednala o problematice syndromu vyhoření. Můj příspěvek začne "klasicky" definicí či vymezením základního pojmu a bude pokračovat jeho projevy. Postupně bude probrána méně známá skutečnost a tou je, jak syndrom vyhoření pojímá jedna z moderních forem psychoterapie a tou je existenciální analýza a logoterapie.

Přes mnohé definice můžeme říci, že syndrom vyhoření je všude tam, kde člověk je v kontaktu s druhými lidmi, závislý na jejich hodnocení a může tím být vystaven chronickému stresu. Kallwas² uvádí, že syndrom vyhoření postihuje i pracovníky, kteří jsou naopak k sobě velmi tvrdí.

Dle Karazmana³ je burn out syndrom charakterizován dlouhodobým přílišným zatížením, kladením příliš velkých požadavků, což v konečném důsledku vede k emocionálnímu vyčerpání, zvěcnění vztahů, ztrátě sebedůvěry.

¹ Mgr. Monika Ulrichová, Ph.D., Katedra Kulturních a náboženských studií, Pedagogická fakulta, Univerzita UHK

² Srv. Kallwas, A. *Syndrom vyhoření*, str.114.

³ Zvánovcová, I. *Musím a nemohu jinak*, str. 6.

Burn out syndrom dle koncepce Freudenbergera¹ lze rozdělit do 10 stádií:

1. Tlak osvědčit se, idealizace

Člověk se pouští do práce s velkým nasazením, má na sebe vysoké nároky.

2. Zesílené nasazení, tzv. „workholické“ období

Člověk v této fázi přibírá nové úkoly, práci na víc, začíná pracovat přes čas, přebírá zodpovědnost. Velkým motorem je zde ideál, smysluplnost. Z hlediska existenciální analýzy může být ovšem motivem nedostatečně procítěná hodnota „Mohu být takový, jaký jsem?“ Člověk zanícení hledá v práci, potvrzení, ocenění, kterému zvenku paradoxně nevěří. Domnívám se, že je nyní nutné zastavit se u pojmu **vlastní hodnota**.

Vlastní hodnota v EA je dána podstatou svého bytí. Hodnota je tím, že to je. Jsem např. rád s tebou jen tak, ne jen kvůli úkolu či nějaké funkci. Člověk v prožitku „být“ je naplněn, uchopen, chce u toho být...U syndromu vyhoření převládá prožitek „mít“, je zde nějaký úmysl, plán, funkce. Pokud člověk dobře prožívá vlastní hodnotu, je vztahový, pak tato hodnota posouvá k žití. Pokud není dobře procítěná, lidé začnou požadovat, fungovat a lehce dochází k zaměnitelnosti objektu. Samozřejmě oba póly mají své nechtěné extrémy. Domnívám se, že si je dokážeme představit. Právě u aktivity zaměřené jen na cíl, fungování, jedinec nakonec cítí frustraci, prázdnotu. Prožitek, který ovšem vede k syndromu vyhoření je ten, že člověk si myslí, že aby „za něco stál“, musí neustále „fungovat“. Neprožívá oddech a to má své následky.

3. Zanedbávání vlastních potřeb

Člověk prožívá pocit, že nemá čas, nedostatečně vnímá své potřeby. Může se vyskytovat zvýšená konzumace kávy, jídla a nikotinu. Objevují se poruchy spánku. Člověk začíná být citlivý na kritiku z okolí a k tomu, jak žije.

4. Potlačení konfliktu a potřeb

Člověk začíná potlačovat to, jak žije. Zanedbává své zájmy, potřeby, přestává mít energii na koníčky, zábavu. Objevují se větší poruchy spánku, pocity slabosti. Charakteristikou tohoto stádia i předešlého, je silná snaha stále fungovat ve stejném tempu. Jídlo slouží k utišení, vypnutí, úniku.

5. Konverze hodnot

Hodnoty jsou „přeinterpretovány“, nabývají jiného významu. Hodnoty, které nesouvisejí s prací jsou zátěžové, „žije se proto, aby se pracovalo“.

6. Zesílené popření vzniklých problémů

Zátěžové situace se přenášejí čím dál více do vztahů, rodinného prostředí, u pracovníků pomáhajících profesí nejen do rodinného prostředí, ale zvláště do pracovního prostředí s klienty. Člověk je více podrážděný, hádá se, vybuchuje, zatajuje úzkost, strach, vnitřní neklid, napětí, únavu, slabost.

V tomto stádiu člověk dává tzv. vnitřní výpověď. Zároveň v tomto stádiu jedinec potřebuje odbornou pomoc.

7. Stáhnutí se ze světa, ze života

Jedinec ztrácí vnitřní souhlas s tím, co žije a dělá, ztrácí vztah k práci, k sobě, k tomu, co by chtěl. Má snahu podávat výkon, chodí mechanicky do práce, kterou však odsouvá. Práce se děje nevztahově. Člověk zažívá vnitřní prázdnotu, nenaplnění, hledá něco, co by mu nahradilo práci a vzrušení s ní spojené. Člověk v této fázi již není schopen uskutečnit sám změnu, neboť pro změnu jedinec potřebuje zaujmout postoj a toho již není schopen. V prožitku převažuje „Musím!“

¹ Tamtéž, str. 7.

8. Výrazné změny v chování, jednání, postojích, dehumanizace

V tomto stádiu dochází ke zploštění sociálního života, člověk se vyhýbá lidem, sociálním kontaktům, stahuje se do izolace.

Pokud se jedná o člověka pracujícího s klienty, tak již nedokáže uvidět klienta v jeho potřebách, nevidí ho přes svoji sebelítost. Znevažuje druhé, nevidí hodnotu druhých, je k nim cynický.

9. Depersonalizace (ztráta pocitu pro vlastní osobu), vnitřní prázdnota

Člověk se stává sám sobě cizí, má narušený vztah sám k sobě. Fungování je automatické a narůstají psychosomatické obtíže. Člověk není nikde zakotven, stahuje se do izolace, prožívá nechut, odpor k sobě i druhým.

10. Deprese a vyčerpání, úplné vyhoření

Deprese, velké tělesné vyčerpání, člověk má touhu mít klid, moci spát, prožívá beznaděj a hrozí vysoké riziko sebevraždy. Člověk je ohrožen ve všech rovinách – tělesné, psychické, imunitní – kterým hrozí selhání.

II. Franklovo pojetí syndromu vyhoření

Z pohledu existenciální analýzy a logoterapie je burn out syndrom onemocněním ze ztráty smyslu. Smysl života souvisí s hodnotami, které žijeme, pro které se rozhodujeme. Život mnoha lidí ukazuje, že nejsme úplně vydáni osudu. Člověk může být vydán osudu, pokud se křečovitě upne na jeden požadavek, ten nepřichází a vše okolo jakoby ztrácí svoji hodnotu.

Jaro Křivohlavý uvádí, že opakem ztráty smyslu je tázání se po moudrosti. Moudrost znamená žít v určitém nadějném duchu.¹

Pokud člověk nežije hodnoty, kterým věří a které prožívá, rychle dojde do stavu vyčerpání.

Frankl toto vyčerpání uvádí, dle své antropologie, v těchto oblastech:

1. **tělesná** – fyzická slabost, náchylnost k nemocem, napětí svalů a šíje, snížení imunity, poruchy spánku, apod.
2. **psychická dimenze** – celkovým emocionálním vyčerpáním, smutkem, ztrátou chuti žít, tvořit, ztráta radosti a zvýšená dráždivost.
3. **noetická dimenze** – znehodnocující postoj k sobě samému i ke světu. Člověk zpochybňuje hodnotu života, značná je ztráta duchovní orientace a Frankl používá pojem „**existenciální vakuum**“

„V dnešní době mívá člověk stále více vnitřní pocit prázdnoty, pocit nesmyslnosti vlastního bytí“.² Frank doslova používá slova svého mladého klienta: „Je mi 22 let, mám akademický titul, jsem finančně zabezpečený a mám k dispozici víc sexu a moci, než mohu zvládnout. Musím se ale ptát, jaký to všechno má smysl“.³

Existenciální vakuum znamená, že člověk nemá žádný smysl, že prožívá bezcílnost a nudu.

¹ Srv. Křivohlavý, J. *Psychologie moudrosti a dobrého života*, str. 11.

² Tavel, P. *Smysl života podle Viktora Emanuela Frankla*, str. 113.

³ Tamtéž

III. Existenciálně analytický pohled na vývoj vyčerpání

Dle EA syndrom vyhoření znamená vyčerpání. Jak toto vyčerpání může vzniknout? Zcela jistě chybí vnitřní naplnění u takového člověka. Vnitřní naplnění dle EA je stav, kdy člověk realizuje hodnoty, kterým věří, které prožívá, které považuje za „své“, oproti hodnotám obecným. Uskutečněním toho, co je pro člověka hodnotou má za následek stav, kdy jedinec prožívá pak svůj život naplněný a smysluplný. V tomto směru je velký rozdíl od toho, zda člověk žije existenciální smysl nebo smysl zdánlivý. Zdánlivý smysl, např. sledování vlastní kariéry, sociální akceptace, apod., vede do prožitkové prázdnoty. Takový život je vysilující a přivádí stres. Místo radosti z tvoření je v nejlepším případě pocíťována hrdost z výkonu. Hrdost a pýcha ale ani nehřeje ani neživí.

Pokud člověk prožívá vnitřní naplnění, tak ho toto naplnění „podrží“ i když se dostaví únava a vyčerpání, protože velkou úlohu zde hraje vztah k sobě samému a prožitý vnitřní souhlas. K vnitřnímu naplnění dochází dle EA, když člověk odpovídá na určitou konkrétní situaci tak, že se z ní vyvíjí něco dobrého. Jestliže člověk takto zachází se situací, vztahy, životem, naplňuje svůj život existenciálním smyslem.¹

IV. Teze A. Langleho

A. Langle je přímý žák zakladatele logoterapie a existenciální analýzy. V této části příspěvku budou probrány 4 teze, které vyjadřují, jak existenciální analýza pojímá příznaky a etiologii burn out syndromu.²

Teze 1

Burn out syndrom je stav dlouhodobě trvající tvůrčí činnosti bez prožívání. Můžeme říci, že naplnění v práci je nejlepší ochrana před syndromem vyhoření. Pokud vykonáváme práci s radostí, s vnitřním souhlasem, je malá pravděpodobnost, že sklouzneme do syndromu vyhoření. Tento prožitek je ovšem nutno odlišit od pocitů nadšení, idealizace, entusiasmů.

Dalším podstatným faktorem po vývoj syndromu vyhoření je skutečnost, že práce je jediné, co člověk má, je na ni závislý nebo čerpá pouze z ní.

U člověka převažuje zdánlivý smysl, často je to prestiž či finance a jedinec se začne cítit jakoby v kleci. Začíná zde převažovat pocit „**Musím a nemohu jinak!**“. Tento prožitek je pro vývoj burn out syndromu zásadní. Člověk nežije podle svého vnitřního já, přestává sloužit dané věci, danému úkolu, ale slouží např. kariéře, vlivu, příjmu, uznání, pochvale, sociální akceptaci, pouhému plnění povinností. Lidé a úkoly jsou v podstatě zaměnitelné, neboť jde o činnost a ne o hodnotu objektu.

Teze 2

Syndrom vyhoření vzniká z formální motivace (motivace, která se přímo nevztahuje k samotnému úkolu), a vede pouze k formálnímu zájmu o práci, věc, úkol, člověka. Jednání se děje zpravidla ze subjektivních vnitřní potřeby člověka a teprve sekundárně z objektivní potřeby.

¹ Srv. Zvánovcová, I. „*Musím a nemohu jinak*“, str. 11.

² Tamtéž, str. 12-20.

K vývoji syndromu je potřeba **iniciální potřebnost**, v které je zakotven životní postoj způsobující psychickou nemoc. Existují rovněž případy lidí, kteří převzali své životní postoje od druhých, případně jsou odvozené z postojů k víře.

V EA se ptáme na specifický postoj k životu, který vede člověka k takovému jednání, tento postoj může být vědomý nebo nevědomý, ale vždy odráží subjektivní pohled člověka a jeho pochopení toho, na čem mu v životě záleží. Mluvíme pak o tzv. **neexistenciálním postoji**, kdy činnost se stává jen prostředkem k cíli, to vše pak následně vede k deficitní symptomatologii na somatické, psychické a noetické rovině.

Práce se pro člověka stává je užítkovou hodnotou, tj. prostředkem naplnění určitého cíle. Tato silná orientace na cíl je vyjádřením životního postoje, tedy toho, co si člověk myslí, že je v životě podstatné, aby žil plnohodnotně.

Tím vlastní život ztrácí životní hodnoty. Protože hodnoty v nás vyvolávají emocionalitu, začíná být u takového člověka emocionalita plochá, ztrácí se ze života teplo, živost, barvy. Tím, že vlastně člověk životem nabízené úkoly využije k vlastním cílům, můžeme říci, že „**tyto cíle spálí a v jejich popelu se jeho život začne ochlazovat**“.

Teze 3

V syndromu vyhoření se ukazuje na cíl zaměřený životní postoj s následující ztrátou životních pocitů.

Tato skutečnost má za následek to, že takový člověk nevnímá existenciální skutečnost, nerespektuje svoji vlastní hodnotu a též hodnotu u druhých lidí, toto vede k zvěcnění vztahů (hodnoty vztahů).

Pocity, tělo, potřeby a smysl pro „správné“ vytlačují stranou, čímž jedinec **ztrácí vztah k sobě samému.**

Následkem je emocionální stáhnutí se od sebe, nejlépe to vyjadřuje věta „**mé srdce není při tom**“. Tato celá situace vede ke stresu. Dochází k diskordanci života.

V prožívání člověka se postupně objevuje vnitřní prázdnota, deficit naplnění, psychická potřebnost a ztráta životních pocitů. Nastává „emocionální smrt“, kdy práce neoživuje, je náhražkou za chybějící blízkost a nepřicházející dotek bytí.

Teze 4

Za syndromem vyhoření stojí dvojí chudoba vztahů: jednak navenek k druhým lidem a jednak dovnitř k sobě samému a svým emocím. Jako nejhlubší příčina a zdroj syndromu vyhoření z pohledu EA je považován deficit v existenciálních osobních motivacích.

Abychom více porozuměli syndromu vyhoření z pohledu EA, musím ony motivace uvést.

1. Mohu být?

Mohu si vůbec dovolit být? Mám dostatek základního prostoru, nehrozí mi nebezpečí? Nezažité pocity bezpečí vedou pak k tomu, že lidé hledají pocit jistoty v rigidně uspořádané činnosti, aby měli vše zajištěné, aby si chráněný životní prostor udrželi...

2. Chci být?

Druhá základní osobní motivace se vztahuje k emocionální kvalitě života, k náklonnosti ke svému bytí jako hodnotě.

Poruchy v této rovině, např. blokováná emocionalita, strach ze vztahů, vedou k základním pocitům závaznosti, k pocitům viny a depresi.

Takoví lidé jsou náchylní k pomáhajícím profesím a v žaláři vlastní potřeby se propůjčují pro druhé.

3. Mohu být takový jaký jsem?

Třetí základní motivace se zabývá tím, jak si člověk sám sebe cení, jestli sám sebe vnímá jako hodnotu, zda zažívá pocit, že smí být takový jaký je.

Poruchy v tomto obsahu mají za následek to, co „zvyšuje vlastní hodnotu“ – kariéra v zaměstnání, prestiž, peníze. Úsilí vede k tomu, aby byl tento člověk svým okolím uznávaný a ctěný.

4. Chci smysl?

Čtvrtá základní motivace se týká smyslu, dodává životu směr.

Pokud je deficit na této úrovni, člověk je náchylný ke zdánlivému smyslu.

V. Terapie syndromu vyhoření

1. Odlehčení

- hledají se hranice, kde začíná a končí zodpovědnost člověka

- klient je v této situaci veden tak, aby reálně viděl, co může udělat, aby si stanovil realistické cíle

- k odlehčení přispívá probrání dysfunkčních článků a vzorců myšlení, odhalení chybných strategií

- velice důležité je **realisticky posilovat sebevědomí** (viz vlastní hodnota), Schmidbauer uvádí, že nerealističtí pomocníci jsou chronicky zklamáváni, protože jejich vznošená očekávání nejsou naplnována¹

2. Rozšiřování pohledu a zorného pole jedince, zpracování deficitů v základních osobních motivacích

- apel na hodnoty, které chce jedinec žít, ale „nemůže“

- „Co práci nejvíce dostáváte a co vám práce nahrazuje?“ zde se hledají cesty, v jednotlivých ZOM – jistotu, bezpečí, vztahovost, emocionalitu, potřebu uznání, být viděn

Terapie burn out syndromu a zároveň jeho prevence přes následující otázky:

„Proč dělám to, co dělám?“

„Těším se z toho, dělám to rád?“

„Chci, aby toto byl můj život?“

„Chci, aby moje minulost byla tímto tvořena?“

„Chci žít tak, jak život žije?“

VI. Závěr:

Podstatnou část prevence i léčby syndromu vyhoření znamená, že žijí vlastní hodnoty, ve vztazích, v rodině, ale také v maličkostech. Člověk by se měl pohybovat na motivačním pólu „**Já chci a mohu jinak**“.

¹ Srv. Schmidbauer, W. *Syndrom pomocníka*, str. 227.

Člověk by si měl procházet vlastní sebereflexí a ptát se sám sebe: „Musím skutečně?“ „A co bude dál, když toto neudělám?“ „Co potom bude dál?“ „A skutečně musím?“

V upřímných odpovědích často zaznívá, že ve skutečnosti toto člověk nemusí, že je to jen náhražka za něco, co si člověk vytvořil o sobě z důvodů, které byly již řečeny.

Má-li člověk pro své „vlastní“ příliš málo, ztrácí konkrétní podobu svých možností, přichází o prostor, aby se stal sebou samým, přichází o základnu svého osobního bytí.

Prevencí a zároveň léčbou syndromu vyhoření je cesta k vnitřnímu pohybu. Pohybu, který jde nejprve k sobě a pak ke světu. Logoterapie a existenciální analýza pomáhají nacházet způsob na oné cestě a hlavně vedou klienta, vedle vnímání a hodnocení dané situace, k VYKONÁNÍ kroků, které jedince naplní větší radostí. Existenciální analýza vede tedy k emocionálně volnému prožívání jedince, zodpovědnému zacházení se životem a vede člověka k plné osobní existenci.

Literatura:

- Kallwass, A. *Syndrom vyhoření*. Praha: Portál 2007. ISBN 978-80-7367-299-7.
Křivohlavý, J. *Psychologie moudrosti a dobrého života*. Praha: Grada 2009. ISBN 978-80-247-2362-4.
Schmidbauer, W. *Syndrom pomocníka*. Praha: Portál 2008. ISBN 978-80-7367-369-7.
Tavel, P. *Smysl života podle V. E. Frankla*. Praha: Triton 2007. ISBN 80-7254-915-4.
Zvánovcová, I. *Musím a nemohu jinak*. Sborník přednášek. Vydala Společnost pro logoterapii a existenciální analýzu. Praha 2008. ISBN 978-80-904307-0-9.

Sekundární literatura:

- Frankl, V.E. *Lékařská péče o duši*. Brno: Cesta 1996. ISBN 80-85319-50-0.
Kebza, V., Šolcová, I. *Syndrom vyhoření*. Praha: SZÚ 1998. ISBN 80-7071-099-3.
Langle, S.-Sulz. M. *Žít svůj vlastní život*. Praha: Portál 2007. ISBN 978-80-7367-220-1.
Langle, A. *Smysluplně žít*. Brno: Cesta 2002. ISBN 80-7295-037-1.
Kebza, V.- Šolcová, I. *Syndrom vyhoření*. Praha: SZÚ 1998. ISBN 80-7071-099-3.

Možnosti eliminácie neetického prístupu sociálneho pracovníka – pracovníka sociálnej prevencie v roly poradcu ku klientovi

Katarína Vanková¹

Anotácia: V príspevku sa budeme zaoberať analýzou pracovnej metodiky práce sociálno-profesného poradcu na Úrade práce sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky. Poslaním sociálno-profesného poradcu je odhaľovať sociálne potreby klientov, a tak im pomáhať zabezpečiť si základné životné podmienky, respektíve odstrániť klientovu sociálnu núdzu. Taktiež sa budeme zaoberať aj samotným sociálno-profesným poradcom, jeho vlastnosťami, ako aj vzťahu poradcu k jeho klientom. Pokúsime sa popísať prvé náznaky sociálneho zmýšľania, postupné zdokonaľovanie náhľadov na sociálne potreby človeka, ktoré vyústilo až do terajšieho stavu chápania ľudských potrieb.

Kľúčové slová: Eliminácia. Neetický prístup. Pracovník sociálnej prevencie. Poradca. Klient.

Options to eliminate unethical social worker - social worker's role in prevention adviser to the client

Abstract: In this contribution, we analyze the working methodology of the work of socio-professional advisor at the Department of Labor Social Affairs and Family of Slovak Republic. The task of socio-professional advisor is to uncover social needs of clients and assist them to secure the basic living conditions, or remove the client's social hardships. It also will address the very socio-professional advisers, its properties, as well as the relationship advisor to its clients. We describe the first signs of social opinion, the gradual improvement of ideas on social needs of man, which led up to the present state of understanding of human needs.

Keywords: Elimination. Unethical. Prevention of social worker. Advisor. Client.

Ľudia na celom svete sú si odlišní v mnohých ukazovateľoch, napr. v tom, akého sú vierovyznania, ako vyzerajú, akého sú pohlavia, koľko majú rokov, aký majú zdravotný stav, akú majú farbu pleti, akým jazykom hovoria, alebo k akej sociálnej skupine patria. Bez ohľadu na tieto rozdielnosti, by všetci ľudia mali mať rovnaké práva a povinnosti a aj keď sme všetci iní, mali by sme si byť rovní, pretože každý človek je jedinečný a neopakovateľný, so svojimi schopnosťami, potrebami, túžbami, snami, záujmami, tak s kladnými, ako aj so zápornými stránkami svojej osobnosti.

Všeobecne sa ľudská činnosť riadi zásadami, pravidlami, normami, vyhláškami, smernicami, zákonmi alebo predpismi danými v tej-ktorej spoločnosti. V tejto súvislosti môžeme hovoriť, že ide o určité dodržiavanie etických noriem a zásad v konaní a správaní ľudí v rozličných životných situáciách, ktorých sa práve nachádzajú.

Pojem etika pochádza z gréckeho slova ethos, ktorý vyjadruje určitý povahový rys človeka, zvyk, spôsob myslenia, postoj k jednotlivcovi alebo ku skupine a je chápaný ako súbor princípov a zásad, ktoré umožňujú rozlišovať medzi tým, čo je dobré, zlé, správne či nesprávne. Etika je teóriou morálky a mravnosti, ktorú vo svojej

¹ PhDr. Katarína Vanková, PhD., UKF FSVaZ ÚRŠ, Kraskova 1, 949 74 Nitra, e-mail: kvankova@ukf.sk

práci by striktno mali dodržiavať pracovníci sociálnej prevencie, sociálni poradcovia, sociálni kurátori pri práci s klientom, ktorý sa nachádza v núdzi a hľadá pomoc a podporu. Morálka odráža medziľudské vzťahy a ľudskú činnosť z aspektu dobra a zla. Dost' často sa stáva pri práci s klientom, že človek sa ocitne v konflikte riešenia danej zlej situácie medzi tým – čo je a tým, čo by malo byť – hovoríme tomu špecifický morálny konflikt (morálny konflikt je taká situácia, v ktorej subjekt morálky stojí pred voľbou medzi navzájom sa vylučujúcimi formami správania).

Etika je predovšetkým metódou myslenia a slobodným prístupom a postojom každého pracovníka sociálnej prevencie, ktorú si volí sám v konkrétnej životnej situácii s klientom. Pri práci uprednostňuje nezávislosť, dobrovoľnosť a slobodu, ktoré sú základnými podmienkami morálky, avšak sa pridrižava metód, ktoré sú najvhodnejšie pri tom-ktorom probléme klienta. Medzi najdôležitejší princíp etiky a morálky je zodpovednosť, za konanie pracovníka sociálnej prevencie vo vzťahu ku klientovi.

Pracovník sociálnej prevencie musí uplatňovať pri svojej práci s klientom aj ďalšie kategórie ako je dôstojnosť, čestnosť a v neposlednom rade aj svedomitosť. Čestnosť je spôsob a kvalita plnenia morálnych záväzkov a požiadaviek vo vzťahu ku klientovi (pravdivosť, poctivosť, otvorenosť, odmietanie klamstva), svedomitosť môžeme hodnotiť ako samohodnotiaci cit vo vzťahu ku klientovi (odráža disciplinovaný a dôsledný prístup k plneniu povinností, dochvíľnosti a taktiež nevyhýbanie sa nepríjemným udalostiam) a dôstojnosť odráža osobnosť človeka jeho vzťah k sebe ku klientovi.

Etika býva často porovnávaná s právom. Etika spolu s právom predstavujú regulátory ľudského správania. Právo reguluje predovšetkým vlastnícke a iné spoločenské vzťahy ľudí, etika zase medziľudské vzťahy z aspektu dobra a zla, čestnosti - nečestnosti, spravodlivosti - nespravodlivosti. Ľudia sa neustále domáhajú nových zákonov, ktoré by dôslednejšie podporovali etické princípy a ich uplatňovanie v živote. V skutočnosti sa však ľudské konanie nedá obsiahnuť iba zákonmi. Zákonodarstvo nemôže predvídať všetky okolnosti, ktoré môžu nastať v medziľudských vzťahoch. Morálne zásady pokrývajú oveľa širší priestor v ľudskom živote než právo. Všeobecne platí, že **čo je nezákonné, je aj neetické**. Na druhej strane však **nie všetko, čo nie je nezákonné, je etické**. (Vallance, E. 1995) Etické normy nie sú kodifikované, a preto môžu pružnejšie reagovať na prípadné zmeny alebo nové okolnosti. Právo teda predstavuje iba minimum morálky.

Právne normy nesmú odporovať etickým, ale musia prebiehať súbežne a navzájom sa dopĺňať. Etické normy, na rozdiel od právnych noriem nie sú podporované ani vynútiteľné inštitúciami, ale verejnou mienkou. Práve **verejná mienka** je tým nástrojom, ktorý núti narušovateľa etických noriem k ich rešpektovaniu.

V poslednom období sa vynárajú v našej spoločnosti také javy, ktoré majú negatívny dopad na ľudskú psychiku alebo na životné prostredie. V tejto súvislosti sa dostávajú do popredia otázky súvisiace s kvalitou života. Orientácia na kvalitu života znamená novú hodnotovú orientáciu ľudí. Dôraz sa pritom kladie na estetický, a najmä na etický rozmer života.

Naša spoločnosť prechádza veľkými zmenami a je poznačená prechodným obdobím, ktoré je charakteristické tým, že sa strácajú staré paradigmy a nie sú ešte vytvorené nové. Tento stav má odraz v celej sociálnej oblasti, ktorá si vyžaduje inštitucionalizáciu sociálnej práce, vytvorenie podmienok pre jej realizáciu a profesionálneho pracovníka sociálnej prevencie.

Medzi determinanty, ktoré ovplyvňujú kvalitu alebo aj nekvalitu sociálnej práce pracovníka sociálnej prevencie pokladáme:

- profesionalizácia pracovníka sociálnej prevencie,
- sociálne prostredie (hovoríme aj sociálne pole),
- sociálneho statusu profesie sociálnej práce v danej spoločnosti

Vzťah pracovníka sociálnej prevencie s klientom ako súčasť etického prístupu ku klientovi

Pracovník sociálnej prevencie v roly poradcu sa musí správať ku klientovi podľa kódexu, ktorý prináleží jeho profesii. Existujú medzinárodné a národné kódexy.

- Medzi prvé kódexy prináleží miesto - *Medzinárodným etickým kódexom profesionálnych sociálnych pracovníkov* bol ten z roku 1976, vypracovaný *Medzinárodným združením sociálnych pracovníkov (IFSW – International Federation of Social Workers)*. Doplnený bol a schválený v roku 1990 v Buenos Aires.
- Na generálnom zhromaždení ISFW v roku 1994 v Colombe (Srí Lanka) prijali *Medzinárodnú deklaráciu o etických princípoch sociálnej práce*. Táto deklarácia vychádzala z kódexu **Anglickej asociácie sociálnych pracovníkov**.

Anglický kódex asociácie sociálnych pracovníkov obsahuje 12 bodov, ktoré tvoria základ pre tvorbu ostatných deklarácií a kódexov.

- Využívať vedomosti a skúsenosti v prospech všetkých
- Vážiť si klientov, chrániť ich dôstojnosť a práva
- Netolerovať predsudky, správať sa ku klientovi bez ohľadu na farbu pleti, rasu, pohlavie, pôvod, spoločenské postavenie
- Umožniť klientovi aby sa zúčastňoval v rozhodovaní
- Prejavovať trvalý záujem o klienta
- Profesionálna zodpovednosť má prednosť pred osobným záujmom
- Zodpovednosť za štandardnú úroveň služieb a ďalšie vzdelávanie
- Spolupracovať s ostatnými v záujme klienta
- Objasňovať verejnosti, či sa jedná v osobnom záujme klienta alebo organizácie
- Podporovať potrebné etnické a kultúrne rozdielnosti v službách
- Dodržiavať dôvernú informáciu
- Snažiť sa o také podmienky v zamestnaní, ktoré by umožnili dodržiavanie týchto princípov.

Medzi ďalšie etické dokumenty patria aj:

- Princípy v sociálnej etike - prijaté v roku 2004 v Adelaide (Austrália), ktoré vypracovali ho IFSW a IASSW (*International Association of Schools of Social Work – Medzinárodné združenie škôl sociálnej práce*).
- Etický kódex sociálnych pracovníkov Slovenskej republiky – rok 1997
- National Association of Social Workers – rok 2008, americký etický kódex
- Canadian Association of Social Workers – rok 2005, kanadský etický kódex, ktorý pozostáva z dvoch dokumentov a to: Etického kódexu a Sprievodcu etickou praxou
- Australian Association of Social Workers – rok 2002, austrálsky etický kódex
- British Association of Social Workers – rok 2002, anglický etický kódex

- Etický kódex sociálních pracovníků České republiky, bol prijatý v roku 2006 Spoločnosťou sociálnych pracovníkov Českej republiky
- Etický kódex Asociácie poskytovateľov sociálnych služieb v Slovenskej republike – kódex bol schválený etickou komisiou dňa 21.5.2009 a nadobúda účinnosť dňa 1.6.2009. Cieľom Asociácie je pomáhať svojim členom pri poskytovaní kvalitných sociálnych služieb. Člen Asociácie koná profesionálne, eticky a podporuje iných v profesionálnom a etickom konaní pri presadzovaní a obhajovaní záujmov poskytovateľov sociálnych služieb, aby títo mohli zabezpečovať kvalitné a dostupné služby pre občanov Slovenskej republiky.
Uznávané hodnoty členov Asociácie sú:
 - ✓ dodržiavanie všeobecne záväzných právnych predpisov vzťahujúcich sa na činnosť členov Asociácie,
 - ✓ presadzovanie spoločných stanovísk a potrieb pri poskytovaní sociálnych služieb,
 - ✓ formulovanie a presadzovanie spoločných záujmov voči verejnosti, samospráve a štátu,
 - ✓ sprostredkovanie rozširovania odborných, legislatívnych, vedeckých a výskumných poznatkov a skúseností súvisiacich s poskytovaním sociálnych služieb,
 - ✓ organizovanie, alebo zabezpečovanie študijnej, vzdelávacej, informačnej a expertnej činnosti.

Pri výkone sociálnej práce je dôležité, aby sociálny pracovník – pracovník sociálnej prevencie v roly poradcu ku klientovi:

- ✓ akceptoval právo občana na vyjadrenie sa k svojim potrebám a k spôsobom, ktorými sa budú tieto potreby uspokojovať
- ✓ pochopil povahu sociálnych potrieb človeka, následky a vplyvy diskriminácie a inštitucionálnej deprivácie
- ✓ identifikoval osobnostný potenciál jednotlivcov, rodín alebo skupín v komunite a systém ich podpory
- ✓ získaval a vyhodnocoval informácie o sociálnej pomoci v sledovanej lokalite poznával rozdielne potreby ľudí a možnosti ako ich uspokojovať
- ✓ odhaľoval sociálnu situáciu občana a identifikoval dôležité udalosti
- ✓ odhaľoval prítomnosť rizikových faktorov z analýzy sociálnej situácie, z pozorovania a z informácii od iných ľudí
- ✓ pomáhal pri posudzovaní osôb, ktoré sú sociálne najviac ohrozené
- ✓ chápal sociálnu prácu ako medzi odvetvovú a nadrezortnú disciplínu, pričom jej efektívny výkon predpokladá spoluprácu sociálnych pracovníkov – pracovníkov sociálnej prevencie, špeciálnych pedagógov, psychológov, architektov, právnikov, lekárov a rehabilitačných pracovníkov

Kvalifikovaný sociálni pracovníci – pracovníci sociálnej prevencie v roly sociálneho poradcu musia spĺňať určité štandardné požiadavky kladené najmä na vedomosti (psychológie, psychoterapie, patopsychológie, psychiatrie, sociológie, pedagogiky, biológie, zdravotvedy, ošetrovateľstva, andragogiky, práva hlavne správneho práva, práva sociálneho zabezpečenia, rodinného práva, trestného práva, občianskeho práva), ďalej **zručnosti interpersonálne** (utvárať a udržiavať dobré

pracovné vzťahy, uvedomovať si emócie a pracovať s nimi a s ich účinkom na svoju osobu alebo na iných ľudí, uvedomovať si individuálne, rasové, sociálne a kultúrne odlišnosti medzi ľuďmi a pracovať s nimi využívať svoju autoritu, byť si vedomý agresivity, nepriateľstva, hnevu a pracovať s nimi, plne si uvedomujúc riziká pre seba a iných, pozorovať, chápať a interpretovať správanie a postoje komunikovať verbálne i neverbálne alebo písomne, pripravovať a viesť interview v najrozličnejších okolnostiach vyjednávať, utvárať vzťahy, rozvíjať spoluprácu vykonávať advokáciu, zastupovať záujmy iných), **rozhodovacie** (rozhodovať, ak sa rozhodnutie vyžaduje s ohľadom na jednotlivca, rodinu alebo skupinu alebo spolu s nimi ak si to situácia vyžaduje, identifikovať rozhodnutia, ktoré vyžadujú predchádzajúcu konzultáciu s inými odborníkmi pôsobiť v rozhodovacom procese inštitúcie, organizácie uskutočňovať rozhodnutia v spolupráci s inými inštitúciami alebo odborníkmi, pokiaľ je to potrebné), **alebo aj o administratívne vo využívaní zdrojov** (zaznamenávať si dôkladne a sústavne svoju prácu presadzovať politiku inštitúcie, zároveň zohľadňovať dôvernosť a osobný prístup jedinca, spracovávať a prezentovať správy organizovať, monitorovať prácu, robiť časový rozvrh dostupnými technológiami získavať informácie. Vzhľadom na stály nedostatok finančných prostriedkov ako mimoriadne závažné sa javia zručnosti vo využívaní zdrojov: vyhľadávať a určovať potreby služieb, ovplyvňovať rozvoj služieb, využívať fyzikálne prostredie a zariadenia na opatrenia, ktoré vedú k lepšej kvalite života občanov poznať význam a tvorivo využívať zdroje, ktoré poskytujú zariadenia alebo sociálne siete.)

Musí mať prehľad o súčasnom stave sociálnej politiky v danom regióne, obci, činnosti subjektov sociálnej politiky v danom regióne, demografickej a ekonomickej situácii v regióne, stave v oblasti sociálno-patologických javov v regióne, koncepcii sociálneho rozvoja daného regiónu, najmä v časti sociálnych služieb, súvisiacich formách sociálnej ochrany – zdravotníctve, vzdelávaní, pracovnom uplatnení.

Musí byť schopný analyzovať a zhodnocovať vlastnú osobnú skúsenosť, ako aj skúsenosti iných, analyzovať a ujasňovať si rôzne teórie a otázky, aplikovať vedomosti a poznanie v praxi a taktiež využívať výsledky výskumu v práci.

Na pracovníka sociálnej prevencie v roly sociálneho porada sú kladené aj rôzne iné požiadavky ako napr.: mal by byť schopný získavať, triediť a využívať príslušné zdroje informácii (klient, nadriadení, kolegovia, inštitúcie, literatúra, výskum), predpokladom efektívneho výkonu práce je aj schopnosť pracovníka sociálnej prevencie v roly poradcu prijímať spätnú väzbu za svoju prácu, využívať možnosť konzultácií a supervízie skúsenejších kolegov a odborníkov.

Medzi najdôležitejšie postupy, ktoré musí pracovník sociálnej prevencie uplatňovať v praxi sú tieto:

- ✓ Aplikovať hlavné vedomosti a zručnosti, ako i ďalšie relevantné poznatky na prax
- ✓ Udržiavať dlhodobé vzťahy pri práci s jednotlivcami, rodinami alebo skupinami
- ✓ Voliť vhodné metódy posudzovania, plánovania a určovania cieľa pomoci
- ✓ Pomáhať, poskytovať starostlivosť, radiť, viesť, ochraňovať jednotlivcov a rodiny v problémovej situácii
- ✓ Vykonávať poradenstvo, facilitovať, viesť skupiny v ich komunite
- ✓ Pracovať ako člen tímu
- ✓ Chápať a odstraňovať následky diskriminácie

- ✓ Pracovať etnicky senzitivnými postupmi
- ✓ Používať antidiskriminačné postupy a poznať spôsoby boja proti individuálnemu a inštitucionálnemu rasizmu

Sociální pracovníci – pracovníci sociální prevence v roly poradcov musia byť pripravení uviesť dôvody svojich rozhodnutí, založených na etickej analýze a byť zodpovední za svoje kroky a rozhodnutia.

Klient, ktorý prichádza za pracovníkom sociálnej prevencie s konkrétnym problémom, má určité predstavy a očakávania. Táto situácia kladie nároky na jeho osobnosť, odbornosť, kvalifikáciu, prax a pripravenosť sociálneho pracovníka. Okrem toho je takáto situácia medzi sociálnym pracovníkom a klientom náročná aj z hľadiska sociálneho čiže medziľudského. Z tohto hľadiska je významným prvkom a často určujúcim faktorom vzájomných kontaktov a komunikácie sociálneho pracovníka s klientom ich vzájomný vzťah. Vzťah je pojem, ktorý charakterizuje spojenia, väzby a súvislosti javov alebo elementov nejakého celku, ktoré sú objektívnou realitou.

Partner je pojem charakterizujúci jednu z foriem, respektíve jednu dimenziu vzťahu. Pojem partner znamená spoločník, druh, účastník, spoluhráč, protihráč. V kontexte vzťahu sociálneho pracovníka a klienta chápeme obsah týchto pojmov ako pozitívny kvalitatívny základ spojení a väzieb medzi sociálnym pracovníkom a klientom.

Veľmi dôležitú sociálnu pomoc vidí Loran, T. (2010) hlavne v humánnom prístupe sociálneho pracovníka a najmä v preferovaní ako jedenej z foriem andragogicko-sociálnej práce s marginalizovanými klientmi aj praktickú inkluzívno-edukatívnu sociálnu prácu s chudobnými a exkludovanými.

Hovoríme o takzvaných *medziosobných vzťahoch* ako subjektívneho prežívania vzťahu medzi ľuďmi, ktoré sa prejavuje v charaktere a spôsoboch medziosobnej interakcie. Sociálne vzťahy, ktoré sú určitým spôsobom spojení a súvislosti medzi dvoma alebo viacerými sociálnymi celkami, jednotlivcami alebo sociálnymi útvarmi, ktoré sa nachádzajú v konkrétnom časopriestore a v určitých sociálnych pozíciách.

Sociálny vzťah je komplexný celok skladajúci sa z jednotlivých účastníkov, ktorí sa nachádzajú v konkrétnej sociálnej situácii, majú konkrétne sociálne pozície a samotnú interakciu.. Sociálne vzťahy sú zároveň veľmi dynamické, majú mnoho podôb a dimenzií. Partnerské vzťahy ako medziľudské vzťahy, ktoré vedú k životnej istote a spokojnosti. Zabezpečujú uspokojovanie základnej ľudskej potreby sociálnych kontaktov, na základe ktorých sa človek vo svete orientuje. Tieto vzťahy ovplyvňujú názory a postoje človeka k sebe samému a k svojmu okoliu. V partnerskom vzťahu prevláda spolupráca nad súperením. Tento vzťah je založený na dôvere, akceptácii, tolerancii, empatii a spolupráci. Pojem partnerský vzťah je bližší priateľský, manželský alebo aj pracovný vzťah, v ktorom ide predovšetkým o medziľudský sociálny vzťah. Je založený na rovnocennom postavení dvoch ľudí, kde ani jeden zo zúčastnených nevystupuje autoritatívne z pozície svojej moci. **Partnerský vzťah medzi sociálnym pracovníkom a sociálnym klientom** sa riadi všeobecnými pravidlami a zásadami partnerského vzťahu, pričom sa rešpektujú aj špecifické charakteristiky partnerského vzťahu medzi sociálnym pracovníkom a klientom. Tieto charakteristické znaky môžeme definovať vo vnútri vzťahu a na úrovni vonkajších prejavov vzťahu.

Vo vnútorných znakoch partnerského vzťahu medzi sociálnym pracovníkom a klientom zostáva zachovaná podstata vzťahu medzi sociálnym pracovníkom

a sociálním klientom a to, že sociálny pracovník je pomáhajúci, usmerňujúci a sociálny klient pomoc očakáva a prijíma.

Rovnosť a partnerstvo sociálneho pracovníka a sociálneho klienta spočíva vo vedení klienta k svojpomoci, v rešpektovaní jeho osobnosti, sebaidentifikácie, individuality, názorov, rozhodnutí, v komplexnom prístupe k nemu, v rešpektovaní všetkých jeho práv a slobôd, možností, požiadaviek a prínosov.

Vo vonkajších znakoch partnerského vzťahu medzi pracovníkom sociálnej prevencie a klientom ide o formálny vzťah, prebieha v čase na to vymedzenom, má niekoľko stretnutí podľa potreby, je účelovo zameraný, po splnení cieľa tento vzťah spravidla končí. V prípade nevytvorenia partnerského vzťahu s klientom hrozí, že nebude naplnený cieľ sociálnej práce. Príčiny nevytvorenia partnerského vzťahu medzi sociálnym pracovníkom a klientom môžu byť rôzne a môžu pochádzať z rôznych zdrojov. Tieto bariéry môžu vzniknúť a existovať u klienta ale aj u pracovníka sociálnej prevencie. V prostredí, v ktorom sa nachádza klient so sociálnym pracovníkom sa vytvára vzájomný kontakt. **Symetria verus asymetria** vo vzťahoch. Pokiaľ sú vzťahy dvoch ľudí nevyrovnané ak partneri nie sú rovnocenní nie sú na jednej úrovni môžeme hovoriť o asymetrickom vzťahu. V takomto vzťahu je jeden silnejší, lepší, schopnejší, sebaistý, autoritatívny a ten druhý malý, slabý, závislý, neistý. Nastáva nerovnováha, vzťah je nevyrovnaný, kde slabší partner sa snaží vyrovnáť, hľadá rovnováhu. Napríklad klient, ktorý je prehnane vďačný, snaží sa vyrovnáť vzťah vďačnosťou a tak vyrovnáť nepomer vo vzťahu. Iný prípad je, keď klient nevie prijať pomoc, nechce aby bol obsluhovaný, nechce aby niekto rozhodoval za neho, čo bude jesť, kedy sa bude kúpať atď. Je nepríjemný, kritizuje s ničím nie je spokojný. Takýto klient sa snaží stiahnuť pracovníka dole a prejaviť, že pracovník nie je o nič lepší ako klient sám. Na tomto príklade vidíme asymetriu vo vzťahu pracovník sociálnej prevencie verus klient. Prístupy pracovníkov sociálnej prevencie ku klientovi si volí každý sám, či bude vzťah s klientom vyrovnávať a dá mu pocítiť, že je pre nás dôležitý, alebo ho necháme padnúť dole bez povšimnutia, pokorného povďačného alebo nespokojného, sťažujúceho sa.

Pracovník sociálnej prevencie svojím prístupom a správaním dokáže odbúrať alebo aspoň eliminovať mnohé bariéry partnerského vzťahu existujúce na vlastnej strane, ale môže tiež ovplyvňovať a pomôcť eliminovať bariéry na strane svojho klienta v prostredí, v ktorom sa nachádza. Toto tvrdenie vychádza z poznatkov, že veľa bariér pri kontakte pracovníka sociálnej prevencie a klienta pochádza z predsudkov, postojov, strachu z nepoznaného. Rôzne životné situácie v tom-ktorom období zohrávajú významný faktor determinujúci vzťah ku klientovi, ktorý môže v rôznych podobách ovplyvňovať vzťah s klientom. V týchto súvislostiach vznikajú rôzne poruchy hraníc medzi pracovníkom sociálnej prevencie a klientom.

V tomto prípade sa jedná o tieto tendencie:

Rozširovanie vlastných hraníc - táto tendencia v správaní pracovníka sociálnej prevencie je viditeľná vtedy, keď sa príliš angažuje vo svojej práci. Zvyčajne sa vyskytne u pracovníkov, ktorí sami nie sú vysporiadaní s určitými ťažkosťami, nie sú si istí sami sebou, prípadne sa cítia osamelí. V podstate vlastné problémy chcú vyriešiť prílišným pomáhaním, čím rozširujú hranice vlastnej osobnosti na klienta. Pocit, že organizujú nový život druhým, ich osamelosť a dodáva im chýbajúcu sebaistotu a pocit potrebnosti. Výsledkom sú dve podoby rozširovania hraníc:

- *neprimeraná kontrola nad klientom popisovaná tiež ako prístup „rodič - dieťa“*, kde klient stráca možnosť vyjadriť sa k riešeniu vlastnej problémovej situácie, nie je rešpektovaný ak autonómna osobnosť a jeho práva sú porušované.

- *obetovanie sa pre klienta*, kde u sociálneho pracovníka ide o mylné presvedčenie, že klient nie je schopný samostatne konať a je úplne závislý na sociálnom pracovníkovi. Takto sa oslabuje klient a prehľbuje sa jeho závislosť a nesamostatnosť.

Nepriepustnosť hraníc - táto tendencia v správaní sa môže vyskytovať na oboch stranách, aj u sociálneho pracovníka aj u klienta, častejšie sa vyskytuje u klienta. U sociálneho pracovníka sa môže táto tendencia v správaní objaviť pri jeho obave z vlastných depresí a zraniteľnosti. Prejavuje sa výrazným odstupom a chladom, čo môže niekedy pôsobiť na okolie aj ako prejav silnej, neohrozenej osobnosti, v skutočnosti však ide len o snahu zakryť vnútornú zraniteľnosť a citlivosť.

Splynutie s klientom – k takejto situácii správania sa ku klientovi dochádza vtedy, keď sa empatia sociálneho pracovníka premení na súcit, záplavu ľúlosti, smútku, pobúrenia a úzkosti z klientovho nešťastia. V takomto prípade sociálny pracovník už nie je schopný správne precítiť, reálne vnímať problém, zostať sám sebou, mať nadhľad nad situáciou a pomôcť. Naopak, stráca vlastné hranice, nastáva plná identifikácia s klientovou situáciou a tiež s neschopnosťou nájsť vhodné riešenie. Preto základnou pracovnou polohou pomáhajúceho je byť v empatickom kontakte s klientom a zároveň nestratiť zakotvenie v sebe samom.

Prístup z povinnosti - tento prístup ku klientovi je častý u tých pracovníkov, ktorí svoju prácu nevykonávajú z vnútorného presvedčenia a osobného záujmu, ale ju berú ako rutinné vykonávanie poverených úloh a právomocí, ktoré im vyplývajú z ich pracovnej pozície. Ku klientom mnohokrát pristupujú z typicky úradníckej pozície, s nezaujmom, ľahostajnosťou, neutralitou, v horšom prípade s neochotou a aroganciou. Je veľmi malá pravdepodobnosť, že pri takomto prístupe bude klient pracovníkovi dôverovať a že si k nemu vytvorí určitý vzťah, ktorý je základom pomoci klientovi k svojpomoci. Skôr sa klient začne správať podľa vzoru pracovníka a jediné, čo medzi nimi vznikne, bude prehľbujúca sa priepasť.

Dodržiavanie zásad partnerského vzťahu a eliminácia jeho bariér v rámci kompetencií sociálneho pracovníka vytvára predpoklad na naplnenie základných etických princípov vo vzťahu ku klientovi a tým na dosiahnutie cieľa sociálnej práce.(Žilová, 2002).

Tendencie k poruchám vzťahu zo strany klienta a zo strany pracovníka sociálnej prevencie

Poruchové správanie sa klienta vo vzťahu k pracovníkovi sociálnej prevencie kde chce klient, úmyselne alebo bez takéhoto úmyslu narušiť komunikáciu a budovanie vzťahu medzi ním a pracovníkom sociálnej prevencie môžu vzniknúť tieto situácie:

- *klient manipulátor* - ide o klientovu snahu ovládať pracovníka sociálnej prevencie. V tejto situácii je zvlášť náročné, aby pracovník pevne udržal svoju pozíciu a tiež udržal optimálnu hranicu vzťahu. Manipulátormi zvyknú byť zväčša neprispôsobiví klienti s typickým cieľom získať pre seba výhody.

- *citová naviazanosť* - táto porucha v správaní sa klientov voči pracovníkom sociálnej prevencie hrozí u citovo labilných, slabých, úzkostných klientov, u ktorých vlastná problémová sociálna situácia vyvoláva bezradnosť a stavia ich do pozície

nesamostatných jedincov, úplne neschopných a plne odkázaných na pomoc pracovníka sociálnej prevencie. Klient sa stáva závislým od pomoci.

Udržať žiadané hranice vzťahu v práci s klientom vyžaduje od pracovníka profesionalitu v každom ohľade, čo obnáša rešpektovanie slobodného rozhodovania klientov, t.j. ich práva žiť podľa vlastných predstáv, rešpektovanie ľudskej dôstojnosti klientov, svojprávnosť, a tiež rešpektovanie dôverných informácií.

Pracovník sociálnej prevencie sa musí si uvedomiť, že ľudia na celom svete sú si odlišní v mnohých ukazovateľoch, napr. v tom, akého sú vierovyznania, ako vyzerajú, akého sú pohlavia, koľko majú rokov, aký majú zdravotný stav, akú majú farbu pleti, alebo k akej sociálnej skupine patria. Bez ohľadu na tieto rozdielnosti, by všetci ľudia mali mať rovnaké práva a povinnosti, mali by sme si byť rovní, pretože každý človek je jedinečný a neopakovateľný, so svojimi schopnosťami, potrebami, túžbami, snami, záujmami, tak s kladnými, ako aj so zápornými stránkami svojej osobnosti.

Profesionalita pracovníka sociálnej prevencie ku klientovi spočíva v samotnom prístupe, kde musí byť úplne jedno, či ide o ženu alebo muža (*forma útlaku sexismus*), či je niekto mladý alebo starý (*forma útlaku ageizmus*), či je Róm, Žid, alebo černocho (*forma útlaku rasizmus, antisemitizmus*), či je telesne postihnutý (*forma útlaku ableizmus*), nemôže prechovávať a odsudzovať ľudí s inou pohlavnou orientáciou (*forma útlaku homosexualita → homofóbia*) a musí mu byť úplne jedno z akej spoločnosti klient pochádza (*forma útlaku klassizmus*), akým jazykom hovorí klient – dôležitosť sa prikladá vzájomnému porozumeniu si (*takáto forma útlaku sa nazýva lingvicizmus*), v neposlednom rade pracovník sociálnej prevencie rovnako musí viesť jednanie s klientom rôzneho vzhľadu, telesnej veľkosti (*takáto forma útlaku založeného na telesnej veľkosti sa nazýva sizizmus*).

Ak by pracovník sociálnej prevencie porušoval akýmkoľvek spôsobom z vyššie uvedených znakov porušoval by ľudské práva a slobody, samotnú dôstojnosť človeka, ktoré sú garantované Ústavou SR a tiež zákonom 365/2004 o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a ochrane pred diskrimináciou (antidiskriminačný zákon) (Vanková, K.,2009)

Použitá literatura:

HALEČKA, T.: *K otázkam profesionálnej etiky a etikety sociálnej práce*. In: Práca a sociálna politika, roč. 9, č.3/01, s. 7-11

JANKOVSKÝ, J.: *Etika pro pomáhající profese*. Praha: Triton, 2003. s.223. ISBN80-7254-329-6

LORAN,T.: *Andragogicko – sociálne dilemy prípravy exkludovaných pre potreby vedomostnej spoločnosti*. In: Pedagogická revue. Ročník 62, 1-2. Štátny pedagogický ústav . Bratislava, 2010. ISSN 1335-1982

VALLANCE,E.: *Business Ethics at Work*. Cambridge University Press, 1995

VANKOVÁ,K.: *Sociálna spravodlivosť verzus edukácia v školskom systéme na území Slovenska*. In: Pedagogicko-psychologické a interkultúrne aspekty práce učiteľov žiakov z odlišného sociokultúrneho prostredia. Rosinský,R. a kol., Nitra: UKF FSVaZ, 2009. ISBN 978-80-8094-589-3

ŽILOVÁ, A.: *Kapitoly z teórie sociálnej práce*. Banská Bystrica: Mentor, 2003. s.107. ISBN 80-968932-0-3

Riziká vnímania a prezentovania starnutia a staroby v postmodernej dobe

Martina Hrozenská¹

Abstrakt: V príspevku sa venujeme rizikám prezentovania a vnímania procesu starnutia a staroby v duchu postmodernistov. Poukazujeme najmä na vekovú diskrimináciu starších ľudí, ako aj na rodové stereotypizácie objavujúce sa pri prezentovaní starších ľudí.

Kľúčové slová: Starnutie. Staroba. Ageizmus. Postmoderna. Sociálne telo.

Abstract: In the paper we discuss the risks of presentation and perception of the process of aging and old age from the postmodernist perspective. We focus on age discrimination of older people as well as gender stereotypes used in presenting older people.

Key words: Aging. Old Age. Ageism. Postmodernity. Social Body.

Ľudská predstavivosť je ovplyvňovaná kultúrne stanovenými myšlienkami a aktivitami. Obrazy seniorov prezentované v rámci vizuálneho umenia sú produkované v kontexte času a priestoru, a odrážajú význam staroby v určitej kultúre. Verejnosť častokrát považuje starnutie za telesnú záležitosť. Tento fakt čiastočne spôsobuje záujem spoločnosti o zdravie, chorobu a mortalitu, ktoré podporujú vedomosťami človeka o tele, ale aj samotná biomedicinizácia starnutia. Fyzický vzhlád veku nebol nikdy uctievaný. Najpozoruhodnejší znak tradičných obrazov starnutia zaznamenaný historikmi zostáva slabosť a závislosť, obraz, ktorý je aj dnes stále vykresľovaný. 21. storočie ponúka prezentáciu „moderných“ obrazov starnutia a staroby častokrát s prímiesou ageistických² nálad.

J. Bond a L. Corner (2004, s. 57) uvažujú nad podstatou ľudského tela v sociálnych vedách: „až do nedávna sociálna teória zanedbávala dôležitosť ľudského tela pre pochopenie ľudských vzťahov. Len v priebehu posledných 25 rokov sa toto zanedbávanie dostalo do pozornosti prostredníctvom veľkého množstva akademických prác o sociálnom tele. Nettleton (1995) zvažuje kultúrne, politické a sociálne hnacie sily tohto vývoja. Najprv sa ženy odhodlane snažili nárokovať si kontrolu nad vlastným telom od mužmi dominujúcej lekárskej profesie. Feministky zdôrazňovali spôsob, akým muži naďalej využívajú ženy prostredníctvom ich prezentácie fyzického tela. Po druhé, biomedicínske technologické inovácie súvisiace s ľudskou reprodukciou zdôraznili zmätok pri rozlišovaní hraníc medzi fyzickým a sociálnym telom. Po tretie, etické debaty o postavení ľudských embryí, skutočnom začiatku a konci ľudského života a o tom, kto by mal mať kontrolu nad používaním ľudského tela pre biomedicínsky výskum, zvýšili akademický záujem o sociálne telo. Po štvrté, rozvoj konzumnej

¹ PhDr. Martina Hrozenská, PhD., Katedra sociálnej práce a sociálnych vied, FSVaZ UKF v Nitre, Kraskova 1, 949 74 Nitra, SR, e-mail: mhrozenska@ukf.sk

² pojem ageizmus nemá zatiaľ slovenský ekvivalent, prekladá sa ako diskriminácia resp. predsudok na základe veku

spoločnosti a zvyšujúci sa komerčný záujem o udržiavanie tela, aby bolo fit, štíhle a mladé (Featherstone 1991) zvýšili intenzívny záujem postmodernistov o telo. Nakoniec, šedivie populácie zdôraznilo povahu starnúceho sociálneho tela a rozprúdilo debaty o eutanázii, ako aj zvýšené možnosti pre komodifikáciu obáv a túžob starnúcich jednotlivcov (Gilleard a Higgs 2000).

V modernej dobe sa na zmene vo vnímaní tradičných obrazov podieľajú tri kľúčové faktory (Bond- Cornerová, 2004, s.58-59).

Prvý, zmeny v našom vnímaní starnutia odrážajú zvyšujúcu sa oslavu mladej kultúry a energie a vitality mladosti, a schopnosti mladých ľudí prispôbiť sa rýchle sa meniacemu svetu. Zrýchľujúca sa technologická zmena poskytuje zručnosti a znalosti nepotrebných starých generácií; následkom toho sa znižuje hodnota seniorov a sú vnímaní ako nevhodní pre mnohé roly v modernej priemyselnej produkcii. Samozrejme, nedostatok skúsených mladých ľudí v budúcnosti môže zmeniť tento trend.

Druhý, existuje zvyšujúce sa povedomie veku zobrazované v záujme médií, aby podalo vek páchatel'ov zločinov, dokonca relatívne triviálne občianske priestupky ako sú zlé parkovanie alebo rýchlu jazdu. Povedomie veku je produkt modernizácie (Featherstone a Hepworth 1993) a plod vekom navrstvanej spoločnosti (Riley et al. 1972). Odborníci ako sú medicínsky vedci, vedúci špecialisti, sociálni administrátori a ďalší vypracovali tradičné vekové kategórie. Tieto odborné alebo expertné znalosti infiltrovali laické znalosti a zmenili povahu tradičných obrazov starnutia.

Tretí faktor je založenie globálnej konzumnej kultúry, samotný je produktom modernizácie. Toto prispelo ku komodifikácii starnutia, kde komodifikácia je proces, v ktorom sa vezme tovar alebo služba, ktoré boli vyprodukované a použité a menia sa na položku, ktorá sa vymení za peniaze (Estes et al. 2001). Príkladmi komodifikácie sú: produkcia „liekov“ proti starnutiu a na liečbu kože. Seniorov je dnes možné vidieť ako hlavný nový prvok na trhu na základe objavenia sa ľudí tretieho veku s príjmami a aktivitami, ktoré majú k dispozícii pre použitie v aktívnom konzumnom dôchodku (Sawchuk 1995).

Klasický stereotyp staroby je obraz starnúceho tela znázornený v kontraste s ideálnym silným mladým telom. Mladé telá sú prezentované ako plné krásy, energie, pôvabu, morálnej statočnosti a optimizmu. Starnúce telá predstavujú škaredosť, nečinnosť a degeneráciu.

Ďalším aspektom stereotypov je ich zovšeobecňovanie. Proces zovšeobecňovania je bežný v každodennom živote. Je to proces, ktorý všeobecne preberáme pri ujasňovaní si činností a správania sa ľudí. Starším ľuďom sa často pripisujú isté charakteristiky v zmysle „starší človek má slabšiu pamäť, alebo u starších ľudí je vysoké riziko rozvinutia demencie a pod., či už zo strany laickej, ale i odbornej verejnosti. Ale fakt, že väčšina seniorov nikdy nemá demenciu sa ignoruje a vedecký záver posilňuje negatívny stereotyp senility. Negatívne stereotypy sú samozrejme dôležitým aspektom a prejavom ageizmu.

Dôležitým aspektom negatívnej stereotypizácie starších ľudí je aj stigmatizujúci vplyv na každodenné interakcie a kvalitu života seniorov. Všadeprítomným znakom stigmatizácie jednotlivcov je rozvoj negatívneho diskurzu.

Taktiež posilňovanie rodových nerovností je súčasťou stereotypizácie. Marková (2006, s. 298) pripomína, že gender/rod je konštruovaný ako asymetrická kategória - všetko, čo je spájané s maskulinitou (napr. objektivita, racionalita, aktivita a pod.) je v našej kultúre vnímané ako odlišné, hodnotnejšie a nadradené tomu, čo je feminíne.

Podľa Švihelovej (2005, s. 35) sú vo všeobecnosti ženskými imperatívmi socializácie prispôsobenie, potlačanie a ochrana, na rozdiel od imperatívov mužskej socializácie - chlad, potencia a výkon. V duchu filozofie „prirodzene daných“ mužsko-ženských rozdielov a tradičnej deľby práce naďalej pretrvávajú rodové stereotypy (Lukšik, Marková, 2006, s. 120). Markson a Taylor (2000) našli v súčasných amerických filmoch rodové rozdiely v tom, ako sú vykresľovaní starší ľudia. Muži boli častejšie opisovaní ako silní, zamestnaní a tráviaci čas s kamarátmi toho istého pohlavia. Naopak, staršie ženy buď zostávali na okraji spoločenského diania alebo boli vykresľované ako bohaté vdovy, manželky, matky či osamelé staré dievky. Seniori sú ojedinele zastúpení v reklamách, dokonca aj vtedy, keď sú produkty uvádzané na trh pre starších spotrebiteľov. Keď sú seniori použítí ako modely v reklamách, je tendencia, že sú vykreslení spôsobmi, ktoré ukazujú negatívne stereotypy staroby (Carrigan a Szmigin 2000).

Ageistický charakter jazyka je prítomný nielen u mladších vekových skupín, ale aj u samotných starších ľudí. To, že seniori používajú ten istý stigmatizujúci jazyk, aby opísali iných, nemusí nevyhnutne naznačovať, že vidia sami seba tak, ako vidia iných. Britskí výskumníci (Featherstone a Hepworth 1989, 1991, 1995 In.: Bond, Corner, 2004, s.63) poukazujú na masku starnutia, pri ktorej starnúce telo maskuje vnútorné a mladé vlastné ja neschopné dostatočne reprezentovať vnútorné vlastné ja. Pre starnúceho jednotlivca „je kontinuita zachovávaná mladistvou alebo nestarnúcou identitou, kým diskontinuita sa prežíva cez progresívne zrady tela“ (Biggs 1999, 67-68). Existuje nerovnosť medzi verejnými obrazmi starnutia a súkromnými alebo osobnými vnútornými skúsenosťami starnutia. Tento kontrast dáva význam myšlienke, že staroba je maska, ktorá utajuje reálne vlastné ja.

Ageizmus je dôležitou charakteristikou života v 21. storočí. Butler (1987, s.22) definuje ageizmus ako „proces systematickej stereotypizácie a diskriminácie ľudí, pretože sú starí, tak, ako sa to deje pri rasizme a sexizme kvôli farbe kože a pohlaviu.“

Itzin (1986) dodáva, že ageizmus, ako starnutie, ovplyvňuje ľudí všetkých vekových kategórií. Podľa Johnson a Bytheway (1993) „je to predsudok založený na veku a nie na starobe.“

Ageizmus sa silno spája so starobou. Mnohé skôr uvedené biologické teórie zvyrazňujú spojenie starnutia s biologickým aspektom. Toto posilňuje použitie negatívnych stereotypov na opis útlaku seniorov, čo následne ovplyvňuje kvalitu života.

Ageizmus je posilňovaný aj právnymi, politickými, edukačnými a zdravotníckymi štruktúrami modernej spoločnosti. Ageizmus je tiež zvnútornený v postojoch jednotlivcov voči seniorom, ktoré sú posilňované týmito istými štruktúrami v spoločnosti (povinnosť starších pracovníkov uvoľniť miesto mladšej generácii, viazanie určitých medicínskych výkonov na vek a pod.). Zdravotníci a sociálni pracovníci často označujú svojich seniorských pacientov metaforami o detstve a označovaním pacientov a obyvateľov ako „ľudí v ich druhom detstve“. Metaforické stratégie infantilizácie sú jedným z mnohých spôsobov vytvorenia a udržiavania silných sociálnych hraníc medzi „krehkými a odkázanými starčkami“ a „vitálnou pracujúcou časťou populácie“. ¹

¹ Cornerová (1999) vo svojej štúdií zistila, že ageizmus je významnou témou, ktorá sa vynorila vo verejných opisoch účastníkov. Reč starších účastníkov (priemerný vek 77 rokov) bola v princípe negatívna. Odrážala reč médií, keď opisujú starobu, dĺžku života a zvyšujúci sa počet seniorov. Účastníci

Faktom však zostáva, že ak budeme všetci žiť dostatočne dlho, existuje vysoká pravdepodobnosť, že budeme mať osobnú skúsenosť s vekovým znevýhodnením, v neskoršom živote.

Niektorí autori považujú zmysel kontroly za kritický determinant psychologickej pohody a kvality života starších ľudí. Kontrola je jedným z dôležitých spôsobov akým sa jednotlivci odlišujú a môže to byť prispievajúci faktor ovplyvňujúci variabilitu adaptácie v kontexte starnutia. Keď čelia podobnému stresu, niektorí to môžu zvládať dobre, kým iní zlyhávajú pri prispôbovaní sa a prežívajú značný strach.

Cornerová (1999) predstavila rozdiel medzi tromi skupinami účastníkov: splnomocnení jednotlivci, neochotní kolaboranti a ovládaní alebo utláčaní jednotlivci. Kľúčový faktor, ktorý pomohol rozlíšiť tieto tri skupiny bol zmysel kontroly vnímanej a prežívanej účastníkmi štúdie.

Pre splnomocnených jednotlivcov, sú kontrola a autonómia sústredné v ich koncepcii vlastného ja. Boli si vedomí potreby riadiť zmenu a rozpoznávali potrebu byť začlenení. Títo jednotlivci si uvedomovali, že sa cítia podceňovaní inými, „pretože sú starí“ a vedome s tým bojovali používajúc množstvo stratégií zvládania. Pri stretnutiach so zdravotníkymi alebo sociálnymi odborníkmi a s rodinou a priateľmi udržiavali kontrolu a úspešne dosahovali svoju nezávislosť. Vyžadovali, aby sa s nimi jednalo ako s jednotlivcami s potrebami, čím protirečili verejným opisom o ageizme.

Neochotní kolaboranti boli frustrovaní svojou neschopnosťou ovplyvňovať a kontrolovať aspekty svojich životov. Ale na rozdiel od splnomocnených jednotlivcov, neochotne akceptovali svoju situáciu, keďže to vnímali tak, že pre nich existuje málo možností. V ich opisoch bol inštitucionalizovaný ageizmus ústrednou témou pri definovaní kvality života. Mali skúsenosť s ageizmom v interakcii so zdravotníkymi a sociálnymi odborníkmi, ako aj rodinou a priateľmi.

U ovládaných alebo utláčaných jednotlivcov bola väčšia pravdepodobnosť, že majú skúsenosť s otvoreným ageizmom a infantilizáciou, obzvlášť pri prijímaní starostlivosti. Neoficiálni a oficiálni opatrovatelia si osvojili nariadený prístup k starostlivosti s prísnyim režimom aktivít, ktoré na nich uvalili. Toto často zahŕňalo riadenie domácnosti, ako aj poskytovanie osobnej starostlivosti a predpísanej „liečby“. Kontrola bola často vnímaná tak, že vychádza z pozitívnych úmyslov.

Biogerontológovia rozlišujú medzi chronologickým vekom, meraným podľa času, a biologickým vekom, meraným biomarkermi (napríklad hodnota enzýmov v krvi). Títo odborníci na jednej strane, zdôrazňujú biologické starnutie a zaoberajú sa stanovovaním biomarkerov procesu starnutia s identifikáciou faktorov, ktoré vysvetľujú značnú variabilitu v ľudskom starnutí. Na druhej strane sociálni gerontológovia vnímajú biologické starnutie ako sociálny fakt a zaoberajú sa pochopením toho, ako spoločnosť (vrátane biomedicíny), definuje hranicu medzi normálnym a abnormálnym starnutím resp. ako tieto definície ovplyvňujú miesto starších ľudí v spoločnosti.

Spôsob akým interpretujeme zmeny na ľudskom tele odráža kultúru, čas a priestor, v ktorom žijeme. Poddiagnostikovanie chorôb u starších ľudí je charakteristické aj pre slovenské prostredie¹.

hovorili o problémoch staroby a bremene starnúcej populácie. Obávali sa toho, že sa sami stanú bremenom. Prispôbili sa stereotypom ageistov.

¹ Autorka sa opiera o zistenia získané predprieskumom na vybranej vzorke obyvateľov Domovoch dôchodcov z Nitrianskeho samosprávneho kraja.

Samozrejme nie sú to len seniori a ďalší členovia laickej verejnosti, ktorí vyjadrujú takéto pocity o „normálnom starnutí“. Zdravotnícki pracovníci sú rovnako schopní používať starobu ako vysvetlenie pre fyzické alebo mentálne zmeny jedinca.

Záver

Spôsob, akým ľudia ako jednotlivci vnímajú normálne starnutie, bude mať dopad na ich vnímanie vlastného „ja“ ako aj ich očakávaní kvality života v procese starnutia. Ak človek vníma starnutie ako proces zhoršovania sa zdravia a zvyšujúcej sa neschopnosti, je pravdepodobné, že bude akceptovať ako nevyhnutné negatívne stereotypy staroby a bude mať skúsenosť s negatívnou kvalitou života. U tých, ktorí si uvedomujú, že mnohé biologické procesy starnutia nie sú nevyhnutné, je vyššia pravdepodobnosť, že budú mať skúsenosť s pozitívnou kvalitou života. Táto, jednoduchá analýza samozrejme predpokladá, že kvalita života je stotožňovaná so subjektívnym prežívaním.

Zoznam použitej literatúry:

- BIGGS, S.1999. *The Mature Imagination: Dynamics of Identity in Midlife and Beyond*, Buckingham: Open University Press.
- BOND, J. -CORNER,L. 2004. *Quality of life and older people*. Buckingham: Open University Press. ISBN 0-335-20872-X.
- BUTLER, R.N. 1987. Ageism. In.: *The Encyclopedia of Ageing*. New York: Springer, 1987.
- CARRIGAN, M.- SZMIGIN, I. 2000. Advertising in an ageing society, *Ageing and Society*, 20 (2),s. 217-233.
- CETLOVÁ, L. 2010. Kvalita života pacientov s Alzheimerovou chorobou. In *Zdravie a kvalita života*. Ružomberok : KU, 2010. ISBN 978-80-8084-532-2, s. 34-38.
- CETLOVÁ, L. 2010. Péče o seniory na oddělení dlouhodobě nemocných a řešení jejich sociálních záležitostí. In *Dni sociální práce a Interra 8*. Nitra : UKF, 2010. ISBN 978-80-8094-650-0, s.100-102.
- CORNER, L. 1999. Developing approaches to person- centres outcome measure for older people in rehabilitation settings. In: Bond, J. -Corner,L. 2004. *Quality of life and older people*. Buckingham: Open University Press. ISBN 0-335-20872-X.
- ESTES, C.L.- ALFORD, R. R.- BINNEY, E.A: et al. 2001. *Social Policy and Aging: A Critical Perspective*. Thousand Oaks, California: Sage.
- FEATHERSTONE, M. - HEPWORTH, , M. 1989. Ageing and old age: reflections on the postmodern life course. In: Bytheway, B.- Keil, T.- Allatt, P.- Bryman, A. (Eds.) *.Becoming and Being Old: Sociological Approaches to Later Life*. London: Sage Publications.
- GILLEARD, C- HIGGS, P. 2000. *Cultures of Ageing: Self, Citizen and the Body*. Harlow: Prentice- Hall.
- HROZENSKÁ, M. a kol. 2008a. *Sociálna práca so staršími ľuďmi a jej teoreticko-praktické východiská*. Martin: Osveta, 181s., 2008, ISBN 978-80-8063-282-3.
- ITZIN, C. 1986. Ageism awareness training: a model for group work. In.: Phillipson,C. Bernard,M. , Strang,P. (eds) *Dependancy and Interdependency in Old Age: Theoretical Perspectives and Policy Alternatives*. London: Croom Helm. s.371,

- JOHNSON, J., BYTHEWAY, B. 1993. Ageism: concept and definition. In.: Johson, J. and Slater,R. (eds) *Ageing and Later Life*. London: Sage Publication, 200 s.
- KASANOVA, A . 2008. Sprievodca sociálneho pracovníka : II. Seniori a samospráva. Nitra: UKF, 2008. ISBN 978-80-8094-254-0, s. 48 a 152.
- LUKŠÍK, I. - MARKOVÁ, D. 2006. Rodová výchova v rodine – zdôvodnenie a vymedzenie. In: MACHÁČEK, L. (Ed.). *Gender - rod v pedagogickom výskume a praxi*. Trnava: UCM v Trnave, 2006, p. 120-124. ISBN 80-89220-39-8.
- MARKSON, E.W., TAYLOR,C.A. 2000. The mirror has two faces. *Ageing and Society*, 20(2), s.137-160.
- MARKOVÁ, D. 2006. Rodovo citlivý prístup v práci s klientom a klientkou sociálnej práce. In: Smutek, M. – Kappl, M. (Ed.). *Proměny klienta služeb sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2006, p. 297-305. ISBN 80-7041-716-1.
- NETTLETON, S.1995*The Sociology of Health and Illness*. Cambridge: Polity Press.
- RILEY, M. et al.1972. *Ageing and Society*, Vol.3 New York: Russell Sage.
- SAWCHUK, K. A. 1995. From gloom to boom: age, identity and target marketing. In: Featherstone, M.- Wernick, A. (Eds.) *Images of Aging: Cultural Representations of Later Life*. London: Routledge.
- ŠVIHELOVÁ, D. 2005. *Postoje k predmanželskej sexualite*. Nitra: FSVaZ UKF v Nitre, 2005.Nepublikovaná dizertačná práca.

Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež na rozcestí

Miroslav Kappl¹

Abstrakt: Příspěvek se zabývá vývojem nízkoprahových zařízení pro děti a mládež a proměnami pojetí této sociální služby v kontextu České republiky během několika posledních let. Popisuje možné dopady zavedení Standardů kvality sociálních služeb na další vývoj této služby a upozorňuje na možná rizika, která vyplývají z jejich striktního uplatňování.

Úvod

Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež (dále NZDM) jako specifický typ sociálních služeb fungují na území České republiky již patnáct let. Za tuto dobu se samotná náplň činností těchto zařízení poměrně dynamicky proměňovala a dá se potvrdit ta zkušenost, že se celková podoba většiny NZDM za tato dlouhá léta jejich vývoje k nepoznání změnila. Nicméně se dá říci, že se hlavní náplň aktivit těchto zařízení pohybovala v rámci určitých mantinelů, které v roce 2005 v definici NZDM popsala Pracovní skupina České asociace streetwork, sdružující zástupce těchto organizací, následujícím způsobem:

„Služba je určena dětem a mládeži, které se ocitly v obtížné životní situaci nebo jsou jí ohroženy, a které nevyhledávají standardní formy institucionalizované pomoci a péče.

Jde o navázání a udržování kontaktu, poskytování informací, odbornou pomoc, podporu a vytváření podmínek pro sociální začlenění a pozitivní změnu ve způsobu života. Jedná se o ambulantní případně terénní formu sociální služby nízkoprahového charakteru.

Cílem je umožnit jim lépe se orientovat v jejich sociálním prostředí a vytvářet podmínky, aby v případě zájmu mohly řešit svoji nepříznivou sociální situaci.“ (Herzog a kol., 2008)

Jedná se sice o celkem vágní definici, pod kterou si každý z nás může představit téměř cokoli, nicméně i tak ji můžeme považovat za postačující (i když hrubý) popis toho, jak byly činnost a poslání NZDM během předchozích let orámovány. Jak vyplývá z následujících řádek, zdá se, že není možná daleko doba, kdy bude zapotřebí tuto dosavadní definici přepracovat, tak aby vyhovovala tomu pojetí zaměření služby NZDM, jak se u nás profiluje během posledních pár let, které je ovšem oproti dřívějšímu poněkud užší – a z určitého úhlu pohledu i poněkud diskutabilnější.

Historie NZDM v ČR – prvních deset let

Budeme-li chtít shrnout několik pár let vývoje NZDM u nás, je určitě vhodné zmínit rok 1995, kdy se v některých městech v České republice objevují první NZDM, obvykle zakládána podle inspiračních vzorů ze zahraničí, zejména z Německa. (Čechlovský, 2005) Mnoho českých sociálních pracovníků prošlo v této době vzděláním a

¹ Mgr. Miroslav Kappl, Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové

souvisejícími stážemi v centrech mládeže v Sasku a pokud bychom chtěli nějak charakterizovat stručně tento model, jednalo se o způsob práce ovlivněný oborem sociální pedagogiky, který v německém prostředí – jak naznačuje Walter Lorenz – měl odjakživa blízko k metodám komunitní práce. (Lorenz, 2007) Nebylo proto neobvyklé, pokud jednotlivá NZDM v popisech projektů uváděla (na Hradecku např. Milíčův dům v Jaroměři), že jsou v jejich klubech užívány mimo jiné i metody komunitní práce se subkulturami – ať se již jednalo o specifické umělecky vyhraněné subkultury či o tzv. solidární subkultury (viz Klíma, 2003), složené z mladých členů místní komunity, které by bylo i možná vhodné nějakým způsobem podchytit a pomoci jim nalézt jejich místo v celé lokální komunitě.

To byl model, který po dlouhou dobu celkem dobře fungoval, nicméně přibližně kolem let 2000 – 2001 se stala v komunitě pracovníků NZDM celkem módní ta otázka, co s tzv. volnočasovými aktivitami v rámci nízkoprahových služeb, tedy zda-li to je něco, co patří do sociálních služeb, anebo je to výhradně záležitost pedagogů – a jak rozdělit kompetence různých branží apod. Svým způsobem bylo pochopitelné, proč byla tato otázka na půdě NZDM tak často kladena a v praxi zřejmě souvisela s neochotou ministerstev (zejména Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a Ministerstva práce a sociálních věcí) a obdobně orientovaných odborů dalších státních a samosprávných institucí podílet se finančně na jejich chodu, obvykle s odvoláním na to, že se jedná o záležitost vždy toho druhého resortu. Bylo tedy celkem na místě umět vysvětlit zástupcům veřejnosti, proč a k čemu jsou užívány např. techniky a metody pedagogiky volného času a jakým způsobem souvisí se sociálními službami. Na akademické půdě bychom na druhé straně zase zřejmě mohli hledat motivy ve snahách zainteresovaných teoretiků hledat srozumitelné definiční ohraničení působnosti jejich vlastních oborů, prožívajících u nás po r. 1989 opětovnou renesanci, což zahrnovalo logicky i vymezení pole působnosti vůči dalším blízkým či příbuzným oborům. (viz např. Janebová a Bartáková, 2002; Kraus, 2002) Není proto zřejmě překvapivé, že právě v tomto období se začal objevovat a stávat více a více zajímavým a lákavým koncept oddělení obou branží a založení NZDM pouze jako sociálních služeb. Nicméně příliš mnoho zainteresovaných pracovníků považovalo pojetí NZDM jako čistě sociální služby za nepřilíh optimální model a považovali za poněkud nepraktické vzdát se tzv. „volnočasovek“, neboť by se tak zbavili celkem užitečného nástroje, který vnímali jako něco, co jim efektivně pomáhá navázat s klienty pozitivní přátelský vztah, ať již na individuální úrovni či na úrovni komunity. (viz např. Klapal a Němečková, 2006; Klíma, 2003) Někteří dokonce i vnímali jako zásadní zdroj inspirace pro činnost NZDM osvědčené koncepty sociální pedagogiky – např. teorii vývojových úkolů pro adolescenty Roberta Havighursta, a neviděli jako úkol prvořadé důležitosti podřadit činnost NZDM pouze pod jeden obor. (viz Zatloukalová, 2006) Na konci tohoto období tedy vládl v diskursu kolem NZDM stále jistý STATUS QUO, respektující dvojí kořeny této oblasti práce s mládeží.

Historie NZDM v ČR – posledních pět let a současnost

Situace se bezesporu začala radikálně měnit po r. 2006, kdy vstoupil v platnost zákon č. 108/2006 o sociálních službách. Je to kupodivu, ale tento zákon nezná a nijak neoperuje s termínem komunitní práce. Velmi důležitým a diskutabilním přínosem tohoto zákona je ovšem doporučení podřadit jakoukoliv činnost v rámci sociálních služeb standardům

kvality sociálních služeb, které (jak kritizuje mnoho mých kolegů z praxe) jsou nastaveny spíše na oblast sociální péče – i když i mnoho pracovníků z této oblasti o tom podezřele často pochybuje (viz např. prohlášení organizátorů tzv. „pyžamové stávky“). Samozřejmě bychom neměli zpochybňovat možný přínos tohoto zákona a zavedených standardů kvality a určitě je možné souhlasit s tím, že nebylo úplně od věci, abychom se všichni znovu zamysleli nad tím, jaký produkt a komu nabízíme, zda-li je jednotný a tudíž férový; případně jak nadále zůstat profesionály navzdory tomu, že jsme lidé a někdy ještě celkem možná naivně a romanticky věříme tomu, že „lidský vztah“ je nejen součástí profese, ale snad i dokonce jejím základem. Všemi těmito otázkami je skutečně vhodné se zabývat, ale pravděpodobně není někdy příliš vhodné jít z extrému do extrému. Zbavit se celé jedné metody sociální práce jen proto, že nám nějak nezapadá do nových škatulek, a věřit tomu, že standardizovaná individuální práce je něco, co je spásitelné samo o sobě, může sebou nést v dlouhodobé perspektivě celkem nebezpečné důsledky.

Podle všeho se lze skutečně obávat minimálně toho, že striktním uplatňováním standardů kvality můžeme službu NZDM úspěšně zlikvidovat. V tuto chvíli samozřejmě nelze něco takového tvrdit s jistotou, nicméně se často jako vedoucí závěrečných prací na téma zavádění standardů kvality v oblasti NZDM setkávám s výsledky studentských empirických šetření, které mě optimismem nenaplňují a domnívám se, že dle všeho existuje reálné riziko, že tento typ služeb nadobro zanikne a nebude ho čím nahradit.

O čem všem tedy tyto výsledky výzkumů vypovídají? Jak změnilo zavedení standardů kvality dosavadní tvář nízkoprahových služeb? Jak vnímají a popisují současnou situaci samotní pracovníci NZDM, kteří se účastnili zmíněných studentských empirických šetření a jakým způsobem by se dali jejich výpovědi interpretovat?

Pokusíme-li se o určitý alespoň trochu trefný metaforický popis současné situace, nejspíše nepřijdeme na nic lepšího než na označení NZDM jako *občanských poraden pro děti a mládež*. O mnoho více toho zákon a standardy kvality sociálních služeb reálně neumožňují a více toho ani sponzoři nezaplatí. Prioritou současných nízkoprahových klubů je tedy shromáždit za rok co nejvíce dohod o poskytnutí sociální služby a individuálních plánů, nic jiného se nepočítá, chce-li určité zařízení obstát před inspektory kvality sociálních služeb a zároveň obhájit svoji existenci před donátory. Realita je bohužel však taková, že většina klientů nedisponuje ročně tolika problémy, které by chtěli se svými sociálními pracovníky řešit – spíše se chtějí prostě jenom někde setkávat, v bezpečném prostředí; chtějí, aby jim někdo zkušenější uměl poradit, jak se organizují různé kulturní či sportovní akce – anebo to pro ně přímo udělal a pak je to začal učit; možná i touží po něčem takovém jako je osvěta (tedy nic jiného, než určitý specifický druh vzdělávání), která je však na rozdíl od té školní více zajímavá, interaktivní – a opět bezpečná; a nakonec – někdy i možná potřebují individuální poradenství.

Nicméně v současných NZDM to funguje poněkud obráceně. To důležité je mít s nízkoprahovým klubem uzavřenou dohodu o poskytnutí služby a v návaznosti na to se možná klient dočká nějaké té volnočasovky (pasivně konzumované či aktivně realizované) „za odměnu“. Volnočasové aktivity, ať již na individuální či skupinové (komunitní) úrovni se stávají pouze součástí marketingu klubu, kdy např. má klient k dobru a k volnému užití „deset setkání, během kterých by mělo dojít k tomu, aby se stal z uživatele klient“ (často se tato fáze označuje jako „seznamovací období“, aby se před kontrolami zvenčí obhájilo, že klient nemá žádnou specifickou zakázku a jen tak

zabíjí v klubu svůj volný čas), jinde naopak je klient motivován k podepsání dohody tím, že nemá „přístup k nadstandardním sociálním službám jako akce mimo klub – tělocvična, výlety, víkendovky“. (Šmíd, 2008) V okamžiku, kdy klienti dohodu podepíší, tak již „dosáhnou na některý služby, kterých zájemci nedosáhnou, což jsou třeba fotbálek, šipky, pinec, nějaký výjezdovky.“ (Veselská, 2010) Kýženým cílem je tedy sepsání dohody, kterou „je definován i vztah pracovníka a uživatele služeb, a to na profesionální úrovni, díky čemu si klient připomene, že pracovník není jeho kamarád, jak se leckdy může zdát, ale je to profesionál a odborník, který je tu proto, aby mu v případě potřeby pomohl. Dále si uživatel uvědomí, že není možné využívat NZDM jen jako volnočasový klub, ale že je nutné, aby se společně se svým klíčovým pracovníkem aktivně podílel na individuálním plánování.“ (Veselská, 2010)

Vyhráno ovšem nemá pracovník ani klient v případě, kdy zájemce o službu svolí k tomu, aby s ním pracovník individuální plán začal vytvářet. Zatímco v průkopnických dobách NZDM celkem flexibilně pracovníci zareagovali na klientovu situační potřebu individuálního poradenství tím, že si s ním vyhradili někde v klubu na určitý čas soukromý prostor a řešili s ním jeho aktuální problém (a pak udělali zápis do deníku klubu, případně do osobní karty klienta), nyní musí navíc přemýšlet nad tím, co jsou ochotni přijmout (a zapsat) jako osobní cíl, protože ty „obecné cíle“ jsou často o tématech, která „se nehodí“: např. „trávení volného času, poznávání nových lidí, setkávání s kamarády, využívat prostory klubu, touha něco se dozvědět“ apod. (Šmíd, 2008) Tyto a obdobné cíle už můžou v některých zařízeních představovat problém, a není výjimkou postoj tohoto typu: „Většina by chtěla volnočasový aktivity. [...] A my jsme z celkem takový tvrdý školy, že my ty volnočasový aktivity moc jako neberem samostatně jako plán.“ (Veselská, 2010) V tom případě již neexistuje mnoho cest k oboustranně uspokojivému řešení. Buď to klient vzdá hned, anebo např. to někde může mít „nastavený tak, že má status návštěvníka a může přijít jen jednou za čtrnáct dní.“ (Veselská, 2010) Je jen otázkou času, kdy to klient pochopí a začne chodit jinam – často opět na tu starou dobrou lavičku v parku či před supermarketem, kde si časem zavzpomíná a znovuožíví dávné či nedávné časy, kdy tam pokuřoval cigarety a popíjel s partou obdobně vyděděných levné víno.

Některé cíle mohou být naopak až přehnaně specifické a je celkem zajímavou otázkou k diskusi, na co má smysl sepsovat individuální plán klienta a na co již ne - např.: „třeba zahrát si karty, říct si o ty karty, krátkodobý cíl pozdravit při odchodu. To jsou cíle, které vyloženě neviduješ.“ (Šmíd, 2008) Typická je v této souvislosti situace, kterou popisuje jedna dotazovaná pracovnice NZDM následujícími slovy: „Takže já to s ní vyřeším, půl hodiny si s ní povídám a když odejde, tak teprve potom si udělám záznam, sepíšu si to a vlastně až další den, bych za ní měla jít s IP. Ale ona nepřijde druhý den, ale třeba za 14 dní. A to se problém už změnil nebo už není. Takže uzavírat IP dodatečně je někdy nesmysl, protože ty lidi si ten problém už ani nepřiznají, že nějaký byl, nechtějí se k tomu vracet.“ (Šmíd, 2008) To všechna jsou témata, která pracovníci musí řešit, často ovšem na úkor času stráveného s klienty.

Nicméně pokud pracovník konečně nalezne „smysluplný osobní cíl“, nemá ještě vyhráno - musí přesvědčit uživatele služby, aby to s ním sepsal, nejlépe vlastní rukou - což opět může odradit mnoho klientů. Teoreticky může v tomto případě pracovník uzavřít dohodu a vytvářet individuální plán ústní formou, nicméně převládá mínění, že jsou při inspekcích kvality poskytovaných služeb problémy s dokazováním toho, že pracovník postupuje podle standardů. Reakce – zejména těch klientů, kteří již navštěvují

klub několik let - je celkem logická: „*Takoví ty starší klienty, který znají i jiný formy práce, tak na to reagují, že se toho nabaluje čím dál víc, během několika let se toho hodně zpříšňuje a zvyšuje. Nejdřív něco podepisovali, pak něco uzavírali, a tak si říkají, proč to děláme takhle...*“ – a přestávají chodit. (Šmíd, 2008) To horší je, že občas přestávají chodit i ti mladší, kteří jsou (nejdéle) po půl roce pracovníky NZDM postaveni před rozhodnutí vytvořit si individuální plán, nebo získat již zmíněný status „návštěvníka“ – jinými slovy: problematického zákazníka, za kterého není nikdo ochoten platit. Najednou si pracovníci NZDM nevědí rady (a za stávajících podmínek ani nemohou) a tvrdí, že u některých klientů „*je to opravdu problém, že jako nevědí. Že sem chtějí chodit hrát ten fotbalík a vlastně nic jinýho je moc nezajímá, takže tam je to potom problém trochu.*“ (Veselská, 2010) Nejhorší variantou ovšem je ta situace, kdy se zástupci veřejnosti ptají, proč NZDM nejsou schopna podchytit mládež na ulici a jejich místnosti zejí prázdnotou, a kdoví proč si nenechají ze strany sociálních pracovníků vysvětlit klady nového systému – a tudíž neví, proč na to všechno přispívají.

Závěr

Je zvláštní, že nikoho celkem nejímají obavy, že současný systém NZDM je tak trochu manipulativní a pro mnoho klientů odpuzující, protože se vším tím, co není přímo sociální poradenství, nabízené v kontextu uzavřené smlouvy a následné tvorby individuálního plánu, se nakládá jako s určitou odměnou za to, že tito klienti za pracovníky chodí se svými problémy a chtějí je s nimi řešit. Je zvláštní, že nikoho evidentně moc netrápí, že výsledkem toho ovšem často je, že klienti chodí za pracovníky spíše s pseudoproblémy, protože chtějí do klubu nadále chodit, anebo si řeknou, že tohle nemají zapotřebí a chodit přestávají. Je to ovšem logickým vyústěním situace, kdy někteří odborníci nejsou schopni definovat, co je sociální práce, ale ví, co jsou „sociální služby v NZDM“. (viz Syrový, 2006) Pokud se tato otázka vyřeší tím, že se ve standardech – a následně i ve své praxi - pro jistotu zbavíme toho všeho, co přesahuje horizont sociálních služeb (tedy toho, co je těmito standardy definováno jako sociální služba), neměli bychom se divit, že náš „pacient“ – NZDM – je po několikanásobné amputaci svých údů na trhu služeb pro své zákazníky poněkud neatraktivní. Pokud ignorujeme heslo „naš klient – náš pán“ a poněkud ideologicky se snažíme přiblížit podivnému anorektickému ideálu čisté sociální práce, která se zbavuje podezřelých aktivit typu komunitní práce se solidárními, subkulturními a místními komunitami, musíme předpokládat, že současná NZDM nebudou mít sílu pracovat na některých úkolech, které jim byly společností v polovině 90. let svěřovány. Potom ovšem nejsou zas tak moc překvapivé předpovědi některých „zasvěcenějších“ sociálních pracovníků, že NZDM se svými prachbídnyými statistikami klientů jsou na odstřel (zejména od „magického“ data konce r. 2012) a prakticky každé město se bez nich obejde. Tomu nelze oponovat a mám obavu, že si to svým způsobem zaslouží. A to nejen z důvodu nedostatku dostatečně nadšených klientů. Možná ještě závažnější problém vzniká z té skutečnosti, že si dovolujeme ignorovat jistý problematický základ práce NZDM, kterým jest – jak např. správně odhadl bývalý vedoucí jednoho takového zařízení Jan Syrový (2006) – zvláštní předpoklad, „že mladí lidé nemají prostředí, ‚zázemí‘, kde mohou dospívat a že ho potřebují vytvářet v NZDM“, kde se vše skrytě řídí heslem „přijďte, vy neschopní dospět, my se o Vás postaráme a budeme mít vaše dospívání pěkně pod kontrolou“. (Syrový, 2006) V podstatě lze s tím souhlasit, až na to,

že paradoxně nazývá tento způsob uvažování „levičáctvím“, přestože je pravověrnými příznivci marxistické radikální levice tento typ zařízení vnímán jako nástroj manipulace, jehož pomocí se politické elity snaží zařadit mladé rozzlobené radikály a radikálky do „mainstreamu“ a otupit tak jejich revoluční nadšení – a tím pádem je z jejich strany tento koncept práce s klienty naopak odsuzován jako „pravicový“ a tudíž ve skutečnosti odmítnutí hodný.

Nicméně pravdou je, že dějiny samotné sociální pedagogiky a jejích metod práce se již počínají na konci 19. století v Německu, které rozhodně levicové nebylo (a v podstatě ani liberálně-demokratické v dnešním slova smyslu) a mimo jiné vnímalo jako svůj důležitý úkol i určitou kultivaci příslušníků nižších vrstev a jejich příklon k hodnotám státních středních vrstev, aby se nově vzniklý stát neutopil v obávané a svým způsobem vlastně očekávané proletářské revoluci. Od té doby většina politických systémů na evropském kontinentě usilovala o totéž (akorát že vždy v rámci své ideologie) a dá se zřejmě potvrdit ta skutečnost, že žádný režim (levicový či pravicový, demokratický či totalitní) si v průběhu následujícího století nedovolil ignorovat oblast výchovného působení na mládež, zejména na tu nejistě či naprosto neintegrovanou.

Lze potom i rozumět tomu, proč si někteří vedoucí NZDM před r. 2006 zoufali nad tím, že si připadají jako „pionýrský vedoucí“ a nevnímali se již jako sociální pracovníci. (Herzog, Staníček, 2002) Upřímně řečeno, to není zas tak nepřesná metafora - opět je to o tom, jak vnímáme a co si představíme pod pojmem komunitní práce. Pokud bude široká veřejnost a její zástupci vnímat komunitní práci s nejrůznějšími typy komunit mladých lidí jako vhodný způsob jejich integrace do společnosti, minimálně do té míry, aby alespoň v naprostém základu akceptovala její stávající hodnotový řád (což je svým způsobem přesně to, co skutečně oni zmiňovaní „pionýrští vedoucí“ činili v rámci tehdejšího tzv. socialistického zřízení), bude možná i v budoucnu existence NZDM před veřejností vcelku obhajitelná. Pokud ovšem zástupci současné společnosti usoudí, že liberálně-demokratické hodnoty jsou atraktivní samy od sebe (a společnost se jimi řídí a výsledkem je všeobecná životní pohoda všech jejích členů), anebo pokud se z NZDM stanou definitivně pouze poradenská střediska pro děti a mládež, stane se dříve či později z této formy sociální práce pouhá kapitola z historie našeho oboru.

Literatura:

- ČECHLOVSKÝ, Jan. *Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež (volnočasová aktivita nebo sociální služba?)*. Hradec Králové: PdF UHK, 2005. Diplomová práce.
- HERZOG, Aleš et.al. *Pojmosloví Nízkoprahových zařízení pro děti a mládež (NZDM)*. In *Streetwork.cz* [online]. 2008 [cit. 2010-01-10]. Dostupné na internetu: <http://www.streetwork.cz/images/download/Pojmoslovi_text.pdf>.
- HERZOG, Aleš. STANÍČEK, Jiří. *Rozhovor s Jiřím Staníčkem. Éthum – Bulletin pro sociální prevenci, pomoc a intervenci*, 2002.
- HERZOG, Aleš. SYROVÝ, Jan. *Rozhovor s Janem Syrovým*. In *Streetwork.cz* [online]. 2006 [cit. 2010-01-10]. Dostupné na internetu: <http://www.streetwork.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=516>.
- JANEBOVÁ, Radka; BARTÁKOVÁ, Alice. *Sociální práce a sociální pedagogika v kontextu teorie a praxe: Symbionti nebo konkurenti?* In: *Sborník příspěvků:*

- SOCIALIA 2001: „Sociální práce a ostatní společenskovední disciplíny“*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2002.
- KLAPAL, Michal. NĚMEČKOVÁ, Helena. Práce s rizikovou mládeží v kontextu Nízkoprahového zařízení pro děti a mládež. In: *Sborník příspěvků „Riziková mládež v současné společnosti“*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2006.
- KLÍMA, Petr. Práce s neorganizovanými dětmi a mládeží a její „nízkoprahové“ souvislosti. *Éthum – Bulletin pro sociální prevenci, pomoc a intervenci*, 2003.
- KRAUS, Blahoslav. O vztahu sociální pedagogiky a sociální práce. In: *Sborník příspěvků: SOCIALIA 2001: „Sociální práce a ostatní společenskovední disciplíny“*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2002.
- LORENZ, Walter. Teorie a metody sociální práce v Evropě – profesní profil sociálních pracovníků. *Sociální práce/Sociálna práca*, 2007.
- ŠMÍD, Jan. *Přístupy nízkoprahových zařízení pro děti a mládež ke klientům*. Hradec Králové: PdF UHK, 2008. Bakalářská práce.
- VESELSKÁ, Kateřina. *Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež*. Hradec Králové: PdF UHK, 2010. Bakalářská práce.
- ZATLOUKALOVÁ, Simona. *Vývoj nízkoprahových zařízení pro děti a mládež v České republice*. Hradec Králové: PdF UHK, 2006. Bakalářská práce.

Fotbaloví fanoušci z hlediska kulturní odlišnosti

Josef Kasal¹

Anotace: Ke kulturní změně mj. dochází v oblasti symbolické scény. Nový druh subjektivity mění i postavení fotbalových fanoušků ve vztahu ke společnosti i vztahu k sobě samotným. Kultura, ze které vyzařuje vzrušení a ironie, mění i kriteria kulturní odlišnosti okrajových kultur.

Klíčová slova: enkulturace, imaginace, obraz, symbol, symbolizace, znak

Football fans from point of view of cultural diversity

Abstract: Cultural change happens in area of symbolic scene. New kind of subjektivty changing also position of football fans in realation to society as well as to themselves. Culture radiating excitemen and irony changing also cultural diversity kriteria of marginal cultures.

Key words: enculturation, imagination, picture, token, symbolization, sign

Úvod

Příspěvek nemá najít bezprostřední a jasnou příčinu negativních jevů při fandění fotbalovým zápasům. Cílem je snaha, prostřednictvím kontinuálně probíhajících kulturních změn, pochopit, jaké může mít nereflektované chování fotbalových fanoušků nezamýšlené důsledky v chování části mladé generace. Mark Fisher ve své práci Kapitalistický realismus ukazuje na určitý typ chování, který si lidé dneška osvojují prostřednictvím symbolů dominujících např. v hip hopu a gangsterských filmech jako jsou Zjizvená tvář, Kmotr, Gauneři, mafiáni nebo Pulp Fiction. Tyto kulturní produkty vychází z téhož implicitního přesvědčení, že svět zbavily sentimentálních iluzí a ukazují ho takový, jaký skutečně je: jako Hobbesovskou válku proti všem, jako systém permanentního vykořisťování a všudypřítomné kriminality. V hip hopu se kult reality mění v přitakání surovému naturalismu, ve kterém je člověk člověku vlkem, kde existují pouze vítězové nebo poražení a kde většina skončí mezi poraženými. Dále zde hovoří o ovzduší chronické zkaženosti, která už nevzbuzuje pohoršení ani pozornost. (srov. 2, s. 20-22)

Co symbolizuje chování našich dnešních fanoušků? Je to generační vzpoura nebo víceméně nevědomé kopírování vzorců chování na pozadí společenské symboliky, kterou si v průběhu života osvojují? Do jaké míry je toto „vzdorné“ chování fanoušků míněno vážně a do jaké míry je to jen „karnevalové zvukové podbarvení kapitalistického realismu?“ (2, 26)

Lze na základě pochopení užívaných znaků najít hlubší symbolizovaný smysl jejich jednání? Nebo se v symbolizaci nacházejí pouze a jenom odkoukané a zvnitřněné stereotypy přístupů k zásadním otázkám po smyslu života? Anebo snad lze jejich jednání hodnotit jako hrdý a vzdorný postoj vůči většinové společnosti. Na tyto otázky lze nacházet odpovědi v komunikaci, která probíhá v symbolické rovině a ovlivňuje chování fanoušků.

¹ PhDr. Josef Kasal, Katedra sociální patologie a sociologie, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové

Lidská přirozená řeč se od jiných zvuků i od formálních umělých jazyků liší tím, že se skrze svoji víceznačnost otevírá svému smyslu. Nejstarší dochovanou úvahou o této povaze lidství máme opět u Hérakleita: „Povaha člověka – daimón. *Ethos anthropú daimón.*“ (3, s. 102)

Myslíme-li řeč jako soubor znaků tvořených slovy, je možné předcházející úvahu přetavit do analýzy sdělení fotbalových fanoušků. Pro přesnost si vysvětlíme význam řeckého slova *daimón*. Daimón v základním významu značí „ducha“, „duši“. Člověk je bytost spojená se sakrální sférou. Daimón je tedy to, co odlišuje člověka od ostatní přírody, ale také v tom lze tušit rozměr, který někteří z nás nechávají zahálet, nepečují o něho ve smyslu „péče o duši“.

Péči o duši zahrnuje dlouhý výčet našich reálných i hypotetických možností. Z pohledu hodnotového bychom mohli říci, že péče o duši souvisí se smyslem bytí každého z nás. A protože „neexistují preexistující hodnoty, není rovněž dán nějaký ideální soubor pochopitelných vztahů, které by regulovaly smysl našeho chování, nýbrž i smysl se vytváří v boji proti pouhé zploštělé přítomnosti zápasem o život vlastní, a to znamená vynořením nad jsoucno a konfrontací s bytím.“ (4, s. 206) Chování fanoušků je často terčem kritiky, ale také badatelského a vědeckého zájmu. Fanoušci okolnímu světu svým vlastním způsobem sdělují cosi ze svých skrytých představ, dávají najevo, jak vnímají sami sebe, také demonstrují své frustrace, své touhy, přání. Nakolik jsou tyto projevy bojem proti zploštělé přítomnosti a nakolik je to pouze zploštělá představa o své vlastní pozici v přítomnosti, to je možné poodhalit prostřednictvím analýzy procesu imaginace.

Imaginace – obraz, znak, symbol

Chování skupin ultras a chuligánů je kulturně a sociálně podmíněno. V českém prostředí nachází svůj zdroj inspirace především v chování anglických fanoušků, ale jejich slova obdivu patří i fanouškům italským, německým a polským. Z jejich chování je silně patrná snaha o nápodobu. Napodobit své vzory v oblečení, ve způsobu vnějších mimoverbálních i verbálních projevů, přístupu k násilí a chování k policii podněcuje imaginaci, kterou potom zpětně nacházíme v symbolizovaných projevech. Imaginace v tomto případě slouží k symbolizaci chování, které pochází z kulturně odlišného prostředí (např. Velká Británie, Itálie apod.). Vědomí fanoušků však také přejímá symboliku svého, důvěrně známého prostředí (a to nejenom fotbalového, ale z větší míry vnějšího sociokulturního prostředí). Přijímání takové symboliky je víceméně nevědomé nebo spíše podvědomé, bez zřetelného uvědomování si jejích kontextů.

Než se budeme zabývat konkrétními projevy fanoušků, je nutné osvětlit vztahy mezi imaginací jako konativní schopností lidské psychiky a termíny obraz, znak, symbol jako konkrétní veličiny, které tvoří výsledný efekt procesu imaginace.

„Za podstatný rys imaginace a společný jmenovatel všech způsobů, jak se projevuje, je v současné době pokládáno *zdvojování* (reduplikace). Zdvojování mezi skutečným a zdánlivým, mezi smyslovým a rozumovým, mezi konkrétním a abstraktním, mezi označujícím a označovaným.“ (1, s. 21) Imaginace není v současné době posuzována jako jakési prodloužení percepce nebo proces, který předchází myšlení. Imaginace zobrazuje a napodobuje, ale také díky ní jsem schopni evokace, umíme označovat – tedy přiřazovat znaky ke konkrétnímu. V neposlední řadě

prostřednictvím imaginace jsme schopni určit význam a osmysluplňovat svět a věci kolem sebe.

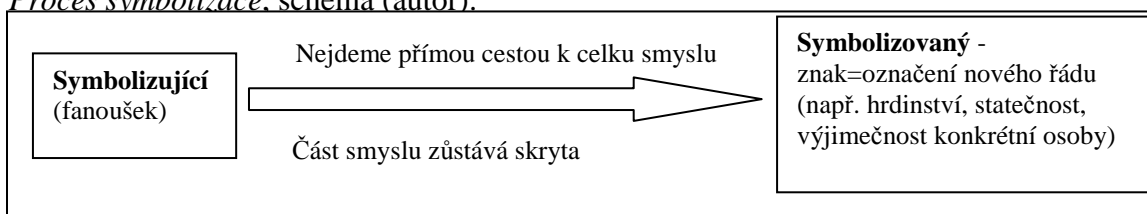
Dubois (In 1, s. 21) vytyčuje metodologickou problematiku imaginace třemi termíny: obraz, znak a symbol.

Obraz: má vztah ke všem reprezentačním (zobrazujícím, napodobujícím), respektive mimetickým aktivitám. Zobrazování definuje imaginaci v její první rovině – *mimesi*.

Znak: je základem aktivity označovací (signifikace). Signifikace definuje imaginaci v rovině *sémiose*. Znak označuje vztah mezi slovem, zvukem apod., tj. *označujícím*, a myšleným obsahem (pojmem, představou, myšlenkou, tj. *označovaným*).

V *mimesi* a *sémiosi* se setkává proces kladení obrazu nebo představy s procesem kladení smyslu a významu. Tím imaginace překračuje dalším zdvojováním obě roviny a otvírá se třetí rovině, rovině symbolu. Symbolizace postupuje mimo jednoduché udělování smyslu znakem a jednoduchou duplikaci předmětu obrazem. Symbolizace je na rozdíl od pouhé signifikace polysemická (mnohovýznamná). Přitom je důležité uvést, že symbolizované se stává označením nového řádu. Od symbolizujícího se nedostáváme přímo k celku smyslu. Mezi symbolizujícím a symbolizovaným dochází ke zlomu. Část smyslu zůstává skryta. (srov. 1, s. 21, 22)

Proces symbolizace. schéma (autor):

Převědme si zvyše zmíněný proces symbolizace do konkrétního prostředí fotbalových fanoušků. Již É. Durkheim označuje sociální znak jako vizualitu, tedy to, co je viditelné, nezaměnitelné v případě oblečení je to např. délka sukně, střih oblečení, v případě fotbalové scény např. typické „S“ na dresech hráčů pražské Sparty. Znak je interpretací skrytosti, je objektivní. Znak souvisí s reprezentací. Prostřednictvím znaků reprezentujeme příslušnost k danému klubu. Fotbalový stadion jako budova, tričko s emblémem mají rozhodující místo v reprezentaci, ne lidé pohybující se na stadionu, ne člověk, který to tričko nosí. Tyto znaky reprezentují napořád, bez ohledu na lidi. Jak by se dnes mohl stát určitý fotbalista znakem a symbolem, když může hrát každý rok v jiném klubu? Klub nereprezentují lidé, ale právě ty stálé znaky.

Znak se prostřednictvím imaginace konkrétní osoby stává symbolem. Paul Ricoeur nazývá symbol „jakoukoli významovou strukturu, v níž smysl přímý, primární, doslovný poukazuje navíc k jinému smyslu, nepřímému, druhotnému, přenesenému, jenž nemůže být uchopen jinak než skrze smysl první.“ (In 1, s. 23) Pro hlubší pochopení pojmu symbol vysvětleme etymologii slova. Symbolon je řecké slovo skládající se z předpony „syn“ (před souhláskou se mění na „sym“) znamenající spojení, spojené, dohromady a ze slovního základu „baló“ – házet. „Symbolon“ je tedy něco co spojuje. Ve starém Řecku střep rozlomený na dva kusy, jehož jedna část např. věnovaná příteli znamená jakousi záruku péče o každého, kdo s touto částí střepu přijde. Tedy ten identický střep má obecnou symboliku a zároveň je srozumitelný pouze konkrétním,

zainteresovaným lidem. Interpretace symbolu je problematická, jednak je spjata s konkrétní osobou, jednak konkrétním sociokulturním kontextem. Symbol tedy není nikdy objektivní, je mýticky zakomponovaný.

Zamysleme se nad následujícími, náhodně vybranými situacemi a výroky, zjištěnými ve výzkumných šetřeních autora a našich studentů v kontextu našeho tématu a pokusme se najít živoucí, reálnou a nefalšovanou technologii symbolizace ve fotbalovém prostředí, na jejímž základě lze definovat odlišnost kulturního chování fotbalových subkultur.

Oblast kolektivního chování fanoušků:

Členové Fanclub fanatik Trutnov fandí pouze ve stoje, lahve s alkoholem drží demonstrativně v rukou po celou dobu utkání, kouří, rytmicky se pohybují s rukama v kapsách a neustále plivou okolo sebe. Při fandění vydávají organizovaně různé zvuky, bučí, hučí nebo vykřikují svá hesla, rádoby fans chorály, jeden ze známých songů s upraveným textem je od skupiny *Pink Floyd* z alba *The Wall* a jeho upravený text „*Hej fízle, vem ho sekyrou, ať chcípne se svou rodinou!*“ (8, s. 43)

Chování chorvatských fanoušků při zápasech Poháru UEFA mezi Spartou Praha a Dinamo Záhreb. Podnětem k násilnostem byl zřejmě plakát vyvěšený 2.8. 2008 v sektoru domácích vlajkonosů při zápase Sparta Praha vs. Mladá Boleslav. Na transparentu stálo: *Mladič, Karadžič, držte se! Slovany nerozdělíte, smrt EU! Díky internetu již druhý den zaznamenali Spartaňané výhrůžky ze Záhřebu: Za tohle zaplatíte. To vás bude bolet!* 18.9.2008, po zápase Sparta vs. Záhřeb byli v Záhřebu napadeni zaměstnanci fotbalové Sparty asi třiceti chuligány s basebalovými pálkami, kteří si říkají Bad Boys Blue. 6.10. 2008 Sparta vs. Slávie. Problémy začaly už před stadionem AXA Arena, kde se shromažďovaly skupinky spartaňanských fanoušků, čekající na blížící se kordon policistů s fanoušky Slávie Praha. Ze spartaňanského davu se ozývalo skandování *Jude Slávie!* Pražská židovská obec podala trestní oznámení na neznámé pachatele za hanobení národa a rasy. (srov. 6, s. 31-34)

Z kvalitativních výzkumů provedených formou interview se zaměříme na nejčastější výroky fanoušků (vybrání fanoušci ve věku 18 – 30 roků):

1. Oblast bitek chuligánů a ultras: „Já se učím bojovat, hrozně mě to baví.“ „Chuligánství je super, hlavně jsou tam bitky.“ „Bitky u nás by mohly bejt i horší, v Polsku nebo v Rusku je to masakr.“ „Chodíš tam (roz. mezi ultras), naučíš se řvát, co řvou oni, berou se vlajky a pak se na nich vykonávají rituály, po bitce se porovnává kolik máš modřin a kolik monoklů.“ „A vlezli do naší hospody tři baníkovci. Vzal jsem půllitr, rozbil o stůl a tím uchem s těma ostrýma střepama jsem šel na ně. První utek, druhýho jsem srazil pěstí, půllitr jsem ani nepoužil. Ten třetí se krčil v koutě, klepal se brečel ať ho nechám.“ „Hlavní jsou tam (rozum. v ultras) chlapi 30, 35 i 40. Ty starý do toho jdou, nás mladý v bitkách nechávají spíš vzadu.“ „Nás mladý posílali na různé provokace. Třeba do soupeřovy hospody zařvat Sparta a vyběhnout z ní živí a tak.“ „Po zápase v hospodě v Brně a okolo se srotili Brňáci. Tak jsme do sebe hodili ještě pár piv a šli na to. Já vyfasoval nějakýho prasáka, dostal jsem dělo a hned potom na mě letěl popelník. To mě docela nasralo, tak jsem popadl židli na zahrádce a dal mu po hlavě.“ „Bitky byly po zápase nebo před, ale fotbal jsme normálně viděli. Teď to domlouvání po telefonu je nahovno, to nemá s fotbalem nic společného, když si celej zápas bandážují ruce a rozcvičují se, a bitky jsou během fotbalu a na fotbal ani nechtěj jít, tak je to nahovno.“ „Už jsem párkrát narazil na silnějšího a staršího chuligána, tak jsem dostal.“ „Čím víc policistů, tím líp, aspoň máš koho provokovat a na koho co házet.“

2. Prostředí chuligánských a ultras part: „Nejde tolik o fotbal, já se jezdím rád poprat a vybit agresivitu.“ „ Je to chlapský prostředí, kámoši jsou fakt řízcí, pořádný chlapi, jsou to moje vzory, taky chodím do posilky, abych byl silnější.“ „Všechno se organizuje v hospodě, že je to hlavně o partě, a že když se něco stane, tak si prdel podržíme.“ „Venku jsou lidi na sebe hajzlové, práskaj, nepomůžou, není na ně spoleh. Jsou to sráči. Tady seš mezi svýma, nikdo se Ti nevyšklebuje, je to férovej svět.“ „Jo, prostě chlapský prostředí. Jsou to fakt chlapi a zajímalo mě to.“ „Vzdělaný“ tam taky choděj, když ho potkáš na ulici v saku, tak ho ani nepoznáš, ale pak koukáš jaký je to na stadionu prase.“ „Skinů je tam hodně, já byl taky skin.“ „Chuligánství je o chlapství, vyprovokování soupeře, porovnání sil.“ „ Jo, teď v pondělí jsem koukal na Spartu s Brnem. Čtyři góly za půl hodiny, chtělo se mi brečet, že jsem tam taky moh bejt, kdybych nedělal, dneska už řeknu, hovadiny.“ „Policajti jsou zalezlí a bojí se nás.“ „Jako mladej vypadneš z domu, můžeš dělat někde píčoviny, nikdo tě nevidí, na tom fotbale to prostě šlo a nějaký postihy vůbec.“

3. Možnosti prevence a názory na násilné chování: „Prevence v podobě pořádání přátelských zápasů mezi chuligány možná není. Nikdo by tam nepřijel střízlivý a popralo by se to dřív, než by to začalo. Nebo by se to popralo potom, ten kdo by prohrál by to neunesl. Na druhou stranu by to byla zase příležitost jak se poprat.“ „Když budou pořádný stadiony a bezpečnostní opatření, tak na stadionu takovej bordel nebude. Venku bych je pobít nechal, to bych jako policie neřešil.“ „Podle mě by bordel na stadionu dělat neměli. Lístka na jméno, to je nahovno.“ „Preventivní práce s fanoušky, asi by šla, ale tresty jsou jednodušší a rychlejší.“ „Přístup pořadatelský služby je laxní. Když jsem třeba chodil ještě na Strahov ze školy s baťohem s věcmi z posilovny a zamával permicí, tak nic neprohlíželi, moh jsem tam mít třeba cihlu.“ „ Proti radikálním fandům prosazují negativní kampaň. Něco jako je teď dopravní kampaň „Nemyslíš, zaplatíš“, prostě je nějak zesměšnit, dát jim jasně najevo, že je na stadionu nikdo nechce.“ „Chtělo by to razantnější postup ze strany hráčů. Hráči by se měli postavit proti tomuto jednání.“ „Kluby by měly být radikálnější proti těm problémovým fandům, proti jejich chování a nezajímat se jen o zisky.“ (použito vlastní šetření a šetření 7, 2009)

Předcházející výroky a události kolem fotbalového fandění nám mohou pomoci odhadnout motivace agresivních fanoušků, mohou poskytnout jejich plastičtější obraz v návaznosti na jejich skryté emoce, a nakolik jsou tyto emoce a představy odrazem symbolizace, která je formována kulturními vzorci chování.

Jeden z našich předních odborníků na fotbalové násilí a projevy extrémismu Josef Smolík uvádí: „Subkultura fotbalových chuligánů je pro širší veřejnost jen obtížně pochopitelná. Je založena na mužské maskulinitě a násilných konfrontacích, které se v průběhu posledních let přesunují mimo fotbalové stadiony.“ Tamtéž autor zmiňuje fakt, že „výzkumy a dotazníková šetření mezi fotbalovými fanoušky nejsou v ČR, na rozdíl např. od Velké Británie, rozhodně na denním pořádku. Nedostatek relevantních informací o této sociální skupině pak může způsobovat nepochopení jejich postojů a motivací, nebo zapříčinit neadekvátní opatření, která bývají vůči této specifické subkultuře přijímána.“ (9, s.162)

Analýza motivací a postojů fanoušků

Jak tedy chápat motivace a postoje fanoušků prostřednictvím teorie imaginace a symboliky na pozadí výše uvedených výsledků šetření? Uvedené šetření mezi fanoušky,

jejich výroky i popisované události zcela zřetelně odkazují k symbolické rovině uvažování a konání. Fanoušci „pracují“ se symboly stejným způsobem jako společnost. Zde je patrné učení se kulturním znakům, které prostřednictvím imaginace přetaveny v symboly umožňují chápat skryté smysly sociokulturní reality. Typickou operací se znaky a symboly je generalizace. Ta zpevní proces zdvojování představy, smyslu a významu a umožní vytvoření silného, vnitřně prožívaného poselství – symbolu. Stejně silné symbolizace známe z kulturních dějin. Jako příklad lze uvést symbolizaci rivality mezi Čechy a Němci v Rakousku- Uhersku. Zde se symbolem češství stalo srdce a symbolem němečství vědomí. Byla zde do protikladné pozice postavena vroucnost proti chladnému kalkulu. Z našich stadionů známe (a objevuje se to i v našem šetření), ze strany spartánských fanoušků, symbolizaci židovství v případě Slávie a neochvějnosti v případě Sparty. Generalizací znaků je tak symbolizován zápas nečestnosti spojené se snahou získat výhody nečistými praktikami s férovostí spojenou se skutečným fotbalovým umem. Uvedená symbolizace je potom nositelkou nejenom klubových, ale také národnostních a etnických averzí. V době, kdy společnost nejenom, že netoleruje antisemitské výpady, ale snaží se prostřednictvím mediálního, uměleckého, výchovného a kulturního působení provést jakousi „resymbolizaci“ židovství, pro velkou část fanoušků je antisemitismus stále vítaným a vtipným prostředkem pro dehonestaci protivníka.

Dalším výrazným motivem sdělování fanoušků je identita. Identitu hledáme skrze prostředí. Toto prostředí, které nám identitu zaručí, potřebujeme pro konformní jednání, které sice často verbálně odmítáme, ale konformita nám dává zažít pocit bezpečí a spolupatříčnosti. Jelikož nelze být konformní se vším či s čímkoli, jenom určité specifické prostředí nám umožňuje svoji identitu nalézat a zakoušet. Identita chuligána je tedy identifikace s prostředím. V tomto prostředí nalézá své místo, které je jasně ohraničené. Zřejmě žádná jiná místa mu takto pevně prožívanou identitu nenabízejí. Prostředí stadionu a skupin stejně smýšlejících lidí mu totiž zajišťuje odlišnost. Chuligán má své místo ohraničené. Ohraničené místo evokuje vyznačené hřiště, toto místo je nutné bránit. Tak jako u příslušníků jiných subkultur (např. sprayerů) je v chování implicitně zabudován princip teritoriálního chování, se vším, co k němu patří. I zde nacházíme příklad v minulosti. V Praze Národní třída patřila českému živlu, Němci se promenádovali Na Příkopech. Můstek tvořil jakousi nárazníkovou zónu, kterou není radno ani nutno výrazně častěji navštěvovat.

Z výpovědí fanoušků zcela jasně identifikujeme generalizace u symboliky boje, chlapství, silnější chrání slabšího, nespolehlivosti vnějšího světa. S uvedenými pojmy úzce souvisí problém agresivity, ale také sebekontroly. Vyjděme z poznatku N. Eliase, že potřeba sebekontroly narůstá, čím více se v civilizačním procesu rozvolňuje a diferencuje vzájemná závislost mezi lidmi. (5, s. 209) Zamyslíme-li se nad uvedeným výrokem a srovnáme jej s výroky fanoušků, evidentně fanoušci tuto potřebu sebekontroly nepociťují. Jakoby u nich docházelo paradoxně ke zcela opačnému efektu, tedy čím rozvolněnější vztahy mezi lidmi, tím vyšší míra sobecké a ohrožující nezávislosti. O co více, však vnějškovým chováním dávají najevo pohrdání sebekontrolou i společenskými normami a demonstrují svojí jedinečnost a individuální nezávislost, o to více můžeme hovořit o závislosti v oblasti imaginace a symbolizace. Jedinci symbolizují své chování jednání na podkladě obecně sdílených kulturních vzorců v dané společnosti. Tak se vlastně přesouvá bitevní pole mezi vhodným a nevhodným chováním do nitra fanouška. „Potřeba potlačit emoce podle sociálních

struktur vede často k zápasu uvnitř jedince, mezi jeho pudy a částí ovládanou jeho Já;“ (5, s. 200) mezi vlastní imaginací a symbolikou sdílenou společností. Boj na hřišti mezi hráči je fanouškem vnímán jako symbol *jeho* boje, protože boj je implicitně přítomen ve společenském chování. Jeho nejvýraznějším znakem je soutěžení a soupeření, se kterým se jedinec setkává od rané fáze socializace snad ve všech institucích. Hřiště se tak pro fanouška stává symbolikou vnějšího světa. Mohli bychom to charakterizovat slovy Eliasovými, že je to „otisk zvláštního přediva vztahů do jedince.“ (5, s. 207) V kopané jako hře nacházíme další podobnosti, které jsou v reálném životě fanouška symbolizovány. Ve fotbale se kope, hráči se honí, pronásledují. V hráčském týmu je přítomna silná skupinová soudržnost. Chuligánské bitky jsou plné tohoto chování. Snad nejmarkantnější je inspirace společenskými vzory chování přítomna v tom, jak jsou dodržována pravidla bitek. Když jsem před čtyřmi lety prováděl kvalitativní výzkum mezi fotbalovými chuligány, ještě shodně tvrdili, že se v bitkách dodržují férová pravidla (i když zmínky o jejich nedodržování se již začínaly objevovat). Kdo je na zemi, do toho se nekope, nepoužívají se zbraně, soupeř se tzv. nedobíjí. Dnes v drtivé většině případů tato pravidla neplatí. Chování fanoušků včetně jejich rvaček je symbolikou zástupnosti – dělám totéž co se děje ve společnosti, na hřišti. Uvolňuje-li se ve společnosti morálka, zažitá pravidla přestávají platit, nedodržování pravidel je stále častější a nepostižitelné, stává se i nedodržování pravidel v podstatě normální záležitostí. Je to jenom převedení pravidel vnějšího sociálního světa do prostředí diváckého. Z tohoto pohledu je potom chování fanoušků legitimní. Tento, do jisté míry, paradoxní jev podporuje i Eliasovo tvrzení, že „na jedné straně se rozšiřuje myšlenka, že podstata jedince se rozvíjí v jeho nitru, na druhé straně se chování odehrává stále více v závislosti na zvnitřněných regulačních mechanismech označovaných jako vědomí.“ (5, s. 207)

Na základě uvedeného lze vyslovit hypotézu, že jednání (fanoušků) lze změnit, pokud odebereme symbolu jeho sílu, která pramení ze smyslu znaku, který je ve společnosti dominantní v probíhajících komunikacích a je přejímán do specifických sociálních prostředí – ostatně na tom lze zakládat prevenci jako takovou. V mimesi a sémioti se setkává proces kladení obrazu nebo představy s procesem kladení smyslu a významu.

Zde se ukazuje možnost jakým způsobem ovlivňovat jednání členů společnosti. Pozměníme-li v procesu enkulturace proces mimese a sémioty, tedy znakům přiřadíme patřičný smysl, ovlivníme imaginaci, která následně ovlivní symbolizaci. Bude-li primárně ve společnosti prezentováno hrubé násilí a netolerance jako nesmyslné, bude i výsledná symbolizace odpovídat této kvalitě. Podobným způsobem lze podnítit již zmíněnou péči o duši. Důkladnějšímu pochopení procesu imaginace lze dojít prostřednictvím teorie psychologické motivace Paula Diela.

Mýtický symbolismus Paula Diela

Hovoříme-li o symbolu, jako důležitém kulturním fenoménu, který (dle Ernsta Cassiera) je specificky lidskou poznávací kulturní formou, nelze opomenout důležitý vklad naturalizovaného Francouze rakouského původu P. Diela. P. Diel rozpracovává psychologii symbolické motivace, a co je pro nás zvláště důležité, propojuje svůj psychoterapeutický systém etickými principy. Dielovou snahou je najít cestu k rozlišení dobrých a špatných motivů a k harmonizaci lidské motivace.

Pokusme se, na základě toho, co již víme o symbolizaci, pomocí Dielovy teorie motivace najít oporu pro tvrzení, že chování agresivní části fanoušků je podmíněno zjednodušenou a méně vědomou prací s vlastní imaginací. Přesněji řečeno, že fanoušci odlišným způsobem hodnotí motivace, které je vedou k odlišnému a často ohrožujícímu chování. Pro pochopení aplikace Dielova přístupu k našemu tématu je důležité vyjít z jeho rozdělení mimovědomých instancí psychiky:

1. nevědomí, které odpovídá pudové animální úrovni;
2. podvědomí vztahující se k exaltované touze;
3. podvědomí, s ním je spjata schopnost sublimace a spiritualizace. (1, s.85)

Přičemž pro naše zkoumání má zvláštní význam druhá a třetí instance. Podvědomí, vztahující se k exaltované touze je to, čím se fanoušek vztahuje k prožití svých emocí.

Psychika se liší od všech ostatních předmětů vědeckého zkoumání tím, že ji nelze pozorovat zvnějšku, ale je jí nutné pozorovat z jejich vnitřních příčin. Tyto vnitřní příčiny jsou hybateli, pohnutkami, intencemi neboli motivy lidského jednání a bez porozumění těmto motivům nelze budovat žádnou psychologickou teorii. (1, s. 85)

V lidské psychice se nacházejí speciální lidské motivy, které mají charakter přání či touhy. V těchto touhách se Dielovi ukazuje blízkost individuální psychologie s mýtickým symbolismem a prohlašuje dokonce mytologii za psychologickou předvědu.(1, s. 85) Pro naše téma je zvláště důležité konstatování, že Diel ve svém zkoumání přesahuje z užší psychologické roviny do axiologie a propojuje svůj psychoterapeutický systém etickými principy (1, s. 84). Pro problematiku fanouškovského násilí lze použít Dielovy úvahy v oblasti psychopatologie.

„Základním motivačním a energetickým zdrojem psychiky je evoluční touha. Zatímco animální pud má pouze bezprostřední znakové obsahy, má lidská touha imaginativně zprostředkovaný symbolický obsah. Evoluční touha, jakožto přirozená tendence k naplnění životního smyslu harmonizuje vývoj. Disharmonie představuje uchýlení z vývojové linie na základě špatných motivů.“(1, s. 85) Pokud budeme za motivy považovat obrazy, které jsou mladým lidem předkládány v průběhu enkulturace, potom za špatné motivy lze považovat vše, co z hlediska dlouhodobé perspektivy neslouží společenským snahám po zodpovědném, solidárním a kooperujícím individu. Co hledat na pozadí předcházejícího výroku? Podle Eliase jsme od středověku svědky rozšiřování identity „já“ na úkor dřívější, „předstátní“ identity „my“. Tato identita se dokonce smazává až do té míry, že se jedinci vnímají pouze jako „já“ bez „my“. Koncept jedince je na Západě ideálním obrazem do té míry, že se například výchova snaží učinit z bytosti nezávislého člověka. (5, s. 207) Nelze na tomto prostoru důkladně analyzovat všechny paralely, které lze z Eliasova zjištění vyvodit. Naše snahy by se měly zaměřit na posilování vědomí spolupatříčnosti ke společenství, ve kterém žijeme. Dle Eliase se tady jedinci potýkají s pocitem oddělení, s pocitem, že jejich skutečné „já“, jejich vnitřní „já“, je uzavřeno v cele nazývané společnost.(5, s. 207) A zde spatřuji významný úkol pro instituce věnující se výchově a vzdělávání nové generace. Dokázat spojit legitimní nárok individua na seberozvoj a vytváření identity s touhou po harmonickém sdílení světa s ostatními lidmi. K tomu je, ve smyslu Dielova odkazu, záhodné učit se rozlišovat dobré a špatné motivy. Cesta k tomu nemůže vést jinudy, než navrácením smysluplného a nenahraditelného významu humanitním vědám.

Literatura:

- 1 Borecký, Vladimír. *Porozumění symbolu*. Praha: Triton, 2003. ISBN 80-7254-371-7
- 2 Fisher, Mark. *Kapitalistický realismus*. Praha: Rybka Publishers, 2010. ISBN 978-80-87067-69-7
- 3 Kratochvíl, Zdeněk. *Výchova, zřejmost, vědomí*. Praha: Herrmann a synové, 1995.
- 4 Patočka, Jan. *Péče o duši I*. Praha: Oikoymenth, 1996. ISBN 80-86005-24-0
- 5 Martuccelli, Danilo. *Sociologie modernity*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. ISBN 978-80-7325-145-1
- 6 Musilová, Kristýna. *Prevence fotbalového násilí (se zaměřením na projekt Sparta fandí slušně)*. Bakalářská práce. Univerzita Hradec Králové, 2009
- 7 Jakubec, Lukáš. *Specifika fotbalového fandění v České republice*. Bakalářská práce. Univerzita Hradec Králové, 2009
- 8 Javůrek, Petr. *Chování sportovních fanoušků v trutnovském regionu*. Bakalářská Práce. Univerzita Hradec Králové, 2010
- 9 Smolík, Josef. *Subkultury mládeže uvedení do problematiky*. Praha: Grada Publishing, 2010. ISBN 978-80-247-2907-7

Riziká sociálnej práce s umierajúcimi

Andrea Odlerová¹

Abstrakt: Cieľom príspevku je poukázať na možné riziká sociálnej práce vychádzajúce s profesie sociálneho pracovníka s umierajúcimi ako sú: vymedzenie a postavenie sociálnej práce s umierajúcimi v porovnaní s ďalšími profesiami v zariadení, neujasnená náplň práce sociálneho pracovníka, nedostatočné vzdelávanie sociálnej práci v paliatívnej starostlivosti. Autorka na základe literatúry a skúsenosti práce s umierajúcimi popisuje tri riziká o sociálnej práci a indikuje priestor a užitočnosť sociálnej práce s umierajúcimi.

Kľúčové slová: sociálna práca, riziká sociálnej práce, umierajúci, paliatívna starostlivosť, význam a postavenie sociálnej práce s umierajúcimi.

Abstract: The paper is to highlight the potential risks of social work based on the profession of social worker dying as: definition and status of social work with dying compared with other professions in equipment, unclear job description of a social worker, lack of social work education in palliative care. The author based on literature and experience of working with dying describes three risks of social work and indicates the scope and usefulness of social work with dying.

Key words: social work, social work risks, dying, palliative care, importance and status of social work with dying people.

Úvod

Súčasná doba nám prináša nový prístup k nevyliciteľne chorým a umierajúcim. A tým je paliatívna medicína a paliatívna starostlivosť. Paliatívnu starostlivosť môžeme chápať ako modernú a celosvetovo sa rýchle rozvíjajúci typ starostlivosti, ktorý ponúka umierajúcim a ich blízkym účinnú pomoc tam, kde prostriedky bežných liečebných postupov, ale taktiež síl a schopností najbližšieho okolia zlyhávajú. Sociálna práca má v rámci paliatívnej starostlivosti svoje významné miesto a spolu s ostatnými profesiami zahŕňa pomoc a podporu blízkym, ako aj rodine chorého. Sociálna práca s umierajúcimi je sprevádzanie klienta, jeho rodiny a blízkych, kde vďaka svojim znalostiam a skúsenostiam ma sociálny pracovník čo ponúknuť a môže prispieť k prechodu z pocitu smútku a depresie k vyrovnaní sa s danou situáciou, k pokojnému prijatiu toho, čo život dáva i berie, k zlepšeniu rodinných vzťahov, k naplneniu posledných dní života naozajstným životom. To znamená, že paliatívna starostlivosť smeruje k zlepšeniu novej kvality života chorého až do smrti, k zmierneniu jeho utrpenia a bolesti.

Sociálny pracovník je rovnoprávnym členom multidisciplinárneho tímu starajúci sa o umierajúceho a jeho rodinu. Profesionálny spôsob práce sociálneho pracovníka je uskutočňovanie a napĺňovanie v línii pomoci ako v línii kontroly. Jedná sa predovšetkým o profesionálne spôsoby práce a to poradenstvo a sprevádzanie.

¹ Mgr. Andrea Odberová, Katedra sociálnej práce, Pedagogická fakulta, UMB, Banská Bystrica, email: aodlerova@pdf.umb.sk.

Cieľom tohto príspevku je poukázať na výzvy a riziká sociálnej práce ako profesie vyplývajúce z týchto oblastí .

Riziká sociálnej práce s umierajúcimi:

Práca s umierajúcimi je veľmi špecifická a náročná, ktorá vyžaduje hlboký ľudský a súčasne profesionálny prístup a dobrú tímovou spoluprácu všetkých zúčastnených. (Matoušek et al., 2005, s.150). Sociálny pracovník je v každodennej práci s umierajúcimi neustále vystavovaný potrebe reflexívne reagovať na mnohé podnety ktoré pramenia z ich náročnej práce. Existencia a nárast rizík môže za určitých predpokladov predznamenávať budúce sociálne krízy. Sociálnych pracovníkov často trápí otázka významu a fungovania v multidisciplinárnom tíme a miestom sociálneho pracovníka v nich, ako aj to, že sa z nich stávajú administratívni pracovníci bez kontaktu s klientom a nemožnosťou rozvoja ďalšieho vzdelávania, čo reflektujem v nasledujúcom texte.

Medzi rizikové faktory spojené so sociálnou prácou ako profesiou s umierajúcimi môžem zaradiť:

- *Význam a postavenie sociálnej práce s umierajúcimi v porovnaní s ďalšími profesiami v zariadení.* Každý odborník vykonáva svoju prácu, avšak popri tom sa navzájom dopĺňajú, čím vytvárajú kvalitný odborný tím. Sociálny pracovník vykonáva profesionálnu prácu vo vzťahu k ľuďom, ktorý potrebujú pomoc no často krát narážame na to, že význam a postavenie sociálnej práce v porovnaní s ďalšími profesiami v zariadení je podceňovaný.
- Medzi ďalšie riziko môžem zaradiť *neujasnenú náplň práce sociálneho pracovníka.* Funkcia a postavenie sociálneho pracovníka v tíme nie je vždy jasne vymedzená a ohraničená, niekedy sa sociálni pracovníci/sociálne pracovníčky zaoberajú viac menej administratívou.
- V profesnej rovine je to rozvoj ďalšieho vzdelávania a získanie zručností.

Význam a postavenie sociálnej práce s umierajúcimi v porovnaní s ďalšími profesiami v zariadení

Práca v hospici je svojim charakterom multidisciplinárna – využíva znalosti špecialistov rôznych odborov, predpokladá tímovou spolupráci lekárov, zdravotných sestier, ošetrovateľov, psychológov, sociálnych pracovníkov, duchovných a počíta tiež so zapojením rodiny a dobrovoľníkov. Aj keď organizačné schéma poskytovateľov paliatívnej starostlivosti nie je jednotná a líši sa v rôznych krajinách, dá sa povedať, že typickými a špecializovanými poskytovateľmi paliatívnej starostlivosti sú nepochybne hospice (Haškovcová, 2007, s.37).

V multidisciplinárnom tíme, ktorý pracuje s ľuďmi ohrozených stratou, je potreba vedomostí a znalostí z každej profesie. Ich dôležitosť je veľmi často diskutovaná. Zotieranie hraníc medzi jednotlivými profesiami vedie až k strate uznania a výnimočnosti jednotlivých profesií a vzniká dojem, že vedomosti, ktorými disponujú jednotlivé profesie nie sú potrebné. V konečnom dôsledku však hrozí, že nebudú precízne identifikované a pomenované. Hroziace riziko sociálnej práce ako profesie vyplýva z toho, že význam a postavenie sociálnej práce v hospicioch je veľmi často podceňovaný. „*O sociálnej práci si stále mnohí myslia, že ju môže robiť každý.*” Že

rozprávať sa s klientom dokáže ktokoľvek, ale zabúdajú na to, že rozprávať sa s klientom má svoj cieľ, smer, význam. A k nemu máme nástroje, metódy. Niekedy je význam sociálneho pracovníka podceňovaný a nie je využitý jeho potenciál. Aj manažment si bohužiaľ myslí, že to čo robí sociálny pracovník, zvládne ktokoľvek“ (Tumova, 2010, s. 55)

V začiatkoch hospicového hnutia sa v sociálni pracovníci v plnej miere ani nevyskytovali. Sociálna práca v hospicovej starostlivosti sa presadzovala postupne a s veľmi rozpačitým prístupom. Prispieval k tomu aj negatívny pohľad verejnosti a prípadná ignorácia danej profesie. Prácu sociálnych pracovníkov dodnes v niektorých hospicoch v rámci Slovenskej a Českej republiky vykonávajú zdravotné sestry. Jedná sa len o akúsi slabú náplasť či reakciu na danú zlú finančnú situáciu (Student a kolektív, 2006, s.9).

Mnohí si dokážu predstaviť, ako môže umierajúcemu klientovi pomoci lekár či zdravotná sestra, dokážu si predstaviť ponuku služieb psychológa a duchovného. Málokto si však dokáže predstaviť, aký prospech môže priniesť umierajúcemu sociálny pracovník.

V paliatívnej starostlivosti je potreba kooperácie v rámci multidisciplinárneho tímu a rovnocenného postavenia jeho jednotlivých členov. V súčasnej dobe prevláda zdravotnícky pohľad na hospicovú a paliatívnu starostlivosť; ostatné odbory sa presadzujú výrazne pomalšie. Sociálna práca s umierajúcimi hľadá svoj význam a postavenie iba v posledných niekoľkých rokoch.¹ Je zrejmé, že sociálna práca v paliatívnej starostlivosti tvorí nevyhnutnú súčasť starostlivosti o nevyliciteľne chorého. Aj keď často krát je sa stretávam s názorom, o nepotrebnosti sociálneho pracovníka v tíme. Sociálny pracovník pomáha všetkým zúčastneným prekonať komunikačnú bariéru, vyrovnávať sa s neustále meniacou sa situáciou, riešiť konflikty a využiť tak dobre čas, ktorý ešte ostáva .

Neujasnená náplň práce sociálneho pracovníka s umierajúcimi

Konkrétna náplň sociálnych pracovníkov rôznych hospicov sa líši. V niektorých hospicoch vykonávajú sociálni pracovníci taktiež prácu účtovníka, prácu s dobrovoľníkmi, vedenie požičovni kompenzačných pomôcok atď. V niektorých hospicoch sú zamestnávaní dvaja sociálni pracovníci, niekde iba jeden sociálny pracovník, ktorý musí celú agendu zvládať sám. Podľa toho sa líši ich konkrétna náplň práce a limituje sa množstvo času, ktoré sú schopné cez deň stráviť s klientmi. Základnou úlohou sociálneho pracovníka by mala byť predovšetkým starostlivosť o klienta.

Přidalová (in Student, 2006, s. 11-15) vymedzuje úlohy sociálneho pracovníka v paliatívnej starostlivosti v šiestich bodoch. Môžeme ich zhrnúť takto:

1) Informačná a poradenská služba – v tomto prípade pracovník sprostredkováva klientom predovšetkým prvý kontakt s organizáciou, prezentuje ponúkané služby, eviduje žiadosti o prijatí.

¹ V r.1998 sformovali O. Dostálová a J. Šiklová postavenie sociálnej práce v paliatívnej medicíne (Vorlíček a kol., 1998). Podobne definovala postavenie sociálneho pracovníka v hospicovej starostlivosti M. Přidalová (1998, 2006) podľa americkej literatúry.

- 2) Kontakt s prijatým klientom a jeho rodinou, s každým zvlášť a potom spoločne – táto časť práce by mala tvoriť najväčší podiel v náplni práce, niekedy sa ale stáva, že prevládne administratívna zložka. Zahŕňa podpornú starostlivosť o klienta, ktorý zažíva krízu a hľadá dôvody, prečo by ju mal zvládnuť, ale aj jeho rodine, ktorá má svoje obavy a rozporuplné pocity zo vzniknutej situácie. Pracovník by v tomto bode mal vedieť identifikovať a následne posúdiť sociálne, finančné a praktické potreby.
- 3) Starostlivosť o pozostalých – táto činnosť je často poskytovaná na individuálnej úrovni, ale môže prebiehať formou organizovaných stretnutí pre pozostalých či napríklad vo forme terapeutickej skupiny.
- 4) Práca s dobrovoľníkmi – na poskytovanie hospicovej starostlivosti sa často v zariadeniach podieľajú dobrovoľníci a jedným z úloh sociálneho pracovníka je ich koordinácia. Pracovník sprostredkováva kontakt medzi dobrovoľníkmi a zariadením, navrhuje, ktorý klient by potreboval dobrovoľnícku pomoc a ktorý dobrovoľník je pre daného klienta najvhodnejší. Tuto činnosť môže taktiež vykonávať koordinátor dobrovoľníkov.
- 5) Spolupráca s ostatnými členmi tímu – pre správne fungovanie organizácie je nutné, aby pracovníci spolupracovali s ďalšími členmi tímu a navzájom sa informovali a aktívne sa počúvali si. Túto úlohu by mal plniť každý člen zariadenia, ktorý poskytuje paliatívnu starostlivosť.
- 6) Administratíva – táto činnosť zahŕňa vedenie dokumentácie, vybavovanie platieb apod.

Dôležitou úlohou je, aby sociálny pracovník nebol v tíme vnímaný iba ako administratívny pracovník, ktorý sa orientuje iba na administratívne záležitosti, ale predovšetkým, že je plnohodnotným členom tímu a orientuje sa na klienta. Práca s ľuďmi v terminálnom štádiu spočíva predovšetkým v sociálnej pomoci a sociálnej prevencii. Autori Vorlíček, Adam (1998, s.415) výstižne uvádzajú, že: „Sociálna práca má svoje špecifické poslanie, ktoré určuje jej ciele“.

Vzdelávanie v paliatívnej sociálnej práci

Ďalším rizikom sociálnej práce s umierajúcimi je nedostatočné vzdelávanie v odbore sociálna práca v paliatívnej starostlivosti, ktorá je v učebných blokoch zaradená len okrajovo, ako súčasť iných predmetov. Vzdelávanie v paliatívnej starostlivosti sa niekoľko rokov sústredilo na to dostať tento termín do podvedomia širšej verejnosti, dosiahnuť istej dôveryhodnosti a presvedčiť odborníkov zo zariadenia všeobecnej zdravotnej starostlivosti, že paliatívna starostlivosť je niečo viac ako iba dobrý základ ošetrovateľskej starostlivosti o umierajúcich. Obecne však panovalo presvedčenie, že stačí vytvoriť príjemné prostredie a mať dostatok personálu.

Niektorí autori nachádzajú paralely medzi filozofiou vzdelávania a poskytovaním paliatívnej starostlivosti. Sheldonova a Smithova (1996, s.100) tvrdia, že vzdelávanie v paliatívnej starostlivosti by malo odrážať filozofiu poskytovania paliatívnej starostlivosti, pretože je to „proces“, v ktorom sa pracuje skôr s ľuďmi a pre ľudí než na ľuďoch. U nás v súčasnosti neexistuje pevne stanovená hranica, ktorá by vymedzovala oblasť sociálnej práce v paliatívnej starostlivosti, špecifiká vzdelávania v tejto oblasti záležia na osobnej iniciatíve sociálneho pracovníka. Problematika umierania je vo výučbe zaradená ako súčasť iných predmetov. Táto problematika sa dotýka aj obecné sociálnej práce ako takej, či už je to sociálna práca so seniormi

v krízových intervenciách, alebo sociálna práca v zdravotníctve, by bolo zaradenie sociálnej práce v paliatívnej starostlivosti určitým prínosom. (Přidalová in Student a kol.2007, s.16)

Vzdelaní sociálni pracovníci sociálne služby profesionalizujú. Je vhodnejšie a perspektívnejšie, ak toto povolanie vykonáva človek, ktorý má adekvátne vzdelanie a jeho pracovné povinnosti sa týkajú len danej oblasti. Vzdelanie by malo byť monodisciplinárne a zároveň interdisciplinárne.

Student a kolektív (2006, s. 29) poskytujú vysvetlenie potreby zvyšovania odbornosti sociálnych pracovníkov. Sú schopní efektívnejšie využívať svoje psychosociálne kompetencie a preberať hlavné úlohy spojené s aktivovaním zdrojov, s koordináciou pomoci, so školením a podporou dobrovoľných opatrovateľov, vyhľadávaním dobrovoľníkov a sociálno-právnym poradenstvom. Poskytujú navyše už spomínané služby pacientom a ich príbuzným, pozostalým či multidisciplinárnemu tímu.

Záver

Sociálna práca je pomerne mladá disciplína, ktorá sa neustále vyvíja a len veľmi obtiažne sa jednoznačne definuje. Stala sa neodmysliteľnou súčasťou mnohých oblastí, medzi inými aj paliatívnej a hospicovej starostlivosti.

Sociálna práca s umierajúcimi zodpovedá vysoko humánnej a odbornej práci. Sociálny pracovník je akousi spojku medzi zomierajúcim, jeho rodinou a odborníkmi. Predstavuje teliesko, ktoré dotvára celistvý reťazec, medzi klientom, laickou verejnosťou a odborníkmi, ktorý majú pacientovi pomôcť na jeho poslednej ceste. Napomáha všetkým zúčastneným prekonať komunikačnú bariéru, využiť čo najlepšie spoločný čas, ktorý im ešte ostáva, vyrovnávať sa s neustálymi zmenami a napomáha pri riešení prípadných konfliktov (Ingletonová, Payneová, Seymourová, 2007, s.87).

Pred sociálnymi pracovníkmi ktorí sa rozhodli pracovať v paliatívnej starostlivosti stojí množstvo rizík, ale zároveň aj výziev, ktoré vyplývajú z jeho profesie ako takej. V profesnej rovine je to rozvoj ďalšieho vzdelávania a získanie zručností. Komplexná starostlivosť o terminálne chorého je nevyhnutná prepojenosť spolupráce odborného tímu, v ktorom má svoje významné miesto sociálny pracovník. Je na sociálnom pracovníkovi, aby dokázal vytvoriť a nájsť rovnocenné postavenie s ostatnými členmi tímu.

Použitá literatura:

HAŠKOVCOVÁ, H.: Thanatologie. Praha: Galén, 2007, 191 s. ISBN 978-80-7367-310-9

MATOUŠEK, O. et al. Sociální práce v praxi. Praha: Portál 2005. ISBN 80-7367-002-X

PAYNEOVÁ, S., SEYMOUROVÁ, J. a INGLETONOVÁ, Ch. (eds.): Principy a praxe paliativní péče. Brno, 2007. s. 807. ISBN 978-80-87029-25-1.

STUDENT, J. CH. – MÜHLUM, A. – STUDENT. U.: Sociální práce v hospici a paliativní péče. Jinočany: H & H, 2006. 161 s. ISBN-10: 80-7319-059-1

SHELDON. F, SMITH P.: The life so short, the craft so hard to learn: a model for post-basic education in palliative care. Pall Med 1996.London: Stanley Thornes, ISBN 0-7487-3295-0

TUMOVÁ, P: Otazníky sociální práce s umírajícími in Sociální práce sociálna práca : Sociální práce s umírajícími č.2/2010, roč.10, 155s. ISSN 1213-6204

VORLÍČEK, J. - ADAM, Z. a kol.: Paliativní medicína.1. vyd. Praha: Grada Publishing, 1998, 480 s. ISBN 80-7169-437-1

II. RIZIKA SOCIÁLNÍ PRÁCE JAKO PROFESE (NEUJASNĚNÁ IDENTITA SOCIÁLNÍ PRÁCE JAKO PROFESE)

Riziká sociálnej práce s dysfunkčnou rodinou

Eva Mydlíková¹

Abstrakt: Riziká sociálnej práce s dysfunkčnou rodinou sa objavujú najmä v dvoch extrémnych polohách: v prílišnej psychologizácii alebo v prílišnej byrokratizácii. Autorka sa v príspevku snažila o vymedzenie hraníc pôsobenia sociálneho pracovníka v kontexte s pôsobením iných profesionálov tak, aby sa vyhli obom extrémnym polohám.

Kľúčové slová: Poruchové rodiny, dysfunkčné rodiny, psychologizácia, byrokratizácia, hranice a prieniky, odborná terminológia, pomáhajúce profesie, katalóg pracovných činností.

Abstract: Risks of social work with dysfunctional families appear mainly in two extreme positions: in excessive psychologization or excessive bureaucratization. In this paper, the author tried to demarcate the operation of a social worker in the context of interaction with other professionals in order to avoid the two extreme positions.

Keywords: Defective families, dysfunctional families, psychologization, bureaucratization, borders and intersections, professional terminology, helping professions, catalogue of work activities.

Rodina je pre dieťa miestom, kde sa naučí byť človekom. Ktorá rodina je normálna a ktorá nie, nevieme jednoznačne definovať. Existuje mnoho kritérií, podľa ktorých sa odborníci snažia pojem rodiny charakterizovať a vymedziť. Ak sa rodina dokáže integrovať do spoločnosti a ak dokáže zabezpečiť pre svoje deti zdravý duševný, telesný a sociálny rozvoj, tak je normálna. Rodina plní niekoľko základných funkcií, prostredníctvom ktorých saturuje potreby svojich jednotlivých členov. Prehlbovanie poruchy jednej z funkcií väčšinou vyvoláva poruchy ďalšej funkcie. K dysfunkčnosti rodiny môže dôjsť buď pri veľkej intenzite jednej poruchy alebo pri „domino“ efekte rôznych porúch rodiny.

Tradičia pracovať s rodinou ako s klientom na Slovensku je krátka. Trvá presne tak krátko, ako vysokoškolské vzdelávanie sociálnych pracovníkov. Už počas socializmu sa pracovalo v rámci psychologického poradenstva aj s rodinami. Väčšinou prostredníctvom Manželských a predmanželských poradní, ktoré sa neskôr v roku 1990 transformovali na Centrá poradensko-psychologických služieb a tiež prostredníctvom Pedagogicko-psychologických poradní, ktoré boli organizované pri odboroch školstva na jednotlivých okresných úradoch. Po revolúcii k týmto dvom štátnym inštitúciám

¹ doc. PhDr. Eva MYDLÍKOVÁ, PhD. pôsobí na : Katedre sociálnej práce Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Kontakt na autorku je mydlikova@fedu.uniba.sk, tel. 00421905244303.

pribudli niektoré súkromné neziskové organizácie, väčšinou zriaďované rôznymi cirkevnými organizáciami.

Druhý smer práce s rodinou predstavovali sociálne odbory okresných úradov. V rámci nich fungovali oddelenia sociálnej kurately, v ktorých pracovali zväčša stredoškolsky vzdelaní ľudia, s obrovskou mierou entuziazmu a zväčša vhodnými sociálnymi zručnosťami a schopnosťami.

Rodina je systém, ktorý je zložený z jednotlivých prvkov. Každá rodina sa vyznačuje istým potenciálom svojich schopností a možností.

Schopnosti sú určované subjektívnym potenciálom každého jednotlivého člena rodiny, ale aj schopnosťou rodiny ako celku. Medzi základné psychické schopnosti človeka patrí intelektová, osobnostná a interpersonálna kapacita. Prežívanie jednotlivcov sa transformuje do vzťahov v rodine, následne do spôsobu vzájomnej komunikácie, formovania jednotlivých sociálnych rolí a hraníc. Keďže vychádzame z toho, že rodina je systém, okrem individuálnych schopností jej členov, existuje aj schopnosť rodiny ako celku byť racionálna, emocionálna, sociálna a podobne.

Pod možnosťami rodiny rozumieme skôr vonkajšie faktory, medzi ktoré patrí napríklad sociálno-ekonomická situácia rodiny a spoločnosti v ktorej rodina žije. Napríklad možnosti bývania, zamestnávania, trávenia voľného času, vzdelávania sa a uspokojovania duševných potrieb, potenciál známych a príbuzných a podobne.

Každý člen rodiny, vzhľadom na svoj vek, sociálny status a schopnosti očakáva, že rodina je priestor, v ktorom môže naplniť svoje potreby. Od miery a formy naplnenia týchto potrieb závisí zväčša aj identifikácia člena so svojou rodinou. Predpokladáme, že čím viac rodina saturuje potreby individuálneho člena rodiny, tým je jeho identifikácia s rodinou vyššia. Toto pravidlo však neplatí v niektorých patologických prípadoch. Čím má rodina viac a silnejšie identifikovaných členov, tým by mala byť kohéznejšia a jej vzťahy by mali byť harmonickejšie. Členovia rodiny, ktorí sú identifikovaní so svojou rodinou majú motiváciu čo najefektívnejšie naplňovať funkcie rodiny, prostredníctvom čoho dochádza k intenzívnejšej saturácii potrieb členov rodiny. Vzniká akási progresívna špirála rozvoja rodiny.

Vychádzajúc zo základných charakteristík rodiny musí odborník na prácu s rodinou využívať vo svojej práci množstvo psychologických prvkov a postupov. Sociálna práca sa s rodinou zaoberá v širšom kontexte, do ktorého patrí aj psychologický aspekt. Rizikom sociálneho pracovníka, pracujúceho s dysfunkčnou rodinou je, že začne problémy dysfunkčnosti obmedzovať na riešenie vzťahov a komunikácie v rodine, že sa bude venovať prežívaniu jednotlivých členov rodiny. Takýmto spôsobom sa sociálny pracovník prepracuje do pozície „psychológa štvrtej cenovej skupiny“.

Psychologizácia sociálnej práce s dysfunkčnou rodinou sa, podľa našej mienky, prejavuje najmä: 1. v prílišnom zaoberaní sa príčinami vzniku *symptómov*, 2. veľmi podrobnou a jednostrannou analýzou *rodinnej konštelácie*, 3. intenzívnou analýzou *prežívania* členov rodiny, najmä iniciátora návštevy a 4. veľkým dôrazom na *intelektovú a osobnostnú kapacitu* členov rodiny a to aj v kontexte motivácie k zmene životného štýlu. Psychologizujúci prístup môže navádzať sociálneho pracovníka vo fáze diagnostikovania k dlhodobému a nekonečnému analyzovaniu príčin vzniku dysfunkcie. Hlavne v tom prípade, ak je sociálny pracovník absolventom dlhodobého dynamického psychoterapeutického výcviku má tendencie zotrvať v tejto fáze tak dlho, že sa dysfunkčná rodina môže medzitým aj rozpadnúť. Pri riešení rodinných problémov sa

všeobecne preferuje skôr kognitívno-behaviorálny prístup, ktorý je zameraný na zmenu prvkov správania sa rodiny tak, aby sa vôbec zachovala. Dysfunkčné rodiny trpia takou paletou sociálnej patológie a zväčša sú ňou tak hlboko zasiahnuté, že je potrebná rýchla intervencia. Absolventi dynamického psychoterapeutického prístupu tiež často venujú veľa času na rozoberanie rodinnej konštelácie. Táto je určite významná vzhľadom na vznik a rozvoj sociálnej patológie rodiny. Sociálne dysfunkčné rodiny sú charakteristické práve obrovskou komplikovanosťou rodinných vzťahov. Dysfunkčné rodiny sú príliš otvorené, v krátkych časových úsekoch do nej vstupujú a vystupujú rôzni partneri rodičov, detí jedného z partnerov, spoločných detí. Rodiny žijú v rôznych komunitách, kde žijú aj s ďalšími ľuďmi v jednej domácnosti bez toho, aby boli príbuzní. Ich spolunažívanie je v rôznej miere financované kde- kým a kde- ako.. Tieto konštelácie, pokiaľ nepracuje odborník priamo v teréne, nemá šance obsiahnuť a porozumieť im.

V práci s rodinou sa, príliš psychologizujúci sociálny pracovník, zaoberá individuálnou psychickou kapacitou jednotlivých členov rodiny. Intenzívnejšie sa venuje iniciátorovi návštevy, resp. najkomunikatívnejšiemu členovi rodiny. Zvykne sa spoliehať na človeka, ktorý má v rodine najsilnejšiu intelektovú kapacitu. Toto sú všetko omyly, ktorých sa dopúšťame v snahe rodine rýchlo pomáhať. Intelektovo zdatný člen rodiny však nemusí byť motivovaný k zmene v rodine, pretože si dokáže svoj život manažovať mimo priestor rodiny. Sociálny pracovník nevyužije potenciál tých členov rodiny, ktorí možno nie sú až tak dobre vybavení rôznymi schopnosťami, ale si uvedomujú, že im neostáva nič iné, len žiť v tejto rodine a sú silne motivovaní k zmene životného štýlu rodiny.

Sociálny pracovník, ktorý nemá psychologické zručnosti, má len veľmi malé predpoklady na prácu s dysfunkčnou rodinou. Hlavne v prvých fázach, kedy sa na rodinu nakontaktuje a má ju presvedčiť k spolupráci. Ďalej počas socioterapie, kedy musí vynaložiť obrovské psychologické majstrovstvo na to, aby dokázal členov rodiny motivovať k zmene a k prebratiu pocitu zodpovednosti. Tieto jeho zručnosti a schopnosti sú oveľa dôležitejšie, než znalosti predpisov a postupov.

Druhým rizikom sociálnej práce pri terapii dysfunkčných rodín je prílišná byrokratizácia, resp. administrácia. Tá môže byť ešte nebezpečnejšia, než psychologizácia a má niekoľko prvkov: 1.prílišné a veľmi jednostranné *diagnostikovanie*, 2.práca s *jedným členom/dieťaťom* a nie celou rodinou, 3.neistota v prenikaní do *vzťahov* v rodine, 4.*direktívny a represívny prístup*, 5.vedenie k *závislosti klienta* od pracovníkov úradu. Administratívny sociálny pracovník svoje pracovné úsilie vkladá najmä do fázy diagnostikovania. Väčšinou ako jedinú diagnostickú techniku používa analýzu dokumentov, na základe ktorej si dovoľí vypracovať sociálny pracovník - úradník aj odporúčania, často aj s fatálnymi následkami. Ak si počtom prípadov zavalený pracovník sociálnoprávnej ochrany a sociálnej kurately nájde čas na návštevu v rodine, zvyčajne nemá dopredu stanovené premenné pozorovania a v správe z návštevy sklízne na popisy vonkajších faktorov domácnosti. Dysfunkčnú rodinu nevyhľadáva aktívne, ale pracuje s ňou na základe distribúcie. Pracuje s rodinou ako s nedobrovoľným klientom, čo je náročné na zvládanie odporu členov rodiny, na čo obyčajne pracovník nemá zručnosti. Jeho pracovné nástroje sú postavené na výkone represívnych opatrení. Pracuje zväčša s dieťaťom a nie celou rodinou, pretože len dieťa sa dostáva do evidencie sociálnoprávnej ochrany a sociálnej kurately a na dieťa úrad poskytuje akreditovaným subjektom aj finančné dotácie. Chápeme, že štátne financie

musia byť viazané na konkrétnu osobu, ale tento spôsob navádza mnohých sociálnych pracovníkov izolovane pracovať s dieťaťom a nie s celou rodinou. Obrovské množstvo klientov na jedného pracovníka sociálnoprávnej ochrany a sociálnej kurately vedie k tomu, že v časovom strese sociálny pracovník využije rýchle metódy práce a použije teda nátlak, represiu a direktívny štýl. Tieto vedú klientov k prehľbovaniu závislosti na pracovníkoch úradu a v konečnom dôsledku sa podporuje absencia pocitu zodpovednosti klienta za seba, svoju rodinu, svoje konanie.

Sociálny pracovník musí vo svojej práci s dysfunkčnou rodinou používať aj psychologické prvky aj administratívne prvky. Nemal by sa však pri svojej práci dostávať ani do jednej extrémnej polohy, pretože futbal sa hrá najmä v strede ihriska a ak sa hrá „na bránu“, tak niekto na to doplatí a dostane gól.

Sociálna práca ako tichá a nenápadná profesia – diverzita interpretačných perspektív

Kvetoslava Repková¹

Abstrakt: Autorka sa v príspevku zaoberá tézou, že „sociálna práca je tichá a nenápadná profesia“. V rozsiahlej odbornej literatúre skúma súvislosti tejto tézy a popisuje pozitívne i negatívne rámce, v rámci ktorých sa vykladá. Nadväzne na to sprostredkováva predbežné výsledky svojho vlastného prieskumu, ktorý realizuje na vybraných vysokoškolských pracoviskách v SR a ČR k individualizovanej interpretácii tejto tézy študentmi a študentkami pripravujúcimi sa v odbore sociálna práca. Jej zámerom je ilustrovať rôznorodosť v súčasnom chápaní a výklade sociálnej práce ako disciplíny.

Kľúčové slová: Sociálna práca, pozitívna – negatívna univerzálnosť, pozitívna – negatívna tichosť

Abstract: The author deals with the thesis that „social work is a quiet discipline“. In comprehensive scientific literature she looks for connotations and frameworks the thesis used to be interpreted. Based on the relevant literature review she mediates preliminary findings of her own survey aimed to search on individualised connotation of the social work's students to the mentioned thesis to illustrate diversity in social work discipline.

Key words: Social work, positiv – negative universality, positive – negative stillness

Úvod

Riziká sociálnej práce v postmodernej dobe sa zvyknú tradične spájať, okrem iného, s jej nejasnou pozíciou v rámci vedeckého poznania, voči iným disciplinám či iným oblastiam pomáhajúcich činností. Za koncentrovaný výraz takejto nejasnej pozície možno považovať spojenie „*sociálna práca ako tichá a nenápadná profesia/disciplína*“. Niektorí autori a autorky ho využívajú vo svojej práci explicitne (napr. Zita, 2008), iní implicitne, takmer vždy však zachovávajú pôvodný zámer vyjadriť ním nižší status sociálnej práce voči iným hlavnoprúdovým disciplinám a profesiám. V príspevku zhrnieme niektoré práce iných domácich a zahraničných autorov a autoriek, ktoré pomáhajú bližšie analyzovať pozadie a súvislosti takéhoto chápania. Nadväzne na to predstavíme výsledky vlastného prieskumu, ktorý sme realizovali na vybraných vysokoškolských pracoviskách vzdelávajúcich v odbore sociálna práca, za účelom poznať individualizované konotácie študentov a študentiek sociálnej práce na takýto výrok. Naším zámerom je dokumentovať diverzitu postojov, skúseností, reflexie a interpretácie mladých ľudí pripravujúcich sa pôsobiť v tomto odbore k takto

¹ Doc. PhDr. Kvetoslava Repková, CSc., Inštitút pre výskum práce a rodiny, Župné nám. 5-6, 812 41 Bratislava, Slovenská republika, repkova@sspr.gov.sk, 00421 2 20 441 400

formulovanej téze, nie vnútiť čitateľom a čitateľkám nejaké preferované presvedčenie, nech by sme k nemu dospeli na základe akokoľvek systematizovaného poznania.

1. „Sociálna práca ako tichá a nenápadná profesia“

Pre účely štúdia dostupnej domácej a zahraničnej literatúry sme použili ako základné východisko takú interpretáciu tézy o sociálnej práci ako o tichej a skromnej disciplíne, ktorou sa vysvetľuje jej nižší spoločenský a profesijný status voči iným disciplínam. Na základe preštudovaných literárnych zdrojov sme spracovali *typológiu dimenzií* (polôh), ktorými sa prejavuje „tichosť“ a marginalizovaná pozícia sociálnej práce a jej problematický status.

- **Nejasnosť prirodzenej povahy sociálnej práce a tým jej vzťahu k iným pomáhajúcim disciplínam**

Je formulovaná napr. v prácach Partona (2000), Musila (2008), Zitu (2008). Zita (2008:82) zasadzuje vymedzenie, že sociálna práca je tichá, nenápadná disciplína, do kontextu *„kultury ticha, kterou je komunita sociálních pracovníků opředena jako neviditelnou, avšak silnou pavučinou. Ostych, přetíženost, nižší práh profesního sebevědomí, tajuplnost, skromnost či jiné bariéry? I odtud“*, podľa autora, *„označení „tichá a skromná“ profese“*.

- **Problematičnosť daná rôznorodosťou reflexivít, paradigiem, pozícií**

Napr. Matoušek a kol. (2001), Zita (2008) vymedzujú rozličné paradigmy sociálnej práce, ktoré majú často, podľa Lymbery (2001), Göppner, Hämäläinen (2004) či Musila (2008) kontroverznú povahu. Aj keď jednotlivé reflexivity/paradigmy majú vzájomné presahy a vzťahy, ich rôznorodosť môže komplikovať zdieľané chápanie, čo sociálna práca v skutočnosti je, nakoľko sa líšia nielen svojimi filozofickými východiskami, ale aj praktickými dôsledkami.

- **„Tichosť“ súvisiaca s budovaním vedecko-výskumnej základne**

Podľa Göppner, Hämäläinen (2004) nemá sociálna práca vyriešené predovšetkým otázky konštruovania vedy o sociálnej práci. Sociálna práca bola, podľa autorov, tradične kritizovaná za to, že nemá vlastnú poznatkovú bázu, že principiálne stavia na rade iných tradičných disciplín, čo viedlo a vedie k jej nekonečnej teoretickej rôznorodosťi, ale aj k malému dopadu na rozvoj hlavnoprúdovej praxe v sociálnej práci.

- **„Tichosť“ daná závislosťou na politickej a sociálnej klíme**

Parton (2000) upozorňuje na to, že sociálna práca zostane vždy významne otvorená reálnym morálnym, politickým a sociálnym dilemám. Je závislá na vývoji sociálneho štátu, ktorý je jej hlavným sponzorom a od neho sa odvodzuje legitimita tejto disciplíny. Jej závislosť na štáte a jeho doktrínach vedie sociálnych pracovníkov a pracovníčky k tomu, že denne bojujú s priepasťou medzi systémom blahobytu a individuálnymi potrebami ľudí (Trevillion, 2000; Lymbery, 2001; Cree, Davis, 2007).

- **„Tichosť“ daná klientelou**

Lymbery uvádza (2001:369), že *„Príspevok sociálnej práce pre spoločnosť bol vždy spochybňovaný. Sociálni pracovníci pracujú s ľuďmi, ktorí majú psychické poruchy a sú sociálne znevýhodnení, a sú vnímaví na to, že verejnosť devaluje služby, ktoré poskytujú... jej prežitie ako uznávanej profesionálnej aktivity závisí od rozsahu, ako*

re-definuje svoje postavenie v spoločnosti a znovu ustanoví zrozumiteľnosť svojho všeobecného cieľa a úloh“.

- **„Tichost“ daná rodovo podmieneným statusom**

Podľa Becher (1989) vývoj akejkoľvek disciplíny, jej kultúry a statusu je závislý od pozičnej sily ľudí, ktorí ju riadia a podporujú (In: Lyons, 2000). Beresford (2000) pripomína, že pri sociálnej práci ide o bežné pomocné činnosti (hands-on activities) prevažne zabezpečované ženami, ktoré pôsobia najmä v prostredí minoritných skupín (černosi, etnické skupiny) v rámci sporných oblastí štátnych intervencií.

- **„Tichost“ daná „hlučnosťou“**

Extenzivita služieb sociálnej práce súvisí s rozličnými modelmi jej výkonu a prostrediami, v ktorých sa vykonáva, čím vzniká dojem, že sociálna práca „je všetko, a prakticky nič“. Podľa Musila (2008:60) „...tato pestrost je tak bezbřehá, že se v ní sociální práce ztrácí jako v mlze“. Nepriaznivo sa formujúcej povesti sociálnej práce môže prispievať aj extenzivita v etablovaní novovznikajúcich (často súkromných) vysokoškolských pracovísk, ktoré pripravujú študentov prvého, druhého, príp. tretieho stupňa v odbore sociálna práca, a v počte ich absolventov/tiek. Spochybňuje sa často kvalita a udržateľnosť výsledkov vzdelávania, ktoré by zabezpečili konkurencieschopnosť absolventov a absolventiek sociálnej práce pôsobiť v manažmente a výkone pomáhajúcich profesií a v spoločensko-vednom výskume, čo v konečnom dôsledku vedie k ich „prehliadaniu“ („tichosti“).

2. Jedinečnosť sociálnej práce

Napriek početnosti a rôznorodosti zdrojov analyzujúcich marginalizovanú a problematickú pozíciu sociálnej práce, odborná literatúra pomerne rozsiahlo analyzuje aj tie stránky, ktoré robia sociálnu prácu výnimočnou (distinctive) nielen voči iným disciplinám, ale aj voči užívateľským skupinám.

Reflexivita

Podľa Shepard et al. (2000) je reflexivita spôsob, akým nazeráť na poznanie v sociálnej práci. Vychádza z osobitného vzťahu poznania/teórie/výskumu a praxe v sociálnej práci (Göppner, Hämäläinen, 2004). Reflexivita v sociálnej práci znamená uvedomovanie si sociálne situovaných vzťahov ku klientom, pozície sociálneho pracovníka ako aktívne mysliaceho človeka, ktorý iniciuje akciu, reaguje na podnety a vyhodnocuje akciu. Podľa Webb (2001:76) „*Sociálna práca bude skutočne reflexívna, keď sa bude spájať s jej nezamýšľanými dôsledkami, tvorbou a imagináciou rizík*“. Schopnosť, resp. pripravenosť prijímať riziká a vysporiadať sa s neočakávanými situáciami a okolnosťami považujú Cree, Davis (2007) za hlavné prejavy reflexivity sociálnej práce a za jednu z kľúčových vecí, ktorá agentúram sociálnej práce pomáha úspešne fungovať.

- **Posilnenie užívateľov, partnerstvá, mediátorská pozícia**

Higham (2001), Cooper (2001), Lymbery (2001) hovoria o tzv. „novom profesionalizme“ (new professionalism) v sociálnej práci, pričom ho spájajú s výnimočnými charakteristikami sociálnej práce danými prítomnosťou jej primárnych hodnôt. Ide o hodnoty: (1) posilnenie/zmocňovanie užívateľov/liek a ich advokácia, (2) práca v partnerstvách (užívateľia, opatrovatelia, iné disciplíny, donori), (3) mediátorská pozícia sociálnych pracovníkov v partnerstvách („držanie procesu

pokope“). Všetky tieto charakteristiky favorizujú uplatňovanie interaktívneho prístupu k výskumu v sociálnej práci a k participatívnej sociálnej praxi.

- **Teória a prax založená na dôkazoch**

K využiteľnosti modelu teórie a praxe založenej na dôkazoch v sociálnej práci majú rozliční odborníci často protichodné stanoviská. Thyer (2008:343) navrhuje ukončiť nekonečné debaty a neriešiteľné filozofické otázky o využiteľnosti tohto modelu, nakoľko „prišiel čas, kedy neužitočné diskusie začínajú byť škodlivé a brzdiace progres“. Navrhuje presunúť primárny dôraz z rozvoja teórie sociálnej práce skôr na praktickú snahu hodnotiť v spolupráci s organizáciami podporujúcimi prax procesy v rámci sociálnych služieb a ich dopad na cieľové skupiny.

- **Kredibilný vývoj**

Thyer (2008) zároveň formuluje dôkazy, na základe ktorých vyvracia nekonečné diskusie o ne/opodstatnenosti sociálnej práce ako vednej disciplíny a vzdelávacieho odboru. Ide napr. o výrazné rozširovanie uznaných vzdelávacích/študijných programov v odbore sociálna práca, vrátane doktorandských; o dramatický nárast vo využívaní experimentálnej metodológie v sociálnej práci; o zakladanie významných profesných komôr a asociácií, ktoré podporujú uplatňovanie vedecko-výskumnej dimenzie v sociálnej politike a sociálnej exekutive. Poukazuje na vznik nových odborných časopisov v oblasti sociálnej práce; na systematické posudzovanie výsledkov práce a formulovanie odporúčaní zameraných na zlepšenie výkonu sociálnej práce na základe dobrej praxe; napokon na zlepšovanie informovanosti a prístupnosti k novému poznaniu a na disemináciu dobrej praxe na základe využívania IKT.

Z prehľadu dostupných literárnych zdrojov, ktoré hodnotia vývoj v sociálnej práci, sa inšpirujeme minimálne tým poznatkom, že tie isté skutočnosti môžu rozliční autori a autorky vnímať a interpretovať rôzne, až protichodne a že niečo, čo sa na prvý pohľad zdá, ako protichodné, nemusí takým byť. Kľúčová je pozícia (perspektíva), z akej sa daný aspekt hodnotí. Z takéhoto pohľadu sme pristupovali aj k realizácii prieskumu, ktorý v krátkosti predstavíme. Pripomíname, že prieskum nebol v čase spracovávania príspevku skompletizovaný, nakoľko začiatkom školského roka 2010-2011 sa k nemu plánuje uskutočniť ďalší terénny zber na vysokoškolských pracoviskách. Poskytnuté výsledky sú preto len predbežné.

3. Prieskum

3.1 Cieľ, predmet, metóda a organizácia

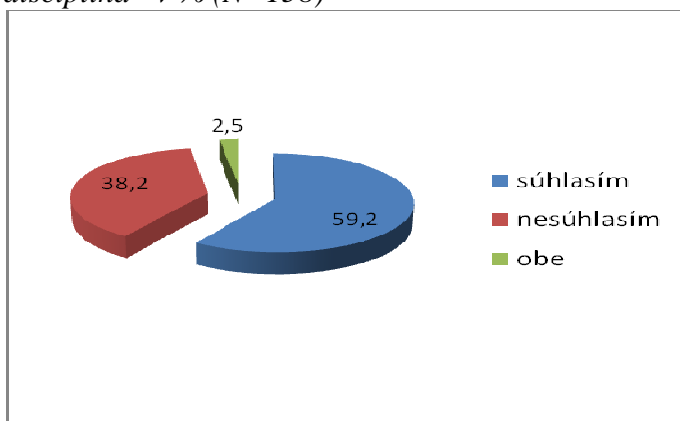
V školskom roku 2009/2010 sme realizovali na troch vybraných vysokoškolských pracoviskách (dve slovenské, jedno české) prieskum zameraný na identifikáciu stanoviska (súhlasu - nesúhlasu) študentov a študentiek sociálnej práce k výroku „Sociálna práca je tichá a nenápadná profesia“, spolu s poskytnutím stručného zdôvodnenia stanoviska. Cieľom bolo zvýšiť senzitivnosť cieľovej skupiny na vývoj v sociálnej práci cez ciele sprostredkovanie konotácií na sledovaný výrok, ktorých základom sú individualizované skúsenosti získané buď štúdiom alebo priamym výkonom sociálnej práce. Takýto typ výskumného poznania môže prispieť k lepšiemu pochopeniu názorov študentov a študentiek sociálnej práce na sociálnu prácu ako praktickú, vzdelávaciu a vedeckú disciplínu, príp. pomôcť validizovať nastavený systém študijnej prípravy v tomto odbore.

Do času prípravy príspevku sa do prieskumu zapojilo celkovo 158 respondentov/tiek, z toho 12% študentov a 88% študentiek interného a externého štúdia sociálnej práce vo veku od 19-52 rokov, s takmer 60%-ným zastúpením respondentov/tiek vo vekovej kategórii 20-22 rokov. Tomu zodpovedal aj ročník štúdia, nakoľko dve tretiny (67%) tvorili respondenti/ky 2. ročníka štúdia sociálnej práce.

3.2. Vybrané výsledky

V grafe č. 1 sú znázornené doterajšie výsledky prieskumu z hľadiska pomeru vyjadrenia súhlasu či nesúhlasu s uvedeným výrokom.

Graf1: Súhlas, resp. nesúhlas s výrokom „Sociálna práca je tichá a nenápadná disciplína“ v % (N=158)

Takmer 60% respondentov/tiek uviedlo, že súhlasí s takto formulovaným výrokom, čo by na prvý pohľad evokovalo potvrdenie hypotézy, že väčšina študentov a študentiek sociálnej práce vníma jej pozíciu primárne ako marginalizovanú a problematickú. Zaujímalo nás preto, ako zdôvodnili svoje stanovisko, resp. cez aké aspekty ho popísali. Z tohto pohľadu sa javia výsledky oveľa diverzifikovanejšie a nie tak jednoznačne potvrdzujúce problematický status sociálnej práce. Spracovali sme kategorizáciu jednotlivých zdôvodnení. Podobne ako v zdrojovej domácej a zahraničnej literatúre sa ukázalo, že jednotlivé interpretácie výroku možno rozdeliť do dvoch základných skupín/kategórií:

- *silné/pozitívne stránky sociálnej práce,*
- *slabé/negatívne stránky sociálnej práce.*

V rámci oboch skupín sme následne identifikovali subkategórie. Celkovo sme v 158 stanoviskách identifikovali 227 subkategórií, pričom v jednom vyjadrení (stanovisku) sa mohlo vyskytnúť viacero subkategórií, dokonca kombinácia z oboch kategórií.

A. „Pozitívne“ aspekty (subkategórie) sociálnej práce

1. „pozitívna“ univerzálnosť, prospešnosť

„Myslím si, že práve sociální práce drží integritu státu, jakožto jejich obyvatel, jakožto propojuje všechny společenské vrstvy a angažuje se o maximální kooperaci mezi nimi“ (Ž, 20)

2. akčnost, cielenosť práce, solídnosťou základu

„Keď sa sociálny pracovník s tým stotožní, že má byť jeho práca tichá a nenápadná, tak výsledky sú alibistické, nedostačujúce pre klienta“. (Ž, 34)

3. „pozitívna“ tichosť a nenápadnosť daná vzťahovou dimenziou a rešpektom klienta/ky

„Sociálny pracovník je tím tichým /nenápadným elementom, zatímco tím „hlučným“ (ve smyslu, že se více projevuje) by měl být jeho klient“. (M, 23)

4. význam štúdia pre „objavenie“ existencie a dôležitosti sociálnej práce

„Do doby, kým som nezačala študovať tento odbor, málo som o tejto profesii vedela, počula, či čítala v médiách“. (Ž, 25)

B. „Negatívne“ aspekty (subkategoríe) sociálnej práce**1. „negatívna“ tichosť a nenápadnosť daná nedocenením**

„Ve společnosti to i zní jinak, když řeknu já jsem podnikatel a nebo když řeknu já jsem sociální pracovník...“ (Ž, 21)

2. sociálna práca skôr ako charita¹

„Obecně se o sociální práci mluví jako o charite. Je zde mnoho předsudků“. (Ž, 23)

3. „negatívna“ univerzálnosť (príliš široký záber), samozrejmosť

„Určite to súvisí s akousi nešpecifikovanou ponukou zo strany sociálnych pracovníkov – sociálny pracovník môže robiť všetko a zároveň nič“. (Ž, 23)

4. marginalizovaná klientela = neatraktívnosť disciplíny

„Veřejnost si neuvědomuje a nevidí sociální práci, protože asi nechce vidět klienti této profese“. (Ž, 22)

5. ťažké dosahovanie výsledkov/úspechov

„Nikto nevidí (takí laici), koľko úsilia a práce musí taký sociálny pracovník vynaložiť, čo všetko za tým je...“. (Ž, 22)

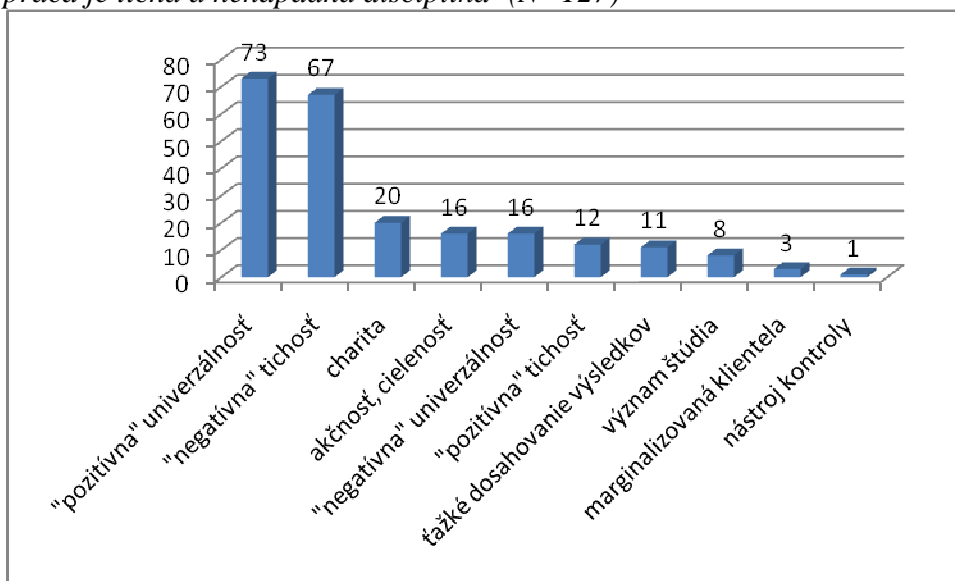
6. sociálna práca ako nástroj kontroly

„Je to tichá a nenápadná mocenská „klika“ štátu v otázke slabých a nesvojpomocných (nesvojprávnych) obyvateľov. Moc bola odjakživa nástrojom kontroly nad poddanými, či už vedome alebo nevedome“. (M, 22)

158 stanovísk respondentov/tiek obsahovalo v rámci vyššie uvedených subkategoríí celkovo 227 výrokov, z toho 109 (48%) „pozitívnej“ povahy a 118 (52%) „negatívnej“ povahy. V grafe č. 2 uvádzame rozloženie výskytu jednotlivých subkategoríí.

¹ Pri spracovávaní výsledkov sme mali so zaradením tejto subkategoríe určité problémy. Sama o sebe nekomunikuje skúsenosti „negatívnej“ povahy, nakoľko sme do nej zahrnuli výroky poukazujúce na nenápadnosť sociálnej práce vyváženej „veľkými“ výsledkami. V uvedenom zmysle sa uvedená subkategoríia čiastočne prelína s kategóriou „pozitívna tichosť“. Táto subkategoríia sa napr. vyskytla častejšie u skupiny tých, ktorí súhlasili s výrokom o tom, že sociálna práca je tichá a nenápadná disciplína, než u tých, ktorí s ním nesúhlasili. Pre túto fázu sme však subkategoríiu „sociálna práca ako charita“ (v negatívnom slova zmysle) odlíšili od subkategoríie „pozitívna tichosť“ v snahe zdôrazniť, že často práve charitatívny model sociálnej práce môže ubližovať jej profilujúcemu sa statusu a zvyšovaniu spoločenského, vrátane pozície v systéme vedy.

Graf2: Výskyt jednotlivých subkategoríí v zdôvodnení stanoviska k téze „Sociálna práca je tichá a nenápadná disciplína“(N=127)

Celkové výsledky naznačujú, že individualizovaný výklad tézy, že sociálna práca je tichá a nenápadná disciplína, môže byť veľmi rôznorodý. Osobitne poukážeme na dva zaujímavé fenomény: (1) vyrovnanosť pozitívnych a negatívnych výrokov a (2) bipolárna povaha niektorých charakteristík. Aj keď 60% respondentov/tiek s uvedenou tézou súhlasilo, nemožno automaticky interpretovať tento výsledok spôsobom, že 6 z 10 respondentov/tiek zdieľa názor, že sociálna práca má marginalizovanú pozíciu v spoločnosti. Znamená to, že aj niektorí z tých, ktorí súhlasili s výrokom, pripisovali sociálnej práci atribúty, ktoré sme nazvali ako pozitívne aspekty. V takmer vyrovnanom pomere (32%:30%) sa vyskytovali kontradiktórne (možno skôr sprievodné) subkategoríie „pozitívna univerzálnosť“ (sociálna práca je hybnou silou spoločenského rozvoja a zabezpečovania sociálnej spravodlivosti) a „negatívna tichosť“ (zdôrazňovanie nedocenenosti významu sociálnej práce, napriek jej pozitívnym dopadom na ľudí). Obe kontradiktórne subkategoríie sa nezriedka vyskytovali ako kombinácia v zdôvodnení toho istého respondenta/ky, preto možno o nich uvažovať nie ako o kontradiktórnych (dichotomických), ale skôr ako o vzájomne sa sprevádzajúcich: „Myslím si, že je to veľmi dôležitá práca ovplyvňujúca kvalitu života ľudí. Ale táto práca není spoločensky moc uznávaná (nemá patričný spoločenský kredit“ (Ž, 20).

Druhým zaujímavým fenoménom je bipolárna povaha niektorých zistení, ktorá podporuje ideu o rôznorodosti vnútornej povahy sociálnej práce a potrebe akceptovať jej rôznorodé polohy a výklady. Ide o bipolárne kategoríie týkajúce sa „univerzálnosti“ a „tichosti“ sociálnej práce. V jednom prípade je univerzálnosť chápaná ako jej pozitívna charakteristika (každý z nej môže mať ošoh), v inom prípade je interpretovaná ako nevýhoda, nakoľko je až príliš všeobecná a všade-dostupná a tým nevyhranená. „Tichosťou“ sme nazvali výroky vyjadrujúce ako uplatňovanie princípu rešpektu ku klientovi (pozitívna tichosť), tak nedocenený status sociálnej práce (negatívna tichosť).

4. Lekcia

V tejto etape nie je našou ambíciou robiť závery z našej výskumnej činnosti. Nesporne sa však ukazuje, že ide o výskumnícky veľmi zaujímavú tému, vďaka ktorej by sme mohli pochopiť zázemie (zdroje) skepsy významnej časti ľudí, ktorí sa angažujú v sociálnej práci, na jej súčasný vývoj a šance do budúcnosti. Na druhej strane môžu podporiť optimizmus vyplývajúci z uznanej rôznorodosti sociálnej práce (jej paradigiem, modelov praktického výkonu, chápania dobrej praxe), ktorá je v nej, v porovnaní s inými disciplínami, neopakovateľná.

Literatúra

- BERESFORD, P. **Service Users' Knowledges and Social Work Theory: Conflict or Collaboration?** British Journal of Social Work. 2000, 30, s. 489-503
- COOPER, B. **Constructivism in Social Work: Towards a Participative Practice Viability.** British Journal of Social Work. 2001, 31, s. 721-738
- CREE, V. E., DAVIS, A. **Social Work. Voices from the inside.** London and New York: Routledge, 2007. ISBN 978-0-415-35683-1
- GÖPPNER, H.-J., HÄMÄLÄINEN, J. **Rozprava o vede o sociálnej práci.** Freiburg im Breisgau: Lambertus-Verlag, 2004. ISBN 3-7841-1488-1. Preložila Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, n.o., 2008, ISBN 978-80-89271-33-7
- HIGHAM, P. **Developing an Interactive Approach in Social Work Research: the Example of a Research Study on Head Injury.** British Journal of Social Work. 2001, 31, s. 197-212
- LYMBERY, M. **Social Work at the Crossroad.** British Journal of Social Work. 2001, 31, s. 369-384
- LYONS, K. **The Place of Research in Social Work Education.** British Journal of Social Work. 2000, 30, s. 433-447
- MATOUŠEK, O. a kol. **Základy sociální práce.** Praha: Portál, s.r.o., 2001, ISBN 80-7178-473-7
- MUSIL, L. **Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“.** Sociální práce/Sociálna práca. 2008, 8, č. 2, s. 60-79
- PARTON, N. **Some Thoughts on the Relationship between Theory and Practice in and for Social Work.** British Journal of Social Work. 2000, 30, s. 449-463
- SHEPPARD, M., et al. **Reflexivity and the Development of Process Knowledge in Social Work: A Classification and Empirical Study.** British Journal on Social Work. 30 (2000), 465-488
- TREVILLION, S. **Social Work, Social Networks and Network Knowledge.** British Journal of Social Work. 2000, 30, s. 505-517
- THYER, B.A. **The Quest for Evidence-Based Practice?: We Are All Positivists.** Research on Social Work Practice. 18 (2008), 339-345
- WEBB, A.S. **Some Considerations on the Validity of Evidence-based Practice in Social Work.** British Journal on Social Work. 31 (2001), 57-79
- ZITA, J. **Binární imaginace sociální práce. Sociální práce jako „tichá“ profese, nebo morfologická společenská instituce?** Sociální práce/Sociálna práca. 2008, 8, č. 2, s. 80-89

Sociální pracovník ako spolutvorca sociálnej reality?

Štefánia Kövérová¹

Anotácia: Veľká časť klientov sociálnej práce je produktom toho, akým spôsobom funguje existujúca sociálna realita, je produktom existujúceho sociálneho poriadku. Cieľom príspevku je hľadať odpovede na nasledujúce otázky:

1. Je sociálny pracovník spolutvorcom sociálnej reality, sociálneho poriadku?
2. Aké možnosti prispievať k zmene sociálnej reality, sociálneho poriadku majú sociálni pracovníci a sociálne pracovníčky prostredníctvom vykonávania svojej profesie?
3. Má byť úsilie o zmenu sociálnej reality, sociálneho poriadku súčasťou profesionálnych aktivít sociálnych pracovníkov a pracovníčok?

Kľúčové slová: sociálna realita, sociálny pracovník, sociálna zmena,

Abstract: Social clients are usually a result of functioning of social reality. The aim of the paper is finding answers of 3 questions – Does social worker take part in creating social reality? Has social worker any possibilities to change social reality by his/her professional activities? Is social worker due to make changing social reality? Finding answers of these questions is in 3 levels – theoretical, practical and in the level of risk. Theory of social constructing of reality (Berger – Luckmann) includes its critics (Hacking) and theory of symbolic power and symbolic violence (Bourdieu – Passeron) helped us to answer on theoretical question. Practical question is answered by definitions of social work and social services law. Third question has remained open. According to the risks every social worker has to make the decision of his own. Of course education can have some impact on it.

Key words: social reality, social worker, social change

1. Je sociálny pracovník spolutvorcom sociálnej reality, sociálneho poriadku?

Otázka teoretická

Odpoveď na túto otázku ponúkajú všeobecné sociologické teórie. Berger a Luckmann vo svojom ťažiskovom diele Sociálna konštrukcia reality uvádzajú, že ľudia svojim konaním a správaním buď existujúcu sociálnu skutočnosť reprodukovujú a tým ju zachovávajú alebo ju menia a tým vytvárajú novú (Berger, Luckmann 1999). Napriek tomu, že podnadvpisom tejto publikácie („Rozprava o sociológii poznania“) autori jednoznačne deklarujú, že jej obsahom je to, ako poznávame svet okolo seba (gnozeologická rovina), umožňuje ich teória zásadné ontologické interpretácie. Neustála re-konštrukcia a konštrukcia sociálnej reality, ktorá charakterizuje existenciu človeka, je vlastne ontologickou teóriou vysvetľujúcou jeho bytie.

Kanadský filozof I. Hacking, ktorý je zanietým kritikom sociologického konštruktivismu v rovine poznávania objektívnej reality, paradoxne v súvislosti so sociálnou realitou ukazuje ako je vytváraná, konštruovaná konaním a správaním

¹ Katedra sociálnej práce, Fakulta sociálnych štúdií, Vysoká škola Sládkovičovo

jednotlivcov. Pozoruhodnými sú jeho texty venované týranu a zneužívaniu detí. Argumentuje v nich, že kruté zaobchádzanie s deťmi ako i sexuálne aktivity s deťmi, vrátane incestných tu boli dávno prítomné, ale až v druhej polovici 20. storočia boli zaradené pod syndróm CAN. Uvádza informácie o iniciatíve denverských pediaterov začiatkom 60-tych rokov, ktorí začali verejne hovoriť o bitých novorodencoch, medializovali tento problém a postupne ho rozšírili aj na staršie deti. Konštatuje, že došlo k spojeniu problematiky krutého zaobchádzania s problematikou incestu a so sexuálnymi aktivitami s deťmi. Na základe toho odborníci vymedzujú pojem týraného, zneužívaného a zanedbávaného dieťaťa (CAN). Následne vzniká Celoštátne stredisko pre týrané, zneužívané a zanedbávané deti v USA, potom medzinárodné stredisko so sídlom v Ženeve, medzinárodný časopis a organizuje sa množstvo medzinárodných konferencií. Spochybňuje sa nedotknuteľné právo rodičov, prijímajú sa nové zákony umožňujúce okamžité odobratie dieťaťa z rodiny, týranie a zneužívanie detí je zaradené do zoznamu katalogizovaných medicínskych kategórií a aj dospelí podozriví z týrania a zneužívania detí sa stávajú medicínskym problémom. Nejednen dospelý, ktorý svoje zážitky z detstva vnímal ako niečo, čo sa nepatrilo robiť alebo nanajvýš niečo hriešne, začína sám seba pokladať za človeka týraného a zneužívaného.

Vymedzenie typu týraného, zneužívaného a zanedbávaného dieťaťa malo „nesmierne dôsledky pre legislatívu, pre každodennú sociálnu starostlivosť, pre ochranu rodiny, pre životy detí a spôsob akým deti a dospelí opisujú svoje konanie a minulosť, ako aj konanie a minulosť svojich susedov.“ (Hacking 2006, s. 194). Napriek svojej kritike sociologického konštruktivismu v rovine gnozeologickej alebo možno práve vďaka nej, dospieva Hacking k ontologickej interpretácii tejto teórie – k sociálnej konštrukcii sociálnej reality.

Zatiaľ čo I. Hacking sústreďuje svoju pozornosť na zmenu a vytváranie novej sociálnej reality, francúzsky sociológ P. Bourdieu sa vo svojej koncepcii symbolickej moci a symbolického násillia zameriava skôr na mechanizmus zachovávanía existujúceho sociálneho poriadku. Symbolická moc je moc, ktorá vytvára existujúce prostredníctvom výroku, pomáha ľuďom vidieť a veriť, potvrdiť alebo meniť pohľad na svet. Symbolická moc vytvára gnozeologický poriadok, a tým na svet pôsobí. Bolo by však chybou myslieť si, že symbolická moc sídli v symbolických systémoch. Je určená reálnym vzťahom medzi tými, ktorí moc vykonávajú a tými, ktorí sa podriaďujú. To, čo dáva slovám moc zachovať alebo zmeniť sociálny poriadok je viera v legitimitu slova a v legitimitu tých, ktorí slová vyslovujú (Bourdieu 1991, s. 166 - 170). Legitimita moci sociálnych pracovníkov (najmä tých, ktorí pôsobia vo verejnej a štátnej správe) vo vzťahu ku klientom je nespochybniteľná a preto aj významy, ktoré sprostredkujú svojim klientom pri posudzovaní ich sociálnej situácie, sú vnímané ako legitímne.

Bourdieu spolu s Passeronom hovoria, že úlohou symbolického násillia je odovzdať a vštepiť významy, ktoré zodpovedajú rozloženiu moci v spoločnosti. Uplatňovanie symbolickej moci vedie k vnúteniu zmyslu a tým k vnúteniu legitimacy skrytých mocenských vzťahov. K symbolickému násilliu dochádza vždy vtedy, ak ovládaný nemôže inak ako uznávať vláduceho, pretože má k dispozícii len tie nástroje poznania, ktoré mu on sprostredkúva. (Bourdieu, Passeron 1990, s. 4 - 6). Vzťah sociálneho pracovníka a klienta je v mnohých prípadoch toho čítankovým príkladom. Aj sociálny klient má neraz k dispozícii len tie kritéria na posúdenie svojej sociálnej situácie, ktoré mu poskytne sociálny pracovník. Pre symbolické násillie je dôležité, aby nedošlo k odhaleniu tejto jeho charakteristiky, aby nedošlo k odhaleniu toho, že

existujúci sociálny poriadok je dôsledkom kultúrnej arbitráže a usiluje o to, aby bol vytvorený dojem prirodzenosti (Bourdieu, Passeron 1990, s. 9 - 10). Symboly sú nástrojom poznania a komunikácie a preto podľa P. Bourdieu vyžadujú konsenzus významov týkajúcich sa sveta, najmä sveta sociálneho a tým významne prispievajú k zachovávaniu alebo k zmene sociálneho poriadku (Bourdieu 1991, s. 166 - 170).

V kontexte týchto teórií je preto odpoveď na otázku, či je sociálny pracovník spoluvorcom sociálnej reality, veľmi jednoduchá: Áno je, lebo je to spôsob jeho bytia, spôsob jeho existencie ako človeka i ako profesionála. Nezávisle na tom, či si to uvedomuje alebo nie, má rovnako ako všetci ostatní ľudia len 2 možnosti:

- svojim konaním a správaním môže reprodukovať existujúcu sociálnu realitu a tým ju zachovávať
- svojim konaním a správaním môže nereprodukovať existujúce, môže to meniť a vytvárať novú sociálnu realitu

Z roviny všeobecnej, ontologickej je však potrebné prejsť do roviny konkrétnejšej, do roviny praktického vykonávania profesie sociálneho pracovníka.

2. Aké možnosti prispievať k zmene sociálnej reality, sociálneho poriadku majú sociálni pracovníci a sociálne pracovníčky prostredníctvom vykonávania svojej profesie? Otázka praktická

Možnosti prispievať k zmene sociálnej reality pri vykonávaní profesie sociálneho pracovníka sú utvárané a zároveň limitované viacerými faktormi. V tomto príspevku sa budeme venovať možnostiam, ktoré sú dané tým:

- a) *ako sami sociálni pracovníci vymedzujú sociálnu prácu prostredníctvom jej definícií*
- b) *aké miesto dala sociálnym pracovníkom a ich klientom spoločnosť*

Definície sociálnej práce

Sociálna práca bola vo svojej histórii, definovaná rôzne a aj v súčasnosti ju charakterizujú mnohé vývojové dilemy (Matoušek 2007). Rozdielne definície vytvárajú odlišné rámce pre výkon profesie sociálneho pracovníka. Nebudeme sa zaoberať všetkými dostupnými definíciami sociálnej práce. Na to, aby sme videli ako vlastné sebadefinovanie profesie vytvára možnosti k zmene sociálnej reality nám postačia tri definície.

Definícia Medzinárodnej federácie sociálnych pracovníkov (IFSW - International Federation of Social Workers) z roku 1982¹ explicitne uvádza, že oblasťou pôsobenia sociálnej práce je predchádzanie a úprava problémov jednotlivcov, skupín a komunít, ktoré vznikajú z konfliktov potrieb jednotlivcov a spoločenských inštitúcií.

¹Podľa odkazu na webovej stránke IFSW, je to definícia z roku 1982 a nie z roku 1988 ako uvádzajú Oláh, Schavel, Ondrušová, Navrátil 2009). „This international definition (myslí sa definícia z roku 2000 – pozn. Š.K.) of the social work profession replaces the IFSW definition adopted in 1982. It is understood that social work in the 21st century is dynamic and evolving, and therefore no definition should be regarded as exhaustive.

Hoci táto definícia explicitne pomenúva rozpor medzi jednotlivcom a spoločenským poriadkom a implicitne naznačuje, že sociálne inštitúcie zrejme neslúžia vždy k uspokojovaniu potrieb jednotlivcov, nehovorí konkrétne čo treba urobiť. Len konštatuje, že zámerom sociálnej práce je zlepšiť kvalitu života všetkých ľudí.¹

Definícia Medzinárodnej federácie sociálnych pracovníkov z roku 2000 (tzv. Montrealská definícia) už jasne uvádza, že sociálna práca podporuje sociálnu zmenu, riešenie problémov v medziľudských vzťahoch, posilňovanie a oslobodzovanie ľudí pri utváraní kvality ich života. Využívajúc teórie o ľudskom správaní a sociálnych systémoch, sociálna práca zasahuje tam, kde sú ľudia v interakcii so svojim prostredím. Jej základnými princípmi sú ľudské práva a sociálna spravodlivosť.² Komentár k tejto definícii sociálnej práce uvedený na webovej stránke IFSW hovorí, že sociálni pracovníci sú nositeľmi spoločenskej zmeny („...social workers are change agents in society...“) a v praxi je sociálna práca zameraná na bariéry, nerovnosti a nespravodlivosti.

Sociálni pracovníci a sociálne pracovníčky, ktoré sa vo svojej profesionálnej činnosti riadia Montrealskou definíciou sociálnej práce, zrejme nereprodukurujú existujúci systém fungovania spoločnosti, ale snažia sa prispievať k vytváraniu novej sociálnej reality, priaznivejšej k ich klientom.

Celkom iný rámec pre realizáciu profesie sociálneho pracovníka vytvára definícia, ktorá bola prijatá na medzinárodnom pracovnom seminári slovenských vzdelávateľov v sociálnej práci: "Sociálna práca je špecifická odborná činnosť, ktorá smeruje k zlepšovaniu vzájomného prispôsobovania sa jednotlivcov, rodín, skupín a sociálneho prostredia, v ktorom žijú a k rozvíjaniu sebaúcty a vlastnej zodpovednosti jednotlivcov s využitím zdrojov poskytovaných spoločnosťou. Je činnosťou v prospech klienta (jednotlivca, rodiny, skupiny, komunity), ktorú je možné charakterizovať pojmami pomoc, podpora, sprevádzanie." (podľa Oláh, Schavel, Ondrušová, Navrátil 2009, s.73).

Je zjavné, že slovenskí vzdelávatelia v sociálnej práci, na rozdiel napríklad od amerických (vid'. Šveřepa 2010) nepripravujú budúcich sociálnych pracovníkov a sociálne pracovníčky k tomu, aby sa z nich stali nositelia spoločenských zmien. Ak sa budú vo svojom profesionálnom živote správať v súlade s touto definíciou, zrejme budú

¹„Sociálna práca je činnosť, ktorá predchádza alebo upravuje problémy jednotlivcov, skupín a komunít vznikajúce z konfliktov potrieb jednotlivcov a spoločenských inštitúcií. Jej zámerom je zlepšiť kvalitu života všetkých ľudí.“ (podľa Oláh, Schavel, Ondrušová, Navrátil 2009, s. 73-74)

²„The social work profession promotes social change, problem solving in human relationships and the empowerment and liberation of people to enhance well-being. Utilising theories of human behaviour and social systems, social work intervenes at the points where people interact with their environments. Principles of human rights and social justice are fundamental to social work.“ (oficiálna webová stránka IFSW). Preklad Levickej a Mrázovej nie je celkom totožný s prekladom v tomto texte: „Sociálna práca podporuje sociálne zmeny orientované na riešenie problémov v medziľudských vzťahoch, pomáha ľuďom zlepšovať svoje životy prostredníctvom pomoci zameranej na rozvoj schopností robiť slobodné rozhodnutia. Opierajúc sa o vedecké poznanie ľudského správania a sociálneho systému, zasahuje sociálna práca práve tam, kde prichádza k nezhodám v interakcii ľudí a ich okolia. Základom sociálnej práce sú princípy ľudských práv a sociálnej starostlivosti.“ (podľa Levická 2007, s. 19)

len reprodukovat' existujúci systém fungovania sociálnej reality a budú sa snažiť najmä o to, aby zmenili klienta tak, aby ju reprodukoval spolu s nimi.

Definície sociálnej práce však nie sú jediným zdrojom inšpirácie ako vykonávať profesiu sociálneho pracovníka. Dostatok podnetov, možností a samozrejme aj obmedzení ponúkajú teoretické koncepty sociálnej práce a metódy, ktoré sú pri realizovaní tejto profesie používané (bližšie pozri: Kövérová 2008).

Miesto sociálnych pracovníkov a ich klientov v spoločnosti

Zákon o sociálnych službách z roku 2008 priamo sociálnu prácu nedefinuje, ale pokladá ju za nástroj sociálnych služieb: „Sociálna služba je vykonávaná najmä prostredníctvom sociálnej práce ...“ (podľa Oláh, Schavel, Ondrušová, Navrátil 2009). Sociálni pracovníci v organizáciách štátnej a verejnej správy väčšinou pôsobia v oblasti sociálnej starostlivosti a sociálnej pomoci. V zmysle platných zákonov (napr. zákon o sociálnej pomoci) poskytujú služby občanom. V zmysle platných zákonov aj posudzujú ich sociálnu situáciu. Zákony rozhodne nehovoria o tom, že sociálne situácie, do ktorých sa dostávajú klienti sociálnej práce sú dôsledkom fungovania sociálneho systému. Spomínaný zákon o sociálnych službách uvádza, že sociálne služby sú poskytované osobám, ktoré sú ohrozené obmedzenými schopnosťami spoločensky sa začleniť a samostatne riešiť svoje problémy preto lebo nemajú zabezpečené podmienky na uspokojovanie životných potrieb, alebo im v tom bránia ich životné návyky a spôsob života alebo majú nepriaznivý zdravotný stav alebo dovŕšili dôchodkový vek alebo ich ohrozujú iní ľudia (podobné znenie má aj český zákon o sociálnych službách, porovnaj Šveřepa 2010).

Úlohou sociálnych pracovníkov je udržiavať legitimitu zákonom vymedzeného obrazu klienta - človeka, ktorý zlyhal a nezvládol svoju situáciu. Zároveň je ich úlohou zabrániť zneužívaniu sociálnych služieb. Najbežnejším spôsobom ako zabrániť zneužívaniu sociálnych služieb je byrokratizácia ich dostupnosti, niekedy hraničiaca s byrokratickým šikanovaním. Klasickými príkladmi takého postupu sú procedúry s uchádzačmi o zamestnanie alebo žiadateľmi príspevkov na kompenzáciu zdravotného postihnutia, ktoré je potrebné absolvovať na úradoch práce, sociálnych vecí a rodiny. Hľadanie spôsobov ako uľahčiť dostupnosť sociálnych služieb v zmysle administratívnom, prípadne ako zvýšiť osvetu u tých, ktorí by sa o ne mohli uchádzať, nepatrí k náplni práce sociálnych pracovníkov v týchto organizáciách. Môžeme teda povedať, že sociálni pracovníci pôsobiaci v štátnom a verejnom sektore sociálny poriadok, resp. spôsob fungovania sociálnej reality nemenia, len ho reprodukovujú.

Z hľadiska legislatívneho rámca majú regionálne samosprávy väčšie šance poskytovať sociálne služby inak. Zvyčajne však na to nemajú ani peniaze ani odborníkov. Poskytovanie sociálnych služieb prostredníctvom regionálnych samospráv však môže nadobudnúť aj bizarné podoby, tak ako o tom píše Šveřepa (Šveřepa 2010).

Mimovládny sektor zápasí predovšetkým s nedostatkom financií a „podporou“ vládneho sektora. Preto neraz musí byť konformný k tým, ktorí financie poskytujú. Napriek tomu sa mnohým neziskovým organizáciám podarilo zlepšiť sociálnu situáciu tým, že zabojovali za práva svojich klientov. Na Slovensku mám na mysli napríklad OZ Proti prúdu, ktoré sa venuje ľuďom bez domova, OZ Návrat, ktoré sa venuje náhradnej rodinnej starostlivosti.

3. Má byť úsilie o zmenu sociálnej reality, sociálneho poriadku súčasťou profesionálnych aktivít sociálnych pracovníkov a pracovníčok? Otázka rizika

Na rozdiel od iných živočíchov nie je naše správanie podriadené prírodnej nevyhnutnosti, vzorce správania nie sú nám dané prírodou. V tomto zmysle sme jediné slobodné bytosti. Naše správanie je výsledkom socializácie. Je preto iba na nás, či a kedy budeme konformní a kedy sa rozhodneme byť nekonformní. Rovnako je na nás, či budeme existujúcu sociálnu realitu reprodukovat' alebo ju budeme meniť. Samozrejme tomu predchádza naše zhodnotenie – čo je hodné toho, aby sme to zachovali a čo naopak je potrebné zmeniť. Nikdy nie je len jedno riešenie a sociálny pracovník sa k niečomu a k niekomu prikláňa na základe vlastného rozhodnutia.

Sociálni pracovní, rovnako ako ostatní ľudia, reagujú na nátlak existujúceho sociálneho poriadku rôzne (porovnaj Berger 1991). Ak na sociálnych pracovníkoch a sociálne pracovníčky aplikujeme Bergerove modely reakcií ľudí, dostaneme nasledujúce štyri typy:

- Mnoho sociálnych pracovníkov natoľko dôveruje zákonom, vyhláškam a stanoveným postupom, že ani nevie, že nejaké rozhodnutie môže urobiť.
- Sú tu aj takí sociálni pracovníci, ktorí systém sociálnej starostlivosti, pomoci a sociálnych služieb zneužívajú pre seba a svojich blízkych, či na rôzne protislužby (napríklad nálepky o zdravotnom postihnutí na parkovanie vozidla).
- Iní si zasa uvedomujú symbolické i reálne násilie mocných tohto sveta voči ľuďom v sociálnych problémoch, ktoré je zakotvené v zákonoch, predpisoch a vyhláškach, ale nevedia alebo nedokážu to zmeniť. Títo sa zvyčajne cítia pri výkone svojej profesie ako väzni vo väzení a bývajú postihnutí syndrómom vyhorenia.

Vyššie uvedené tri typy sociálnych pracovníkov sú vlastne rizikom pre klienta sociálnej práce. Ani u jedného z nich sa klient nedočká toho, aby bolo redefinované posúdenie jeho sociálnej situácie, aby prestal byť považovaný za toho, kto pre svoju nedostatočnosť neobstál v existujúcom sociálnom svete.

Štvrtým typom sú sociálni pracovníci neakceptujúci vymedzenia dané zákonmi a vyhláškami, schopní redefinície sociálnej situácie svojich klientov, majúci guráž na kritiku sociálneho poriadku a na obhajobu práv svojich klientov. Vystavujú sa však riziku sankcií zo strany existujúcej sociálnej moci. Vystavujú riziku predovšetkým seba samých, ale je celkom možné, že aj svojich klientov, najmä pokiaľ títo majú ešte čo stratiť.

Dať odpoveď na poslednú položenú otázku nie je preto ľahké. Je zrejmé, že sociálni pracovníci a sociálne pracovníčky sa musia sami rozhodnúť či budú existujúci sociálny poriadok svojou profesionálnou činnosťou zachovávať alebo meniť. Rozhodne by však mali vedieť, že sa môžu stať agentmi sociálnej zmeny. Tí, ktorí ich na túto profesiu pripravujú by ich mali informovať o tom, že minimálne v zmysle platnej medzinárodnej definície sociálnej práce sa to od nich očakáva. Tiež by ich mali naučiť, ako sa taká sociálna zmena dá robiť. Je však otázne, či to vedia a ešte otáznejšie, či by im to vedeli aj názorne ukázať. Avšak to, čo môžu zo svojej pozície učiteľ'a urobiť je, že prostredníctvom svojich prednášok a publikácií spochybnia „prirodzenosť“ existujúceho

sociálního i gnozeologického poriadku a upozornia na to, že je len výsledkom kultúrnej arbitráže mocných tohto sveta.

Pod'akovanie

Ďakujem mojim študentom a študentkám na Katedre sociálnej práce Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, ktorí/é ma svojim konaním presvedčili o tom, že ma zmysel takto vzdelávať.

Literatúra:

Berger, P.L.: Pozvání do sociologie. FMO.Praha1991

Berger, P.L., Luckmann, T.: Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědení. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 1999.

Bourdieu, P., Passeron, J.C.: Reproduction in the Education, Society and Culture. London; Newbury Park; New Dehli: Sage Publications, 1990

Bourdieu, P.: Language and Symbolic Power. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press, 1991

Hacking, I.: Sociálna konštrukcia – ale čoho? Kaligram. Bratislava 2006.

Kövérová, Š.: Konceptie vzťahu jednotlivca a spoločnosti ako imanentná súčasť prístupov v sociálnej práci k posudzovaniu životných situácií. Posudzovanie životní situace v sociální práci. Gaudeamus. Hradec Králové 2008

Levická, J. a kol.: Sociálna práca I. Oliva. Trnava 2007.

Matoušek, O. a kol.: Základy sociální práce. Portál. Praha 2007.

Oláh, M., Schavel, M., Ondrušová, Z., Navrátil, P.: Sociálna práca – vybrané kapitoly z dejín, teórie a metód sociálnej práce. VŠZaSP sv. Alžbety. Bratislava 2009.

Šveřpa, M.: Prosazování a obhajoba práv klientek sociální práce. Příběh, který není. In: Kappl, M., Smutek, M., Truhlářová, Z. (eds.):Etika sociální práce. Gaudeamus. Hradec Králové 2010.

Model pracownika socjalnego wobec współczesnych wyzwań polskiej rzeczywistości

Katarzyna Kosno¹

Anotace: Autorka w swoich rozważaniach próbuje odpowiedzieć na pytanie: jaki jest aktualny wzorzec pracownika socjalnego, profesjonalisty umiejętnie reagującego na wyzwania współczesności? W swojej refleksji podejmuje takie zagadnienia jak: potrzeba profesjonalizacji pracy socjalnej, modernizacja systemu kształcenia kadr pomocy społecznej, nowe role pracownika socjalnego (asystenta rodziny, asystenta osoby niepełnosprawnej, streetworkera, koordynatora pieczy zastępczej). Autorka odwołuje się do badań dotyczących warunków pracy polskich pracowników socjalnych pod kątem wypalenia zawodowego, satysfakcji zawodowej, czy też bilansu zysków i strat. Zamieszcza także w swoim opisie wypowiedzi osób zajmujących się na codzień pomocą społeczną.

Słowa kluczowe: pomoc społeczna, nowe zadania pracy socjalnej, kompetencje pracownika socjalnego

Summary: The author of this article has attempted to answer the following question: What is the contemporary model of social worker as a professional responding to current challenges? The following topics: the need to make social work professional, the development of the social workers educational system, new positions, such as family assistant, disabled assistant, street worker, coordinator of temporary assistance, are discussed in the text. The author quotes the studies regarding the work conditions of Polish social workers, especially in the scope of burnout, professional satisfaction and pros and cons of this occupation. The article also contains extracts from the interviews with people who deal with social work on every day basis.

Key words: social work, new challenges of social work, the scope of competence of social workers

Nie nasuwa wątpliwości przekonanie o tym, że warunki społeczno-gospodarcze państwa winny ściśle korespondować z obszarem polityki społecznej, tym samym z przyjętym modelem pomocy społecznej. Zmiany systemowe niosą wszak implikacje nie tylko implicite dla jednego obszaru, dotyczą wszystkich środowisk.

W Polsce przełomowe znaczenie miał rok 1989, kiedy to zaszła transformacja ustrojowa. Zmiany, jakie wówczas nastąpiły nie zawsze miały pozytywny wydźwięk, taki jak choćby urynkowanie gospodarki, decentralizacja, demokratyzacja życia. Pociągnęły one za sobą również negatywne skutki, z którymi polskie społeczeństwo zmagają się do dziś. Znaczącym problem stała się tzw. wyuczona bezradność, jako efekt wcześniej prowadzonej polityki realnego socjalizmu². Polska rzeczywistość nie pozostała także wolna od innych niepokojących problemów, by wspomnieć: ubóstwo, bezdomność, pauperyzację znacznej części populacji, trudną sytuację osób niepełnosprawnych, osób

¹ Katarzyna Kosno, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

² Z. Blok, Transformacja ustrojowa w Polsce, Toruń 1993, s. 36.

w podeszłym wieku, samotnie wychowujących dzieci¹. Bez obaw do powyższych można dodać demograficzne starzenie się społeczeństwa, zmiany modelu rodziny, migracje zarobkowe, czy też pracę nie stanowiącą wystarczającego źródła utrzymania. Nadal znaczącym problemem pozostaje także bezrobocie, które obecnie kształtuje się na poziomie 11,4%². Powyższe determinanty wyznaczają w oczywisty sposób zapotrzebowanie na różnego rodzaju formy pomocy, wsparcia, opieki, aktywizacji, a tym samym określają role i zadania dla osób zatrudnionych w sektorze pomocy społecznej.

Poszczególne kraje podejmując działania z zakresu polityki społecznej kierują się swoistymi unormowaniami, jak również przyjmują regulacje o charakterze można rzec powszechnym, tj. ogólnokrajowym. Tego typu dokumenty dotyczą np. państw członkowskich Unii Europejskiej, w których to Europejska Karta Społeczna określa obowiązek organizacji, w każdym państwie, sieci ośrodków odpowiadającej na potrzeby społeczne. Podobny charakter mają Traktat z Maastricht, Traktat Amsterdamski, Traktat Lizboński.

Należy podkreślić, że pełna unifikacja rozwiązań w zakresie kwestii społecznych jest zadaniem niezwykle trudnym, o ile w ogóle możliwym. Rozwiązania, czy to unijne, czy też zachodnioeuropejskie nie mogą być powszechnie przyjęte przez inne państwa z uwagi choćby na różnice w zakresie przyjętego przez nie modelu polityki społecznej, który determinuje zadania służb społecznych. Warto ponadto zauważyć, że poszczególne kraje dopuszczają różne interpretacje terminów chociażby tak fundamentalnych jak „służby społeczne” czy „pomoc społeczna”. Podobnie rzecz ma się z definiowaniem różnych dysfunkcji, które miałyby znajdować się w obszarze zainteresowań pomocy społecznej. Różny zakres i skala poszczególnych zjawisk stanowią dodatkowe utrudnienia w opracowaniu standardowych rozwiązań. Stąd potrzeba indywidualnych regulacji na poziomie krajowym, a jeśli idzie o konkretne działania wymagany jest wręcz poziom lokalny. W Polsce dokumentem regulującym sferę pomocy społecznej jest ustawa z 12 kwietnia 2004 roku³, w której przyjęto następujące rozumienie terminów „**pomoc społeczna**” – definiowana jako „instytucja polityki społecznej państwa, mająca na celu umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać, wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości. Pomoc społeczną organizują organy administracji rządowej i samorządowej, współpracując w tym zakresie, na zasadzie partnerstwa, z organizacjami społecznymi i pozarządowymi, Kościołem Katolickim, innymi kościołami, związkami wyznaniowymi oraz osobami fizycznymi i prawnymi”⁴ i „**praca socjalna**”, jako „działalność zawodową mającą na celu pomoc osobom i rodzinom we wzmacnianiu lub odzyskiwaniu zdolności do funkcjonowania w społeczeństwie poprzez pełnienie odpowiednich ról społecznych oraz tworzenie warunków sprzyjających temu celowi”⁵.

¹ Por. K. Białobrzaska, S. Kawula (red.), Człowiek w obliczu wykluczenia i marginalizacji społecznej. Wokół zagadnień teoretycznych, Toruń 2006, s. 9.

² Dane Głównego Urzędu Statystycznego z końca lipca 2010, http://www.stat.gov.pl/gus/5840_1487_PLK_HTML.htm

³ Ustawa o pomocy społecznej z 12 marca 2004 roku, Dziennik Ustaw z 15 kwietnia 2004 r. Nr 64 poz. 593.

⁴ Tamże, art. 2.1.

⁵ Tamże, art. 6.12.

W kontekście wspomnianej ustawy pracownik socjalny zobowiązany jest w szczególności do¹:

- świadczenia pracy socjalnej, rozumianej jako działalność zawodowa niosąca pomoc osobom i rodzinom, których zdolności do funkcjonowania w społeczeństwie zostały osłabione lub utracone;
- przeprowadzania analizy i ewaluacji zjawisk rodzących zapotrzebowanie na świadczenia z pomocy społecznej oraz kwalifikowanie osób do uzyskania świadczeń;
- udzielanie informacji, wskazówek i pomocy, zgodnie z obowiązującymi przepisami prawnymi, osobom które dzięki temu będą potrafiły samodzielnie pokonać pojawiające się trudności;
- pomoc w uzyskaniu dla osób będących w trudnej sytuacji życiowej poradnictwa dotyczącego możliwości rozwiązywania problemów i udzielania pomocy przez właściwe instytucje państwowe, samorządowe i organizacje pozarządowe oraz wspieranie w uzyskiwaniu pomocy;
- przestrzeganie zasad etyki zawodowej podczas wykonywania obowiązków;
- aktywizowanie i inspirowanie działań samopomocowych w zaspokajaniu niezbędnych potrzeb życiowych osób, rodzin, grup i środowisk społecznych;
- współpraca i współdziałanie z innymi specjalistami w celu przeciwdziałania i ograniczania patologii i skutków negatywnych zjawisk społecznych, łagodzenie skutków ubóstwa;
- inicjowanie nowych form pomocy osobom i rodzinom mającym trudną sytuację życiową oraz inspirowanie powołania instytucji świadczących usługi służące poprawie sytuacji takich osób i rodzin;
- współuczestniczenie w inspirowaniu, opracowaniu, wdrożeniu oraz rozwijaniu regionalnych i lokalnych programów pomocy społecznej ukierunkowanych na podniesienie jakości życia.

Dodatkowo ustawa o pomocy społecznej nakłada na pracownika socjalnego obowiązki w sferze moralnej, jak chociażby kierowanie się zasadą dobra podopiecznych/klientów, zasadą poszanowania godności tych osób i prawa ich do samostanowienia, a także obowiązek przeciwdziałania praktykom niehumanitarnym i dyskryminującym. Nie można pominąć również obowiązku udzielania pełnej informacji i przestrzegania tajemnicy zawodowej nawet po ustaniu stosunku pracy. Polskie prawo daje pracownikom socjalnym przywilej korzystania z prawa pierwszeństwa przy wykonywaniu ich zadań w urzędach, instytucjach i innych placówkach, a organy te są obowiązane do udzielania pracownikowi socjalnemu pomocy w zakresie wykonywania jego czynności. Pracownikowi socjalnemu przysługuje ponadto ochrona prawna przewidziana dla funkcjonariuszy publicznych.

W Polsce od trzech lat toczy się dyskusja nad projektem ustawy o zawodzie pracownika socjalnego. Nie jest łatwo osiągnąć w tej sprawie konsensus. Środowiska nie są jednomyślne w wielu kwestiach. W projekcie ustawy zawarto m.in. zadania pracownika socjalnego, dookreślone zostały też jego kwalifikacje i sposoby ich pozyskania. Podjęto również tak ważny aspekt jak prawa i obowiązki zawodowe, w tym prawo do utworzenia samorządu zawodowego. Niekwestionowanym dobrem pozostaje też zapis o prawie do pozyskiwania i przetwarzania danych osobowych niezbędnych do udzielania pomocy społecznej czy też wprowadzeniu zasady pierwszeństwa w

¹ Tamże, art. 119.1.

korzystaniu z usług instytucji współpracujących z ośrodkami pomocy społecznej. Projekt ustawy nie przewiduje jednak zwiększenie statusu ekonomicznego osób zatrudnionych na stanowisku pracownika socjalnego, co niestety ma niebagatelne znaczenie jeśli idzie o zainteresowanie profesją młodych ludzi i co istotne w przypadku tego zawodu, o zainteresowanie mężczyzn (feminizacja).

Warto zauważyć, że sektor związany z pomocą społeczną, bywa kojarzony w Polsce najczęściej z dystrybucją świadczeń o charakterze pomocowym, z kolei zaś osoba pracownika socjalnego łączona jest z funkcją administratora transferów socjalnych¹. Wciąż obecne jest w polskiej rzeczywistości stereotypowe myślenie o osobie wykonującej zawód pracownika socjalnego – postrzeganego w roli „doktora Judyma”, „omnibusa” lub „Syzyfa”². Tymczasem dobrze byłoby, gdyby zaistniał w społecznej świadomości jako doradca, informator czy partner wspomagający proces usamodzielnienia się swojego klienta³. Najwyższy czas dokonać zmian nie tylko mentalnych, ale i organizacyjnych w tym zakresie. Nie jest to zadanie łatwe ani też krótkofalowe.

Elżbieta Trafiałek zauważa pewne niebezpieczeństwa, jeśli idzie o kształtowanie nowego statusu zawodu pracownika socjalnego: wspomniane wyżej przekonanie o misyjnym charakterze profesji, dochodzący do tego stereotyp wielofunkcyjności, ograniczonych kompetencji. Wszystko to sprzyja, zdaniem autorki, feminizacji, pauperyzacji i niskiej atrakcyjności zawodu⁴. E. Trafiałek wyznacza tym samym swoje zasady, jakim powinny być podporządkowane działania służb społecznych⁵. Nadając myśleniu charakter globalny, autorka działaniom przypisuje znaczenie lokalne, jest zwolenniczką subsydiarności na poziomie lokalnym. Nadaje ona również rangę edukacji, widząc w niej czynnik rozwijający kapitał ludzki. Autorka proponuje zatem odejście od zasady interwencjonizmu państwowego na rzecz wzmocnienia samodzielności, aktywizacji, wspierania przedsiębiorczości osób/grup wykazujących znikome zaangażowanie, bądź też zupełny jego brak, w celu zmiany swojego dotychczasowego położenia.

Mówiąc o profesjonalizacji pracy socjalnej należy rozpatrywać ją w kontekście tzw. europeizacji. Należy zatem przyjąć czterofunkcyjny model pracy socjalnej, idzie wszak o jej funkcje: ratowniczą, adaptacyjną, profilaktyczną, partycypacyjną. I tak, funkcja ratownicza odnosić się będzie do działań podejmowanych wobec rodziny/jednostki w sytuacjach kryzysowych, podczas gdy funkcja adaptacyjna związana będzie z działaniami zmierzającymi do integracji jednostek/grup w środowisku, pomocy w przyjęciu określonych norm, zasad życia, wspieraniu samodzielności w rozwiązywaniu pojawiających się trudności. Profilaktyka w pracy socjalnej dotyczyć będzie zapobiegania wykluczeniu społecznemu, zaś funkcja partycypacyjna realizowana będzie poprzez zaangażowanie środowiska rozwiązywanie problemów lokalnych. Rozważając zatem model pracownika socjalnego odpowiadającego na wyzwania zastanej rzeczywistości nie sposób uniknąć konfrontacji przyszłej jego roli z opisywanymi funkcjami.

¹ Por. E. Trafiałek, Praca socjalna między stereotypem a europeizacją, *Praca socjalna* 2010, nr 2, s. 37.

² Tamże, s. 47.

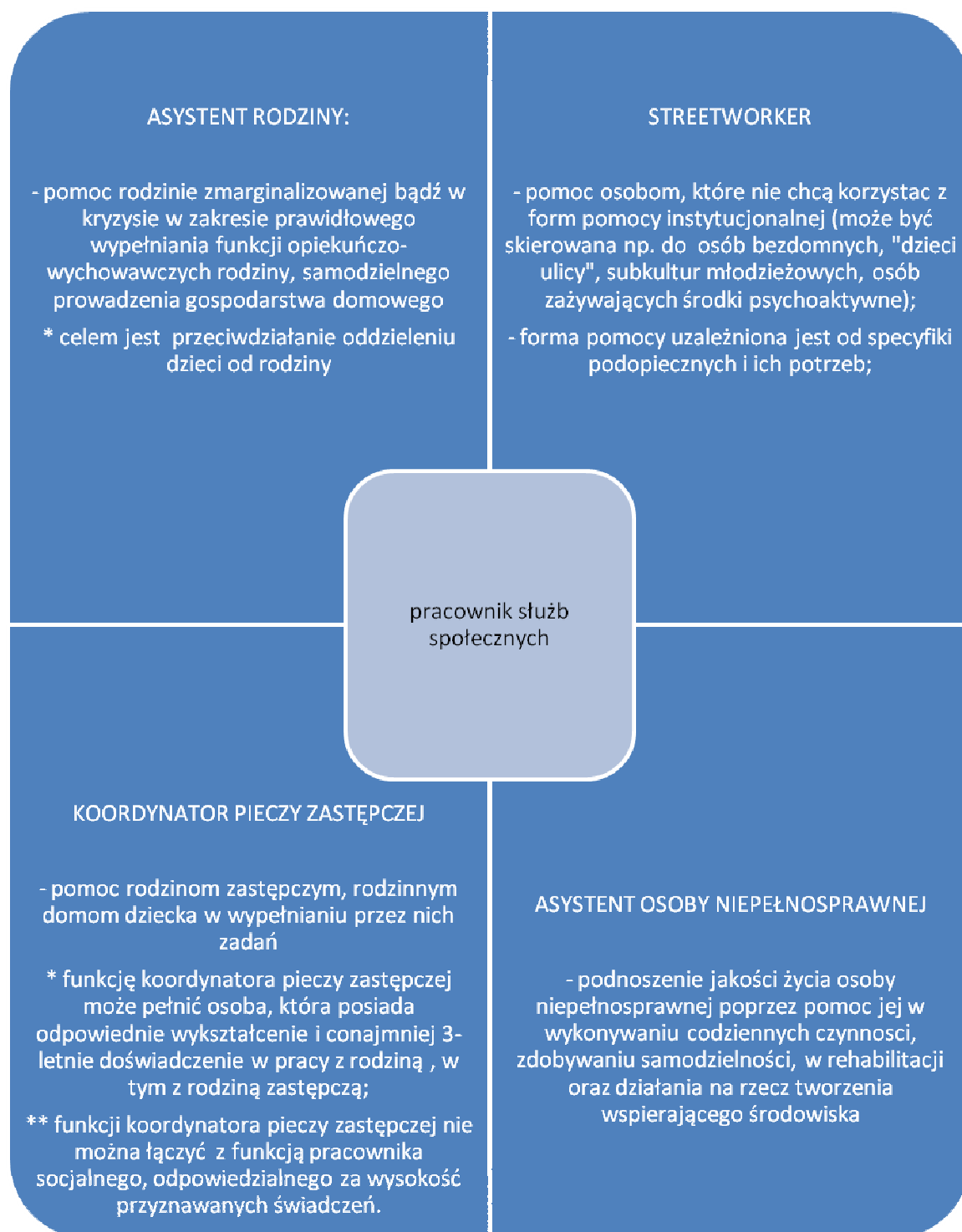
³ W. Sroczyński, Zadania pracownika socjalnego w okrsiw przemian społecznych, *Praca Socjalna* 2007, nr 5, s. 23.

⁴ Tamże, s. 38.

⁵ Por. E. Trafiałek, Praca socjalna między..., tamże, s. 42.

Ostatními czasy, można zauważyć, iż dużą rolę przypisuje się działaniom profilaktycznym, zarówno jeśli idzie o teorię jak i praktykę, stąd można mówić o kilku nowych funkcjach w omawianej profesji. Niewątpliwie zmiany te zostały podyktowane tak zmianami w polityce społecznej – jak pisze Izabela Krasiejko – jak i wymogiem podnoszenia usług socjalnych, a także trendami europejskimi¹. Poniżej zamieszczony schemat ukazuje zadania pracownika socjalnego, jako asystenta rodziny, streetworkera, koordynatora pieczy zastępczej, asystenta osoby niepełnosprawnej.

¹ I. Krasiejko, Nowe role pracownika socjalnego, Praca Socjalna 2009, nr 6, s. 92.

1. Schemat przedstawiający nowe role pracownika służb społecznych

Mówiąc o współczesnym modelu pracownika socjalnego nie można pominąć kwestii związanych z przygotowaniem zawodowym i kształceniem profesjonalnych kompetencji u osób mających w przyszłości wykonywać ów zawód. Warto podkreślić, iż profesja ta wymaga nie tylko znacznej wiedzy i umiejętności zdobywanych podczas kształcenia. Nie mniej ważne pozostają „predyspozycje osobiste, obejmujące charakter i

postawy; normy postępowania oparte na życzliwości, honorze i empatii, a także etyce zawodowej; dobra reputacja, wynikająca z uznania statusu zawodowego¹. Potrzeba zatem nie tylko formalnych kwalifikacji, ale i kompetencji społecznych wykraczających poza wiedzę. Niezbędna jest motywacja do pracy, umiejętność zarządzania własnym rozwojem, a przy tym umiejętności interpersonalne. I tak w przypadku pracownika socjalnego istotnego znaczenia nabiera umiejętność nawiązania kontaktu, słuchania, ujawniania emocji, bycia tolerancyjnym, stwarzania poczucia bezpieczeństwa czy umiejętność dostosowania pomocy do konkretnych warunków².

Ewa Kantowicz proponuje rozwojowy model kształcenia pracowników socjalnych, oparty na zdobywaniu wiedzy i profesjonalnych umiejętności, a także nastawiony na rozwój postaw badawczych i umiejętności refleksyjnej praktyki³. Model ten uwzględnia aktywizowanie sytuacyjne wiedzy i umiejętności wysoko wykwalifikowanych kompetentnych pracowników socjalnych w obliczu zmieniającej się skali potrzeb w sferze usług społecznych.

Kształtowanie postaw eksploracyjnych staje się szczególnie ważne w sytuacji przyjęcia triangulacyjnego modelu, zakładającego „badanie-działanie-badanie”. Nie idzie tu li tylko o wykorzystywanie wyników badań z innych obszarów nauki, ale istotnego znaczenia nabiera tu samodzielna działalność badawcza pracowników socjalnych (znajdująca przede wszystkim miejsce w projektowaniu socjalnym). Kształcenie zatem potencjalnej kadry pomocy społecznej winno uwzględniać przygotowanie do aktywności badawczej, tak na poziomie studiów licencjackich, jak i magisterskich i podyplomowych.

Ważnym elementem kształtowania tożsamości profesjonalnej pracy socjalnej jest internalizacja, przez służby pomocy społecznej, wypracowanych norm i reguł postępowania, służących efektywnemu wykonywaniu zadań. Znajduje to najczęściej wyraz w postaci kodeksów etycznych. Polscy pracownicy socjalni dysponują Kodeksem Etycznym Polskiego Towarzystwa Pracowników Socjalnych⁴, dokumentem opracowanym w 1998 roku.

O profesjonalizacji zawodu niewątpliwie świadczy rozwój towarzystw chroniących interesy zrzeszonych członków, ale także dbających o rozwój profesji. Trudno mówić o działalności towarzystw w obszarze pracy socjalnej na polskim gruncie. Istniejące zrzeszenia nie posiadają znaczącego wpływu na kształtowanie tej dziedziny pomocy społecznej, o jakiej marzyliby pracownicy socjalni. Powstałe w 1989 roku Polskie Towarzystwo Pracowników Socjalnych, pomimo uchwalenie Statutu PTPS czy też Kodeksu etycznego, nie zaznaczyło wyraźniej swojego charakteru w kwestii profesjonalizacji pracy socjalnej⁵. Wspomniana Ewa Kantowicz tak podsumowuje jego działalność „obserwując z perspektywy „oddalenia” działalność PTPS, można domniemywać, że mogłoby ono prowadzić zdecydowanie szerszą działalność promocyjną na polu pracy socjalnej oraz sprzyjać rzecznictwu interesów, czy ochronie

¹ Za E. Kantowicz, O profesjonalizacji pracy socjalnej raz jeszcze, *Praca socjalna* 2009, nr 1, s. 26.

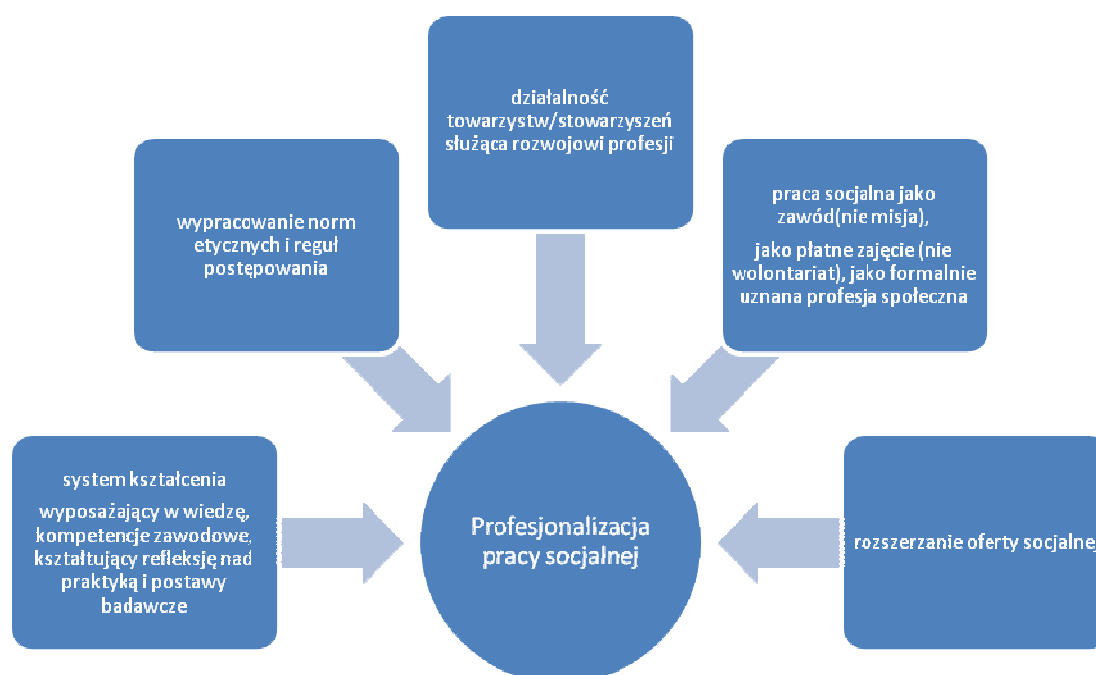
² K. Balwajder, Umiejętności interpersonalne w niesieniu pomocy innym, [w:] K. Popiołek (red.), *Psychologia pomocy. Wybrane zagadnienia*, Katowice 1996, s. 46-53.

³ Tamże, s. 29.

⁴ http://www.ptps.ops.pl/kodeks_etyczny.htm

⁵ Por. J. Szmagałski, Profesjonalizacja pracy socjalnej. Wyzwania dla Europy, [w:] E. Marynowicz-Hetka, A. Wagner, J. Piekarski (red.), *Profesje społeczne w Europie: z problemów kształcenia i działania*, Katowice 2001, s. 223.

pozycji zawodowej i integracji środowiska pracowników socjalnych w skali ogólnopolskiej. Z informacji uzyskiwanych od pracowników socjalnych wynika, że bardzo niewielka ich liczba formalnie jest zrzeszona w Towarzystwie¹. Większą rolę zdaje się odgrywać Polskie Stowarzyszenie Szkół Pracy Socjalnej, powstałe w 1990 roku. Kładąc nacisk na wymianę doświadczeń pomiędzy jego członkami, promując badania i propagując nowoczesne formy kształcenia w zakresie pracy socjalnej, niewątpliwie sprzyja profesjonalizacji niniejszej dziedziny.

2. Schemat przedstawiający elementy procesu profesjonalizacji pracy socjalnej

Przyjęte regulacje prawne dopuszczają w Polsce wielopoziomowy system kształcenia pracowników socjalnych. Ustawa o pomocy społecznej przewiduje wszak, iż pracownikiem socjalnym może być osoba, która posiada dyplom uzyskania tytułu zawodowego w zawodzie pracownik socjalny, dyplom ukończenia kolegium pracowników służb społecznych, dyplom wyższej szkoły zawodowej o specjalności praca socjalna lub ukończone studia wyższe o specjalności praca socjalna na jednym z kierunków: pedagogika, politologia, polityka społeczna, psychologia, socjologia lub nauki o rodzinie².

Niniejsza ustawa ustala ponadto stopnie specjalizacji w opisywanym zawodzie. I tak: I stopień specjalizacji zawodowej z zakresu pracy socjalnej odnosi się do uzupełnienia i doskonalenia wiedzy i umiejętności zawodowych pracowników socjalnych; II stopień specjalizacji zawodowej z zakresu pracy socjalnej – ma na celu pogłębienie wiedzy i doskonalenie umiejętności pracy z wybranymi grupami osób

¹ E. Kantowicz, O profesjonalizacji pracy..., tamże, s. 38.

² Ustawa o pomocy społecznej z 12 marca 2004 roku, rozdział II, art. 116.1. Ustawa z 12 lutego 2010 roku o zmianie ustawy o pomocy społecznej oraz niektórych innych ustaw, precyzuje kwestie związane z różnymi kierunkami studiów uprawniających do wykonywania zawodu pracownika socjalnego, i tak osoby, które rozpoczęły przed 1 maja 2004 roku studia na poziomie licencjackim bądź magisterskim na kierunkach pedagogika, psychologia, politologia lub socjologia, po uzyskaniu dyplomu ukończenia tych studiów mogą wykonywać zawód pracownika socjalnego (p. 17).

korzystających z pomocy społecznej¹. Szkoleniem w zakresie specjalizacji zajmują się jednostki prowadzące kształcenie i doskonalenie zawodowe. Muszą one jednak wpiąć uzyskać zgodę ministra właściwego do spraw zabezpieczenia społecznego.

Łatwo dostrzegalne stają się zmiany w zakresie wykształcenia pracowników socjalnych. Jeszcze pod koniec XX w. w sektorze pomocy społecznej pracowało ponad 70% osób z wykształceniem średnim zawodowym (absolwenci szkół policealnych), podczas gdy tylko 6,8% legitymowało się wykształceniem wyższym a aż 20,2% nie posiadało stosownego przygotowania². Obecnie liczba pracowników socjalnych z wyższym wykształceniem znacząco wzrosła i niejednokrotnie – w zależności od województwa – kształtuje się na poziomie 60-70%³. Można wysnuć zatem wniosek, że służby pomocy społecznej są coraz lepiej przygotowane pod względem merytorycznym do realizacji swoich zadań.

W rozważanym kontekście profesjonalizacji zawodu pracownika socjalnego interesujące wydają się opinie samych jego przedstawicieli⁴. Badani są skłonni postrzegać zawód pracownika socjalnego raczej jako społeczne działanie, działanie na rzecz drugiego człowieka (ponad 80%), aniżeli jako misję (27%) – należy jednak mieć na uwadze specyfikę badanych. Ponad połowa respondentów wiąże niniejszy zawód z działaniem profesjonalnym (67%). Wśród cech, które sprzyjają wykonywaniu działań profesjonalnych, badani alokują: odporność na stres (79%), odpowiedzialność (76%), kreatywność (68%), sumienność (47%), empatię i wrażliwość (32%). Działania profesjonalne dla respondentów oznaczają ponadto: pracę zgodną z zasadami etyki zawodowej (77%), zgodną z funkcjami instytucji, w której zostali zatrudnieni (73%), a także pracę opierającą się na działaniach metodycznych (48%). Trudnością dla wielu osób, nie tylko pracujących w zawodzie pracownika socjalnego, pozostaje utrzymanie pewnego rodzaju dystansu pomiędzy płaszczyzną zawodową a sferą prywatną. Interesujące zatem wydają się opinie we niniejszym aspekcie: i tak znakomita większość (73%) uważa, iż osobiste zaangażowanie pomaga w profesjonalnym działaniu, a tylko 21% jest przeciwnego zdania.

Cenne informacje niosą także badania poruszające problem poziomu stresu czy wypalenia zawodowego u pracowników socjalnych. Nie trudno zauważyć, iż warunki w jakich przychodzi pracować tej grupie zawodowej, mogą stać się źródłem wielu zagrożeń dla zdrowia. Iwona Bukowska i Beata Mańkowska piszą „za szczególnie obciążające uważane są zawody służb społecznych np. nauczyciele, pielęgniarki, pracownicy socjalni (*human services*), których praca polega na stałym, intensywnym obcowaniu z ludźmi, angażowaniu się w ich problemy społeczne, psychologiczne i

¹ Ustawa o pomocy społecznej z 12 marca 2004 roku, rozdział II, art. 116.2.

² Dane z raport z badań w ramach projektu PHARE, Charakterystyka kadr pomocy społecznej ze szczególnym uwzględnieniem pracowników socjalnych, z punktu widzenia ich sytuacji społecznej, zawodowej, rodzinnej i ekonomicznej, Warszawa 1996.

³ Brak badań przeprowadzonych na reprezentatywnej grupie pracowników socjalnych. Powyższe dane pochodzą z opublikowanych przez E. Kantowicz materiałów zamieszczonych w „Pracy Socjalnej” nr 1/2009. Autorka dokonuje analizy wyników wycinkowych badań, jakie przeprowadzili jej magistranci w 2008 roku, na terenie województwa warmińsko-mazurskiego.

⁴ Na podstawie badań sondażowych przeprowadzonych w 2009 roku wśród słuchaczy Podyplomowych Studiów Organizacji Pomocy Społecznej [w:] E. Kantowicz, Profesjonalizm czy osobiste zaangażowanie – dylematy etyczne, Praca Socjalna 2010, nr 2, s. 60-64.

fizyczne”¹. Praca wymagająca „dawania siebie”, kontakt z osobami znajdującymi się w kryzysowych sytuacjach, pomoc zakładająca współpracę z różnymi instytucjami i różny charakter owej współpracy a często brak wsparcia instytucjonalnego sprawiają, iż pracownicy socjalni narażeni są na wysoki poziom stresu. Badania Bukowskiej i Mańkowskiej² wykazały, iż ryzyko wystąpienie silnego stresu zwiększa się w sytuacji, gdy pracownicy mają poczucie psychicznego obciążania pracą, poczucie niepewności, kiedy muszą kontaktować się z trudnymi klientami, czy kiedy mają miejsce konfliktowe relacje z przełożonymi lub pozostałymi pracownikami. Brak nagród w pracy, brak wsparcia, odpowiedzialność za podejmowane decyzje dodatkowo mogą potęgować poziom stresu. Analiza niniejszych badań, co ciekawe, nie ujawniła istotnej zależności między wiekiem badanych, czy ich stażem pracy, a poziomem stresu. Mówiąc o modelu pracownika socjalnego, stawiającego czoła współczesnym wyzwaniom niewątpliwie należy wziąć pod uwagę niniejszy aspekt. Idzie tu nie tylko o poziom akademicki – tj. uczenie potencjalnych pracowników służb społecznych umiejętności bycia odpornym na stres poprzez chociażby warsztaty z technik relaksacyjnych czy aktywizujących. To też budzenie świadomości wszystkich zainteresowanych na temat zasad higieny psychicznej, możliwości alternatywnych zachowań, ale także doraźna pomoc psychologiczna w sytuacji, kiedy inne formy walki ze stresem czy wypaleniem zawodowym nie odnoszą skutku.

Trudno mówić o wszystkich elementach wzorcowego modelu pracownika socjalnego. Na pewno jednak warto prowadzić rozważania w tym kierunku. Pewne składowe sylwetki profesjonalnego pracownika socjalnego podpowiada nam niemałe doświadczenie czy obserwacja rzeczywistości, pewne wnioski, każe wyprowadzać nasza antycypacja przyszłości. Dyskusja musi trwać, bo kwestia jest nazbyt ważna.

Literatura

- Balwajder K., Umiejętności interpersonalne w niesieniu pomocy innym, [w:] K. Popiołek (red.), Psychologia pomocy. Wybrane zagadnienia, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1996.
- Białobrzaska K., Kawula S. (red.), Człowiek w obliczu wykluczenia i marginalizacji społecznej. Wokół zagadnień teoretycznych, Wydawnictwo „Akapit”, Toruń 2006.
- Błok Z., Transformacja ustrojowa w Polsce, Toruń 1993.
- Bukowska I., Mańkowska B., Warunki pracy i ich wpływ na poziom stresu pracowników socjalnych, Praca Socjalna 2010, nr 3.
- Kantowicz E., O profesjonalizacji pracy socjalnej raz jeszcze, Praca socjalna 2009, nr 1.
- Krasiejko I., Nowe role pracownika socjalnego, Praca Socjalna 2009, nr 6.
- Sroczyński W., Zadania pracownika socjalnego w okresie przemian społecznych, Praca Socjalna 2007, nr 5.

¹ I. Bukowska, B. Mańkowska, Warunki pracy i ich wpływ na poziom stresu pracowników socjalnych, Praca Socjalna 2010, nr 3, s. 53.

² Badania przeprowadzone wśród 100 pracowników Miejskich i Gminnych Ośrodków Pomocy Społecznej w województwie pomorskim i warmińsko-mazurskim [w:] Bukowska, Mańkowska, Warunki pracy..., tamże, s. 54-67.

Szmagalski J, Profesjonalizacja pracy socjalnej. Wyzwania dla Europy, [w:] E. Marynowicz-Hetka, A. Wagner, J. Piekarski (red.), Profesje społeczne w Europie: z problemów kształcenia i działania, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 2001.

Trafiałek E., Praca socjalna między stereotypem a europeizacją, Praca socjalna 2010, nr 2.

Ustawa o pomocy społecznej z 12 marca 2004 roku, Dziennik Ustaw z 15 kwietnia 2004 r. Nr 64 poz. 593.

Dane Głównego Urzędu Statystycznego z końca lipca 2010,
http://www.stat.gov.pl/gus/5840_1487_PLK_HTML.htm
http://www.ptps.ops.pl/kodeks_etyczny.htm

Identita profese jakožto identita profesionálů

Libor Klenovský¹

Anotace: Výchozí tezí příspěvku je chápání profese jako způsobu lidské existence. Profesní identita se proto podává jako část identity sociálních pracovníků. Poukazuje se na důležitost vytváření vědního oboru, který má pro profesní identitu integrativní funkci, podobně jako jiné modely reality pro jiné druhy lidských identit. Aplikovaný vědní obor sociální práce má vycházet z přiměřeného antropologického modelu člověka, má zahrnovat výchozí teoretické disciplíny v jejich vzájemném vztahu. Vývoj profesní identity se dává do souvislosti nejen s obsahem, ale i s procesem vývoje celku lidské identity. Stav krize se pojímá jako možnost dalšího vývoje profesní identity. Jako faktor posilující či oslabující profesní identitu se zmiňují i instituce výkonu sociální práce.

Klíčová slova: profese – profesní identita – vědní obor – instituce

Abstract: The initial proposition of this paper is a concept of profession as way of human being. That's why professional identity is mentioned as a part of social worker's identity. The branche of science is functioning as integrator of the professional identity as well as the other models of reality behave for the other parts of human identity. The applied science of social work has to come out of adequate antropologic model of man. It has to involve the initial theoretic branches in their mutual relations, too. The development of professional identity is being coupled not only with content but also with process of creating the human identity on the whole. The reason of identity crisis is perceived as the possibility of the further development of the professional identity. The institutions of social work are mentioned as determinant reinforcing or weakening of professional identity.

Key words: profession – professional identity – branche of science - institution

1/ Předmět identity odboru

Profese je fenomén, který nemá ontologický status autonomní existence, avšak je součástí lidského bytí: je to jeden ze způsobů, jak se člověk vztahuje ke svému světu, specificky v oblasti práce, a tedy je součástí lidské existence. Profesní identita, to jest sebeurčení určité profese, je jen jednou z identit, které tvoří sebeurčení člověka.

Před lety, ve své disertační práci, jsem se věnoval výzkumu náboženské identity u členů netradičních náboženských společenství. Jednou z otázek, na které jsem hledal odpověď, byly důvody uváděné pro vstup do náboženského společenství. Očekával jsem, že účastníci výzkumu ocení především náboženské společenství, kde se sobě navzájem lidé intenzívně věnují a posilují se v dodržování přísných morálních pravidel. Tyto důvody byly uváděny také, avšak nejvíce uváděným hlavním důvodem vstupu do náboženského společenství bylo náboženské učení. Tato učení se od sebe navzájem výrazně liší, avšak to, co mají společného, je ukotvení lidské existence v širším

¹ PhDr. Libor Klenovský, PhD., Univerzita Komenského v Bratislavě

významovém kontextu, přesahujícím každodenní zkušenost. Onen širší kontext obsahuje soubor idejí o smyslu lidské existence, legitimizaci jistých morálních norem, jistý výklad o vzniku světa a člověka. Znamý antropolog Clifford Geertz používá výraz „ideologie“, který má v naší veřejnosti negativní konotace. Ideologie však mohou být – či snad v Evropě již u většiny lidí jsou – i nenáboženské. Vytváříme si je – nebo je přebíráme jako už hotové – především proto, abychom integrovali svoji životní zkušenost do smysluplného celku. Jsou to ideje, které pomáhají člověku uspořádat si své vnímání, porozumění a manipulaci se světem i se sebou samým. Geertz rozlišuje jednak **modely reality** – ty vysvětlují, jak funguje svět a jaké je postavení člověka v něm – a jednak **modely pro realitu**: poskytují návod, jak má člověk působit na svět. (Geertz, 2000)

Stejnou funkci jako ideologie mají v jistém výseku lidského bytí, který můžeme nazvat vědecký obor, i vědecké teorie. Důležitou součástí profesní identity je – podobně jako je tomu u jiných lidských identit – její ukotvení ve vědním oboru v určitém souboru idejí, ze kterých vychází při určení svého poslání a které odpovídají na otázky: co je jeho cílem, jak a proč to má dělat.

Předmětem sociální práce je pomoc člověku. Na otázku, jak definovat člověka, si lidstvo, zejména lidstvo žijící v evropské kultuře, vypracovalo mnoho různých odpovědí. A protože jakýkoliv obor odvíjí svoji identitu od předmětu svého zájmu, máme zde množství definic či pojetí člověka a od nich odvozených profesních identit, a podobně jako existují různé psychologie, i my můžeme hovořit o množství sociálních prací, které jsou někdy navzájem v rozporu. Na tom v podstatě není nic špatného. Tak jako je u člověka v dnešním složitém světě úplně přirozená mnohonásobná identita, tak i společenské vědy (sociální práce v tom není sama) pracují s různými i vzájemně rozporuplnými explanačními modely.

Problém je spíš v tom, že pomáhající profese často ignorují důležitost svého ukotvení v přiměřeném antropologickém modelu. Opomíjejí filosofickou antropologii a ontologii, které takovými modely disponují, a pracují s nedostatečně propracovanými antropologickými představami (například u některých psychoterapeutických směrů).

Identita navíc není jen prostým součtem všech parciálních identit, ale také vlastním výtvozem svého nositele – konkrétního jedince či odborné komunity. Každý z nás v sobě nese různé rozporné komponenty: zálibu v pohodlí i tendenci k askezi, vlivy mystikou poznamenaného dědečka i racionalistického tatínka, a tak podobně. Důležité však je integrovat to všechno do smysluplného celku a nenechat to jen tak naházené na hromadě. Vyšším stadiem vývoje identity je tedy integrita. Každý k ní nedospěje. V tom případě může buď rezignovat na jakoukoli integritu své osobnosti (což činí mnozí naši klienti), a nebo se bude znovu a znovu snažit složit ze všech diskurzů, které jej oslovují, smysluplný tvar. Samozřejmě, dílo není nikdy hotové, a pokud je člověk otevřený novým věcem, s nimiž se setkává, začne vidět věci jinak a svoji „pevnou“ identitu reorganizuje i několikrát za život.

Podobně je tomu u aplikovaného vědního oboru. Již v minulosti se vyskytly snahy teoreticky reflektovat praxi sociální pomoci. Souviselo to s pronikáním sociální práce do oblastí vysokoškolského vzdělávání včetně univerzit od počátku devadesátých let. V současnosti se jedná o jeden z nejvíce se rozšiřujících vysokoškolských studijních oborů. Sociální práce – původně jedna z praktických pomáhajících profesí – se snaží etablovat též jako aplikovaný vědecký obor, který obstojí vedle jiných oborů v rámci sociálních věd.

Tak jako jedinec v období adolescence musí projít emancipací od rodičovských autorit, i v sociální práci se jeví snaha emancipovat se od vědních oborů sociologie a psychologie (Ondrušková, 2010), ale kupř. i od psychoterapie, protože nositelé tohoto oboru pocházejí většinou z těchto u nás již etablovaných oborů, ze kterých si přinesli teoretické modely i výzkumnou metodologii. Někdy vzniká dojem, že ty vědecké teorie, z nichž můžeme reflektovat sociální práci, jsou naházeny na jedné hromadě v učebních plánech, uváděny „eklekticky“, bez vzájemné návaznosti na dílčích přednáškách a uchovávány v hlavách studentů. Ti poté na zkouškách projevují kusé informace o empowermentu, psychoanalýze či terapeutické komunitě, avšak protože nejsou schopni vidět tyto koncepty v jejich vzájemném vztahu, nebudou si moci vytvořit srozumitelnou představu o vědním oboru sociální práce, potřebnou pro vytvoření profesní identity.

Payne (1997) odlišuje teorie vzniklé uvnitř oboru sociální práce a teorie vzniklé mimo oboru. Za teorie sociální práce považuje ty, které 1/ jsou obsaženy v odborných textech sociálních pracovníků, 2/ poskytují vysvětlení toho, *jak* se lidé chovají v sociálních vztazích, 3/ dávají sociálním pracovníkům vodítka, jak mají konat ve své profesi. Tyto teorie však nepodávají vysvětlení, *proč* tak lidé reagují. To už je věcí teorií vzniklých mimo oblast sociální práce.

Sociální pracovník potřebuje při své práci porozumět klientům, tedy i tomu, *proč* jednají tak, jak jednají. Stejně tak potřebuje porozumět i sobě samému, což je součástí každé kvalitní supervize. Měl by najít odpověď na tato „proč“ a „jak“ a identifikovat se s ní. Tomu odpovídá i jeho profesní vzdělávání – proto obsahuje i teoretické vědy zabývající se motivací.

Na druhé straně - profesní vzdělávání nemůže nabízet jeden – jediný model reality. Existuje tolik rozličných teorií, že to zkrátka nejde. Skromnějším, avšak realističtější cílem je uvádět teoretické modely do vzájemných logických souvislostí. Existují snahy po integraci teorií „nad“, „vedle“ a „uvnitř“ sociální práce do jednoho modelu oboru.

Schéma takového modelu podává Labáth (2010), který poukazuje na současné snahy o integraci v oblasti sociální práce citujíc autory Göppnera a Hämäläinena, či z oblasti psychoterapie Prochasku a Norcross. Jedná se o tři úrovně oboru – 1/ základní - vědy vztahující se k sociální práci, přinášející základní koncepty člověka jako personální, sociální či biologické bytosti, 2/ aplikační úroveň, obsahující teorie pomoci vzniklé buď přímo v oblasti sociální práce či v jiných aplikovaných oborech (jako je např. psychoterapie), 3/ pragmatická úroveň – vlastní praktický výkon sociální práce.

Sociální práce je obor aplikovaný, což znamená, že čerpá ze základních teoretických věd i ze sousedních aplikovaných vědních odborů a jejich poznatky aplikuje v praxi sociální práce, ale i naopak: někdy, jako například v praxi nízkoprahových klubů pro mládež či v harm – reduction metodologii, převládá pohyb od praxe k teorii a vytváří se původní metodika s přesahem do teoretické oblasti.

Domníváme se, že reflexi tohoto vertikálního pohybu nutno doplnit i obsahovými, „horizontálními“ vazbami mezi jednotlivými vědami. Jde o jisté explanační a metodologické rámce, uplatňované napříč vědami o člověku. V porozumění motivaci k chování či konání příliš nepomáhají teoretické přístupy vycházející ze substancialistického chápání existence člověka (spočívajícího v představě substance – např. pudových sil, výrobních vztahů, mentálního aparátu a pod., tvořící podstatu člověka), snažící se odhalit principy, které by determinovaly lidskou psychiku. Na otázku „proč“ konkrétní lidé reagují tak, jak reagují, totiž přinášejí jen abstraktní

odpovědi, neodpovídající životnímu kontextu konkrétního klienta, a tudíž se nedají adekvátně přenést do sociální praxe.

S tím souvisí problém, na který občas upozorňují sociální pracovníci: odtržení teoretické průpravy od jejich praxe. Payne cituje studii Carewa (1979), který výzkumem u 20 sociálních pracovníků zjistil, že v praxi jim teoretické přístupy neslouží jako vodítko. Většinou se opírají o zručnosti získané praxí, které jim umožnily pracovat s klienty (Payne, 1997). To připomíná výpovědi bývalých studentů sociální práce, kteří pro svoji praxi více oceňují sociálněpsychologické výcviky a studentskou praxi v zařízeních, než poznatky z teoretických předmětů. Toto je závažný problém: sociální pracovníci mají mnohdy pocit, že teorie jim pro praxi nic nedává, že ji nepotřebují. Nepotřebné teorie se však nemohou stát základem profesní identity.

Proto považujeme za potřebné hledat takové explanační rámce, které nevycházejí ze substancialistického chápání člověka, ale z různých kontextů jeho existence: z přirozeného světa, z jazyka či z celku jeho bytí. Sociální konstruktivismus, symbolická antropologie či diskursivní psychologie a interpretativní či hermeneutické metodologické postupy přinášejí modely člověka přiměřené jeho bytí a pomáhají v sociální praxi porozumět motivační souvislosti konání klientů i reakce veřejnosti.

2/ Proces vytváření profesní identity

Procesu vytváření identity v průběhu individuálního života se věnoval Erik H. Erikson, autor epigenetické teorie, v níž každému psychosexuálnímu stadiu vývoje lidského jedince přiřadil zodpovídající úroveň sociálních vztahů a charakteristický způsob vyrovnání se v procesu vnitřních i vnějších (sociálních) změn.

Důvodem pro snahy o dosažení identity je krize identity. Krize je nevyhnutelné stadium vývoje identity. Může mít pozitivní vyústění, kdy jedinec zpracuje změnu tím, že se integruje na vyšší, zralejší úrovni. Krize však může dopadnout i špatně: v kojeneckém období se jedinec naučí nedůvěřovat lidem, v pozdějších obdobích se mohou dostavit bazální pocity viny, méněcennosti, atd. Krizím se jedinec nemůže vyhnout, musí se učit, jak je řešit (Erikson, 1999). Občas slyšíme o krizi v psychologii, sociologii či jinde (v budoucnu jistě dojde i na sociální práci). V rámci naší výchozí teze, že vědní obor nemá autonomní bytí, avšak je to jeden z aspektů existence člověka, bychom měli mluvit spíše o profesní krizi psychologů, sociologů či sociálních pracovníků. Když vycházíme z Eriksonova pojetí vývoje identity, měli bychom se z krize profesní identity těšit, protože to znamená, že příslušný odborník se vyvíjí a je naděje, že krizi zvládne a posune se na zralejší úroveň své identity.

Marcia (2002) vychází z Eriksonova modelu vývoje identity, avšak více nežli charakteristice jednotlivých jejích stadií v životě člověka se zaměřuje na proces jejího vývoje. Základními fázemi neustálého procesu sebeidentifikace jsou krize a období dosažení identity. Krize nastává poznáním, že identita, kterou si jedinec vypracoval, již nestačí na nové okolnosti či nové podněty. Musí svou identitu rozvíjet tak, aby dokázal absorbovat nové fenomény. Podobně když ve společnosti nastanou nové problémy, mění se i teoretické pojetí sociální práce tak, aby integrovalo aktuální změny. Tak například objevení se nových cílových skupin v porevolučním Československu vyvolalo zavedení terénní sociální práce s nízkoprahovými programy či harm – reduction metodologií. Nevíme, s jakými fenomény se sociální práce setká v budoucnu, ale zcela jistě to bude

provázeno novým hledáním a objevováním nových přístupů a jejich integrováním do nových teoretických modelů.

Dosažení identity souvisí s přijetím závazku. V případě profese či jakéhokoliv povolání můžeme hovořit o ztotožnění se s profesí teprve tehdy, když se jedinec vnitřně zaváže k plnění jejích nároků. To však není možné v tom případě, když sociální pracovník bere svoji profesi jako přestupní stanici k definitivnímu zaměstnání v komerční sféře. Mnoho kolegů nejen od nás, ale i ze západní Evropy pošilhá po perspektivním zaměstnání v bankovníctví či personalistice, a i proto je realita jejich zaměstnání ubíjí.

Skutečně negativní profesní identita vznikne při dogmatickém přijetí některé teorie či „školy“ a uzavření se před jinými přístupy. Takto postižení jedinci se stali majiteli absolutně pravdivého přesvědčení o sociální práci a odmítají dialog s kolegy odlišného přesvědčení. Nedokáží je zpochybnit (falzifikovat), čímž se stávají neschopnými vědeckého diskurzu. Odpovídá to Marciovu stavu tzv. předčasného přijetí závazku (foreclosure). Tento stav identity vzniká jako obrana nejisté osobnosti před úzkostí z poznání, že problematika sociálních věd je složitá a plná rozporů.

3/ Potvrzení profesní identity v institucích výkonu sociální práce.

Součástí identity jedince jsou role, které zastává v institucích. Instituce tyto role legitimizují a tím vytvářejí nové významy, které jedinci pomáhají integrovat významy, které přejal či vytvořil již předtím. Dotváří se soustava přesvědčení, nezbytná pro dosažení identity (Berger, Luckmann, 1999).

Sociální práce se vykonává v specifických institucích. V jakém stavu jsou instituce výkonu sociální práce? - V lidové historické paměti mnohé z nich – kupříkladu tzv. polepšovny – fungují jako goffmanovské totální instituce. Například v USA se zhruba od konce 30. let objevovaly studie odkrývající špatný stav institucí rezidenčního charakteru. Kritizovala se naprostá podřízenost klientů vůči zařízením zdravotních a sociálních služeb, absence práva rozhodovat, absence dialogického vztahu klienta a instituce. Pro vedoucí pracovníky v těchto zařízeních je často jednodušší samostatně se rozhodnout, než dělit se o rozhodovací pravomoci s podřízenými či dokonce s klienty (Johnson, Rhodes, 2007). Pokud instituce vyloučí dialogický vztah s klientem, znamená to, že se přestala o něj reálně zajímat. V tom případě trpí nejen klienti, ale i sociální pracovníci: jejich profesní identita není ukotvena v praxi instituce, není posilována a přestává existovat. Domníváme se, že tzv. syndrom vyhoření, o kterém se tolik hovoří, často není ani tak zapříčiněn pracovním vyčerpáním, jako spíš ztrátou motivace vyplývající z poměrů v zařízení. Zdá se totiž, že tam, kde se pracuje v týmu, tedy nejen striktně hierarchicky, kde se pěstuje dialog s klienty, kde funguje systematická supervize, například v projektech terénní práce s drogově závislými, k syndromu vyhoření tolik nedochází, a to přesto, že tito pracovníci bývají vystaveni stresům a mají i fyzicky náročnější práci. Považují však svoji práci za zajímavou, potřebnou a smysluplnou, tedy identifikují se s ní více než zaměstnanci tradičních sociálních institucí.

K profesionální identitě patří i postavení sociální práce vzhledem k jiným pomáhajícím profesím v rámci instituce. Pokud je sociální práce v instituci dominantní, mohou pracovníci rozvíjet svoji praxi přiměřeně svému oboru. Pokud však sociální pracovníci působí v rámci instituce s dominancí kupř. lékařské profese, mohou být

marginalizovaní – tedy vtláčení do pozic a rolí, které jejich práci omezují (často na úřední úkony). Záleží potom na nich, jak se prosadí vůči pracovníkům ostatních profesí v konkrétním zařízení.

Závěrem chceme zdůraznit, že profesní identita není hotově danou věcí, ale procesem neustálého vytváření a přetváření. Je zapotřebí ji konstruovat a potvrzovat jednak na úrovni aplikovaného vědního oboru a jednak na úrovni institucí výkonu sociální práce.

Použitá literatura:

- BOAS, Franz. 1982. *Race, language and culture*. Chicago: University of Chicago Press edition, 1982. [reprint] ISBN 0-226-06241-4.
- BERGER, Peter L., LUCKMANN, Thomas. 1999. *Sociální konstrukce reality*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. ISBN 80-85959-46-1.
- ERIKSON, Erik Homburger. 1999. *Životní cyklus rozšířený a dokončený*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. ISBN 80-7106-291-X.
- GEERTZ, Clifford. 2000. *Interpretace kultur: Vybrané eseje*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. ISBN 80-85850-89-3.
- JOHNSON, Miriam McNow, RHODES, Rita. 2007. Institutionalisation: A Theory of Human Behavior and the Social Environment. In *Advances in Social Work*, 2007, vol. 8, no. 1, p. 219 – 236.
- LABÁTH, Vladimír. 2010. Je sociální práce vednou disciplínou? [v tisku]
- MARCIA, James E. 2002. Identity and Psychosocial Development in Adulthood. In *Identity: An International Journal of Theory and Research*. ISSN 1532-706X, 2002, vol. 1, no. 2, p. 7-28.
- ONDRUŠKOVÁ, Elena. 2010. Etické otázky výskumu v sociální práci. In Kappl, Miroslav; Smutek, Martin; Truhlářová, Zuzana (eds). *Etika sociální práce: Sborník z konference VI. Hradecké dny sociální práce*. Hradec Králové, Gaudeamus 2010. ISBN 978-80-7435-037-5.
- PAYNE, Malcolm. 1997. *Modern Social Work Theory*. Basingstoke, New York: Palgrave, 1997. ISBN 0-333-67654-8.

Nedostatočná sociálna ochrana v našej spoločnosti

Lýdia Lehoczka¹

Abstrakt: Sociálne služby a poradenstvo predstavujú cestu k zlepšovaniu sociálnej ochrany občanov, k stabilizácii spoločnosti, ktorej záleží na rozvíjaní kvalitného systému sociálnej starostlivosti i podpory rozvoja vedomostnej spoločnosti. Sú šancou pre napĺňanie dôstojného života človeka, ľudsko-právneho rozmeru jeho spoločenského bytia i vtedy, ak je jeho situácia z rôznych príčin sociálne znevýhodnená.

Kľúčové slová: Sociálna ochrana. Marginálnosť a marginalizácia. Sociálna inklúzia. Sociálne služby.

Abstract: Social services and counselling represent the way of enhancement of social protection of citizens, to make stable the society which consists in quality system development of social nursing and support of knowledge development in society. They are the chance to fill the dignity human life and human-legal dimension of his social existence if his situation is handicapped from various reasons.

Keywords: Social protection. Marginal and marginalization. Social inclusion. Social service.

V našom príspevku sa zameriavame na predstavenie študijného odboru 3.1.16 – Sociálne služby a poradenstvo, ktorý je prínosom pre profesionalizáciu výkonu sociálneho pracovníka v sociálnych službách a jeho profesijného pôsobenia v systéme sociálnej ochrany jednotlivcov, skupín a komunít v našej spoločnosti. V súčasnej dobe získava požiadavka odbornosti pre výkon sociálnych služieb čoraz výraznejšiu aktuálnosť. Východiskom pre sociálne služby resp. pre sociálnu ochranu prostredníctvom ich výkonu sa stávajú aj rôzne právne dokumenty (strategickej, koncepcnej či metodologickej podoby). Už v prvom desaťročí 21. storočia evidujeme určovanie jednotlivých stratégií boja proti chudobe a sociálnemu vylúčeniu (viď. Stratégia 2020, resp. aktivity OSN zahrnujúce rozvojové ciele pre 3. tisícročie a vyhlásenie druhej dekády OSN za odstránenie chudoby na roky 2008-2017 resp. rok 2010 ako Európsky rok boja proti chudobe a sociálnemu vylúčeniu), ktoré môžu byť napĺňané aj prostredníctvom sociálnych služieb ako súboru činností zlepšujúcich nepriaznivú sociálnu situáciu cieľových subjektov.

Sociálne služby a poradenstvo resp. sociálna práca v sociálnych službách nachádzajú svoje východiská v sociálnych, spoločensko-politických i filozofických otázkach. Preto sa v týchto diskurzoch tematika sociálnej ochrany vyznačuje

¹ doc. PhDr. PaedDr. Lýdia LEHOCZKÁ, PhD., Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, Ústav romologických štúdií, Kraskova 1, 949 74 Nitra, SR, lehoczka@ukf.sk

doc. PhDr. PaedDr. Lýdia Lehoczka, PhD. (1953) je vysokoškolským učiteľom - docentom na Ústave romologických štúdií na Fakulte sociálnych vied a zdravotníctva Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, venuje sa predovšetkým sociálnym, romologickým a antropologickým štúdiám. Jej odborné a vedecké skúmania v ostatných rokoch boli zamerané najmä na identitárne paradigmy. Je jednou z tvorcov novej profilácie absolventov ÚRŠ v odbore Sociálne služby a poradenstvo.

multidisciplinaritou, interdisciplinaritou a zároveň zaznamenávame jej nadrezortnú problematiku.

Nami zvolená platforma reflexie nedostatočnej sociálnej ochrany človeka v našej spoločnosti sa zároveň týka aj diskurzu Kultúrnej a sociálnej antropológie, v ktorej dominujú kategórie kultúra¹ a spoločnosť².

V našom živote sa prejavujú neustále zmeny spoločenských (i sociálnych) pomienok, ktoré pôsobia aj na jednotlivcov, skupiny a komunity. Dynamika spoločenského života zasahuje človeka pozitívne i negatívne. Negatívne dopady evidujeme najmä u zraniteľných skupín, ktoré nedokážu čeliť nepriaznivej sociálnej situácii bez pomoci iných. V kultúrno-spoločenskom živote sa prejavujú aj zmeny v kultúrnych tradíciách (normách, hodnotách i vzorcach správania). I nadmerná komercia a konzumný spôsob život vytvára svoje rôzne „straty“. Predstavujú neukotvenosť človeka v sociálnom prostredí, prirodzené vzory sú nahradzované iluzórnymi, skutočná realita nahrádzané virtuálnou.³ V negatívnom pôsobení rôznych „megatrendov“ najmä v spojení s nedostatočnou sociálnou kontrolou a sociálnou ochranou (i sociálnou bezpečnosťou) dochádza k sociálnemu vylúčeniu resp. k marginálnemu stavu i k marginalizácii (ako procesu) jednotlivcov, skupín a komunít.

Svet človeka a marginalita

Svet je mnohoznačným pojmom, preto je potrebné vymedzenie rámca našej interpretácie, ktorú sme si zvolili v antropologickom, ale zároveň i v sociologickom poňatí. Chápeme ho teda ako ľudský svet, ľudské spoločenstvo. V ňom získavame ľudské skúsenosti. „Ľudská skúsenosť sa vo svojej celistvosti uskutočňuje až vo vedomom prežívaní, v porozumení zmyslu a hodnote, v rozumovom posudzovaní toho, čo je dané ... Takto sa náš svet skúsenosti nevytvára iba z teoretických poznatkov, ale rovnako tiež z praktických skúseností. V aktívnom styku s vecmi a ľuďmi postihujeme vzťahy zmyslu a účelu, chápeme hodnoty, dávame si ciele a robíme rozhodnutia. To všetko vstupuje do nášho sveta skúseností a vytvára horizont ďalšieho porozumenia.“⁴ Zmysluplným celkom sa stáva najmä vtedy, ak sa môžeme ľudsky realizovať. Nevidíme iba veci, ale vo svete ľudskej skúsenosti má dominantné postavenie a význam personálna a sociálna dimenzia. Do vzťahu k svetu a jeho porozumeniu sa dostávame cez osobný vzťah k druhým ľuďom. Iba takto sa nám otvára ľudský svet. Ak je teda osobný vzťah k druhým ľuďom jednou zo základných dimenzií ľudského bytia, potom stav marginálnosti, podľa ktorého sa jednotlivec (i skupina, spoločenstvo) dostáva na okraj, vykazuje svoju problematickosť už v samotnom antropologickom zmysle. Neposkytuje možnosti ľudských skúseností, je problémový pre samotnú ľudskú existenciu resp. podmienky ľudského bytia. Marginálnosť je bariérou pre získavanie ľudských skúseností, ktoré tvoria i ďalšie prvky, ako sú výmeny názorov, poznatkov a hodnôt medzi ľuďmi navzájom. Marginalita takto zabraňuje aj tvorbe širších sociálnych

¹ **Kultúra** chápaná ako komplexný celok (E.B.TYLOR 1871)

² **Spoločnosť** - typ sebastačného zoskupenia ľudí, v ktorom stoja v popredí sociálnych vzťahov individuálne záujmy jednotlivcov ... spoločnosť slúži na uspokojovanie individuálnych racionálnych záujmov ... vytvára sa na základe racionálnej, individuálnej vôle (... spoločnosťou je napríklad moderná industriálna spoločnosť). (Prameň: KOŠTA, 2004, s.43).

³ ŽILOVÁ, 2005

⁴ CORETH, 1996

kompetencí resp. ľudskému vzdelávaniu, kultúre a kultivácii osobnosti. Sociálna práca a sociálne služby sú zamerané na riešenie nepriaznivých sociálnych problémov a situácií marginálnych ľudí, zároveň je však možné usilovať sa o predchádzanie tohto znevýhodnenia, najmä formou prevencie v spoločnosti.

Rovnosť šancí je aj morálnym postojom. Ľudia by spoločne mali vytvárať podmienky pre rozvíjanie spoločného (i spoločenského) blaha so vzájomným porozumením, spoluprácou a láskou.

V tejto časti textu sme vyčlenili priestor pre explikáciu pojmu marginálnosť a marginalizácia pomocou ich vymedzenia. Marginálnosť je skôr vyjadrením daného stavu (byť na okraji), zatiaľ čo marginalizácia vyjadruje proces vytvárania vzťahov sociálnej nerovnosti. Ide v ňom o celkové zníženie príležitostí v živote až vylúčenie z participácie na obvyklom, primeranom spôsobe sociálneho života v dvoch základných dimenziách, v intra- a interpersonálnej rovine.

Antropologický i sociologický diskurz o marginálnosti a marginalizácii nám umožňuje vstupovať do príčiny a dôsledkov rôznych podôb spolužitia ľudí, teda aj spolužitia s prvkami sociálneho vylúčenia. Túto podobu však chceme dostať z podoby sociálneho vylúčenia skôr do kontextu foriem spoločenského rozvoja, v ktorých zohráva dôležitú podmienku sociálna súdržnosť. Bude teda akýmsi vymedzením prevencie voči marginalite a marginalizácii najmä menšinových spoločenstiev zo strany majority.

Košta¹ upozorňuje na skutočnosť, že sociológia nie je len obyčajnou, radovou sociálnou vedou, ale plní voči ostatným aj určitú syntetizujúcu funkciu, s ostatnými sociálnymi vedami teda evidujeme s nimi aj jej vyššiu mieru prekrývania. Vo vzťahu k nami zvolenej tematike (analýzy sociálnej súdržnosti) a jej pôsobenia ako preventívneho nástroja resp. spôsobu riešenia konkrétneho sociálneho problému, ktorou je marginalita i marginalizácia, môžeme zvoliť (menej rozšírenú platformu), tzv. klinickej sociológie. Podľa uvedeného autora je jej cieľom terapia, najmä pokiaľ ide o medziľudské vzťahy. Týmto sme chceli vymedziť a priblížiť okrem antropologickej dimenzie aj sociologický (i sociálno-filozofický) rozmer danej tematiky.

Vedecké skúmanie problematiky marginálnosti a marginalizácie, ktoré je jedným z najaktuálnejších smerov teoretického zázemia v sociálnej práci, je zároveň dôležité aj pre prax (napríklad pre rómske marginalizované komunity). V oboch rovinách by malo byť budované najmä na báze kultúrnych (antropologických), sociálnych a romologických štúdií.

Prvým pojmom, ktorému sa chceme venovať podrobnejšie, je **marginálnosť**. Podľa Slovníka cudzích slov² je pojem vymedzený v podobe slova **marginálny** (z lat. marginalis) vo význame **okrajový** a používa sa v rôznych súvislostiach.

Marginálom³ sa venujú aj viacerí sociológovia. Uvádžame myšlienky Kellera (1997), ktorý sa k nim vyjadroval predovšetkým z pohľadu princípov komerčnej

¹ KOŠTA, 2004

² r. 1990, s.549

³ ...“**marginálovia** sú vnímaní ako tí, ktorí sami, vlastnou vinou vystúpili či vypadli z vlaku prosperity. Málokto pripustí, že by to mohol byť práve onen vlak, ktorý mnohých z nich na nechránenom prejazde v neprehľadnej hmle komplexnej spoločnosti bez jediného výstražného zahúkania jednoducho rozdrvil. V prirodzenom svete kočov a kónských povozov možno mnohí z nich nemuseli dopadnúť vôbec tak špatne“. (KELLER, J.: Abeceda prosperity. Brno: Naklad. Doplněk, 1997, s. 58).

spoločnosti a jej preferencie ekonomických ziskov a opúšťanie duchovných hodnôt a sociálnej kohézie.

Veľký sociologický slovník (1996) pojem marginálny nemá zaradený, najbližším významom je pojem **marginalizmus** – z lat. marginalia (okraj). Uvádza sa jeho používanie buď ako označenie špecifickej metódy alebo celej školy neoklasickej ekonómie (v mikro- i makroekonomickej analýze). Predstavitelia Turgot, Ricard sa zaoberali klesajúcimi výnosmi pôdy. Ďalším smerom je teória produktivity ako koncepcia neoklasickej ekonómie. Jednoznačne sa potvrdzuje súvislosť tohto pojmu s ekonomickou oblasťou.

Pojem marginalita zaviedol do sociológie Park (1928). V pôvodnom význame je podľa uvedeného autora vymedzením príslušníkov dvoch resp. viacerých skupín, ktoré sa od seba líšia v sociálnych a kultúrnych normách. Konotáciu tohto pojmu možno teda vnímať ako „hranicu“, ktorá od seba oddeľuje svety rôznych kultúr. V súčasnosti je stotožňovaný aj s kategóriou subkultúra ...”ktorá predstavuje relatívne koherentný systém hodnôt, názorov a ideí.”¹

Marginálnosť znamená pre človeka nielen jeho spoločenské postavenie na okraji spoločnosti, ale zároveň môžeme konštatovať, že aj mnohé problémy, ktoré sa marginálov dotýkajú, sú v spoločenskom diskurze považované na okrajové, marginálne.

Diskurz o sociálnych službách

Sociálne služby, najmä ak ich chceme vymedziť ako služby v prospech verejnosti, v prospech ľudí spoločensky znevýhodnených a oslabených, v prospech ochrany takýchto jedincov, skupín a komunít, ale aj celej spoločnosti pred sociálnymi rizikami sa označujú aj ako verejné služby. Dá sa konštatovať, že v nich ide o službu, ktorá sa vykonáva v prospech občanov. Podľa uvedených autorov akcentuje ich aktívnejšiu úlohu najmä tým, že pomáhajú ľuďom zabezpečiť si ich vlastné potreby. Vo väčšine európskych krajín je vnímaný termín „sociálne služby“ veľmi široko a často splyva s pojmom „sociálna starostlivosť“.²

Všeobecne v krajinách EÚ je celý systém označovaný ako „sociálna ochrana - social protection a zahŕňa ako sociálne služby – social service, tak aj sociálnu pomoc - social assistance a sociálne zabezpečenie – social security“.³

V súvislosti s poskytovaním sociálnych služieb vystupuje do centra pozornosti taktiež pomenovanie samotných príjemcov služieb, preferuje sa pojem „užívateľ sociálnych služieb“.

Z viacerých odborníkov sme si zvolili pre vymedzenie klasických a moderných foriem sociálnych služieb a ich cieľov klasifikáciu Levickej, ktorá organizačné členenie v klasickej podobe uvádza ako:

1. inštitucionálnu starostlivosť o chorých, starých a zdravotne handicapovaných občanov,
2. útulky pre bezdomovcov,
3. penitenciárnu a postpenitenciárnu starostlivosť,
4. opatrovateľskú starostlivosť,

¹ LUKÁČ, 2003

² ASHMAN, 2006, Prameň: MATOUŠEK a kol., 2007

³ TOMEŠ, 1996

5. organizovanie spoločného stravovania.¹

Medzi moderné sociálne služby okrem iného zaraďuje zabezpečovanie podmienok na prežitie, kedy sú služby orientované na tú skupinu občanov, ktorí samotní nemajú záujem na zmene vlastnej sociálnej situácie a nespolupracujú ani so sociálnymi pracovníkmi. V oblasti sociálnych služieb sa najvýznamnejšie prejavuje vzťah sociálnej práce a sociálnej politiky. V podaní uvedenej autorky vymedzujeme aj všeobecný cieľ sociálnej služby: „Cieľom organizovania sociálnej služby je zabezpečenie a ochrana sociálneho blaha, čiže určitej úrovne kvality života všetkých občanov, ktorá je vyjadrená v oficiálnej sociálnej politike štátu. Prekročenie tejto úrovne znamená nárast klientov, závislých na sociálnej pomoci štátu, sociálnych nepokojov, kriminality, zvýšenie chorobnosti, atď., čo v konečnom dôsledku vedie k ochromeniu štátu ako politického orgánu, a tým aj k ohrozeniu tej časti jeho občanov, ktorí sociálnu službu nepotrebujú. ... Najčastejšie sa môžeme stretnúť s optimálnym delením služieb do troch skupín: verejný sektor, súkromný, dobrovoľníci.“²

Výkon sociálnych služieb resp. prístup k verejným službám, závisí aj od konkrétneho modelu a typu sociálneho štátu. Ich typológiu sa venujú vo svojich prácach viacerí autori, a to nielen v kontexte so sociálnou prácou, ale napríklad aj v podobe sociologickej analýzy (viď. Vašečka, I. a i.).

K súčasným stratégiám a koncepciám sociálnych služieb v integrovanej Európe sa Koldinská³ vyjadruje nasledovne: ...“je možné upozorniť na snahu Európskej únie naštartovať prinajmenšom spoločné smerovanie v oblasti sociálnych služieb. Deje sa tak prostredníctvom tzv. otvorenej metódy koordinácie, ... spočíva v stanovení spoločných cieľov a časového horizontu, kedy majú byť tieto ciele dosiahnuté.“

Uvádžeme niektoré možné riešenia pre zlepšenie sociálnej ochrany človeka v našej spoločnosti, v našom verejnom diskurze:

- komunikácia v presných kontextoch a vzťahoch,
- zmena fixných, stereotypných schém o rôznych identitách a jej pluralitnosti
- (prekonávanie uzavretosti pojmových kategórií „eticita“, „identita“, „kultúra“ - z
- primordializmu v prospech konšuktivizmu),
- výraznejšie smerovanie k sociálnej súdržnosti moderných komplexných spoločností,
- aktívna účasť nás všetkých na socio-kultúrnej ochrane človeka v našej spoločnosti,
- dobre fungujúci sociálny štát (s trhovou ekonomikou): kvalitná legislatíva, fungujúci systém inštitúcií pre jej výkon, efektívna praktická sociálna politika, zodpovednosť za spravovanie konkrétnej agendy najmä na úrovni samospráv a lokálnych spoločenstiev, ktoré sú garantom uspokojovanie sociálnych potrieb,
- „strážit“ ľudské, občianske i sociálne práva.

Veríme, že i sociálne služby prostredníctvom komunitného plánovania a efektívneho realizovania plánov rozvoja sociálnych služieb budú jedným z prostriedkov zlešovania sociálnej ochrany v našej spoločnosti.

¹ LEVICKÁ, 2003

² MATOUŠEK a kol., 2007

³ In MATOUŠEK a kol., 2007

Bibliografické zdroje a pramene:

- BÁŠTECKÁ, B. a kol. 2005. *Terénní krizová práce*. Praha : Grada, 2005.
- CORETH, E. 1996. *Co je člověk?* Praha : České katlické nakladatelství, 1996, s. 55.
- FÜRSTOVÁ, M.- TRINKS, J.: 1994. *Filozofia*. Bratislava: SPN,1994, s.68 .
- KOŠTA, J.2004. *Sociológia*. Bratislava : EU, 2004, s.8.
- MATOUŠEK, O.-KODYMOVÁ, P. – KOLÁČKOVÁ, J. (eds).2005. *Sociální práce v praxi*. Praha : Portál, 2005.
- MATOUŠEK, O. a kol. 2007. *Sociální služby*. Praha : Portál, 2007, s.62.
- LEVICKÁ, J.:2003. *Metódy sociálnej práce*. Trnava : FZaSP TU, 2003, s.101-103.
- LUKÁČ, M.2003. Medzinárodný zborník vedeckých štúdií grantovej úlohy. Prešov : FF PU, 2003, s.122.
- PAYNE, Ch. et. al.1994. *Evaluation of quality of care?* London : NISW, 1994.
- TOMEŠ, I. 1996. *Sociální politika – teorie a mezinárodní zkušenost*. 1. vyd. Praha : Socioklub, 1996, s.67.
- VAŠEČKA, I.2006. *Sociálne potrební Rómovia a sociálna pomoc v Českej republike*. Dizertačná práca. Brno : FSS MU, 2006.
- ŽILOVÁ, A.2005. *Úvod do teórie sociálnej práce (náuka o sociálnej práci)*. Badín : Mentor, 2005.

Methodical actions in social work in the social worker's opinion

Edyta Galas¹

Abstract: Methodology of work arose as a consequence of gathering and systematisation of experience and the usage of humanities, including psychology, sociology, psycho sociology. In social work we may use two different forms of practical actions classification, as well as working out the methods of behaviour. First one puts special attention to the pragmatics, in which a social worker gathers experience by the effort of changing the reality, assessing the outcomes of work in the face of complex and changeable individual and social problems. If undertaken actions meet the expectations a social worker will use them in the future. Set of this type of assessments allows to perform offers possible to apply in different situations. The second one uses a "scientific" interpretation to a broad extent, implementing the tools of humanities, mainly research methods in social work. We may define a profession as a set of abilities and techniques, which may be transferred as a knowledge worked out at such a level to constitute a subject of study for new generations. Dimension of dynamics of a profession is the ability to create and experimenting, to create theories on the basis of practice, to define methods depending on the intended aims. Interpreting a profession in such a way assumes commencing a group effort, difficulties as well as objective and subjective adversities overcoming.

Social worker acts for the benefit of individuals, families, groups and social surroundings, enabling them or facilitating the realisation of task and life aspirations. It also contributes to the success, development, exposure and harness of the abilities which the above listed people and groups possess.²

According to the social welfare act "a social worker is a person, who has a degree in the social worker profession, a higher school diploma in the specialisation: social work or a degree in one of the following study fields: pedagogies, political science, psychology, sociology or studies about the family".³

A social worker at his work strives for aims: rescue, compensating, protective, promotional, strengthening the group and development of a proper social infrastructure. Aims mentioned above can be realised through specific tasks. Those tasks concern different spheres of a social worker job.

Worker acts, among others, in the sphere of an individual and his needs. He has to skilfully analyse and value client's situation and qualify them in order to grant appropriate benefits. Apart from that a social worker has to also give information, advices and support to those who can independently solve own problems. Should also evolve social activity and inspire actions which would fulfil the needs of people, families, groups and social surroundings. When comes to the needs of an individual, a social worker should interpret them, analyse and reveal social problems which have a negative influence on interpersonal relations.

¹ Edyta Galas, AKADEMIA IM. JANA DŁUGOSZA WYDZIAŁ PEDAGOGICZNY
UL. WASZYNGTONA 4/8, 42 – 200 CZĘSTOCHOWA

² A. Zasada-Chorab „Kształtowanie się zawodu pracownika socjalnego w Polsce”, Centrum AV,
Częstochowa 2004, p. 18

³ Ustawa o pomocy społecznej z dn.12 marca 2004 roku, op. cit., art. 116, ust. 1

In the institutional sphere, worker has to inspire, prepare and implement programs directed at increasing the quality of life. It is necessary to cooperate with other professionals, institutions and organisations in order to find new solutions in the social work field.

The last sphere concerns a social worker itself. It includes participating in different forms of vocational training and advancement increasing the level of qualifications.

It should be also remembered about initiating new ideas and ways of giving aid as well as about inspiring to create new institutions, essential for supporting people in need. Last task is to inspire and participate in researching social problems in order to examine those problems.¹

The above mentioned tasks it is visible that social workers not only work for a human and his needs but also in the frames of social system, in its organisational units improving the action of the whole system.

A key role for a person helping the others are his or hers skills, which contribute to a more efficient and professional work. Adequately to realised tasks, a social worker should characterise with the following skills:

- Methodical skills refer advising, observation, analysing and concluding as well as formulating social diagnosis and plan of aid. Those skills include also putting the methods and techniques in practice, which concern social intervention, aid work, monitoring and evaluation. Binding some elements is sometimes necessary in order to find the best method of aid.
- Social skills - this group includes skills referring to the contact with a client, this is, establishing contact, understanding of the situation of a person or a family, showing empathy, warmth and cooperation with client and important for him people. These are also abilities concerning mediation and negotiations, performing in public and activating local society. Everything is generally connected with communication skills.
- Abilities to use law mainly refer to interpreting law regulations and putting them into practice as well as informing clients about their rights and ways of executing them.
- Abilities to indicate proper institutions, which deal with problems of social welfare in a specific situations. Here, the social worker should be familiar with social infrastructure, institutions available and their competencies to know where to direct clients to receive aid.
- Managerial skills refer to the way of organising work and managing people, as well as to foresee social needs and to properly acquire and place resources. This group includes also abilities to initiate and jointly realise social action projects at the same time gaining people, families, institutions and non-governmental institutions for this aim.
- Social worker should be characterised with the skill of prompt reacting in a difficult situation and making proper decisions for a client.
- Acquired knowledge should be skilfully used in practice.

¹ D.A. Rybczyńska, B. Olszak-Krzyżanowska, „Aksjologia pracy socjalnej-wybrane zagadnienia: pracownik socjalny wobec problemów i kwestii społecznych”, op. cit., p. 82-83

- In this job the ability to use available technical devices in order to facilitate and improve the work is essential.¹

Achieving aims through realisation of given tasks by the use of abilities helps in a professional work of a social worker.

It should be though remembered that the guiding principle of social work is the good of an individual. The professional efficiency should not be valued more than the client and his or hers good. In the relations with client, a social worker should most of all guarantee common trust, show the client how the relation between them should look like not allowing to make it too emotional. Person supporting can not favour his or hers clients, but help with the same kindness and willingness; such attitude concerns also other co-workers. Social worker should be characterised with openness for new propositions and methods of action. Has to restrain oneself from actions which may negatively influence the perception of the welfare institution and the profession itself. Should be loyal in relations with clients and inform about violating their rights.²

Social worker in his activities aims at working on different levels of this profession, to begin with the cooperation with clients through cooperation with other workers and specialists. In all of those fields supporting person has to bind own abilities and acquired competencies fulfilling the professional roles corresponding to the given situation.

M. Łuczyńska puts attention to the four scopes of professional activeness of a worker and properly allocated professional roles.³

The first scope refers to the system of the development of institution which employs social worker. Professional roles connected with it will develop the resources of social welfare adequate to the client's needs. Planner, researcher and creator of procedures and policies are the main roles in this scope.

Another layer is the system of maintaining organisational efficiency, which aim is to maintain and improve the quality and efficiency of services available. Distinguishing professional roles are: administrator, consultant, supervisor, teacher, manager or a team member.

The system of binding a clients of a social welfare with its resources is another category in which a special attention is put on the best possible way to enable a client using resources of an institution. Social worker plays a role of an attorney, arbitrator, intermediary, mediator, negotiator and a person referring to the appropriate sources of aid.

The last scope of action is a direct intervention, mainly therapeutic activities in a sudden and unexpected critical situations. Professional roles in this scope are: therapist working with an individual, group or a family adviser.⁴

It might be said that professional and efficient activity of a social worker has to fulfil several requirements. The most important is the good of the client itself, is the offered support relevant. Factors which influence this are: skills and the performed tasks as well. Social services are directed at a client, who asked an institution for a support.

¹ Ibid, p. 97 – 99

² A. Zasada-Chorab, „Kształtowanie się zawodu pracownika socjalnego w Polsce”, op.cit., p. 25-26

³ M. Łuczyńska, „Instytucja pomocy społecznej” [w:] T. Kaźmierczak, M. Łuczyńska, „Wprowadzenie do pomocy społecznej”, Interart, Warszawa 1996, p. 86

⁴ Ibid, p. 86-87

A definition of a method is “the way we do something (speak, learn) obeying certain rules and sequence.”¹

In a social work, a method is the way in which a social worker acts from the first to the last meeting with a client, which finishes the action. Method can be divided into different stages, but the aim is to present it in such a way to bind all actions of social work and every stage of the method and present cohesion and continuity of this action.²

Methodology is “a section of science examining the methods, which the science uses.”³

A term “methodology” will be used here, because thanks to it we may determine and examine the ways of acting used in the social work according to the given order and rules, so by certain method. The most important is to remember, that the method is a way and not an aim itself. We may say that method is a certain way of action, which serves to achieve intended aims and should, in some way, be assigned to those values and aims.⁴

Between aims and the way of action a close relation can be visible explained by G. Konopek: “our way of action has to be congruent with aims we strive for [...] Gandhi greatly said that “ways can be compared to the seed, and the aim to a tree, there is an equal indestructible dependence between the ways and the aims just like between a tree and the seed.”⁵

C. de Robertis distinguishes in the methodology of social work two models of action, these are: medical model and a model of methodical action.

a) medical model

Originally medical model referred to the model based on a diagnosis and treatment. Main task was to cure a social illness by a social worker.⁶

In this method we differentiate few stages: researching situation, social diagnosis, treatment, assessment, conclusion. Names of this stages originate from the medical language. Social worker is here a person, who finds answers and solutions to illnesses referring to shortage and a dysfunction of social system. Medicine has a significant influence in this model.⁷

b) methodical action model

In the model of social work a social worker is presented in a role of a “changes carrier”.

¹ Nouveau Petit Larousse, 1970, za: C. de Robertis, *Metodyka działania w pracy socjalnej*, Biblioteka Pracownika Socjalnego, wyd. Śląsk, Katowice 1998, p. 85

² C. de Robertis, *Metodyka działania w pracy socjalnej*, Biblioteka Pracownika Socjalnego, wyd. Śląsk, Katowice 1998, p. 85-86

³ Nouveau Petit Larousse, 1970, za: C. de Robertis, *Metodyka działania w pracy socjalnej*, Biblioteka Pracownika Socjalnego, wyd. Śląsk, Katowice 1998, p. 86

⁴ C. de Robertis, *Metodyka działania w pracy socjalnej*, Biblioteka Pracownika Socjalnego, wyd. Śląsk, Katowice 1998, p. 86

⁵ Konopka Gisele, *On demande une methode generique de service social*, tekst powielony przez Institut de Service Social, Montrouge 1971, za: C. de Robertis, *Metodyka działania w pracy socjalnej*, Biblioteka Pracownika Socjalnego, wyd. Śląsk, Katowice 1998, p. 85-86

⁶ *Ibid*, p. 29

⁷ C. de Robertis, *Metodyka działania w pracy socjalnej*, Biblioteka Pracownika Socjalnego, wyd. Śląsk, Katowice 1998, p. 87

Social worker has to exactly determine the aims of changes he plans to achieve and also determine the means he will use to their realisation. Presenting the aims and means we call a project, and the collection of means – a strategy. As a result of comparing projects of partners, and also negotiation aims and means are being determined, which lead to creation of joined project.¹

The professional role of an adviser should be played on two layers. The first one is a professional attitude to a client – a worker follows standards and criteria typical for his profession. Second layer is a layer of interactions with individual clients.²

Values shape the way of thinking of every man in an abstract way, but in a specific way determine the directions of its changes into a principles of a social work. When a social worker obeys the rules of a client's acceptance, self-determination, non judgemental attitude and the like, client finds strength in himself to change own life.

Accepting a client – acceptance aims at understanding a client in a tolerant way and also referring to him in a cautious and human's way. It is about noticing and understanding situation in which client exists, it includes positive and negative features. Affirmation of a client's individuality is treating him as an individual having own experiences, characteristics, origin, problems and needs. It is understanding and acknowledging his uniqueness and also his rights and needs.

Intentional expressing feelings – has to proceed in an deliberate way, aiming at solving problems of a client. It is important that the clients are able to speak about their feelings with a social worker without any restraints.

Underestimating attitude – this rule aims at not assessing a client in an negative or positive way. Social worker do not judge a client's behaviour. This rule assumes his acceptance and respecting dignity and value.

Objectivity – it is important that social workers do not rely on own feelings or prejudice towards a client. In this rule intellectual beliefs, life experiences, values and also educational experiences are important.

Controlling the emotional commitment – we may distinguish components which influence controlling the emotional reactions for a given situation, these are: sensibility for feelings, understanding and also the rule of purposefulness and knowledge. The rule of controlling by emotional reaction can be divided into the lack of interests in a client and an extensive interests in a client.

Self-determination – refers to acknowledging rights and needs of clients and enabling them active and unsolicited choice.

Confidentiality – this rule concerns giving consent by clients to disclose information about them referring to their personal details, content of conversations or discussions and so on.³

Individualisation – is a rule in which social worker has to understand what he can use out of the client's situation to help him.¹

¹ I. Krasiejko, *Podejście skoncentrowane na rozwiązaniach w pracy socjalnej*, op. cit., p. 31

² A. Smrokowska- Reichman, *Prowadzenie rozmowy z podopiecznymi-jak łączyć ideały zawodowe i realizm życiowy?*, *Wspólne tematy*, 2002 nr 7-8 za: I. Krasiejko, *Kilka uwag o warsztacie pracownika socjalnego*, w: *Praca socjalna* nr 4/2006, p. 106

³ B. DuBois, K. K. Miley, *Praca socjalna zawód, który dodaje sił tom I*, Biblioteka Pracownika Socjalnego, wyd. Śląsk, Katowice 1999, p. 120-130

Participation – aim of this rule is an active, free-will and conscious participation of the client in all supportive activities.²

Trust and respecting privacy – it is important that the client is certain that all personal details are used only in the scope of problem solving and only to the extent he allowed.³

Interrelations – refers to the relation between the services recipients and resources, and also the possibilities of society and social institutions.

Reinforcement and strengthening – aims at using own individual and group mechanisms of clients, which are used to solve their problems and also to stimulate their resourcefulness. Reinforcement is a process of releasing the client's and social system's strengths and potential. What is more, it also aims at discovering and creating resources and abilities favouring adaptive social functioning in problems solving as well as fulfilling the needs of recipients of the services.

Respect for dignity – is a rule which puts in the first place the respect for other person regardless of what situation he is in.⁴

Social workers not only come across problems of individuals and their families but also have to undertake actions addressed to the society. As opposed to the method of individual case and group method in organising surrounding a social worker acts in favour of uniting various efforts of institution of the specific local society in order to improve their actions for the sake of own client's and by that for the sake of whole society.⁵

Defining the social organisation practice was done in 1962 by the Committee for the Domestic Social Workers Association Practice, which means that the environmental method is a relatively young phenomena.⁶

It should be noticed that already during the First World War a method of organising local society have been created. Socially economical activities aiming at revival of local society were undertaken mainly by social workers possessing the managerial and administrative skills. After the Second World War the importance of this method have continuously increased. Economical transformation had a big influence on this situation. With time people started using a term “activating local society”.⁷

According to A. Kamiński organising local society for special tasks consists in improving the situation of local society by united and joined efforts of social and public organisations, stimulating all social strengths to action relying on a joined plan, created with the help of appropriate complex researches.⁸

¹ D. Lalak, Teoretyczny i praktyczny sens metod indywidualnych przypadków, w: *Pedagogika społeczna*, pod red. T. Pilch, I. Lepalczyk, wyd. Żak, Warszawa 1995, s. 231

² Ibid, p. 231

³ Ibid, p. 232

⁴ B. DuBois, K.K. Miley, Praca socjalna, zawód, który dodaje sił tom I, Biblioteka Pracownika Socjalnego, Wyd. Śląsk, Katowice 1999, p. 71-72, E. Kantowicz, Elementy teorii i praktyki pracy socjalnej, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2001, p. 99-101

⁵ A. Kamiński, „Funkcje pedagogiki społecznej”, op. cit., p. 231

⁶ R.A. Skidmore, M.G. Thackeray, „Wprowadzenie do pracy socjalnej”, op. cit., p. 94

⁷ A. Kamiński, „Funkcje pedagogiki społecznej”, op. cit., p. 231-232

⁸ Ibid, p. 233

The aim of the environmental method according to T. Pilch is to create a community. It means eliminating the feeling of isolation or loneliness and building interpersonal and emotional bonds. Minimizing the attitude of indifference and anonymity towards important issues for the community.¹

Methodical direct actions are especially those actions which refer to the client and require his or hers presence. It might be said that a client is in the centre of attention and also that participates in the action together with the worker. Main characteristic of this activities is the direct relation between the client and the worker. Both sides are engaged in the process which leads to changes.²

Robertis includes the following actions to this group:

- Explanation – it's aim is to understand by the social worker the situation of a client and support in examining various aspects of a difficult position of a client. Important is to persuade a client to speak about the situation, problems. It may be achieved by active listening, observation and skilfully asked questions.³
- Supporting means reinforcing a client, stimulating him to actions leading to changes. Such action has to bring a relief, diminish torment and the feeling of guilt. Client has to believe in own strengths, respect and trust for himself. It may be generally called as giving hope for the person.⁴
- Understanding oneself should help the client to understand own functioning in the surrounding, environment and the way he is perceived by others, what impression he gives. It is important to look trough own past in order to understand it, own experiences and what influence all those factors had on the client's life.⁵
- Informing is used to equip a client with basic information helpful in the choice of appropriate solution. Information delivered are connected with the kind of problem or with his wish. They concern law and administrative regulations and also the work of social institutions and, first of all, the support offered.⁶
- Material support is a temporary help in a difficult financial situation or taking benefits from social institutions. This form leads to a situation in which a client depends on the support of social welfare. It should be also remembered that a social worker follows certain criteria in granting this kind of support.⁷
- Educational actions is nothing else that transferring the knowledge, abilities and skills used for preparing oneself to fulfil social roles, like, for example a mother, through techniques like abilities training, re-education, rehabilitation or a written word. Such action aims at reactivating to the surrounding of children, youth or adults through showing and teaching them behaviours relevant to the requirements of the surrounding.⁸

¹ T. Pilch, „Metoda organizowania środowiska”, [w:] T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), „Pedagogika społeczna”, op. cit, p. 267

² Ibid, p. 170

³ Ibid, p. 175- 177

⁴ Ibid, p. 177-179

⁵ Ibid, p. 180

⁶ Ibid, p. 183-184

⁷ Ibid, p. 185-187

⁸ Ibid, p. 190

- Advising consists in influencing a client in such a way to make him try organising own issues, become active in a way respected by the social worker, surrounding and the society as well. Person supporting is using his authority, is an expert and a competent and reliable person.¹
- Confronting is nothing else as showing a client the consequences of his actions. It is dissuading a client certain behaviours, solutions by showing the consequences if negative. Especially important is to receive acceptance from the worker even if a client chooses before dissuaded solution or behaviour.²
- Persuasion leads to inducing a client to choose the best, according to the worker, solution for a difficult situation. For this aim a person supporting the other uses logical thinking, all best arguments in such a way to present his proposition as the best possible.³
- Imposing requirements is a form of action in which a social worker uses own authority and takes on a parental role in order to evoke and stimulate a client. Worker induced to action at the same time requiring obeying agreements, hours, the frequency of meetings, effort put in problem solution, undertaking a kind of behaviour and responsibility.⁴
- Imposing limitations results from imposing requirements. It mainly consists in determining certain frames and regulations, obeying which leads to efficient action and support.⁵
- Supervising includes controlling actions. In other words, it is checking whether a client did not return to earlier, reprehensible habits. By frequent meetings it also aims at provoking a client to respect set rules.⁶
- Broadening the relations network enables a client establishing contact with other people in a similar situation or with various institutions depending on the needs and abilities of a client.⁷
- Opening oneself and exposing possibilities aims at showing a client ways of problem solution within own surrounding or even in oneself. A social worker creates possibilities to discover abilities and solutions which are given by the surrounding.⁸
- Creating structures of the surrounding and participating in them. This action aims at showing the possibilities and persuade a client to discover the surrounding and take active part in the social life.⁹

Above mentioned direct action are just few out of many defined and proposed by Robertis. Thanks to the many years practice the following methods may also be encountered:

- Improving skills and abilities of problem solving and decision making. This action aims at showing a client stages of the problem solving process, how to

¹ Ibid, p. 196

² Ibid, p. 197-198

³ Ibid, p. 198

⁴ Ibid, p. 202

⁵ Ibid, p. 203

⁶ Ibid, p. 205

⁷ Ibid, p. 208

⁸ Ibid, p. 209

⁹ Ibid, p. 210

define a problem, how to search for different solutions. People in need will be able to assess, choose and plan in details realisation of this idea and to act on the base of this plan.

- Interpretation consists in helping a client in perceiving relations between two collections of events, which in his perception were not related before.
- Modification of attribution leads to a change of a client's beliefs in the topic of causality of events connected with him. It is a change external attribution into on internal one and reverse.
- Reinforcing in other words is an action in which material or social stimuli are used in order to encourage a client to repeat certain behaviours or eliminating them.
- Modelling is a training where a client plays specific roles, when encouraged copies other's behaviour.
- Assigning tasks consists in ordering a client specific tasks to carry them out between the meetings with a social worker.
- Giving vent aims at helping a client to open and to reveal own emotions, realise and get to know own feelings, motives, perceptions, painful experiences.

Reinforcing a client is a support in finding strengths to overcome own difficulties and to regain the control of own live. It means also supporting his resources and competencies.

Indirect action are those, which do not require the presence of a client. Social worker decides on the actions without consulting a client. They refer mainly to the work organisation, actions planning etc. Robertis presents such indirect actions like the following:

- Documenting is an action which is undertaken in order to collect and use important information referring to the client, helpful in granting material support or services.¹
- Programming and planning direct methodological actions are all actions preceding creating action program for a client.²
- Methodological actions directed at the client's surrounding aims at changing the situation of a client, increasing his chance to join social life and modify the attitude of other's towards him.³
- Cooperation with other social services workers – includes contacts other workers of various social institutions in order to exchange information or undertake mutual actions in favour of a client.⁴
- Methodological actions on the level of social institutions. Here, social worker applies for granting a right or a benefit for a client. Social worker is here in a role of a confidant who stands up for and negotiates certain requests for a client.⁵

The most of ten declared by social workers model of action is the distribution model. Methods declared as the most often used are: material and documentation support. Respecting the dignity, as well as trust and privacy respecting are rules, which workers

¹ Ibid, p. 221

² Ibid, p. 222

³ Ibid, p. 235

⁴ Ibid, p. 238

⁵ Ibid, p. 243-244

put in the first place. In professional practice social workers prefer controlling scheme. The source of satisfaction for social workers is their self-esteem is social work. However difficulties, which are the most troublesome in realisation of methodological action are difficulties with a client and extensive bureaucracy. Workers see the opportunity to increase the efficiency of methodological actions in the possibility to improve their skills, educating, broadening their knowledge by taking part in trainings, courses and workshops. Changes which this professional group postulates are: diminishing bureaucracy, change of social welfare law system, increase of the profitable criterion etc.

Bibliography

1. A. Kamiński, „Funkcje pedagogiki społecznej”, op. cit.,
2. A. Smrokowska- Reichman, Prowadzenie rozmowy z podopiecznymi-jak łączyć ideały zawodowe i realizm życiowy?, Wspólne tematy, 2002 nr 7-8 za: I. Krasiejko, Kilka uwag o warsztacie pracownika socjalnego, w: Praca socjalna nr 4/2006,
3. A. Zasada-Chorab „Kształtowanie się zawodu pracownika socjalnego w Polsce”, Centrum AV, Częstochowa 2004,
4. B. DuBois, K. K. Miley, *Praca socjalna zawód, który dodaje sił tom I*, Biblioteka Pracownika Socjalnego, wyd. Śląsk, Katowice 1999,
5. B. DuBois, K.K. Miley, *Praca socjalna, zawód, który dodaje sił tom I*, Biblioteka Pracownika Socjalnego, Wyd. Śląsk, Katowice 1999, p. 71-72, E. Kantowicz, *Elementy teorii i praktyki pracy socjalnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2001
6. C. de Robertis, *Metodyka działania w pracy socjalnej*, Biblioteka Pracownika Socjalnego, wyd. Śląsk, Katowice 1998,
7. D. Lalak, *Teoretyczny i praktyczny sens metod indywidualnych przypadków*, w: *Pedagogika społeczna*, pod red. T. Pilch, I. Lepalczyk, wyd. Żak, Warszawa 1995,
8. D.A. Rybczyńska, B. Olszak-Krzyżanowska, „Aksjologia pracy socjalnej- wybrane zagadnienia: pracownik socjalny wobec problemów i kwestii społecznych”, op. cit.,
9. I. Krasiejko, *Podejście skoncentrowane na rozwiązaniach w pracy socjalnej*, op. cit.,
10. Konopka Gisele, *On demande une methode generique de service social*, tekst powielony przez Institut de Service Social, Montrouge 1971, za: C. de Robertis, *Metodyka działania w pracy socjalnej*, Biblioteka Pracownika Socjalnego, wyd. Śląsk, Katowice 1998,
11. M. Łuczyńska, „Instytucja pomocy społecznej” [w:] T. Kaźmierczak, M. Łuczyńska, „Wprowadzenie do pomocy społecznej”, Interart, Warszawa 1996,
12. Nouveau Petit Larousse, 1970, za: C. de Robertis, *Metodyka działania w pracy socjalnej*, Biblioteka Pracownika Socjalnego, wyd. Śląsk, Katowice 1998,
13. R.A. Skidmore, M.G. Thackeray, „Wprowadzenie do pracy socjalnej”, op. cit.,
14. T. Pilch, „Metoda organizowania środowiska”, [w:] T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), „Pedagogika społeczna”,
15. Ustawa o pomocy społecznej z dn.12 marca 2004 roku, op. cit., art. 116, ust. 1

Reflexe sociální práce jako profese

Martina Macková¹

Anotace: Příspěvek je zaměřen na rizika profese sociální práce ve dvou hlavních rovinách – profesní a lidské/osobnostní. Východiskem rozboru se stal předpoklad, že každý člověk je tím nejlepším expertem na vlastní život. Sociální pracovník je zde představen jako prostředník mezi potřebami a požadavky klienta a společnosti, jako ten, kdo pracuje s „originálem“, a jehož povolání vytváří jakousi nálepku. Závěrečný odstavec popisuje nástroje, které sociálnímu pracovníkovi pomohou se s náročností profese vyrovnat.

Klíčová slova: Investice, expert na život, intuice, odborná intervence, práce s „originálem“, proměny společenské reality, role prostředníka, rizika profese, vzdělání, hodnoty, vzor, učení nápodobou, zpětná vazba, supervize, výcvik, vzdělávání, rutinní postup.

Reflection of social work as a profession.

Annotation: The paper is focused on the risks of the profession of social work in two main themes - professional and human / personal. The starting point of analysis was the assumption that each one is the best expert in his own life. The social worker is presented as a mediator between the needs and requirements of our clients and society, as the one who works with the "original", and whose profession creates a kind of sticker. The closing paragraph describes tools that help social worker to put up with the demands of the profession.

Keywords: investment, an expert on life, intuition, professional intervention, working with the "original", changes in social reality, the role of mediator, risk of professions, education, values, models, imitation learning, feedback, supervision, training, education, routine

Můj příspěvek si nečiní nárok na vědeckou stať, jedná se spíše o zamyšlení, úvahu, která vychází ze zkušeností při práci s klienty a se studenty. Dalším zdrojem jsou mé dosavadní životní zkušenosti, které jsem získala prostřednictvím sebepoznávacích výcviků, prožíváním všedního dne, mateřstvím, partnerstvím, ale také pozorováním a sdílením životních příběhů jiných lidí. Tomu odpovídá stavba a rozsah textu, stejně jako jazyk, který používám.

Jeden můj bývalý kolega mi kdysi řekl: „Že jste si raději za peníze, které jste utratila za psychoterapeutický výcvik, nekoupila auto?“ Pětiletý psychoterapeutický výcvik mě stál přibližně tolik, co pětileté studium na VŠ – s odstupem času. Rozdíl je v tom, že náklady na mé vysokoškolské vzdělání, plynuly z převážné části z kapsy mých rodičů, zatímco veškeré výlohy za výcvik v systému SUR jsem si hradila sama. Byla a stále jsem přesvědčena o tom, že je to investice, která se pomáhajícímu profesionálovi mnohonásobně vrátí. Jedná se o investici, která má význam i pro člověka

¹ Mgr. Martina Macková, Ph.D., Katedra sociální práce a sociální politiky, Univerzita Hradec Králové, martina.mackova@uhk.cz

samotného, pomáhá mu zrát, chápat vztahy a situace kolem něj, je to investice, která nezastará!

Vycházím z předpokladu, že *každý člověk je tím nejlepším expertem na vlastní život*. Sám dobře podle svých každodenních zkušeností ví, co mu prospívá a co mu škodí. Pokud to snad v daném okamžiku, tíživé životní situaci nedokáže dost dobře rozpoznat rozumem, dokáže to minimálně spolehlivě vycítit, použije svůj vnitřní hlas – intuici. Měřítkem vhodně zvoleného přístupu většinou bývá vnitřní pocit klidu, spokojenosti s výsledkem jednání. Sociálnímu pracovníkovi se v určitých specifických případech může zcela oprávněně zdát, že klient v danou chvíli skutečně neumí náležitě posoudit svou např. krizovou situaci, neví, co je pro něho nejvhodnější. Přichází chvíle pro odbornou intervenci. V první řadě je třeba pátrat po příčinách. Jinak svou situaci vnímá klient (ponořený do problému nebo přinucený ke spolupráci), jinak sociální pracovník. Klienti často pod tíhou stresu a nahromaděných negativních pocitů nejsou schopni bez vnější podpory a motivace plně využít svých možností, kompetencí, svého potenciálu k tomu, aby hledali alternativy řešení svého problému. Někdy člověk nedokáže využít situace a z ní plynoucích možností, jindy pomoc blízkých osob. Posláním sociálního pracovníka v takovém případě je podle mého názoru především doprovázet a podporovat, přitom zůstává i prostor pro případnou nutnou kontrolu. Stavět na schopnostech a opírat se o drobné úspěchy klienta je vždy dobrou cestou.

Práce s „originálem“ – podle slov psychiatra M. Kašparů – vyčerpává, protože při ní nelze používat uniformní řešení, naopak je třeba sáhnout po kreativním přístupu. Každý z nás je takovým originálem. Také prožívání mnohohrstevnaté společenské reality vyčerpává – kumulují se zdánlivě různorodé problémy, život připadá člověku složitější, přestává rozumět vzájemným vazbám mezi jednotlivými oblastmi. Není divu, že z proměny společenské reality bývá zmatený nejen klient, ale nezdědka také sociální pracovník. Rychlost reakcí rozhoduje v opozici ke schopnostem a možnostem konkrétních lidí.

Sociální pracovník v roli prostředníka musí řešit nelehkou otázku, kde vlastně s pomocí, podporou či kontrolou začít, jak poskládat priority. Jako „sluha dvou pánů“ – společnosti a klienta – naráží na limity, které se podle mě projevují přinejmenším ve dvou hlavních rovinách a které lze označit za *rizika profese sociální práce*. Na straně profesní jde o to, jak odborně je sociální pracovník schopen pojmout měnící se realitu a jak přitom obstojí v očích klienta. To není pouze otázkou jednorázového univerzitního vzdělání, ale především kontinuálního procesu celoživotního vzdělávání ať už formou odborných seminářů, sebezpoznávacích výcviků nebo týmových supervizí, obohaceného o zkušenosti z praxe a osobní zralost (v tomto ohledu tak, že profesionál ví, jak s teoretickou výbavou naložit). Na straně lidské/osobnostní vstupují do hry hodnoty, etické imperativy, empatie, respekt, ale také pokora a odvaha vzepřít se. Sociální pracovník se v každém případě stává pro svého klienta do určité míry vzorem, záležití, jak hluboký vztah důvěry se jim podaří při vzájemném setkávání navázat. A priori se předpokládá, že se jedná o působení v kladném směru, nutno však dodat, že i negativní vzor má svou váhu. V procesu učení nápodobou pracovník i třeba nevědomky předává klientovi způsoby chování, jednání, smýšlení, charakterové vlastnosti ad. Velmi těžko bude například po svých klientech pracovník požadovat dochvilnost, když sám dochvilný není. Zpětnou vazbu o svém chování profesionál pravidelně získává nejen od klientů, ale také v rámci supervize. Sociální pracovník by si měl být vědom toho, že je nejen nositelem mu svěřené moci, ale že jeho profese je také jakousi nálepkou, která

budí v okolí určitá očekávání a na něho samotného klade specifické nároky (podobně tuto skutečnost pozorují např. u lékařů a pedagogů).

Supervizi (skupinovou, individuální, Balintovskou skupinu), *sebezkušnostní výcviky* a *průběžné vzdělávání* vnímám jako velice účinné nástroje proti syndromu vyhoření a proti jakémukoliv uplatňování rutinního postupu typu „je běžné, že v takových situacích se navrhuje ...“ – jde o případ, kdy sociální pracovník rozhoduje podle nepsaného pravidla, aniž by si osobně ověřil konkrétní stav. Proti sobě pak stojí moc a bezmoc.

Spoločné a rozdielne znaky profesie sociálneho pracovníka a sociálneho pedagóga

Denisa Selická, Monika Štrbová¹

Abstrakt: Cieľom príspevku je poukázať na spoločné a rozdielne špecifické znaky profesie sociálneho pracovníka a sociálneho pedagóga. Analyzujeme metódy a formy práce odborníkov pri práci so sociálnymi skupinami.

Kľúčové slová: Sociálny pedagóg. Sociálny pracovník. Rodina. Metódy.

Social worker and social pedagog common and discommon features.

Abstract: The aim of the article is to discuss common and discommon features of social pedagog and social worker professions. We analyse forms and methods of work with social groups of social worker and social pedagog professions.

Key words: Social pedagog. Social work. Family. Methods.

Profesia sociálneho pracovníka a sociálneho pedagóga patrí v súčasnosti medzi prvoradé pomáhajúce profesie, ktoré pomáhajú klientom pomôcť, poradiť, usmerniť v ťažkých životných situáciách. A práve naše rodiny riešia veľmi náročné situácie, vďaka odborníkom sa im môže cesta k riešeniu problémov otvoriť a ukázať aj správny smer.

Sociálna pedagogika otvára možnosti pomoci pri výchovných, sociálnych zdravotných problémoch, najmä skupine, ako sú deti a mládež. Sociálna práca má širokú oblasť pôsobenia, môžeme ju označiť ako pomoc k svojpomoci, patrí medzi tzv. sociálne profesie. Spoločným znakom je úsilie pomoci klientom, sociálna pedagogika pomáha deťom, sociálna práca - najmä dospelým. Za situácie pomoci považujeme rôzne životné situácie v priebehu socializácie, keď rodina a škola neplnia svoju funkciu. V súčasnosti vplyvom sociálnych a ekonomických zmien aj na deti majú vplyv rôzne sociálno – patologické javy. Prevenciou rôznych negatívnych vplyvov a javov sa nám javí potreba odbornej a účinnej práce sociálneho pedagóga v školskom prostredí. A práve prijatím zákona č. 245 / 2008 Z.z. o výchove a vzdelávaní sa od 1. septembra 2008 stal sociálny pedagóg jednou z integračných zložiek systému výchovného poradenstva a prevencie. Jeho úlohou je spolupracovať s rodinou, školou, školským zariadením, zamestnávateľmi, orgánmi verejnej správy a občianskymi združeniami.

Sociálny pedagóg

Z. Bakošová (2004) vymedzila profil a funkciu sociálneho pedagóga nasledovne : „ Sociálny pedagóg je odborník, ktorý je teoreticky a prakticky pripravený vo vysokoškolskom, magisterskom štúdiu odboru pedagogika, filozofického, pedagogického či sociálneho zamerania na sociálno – výchovnú činnosť. Je odborníkom, ktorého všeobecné kompetencie spočívajú v pomoci a podpore deťom, mládeži, dospelým, rodičom a ich podpore v situáciách vyrovnania deficitu socializácie a hľadania možnosti zlepšenia kvality života prostredníctvom výchovy, vzdelávania, prevencie, poradenstva“ (Bakošová, Z. 2006, s. 24).

¹ PaedDr. PhDr. Denisa Selická, PhD., PhDr. Monika Štrbová, Katedra sociológie, Filozofická fakulta, UKF, B. Slančíkovej, 94901 Nitra, e – mail : dselicka@ukf.sk, e – mail : mstrbova@ukf.sk

Sociální pedagog v oblasti výchovy a vzdelávania detí a mládeže je vychovávateľom a podporovateľom v ich osobnom raste na ceste „byť človekom.“ Rozvíja a podporuje prosociálnosť, ľudskosť, asertívne správanie, efektívnu komunikáciu, altruizmus, spolucítenie, solidaritu, úctu, všímavosť a ich iné osobnostné vlastnosti a schopnosti pomáhajúceho charakteru. Pozná proces výchovy, jeho zákonitosti, metódy kompenzovania alebo profylaxie nenaplnených individuálnych i spoločenských potrieb (Chudý, Š. 2008, s. 245).

Z. Bakošová (2005) pri vlastnej klasifikácii metód vychádzala: z cieľa sociálnej pedagogiky ako životnej pomoci, z klientely, ktorá pomoc potrebuje, z interdisciplinárneho prístupu k riešeniu problémov. Autorka vymedzila nasledovnú typológiu metód sociálno – pedagogickej pomoci: metódu kompenzovania nevhodných podnetov, metódu posilnenie vlastnej kompetencie, metódu ponuky podnetov vyplývajúcich z individuálnych potrieb, metódu plánovania pozitívnej perspektívy, metódu podpory orientovanej na sebarealizáciu, výchovné a sociálne poradenstvo, preventívne metódy, konzultačná činnosť.

Ďalší postup pomoci žiakom, ktorí majú výchovné problémy v školskom prostredí sa môže realizovať podľa vypracovanej metodiky C. Határa (2007, s. 50 – 54):

1. krok: identifikácia sociálno – výchovného problému,
2. krok: klasifikácia sociálno – výchovného problému,
3. krok: komplexná analýza sociálno – výchovného problému,
4. krok: realizácia sociálno – pedagogickej profylaxie,
5. krok: realizácia sociálno – pedagogickej prevencie.

Uvedené pracovné metódy môžu pomôcť sociálnemu pedagógovi pri riešení problémových situácií.

Z. Bakošová (2005) na medzinárodnej konferencii v Prahe pod názvom „Metody výchovy a vzdelávania ve vztahu k národnostním menšinám,“ analyzovala, prečo je dôležité prostredníctvom výchovy pomáhať národnostným menšinám.

Je zrejmé, že problém začleňovania sa rómskej menšiny do spoločnosti úzko súvisí s problematikou výchovy a vzdelávania, s problémami súvisiacimi so vzťahom rómskej rodiny k škole a ako konštatuje Jakubovská, aj „s kultúrnou odlišnosťou, ktorá v jednotlivých spoločnostiach determinuje obsah socializácie“. (Jakubovská, V. 2009, s. 85).

A práve aj sociálny pedagog môže pomôcť aj rómskym rodičom a deťom hľadať špecifické výchovné formy a metódy, ktoré by boli bližšie rómskej mentalite a ktoré by vyhovovali im navzájom.

Špecifické metódy a hry pri práci s rómskymi žiakmi

V súlade s vyššie uvedenou problematikou uvádzame postupy a metódy, ktoré môže využiť sociálny pedagog pri práci s rómskymi a nerómskymi deťmi. J. Balvín (2007, s. 105) doporučuje pri práci s rómskymi žiakmi etické situačné hry realizované formou tvorivej dramatiky. Osvedčujú sa ako jedinečný prostriedok socializácie osobnosti. E. Poláková (2005, s. 196 – 200) vo svojej publikácii otvára podnetné metódy pre prácu s rómskymi žiakmi. Vybrané námety uvádzame nasledovne:

Aktivita: Vytváranie pozitívneho obrazu rôznych kultúr

Je to metóda osvojovania a upevňovania poznatkov o rozličných kultúrach, ktoré sa podávajú formou pozitívneho obrazu v kontraste s vytvorenými stereotypmi a predsudkami. Metóda kladie vysoké nároky na učiteľa, sociálneho pedagóga z hľadiska získavania pravdivých, presných aktuálnych informácií o danej kultúre, ktoré môžu byť prezentované v zaujímavej, názornej forme. Deti v tomto procese poznávania budú vedieť odpovedať na otázky :

- 1 Kto sú Rómovia, Maďari, Vietnamci, Arabi ...?
- 2 Odkiaľ a prečo prichádzajú k nám ?
- 3 Aké sú ich podstatné fyzické, psychické, etnografické znaky ?
- 4 Ako žijú ?

Aktivita: Spoločenské minihry

Témy spolunažívania s rôznymi etnickými skupinami sa môžu stať obsahom dramatizácie, inscenačných a situačných metód, ktoré sú súčasťou tzv. spoločenských minihier. Nastolený problém sa rieši napr. prostredníctvom pantomímy, výtvarného prejavu, uplatnením predstáv a fantázie.

Každý z nás má problém - hra sprostredkúva skúsenosť „ byť v koži iného. “ Ide o riešenie nepríjemnej diskriminačnej situácie – aktéri hrajú na základe scenára prediskutovaného v skupine, tak aby zvolený postup riešenia viedol k odstráneniu nedorozumenia.

Čím chcem byť – jednotlivci prezentujú pred skupinou čím by chceli byť keď dospejú a čím by chceli byť, keby boli Rómom, Maďarom, Vietnamcom – t.j. príslušníkom inej etnickej skupiny.

Sociálny pracovník

Sociálna práca je samostatným vedným odborom a praktickou činnosťou, ale tiež samostatnou profesiou, ktorej výkon jednoznačne závisí od odbornej kompetencie jej realizátorov. Sociálny pracovník musí disponovať zodpovedajúcimi kvalifikovanými a praktickými odbornými spôsobilosťami. Sociálni pracovníci majú tieto úlohy: posudzujú vzniknutú sociálnu situáciu, charakter a rozsah sociálnej udalosti, stanovujú sociálnu diagnózu, navrhujú a uplatňujú konkrétne postupy, spôsoby a formy riešenia sociálnej núdze, sledujú účinnosť ich pôsobenia, sprostredkujú pomoc pri riešení sociálnych problémov, napomáhajú predchádzaniu ich vzniku, prehlbovaniu alebo opakovaniu.

Sociálny pracovník pracuje: s klientmi, s ich rodinami, s prirodzenými skupinami, s umelo vytvorenými skupinami, s organizáciami, s miestnymi komunitami.

Kompetencie sociálneho pracovníka:

- I uplatňovať zručnosť kritického myslenia v pracovnom kontexte,
- II pracovať v súlade s etickými princípmi sociálnej práce a s ohľadom na pozitívny význam odlišnosti
- III byť schopný profesionálne využívať vlastnú osobnosť
- IV rozumieť rozličným formám a spôsobom utlačania / poznať stratégie, ktorými sa dá dosahovať sociálna a ekonomická spravodlivosť
- V uplatňovať svoje znalosti pri práci s cieľovými skupinami na všetkých úrovniach
- VI analyzovať vplyv sociálnej politiky na život klientov, sociálnych pracovníkov a organizácií poskytujúcich sociálne služby
- VII hodnotiť výsledky relevantného výskumu a uplatňovať ich v praxi

VIII dokázat komunikovat s různými typmi klientov, kolegov, s verejnost'ou
IX vediet' poskytovat' supervíziu a konzultácie v oblasti vlastnej špecializácie. (Matoušek, O. 2003).

Sociální práca s komunitou sa zameriava na aktivity: komunitnú starostlivosť, rozvoj komunitných organizácií, komunitné plánovanie, komunitné vzdelávanie, komunitné akcie, feministická komunitná práca, antirasistická komunitná práca. (A. Žilová, 2002).

Individuálna sociálna práca - je konkrétne sociálna práca s jednotlivcom. Prístupovať k nej môžeme z psychoanalytického, behaviorálneho alebo psychosociálneho prístupu. Skupinová sociálna práca je sociálna práca s väčším počtom osôb , prostredníctvom skupiny pôsobí na všetkých ostatných klientov – členovia skupiny sa navzájom ovplyvňujú. Médium býva spoločný sociálny problém, spriaznenosť, prekonanie obáv z nepochopenia vlastného sociálneho problému.

1) Řezníček (1994) analyzuje etapy sociální práce:

1. etapa evidencie – zoznámenie sa s klientom a jeho sociálnym problémom, 2. etapa diagnostická – zameraná na zisťovanie a hľadanie príčin, ktoré viedli k sociálnemu problému klienta , 3. etapa navrhovaných riešení – sociálny pracovník navrhuje určité alternatívne riešenie, vypracováva plán sociálnej terapie, ktorý by mal smerovať od uspokojenia životne dôležitých potrieb k potrebám menej naliehavým, 4. etapa intervencie – ide o proces uvedomelého, cieľavedomého snaženia o formovanie názorov, presvedčení, postojov, citov a jednanja klienta. Celý proces je založený na interakcii medzi sociálnym pracovníkom a klientom. 5. etapa – zaznamenávanie dokumentácie - významná najmä pre prevedenie a pokračovanie v sociálno – výchovnom pôsobení aj pre iných sociálnych pracovníkov.

Praktický pohľad na sociálnu prácu v rómskej komunite

Pri práci s rómskou komunitou treba mať na zreteli špecifické zvláštnosti filozofie rómskeho žitia aj myslenia. S. Matulay (1999) zhrnul špecifiká Rómov do nasledovných charakteristík : Rómovia majú mimoeurópsky pôvod , pre Rómov nie je vzdelanie hodnotou, Róm nie je individualista, je súčasťou spoločnosti, Róm žije dnes.

Na základe teoretických aj praktických skúseností doporučujeme : návštevy v rodinách, každodenný kontakt s komunitou, komplexné riešenie situácie v lokalite, mapovanie situácie v komunite, organizovanie aktivít v komunitnom centre, spolupráca s inštitúciami, monitorovanie potrieb cieľových skupín, opakované vysvetľovanie komunitnej práce, poukázať na pozitívne výsledky v komunite, prezentácie a výsledkov v médiách citlivým spôsobom.

Dôležitou súčasťou pomoci v rómskej komunite je osvetová práca. Poslaním osvetu je sústavne pôsobiť na formovanie vedomia, postojov a konania ľudí tým, že sprístupňujeme poznatky vedy, techniky a hodnoty kultúry a umenia. Medzi základné úlohy osvetovej práce patrí : úloha ideovo – výchovná, výchovno – vzdelávacia, esteticko – výchovná, zábavno – rekreatívna. Postup osvetového pôsobenia a stanovenia výchovno – vzdelávacích cieľov práce si vyžaduje dôkladné informácie a znalosti o živote a mentalite rómskeho obyvateľstva. Taktiež je potrebné uplatňovať diferencovaný prístup k jednotlivým sociálnym skupinám. Voľba vhodne zvolenej metódy môže byť prospešná v systematickej práci osvetového pôsobenia , a to najmä: rozvíjanie funkčnej gramotnosti, zvyšovanie vzdelanostnej úrovne, zabezpečovanie

kvalifikácie pre výkon potrebných profesií daného regiónu, formovanie prosociálneho správania, rodinná, právna výchova, rozvoj motivačných cieľov pre spoločenský život.

Záver

Záverom príspevku môžeme konštatovať, že sme poukázali na spoločné a rozdielne znaky oboch profesií. Spoločné sú : prístup – humanistický, cieľ pomoci. Rozdielne znaky sú: objekt / sociálny pedagóg - deti a mládež, sociálny pracovník – dospelý klient /, rozdielnosť sa prejavuje aj v používaní pracovnej metodiky, pracovných metódach.

Myslíme si, že sociálny pedagóg a sociálny pracovník svojou odbornosťou a prístupom dokáže poradiť, usmerniť a ukázať klientom správny smer pri riešení problémov.

Použitá literatúra :

Balvín, J. 2007: Metody výuky romských žiakov. Praha : Radix, spol.s.r.o.2007, ISBN 978 – 80 – 86031 – 73 – 6.

Bakošová, Z. 2001: Podnety teórie sociálnej pedagogiky pre výchovu Rómov. In : Romové a sociální pedagogika. Ústí nad Labem : Hnutí R, Design Radix, spol.s.r.o.2001. ISBN 80 – 902461 – 4 – 1.

Bakošová, Z. 2006: Sociálny pedagóg a jeho kompetencie. In: Sociálny pedagóg. Zborník referátov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou dňa 24. 09. 2004. Bratislava : UK, 2006. ISBN 80 – 223 – 2205 – 9.

Határ, C. 2007: Agresia žiakov očami sociálneho pedagóga. Nitra : UKF, 2007. ISBN 978 – 80- 8094 – 103 – 1.

Chudý, Š. 2008: Development and Creation Determinants of decision-making Competences in the Preparation of Social (Services) Pedagogues at TBU in Zlin. In: The Educational Review. Vol. 16, No.3-4, 2008. ISSN 1732-6729.

Jakubovská, V. 2009: Diskriminácia a jej podoby v súčasnej spoločnosti. In : Multikultúrna výchova. Nitra : UKF, 2009. ISBN 978 – 80 – 8094 – 594 – 7.

Matoušek, O. 2003 : Sociální práce v praxi. Praha : Portál, 2003. ISBN 80 – 7367 – 002 – X.

Matulay, S. 1999: Rómske etnikum ako objekt i subjekt komunitnej sociálnej práce. In : Sociálna práca – ľudské práva – vzdelávanie dospelých. Zborník z vedeckej konferencie. Prešov : PU, 1999. ISBN 80 – 8872258 – 6.

Poláková, E. 2005: Postavenie a rola rómskej ženy v spoločnosti. Trnava: UCM, 2005. ISBN 80 – 89220 – 06 – 1.

Řezníček, I.: Metody sociální práce. Praha: Slon, 1994. ISBN 80 – 5886 – 001.

Žilová, A. 2002 : Globalizácia, kvalita života a chudoba. In : Kvalita života a ľudské práva v kontextoch sociálnej práce a vzdelávania dospelých. In : Zborník príspevkov. Prešov: PU, 2002. ISBN 80 – 8068 – 088 – 4.

Dylematy pracownika socjalnego w kwestii sprawowania funkcji opiekuna usamodzielnienia wychowanka instytucji resocjalizacyjnej

Irena Motow

Abstrakt: Usamodzielnienie nieletnich opuszczających placówki resocjalizacyjne w obecnym wymiarze zostało wprowadzone w 1999 roku nowelizacją ustawy z dnia 29.11.1990r. o pomocy społecznej. Usamodzielnianie jest długotrwałym procesem wychowawczym, któremu podlegają pełnoletni wychowankowie. Celem usamodzielnienia jest podjęcie przez nich samodzielnego, dojrzałego życia w integracji ze środowiskiem. Opiekunem usamodzielnienia się może być pracownik instytucji resocjalizacyjnej, pracownik socjalny lub inna wskazana przez nieletniego osoba gwarantująca prawidłowy przebieg programu usamodzielnienia. Pracownik socjalny wydawałby się najlepiej predysponującą osobą na tę funkcję. Okazuje się jednak, że sprawowanie tej funkcji wiąże się z wieloma trudnościami wynikającymi między innymi z : braku standardów pracy socjalnej jako usługi oferowanej nieletnim w systemie pomocy społecznej, braku określonych konkretnych obowiązków opiekuna usamodzielnienia, braku standardów do ewaluacji prowadzonego przez pracowników programu usamodzielniania, niewystarczającego przygotowania pracowników socjalnych do pracy z wychowankami placówek resocjalizacyjnych

Dilemmas of Social Workers Concerning Functions of Guardians Responsible for Gaining Independence by Young People in Resocialization Institutions

Abstract: Gaining independence by young people leaving resocialization centres in current dimension was implemented in 1999 by the amendment to the Act as of 29 November 1990 on social assistance. Gaining independence is a longlasting educational process, which is focused on adult persons who leave the centres. The goal of this process is to make them adopt an independent, mature life in full integration with local community. Guardians for the persons who are gaining independence might include workers of resocialization institutions, social workers or other persons indicated by the juveniles, who guarantees proper course of the process of gaining independence. Social worker would seem the most suitable for the function. However, it turns out that performing this function is connected with a number of difficulties which result, among other things, from:

- lack of standards of social work as a specific type of services offered to the juveniles within the system of social assistance,
- lack of definition of concrete responsibilities of the guardian
- lack of standards for evaluation of the process of gaining independence executed by social workers,
- insufficient preparation of social workers to work with young people in resocialization centres.

Wstęp

Problem pomocy nieletnim po opuszczeniu instytucji resocjalizacyjnych miał miejsce w najodleglejszych czasach. W domach poprawy w Amsterdamie, czy w Kolonii Metraey we Francji, pomoc polegała na przygotowaniu ich do pracy i w znalezieniu miejsca pracy. Pierwsze formy zorganizowanego systemu pomocy nieletnim opuszczającym

zakłady resocjalizacyjne pojawiły się w Polsce na początku XIX wieku. Nestorami ich powstania byli Fryderyk Skarbek, Walenty Miklaszewski, Jan Wieczorkiewicz Aleksander Mogilnicki. Celem prowadzonej działalności było przygotowanie nieletnich do samodzielnego życia w środowisku lokalnym, zaś głównym zadaniem po opuszczeniu placówki było... *otoczyć opieką uwolnionych z zakładów wychowawczych i poprawczych do czasu usamodzielnienia się i znalezienia swego miejsca w życiu.* (Kalinowski M., Pełka J., 2003, s.207)

Samodzielność utożsamiana jest najczęściej z określeniami takimi jak niezależność, autonomia, dojrzałość rozwojowa, a także jako zdolność i umiejętność samodzielnego życia i poczucie kompetencji (M. Przetacznik-Gierkowska, Z. Włodarski, 1994, s.155) Według M. Winiarskiego samodzielność może być rozumiana jako... *cecha osobowości lub też sytuacja, stan niezależności życiowej. Samodzielny człowiek odznacza się tym, że nie jest uzależniony od nikogo, daje sam sobie radę w życiu, nie potrzebuje żadnej pomocy, a także nie podlega czyjejś władzy* (Winiarski M., 2000, s.189) Autor wskazuje, że owa samodzielność przejawia się przede wszystkim w kierowaniu swoim życiem zgodnie z powszechnie uznawanymi wartościami, samodzielnym rozwiązywaniu problemów oraz w zdolności zaspokajania swoich biopsychiczno-społecznych potrzeb. I Mudrecka samodzielność traktuje jako kategorię nierozdzielnie związaną z niezależnością, aktywnością, inicjatywą, autonomią i samostanowieniem. (Mudrecka I., 2006, s.597) Zgodnie z założeniem polityki społecznej, wychowanek opuszczający placówkę resocjalizacyjną powinien osiągnąć samodzielność w znanym sobie środowisku lokalnym, realizując z pomocą opiekuna program usamodzielnienia.

Podstawy prawne usamodzielnienia nieletnich

Obecnie o usamodzielnieniu nieletnich decyduje szereg aspektów. Należą do nich przede wszystkim rozwiązania prawne dotyczące praw nieletnich, profilaktyki, opieki, resocjalizacji, edukacji i socjalnej pomocy. Ratyfikowana w 1989 roku *Konwencja o Prawach Dziecka* oraz standardy prawne regulujące prawa nieletnich, takie jak: *Wzorcowe Reguły Minimalne Narodów Zjednoczonych dotyczące Wymiaru Sprawiedliwości wobec Nieletnich*, *Wskazania Narodów Zjednoczonych dotyczące Zapobiegania Przestępczości Nieletnich*, *Reguły Narodów Zjednoczonych dotyczące Nieletnich Pozbawionych Wolności* i *Wzorcowe Reguły Minimalne dotyczące środków o charakterze nieizolacyjnym- Zasady Tokijskie* nakreśliły kierunek kodyfikacji prawnej resocjalizacji nieletnich. Postępująca humanizacja prawa wobec nieletnich, preferowanie zasady subsydiarności oraz poszukiwanie w resocjalizacji alternatywnych środków postępowania, tworzą szanse dla pozytywnej reintegracji społecznej nieletniego i powodują wzajemne uzupełnianie się opieki, edukacji i pracy socjalnej. Ukoronowaniem pozytywnych działań w kierunku reintegracji społecznej nieletnich w ich środowisku naturalnym jest program usamodzielnienia. Dobrze skonstruowany, konsekwentnie realizowany i systematycznie nadzorowany daje szanse na samodzielne funkcjonowanie po opuszczeniu placówki. Istotną rolę w programie usamodzielnienia odgrywa opiekun usamodzielnienia, którym często bywa pracownik socjalny Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie (PCPR)

Wprowadzenie 1 stycznia 1999 roku nowego podziału administracyjnego oraz nowego ustroju prawnego samorządu terytorialnego spowodowało decentralizację w

polskiej polityce społecznej. Wynikiem tego, było częściowe przeniesienie ciężaru organizacji świadczeń środowiskowej pomocy społecznej z państwa na organy samorządu. Tendencja taka występuje w praktyce we wszystkich państwach zachodnioeuropejskich. U jej podstaw leży przekonanie, że na poziomie gminy czy powiatu możliwe jest pełniejsze rozpoznanie występujących potrzeb i w związku z tym dobór bardziej skutecznych form udzielania pomocy. Odchodzenie od scentralizowanego systemu organizowania pomocy społecznej sprzyja- tak ważnemu z punktu widzenia efektywności świadczeń- indywidualnemu doborowi metod i form pomocy, stosownie do faktycznych potrzeb podopiecznego. Działania z zakresu pomocy społecznej z mocy ustawy wykonują organy administracji rządowej i samorządowej. W tym zakresie współpracują z organizacjami społecznymi, kościołem, związkami wyznaniowymi, fundacjami, stowarzyszeniami, pracodawcami oraz osobami fizycznymi i prawnymi. Przez samorząd terytorialny zadania pomocy społecznej są realizowane na poziomie gmin, powiatów i województw.

Działania organów państwa w zakresie udzielania *zabezpieczenia społecznego* określa Ustawa o pomocy społecznej (Dz.U., 2004, Nr 64.), która formułuje zadania państwa w zakresie pomocy społecznej, rodzaje świadczeń pomocy społecznej oraz zasady i tryb ich udzielania. Ponadto ustawa określa organizację pomocy społecznej, a także zasady i tryb postępowania kontrolnego. Usamodzielnienie nieletnich opuszczających placówki resocjalizacyjne w obecnym wymiarze zostało wprowadzone w 1999 r. nowelizacją ustawy z dnia 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej. Było odpowiedzią na liczne apele i postulaty, jakie kierowano do resortów edukacji i pomocy społecznej w kwestii reformy systemu opieki nad dzieckiem i rodziną. Artykuł 3.p. 2 ustawy określa, że zadaniem pomocy społecznej jest zapobieganie sytuacjom trudnym życiowo, przez podejmowanie działań zmierzających do życiowego usamodzielnienia osób i rodzin oraz ich integracji ze środowiskiem. Wychowankowie opuszczający placówkę resocjalizacyjną, są bez wątpienia w trudnej sytuacji życiowej, a ich długi pobyt tam nie sprzyja szybkiej i właściwej integracji ze środowiskiem lokalnym po opuszczeniu placówki. Należy podkreślić, że ustawa o pomocy społecznej oprócz zapewnienia pomocy jednocześnie nakłada na osoby korzystające z tej pomocy obowiązek współdziałania i współpracy podczas procesu pomagania (art. 4). W przypadku nieletnich zaakcentowanie tego faktu jest niezwykle istotne, bowiem przez wiele lat wykształcili oni w sobie postawę roszczeniową. Muszą zrozumieć, że usamodzielnienie to jednocześnie umiejętność współpracy i współdziałania, nawet wtedy, gdy obok nie ma wychowawcy. W celu uściślenia przepisów minister polityki społecznej określił, w drodze Rozporządzenia z dnia 23 grudnia 2004 w sprawie *udzielenia pomocy na usamodzielnienie, kontynuowanie nauki oraz zagospodarowanie*, warunki przyznawania pomocy pieniężnej na usamodzielnienie i pomocy pieniężnej na kontynuowanie nauki, wysokość tej pomocy oraz wartość i składniki pomocy na zagospodarowanie, sposób przygotowania i realizacji indywidualnego programu usamodzielnienia oraz zadania opiekuna usamodzielnienia, biorąc pod uwagę konieczność indywidualnej pracy z osobą usamodzielnianą oraz tryb zawieszania pomocy na usamodzielnienie i pomocy pieniężnej na kontynuowanie nauki. (Dz.U.2005, nr 6, poz.45) Z zapisów rozporządzenia wynika, że w programie usamodzielnienia ogromną rolę odgrywa opiekun, do którego zadań należy:

- a) zapoznanie się z dokumentacją i drogą życiową osoby usamodzielnianej;

- b) opracowanie wspólnie z osobą usamodzielnianą indywidualnego programu usamodzielnienia;
- c) ocena realizacji planu usamodzielnienia oraz ewentualna jego modyfikacja;
- d) współpraca z rodziną osoby usamodzielnianej oraz ze środowiskiem lokalnym
- e) opiniowanie wniosku o pomoc pieniężną na usamodzielnienie i kontynuowanie nauki

Trudności w realizacji funkcji opiekuna usamodzielnienia

Utrudnienia w realizacji funkcji opiekuna usamodzielnienia należy rozpatrywać na dwóch płaszczyznach. Pierwsza dotyczy słabości pomocy społecznej w zakresie realizacji programu usamodzielnienia, druga- związana jest z osobą pracownika socjalnego jako opiekuna programu usamodzielnienia.

Słabości pomocy społecznej w zakresie realizacji programu usamodzielnienia nieletnich opuszczających instytucje resocjalizacyjne dotyczą przede wszystkim:

- a) fragmentaryzacji działań lokalnej pomocy społecznej, co skutkuje brakiem koordynacji i współpracy z innymi podmiotami realizującymi zadania w zakresie pomagania nieletnim.
- b) braku badań i dokładnych diagnoz programów usamodzielnienia. Analizując sprawozdania z działalności instytucji świadczących pomoc nieletnim w ramach programu usamodzielnienia, znajdujemy tam jedynie dane statystyczne dotyczące liczby usamodzielnionych i poniesionych kosztów. Brak jest jakiegokolwiek diagnozy dotyczącej programu usamodzielnienia np. faktu przerwania nauki w szkole zawodowej, pomimo deklaracji usamodzielnianego i przeznaczonych na ten cel środków.
- c) braku orientacji na wykonanie zadań programu usamodzielnienia. We wszystkich instytucjach świadczących pomoc społeczną w ramach usamodzielnienia, prowadzone jest planowanie budżetowe a nie zadaniowe. Sutton C.(2007, s.197) analizując system opieki, jako zintegrowany proces, podkreśla konieczność przystosowania świadczeń do potrzeb, a nie dopasowywania ludzi do istniejących świadczeń, co spotykamy w polskim systemie pomocy społecznej. Skutkuje to dopasowywaniem programów usamodzielnienia nieletnich opuszczających placówki do zaplanowanych środków budżetowych.
- d) niedostatecznej współpracy w zakresie realizowania programu z trzecim sektorem –w obszarze pomocy społecznej i sektorze usług socjalnych aktywnie działa około 4,5 tysiąca organizacji pozarządowych. Około 30% tych organizacji, działa w obszarze pomocy i usług socjalnych skierowanych do instytucji wychowawczych i opiekuńczych dla dzieci i młodzieży(Niesporek A.,2007, s.98-99). Stosunkowo krótka tradycja działania organizacji pozarządowych i kilkuletnia historia współdziałania oraz niskie budżety wywierają realny wpływ na ilość i jakość pomocy oferowanej nieletnim opuszczającym instytucje resocjalizacyjne.

Utrudnienia w realizacji funkcji opiekuna usamodzielnienia związane z osobą pracownika socjalnego, jako opiekuna programu usamodzielnienia to przede wszystkim:

- a) a) brak standardů práce sociální, jako služby oferowanej nieletnim w systemie pomocy społecznej;
- b) brak określonych konkretnych obowiązków opiekuna usamodzielnienia i form wynagradzania za prowadzoną opiekę – zawarte w rozporządzeniu zadania są sformułowane ogólnie. Stąd wynika różnorodność formułowania obowiązków opiekuna usamodzielnienia do poszczególnych zadań. Brak wynagrodzenia za wykonywane zadania (bardzo odpowiedzialne i trudne w realizacji), prowadzi często do administracyjnego traktowania programu usamodzielnienia.
- c) brak standardów do ewaluacji prowadzonego przez pracowników programu usamodzielniania
- d) postrzeganie przez nieletnich pracownika socjalnego i pracy socjalnej, jako możliwości uzyskania zasobów z systemu pomocy społecznej – postawa roszczeniowa nieletnich, skupienie uwagi podczas tworzenia programu usamodzielnienia na sprawach finansowych oraz traktowanie przez pracowników socjalnych, nieletnich opuszczających instytucje resocjalizacyjne, jako klientów ośrodków pomocy społecznej, budują u nich obraz nie opiekuna, lecz pracownika administracyjnego, który zarządza należnymi im środkami finansowymi.
- e) przeciążenie pracą administracyjną pracowników socjalnych, co skutkuje rutynizacją działań i wypaleniem zawodowym
- f) niewystarczające przygotowanie pracowników socjalnych do pracy z wychowankami placówek resocjalizacyjnych
- g) niski prestiż zawodu i pauperyzacja płacowa

Zakończenie

Nieletni z placówek resocjalizacyjnych, po opuszczeniu zakładu napotykają często trudności w odnalezieniu się w nowej rzeczywistości społecznej. Trudności te umiejscowione są po stronie nieletniego np. brak stosownego wykształcenia, silne związki z podkulturą przestępczą; po stronie społeczeństwa jak stygmatyzacja marginalizacja czy wykluczenie społeczne. Mogą też być po stronie rodziny, która niezbyt chętnie widzi dodatkową osobę na utrzymaniu. Najtrudniejszy jest pierwszy okres po opuszczeniu placówki. Mając świadomość zagrożenia, nieletni lękają się o swoją przyszłość i chyba jak nigdy dotąd potrzebują pomocy od drugiego człowieka.

Instytucją odpowiedzialną za organizowanie, nadzór i koordynowanie procesu usamodzielnienia uczyniono Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie, którego działalność na terenie powiatu skupia wszelkie problemy związane z prawidłowym funkcjonowaniem rodzin w tym rodzin. Istniejący proces usamodzielnienia nieletnich, przede wszystkim ograniczył w znacznym stopniu niekontrolowane wydawanie środków finansowych na usamodzielnienie. Jego założeniem było też poprawienie zdolności readaptacyjnej społeczeństwa lokalnego, bowiem podejmowane działania miały na celu udzielenie nieletniemu pomocy i wsparcia społecznego w lepszym zasymilowaniu się ze środowiskiem lokalnym. Zakładano, że w ten sposób zmniejszy się stygmatyzacja nieletniego w środowisku, bowiem tolerancja sama w sobie zawiera wyznaczniki postępowania, do których człowiek jako istota społeczna – a więc przynależna do społeczeństwa – ma obowiązek się dostosować. (Marzec D., 2007, s.52) Wsparcie społeczne, podjęta na terenie gminy praca socjalna z nieletnim, a przede

wszystkim opiekun usamodzielnienia powinny zapewniać bezpieczeństwo w tym trudnym okresie i zmniejszać poczucie osamotnienia. Dylematy pracowników socjalnych wynikające z trudności w realizacji funkcji opiekuna usamodzielnienia wychowanków opuszczających instytucje resocjalizacyjne, skłaniają ku temu, by podjąć szeroko zakrojone badania diagnozujące funkcjonowanie programów usamodzielnienia nieletnich. Należy zwrócić uwagę, że usamodzielnianie wychowanków opuszczających instytucje resocjalizacyjne, nie może być traktowane w działalności PCPR jako problem marginalny, mimo że na terenie powiatu wychowanków opuszczających te instytucje jest niewielu. Musimy pamiętać, że działalność pracownika socjalnego, jako opiekuna usamodzielnienia, ukierunkowana na zaspokojenie potrzeb ponadpodmiotowych, wymaga zaangażowania i profesjonalnego działania skierowanego do osób poddanych resocjalizacji. Jak podkreśla A. Marzec, możliwości pracownika socjalnego są ogromne, nie tylko poprzez animowanie działalności samopomocowej, ale również poprzez profesjonalną aktywację społeczności opiekuńczo-wychowawczych (Marzec A., 2008, s.60) Zatem nie może być to tylko „społeczne pełnienie obowiązków opiekuna, w ramach działalności administracyjnej Powiatowych Centrów Pomocy Rodzinie.

Literatura

- KALINOWSKI M., PEŁKA J., *Zarys dziejów resocjalizacji nieletnich*, Wydawnictwo APS, Warszawa 2003, ISBN 83-87079-87-1;
- MARZEC A., *Działalność pracownika socjalnego wobec młodzieży uzależnionej*, [w:] MIROWSKA M. (red.), *Praca socjalna narzędziem integracji społeczności lokalnej*, Wydawnictwo AJD, Częstochowa 2008, ISBN 978-83-7455-044-4;
- MARZEC D., *Opieka i socjalizacja młodzieży we współczesnej szkole*, Wydawnictwo AJD, Częstochowa 2007, ISBN 978-83-7455-010-9.
- MUDRECKA I., *Samodzielność*, [w:] *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2006, t. V, ISBN 83-89501-63-5
- NIESPOREK A., *Trzeci sektor w Polsce. Organizacje pozarządowe w sektorze socjalnym*, [w:] PAWLAS-CZYŻ S. (red.), *Praca socjalna wobec współczesnych problemów społecznych*, Wydawnictwo Akapit, Toruń 2007, ISBN 978-83-89163-31-8;
- PRZETACZNIK-GIERKOWSKA M., WŁODARSKI Z., *Psychologia wychowawcza*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1994, ISBN 8301113316;
- SUTTON C., *Psychologia dla pracowników socjalnych*, GWP, Gdańsk 2007, ISBN 83-8920-30-5;
- WINIARSKI M.: *Rodzina- szkoła-środowisko lokalne. Problemy edukacji środowiskowej*, Wydawnictwo IBE, Warszawa 2000, ISBN 8387925403.

Akty prawne:

- Ustawa z dnia 12 marca 2004 *o pomocy społecznej*, [w:] „Dziennik Ustaw” 2004, nr 64 (z późniejszymi zmianami)
- Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dnia 23 grudnia 2004 *w sprawie udzielenia pomocy na usamodzielnienie, kontynuowanie nauki oraz zagospodarowanie*, [w:] „Dziennik Ustaw”, 2005, nr 6, poz.45

Rizika vstupu mediátora do konfliktního systému

Lenka Holá¹

Anotace: Vstupem mediátora do konfliktu je narušen konfliktní systém klientů a dochází k jeho změně. Role mediátora je v mediaci natolik významná, že je nutné ho považovat za samostatného člena interakce, ne pouze „medium“ v dyádě. Mediační triáda je příležitostí pro změnu fungování konfliktní dyády. Příspěvek se však zabývá riziky, která vstup mediátora do konfliktu představuje - charakterem vzájemných vztahů, nesouladem očekávání, vytvářením koalic, riziky sociální facilitace při ovlivňování konfliktního vztahu a limity zachování neutrality s ohledem na osobnost a pohlaví.

Klíčová slova: mediátor, konflikt, rizika, konfliktní vztahy, sociální facilitace, neutralita

Abstract: Entry mediator in the conflict is undermined by conflicting social system and the client is to change it. The role of the mediator in the mediation of such importance that it needs to be considered as a separate member interaction, not only "medium" in pair. Mediation triad is an opportunity to change the operation of conflicting pair. Contribution, however, deals with the risk of a mediator in the conflict of clients - the nature of the relationship disharmony expectations, building coalitions, the dangers of social facilitation in influencing the conflict and limits to maintain neutrality with regard to personality and sex.

Key words: mediator, conflict, risk, conflicting relationships, social facilitation, neutralitae

Při každém jednání, při každé komunikaci jsou v člověku bezděčně přítomné různé kontexty a on na ně buď automaticky a bez uvažování, nebo promyšleně a záměrně bere ohled. Kontext je aktuální vztažný rámec, celek všech proměnných, ve kterém se naše komunikace uskutečňuje (Vybíral, 2005). Vnitřní kontext jsou „všechny podněty, pocházející z minulosti i přítomnosti, které nám zprostředkovávají naše informace o světě“ (Tubbs, Moss, 1991, s. 8). Všichni účastníci mediace mají v sobě uloženy své vlastní poznatky o světě, včetně poznatků o druhých. Tyto poznatky do značné míry zkreslí jejich komunikování a tím i další získávání nových poznatků. Jinými slovy – náš vnitřní kontext je ustavičně vytvářen, doplňován a obměňován předchozími zkušenostmi a zážitky, dřívějším vztahem k partnerovi, vlastní osobností. Vnější kontext má podobu sociálně psychologickou, systémovou, kulturní, společensko-politickou a technickou. Vnější kontext je vytvářen podobou situační role, kterou v daný okamžik zastáváme. Mediační situace je komunikační situací, proto vyžaduje po účastnících, aby vystupovali v dohodnuté roli.

Mediace je z hlediska počtu zúčastněných osob minimálně triádou. Role mediátora je v mediaci natolik významná, že je nutné jej považovat za samostatného člena triády, ne jen za „medium“ v dyádě. V triádě jsou tři vzájemné vztahy mezi

¹ PhDr. Lenka Holá, Ph.D., Ústav pedagogiky a sociálních studií, Pedagogická fakulta Univerzity, Palackého v Olomouci, Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc, lenka.hola@upol.cz

dvojicemi účastníků, navíc je zde vztah trojčlenný. Triáda je na rozdíl od dyády charakterizovaná větší stabilitou, která je daná fungováním tzv. většinového pravidla, větší vzájemnou interakcí, menším emočním napětím. Za hlavní rys triády se považuje možnost vytvářet koalice. Při hodnocení jejich pozitivnosti či negativnosti rozhoduje cíl jejich vzniku. Triadická struktura umožňuje přesouvání těžiště vzájemného styku mezi účastníky mediace, a tím umožňuje třetímu pohlédnout na dění a vztah ze strany, z pozice pozorovatele.

Podstatou a cílem mediace je ovlivňování zneprátelených, konfliktních sociálních vztahů. Sociální facilitace je jevem prokazujícím, že v přítomnosti druhých se lidé chovají jinak, než bez jejich účasti. Sociálně psychologická teorie se dívá na pozorovatele jako na činitele, který zvyšuje aktivitu systému. Míra sociálního vlivu je podle B. Lataného (1981) dána silou (významností) přítomných osob, počtem osob a jejich blízkostí. Větší blízkost přítomných osob vliv na chování zvyšuje. Přítomnost druhých lidí vede ke zvýšení výkonu při naučených činnostech a naopak ke snížení výkonu u těch činností, kterým se teprve učíme. Toto zjištění by pro mediaci znamenalo, že přítomnost mediátora snižuje výkon klientů, protože ti se při mediaci ocitají v nové situaci a kooperativnímu řešení konfliktů se vlastně teprve učí. Naštěstí tomu tak není, protože výzkumy zjišťovaly vliv pouze pasivně přítomného pozorovatele, a to mediátor není. Ten zasahuje do komunikace aktivně a je její součástí. J. Křivohlavý (1977) si položil otázku: Co když se pozorovatel dívá na osoby, které jsou právě v interakci a pohybují se v dimenzi soupeření – spolupráce? V pokusech, které byly provedeny, se ukázalo, že za takových okolností je třeba více informací k určení pravděpodobného vlivu pozorovatele. Když např. v jednom pokuse byla pozorovatelem žena a pozorovanými osobami byl muž v interakci s druhým mužem, pak pozorující žena měla velice negativní vliv na úroveň spolupráce. Muži podstatně ukrutněji soupeřili, než když byli v místnosti sami. Tyto výsledky opět ukazují vliv pouze pasivně přítomného pozorovatele.

J. Janoušek (1984, 1988) se přiklání k názoru, že u facilitačních účinků jen pasivně přítomné třetí osoby je zároveň přítomna, i když ne zjevně, vstřícná aktivita pozorovatele, a že výsledný efekt komunikace je proto třeba vyložit spíše na základě interakce s ním, než odhlédnutím od ní. Experiment Cottrela (1968) a jeho spolupracovníků zjistil, že chování druhých může ovlivňovat třetí člověk nejvíce tehdy, jde-li o zainteresovaného pozorovatele nebo stejně aktivního účastníka komunikace, ne však o osoby pouze přítomné. Předpokládáme tedy, že klienti jsou schopni odlišit, zda mediátor je či není činný a zda je či není na jeho vlastní činnosti – řešení konfliktu mediací – zainteresovaný.

Vazby mezi účastníky mediace lze v souladu se systémovým pojetím, které při teoretickém výkladu mediace preferujeme, vymezit jako spojení či opozici jednoho člena systému vůči druhému členu. Klienti mohou vytvářet aliance nebo koalice. Koalice je spojenectví zaměřené proti zájmu jiného člověka. Aliance je spojenectvím dvou či více osob, které sledují společný cíl. Aliance i koalice mohou být patologické (Jonesová, 1996). Stálé koalice vytváří klienti se svými právními zástupci, rodinou, kamarády. Podporují ho v prosazování svých zájmů proti zájmům partnera. Koalice oklikou slouží účastníkům mediace ke zmírnění napětí mezi nimi. Za původce svých problémů označí jinou osobu a zaujmou k ní patologický postoj. Příkladem je koalice rozcházejících se rodičů vůči soudci opatrovnického soudu. Typickou mediační situací je pak triangulace, kdy znesvářené strany bojují o získání mediátora na svou stranu.

Kromě rizik, která tento boj nastoluje, získává jím mediátor také moc. Moc a boj o moc vymezuje konfliktní systém klientů, současně také mediační systém, především v jeho počátečních fázích.

Klienti se pro mediaci rozhodnou v situaci, kdy komunikace mezi nimi je nefunkční, redukuje se na formální styky, či je přerušena. Vlastní komunikace účastníků konfliktu se omezuje na podsouvání jiných významů, útoky na soupeřovy slabiny, vyčítání, argumentace demagogickými postupy, atd. V jejich interakci se vyvíjejí kruhové reakce vzájemného trestání. M. Nakonečný (1999) hovoří o „bludném kruhu vzájemného trestání“, vědomého i nevědomého, který vyvolává mezi partnery nejprve více či méně závažné konflikty, později může vést ke krizi vztahu a k jeho rozpadu. Mediátor v řešitelské roli nesmí podlehnout vtíravé představě, že zneprátené strany od něj očekávají spravedlivé a věcné řešení. Účastníci konfliktu nežádají objektivního a spravedlivého posuzovatele svých činů. Především v první fázi procesu mediace očekávají, že se mediátor přidá k jejich mínění o konfliktu a příčinách jeho vzniku, že bude akceptovat jejich hodnocení situace a protivníka. Takto smýšlejí oba partneři, každý usiluje o získání mediátora na svou stranu. Klienti předpokládají, že dá-li jim mediátor za pravdu, bude pak stát na jejich straně a pomáhat jim proti partnerovi. Bude se angažovat v jejich prospěch a prosazovat jejich návrhy na řešení situace. I některé neverbální projevy mediátora (např. úsměv, pokyvování hlavou), které on sám používá především jako prostředky podporující klienty ve sdělování, prostředky k vytvoření atmosféry důvěry a spolupráce, si klienti mohou interpretovat jako podporu jejich pozice.

V počátečních fázích mediace zažívají klienti pocity nejistoty, napětí, agrese, obav, lítosti, ale i naděje. K těmto pocitům se může přidat i zklamání. Jsou zklamaní přístupem mediátora k nim, jejich partnerovi a vůbec k celkovému řešení jejich konfliktu. Mediátor nenaplnil jejich „očekávání“. Po počátečních informacích o mediaci, jejím smyslu, možnostech a průběhu, které mediátor už nyní sděluje každé ze stran v souladu s principem nestrannosti, ztrácí někteří klienti o tuto pomoc zájem. Především počáteční fáze mediace jsou plné emocí.

Bannink (2008) sděluje svou zkušenost, kdy byl dlouho přesvědčen, že otevřené odhalení silných negativních pocitů je pro proces mediace důležité. Rozhovor o negativních událostech a pocitech v minulosti má způsobit uvolnění a klienta podpořit ve snaze o změnu. Vždyť ty jsou příčinou konfliktu i jeho řešení mediací. Proto, domnívá se, je v mediaci o dané téma tak častý zájem. V současnosti jsou takové formy intervence zvažovány, nemáme důkaz o jejich účinku a nezbytnosti. Proto jsou zkoumány a ověřovány nové postupy. V situaci řešení konfliktů je navození pozitivních emocí však velmi obtížné. Mediátor může ocenit klienty za rozhodnutí se k mediaci. Ptá se na jejich očekávání, na to, co (už) funguje dobře, co bude známkou pokroku, změny k lepšímu? Soustředí se na vytvoření a rozvoj příznivé atmosféry, pozitivní cíle a jejich pozitivní důsledky. Co by pro vás bylo velice dobrým výsledkem? Jak byste se cítili? A také sám je pozitivní a optimistický.

Mediátor má obtížnou úlohu. V narušené rovnováze často působí jako „jazýček na vahách“. Posiluje jednoho z obou partnerů, aniž by to chtěl, hýbe vztahem směrem k odloučení nebo upevňuje vztah tím, že vztahuje konflikty na sebe a svou pouhou přítomností přispívá k „solidaritě“. Většinou se od něj skrytě, ale mnohdy otevřeně očekává, že jako soudce rozhodne o vině. Zachování neutrality je obzvlášť obtížné v případech řešení konfliktu mezi osobami různého pohlaví. Bateson (1958), Bowen

(1975) či Haley (1977) a další rodinní terapeuti pokládají vztah dvou lidí sám o sobě za nestabilní systém, který se ve stresu má tendenci přeměnit ve vztah trojúhelníkový (tzv. triangulace). V trojúhelníku zpravidla vznikne systém dva proti jednomu – dva partneři se polarizují proti třetímu. Touto dynamikou se sice původní dyadický vztah rozbíjí, ale zároveň se dále udržuje. Pro mediátora je důležité, aby věděl, že z vnějšího pohledu se částí této triangulace stane, ať chce nebo nechce. Oba partneři vyvinou na mediátora mocný tlak, aby se v nějakém smyslu poměr dva ku jedné co nejdříve vytvořil. Už jenom pouhé naslouchání jednomu z partnerů je druhým vnímáno jako akt nepřátelství. Právě při mediaci s páry se nejčastěji objevují problémy, týkající se vytváření spojenectví a koalic. Mediátor se může pokusit vyhnout se této dynamice a snažit se o pozici neutrálního, objektivního pozorovatele. Tím by ale výrazně omezil své možnosti vstupu do konfliktu a řízení jeho řešení. Může se však pokusit akceptovat tuto nevyhnutelnou triangulační dynamiku, vstoupit do ní a zkusit ji plodně využít. Haley (1977) v souvislosti s tím, říká, že řídí-li se pár nějakými pravidly, pak mediátor je jejich součástí. Mediátor ovlivní účastníky mediace takovým způsobem, jakým změní tato pravidla, jakmile jsou aplikována na něho. Bude se však těžko zbavovat sklonu převážně se identifikovat s klientem stejného pohlaví. Tomuto sklonu čelí tím, že zůstává přijímající pro oba klienty (což je velmi náročné), anebo tím, že poskytne sebe sama jako podporu partnerovi opačného pohlaví. Nejlépe se k zachování rovnováhy osvědčují smíšené týmy mediátorů s proporcionálním rozložením muž - žena. Týmy mediátorů se doporučují při řešení většiny konfliktů, zejména pak při mediaci konfliktů mezi páry, dvojjazyčné mediaci, při mediaci s větším počtem stran konfliktu a při obzvláště složitých konfliktech. Při mediování párového konfliktu jsou pak párem mediátorů pohlaví rovnoměrně zastoupena. Je tu menší riziko úzkosti, která vzniká z převahy jednoho pohlaví v mediačním trojúhelníku. Rivalita o mediátora a strach, že by se mohl postavit na stranu partnera, jsou menší. I mediátor se cítí svobodnější ve své náklonnosti ke klientům. Nemusí mezi nimi neustále balancovat. V mediačním čtyřúhelníku je míň napětí. Klienti ho prožívají jako stabilnější, klidnější a také jasněji rozdělený na pár mediátorů a pár klientů. Mediátoři spolu během jednání otevřeně komunikují. Klienti jsou tak informováni, snadněji mediátorům důvěřují, komunikace mezi mediátory je pro ně vzorem kooperace a otevřenosti ve sdělování.

Také mediátor má svá očekávání. Očekává, že klienti ovládnou svou zaujatost, zlobnou averzi, tendenci škodit a budou se chovat tak, aby to konfliktní situaci dále nevyhrocovalo. Řekneme-li, že očekává, není tím myšleno nějaké jeho vnitřní přání, ale naopak otevřeně sdělený požadavek oběma stranám. Ten se může spolu s dalšími závazky zpracovat ve formě „dohody o mediaci“, kde vystupuje jako závazná společenská norma. Přijetí těchto norem na jedné straně všechny zúčastněné zavazuje k určitému způsobu chování, na druhé straně je především pro klienty rámcem pro vzniklou situaci, zbavujícím je části nejistoty, kterou pociťují. Tyto normy usnadňují klientům i mediátorovi naplnění jejich rolí v mediaci. Mediace je konání sociální služby (ve smyslu profesionální pomoci), a proto předpokládá odpovídající zakázku. Ta určuje smysl, tematické hranice systému a řídí průběh mediace. Cílem společně stanovené zakázky, která se - znovu zdůrazňujeme – s postupným odhalováním skutečných zájmů a potřeb klientů v průběhu mediace mění, je koordinovat zdroje klientů s možnostmi mediátora.

Vztah mezi pomáhajícím a klientem je v pomáhajících profesích podstatnou složkou povolání. Klient potřebuje důvěřovat, cítit se bezpečný a přijímaný. Bez tohoto

vztahového rámce se činnost mediátora stává jen výkonem svěřených pravomocí. Výraznou roli zde hraje jeho životní historie a současná osobní situace. Převzít odpovědnost za vlastní vnitřní svět, za obrazy, které si o jednotlivých jevech vnějšího světa vytváříme, to je v jeho profesi první a rozhodující krok na cestě k profesionálnímu zrání. Schopnost mediátora samostatně řešit problémy je často klíčovou podmínkou úspěšné mediace, zejména v případech, které se mediátora osobně dotýkají. Nadějí pro něj je snaha vypořádat se účinně s vlastními problémy, a to jak na vnější, tak zejména hlubší psychologické úrovni. Pochopení vlastním projekcím pomůže porozumět také svým reakcím a pocitům a přispěje k návratu k neutralitě. Vnitřní neutralita je předpokladem k dobře fungující neutralitě vnější. Jedním z hlavních nebezpečí terapeuta ve skupinové psychoterapii je jeho vlastní ego. Poznatky můžeme přenést i na mediaci. Je-li mediátor hnán touhou být vnímán jako ochotný, kvalifikovaný, všemocný a všemi milovaný, pak je ironické, když to, co ztěžuje proces řešení konfliktů, je ve skutečnosti nedostižný ideál vlastního sebeobrazu (Weber, Gans, 2003). Takový mediátor má často potíže s tolerováním klientů. Dokud si mediátor myslí, že jeho prožitky logicky vyplývají z toho, co se kolem něj děje, nemá jinou možnost změny, než zkoušet ovládat okolí. Jakmile se zastaví nad tím, jak životní situace vnitřně zpracovává, začíná se měnit a směřuje k vnitřní svobodě. Ta je základním předpokladem pro porozumění klientovi. Mediátor nepředpokládá, že platí jeho vidění klientovy situace, ale vychází z klientova vnitřního světa a bere ho vážně.

Literatura:

- BANNINK, F. P. Solution Focused Mediation. The Future with a Difference. *Conflict Resolution Quarterly*, 2008, 25, 2, 163-183.
- BATESON, G. *Naven: A Survey of the Problems Suggested By a Composite Picture of the Culture of a New Guinea Tribe Drawn from Three Points of View*. Palo Alto: Stanford University Press, 1958.
- BOWEN, M. Die Anwendung von Familientheorien in der klinischen Praxis. *EHE*, 1975, 10, 1-33.
- COTTRELL, N. B. (et al.). Social Facilitation of Dominant Responses by the Presence of an Audience and the Mere Presence of Others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1968, 9, 3, s. 245-250. In: Janoušek, J. *Společná činnost a komunikace*. 1984, s. 141.
- HALEY, J. *Direktive Familientherapie. Strategien für die Lösung von Problemen*. München: Pfeiffer, 1977.
- JANOUSĚK, J. *Společná činnost a komunikace*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1984. 242 s.
- JANOUSĚK, J. *Sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988. 185 s.
- JONES, E. *Terapie rodinných systémů: vývoj v milánských systémických terapiích*. 1. vyd. Hradec Králové: Konfrontace, 1996. 207 s. ISBN 80-901773-6-0.
- KŘIVOHLAVÝ, J. *Já a ty. Pohled do „tajů“ sociálně psychologických studií dyadické interakce – co víme o setkání a o jednání člověka s člověkem*. 1. vyd. Praha: Avicenum, 1977. 234 s.
- LATANÉ, B. The Psychology of Social Impact. *American Psychologist*, 1981, 36: 343-356.

NAKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1999. 287 s. ISBN 80-200-0690-7.

TUBBSE, S. L., MOSS, S. *Human Communication*. New York-St. Louis-San Francisco: McGraw-Hill, Inc., 1991. 490 s. ISBN 0070654042.

VYBÍRAL, Z. *Psychologie komunikace*. 1. vyd. Praha: Portál, 2005. 319 s. ISBN 80-7178-998-4.

WEBER, R. L., GANS, J. S. The Group Therapist's Shame: A Much Undiscussed Topic. *Journal of Group Psychotherapy*, 2003, 53, 395-399.

Je sociální práce realizovaná sociálními službami v rámci zaměstnávání osob znevýhodněných na trhu práce legitimní?

Iva Burianová¹

Abstrakt: V rámci zaměstnávání osob znevýhodněných na trhu práce se uplatňují organizace státní i nestátní, které se dají také rozdělit na instituce a organizace (převážně) napomáhající návratu na trh práce a organizace zaměstnávající osoby znevýhodněné na trhu práce (např. chráněné dílny).

Mezi institucemi a organizacemi (převážně) napomáhajícími návratu znevýhodněných osob na trh práce mají vedle úřadů práce důležitou roli i nestátní neziskové organizace poskytující sociální služby, které mohou mít (a většinou mají) zaregistrovanou některou sociální službu, např. službu sociální rehabilitace². Přímo na pomoc osobám znevýhodněným na trhu práce či obecněji nezaměstnaným však žádná ze sociálních služeb vymezených v zákoně zaměřena není.

Otevírá se otázka legitimního působení sociální práce (sociálních pracovníků) neziskových organizací v této oblasti. Pokud se má sociální pracovník pohybovat v rámci práv a povinností definovaných právním systémem, zaměstnavatelem a profesními standardy, je třeba, aby bylo zcela jasně zřejmé, že cílová skupina, které poskytuje služby, je v souladu s nastaveným systémem (v tomto případě se systémem sociálních služeb).

Klíčová slova: sociální práce, osoby znevýhodněné na trhu práce, nezaměstnanost, zaměstnávání, instituce a organizace, legitimita

Is the social work realized by social services as a part of the employment of the people who are disadvantaged at the labour market lawful?

Abstract: There are both state and non-state organization taking part in the employment of the people who are disadvantaged at the labour market. These organizations can be also divided into two categories: institutions and organizations (mainly) helping with the return to the labour market, and organizations employing people who are disadvantaged at the labour market (e.g. sheltered workshops).

In addition to job centres, non-state non-profit organizations providing social services also play a very important role among the organizations (mainly) helping with the return of disadvantaged people to the labour market. These organizations can have (and usually have) some registered social service, e. g. the social rehabilitation service (see Act No. 108/2006 - Social Services Act, § 70). Nevertheless, there is no social service defined by this Act which is aimed directly at helping other people who are disadvantaged at the labour market or unemployed people in general.

This opens the question of lawful effect of social work (social workers) in non-profit organizations in this area. If the social worker should operate within the laws and responsibilities defined by the legal system, the employer and the professional standards, it must be clearly obvious that the target group which is being provided these services is in accordance with the set up system (in this case, the system of social services).

¹ Mgr. Iva Burianová, OA, SOŠK a VOŠKISS, Kotlářská 9, 611 53 Brno, Obor Sociální práce, Email: burianova@oakobrno.cz

² Srov. zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, § 70

Keywords: people disadvantaged at the labour market, unemployment, employment, institutions and organizations, social work, lawfulness, legitimacy

Úvod

Po roce 1989 prošel trh práce v České republice výraznými změnami. Do této doby pro něj byla typická povinnost pracovat a tzv. přezaměstnanost.¹ V průběhu transformace trhu práce se objevuje nejen nový fenomén nezaměstnanosti, ale i další nová rizika trhu práce spojená s jeho flexibilitou a zrychlující se dynamikou, a to nejistá práce, dlouhodobá nezaměstnanost a marginalizace na trhu práce.

Postupně byly identifikovány okruhy osob, jejichž přístup k zaměstnání je více ohrožen (tj. *osoby znevýhodněné na trhu práce*). Patří mezi ně lidé se zdravotním postižením, ženy s malými dětmi, lidé mladší dvaceti let či naopak starší padesáti let, dlouhodobě nezaměstnaní či lidé potřebující zvláštní pomoc (*osoby společensky nepřizpůsobené, osoby po ukončení výkonu trestu odnětí svobody atd.*)² Stát se na situaci marginalizovaných (*osob znevýhodněných na trhu práce*) snaží reagovat v rámci institucionální ochrany těchto osob, otázkou však je, nakolik jsou nastavená opatření efektivní.

Při návratu na trh práce by měly těmto osobám pomáhat úřady práce realizující nástroje aktivní politiky zaměstnanosti, mezi které patří např. rekvalifikace, příspěvek na zapracování atd.³ Na nedostatečnou personální kapacitu úřadů práce, která znesnadňuje možnosti poradců věnovat se individuálně potřebám jednotlivých klientů, upozornil výzkum realizovaný v červnu 2008 mezi řediteli a vedoucími pracovníky vybraných úřadů práce. „Přestože v té době byla míra nezaměstnanosti na nejnižší úrovni za posledních deset let, připadalo na jednoho poradce přibližně 200-300 uchazečů o zaměstnání.“⁴ Na individuální přístup k jednotlivým uchazečům nemají poradci prostor.

Vedle úřadů práce mohou osobám znevýhodněným na trhu práce pomáhat i nestátní neziskové organizace poskytující sociální služby a zejména sociální pracovníci v nich působící.

Kontext sociálních služeb

Sociální práce realizovaná NNO v oblasti zaměstnávání osob znevýhodněných na trhu práce prošla značně složitým obdobím, jež charakterizovalo nejasné vymezení jejího působení, které v jistých aspektech přetrvává doposud. Před reformou sociálních služeb a vstupem zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v účinnost (*ke dni 1. 1. 2007*), probíhaly dlouhodobé diskuze o roli organizací (*služeb*) určených lidem znevýhodněným na trhu práce v rámci nově definovaných typů sociálních služeb.

¹ KREBS, V. a kol. *Sociální politika*. Vydání čtvrté, přepracované a aktualizované. Praha: Aspi, 2007.

² Srov. zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, v platném znění.

³ Srov. zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, v platném znění.

⁴ SOUKUP, T., MICHALIČKA, L., KOTÍKOVÁ, J. *Třídění uchazečů na úřadech práce - řešení problematiky cílení APZ a poradenství*. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2009, s. 7.

V oblasti přímého zaměstnávání byla diskutována otázka chráněných dílen, v oblasti návratu na trh práce pak otázka podporovaného zaměstnávání¹ jakožto služby, jejíž principy již byly v praxi uplatňovány a která by mohla být zařazena do typologie sociálních služeb v nově vznikajícím zákoně. Nakonec zařazena nebyla.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách je vnímán jako zákon přelomový. Nastavil zcela nová pravidla poskytování sociálních služeb. Sociální služby mají pomáhat lidem žít běžným, jejich vrstevníkům podobným životem. Poskytovatelé se mají povinnost se registrovat na příslušném krajském úřadě (*a přitom zvolit konkrétní typ sociální služby vymezené v zákonu a cílovou skupinu, které je určena*) a dodržovat povinnosti poskytovatelů sociálních služeb vymezené zákonem.²

Nestátní neziskové organizace zaměřující se na pomoc lidem znevýhodněným na trhu musely zareagovat a nastavit nová pravidla svého působení, ovlivněná kontextem sociálních služeb.

Výzkum

V rámci kvalitativního výzkumu³ realizovaného na jaře 2010 byly provedeny rozhovory s 19 sociálními pracovníky⁴ z 8 brněnských neziskových organizací (dále NNO) poskytujících služby lidem znevýhodněným na trhu práce při hledání a získání zaměstnání. Cílem bylo odpovědět na výzkumnou otázku: „Jak vnímají sociální pracovníci NNO svoji roli v rámci zaměstnávání osob znevýhodněných na trhu práce?“ První rozhovory byly narativní, aby se mohlo „vynořit co je v této oblasti významné“⁵ a odpovědi nebyly předem zkresleny, následně doplňující byly uskutečněny pomocí měkkého schématu rozhovoru. Vedle údajů, které charakterizovaly roli sociálních pracovníků v dané oblasti, otevřely rozhovory téma týkající se legitimního působení sociálních pracovníků (sociální práce) v realizované NNO v rámci zaměstnávání osob znevýhodněných na trhu práce.

Sociální pracovníci NNO působící v této oblasti považují za svoje klienty (*uživatele poskytovaných služeb*) osoby, kteří potřebují podporu a pomoc při návratu na trh práce (či při vstupu na trh práce). Všeobecně uvádějí, že jejich služby jsou určeny lidem znevýhodněným na trhu práce, tedy lidem se zdravotním postižením, ženám s malými dětmi, lidem mladším dvaceti let či naopak starším padesáti let, dlouhodobě nezaměstnaným či lidem potřebujícím zvláštní pomoc.

Na úřadu práce se mohou registrovat všichni nezaměstnaní, nejen osoby znevýhodněné na trhu práce. Pokud chce NNO poskytovat sociální služby, musí ve „veřejném závazku“ vymežit, který druh sociální služby poskytuje a jakému okruhu

¹ Podporované zaměstnávání je „časově omezená služba určená lidem, kteří hledají placené zaměstnání v běžném pracovním prostředí. Jejich schopnosti získat a zachovat si zaměstnání jsou přitom z různých důvodů omezeny do té míry, že potřebují individuální, dlouhodobou a průběžně poskytovanou podporu poskytovanou před nástupem do práce i po něm“. VITÁKOVÁ, P. (ed.) *Souhrnná metodika podporovaného zaměstnávání*. Praha: Rytmus, 2005, s. 16.

² Srov. zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách

³ Výzkum realizovaný autorkou při zpracovávání disertační práce zaměřené na téma „Role sociální práce realizované NNO v rámci zaměstnávání osob znevýhodněných na trhu práce.“

⁴ 15 žen a 4 muži, všichni splňující požadavky na vzdělání dle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách

⁵ Srov. STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert, 1999.

osob (*dříve cílová skupina*). Konkrétně na pomoc osobám znevýhodněným na trhu práce či obecněji nezaměstnaným žádná ze sociálních služeb vymezených v zákoně zaměřena není. Nezaměstnaní nefigurují ani mezi okruhy osob, pro které jsou sociální služby určeny. Na tuto situaci někteří z konverzačních partnerů reagovali.

Např. KP5 sdělila, že „*nezaměstnaní nejsou žádná cílová skupina pro zákon [...] existují jiné cílové skupiny a spousta nezaměstnaných se tam jakoby ‚vecpe‘ do těch jiných skupin, ať už jsou to zdravotně znevýhodnění, lidi v krizi...*“ Výhrady k této situaci vyjádřil KP2, když v rozhovoru uvedl, že „*...pro mě jako sociálního pracovníka je to nepříjemná situace v tom, že vlastně dělám sociální práci s někým, s kým bych ji možná dělat neměl [...] je to takový prapodivný. Ale ty lidi potřebují tu sociální práci. Úřad práce sám o sobě nemá ty nástroje, aby těm lidem skutečně pomohl... prostě mě to zlobí, připadá mi to jako chybný krok, že tahleta cílovka vypadla z tohoto systému...*“

Je tedy nasnadě, že otázka legitimního působení sociálních pracovníků neziskových organizací v této oblasti není uspokojivě dořešena. Pokud se má sociální pracovník pohybovat v rámci práv a povinností definovaných právním systémem, zaměstnavatelem a profesními standardy, je třeba, aby bylo zcela jasně zřejmé, že cílová skupina, které poskytuje služby, je v souladu s nastaveným systémem (*v tomto případě se systémem sociálních služeb*). Pro zaměstnavatele (*zřizovatele a provozovatele neziskových organizací*) je tato otázka také aktuální, např. vzhledem k financování sociálních služeb.

V této souvislosti zazněly návrhy na znovuotevření diskuze týkající se tohoto problému (okruhu osob, jimž jsou sociální služby poskytovány), vedoucí k revizi zákona o sociálních službách. Např. KP4 uvedl, že „*... zákon by měl projít nějakou revizí s odbornou veřejností, s neziskovkami, kterých se to týká, nejenom se státníma zařízeníma...*“

Sociální práce poskytovaná sociálními službami v oblasti zaměstnávání osob znevýhodněných na trhu práce je dle konverzačních partnerů užitečná a přínosná. KP 2 k tomu dodává: „*...naše společnost je taková dravá a náročná, je hrozně těžký, když už jednou z toho tempa (pracovního) vypadnou, se vrátit, už i ta představa je děsí. To je pak otázka, jak si může najít práci někdo, když vlastně má z toho strach, jak to tam vůbec zvládne ty nároky a to všechno, když už teďka je tak unavený, vyčerpaný a ještě k tomu je tak ‚starej a neschopnej a zbytečnej‘. Když se s tímhle tím nebude pracovat, s tím, co se v tom člověku děje, tak to, že mu někdo najde pět inzerátů za den a pošle ho, aby se tam šel zeptat, je k ničemu, protože ta příčina, ta bariéra, kterou člověk není schopen překročit, tam zůstane. A v tomhle si myslím, že mají sociální služby co říct.*“

Kdo jsou tedy lidé, kteří vyhledávají pomoc sociálních pracovníků NNO? Obecně jsou to osoby, které nejsou schopny zvládat požadavky prostředí, ať už z důvodu jejich nepřiměřenosti nebo z důvodu vlastní oslabené kapacity zvládnání. Nejsou schopny se z nejrůznějších důvodů vrátit na trh práce (či na něj vstoupit).

Jednotlivé organizace poskytují pomoc různým skupinám z řad znevýhodněných na trhu práce. Některé mají vymezenou konkrétní skupinu osob, kterým poskytují služby, jako např. organizace, ve které pracuje KP1, která uvedla, že „*...naše cílová skupina, lidé s duševním psychotickým onemocněním...*“, či KP16 pracující s „*s cílovou skupinou cizinci, kteří zase mají na trhu práce své specifikum.*“ KP 18 uvedla, že jednou z jejich cílových skupin jsou „*osoby po léčbě alkoholové závislosti nebo patologického hráčství ...*“ KP 12 pracuje „*...s osobami se zdravotním postižením, jsou to klienti s postižením tělesným, mentálním, duševním a nějakými civilizačními nemocemi, takže*

takto máme jakoby registrovanou sociální službu a pracujeme s těmito lidmi. “ KP 10 na otázku, zda lze říci, kdo nejčastěji vyhledává jejich službu, reagovala následovně: „Je to většinou mladý člověk, absolvent nějaké speciální školy, člověk, který má nějaký nižší vzdělání a není schopný se nějak uplatnit v oboru. Je bez praxe [...] pokud má nějaké zkušenosti, tak to jsou krátkodobé věci, dejme tomu brigády atd... těžko hledá uplatnění v oboru, který vystudoval.“

Jedna z organizací má cílovou skupinu vymezenou obecněji, což její sociální pracovníci odůvodňovali snahou poskytovat služby všem osobám z řad znevýhodněných na trhu práce, které o ně požádají. Mezi tyto osoby patří např. i tzv. ‘obyčejní’ lidé, kteří léta pracovali, ale o práci z nějakého důvodu přišli a jsou dlouhodobě nezaměstnaní.

Např. KP 2 uvádí: *„Ta největší skupina (klientů) mi připadá, že jsou to přiměřeně zdraví lidé, kteří dlouhodobě nemůžou sehnat práci. Většinou je to spojený s tím věkem, že jsou trošku starší, a pak jsou k tomu přidružený psychický potíže, který ty lidi trápí, že jim klesá sebedůvěra, že vlastně dlouhodobě pracovali v jedné organizaci, tak neznají ty moderní způsoby hledání zaměstnání...“*

Stav některých osob v době, kdy přijdou žádat o službu, popsala KP 5: *„Lidi přijdou, jsou hodně skleslí, že mají sebedůvěru někde v mínusu bych řekla, nevěří si, jsou na tom špatně psychicky, všechno to na ně padá [...] ne na všechny, ale říkám ten typický příklad, to nejčastější [...] Kolikrát jim už nemůže pomoci ani rodina ani známí, protože od nich těch šest měsíců slyší to stejné, rodina jim naopak říká, však si najdi tu práci, najdi si ji, a ti lidi jsou na tom už špatně...“*

Sociální službou se dle zákona č. 108/2007 Sb., o sociálních službách rozumí činnost nebo soubor činností zajišťujících pomoc a podporu osobám za účelem sociálního začlenění nebo prevence sociálního vyloučení. Sociální začleňování je dle zákona „proces, který zajišťuje, že osoby sociálně vyloučené nebo sociálním vyloučením ohrožené dosáhnou příležitostí a možností, které jim napomáhají plně se zapojit do ekonomického, sociálního i kulturního života společnosti a žít způsobem, který je ve společnosti považován za běžný.“¹ Nemožnost participace na trhu práce je považováno za jednu z hlavních příčin sociálního vyloučení. Lidé, kteří se díky ztrátě práce dostali do nepříznivé sociální situace a jsou ohroženi sociálním vyloučením, by měli být legitimními žadateli o sociální službu a měli by mít možnost využít pomoci sociálních služeb.

Závěr?

Bylo by zajímavé a vhodné se tématu nadále věnovat. Považuji za důležité zabývat se ‚negativy‘ týkající se zákona o sociálních službách. Otevírají totiž otázku legitimního působení sociálních pracovníků NNO v řešené oblasti. Jak již bylo zmíněno, má-li se sociální pracovník pohybovat v rámci práv a povinností definovaných právním systémem, zaměstnavatelem a profesními standardy, je třeba, aby bylo zcela jasné zřejmé, že cílová skupina, které poskytuje služby, je v souladu s nastaveným systémem (v tomto případě se systémem sociálních služeb). Bylo by vhodné zahájit (znovuzahájit)

¹ Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění, §3.

diskuzi o působení sociální práce a sociálních služeb v oblasti zaměstnávání osob znevýhodněných na trhu práce.

Použitá literatura a zdroje

KREBS, V. a kol. *Sociální politika*. Vydání čtvrté, přepracované a aktualizované. Praha: Aspi, 2007.

SOUKUP, T., MICHALIČKA, L., KOTÍKOVÁ, J. *Třídění uchazečů na úřadech práce - řešení problematiky cílení APZ a poradenství*. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2009.

STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert, 1999.

VITÁKOVÁ, P. (ed.) *Souhrnná metodika podporovaného zaměstnávání*. Praha: Rytmus, 2005.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách v platném znění

Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, v platném znění.

Vybrané aspekty motivace k dobrovolnictví

Ivana Půlpánová, Zdeněk Mlčák¹

Příspěvek byl podpořen projektem specifického výzkumu Ostravské univerzity v Ostravě SGS3/FF/2010 s názvem „Osobnostní aspekty prosociálního chování u adolescentů“.

Abstrakt: Příspěvek se zabývá dobrovolnictvím, které je jedním z projevů prosociálního chování. Text představuje vybrané teoretické aspekty dobrovolnictví vztahující se zejména k motivaci jedinců stát se dobrovolníkem a k udržení dlouhodobé dobrovolnické motivace se zřetelem na rozvoj dobrovolnictví u mladé generace.

Klíčová slova: Prosociální chování, dobrovolnictví, motivace k dobrovolnictví, funkcionální přístup.

Abstract: The paper deals with volunteering, which is one of the manifestations of prosocial behavior. The text presents selected theoretical aspects of volunteering in particular relating to motivate individuals to become a volunteer and to maintain long-term volunteer motivation with regard to the development of volunteering by young people.

Key words: Prosocial behaviour, volunteering, motivation for volunteering, functional approach.

Úvod

Dobrovolnictví je celosvětovým aktuálním tématem a Česká republika jako součást moderní Evropy má povinnost ho podporovat a rozvíjet. Tento úkol je formulován v rezolucích OSN a sociální agendě EU, která vyústila v usnesení Evropského parlamentu ustanovit rok 2011 Evropským rokem dobrovolnictví. Rozvoj dobrovolnictví naráží v naší republice na některé bariéry, například na nedostatečné ocenění dobrovolné činnosti a malé povědomí o hodnotě dobrovolnictví. Na zapojení jedinců do dobrovolnictví se významnou mírou podílí jejich individuální motivace, což je téma, které je u nás ve srovnání se zahraničím poněkud opomíjeno. Tento příspěvek seznamuje s vybranými teoretickými aspekty dobrovolnické motivace a nastiňuje některé souvislosti s řízením a rozvojem dobrovolnických aktivit.

1. NĚKTERÉ CHARAKTERISTIKY DOBROVOLNICTVÍ

Dobrovolnictví je dáváno do souvislosti s rozvojem aktivního občanství a demokracie, přispívající například k realizaci hodnot solidarity, k rozvoji sociálních kompetencí a v poslední době je vyzvedána i jeho úloha v boji proti sociálním problémům, včetně chudoby (např. rozhodnutí Rady 2010/37/ES; Kendall, 2009). Dobrovolnictví je chápáno velmi nejednotně a lze na něj nahlížet z různých hledisek. Mezi nejznámější druhy dobrovolnictví patří dárcovství peněz, krve a času. Jeden z **psychologických**

¹ Ivana Půlpánová, Zdeněk Mlčák, Katedra psychologie a sociální práce Filosofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě, e-mail: ivanapul@seznam.cz; zdenek.mlcak@osu.cz

pohledů chápe dobrovolnictví jako projev prosociálního chování, od kterého se však v několika ohledech odlišuje (viz např. Penner, 2002; Bierhoff, 2002). Oproti pomoci v nouzových situacích je zdůrazňována typická plánovitost činnosti a tzv. pomoc bez závazku, kdy člověk vykonává činnost ze své vůle a bez očekávání odplaty za pomoc, kterou poskytuje. Dobrovolnictví se často vyskytuje v kontextu nějaké organizace. Mohli bychom říci, že výše zmíněný popis odpovídá klasickému pojetí formálního dobrovolnictví. Odlišný pohled na dobrovolnictví může přinášet **sociologický pohled** zkoumající dobrovolnictví v souvislosti s vlivy modernizace (Hustinx, Lammertyn, 2003). Zdůrazňuje změnu motivací a potřeb dobrovolníků ovlivněnou posunem společnosti od kolektivního zaměření k reflexivnímu, jak je upřesněno dále v textu. Kromě formálního pojetí dobrovolnictví je rozvíjeno i tzv. neformální dobrovolnictví, které se týká přímé dobrovolné pomoci bez organizace jako prostředníka. Rozvoj neformálního dobrovolnictví souvisí s novodobými trendy a například C. C. Williams (2008) hovoří o potřebě se soustředit na tuto formu dobrovolnického projevu, který je přirozený zejména pro ekonomicky slabší skupiny obyvatel.

Existují různé definice dobrovolnictví, můžeme však vyzdvihnout jejich tři společné stěžejní prvky. Za prvé, aktivita není vykonávána kvůli finančnímu zisku, za druhé, je vykonávána dobrovolně a za třetí, dobrovolnická činnost přináší zisky nejen straně, ke které je směřována, tj. zisky má i dobrovolník. V současné době je zdůrazňován (viz např. Finkelstein, Brannick (2007); Hustinx, Lammertyn, 2003; Omoto, Snyder, 1995) právě tento aspekt vzájemného zisku plynoucího z dobrovolnictví, což kontrastuje s tradičním stereotypem dobrovolnictví pojímaným jako charitou.

Snažíme-li se vysvětlit dlouhodobé pomáhání, nestačí pouze pohlížet na situační faktory dobrovolnictví, kterými je často vysvětlováno spontánní pomáhání cizím osobám v emergentních (naléhavých, krizových) situacích (Penner, 2004). Výzkumy (např. Penner, 2002; Penner et al., 2005; Omoto, Snyder, 1995, 2009; Grube, Piliavin, 2002) ukazují, že je třeba k pochopení tohoto druhu prosociálního chování brát v úvahu více faktorů. Mezi hlavní patří prosociální osobnostní orientace, dobrovolnická motivace a rolová identita. Osobnostní vlastnosti, hodnoty a normy spolu se zkušeností dřívějšího chování v kombinaci s konzistentním sociálním tlakem jedincova sociálního světa tvoří základ pro vysvětlení fenoménu dobrovolnictví a dárcovství (Lee et al., 1999). Vliv hraje také identifikace s organizací, a to zejména u dobrovolníků klasického (kolektivního) typu a náboženská orientace (Bierhoff, 2002). Kromě uvedených determinant je do komplexního procesu zapojena například spokojenost a pozitivní pocity dobrovolníků plynoucí z pomáhání (Omoto, Snyder, 1995; Clary et al., 1998; Finkelstein et al., 2005).

2. VYBRANÉ ASPEKTY MOTIVACE K DOBROVOLNICTVÍ

Motivace která vede jedince k dobrovolnictví a ovlivňuje jejich dlouhodobé setrvání u této pomáhající činnosti se stala předmětem mnoha výzkumů a ústí do různých teoretických modelů dobrovolnictví (např. Omoto, Snyder, 1995; Clary et al., 1998; Grube, Piliavin, 2002; Finkelstein et al., 2005; Hustinx, Lammertyn, 2003; Macduff et al., 2006; aj.). Teoretici zabývající se dobrovolnickou motivací A. M. Omoto a M. Snyder (1995) navrhli **procesuální model dobrovolnictví**. Model chápe dobrovolnictví

jako proces v čase, který je podmíněný mírou shody vlastních motivů a potřeb, které přivedly jedince k dobrovolnictví a naplňováním těchto motivů a potřeb prostřednictvím reálné dobrovolnické zkušenosti. Autoři rozdělují primární motivy rozhodnutí pro dobrovolnictví do pěti kategorií týkajících se 1) **osobních hodnot**, 2) **potřeby porozumět** (problematice), 3) **osobního rozvoje**, 4) **zájmu o komunitu a pocitu závazku ke komunitě** a 5) **zvýšení sebeúcty**. Navrhují, aby organizace pracující s dobrovolníky spíše než zdůrazňování prospěchu, který bude mít dobrovolnická aktivita pro klienty zdůrazňovali zisky pro samotného dobrovolníka. Současně uvádí jako efektivní seznámit dobrovolníka hned na začátku s nároky a osobními náklady, které dobrovolnictví může přinášet. Jedinec takto připravený „na nejhorší“, lépe zvládá negativní dopady související s výkonem dobrovolnictví.

Podobně se staví k vlivu motivace psychologický **funkcionální přístup**, rozpracovaný řadou autorů (např. Katz, 1960; Snyder, DeBono, 1989; cit. podle Bierhoff, 2002), který bere v úvahu široké spektrum osobních a sociálních motivů. E. G. Clary se svými spolupracovníky (Clary et al., 1998) hovoří o „shodě osoby a prostředí“, kdy uspokojení individuálního komplexu motivů jedince prostřednictvím dobrovolnické aktivity podporuje dlouhodobost této formy pomáhání. Teoretický přístup vychází z předpokladu, že ve středu zájmu lidí je cílená a smysluplná aktivita a dobrovolníci se zapojují do pomáhajících činností ve snaze uspokojit své osobní cíle. Přitom různé motivy mohou jednotlivci naplnit odlišnými činnostmi a naopak ke stejné činnosti je mohou vést jiné motivy. Každý dobrovolník může být motivován více než jednou potřebou či cílem. Autorka spolu s kolegy identifikovala šest kategorií motivace vztahující se k 1) **hodnotám** (jedinec dobrovolnictvím uspokojuje svou potřebu vyjádřit hodnoty týkající se jeho zájmu o druhé), 2) **porozumění** (jedinec dobrovolnictvím uspokojuje svou potřebu učení a rozvoje specifických dovedností), 3) **sociální funkci** (možnost uspokojení potřeby navazovat sociální vztahy a trávení času aktivitou, která je významná pro jedince nebo pro jeho blízké), 4) **ke kariéře** (dobrovolnictvím se týká motivace jedince získat zkušenosti a dovednosti potřebných pro vlastní kariéru), 5) **protektivní funkci** (dobrovolníkovi aktivita umožňuje ochranu ega, např. únik před negativními pocity a 6) k **osobnímu posílení** (dobrovolnictvím uspokojuje jedinec potřebu osobního rozvoje a posílení sebeúcty). K účelu identifikace dobrovolnické motivace a k jejímu měření vytvořil tento kolektiv autorů instrument, nazvaný **Inventář dobrovolnických funkcí -VFI** (The Volunteer Functions Inventory - VFI). Projekt specifického výzkumu OU v Ostravě s názvem „Osobnostní aspekty prosociálního chování u adolescentů“ se v rámci studie středoškolské mládeže zahrnující jejich dobrovolnickou zkušenost teoreticky a metodologicky opírá o tuto významnou teorii vypracovanou E. G. Clary a jejími spolupracovníky (Clary et al., 1998) a využívá také metodu VFI, která vychází z výše popsanych funkcí či kategorií motivů.

Motivaci, která souvisí s přijetím tzv. **dobrovolnické rolové identity**, tedy tím, do jaké míry se jedinec identifikuje se svou rolí dobrovolníka, rozvíjí J. A. Piliavinová a její kolegyně (Grube, Piliavin, 2000) v **modelu rolové identity**. Například studie autorů L. Lee, J. A. Piliavin, a V. R. A. Call (1999) potvrzuje velký význam rolové identity zejména u dárců krve. Dobrovolnická rolová identita může být získávána a udržována různým způsobem. Důležitá je v tomto kontextu samotná prestiž dobrovolnictví, hodnocení dobrovolnictví blízkými osobami ap. Zejména pro počáteční rozhodnutí k dobrovolnictví u mladých osob je významné, zda dobrovolníkem je někdo z jejich blízkého okruhu rodiny a přátel. Vzhledem k formativní síle vlivu rodiny není

překvapující, že výskyt dobrovolnictví alespoň u jednoho z rodičů má vliv na výskyt dobrovolnictví u mladého jedince. Podle americké studie Youth Helping America (2005) mají z příbuzenských vazeb nejsilnější vliv rodiče a hned poté následuje blízké příbuzenstvo. Čím více dobrovolnických rolových modelů mladý člověk má, tím je větší pravděpodobnost, že bude pravidelným dobrovolníkem. U mladých lidí z rodin, kde alespoň jeden rodič je dobrovolníkem, existuje dvojnásobná pravděpodobnost, že bude sám dobrovolníkem a téměř trojnásobná, že bude vykonávat dobrovolnickou činnost na pravidelné bázi. 64% nedobrovolníků nemá žádného dobrovolníka v rodině, pouze 14% těch, kteří mají oba rodiče i sourozence dobrovolníky uvedlo, že za poslední rok nevykonali žádnou dobrovolnickou činnost. Téměř polovina (47%) té mládeže, jejichž rodiče nebo sourozenci jsou dobrovolníky, jsou sami také pravidelnými dobrovolníky.

Za kombinaci procesuálního modelu dobrovolnictví a modelu rolové identity můžeme pokládat **integrováný model dobrovolnictví** L.A. Pennera (2002). Autor pojímá motivy jedince jako významné antecedenty dobrovolnictví. Zdůrazňuje vliv prvotní pozitivní zkušenosti dobrovolníka s dobrovolnictvím, která se podílí na rozvoji dobrovolnické rolové identity a následné angažovanosti v pomáhající činnosti. V Pennerově modelu zastupují významnou pozici motivy dobrovolníka, dobrovolnická rolová identita a prosociálně orientovaná osobnost. S rysy prosociálně orientované osobnosti souvisí tzv. na druhé orientovaná empatie a ochota pomáhat (Penner et al., 1995). L. A. Penner (2004) uvádí, že nestačí se pouze snažit pochopit „proč“ se jedinec rozhodne provádět dobrovolnickou činnost, ale je nutné přemýšlet také o vlastnostech organizace, pro kterou činnost vykonává, o jejich vnitřních vztazích i proměnách v průběhu času. Podle Pennera (2004) nejsou k dobrovolnictví všichni lidé predisponováni stejně. Přesto, jak některé zahraniční studie potvrzují (např. Michelsen et al., 2002), existuje možnost cíleného rozvoje prosociálního chování u dětí a mládeže. Podle jejich výsledků má posílení občanského zapojení mládeže, zahrnující dobrovolnictví, pozitivní dopady například na menší pravděpodobnost zneužívání návykových látek, na zlepšení postojů vůči starým lidem, zvýšení tolerance k odlišnostem lidí a celkovou soběstačnost mládeže.

3. DOBROVOLNICKÁ MOTIVACE A ROZVOJ DOBROVOLNICTVÍ

Dobrovolnická motivace se vztahuje jak k získání nových dobrovolníků, tak k jejich dlouhodobému udržení. Organizace, které plánují oslovit potenciální dobrovolníky by měly dobře zanalyzovat nabídku aktivit, pro které je chtějí získat. Přístup L. Hustinxové a F. Lammertyna (2003) vycházející z **vlivů modernizace na dobrovolnictví** vybízí k zdůraznění zisků, které tento druh pomáhání přináší dobrovolníkovi (Hustinx, Lammertyn, 2003). Podle těchto autorů rozhodně nestačí „lákat dobrovolníky“ prosbou o pomoc nebo apelem na humanitní cítění. Existuje-li soulad původní motivace dobrovolníka s jeho pocitem uspokojení z konkrétní pomáhající činnosti, zvyšuje se pravděpodobnost dlouhodobějšího setrvání jedince u dobrovolnictví. Je však zapotřebí zdůraznit, že oproti klasickému, starému pojetí dobrovolnictví je tzv. moderní (reflexivní) dobrovolnictví mnohem flexibilnější co se týká druhu činnosti, času i setrvání dobrovolníka u jedné organizace. Novou generaci dobrovolníků charakterizuje zapojení častěji epizodické než pravidelné a dlouhodobé. Směrodatnější je pro ně

zajímavost činností či projektů, než vazba na konkrétní organizaci. Jejich motivace je méně altruistická a více sebestředná. V praxi to pochopitelně neznamená vymizení klasického typu dobrovolníka. Jde spíše o rozšíření spektra, na které by měly být organizace připraveny jak s ohledem na nabídku aktivit, tak s ohledem na schopnost manažersky uchopit a využít tento způsob pomáhání. Například i studenty nehumanitně zaměřených oborů střední školy lze získat pro dobrovolnictví. Předpokládejme, že část z nich je motivována získáním profesních zkušeností, mohou se tedy například nárazově podílet na údržbě počítačů, tvorbě webových stránek neziskové organizace či reklamy a získávání sponzorů.

N. Macduff a M. Merrill (2006) rozvádí v souvislosti s managementem dobrovolnictví **multiparadigmatický model dobrovolnictví** (Macduff et al., 2006) zachycující posuny v dobrovolnických vzorcích odpovídající změnám moderní společnosti. V souvislosti s motivací dobrovolníků vyzdvihují autorky význam identifikace tzv. **dobrovolnického typu**. Rozlišují čtyři typy dobrovolníků 1) **tradiční**, 2) **náhodný**, 3) **podnikavý** a 4) **dobrovolník sociální změny**. Model přibližuje rozdílné motivace a potřeby dobrovolníků v souvislosti se stylem řízení. Například typ náhodného dobrovolníka se zapojuje epizodicky, prosazuje vlastní představy o způsobu pomoci a motivuje ho nedirektivní styl vedení. V kontrastu s tím je vhodnější při komunikaci s dobrovolníkem tradičního typu použít direktivnější formu. Způsob komunikace organizace s dobrovolníky se podílí jak na spokojenosti dobrovolníka, tak na jeho setrvání u činnosti. Je proto podle těchto autorek prospěšné, aby manažer mimo jiné uměl využít v programu různé typy dobrovolníků.

Merrill (2000) poukazuje také na příležitost využití informačních technologií ke sdílení informací vztahujících se k dobrovolnictví, udržování spojení jak mezi dobrovolníky navzájem, tak mezi manažery dobrovolnických organizací i kontaktu přesahujícími hranice jednotlivých států. Podle autorky se nachází před dobrovolnickými organizacemi nová výzva vytvořit příležitosti pro nové „techno-dobrovolníky“ (techno-volunteers), která souvisí s potřebou zapojení dobrovolníků větší diverzity. Součástí tohoto trendu přispívajícího k odstranění bariéry nedostatku času, jako jedné z hlavních překážek pro výkon dobrovolnictví mohou být i internetové databáze dobrovolnictví, e-learningové a DVD vzdělávací moduly, dobrovolnické sociální sítě sloužící ke sdílení zkušeností a posilování dobrovolnické rolové identity ap.

Závěr

Dobrovolnictví v České republice čeká dlouhá cesta vývoje. Součástí této cesty je mimo jiné hledání způsobu, jak navýšit počet dobrovolníků. Zahraniční teoretické přístupy se zaměřují na význam individuální motivace k dobrovolnictví a využití těchto poznatků pro získávání nových dobrovolníků i pro jejich dlouhodobé udržení. Účinné je zdůraznit, co jedinec dobrovolnictvím získává. Výzvou je zvyšování povědomí veřejnosti o významu a hodnotě dobrovolnictví a cílená podpora rozvoje prosociálního chování zejména u mládeže. Motivace k dobrovolnictví a celkový vliv dobrovolnictví na osobnost české mládeže je zatím opomíjená problematika, a proto autoři článku připravují výzkum na toto téma.

Literatura

- BIERHOFF, H. W. *Prosocial behaviour*. New York: Psychology Press, 2002. ISBN 0-86377-774-0.
- CLARY, E. G., SNYDER, M., RIDGE, R. D. et al. *Understanding and assessing the motivations of volunteers: a functional approach*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1998, vol. 74, s. 1516-1530.
- Corporation for National and Community Service. *Building Active Citizens: The role of social institutions in teen volunteering*. Brief 1 In *The Youth Helping America* series. Washington, DC. November, 2005. Dostupné na:
http://www.nationalservice.gov/pdf/05_1130_LSA_YHA_study.pdf
- FINKELSTEIN, M. A., BRANNICK, M. T. *Applying theories of institutional helping to informal volunteering: motives, role identity, and prosocial personality*. *Social Behavior And Personality*, Society for Personality Research, 2007, vol. 35, no. 1, s. 101-114.
- FINKELSTEIN, M. A., PENNER, L. A., BRANNICK, M. T. *Motive, role identity and prosocial personality as predictors of volunteer activity*. *Social Behavior and Personality*, 2005, vol. 33, s. 403-418.
- FRÍČ, P. *The third sector and the policy process in the Czech Republic: The self-limiting consolidation*. In Kendall J. (ed.) *Third Sector European Policy*. London: Edward Elgar Publishing, 2007. (projekt EU TSEP).
- GRIMM, R., jr. et al. *Building active citizens: The role of social institutions in teen volunteering*. Corporation for National and Community Service. Brief 1 In the Youth Helping America series. Washington, DC, 2005.
- GRUBE, J., PILIAVIN, J. A. *Role identity, organizational experiences and volunteer experiences*. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2000, vol.141, s. 752-763.
- HUSTINX, L., LAMMERTYN, F. *Collective and Reflexive Styles of Volunteering: A Sociological Modernization Perspective*. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* , 2003, vol. 14, no. 2, s. 167-187.
- KENDALL, J. et.al. *The Value of Volunteering Publication*. In ESRC/TSEN Public Policy Seminar. 'The Value of Volunteering' Helping to build an inclusive and cohesive society, London, 2009.
- LEE, L., PILIAVIN, J.A., VAUGHN R.A. CALL. *Giving time, money, and blood: Similarities and differences*. *Social Psychology Quarterly*, 1999, vol. 62, no. 3, s. 276-290.
- LOW, N., BUTT, S., PAINE, A.E., SMITH, J.D. *The Helping Out study: A National Survey of volunteering and charitable giving*, the National Centre for Social Research and the Institute for Volunteering Research, 2007.
- MACDUFF, N., MERRILL, M. *The Multi-paradigm model of volunteering. A new way to identify and manage volunteers*. *Volunteer Leadership*, 2006.
- MERRILL, M., SAFRIT, D. *Management implications of contemporary trends in volunteerism in the United States and Canada*, *Voluntary Action*, vol. 3, 2000.
- MICHELSSEN, E., ZAFF, J. F., HAIR, E. C. *Civic engagement programs and youth development: A synthesis*. Washington, DC: Child Trends, 2002.
- OMOTO, A. M., SNYDER, M. *Sustained helping without obligation: Motivation, longevity of service, and perceived attitude change among AIDS volunteers*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1995, vol. 68, no. 4, s. 671-686.

- OMOTO, A. M., SNYDER, M. Influences of psychological sense of community on voluntary helping and prosocial action. In Stürmer, S., Snyder, M. *Psychology of prosocial behavior*, Blackwell Publishing Ltd., 2009, s. 223 - 243.
- PENNER, L.A. *Dispositional and organizational influences on sustained volunteerism: An interactionist perspective*. Journal of Social Issues, 2002, vol. 58, s. 447-467.
- PENNER, L. A. *Volunteerism and social problems: Making things better or worse?* Journal of Social Issues, 2004, vol. 60, no. 3, s. 645-666.
- PENNER, L. A., DOVIDIO, J. F., SCHROEDER, D. A., PILIAVIN, J. A. *Prosocial behavior: Multilevel perspectives*. Annual Review of Psychology, 2005, vol. 56, s. 365-392.
- PENNER, L. A., FINKELSTEIN, M. A. *Dispositional and structural determinants of volunteerism*. Journal of Personality and Social Psychology, 1998, vol. 74, no. 2, s. 525-537.
- PILIAVIN, J.A. *Volunteering across the life span: Doing well by doing good*. In S. Stürmer a M. Snyder. *The psychology of prosocial behaviour*. Blackwell Publishing Ltd., 2009. ISBN 978-1-4051-7880-8.
- rozhodnutí Rady 2010/37/ES ze dne 27. listopadu 2009 o Evropském roku dobrovolných činností na podporu aktivního občanství (2011) 32010D0037/CS
- WILLIAMS, C. C. *Developing a culture of volunteering*. The Journal of Voluntary Sector Research, 2008, vol. 1, no.1, s. 25-44.
- WILSON, J., MUSICK, M. *The effects of volunteering on the volunteer*. Law and Contemporary Problems, 1999, vol. 62, no.4, s. 141-168.

Moc jazyka a jeho vliv na konstrukci profesní identity pomáhajícího pracovníka v oblasti péče o duševní zdraví

Vlasta Janská¹

Abstrakt: Předkládaný text se zaměřuje na jazyk a jeho moc konstruovat realitu, přičemž vychází z konceptu autorek Taylor a White uvedeném v knize “Practicing reflexivity in health and welfare”. Snaží se destabilizovat profesionální rutinu a ideje pokládané za samozřejmé. Cílem textu je přispět k reflexi pomáhajících pracovníků; uvědomění si jak mluví o sobě a jak tím konstruují svou profesní identitu.

Klíčová slova: jazyk, duševní nemoc, pomáhající pracovník, reflexe, sociální konstruktivismus.

The power of language in use of helping workers in context of mental illness and its influence on creation of their professional identity

Abstract: The paper is focused on language and its power in reality construction; it is based on Taylor's and White's concept mentioned in their book called “Practicing reflexivity in health and welfare”. The aim is to destabilize professional routine and ideas taken for granted. The goal of this text is to contribute to practitioners reflection; to make them think of their way of talking about themselves and how does that talking have influence on their professional identity.

Key words: language, mental illness, helping worker, reflection, social constructivism.

Úvod

Pomáhající pracovníci², zejména v oblasti péče o duševní zdraví jsou vystaveni vysokým požadavkům a vysoké míře nejistoty. Taylor a White (2000) zastávají názor, že se pracovníci neubrání určité míře intuice ve své práci a proto aktivně konstruují případy svých klientů, ale i své profese.

Záměr této práce spočívá v analýze dat³ z rozhovorů z hlediska působení a důsledků moci jazyka. Soustředím se tedy na citlivost s jakou pracovníci o své profesi hovoří. Cílem textu je zodpovědět otázku: „Jak pomáhající pracovníci ve vybraných organizacích poskytujících služby lidem s duševním onemocněním zachází s jazykem při popisu své pracovní pozice?“

¹ Mgr. Vlasta Janská, Katedra sociální politiky a sociální práce, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Joštova 10, Brno, 602 00, E-mail: vlasta.janska@email.cz.

² Pojem pomáhající pracovník používám jako zastřešující; pracovní pozice jednotlivých respondentů byla nazývána různě (př. terapeut, asistent, poradce apod.), ačkoli pracovní aktivity odpovídaly sociální práci.

³ V rámci získávání dat pro projekt „Nová sociální rizika na trhu práce a potřeby reformy jejich politické regulace v ČR po vstupu do EU“ jsem v roce 2008 provedla rozhovory se čtrnácti pracovníky ze tří neziskových organizací zaměřujících se na práci s lidmi s duševním onemocněním, respektive s psychózou. Reforma sociální politiky a zavedení individuálních akčních plánů směřuje k individualizaci služeb, která mimo jiné předpokládá vyšší nároky na spolupráci profesionála a klienta.

Nejprve vymezím výchozí originální koncepci reflexivní praxe autorek Carolyn Taylor a Susan White, na jejímž základu provedu rozbor rozhovorů. Pojem pomáhající pracovník se pokusím definovat slovy samotných pracovníků v kontextu organizací, v nichž jsem prováděla dotazování. Závěrem shrnu výsledky mé kvalitativní studie.

„Proces vytváření významů“ dle C. Taylor a S. White jako teoretické východisko

Autorky Taylor a White ve své knize “Practicing reflexivity in health and welfare” zdůrazňují a dokládají způsoby jakými konstruujeme fakta za účelem dosažení určitého efektu v dialogu s druhými. Opírají se o teorii sociálního konstruktivismu¹.

Konstruktivisté věří, že si konstruujeme, tedy aktivně vytváříme realitu, a to prostřednictvím jazyka (na rozdíl např. od pozitivizmu, který se omezuje na fakta a realitu považuje za danou). Jazyk je schopen se stát „objektivním skladištěm ohromného množství nahromaděných významů a zkušeností, které může zachovávat v čase a zprostředkovávat dalším generacím“ (Berger, Luckmann, 1999: 42). Podle Bergera a Luckmanna (1999) svět každodenního života není „jen“ danou realitou, ale je to i svět, který má svůj původ v myšlenkách a činnostech obyčejných členů společnosti, kteří ho svými myšlenkami a činnostmi jako reálný udržují. Naše vlastní zkušenosti jazyk typizuje a umožňuje nám jejich zařazení do kategorií, čímž se svět stává srozumitelnějším, přičemž typizované zkušenosti sdílíme s ostatními lidmi. Tímto procesem se stáváme účastníky na sociální zásobě vědění, která umožňuje „umístění“ jedinců ve společnosti a „zacházení“ s nimi příslušným způsobem. Naše poznání tedy není pouhým zrcadlením, ale vždy interpretací skutečnosti. To, co vnímáme, je ovlivněno kulturními vzorci a je výsledkem interpretace, přičemž reality jsou organizovány a udržovány vyprávěním.

Vydeme-li z předpokladu, že si „svůj svět konstruujeme“, je nasnadě dnes tolik zmiňovaný koncept reflexivní praxe, tedy uvědomování si jak nové poznatky „tvoříme“. Schön (1983) popsal dva základní přístupy vytváření nových poznatků při práci s lidmi

* *reflection-on-action*: nebo-li reflexe po akci

má vést, např. po setkání s klientem, k tvorbě objektivních znalostí, které lze v podobných situacích využívat standardně, stanou se tedy základem pro určité vzorce, které mohou pracovníkovi usnadňovat práci.

* *reflection-in-action*: nebo-li reflexe během akce, umožňuje situační vnímání klienta, pracovník současně vnímá své pocity, včetně nejistoty, a způsob svého myšlení. Podle Schöna sociální pracovník při svém jednání vychází ze svých předem promyšlených úvah, jeho jednání je ovlivněno jeho vnímáním situace, které je determinováno zkušenostmi, hodnotami a poznatky daného pracovníka.

V souladu s Schönem si Fook (2002) všímá, že reflektivita (*reflection-on-action*) zdůrazňuje snahu pracovníků o objektivní přístup k práci s klientem, o snahu potlačit své pocity a o snahu chápat jak věci fungují. Tento přístup vycházející z pozitivismu sám Schön nepovažuje za dostatečný. Fook (2002) proto navrhuje kombinovat ho

¹ Představitelé sociálního konstruktivismu zastávají názor, že nelze přistupovat k realitě neutrálně; člověk v procesu poznávání světa konstruuje a rekonstruuje svou představu o něm a interpretuje si události pod vlivem stanoviska, které zaujímá. Oproti tomuto názoru stojí pozitivismus, který tvrdí, že existuje stabilní, nezávislá realita, kterou můžeme pospat prostřednictvím určitých technik.

s reflection-in-action. Reflexivita¹ se projevuje schopností pracovníka vnímat a hodnotit svůj vliv na praktickou činnost. Propojení obou přístupů může být východiskem pro komplexnější vnímání klienta a jeho životní situace v rámci propojení praktických i teoretických poznatků.

Autorky Taylor a White (2000) poukazují na obtížnou roli pomáhajících pracovníků zejména v oblasti duševního zdraví. Proto, aby tito pracovníci „doložili“, že svou práci dělají správně a zdroje využívají efektivně, je jejich nejistota mírněna množstvím technických, procedurálních a byrokratických aktivit. Diagnostický jazyk, který používají k popisu životní situace klienta často prezentují a vnímají jako nezpochybnitelná fakta o klientovi. Cílem autorek je dokázat, že pracovníci, kteří jsou si „jistí“ svými znalostmi, často své soudy a rozhodnutí o klientech vhodně nereflektují a proto se častěji dopouští chyb. Pracovníci potřebují uznat, že je nejistota, nejednoznačnost a komplexita součástí jejich praxe (Parton, 1998 In Taylor, 2000), neboť v jejich práci často neexistuje špatná nebo dobrá odpověď, převládá nejistota a risk. Payne (2005) nabízí možnost využívat nejistotu kreativně např. tím, že na klienta můžeme nahlížet z více perspektiv a využít dostupné teorie.

I přesto má většina pracovníků potřebu stabilních a nesporných vědomostí. V některých případech je však třeba jiných vědomostí např. sociální pracovník musí z různých výpovědí různých lidí sestavit vlastní koherentní profesionální zprávu o tom, co se zřejmě v klientově životě děje. K tomu potřebuje nejen „stabilní a nesporné“ vědomosti, ale i vlastní „tvorbu vědomostí“ (making knowledge). To, jak pracovník případu porozumí se odvíjí od věrohodnosti, přesvědčování a morálnosti vetkané do prezentovaného příběhu.

Sociální pracovníci konstruují svou profesionální identitu současně i tím jak hovoří o sobě. Posilují ji např. tím, že se prezentují jako experti na danou oblast klientova života, čímž legitimizují svou roli mezi podobnými profesemi. Dynamika různost identit jednotlivých lidí je udržována a transformována organizační kulturou nebo samotnou profesí, což má zpětně vliv na „vědění o případu“ (knowledge making about cases). Allport výše uvedené vyjádřil slovy: „*Chování člověka se odvíjí bezprostředně od jeho pohledu na situaci, před níž je postaven. Svou odpověď světu přizpůsobuje své definici tohoto světa.*“ (Allport, 2004: 240).

¹ Navrátil (2009) rozlišuje následující tři typy reflexivity, přitom vychází z D´Cruz (2007)

- *reflexivita jako tvorba životních projektů* je spjata problematikou pozdně moderní společnosti (Giddens, 2003), která je spojována s nejistotou a s nestabilitou. Pro roli sociálního pracovníka to může znamenat zvýšenou potřebu podpory rozhodování klientů, kteří nemusí mít dostatek zdrojů a dovedností k budování si vlastního životního plánu a tím se dostávat do obtížných životních situací.
- *reflexivita jako kritika poznání* je nástrojem kritického hodnocení profesní praxe, kdy si všímáme jak se tvoří poznatky a jakou roli v této tvorbě hrají mocenské vlivy. Pozornost obrací i na osobu výzkumníka, který má různé předpoklady, jež mohou být sociálně konstruovány. Navrátil (2009:84) vzhledem k sociální práci uvádí: „Reflexivita je zde formulována jako způsob, kterým lze zpochybnit samozřejmé představy, kulturní artefakty a formy myšlení, které tvoří zázemí praxe sociálního pracovníka.“

reflexivita jako emoční introspekce dnes zahrnuje uvědomování si vlastních emocí pracovníka, jeho vztahu ke klientovi. Tato témata byla dříve (Thompson, 2008) zavrhována a preferovala se technická stránka intervence, zvládání emocí a snaha o objektivitu. Přitom Repper (2002) vztah mezi člověkem se schizofrenií a profesionálem považuje za základ úspěchu jakékoli psychosociální intervence.

Metodika výzkumu

Walter Lorenz (2004:145) v úvodu svého článku píše: „Sociální práce měla vždy nesnadný vztah k výzkumu.“ Východiskem se jeví výzkum v sociální práci provádět jako reflexivní proces, tedy propojit teorii s praxí.

Uvedu zde příklady z polostrukturovaných rozhovorů se 14-ti pracovníky ze tří neziskových organizací, které poskytují služby lidem s duševním onemocněním, přičemž tři z těchto pracovníků mají sami zkušenost s duševním onemocněním. Odpovědi jsem si zapisovala formou poznámek, mohlo zde tedy dojít ke zkreslení, proto jsem se rozhodla využít v tomto textu jeden skupinový rozhovor, v němž jsme se zamýšleli nad výsledky a interpretacemi z rozhovorů v jedné z organizací a tento rozhovor už byl nahráván na diktafon. Na základě odpovědí pracovníků zkusím demonstrovat jak podle mne pomáhající pracovníci konstruují svou profesní identitu. Považuji za důležité podotknout, že jsem se zaměřovala na problémy spjaté s vykonáváním profese sociálního pracovníka, a proto může text vyznívat jak řekla jedna z respondentek: *„...je to všechno orientovaný jakoby negativně...moc nezaznává...co je na tom pozitivní... když bych si tohle přečetla a nic bych o tom nevěděla, tak bych si řekla, no sakra, sem tedy nechci.“*

Konstrukce profesionální identity pomáhajícího pracovníka

V této kapitole, po zmínění vlivu cílové skupiny na formování profesionální identity, uvedu ukázkou ze skupinového rozhovoru, která demonstrová rozdíl mezi kategorií nezpochybnovanou a flexibilní; poté následují oblasti, které jsem identifikovala jako důležité v kontextu konstrukce profesionální identity pomáhajících pracovníků.

Jsem přesvědčená, že na pracovníkovu profesionální identitu má vliv i to s jakými klienty pracuje a jak své klienty vnímá. Z rozhovorů v konkrétních organizacích se domnívám, že pracovníci používají psychiatrické diagnózy normativně. Nezpochybňují diagnózu a její projevy, jako by nevnímaly proces stanovení diagnózy, kdy i lékař musí volit mezi více variantami a „vměstnat“ konkrétního člověka do určité kategorie, tedy diagnózy. Většinou nepřipouští, že by se člověk mohl vyléčit, pracují s diagnózou jakoby ji měl člověk na celý život, čímž zpochybňují podle mého názoru i své možnosti a úspěchy v práci s těmito lidmi. Jedna pracovnice se odvolávala na vědecky dokázaná fakta, její přesvědčení lze relativizovat jedním z východisek teorie sociálního konstruktivismu, které praví: objektivita světa institucí je objektivitou, kterou vytvořil a vymyslel člověk, ačkoli se může jevit jako velice přesvědčivá. Instituce disponují věděním, které definuje, řídí a předurčuje chování a vytváří role. Toto vědění je souborem obecně platných pravd o realitě, přičemž radikální vybočení z institucionalizovaného řádu může být označeno jako morální poklesek, duševní choroba nebo prostá nevědomost. *„To, co je ve společnosti považováno za dané vědění, se stává totožné s tím, co je poznatelné, či v každém případě poskytuje rámec, v němž všechno dosud nepoznané bude poznáno v budoucnosti.“* (Berger, Luckmann, 1999: 68–69.)

Reflexivita spočívá ve snaze popsat a reprezentovat jakým procesem bylo popisu případu dosaženo (Fox, 1999 In Taylor, 2000). Chce-li být pracovník ve své praxi reflexivní, klade si na příklad otázku: Jaký vliv má biologická psychiatrie na mé

smýšlení o duševních nemocech a jejich léčbě? Jak praxí tvoříme vztah mezi klientem a pracovníkem? Jaký to má vliv na koncept klientových potřeb? (Taylor, 2000).

Během skupinového rozhovoru jsme diskutovali o kategorizaci klientů, na následující ukázce se, podle mého názoru, jasně ukazuje míra schopnosti reflexe v závislosti na tom, jak pracovnice jednotlivé „škatulky“ vnímají:

R1 *„no pokud zařadím někoho jako, introverta ani ne, ale pokud ho vezmu jako extroverta a on mi povídá třeba že má spoustu přátel, že chodí se bavit a všechno, já si to neověřím a při pozdějším kontaktu zjistím, že to tak vůbec není, tak to může tomu člověku i ublížit, ale ublížit jako tím způsobem, že už jsem s ním za tu domu mohla pracovat na něčem úplně jiným, úplně jinak, jiným způsobem, takže tak to vnímám já“*

R2 *„maminčin mazánek, třeba někteří chodí s maminkou na první schůzky a tak...člověk si řekne: můžu říct (mumlá) to je jasný, ten není schopný si udělat nic sám a už k němu třeba tak přistupuji a můžu o tom informovat třeba ostatní a ten člověk pak jako nemá šanci se projevit, protože už je ubíjený otázkami nebo směřován někam kam vůbec nemá, to jsou takový ty podle mě chybný, ale takový ty co se týče léků a diagnózy, to je něco hmatatelného čeho se může člověk chytanou jakože paranoidní schizofrenie má ty a ty příznaky, jasný tohle může být společný, tenhle lék způsobuje to a to, tak jasný, že když ho bere tak asi je pravděpodobný, že ty podobnosti bude mít, je tam ta pravděpodobnost a je to hmatatelný, že to tak může být, kdežto tady u toho...to už je strašně o těch představách, není to ničím podložený na základě nějakých skutečností..to si myslím, že je to škatulkování omezující, chybný“*

Následující oblasti vyplynuly jako důležité při formování profesionální identity dotazovaných pomáhajících pracovníků.

- **nižší statut než má lékař**

Sociální pracovníci, kteří se účastnili mého šetření, podle mého názoru, většinou udržují v profesní hierarchii lékaře nad sebou. Odvozují to z následujících výpovědí: *„...v nejkrajnějším případě předstírám, třeba když mluvím s psychiatry, držím si dekor, nemůžu s nimi mluvit jako s lidičkami tady. S psychiatrem mluvím hodně jako profesionál, používám cizí slova, aby si nemysleli, že jsem jejich pacient.“* Z tohoto výroku lze usuzovat i na to, že pracovnice vnímá klienty jako méněcenné, protože se s nimi nechce ztotožnit a záleží jí na tom, aby nebyla jako oni. Jiná pracovnice na klientovi pozoruje, že má rozšířené zorničky, nereagující mimiku, z toho usuzuje, že je klient *„pod medikamentama..přišel z léčebny..je ted' třeba krátce po atace.“* Svou domněnku si ověří z dokumentace a potvrzení ambulantního psychiatra. Další pracovnice uvádí příklad, kdy ji spolupráce s psychiatrem nebyla nápomocná, zdá se, že nenaplnil její očekávání, že ví více než ona sama: Klient *„jde za psychiatrem, ...ať ti poradí, ale psychiatr napíše do zprávy to, cos věděla nebo mu řekla, z toho mám pocit bezmoci.“*

Na druhou stranu někteří vnímají svou pracovní pozici jako prestižní (domnívám se, že to může mít i souvislost s názvem pracovní pozice – asistent, sociální pracovník, pracovní terapeut): *„...proč tu práci dělám? Je příjemné být s lidma.. svoboda, možnost si věci řídit, ..víc přirozenosti, ...sepětí s přírodou, ..je to o vztazích, hodnotách, o prestiži, pracovní terapeut versus prodávání CD, ...člověk se do toho vyprofiloval, ...pocit, že to umím.“* Naopak jiná pracovnice vnímá vystudovaného sociálního

pracovníka pejorativně, jako stroj: „...když s nimi (klienty) budu mluvit jako stroj, nebo-li robot, nebo-li sociální pracovnice, nebyla by ta důvěra, například „Je vám dobře? Jste unavený? Chápu jak vám je, běžte si odpočinout“ – to je strojové, neví jak tomu člověku je. Nejsem naučený sociální pracovník, který vystudoval nějakou školu, snažím se to dělat přirozeně: „Jak se cítíte, jste v pohodě?“ kdyby řekl, že ne, tak řeknu běžte dom, do duchen a odpočívajte... mluvím tak, jak mi huba narostla, cítím, že ke mně mají důvěru“

- **vysoké nároky na pracovníka, vyhoření**

U všech pracovníků se objevilo téma nejistota. Někdo ji vnímal z hlediska nejasnosti pracovní pozice, nejistoty financování, vysoké fluktuace pracovníků či legislativy. Další oblast nejistoty se zaměřovala na práci s klientem: „klient mi řekne, že má doma problém, ale já to na nich nepozoruji“, „...musím vycítit, že člověk řekne, že je v pohodě, přitom není.“, „Sociální práce...je prostě o tom, co je ten člověk schopen zvládnout sám.“, „Někdy je člověk zoufalý, že pomoci nechťejí. někteří sociální pracovníci chtějí pomoci více, než daná osoba chce – ne všem lze pomoci, někdo pomoc odmítá, spásitelský syndrom – bojí se přijmout život takový jaký je, proto vyhoří.“, „...neschopnost říkat ne, nenastavení si hranic“, „... špatný systém odpočinku, ..příběhy lidí, ..není vidět, že by se to nějak hýbalo“. Některí zmínili finanční ohodnocení jako nemotivující a administrativní zátěž jako ubírající prostor pro přímou práci s klientem.

- **pracovní pozice spjatá s mocí**

Pracovníci si většinou uvědomují a hovoří o moci, kterou ze své pozice mají, někteří v tomto ohledu vnímají klienta jako pasivního: „...jedna sociálka může ..život zkazit, druhá udělat hezčí,.. každý případ by se mohl v některých věcech vyvíjet jinak, ...člověk nemůže mít pocit, že všechno spasí, ale měla jsem pocit, že někteří pro to nedělají všechno...Někdy přijde stav, kdy nechci rozhodovat někomu o životě“, „snažím se je tlačit tam, kam já chci, tak, aby si mysleli, že si to tak sami přejí.... pochopí, že život, který vede je zahozený, pochopí, že s tím chce něco dělat, ale neví, že jsem mu to podsunula.“ Na druhou stranu: „vlastní zkušenost s psychickými potížemi mi dává daleko větší empatii, ..že věřím tomu, co mi ten klient povídá, protože bych dřív tomu tolik nevěřil ..tak jako ti zdraví, ..budu dávat větší váhu jeho potížím a problémům, což je dáno zkušeností, že ty problémy existují, s tím souvisí, že budu více trpělivý, ..budu tomu klientovi dávat čas, který bych mu dřívě nemohl věnovat.“

Někdo vnímá i moc klienta: „...někteří využívají nemoc jako zbraň.“, „...jsou manipulativní, zkouší, kde máš hranice.“

- **víc než jen povolání, jsou důležité vztahy a důvěra**

„...je to práce, kterou musíš žít, jinak nevydržíš“, „... díky práci tady mám vyšší sebevědomí“, „... [klienti] ..berou mě takovou jaká jsem.“, „... [někteří spolupracovníci] „nechtěli dělat nic navíc, pak nemají chodit pracovat do sociálních služeb, musí být zainteresovaný, nese to vztahovou rovinu, ti lidé [klienti] to poznají.“ Jak jsem uvedla dřívě v textu, vzájemnou důvěru mezi pracovníkem a klientem, považuje naprostá většina dotazovaných za stěžejní.

Závěr

Cílem předloženého textu bylo zodpovědět otázku „Jak pomáhající pracovníci ve vybraných organizacích poskytujících služby lidem s duševním onemocněním zachází s jazykem při popisu své pracovní pozice?“ Pracovníci podle mého mínění zachází

s informacemi od psychiatra příliš normativně, považují je za dané, což se odráží i v chápání své profese jako „méně významné“ oproti lékaři. Na druhé straně svou profesi někteří vnímají jako prestižní a prominentní, zejména, co se týká nároků a osobního nasazení. S mocí, kterou s sebou profese přináší nakládají různě, někteří své moci zneužívají v rámci „expertního postoje“ pro dobro klienta, neboť mají pocit, že vědí, co klient potřebuje. Z výpovědí mám dojem, že většina pracovníků považuje své klienty za chronicky nemocné, nevěří v jejich úplné vyléčení a proto může mít na klienty i menší nároky, nižší očekávání např. ve smyslu smíření se s nemocí, setrvávání v chráněné dílně apod. Jejich nejistota v práci, vysoké nároky a pracovní nasazení může být konstruktivně zpracovávána v rámci supervizí a prostřednictvím reflexivní praxe. Reflexivní praxe otevírá možnosti větší nejistoty, nejednoznačnosti a komplexnosti světa, nemůžeme však eliminovat nejistotu prostým odmítáním její existence. Je to něco, s čím se je třeba v praxi konfrontovat. Nelze se vyhnout tvorbě „vědění o klientech“, ale v dobré praxi je nezbytné jim lépe porozumět (Taylor, 2000). V tomto ohledu, usuzuji z vysoké míry nejistoty, o níž pracovníci hovořili a z ukázky ze skupinového rozhovoru, lze předpokládat, že pracovníci svou práci reflektují. Přesto v zásadě platí upozornění Taylor a White (2000) o tom, že ne všechno „vědění o případu“ pracovníci nepovažují za nezpochybnitelné.

Za nejvýznamnější limit mého výzkumu považuji své vlastní typizace a očekávání, které vystihuje věta: většinou vidíme to, co vidět chceme (Gilbert, 1984 InTaylor, 2000).

Zdroje:

- ALLPORT, G. W. **O povaze předsudků**. Praha: Prostor, 2004.
- BERGER, P.I., LUCKMANN, T. **Sociální konstrukce reality: Pojednání sociologii vědění**. Praha: CDK, 1999.
- D'CRUZ, H., GILLINGHAM, P., MELENDEZ, S. **Reflexivity, its Meanings and Relevance for Social Work: A Critical Review of the Literature**. Br J Soc Work, 2007, roč. 37, č.1, s.73-90.
- DISMAN, M. **Jak se vyrábí sociologická znalost**. Praha: Karolinum, 2000.
- FOOK, J. **Social Work: critical theory and practice**. London: Sage, 2002.
- GIDDENS, A. **Důsledky modernity**. Praha: SLON, 2003.
- HARTL, P. **Stručný psychologický slovník**. Praha: Portál, 2004.
- JANÍK, A. **Veřejnost a duševně nemocný**. Praha: Avicenum, 1987.
- KNOTT, CH., SCRAGG, T. **Reflective Practice in Social Work**. Learning Matters Ltd., 2007.
- LORENZ, W. **Research as an Element in Social Work's Ongoing Search for Identity**. In: LOVELOCK, R., LYONS, K., POWEL, J.: **Reflecting on Social Work – Discipline and Profession**, Ashgate, Aldershot – Burlington 2004, pp. 145–162.
- NAVRÁTIL, P. **Reflexivní využití teorie v procesu posouzení. Problémy posouzení životní situace v pozdně moderní době**. Habilitační práce. Brno: MU FSS, 2009.
- PAYNE, M. **The Origins of Social Work: Continuity and Change**. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2005.

REPPER, J. **The helping relationship.** In HARRIS, N., WILLIAMS, S., BRADSHAW, T. **Psychosocial Interventions for People with Schizophrenia: A Practical Guide for Mental Health Workers.** Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002.

SCHÖN, D.A. **The Reflective Practitioner: How Professionals Think In Action.** London: Temple Smith, 1983.

TAYLOR, C., WHITE, S. **Practicing reflexivity in health and welfare: making knowledge.** Buckingham, Philadelphia: Open University Press, 2000.

THOMPSON, S. THOMPSON, N. **The Critically Reflective Practitioner.** New York: Palgrave Macmillan, 2008.

Riziká sociálnej práce s užívateľmi a užívateľkami drog

Lenka Vavrinčíková¹

Abstrakt: Príspevok identifikuje špecifickú užívateľov a užívateľiek drog ako cieľovej skupiny sociálnej práce a v tomto zmysle vymedzuje kompetencie sociálnych pracovníčok a pracovníkov v tzv. drogových službách na kontinuu prevencia – liečba – resocializácia. Autorka analyzuje kompetencie sociálnych pracovníkov a pracovníčok v odborných tímoch pri práci s aktívnymi užívateľmi a užívateľkami drog a identifikuje vybrané riziká. V príspevku autorka predstavuje Projekt evalvácie uplatňovania vybraných drogových paragrafov Trestného zákona v SR (pad.sk).

Kľúčové slová: sociálna práca, užívatelia drog, problémoví užívatelia drog, prevencia, liečba, resocializácia, harm reduction, pad.sk

Abstract: The contribution will aim at applying harm reduction approach in work with active drug users and his application in Slovak context and social work at continuum prevention – therapy – therapeutically communities. It presents it as a broader concept of social work and as a part of preparation of social workers. It will inform about PEDA - Project to evaluate selected drug articles of the Slovak Penal Code (pad.sk).

Key words: social work, users of illegal drugs, problem drug users, prevention, therapy, therapeutically community, harm reduction, pad.sk

Úvod

Užívanie legálnych a nelegálnych drog je súčasťou života každej spoločnosti. Droga samotná pritom nepredstavuje problém pre spoločnosť. Problémom sa stáva až vtedy, keď sa jej užívanie stane nežiaducim spoločenským javom, s konkrétnymi negatívnymi dôsledkami na jednotlivca, rodinu a komunitu. Sociálni pracovníci a pracovníčky sú vo svojej praxi konfrontovaní s klientmi/klientkami, ktorí/ktoré sú ovplyvnení užívaním drog. Na to, aby pochopili a efektívne reagovali na potreby tejto špecifickej cieľovej skupiny, nevyučovali ich z oficiálneho systému sociálnych služieb a vôbec z dominantnej spoločenskej štruktúry, boli schopní poskytovať adekvátne profesionálne služby, je žiaduce o drogách, ich užívaní a heterogénnej komunite užívateľov drog otvorene hovoriť, venovať sa danej problematike vo vzdelávaní sociálnych pracovníkov/pracovníčok a tak zvyšovať ich kompetencie v oblasti tzv. drogových služieb.

¹ PhDr. Lenka Vavrinčíková, PhD., Katedra sociálnej práce, Pedagogická fakulta, Univerzita Mateja Bela Ružová 13, 974 11 Banská Bystrica, +421-048-4464 783, lvavrincikova@pdf.umb.sk

1 Riziká sociálnej práce s užívateľmi a užívateľkami drog

1.1 Vymedzenie cieľovej skupiny

Cieľovou skupinou sociálnej práce sú užívatelia drog a nie len ľudia drogovovo závislí (s medicínskou diagnózou podľa kritérií WHO). Nesprávne vymedzenie cieľovej skupiny a nejasné identifikovanie klientov/klientok sociálnej práce považujeme za rizikové.

Sociálna práca vytvára programy a ponuku služieb pre užívateľov legálnych a nelegálnych drog (UD), ktorí nevykazujú známky problémového užívania, ako aj pre tzv. problémových užívateľov drog. Európske monitorovacie centrum pre drogy a drogové závislosti charakterizuje problémové užívanie drog (problem drug use, PDU) ako: „dlhotrvajúce injekčné užívanie drog, pravidelné užívanie opiátov, kokaínu alebo amfetamínov.“ (Výročná správa EMCDDA, 2005) Za problémového užívateľa drog potom môžeme považovať jedinca, ktorý dlhodobo injekčne užíva drogy, prípadne pravidelne užíva opiáty, kokaín alebo amfetamín (v našich podmienkach metamfetamín = pervitín). Problémové užívanie drog na rozdiel od užívania drog nesie v sebe zvýšené riziko zdravotných, sociálnych a trestno-právnych následkov.

1.2 Neznalosť drogovej scény

Neznalosť drogovej scény podporuje „mýtizáciu“ danej oblasti služieb. Systém služieb pre užívateľov a užívateľky drog ovplyvňuje národná stratégia drogovej politiky¹ a postoj, názory verejnosti na odberateľov, cieľovú skupinu služieb. Zdrojom relevantných informácií pre aktérov drogovej problematiky, pomáhajúce profesie vrátane sociálnej práce je výskum v tejto oblasti, monitoring drogovej problematiky, hodnotenie drogových služieb a ich legislatívneho rámca. Evalvácia zmien a implementácia drogových politík, pre ktoré vytvára právny rámec drogová legislatíva, sú rovnako jednou z priorít Európskeho akčného plánu proti drogám na roky 2009 - 2012. V tejto súvislosti dávame do pozornosti výskum „Projekt evalvácie uplatňovania vybraných drogových paragrafov Trestného zákona SR“, ktorý v rokoch 2006 až 2009 realizoval výskumný tím zastrešený Nadáciou otvorenej spoločnosti – Open Society Foundation, v spolupráci s Katedrou sociálnej práce Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica, Národným monitorovacím centrom pre drogy, Katedrou psychológie Univerzity Palackého v Olomouci a Ústavom verejnej politiky pri Fakulte Ekonomických a sociálnych vied Univerzity Komenského v Bratislave (Hičárová, T. - Kiššová, L. - Očenášová, Z.- Miklíková, S. et.al., 2010). Výskumný projekt bol zameraný na pôsobnosť uplatňovania paragrafov § 171 (prechovávanie drog pre vlastnú potrebu) a § 172 ods. 1, písm. d) (akékoľvek prechovávanie drog), a rovnako skúmal aj trendy v oblasti užívania drog a dosah trestov ukladaných za prechovávanie drog. Tvorili ho tri organizačne samostatné subštúdie. Subštúdia 1 bola zameraná na realizáciu, analýzu a interpretáciu semištruktúrovaných rozhovorov s príslušníkmi poriadkovej polície, vyšetrovateľmi, prokurátormi, sudcami, advokátmi. Zároveň boli v tejto subštúdii analyzované súdne spisy. Subštúdia S2 (na ktorej participovala autorka príspevku) bola zameraná na realizáciu, analýzu a interpretáciu semištruktúrovaných

¹ Aktuálne Národný program boja proti drogám na roky 2009-2012, z 18.6.2009, dostupné na: www.infodrogy.sk

rozhovorov s problémovými užívateľmi drog a užívateľmi, ktorí nevykazujú známky problémového užívania podľa definície EMCDDA a súdnymi znalcami, doplnkové zúčastnené pozorovanie, ako aj na realizáciu, analýzu a interpretáciu fókusových skupín so zástupcami liečebných a pomáhajúcich profesií (39 participantov v 7 fókusových skupinách, vrátane sociálnych pracovníkov). Subštúdia 3 pracovala s kvantitatívnymi dátami z rôznych zdrojov, popisujúcich jednotlivé hľadiska drogového problému, analyzovala výsledky prieskumov a štatistík zachytávajúcich drogovú problematiku na Slovensku. Za výhodu realizovaného výskumu považujeme hlbšie skúmanie kontextuálnych faktov a akceptovanie užívateľov nelegálnych drog ako kľúčových informátorov. Užívateľia a užívateľky drog sú súčasťou drogovej scény, určujú jej charakter a majú jedinečné informácie a skúsenosti (Miklíková, S., Grešová, M., Hičárová, T., 2008). Doteraz v slovenských podmienkach absentoval takto koncipovaný výskum, ktorý by primárne získaval informácie o drogovej scéne z priamych zdrojov (komunita aktívnych užívateľov/užívateľiek nelegálnych drog) a nebol by sýtený sprostredkovanými informáciami od orgánov činných v trestnom konaní a špecialistov liečebných a pomáhajúcich profesií. Z perspektívy užívateľov drog sme tak získali realistickejší obraz drogovej scény v SR, popísali aktuálnu situáciu v oblasti vzorcov užívania nelegálnych drog.

1.3 Atomizácia služieb v drogovej oblasti

Služby v drogovej oblasti je možné vymedzovať na kontinuu prevencia – liečba – resocializácia. Sociálna práca sa v danom kontexte vykonáva ako špecializovaná odborná činnosť, realizovaná profesionálmi vo forme zdravotných služieb, sociálnych služieb a opatrení sociálno-právnej ochrany a sociálnej kurately. Sociálni pracovníci a sociálne pracovníčky odborne pracujú s populáciou v norme, realizujú aktivity primárnej prevencie ale môžu ako špecialisti poskytovať kvalifikované služby v oblasti práce s rizikovou populáciou, ako aj služby na znižovanie škôd spojené s užívaním drog, resp. nízkoprahové služby včasnej intervencie (Kalina, K. a kol., 2009, s. 99).

1.3.1 Prevencia užívania drog z pohľadu sociálnej práce

Väčšina ľudí (60-65 % populácie) sa správa voči droge normálne, o jej užívaní či neužívaní rozhodne vplyv spoločnosti, spoločenských noriem. Pre časť populácie (8 - 10 %) je droga skôr prítlačivá ako odpudzujúca a teda prirodzene s ňou experimentujú a môžu sa vystavovať rizikám, existujú však aj ľudia (0,5 - 5 % z celkovej populácie), ktorí budú drogu užívať zdravia a život ohrozujúcim spôsobom a naopak ľudia (5 - 15 % populácie), ktorí drogu odmietajú, pozitívne vzory z komunity (Vavrinčiková, L., 2007, s. 133).

Sociálna práca preventívna sa orientuje na celú populáciu, v primárnej rovine prevencie najmä na deti a mládež (sociálna práca v škole¹, koordinovanie preventívnych aktivít, peer programy). Ak vychádzame z vymedzenia preventívnej sociálnej práce, môžeme sociálnu prevenciu považovať za najvyšší princíp sociálnej práce. V procese preventívnej sociálnej práce sa jej aktivitami odstraňujú predpoklady, tendencie, skutočnosti, ktoré by mohli spôsobiť alebo vyvolať vznik spoločensky nežiaducich

¹ Príklady dobrej praxe: napr. <http://zsamtt.edupage.org/text4/>, ZŠ Nová Dubnica, ZŠ Považská Bystrica

sociálních javov. Preventívne programy by mali sprostredkovať objektívne, dôveryhodné informácie, mali by byť obsahovo prispôsobené charakteristikám cieľovej skupiny, využívať rovesnícky princíp a objektívne materiály založené na vedeckých poznatkoch. To je v súlade so základnou osnovou primárnej prevencie, ktorá sa označuje ako tzv. KAB model (knowledge, attitudes, behavior), teda vedomosti, postoje a správanie. V rovine vedomostí by ťažiskom programov, ktoré realizujú sociálni pracovníci/pracovníčky – preventisti/preventisti, mali byť objektívne a ucelené informácie o jednotlivých drogách, vychádzajúce zo základného predpokladu, že na základe komplexných a kvalitných informácií má človek, bez ohľadu na svoj vek šancu zodpovedne sa rozhodnúť. Je potrebné vyhýbať sa jednostrannému zdôrazňovaniu negatívnych, varovných informácií, neúčinne zastrášovať. Rovinu postojov vymedzujú aktivity zamerané na vytváranie, resp. zmenu postojov k vlastnému zdraviu, životu, k ľuďom, k drogám. Tretiu rovinu, ovplyvňovanie konatívnej zložky osobnosti, predstavuje konkrétny nácvik životných zručností s cieľom vedieť si vybrať lepšie možnosti ako návykové látky. Účinná primárna prevencia by mala ovplyvňovať správanie ľudí v zmysle podpory zdravia. Sekundárna prevencia užívania drog a drogovej závislosti sa v rámci kompetencií sociálnej práce realizuje na Úrade práce, sociálnych vecí a rodiny – oddelení sociálnej prevencie a sociálno-právnej ochrany a kurately (sociálni kurátori pre deti a mládež, sociálni kurátori pre dospelých) a sociálni pracovníci/pracovníčky ako preventisti/preventistky pôsobia aj v Centrách pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie. Terciárnu prevenciu môžeme vymedziť v rozsahu resocializácie (terapeutických komunit) a terénnej sociálnej práce v zmysle znižovania škôd spojených s užívaním drog (harm reduction). Harm reduction zaraďujeme medzi prístupy sekundárnej a terciárnej prevencie, kde má svoje miesto jasne stanovené. V oblasti sekundárnej prevencie sa zameriava na priamu prácu s rizikovými skupinami a jednotlivcami (napr. mapovanie terénu a vylúčených komunit, vyhľadávanie, sprevádzanie, kontaktovanie užívateľov a užívateľiek drog). V oblasti terciárnej prevencie sa zameriava primárne na znižovanie zdravotných a sociálnych rizík formou programov výmeny ihliel a striekačiek, nízkoprahových kontaktných centier, programov včasného varovania a pod.

1.3.2 Liečba drogových závislostí z pohľadu sociálnej práce

Liečbou drogových závislostí v SR sa zaoberá sieť špecializovaných medicínskych zariadení: Centrá pre liečbu drogových závislostí (CPLDZ), protialkoholické ambulancie a oddelenia, psychiatrické oddelenia vo všeobecných nemocniciach. Liečba závislostí je v našich podmienkach dobrovoľná, hradená zo zdravotného poistenia. Výnimku tvoria ťažké a život ohrozujúce komplikácie závislosti (napr. alkoholické delírium, toxické psychózy) a súdom nariadená liečba, tzv. ochranná liečba u páchatel'ov tzv. drogových trestných činov. Liečba drogových závislostí v zásade prebieha v dvoch základných formách: ambulatnej a stacionárnej (hospitalizačná, lôžková, režimová liečba). Podľa Okruhlicu (1998) vzhľadom na komplexnosť a vzájomné prepojenie rôznych modalít liečby v CPLDZ je ťažké kompletne oddeliť aj také – inak zreteľné postupy ako ambulatná a lôžková liečba, zvyčajne na seba nadväzujú a dopĺňajú sa. Ambulatná forma liečby je fázou ujasňovania si motívov k liečbe zo strany klienta/klientky, s cieľom jasného rozhodnutia a postoja k liečbe. Základná starostlivosť, ktorá je v tomto čase pacientovi/klientovi poskytovaná

pozostáva z individuálnych návštev lekára/psychiatra viackrát do týždňa a je spravidla spojená s predpisom liekov (substitučná terapia). Úlohou sociálnej práce v motivačnej fáze je dominantne poskytovať informácie, podporiť zodpovedné a racionálne rozhodnutie klienta/klientky, či pokračovať alebo prestať s užívaním drog. Deje sa to najčastejšie v priebehu skupinových didaktoterapeutických sedení. Lôžková forma liečby drogových závislostí sa zvyčajne člení na 3 fázy: detoxifikácia, fáza adaptácie na stav bez drogy (s dominantnou psychoterapeutickou zložkou) a fáza prípravy na prechod a adaptáciu na domáce prostredie (so zvýraznenou socioterapeutickou zložkou) (www.cpldz-bb.sk). Režim väčšiny lôžkových programov je založený na direktívnosti zo strany vedenia psychoterapeutmi a na terapeuticko – komunitnom systéme. Tím v rezidenčných programoch liečby zodpovedá charakteru zdravotníckych zariadení. To znamená, že je zložený prevažne z lekárov, zdravotných sestier a klinických psychológov. Prípadne je doplnený o psychoterapeutov. Aj sociálni pracovníci/pracovníčky v tíme majú kompetencie v oblasti pracovnej terapie, arteterapie a pod.

1.3.3 Resocializácia z pohľadu sociálnej práce

V systéme liečby drogových závislostí je možné identifikovať určitú logickú postupnosť, liečba a doliečovanie drogovito závislých osôb (užívateľov a užívateľiek drog) zahŕňa terapeutickú a následne postterapeutickú starostlivosť. Od detoxikácie (vytriezvenia), cez detoxifikáciu (vyčistenie organizmu od drogy), liečbu, resocializáciu až po celoživotné doliečovanie (svojpomocné skupiny AA a AN). Sociálna práca s užívateľmi a užívateľkami drog je tradične legislatívne a inštitucionálne vymedzená práve v oblasti resocializácie drogovito závislých osôb, ktorú aktuálne na Slovensku upravuje Zákon NR SR 305/2005 Z. z. o sociálno-právnej ochrane detí a sociálnej kuratele, v platnom znení. Medzi zariadenia sociálno-právnej ochrany a kurately patrí špecializované zariadenie resocializačné stredisko pre drogovito závislých a inak závislých (§ 63). Podľa obsahu a cieľa resocializačného procesu sa resocializácia vykonáva podobne ako liečba ambulantnou alebo pobytovou (rezidenčnou) formou. Ambulantná resocializácia má charakter poradenskej činnosti, alebo krízovej intervencie. Je prvou ponukou inštitucionálnej pomoci užívateľom a užívateľkám drog (v hierarchii služieb nasleduje po vyhľadání klienta a terénnej sociálnej práci s ním). V tomto zmysle sa zameriava na intenzívnu poradenskú, sociálnu, psychologickú, rehabilitačnú a podpornú starostlivosť. Dôraz kladie najmä na udržanie motivácie k liečbe/abstinencii, nerieši však súvisiace problémy klienta a tým je napr. otázka bývania, stravovania a zaopatrenia po ukončenej odvykacej liečbe DZ. Rezidenčná resocializácia nasleduje zvyčajne po absolvovaní odvykacej liečby a realizuje sa ako doliečovanie pobytovou formou. Ide o proces postupnej integrácie bývalého užívateľa/užívateľky drog do jeho/jej bežného života bez drog. Predstavuje systém terapeutických aktivít, ktoré sú súčasťou sociálnej rehabilitácie klienta/klientky. Môžeme hovoriť o procese readaptácie na postupne sa meniace životné podmienky. Programovo je orientovaná na zmenu spôsobu myslenia, konania a životného štýlu klienta/klientky a na tréning v sociálnych zručnostiach, osvojovanie si morálnych a etických noriem, nácvik samostatného života a života v skupine a pre skupinu. Resocializácia v slovenských podmienkach je časovo vymedzená, trvá zvyčajne 12 až 18 mesiacov.

Tzv. drogové služby charakterizuje spolupráca multidisciplinárnych tímov, ktoré zahŕňajú profesie ako lekár-psihiater (adiktológ), klinický psychológ, sociálny pracovník, liečebný pedagóg, špeciálny pedagóg a iní špecializovaní terapeuti (absolventi vysokých škôl bakalárskeho typu humanitného zamerania a dlhodobých výcvikových kurzov - ergoterapeuti, arteterapeuti a pod.). Tím pomáhajúcich profesií funkčne dopĺňajú laickí terapeuti (dlhoročne abstinujúci užívatelia drog), ktorí aktívne pracujú najmä v terapeutických komunitách. Sociálni pracovníci a sociálne pracovníčky sú integrovanou súčasťou odborných tímov, to dnes už nik nespochybňuje. Problematické sa javí vymedzenie kompetencií jednotlivých pomáhajúcich profesií.

V zhode s M. Miovským považujeme za podstatné komplexne využívať pole možností sociálnej práce: „...sebelepšia psychoterapeutická intervencia nie je k ničomu, ak sa nebudeme zaujímať o to, či klientovi súčasne nehnisajú pod kožou žily, alebo sa nenachádza v pokročilom štádiu rozvoja infekcie. A podobne je tak na tom sociálna práca, ktorá dnes smerom ku klientovi predstavuje oveľa širšie a bohatšie spektrum činností, než bolo a býva doposiaľ využívané.“ (Kalina, K. a kol., 2003, s.15). Vzájomná previazanosť jednotlivých metód je podmienkou každého dobre fungujúceho a efektívneho programu. Táto previazanosť je však realizovateľná len prostredníctvom tímovej práce so zastúpením profesionálov rôznych odborov.“ Koncept sociálneho fungovania, z ktorého vychádza cieľ sociálnej práce kladie dôraz na schopnosť človeka zvládať problémové životné situácie, ktoré vznikajú ako dôsledok jeho nevyrovnanej interakcie so sociálnym prostredím. Vymedzenie cieľa sociálnej práce snahou o podporu zvládania problematických dôsledkov tejto interakcie medzi klientom/klientkou a požiadavkami jeho/jej prostredia korešponduje s problémami užívateľov a užívateľiek drog. Tí sa často pohybujú v sociálne a kultúrne odlišnej „veľkej“ spoločnosti, ktorá na nich kladie pre nich ťažko zrozumiteľné, prijateľné alebo príliš náročné požiadavky. Porozumenie ich problémom je preto podmienené starostlivým rozborom osobitých a pre sociálneho pracovníka/pracovníčku niekedy ťažko pochopiteľných životných situácií klientov/klientok užívajúcich drogy (In: Kalina, K., 2003, s.70). Sociálnu prácu môžeme vymedziť rovnako ako terapeutickú pomoc v zmysle terapeutickej paradigmy sociálnej práce. Za hlavný faktor sociálneho fungovania potom považujeme duševné zdravie a pohodu človeka. Sociálna práca je následne chápaná ako terapeutická intervencia, ktorá si kladie za cieľ pomoc jednotlivcom, skupinám i komunitám zabezpečiť psycho-sociálnu pohodu. Prostriedkom je podpora a uľahčovanie ich rozvoja. Dôraz je kladený na komunikáciu a budovanie vzťahu, ide o interakciu s druhými, čo je tvorivý proces, ktorý obohacuje všetkých zúčastnených. Výcvik a vykonávanie psychoterapie dopĺňujú a rozvíjajú účinnosť profesie, teda pomáhajú zdokonaľovať a ďalej rozvíjať vedomosti a schopnosti získané v rámci štúdia sociálnej práce, všeobecne primárneho vzdelávania v rôznych odboroch podieľajúcich sa na liečbe a sociálnej rehabilitácii osôb užívajúcich drogy (psychológia, psychiatria, sociálna práca, sociálna pedagogika atď.) Uvedené špecializované vzdelávanie umožní sociálnemu pracovníkovi/sociálnej pracovníčke aplikovať psychoterapeutický prístup a zlepšiť a zefektívniť jeho schopnosť komunikovať s klientom a efektívne realizovať sociálnu prácu v procese prevencie, liečby a resocializácie drogových závislostí. Rovnako mu môže pomôcť lepšie porozumieť svojim vlastným pohnútkam a reakciám pri práci s užívateľmi drog či lepšie

porozumieť komunikačným problémom v pracovnom tíme (Miovský, M., Bartošiková, I., In: Kalina, K., 2003, s.25, 26).

Atomizácia jednotlivých poskytovateľov tzv. drogových služieb vedie s nesytemovosti. Dôsledkom je netransparentné poskytovanie služieb, riziková evalvácia ich kvality a v konečnom dôsledku nespokojní klienti a klientky.

Záver

To, ako vnímame užívateľov a užívateľky drog, resp. samotné užívanie drog, má vplyv na prístup ku klientovi/klientke a determinuje metódy sociálnej práce, ktoré používame a preferujeme. Rozšírené mýty a predsudky nedovoľujú užívateľom a užívateľkám drog aby otvorene rozprávali o svojej reálnej situácii a potrebách. Zabraňujú tomu, aby osoby so špecifickými potrebami (marginalizované komunity UD) dostali adekvátnu pomoc. Vedie to tak ďaleko, že aktéri a aktérky z vylúčených komunít hľadajú vinu v sebe a neodvážia sa vyjsť so svojím problémom na verejnosť a nekontaktujú pomáhajúce profesie. Je na nás, inštitúciách, ktoré vzdelávajú v oblasti sociálnej práce aby sme do praxe vysielali kompetentných profesionálov pripravených akceptovať aj potreby takto špecifickej cieľovej skupiny.

Literatúra:

HIČÁROVÁ, T. - KIŠŠOVÁ, L. - OČENÁŠOVÁ, Z.- MIKLÍKOVÁ, S. et.al.: Súhrnná záverečná správa projektu evalvácie uplatňovania vybraných drogových paragrafov zákona č. 300/2005 Z. z. - Trestného zákona SR. Bratislava: 2010. 104 s., ISBN 978-80-970143-3-9

KALINA, K. et.al.: Drogy a drogové závislosti – medzioborový prístup 1 a 2. Praha: 2003. 320 s., ISBN 80 - 86734-05-6

KALINA, K. et.al.: Základy klinickej adiktologie. Praha: 2008. 388 s., ISBN 978-80-247-14411-0

MIKLÍKOVÁ, S. – VAVRINČÍKOVÁ, L: Projekt evalvácie uplatňovania vybraných drogových paragrafov Trestného zákona – súhrnná záverečná správa subštúdie S2. 2009. Nepochikované, interný výskumný materiál.

OKRUHLICA, Ľ.: Ako sa prakticky orientovať v závislostiach -príručka pre poradenskú činnosť. Bratislava: 1998. 276 s., ISBN 80-968111-1-8

VAVRINČÍKOVÁ, L. - CABAN, M.- PAPŠO, P. – KALAMÁROVÁ, K.: Sociálna práca s vybranými cieľovými skupinami. Banská Bystrica: 2007. 175 s., ISBN 978 – 80-8083-478-4

Kľúčové kompetencie sociálneho pracovníka a reflexivita v posudzovaní životnej situácie

Beáta Balogová¹

Abstrakt: Reflexívne posúdenie životnej situácie klienta je náročný proces, ktorý vyžaduje v súvislosti s výkonom povolania vysokú erudovanosť v oblasti dnes už aj špecifických vedomostí a zručností. Tieto zručnosti (podľa niektorých autorov schopnosti) členíme do subkategórie inštruktážnych zručností (pedagogické, sociálno-emocionálne, výrazové a technické) a do manažérskych zručností (aplikácia metód a techník, manažérskych štýlov, vedenia skupiny a nepísaného kurikula). Spolu s hodnotovou orientáciou posudzovateľa a jeho kompetenciami tvoria základ pre efektívne a reflexívne posúdenie akejkoľvek náročnej životnej situácie klienta v spektre súčasnej postmodernity a z nej vyplývajúcej inštitucionalizovanej podstaty sociálnej práce.

Kľúčové slová: reflexívne posúdenie, sociálny pracovník, kompetencie, zručnosti, vedomosti, inštruktážne zručnosti, manažérske zručnosti, postmoderna.

Key competences of social worker and reflexivity in assessment of living situation

Abstract: Reflexive assessment of client living situation is difficult process which, in relation to profession, requires high level of erudition in the field of specific knowledge and skills. These skills (according to some authors ability) are divided into the subcategories of instructional skills (pedagogical, socio-emotional, expressive and technical) and management skills (application of methods and techniques, management styles, groups leadership and the unwritten curriculum). Along with the assessor value orientation and his or her competencies, these skills form the basis for effective and reflexive assessment of any difficult living situation of the client in a range of current postmodernism and institutionalized nature of social work, that is the resulting of it.

Keywords: reflexive assessment, social worker, competences, skills, knowledge, instructional skills, management skills, postmodernism.

Spoločnosť 21. storočia založená na vedomostiach vyžaduje od jedincov aby dokázali adekvátne riešiť vzniknuté životné situácie, a ak tomu tak nie je, na rad prichádza sociálna práca a jej realizátori – sociálni pracovníci. Avšak už niekoľko rokov sa zamýšľam, aj v súvislosti s témou konferencie *Riziká sociálnej práce* nad otázkou: Akými kompetenciami je potrebné vybaviť sociálneho pracovníka pre tento postmodernistický intervenčný proces. Aké vedomosti, zručnosti, schopnosti, hodnotovú výbavu (o kľúčových hodnotách posúdenia som hovorila na minuloročných Hradeckých dňoch), aké právomoci, aké kompetencie potrebuje tento profesionál. Odpoveď nie je jednoduchá a tak pozornosť dnes nasmerujem k problematike komplexnosti sociálnej intervencie a požiadavky vedomostí a zručností skúseného sociálneho pracovníka a príkladov dobrej praxe.

¹ doc. PhDr. Beáta Balogová, PhD., Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, ul. 17. novembra č. 1, 080 01 Prešov, balogova@unipo.sk

Požiadavka existencie kvalitných vedomostí a zručností sociálneho pracovníka ako zdôrazňuje N. Thompson (1999) sa vzťahuje predovšetkým k faktorom na individuálnej, ale aj na interpersonálnej úrovni, ale nie je presvedčený o tom, že sa to môže užitočne aplikovať aj na faktory na širšej organizačnej a sociopolitickej úrovni. Uvažovanie o vedomostiach a zručnostiach je potom chápané ako skúmanie „tienistej stránky“ sociálnej práce, celej palety faktorov, ktoré majú nepriaznivý vplyv na intervenciu a prax a mária snahu o dosahovanie vysokej úrovne profesijných zručností. Cieľom úvah nie je deprimovať odbornú či laickú verejnosť poukazovaním na rôzne problémy a tlaky, ale skôr poskytnúť oveľa pozitívnejšiu základňu na riešenie problému prostredníctvom:

- *zvýšeného uvedomovania* – vo všeobecnosti možno konštatovať, že tienistá stránka výkonu je niečo, čo si sociálni pracovníci všeobecne neuvedomujú. Tým, že si problémy a nepriaznivé okolnosti uvedomíme viac, dostaneme sa do silnejšej pozície, pretože nemôžeme riešiť problémy, ak si najprv neuvedomíme, že existujú,
- *preskúmanie možných riešení* – cieľom je aj identifikácia problémov, snaha preskúmať a iniciovať stratégie ako sa im vyhnúť alebo sa nimi zaoberať. Ide o plánovanie činnosti, o akési predbežné varovanie,
- *byť realistickým* - sociálna práca má nesmierny potenciál na to, aby bola hodnotným a prospešným povoláním, ktoré prináša veľa radosti a uspokojenia. Je však dôležité, aby sme boli realistickí a uvedomovali si mnohé problémy, tlaky a dilemy, ktoré sú tak úzko späté so sociálnou prácou. Byť sociálnym pracovníkom je náročné a zložité a sociálna práca nie je ľahkou voľbou.

Uvedené analýzy sa sústreďujú na mnoho sporných otázok, ktoré môžu mať škodlivý vplyv na naše úsilie dosiahnuť kvalitné posúdenie, efektívnu intervenciu a dobrú prax. Každá z týchto sporných otázok je zložitá. Mali by sme si uvedomiť, že nie je neobvyklé, že sociálni pracovníci sa zaoberajú kombináciou rôznych faktorov, že sú obklopení plejádou náročných a zložitých problémov, z ktorých každý je v interakcii s iným alebo aj viacerými inými problémami.

Jedným z veľmi dôležitých problémov, s ktorým sa žiaľ stretávame pomerne často ako polemizuje spomínaný autor je problém **antiintelektualizmu**. Novo nastupujúci a novo kvalifikovaní sociálni pracovníci sa stretávajú s vyjadrením: „Zabudnite na tento školský naučený nezmysel. My to tu takto nerobíme – teraz ste v reálnom svete.“ Tento prístup možno teraz už prevláda menej ako kedysi, ale stále sa s ním stretávame a táto nedôvera v teóriu, vo všetky teoretické veci stále prežíva a prekvitá v rôznych oblastiach sociálnej práce. Domnievam sa, že súčasťou problému je nedostatok chápania vzťahu medzi teóriou a praxou. Značná časť súčasných odborníkov pracujúcich v praxi ukončila svoje profesionálne vzdelávanie prv než pojem reflektívnej praxe alebo procesu integrovania teórie a praxe sa začal používať. Mnohí boli vzdelávaní podľa prístupu „technickej racionality (technical rationality)“ a boli pripravovaní na potrebu „aplikovať“ teóriu do praxe s očakávaním, že teória dá odpovede praxi, čo sa nenaplnilo. Potom nie je prekvapujúce, že nemajú dôveru v takýto proces, uvedomujúc si, že použitie profesionálnych vedomostí v praxi neprebíha po jednoduchej priamočiarej línii a že vzťah medzi teóriou a praxou je naozaj veľmi zložitým vzťahom (Thompson, 1999).

Je tiež potrebné povedať, že niektoré formy vzdelávania sociálnej práce v minulosti nemali také tesné prepojenie medzi vzdelávaním v škole a vzdelávaním na základe pôsobenia v praxi, ako je to v súčasnosti (spolupráca univerzity s inštitúciami praxe, koncepcnosť praxe v rámci kurikula, dobrovoľnícka prax, intership ako forma vstupu študenta do zariadení praxe, projekty Grundvig a pod.). Prístup k umiestneniu pracovníka na základe kompetencie nie je bez problémov, ale jeho výhodou je, že poskytuje rámec na prepojenie edukácie v škole a na základe práce v organizáciách sociálnej práce. Avšak argumentovať tým, že antiintelektuálny prístup sa čiastočne vysvetľuje historickými faktormi, neobstojí. Faktom ostáva, že komentáre o tom, že kolegovia by mali „zabudnúť na tento školský nezmysel“ sú neprijateľné, pretože:

- *znehodnocujú naše vedomosti* - po veľkom úsilí na získanie kvalifikácie to môže byť naozaj deprimujúce mať niekoho, kto sa snaží znehodnotiť (alebo dokonca zrušiť platnosť tejto kvalifikácie) tieto vedomosti vytvárajúc dojem, že naše vzdelanie bude mať pre nás len malý úžitok,
- *podporujú prehnané zjednodušovanie* - antiintelektuálny prístup je často založený na falošnej premise, že sociálna práca je hlavne záležitosťou common sense - bežného významu. Tento prístup neberie do úvahy zložitosti praxe sociálnej práce,
- *odrádzanie od vzdelávania* - ak by teória nemala nič spoločné s praxou, potom pokusy rozvinúť plnšie a hlbšie pochopenie sociálnej práce bude brzdené a narušené, a potom by sme nemohli našu skúsenosť rozvíjať cez skúsenosť iných,
- *sú povyšované alebo zľahčované* - prístup „zabudnite na tento školský nezmysel“ naznačuje, že existujúce úrovne praxe a stupne vedomosti sú odlišné, dokonca prax je vyššie. Tento výrazný prvok „umlčania osoby“ by sotva privítal nový kolega, hlavne taký, ktorý prichádza s veľkým entuziazmom a rozhodnutím vykonávať dobrú sociálnu prácu.

Je však dôležité pripomenúť, že nie iba pracovník, ktorý práve nadobudol kvalifikáciu, môže zažiť takýto negatívny prístup k úlohe teórie a výskumu na podporu praxe. Niektoré tímy alebo pracovné zoskupenia môžu mať veľmi silnú kultúru „proti učeniu sa“, ktorá môže byť veľmi silná a prenikavá. Tento negatívny prístup k vedomostiam na báze strednej školy je tiež problematický pretože mu chýba uvedomenie si významu akademických zručností v praxi. Dalrymple a Burke (1995) zdôrazňujú, že sociálna práca je *intelektuálna* činnosť. Vysokokvalitná prax sociálnej práce zahŕňa schopnosť:

- zhromažďovať, triediť a spracovať relevantné informácie na vytvorenie celkového obrazu situácie;
- selektovať a stanoviť priority;
- používať analytické zručnosti: uvedomovať si signifikantné vzory, modely a vzájomné prepojenia;
- robiť kritické hodnotenia: zvažovať výhody a nevýhody;
- usporiadať súbor argumentov na podporu alebo zdôvodnenie určitého rozhodnutia alebo priebehu činnosti;
- zrozumiteľne a účinne písomne komunikovať.

Tieto zručnosti sú v zásade intelektuálne alebo akademické zručnosti. Sú veľmi potrebné na písanie dokumentácie, správ, hodnotení, kazuistík, prípadových štúdií a vykonávanie výskumných projektov, ale samozrejme sú vo veľkej miere aj

záležitostíou zručností *praxe*. Odmietnuť hodnotu akademických záležitostí je preto neuznaním významu vzájomných prepojení medzi teóriou a praxou, myslením a konaním. Existuje aj dôležitá otázka vytvorenia a udržania atmosféry, v ktorej je podporované sústavná edukácia a profesionálny rozvoj, otázka celoživotného vzdelávania podporovaná aj v rámci Európskej únie smerujúc ako už bolo zdôrazňované k spoločnosti založenej na vedomostiach. Harris (1996, s 739) argumentuje, že „zatiaľ čo niektorí profesionáli majú schopnosť pre nepodporované odrážanie, premietanie, reflexiu, väčšina profesionálov bude vyžadovať nejakú formu pomoci, asistencie aj formou vzdelávania.“ Existuje preto nebezpečenstvo, že pracovné prostredie založené na pojme „zabudnite na tento školský nezmysel“ nebude podporovať étos, v ktorom sa pracovníci navzájom podporujú vo vzdelávaní, v učení sa.

Vo svetle týchto antiintelektuálnych tendencií v niektorých oblastiach sociálnej práce a ich nežiaducich vplyvov je dôležité, aby sme:

- vystupovali proti pokusom iných ľudí znevažovať teóriu, výskum a edukáciu;
- „plávali proti prúdu“ a udržiavali svoje vedomosti a rozvoj, aj ak sa ocitneme v pracovnej skupine, kde kolegovia majú tendenciu znevažovať vzdelávanie;
- pokračovali v podpore svojho vlastného získavania vedomostí a rozvoja reflektívnej praxe prostredníctvom navštevovania vzdelávacích kurzov, čítania relevantných tém a diskutovania o svojej práci a nápadoch s kolegami a v supevízii.

Tam, kde kolegovia prijali prístup „zabudni na tento školský nezmysel“, môže vzniknúť problém pre nich samotných, pre ich klientov a pre celkovú úroveň zamestnaneckej organizácie. Ale to však nemusí byť naším problémom. Môžeme odolávať tomuto tlaku a naďalej sa vzdelávať a rozvíjať, ťažiť zo svojich kľúčových profesionálnych vedomostí a pokračovať v ich rozširovaní prostredníctvom získavania vedomostí.

Nekompetentní sociální pracovníci (alebo povedané Thompsonovským jazykom - *Bloody social workers!*)

Týmto povzdychom evokujem k zamysleniu nad tromi oddelenými, ale navzájom prepojenými problémami, a sú to negatívne vyjadrenia v médiách na adresu sociálnych pracovníkov, existencia konfliktu medzi klientmi a sociálnymi pracovníkmi (napr. ako poukazuje J. Keller, sociálny pracovník už dnes pochádza z nižšej vrstvy ako klient) a zlyhanie multidisciplinárnej spolupráce. Je naozaj nepríjemné, že v priebehu rokov si sociálna práca vytvorila veľmi zlý mediálny imidž. Sú to predovšetkým televízia a noviny, ktoré majú snahu demonizovať sociálnych pracovníkov a prezentovať ich vo veľmi negatívnom svetle. Tento druh negatívneho obrazu sociálnej práce môže niekedy spôsobiť, že sociálni pracovníci nie sú hrdí na svoje povolanie (prípadne to aspoň otvorene alebo verejne neukazujú). Je to naozaj veľmi smutné, že niektorí sociálni pracovníci sú takí opatrní a zdržanliví pred verejným deklarováním profesie, že možno nebudú pripravení priznať, že sú zamestnaní v sociálnej práci a možno radšej odpovedia, ak sa ich pri spoločenskej príležitosti opýtajú, že sú „úradníkmi štátnej správy či samospráv“, prípadne použijú nejaký iný eufemizmus. Je logické domnievať sa, že takýto negatívny pohľad na sociálnych pracovníkov môže mať výrazne škodlivý vplyv na morálku a ak je zvnútornený, môže viesť k zníženiu sebadôvery a angažovanosti. Tým nechcem povedať, že všetci sociálni pracovníci sú

demoralizovaní nepříjemným tlakom, ktorého sa všeobecne dostáva tejto profesii, ale je potrebné si uvedomiť, že pre niektorých ľudí to môže byť značný problém.

Avšak aspektom tejto situácie, ktorý sa dotýka viacerých pracovníkov dlhodobo, je aspekt vplyvu nepříjemnej publicity klientov a iných profesionálov, ktorí sa môžu stotožniť s negatívnym mediálnym imidžom a používať ho ako základ predpojatého prístupu k určitému pracovníkovi alebo k profesii všeobecne. To sa môže prejavovať ako:

- nízke očakávanie alebo negatívny prístup smerom k možnosti pokroku;
- nedostatok viery alebo dôvery v dôsledku neochoty viazať sa na sociálneho pracovníka;
- nepotrebné napätie, ktoré môže stáť v ceste efektívnej spolupráce.

S prihliadnutím na negatívny imidž sociálnych pracovníkov a profesie sociálnej práce je dôležité, aby sme si boli vedomí toho, že začíname s deficitom. To znamená, že môžeme vytvárať dojem, že nie sme veľmi kompetentní alebo užitoční prv než sa začneme v danom prípade angažovať. Ďalší aspekt tejto situácie je problém, že „sme znevažovaní, ak niečo robíme a aj keď nerobíme nič“. Vzťahuje sa to k okolnostiam, keď musíme veľmi starostlivo posudzovať to, či a ako intervenovať najčastejšie napríklad v prípade mnohých situácií na ochranu dieťaťa. Ak je dieťa vzaté z domova v dôsledku zneužívania dieťaťa, sociálny pracovník môže byť kritizovaný za „rozbitie rodiny“, kritizovaný za to, že rodinu dostatočne nesanoval. Ak je však dieťa s rizikom zneužívania ponechané doma, sociálny pracovník môže byť kritizovaný za svoju nerozhodnosť alebo nedostatok odvahy konať podľa svojho presvedčenia a tým aj za zlyhanie pri ochrane tohto dieťaťa. Takýto výklad problémov sociálnej práce môže smerovať k posilneniu scenára „žiadnej výhry“ a je smutné, že v krátkom časovom úseku, môžeme urobiť málo s touto smutnou stránkou sociálnej práce. V tejto súvislosti je tiež potrebné si uvedomiť, že konflikt medzi pracovníkom a klientmi nie je vôbec neobvyklý a môže byť vážnou prekážkou práce v účinnom partnerstve. Tento konflikt sa môže vyskytovať dvoma hlavnými spôsobmi, keď ide o:

1. *zdráhavých klientov* - často, a to hlavne v štátnych organizáciách, pracujeme so zdráhavými klientmi. To znamená, že takíto klienti nevítajú intervencie sociálnej práce lebo (1) je to vnímané tak, že to má hlavne kontrolný charakter (napríklad v prípade neuspokojivej školskej dochádzky); (2) bolo to uložené organizáciou zvonku (napríklad ako následok súdneho nariadenia); (3) existuje konflikt v rámci rodiny, kde niektorí členovia rodiny vítajú intervenciu, kým iní členovia nie; alebo (4) nechcú byť stigmatizovaní na základe toho, že sú považovaní za „neadekvátnych“ alebo neschopných poradiť si sami;

2. *rozladených, nespokojných klientov* - často chcú službu od sociálneho pracovníka, ktorú vôbec nemôžu dostať, alebo nie na takej úrovni, ako by chceli. Systém priority a skutočnosť, že dopyt všeobecne prevyšuje ponuku znamená, že často musíme povedať ľuďom nie, sklamať ich tým, že nie sme schopní vyhovieť tomu, čo chcú. Je to smutná, ale nevyhnutná skutočnosť života sociálnej práce, ale žiaľ to znamená, že pravdepodobne narazíme na rozladených klientov pomerne pravidelne, z ktorých niektorí asi nepochopia naše širšie obmedzenia a jednoducho celý problém zvalia na ako už bolo povedané „odporných, neschopných, hlúpych sociálnych pracovníkov“.

Tieto a podobné konflikty sú súčasťou sociálnej práce. To znamená, že sa im nemôžeme vyhnúť, keďže sú súčasťou teritória okupovaného sociálnou prácou. Je preto dôležité, aby sme to akceptovali a venovali určitú pozornosť, úsilie a energiu rozvíjaniu

stratégií na prácu s takýmito problémami, ktoré tieto konflikty môžu vytvárať. Ako sme videli, verejnosť môže mať „ťažké srdce“ na sociálnych pracovníkov kvôli negatívnemu mediálnemu obrazu a klienti sú často nespokojní pre dôvody, ktoré sú mimo našej kontroly. Problémy však môžu vzniknúť vo vzťahu k profesionálom v rámci multidisciplinárnej siete ako výsledok ťažkostí pri stanovení a udržaní efektívnych multidisciplinárnych vzťahov. Jeden z týchto problémov vzniká zo skutočnosti, že určité skupiny pracovníkov veľmi ľahko vytvárajú stereotypy iných profesionálnych skupín. Môže to byť závažná prekážka efektívnych vzťahov medzi povedzme sociálnymi pracovníkmi a ošetrovatelkami, alebo sociálnymi pracovníkmi a políciou. Musíme preto usilovne pracovať proti takýmto stereotypom. Ale aj tak môžeme byť náchylní k problémom v dôsledku toho, že iní majú stereotypné očakávania od nás. Takéto očakávania pravdepodobne budú zahrňovať nasledujúce predpoklady, že sociálni pracovníci sú (Thompson, 1999):

- *nepresní a popletení* - žiaľ, existujú mnohí profesionáli z iných disciplín, ktorí vidia sociálnych pracovníkov tak, že nemajú presné zameranie svojej práce, nie sú si naozaj istí, čo robia a prečo to robia. A ešte smutnejšie je to, že existujú mnohí sociálni pracovníci, ktorí naozaj nemajú jasno vo svojej praxi, prípadne nie sú systematickí vo svojej praxi. Avšak skutočnosť, že ide o prax *niektorých* sociálnych pracovníkov, nepotvrďuje tvrdenie, že sociálni pracovníci všeobecne sú nepresní a popletení;
- *nespolahliví* – žiaľ, pre niektorých ľudí sociálni pracovníci majú povest', že stále meškajú, majú veľký počet klientov. Je to čiastočne pravdivé (odraz zaneprázdnenosti sociálnych pracovníkov, ktorí majú problém vtlesniť sa do časového programu) a čiastočne v mýte (ďalší stereotyp, ktorý sa rokmi vytvoril). Tento pojem „večné meškanie“ sa môže niekedy rozšíriť do tej miery, že sociálnych pracovníkov vnímame ako nespoľahlivých;
- *byrokratickí* – schôdze a tímové stretnutia sú nevyhnutnou súčasťou profesionálnej praxe nie iba v prípade sociálnych pracovníkov, ale aj iných profesionálov. No zdá sa, že sú to sociálni pracovníci, ktorí si vybudovali (nezaslúženú) povest' „stáleho schôdzovania“. Tento pohľad možno čiastočne vychádza zo stupňa frustrácie, keď iní nie sú schopní kontaktovať sociálneho pracovníka v čase, keď sa zúčastňujú tímového stretnutia. Nedostatok chápania úlohy sociálnej práce môže tiež byť jedným z faktorov. To znamená, že iní si neuvedomujú, nedoceňujú, že zastupovanie záujmov klienta, plánovanie reakcií na konkrétne problémy, sporné otázky a komunikovanie s rôznymi inými ľuďmi, ktorí sú zainteresovaní v prípade, môže vyžadovať účasť všetkých na stretnutí. Názor, že sociálny pracovník strávi veľkú časť svojho času v priamom kontakte s klientmi je nesprávny. Každá hodina kontaktu s klientom si vyžaduje pravdepodobne niekoľko hodín práce bez kontaktu: cestovanie, administratíva, výkon, vypracovanie záznamov, telefonovanie, diskusia, supervízia a samozrejme stretnutia tímu;
- *bez odvahy konať podľa svojho presvedčenia* – nasledujúci stereotyp sociálneho pracovníka je stereotypom niekoho, kto nemá dostatočný charakter, silu a potrebnú odvahu „zahryznúť do ťažkého problému“ a priamo sa zaoberať zložitou situáciou. Napríklad, v prípade starostlivosti o dieťa iný profesionál môže mať pocit, že sociálny pracovník by mal vziať dieťa preč z domova, ale nemá na to dost' odvahy. Tam, kde takáto situácia vznikne, je to často v dôsledku toho, že iný profesionál

nemá pochopenie pre kompetencie sociálneho pracovníka a obmedzenia stanovené legislatívou. Ak to vezmeme v celku, sociálni pracovníci majú oveľa menšie pole pôsobnosti než mnohí iní profesionáli a aby tomu uverili, je to hlavne výsledok zákonom predpísaného rámca a jeho úlohy pri definovaní hraníc a rozsahu profesionálnej praxe;

- *nevyspytatelní a lstiví* – hoci to nie je veľmi bežný pohľad na sociálnych pracovníkov, napriek tomu sa z času na čas objaví – je to pohľad na sociálnych pracovníkov ako na ľudí, ktorí v zásade manipulujú, používajú rôzne „finty“ na to, aby klienti a iní robili to, čo chcú oni. Iróniou je, že kritika je niekedy namierená aj opačne, teda, že sociálny pracovník *by mal* viac manipulovať, mal by ochotnejšie riešiť veci po dobrom, či po zlom (samozrejme v rámci hraníc). To prirodzene prispieva k vyššie uvedenému stereotypu – sociálny pracovník je skôr byrokrat než niekto, kto používa ich „bežný proces“ na riešenie problémov. Žiaľ názor niektorých ľudí na to, čo tvorí „bežný proces“, prípadne, čo je legitímne v zmysle „urobiť prácu“ sa nezhoduje s hodnotami sociálnej práce vzťahujúcimi sa k dôstojnosti, úcte, sebaurčeniu a antidiskriminácii;
- *idealistickí* – v čase, keď termín „ľavičiar kráčajúci s dobou“ bol v móde, niektorí ľudia ho pravidelne používali vo vzťahu k sociálnym pracovníkom. Je smutné, že mnohí ľudia nazerajú na sociálnych pracovníkov ako na utopistických „rojkov“, ktorí majú nereálne očakávania sociálnej zmeny a charakteru spoločnosti. Je veľká škoda, že tento názor sa vytvoril a dosť pevne zakotvil v niektorých oblastiach, keďže mu chýba uvedomenie si škripajúceho realizmu, ktorý je taký charakteristický pre veľkú časť praxe sociálnej práce. Nechceme tým povedať, že neexistuje niečo také ako nerealistický sociálny pracovník, ale bolo by prirodzene nepresné charakterizovať profesiu v celku ako „idealistickú“ v zmysle nemať kontakt s drsnou realitou sveta. Je to naopak – to znamená, že sociálni pracovníci ako skupina sú si pravdepodobne viac vedomí drsnej reality a veľmi reálnych prekážok spoločenského pokroku.

Domnievam sa, že je veľa negatívnych, nesprávnych predstáv o sociálnych pracovníkoch, ktoré môžu vážne brániť rozvoju efektívnej multidisciplinárnej spolupráci. Tento problém má často korene v konflikte záujmov. To znamená, že môžu vzniknúť konflikty, napätia a nesprávne predstavy, či koncepcie, pretože rôzni ľudia chcú rôzne veci v danej situácii. Napríklad, prioritou lekára v nemocnici môže byť uvoľniť posteľ, ktorú urgentne potrebuje a môže preto vyvíjať tlak na sociálneho pracovníka, aby vykonal príslušné kroky na prepustenie pacienta. Sociálny pracovník sa však môže sústreďovať na špecifické potreby duševnej a fyzickej pohody sporného klienta, a preto sa nemusí stotožniť so snahou lekára o skoré prepustenie pacienta. Z toho vyplýva, že lekár môže vidieť sociálneho pracovníka buď ako nevykonného, nekompetentného, alebo ako všetko dokopy, kým sociálny pracovník môže považovať lekára za bezcitného a ľahostajného. Je to z toho dôvodu, okrem iného, že efektívna multidisciplinárna práca sa musí vykonávať na základe jasného pochopenia a uvedomenia si kompetencii a tlaku iných profesionálov.

Aby sme boli schopní pracovať s týmito problémami negatívneho prístupu k sociálnym pracovníkom menovaný autor odporúča, že je dôležité, aby sme:

- nedovolili, aby negatívne názory iných ľudí podkopávali morálku a oddanosť k práci, či angažovanosť,

- udržiavali a zvyšovali úroveň našej profesionálnej dôveryhodnosti, a tak prispeli k odstráneniu negatívneho imidžu,
- si uvedomovali stereotypy o sociálnych pracovníkoch a nerobili nič, čo by ich posilňovalo,
- využili príležitosti na to, aby si ľudia uvedomovali to, čo sociálni pracovníci už dosiahli, prezentovali sa pozitívnymi intervenciami, (rešpektujúc dôverný charakter informácií),
- nebrali osobne alebo necítili sa zodpovední za to, čo povieme klientovi, ak nespĺníme jeho želanie, pretože máme obmedzené zdroje alebo iné dôvody,
- rozvíjali stratégie práce so vzdorujúcimi a zdráhavými, nechotnými klientmi, aby sme mohli naďalej pracovať v partnerstve,
- mali istotu, že neupadáme do pasce stereotypov iných profesionálov, a tým prípadne prispeli k hlboko zakoreneným prístupom a závažným prekážkam brániacim účinnej multidisciplinárnej spolupráci;
- naučili sa akceptovať, že „nemôžeme stále vyhovieť všetkým ľuďom“.

Sociálna (či politická?) správnosť

Či už chceme alebo nie, všetky naše úvahy musia smerovať k celospoločenskému kontextu sociálnej práce ako profesie a to k problematike sociálnej spravodlivosti (hoci ponúkajú aj zamyslenie nad kontextom politickej spravodlivosti, vychádzajú s inštitucionalizovanou sociálnou prácou, ktorá môže mať niekedy aj takýto populistický charakter). V tejto súvislosti vzniká otázka, čo je sociálna spravodlivosť, tak ako sa na ňu pokúšali odpovedať hlavní referujúci konferencie Jan Keller, Libor Musil, či Hans-Uwe Otto a hľadať možné odpovede. Wise (1995, s. 106) ponúka názor, že „sociálna spravodlivosť“ sa používa ako „všeobjímajúci ale bezvýznamný termín používaný na diskreditáciu každého pozitívneho konania a opresie“. Hlavným problémom pojmu sociálna spravodlivosť je, že je založený na dogmatizme – je to dogmatický názor, že existuje iba jediná správna odpoveď (odtiaľ pochádza použitie termínu „spravodlivosť“), a preto je málo priestoru na diskutovanie alebo odvodzovanie mnohých odlišných spôsobov riešenia tých istých problémov. Je pochopiteľné, že zaneprázdnení sociálni pracovníci, ktorí stoja pred náročnou úlohou riešenia diskriminácie a opresie v spoločnosti, kde sú tak pevne spätí so stratifikáciou spoločnosti, mali by hľadať jednoduché modely riešenia, ktoré by im dali návod na prekonávanie zložitostí. Je možné vidieť ako niekedy „jednoduché“ pravidlá „sociálnej spravodlivosti“ apelujú na, či dokonca tlačia na odborníkov z praxe. Sú to hlavne a často tí, ktorí získali kvalifikáciu pre niekoľkými rokmi v období pred antidiskriminačnou praxou ako dôležitej črty agendy vzdelávania v sociálnej práci, prípadne tí praktici, ktorí nemajú odbornú kvalifikáciu a nemali príležitosť ani ochotu skúmať tieto problémy do hĺbky. No nestačí si iba uvedomiť, aké je ľahké upadnúť do pasce sociálnej spravodlivosti, musí nám byť aj jasné, aké nebezpečné je takto konať. Pracovať s ľuďmi takými spôsobmi, ktoré sa z nich snažia urobiť silnejších ľudí než boli predtým, nie je sociálna spravodlivosť, ale znovuobjavenie základne sociálnej praxe, návrat k zmocňovaniu, ale v minulosti boli k tomu vytvárané aj podmienky. Dnes zmocňujeme, ale spoločenské podmienky stagnujú (zlyhanie vnímame len v osobe klienta). Nové spoločenské podmienky vyžadujú aby praktici a manažéri boli zapojení

do neustáleho vzdelávania a učenia sa, aktívneho posudzovania osobných hodnôt vystupujúcich v každej interakcii, a to tak v pochopení predpokladov, ktoré klient má, ako aj v odraze toho, ako klient vidí svoj svet. A tu sa dostávame k známemu Patočkovskému kontextu *Teórie prirodzeného sveta* klienta v ktorom sa od sociálneho pracovníka vyžadujú nielen už zdôrazňované vedomosti, ale aj inštruktážne zručnosti (pedagogické, sociálno-emocionálne, výrazové a technické), manažérske zručnosti (aplikácia metód a techník, manažérskych štýlov, vedenia skupiny a nepísaného kurikula), ktoré vytvoria priestor pre efektívnu intervenciu v sociálnej práci. A práve Patočka (in: Petříček, 1997, s. 119) nám ponúka úvahy o existencii prirodzeného sveta. Jeho výklad prirodzeného sveta nie je výkladom vecí, s ktorými sa stretávame, ale analyzuje to, vďaka čomu veciam rozumieme, čo je práve svet v pôvodnom význame slova. Skúmať prirodzený svet teda znamená zachytiť to, čo nejako podstatne patrí k všetkým spôsobom ľudského života, čo majú všetci spoločné, to čo súvisí s našou existenciou: s jej perspektívnosťou, telesnosťou a konečnosťou. Našou úlohou potom nie je snaha vyhnúť sa globalizačný vplyvom a problémom, ale skôr im čeliť a to individuálne aj kolektívne, urobiť akékoľvek kroky, aby sme sa postavili pozitívne voči týmto problémom v nádeji, že môžeme urobiť pozitívny rozdiel v reakcii na osobné a sociálne problémy a podporiť rovnosť a sociálnu spravodlivosť. Uvedomujúc si, že sociálna práca zohráva dôležitú úlohu v „humanizácii“ spoločnosti, v ktorej sa humánný rozmer veľmi ľahko stráca pod tlakom rýchlo sa vyvíjajúceho sveta rozpolteného konfliktmi, diskrimináciou, opresiou riadenej honbou za mocou a bohatstvom, často na úkor iných dôležitých aspektov života, ako sú súcit, zmysel pre ľudskosť a duchovné uspokojenie. Samozrejme sociálna práca môže v tomto zohrávať iba malú úlohu, ale aj táto malá úloha môže byť významná a hodnotná.

Zoznam bibliografických odkazov

- BROWN GW, HARRIS T. 1996. *Stressor, vulnerability and depression: a question of replication*. Psychol Med. Nov; 16 (4): 739–744.
- DALRYMPLE, J., BURKE, B. 1995. *Anti-oppressive practice: Social care and the law*. Buckingham and Philadelphia : Open University Press, 183 s.
- KELLER, J. 2010. *Tři sociální světy*. Praha : Slon.
- MUSIL, L. Různorodost pojetí nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“. In *Sociální práce/Sociálna práca*, č./roč. 2/2008, s. 60-79.
- PETŘÍČEK, M. 1997. *Úvod do (současné) filosofie*. Praha : Hermann & synové, 178 s.
- THOMPSON, N. 1999. *Understanding Social Work*. London : Palgrave.
- WISE, M.A. & J. A. WISE. 1994. On the use of the systems approach to certify advanced aviation technologies. In *Human Factors Certification of Advanced Technology*. J. A. WISE, D. J. GARLAND, & V. D. HOPKIN (EDS.). DAYTONA BEACH, FL : Embry-Riddle Aeronautical University Press.

Právní hlediska přípustnosti rizika při poskytování sociálních služeb

Miroslav Mitlöhner¹

Anotace: Problematika rizika a jeho přípustnosti tvoří jednu ze složitých teoretických i praktických oblastí v právu. V souvislosti s uvedením přípustného rizika jako okolnosti vylučující protiprávnost v novém trestním zákoníku vyvstává řada teoretických problémů, které dopadají i na oblast sociálních služeb.

Klíčová slova: riziko – přípustné riziko – právní odpovědnost – náhrada škody

Legal Aspects of Acceptable Risk in Social Services Delivery

Abstract: Problem of risk and its acceptance builds one of most important and most difficult theoretical and practical fields in law. There is acceptable risk newly introduced into the czech criminal law. Several theoretical questions stems from this and it has impact to social services field of interest.

Key Words: Risk – Acceptable Risk – Legal Responsibility – Loss Compensation

Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník rozšířil okolnosti vylučující protiprávnost též o přípustné riziko (§ 31) a důvodová zpráva, že „jsou v jeho zákonném vymezení uvedeny nezbytné podmínky tohoto institutu. Pozornost je třeba věnovat vylučovací podmínce formulované tak, že o přípustné riziko nejde, jestliže taková činnost ohrozí život nebo zdraví člověka, aniž by jím byl dán k ní v souladu se zvláštními právními předpisy souhlas nebo výsledek, k němuž směřuje, zcela zřejmě neodpovídá míře rizika, anebo provádění této činnosti zřejmě odporuje požadavkům právních předpisů, veřejnému zájmu, zásadám lidskosti nebo se přičí dobrým mravům. Při zvažování míry rizika je třeba v rámci přiměřenosti posuzovat optimální relaci mezi rozhodujícími faktory, mezi něž patří zejména velikost zamýšleného pozitivního výsledku, velikost možného nechtěného negativního následku i stupně pravděpodobnosti, že tyto nastanou.“

Definice přípustného rizika tak v zásadě pokrývá všechny případy těchto rizik, včetně těch, která jsou spojena s poskytováním sociálních služeb a v pomáhajících profesích jako takových.

Zákonodárce tak akceptoval dlouhodobé volání české (československé) trestněprávní nauky po zařazení přípustného či dovoleného rizika jako okolnosti vylučující protiprávnost do trestního zákona.

Praktická aplikace tohoto ustanovení nebude jednoznačná a teprve postupně se vytvářející judikatura bude vytvářet obsah pojmu přípustného rizika.

Právo má nezastupitelnou roli při regulaci společenských vztahů a je v obecném zájmu, aby nedocházelo k porušování práv občanů, protože porušení právních povinností vůči jednotlivci je vlastně porušením povinnosti vůči celé společnosti, která svůj zájem vyjádřila právní normou.

Právní odpovědnost je jednou z forem společenské reakce na porušení práva a odpovědnost je třeba uplatňovat tam, kde ten, kdo právní povinnost porušil, měl reálnou

¹ JUDr. Miroslav Mitlöhner, CSc., Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové

možnost splnit na něj kladené společenské povinnosti při použití svých fyzických a duševních sil a vynaložení pozornosti tak, že to odpovídá jeho postavení a funkci.

Předpokladem pro použití sankce je tedy to, že ten, kdo právo porušil, si mohl vybrat jinak, ale nejednal jinak, takže lze porušení práva v nějaké formě vytknout.

Má-li právo svoje přirozené limity, má je i právní odpovědnost a tudíž od ní nelze požadovat, aby řešila i to, co se musí řešit v jiných rovinách společenských vztahů a kam třeba nesahá ani možnost působení práva.

Hovoří se o problematice rizika při rozhodování a tento problém se uvažuje z nejrůznějších hledisek. Zatímco Právní slovník¹ heslo „riziko“ vůbec neobsahuje, další právní encyklopedie vysvětluje dovolené riziko jako jednu z okolností vylučujících protiprávnost.² „Zpravidla se tím rozumí riziko ve výrobě nebo výzkumu nebo v různých dalších oblastech společensky prospěšných činností, kde nelze bez určitého rizika dosáhnout potřebného pokroku. Podle toho lze mluvit o riziku v lékařství, o riziku ve vědě a výzkumu, v hospodářství, o obchodním riziku atd. Riziko je přípustné, je-li výzkumnou, experimentální, vývojovou nebo výrobní činností sledován společensky prospěšný cíl, riziko je odůvodněno všestranným uvážením situace (byly-li opatřeny a vzaty v úvahu všechny dostupné informace a současné vědecké poznatky), daného cíle nelze dosáhnout jinak (tj. bez rizika – zásada subsidiarity), stupeň dovoleného rizika odpovídá očekávanému společensky užitečnému prospěchu (pravděpodobnost vzniku škody musí být podstatně nižší než pravděpodobnost očekávaného společenského užitku), osoby ohrožené rizikem jsou o této skutečnosti plně informovány a riziko podstupují dobrovolně. Za splnění těchto podmínek je riziko dovolené a nemůže jít o trestný čin, ani když vznikne škoda.“

Podobně chápe riziko Slovník českého práva s tím, že k podmínkám dovoleného rizika řadí skutečnost, že musí být učiněna všechna dostupná opatření k minimalizaci rizika.³

Blackův právní slovník vysvětluje běžná rizika (Ordinary risks) jako rizika, která jsou vlastní obchodní (podnikatelské) činnosti a nejsou důsledkem nedbalosti zaměstnavatele. Výrazu „extraordinary risks“ (mimořádná rizika) se zpravidla užívá k vyjádření zvláštní povahy rizik, která vyplývají z nedbalosti zaměstnavatele, o nichž se má obvykle za to, že se nepředpokládají, ledaže jsou známá a samozřejmá.⁴

Zvláště diskutovanou otázkou bylo a je, zda by se problematika neměla řešit normativně, a to v souvislosti s úpravou právní povinnosti. Určitým dílčím výsledkem je právě právní úprava přípustného rizika v rekodifikovaném trestním zákoníku.⁵

Problematika přípustného rizika se diskutuje v dalších oblastech práva, jako právo pracovní (mimo jiné při zajištění ochrany a bezpečnosti práce), obchodní a další. Sociální a ekonomické podmínky pro řešení této problematiky jsou totiž zralé i pro jiná odvětví práva.

Ve zdravotnictví a sociální sféře se promítají různá právní odvětví, stejně jako druhy odpovědnosti, s nimiž je problematika rizika nerozlučně spojena. Řešení efektivní úpravy právní odpovědnosti je zde náročným a naléhavým úkolem a nalezení

¹ MADAR, Z. a kol. *Právní slovník* Praha: Panorama 1988

² HENDRYCH, D. a kol. *Právní slovník* Praha: 2001 s. 149 ISBN 80-7179-360-4

³ MADAR, Z. a kol. *Slovník českého práva*, II. díl, Praha: Linde 2002, s. 1243 – 1244, ISBN 80-7201-377-7

⁴ *Blackův právní slovník*, Praha: Victoria Publishing 1993, s. 1010, ISBN 80-85605-23-6

⁵ Zák. čís. 40/2009 Sb, trestní zákoník

uspokojivého řešení by přispělo i k větší právní jistotě ve vztahu mezi poskytovatelem, klientem a příslušným zařízením a samozřejmě i k rozvoji tvůrčího rozhodování v často velice velmi složitých a choulostivých situacích. Naše právní teorie dlouho na tento vývoj reagovala spoře a právní praxe se omezovala na vydávání směrnic, metodických pokynů, závazných opatření a jiných úprav na úrovni ministerstva zdravotnictví. Jistý pokrok přinesl vstup naší republiky do Evropské Unie.

Protože právo musí chránit a prosazovat společenské vztahy, musí jeho normy poskytovat účinnou ochranu a odpovídat reálnému společenskému vědomí.

K takové efektivní regulaci je potřebný komplex účinných právních norem a všechny uvedené předpoklady a podmínky vyvolávají nutnost přehodnocování současné platné právní úpravy, zejména když mnohé otázky nejsou ani v nauce zpracované.

Úvahy o právní odpovědnosti, které zde byly až dosud stručně vyloženy, vedou k požadavku přesného chápání odpovědnosti jak v teorii, tak i v praxi. V zásadě to tedy znamená nespojovat jakoukoli formu odpovědnosti s prostým nedosažením očekávaného výsledku, nýbrž ji zcela striktně vázat na zavinění a brát tak zřetel na přiměřené a rozumné riziko jakékoli činnosti, které nepochybně existuje.

Problematikou právní úpravy přípustného rizika a otázkám s ním spojených, se zabývala nauka předlistopadového Československa, kdy se hledaly a snažely argumenty k jeho vymezení pro různé oblasti činnosti, především však pro oblast hospodářskou.

V občanském právu se problematika rizika uvažuje vždy v souvislosti s právní odpovědností.

Regulace řešení právní odpovědnosti je nejen značně roztržštěná, ale v každém právním odvětví se chápe odlišně. Podmínky právní odpovědnosti jsou vymezeny v sekundárních a terciálních normách, z nichž mnohé jsou již zastaralé a neodpovídají současným podmínkám a potřebám. Stav je málo přehledný a pojem rizika zůstává nejasný.

Právní odpovědnost je komplikovaný jev, který je jednou ze základních forem realizace práva. Právní odpovědnost může být založena pouze právními normami.¹ Nauka považuje právní odpovědnost za specifickou formu právního vztahu, ve kterém dochází na základě porušení právní povinnosti ke vzniku nové právní povinnosti sankční povahy.²

Tak kupříkladu trestní odpovědnost je povinnost strpět za trestný čin sankce stanovené trestním zákonem v rámci trestněprávního poměru, který vznikne spácháním trestného činu mezi pachatelem a státem.³

Úkolem právní odpovědnosti však není jen sankcionovat porušení povinnosti, ale má mít preventivní či výchovný účinek jak na škůdce, tak i na další osoby, které by se mohly dopustit stejného či obdobného jednání. Typické a opakované porušování povinností v určité oblasti může zároveň naznačovat potřebu nové právní úpravy nebo naopak potřebu intenzivního dohledu a posílení represivní složky odpovědnosti. Právní odpovědnost tedy plní funkci signalizační.

Právní úprava problematiky rizika v našem právním řádu by měla přispívat k podněcování tvůrčí činnosti, přičemž by měla být vyloučena možnost záměny právě přípustného rizika za riziko běžně plynoucí z řídicích povinností tak, aby nemohlo

¹ Gerloch, A.: *Teorie práva*, Plzeň: A. Čeněk, 2000, s. 114.

² Gerloch, A. op. cit. s. 115.

³ SOLNAR, V. *Tresty a ochranná opatření*. Praha: Academia 1979 s. 172

docházet k případům, kdy pracovník při rizikovém rozhodování zvolil neprospěšnou variantu v důsledku lehkomyšlného provedení výchozí analýzy nebo nepřiměřené dávky předvídatosti a opatrnosti.

Měla by být vyloučena možnost zahrnout mezi přípustná rizika taková rizika, která směřují k posílení vlastního osobního postavení, prestiže nebo kariéry.

V pomáhajících profesích a zdravotnictví, patří oblast právní odpovědnosti včetně rizika lékaře, zdravotnického pracovníka, sociálního pracovníka, případně zdravotnického zařízení nebo zařízení či poskytovatele sociálních služeb k nejzávažnějším problémům.

Právní jistota ve vztazích pacient (klient) – lékař (poskytovatel sociální služeb) – zdravotnické zařízení (zařízení sociální péče) vyžaduje účinnou a pružnou právní regulaci, kterou současný stav neposkytuje. Trestněprávní aspekty v těchto činnostech jsou zpracovány poměrně málo. Ojedinělou prací je v tomto směru monografie Císařové, Sovové a kol.¹ Větší pozornost se věnuje otázkám pracovní odpovědnosti podle pracovního, občanského a správního práva.

Aby právo plnilo svoji úlohu ve společnosti, je třeba, aby působilo účinně a bylo společensky užitečné. To znamená, že již při formulování teoretického či praktického (kupříkladu legislativního) záměru je třeba, aby existovala náležitě ověřená představa o její budoucí efektivnosti, která se musí opírat jednak o znalost společenských cílů a jednak o spolehlivé posouzení právní úpravy adekvátní pro daný cíl.

Účinnost působení práva je jednou z jeho důležitých vlastností. Jde o vlastnost dynamického cíleného systému ve vztahu k jeho okolí.

Hlavní problémy práva, jeho subjektů a prvků jsou v současné době i perspektivě dva: 1. odlišení působnosti práva od působnosti společenských či stimulačních systémů ve vztahu k těmto cílům, a 2. hodnocení účinnosti práva ve společnosti. Oba tyto problémy spolu souvisejí, a ač jim byla věnována značná pozornost, nebyly dosud uspokojivě vyřešeny. Od jejich vyřešení lze očekávat lepší poznání mechanismu společenské efektivnosti působení práva a tím nepochybně i zvýšení úrovně právní nauky a vědecké práce.

V každé vědecké disciplíně se musí vycházet z celého komplexu faktorů podmiňujících účinnost práva. Je třeba mít neustále na zřeteli, že právo je nezastupitelným prvkem vládnutí a jako takové zprostředkovává normativní formou společenské vztahy.

Trvalou a specifickou pozornost vyžaduje soustavné zkoumání účinnosti trestního práva, a to i v každé, tedy i současné etapě existence a rozvoje naší společnosti. Důkazem této pozornosti je nekonečná řada dílčích novel a úprav trestního zákona, jakož i celková rekonstrukce zákonem čís. 40/2009 Sb.

Bylo, jest a bude, že právo je jen jedním z nástrojů boje s protisociální činností a je účinným regulátorem jen tehdy a tam, kde jsou povinnosti jím stanovené uskutečnitelné, reálně kontrolovatelné a postižitelné účinnou sankcí.²

¹ CÍSAŘOVÁ, D., SOVOVÁ, O. a kol. *Trestní právo a zdravotnictví*. Praha: Orac 2004. ISBN 80-86199-75-4

² KNAPP, V. a kol. *Úloha socialistického práva a jeho zdokonalování při výstavbě rozvinutého socialismu*. Praha: Orbis 1987 s. 229

Je nutno zvažovat různé metody zkoumání, protože nejde o samoučelnou aplikaci, ale o působení ke zlepšení účinnosti zkoumaných jevů protispolečenské činnosti, jakož i prostředků prevence a represe.

Všechny sociální jevy jakožto dynamické systémy se stále vyvíjejí, mění svůj stav a snaží se uchovat svou aktivitu.

Komplexní, plánovitý a řízený boj s protispolečenskou činností vyžaduje nové vědecké metody zkoumání. Významnou je systémově strukturální metoda popsána Císařovou.¹

Velké množství předpisů, které konkrétně upravují různé druhy a stupně právních povinností, poměrně komplikuje jejich efektivní využití v praxi. Současně je však nutno rozvíjet všechny prvky celého mechanismu, které podmiňují účinné uplatňování právních odpovědností.

Podle Knappa obecná závaznost právního předpisu a jeho relativní stabilita jsou základními předpoklady, aby mohl ve společnosti fungovat, aby mohl plnit své zamýšlené společenské poslání. Avšak i tato nepochybná funkčnost právní úpravy může mít za určitých okolností i svůj rub – své nevýhody, na něž je nutno myslet již při samotném zrodu předpisu, při vypracování politického a sociálně ekonomického a právního rozboru dané problematiky. Právní předpisy se totiž nevyznačují – a ani dobře nemohou – takovou pružností jako jiné nástroje politického řízení. Sám legislativní proces je poměrně časově náročný. Vydaný předpis vytváří mnoho právních vztahů, nové organizační struktury, dává vzniknout novým institucím, organizacím atd., takže není dobře možné stále ho přizpůsobovat měnícím se požadavkům a pružně jej upravovat podle zkušeností z praxe.²

Citovaný autor klade při tvorbě právní normy mimořádný důraz na její srozumitelnost jako předpoklad bezkonfliktního působení ve společnosti tak, aby nebylo nutno převážnou měrou uplatňovat sankce, tj. prostředky, jimiž má být v případě porušování právních norem prosazována zákonnost. Srozumitelnost, jasnost, přehlednost nemůže však jít na úkor vědecké přednosti, nesmí nic ubírat na přesnosti a jasnosti obrysů právních institutů a odpovídajících pojmů. Na druhou stranu je však žádoucí dbát na to, aby si každý mohl pro svou potřebu, na určitém stupni poznání, učinit jasnou představu o obsahu právní normy, o následcích právních úkonů i o následcích protiprávních jednání.³

V této stati jde o obrácení pozornosti k problematice rizika na analýzu současného stavu, jeho posouzení v jednotlivých odvětvích práva se zvláštním zřetelem na oblast poskytování zdravotnických a sociálních služeb a zhodnocení potřeby jeho úpravy v našem právním řádu, zejména jako okolnosti vylučující protiprávnost obecně a se zřetelem ke složité problematice právní odpovědnosti ve zdravotnictví a v pomáhajících profesích v sociální oblasti, respektive v sociální práci a sociálních službách vůbec.

Normativní řešení problematiky rizika v trestním právu je třeba dovodit zhodnocením dosavadní praxe a kritickým pohledem na úpravu rizika v trestním zákoníku čis. 40/2009 Sb. Domnívám se, že návrhy, které přináším, by mohly vést

¹ CÍSAŘOVÁ, D. *Aktuální problémy dokazování v trestním řízení*, Praha: AUC 1975, Monographia XXII.

² KNAPP, V. a kol. *Tvorba práva a její současné problémy*. Praha: Linde 1998, s. 102

³ KNAPP, V. a kol. *Tvorba práva a její současné problémy*. Praha: Linde 1998, s. 103

k posílení právní jistoty ve vztahu mezi občanem v roli pacienta či klienta na straně jedné a společností, reprezentovanou lékařem či zdravotnickým zařízením nebo poskytovatelem sociálních služeb na straně druhé.

V této souvislosti si ovšem všímám i dalších aktuálních otázek, pokud mají ovšem vztah k řešené problematice.

Konkrétně jde o to, jak se obecné stanovení a vymezení rizika jakožto okolnosti vylučující protiprávnost v trestním právu hmotném, dá použít a využít při řešení problémů spojených v uvažovaných činnostech nebo profesích, které byly vždy považovány jak právníky, tak laiky, za typicky rizikové a zvážit, zda jde skutečně o riziko v uvedeném slova smyslu. Jde tedy o zaměření na takové problémy a eventuality, které praxe přináší a zvážení, které z nich lze zařadit do rizikového jednání, a kdy se o toto riziko nejedná. Nejde jen o teoretický problém, ale i o velmi praktické otázky s dalekosáhlým dopadem.

Základní problém, který je třeba řešit z hlediska teoretických úvah je otázka právní odpovědnosti a jejích druhů ve vztahu k riziku.

Charakteristickým rysem současnosti je nezbytnost posílení úlohy práva jako jednak nástroje řízení a jednak jako stavebního materiálu právního státu. V souvislosti s tím nabývá na významu institut právní odpovědnosti, představující stabilní prvek právního řádu, napomáhající k udržování kázně a zachovávání zákonnosti.

Termínem se ale také označují nepříznivé důsledky spojené s výkonem určité činnosti, resp. s porušením povinnosti a pak se hovoří o odpovědnosti za chyby či neúspěchy.¹

Knapp zastává názor, že existuje právní odpovědnost ještě před porušením právní povinnosti, a to jako hrozba sankcí. Podle jeho koncepce právní odpovědnost vzniká současně se vznikem právní povinnosti, kdy se odpovědnost aktivizuje.²

Relace porušení povinnosti a následku pro společnost je z hlediska právní úpravy otázkou výběru a použití metody právní regulace, která je jedním z hlavních faktorů ovlivňujících reálné působení odpovědnosti ve směru a v souladu s cílovým záměrem, jenž vyjadřuje sociální obsah práva. Primární se jeví celospolečenský zájem na plnění povinností a ve vztahu k podmíněnosti na tomto zájmu jde o zájem, který představuje nutnost potrestání rušitele.

Právní základ právní odpovědnosti je tedy prostředkem zabezpečení realizace splnění povinnosti, zakotvením prevence a postižením protiprávního zaviněného porušení povinnosti.

Je třeba si ovšem uvědomit, že povaha právních následků porušení povinnosti v jednotlivých druzích právní odpovědnosti je dána vzájemným vztahem obsahu právního vztahu, v rámci něhož došlo k porušení původní povinnosti a objektu odpovědnostního vztahu.

Jestliže tedy budeme spojovat právní odpovědnost s realizací sankce, tak vynikne základní problém každé sankce, a to, aby odpovídala svým charakterem a dopadem újmě, která byla na státě a společnostech chráněných zájmech způsobena.

Působení právní odpovědnosti a hrozba sankcí je stále aktuální s ohledem na zájem společnosti na této ochraně zájmů. Naplnění úlohy práva tak závisí především na

¹ Příruční slovník naučný, díl III., Praha: Academia s. 433

² KNAPP, V. *Některé úvahy o odpovědnosti v občanském právu*, Stát a právo I, Praha: Academia 1976, s. 71 a násl.

úrovni společenských vztahů, takže je institut právní odpovědnosti úzce spjatý v legislativním procesu s výběrem metod potřebné právní regulace.

Z toho, co až dosud bylo řečeno, jednoznačně plyne, že je riziko nerozlučně spjata s odpovědností. Oba tyto pojmy v nauce i praxi přinášejí potíže a nejednotně se vykládají. Jejich aplikace je v praxi široká a vysvětluje se pro různé účely různě.

Protože nelze tyto pojmy ani směřovat ani zaměřovat, je třeba vyjasnit a hlavně vymezit hranice odpovědnosti.

Odpovědnost má dva vzájemné aspekty, a to aktivní a retrospektivní, které jsou projevem člověka ke svým povinnostem, k očekáváním od společnosti, k normám a hodnotám, přičemž kladný vztah umožňuje naplnění obsahu aktivního chápání odpovědnosti, a naopak záporný pak vyvolává nastoupení odpovědnosti retrospektivní.

Odpovědnost lze chápat v právu i mimo právní systém z různých hledisek, jako kupříkladu svědomitost, smysl pro plnění povinností, neporušování právních a jiných předpisů, chování se v rámci morálních i právních norem jako odpovědnost primární. Hovoří se o odpovědnosti za svěřený úsek činnosti, ale také o odpovědném výkonu funkce či povolání, o výkonu při vědomí určité povinnosti, o odpovědnosti za chyby při neúspěchu a podobně. I když se tedy všude používá výraz odpovědnost, zřejmě se nemyslí totéž, ale naopak pokaždé něco jiného. Rozdíl mezi odpovědností a pozitivní stimulací je relativní a do této kategorie patří četná opatření, která pozitivně a úspěšně stimulují jednání jednotlivců či skupin.

Menší rozsah nevýhod spojených s činností při rozhodování se z jiného pohledu jeví jako výhoda. Platí to tím spíše, že se určité činnosti musí provádět a téměř neexistují činnosti naprosto výhodné. Z tohoto hlediska pak odpovědnost (a její konkrétní úprava) dokáže v určitém rozsahu plnit i funkci produktivní stimulace. Odpovědnost patří mezi prostředky motivace lidského chování, působí pohružkou sankce a je nástrojem prevence škodlivých jednání. Případné uložení sankce a její výkon plní funkci náhradovou (kupříkladu odstranění vady výrobků) a někdy se uplatní i výrazněji represivní, potlačovací prvek odpovědnosti, jakým je trestněprávní sankce, uložení pokuty organizaci za znečišťování životního prostředí atd. Odpovědnost se zde stává nástrojem výchovy či převýchovy určitého subjektu a jeho širšího společenského okolí.

Nejobecněji lze třídit odpovědnost podle toho, zda se její vznik spojuje s nedbalostí, případně s úmyslem, či nikoli. V tomto případě jde o odpovědnost za zavinění čili subjektivní odpovědnost. Následně uložená sankce zde zároveň obsahuje společenský odsudek určitého protiprávního chování.

Odpovědnost však může vzniknout i při nezaviněném porušení normativní povinnosti či jako důsledek prostého neúspěchu v činnosti se škodlivým následkem. Pak hovoříme o odpovědnosti za důsledek, čili o odpovědnosti objektivní, kdy uplatnění určité sankce ani nemusí být spojeno se společenským odsudkem takového jednání.

Objektivní odpovědnost je zásadně stanovena tam, kde se jeví jako potřebná zvýšená ochrana určitého zájmu, nebo kde by prokazování zavinění bylo obtížné, náročné nebo prakticky vůbec nemožné. Každý odpovídá i za škodu způsobenou okolnostmi, které mají původ v povaze přístroje nebo jiné věci, jichž bylo při plnění závazku použito a této odpovědnosti se nelze zprostit. Zákon výslovně stanoví, že se tato odpovědnost vztahuje i na poskytování zdravotnických, sociálních, veterinárních a jiných biologických služeb. Jedná se o:

1/ nemajetkovou odpovědnost za protiprávní jednání, projevující se především postihem vůči osobě sociálního (zdravotnického) pracovníka a řadí sem pracovněprávní odpovědnost, odpovědnost za přestupek a odpovědnost za trestný čin, a dále

2/ majetkovou odpovědnost za způsobenou škodu, a to vedle občanskoprávní odpovědnosti instituce sociálních služeb nebo zdravotnické organizace též pracovněprávní odpovědnost jejich pracovníka k náhradě nákladů vynaložených ústavem na krytí škody občanu podle předchozího případu, a zcela výjimečně jako

3/ majetkovou odpovědnost za způsobenou škodu v přímém vztahu majetkové odpovědnosti za škodu mezi sociálním či zdravotnickým pracovníkem a poškozeným občanem.

Rozšířenou odpovědností je odpovědnost morální, jejímž prostřednictvím se vynucuje dodržování přijatých etických pravidel. V celé řadě profesí došlo postupně k vytváření stavovských dokumentů, mezi kterými stojí na čelném místě etická pravidla, nejčastěji označovaná jako etický kodex. Tyto kodexy zakotvují etická pravidla a obsahují požadavky profesionální etiky, jako je důstojnost profese, pozornost, pečlivost, ohleduplnost, povinnost poskytovat odbornou kvalitní péči, povinnost zachovávat mlčenlivost apod.

Přednost etické odpovědnosti spočívá v její značné diferencovanosti. Uplatňuje se rozsáhlý aparát etického donucení, takže subjekt, který porušil pravidla etiky, bývá odsouzen veřejným míněním, pociťuje nepříznivě, že lidé s ním omezují kontakty a projevují mu nedůvěru. Morální odpovědnost je schopna postihnout zejména ty oblasti, které právní sankce zasáhne jen stěží a nepravděpodobně. Její negativní stránkou je však jistá neurčitost jak povinností, tak i sankcí. Skupinová morálka se také může odlišovat od obecných mravních požadavků společnosti a někdy dokonce působit i proti nim. Působení morální sankce má také značně odlišné výsledky podle vnímavosti jednotlivce na tuto sankci a stupně vlivu prostředí, ve kterém se subjekt pohybuje.

Uvedené klady i přirozená omezení ukazují, že se při regulaci žádoucího chování nelze spoléhat převážně na morální odpovědnost, ale zároveň se však bez ní nelze obejít. Rozvoj společensky orientovaného morálního citění činí uplatnění ostatních forem odpovědnosti pravděpodobnějším a účinnějším.

Zvlášť výraznou formou odpovědnosti je odpovědnost právní, představující jeden ze zvláštních projevů obecné společenské odpovědnosti, která je v souladu se specifícností práva, vyjadřuje jeho státně mocenskou povahu a týká se především následků za protiprávní jednání. Cílem právní odpovědnosti je zabezpečení společenských zájmů a vztahů, které právo upravuje.

Značná určitost právní odpovědnosti se však ukazuje jako nevýhodná při posouzení těch činností, které jsou svou povahou méně určité (výzkum a vůbec rizikové rozhodování). Právní odpovědnost má, a vždy bude mít, limitovaný akční rádius své působnosti. Proto je při zajišťování efektivního působení odpovědnosti nutné hledat i další druhy odpovědnosti a zajišťovat jejich vzájemné působení a propojení.

Některé formy odpovědnosti se mohou překrývat nebo vzájemně doplňovat (kupříkladu občanskoprávní a trestněprávní odpovědnost), jindy porušení společenských zájmů a vztahů zakládá pouze trestněprávní odpovědnost. Tak je tomu kupříkladu u některých protiprávních porušení nemajetkových vztahů. Protiprávní jednání mohou mít za následek i vznik trestněprávní a občanskoprávní odpovědnosti vedle sebe tak, že v jednom případě jde o represi a ve druhém případě o restituci, případně reparaci. V řadě případů trestněprávní odpovědnost na určité případy

nedopadá a uplatňuje se jen občanskoprávní odpovědnost. Tak tomu je vždy, jestliže se ke vzniku trestněprávní odpovědnosti vyžaduje úmyslné zavinění. V žádném případě však z těchto situací a vazeb nelze dovozovat, že by občanskoprávní odpovědnost měla menší společenský význam.

Funkce občanskoprávní odpovědnosti je velmi závažná a z hlediska výchovy občanů a z hlediska prevence má neobyčejný význam boj proti nejlehčí, ale nejrozšířenější nedbalosti v plnění povinnosti – proti nedbalému chování v drobných věcech každodenního styku.

Trestněprávní a občanskoprávní odpovědnost jsou zvláštními formami odpovědnosti. Neodlišují se v tom, že by prvá chránila nějaké „veřejné“ a druhá „soukromé“ zájmy, ale funkcí obou je, aby zabezpečily potřebnou ochranu systémem sankcí a jejich použitím, přičemž se navzájem doplňují ve svém poslání chránit společenské vztahy.

Občanskoprávní odpovědnost se doplňuje ve své funkci a cílech se správní odpovědností. Rozdíl ve funkci a podstatě občanskoprávní a pracovněprávní odpovědnosti vyplývá z rozdílnosti funkcí a podstaty občanskoprávních poměrů.

Pracovněprávní systém odpovědnosti je mnohem přísnější a důsledně sleduje prevenci. Reparace je ve srovnání s občanskoprávními hledisky značně omezená a odpovědnost se zakládá na principu zavinění a jen za skutečnou škodu.

Funkce odpovědnosti je především preventivní. Pojem prevence jako předcházení ohrožení a porušení právem upravených vztahů obsahuje výchovný prvek a preventivním působením vychovává lidi k tomu, aby se chovali tak, aby jejich jednání neohrožovalo a neporušovalo společenské vztahy upravené právem. Jejím prostřednictvím stát vede občany k preventivnímu jednání, tj. k zachování kázně, veřejného pořádku, zásad občanského soužití a zákonnosti.

Nejlepší a neúčinnější formou ochrany společenských vztahů je předcházení jejich ohrožování a porušování. Právní odpovědnost má vedle funkce preventivní i významnou funkci reparační či kompenzační. Reparace přichází do úvahy při způsobení škody a hlavním cílem kompenzační funkce odpovědnosti je zabezpečení ochrany majetku a chráněných zájmů vůbec. Právní předpisy ukládají povinnost hradit všechny škody, které byly způsobeny, a tím se v majetkových vztazích sleduje obnova vlastnictví. Je ovšem třeba dodat, že se v důsledku reparace sice škoda poškozenému uhradí, ale často zůstává jako újma celospolečenský charakter vzniklé škody.

Z praktického hlediska se ne každý druh právní odpovědnosti uplatňuje ve zdravotnictví a sociálních službách stejně často a ve stejném rozsahu.

Správní odpovědnost úzce souvisí s odpovědností ve státní správě. Pod pojem státní správy zahrnujeme činnost tátu ve vztahu k občanům a organizacím a jejich pracovníkům a ve vztahu k orgánům státní správy. Společenské vztahy vznikající v oblasti státní správy regulují normy správního práva, které tvoří základ správních vztahů. Mimo jiné mezi ně patří normy související s poskytováním zdravotních a sociálních služeb. Tyto normy obsahují práva a povinnosti orgánů státní správy, práva a povinnosti poskytovatelských organizací, jejich pracovníků, ale i občanů a organizací.

K funkcím státní správy patří i plnění základních úloh při ochraně práv občanů a organizací, zajišťování práv a povinností orgánů státní správy, uplatňování odpovědnosti a následně i sankcí.

Správní odpovědnost se váže na subjekty správněprávních vztahů, jako jsou občané, orgány státní správy a jejich pracovníci a jiné organizace a jejich pracovníci.

Jedním z těchto subjektů je vždy stát, respektive správní orgán. V takovém rozsahu, v jakém vstupují organizace, jejich útvary a pracovníci do správněprávních vztahů, přichází i správněprávní odpovědnost. Za porušení právní normy se uplatňuje odpovědnost podle příslušných předpisů vůči tomu, kdo právní normu porušil.

Zřejmě nejdůležitějším druhem odpovědnosti, která přichází v úvahu ve zdravotnictví a sociálních službách, je odpovědnost občanskoprávní. Základním předpisem je občanský zákoník¹, jehož všeobecná ustanovení se vztahují i na výše vyjmenované služby.

Zdravotnické a sociální služby poskytuje jednak státní a jednak příslušná soukromá organizace. V obou případech za způsobenou škodu odpovídá právě tato organizace, která také při splnění zákonem stanovených podmínek uhradí majetkové vyjádření způsobené škody (újmy).

Teprve následně pak může nastoupit odpovědnost pracovníka, který chybným postupem či jiným jednáním vzniklou újmu způsobil, uhradit organizaci škodu, která jí fakticky v důsledku chyby vznikla, přičemž rozsah této úhrady je omezen.²

Právní podklad vztahu k náhradě škody tedy tvoří občanský zákoník a právní podklad vztahu organizace – pracovník tvoří zákoník práce.

Pracovněprávní odpovědnost přichází v úvahu především při porušení pracovní kázně, tedy za porušení právní povinnosti. Pro tento typ odpovědnosti se nevyžaduje způsobení škody a postačí opakované nebo závažnější zaviněné nerespektování pokynu, neplnění povinností, chybný pracovní výkon a podobně. Při zaviněném způsobení škody vzniká povinnost její náhrady podle principů, které jsou obsaženy v zákoníku práce.

Trestněprávní odpovědnost vzniká při závažném porušení povinností, kvalifikovaném podle stupně nebezpečnosti pro společnost³ nebo podle protiprávnosti⁴ jako trestný čin anebo jako přestupek.⁵

Při poskytování zdravotnických a sociálních služeb může přicházet v úvahu spáchání trestných činů z určitého okruhu, a to zejména ublížení na zdraví, neposkytnutí pomoci, šíření nakažlivé choroby, ale v mezních situacích i vražda spáchaná předávkováním či podáním neadekvátního léku, anebo naopak opomenutím, případně účast na sebevraždě.

Za určitých okolností a při naplnění stanovených podmínek nelze vyloučit spáchání trestných činů veřejných činitelů.

Riziko ublížení na zdraví a dalších důsledků se při poskytování zdravotnických a sociálních služeb projevují obzvláště markantně a je předmětem nejenom zájmu právníků z teorie a praxe, ale obecně pro každého občana pro svoji jistou dávku atraktivity a bulváru. Je to zřejmě dáno i tím, že je toto riziko spojeno s takovými okolnostmi, které se mohou kdykoli dotýkat kohokoli přímo, či jeho blízkého okolí.

¹ Zák. čís. 40/1964 Sb., v platném znění

² §§ 257 až 264 Zákoníku práce

³ § 3 tr. zákona – s účinností do 31. 12. 2009

⁴ § 13 zák. čís. 40/2009, trestní zákoník – s účinností od 1. 1. 2010

⁵ § 2 zák. čís. 200/1990 Sb., o přestupcích

Nevolnost sociální práce

Jan Syrový

Anotace: Jaká je pozice současných sociálních pracovníků ve vztahu k jejich klientům a společnosti? Jsou právní normy a jejich dodržování zlatým teletem sociální práce? A neztratila sociální práce tím, že se stala specializovanou odbornou disciplínou něco důležitého ze své podstaty, tedy spojení s celkem?

Klíčová slova: sociální práce; moc nebo pomoc; práce nebo kontrola; poslání sociální práce; role sociálního pracovníka.

Vážené dámy, vážení pánové,
dovolte mi, abych svůj příspěvek uvedl tím, že objasním, z čeho vycházím a čím se inspiroji. Rád bych hned na začátku, abych předešel možnému zklamání některých z Vás, uvedl, že můj příspěvek je naprosto nevědecký a zcela subjektivní. Není založen na žádných sociologických výzkumech ani na podrobném dlouhodobém studiu odborných textů. Nenajdete v něm množství citací a odkazů na to, co kdo kdy kde napsal či řekl.

Je založen pouze a jenom na mých vlastních zkušenostech a názorech. A domnívám se, že i přes to má svou vypovídající hodnotu a je zcela legitimní. Neboť moje zkušenosti vychází jednak z mého dřívějšího působení v pozici sociálního pracovníka, jednak z velkého množství setkání a rozhovorů s pracovníky v sociálních službách (a tedy i se sociálními pracovníky). Živím se tím, že každý týden jezdím někdy do jednoho, někdy až do 5 různých zařízení různých druhů od Prahy až po Ostravu a buď lidem pomáhám jako vzdělavatel, konzultant či supervizor, nebo je kontrolovuji jako inspektor.

Z toho také vyplývá omezení mých závěrů a názorů především na oblast sociálních služeb.

K názvu mého příspěvku - nevolnost sociální práce - mě inspirovala četba knihy esejí Václava Bělohorského Společnost nevolnosti. Pojem "nevolnost" ve vztahu k sociální práci lze chápat v obou možných významech tohoto pojmu.

V tom prvním jako ne - volnost, ve smyslu nevolnictví, nevolník, tedy má symbolicky vyjadřovat, že sociální práce (pokud už tedy připustíme, že něco takového v České republice existuje) není ve svém působení volná, svobodná, naopak, že je rabem především různých státních a samosprávných orgánů prostřednictvím kontrol a peněz na straně jedné, na straně druhé otrokem nejrůznějších právních a jiných norem, které se snaží beze zbytku a bez ohledu na jakékoliv další dimenze a okolnosti za každou cenu plnit.

V druhém významu lze pojem nevolnost chápat ve smyslu nepříjemného tělesného i duševního stavu, který nastává při pohledu na to, co se děje v současné sociální práci. Nevolnost z proměny sociální práce jako pomoci potřebným v neživotnou akademickou disciplínu. Nevolnost při pohledu na tisíce stran různých seminárních, bakalářských, doktorských a jiných prací z oboru sociální práce, které nejsou nikomu k užítku a které nečtou ani ti, kteří je hodnotí. Nevolnost z toho, že kvalifikovaní, to jest vysokoškolsky vzdělaní čerství absolventi sociální práce netuší nic o naplňování standardů kvality sociálních služeb nebo naprosto selhávají v takových základních dovednostech, jako je psaní srozumitelných a užitečných pracovních

postupů. Nevolnost ze sociálních pracovníků a pracovníc, kteří sedí ve své čisté voňavé kanceláři a pouze z dálky se dívají na špínu a smrad, ve kterých žijí jejich klienti.

Svůj příspěvek chci tedy založit především na tomto dvojím významu pojmu "nevolnost" ve vztahu k sociální práci.

Co se týče prvního významu pojmu nevolnost jako nevolnictví, v podstatě nepřináším nic nového, co by nebylo řečeno již zde, na předchozích Hradeckých dnech sociální práce, v příspěvku Milana Šveřepy Prosazování a obhajoba práv klientů sociální práce a v příspěvku Radky Janebové Dilemata mezi právem a etikou aneb Právo nezabavuje odpovědnosti. Chci tedy pouze tvrzení, že sociální práce se zpronevěřila jedné z částí svého poslání, a to hájit, chránit a prosazovat zájmy svých klientů, potvrdit, zdůraznit a znovu na něj upozornit. Chci říci znovu jasně, nahlas a radikálně, že sociální pracovníci dávají evidentně a otevřeně, bez jakéhokoliv skrývání, najevo, že kdykoliv a často bez sebemenších výčitek hodí za hlavu zájmy svých klientů, pokud to po nich žádá nějaká instituce (město, kraj, ministerstvo), která jim dává peníze nebo pokud to vyžaduje zákon.

Stačí, aby jakýkoliv úředníček nějaké úřadu jenom zavolal a poskytovatelé sociálních služeb, mezi něž patří i sociální pracovníci, bez mrknutí oka vykonají poslušně všechno, co jim onen úředníček nařídí, bez toho, aby si jakkoliv ověřili, proč a na základě čeho to po nich onen úředník žádá, tedy jaký zákon či vyhláška jim ukládá tuto povinnost. Kdykoliv říkám poskytovatelům, že úředníci po nich některé věci chtějí neoprávněně, že je nemusí plnit a v případě sporů se s úřadem soudit, tak onoho poskytovatele představa sporu s úřední mocí vyděsí natolik, že raději poslušně srazí paty a vykoná vše, co se po něm chce.

Ivan Úlehla ve své knize Umění pomáhat píše, že sociální pracovník stojí mezi dvěma zájmy, na jedné straně je společnost, na druhé uživatel. Roli sociálního pracovníka vidí jako zprostředkovatele mezi těmito dvěma zájmy. Dle mého názoru je však situace mezi sociálními pracovníky a pracovnícemi v ČR taková, že sociální pracovníci stojí jednoznačně na straně zájmů společnosti (i když navenek samozřejmě deklarují opak, tedy že hájí zájmy uživatelů) a o nějaké zprostředkování nemůže být řeč. Sociální pracovníci se stali vykonavatelem státní moci a zájmů různých státních a samosprávných orgánů, a je tedy myslím na místě klást si otázku, zda ještě u nás můžeme hovořit o nějaké sociální práci a zda nepoužívat spíše termín sociální kontrola a sociální kontroloři.

Nevolnost v druhém významu, nevolnost tělesnou a duševní, co se týče sociální práce, ve mně vzbuzuje především její vývoj směrem k akademickému vědeckému oboru či aplikované vědě, její snaha vyrovnat se takovým odborným disciplínám jako je medicína, psychologie, sociologie apod. Kdysi jsem se já osobně rozhodoval mezi tím, zda chci být sociálním pracovníkem nebo psychoterapeutem. Rozhodl jsem se pro sociálního pracovníka s tím, že jeho práce mi přišla jako daleko bohatší, daleko zajímavější než psychoterapie. Říkal jsem, že jako sociální pracovník mám daleko více prostředků, jak pomáhat lidem, než jako psychoterapeut. Že na rozdíl od něj nemám k dispozici pouze pomáhající rozhovor, ale mohu, v případě potřeby, klienta také doprovodit, jednat v jeho zájmu s různými lidmi a institucemi, pomoci mu s nákupem potravin a přípravou jídla, společně s ním uklidit byt. Považoval jsem za samozřejmé, že se při práci s klienty mohu v uvozovkách "ušpinit", že bolest, špína a smrad k mé práci patří. Smysl a výhodu sociální práce jsem vnímal v jejím uchopení celku klientovy situace, tedy sociální pracovník se nezaměřuje pouze na jednu specifickou část jeho

potíží, ale že v případě potřeby je schopen provést základní intervenci ve všech dimenzích jeho problému. Zdůrazňuji však slovo základní, neboť pokud je sociální pracovník odborník na celek, nemůže být logicky odborníkem pouze na některou z částí toho celku. Schopnost vnímat klientovu situaci jako celek a řešit ji jako celek tedy odlišuje sociálního pracovníka od ostatních odborníků, je to jeho přednost, ale také slabina.

V kontextu výše řečeného, jak se lze dívat na práci a roli současného sociálního pracovníka např. v domově pro zdravotně postižené nebo v rámci pečovatelské služby? Co kdy a kde dělá takový sociální pracovník? Nutno říci, že v uvozovkách "povýšil" a místo mezi pracovníky v přímé práci s uživateli začíná být považován spíše za součást vedení organizace. Symbolicky je to často vyjádřeno tím, že kancelář sociálního pracovníka sousedí nebo je v blízkosti ředitelky, ekonomy či jiného pracovníka vedení. Sociální pracovník má tedy svou čistou, hezkou a útulnou pracovnu, do které si zve klienty na návštěvu. Je daleko od špíny, smradu a bolesti, které provází klientovu špatnou sociální situaci. Zkrátka, v kanceláři sociálního pracovníka je teplo a čisto, na rozdíl od špíny a smradu, ve které žije klient a kam sociální pracovník nechodí. Sociální pracovník v tomto smyslu se dostává na úroveň psychoterapeuta, jeho hlavní část činnosti se také odehrává v prostoru kanceláří. Možná už bych se dnes nemusel rozhodovat mezi tím, zda být sociálním pracovníkem či psychoterapeutem, neboť dnes už možná není mezi čím se rozhodnout.

Sociální práce se v posledních letech stala odbornou disciplínou, která má své tituly a doktorandy, svou odbornou literaturu a konference. Toto zvyšování odbornosti však vede také k specializaci a tím i větší uzavřenosti oboru. Čím hlubší úvahy a teorie, čím více odborných termínů, tím méně srozumitelnosti pro laiky a tím větší potřeba autorit, které jsou oprávněné provádět tu správnou interpretaci textů. Čím větší odbornost, tím větší specializace, tím také větší odtrženost od celku. Místo aby sociální práce působila jako disciplína zaměřená na celek, který je schopen přesahovat jednotlivé části, stává se z ní další specializace, uzavřená sama v sobě a neschopná překročit hranice svého oboru, neschopná akceptovat jiný úhel pohledu než ten svůj.

Václav Bělohradský spojuje termín odbornost, expertnost, s mocí, hovoří o absolutní moci expertů. Tato moc spočívá především v jazyce, ve schopnosti porozumět a dorozumět se. Je obecně známou zkušeností, že experti si vytváří svůj vlastní, běžnému člověku nesrozumitelný jazyk, bez jehož znalosti nemá laik možnost do tohoto oboru proniknout. "Psát článek pro laiky je vždy velmi nevděčná věc, protože hodně lidí má dojem, že nelze laikům sdělovat mystéria a že teprve pochopením jazyku mystéria smí laik překročit hranici sakrálního prostoru a stát se účastníkem mystéria", píše na svém blogu Patrick Zandl.

Když se podívám na program letošních hradeckých dnů sociální práce, mám velmi silný pocit, že vstupuji na půdu nějakého takového mystéria, kterému nerozumím, vůči kterému jsem v pozici laika. Mám pocit, že se dopouštím nějaké svatokrádeže, za kterou budu potrestán. Mám pocit, že lidé - nikoliv experti, tu nemají co dělat.

Nemám tu co dělat, protože si kladu otázku, jaké budou výstupy této konference, jaký bude mít vše, co zde bylo řečeno a v souvislosti s konferencí napsáno, vliv na práci sociálních pracovníků v Ústavu sociální péče Kvasiny nebo Domově pro seniory Zastávka u Brna. A na tuto otázku si odpovídám, že žádný. Že tato konference a její výstupy jsou pro běžného sociálního pracovníka asi tak důležité, jako to, kdo vyhrál volby v Mongolsku.

Tato konference pouze vytváří iluzi, že sociální práce je důležitý a rozvíjející se obor. Vytváří ji pro Ty, kdo ji potřebují, neboť jim tato iluze umožňuje pracovat a mít pocit, že dělají dobrou práci, ale také jim umožňuje mít moc expertů. Pro lidi, kteří pracují s klienty, však tato iluze není k ničemu.

Dle mého je nutné klást si dvě základní otázky. Je úkolem sociálních pracovníků pomáhat nebo kontrolovat? Jde sociálním pracovníkům o moc či o pomoc? Já za sebe odpovídám, že sociální práce je v současné době bohužel spíše nástrojem kontroly a udržení moci.

Na začátku svého příspěvku jsem uvedl jako inspiraci Václava Bělohradského a jeho knihu Společnost nevolnosti. Svůj příspěvek chci uzavřít opět odkazem na tohoto autora. Vidění dnešního světa, představené Václavem Bělohradským v knize Společnost nevolnosti, je negativní, najdeme v něm spíše stesky a chmury, v jeho světě zlého kapitalismu a zlých kapitalistů bych opravdu žít nechtěl a naštěstí nemusím. Můj příspěvek se však tomuto pohledu podobá v tom, že také mluví o věcech negativních, že nabízí pohled na sociální práci, který nevyvolává úsměvy a radostné očekávání budoucnosti. Víím, že je to, stejně jako pohled Václava Bělohradského na dnešní svět, jeden z mnoha pohledů a víím, že stejně tak jsem si mohl vybrat jiný úhel vidění sociální práce, že jsem mohl hledat a určitě i nalézt věci pozitivní, na základě kterých by sociální práce vypadala jako velmi nadějný, úspěšný a rozvíjející se obor. Víím, že v tomto příspěvku prezentované negativní vidění sociální práce je má volba a nechci se skrývat za žádnými objektivními fakty a zjištěními. Myslím si však, že můj zde zvolený úhel pohledu je stejně legitimní jako kterýkoliv jiný a důvod, proč jsem si ho vybral, není v tom, že bych miloval černou barvu a utápění se v chmurných představách. Důvod je to, že chci ukázat lidem, kteří také vnímají negativní stav a vývoj sociální práce, že na to nejsou sami a že je nás víc.

Na úplný závěr mi dovoluete, abych Vám představil Manifest, což je dokument, ve kterém jsem já a někteří moji kolegové shrnuli některé základní myšlenky a postoje k současné sociální práci. Hlavním smyslem Manifestu je ukázat všem lidem, kteří se v rámci oboru sociální práce pohybují, že existují různé pohledy na sociální práci, některé optimistické, jiné spíše kritické. A že pokud snad pochybují o současné podobě sociální práce, je to zcela legitimní.

co je a být by nemělo	co není a mělo by být
<p>CO JE TO SOCIÁLNÍ PRÁCE Sociální práce se stala vědou, kde je kritériem kvality množství popsaných stránek, citací zahraničních autorů a provedených sociologických výzkumů. Ze sociální práce se stala akademická neživotná disciplína vysokoškolských pedagogů, akademiků, elitářský obor docentů, magistrů, bakalářů apod. Sociální práce vyrábí stohy různých seminárních, bakalářských, magisterských, doktorandských a jiných prací, které nikdo nečte a nepotřebuje.</p>	<p>Nedělejme ze sociální práce vědu. Přestaňme se zabývat meta teoretickými pseudoproblémy a začněme hledat způsoby, jak účinně pomáhat klientům či pracovníkům. Kritériem kvality sociální práce musí být, nakolik pomohla zlepšit situaci klientů. O tom, co je či není sociální práce, rozhoduje míra, jak je daná činnost schopna pomoci lidem v nouzi, nikoliv množství písmenek před a za jménem.</p>
<p>KDO JE SOCIÁLNÍ PRACOVNÍK Sociální pracovník sedí v čisté kanceláři a sepisuje papíry, těžkou práci (mytí, koupání, “špínu a smrad”) nechává jiným.</p>	<p>Sociální pracovnice se nesmí bát ušpinit, její místo je v “první linii”, v těch nejtěžších a nejobtížnějších situacích, ve “špíně a smradu”, protože nouze a “špína a smrad” jdou spolu ruku v ruce.</p>
<p>KOMU SLOUŽÍ SOCIÁLNÍ PRÁCE Sociální práce se stala nástrojem uplatňování státní moci, není schopna skutečně hájit zájmy svých klientů i vůči státu, stala se na státu naprosto závislou. Dodržování všech možných nesmyslných zákonů, vyhlášek, nařízení apod. se stalo “zlatým teletem” sociálních pracovníků, jsou schopny zradit zájmy svých klientů, jen aby náhodou nebyly v rozporu s nějakou právní normou.</p>	<p>Buďme veřejným hlasem svých klientů. Kdo jiný než sociální pracovník, má do veřejného prostoru vnášet zkušenosti a názory „vyloučených skupin“? Sociální práce vidí jako jednu ze svých hlavních priorit obhajobu zájmů klientů a je schopna tuto obhajobu provádět i vůči státu. Nebuďme tupé ovce, nevykonávejme slepě každou věc, kterou si zákonodárce či jiný „zástupce společnosti“ vymyslí. Nepoddávejme se každému společenskému trendu s tím, že je nevyhnutelný, nezvratný a nic se s tím nedá dělat. Etika je stejně významným prvkem při rozhodování sociálních pracovníků jako právní normy.</p>
<p>POSLÁNÍ SOCIÁLNÍ PRÁCE Sociální práce zklamala svoje původní poslání, tedy pomáhat lidem v nouzi, jako obor lidské činnosti v tomto smyslu v ČR neexistuje.</p>	<p>Sociální práce ctí své poslání pomáhat lidem v nouzi, je pevně svázána se svými klienty a jejich zájmy.</p>

K Manifestu se připojují:

Miloš Havlík, Jindra Koldinská, Martina Macurová, Zuzana Skřičková, Jan Syrový, Ivan Úlehla, Josef Veselka

Impérium vrací úder – česká terénní práce na prahu 21. století

Jiří Staníček

Anotace: erénní pracovníci byli v Čechách v devadesátých letech, tedy v době vzniku prvních terénních programů, často pod tlakem převzít na sebe úkol vztahující k oblastem veřejného pořádku, dodržování zákona apod. Nicméně potřeba negativně se vymezovat vůči těmto požadavkům, podle názoru autora přispěvků, výrazně přispěla k formování identity nově vzniklé profese. V současné době je terénní sociální práce profesí, která je jasně vymezená a má pro svou existenci dokonce i oporu v zákoně. Identita jednotlivých zařízení a pracovníků je také výrazně jasnější než v devadesátých letech. V současné době terénní pracovníci v různých regionech a v různých kontextech zažívají déjà-vu devadesátých let. Tlak na to, aby se terénní pracovníci přímo, či nepřímo podíleli na řešení zakázek zcela neadekvátních pro terénní práci, nemá již tak naivně přímočarou podobu jako v devadesátých letech. Tváří se „sofistikovaně“, používá odbornou terminologii „jen mírně“ posunutou, hovoří o nových trendech v sociální práci, na druhou stranu přináší „staré dobré“ a osvědčené argumenty o ochraně našich dětí, zajištění klidu na práci apod.

Jde opravdu jen o hru se slovy a o lpění na definicích a pojmech? Má smysl „střežit“ hranice a odmítat, či jinak se vymezovat vůči starým tlakům v nových kabátech?

O nových pokusech zneužívat terénní pracovníky pro policejní akce, o pokusech propojit terénní práci s kontrolou, dozorem a represivními opatřeními, ale i o uniformách pro terénní pracovníky, o tom se bude zamýšlet příspěvek Impérium vrací úder – česká terénní práce na prahu 21. století

Abstract: Streetworkers in Bohemia were in the 90s, i.e. in the time of emerging first streetwork programmes, often under pressure to take over the task related to public order, respecting laws etc. Nevertheless the need to delineate themselves negatively towards those demands, according to the author of the paper, contributed noticeably to forming identity of the newly emerging profession. At present outreach social work is a profession which is clearly defined and it has also a support in legislation for its existence. Identity of particular organizations and workers is also much more clear than in the 90s. Nowadays streetworkers from different regions and in different circumstances experience déjà-vu of the 90s. Pressure on streetworkers to participate directly or indirectly in dealing with demands, that are absolutely inadequate for streetwork, has not such a ingenuously straightforward form as in the 90s any more. It appears sophisticated, it uses professional terms that are „only a bit“ transferred, speaks of new trends in social work, but on the other hand it brings „old good“ and proved arguments about protecting our children, providing calm for work etc.

Is it really only a wordplay and sticking to definitions and terms? Is it worth „to guard“ the border lines and to refuse or somehow else delineate ourselves towards the old pressures in new coats?

Paper The Empire Strikes Back – Czech Streetwork on the Threshold of the 21st Century reflects on new attempts to use streetworkers for police actions, it is about attempts to interconnect streetwork with control, surveillance and repressive practices, but also about uniforms for streetworkers.

Terénní pracovníci byli v Čechách v devadesátých letech, tedy v době vzniku prvních terénních programů, často pod tlakem převzít na sebe úkol vztahující k oblastem veřejného pořádku, dodržování zákona apod. Požadavky na terénní pracovníky byly v zásadě různé, nicméně spojovala je touha po rychlém řešení, nebo alespoň odsunutí problému z očí veřejnosti. Bezdomovectví nebylo v devadesátých letech nijak atraktivní téma a pozornost v oblasti prostituce byla zaměřena na pohraničí do severních Čech. Hlavním ohniskem zájmu tehdejších zadavatelů byla terénní práce s dětmi a mládeží a terénní práce s uživateli drog.

Slibně zahájený projekt terénní práce s mládeží nazvaný sociální asistent byl realizován pod hlavičkou MPSV. Terénní práci s touto cílovou skupinou tak byla od počátku vtisknuta identita sociální práce. Nicméně tlaky komunit, ve kterých byla tato služba experimentálně zaváděna, měly od počátku jasné směřování. Zařídte, ať jdou z očí, nechceme se na ně dívat, jak sedí na opěradlech laviček, kouří a pijí levné víno, plivou a pokřikují kolem sebe. Toto v podstatě laické období terénní práce se neslo v duchu metafor. Metaforou metod práce bylo okřídlené rčení, kdo si hraje nezlobí, a metaforou výsledků práce s klientem byl obraz pozitivně působících Foglarovských hrdinů, kteří svým dobrým příkladem a skutky pomáhali špatným chlapcům stávat se lepšími. Výsledkem bylo „vyšumění“ tohoto projektu pod křídly MPSV někdy ve druhé polovině 90. let. Ze sociálních asistentů (prvních českých streetworkerů) se stali spíše mediátoři volnočasových aktivit, vždyť kdo si hraje nezlobí. Z ulice se pak služby přesunuly do kluboven. Dnes lze ze zpětného pohledu interpretovat tento přesun i jako reakci na tlak autorit obcí a komunit – ať se na ně nemusíme dívat. Tato podlehnutí vnějším tlakům, jakkoli pochopitelná, však znamenala výrazný úpadek, ze kterého se terénní sociální služby pro cílovou skupinu dětí a mládeže vzpamatovává teprve v posledních pár letech.

Podobnému tlaku byly vystaveny i drogové terénní služby. Od prvopočátku tlačila Policie, která hledala informátory a průvodce. v devadesátých letech jsme se běžně setkávali s policistou, který vnímal terénní pracovníky buď jako zdroj informací anebo jako někoho, kdo ho snadno a rychle přivede za hledaným uživatelem nebo dealerem. ... aby bylo možno je potrestat!

Druhou nátlakovou skupinou byla zdravotnická obec psychiatrů a psychologů, kteří hleděli na terénní pracovníky jako na ty, kdo mají jeden jediný úkol: přivést klienta k nim.aby bylo možno ho začít léčit!

Díky tzv. otevřené drogové scéně, která nedovolila terénním pracovníkům stáhnout se do center (kluboven), museli drogoví terénní pracovníci zůstat na ulici a aby doslova ustáli tyto neadekvátní vlivy, začali se vůči nim negativně vymezovat. Stavět svou identitu na negativním vymezení se vůči okolí není zrovna optimální, ale mladá profese terénní práce si na něm odžila svou pubertu. Do nového století tak mohla vstoupit jako o poznání zralejší a mohla začít sama sebe definovat pozitivně, tedy vyjadřovat už více kým je, než kým není.

Terénní programy pro uživatele drog v současné době mají jasně definované poslání, cílovou skupinu, metody práce a tím i okruhy společenských zakázek, které mohou a umí řešit. Tím se ovšem poněkud liší od ostatních skupin terénních pracovníků.

Výše uvedené příklady mají sloužit spíše jako ilustrace dvou základních cest, které každá krize může nastolit. Známe je i od svých klientů.

Pokud tlaky působící krizi nepřesáhnou určité hranice a jsou více méně korektní, může být i krize identity současně příležitostí k vyjasnění a růstu. Na druhou stranu pokud je tlak neadekvátní, což tlak místních autorit prostřednictvím dotačních peněz být umí, může způsobit zmatení klientů a nefunkčnost služeb.

V novém století je terénní práce zakotvená v zákonu o sociálních službách a je tak konečně oficiálně uznaná jako rovnocenný partner ostatních služeb. Společenství terénních služeb se výrazně rozšířilo od cílových skupin, jako jsou uživatelé drog, prostitutky (-ti;), děti a mládež, k bezdomovcům, přistěhovalcům, menšinám, terénní pracovníky lze potkat při sanaci rodin atd.

Něco se však změnilo a na ulici jsou opět cítit tlaky, které působí jako déja-vu devadesátých let. Terénní pracovníci opět zažívají situace, o kterých se domnívali, že patří minulosti. Znovu jsou nám předkládány požadavky, abychom zbavili ulice těch bytostí, které odpuzují slušné lidi, znovu jsou klienti zatýkáni v situaci, kdy využívají službu, znovu jsou terénní pracovníci nuceni ke kontrolám a poskytování informací o svých klientech sociálním kurátorům, hygienikům.

V podstatě se jedná o dva základní problémové okruhy, které pro terénní práci představují existenční riziko.

Prvním je požadavek zapojit terénní práci do systému represe. Policie mluví o veřejném pořádku a požaduje uniformy pro terénní pracovníky. Odmítá slyšet, že terénní pracovníci chodí za těmi, kteří jsou mimo dosah běžných služeb, a činí je odpovědnými za shromažďování lidí, kteří svým chováním a zevnějškem pohoršují slušné lidi, děsí malé děti a jejich matky. Uniformy mají sdělit, kdo je terénní pracovník, a uklidnit veřejnost, že člověk měnící stříkačky není dealer, který ohrožuje naše děti. Intervence v terénu by se podle tohoto konceptu měla zaměřit např. i na to, kde se má pohybovat a na jaké lavičce může bezdomovec sedět a jak se má chovat k policejní hlídce.

Druhým okruhem je představa o zapojení terénní práce do systému kontroly. Příkladem mohou být sociální kurátoři požadující, aby terénní pracovníci nejen učili své klienty hospodařit a vést domácnost, ale také kontrolovali účelnost využívání sociálních dávek. ...a když už tam jsou, mohou také dovést děti do školy, zajistit, aby měli domácí úkoly a neměli vši.

Terénní sociální práce má ve svém poslání vyhledávat ty, kteří nevyužívají standardní služby pro ně určené. V terénní práci mluvíme o skryté populaci, populaci skryté právě těmto standardním, tedy v podstatě stacionárním službám. Pokud na sebe terénní pracovníci vezmou požadavek zapojit se do systému kontroly a nebo dokonce represe, stane se především to, že se tato populace lidí ještě více stáhne a bude nedostupná i pro terénní pracovníky. Obávám se, že těžko vymyslíme nějakou metodu, která nám umožní vyhledávat populaci skrytou i pro terénní pracovníky.

Druhým základním úkolem terénní práce je odkazovat kontaktované příslušníky skrytých cílových skupin na standardní služby a pomáhat jim do nich vstoupit. Vlastní poskytování služeb v terénu je možné a vhodné pouze a jedině v případě, že je nelze zajistit v rámci standardních služeb. Pokud ovšem terénní pracovníci převezmou na sebe úkoly jiných profesí (terapeutů, poradců, lékařů atp.) a budou poskytovat jejich služby, podpoří ještě více vyčleněnost svých klientů ze společnosti. Takže namísto procesů začleňování a podpory soužití různých skupin lidí bychom spíše napomáhali držet své klienty mimo společnost.

Každá krize a ohrožení identity je příležitostí a hrozbou zároveň. Známe to dobře u svých klientů. V devadesátých letech jsme si už mohli vyzkoušet, jak to může dopadnout, když tlaku podlehneme, ale i jak ho lze využít. Proto se domnívám, že má smysl znovu střežit hranice své profese jak na úrovni jednotlivých pracovníků, tak na úrovni organizací. Domnívám se, že i negativním vymezováním se vůči těmto tlakům je možno přispět k hledání pozitivně definované identity terénní práce.

Také mám za to, že k udržení hranic je nutné nemlčet k matení pojmů, a proto je třeba říkat, že spojení bezpečností agentury a sociální služby není nový přístup, ale střet zájmů. Má cenu říkat, že sociální pracovník je větší odborník na poskytování služeb v terénu než policista. Má cenu říkat, co je a co není terénní sociální práce a že se ševci mají držet svých kopyt.

Sociální pracovník v samosprávě – teória a prax

Dušan Demčák¹

Abstrakt: Zákon o sociálních službách upravuje právné vzťahy pri poskytovaní sociálních služieb, financovanie sociálních služieb a dohľad nad poskytovaním sociálních služieb zároveň prináša do praxe množstvo zmien a potrebu nových postojov, úloh i zodpovednosti. Poukázanie na praktické skúsenosti sociálneho pracovníka obce a „pripravenosť samosprávy“ na implementáciu zákona č. 448/2008 Z. z. o sociálních službách v praxi. Proces Komunitného plánovania v obci - posilnenie profesie sociálnej práce.

Abstract: The law about the social services determines legal relations in providing social services, at the same time financing the social services and the supervision of providing social services introduce in practise many changes and the need of new attitudes, tasks and responsibility. Showing practical experience of a municipal social worker and „the degree of readiness of a self-government“ to implement the law n. 448/2008 of the Code of laws about social services in practise. The procedure of Community planning in a municipality - enforcement of a social worker's profession.

1 Sociální pracovník v samosprávě – teória a prax

Sociálna politika je definovaná ako cieľavedomá činnosť štátu, organizácií, inštitúcií, subjektov, ktorá zabraňuje vzniku príčin sociálnej nerovnováhy, vytvára priestor spolupodieľania sa na vyváženom vývoji jednotlivcov, skupín, komúnit a spoločenstva. Je výrazným prejavom v starostlivosti o ľudí, ktorí nedokážu vzniknuté kolízne sociálne udalosti prekonať vlastnými silami. Základným východiskom v sociálnom regulovaní je rešpektovanie spoločného dobra.² Zabezpečiť aby činnosť štátu v sociálnej oblasti bola efektívna a účelná je nutné, spracovávať stratégie a plány. Ideálny stav by bol, ak by najmenšie celky a to obce mali v celom štáte spracovaný „Komunitný plán sociálních služieb“ a z týchto plánov by sa tvorila sociálna politika štátu.

Dobry zákon – právna norma ešte neznamená, že komunita- spoločnosti vyrieši vzťahy, potreby a zabezpečí dostatočné povinnosti. Slabá informovanosť, právna nevedomosť nechota prijímať zmeny a nezáujem o veci verejné poukazuje na potrebu zodpovedného dialógu celej spoločnosti. Článok poukazuje na riziká a ťažkosti implementácie zákona č.448/2008 Z.z. v praxi z pohľadu samosprávy.

1.1 Definícia a predmet zákona

Zákon je - Právna norma - alebo súbor právnych noriem - najvyššieho orgánu štátnej moci (zákonodarcu), čiže v súčasnosti spravidla parlamentu. Je to prvotná právna norma, teda norma nadradená druhotným normám, teda normám ostatných štátnych orgánov.³

¹ PhDr. Dušan Demčák, Zlatá Baňa č.147, 082 52 Zlatá Baňa, demcagd@gmail.com, 00421910507748

² Katolícky sociálny lexikón

³ [http://sk.wikipedia.org/wiki/Z%C3%A1kon_\(pr%C3%A1vo\)](http://sk.wikipedia.org/wiki/Z%C3%A1kon_(pr%C3%A1vo))

Schválenie zákona je iba prvým krôčikom k jeho implementácii v spoločnosti, ktorá si ho legislatívne uložila ako svoju normu.

Predmetom zákona č. 448/2008 Z.z. je: „Tento zákon upravuje právne vzťahy pri poskytovaní sociálnych služieb, financovanie sociálnych služieb a dohľad nad poskytovaním sociálnych služieb“.¹ Tento zákon zásadným a novým spôsobom upravuje systém poskytovania sociálnych služieb na Slovensku, zaviedol aj nové kompetencie a úlohy pre územnú a regionálnu samosprávu a nový systém financovania neverejných poskytovateľov sociálnych služieb. Reforma v sociálnej sfére presadzuje decentralizáciu a mnohé „štátne“ kompetencie sa presunuli na samosprávy. Tým sa spustil prudký rozvoj komunitnej sociálnej práce a domov klienta sa stal významnou arénou pôsobenia sociálnych pracovníkov. Domov predstavuje súkromie a kultúru klienta, kam prichádza sociálny pracovník. Klient je doma vo výhode, pretože je v prostredí, ktoré dôverne pozná, kde je on pánom domu. Domov je miesto, kde klient dostáva spätnú väzbu na svoju identitu, má svoje roly a toto miesto nesie znaky osobnosti klienta.²

Každý z nás túži po kvalitnej sociálnej službe, túži po zodpovednom, láskavom a obetavom prístupe všetkých pomáhajúcich. Nekoordinované a náhodné riešenie sociálnych problémov neprinesie očakávaný výsledok ba naopak niekedy môže vnieŤ chaos alebo dokonca poškodenie klienta. Z tohto dôvodu sa nazdávame, že komunitné plánovanie sociálnych služieb je zaujímavá, zákonom daná norma, a umožňuje ako najlepšie plánovať a koordinovať sociálne služby v samospráve.

Zákon ukladá samospráve v § 80 nasledovné:

Obec

- a) vypracúva, schvaľuje komunitný plán sociálnych služieb vo svojom územnom obvode
- b) utvára podmienky na podporu komunitného rozvoja
- c) je správnym orgánom v konaniach ...
- d) vyhotovuje posudok o odkázanosti na sociálnu službu ...
- e) poskytuje alebo zabezpečuje poskytovanie sociálnej služby, o.i. množstva povinností aj to že uhradza poskytovateľovi zdravotnej starostlivosti zdravotné výkony na účely posúdenia odkázanosti na sociálnu službu.³

Okrem povinnosti uložených zákonom je obec povinná upraviť si podmienky zákona na miestne podmienky a to prijatím VZN /Všeobecne záväzného nariadenia obce/ ktoré upraví rozsah, spôsob plnenia a podmienky, ako aj výšku poplatkov klientov využívajúcich sociálne služby a jasne vymedzí sociálnu prácu v komunite.

„Sociálna práca ako praktická činnosť je profesionálna aktivita, ktorá umožňuje jednotlivcovi, skupinám a komunitám identifikovať, t.j. eliminovať a riešiť alebo aspoň

¹ Zákon č.448/2008 Z.z.

² Goppner, 2008. Rozpráva o vede o sociálnej práci. Hľadanie prvkov pre programatiku. Lambertus 2004, VŠ

zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, n.o. 2008, 194s.

³ Zákon č.448/2008 z.z. §80 Pôsobnosť obce

zmierniť osobné, skupinové, sociálne problémy alebo vplyvy prostredia, ktoré na nich negatívne vplyvajú.“¹

Poukazujeme na to, že z množstva kompetencií delimitovaných štátom na samosprávu sociálnej služby boli delimitované ako jediná kompetencia bez ľudských zdrojov a hlavne bez finančných prostriedkov. Zástupcovia štátu v roku 2008 poukazovali na fakt že fiškálnou decentralizáciou má samospráva medziročne vyšší nárast príjmovej časti v podielových daniach ako je náklad na sociálne služby vynakladaný štátom to bol argument zástupcov MPSVaR prečo samosprávu delimitáciou nezískajú balík finančných prostriedkov.

Teda ak to porovnáme napr. s delimitáciou školstva, tak obec prechodom kompetencií ZŠ a MŠ získala, nehnuteľnosti, ľudské zdroje /pedagógov, pomocný personál/ a finančné prostriedky na prenesený výkon školstva a to navýšenie príjmovej časti v rozpočte obce.

Zákon 448/2008 Z.z. samospráve uložil nové povinnosti obce, ktoré ak nesplní sú presne definované a sankcionované v zákone, koľko € a za akých podmienok sa samospráve uloží pokuta. Na strane druhej, nedelimitoval ľudské zdroje /vzdelaných sociálnych pracovníkov/, nehnuteľnosti a ani finančné prostriedky.

Zjednodušene povedané obce kompetencie nadobudli, ale ľudské a finančné zdroje nie. Počas rokovania v roku 2008 ani najlepší „veštec“ nepredpokladal že nastane celosvetová kríza ktorá bude mať taký značný dopad na finančné príjmy samosprávy od štátu.

A tu je „alfa a omega“ začiatok a koniec implementácie zákona č.448/2008 Z.z. o Sociálnych službách.

Čo sa deje v samospráve po viac ako 1,5 roku platnosti zákona? Zástupcovia obcí a ich orgány tíško pracujú a o sociálnych službách nahlas nehovoria, a ani v rozpočtoch obcí nevytvárajú dostatočné finančné prostriedky na zabezpečenie sociálnych služieb nakoľko znížením podielových daní majú problém zabezpečiť samosprávne funkcie v rozsahu v akom ich zabezpečovali pred platnosťou zákona 448/2008 Z.z. Obecné úrady sa dostávajú do pozície „HASIČOV“ ak už náhodou nastane požiadavka a klient sa obráti na samosprávu a požiadava sociálnu službu, vtedy si začína samospráva plniť svoje povinnosti a začína „hasiť“ vzniknutú situáciu.

Tu musíme podotknúť, že aj keď zákon 448/2008 Z.z. ukladá povinnosť samospráve „§ 80 písmeno s) „vyhľadáva fyzické osoby, ktorým treba poskytnúť sociálnu službu,“² veľmi nízke percento samospráv plní zákonom danú normu. Pritom je všeobecne známe, že prevencia je najlacnejšia. Platí to tak pri povodniach ako aj v sociálnej oblasti. Živelné pohromy sú však na rozdiel od sociálnych viac viditeľné, rozpad rodiny, rôzne traumy po týraní a zneužívaní sú na pohľad neviditeľné, ale pre jedinca a možno aj komunitu sú len veľmi ťažko napravitel'né a finančný náklad na ich odstránenie, alebo zmiernenie sa ani nedá presne vyčíslit'.

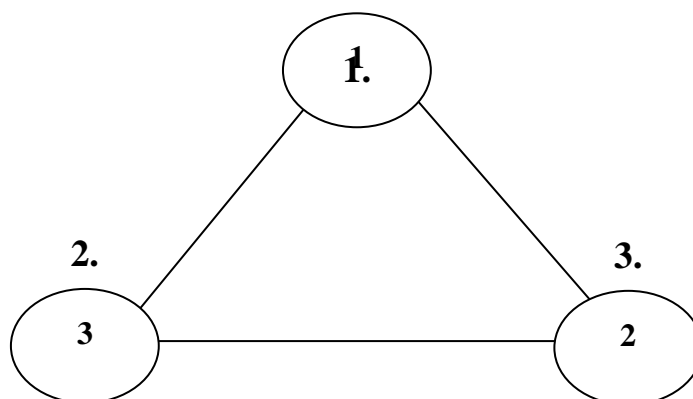
Vznik novej sociálnej situácie v komunite často tzv. komunitný triangel „rozozvučí.“

¹ TOKÁROVÁ Anna et al. 2003. *Sociálna práca*. Prešov: FFPU Akcent Print, 2003. 574 s. ISBN 80-968367-5-7

² Zákon č.448/2008 z.z. §80 Pôsobnosť obce

Komunitní triangel:¹

1. Příjemcovia sociálních služieb
2. Zadávatelia sociálních služieb
3. Poskytovatelia sociálních služieb

Poukazujeme na rôzne záujmy a priority jednotlivých subjektov**1) Příjemcovia sociálních služieb**

Snažia sa aby mali rovnaké podmienky a získali dostatok finančných prostriedkov

2) Zadávatelia sociálních služieb

Snažia sa aby občania boli spokojní pričom regulujú výdavky na služby

3) Poskytovatelia sociálních služieb

Snažia sa poskytovať kvalitné služby

Dialóg z praxe:

Příjemca sociálních služieb: – „som klient a mám právo na kvalitnú sociálnu službu podľa mojej potreby“,

Zadávateľ: – „všetky služby nebudeme platiť lebo nemáme voľné finančné zdroje“

Poskytovateľ: /neverejný teda nie obec/ „ja Vám poskytnem najlepšie služby, ale nech mi samospráva doplatí“

Výsledky prieskumu z praxe.

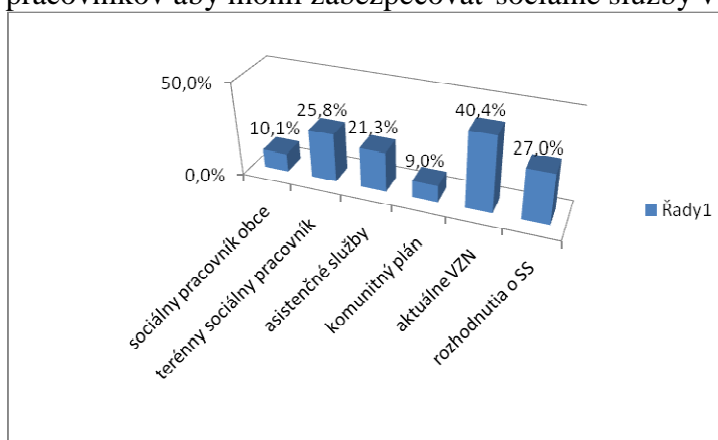
Skúmaná vzorka – okres Prešov t.j. 89 samospráv v celom okrese je 91 samospráv z toho 2 so štatútom mesta.

¹ CpKP střední Morava, Komunitní plánování, Prešov 2008

Štatistické zistenia sú nasledovné:

č. otázky	Počet obcí	89	je 100%
1	sociálny pracovník obce	9	10,1%
2	terénny sociálny pracovník	23	25,8%
3	asistenčné služby	19	21,3%
4	komunitný plán	8	9,0%
5	aktuálne VZN	36	40,4%
6	rozhodnutia o SS	24	27,0%

Z výsledkov vyplýva že samospráva nevytvorila dostatočný priestor pre sociálnych pracovníkov aby mohli zabezpečovať sociálne služby v obci na potrebnej úrovni.

Obyvatelia sa o reforme verejnej správy v sociálnej oblasti vrátane komunitných plánov a potrieb obce dozvedajú až vtedy keď potrebujú sami sociálnu pomoc. Ak nebudeme realizovať preventívne opatrenia občania nebudú niest' zodpovednosť za svoju komunitu nedokážu zmeniť svoje postoje a návyky.

Dobre spracovaný komunitný plán je výsledkom vyjednávania medzi všetkými účastníkmi procesu, zodpovedá miestnym podmienkam a potrebám, stanoví krátkodobé aj dlhodobé ciele a priority rozvoja sociálnych služieb a mapuje všetky verejné, súkromné aj dobrovoľné subjekty z hľadiska aktivít, ktoré smerujú k naplneniu vytýčených cieľov, za predpokladu, že obsahuje systém sledovania a hodnotenia postupu ako aj priebežného informovania verejnosti. Spracovateľom komunitného plánu je obec - odborník na komunitné plánovanie je zamestnancom obce, alebo je obcou poverený subjekt – napríklad mimovládna organizácia. Priebeh spracovania komunitného plánu je taktiež rovnako dôležitý, ako výsledný dokument pričom podotýkame, že komunitné plánovanie nerobia experti. Hlavné princípy komunitného plánovania sú partnerstvo medzi všetkými účastníkmi zapájanie miestneho spoločenstva, hľadanie nových ľudských a finančných zdrojov, je nevyhnutné zabezpečiť rovnaký prístup k informáciám a nikto nemá byť diskriminovaný a vylučovaný, pričom verejnosť musí byť priebežne zoznamovaná so zámermi a výsledkami.¹

¹ Hrablayová, Holúbková, Varcholová, 2005

Záver

Ideálne odporúčanie pre každú obec - komunitu je, vytvoriť pracovnú pozíciu –sociálny pracovník obce, spracovať komunitný plán sociálnych služieb, ktorý by bol vytvorený skupinou odborníkov a zástupcov cieľových skupín. Takýto živý dokument, je metóda pomocou, ktorej môžeme plánovať sociálne služby tak, aby zodpovedali miestnym špecifikám a potrebám jednotlivých občanov. Ak sa dokument a pravidlá tvoria zástupcami komunity využívajúc postavenie na úrovni partnerstva, sú takto vytvorené normy a pravidlá prijímané komunitou a cieľovými skupinami ľahšie a jednoduchšie, nakoľko si tieto vytvorili sami podľa špecifik jednotlivých komunit a vytvorili si plán realizácie podľa ktorého postupujú. Hlavnú iniciatívu by mala niesť samospráva, teda starosta a obecné zastupiteľstvo, ktoré iniciuje vznik partnerstva na lokálnej miestnej úrovni, do ktorého pozve všetkých zástupcov cieľových skupín a subjektov sídliacich na území komunity.

Mechanismy inerce v transgenerační (re) produkci profese sociální pracovník/ pracovnice, jejich možná rizika

Josef Zita¹

Abstrakt: Předkládaná stať vychází z profesiografického výzkumu, který probíhal na katedře sociální práce a sociální politiky PdF UHK v letech 2003 až 2009. Výzkumné šetření mělo charakter omnibusového výzkumu, „školské“ a didaktické zaměření je jedním z jeho dílčích témat. Charakterem longitudinální studie pod názvem *Identita povolání sociální pracovník, proces jejího utváření*. Pročež její vytržení z celku může působit zjednodušeně. Prostor je však fenoménem, který organizuje a limituje lidská dění. Metodologicky vedeno šetření především induktivně se sklonem k empirickému synkretismu.

Klíčová slova: Kvalifikace = osobnostní předpoklady + odborné vzdělání + praxe. Indikátory.

The Mechanisms of Inerce at Intergenerational (re) Production of Profession Social Work, their possible risks.

Abstract: The presented article is based on the professionographics research that took place at the Department of Social Work and Social Politics at Pdf UHK from 2003 to 2009. The research investigation had character of omnibus research; „educational“ and didactic concentrate is one of its fragmentary themes. The character of the longitudinal studies with the title *The identity of proffesion social Worker, the process its generation*. Therefore its extraction from the whole can seem simplified. The area is however a phenomenon that organize and limit human events. Lead methodologically especially induce with inclination to the empirical synkretism.

Volba povolání je životní výzvou, transgenerační reprodukce profese nutností.

Byly to již středověké gildy, coby profesní sdružení lékařů, právníků, které věnovaly pozornost svému transgeneračnímu přesahu, tedy reprodukci sebe sama.

Metodologické ukotvení. Cíl explorace: Rozkrýt skutečnosti, které působí směrem k rozhodnutí stát se studentem ve *studijním programu sociální práce a sociální politika* (s vědomím, že abstrahujeme od méně podstatných).

Pro profesiografickou analýzu ve vztahu k řešenému úkolu bylo provázaně v části teoretické i empirické použito, avšak v rozdílné míře postižitelnosti a hloubky, těchto zdůvodněných **pojmových kategorií**: ∞ identita povolání sociální pracovník, ∞ veřejné mínění, ∞ kategorie a branže profese, ∞ role v prostředí profese, ∞ pracovní činnosti (kompetence), ∞ náročnost povolání, ∞ šíře a pestrost povolání, ∞ pečování, ∞ profesní vědomí (v něm i profesní organizace), ∞ středoškolské vzdělání, ∞ osobnostní předpoklady (schopnosti, představy o sociální práci), ∞ „generační efekt“ v rámci rodiny, ∞ identifikace s povoláním („zahledění se“ do profese) ∞ očekávání od studia

¹ PhDr. Josef Zita, Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové

(náročnost studia, spolufinancování), ✕ subjektivní hledisko volby studia (v něm i zážitky z dětství, genderové aspekty), ✕ dobrovolnictví a jemu blízké činnosti, ✕ druh klientely, ✕ ukazatele spokojenosti s prací (trh práce, ekonomické zhodnocení), ✕ společenský stereotyp povolání, ✕ profesní dráha, ✕ životní trajektorie (rodina, volný čas). Z těchto kategorií byly stanoveny ukazatele pro empirickou exploraci a transformovány do statistických znaků dotazníku, témat narativní studie a otázek k následným rozhovorům.

Charakteristika zkoumaných souborů: Pokud není u jednotlivých interpretačních segmentů uvedeno jinak, základní zkoumaný soubor tvoří studenti prvních ročníků oboru sociální práce na PdF UHK (2003, 2004, 2005, 2007), N=201. V distribučních tabulkách značen *studenti prvních ročníku sociální práce PdF UHK*. Ostatní soubory jsou uvedeny v příloze.

Výkon jmenovité profese (povolání) představuje pro většinu lidí nejdelší a nejvýznamnější etapu jejich života. Ve svých přáních chtějí být lidé ve své profesi co nejúspěšnější. Profesní kariéra je stavěna na piedestal jeden z nejvyšších. Proto lidé rezignují na jiné dimenze svého života, v současnosti např. ženy na mateřství, rodinu a výchovu dětí, ženy i muži na volný čas a jeho nezbytné funkce. Řekni mi CO, KDE, S KÝM a ZA KOLIK děláš se stalo pro mnohé až diakritickým znakem sociální určenosti člověka. Zdařilá volba profese a úspěšnost jejího výkonu tvoří v současnosti páteř vzestupné sociální mobility. Uvedené vymezení se však týká špičkových a jim se přibližujícím profesím. V běžném zaměstnání nalézáme jinakosti, jak uvádí např. Křížová (2005: 125): „*Profesní role již není stěžejní identitou, nýbrž jen jednou z životních rolí, která musí být skloubena s ostatními – rolí rodinnou, rodičovskou, partnerskou apod. Vedle práce a expertství existuje také všední život a před každým stojí úkol prožít jej jako unikátní lidská bytost.*“

Ve stati neřeším formulací výzkumných teoretických otázek definiční vymezení základních identit člověka: osobnostní, sociální a profesní, ani pevnost jejich argumentace. Profesní identifikaci sociálního pracovníka se u nás epistemicky zabývala Z. Havrdová (spíše však z hlediska pojmové kategorie a její dekompozice). S určitou obezřetností stavím mezi osobnostní identitu (metodologický individualismus) a sociální identitu (metodologický holismus) profesní identitu (identifikaci) člověka.

Hledání identity patří k významné charakteristice období adolescence. Je to u našich studentů období hledání a nalézání sebe sama ve vztahu k sociální práci. Nabývání profesní identity jedincem pojmáme jako poměrně dlouhodobý proces ztotožňování se s jejími relevantními znaky a požadavky.

Započatá trajektorie u mladého člověka představuje tři nosné etapy:

1. Rozhodování se o studiu, které je cestou k profesi.
2. Období vlastního středoškolského, následně pak vyššího odborného či vysokoškolského studia¹. To může dále vertikálně pokračovat v doktorském studiu.

¹ Zásadní úlohu na cestě „za profesí“ určuje odborné vzdělání. Škola je institucí, která prování výběr a přípravu uchazečů. Připravuje je v obou úlohách vzdělání, tj. jakou plní funkci z hlediska celku (společnosti) a jako v pohledu individuálního očekávání. Jednou z hlavních funkcí vzdělávacího systému je buzení důvěry. „Vzdělávací systém vydává svým absolventům vysvědčení o jejich důvěryhodnosti“ (Keller, 2009: 116).

3. Období absolventova nástupu do prvního profesního zaměstnání (iniciačního období), které bývá vymezováno v délce 2 let.

Třetím obdobím je proces identifikace s profesí relativně ukončen. Profesionála však většinou čeká další vzdělávání, a to buď stanovené (požadované), nebo vedeno vlastní vzdělávací a výcvikovou autoregulací, tj. schopností na sobě pracovat. Identifikace s povoláním je finálním ukazatelem úspěšné profesní socializace.

Výchozím procesem spojeným s povoláním je jeho volba. Jádrem tohoto procesu je postupné rozhodování se na základě interakce s jinými lidmi či institucemi s cílem zvolit si povolání co nejvhodnější a nejvýhodnější. Za optimální lze označit volbu povolání tehdy, jestliže vyhovuje dvěma kritériím. První z nich je míra, ve které uskutečněná volba odpovídá potřebám trhu, druhým pak míra, ve které způsobilost a schopnosti odpovídají požadavkům daného povolání (Tomšík, 1996: 55). Volba povolání je spojena zároveň s výběrem životního stylu a výrazem individuální hodnotové orientace. Ta se u studenta sociální práce dotváří, u uchazeče by v ní měla být přítomna sociální citlivost. Obecně lze shrnout, že volbu povolání ovlivňuje např. druh činnosti, pracovní prostředí, pracovní prostředky, druh a složení pracovního kolektivu, pracovní doba, odměna za práci (mzda), poptávka na trhu práce, možnost odborného růstu, perspektiva služebního postupu (kariéra), společenská prestiž profese, možnost či nutnost cestování, získání významných společenských kontaktů, výhody pro osobní život atd. Tím se zároveň vyjadřují i pracovní aspirace a představa o profesionální dráze. Vztah k povolání se projevuje v kvalitě vykonávané práce, v jejím hodnocení, ve stupni satisfakce.

TABULKA č. 1 Studenti 1.ročníku SP PdF UHK. N = 201. *Co Vás vedlo k podání přihlášky na vysokoškolská studia sociální práce?*

	AČ / RČ (%)
1 protože je sociální pracovník zajímavé povolání	61 / 30,5
2 získat vysokoškolský diplom po studiu na VOŠ sociální	29 / 14,5
3 studium sociální práce není až tak náročné	0 / 0,0
4 obsah výuky odpovídá mému vnitřnímu naladění	89 / 44,4
5 nepřijetí na jiný obor vysokoškolského studia	4 / 2,0
6 škola je v dosahu mého bydliště	0 / 0,0
7 jiné důvody, uveďte jaké	18 / 8,6
	∑ 201 odpovědí ∑ 100%

Začneme-li interpretaci od nulových hodnot, pak přítomnost nevykazuje faktor „škola je v dosahu mého bydliště“. Provedené následné rozhovory se studenty však zaznamenaly, že tato kontextuální proměnná v „pozadí“ určitou úlohu sehrává. S nulovou hodnotou zůstal i ukazatel „studium sociální práce není až tak náročné“. Pokud je v něm obsaženo jenom očekávání, pak je to indikátor významný.

Působí-li ve spojitosti varianty č.1 a č.4 (74,9%), částečně i varianta č.2, vytváří to příznivý předpoklad pro vlastní studium a jeho efektivitu. Nutno však dodat, že jsou to jenom pravděpodobnosti, které se v čase mohou či nemusí naplnit. Nezanedbatelná není volba „získat vysokoškolský diplom po studiu na VOŠ sociální“ dokladující, že pro část žadatelů je VOŠ tranzitním prostorem k vysokoškolskému studiu.

Předpokladem k uvážené volbě studijního oboru u uchazeče o vysokoškolské studium jsou: 1/ Informační zdroje o vzdělávacích příležitostech na vysokých školách.
2/ Představy o vysokoškolských studijních oborech.
3/ Preferovaný obor k vysokoškolskému studiu¹.

Představa studenta prvního ročníku o sociální práci. Tak zněla i indikační otázka. „Docela přesnou“ uvedlo 70% a „docela dobrou“ 13%, což v souhrnu činí 83%. Oproti tomu „mlhavou“ pouhých 17%, varianta „žádnou“ zůstala neobsazena. Představu o sociální práci jako docela dobrou, ve spojitosti v poměrně přesnou, uvádí dohromady více jak 4/5 studentů. Přítomná mlhavost představ ještě nemusí vyznívat pro vlastní studium a jeho perspektivní zhodnocení negativně. Proporčnost „mlhavosti“ je pro soubor přijatelná. I u jiných studijních oborů se s takovou entropií setkáváme.

Individuální profesní identita, která je výsledkem procesu ztotožňování se s profesí, je výsledkem poznání obsahu profese, kompetencí¹, systému jejích hodnot, požadavků kladených a jednotlivé reprezentanty, ideové orientace apod. Profese formuje osobnost jejího nositele svými aktivitami, hodnotami, vzory a normami jednání, jejich dodržování je kontrolováno uvnitř profese, čímž ovlivňuje u něho tvorbu určitých stabilních způsobů myšlení (včetně profesního vědomí a sebevědomí). Výsledkem je potom osobnost disponující specifickými rysy, jimiž se odlišuje od příslušníků jiných profesionálních skupin.

O určité míře kongeniálnosti, jakožto vrozené schopnosti pro studium a výkon sociální práce, se v ČR vede diskuse spíše zprostředkovaně, např. v tématu osobnost sociálního pracovníka, étos výkonu profese, možná pojetí sociální práce a dalších. Ta je dána osobnostně. „Osobnostní aspekty sociální práce budou v jistém smyslu i v budoucnu reprezentovat určitou konstantu této profese, její vnější extraprofesionální aspekty (činnosti, standardy, normy apod.) budou naopak podléhat velmi výrazným a dynamickým změnám, jejichž rozsah a dopad si lze jen stěží představit“ (Pavlík, 2005: 289).

V ČR zřejmě není k dispozici přehledová studie, která by se empiricky zabývala osobnostními a dalšími předpoklady pro budoucí role sociálního pracovníka, tím i

¹ Otázkou je, zda sama sociální práce vystupuje jako ta nekompetentnější instituce pro zhodnocení kompetencí svých realizátorů. Zásadní období pro transformaci kompetencí do užitého instrumentaria sociálního pracovníka představuje třetí komponenta nabytí kvalifikace a tou je praxe ve výkonu pracovní role (iniciační období absolventa).

předpoklady k osvojení si profese (včetně jejich ověřování v přijímacím řízení ke studiu).

TABULKA č. 2 Náročnost bakalářského studia sociální práce. Studenti prvního ročníku SP PdF UHK.

Z	AČ	RČ (%)
1 náročné	83	41,2
2 spíše náročné	100	49,8
3 středně náročné	17	8,5
4 spíše nenáročné	1	0,5
5 nenáročné	0	0,0
Σ	201	100%

Srovnávací TABULKA č. 3 Podsoubor z r.2009 (studenti prvních, druhých a třetích ročníků oboru sociální práce na PdF UHK). N = 133.

Z	AČ	RČ (%)
1 velmi náročné	0	0,0
2 náročné	28	21,1
3 středně náročné	95	71,4
4 méně náročné	10	7,5
Σ	133	100,0 %

Studenti prvních ročníků vnímají náročnost svého studia ve vysokých hodnotách, kdy módem je varianta „spíše náročné“, nad ní ještě stojí „náročné“. V komparaci s podsouborem z roku 2009 (tvořen však studenty všech tří ročníků bakalářského studia), dochází k výrazné proměně, modální hodnota se přesouvá na „středně náročné“ a značně narůstá. U prvních ročníků musíme brát v úvahu působení skryté proměnné, jíž je sám začátek vysokoškolského studia a adaptace na toto.

Profesionalizace povolání znamená též profesionalizace vysokoškolského vzdělávání. Určující jsou v tomto směru jednotlivé absolventské profily vysokoškolských kateder. Jejich odtazítost je někdy tak velká (i přes přijaté vzdělávací standardy v sociální práci), že ujednotit „nastavení profesního absolventa“ ani vlastně v jednotných požadavcích nelze. „*Jovelinova studie (1998) dospěla k tomu, že k uspokojivému vysvětlení volby profese je nutné brát faktory psychologické a sociální. Ještě před touto studií Dubar vyvrátil zavedenou hypotézu, že někteří lidé vrozeně inklinují a mají nadání na specifické profese a uvědomění si tohoto talentu je ostatečné k obrácení pozornosti k dané profesi. Nivile (1957) dospěl k formulaci „...přehnaní zdůrazňování profesního nadání je iluzorní a sterilní“ (In. Adams ,A., Erath, P., Shardlow, S. M., 2001: 95, 96). Dubar dále argumentuje tím, že vrozená schopnost (kongeniálnost) nebo inklinace ke konkrétnímu povolání nemůže být empiricky prokázána. Proto je obtížné zkonstruovat profil uchazeče o studium (identikit) a tento ověřovat nějakým měřením.*

Subjektivní sebereflexe vhodnosti ke studiu. Studenti prvního ročníku SP PdF UHK, N = 201. Tazatelská otázka: *Myslíte si, že máte pro výkon povolání „sociální pracovník“ osobnostní předpoklady, nebo jste toho názoru, že si „umění sociální práce“ lze osvojit pouze v průběhu studia?*

1 ano, myslím si, že mám pro toto povolání osobnostní předpoklady	65,5 %
2 jsem toho názoru, že si toto lze přisvojit studiem	1,8 %
3 nedokáži posoudit	<u>32,7 %</u>
	100,0%

Takto přímo položená otázka s sebou nese intimní a prestižní konotaci, proto získaná redistribuce dat může být subjektivně zatížena a měření se stává nepřesným.

Na proces volby působí řada vlivů. Vnějšími determinantami jsou zejména společensko politické a ekonomické charakteristiky společenského systému i jejich promítnutí do lokality. Subjektivními vlivy jsou zejména rodiče, přátelé, škola a faktory, které formují individuální přání a zájmy. Častějším důvodem výběru je záliba, týkající se určité pracovní činnosti, ale také jejich podmínek a lidí, kteří ji realizují. Životní zkušenosti jsou v této době minimální, a tak si většinou podobu povolání vybíráme podle lidí, kteří jsou těmto povoláním blízcí a podle dojmu, které si vytvoříme z masmédií.

Prožitky z dětství. Studenti prvních ročníků SP PdF UHK, N = 201. Zjišťováno tazatelskou otázkou: *Prožili jste v období svého dětství či dospívání traumatizující či inspirující zážitek, jenž Vás přivedl k myšlence vybrat si pro svoji životní dráhu pracovat v sociální oblasti?*

Prožilo a přiznalo 53%, neprožilo v takové intenzitě, aby zůstaly v zážitkové paměti 47%.

Uváděny byly, až na malé a statisticky nevýznamné inspirující, pouze traumatizující zážitky¹ Rozdílnost polarit vykazují minimální hodnoty. Váha tohoto faktoru je v komplexu dalších faktorů volby zřejmá. Porovnání s jinými soubory orientovaných na odlišná studia nebyla možná.

U uchazečů o vysokoškolské studium sociální práce se v evropských zemích většinou nepřihlíží k nějakému druhu praxe poskytování sociální pomoci. Předchozí zkušenosti v sociální práci nejsou vyžadovány nikde až na Velkou Britanii, kde zákon dovoluje vyřadit z uchazečů o sociální práci ty, kteří jsou považováni za nevhodné pro tuto profesi. Na rozdíl od Německa, kde nehodnotí osobní charakteristiky jako součást kvalifikačního procesu. Před profesionální zkušeností však u některých uchazečů o studium je zřejmá, nejčastěji spojená s prací dobrovolníka. Může však působit i kontroverzně, když se u „zdatného“ dobrovolníka vytvoří dojem zralého praktika, který *nějakou tu odborně teoretickou přípravu* již nepotřebuje. U části uchazečů o studium již funguje přítomný „profesní kompas“, který vede k profesi jako k jednomu z významných životních cílů. Na anticipovanou socializaci působí vliv osob v pomáhajících profesích, především pak z vlastní široké rodiny, blízkého sociálního

¹ Lokalizace traumatizujících prožitků byla vázána v pořadí: ve vlastní rodině a široké rodině, místo bez specifického určení, v masmédiích, ve škole, v rodině kamaráda, na ulici, v zájmové činnosti, v sousedství.

prostředí a známých osobností¹. Druzí pak ještě nevědí, zda se budou po absolutoriu výkonu profese věnovat. Zvažují vedle charakteru práce i platově lukrativnější zaměstnání či kariérní perspektivu (profesní dráha sociálního pracovníka je poměrně plochá). Vyrovnávají se ti, kteří si to připustí, se společenským stereotypem svého budoucího povolání. Přijmou floskule šířené z masmédií? Budou přemýšlet a domýšlet názory části veřejnosti, jako „*sociální problémy tu jsou, společnost na ně musí reagovat, zkrátka někdo to dělat musí*“. Nebo zobrazování komunity sociálních pracovníků „jako ‘hvězdné pěchoty‘, nutné, potřebné a hodné ocenění“. V obou prezentacích nemusí být vůbec přítomna pejorativnost či odsudečnost.

V poněkud simplifikujícím ekonomickém přístupu (který má dnes „navrch“) „[...] studují lidé především proto, že ve vzdělání spatřují výhodnou investici a v pracovním uplatnění vidí v první řadě příležitost, jak tuto dlouhodobou investici finančně a co nejvýnosněji využít“ (Tvrdý, Keller, 2008: 85). Jak tomu je u studentů jež se rozhodli studovat ve studijním programu sociální práce a sociální politika? Nepropojují se zde orientace na obor s dalšími motivy? Ovšem na pozadí prvně uváděného.

„[...] mimoekonomické motivace ke studiu mohou mít kromě obecně kulturní a kultivační hodnoty koneckonců také příznivé dopady ekonomické“ (ibid). Je zájem o obor primárním faktorem nejvyšší váhy? Jednooborová vysokoškolská studia sociální práce jsou částí potencionálních uchazečů brána jako ne až tak náročná a nákladná, slibující akademickou hodnotu. Prakticky nelze u „zakuklených“ uchazečů rozpoznat skutečný zájem, tj. s menšími nároky na studenta kladenými získat vysokoškolské vzdělání (ono uváděné „V“). Možná i k použití k jinému účelu, než je profesní působení v sociální práci a v sociálních službách. To však shledáváme u řady studijních programů.

Většina studentů sociální práce v denní formě studia (UHK) praktikuje přivýdělky ve formě různých brigád či dílčích pracovních úvazků. Nutí je k tomu ekonomická situace jejich orientační rodiny (nízký příjem rodiny, monoparentální rodiny na čele s matkou samoživitelkou, invalidní rodič), nebo nechtějí být závislí.

¹ Clement Attlee (1883 – 1967). Studoval na University College Oxford, v mládí prošel praxí sociálního pracovníka. Člen labouristické strany, premiérem Spojeného království Velké Británie v letech 1945 – 1951. V letech 1906 až 09 pracoval jako ředitel Haileybury House, klubu pro chlapce pocházející z prostředí dělnické třídy. Zpočátku byl jeho politický názor konzervativní, ale byl šokován chudobou, kterou viděl ve slumech. Získal přesvědčení, že soukromá dobročinnost nemůže tuto nouzi odstranit a jediný mechanismus, který by byl schopen tento problém odstranit, je státní přerozdělení financí. http://cs.wikipedia.org/wiki/Clement_Attlee

² I v sociální práci a jejím personifikovaném výkonu platí, že „Kompetence jsou zvláštní formou vlastnictví, je to vlastnictví vysoce nestabilní a provizorní v důsledku vázanosti na rychle se měnící kontexty (Rozet, 2000: 143). Platí tady to příznačně pro současnou dobu v Česku „ekonomika ovládla sociálně, sociálně pak ne ekonomiku“. Naši studenti v prezenční formě studia se již naplno v rámci observačních praxí v institucích sociálních služeb a služeb sociální práce ptají „v jaké jste pracovní třídě a kolik to činí ve finanční odměně?“ Člověk sebe a rodinu musí uživit.

TABULKA č. 4 Studenti 1.-2.-3. ročníku sociální práce PdF UHK, rok 2009, N = 134.

Volba vysokoškolského studia sociální práce je v ČR zvažována i z hlediska finančních nároků. *V naší rodině:*

Z	AČ	RČ (%)
1 není zvažována	14	10,5
2 voleno studium z ekonomických nákladů pro rodinu ještě přijatelné	89	66,4
3 rodiče počítají s tím, že se student bude na financování spolupodílet svoji výdělečnou činností	31	23,1
Σ	134	100,0%

Získané hodnoty vedou k interpretaci, že téměř ¼ studentů pochází ze sociálně slabších rodin, početná část se pak posouvá k rodinám středních strat (ta je však nutno chápat "po česku"). V průběhu studia se u studenta vytvářejí předpoklady k profesní stabilitě v jeho budoucím výkonu povolání. Efektivnost odborného vzdělání je považována za jednu z podmínek odbornosti. Pregraduální vzdělávání představuje faktor velké váhy v nástupu na profesní dráhu.

Významným ukazatelem jsou **aktivity studenta v sociální oblasti**. Studenti prvního ročníku sociální práce PdF UHK, N = 201. Tazatelská otázka zněla: *Máte /měl/a jste/ nějaké vlastní aktivity v sociální oblasti (dobrovolnictví, praxe na SŠ, pomoc v rodině či blízkém okolí)?* Zjištěné skutečnosti vyznívají pro volbu studia a jeho uplatnění v praxi příznivě. Interpretovat je však třeba s určitou obezřetností, neboť část z nich mohla být vykonávána jako uložená povinnost. Pouhá statistická deskripce svádí k interpretaci, jak je to příznivé rozložení, když 80% studentů vykazuje dobrovolnické aktivity ke studovanému oboru přímo se vztahující. Latentně zjištěné proporce rozložení mohou být ovlivněny parametry ke studiu přijímacím řízením (dobrovolnictví zde má váhu faktu).

V dětství (v období primární socializace) mají na vytváření sociálního JÁ značný vliv ti jednotlivci, které označil G. H. Mead pojmem „významný druhý“ (significant other). Může to být pouhé „povšimnutí si“ dítěti blízkých osob, jež pracují v lidem pomáhajících profesích, úžeji pak přímo sociálních pracovníků a dalších pracovníků v sociálních službách. Takto již v primární socializaci lze nalézat „střípky“, na které později razantněji naváže sekundární socializace. V ní též funkcionálně působí významní druzí, k nimž se přidružují méně významní lidé „hlasem sboru“. I v období sekundární socializace působí sociální pracovníci jako „stav“ na vnímání orientujícího se studenta středoškoláka, jako abstraktní entita fungující však jako „referenční skupina“.

Vliv „významných druhých“. Nositel informace: soubor 393 studentů SOŠ sociálních. Tazatelská otázka: *Pracuje některý z Vašich rodičů nebo příbuzných v tzv. pomáhajících profesích?*

Přítomnost rodiče¹ či osob blízkých pracujících v pomáhajících profesích svůj vliv na započítání dráhy sociálního pracovníka má svoji relevantní váhu, byť poměr odpovědí *Ano* 48% k dichotomii *Ne* 52% není až tak rozdílný. V interpretační princip však bereme saldo pomáhajících povolání k souhrnnému a dalece početnému souboru ostatních povolání. Dotazováno nebylo zapojení těchto osob do dobrovolných aktivit.

Tabulka č. 5 „Zahledění se“ do sociální práce. Studenti prvního ročníku SP PdF UHK, N = 201

U studentů měřeno statistickým znakem (volba tří variant):

Z	Co se Vám na sociální práci líbí (či by se líbilo)	Σ AČ	Σ RČ
1	pracovat v terénu či poskytovat asistenční služby	124	20,5
2	zastupovat a hájit zájmy klientů	176	29,1
3	dozorovat nad těmi, kteří se provinili či poškozují druhé	44	7,3
4	být v častém kontaktu s lidmi	148	24,5
5	spolupracovat s odborníky z jiných profesí	72	12,0
6	spolupracovat s institucemi	40	6,6
	Σ	604	100 %

Téměř celá 1/3 dominuje „zastupovat a hájit zájmy klient“, ¼ pak „být v častém kontaktu s lidmi“. 1/5 k tomu přidává „pracovat v terénu či poskytovat asistenční služby“. Suma těchto tří variant činí ¾ možných odpovědí z celkové plochy. Poznotek to u bakalářského studia uspokojivý. Předpokládáme, že u magisterského studia by narostl počet odpovědí ve prospěch kontaktu s institucemi a odborníky.

Od vysokoškolského studia očekáváte především? Takto byla formulována kazatelská otázka. Studenti prvního ročníku sociální práce PdF UHK, N = 201.

Vyhodnoceno výpočtem váženého aritmetického průměru. „*Odborně teoretické poznatky*“ hodnota 1,3, „*odborné výcviky*“ hodnota 0,9, „*osvojení si praxe*“ hodnota 0,9.

Distribuce voleb dominuje odborně teoretické poznatky, což odpovídá cílům a obsahu vysokoškolského studia. To, že sociální práce je obor především praktický, dokladuje poměrně výrazná přítomnost odborného výcviku a formativních praxí. Na straně druhé však nemalá část studentů „bakaláře“ přijímá poznatková a metodická sdělení JAK sociální práci dělat, než transdisciplinární teoretická zdůvodňování PROČ jí dělat (princip pragmatičnosti).

¹ Výběr povolání v české krajině zůstává především na rodičích. Ti vystupují jednak jako profesní vzory, jednak jako informátoři a většinou i koneční rozhodčí profesní volby. Sociolog Matějů to dokladuje tvrzením, že řada už hotových českých studií dokazuje, že u nás je vliv rodiny na výběr povolání i na dosažené vzdělání dítěte největší v Evropě. V současné době dochází v důsledku toho, že část mladé generace žije v neúplných rodinách, k většímu vlivu matky než otce na volbu povolání. To může zvyšovat feminizaci některých profesí.

Sociální práce je použití znalostí v sociální praxi, studenti bakalářského stupně studia jsou proto připravováni v neakademickém kontextu cílů vzdělávání (nějaký ten přesah však neuškodí).

Gender. Už samo závažné rozhodnutí o volbě povolání je těžší u dívek, než je tomu u chlapců. Málokdy mají vyhraněný profesionální zájem, je málo učebních oborů, ve kterém by mohly uplatnit své specifické altruistické zaměření a navíc vstupuje do hry i budoucí rodina. Nemožnost uplatnit v učebním oboru charakteristické ženské schopnosti, vede k úniku na školy druhého stupně, které jsou stále více feminizovány. Tento moment může mít za následek i to že v povolání sociální pracovník je stále masivní převaha žen.

Tabulka č. 6 Vhodnost sociální práce podle pohlaví nositele povolání. Zjišťováno a komparováno u dvou souborů. Č.1 – studenti prvních ročníků SP PdF UHK, N = 201, Č.2 – veřejné mínění, N = 1000.

Z Sociální práce je povolání spíše pro:	1. AČ	RČ	2. AČ	RČ
1 ženy	50	25,0	296	29,6
2 muže	0	0,0	14	1,4
3 ženy a muže	151	75,0	690	69,0
Σ	201	100%	1000	100%

(Zita 2004)

Názor formulovaný do odpovědi „*sociální práce je povolání pro muže*“ je téměř nulový a statisticky je naprosto bezvýznamný. Přesah z tohoto typicky ženského povolání i do světa mužů uvádí 69% respondentů z veřejného mínění, následně $\frac{3}{4}$ studentů. Zajímavé je z pohledu výsledků bivariační analýzy získaných dat, že jako typicky ženskou profesi volí sociální práci především zase ženy respondentky. Srovnávané soubory jsou ve svých četnostech a struktuře značně nesouměřitelné. V úvahu bereme výraznější homogenitu souboru vysokoškoláků.

Axialita hlediska pohlaví by si vyžadovala používat primárně pojmu studentky sociální práce, než vžitého studentů. Zjištěný údaj, že 75 % studujících vnímá povolání jako vhodné povolání pro ženy a muže, však naznačuje možnou predikci do budoucna = přibude mužů, tedy kvalifikovaných profesionálních sociálních pracovníků. Volba varianty „*sociální práce je povolání spíše pro muže*“ se neobjevila. Konfrontujeme s poznatkem V. Cree z jejího výzkumu¹. Studentky sdílí názor, že situace, kdy ve studijním ročníkovém kolektivu není přítomný ani jeden muž, není normální a pro profesi žádoucí ukazatel. Domnívají se, že v sociální práci je mužský prvek nezbytný. V celém výzkumném souboru, jenž zahrnuje 201 studentů čtyř prvních ročníků prezenčního studia (2003, 2004, 2005, 2007), je pouze 8 studentů (4 %) mužského pohlaví.

¹ „Další oblast, která požaduje nutnou pozornost, je znovuohodnocení ‘ženské stránky’ sociální práce. Praxe sociální práce se rychle stává více technickou, více byrokratickou, ve stále více ‘mužskou’, ať už je prováděna muži nebo ženami, můj výzkum ukázal, že je to osobní, pečující ‘ženský aspekt’ sociální práce, který studenti (žen i muži) sociální práce vidí jako nejvíce hodnotný.“ (Cree,1996:84).

Tabulka č.7 Soubor - VOŠ sociální, pouze třetí ročník, n = 150. Co očekáváte od zaměstnání jako soc. pracovník, až po absolvování školy toto budete vykonávat?

Z		Pořadí
1.	Spokojenost s prací	1
2.	Dobrou finanční odměnu	4
3.	Možnost se při práci věnovat rodině	3
4.	Příležitost kontaktů s různými odborníky	2
5.	Kariérní postup	6
6.	Mít místo v nějakém zaměstnání	5

Studenti seřazovali podle důležitosti, co očekávají od povolání jako je sociální pracovník, a to ze šesti variant. Na první místo uvedli „spokojenost s prací“. Na poslední místo zařadili „kariérní postup“ dáno masivní převahou studentek žen, ty většinou chtějí „své“ klienty v každodennosti a netouží až tak po vertikální kariéře). Třetí místo v pořadí voleb signalizuje, že rodinný život je pro budoucí sociální pracovnice významnou životní prioritou (což je dobrá zpráva). Rodinná projekce, možnost věnovat se při výkonu povolání dostatečně rodině, svoji měrou ovlivňuje volbu studia sociální práce.

Tabulka č. 8 Znalost profesních sdružení sociálních pracovníků. Soubor - studenti VOŠ sociální, N = 393. Znáte nějaké profesní sdružení sociálních pracovníků?

Z		AČ	RČ
1.	Ano	140	35
2.	Ne	253	65
Σ		393	100%

Pouze 1/3 studentů VOŠ sociálních ví o existenci profesních sdružení sociálních pracovníků, což není zjištění příznivé. Tyto asociace by měly ke studentům promlouvat fakticky, ale i symbolicky. Jejich účast v mezigenerační reprodukci profese je nezbytná. Z následných rozhovorů se studenty vyplynuly příčiny či alespoň souvislosti onoho „třetinového“ stavu: malá komunikační přítomnost a síla argumentu těchto sdružení v masmédiích i odborném tisku, zánik některých krajských poboček Společnosti sociálních pracovníků, pouhé povšechné zmiňování profesních sdružení na VOŠS a vysokoškolských fakultách. Silnější je v mysli studentů přítomnost sdružení jednotlivých branží působících v pomyslné komunitě sociálních pracovníků. V rovině jednotlivců/ jednotlivci může být tato identifikace dosti silná. Mostem k profesi jsou i vedoucí konativních praxí studentů a praktici – externí učitelé vedoucí odborné semináře.

Závěr

Námi zjištěné poznatky mají platnost pouze v prostředí a čase, v němž byly získány. Volba použitých ukazatelů vycházela z profesiografické metody zkoumání. Symbolickým cíle bylo vyzvat k rozpravě další subjekty s tématem v každodennosti spjatých. Presentovaná explorace má charakter pilotní studie, po které by mohla

následovat studie přehledová. Tím by došlo k intersubjektivnímu ověření možné širší platnosti našich výsledků.

Sledované ukazatele lze od sebe pro potřeby explorace oddělit cestou abstrakce. Ve skutečnosti však působí vzájemně spojitě a svoji různou vahou. V průběhu temporality délky celého sledovaného procesu pak může docházet k jejich proměnám. Je obtížné sestavit měřitelný identikit uchazeče o studium sociální práce (zvláště bereme-li v potaz orientaci na „čistou“ sociální práci či na sociální úřadování). Z řady osobnostních vlastností by neměla zůstat opomenuta sociální citlivost uchazeče.

Do rozkrývání tohoto procesu je nutné ještě brát v úvahu jeho individualizovaný charakter.

Do volby studia vstoupily teorie racionální volby. Funkce „poslání“ sociálního pracovníka zeslabuje i v interním diskurzu prostředí sociální práce. Je patrné, že u současné generace studentů došlo k částečnému „odkouzlení“ sociální práce, když je srovnáváme se studenty první vysokoškolské generace (počátek 90 let minulého století).

Předkládáme k ověření typologickou hypotézu, zda osobnostní předpoklady ke studiu a výkonu povolání nejsou odlišné u studenta orientovaného na sociální práci s lidským příběhem od studenta s orientací na sociálního úředníka (ten nepotřebuje lidský příběh, ten řeší normativně a procedurálně spíše případ nebo problém).

Formulujeme výzkumnou otázku, zda má smysl vést rozpravu na téma „křesloví učitelé“ produkující zase jen „křeslové absolventy“ a „síťovou generaci“ studentů (nakolik má učitel poznatky pouze reprodukovat – Powerpoint prezentace, počítačová prezentace, elektronické sítě...), nebo podstatnou část poznatků sám dotvářet přímou osobnostní prezentací, vtahovat studenty do interpretativního dialogického rozhovoru (ten bude základním nástrojem jejich profesní práce). Názory v tomto pohledu bývají až konfrontační.

Možná rizika ve sledovaném procesu inerce

Volba studia ještě nemusí znamenat volbu životního povolání. Nabývání profesní identity jedincem pojmáme jako poměrně dlouhý proces ztotožňování se s jejími relevantními znaky a požadavky, který nese i riziko, že cíle nebude dosaženo.

Sociální práce jako náhradní studijní obor, *když mi nevyšla psychologie, sociologie, právo, případně jiný obor*, pak zajímá a baví jen část obsahu studia. Vzniká riziko, že u studenta nedojde k přijetí profesní identity sociálního pracovníka.

Blízké tomuto je riziko vyplývající ze studentova cíle dosáhnout cestou studia sociální práce pouze onoho prestižního „V“ – získat vysokoškolské vzdělání. Takovéto riziko však může být u „věčkaře“ zvrátané.

Ještě bližší riziko se vztahuje k tzv. prekérním intelektuálům (nevhodní, nadbyteční). Objevují se i „prekérní intelektuálové“ jejichž charakteristiku nalézáme v publikaci *Les Intellos précaires* (Rambach, A., Rambach, M., 2001). Získané vysokoškolské vzdělání „nemohou“ uplatnit ve větších formálních organizacích, neboť k nim mají distanci (nevyhovuje jim řád, autorita, hierarchie, zaměstnanecká kázeň, rutina). Pohodlní a bezstarostní však nejsou, neboť se nějak živit musí a také seberealizovat. Nadále mají intelektuální a bohémské sklony, materiálně žijí skromně. Přijímají příležitostné intelektuální pracovní aktivity, často je nalézáme v nevládních a neziskových organizacích, zapojují se do různých subkultur a protestních hnutí (např. za práva menšin). Řídí se názorem „práce musí bavit a uspokojovat“. Dá se říci, že žijí „ze

dne na den“ a v napětí, často pracují i na černém trhu práce. Jejich orientační rodina jim slouží jako „průchozí instituce“ na níž se cítí nezávislí, ale která je pro ně útočištěm a oporou když přijdou horší chvíle. Otázkou je, zda tento způsob života je důsledkem jejich vlastní volby, nebo zda není též z části konsekvencí působení vnějších faktorů (volně podle J. Kellera, 2008: 77 – 80).

Riziko, že student svá studia opustí nalézáme v očekávání, *co mi studium přinese a dá*. Kdo je orientován pouze na výkon sociální práce coby pouhého „řemesla“, považuje odborně teoretické předměty za jednak zbytečné, jednak přemírou náročné.

Skutečnost plochosti kariérní dráhy u povolání sociální pracovník nastoluje riziko opuštění profese. Zvláště muži často přecházejí do vyšších byrokratických pracovních míst ve veřejné správě.

Známkou zralého profesionála je potřebná vyváženost mezi osobní a profesionální identitou.

Pokud chybí, pak hrozí riziko neskloubení dvou rolí, role profesionála a role člověka majícího též vlastní biografii. Může docházet až k distanci od profesní role.

Riziko, že student ztrácí potřebnou motivaci a aspiraci, může vycházet i z jeho observačních a konativních praxí, kde se setkává s jevy, jak by sociální práce neměla vypadat.

Nástrahu rizik nalézáme též v tzv. iniciačním období absolventa (v prvním zaměstnání v profesi), kde by mělo docházet k relativně ukončené identifikaci s profesí. Pokud se tak z příčin subjektivních či vnějších podmínek iniciace nestane, důsledkem může být odchod z profese sociálního pracovníka.

Sociální práce se z části „odkouzlila“ směrem k úřednické šedi. Je zastiňována bohatou nabídkou sociálních služeb. Procesy její byrokratizace mohou přinést riziko, že se v katalogu povolání může namísto sociální pracovník objevit profese sociálního úředník.

Plejáda možných rizik je široká. Uvedli jsme pouze ta, která z našeho výzkumného šetření vyplynula.

Seznam literatury

- CREE, V. E. Why do men care? In Cavanagh, K. and Cree, V. E. . *Working with Men, Feminist and Social Work*. London: Routledge, 1996, 65 – 86 p.
- CREE, V. E. and DAVIS, A. *Social Work. Voices from the inside*. London and New York: Routledge, 2007.
- JOVELIN, E. Social Work as Career: Choice or Accident? The French Example. In. Adams, A., Erath, P., Shardlow, M. (ed). *Key Thems in Evropean Social Work. Theory, praktice, perspectives*. Dorset: Russell House Publishing.
- KELLER, J., TVRDÝ, L. *Vzdělanostní společnost? Chrám, výtah a pojišťovna*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008.
- KELLER, J. *Nejistota a důvěra aneb K čemu je v modernitě dobrá tradice*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009.
- KŘÍŽOVÁ, E. *Proměny lékařské profese z pohledu sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006.

MLČÁK, Z. (ed.). *Profesní kompetence sociálních pracovníků a jejich hodnocení klienty*. Ostrava: Spisy fakulty Ostravské univerzity, spis OU č.158/2005, 2005.

TOMŠÍK, M. a kol. *Sociologie pro ekonomy*. Praha, VŠE, 1991.

ZITA, J. *Postoje veřejnosti k povolání sociální pracovník* (1000 respondentů empirického dotazování). Terénní výzkumné šetření katedry sociální práce a sociální politiky PdF UHK, 2004. Nепublikované sdělení.

ZITA, J. Univerzalizace - specializace jako součást profesionální identity povolání sociální pracovník. In. *Sborník příspěvků z konference Možnosti sociální práce na počátku 21. století* pořádané katedrou sociální práce a sociální politiky dne 25.4.2005, ed. M.Smutek: Hradec Králové, s. 79- 93.

ZITA, J. Adaptace studenta a následně absolventa na profesi sociálního pracovníka (iniciační období). In. *Sborník příspěvků II. z konference SOCIALIA 2004* konané v Hradci Králové 14.15.10.2004 (PdF UHK). Hradec Králové: Gaudeamus 2005, s. 23 - 34.

http://cs.wikipedia.org/wiki/Clement_Attlee (8.2.2010).

Příloha

Soubor B. Σ respondentů 393.

Explorativní dotazování studentů vyšších odborných škol sociálních v rámci projektu „Adaptační proces absolventů VOŠ sociálních“ (v počtu 9). Šetření završeno v roce 2005.

Soubor C. Σ respondentů 1000. R.2004 řešen grant specifického výzkumu PdF UHK „Identita povolání sociální pracovník, proces jejího utváření“. Realizováno terénní empirické šetření rozkrývající postoje veřejnosti k povolání sociální pracovník. Kvóty 20 členné, podle řady sociálních a demografických charakteristik.

Soubor D. Σ respondentů 1000.

R.2004 realizován survey „Průzkum potřeb a přání uživatelů sociálních služeb města Hradec Králové“.

Soubor E. Σ respondentů 134. Rok 2009. Studenti prezenčního studia prvního – druhého - třetího ročníku oboru sociální práce na PdF UHK.

Rizika sociální práce jako profese

Daniela Květenská¹

Anotace: Příspěvek se zabývá riziky sociální práce, které vyplývají z výkonu této profese. Zaměřen je na rizika fyzického či psychického ohrožení sociálních pracovníků jejich klienty. Autorka si vybrala praxi výkonu sociálně-právní ochrany dětí a zjišťuje pohled sociálních pracovníků na rizikovost jejich profese.

Klíčová slova: sociální práce, sociální pracovník, riziko, profese

Abstract: The paper deals with risks of social work, which stems from this profession execution. It focuses on risks of physical or mental risks caused by clients. Author focuses on social workers in social-legal child protection departures and investigate their view on such risks.

Key Words: Social Work, Social Worker, Risks, Profession

Úvod - rizika v sociální práci

Motivací k napsání příspěvku na téma rizika sociální práce jako profese byla příhoda z vlastní praxe, kdy jsem byla svědkem velmi ostrého a nepříjemného verbálního napadení sociální pracovníce, konkrétně pracovníce orgánu sociálně-právní ochrany.

V menším okresním městě jsme společně se sociální pracovnící orgánu sociálně-právní ochrany doprovázely třináctiletou dívku, která byla obětí znásilnění, na gynekologickou prohlídku. Situace byla emočně vypjatá, protože dívka měla podstoupit podobné vyšetření poprvé v životě. Shodou okolností se v čekárně ordinace objevila matka mladého muže, který byl podezřelý z tohoto činu, a která dívku znala. Začala nejprve verbálně napadat dívku, pak však našla vhodnější objekt pro svůj výlev vzteku: sociální pracovníci. Oslovovala ji jménem a slovní projev útočnice byl plný výhrůžek směřovaných sociální pracovníci a její rodině. Pro zajímavost: mladík byl na základě důkazů pravomocně odsouzen.

Jiný příběh o nepříjemném setkání s klienty jsem pouze zaslechla zprostředkovaně od kolegů z nízkoprahového zařízení pro děti a mládež na menším městě:

Sociální pracovníce nízkoprahového zařízení pro děti a mládež řešila zajímavé dilema: při cestě z práce jí zastoupili cestu čtyři nezletilí klienti centra, tři chlapci a dívka, nejstaršímu chlapci bylo 13 let. Děti vzali sociální pracovníci batoh a odmítli jí ho vrátit, dokud ji nedá 200 Kč na cigarety. S batohem si pohazovali a trvali na penězích. Sociální pracovníce si nemohla zavolat ani o pomoc, v batohu měla - mimo jiné - i mobilní telefon. Snažila se dětem domluvit, vysvětlit jim, že z toho, co dělají, by mohli mít problémy, že se nesmí nikdo tímto způsobem omezovat. Nakonec po delší době jedenáctiletá dívka chlapcům řekla, ať toho nechají a děti s pocitem vítězství a převahy

¹ PhDr. Daniela Květenská, Ph.D., Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové

odešli. Sociální pracovnice pak řešila, zda tento incident má nahlásit na orgán sociálně-právní ochrany a jak bude celou záležitost s dětmi nadále řešit. Bála se, že se jí pomstí. Měla pocit, že tato událost byla vyvolána snahou dětí se jí pomstít, protože v centru s nimi řešila jiné kázeňské problémy, o kterých informovala kolegy a toto chování dětí považovala za důsledek.

Zaměřila jsem se proto na riziko výkonu profese sociálního pracovníka, související s napadením klientem. Nejprve jsem se zaměřila na související odbornou literaturu.

Rizikem rozumíme jisté ohrožení. Psychickými riziky v oblasti pomáhajících profesí či sociální práce se zabývá několik autorů. Z našich autorů je to například Kopřiva (1997), ze zahraničních např. Schmidbauer (2008, 2000), který hovoří o syndromu pomocníka. Kopřiva (ibid) píše o zvláštních nárocích pomáhajících profesí, zabývá se dokonce i případem napadeného sociálního pracovníka, ale vše pojímá spíše psychoterapeuticky. Publikací, která se zabývá „...ohrožením bezpečí, zdraví či života klientů či pracovníků...“ je *Metodická příručka pro výkon terénní sociální práce* (2009, s. 54). Tato příručka přímo uvádí postup řešení situace, pokud se pracovník setká s agresí směrem od klienta. Tomuto tématu je však věnováno velmi málo prostoru.

Reflexe sociálních pracovníků vlastní profese z hlediska ohrožení klientem

Zajímalo mě, jak je to v praxi sociálních pracovníků. Do jaké míry lze sociální práci pokládat za rizikovou profesi, pokud hovoříme o agresi ventilované směrem sociálnímu pracovníkovi? Jedná se více o verbální útoky či fyzické napadení sociálního pracovníka není výjimkou? Jak vnímají svoji profesi sociální pracovníci, hodnotí ji jako rizikovou? Byli někdy atakováni svým klientem, ať již slovně či fyzicky? Týká se ohrožení i blízkých sociálního pracovníka? Odpovědi na tyto otázky jsem se rozhodla hledat u konkrétní cílové skupiny sociálních pracovníků, se kterými jsem profesně v kontaktu – vybrala jsem sociální pracovníky vykonávající sociálně-právní ochranu dětí pod městskými úřady bývalých okresních měst v Královéhradeckém kraji. Bývalá okresní města jsem zvolila z důvodu nejdelšího výkonu sociálně-právní ochrany, a tedy i největších zkušeností s tímto výkonem.

Zvolila jsem formu dotazníku, který by mi přinesl odpovědi na výše uvedené otázky. Dotazník jsem v průběhu měsíce září 2010 rozeslala na orgány sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD) ve městech Hradec Králové, Jičín, Náchod, Rychnov nad Kněžnou a Trutnov. Rozesláno bylo 62 dotazníků, podle počtu sociálních pracovníků vykonávajících tuto profesi, vyplněných dotazníků jsem vyhodnocovala 49, tedy návratnost byla 79 %.

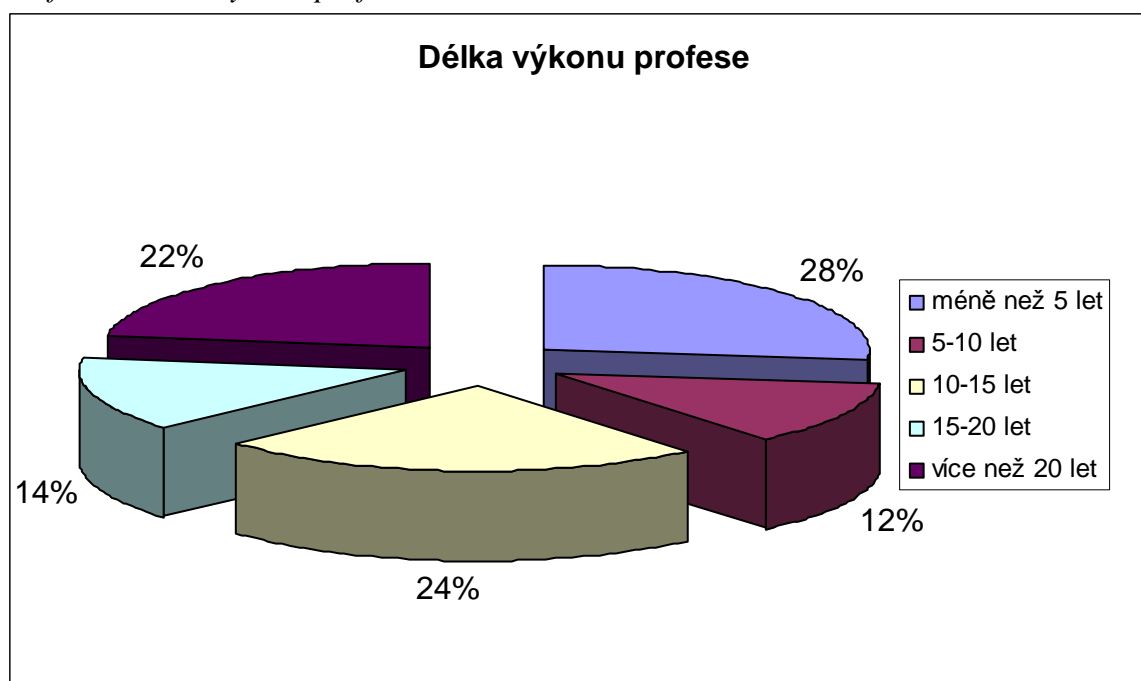
Vyhodnocení dotazníkového šetření

Zajímalo mě, zda tuto profesi vykonávají v Královéhradeckém kraji také muži a zjistila jsem, že muži tvořili 14% respondentů, oproti 86% žen. V dotazníku jsem se ptala na oblast výkonu sociálně právní ochrany: 24% respondentů se označilo za kurátora či kurátorku, 45% vyznačilo opatrovnickou roli a 31% označilo jiné, případně uvedli, že profesně slučují obě oblasti výkonu. Tyto oblasti jsem v tomto stručném šetření dále

neodlišovala, pro budoucí výzkumné šetření by bylo zajímavé zjistit, jak se v možném setkání s agresí ze strany klientů tyto role odlišují.

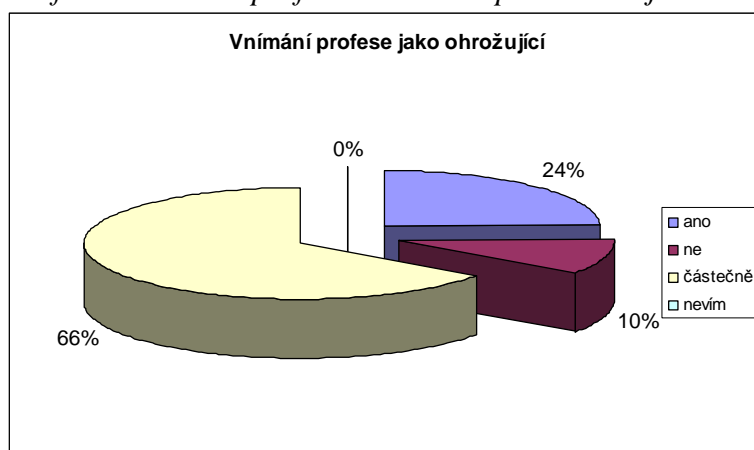
Zajímavé je rozložení délky vykonávané profese v oblasti sociálně-právní ochrany, graf č. 1 vykazuje jistou míru vyváženosti, nejvíce je však zastoupena kategorie respondentů vykonávajících profesi méně než 5 let, tvoří ji 28% respondentů, kategorii pracovníků se zkušeností mezi 10 - 15 lety v dané oblasti vykazuje 24% respondentů a 22% respondentů pracuje v oboru více než 20 let. Nejméně respondentů je zastoupeno v kategorii délky výkonu profese od 15 do 20 let (14%) a v kategorii 5 – 10 let (12%). Můžeme tedy konstatovat, že v Královéhradeckém kraji je složení profesionálů vykonávajících v bývalých okresních městech sociálně-právní ochranu při městských úřadech z hlediska výkonu délky profese vyrovnané, 40% pak tvoří pracovníci s délkou výkonu profese do deseti let, tedy z hlediska výkonu praxe mající méně zkušeností, složení pracovníků orgánů OSPOD však pokládám z hlediska kritéria zkušeností z praxe za velmi dobré.

Graf č. 1: Délka výkonu profese

Graf č. 2 znázorňuje jak vnímají vybraní respondenti svoji profesi. Převážná většina pracovníků OSPOD (66%) pokládá svoji profesi částečně za ohrožující, 24% respondentů vnímá svoji profesi jednoznačně jako ohrožující. Pouhých 10 % respondentů nevnímá svoji profesi jako ohrožující vůbec. Pracovníci OSPOD vnímají svoji profesi z převážné většiny, v celých 90% případů, jako spíše ohrožující.

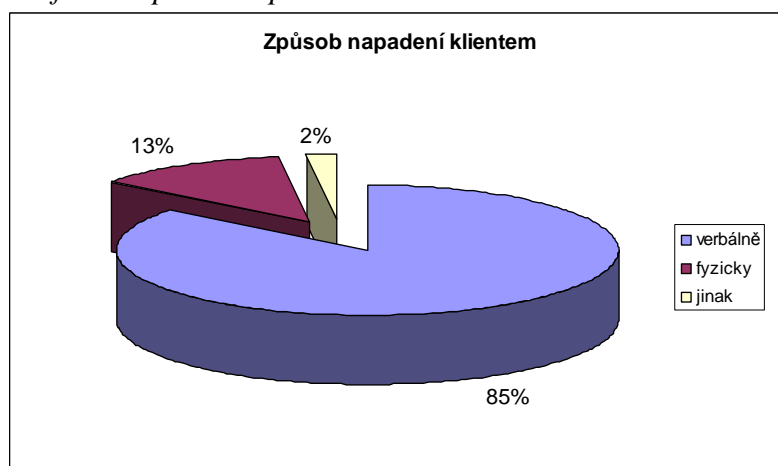
Graf č. 2: Vnímání profese sociálního pracovníka jako ohrožující

Všichni respondenti uvedli, že se někdy setkali s napadením ze strany klienta, tedy buď verbálně nebo fyzicky. Graf č. 3 znázorňuje odlišení těchto dvou forem, tak jak uvedli respondenti. Většina respondentů byla napadena slovně, tedy verbálně, tato skupina tvořila 85%, ostatní uvedli nebezpečnější formu ataku ze strany klienta a to násilí fyzické (13%), je však pravděpodobné, že i tito respondenti se setkali se slovní agresí. Pouhá 2% respondentů uvedla jinou formu ataku, uvedeny byly např. výhružné mailové zprávy, SMS zprávy a dopisy. Potvrzuje se tak předpoklad, že útoky na sociální pracovníky v této oblasti praxe se odehrávají převážně na verbální úrovni. Pro zajímavost uvádím, že někteří respondenti u fyzického napadení doplnili, že se jednalo např. o napadení sekýrou či púllitrem. V několika případech se jednalo i o ataky ze strany nezletilých klientů.

Na následky po útoku klienta na svou osobu si stěžovalo 19% oslovených respondentů. Do volné odpovědi uváděli respondenti jako následek neklid, obavy, strach, stres, špatný pocit, bušení srdce, pláč a špatnou náladu.

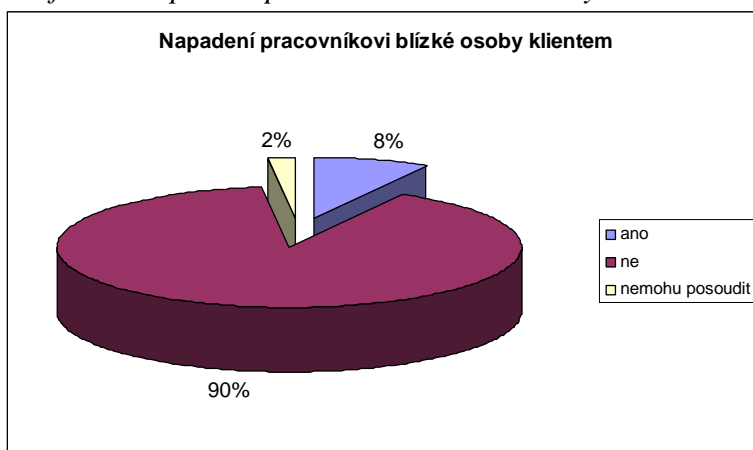
Graf č. 3: Způsob napadení klientem

Zda je problémem napadení pracovníkovi blízké osoby klientem, znázorňuje graf č. 4. Výrazná většina respondentů se neseťkala s napadením jejich blízké osoby, což uvedlo

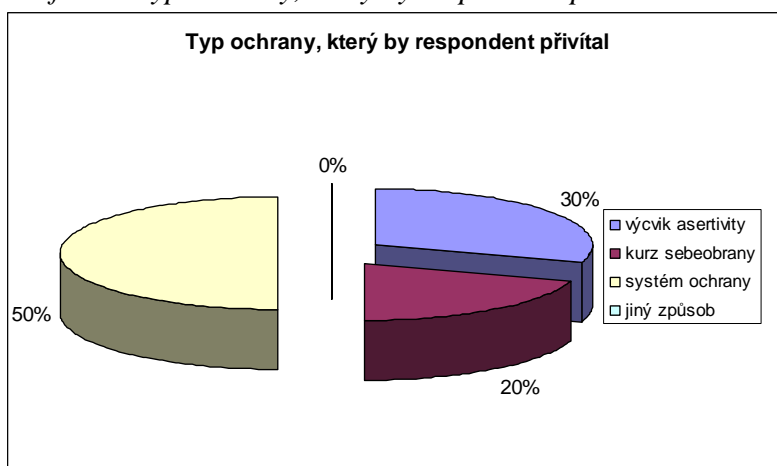
90% respondentů. V 8% s respondenti setkali se situací, kdy klient napadl osobu jim blízkou, jednalo se však pouze o napadení verbálního charakteru. 2% respondentů odpověděla, že nemohou posoudit, byli to respondenti uvádějící do 5 let praxe, tedy předpokládám, že své zkušenosti nepokládali zatím za dostatečné k odpovědi na tuto otázku. Musím však dodat, že 8% respondentů uvádějících napadení osoby blízké v souvislosti s výkonem jejich profese, pokládám osobně za velmi alarmující.

Graf č. 4: Napadení pracovníkovi blízké osoby klientem

Respondenti byli také dotazováni, jaký typ ochrany by přivítali. Polovina respondentů (50%) uvedla, že by uvítali lépe propracovaný systém ochrany na úřadech (zvonky na bezpečnostní službu, atd.). Výcvik asertivity by přivítalo 30% respondentů a 20% respondentů by ocenilo kurz sebeobrany. Otevřenou odpověď, kde byl prostor pro jiné způsoby ochrany pracovníků, nezvolil žádný z respondentů.

Graf č. 5: Typ ochrany, který by respondent přivítal

Pokud byli respondenti volně dotazováni na nápady k tomuto tématu, uvedli tyto zajímavé postřehy:

- další vzdělávání,
- propracovanější ochrana po právní stránce,
- ochrana údajů při výpovědích na PČR,
- zastání a opora u vedení,
- hrozí i nákaza přenosnými chorobami.

Z těchto podnětů je patrné, že sociální pracovníci vnímají ohrožení v souvislosti s výkonem jejich profese a že toto téma zaslouží větší pozornost.

Vyhodnocení opodstatněnosti rizika v sociální práci

Na závěr výše uvedeného jednoduchého dotazníkového šetření informativního charakteru lze uvést, že výkon sociální práce můžeme pokládat za rizikovou profesi z hlediska rizika napadení klientem. Výrazná většina oslovených sociálních pracovníků vnímá svoji profesi jako alespoň částečně ohrožující (90%, viz výše). Všichni oslovení respondenti se setkali s agresí vůči své osobě ze strany klienta, všechny oslovené respondenty napadl klient fyzicky nebo verbálně. Jedná se převážně o verbální napadení, domnívám se však, že podíl fyzických napadení pracovníka OSPOD klientem (13%, viz výše), není zanedbatelný. Není zanedbatelný ani relativně vysoký podíl (8%, viz výše) případů, kdy došlo k verbálnímu napadení osoby blízké sociálnímu pracovníkovi jeho klientem.

Závěr

Na základě provedeného šetření lze konstatovat, že rizika v souvislosti s výkonem profese sociálního pracovníka nejsou zanedbatelná. Uceleně se těmito riziky nezabývá žádná z českých monografií, dostupná literatura se zaměřuje spíše na psychická úskalí z psychologického pohledu. Sociální pracovníci, zejména vykonávající sociálně-právní ochranu, se pohybují tzv. v terénu. Spoléhají se na intuici, sociální odhad, schopnost komunikace, cit pro situaci, schopnost respektovat druhého a přirozenou schopnost navazovat kontakt s lidmi. To není mnoho, pokud to srovnáme s riziky, která mohou sociálním pracovníkům hrozit. Všichni byli atakováni agresivním klientem, byť ve většině případech pouze verbálně. Domnívám se, že téma ochrany či ohrožení sociálních pracovníků v souvislosti s výkonem profese si zaslouží větší pozornost ze strany vzdělavatelů v oblasti sociální práce i výzkumníků v této oblasti. Předpokládám, že nejefektivnější prevencí před dalšími napadeními bude, pokud se současní zaměstnavatelé domluví se svými pořízenými o tom, jaký typ ochrany pro případ napadení agresivním klientem by podřízení přivítali a jakým způsobem by mohli společně podpořit minimalizaci podobných útoků.

Cílem této stati je upozornit na opomíjené téma sociální práce, a tím je bezpečí sociálních pracovníků, především těch, kteří se pohybují tzv. v terénu, či vykonávají nepopulární opatření směřující k adaptaci na společenské normy u obtížně přizpůsobivých klientů. A v neposlední řadě chci vyjádřit právě těmto pracovníkům svůj respekt a obdiv.

Literatura:

KOPŘIVA, Karel. *Lidský vztah jako součást profese*. Praha : Portál, 1997, 147 s. ISBN 80-7178-150-9

Metodická příručka pro výkon terénní sociální práce. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, 2009, 201 s. ISBN neuvedeno.

SCHMIDBAUER, Wolfgang. *Syndrom pomocníka*. Praha : Portál, 2008, 240 s. ISBN 978-80-7367-369-7.

SCHMIDBAUER, Wolfgang. *Psychická úskalí pomáhajících profesí*. Praha : Portál, 2000, 176 s. ISBN 80-7178-312-9.

Prečo profesia sociálneho pracovníka v školskom systéme na Slovensku dodnes absentuje

Zoja Koscurová¹

Anotácia: V príspevku sa zamýšľame nad možnými dôvodmi, prečo profesia sociálneho pracovníka v oblasti školstva nenachádza uplatnenie z pohľadu sociálneho pracovníka. Cieľom príspevku je uviesť možné príčiny, ktoré vedú k súčasnému vnímaniu pozície sociálneho pracovníka v škole. I napriek konferenciám, realizovaným výskumom či odborným diskusiám, pozícia sociálneho pracovníka v školstve nie je z legislatívnej roviny zakomponovaná do súčasného školského systému. V ňom sa objavujú viaceré potrebné profesie na školách, ako sú: školský psychológ, špeciálny pedagóg, sociálny pedagóg, výchovný poradca či koordinátor prevencie. Príspevok zároveň poukazuje aj na možnú duálnosť vykonávania odborných činností, čo tiež môže viesť k oslabeniu vnímania užitočnosti sociálneho pracovníka voči ostatným odborným zamestnancom na školách.

Kľúčové slová: sociálna práca, sociálny pracovník, sociálny pedagóg, školský systém, legislatíva, spoločnosť

Why is absent profession of social worker in school system in Slovakia to this day

Abstract: In supply, I will revolved reasons why profession of social worker in school system not current standard in Slovakia. My purpose is revolved reasons, which approach position of social worker in the school. Against all conference, realized research and expert discussion, position of social worker is not inserted to school legislation. There are multi profession: school psychologist, special educationist, social educationist, careers master and coordinator of prevention. Some activities may be dual, and this can be debilitation for profession of social worker toward other special profession at the school.

Key words: Social work, social worker, social educationist, school system, legislation, society

Profesia sociálneho pracovníka v školskom systéme v súčasnosti absentuje. Túto skutočnosť konštatujeme však už niekoľko rokov. Našťastie máme prvé lastovičky a úspešných sociálnych pracovníkov pôsobiacich v školskom prostredí. V príspevku sa zamyslím nad tým, aké dôvody môžu byť prekážkou k tomu, aby profesia sociálneho pracovníka bola úspešne vsunutá do školského systému.

V tejto oblasti sa z pohľadu sociálnej práce začala na Slovensku priekopnícka práca, no i napriek tomu ostávajú asi najdôležitejšie úlohy pred nami, aby sme mohli konštatovať, tak ako to je napr. v Nemecku či v Spojených štátoch amerických, že pozícia a profesia sociálneho pracovníka zapadla do koncepcie vzdelávania, výchovy a prevencie v školskom systéme pre deti a mládež ako cieľovú skupinu.

Dnes môžeme uviesť nasledovné:

- ❖ 7 rokov prebiehajú diskusie o profilovaní odboru sociálna práca v oblasti školstva

¹ PhDr. Zoja Koscurová, PhD., Univerzita Komenského, Pedagogická fakulta, Katedra sociálnej práce, Šoltésovej 4, 811 08 Bratislava, e-mail: koscurova@fedu.uniba.sk

- ❖ realizovala sa 1 monotematická konferencia na Slovensku
- ❖ bolo vytvorených približne 100 záverečných prác (hlavne PdF UK, TU, PU)
- ❖ realizovaných bolo 29 prieskumov a výskumov na KSP PdF UK v Bratislave
- ❖ vo vedeckých a odborných časopisoch a zborníkoch boli publikované články
- ❖ v súčasnosti pracuje v pracovnom pomere so školou 8 sociálnych pracovníkov na Slovensku

Prečo to tak je, aké sú asi tie najdôležitejšie úlohy? Dôvodov, ktoré odzrkadľujú reálny stav, je viacero.

Na základe mojich skúsenosti a úvah, jednou z nich je **nedostatočná informovanosť odbornej verejnosti v oblasti školstva** o profesii sociálneho pracovníka. Odborná verejnosť v oblasti školstva, teda pedagogickí zamestnanci majú o profesii sociálneho pracovníka rôzne, neucelené informácie. Vedomosť o tom, že sociálny pracovník v zákone č. 245/2008 o výchove a vzdelávaní (školský zákon) nie je uvádzaný, majú pedagógovia rozdielnu. Zároveň sa už však s profesiou sociálneho pracovníka stretli, o čom svedčia aj výsledky z realizovaného výskumu, kde sa z 219 pedagogických zamestnancov 152 kladne vyjadrilo na otázku, či majú vedomosť o činnosti sociálneho pracovníka. (Koscurová, 2010) Pedagógovia, výchovní poradcovia či riaditelia spolupracujú externe aj so sociálnymi pracovníkmi, ktorí sú zamestnaní v Centrách pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie (CPPPaP) alebo vykonávajú terénnu sociálnu prácu v rámci oddelenia sociálno-právnej ochrany detí a sociálnej kurately na Úrade práce. Dokonca v niektorých prípadoch je vnímanie riaditeľov, pedagógov a odborných zamestnancov posunuté do praktickej roviny, za čo môžu aj naši prví sociálni pracovníci, ktorí vykonávajú sociálnu prácu priamo na školách. Prostredníctvom priamej činnosti sociálnych pracovníkov sa postupne dostáva do povedomia odborníkov v školskom prostredí sociálna práca ako vedná disciplína so svojimi špecifickými metódami a prístupmi.

Do istej miery si za nedostatočnú informovanosť a vytvorenie neadekvátneho povedomia o profesii sociálneho pracovníka môžeme aj my, sociálni pracovníci. Iniciatíva, tvorba ponuky pre školské prostredie by mala vychádzať zdola, teda od samotných sociálnych pracovníkov. Je pravdou, že už i z názvu profesie môžeme vnímať, že sociálny pracovník nie je primárne predurčený pre školské prostredie. Ak chceme, aby profesia sociálneho pracovníka bola reálne vykonávaná na základných školách, je potrebné **sociálneho pracovníka vymedziť v školskej legislatíve** (tzv. školskom zákone č. 245/2008) a určiť jeho pracovnú náplň a činnosti. A túto úlohu vnímam ako kľúčovú pri zavádzaní profesie sociálneho pracovníka do školstva. Tak, ako je to v súčasnosti s profesiou sociálneho pracovníka v zdravotníctve, čiže bez legislatívneho vymedzenia a kategorizácie v rámci výkonu svojej profesie, tak aj v školstve sa v kategorizácii profesia sociálneho pracovníka nenachádza (§130 ods. 3, zákon č. 245/2008 o výchove a vzdelávaní). Zároveň úvahy, výskumy, diskusie a konferencie na odbornom poli prebiehajú, sociálni pracovníci diskutujú spolu s odborníkmi s príbuzných vedných odborov, no chce to asi čas, vôľu a silnejší tlak „zdola“ (od sociálnych pracovníkov). Pri diskusiách by sme nemali opomenúť aj možnosť zavedenia **supervízií** pre sociálnych pracovníkov v školskom prostredí ako jeden z preventívnych prvkov pred možným syndrómom vyhorenia. Ako uvádzajú Brnula, Vaska (2008), supervízia zatiaľ nie je vymedzená v samostatnom zákone, ale v rámci zákona č. 305/2005 o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kurately existuje

popísaný význam a cieľ supervízie, teda zvyšovanie profesionality práce. Ak si chceme overiť efektivitu práce sociálneho pracovníka v školách, je potrebné od začiatku pôsobenia sociálneho pracovníka v škole vykonávať pravidelné supervízne stretnutia. Pri legislatívnom návrhu vsunúť profesiu sociálneho pracovníka do tzv. školského zákona, by bolo vhodné myslieť a ustanoviť paragraf, resp. odstavec o vykonávaní supervízie sociálnym pracovníkom v školách, ktorý by bol odvolávaním na vyšší zákon, napríklad i zákon č. 305/2005.

Ďalšou nemenej dôležitou príčinou môže byť aj **absentovanie profilácie sociálneho pracovníka** v rámci vysokoškolského vzdelávania. Zo všetkých vysokoškolských pracovísk (Katedier sociálnej práce) len 2 pracoviská majú vo svojich študijných programoch zaradený predmet, ktorý sa priamo venuje sociálnej práci v školskom prostredí. Okrajovo, samozrejme v študijných programoch nájdeme predmety príbuzné. Naskytá sa mi tu otázka, ako potom môžeme vytvoriť adekvátny tlak „zdola“, ako je potom možné vzbudiť záujem budúcich sociálnych pracovníkov, keď o realizovaní sociálnej práce v rezorte školstva počuli okrajovo? Na druhej strane, ako je možné ich vzdelávať v niečom, čo je legislatívne neukotvené? Môžeme tu vnímať skutočnosť, že všetky príčiny a dôvody sú medzi sebou prepojené a sú závislé na sebe, teda ak nebude legislatíva pre sociálneho pracovníka v školstve, nevytvorí sa adekvátny tlak na napr. implementovanie špecializovaného predmetu. Ak sa zároveň do zákona nevyšpecifikujú činnosti, nebudeme vedieť systémovo vzdelávať. Tak ako sa postupne dozvedáme aké kroky sú ešte pred nami, tým viac si uvedomujem, akou ťažkou cestou si prechádzali súčasní sociálni pracovníci, ktorí už na školách pôsobia, hlavne Peter Lengyel pôsobiaci na základnej škole v Považskej Bystrici a Magdaléna Ciuttiová pôsobiaca v školách Sv. Uršuli v Trnave.

So vzdelávaním súvisí aj **odborná terminológia**. Ak chceme, aby pracoval sociálny pracovník v rezorte školstva, bude časom potrebné zjednotiť pojem „školský sociálny pracovník“ resp. sociálna práca v škole a vytvoriť vhodnú (nekonfrontačnú s inými vednými odbormi) odbornú terminológiu. Nielen terminológia, ale aj príbuzné vedné odbory – hlavne **sociálna pedagogika**, otvára otázku duálnosti jednotlivých činností. Ako uvádza Hroncová (in Kraus, 2008), tak ako sociálna pedagogika má transdisciplinárny, integrujúci charakter a je skôr teoretickejšia, sociálna práca je viac praktickejšia a aplikovaná. Ak vychádzame z uvedených skutočností, zo zákona č. 245/2008 z §131 odst. 4, však môžeme konštatovať, že sociálne poradenstvo a socioterapiu by mal vykonávať primárne sociálny pracovník.

V neposlednom rade, pozícia sociálneho pracovníka v školskom systéme súvisí aj so **špeciálnymi výchovnými zariadeniami**, ktorými sú podľa zákona č. 245/2008 §121 nasledovné: diagnostické centrá, reedukačné centrá a liečebno-výchovné sanatóriá. Bolo bežnou praxou v minulosti, že pozícia sociálneho pracovníka bola reálne obsadzovaná a vykonávaná. Dnes vďaka absencii profesie sociálneho pracovníka v zákone č. 245/2008 a následne v zákone č. 317/2009 o pedagogických zamestnancoch a o odborných zamestnancoch, majú samotní sociálni pracovníci problémové postavenie z hľadiska pracovnej pozície.

Možno sa dostávame možno k podstate prečo teda **samotná legislatíva pre sociálnych pracovníkov vo všeobecnosti** je veľmi komplikovaná. Vnímam tu 3 základné piliere, ktoré chýbajú i napriek tomu, že sa o nich diskutuje:

- 1.) zastrešujúca organizácia pre všetkých sociálnych pracovníkov na Slovensku, ktorá by zastupovala, hájila a presadzovala na vyšších úrovniach profesiu

sociálního pracovníka

- 2.) absentují pracovní skupiny, které by vize, programy, standardy alebo projekty dokázali presadzovať v rámci odborných a vedeckých diskusií
- 3.) chyba politická vôľa – absentuje tlak pracovních skupín odboru sociálnej práce, aby sa profesia sociálnej práce dostala do iného zorného uhla ako je tomu dnes, či už na výborovej alebo parlamentnej úrovni, a dokázala sa vyrovnat' v odborných diskusiách s inými vednými odborními

Zahranické modely školskej sociálnej práce nás môžu inšpirovať, ponúknuť novú víziu do systému prevencie a poradenstva so žiakmi a mládežou, no je ich potrebné prispôbiť a upraviť tak, aby korešpondovali so základnou filozofiou vzdelávania a výchovy, ktorá je ohraničená slovenskými zákonmi.

Aj napriek spomínaným faktom však prichádzam k záveru, že každá profesia má svoje špecifiká, a pri stúpajúcom počte problémov v školách, by si mohla každá z nich nájsť priestor pre realizáciu. K tomu je potrebná spoločná diskusia, vôľa a spolupráca odborníkov zo sociálnej práce, odborníkov príbuzných odborov, najmä sociálnej pedagogiky, ktorá by mala viesť k vzájomnej spolupráci.

Literatúra:

BRNULA, Peter – VASKA, Ladislav. 2008. Supervízia ako nástroj pomoci sociálnemu pracovníkovi/pracovníčke pri dilemách posudzovania životnej situácie klienta/klientky. In: JANEBOVÁ, Radka – SMUTEK, Martin (eds). 2008. Posuzování životní situace v sociální práci. Sborník z konference V. Hradecké dny sociální práce Hradec Králové 24. až 25. říjen 2008. 1.vyd., Hradec Králové : Gaudeamus, 2008. s. 235-241 ISBN 978-80-7041-419-4

KOSCUROVÁ, Zoja. 2009. Sociálna práca v škole. [Dizertačná práca]. Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, 2009. 152 s.

KRAUS, Blahoslav. 2008. Základy sociální pedagogiky. 1.vyd., Praha : Portál, 2008. 216 s. ISBN 978-80-7367-383-3

Zákon č. 245/2008 o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov

Zákon č. 317/2009 o pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov

Zákon č. 305/2005 o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kuratele a o zmene a doplnení niektorých zákonov

Školská sociální práce v USA a na Slovensku

Gabriela Čázarová¹

Abstrakt: Školská sociální práce je jedna z nových specializací v sociální práci na Slovensku. Má však stále nejasnou identitu. Jej status je ovplyvňovaný absenciou skúseností na tomto poli práce.

Príspevok sa zaoberá rozdielmi v postavení školskej sociálnej práce u nás a v USA, ktoré je rodiškom tejto špecializácie. Rozoberá rozdiely v definovaní školskej sociálnej práce, vzdelávaní v tejto oblasti, histórií, požiadavkami na vzdelanie a v neposlednom rade kompetenciami potrebnými na jej naplnenie. Načrtáva možnosti práce v tejto oblasti na Slovensku a v Českej republike.

Kľúčové slová: Školská sociální práce. Status školskej sociálnej práce. Dejiny školskej sociálnej práce. Požiadavky na vzdelanie v školskej sociálnej práci. Kompetencie školského sociálneho pracovníka.

School social work in the USA and in Slovakia

Abstract: School social work is one of the new specializations in social work in Slovakia. It has still unclear identity. Its status is affected by the lack of experience in this field of work.

The paper deals with the differences in the position of school social work with us in the U.S., which is the birthplace of specialization. It analyzes the differences in the definition of school social work, education in this area, history, education requirements and not least the competences necessary for its fulfilment. Outlines the possibilities of work in this area in Slovakia and the Czech Republic.

Keywords: School social work. Status of school social work. The history of school social work. Requirements for education in the school of social work. Competencies of school social worker.

Škola sa v súčasnosti stáva rizikovým prostredím, kde chodia so strachom nielen žiaci, ale aj učitelia. Sociálny pracovník môže vďaka svojim kompetenciám tieto riziká zmiernovať, či sa ich pokúsiť úplne odstrániť. Jednou z ciest je práve školská sociálna práca, ktorá v súčasnosti zaznamenáva rozmach vo viacerých krajinách, výnimkou nie je ani Slovensko.

Podľa Mizrahi (2002, s. 32) je školská sociálna práca „*druh špecializácie v sociálnej práci, ktorá je orientovaná na pomoc študentom prispôbovať sa podmienkam prostredia a koordinovať a vplývať na úsilie školy, rodiny a komunity na dosiahnutie tohto cieľa.*“

História školskej sociálnej práce

Podľa Labátha a Širokého (2003) prvý projekt školskej sociálnej práce sa na Slovensku začal na gymnáziu v Bratislave v roku 1994. Boris Široký so vzdelaním sociálna práca vykonával túto prácu aj ako učiteľ etiky aj ako školský sociálny pracovník.

¹ PhDr. Gabriela Čázarová, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, Trnavská univerzita, Trnava

Podľa Ciuttovej (2009) prvé pokusy o výkon školskej sociálnej práce zaznamenávame pred 15 rokmi v Bratislave, kedy túto pozíciu obsadil odborník so vzdelaním psychológia. Ďalej autorka uvádza, že po jeho krátkom pôsobení sa táto novo vznikajúca oblasť sociálnej práce objavila v Trenčíne, kde pôsobili hneď 4 sociálni pracovníci, dnes už však nefungujú.

V súčasnosti môžeme hovoriť o dvoch školských sociálnych pracovníkoch, ktorí na tomto poli pôsobia už 4 roky. Je to Mgr. Ciuttová na Základnej škole Angely Merici v Trnave a Mgr. Lengyel na Základnej škole Rozkvet v Považskej Bystrici.

Sociálna práca na školách v USA sa začala rozvíjať pre nepriviligovaných žiakov. Služba začala počas školského roka 1906-1907, nezávisle v New Yorku, Bostone a Hartforde. V New Yorku boli určení dvaja sociálni pracovníci, aby navštevovali školy a domácnosti za účelom úzkej spolupráce so školami a komunitnými skupinami, presadenia porozumenia a komunikácie. Ženská vzdelávacia spoločnosť v Bostone umiestnila tzv. visiting teachers (navštevujúcich učiteľov) v školách, aby sa starali o rovnováhu medzi školou, domovom a uľahčovali školské vzdelávanie. Psychologická klinika v Hartforde iniciovala prvý program pre navštevujúcich učiteľov (dnes nazývaných školskí sociálni pracovníci) v tomto prostredí. (Constable, 2007)

Pôvodne National Association of Visiting Teachers (NAVT) sa v prvej polovici päťdesiatych rokov minulého storočia stala Americkou asociáciou školských sociálnych pracovníkov (AASSW) a v roku 1955 spolu s ďalšími šiestimi organizáciami spolu vytvorili National Assotiations of social workers (NASW, 2002).

Zmena náhľadu na práva ľudí so znevýhodnením, zmeny v rodinnej jednotke a vplyvy zvyšujúcich sa sociálno-ekonomických, či školských tlakov na deti značne prispeli k sformovaniu služieb školskej sociálnej práce. Cena a hodnotenie školskej sociálnej tak výrazne narástla samozrejme aj vďaka federálnym i štátnym legislatívnym iniciatívam.

Niektoré súčasné rady a asociácie V USA:

Rada vzdelávania v sociálnej práci

Stredozápadná asociácia školskej sociálnej práce

Národná asociácia školských sociálnych pracovníkov Onine

Americká asociácia školskej sociálnej práce

Štátne asociácie

Za dôležité pre rozvoj školskej sociálnej práce považujeme aj kvalitné odborné periodiká. K prestížnym časopisom v USA patria:

School social Work journal

Journal of School social Work

Children and Schools

V súčasnosti pôsobí vyše 16 000 školských sociálnych pracovníkov, zamestnaných väčšinou školou, v ktorej pôsobia. (Huxtable, 2003)

Požiadavky na vzdelanie

V USA väčšina školských sociálnych pracovníkov vlastní titul magister zo sociálnej práce (MSW). Špecialisti Národnej asociácie sociálnych pracovníkov vyžadujú titul magister sociálnej práce a najmenej dva roky postgraduálnej supervizovanej praxe

v školskej sociálnej práci a skúšku z národnej učiteľskej skúšky. Toto však školy vo všeobecnosti nevyžadujú.

Od roku 1992 je možné v USA absolvovať študijný program so zameraním na školskú sociálnu prácu. Je založený na praktickej príprave, hodnotení a evaluácii, kultúrnej diverzite, porozumeniu významu advokácie a facilitácie. (Matulayová, 2008)

Na Slovensku neexistuje Národná asociácia sociálnych pracovníkov alebo iná profesijná organizácia, ktorá by okrem iného určovala požadované vzdelanie školských sociálnych pracovníkov ako je tomu v USA. Ani legislatívne nie sú takéto požiadavky zakotvené. Ak by sme však mali požadované vzdelanie v školskej sociálnej práci posudzovať podľa tých pár prvých „prikopníkov“, ktorí otvárajú toto pole sociálnej práce aj na Slovensku, tak by bol požadovaným vzdelaním titul magister sociálnej práce. Ich vzdelanie totiž väčšinou dosahuje práve tento stupeň vysokoškolského štúdia.

V súčasnosti možno evidovať prvé podmienky na prípravu budúcich školských sociálnych pracovníkov. V rámci študijného odboru Sociálna práca na Pedagogickej fakulte sa v súčasnosti vyučuje sociálna práca v škole.

V slovenských podmienkach by bolo možné uvažovať o určitej forme špecializácie v magisterskom programe. Kľúčové sa nám javia najmä základné pedagogické disciplíny.

Kompetencie školského sociálneho pracovníka

Inšpiráciu k školskej sociálnej práci čerpali školskí sociálni pracovníci na Slovensku práve z USA. Preto sa nemožno čudovať, že kompetencie sa prelínajú a rozdiely sú len v požiadavkách jednotlivých škôl.

Najdôležitejšia kompetencia je obsiahnutá v už samotných definíciách školskej sociálnej práce *na Slovensku, ako aj v USA* : Školský sociálny pracovník zabezpečuje prepojenie medzi školou, rodinou a komunitou (spoločnosťou). Jeho aktivity teda vychádzajú z tejto hlavnej úlohy. (NASW, 2002)

Práve model vzťahov škola- komunita- žiak sa v školskej sociálnej práci javí ako najkomplexnejší. Svoju pozornosť zameriava na školu, komunitu, žiakov a vzájomné vzťahy, komunikáciu medzi nimi. V rámci neho školský sociálny pracovník plní role sprostredkovateľa, mediátora, poradcu či dokonca terapeuta. (Jusko, 2009)

Školskí sociálni pracovníci tak aj v USA ako aj na Slovensku spolupracujú so školskými psychológmi, výchovnými poradcami, školskými zdravotnými sestrami, učiteľmi, úradníkmi, rodičmi a rozličnými komunitnými agentúrami. Informácie získané z týchto zdrojov sú potom integrované na vykonávanie sociálnej, emocionálnej, behaviorálnej podpore pre študenta, jeho alebo jej rodiny a školy.

Druhy sociálnych služieb v školách (NASW, 2007):

Prípadová práca: zahŕňa poradenstvo, návštevy domácností, vykonáva rozhodnutia, atď.

Skupinová práca: skupina zameraná na ľudské vzťahy, tréningy vodcovstva, terapeutické skupiny, rodičovské rozhovory, atď.

Poradenská služba: študentom, rodičom a personálu školy ako poskytovanie informácií a profesionálny rád.

Koordinácia a mobilizácia mimoškolských komunitných zdrojov: pre posilnenie spojenia medzi školou a komunitou a výhody pre študentov a ich rodiny

Služby školskej sociálnej práce môžu zahŕňať individuálne poradenstvo (treba rodičovské povolenie), skupinové poradenstvo, prípadový manažment a zastupovanie pre študentov a ich rodiny. Skupiny sa môžu zamerať na manažment hnevu, sociálne zručnosti, priateľstvá, prevenciu šikanovania. Takisto pomáhajú rozvinúť implementovať programy, ktoré uľahčujú bezpečnosť a zdravie školského prostredia.

Služby podľa School Social Work Association of America (2007):

Vedenie rozhovorov so študentom, rodinnými príslušníkmi a personálom školy aby zozbierali informácie požadované multidisciplinárnym tímom o študentovom sociálnom, emocionálnom a behaviorálnom správaní sa v škole.

Asistencia študentom, učiteľom a rodičom pri riešení rodinné a komunitné problémoch, faktory, ktoré vplyvajú na študentovu kapacitu a schopnosť sa učiť

Spolupráca so vzdelávacími a sociálnymi službami na vytvorenie vhodnej siete pre študentov a ich rodiny

Práca s rozličnými školskými skupinami na rozvoj sociálnych zručností

Sociálni pracovníci riešia mnohé sociálno-patologické javy v školách.

Lengyel (2005) uvádza tieto najčastejšie problémy na školách: záškoláctvo agresivita a šikanovanie, závislosti (aj nelátkové), intolerancia syndróm CAN v dôsledku rodinného prostredia, spôsobovanie škody na majetku krádeže.

Záver

V zmysle zákona č. 245/2008 o výchove a vzdelávaní (školský zákon) základnými článkami systému výchovného poradenstva priamo na školách sú: výchovný poradca, školský psychológ, školský špeciálny pedagóg, liečebný pedagóg, sociálny pedagóg, koordinátor prevencie.

Všimnime si, že o školskom sociálnom pracovníkovi tu nie je ani zmienka, pritom už dvaja reálne pôsobia na školách. Je tu spomenutý len sociálny pedagóg, pritom je známe, že sociálni pedagógovia v školách na Slovensku úplne absentujú. Momentálne sa presadzuje snaha, aby bol v tomto zákone spomenutý školský sociálny pracovník, príp. aby na funkciu sociálneho pedagóga mohla byť prípustné aj vzdelanie v odbore sociálna práca.

Z vyššie uvedených faktov môžeme usúdiť, že školská sociálna práca na rozdiel od tej v USA je ešte v začiatkoch. Vznik školskej sociálnej práce v USA dáva tejto krajine výhody v oblasti skúseností na tomto poli. Mnohé krajiny, tak ako Slovensko čerpajú práve z týchto skúseností a nadväzujú na súčasnú úroveň školskej sociálnej práce, a teda nie na „návštevných učiteľov“ zo začiatku 20. stor.

Nemôžeme očakávať, že široká verejnosť bude oboznámená s pôsobením školského sociálneho pracovníka na našich školách vzhľadom na to, že školská sociálna práca na Slovensku nemá takú tradíciu ako je tomu práve v USA.

História školskej sociálnej práce v USA dala vznik novým národným a miestnym spoločnostiam, ktoré sa venujú tejto oblasti a v ktorých členstvo je považované za prestížne, pretože vyžaduje splnenie profesných podmienok. Ohodnotenie školskej

sociální práce tak narástlo aj vďaka takýmto iniciatívam. Predpokladáme však, že postavenie školského sociálneho pracovníka na Slovensku sa bude úmerne zvyšovať tomu, ako sa budú zvyšovať slovenské skúsenosti z tejto oblasti.

Požiadavky na vlastnosti, kompetencie a vzdelanie školských sociálnych pracovníkov na Slovensku boli do značnej miery prebrané práve z USA. Otázka znie, či je pre nás tento model najvhodnejší. To ukážu asi najbližšie roky, v ktorých sa u nás bude táto oblasť nepochybne rozvíjať, vzhľadom na rastúci počet sociálno-patologických javov na našich školách.

Je vhodné, aby sa postupne začali vytvárať väčšie rozdiely v tejto profesii v USA a na Slovensku. Prioritou nasledovných období rozvoja tejto profesie na Slovensku by teda malo byť vytváranie vlastných špecifik školskej sociálnej práce prispôbelených slovenským podmienkam, to znamená hlavne výskytu jednotlivých sociálno-patologických javov na našich školách.

Treba apelovať na nutnosť tohto poľa sociálnej práce a nečakať na zhoršenie situácie na našich školách. Poučenie sa zo skúseností školskej sociálnej práce v USA, kde táto oblasť vznikla, je naša výhoda, ktorú treba zužitkovať.

Zoznam použitej literatúry

- CIUTTOVÁ, B. 2010. *Školská sociálna práca*. Rozhovor z dňa 10.05.2010
- CIUTTOVÁ, B. 2007. *Developing school social work in Slovakia*. In: Electronic Newsletter July. [Online]. [Citované 2010-08-09]. Dostupné na internete: <http://internationalnetwork-schoolsocialwork.htmlplanet.com>
- CONSTABLE, R. *The contribution to Social Workers to Schooling*. [online]. [citované 2007-11-18]. Dostupné na internete : http://sitemaker.umich.edu/socialwork.educasional.setting/history_of_school_social_work
- HUXTABLE, M. 2003. *Status of School social work*. Dotazník z dňa 4.11. 2003.
- JUSKO, P. 2009. *Sociálna práca s mládežou a sociálno-patologické javy*. Banská Bystrica: UMB, 2009. 217s. ISBN 978-80-8083-705-1
- KEMPSON, D. *School Social Work National and State References*. [online]. [citované 2007-11-18]. Dostupné na internete : www.doe.state.in.us/sservices/soework.htm
- LABÁTH, V. , ŠIROKÝ, B. 2002. *Concept, experience, and dilemmas of school social work: a message from Slovakia*. In: Journal of school social work .2002, č.2, s.8-12. ISSN 1534-7273
- MATULAYOVÁ, T. 2008. *Možnosti rozvoja školskej sociálnej práce na Slovensku*. In: Zborník- Školská sociálna práca. Trnava: FZaSP TU, 2008.145s. ISBN 978-80-8082-246-0
- Membership in School Social Work Asociacion of America*. [online]. [citované 2007-11-18]. Dostupné na internete : www.swaa.org/numbers/career.html
- MIZRAHI, T. et. al. 2002. *Standards for School Social Work Services*. [online]. [citované 2010-08-18]. Dostupné na : www.socialworkers.org/practice/standards/NASW_SSWS.pdf

Instituce Katolické charity na Slovensku jako způsob realizace sociální práce v sekulární společnosti

Miroslav Lyko¹

Abstrakt: Autor zdůvodňuje propojení sociální práce s charitativní službou, která je založena na sociálním učení Katolické církve, popisuje motivaci, prostředky a cíle charitativní práce, přičemž se postupně zaměřuje na zařízení Slovenské katolické charity. Představuje záměry a rizika jejich práce, která je zaměřena na pomoc lidem v nouzi v jejich materiálních i duchovních potřebách. Charitativní práce jako součást sociální práce je v společnosti potřebná a žádána, a to i tehdy nebo jen tehdy, když si zachovává svojí specifika a uznávané principy a to i navzdory některým nepříznivým vlivem v společnosti. Služba Charity i takto vstupuje do procesu vytváření identity sociální práce jako profese. Princip lásky k bližnímu, podporovaný křesťanským sociálním učním, je totiž pro charitativní službu a jej záměry v přítomnosti i budoucnosti podstatný. Výzvou pro ni není konkurence ze strany dalších institucí, ale očekávání pozornosti, empatie, nezištnosti a lásky od zaměstnanců a dobrovolníků.

Klíčová slova: Charita. Lidskost. Bůh. Lásky. Služba. Člověk.

Abstract: Author redeems connection of social work with charity service, which is based on social teaching of Catholic Church, describes motivation, ways and aims of charity work, whereby he continually surveys on facilities of Slovak catholic charity. Then he presents intentions and risks of their work, which is meant to be helpful for people in need by material and spiritual help. Charity, as a part of social work is needed and requested in society. Charity work keeps its specifications and recognized principals even despite of some negative influences of society. Charity service comes this way in process of creating identity of social work as a profession. Principal of fellow feeling, supported with Christian social teaching, is crucial for charity service and its intentions now and also in future.

Key words: Charity. Humanism. God. Amour. Ministry. Human.

Hodnota lidského života jako jeden z důvodů charitativní služby

Hodnota lidského života je tak velká, že si zasluhuje pozornost mnohých institucí. K jejímu respektování sou vyzývaní všichni ti, kteří mají k této témě co říci tak na teoretické rovině jako i ti, kteří jsou přímo v praxi zaangažováni do úsilí spojeného s ochranou práv člověka na život a na všechno, co s tím souvisí.

Charita je ze své povahy zaměřená na člověka, na jeho život a zdraví. Proto cíl, ke kterému směřují její cesty poznávání a výzkumu je jasný: je to dobro člověka.

Když je řeč o charitě, máme na mysli jenom další pilíř, na kterém stojí motivace k starostlivosti o člověka, který nemá jen tělesnou, ale i duchovní dimenzi, z čeho vyplývají i jeho potřeby. Jestliže je člověk „dvůjjediné bytí“ (Benedikt XVI., 2006, č. 5), pak potřebuje zadostučinovat oběma součástmi svého já. A tak chápání

¹ ThDr. Miroslav Lyko, PhD. Filozofická fakulta Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Katedra náboženských štúdií, Hodžova č. 1, 949 01 Nitra, SR, mlyko@ukf.sk

charitativního pracovníka jako profesionála, vázaného jistým profesijním ideálem a souborem příslušných profesionálních požadavek a standardů, má velký význam pro „charitativní etiku“ (por. Fitzpatrick, 1996).

Některé principy charitativní služby

Služba charity má svoje určené principy. Když máme na mysli křesťanskou či katolickou charitu, tak ty principy jsou položeny především na biblickém základě, dále na učení Magisteria Katolické církve a jiných relevantních dokumentů vydaných příslušnými autoritami. *Kompendium sociální nauky Církve* (2008, č. 552) vyjadřuje poslání charitativní služby v Církvi a v společnosti takto: „Starostlivost o člověka milovaného jako bratra vychází z obrácení srdce. Tato starostlivost umožňuje pochopit jako povinnost angažování se za ozdravení institucí, struktur a životních podmínek, které jsou v protikladu s lidskou důstojností“. Právě náprava křivd, které jsou na lidské osobě páchané, často dokonce jí samou, je zároveň cestou jako zadostiučinit její lidské důstojnosti a jak ji plně respektovat, protože „člověk je jediný tvor na zemi, kterého Bůh chtěl kvůli němu samému“ (Ján Pavel II., 1980, č. 13). I proto mezi záměry charitativní služby patří nejen zmírňování důsledků, ale i odstraňování příčin krize člověka a to tak na tělesné jako i na duchovní rovině.

Charitas jako dobročinnou lásku uvádějí někteří autoři (například Günthör, 1990) jako synonymum lásky agape, čili nadpřirozené, božské lásky, která pochází přímo z vnitra Nejsvětější Trojice. A tak v tomto případě platí, že člověk, který takto miluje, netouží po svém vlastní zdokonalení, ale se permanentně obrací především k Bohu jako k pramenu lásky. A to se stává i tehdy, když se jeho láska zaměřuje současně aj na bližního.

Podle Minaroviče (1991) služba bližnímu v lásce charitas v pravém slova smyslu je teologální cnost, motivem které je vztah k bližnímu. Jde o úkon blahosklonnosti, který se v daném případě projevuje i v konkrétních skutcích.

Služba charity v spojitosti s křesťanským učením bojem o člověka, který je svobodný, používající rozum, který hledá správnou cestu ve svém životě. Křesťanství takto bojuje i o člověka, který se cítí osamělý, který má problémy jakéhokoli druhu. Ten boj by se mohl nazvat „bojem lásky“ (Lyko, 2009), protože – slovy Benedikta XVI. (2006) - je motivovaný novým horizontem, zásadním směřováním křesťanství. Komerce a neúměrný finanční zisk nemají v této sféře svoje místo. To by podle Pružince (2009) šlo o deformaci autentického křesťanského postoje. Tu jde o podstatné poslání křesťanství, bytostné zaměření každého jednotlivce, který by ho měl naplňovat konkrétními skutky lásky k bližnímu. Podle *Pastoračního plánu Katolické církve na Slovensku* (2007, č. 54) služba chudým překračuje hranice Církve, nebo láska má mít univerzalitu. A dokument dále načrtává i chronologii charitativní starostlivosti: všimnout si především hmotné nouzi, která se týká základních potřeb. A uvádí „moderní formy chudoby“, ke kterým patří závislosti, opuštěnost, odsunutí na okraj společnosti, diskriminaci. Jde tu především o nezaměstnaných, o lidi se zdravotním postižením, o chudobné rodiny s dětmi, o bezdomovce, o propuštěných z výkonu trestu, o drogově a jinak závislých, o marginalizované romské komunity, o zneužívané ženy, o migranty.

Cíle charitativní služby

Když je řeč o záměrech charitativní služby, o principech, kterými se řídí, je nutné uvést i cíl, který sleduje. Cílem je užitečnost pro lidi v nouzi, užitečnost, která však jde dál jako je uspokojovat jen čisto materiální potřeby. Charitativní služba v spojitosti s křesťanským učením má ambici postarat se i o oprávněné duchovní požadavky každého člověka, samozřejmě při plném respektování náboženské slobody a slobody svědomí. Je nutné respektovat i jiné věrovyznání, v duchu ekumenizmu a mezináboženského dialogu i to, když je klient charitativního zařízení bez věrovyznání. Pro zaměstnance a ostatní pracovníky charitativních zařízení to znamená důsledné plnění profesionálních i náboženských povinností. Křesťanské učení totiž na biblickém základě vidí v každé lidské osobě Ježíše Krista. I když je určitě těžké objevit v chorém, starém, špinavém a zdrogovaném člověku Kristovu tvář. Podle Selické (2010) je to pro zaměstnance Charity povinnost. Vystřená pomocná ruka a otevřené srdce by pro toho, kdo uvěřil Kristovi, měli by být cestou, po které s radostí kráčí. „Mají se naučit vzhlízet na každého člověka nejen svými očima a svými city, ale i z perspektivy Ježíše Krista. Jeho přítel je mým přítelem“ (Benedikt XVI., 2006, č. 18). Takto bude cíl úsilí lidí, kteří se věnují charitativní práci dosažitelnější. Pro křesťany je totiž nejpodstatnější lidská duše. Ostatní cíle jejich služby jsou jen partikulární a sekundární, ne však nepodstatné či zanedbatelné. Říkat hladnému, člověku, který si má žízeň, který si nemá co obléct a nemá kde bydlet, o náboženských tématech se často májí účinku. Je vhodnější mu nejdřív poskytnut to, co nevyhnutně potřebuje pro svoji tělesnou existenci. Zároveň je však důležité po tomto všem nenechat duchovní oblast bez povšimnutí. Aby se pro příliš mnohé hmotné aktivity nezanedbávalo to, co jediné je potřebné (por. Lk 10, 42). Platí totiž fakt, že „křesťanská víra (...) člověka vždy považovala za dvojjediné bytí, v kterém se duch a hmota navzájem pronikají, kvůli čemu obě získávají novou vznešenost“ (Benedikt XVI., 2006, č. 5).

Při vyjmenování cílů charitativní služby je nutné poznamenat a potom i rozebrat další důležitý fakt: pomoci odkrývat v každé lidské bytosti Boží obraz, v kterém má důležité místo sloboda a rozum v spojitosti s odpovědností, tak, aby v ní byla rozvíjena lidská důstojnost (Lehoczká, 2010). Důsledkem směřování k tomuto cíli je okrem jiného i respektování lidského života od početí po přirozenou smrt, ochrana zdraví, celistvosti lidské osoby, její právo na pravdu, práci, na duchovní i hmotné dobro, na starostlivost v čase choroby a staroby, na přiměřenou výchovu a vzdělání v čase dětství a dospívání. Člověk má právo, aby se s ním zacházelo za každých okolností a v každém čase jako s bytostí, která má svoji důstojnost, která ho dělá hodným dostávat všechno potřebné pro jeho pozemský i věčný život. Vždyť „nejlepším nástrojem uzdravení je láska“ (Forrest, 1993, s. 52).

Některá konkrétní díla Slovenské katolické charity

V Diecézních charitách na Slovensku a pro jich práci platí dva základné motivy: Jde o nástroj diecézního biskupa na vykonávání charitativní a sociální činnosti. Jde však aj o sdružení iniciativy věřících, kteří se podílejí na charitativní činnosti, kteří chtějí realizovat dílo křesťanské lásky. Ostatní se projevuje v konkrétním vyjádření v jednotlivých projektech.

Cílem charitativní služby je teda člověk. K němu směřuje pomoc příslušných institucí i jednotlivců. Člověk, který tu není je prostředkem na dosažení jiných cílů. Tomuto člověku je tu nabízená konkrétní pomoc, pozornost, čas, sociální či právní poradenství a někdy také finanční prostředky. A duchovní pomoc, útěcha, milosrdenství, naděje. „Jde o to, aby to, co je nabízené sociální podporou jako pomoc danému člověku v tísní, mělo vztah k tomu, co tento člověk určitě potřebuje“ (Křivohlavý, 2009, s. 109).

Charitativní dílo Katolické církve má mnoho tváří. Závisí to od konkrétní potřeby toho kterého místa a lidí, kteří v něm žijí. Jej zařízení okrem jiného pomáhají opuštěným dětem a mladým, rodinám v nouzi, postihnutým lidem, chorým, seniorům, umírajícím, lidem bez domova, migrantům a utečencům, těhotným ženám a matkám s dětmi v nouzi. Charita na Slovensku provozuje dětské charitní domovy, charitativní a sociální centra, agentury domácí ošetrovatelské péče, hospice, chráněné dílně, azylové domy pro bezdomovce, domy pro seniory, noclehárny. Zájem ze strany Charity na další její díla existuje. Hledají se personální, finanční a prostorové možnosti, díky kterým by se mohlo pomoc dalším lidem, kteří to nejvíc potřebují.

Literatura:

- BENEDIKT XVI. 2006. : *Deus caritas est*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2006.
- FITZPATRICK, F. J. 1996. *Sestra ako zdravotnícky profesionál*. In *Medicínska etika a bioetika*, 1996, Vol. 3 No. 1, s. 12-13.
- FORREST, T. 1993. *Ježiš ma uzdravuje*. Bratislava : Lúč. 1993.
- GÜNTHÖR, A. 1990. *Morálna teológia II/a*. Rím : Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda. 1990.
- JÁN PAVOL II. 1980. *Redemptor hominis*. Rím : Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda. 1980.
- KONFERENCIA BISKUPOV SLOVENSKA. 2007. *Pastoračný plán Katolíckej cirkvi na Slovensku 2007-2013*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha. 2007.
- KŘIVOHLAVÝ, J. 1991. *Pastýřská péče o umírající in Psychológia a pastorácia*. Bratislava : Hnutie kresťanských rodín – odborná komisia pre otázky rodiny. 1991.
- LEHOCZKÁ, L. 2010 : *Premeny romského etnika – Rómovia medzi tradíciami a súčasnosťou – Rómovia ako ich poznáme i nepoznáme* In *Etika sociálnej práce*. Hradec Králové: Gaudeamus 2010.
- LYKO, M., LEHOCZKÁ, L. 2009. *Antropologické východiská pre sociálnu prácu a sociálne služby*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa. 2009.
- MINAROVIC, J. 1991. *Morálna teológia II*. Bratislava : RKCMBF UK. 1991.
- PÁPEŽSKÁ RADA PRE SPRAVODLIVOSŤ A POKOJ. 2008. *Kompendium sociálnej náuky Cirkvi*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha. 2008.
- PRUŽINEC, T. 2009 : *Dereligionizácia spoločnosti – možná podoba sekularizácie alebo niečo iné? Teoretický náčrt niektorých impostačných aspektov problematiky* In *Anómia v spoločnosti – anómia v rodine*. Nitra: UKF, 2009.
- SELICKÁ, D. 2010 : *Pomoc, podpora sociálneho pracovníka pri znovuobnovení etických hodnôt v rómskej rodine* In *Etika sociálnej práce*. Hradec Králové: Gaudeamus 2010.
- Sväté písmo*. 1995. Rím : Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda. 1995.

III. RIZIKA VZDĚLÁVÁNÍ V SOCIÁLNÍ PRÁCI (SPECIFIKA VZTAHU TEORIE A PRAXE)

Pregraduálna príprava ako jedno z možných rizík sociálnej práce

Jana Levická¹

Abstrakt: Bazálnym predpokladom kvalitného výkonu sociálneho pracovníka v praxi je jeho pregraduálna príprava, ktorá má študentovi umožniť oboznámiť sa s relevantnými teoretickými východiskami zvolenej profesie a tiež má prispieť k tvorbe a rozvoju profesiou vyžadovaných kompetencií. Príprava budúcich sociálnych pracovníčok/pracovníkov sa okrem teoretických poznatkov a praktických zručností orientuje aj na rozvoj a posilnenie očakávaných etických hodnôt a postojov.

Príspevok prináša pohľady na možné riziká vzdelávania v sociálnej práci, ktoré sú spojené s tvorbou a realizáciou pregraduálneho študijného programu.

Kľúčové slová: sociálna práca, pregraduálna príprava, riziká

Undergraduate training as one of the possible risks of social work

Abstract: Basal condition of quality performance of social worker in practice, is his undergraduate training, which should enable students to become familiar with relevant theoretical basis of the chosen profession and to contribute to the creation and development of skills required by the profession. Future social worker/ social workeress training in addition to theoretical knowledge and practical skills focuses also on the development and strengthening of expected ethical values and attitudes. The paper provides insights into the potential risks in social work education, which are associated with development and implementation of undergraduate study program.

Key words: social work, undergraduate training, risks

Úvod

Vzdelávanie v sociálnej práci vzniklo ako reakcia na požiadavky doby. Od svojho vzniku sa jednotliví vzdelávatelia usilovali zakomponovať do vzdelávacích obsahov teoretické vedomosti a praktické zručnosti tak, aby absolventi štúdia boli dobre pripravení pre praktický výkon sociálnej práce. Už začiatkom dvadsiateho storočia sa v pregraduálnej príprave sociálnych pracovníkov stretávame s dvomi tendenciami. Jednou bolo tzv. praktické vzdelávanie, ktoré bolo orientované na získanie predovšetkým praktických zručností. Tento typ pregraduálnej prípravy bol budovaný s nižšou mierou teoretickej záťaže študentov a jeho základom bol systém praxí, prostredníctvom ktorých sa pripravovali na praktický výkon profesie. Druhá tendencia v pregraduálnej príprave sociálnych pracovníkov je spojená so snahou, aby sa toto

¹ Prof. PhDr. Jana Levická, PhD. pôsobí ako vysokoškolský pedagóg na Katedre sociálnej práce FZaSP TU v Trnave a tiež na Katedre sociálnej práce a sociálnej politiky na Pedagogickej fakulte Univerzity Hradec Králové. E-mail: j.levicka@centrum.sk

vzdelávanie stalo pevnou súčasťou univerzitných vzdelávacích programov.¹ Tento typ študijných programov² sa prirodzene orientoval na takú prípravu sociálnych pracovníkov, ktorí by boli po ukončení štúdia schopní nielen nastúpiť do praxe, ale mohli by sa uplatniť aj ako vedecko-pedagogickí pracovníci. Je prirodzené, že takto orientované študijné programy obsahujú väčšie percento predmetov smerujúcich k rozvoju vedeckého myslenia študentov, k posilneniu schopnosti kritického myslenia apod. a zároveň majú študujúcim sprostredkovať sumár relevantných informácií potrebných pre výkon profesie, prepojený na oblasť praktických kompetencií. Pre obe tendencie rovnako platilo, že prostredníctvom svojich vzdelávacích obsahov sa usilovali odovzdať nielen vopred premyslený sumár vedomostí, ale zároveň formovali aj určitý, profesiou vyžadovaný spôsob prístupu ku klientovi, čo sa neskôr premietlo do profesijnej etiky.

Prvé ucelené vzdelávacie programy boli koncipované ako jedno, prípadne dvojsemestrálne kurzy. Až okolo roku 1905 sa stretávame s rozšírením pregraduálnej prípravy sociálnych pracovníkov najskôr na ucelené dvojročné a neskôr na trojročné štúdium (Levická, J.: 1998). Samozrejme počas uplynulých sto rokov prešla pregraduálna príprava sociálnych pracovníkov rôznymi zmenami, ktoré sú dôsledkom jednak meniacej sa praxe a jednak meniaceho a rozširujúceho sa vedeckého poznania vo všeobecnosti. Absolvovanie špeciálneho vzdelávania určeného sociálnym pracovníkom malo byť zárukou efektivity praktickej sociálnej práce.

Efektivitu konania sociálneho pracovníka konania sociálneho pracovníka podľa Pamelu Trevithick (2006, s. 72) ovplyvňujú predovšetkým dva faktory: *hlavné kapacity a prostredie*. Medzi hlavné kapacity zaraďuje: *schopnosti, znalosť, zdroje a bariéry*. Vzdelávanie sociálnych pracovníkov by sa preto malo zamerať práve na rozvoj ich hlavných kapacít a na informácie o prostredí a jeho presahu do sociálnej práce. S touto požiadavkou na vzdelávanie je možné súhlasiť, treba však dodať, že súčasťou edukačného procesu by malo byť aj priblíženie informácii o hlavných kapacitách klienta a možnostiach ich rozvoja. Sociálny pracovník, ktorý je absolventom takéhoto vzdelania potom prirodzene disponuje väčšou mierou požadovaných informácií a navyše aj schopnosťou vnímať problémovú situáciu z nadhľadu. Pri svojom konaní a rozhodovaní nie je potom tak ľahko ovplyvniteľný emóciami ako laik.

Tento argument sa v sociálnej práci používa najmä pri riešení otázok (Maline t al.: 2002, Trevithick ,P.: 2006, Levická: 2009 , Janebová: 2010 a i.) spojených s profesionalizáciou sociálnej práce.

Uplynulé storočie potvrdilo, že pregraduálna príprava významnou mierou ovplyvňuje individuálne profesijné konanie (Trevithick, P.: 2006, Levická,j.: 1998) a preto je potrebné reflektovať aj prípadné riziká, ktoré sa s ňou spájajú.

Môžeme na pregraduálnu prípravu nazerať ako na potenciálne riziko ?

Ja osobne zastávam názor, že áno. Dokonca som presvedčená, že je možné identifikovať viacero rizík, ktoré sú rozložené v rôznych oblastiach edukačného

¹ Pozri napr. Levická, J. 1998. Náčrt dejín sociálnej práce

² V SR sa študijným programom nazýva ucelená sústava predmetov, ktoré si študent počas štúdia má osvojiť. V ČR tomu zodpovedá pojem študijní obor. Študijným odborom sa v SR rozumie určitá vedná oblasť (napr. sociálna práca), v ktorej sa daný študijný program realizuje.

procesu, začínajúc prípravou študijného programu až po ukončenie pregraduálnej prípravy. Jedným z dôvodov, ktoré ma v mojom uvažovaní významne ovplyvnili je skutočnosť, že sociálna práca sa identifikuje ako profesionálna pomoc pri zvládaní sociálnych problémov vyplývajúcich z každodenných životných situácií.

Takéto chápanie profesie v sebe obsahuje *riziko(prvé)*, že sa vzdelávatelia budú usilovať buď o tvorbu *maximálnych* študijných obsahov alebo naopak, že pristúpia k prílišnej *redukcii* študijného obsahu. V prvom prípade môže prísť k tak výraznému naddimenzovaniu požadovaných informácií, ktoré majú tvoriť základný edukačný korpus, že výsledkom môže byť mechanické osvojenie si veľkej sumy informácií bez toho, aby študentky/študenti porozumeli vzájomným súvislostiam, čím sa vytvára poznanie, ktoré by sme mohli nazvať ostrovčekovité. Druhý prípad síce umožňuje, aby študenti so získanými informáciami pracovali, čím získavajú komplexnejší pohľad na vybrané problémy, ale prílišná redukcia študijného obsahu môže spôsobiť, že študijný program neposkytne informácie potrebné pre kvalitný výkon profesie.

Druhé riziko je spojené s tvorbou študijného programu. Škola, ktorá chce ponúkať pregraduálnu prípravu orientovanú na oblasť sociálnej práce musí urobiť voľbu, či pripravované vzdelávanie bude budované pragmaticky (Truhlářová, Z.: 2009), alebo bude smerovať skôr k univerzitnému vzdelávaniu.

Pragmaticky orientované študijné programy sledujú predovšetkým osvojenie si a rozvoj praktických kompetencií. Východným momentom pri ich konštrukcii je predpoklad, že v každodennej práci s klientmi sociálna pracovníčka/sociálny pracovník potrebujú disponovať konkrétnymi praktickými zručnosťami. Jednostranná orientácia vzdelávateľov iba na rozvoj praktických zručností prináša so sebou riziko, že absolventi takéhoto programu v reálnej praxi nebudú vždy schopní porozumieť interným a externým faktorom ukotveným v prostredí, z ktorého prichádzajú jednotliví klienti. V praktickej sociálnej práci sa sociálne pracovníčky/sociálni pracovníci potom orientujú na súbor zručností, s ktorými sa zoznámili v škole. Tento súbor pre nich predstavuje istotu, že konajú profesionálne a teda aj efektívne a správne.

V reálnej praxi sa však môžeme stretnúť so situáciami, na vyriešenie ktorých nám praktické zručnosti, ktoré sme si osvojili počas štúdia, nebudú postačovať a efektivita našej intervencie bude závislá na našej schopnosti kreatívne situáciu s klientom/klientkou vyhodnotiť a nachádzať nové, možno aj neznáme riešenia ich životných situácií.

Pamela Trevithick (2006) zastáva názor, že pri pregraduálnej príprave sociálnych pracovníčok/ sociálnych pracovníkov nie je vhodné hovoriť o nejakej pevnej sume činností, či postupov, ktoré je potrebné urobiť. Požiadavky na to, čo má byť urobené sa totiž menia v závislosti od konkrétnej situácie, vplyv prostredia (pozitívnych i negatívnych). Práca s klientom si vždy vyžaduje, aby súčasťou nášho konania bolo aj porozumenie očakávaniam a potrebám, ktoré zúčastnené osoby prinášajú.

Takéto porozumenie predpokladá, že sociálna pracovníčka/sociálny pracovník disponujú potrebnými teoretickými vedomosťami, ktoré im umožňujú aplikovať *všeobecné* teoretické poznatky získané počas štúdia na *konkrétne* životnú situáciu a na *konkrétneho* klienta.

Ďalšou slabinou pragmaticky orientovaných študijných programov je nižšia orientácia na osobnosť klienta. Pri praktickom výkone sa potom môže stať, že sociálne

pracovníčky/sociálni pracovníci sa viac orientujú na vlastný výkon¹, ktorý dokážu reflektovať, a menej na potenciality, ktoré sa skrývajú v klientovi alebo jeho okolí.

*Univerzitne orientované študijné programy*² sa v pregraduálnej príprave nezameriavajú len na úzky súhrn teoretických poznatkov, ale ponúkajú študentom širší teoretický rámec, ktorý umožňuje práve kreatívny prístup k jednotlivým klientom a tiež im umožňuje, aby dokázali analyzovať jednotlivé spôsoby profesionálnej intervencie sociálnych pracovníkov (vrátane vlastných intervencií) a následne identifikovať ich silné a slabé miesta. Takto orientované študijné programy pripravujú absolventov na to, aby sa stali spoluvtvorcami nového poznania. Nadobúdanie profesionálnych kompetencií sa opiera o teoretické poznanie a menší dôraz sa kladie na prax.

V tejto súvislosti Mathews (1993 In: Trevithick: 2006) upozorňuje, že prenos našich znalostí z jednej situácie do inej nie je vždy priamočiary, čo platí najmä pre postupy, ktoré sa vyvinuli v oblasti klinickej sociálnej práce (napr. behaviorálna teória), v ktorých je možné kontrolovať niektoré premenné. **Zručnosti a intervencie nie je možné preniesť do praxe** v situácii, ak tieto neboli ešte pomenované - teda ak neboli spojené s určitou intelektuálnou aktivitou.

Aby sme porozumeli konkrétnym situáciám, potrebujeme disponovať znalosťami o človeku, rodine, spoločnosti atď., jednoducho použiteľnými konceptmi, ktoré nám umožňujú pochopiť čo sa deje s ľuďmi okolo nás, s našimi klientmi. Univerzitní vzdelávatelia si túto skutočnosť uvedomujú, čo niekedy môže viesť k *preceňovaniu teoretického poznania a podceňovaniu praktických skúseností*. Rizikovým faktorom je podľa mňa názor, že pri tvorbe vzdelávacích obsahov je dostatočné opierať sa iba o teoretické poznanie.

ČO alebo KTO má byť vzdelávacím produktom?

Tretie riziko pri tvorbe študijných programov je spojené s tradíciou v oblasti vzdelávania viazanou na konkrétnu krajinu. Napr. tradičná predstava univerzitného vzdelávania, ktorá je charakteristická pre Slovensko, ale aj pre Čechy, predpokladá, že súčasťou vzdelávania nebudú len predmety priamo súvisiace so zvolenou profesiou, ale že študijný program bude obsahovať aj predmety ako filozofia, jazyky, v súčasnosti informačné technológie ap. S akceleráciou rozvoja vedy vo všetkých jej oblastiach sa takto chápaný študijný program môže stať príliš širokým. V protiklade k tejto tradícii SR po vstupe do EU pristúpila k redukcii počtu tzv. kontaktných hodín, čo sa ale nepremietlo do následnej úpravy nárokov na vzdelávacie obsahy študijných programov pre sociálnu prácu. Redukciou počtu kontaktných hodín sa vytvoril priestor pre samostatnú prácu študenta, čo pokladám za prínos. No na druhej strane len málokterá zo slovenských katedier sociálnej práce pristúpila aj k špecializácii pri tvorbe študijných programov, čím sa reálna záťaž študenta nezmenšila. Paradoxne menší počet kontaktných hodín v študijnom programe môže viesť k ďalšiemu nežiaducemu preťažovaniu klienta, ktoré v konečnom dôsledku vedie k neefektívnemu hromadeniu množstva, nezriedka aj nepotrebných, informácií. Takto organizované štúdium vedie skôr k povrchnosti: Študent si rýchlo musí učivo zapamätať a keďže ho už v ďalšom

¹ Orientáciou na vlastný výkon mám na mysli skutočnosť, že sociálne pracovníčky/sociálni pracovníci komparujú svoj pracovný postup s ich súhrnom profesionálnych kompetencií, ktoré si osvojili v škole.

² Autorka vychádza z praxe slovenského a českého vzdelávacieho modelu.

priebehu štúdia používa len minimálne, vytvára si pocit, že sa učí, aby mohol zabúdať. Takýto spôsob štúdia nevytvára predpoklady preto, aby absolventi štúdia chápali pozitívne celoživotné vzdelávanie, čo spôsobuje, že len menšie množstvo absolventov má o ďalšie vzdelávanie záujem.

Pregraduálna príprava sociálnych pracovníkov prebieha v SR na univerzitách a vysokých školách a vždy je koncipovaná ako bakalárske a následné magisterské štúdium.

Navyše na Slovensku sa nedostatočne v praxi etablovalo bakalárske vzdelanie v zmysle vysokoškolského *ukončeného vzdelania, ktoré postačuje pre uplatnenie sa v praxi*. Bakalár je v SR pokladaný za človeka s nedokončeným vzdelaním. Drvivá väčšina študentov študijného programu sociálna práca (ale aj iných) sa preto hlási do magisterského stupňa štúdia, často razy argumentujúc, že naša prax nepozná bakalára a že jednotliví zamestnávateľia o bakalárov nemajú záujem. Zároveň s absolvovaním magisterského stupňa vzdelania prirodzene preferujú skôr manažérske, či terapeutické role. Napriek stovkám a dnes už možno aj tisíckam absolventov pregraduálneho štúdia sociálnej práce, len minimálny počet z nich sa reálne venuje práci s takými klientskymi skupinami ako sú bezdomovci, prostitútky, jedinci po výkone trestu odňatia slobody, či práci s vylúčenými komunitami, čo na Slovensku predstavuje predovšetkým prácu s rómskou komunitou. Tento fakt je možné chápať práve ako dôsledok v slovenskej spoločnosti pretrvávajúceho vnímania jedinca s univerzitným vzdelaním ako človeka, ktorý vykonáva prácu s vyšším sociálnym statusom. Nielen vo verejnosti, ale predovšetkým u významnej miery slovenských študentov sa môžeme stretnúť s očakávaním dobre platenej a obsahovo zaujímavej práce. Niektorí z nich nedokážu akceptovať skutočnosť, že profesia sociálna pracovníčka/sociálny pracovník je jednou z najslabšie odmeňovaných pracovných pozícií a to aj napriek náročnosti práce a preto si hľadajú pracovné uplatnenie mimo oblastí sociálnej práce.

Čtvrté riziko je spojené s predstavou, že každý vysokoškolák je potenciálny vedec. Študijný program a potom následné štúdium, ktoré sa podľa neho realizuje, smeruje k tomu, že v záverečnej etape štúdia (mám tým na mysli štátne záverečné skúšky) sa nezameriavame na posúdenie spôsobilosti pre prácu s klientom, teda či vie študent prakticky posúdiť klientovu situáciu, vyhodnotiť ju a naplánovať vhodný spôsob intervencie, ale zameriavame sa na zistenie miery osvojených teoretických poznatkov bez hlbšieho prepojenia na prax. Navyše od záverečných kvalifikačných prác (magisterských, ale rovnako aj bakalárskych) očakávame, že budú obsahovať výskumnú časť, ktorú realizovali jednotliví študenti, čím potvrdzujeme preferovanie vedeckej orientácie pregraduálnej prípravy pred jej praktickým rozmerom. A predsa, ako som už povedala očakávame, že naši absolventi sa budú realizovať predovšetkým v priamej praxi s klientom a len minimálna časť sa ich uplatní v oblasti vedy. Takýto prístup len zväčšuje rozpor medzi teóriou a praxou. Nedostatočne prebiehajúca komunikácia medzi akademikmi a praktikmi môže spôsobiť, že študijné obsahy budú jednostranne zodpovedať predstavám akademikov o tom, čo potrebuje prax a pre prax budú neakceptovateľné, čo v konečnom dôsledku môže negatívne ohroziť vývoj v celej profesii.

Ak by sme všetky tieto rizikové oblasti zvládli a podarilo by sa nám zostaviť taký študijný program, ktorý bude dobrou kombináciou predmetov rozvíjajúcich kognitívnu bázu a predmetov, prostredníctvom ktorých si študenti upevňujú svoje praktické

zručnosti a budujú profesijnú etiku, čím by sme vytvorili akýsi ideálny rámec pre pregraduálnu prípravu sociálnych pracovníkov, nie je možné nazerať na následný edukačný proces ako na proces bezrizikový. Riziko sa môže skrývať pri výbere *vhodných študentov*, kde škola nemôže vylúčiť možnosť, že niektorí jednotlivci sú nie celkom vhodnými kandidátmi na túto profesiu, dokonca musíme pripustiť, že niektorí naši absolventi môžu psychicky ochorieť atď., ale to sú riziká ktoré ako vzdelávatelia môžeme ovplyvniť len minimálne, alebo vôbec.

V nasledovnej časti svojho príspevku by som sa preto zamerala na riziká, ktoré dokážeme identifikovať a aj odstraňovať.

Piate riziko vyplýva zo skutočnosti, že obnovené vysokoškolské vzdelávanie v sociálnej práci u nás po roku 1990 bolo nielen pripravované (mám na mysli tvorbu študijných programov), ale aj realizované odborníkmi z iných oblastí ako boli napr. právnici, psychológovia, lekári, či pedagógovia. Mnohí z nich sa začali profesionálne zaoberať sociálnou prácou na základe osobného záujmu o túto obnovenú profesiu. Medzi pedagógmi, ktorí spojili svoj profesionálny život s naším odborom boli aj takí, ktorí sa pre vstup do tejto oblasti vysokoškolského vzdelávania sa rozhodli skôr z dôvodov, že sa im to javilo ako dobrá príležitosť pre ich kariérny rast. Práve u tejto kategórie pedagógov neprišlo k splynutiu s profesiou. Sociálnu prácu vnímajú ako oblasť praxe pre výkon ktorej nie je potrebné mať žiadne špeciálne vzdelanie, alebo v lepšom prípade ju chápu ako aplikovanú vednú oblasť.

Ak budeme chápať sociálnu prácu ako aplikovanú vednú oblasť (vid' napr. Matoušek, O. a kol.: 2001), potom je potrebné stanoviť, z ktorých vedných disciplín bude vytvorený systém poznatkov, o ktoré sa chce sociálna práca opierať.

Oba prístupy však so sebou prinášajú riziko nedostatočného rozvoja profesie, pretože „neexistencia“ vedy o sociálnej práci nevyžaduje žiadne vedecké skúmanie a následne budovanie systému poznatkov potrebných pre túto oblasť vedeckého poznania.

Šieste riziko je spojené s voľbou paradigmy a jej nasledovným premietnutím sa do obsahu študijného programu.

Ak sa rozhodneme, že sociálna práca je autonómnu oblasťou vedeckého poznania (Levická, J.: 2002, Strieženec, Š. 2006, Trevithick: 2006 ap.) bude potrebné najskôr rozhodnúť, ktorú paradigmu budeme pri tvorbe študijného programu pokladať za východziu.

Ak sa rozhodneme pre *paradigmu terapeutickú*, predmetová skladba musí zodpovedať fakt, že sociálne problémy pokladáme za problémy subjektívne, individuálne a odstrániteľné terapiou. Je prirodzené, že produktom tzv. klinickej sociálnej práce bude absolvent, ktorý má hlboké znalosti z oblasti psychológie, ale potrebuje mať tiež aspoň bazálne poznatky z biológie, pediatrie, psychiatrie ap. Takýto študijný program môže byť pre klienta nesmierne prítiažlivý. Ja by som však do takto konštruovaného študijného programu zaradila predmety súvisiace so sociológiou, sociálnou politikou, či právom len v minimálnom rozsahu. A naopak, ak by východzím prvkom bola *štruktúralno-procesná paradigma* (Staub-Bernasconi, S.: 1995), ktorá predpokladá, že príčinou vzniku sociálnych problémov sú nevhodná štruktúra spoločnosti a sociálne procesy, ktoré táto štruktúra vyvoláva, potom riešením individuálnych sociálnych problémov nemôže byť terapia. Do takto koncipovaného študijného programu je treba zakomponovať ako nosné poznatky zo sociológie, politológie, ekonomiky a práva. Poznatky z psychológie, či pedagogiky môže

obsahovať iba ako doplnkové. Veľká väčšina študijných programov otváraných po roku 1990 bola budovaná v snahe poskytnúť svojim študentom univerzálne vzdelanie, čo sa odráža v snahe poskytnúť študentom informácie z celého spektra sociálnej práce, čo vychádzalo z faktu, že jednotliví vzdelávatelia pri tvorbe študijných programov uprednostnili požiadavkou polyvalencie.

Ako riziko vnímam skutočnosť, že jednotliví pedagógovia zapojení do edukačného procesu na svojej katedre nepociťujú potrebu reflektovať študijný program ako celok. Predmet, ktorý pedagogicky zabezpečujú prednášajú bez toho, aby akceptovali samotné smerovanie študijného programu, medzipredmetové vzťahy atď. , čo môže byť študentmi vnímané ako nevhodná, prípadne až zlá organizácia štúdia.

Siedme riziko by som pomenovala aj rizikom jedinej pravdy. Na veľkom počte katedier je možné stretnúť sa s dominanciou *jedinej správnej teórie*. Nazvala by som to možno módu predkladať študentom teoretické základy systemickej terapie (Ludewig: 1994) ako základnú teóriu sociálnej práce. Ak si uvedomíme, že väčšina študijných programov je budovaná na princípe polyvalencie, nemôže byť systemický prístup pokladaný za najvýznamnejšiu teoretickú bázu sociálnej práce. Predpokladám, že dôvodom pre takéto konanie je rešpektovanie terapeutickkej paradigmy ako základného východiska sociálnej práce, čo pokladám za legitímne rozhodnutie každého pedagóga. Ako problematické sa mi javí ak pedagóg nedokáže vytvoriť rovnaký priestor pre všetky ostatné teoretické prístupy.

Ak sa dostatočne nezakomponujú do edukačného procesu všetky významné teórie¹, ktoré sú v súčasnosti rešpektované v sociálnej práci, neumožníme aby sa koncept polyvalencie dostatočne naplnil. Dôsledkom takéhoto prístupu je skutočnosť, že sociálni pracovníci v praxi si nevedia nájsť vhodnú teoretickú oporu v rámci inštitucionálneho kontextu v ktorom pracujú, pretože im ho systemika neponúka.

Záverom

Vzhľadom na multiparadigmatičnosť sociálnej práce (Payne: 1997, Trevithick: 2006) v reálnej vysokoškolskej praxi je možné zostaviť viacero študijných programov sociálnej práce, ktoré sa môžu od seba výrazne líšiť. Všetky môžu byť kvalitnými, pod podmienkou , že jednotlivé študijné programy budú dôsledne sledovať vzdelávaciu líniu vytýčenú voľbou preferovanej paradigmy.

Nie je namieste hodnotiť, ktorý študijný program by bol vhodnejší. Vychádzajú z Kuhnovho tvrdenia (1997), že *žiadna paradigma nie je natoľko univerzálna, aby mohla uspokojivo vysvetliť všetky problémy*, existenciu rôznych prístupov pri budovaní pregraduálnej prípravy sociálnych pracovníkov je potrebné vnímať pozitívne.

Poukázala by som na skutočnosť, že aj keď sa študijné programy sociálnej práce tvoria ako formálny rámec pregraduálnej prípravy sociálnych pracovníkov, treba pri ich koncipovaní mať aspoň základné znalosti z oblasti pedagogiky, aby sme minimalizovali spomínané riziká už v procese prípravy budúceho vzdelávania.

¹ Pozri napr. práce: Staub-Bernasconi: 1995, Payne: 1997, Lüssi: 1998, Matoušek a kol.: 2001, Navrátil: 2001, Levická, J. : 2002, 2005

Literatúra:

- JANEBOVÁ, R. 2010. „Ale nikomu to neříkejte...“ aneb dilema mezi sdělováním informací a mlčenlivostí v oblasti sociálně-právní ochrany dětí . In: Sociální práce/ Sociální práca, 10, č. 3, s. 88 – 99.
- KUHN, T.S. 1997. *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: Oikoymenh
- LEVICKÁ, J. 1998. *Náčrt dejín sociálnej práce*. Trnava: FZaSP TU
- LEVICKÁ, J. 2002: *Teoretické aspekty sociálnej práce*. Trnava: ProSocio
- LEVICKÁ, J. 2005. *Od konceptu k technike*. Trnava: Vydavateľstvo TŠ pre Spoločnosť pre podporu vedy a vzdelávania na FZaSP TU
- LEVICKÁ, J. 2006. *Na ceste za klientom : Metódy, formy a prístupy v sociálnej práci*. Trnava: ProSocio.
- LEVICKÁ, J. a kol. 2007. *Sociálna práca I*. Trnava: Oľga Váryová, edícia ProSocio.
- LEVICKÁ, J. a kol. 2009. *Sociálna práca II*. Trnava: Oliva
- LUDEWIG, K. 1994. *Systemická terapie. Základy klinické teorie a praxe*. Praha: Institut pro systmickou zkušenost.
- LÜSSI, P. 1998. *Systemische Sozialarbeit. Praktisches Lehrbuch der Sozialberatung*. Bern-Stuttgart-Wien: Verlag Paul Haupt
- MALIN, N. (ed.). 1989. *Reassessing Community Care*. New York: Routledge
- MALIN, N. , WILMONT, S., MANTHORPE, J. 2002. *Key Concepts and Debates in Health and Social Policy*. Berkshire: Open University Press
- MATOUŠEK, O. a kol. 2001. *Základy sociální práce*. Praha: Portál
- NAVRÁTIL, P. 2001. *Teorie a metody sociální práce*. Brno: Marek Zeman
- PAYNE, M. 1997. *Modern Social Work Theory*. 2nd ed. New York: PALGRAVE., 354 s. ISBN 0-333-67654-8
- STAUB-BERNSCONI, S. 1995. *Systemtheorie, soziale Probleme und Soziale Arbeit: lokal, national, international oder: vom Ende der Bescheidenheit*. Bern-Stuttgart-Wien, Haupt 1995
- STAUB-BERNASCONI, S.: *The History of the Object Base of Social Work Theory. Comparisons between German, Anglosaxon and International Theoretical approaches*. In: *European Dimensions in Training and Practice of the Social Professions*. Katowice, Śląsk 1999, s. 57-77
- STRIEŽENEC, Š. 2006. *Teória a metodológia sociálnej práce*. Trnava: Tripsoft
- TREVITHICK, P. 2006. *Social work skills a praxtice handbook*. 2nd Ed. Berkshire: Open University Press
- TRUHLÁŘOVÁ, Z. 2009. *Koncepce odborných praxí v bakalářských studijních oborech sociální práce*. Disertační práce. Olomouc: Pedagogická fakulta
- TRUHLÁŘOVÁ, Z. 2010. *Identifikace rizik v rámci využití kompetenčního modelu ve vzdělávání sociálních pracovníků/pracovnic v bakalářských oborech sociální práce* . In: Sociální práce/ Sociální práca, 10, č. 3, s. 122 – 131.

Rizika aplikace kompetenčního modelu učení v kontextu vzdělávání studentů bakalářských oborů sociální práce

Zuzana Truhlářová¹

Abstrakt: Při vysokoškolské přípravě sociálních pracovníků v České republice je velmi často využíván kompetenční model učení, který byl převzatý a aplikovaný v českém vzdělávacím systému koncepce vzdělávání v oboru sociální práce na vysokých školách z britské praxe. I přes mnohá pozitiva jednostranná aplikace kompetenčního modelu přináší ve výuce sebou i jistá rizika. Autorka v příspěvku upozorňuje na rizika, která identifikovala prostřednictvím realizovaného výzkumného šetření.

Klíčová slova: Vzdělávání, kompetenční model učení, profesní příprava, odborná praxe, sociální práce

Abstract: Competency model of education was adopted from british practice and is very often applied within the Czech education system for university education of social workers. Despite of many positive aspects the one –sided application of the competency model brings also some risks during instruction. In the article the author points out the risks she has indentified through research enquiry she carried out.

Key words: education, competency model of education, professional training, specialized training, social work

Úvod

V České republice se v rámci vzdělávání sociálních pracovníků často užívá kategorizace praktických kompetencí uváděné v publikaci *Kompetence v praxi sociální práce* (1999) od Zuzany Havrdové. Je výsledkem mnohaletého úsilí učitelů a studentů vybraných škol, sociálních pracovníků, organizátorů kurzů rozvojové supervize i dalších externích spolupracovníků. V roce 1997 byl vytvořen první ucelený návrh šesti základních kompetencí včetně jejich dílčích aspektů. Formulace jednotlivých aspektů i soustava jako celek ale procházely ještě v letech 1997, 1998 a 1999 řadou změn. Uvedený koncept bude východiskem této stati.

1 Vymezení odborných kompetencí z hlediska profesní přípravy sociálních pracovníků/pracovnic

Většina teoretiků i praktiků sociální práce se jistě shoduje v tom, že vzdělávání budoucích sociálních pracovníků v kontextu nabývání odborných kompetencí se neobejde bez promyšleného praktického výcviku, a *praxe je tedy nenahraditelným a jedinečným zdrojem učení.*

Havrdová (1999, s. 42) vymezuje pojem odborné kompetence jako „*funkcionální projev dobře zvládané a uznávané profesionální role sociálního pracovníka, jejíž*

¹ Mgr. Zuzana Truhlářová, Ph.D., Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové

součástí jsou odborné znalosti, schopnost reflektovat adekvátně kontext a citlivě aplikovat hodnoty profese“. Obdobný názor zastává Lašek (2005, in Truhlářová, 2006, s. 79), který vychází z významu latinského slova *compere* (= být mocen, schopen něčeho, hoditi se, stačiti k něčemu), když tvrdí, že „*kompetence se tedy vztahuje k něčemu, co jedinec zná a je schopen vykonávat v ideálních podmínkách“.* Odborné kompetence v kontextu tedy oba definují jako souhrn toho, co a jakým způsobem sociální pracovník koná při práci s klientem v organizaci, jak realizuje praktické kompetence v konkrétních situacích. Navíc u Havrdové můžeme říci, že chápe kompetence jako reálný popis činností sociálního pracovníka uplatňovaných a vyžadovaných praxí.

R. J. Teare a B. W. Sheafor (in: Mlčák, 2005) současně upozorňují na velkou různorodost pracovních činností sociálních pracovníků a s tím spojenou diskuzi o pokusu jejich integrace do jedné profese. Na základě tohoto tvrzení zformulovali soubory profesních dílčích kompetencí sociálních pracovníků, které je možné aplikovat v systému vzdělávání sociálních pracovníků v České republice:

- A. **Univerzální kompetence** – kategorie kompetencí, které sociální pracovník uplatní na všech úrovních praxe. Reprezentují společné dovednosti všech sociálních pracovníků, např. interpersonální pomáhání či profesionální rozvoj.
- B. **Často využívané kompetence** – kategorie kompetencí vztahujících se k pracovní činnosti, např. plánování a udržování případu, individuální a rodinná případová práce, vývoj poznatků v systému sociálního zabezpečení, výměna informací mezi pracovníky, posouzení rizik a změny služeb, supervize personálu. Uvedené kompetence považují R. J. Teare a B. W. Sheafor za nezbytnou profesní výbavu všech sociálních pracovníků.
- C. **Příležitostně využívané kompetence** – zahrnují kompetence, které jsou využívány jen občas nebo jsou požadovány hlavně v rámci specializovaných pracovních funkcí. Zde uvádí souhrn kompetencí, jako např. skupinová práce, řešení sporů, propojení služeb, rozvoj programů, vzdělávání, projektivní služby, organizační zabezpečení. I osvojení těchto kompetencí považují za nezbytné u sociálních pracovníků, i když se neočekává, že je budou využívat v každodenní praxi.
- D. **Málo využívané kompetence** – sem zařazujeme kompetence, které se týkají pracovních činností, ale netvoří rozhodující část pracovní aktivity žádné skupiny sociálních pracovníků. Proto se mnohdy jeví jako sekundární, např. rozvoj výzkumu a sociální politiky, zajišťování hmotných služeb.

Z těchto dílčích souborů kompetencí vyplývá velká rozmanitost sociální práce jako profese, což je důvodem pro zdůrazňování nutnosti kvalitního vzdělávání sociálních pracovníků v interdisciplinárním vědním kontextu.

V rámci vysokoškolského vzdělávání budoucích sociálních pracovníků a pracovníků se v České republice a i na Slovensku velmi často aplikuje do koncepce realizace praktického vzdělávání formou odborných praxí kompetenční model učení. Využívá se soustava praktických kompetencí, jak ji prezentuje Havrdová (1999), obsahuje šest základních kompetencí, které charakterizují hlouběji tzv. kritéria. Soustava praktických kompetencí může sloužit jako zdůvodnění *možnosti dobré praxe* a stát se tak užitečným nástrojem učení a praktické výuky, nebo může být užitečná jako *podpora reflexe sociálního pracovníka*. Jednotlivá kritéria mu umožňují lépe si uvědomovat a pojmenovávat, co dělá, a ukazují mu, co by při práci s klienty ještě dělat mohl.

Mezi vzdělavateli v České republice panuje shoda, že budoucí pracovníci v sociální sféře by si měli v rámci svého studia osvojit tyto základní kompetence:

- *Rozvíjet účinnou komunikaci* – tj. schopnost účinně komunikovat s jednotlivci, skupinami, rodinami i komunitami.
- *Orientovat se a plánovat postup* – schopnost posoudit potřeby a možnosti, které klient a jeho okolí má.
- *Podporovat a pomáhat k soběstačnosti* – schopnost rozeznat silné stránky a možnosti klienta a jeho okolí; podporovat jejich sebeúctu a soběstačnost.
- *Zasahovat a poskytovat služby* – tj. znalost metod a systému služeb, schopnost je správně využívat ve prospěch klienta.
- *Přispívat k práci organizace* – pracovat jako odpovědný člen organizace, přispívat ke zlepšování její práce a účinnosti služeb pro klienty; efektivně využívat všech zdrojů; spolupracovat s kolegy.
- *Odborně růst* – tj. schopnost celoživotního učení, rozhodnost, otevřenost, spolupráce s druhými, angažovanost v oboru, schopnost zorganizovat si práci.

Tyto kompetence u studenta nevytvářejí jen teoretické znalosti, ale hlavně sociální prostředí, ve kterém se student pohybuje. Jednu z důležitých rolí zde sehrává osobnost pedagoga, jenž praxi koordinuje a vede, ale také osobnost konzultanta, který studenta řídí na praktikovaném pracovišti (Truhlářová, 2006, s. 79).

2 Vymezení kompetenčního modelu učení z hlediska edukačního procesu profesní přípravy sociálních pracovníků/pracovnic

Kompetenční model učení, který Havrdová (1999) navrhuje, je založen na andragogickém přístupu k učení a hodnocení. V tomto modelu jsou uplatněné zásady a postupy, jež využívají individuální supervizi, mentoring a vedení studenta na praxi. Důraz je kladen na individuální přístup ke studentovi, který je základní formou podpory učení. Proces je cílený a přizpůsobený potřebám studenta a organizace. Právě ke konkretizaci zacílenosti se využívají definičně vymezené praktické kompetence. Student je v rámci absolvování odborných praxí monitorován jak garantem praxe ve škole, tak mentorem na odborném pracovišti. Studentovi je přidělen mentor, který mu poskytuje individuální konzultace k dané problematice na praxi, tedy přímou zpětnou vazbu. Dále student využívá individuální supervizi poskytovanou buďto ve škole, nebo na odborném pracovišti.

Proces v kontextu využití kompetenčního modelu učení probíhá ve čtyřech fázích.

A. – formulace potřeb – začátek procesu učení je koncipován jako ustálení a podpora motivace. Je třeba nalézt základní směr učení. Zde hraje významnou úlohu individuální práce učitele praxe (supervizora) se studentem, jejímž cílem je zformulovat studentovy potřeby. K ujasnění a pojmenování potřeb učení se využívá seznam kritérií praktických kompetencí definovaný Havrdovou (1999).

B. – výběr situací učení – po konkretizaci základních rámcových témat nabízí učitel studentovi určité možnosti a varianty situací, úkolů a programů, které dávají možnost učení ve vybraném tématu. Právě možnost výběru umožňuje studentovi upřesnit svůj zájem a potřeby. Tím, že je student vtažen do rozhodování, je podpořena jeho motivace a zodpovědnost za proces učení.

C. – *formulace cílů učení* – zde již využíváme soustavu praktických kompetencí jako pomůcku reflexe i přesnějšiho rozeznání a pojmenování cílů. Cíle učení je však nutné operacionalizovat.

D. – *uzavření kontraktu* – je to fáze uzavření dohody o plánovaném postupu. Obsah kontraktu závisí na kontextu, v němž učení probíhá. Jinak bude vypadat kontrakt mezi studentem a učitelem praxe a mentorem na odborném pracovišti, jinak mezi studentem a supervizorem.

E. – *hodnocení* – hodnocení bývá velmi problematické vzhledem k odborným praxím. Je nutné akcentovat, že smyslem hodnocení je věc naučit. Principem je, aby byly hodnoceny ty kompetence, které student zvládá. Nejefektivnější je hodnocení průběžné, které je součástí procesu učení a zpětné vazby. Studentovi umožňuje i proces reflexe a zdokonalování.

I kompetenční model učení má své meze a rizika. Havrdová (1999) upozorňuje na tato rizika. Jedním z rizik je *riziko zmechanizování*. Z objektivního pohledu můžeme říci, že každé pojmenování skutečnost nejen uchopuje, ale také zkresluje a svazuje do předem daných pojmových kategorií. Přílišný důraz na předem plánované úkoly za účelem hodnocení může omezovat tvořivost, experimentování a motivaci studenta, a tím i jeho odborný růst (Havrdová, 1999). Jednou z možností, jak tomuto riziku předejít, je zdůrazňovat studentům hlavní cíl odborných praxí, který by se dal definovat jako nastartování spirály celoživotního učení. Je třeba se naučit rozlišovat mezi pojmenováním, jenž usnadňuje reflexi, a rigidním zakonzervováním zkušenosti do plánovaných kategorií. Jednou z cest, která k tomuto vede, je hledání nových situací učení a dokladů hodnocení, jež by odpovídaly zájmům studenta. V rámci plánování úkolů a jejich hodnocení je třeba také zvážit a využít neplánované složky učení, jako jsou např. nespokojenost, selhání, mimořádné události atd. Ty nám mohou sloužit jako velmi cenné zdroje učení. Za účinné v boji proti zmechanizování této formy učení je možné pokládat sebereflexi, jak ji popisuje ve své práci Musilová (2004). Dle Musilové by sebereflexe měla být jedním z didaktických cílů odborných praxí.

Další riziko využívání praktických kompetencí ve vzdělávání bychom mohli nazvat jako „*mýtus objektivity*“. Obor sociální práce je obtížně definovatelný a uchopitelný vzhledem k velkému poli působnosti. Formulované kompetence jsou určitou konsensuálně utvořenou konstrukcí (stejně jako všechny taxonomie profesních kompetencí). Míra jejich objektivity souvisí s tradicí a společně respektovanou a udržovanou kulturou v rámci dané profese. Významové kategorie pojmenování bývají vázány na prostředí, kde byly zformulované. To nakonec může vést k nejednotnosti jejich obsahového výkladu. Je třeba vytvářet společný výkladový slovník pro upřesňování jednotlivých významových kategorií a vést diskuzi vedoucí k společnému porozumění.

Dalším problematickým místem pro využívání praktických kompetencí je *riziko redukce*. Často dochází k tomu, že jednotlivá kritéria jsou zahrnuta do určitých souhrnů, které se pak chybně vykládají jako celek komplexní a mnohostranné odbornosti v sociální práci. Tím dochází k redukci a zkreslení.

Dle mého názoru jako další riziko je možné *označit obsahové překrývání jednotlivých kompetencí* a též skutečnost, že Havrdovou prezentovaný soubor praktických kompetencí není možné chápat jako úplný. Například komunikační dovednost je obsažena ve vícero kompetencích. Oproti tomu v souboru chybí explicitně

uvedená dovednost stanovit diagnózu. Tato dovednost je částečně obsažená v jiných formulovaných dovednostech.

3 Identifikace rizik kompetenčního modelu ve vzdělávání budoucích sociálních pracovníků/pracovnic na vysokých školách vyplývající z výzkumného šetření

Kompetenční model učení a soustava praktických kompetencí, formulovaných jako dovednosti, které mají studenti sociální práce získat během studia bakalářského studia oboru sociální práce, byly stěžejním východiskem pro výzkumné šetření, které bylo realizováno na vysokých školách v Čechách a na Slovensku vzdělávajících v oboru sociální práce. Pro výběr respondentů pro výzkumné šetření tvořili základní soubor studenti třetích ročníků bakalářského studia v prezenční formě oboru sociální práce na všech vysokých školách v České a Slovenské republice. Výběrovým souborem pak byli studenti třetích ročníků prezenčního studia oboru sociální práce na vybraných zkoumaných pracovištích, kteří se účastnili v daném období odborných praxí a souhlasili s účastí ve výzkumu. Výzkumného šetření se zúčastnilo 238 respondentů, kteří se účastnili v daném období odborných praxí a souhlasili s účastí ve výzkumu.

Tabulka č. 1 – Pohlaví respondentů dotazníkového šetření DPK-S

respondenti	četnosti	procenta %
muž	28	11,76
žena	210	88,24
celkem	238	100

V České republice byla oslovena pracoviště, která souhlasila, že budou participovat na výzkumném šetření: Katedra sociální práce Filozofické fakulty UK v Praze, Katedra sociální politiky a sociální práce Fakulty sociálních studií MU Brno, Katedra sociální práce a sociální politiky Pedagogické fakulty UHK Hradec Králové, Katedra psychologie a sociální práce Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě a Ústav pedagogiky a sociálních studií Pedagogické fakulty UP Olomouc. Ze Slovenské republiky se výzkumu zúčastnila tato vysokoškolská pracoviště: Katedra sociální práce Fakulty sociálních vied a zdravotníctva Univerzity Konštantína Filozofa Nitra, Katedra sociální práce Pedagogickej fakulty Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica, Katedra sociální práce Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského Bratislava, Katedra sociální práce Filozofickej fakulty Univerzity Prešov.

Obecnou otázkou prezentovanou v této odborné stati je, **zda lze identifikovat rizika v rámci aplikace kompetenčního modelu při vzdělávání budoucích sociálních pracovníků/pracovnic v bakalářských oborech prezenční formy studia?**

Výzkumné šetření orientované na problematiku výuky odborných praxí v bakalářských studijních oborech sociální práce bylo zaměřeno na zjišťování studentova hodnocení studia sociální práce v kontextu odborných praxí vzhledem k získaným odborným praktickým kompetencím. Původní výzkum byl šíře koncipovaný a zaměřoval se na následující cíle: provést deskripci koncepcí systémového vedení odborných praxí na vybraných vysokoškolských pracovištích; analyzovat, jak jsou na jednotlivých pracovištích vedeny praxe a jaký je systém využívání odborných pracovišť; vytvořit výzkumnou techniku pro zjišťování názoru studentů na získání a utváření si jejich praktických odborných kompetencí v rámci jejich bakalářského studia v kontextu

odborných praxí; zjistit, které praktické kompetence považují studenti v rámci své pregraduální přípravy za důležité, a které postrádají; formulovat doporučení pro realizaci vzdělávání v odborných praxích v bakalářských studijních oborech sociální práce v prezenční formě, s ohledem na utváření praktických kompetencí u studentů.

Charakter výzkumu, specifikace výzkumné metody a výzkumných technik

V rámci sběru dat použita **kvantitativní výzkumná strategie**, jak je známo, výhodou této strategie je umožnění sběru dat od většího počtu respondentů. (Hendl, 2005). Ve výzkumném šetření byla využita **explorativní metoda**. V oblasti kvantitativního zkoumání byla zvolena **technika dotazníku**, který byl cíleně pro tento výzkum vytvořen (**dotazník praktických kompetencí – DPK-S**). Při konstrukci dotazníku jsem vycházela ze souboru praktických kompetencí, jak je uvádí Havrdová (1999), a to z důvodu, že takto členěné praktické kompetence jsou všeobecně aplikované v praktické přípravě sociálních pracovníků v České republice a dostatečně známé jsou i na Slovensku. Všechny položky k jednotlivým kompetencím byly zapracovány do dotazníku s tím, že na škále od 1 do 5 měli respondenti zhodnotit, do jaké míry si prostřednictvím teorie a praxe v rámci studia osvojili praktické kompetence, přičemž číslo 1 znamenalo odpověď vůbec ne, číslo 2 téměř ne, číslo 3 neumím posoudit, číslo 4 částečně a číslo 5 dostatečně. Část dotazníku DPK-S tvořily dvě otevřené otázky, prostřednictvím kterých jsem zjišťovala, jaké praktické kompetence pokládají studenti za nejdůležitější a také zda je škola na ně dostatečně připravila. Empirická data získaná z dotazníkového šetření pomocí dotazníku DPK-S byla podrobena statistickému zpracování programem Number Cruncher Statistical System – NCSS 97 a SSPS 15. U všech položek dotazníku DPK-S byla prostřednictvím **Cronbachova alfa koeficientu** zjištěna **míra reliability v rozmezí 0,937–0,938**. Celkově **Cronbachův alfa koeficient vychází na 0,938**. Uvedené hodnoty svědčí o vysoké reliabilitě jednotlivých položek i celkového souboru. Dále byla provedena **explorační faktorová analýza** 42 položek použitého dotazníku DPK-S. „*Faktorová analýza umožňuje určit základní proměnné (faktory), které ovlivňují provedená měření určitého objektu*“ (Chráška, 2007). Rozhodnutí o počtu faktorů, jež mají být extrahovány, vycházelo orientačně z obsahové struktury dotazníku, který byl složen z šesti samostatných oddílů. V úvahu však byla vzata především celková smysluplnost výsledného faktorového obrazu, jež posléze vedla k volbě pěti výsledných faktorů. Výsledek scree testu byl 5. Kritérium vlastních čísel by dovolovalo extrakci až deseti faktorů. Na základě pěti extrahovaných faktorů byly vytvořeny součtové škály, do kterých byly zařazeny položky s faktorovou zátěží 0,3 a vyšší. Dále byla uskutečněna **analýza těchto součtových škál z hlediska zkoumaných proměnných**. V případě nominálních údajů byla zvolena statistická metoda ANOVA a MANOVA, parametrická data byla **analyzována** prostřednictvím **korelací**. Pomocí výpočtu ANOVA byla provedena **analýza variance pěti získaných součtových škál z hlediska pohlaví**. Dále byla provedena **korelace mezi pěti škálami a věkem respondentů, délkou praxe na odborných pracovištích a počtem hodin v supervizi**. Následně byly z kvalitativního i kvantitativního hlediska vyhodnoceny údaje získané z otevřených dotazů zaměřených na zjišťování odborných kompetencí, které studenti hodnotili pro výkon sociální práce jako nejdůležitější a které si zároveň osvojili v průběhu studia. Podobným způsobem byly analyzovány také údaje, které charakterizují odborné kompetence, o nichž se studenti domnívají, že jsou důležité pro

výkon sociální práce a v jejich studiu nebyly dostatečně rozvíjeny. Uvedené odpovědi byly následně kódovány a zařazovány na základě obsahové analýzy do osmi specifických tematických kategorií: **rozvoj účinné komunikace, orientovat se a plánovat postup, podporovat a pomáhat klientovi k soběstačnosti, zasahovat a poskytovat službu, přispívat k práci organizace, odborný růst, sebereflexe studenta, organizace praxe a supervize.** Na rozdíl od Havrdové (1999), která pracuje se šesti kategoriemi praktických kompetencí, jsem na základě analýzy volných odpovědí respondentů a též na základě vlastní zkušenosti z praxe pracovala s osmi kategoriemi. Soubor kategorií praktických kompetencí podle Havrdové jsem rozšířila o dvě kategorie: sebereflexe studenta a organizace praxe. Zařazené kategorie se vztahují k pozici studenta. V této odborné stati budou prezentovány výsledky kvalitativní analýzy volných odpovědí.

V kategoriích kompetencí zahrnujících **rozvoj účinné komunikace** nejvíce studenti zmiňovali kompetence: *pozitivně se vyjadřovali k dosažení odborných kompetencí během studia týkajících se aktivní komunikace, vedení rozhovoru, komunikace s klientem, významu komunikace jako takové ve verbální i neverbální složce, poskytování přirozeného prostoru v komunikaci s klientem, akceptace a motivace klienta ke spolupráci.* Zjištění koresponduje i s daty získanými pomocí faktorové analýzy, kde ukázali, že *studenti reflektují jako nejvíce získané položky týkající se kompetence rozvíjení účinné komunikace.* Tyto položky pak tvořily faktor s největším nábojem sycení, které jsem nazvala *komunikace s klientem.* Položky, které by se daly zařadit do kategorie *komunikace v profesi,* pak utvářely *druhý nejsilnější faktor.*

Ukazuje se, že studenti vnímají kategorii odborných kompetencí týkajících se komunikace, a to jak v kontextu klienta, tak i komunikace v profesi, jako jednu ze stěžejních. *Lze konstatovat, že výzkumné šetření zjistilo, že z pohledu studenta je pregraduální příprava pro tyto odborné kompetence dobře vedena a studenti vnímají zmíněné odborné kompetence za akcentované a získané.* Naopak mezi odbornými kompetencemi týkajícími se rozvíjení účinné komunikace, které studenti považují za *nepostradatelné,* ale během studia si je neosvojili v subjektivně dostačující míře, se objevily *výcvik asertivity, řešení konfliktů a motivace klienta.* Poněkud v rozporu s výše uvedeným je skutečnost, že někteří studenti naopak *vyjadřovali pocit nedostatečné připravenosti pro komunikaci s konkrétním klientem (např. komunikace s agresivním klientem).*

V uvedené kategorii **orientovat se a plánovat postup** lze z odpovědí studentů jako nejčastěji se vyskytující jako pozitivně osvojená a důležitá odborná kompetence odpověď *znát a umět se orientovat v legislativě, vedení dokumentace – administrativa, dovednost sbírat a zpracovávat informace.* Zajímavé je, že studenti méně reflektovali očekávané kompetence, které jsou součástí tohoto tematického celku, a to *pomáhat objasňovat cíle a zdroje, identifikace problémů, vytváření vhodných alternativ řešení, práce s hranicemi atd.* Tyto dovednosti se objevovaly v odpovědích studentů v menší míře. *Vůbec zde nebyly respondenty reflektovány takové dovednosti, jako jsou sociální šetření, posouzení situace klienta, vedení klienta k samostatnosti.* Ukazuje to na koncepční a tematickou proluku v pregraduální přípravě studentů, která je společná všem zkoumaným pracovištím. Jako *nedostatečně osvojené a důležité* studenti uvádějí tyto oblasti v tematickém celku **orientovat se a plánovat postup.** Jsou to kompetence týkající se *orientace v legislativě, administrativy, vedení samostatné dokumentace*

o klientovi, větší orientace v sociální oblasti, rozeznávat rizikové faktory, orientace v sociálních záznamech.

V kategorii **podporovat a pomáhat v soběstačnosti** nejvíce zdůrazňovali respondenti význam *empatie, následně pak asertivitu*, v menším množství uváděli *poskytovat emoční podporu, porozumění, sociální poradenství a objasňovat lidem jejich práva*. Do této oblasti směřovalo nejméně výroků jak pozitivních, tak negativních kontextů. Zde uvedli respondenti nejméně záporných odpovědí. Z nich vyplynulo, že jako *nedostatečně osvojené* vnímali následné dovednosti: *umět objasnit lidem jejich práva, asertivita a psychická podpora klienta*.

Další kategorie, **zasahovat a poskytovat službu**, obsahovala další tematickou oblast výroků. Zde respondenti uváděli jako osvojené následné dovednosti: *schopnost hledat možnosti řešení a informace, poskytovat intervenci, poskytovat služby, možnosti pomoci systému, poskytovat pomoc*. Jako nedostatečně osvojené kompetence v rámci studia respondenti označili: *informace o dostupných službách a možnostech poskytované pomoci, vedení a odborná pomoc*. Tyto výroky mohou do určité míry souviset s malým vlastním subjektivním hodnocením studenta v kontextu poskytování konkrétní odborné pomoci.

Výroky studentů spadající do kategorie **přispívat k práci organizace** ukazují, že bylo respondenty pozitivně reflektováno osvojení kompetencí *přijímat a poskytovat zpětnou vazbu, aktivně přistupovat k plnění úkolů, respekt k pravidlům organizace, orientovat se v podmínkách organizace, poznat a respektovat hodnoty organizace*. Jako nedostatečně osvojené respondenti pociťovali následující dovednosti: *spolupráce s institucemi, přijímat a poskytovat zpětnou vazbu, výměna informací s jinými subjekty, reflektovat práci organizace, rozumět struktuře organizace a jejím hodnotám*.

Ve stanovené kategorii **odborný růst studenta** respondenti vyjádřili kladně k získání uvedených dovedností: *identifikace předsudků, organizace času a práce, práce v kolektivu, schopnost týmové práce, flexibilita, kritické myšlení, teoretické vědomosti, etické zásady, reflektovat osobní stresy*. V rámci sledované oblasti jako nedostatečně osvojené respondenti uváděli následující kompetence: *zvládat stres, schopnost týmové práce, řízení NNO, fundraising, jazykové kompetence, organizace práce a času*.

V oblasti kategorie **sebereflexe studenta** respondenti uváděli, že v rámci studia získali a považují za důležité následující dovednosti: *být zodpovědný, sebereflexe, autenticita, otevřenost, nehodnotící postoj, vyjadřování samostatného názoru, dodržování hranic, profesionální přístup ke klientovi a nenálepkovat*. Pozitivně vnímám, že seznam dovedností v oblasti sebereflexe, které studenti pociťují jako absentující, je sice poměrně široký, ale jednotlivé výroky se vztahují k jednomu nebo nejvíce ke dvěma respondentům. Dovednosti, které jednotliví respondenti hodnotili jako nedostatečně zvládnuté, byly např.: *stanovovat hranice, kritické myšlení, samostatná práce, schopnost analyzovat problém, schopnost lépe pomoci jiným, reálný pohled na situaci, sebereflexe atd.*

Poslední stanovenou kategorií byla **organizace praxe a supervize**. Tuto kategorii pokládám za zajímavou i proto, že studenti v rámci studia si musí sami organizovat svoji praxi a očekává se od nich, že budou umět pracovat pod studentskou supervizí v kontextu školy. V této kategorii jako pozitivní dovednosti byly respondenty reflektované následující dovednosti: *orientace v metodách a technikách práce, skloubení teorie a praxe, přímá práce s klientem, supervize, propojovat poznatky atd.*

Studenti v této oblasti uváděli následující nedostatky organizace supervize a praxe: *nedostatek praxe, přímá práce s klientem, žádný kontakt na praxi s klientem, jak zvládat agresivního klienta, diagnostikovat a vést skupinu, práce s předsudky v kontextu klienta, praktické používání metod sociální práce atd.* Tyto výroky souvisejí s přímou organizací praxí a jejich obsahem.

Závěr

Z výsledků výzkumného šetření vyplývá výrazná orientace studentů na komunikační kompetence a na potřebu dobře zvládat zpětnou vazbu a umět poskytovat emoční podporu klientovi. Se zdůrazňováním významu těchto kompetencí se setkáváme v poradenství ve všeobecnosti (v pedagogickém poradenství, psychologickém poradenství atd.) a též v terapeutickém kontextu. Překvapivě se ve výpovědích studentů *neobjevily žádné výroky týkající se odborných kompetencí provádět sociální šetření, sociální diagnostiku – posouzení situace klienta a vedení klienta k samostatnosti.* Tyto kompetence jsou dle mého názoru určující pro přímý výkon sociální práce. Lze to interpretovat i tak, že v rámci své přípravy nebyly tyto kompetence dostatečně zdůrazňovány. Studenti je nevnímají jako důležité a nereflektují je. Na základě analýzy odpovědí studentů získaných dotazníkovým šetřením konstatujeme určitou míru rozporuplnosti ve výpovědích respondentů. Pokud na uzavřené dotazníkové položky většinou odpovídají pozitivně (tedy ve smyslu, že danou kompetenci poznají, dostatečně si ji osvojili a disponují potřebnými dovednostmi), v odpovědích na volné otázky jsem identifikovala pocity nejistoty. Nutno podotknout, že jejich subjektivní hodnocení míry získaných odborných kompetencí nemusí odpovídat jejich reálné profesní připravenosti. Poukazuje však zároveň na určité potenciální nedostatky v koncepci jejich studia. Například:

Komunikační kompetence – na uzavřené otázky týkající se této kompetence respondenti reagovali pozitivně, tedy potvrzovali, že oni sami subjektivně tuto kompetenci vnímají jako dobře osvojenou, z odpovědí na volné otázky překvapivě vyplývá něco jiného. Analýzou volných odpovědí jsem zjistila, že:

- studenti mají pocit nedostatečné připravenosti pro komunikaci s klientem;
- nevědí, jak přijímat a poskytovat zpětnou vazbu;
- chybí jim jazykové kompetence atd.

Uvedené dovednosti tvoří součást komunikační kompetence. Je zajímavé, že studenti jako celek mají pocit, že tuto kompetenci zvládli, ale když mají použít konkrétní dovednost, vnímají tuto kompetenci jako neosvojenou.

Znalost metod a informací – opět z odpovědí na uzavřené položky vyplývá, že studenti tuto kompetenci pokládají za zvládnutou. Z odpovědí na volné otázky vybíráme následná tvrzení:

- chybí jim orientace v legislativě;
- uvítali by větší orientaci v sociální oblasti všeobecně;
- nemají informace o dostupných službách;
- neumí objasnit lidem jejich práva atd.

Mimo těchto skutečností jsem analýzou volných odpovědí identifikovala i poměrně široký soubor dovedností, které respondenti pokládají z hlediska výkonu své profese za důležité, ale v průběhu supervidované praxe tyto dovednosti nebyly trénovány či diskutovány. Respondenti je hodnotí jako nedostatečně zvládnuté. Na tato fakta jsem již

poukazovala při analýze volných odpovědí. Část z nich jsem výše zařadila do komunikační kompetence a do kompetence znalost metod a informací. Většina zbylých dovedností, které respondenti uváděli jako nedostatečně osvojené, je vázána na přímou práci s klientem. Vzhledem k tomu, že tyto dovednosti považuji za nepostradatelné pro výkon sociální práce, zesumarizovala jsem je a pro účely této práce jsem tak vytvořila kompetenci přímá práce s klientem.

Do námi vytvořené kompetence *přímá práce s klientem* řadím následující dovednosti:

- rozeznávat rizikové faktory;
- vedení a odborná pomoc;
- stanovovat hranice;
- schopnost analyzovat problém;
- zvládat agresivního klienta;
- přímá práce s klientem;
- práce s rodinou;
- diagnostikovat a vést skupinu atd.

Všechny tyto dovednosti byly respondenty identifikované jako nedostatečně zvládnuté. Fakt, že studenti je vnímali, jako nedostatečně zvládnuté znamená, že měli znalost o tom, že tyto dovednosti jsou součástí profesionální vybavenosti sociálního pracovníka. Havrdová (1999) ve svém souboru praktických kompetencí přiřazuje tyto dovednosti různě k jednotlivým kompetencím. Z mých zjištění vyplývá, že paradoxně právě ty klíčové dovednosti pro realizaci sociální práce u respondentů ze všech zkoumaných vysokoškolských pracovišť byly vnímány jako nedostatečně osvojené. V této odborné stati jsem se pokusila identifikovat rizika, která v kontextu využití kompetenčního modelu učení v oblasti odborných praxí reflektují vyjádření studentů. Cílem dané studie bylo upozornit na možná problémová místa v konceptu vzdělávání sociálních pracovníků a pracovníc v bakalářských oborech sociální práce v prezenční formě a rozvinout diskuzi o potřebě se této problematice věnovat i na vědecko-výzkumné rovině.

Literatura:

- BALOGOVÁ, B., GERKA, M., Aleš, P. *Úvod do sociálnej práce*. Prešov: PdF PU, 2002, 80 s. ISBN 80-8068-120-1
- BARTLOVÁ, E., MUŽÍKOVÁ, J. Supervize jako předmět výuky na FSE UJEP v Ústí nad Labem. In: *Supervize v sociální práci a její institucionální souvislosti*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2005. ISBN 80-7044-698-6
- BENEŠ, M. a kol. *Idea vzdělávání v současné společnosti*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002, 110 s. ISBN 80-86432-40-8
- BENEŠ, M. *Andragogika*. Praha: Grada, 2007, 135 s. ISBN 978-80-247-2580-2
- BERTRAND, Y. *Soudobé teorie vzdělávání*. Praha: Portál, 1998, 247 s. ISBN 80-7178-216-5
- BREZINKA, W. *Východiska k poznání výchovy*. Brno: L. Marek, 2001, 310 s. ISBN 80-86263-23-1
- BRNULA, P. Potreba etického kódexu študenta sociálnej práce na odbornej praxi v rámci novovytváranej koncepcie odborných praxí. in TRUHLÁŘOVÁ, Z.,

- KOŘÍNKOVÁ, J. *Vývoj a směřování odborných praxí na vysokých školách v oborech sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008, s. 59-64., ISBN 978-80-704-347-0
- HRLICHOVÁ, M., HANÁKOVÁ, A. Specifické aspekty studentské praxe. In: *Supervize v sociální práci a její institucionální souvislosti*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2005. ISBN 80-7044-698-6
- FORD, C., JONES, A.: *Student supervision*. London: Macmillan Education LTD, 1987
- HAVRDOVÁ, Z. *Praktická výuka sociální práce – metodické náměty pro tříleté kvalifikační studium*. Projekt of Improvingh the Work of the Coordinatiion Council for Minimum Standards in Social Works. GTAF II/WP 2/4A, Praha, 1995
- HAVRDOVÁ, Z. *Kompetence v praxi sociální práce. Metodická příručka pro učitele a supervizory v sociální práci*. Praha: Osmium, 1999. ISBN 80-902081-8-5
- HAVRDOVÁ, Z., HAJNÝ, M. et al. *Praktická supervize. Průvodce supervizí pro začínající supervizory, manažery a příjemce supervize*. Praha: Galen, 2008, 213 s. ISBN 978-80-7262-532-1
- HAVRDOVÁ, Z. Postavení praxe v rozvoji sociální práce. In: *Éthum. Bulletin pro sociální pomoc, prevenci a intervenci*. 2000, č. 28, s. 6–11
- HAVRDOVÁ, Z. Vzdělávací supervize a kvalita začínajících sociálních pracovníků. In: *Sociální práce*. 2007, č. 4, s. 78–87. ISSN 1213-6204
- HENDL, J. *Přehled statistických metod zpracování dat*. Praha: Portál, 2006, 538 s. ISBN 80-7367-123-9
- HOLASOVÁ, V., KAHÁNKOVÁ, J., LIŠKA, A. V Ostravě inovují proces praktické přípravy studentů. In: *Sociální práce*. 2007, č. 4, s. 123–124. ISSN 1213-6204
- CHRÁSKA, M. *Metody pedagogického výzkumu*. Praha: Grada, 2007, 265 s. ISBN 978-80-247-1369-4
- CHYTIL, O., MUSIL, L. Minimální standardy vzdělávání v sociální práci [online]. 2009, [cit. 2009-07-10]. Dostupný z WWW: <http://www.asvsp.org/standardy.htm>
- JEZIORSKY, W. *Praxis und Theorie der Unterrichtsvorbereitung*. Georg Westermann Verlag, 1968, 276 s. Bestell-Nr. 10169
- KOLB, D. A. *Experiential Learning*. Englewood Cliffs, NJ.: Prentice Hall, 1984
- KOŘÍNKOVÁ, J. *Odborná praxe studentů bakalářských studijních oborů sociální práce v ČR*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2008, 53 s. Bakalářská práce
- KRAUS, B.: *Sociální aspekty výchovy*. Hradec Králové: Gaudeamus, 1999, 178 s. ISBN 80-7041-135-X
- LESSER, G. S. (ed.) *Psychology and Educational Practice*. Glenview: Scott, Foresman and Company, 1971. ISBN 70-157089
- LEVICKÁ, J. a kol. *Sociálna práca II*. Trnava: Oliva, 2009, 154 s. ISBN 978-80-89332-06-9
- MAŇÁK, J., ŠVEC, V. *Výukové metody*. Brno: Paido, 2003, 219 s. ISBN 80-7315-039-5
- MAROON, I., MATOUŠEK, O., PAZLAROVÁ, H. *Vzdělávání studentů sociální práce v terénu: model pro supervizi*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 9788024613079
- MLČÁK, Z. (ed.) *Profesní kompetence sociálních pracovníků a jejich hodnocení*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2005, 350 s. ISBN 80-7368-129-3
- MUSIL, L. Zdokonalení je možné jen zdola. In: *Sociální práce*. 2003, č. 1, s. 10 – 18. ISSN 1213-6204

- MUSILOVÁ, M. *Případová studie jako součást pedagogické praxe*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003, s. 42. ISBN 80-244-0749-3
- MUSILOVÁ, M. *Individuální praxe. Metodika a cvičebnice*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004, 54 s. ISBN 80-244-0854-6
- NAVRÁTIL, P., ŠIŠLÁKOVÁ, M. (eds.) *Praktické vzdělávání v sociální práci*. Brno: Centrum praktických studií, 2007, 187 s. ISBN 978-80-7399-343-6
- NAVRÁTIL, P. *Význam a možnosti praktického vzdělávání sociálních pracovníků*. In: NAVRÁTIL, P., ŠIŠLÁKOVÁ, M. (eds.) *Praktické vzdělávání v sociální práci*. Brno: Centrum praktických studií, 2007, s. 5–20. ISBN 978-80-7399-343-6
- NAVRÁTILOVÁ, J. *Teorie a praxe ve vzdělávání sociálních pracovníků*. In: NAVRÁTIL, P., ŠIŠLÁKOVÁ, M. (eds.) *Praktické vzdělávání v sociální práci*. Brno: Centrum praktických studií, 2007, s. 20–31. ISBN 978-80-7399-343-6
- ROYSE, D. *Program evalucion. An introduction*. Chicago: Nelson-Hall Inc., 1992, 234 s. ISBN 0-8304-1245-X
- SCHERPNER, M., RICHTER-MARKET, W., SITZENSTUHL, I. *Sprevádzanie v praxi (vedenie), poradenstvo a učenie: princípy sociálnej práce*. Dolní Kubín: Peter Huba, 1999, 175 s. ISBN 80-88803-28-4
- SCHAVEL, M. *Vysoké školy a praxové subjekty sa neobídu bez vzájomnej ochoty si pomáhat*. In: *Sociální práce*. 2007, č. 4, s. 16–18. ISSN 1213-6204
- STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu*. Brno: SCAN, 1999, 196 s. ISBN 80-85834-60-X
- ŠVAŘÍČEK, R., ŠEDOVIČ, K. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007, 375 s. ISBN 978-80-7367-313-0
- ŠVINGALOVÁ, D., PEŠATOVÁ, I. *Odborné praxe v sociální práci*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-980-5
- ŠVEC, Š. *Základné pojmy v pedagogike a andragogiky*, Bratislava: Iris, 1995, 276 s. ISBN 80-88778-15-8
- THIELOVÁ, H. *Typy praxí a jejich zaměření*. In: *Éthum. Bulletin pro sociální pomoc, prevenci a intervenci*. č. 28 (2000), s. 15–20.
- THOMAS, M., PIERSON, J. *Colins educational. Dictionary of social work*. London: HarperColinsPublishers, 1995, 405 s. ISBN 000-322-3310
- TREVITHICK, P. *Social Work Skills a practice handbook*. Berkshire: Open University Press, 2006, 340 s. ISBN 0-335-21499-1
- TRUHLÁŘOVÁ, Z. (ed.) *Aktuální otázky sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2003, 98 s. ISBN 80-86771-01-6
- TRUHLÁŘOVÁ, Z. *Vytváření profesních kompetencí studentů sociální práce v předmětu Odborná praxe*. In: *Kompetence učitele na pozadí současné kurikulární reformy, sborník ze 4. konference k otázkám didaktiky*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2006. ISBN 80-7041-404-9.
- TRUHLÁŘOVÁ, Z., KOŘÍNKOVÁ, J. (eds.): *Vývoj a směřování odborných praxí na vysokých školách v oborech sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008, 90 s. ISBN 978-80-7004-347-0
- VASKA, L. *Rola supervízora odbornej praxe sa často prekrýva s rolou manažéra odbornej praxe*. In: *Sociální práce*. 2007, č. 4, s. 22–23. ISSN 1213-6204
- VASKA, L. *Súčasný stav supervízie študentov sociálnej práce v systéme odborných praxí v kontextu univerzitného vzdelávania na Slovensku*. in TRUHLÁŘOVÁ, Z.,

- KOŘÍNKOVÁ, J. *Vývoj a směřování odborných praxí na vysokých školách v oborech sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008, s. 15 - 27., ISBN 978-80-704-347-0
- VETEŠKA, J., TURCKIOVÁ, M.: *Kompetence ve vzdělávání*. Praha: Grada, 2008, 159 s. ISBN 978-80-247-1770-8
- VETEŠKA, J., TURCKIOVÁ, M.: *Vzdělávání a rozvoj podle kompetencí*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2008, 132 s. ISBN 978-80-86723-54-9

Kompetencje komunikacyjne pracownika socjalnego a jakość jego interakcji z klientami

Wiesław Sikorski¹

Abstract: Analysis of different occupations and trades has shown that highly developed skills and competences guarantee professional success. Communication and social interactions are ones of greatest meaning and value.

Social worker as a qualified person oriented on carrying help to people who found themselves in hard life situation, should be of high communicative skills, understood as familiarity of rules of successful communication and skill of using those rules in different situations. He or she should also have the highly developed skill of coping with social situations, defined as social competences.

Key words: communication and social competences

Wprowadzenie

W rozważaniach nad zawodem pracownika socjalnego coraz powszechniej stosowaną kategorię stanowią kompetencje. Termin ten, choć znany i często używany, dopiero w ostatnich latach nabrał ogromnego znaczenia. Wiedza na temat kompetencji, ich istoty czy typologii jest nadal niepełna, w związku z czym pojawia się konieczność prowadzenia wnikliwych badań naukowych w tym obszarze. Obecnie olbrzymie znaczenie na rynku pracy, a także uznanie u pracodawców, posiada sprawne i skuteczne komunikowanie się. Jest ono uznawane za jedną z kluczowych kompetencji współczesnego człowieka. Zawód pracownika socjalnego opiera się przede wszystkim na niesieniu pomocy osobom, które znalazły się w trudnej sytuacji życiowej. Niewątpliwie podstawową formą takiej pracy jest komunikacja. Zasadne wydaje się, aby placówki zajmujące się kształceniem przyszłych pracowników socjalnych, szczególnie naciskały na rozwój umiejętności komunikacyjnych, a tym samym kompetencji. Aby tak się stało, konieczna jest wiedza na ich temat, a także znajomość sposobów ich udoskonalania.

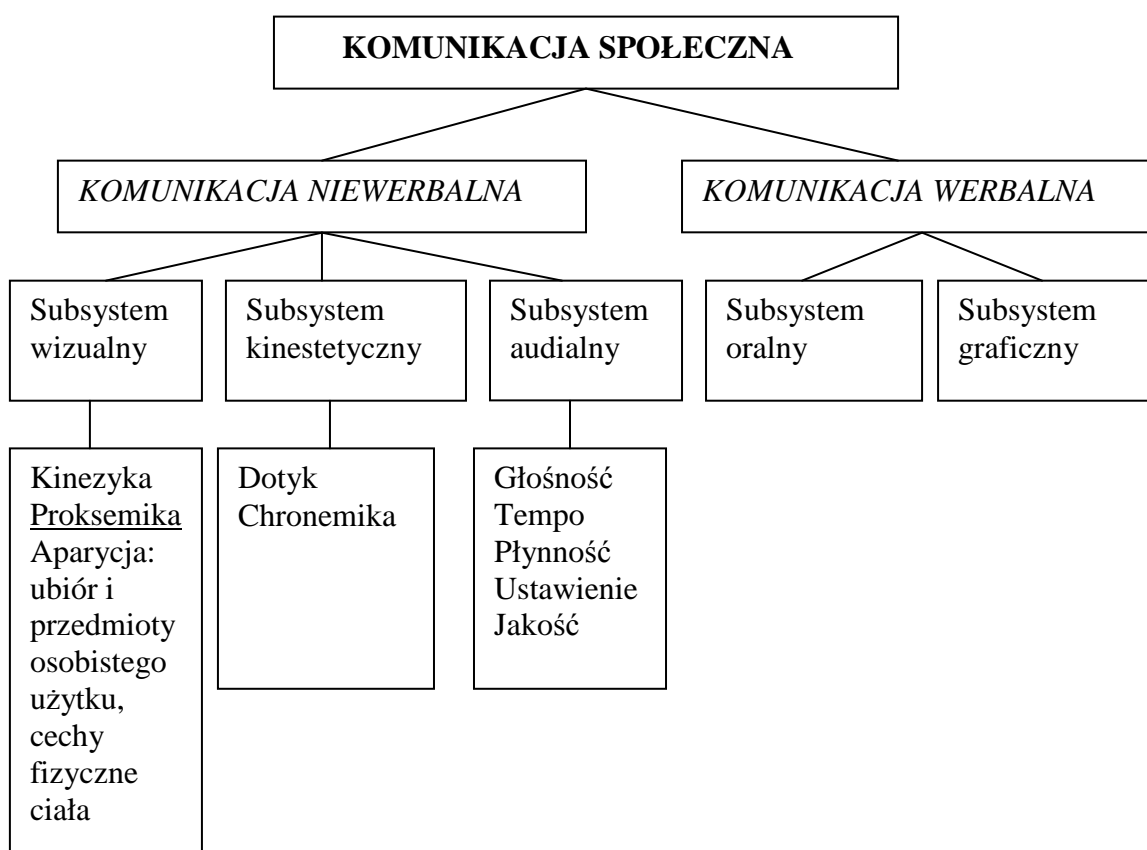
Pojęcie kompetencji komunikacyjnych

Pojęciem kompetencji komunikacyjnych po raz pierwszy posłużył się amerykański etnograf D. Hymes, który rozumiał je jako idealną wiedzę użytkownika danego języka, dotyczącą reguł posługiwania się nim w zależności od sytuacji i roli społecznej. W swojej istocie kompetencje komunikacyjne są zdolnościami posługiwania się językiem zarówno *w sposób użyteczny, jak i dostosowany do sytuacji, ze względu na oczekiwania, jakie ma mówca wobec słuchacza, cele, jakie sobie stawia, oraz społeczne konwencjonalne reguły użycia języka*” (Malinowska, 2008, s. 32).

Hymes jako pierwszy zwrócił uwagę, iż komunikat werbalny może nie tylko określać sytuację ale także ją zmieniać. W tym ujęciu kompetencje komunikacyjne nie

¹ Uniwersytet Opolski

ograniczają się jedynie do sfery zjawisk językowych, ale obejmują wszystkie sposoby komunikowania, włącznie z kodami kinezyicznymi i proksemicznymi (ryc. 1).

Ryc. 1. Sposoby komunikacji społecznej (opracowanie własne).

Podobnie jak w przypadku ogólnego pojęcia kompetencji, również kompetencje komunikacyjne definiowane są na wiele sposobów. Analizując polską literaturę należy stwierdzić, że nie ma zgodności co do liczby, w jakiej powinno to pojęcie być stosowane. Spowodowane jest to występowaniem dwóch terminów - *kompetencje komunikacyjne* i *kompetencja komunikacyjna*, używanych często zamiennie. Źródła problemu nieujednoliconego brzmienia doszukiwać się można w anglojęzycznym pochodzeniu terminu „competence”, które zostało wprowadzone i zdefiniowane przez N. Chomskiego w odniesieniu do kompetencji językowej. W związku z wieloaspektowością definicji kompetencji komunikacyjnych posługiwać się będą liczbą mnogą tego pojęcia (Malinowska, 2008).

Kompetencje komunikacyjne najprościej można określić jako znajomość zasad skutecznego komunikowania się oraz umiejętności zastosowania tych zasad w konkretnej sytuacji (zależnie od tego, jaki cel ma nadawca i jakie są jego oczekiwania wobec odbiorców). Są one rozpatrywane w trzech ujęciach.

W psycholingwistyce kompetencje komunikacyjne to zarówno kompetencja językowa, jak i wiedza o kontekście społecznym używania języka, która decyduje

o doborze formy przekazu w zależności od odbiorcy. Ten aspekt wydaje się ważny z punktu widzenia pedagogiki.

W ujęciu socjolingwistycznym kompetencje komunikacyjne definiowane są jako wiedza o tym, w stosunku do kogo, a także o czym chcemy mówić – co z punktu widzenia wymogów społecznych jest wykluczone. Podkreśla się, że skuteczną komunikację warunkuje znajomość reguł i norm społecznego użycia języka.

W pedagogice kompetencje komunikacyjne traktowane są jako *zdolność do korzystania z uprawnień w sytuacji komunikacyjnej, różnicowania zachowań w zależności od kontekstu sytuacyjnego oraz przekonania o konieczności posiadania i rozwijania efektywnych sposobów porozumiewania się* (Malinowska, 2008, s.33).

Pojęcie kompetencji komunikacyjnych obejmuje dwie strefy – znajomość umiejętności i sprawności komunikacyjnych wchodzących w ich skład oraz przekonanie o możliwości posługiwania się tą zdolnością. Kompetencje komunikacyjne wymagają posiadania nie tylko wiedzy językowej, ale przede wszystkim adekwatnej wiedzy społeczno-kulturowej, *z niej bowiem płyną wskazówki, jak w konkretnych sytuacjach używać języka, na przykład kiedy lepiej jest powiedzieć „współczuję”, a kiedy „gratuluję”. Kompetentny użytkownik języka musi rozumieć społeczne znaczenie sytuacji, rozpoznawać intencje partnerów i adekwatnie wyrażać własne* (Strelau, Doliński, 2008, s. 64).

Proces komunikowania się wymaga od uczestników interakcji nie tylko ogólnej wiedzy na temat reguł językowych czy wiedzy umożliwiającej rozmówcom wytwarzanie i rozumienie gramatycznie poprawnych wypowiedzi w znanym im języku - które charakteryzują się odpowiednim odniesieniem do przedmiotu i kontekstu wypowiedzi - ale również umiejętności komunikacyjnych, decydujących o skuteczności porozumiewania się jednostek. Badania prowadzone na temat głównych kwalifikacji niezbędnych pracownikowi firmy w roku 2010 wykazały, iż pierwsze miejsce (w opinii 94% badanych dyrektorów i kierowników firm wyższych szczebli) zajmują umiejętności komunikowania się. *Sprawne i skuteczne komunikowanie się jest jedną z uznanych kluczowych kompetencji współczesnego człowieka i obecnie ma wysoką cenę na rynku pracy oraz uznanie u pracodawców* (Koć-Seniuch, 2008, s. 83).

Jak to już zostało wcześniej ustalone, pojęcie kompetencji komunikacyjnych jest wieloaspektowe i bardzo szerokie. Kilka ich rodzajów wymienia M. Czerepaniak-Walczak, dokonując podziału ze względu na określony sposób przekazywania informacji. Będą to zatem kompetencje narracyjne (m.in. perswazyjne, dialogowe), na które składają się zarówno kompetencje werbalne i pozawerbalne (np. bezsłowne przekazywanie komunikatu w postaci milczenia), oraz wszelkie możliwości związane z kinezyką i proksemiką (Burakowski, 2008).

Mówiąc o kompetencjach komunikacyjnych należy wspomnieć o trzech teoriach, które wchodzą w ich skład, mianowicie o teorii funkcjonalnej, interakcyjnej i socjolingwistycznej.

Teoria funkcjonalna zakłada, iż władza (w tym przypadku pracownika socjalnego) zapewnia efektywne współdziałanie oraz wzajemne dostosowanie działań jednostek. Może ona wyrażać się w manipulowaniu intencjami ludzi. Sprawowanie władzy może zakładać obustronną współpracę ze względu na wspólny cel, ale również może przybierać postać dystrybucyjną, która polegać będzie na narzucaniu własnych preferencji bez kooperacji. Teoria ta skupiać się zatem będzie na wpływie i perswazji.

Założenia teorii interakcyjnej wskazują na rzeczywistość społeczną, jako wyłaniającą się z interakcji – wzajemnych oddziaływań między jednostkami i zbiorowościami, które kształtowane są przez znaczenie komunikatywne za pomocą symboli. Interakcja stanowi fundamentalny proces, będący podstawą społecznej rzeczywistości. „Istotą interakcji jest wysyłanie przez organizmy funkcjonujące we własnym środowisku, sygnałów i gestów, które określają jego sposób działania. Interakcja zachodzi wówczas, gdy:

- jeden organizm wysyła znaki, wskazując aktywność w swoim środowisku,
- inny organizm widzi te znaki i reagując na nie, zmienia swój sposób postępowania, wysyłając zarazem swoje sygnały
- pierwszy organizm rozpoznaje owe sygnały i zmienia pod ich wpływem swoje działanie.

Najistotniejszym nośnikiem interakcji są znaki i gesty. Interakcje między ludźmi są szczególnie i niepowtarzalne. Znaki wysyłane, odczytywane i odbierane przez człowieka mają charakter symboliczny, gdyż mają takie same znaczenie zarówno dla wysyłającego, jak i dla odbierającego.

W teorii socjolingwistycznej zakłada się, iż stosunki „społeczne wewnątrz danych grup powodują powstawanie systemu porozumiewania się właściwego wyłącznie danej grupie i jej warunkom bytu. W komunikacji społecznej pewne klasy znaczeń mają charakter uniwersalny, czyli są rozumiane tak samo przez wszystkich, bez względu na lokalny kontekst, innych natomiast nie da się zrozumieć bez wiedzy o okolicznościach i lokalnym kontekście, co powoduje, że znaczenia takie są przydatne tylko na poziomie lokalnym oraz że są to znaczenia ukryte” (Kacprzak, 2005, s. 84).

Według M. Kielar-Turskiej i M. Białeckiej-Pikul kompetencje komunikacyjne są o charakterze personalnym i podmiotowym, gdyż są zdolnością konkretnego użytkownika języka, wymagają od odbiorcy umiejętności rozumienia. Obejmują one następujące zdolności i sprawności:

- wiedzę i umiejętności lingwistyczne (inaczej kompetencje lingwistyczne, umożliwiające rozumienia i budowanie gramatycznie poprawnych zdań),
- lingwistyczne zdolności funkcjonalne, które wskazują na różnicowanie sposobów mówienia w zależności od spostrzegania,
- umiejętności poznawcze, pozwalające mówiącym poruszać się w przestrzeni,
- umiejętności intencjonalnego realizowania wypowiedzi, związane emocjonalnymi właściwościami mówiącego,
- umiejętności społeczne,
- umiejętności interakcyjne związane ze znajomością i stosowaniem reguł językowych i pozajęzykowych, które dotyczą interakcji,
- umiejętności kulturowe warunkujące uczestnictwo w obrzędach obowiązujących w danej grupie społecznej.

Praca socjalna polega przede wszystkim na kontaktach interpersonalnych z innymi.

W tym miejscu pojawia się pytanie – skoro praca socjalna jest zawodem społecznym, dlaczego właśnie kompetencje komunikacyjne są jej istotnym aspektem, podczas gdy pierwsza myśl kierowana jest w stronę kompetencji społecznych? Wyjaśnię zatem powód, dla którego skupiłem się głównie na kompetencjach komunikacyjnych. Wyjdę od określenia, czym są kompetencje społeczne.

Aby sprawnie funkcjonować w środowisku społecznym, człowiek musi posiadać ku temu odpowiednie kompetencje. Jak już to zostało ustalone na początku tego opracowania, nie ma zgodności co do zakresu treściowego tego pojęcia. Badacze zwracają uwagę na fakt, iż zmiany, które zaszły i zachodzą przez cały czas w sposobie kierowania karierą zawodową powodują, że coraz ważniejszym elementem kompetencyjnego portfolio pracownika są kompetencje społeczne.

Istnieje wiele płaszczyzn znaczeniowych terminu *kompetencje społeczne*, które zależne są m.in. od dziedziny nauki czy od stopnia ogólności próby ich zdefiniowania. Autorzy wykazują jednak zgodność co to tego, iż jest to pewna zdolność do radzenia sobie w określonych sytuacjach społecznych.

Kompetencje społeczne znalazły się w kręgu zainteresowań naukowych A. Matczak, która rozumie je jako *złożone umiejętności warunkujące efektywność radzenia sobie w określonego typu sytuacjach społecznych, nabyte przez jednostkę w toku treningu społecznego* (Kasnios, 2008, s. 13). J. Skrzypczak natomiast nawiązuje do tzw. poziomów kompetencji społecznych, zwracając uwagę na fakt, iż określony poziom kompetencji danej osoby wyznaczony jest przez zakres posiadanych przez nią zdolności, opanowanej w danym zakresie wiedzy, a także doświadczeń.

Istnieje duża rozbieżność poglądów na temat kompetencji społecznych pracownika socjalnego. Spróbujmy zatem stworzyć uporządkowaną klasyfikację różnych ujęć tego terminu w kontekście pracy socjalnej, a mianowicie:

- kompetencja jako zdolność i/lub umiejętność ogólna: będą to zdolności lub umiejętności interpersonalne pracownika socjalnego o charakterze niespecyficznym, które ujawniają się w jakościowo zróżnicowanych kontaktach z klientami;
- kompetencja jako zdolność lub umiejętność adaptacyjna, której podstawą jest kompetencja komunikacyjna. Jest ona definiowana jako „umiejętność budowania przez pracownika socjalnego wypowiedzi adekwatnych do obiektywnej sytuacji społecznej, a także subiektywnego obrazu sytuacji wytworzonego przez klienta”. Za kompetentnego pracownika socjalnego uważa się tego, kto posiada zdolność adaptacji w zakresie zachowań werbalnych do społecznego kontekstu interakcji;
- kompetencja jako zdolność lub umiejętność do budowania więzi emocjonalnych; ujmowana w ten sposób często identyfikowana jest kompetencją relacyjną, która jest zdolnością do budowania przez pracownika socjalnego więzi emocjonalnych z klientami;
- kompetencja jako efektywne porozumiewanie się - polega na interpretacji komunikatu klienta zgodnie z jego intencjami;
- kompetencja jako zdolność lub umiejętność osiągania własnych celów bez urażania własnego i cudzego poczucia godności. W tym celu pracownik socjalny musi być wrażliwy społecznie;
- kompetencja jako specyficzne umiejętności sprawczo-instrumentalne, rozumiane jako „stan psychologiczny, aktywizowany przez kontekstualne warunki społecznej komunikacji (typ interakcji, w której uczestniczy podmiot, faza zażyłości komunikujących się ze sobą ludzi oraz rodzaj podejmowanych problemów). W tym ujęciu cechą charakterystyczną kompetencji jest sprawczość pracownika socjalnego w kontaktach z klientami, tj. umiejętność osiągania założonych celów” (Kasnios, 2008).

W sumie kompetencje społeczne pracownika socjalnego to psychiczne dyspozycje i umiejętności elastycznego, zgodnego z normami reagowania podczas bezpośredniego

porozumiewania się z klientami. Pojmowana w ten sposób kompetencja wymaga specyficznych umiejętności komunikacyjnych - bycia asertywnym i empatycznym. Implikacją tak rozumianych kompetencji powinny być pozytywne skutki działań pracownika socjalnego, dzięki którym możliwe jest budowanie korzystnych i prawidłowych interakcji pracownika socjalnego z podopiecznymi.

Kompetencje komunikacyjne

Dokonując analizy charakteru kompetencji społecznych wynika, że ich podstawą są przede wszystkim kompetencje komunikacyjne. Dzieje się tak dlatego, ponieważ jakakolwiek interakcja międzyludzka czy wszelakiego rodzaju kontakty społeczne nie są możliwe bez sprawnej komunikacji – zarówno werbalnej, jak i pozawerbalnej. Czy mówimy, czy milczymy – wysyłamy komunikaty, które osoba o odpowiednich kompetencjach komunikacyjnych będzie umiała zrozumieć i wykorzystać dla osiągnięcia zamierzonego celu. Jak już wcześniej wspomniałem to, jak wyglądać będzie pierwszy kontakt pracownika socjalnego z klientem, wyznaczać będzie dalszą ich współpracę, polegającą głównie na świadomym dialogu. Zasadne jest zatem skupienie mojego zainteresowania na tychże właśnie kompetencjach.

Kompetencje komunikacyjne określają umiejętność antycypacji, która wyraża zdolność do przewidywania następstwa zdarzeń, stawania pytań o przyszłość jak również dokonywania wyborów i podejmowania decyzji w kontekście projektów działań i perspektywicznych potrzeb. Właściwością kompetencji komunikacyjnych jest kod językowy, „czy też wariant użycia języka zależny od społecznej sytuacji mówienia, statusu zawodowego i pełnionych ról społecznych. W pojęciu *kompetencja komunikacyjna* zawarta jest zawsze społeczno-poznawcza geneza mowy oraz aktywna rola jednostki w procesie jej nabywania. Sposób realizowania kompetencji komunikacyjnej najgłębiej determinuje świadomość samego siebie i wynikające stąd style indywidualne porozumiewania się charakterystyczne ze względu na osobiste preferencje, postawy i system wartości” (Koć-Seniuch, 2008).

Dla kompetencji komunikacyjnych istotnymi pojęciami są:

- Świadomość językowa – zespół przekonań, nawyków i przyzwyczajzeń językowych, jak też stosunek do języka jako wartości;
- Kompetencja językowa – to między innymi znajomość języka, jego systemu dźwiękowego i sposobu w jaki pojedyncze dźwięki są łączone, znajomość słów i ich odmiany, znajomość tego jak różne słowa mogą się wiązać w formy, np. zdań pojedynczych lub oznajmujących. Znajomość tych elementów pozwala tworzyć i kompletować struktury zdaniowe;
- Wykonanie językowe – sposoby realizacji w konkretnych sytuacjach komunikacyjnych celów. Wykonanie językowe jest w zasadzie bezpośrednim odbiciem kompetencji językowej. O poziomie kompetencji konkretnego użytkownika języka wnioskuje się na podstawie wykonania językowego” (Kacprzak, 2005).

Podstawowym i najważniejszym elementem kompetencji komunikacyjnych są umiejętności dostosowania indywidualnych zachowań językowych do obowiązujących wzorów wypowiedzi oraz przekształcanie ich w skuteczne działanie językowe, pozwalające osiągnąć zamierzony przez mówiącego cel. Tak rozumiane zachowanie językowe ocenia się przede wszystkim ze względu na skuteczność, czyli stopień

osiągnięcia zamierzonego przez nadawcę celu wypowiedzi. Umiejętność ta to pragmatyczna sprawność komunikacyjna (Burakowski, 2008).

O skuteczności wypowiedzi decydują ponadto:

- a) językowa sprawność komunikacyjna, rozumiana jako znajomość przez nadawcę języka (jego odmian), jak również umiejętność tworzenia tekstów;
- b) społeczna sprawność komunikacyjna, czyli umiejętność realizowania różnych ról społecznych;
- c) sytuacyjna sprawność komunikacyjna, będąca umiejętnością doboru środków językowych i stylistycznych ze względu na sytuację wypowiedzi.

Każdy proces komunikowania odbywa się w jakimś kontekście społecznym, składającym się z kilku aspektów. Do jednego z nich należy *psychologiczny aspekt kompetencji komunikacyjnych*. Jego wyznacznikiem jest sposób, w jaki uczestnicy procesu komunikacyjnego odnoszą się do siebie. Podczas rozmowy zaobserwować można charakterystyczny zestaw zachowań, który tworzy określony syndrom zwany stylem komunikacyjnym. Wyróżnić można styl instrumentalny (w tym przypadku na pierwszy plan wysuwa się chęć zdobycia informacji), egocentryczny (skupia uwagę na osobie nadawcy, brak umiejętności adekwatnego słuchania z jego strony) oraz allocentryczny (odwrotność stylu egocentrycznego, uwaga skupiona jest na odbiorcy) (Baranowska, 2004).

By docenić wagę kompetencji komunikacyjnych należy zwrócić uwagę na nieodwracalność procesu komunikowania. Ich posiadanie jest ważne głównie ze względu na jego nieuchronność. Istotne jest zatem doskonalenie swoich umiejętności komunikacyjnych, które owocować będą poprawą kontaktów społecznych, sprzyjać będą nawiązaniu bliskich i serdecznych więzi z innymi ludźmi, skuteczności w rozwiązywaniu trudności i konfliktów rodzinnych. Wysokie kompetencje komunikacyjne nabierają szczególnego znaczenia w odniesieniu do osób, które wykonują zawody, w których sukces w znacznej mierze uzależniony jest od umiejętności nawiązywania pozytywnych kontaktów społecznych (co jest istotne dla działań podejmowanych przez pracowników socjalnych). *Coraz częściej, w ramach szkolenia zawodowego nauczycieli, psychologów, osób pełniących różne rodzaje służb społecznych, organizowane są zajęcia, mające na celu zwiększenie umiejętności komunikacyjnych, a ocena tych umiejętności stanowi ważne kryterium przydatności zawodowej* (Griffin, 2003, s. 83).

Nie sposób mówić o kompetencjach komunikacyjnych bez wyjaśnienia, czym właściwe jest komunikacja i co się na nią składa.

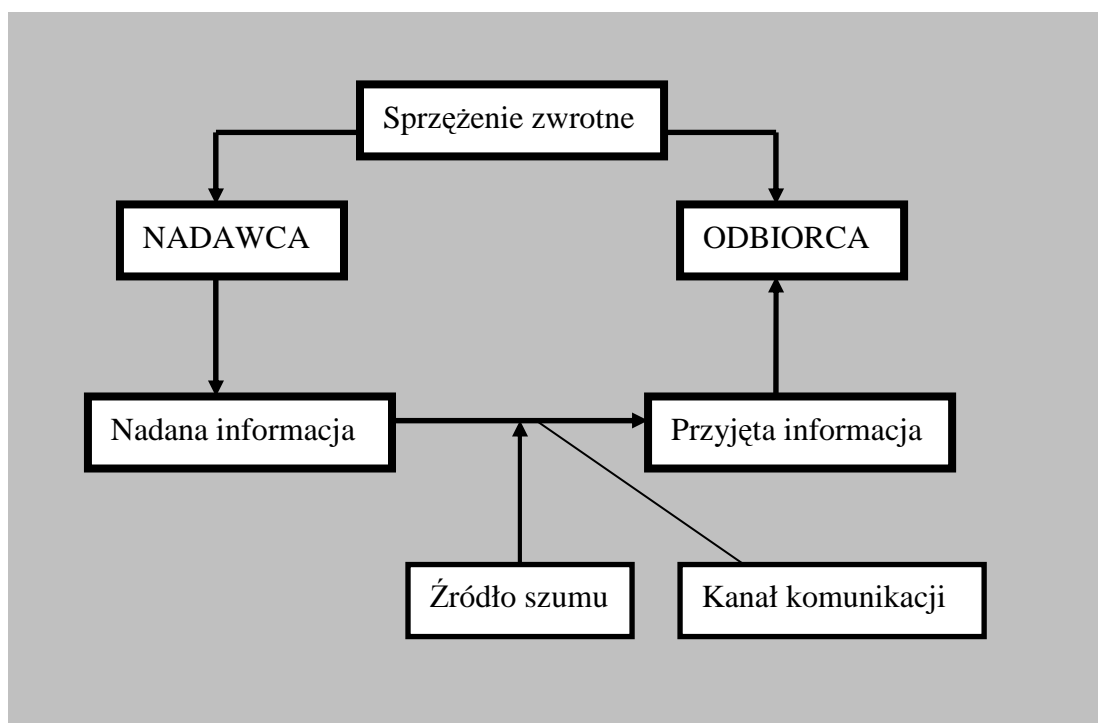
Kompetencje komunikacyjne w komunikacji społecznej

Podejmując próbę wyjaśnienia, czym jest komunikacja społeczna, należy wyjść od podstawowego pojęcia z nią związanego – komunikowanie. Pojęcie to pochodzi od łacińskiego czasownika *communico, communicare*, oznaczające udzielenie komuś wiadomości, naradzanie się, oraz rzeczownika *communio* - czyli wspólność, poczucie łączności. *Komunikowanie jest procesem porozumiewania się jednostek, grup lub instytucji. Jego celem jest wymiana myśli, dzielenie się wiedzą, informacjami i ideami. Proces ten odbywa się na różnych poziomach, przy użyciu zróżnicowanych środków i wywołuje określone skutki* (Dobek-Ostrowska, 1999, s. 13).

Komunikowaniu można przypisać kilka fundamentalnych cech, kluczowych dla kompetencji komunikacyjnych:

- jest specyficznym procesem społecznym – odnosi się przynajmniej do dwóch jednostek oraz przebiega w środowisku społecznym;
- zachodzi zawsze w określonym kontekście społecznym, determinowanym liczbą i charakterem uczestników procesu (np. kontekst interpersonalny, grupy);
- jest procesem kreatywnym, który polega na budowaniu nowych pojęć oraz przyswajaniu wiedzy o otaczającym świecie;
- ma charakter dynamiczny (polega na przyjmowaniu, rozumieniu i interpretowaniu informacji);
- jest procesem ciągłym – trwa od chwili narodzenia aż do śmierci człowieka;
- jest procesem symbolicznym, ponieważ posługuje się symbolami i znakami. By doszło do porozumienia niezbędne jest operowanie tymi samymi znakami i symbolami;
- jest procesem interakcyjnym;
- komunikowanie się jest zasadniczo celowe i świadome;
- jest nieuchronne – nie da się nie komunikować;
- komunikowanie jest procesem wieloelementowym i wielofazowym (może mieć charakter jedno lub dwustronny, werbalny i niewerbalny, bezpośredni lub pośredni czy medialny);
- jest nieodwracalne.

Do niezbędnych elementów procesu komunikowania należą: kontekst, uczestnicy, komunikat, kanał, szumy i sprzężenie zwrotne.

Ryc. 2. Schemat komunikowania się interpersonalnego (opracowanie własne).

Kontext to warunki, w jakich proces komunikowania się odbywa. Przez uczestników należy rozumieć nadawcę i odbiorcę komunikatu, który z kolei zajmuje centralne miejsce w procesie komunikowania. Komunikat zwany jest inaczej przekazem i stanowi kompleksową strukturę, na którą składają się znaczenia, symbole, kodowanie i dekodowanie, forma i organizacja.

Kanał jest drogą przekazu i środkiem transportu, za pomocą którego przekaz pokonuje drogę od nadawcy do odbiorcy.

Szumy stanowią źródło zakłóceń o charakterze zewnętrznym (związany z otoczeniem zewnętrznym, jak np. hałas, nieodpowiednia temperatura), wewnętrznym (uczucia i predyspozycje psychiczne uczestników komunikowania, np. ból głowy, zmęczenie, stereotypy, zdenerwowanie) i semantycznym (jest konsekwencją zamierzonego bądź niezamierzonego złego użycia znaczenia przez nadawcę, blokujące odekodowanie przez odbiorcę).

Sprzężenie zwrotne jest reakcją odbiorcy na komunikat po jego odekodowaniu, pozwalające stwierdzić, czy przekaz został usłyszany bądź zobaczony i rozumiany.

Istotnymi dla komunikowania i komunikacji pojęciami są kodowanie i dekodowanie. Żeby informacja mogła być przekazana i odebrana, musi zostać przetworzona w słowa, obrazy czy gesty, a więc zakodowana. Nie można bezpośrednio zakomunikować pojęć, myśli, intencji – trzeba to uczynić za pośrednictwem pewnych nośników znaczeń, o których zakłada się, że będą zrozumiałe dla odbiorcy. Tym właśnie jest kodowanie. Dekodowanie polega na przetworzeniu sygnałów składających się na przekaz w informację, która będzie zrozumiała dla odbiorcy - inaczej - nadanie sensu temu, co usłyszał bądź zobaczył. Aby dekodowanie zaszło skutecznie, musi przebiegać w ramach wspólnego dla uczestników procesu komunikowania kodu znaczeń. Dekodowanie to interpretacja komunikatu zgodnie z zamierzeniem nadawcy.

Termin „komunikacja” pochodzi od łacińskiego określenia *communicatio*, które oznacza łączność, wymianę, rozmowę. Jest to nauka o procesach porozumiewania się ludzi. Mówiąc o komunikacji należy wymienić jej typy. Z. Nęcki (2000) wyróżnił:

a) komunikację werbalną, będącą procesem wymiany informacji między uczestnikami procesu komunikowania, za pośrednictwem języka (systemu znaków dźwiękowych lub graficznych),

b) komunikację niewerbalną, będącą wymianą informacji, która nie ma postaci kodu ani nie jest świadoma i zamierzona; tzw. mowa ciała,

c) komunikację interpersonalną – to podejmowana w określonym kontekście wymiana werbalnych, wokalnych i niewerbalnych sygnałów (symboli) w celu osiągnięcia lepszego poziomu współdziałania.

d) animację, czyli ożywienie czegoś lub kogoś. Może być ona rozumiana jako kierunek działania ułatwiającego jednostkom uczestniczenie w aktywnym i twórczym życiu, poprzez łatwiejsze porozumiewanie się z innymi, lepsze rozumienie przemian.

Komunikacja społeczna, dostarczając zarówno teorii jak i egzemplifikacji empirycznych, pozwala na bardziej doskonałe zrozumienie przejawów kompetencji, jak również ich uwarunkowań. Wiedza na temat procesu komunikowania niezbędna jest do uzyskania kompetencji komunikacyjnych. *To, co obecnie nazywa się kompetencją komunikacyjną, wyrasta z osobistych doświadczeń życiowych człowieka. Jako wynik socjalizacji niesie ze sobą nabyte wzory społecznych zachowań sytuacyjnych, kulturę ekspresji własnych stanów emocjonalnych, a nawet sposoby uzewnętrzniania erudycji, odczytania, stosunku do świata i wartości kulturowych* (Koć-Seniuch, 2008).

Z informacji zawartych w pracy na temat kompetencji komunikacyjnych wysunąć można kilka wniosków:

- a) istotną umiejętnością jest rozumienie i interpretowanie komunikatu. Istota znaczeń wyłania się w toku komunikowania z drugim człowiekiem a wspólnota znaczeń (będąca podstawą rozumienia) jest wspólnotą ludzi mówiących. Wszystko, co da się zrozumieć jest językiem, a rozumienie jest główną formą naszego zachowania się wobec świata;
- b) osiągnięcie kompetencji komunikacyjnych jest procesem długotrwałym i wielostronnie warunkowanym. Wiedza z zakresu komunikacji interpersonalnej oraz umiejętności praktyczne szczególnie potrzebne są osobom wykonującym zawody społeczne (pracownik socjalny), pedagogom czy absolwentom różnych specjalności uczelni pedagogicznej. Bardzo istotną umiejętnością komunikacyjną jest umiejętność słuchania, będąca pierwszą fazą procesu każdej interakcji;
- c) kompetencje komunikacyjne są złożoną zdolnością podmiotową, która obejmuje wiele sprawności szczegółowych, decydujących o skuteczności bądź ograniczeniach osiągania celów, dla których realizowane są posiadane kompetencje komunikacyjne (Koć-Seniuch, 2008).

W komunikowaniu społecznym ma zastosowanie wojskowa reguła: im więcej potu na ćwiczeniach, tym mniej krwi na wojnie. Im więcej staranności i wysiłku w przygotowaniu, tym lepsze skutki działania. Nieudolność czy lenistwo są tutaj od razu i negatywnie weryfikowane. Warto popracować nad produktem, żeby go dobrze sprzedać. Kompetencja jest takim produktem. Tym bardziej, że kompetencje, jeśli są oznaczone, przypominają ostre zdjęcie i na pierwszy rzut oka widać, co jest ważne (figura), a co pozostaje tłem (Podgórecki, 2000).

Umiejętność kontaktowania się z otoczeniem ma istotne znaczenie w relacjach międzyludzkich. Kształcenie i stałe rozwijanie umiejętności interpersonalnych staje się niezbędną składową przygotowania do życia, jak i do zadań zawodowych przyszłych pracowników socjalnych, którzy z definicji swoich funkcji winni być dobrze wykwalifikowani do stymulowania i utrzymywania poprawnych kontaktów z innymi. Każdy pracownik socjalny powinien mieć opanowane podstawowe umiejętności komunikacyjne, w skład których wchodzi odpowiednia do sytuacji postawa ciała, umiejętność słuchania, przekazywania informacji zwrotnych, jak również niesienie pomocy w sytuacjach trudnych dla klienta.

Wysoka wartość kompetencji komunikacyjnych, niezwykle istotnych dla osiągnięcia sukcesu zarówno zawodowego, jak i życiowego, winna być szczególnie dostrzegana przez osoby odpowiedzialne za kształcenie przyszłych pracowników socjalnych. Misja, jaką mają pełnić wobec społeczeństwa, tylko wtedy ma szansę powodzenia, kiedy osoby za nią odpowiedzialne posiadają wysoko rozwinięte kompetencje.

Wysoki poziom kompetencji komunikacyjnych jest jednym z ważniejszych warunków skutecznej pracy. Ważne jest zatem, aby pracownicy socjalni doskonalili swe umiejętności komunikacyjne. Równie istotne jest też, aby szkoły i uczelnie wyższe, kształcące przyszłych pracowników socjalnych, świadome były powagi tego zagadnienia i tworzyły takie programy edukacyjne, które zorientowane będą na nabywanie i rozwój kompetencji komunikacyjnych, bowiem wysokie kwalifikacje mogą okazać się mało znaczące w obliczu niskiego poziomu tego typu kompetencji.

Bibliografia

- Baranowska A., Atrybucje kompetencji komunikacyjnych [w:] J. Podgórecki (red.), *Studia i rozprawy*, Wydawnictwo Opolskie Centrum Kształcenia, Opole 2004.
- Burakowski K., Kompetencje komunikacyjne współczesnego nauczyciela [w:] K. Żegnałka (red.), *Kompetencje współczesnego nauczyciela*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły pedagogicznej TWP, Warszawa 2008.
- Dobek-Ostrowska B., *Podstawy komunikowania społecznego*, Wydawnictwo Astrum, Wrocław 1999, s. 13.
- Griffin E., *Podstawy komunikacji społecznej*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003.
- Kacprzak L., *Kompetencje komunikacyjne nauczyciela w przewycięzaniu agresji i przemocy środowiska szkolnego*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Stanisława Staszica w Pile, Piła 2005.
- Kasnios A., *Spoleczne kompetencje studentów do pracy w wolontariacie*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2008.
- Koć-Seniuch G., *Kompetencja komunikacyjna nauczyciela w kontekście oczekiwań pracodawców* [w:] K. Żegnałka (red.), *Kompetencje współczesnego nauczyciela*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, Warszawa 2008.
- Malinowska J., *Kompetencje komunikacyjne nauczycieli jako wyznacznik poczucia podmiotowości uczniów w szkole. Diagnoza – biograficzny wymiar ich uformowania*, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław 2008.
- Nęcki Z., *Komunikacja międzyludzka*, Wydawnictwo Antykwa, Kraków 2000.
- Podgórecki J., *Komunikacja społeczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2000.
- Strelau J., Doliński D. (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki, t. 2*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2008

Prístup sociálneho pracovníka ku klientovi z pohľadu teórie a praxe

Jana Pružinská¹

Abstrakt: Príspevok ašpiruje na komparáciu teórie a praxe sociálnej práce. Autorka sa zamerala na humanistický prúd v sociálnej práci, ktorý sa v súčasných spoločensko-ekonomických podmienkach dostáva do popredia záujmu odborníkov. Na vzorke 461 náhodne vybraných sociálnych pracovníkov autorka zisťovala výskyt prvkov Prístupu zameraného na človeka v praxi sociálnych pracovníkov.

Výskumné zistenia preukázali, že najviacej sa prax sociálnych pracovníkov približuje k teórii v premennej zámer poradcu a najvzdialenejšia je v premennej dôvera v potenciál klienta.

Kľúčové slová: prístup zameraný na človeka, empatia, kongruencia, nepodmienené pozitívne prijímanie klienta, zámer sociálneho pracovníka

Abstract: The article aspires to compare theory and practice of social work with the emphasis on Person-centered approach. The author focuses on humanistic school within social work. On the sample of 461 social workers the author identified the presence of person-centered approach attitudes in their work with client. Research findings showed that practice of social workers is closest to the theory in social worker intend and the biggest gap is found within the trust to client potential.

Key words: Person-centered approach, empathy, congruency, unconditional positive regards, the intend of social worker.

Výsledkom viacročných úvah o povahe teórií sociálnej práce a formuláciami teórií praxe sociálnej práce (Payne, 1997; 2010) je návrat k humanistickému modelu sociálnej práce. Dôraz sa v ňom kladie na silné stránky človeka a na schopnosť ľudí ovplyvňovať svoje prostredie pomocou mentálneho potenciálu. V humanistických predstavách sú klienti centrom, od ktorého sa odvíja prax, sú vnímaní ako sebautvárajúce ľudské bytosti, so svojimi právami, so schopnosťami a príležitosťami, ktoré by im prax sociálnej práce mala naplniť.

Humanisticky orientovaní terapeuti a poradcovia veria, že človek disponuje potenciálom pre zdravý a tvorivý rast. Ak je človek ochotný prevziať zodpovednosť za vlastné žitie a využívať svoj potenciál, môže prekonať limitujúce vplyvy rodičovskej výchovy ako aj širšieho sociálneho prostredia.

Do okruhu humanistickej psychológie sa zaraďujú myšlienkové prúdy, ktoré zdôrazňujú silu jedinca zvoliť si svoj vlastný spôsob správania a právo naplniť svoj život podľa vlastného uváženia. V týchto prístupoch sa neposudzuje správanie podľa objektívnych vedeckých merítok, ale podľa vlastných hodnôt človeka.

Vplyvným predstaviteľom týchto názorov je C. Rogers (1961;1980;1997; 1999). Svoj pohľad na človeka ako aj proces pomáhania podal v ucelenej podobe v Prístupe zameranom na človeka (PCA – Person Centered Approach).

¹ PhDr. Jana Pružinská, PhD., Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, Katedra sociálnej práce, Šoltésovej 4, 811 08 Bratislava, Slovensko, pruzinska@fedu.uniba.sk

Základná hypotéza prístupu zameraného na človeka znie:

„Ľudia majú v sebe obrovské zdroje pre pochopenie samých seba a pre zmenu svojich self-konceptov, základných postojov a sebausmerňujúceho správania; tieto zdroje môžeme aktivizovať v klíme facilitatívnych psychologických postojov“ (Rogers, 1997):

1. kongruencia (poradca je transparentný, neberie na seba masku, rolu, nepoužíva techniku)
2. bezpodmienečné pozitívne prijímanie klienta
3. empatické porozumenie.

Rogers (1999) sa pokúšal o zmenu prístupu v práci s klientom. Zmena sa prejavila vo viacerých oblastiach. Prvou je zmena cieľa v práci s klientom. V práci s klientom sa smeruje k väčšej nezávislosti a integrácii jednotlivca. Druhou zmenou je spôsob práce s klientom. Nespolieha sa na to, že výsledky sa dosiahnu, ak sa poradca podieľa na riešení problému. Treťou zmenou je zameranie pozornosti. Pracovník sa nesústreďuje na problém, ale na jednotlivca, nositeľa problému. Ďalej, do popredia sa dostáva proces práce s klientom. Samotné riešenie problému nemá takú hodnotu ako proces, ktorým klient prešiel. Napokon, mení sa aj pohľad na výsledok. Je ním individuálny rast, človek sa dokáže lepšie vyrovnáť so súčasným problémom a tiež s budúcimi problémami. S narastajúcou integráciou prežívania a správania, zvyšovaním kongruentnosti, sa objavuje schopnosť klienta pristupovať k svojmu problému zodpovednejšie a samostatnejšie. Nadobudnutá miera kongruencie v prežívaní a správaní vytvára predpoklad, že klient dokáže podobné problémy v budúcnosti riešiť sám. Stane sa nezávislým od poradcu.

Cieľom príspevku je prezentovať súčasný stav v aplikácii prvkov PCA v práci sociálnych pracovníkov.

Východiská Vychádzame sme z reflexívno-terapeutického pohľadu na sociálnu prácu, ktorý hľadá najlepšie možnosti ako dosiahnuť stav blaha a spokojnosti jednotlivcov, skupín a komunit v spoločnosti prostredníctvom stimulácie osobnostného rastu a sebanaplnenia človeka. Druhým východiskom je skutočnosť, že poslucháči sociálnej práce na viacerých vysokých školách na Slovensku sa oboznamujú s prístupom zameraným na človeka.

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku predstavuje 461 sociálnych pracovníkov na Úradoch práce, sociálnych vecí a rodiny SR (ÚPSVaR) v priamom kontakte s klientom.

Priemerný vek respondentov je 41 rokov s priemernou dĺžkou praxe 12 rokov. Vo výskumnej vzorke sú muži zastúpení počtom 40 (8,7%) a ženy počtom 421 (91,3%). Vzdelanie respondentov: stredoškolské 143 (31%), vysokoškolské v odbore sociálna práca 140 (30,4%), vysokoškolské v inom odbore ako sociálna práca 178 (38,6%).

Metóda Výskumné údaje sme zozbierali pomocou 15 položkového dotazníka so 4 kategóriami odpovedí. Položky sa týkali rôznych situácií v práci sociálneho pracovníka

s klientom. Jedna z kategórií bola vždy PCA odpoveď, druhé dve sa rámcovo orientovali na dynamický a behaviorálny prístup, posledná "iné".

Operacionalizácia

Pod PCA rozumieme súbor postojov na strane sociálneho pracovníka, ktoré uvoľňujú vnútorný rastový potenciál klienta.

Empatické porozumenie klienta - komunikovanie pochopenia vnútorného zážitkového sveta klienta, koncentrácia na to, čo hovorí, ako to hovorí, čo prežíva a ako to prežíva (Rogers, 1978; Brodley, 1986; Merry, 2004).

Kongruencia – uvedomovanie si pocitov, ktoré v sociálnom pracovníkovi vyvoláva klient a v prípade vhodnosti prejavenie týchto pocitov klientovi (Tolan, 2006); byť sám, sebou aj v tom, čo sa nepovažuje v práci s klientom za ideálne

Bezpodmienečne pozitívne prijímanie (BPP) – akceptácia klientovho prežívania, uvoľňovanie blokováných oblastí prežívania, bolestivých emócií v atmosfére bezpečia.

Zámer sociálneho pracovníka pri práci s klientom – osobná predstava sociálneho pracovníka o pomoci pre klienta; pochopenie a prejavenie pochopenia významu klientovi (Cohen, 1994).

Dôvera v potenciál klienta – vytváranie priestoru vo vzťahu s klientom, aby klient mohol so sociálnym pracovníkom zdieľať osobne významné zážitky

Posledné dve premenné - zámer sociálneho pracovníka a dôvera v potenciál klienta sa v súčasnosti považujú za jedinečné znaky PCA.

Výsledky

Výsledky uvádzame v tabuľke, kde okrem absolútneho počtu odpovedí uvádzame priemerné a relatívne hodnoty za každú z 5 sledovaných oblastí.

Tabuľka 1 Kategória PCA odpovedí

Prvky PCA	N	AM	%
Empatia	742	186	23,76
Kongruencia	541	135	17,24
BPP	441	110	14,05
zámer poradcu	502	251	32,05
DPK	101	101	12,90
SPOLU	2327	783	100

Sociálni pracovníci sú najviac orientovaní na prístup PCA v oblasti, ktorú sme nazvali zámer poradcu (32,05%). Podľa súčasných názorov (Cohen, 1994), je to najvýznamnejší ukazovateľ PCA orientácie. Skrýva sa za ním osobná teória a filozofia práce sociálneho pracovníka. Ide o to, na čo sa spoliehajú sociálni pracovníci v práci s klientom. Môžeme hovoriť o účinnom faktore v práci sociálneho pracovníka s klientom. V PCA prístupe je to pochopenie klienta a akceptácia výrokov klienta ako platných pre neho. Ak sociálny pracovník narába s týmito premennými vo vzťahu

s klientom usiluje o dosiahnutie cieľa, ktorý spočíva v uvoľňovaní vnútorného potenciálu v podobe aktualizacej tendencie.

Druhým najčastejšie prejavovaným prvkom PCA v práci sociálnych pracovníkov je empatia (23,76%). Spomedzi troch Rogersom identifikovaných podmienok terapeutickéj osobnostnej zmeny bola empatia prvá v poradí. Na základe vlastných výskumov ju označil ako základnú pre uvoľňovanie vnútorného rastového potenciálu klienta. Úlohou empatického porozumenia je pomôcť terapeutovi v jeho úsilí pochopiť vnútorný zážitkový svet klienta, pretože klient hľadá sám seba (Brodley, 1986). Zážitok hlbokého porozumenia dodáva klientovi odvahu riskovať vo vyjadrovaní vlastných myšlienok a pocitov.

Analýza jednotlivých odpovedí na položky empatie naznačuje, že sociálni pracovníci zostávajú uzatvorení pred zážitkovým svetom klienta a orientujú sa vo svojom vnútornom vzťahovom rámci. Dôležitejšie pre nich je to, ako oni pochopili situáciu klienta. Na základe toho rozhodujú o intervenciách v ďalšej práci s ním. Takýto prístup podporuje budovanie závislosti klienta na sociálnom pracovníkovi. Postoj, ktorý komunikuje klientovi jeho slabosť, nedokonalosť a ktorý ho utvrdzuje v tom, že situácia je príliš vážna. Dôvera vo vlastné sily je spochybnená. Sociálny pracovník zostáva orientovaný na seba a klient so svojou jedinečnosťou a neopakovateľnosťou sa vytráca z vnemového poľa.

Na treťom mieste s 17,24% podielom na celkovom objeme PCA odpovedí sa umiestnila kongruencia. Ukázalo sa, že sociálni pracovníci sú emocionálne účastní na životnej situácii svojich klientov, ale len jedna polovica z nich si dovoľí prejaviť klientovi, čo sa v nich deje. Druhá potláča svoje emócie a ukrýva sa za maskou profesionality. Kongruencia sociálneho pracovníka umožňuje klientovi prežívať dôveru voči nemu. Sociálny pracovník v stave kongruencie je schopný uvedomovať si pocity, ktoré v ňom klient vyvoláva a prejaviť mu ich (Tolan, 2006). Kongruentný sociálny pracovník zostáva sám sebou aj v tom, čo sa nepovažuje v psychoterapii za ideálne. Dokáže si uvedomiť neúspechy v práci s klientom.

Sociálni pracovníci sa radšej držia odporúčaných zásad v práci s klientom (55%), ako by mali experimentovať s účinkami prejavu svojho vnútorného sveta (31%). 13% z nich preferuje striktné rolové správanie pred osobným prístupom. Miera kongruencie súvisí so sebaúctou. Sociálni pracovníci majú pravdepodobne nižšiu sebaúctu a tá môže byť prekážkou kongruentného postoja v práci s klientom. Obavy z prejavov vlastnej nedokonalosti zvládajú tým, že sa skryjú za pracovnú rolu. Klient si nevytvára kontakt s významnými oblasťami svojho ja a jeho prežívanie je naďalej blokované. Konštruktívna zmena sa neobjaví. Približne 15% respondentov je v takom vzťahu so sebou, ktorý im dovoľí, aby si neohrozujúco dokázali uvedomiť svoje nedostatky pri práci s klientom a nerobiť za prípadný neúspech v práci zodpovedným klienta.

Freiová (in Merry, 2004) prisudzuje hlavný význam v PCA postojú bezpodmienečného pozitívneho prijímania. Akceptácia prežívania klienta sa stáva terapeutickým cieľom a vychádza z dôvery poradcu v aktualizacnú tendenciu klienta. Odpovede respondentov umiestnili BPP na štvrté miesto a jeho podiel na PCA prvkoch uplatňovaných sociálnymi pracovníkmi v práci s klientom predstavuje 14%.

Uvedený údaj naznačuje klesajúcu tendenciu v aplikácii prvkov PCA v práci s klientom. Súvisí to aj s väčšou náročnosťou pri zaujímaní nehodnotiaceho postoja ku klientovi. Ak si predstavíme klientelu, môže byť naozaj náročné upustiť od hodnotenia

a prijímať klienta bez výhrad. Sociálni pracovníci spoliehajú na používanie techník a rôznych metód v práci s klientom. Jedná sa o prejav potreby štruktúry v práci s klientom. Sám Rogers namietal, ak niekto chcel nazvať jeho konkrétny prístup ku klientovi technikou. Videl v tom veľké nebezpečenstvo pre klienta, pretože technika mu vyčlení priestor, do ktorého sa musí zmestiť. Nedovolí mu vybočiť, a tak duševné obsahy, ktoré by potreboval prejaviť alebo si zreflektovať, zostávajú nedotknuté.

Ak pracujeme s technikou, vzdľaľujeme sa od klienta, formulujeme si očakávania a tie potom chceme naplniť. Klient zostal nepochopený a musel sa prispôbovať možnostiam poradcu. Čoraz viacej sa ukazuje, že schopnosť pracovať bez štruktúry predpokladá o. i. osobnostnú zrelosť poradcu. Jedným z prejavov tejto zrelosti je dôvera v seba. Pri práci s PCA je užitočné ak poradca/terapeut dôveruje aj tomuto prístupu, ktorý počíta s dôverou v prirodzené sily klienta zvládnuť životné situácie, v ktorých sa ocitol.

Predstava „riešenia“ situácie klienta sa veľmi často spája s tým, že sociálny pracovník musí niečo urobiť, aby vyriešil situáciu klienta. Mnohí si vymedzujú svoje možnosti pomoci klientovi pomocou zákona, teda na čo má klient nárok. Ak sú ochotní prekročiť rámec zákona, riešenie môže spočívať v udelení rady, poskytnutí informácií, ktoré mu nemuseli, ale predsa len poskytnúť. Uvažujú vo vonkajšom rámci, v ktorom hľadajú riešenie.

Piatou premennou, ktorú sme sledovali bola dôvera sociálnych pracovníkov v potenciál ich klientov (DPK). V celkovom poradí PCA prvkov sa umiestnila na poslednom mieste s 12,9% podielom. Sociálnym pracovníkom nie je neznámy pomáhajúci postoj, ktorý zaujímame pri klientovi, aby sme mu pomohli uvoľniť jeho vnútorné driemajúce sily. V skutočnosti sa však s týmto postojom veľmi nepracuje. Početnejšie reakcie signalizujú pravý opak, nedôverujú klientovi. Preto ho kontrolujú, vedú a radia mu, čo má robiť, aby dosiahol to, čo je podľa nich to najlepšie pre neho. Nepočítajú s tým, že by klient mohol ísť vlastnou cestou. Pre mnohých poradcov by mohlo byť frustrujúce, ak by sa ukázalo, že klient nepotrebuje ich „expertízu“ na obsah, t.j. aké vedomosti majú. Klientovi je prospešná „expertíza na proces“, ako s ním pracovať, aby dokázal s ich výdatnou podporou objaviť v sebe prirodzené zdroje sily, sily a schopnosti.

Vzdelanie a PCA

Sociálni pracovníci s vysokoškolským vzdelaním v odbore sociálna práca signifikantne viacej aplikujú prvky PCA (** $p = 0,01$) ako stredoškolsky vzdelaní pracovníci.

Sociálni pracovníci so stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním v inom odbore ako sociálna práca pracujú s postojmi empatie, kongruencie, bezpodmienečného pozitívneho prijímania klienta, dôverou v potenciál klienta približne rovnako a prípadné rozdiely medzi nimi sú náhodné.

Štatisticky významné rozdiely (* $p=0,05$) sa preukázali medzi vysokoškolsky vzdelanými pracovníkmi v odbore sociálna práca a vysokoškolsky vzdelanými pracovníkmi v inom odbore v aplikácii prvkov PCA pri práci s klientami.

Najväčší rozdiel medzi stredoškolsky vzdelanými pracovníkmi a vysokoškolsky vzdelanými sociálnymi pracovníkmi sa prejavil v oblasti kongruencie, ** $p = 0,01$. Druhý štatisticky významný rozdiel medzi týmito skupinami sa objavil v empatii, * $p = 0,05$.

Sociální pracovníci so vzdelaním v sociálnej práci sa štatisticky významne líšia v miere empatie a kongruencie v porovnaní s vysokoškolsky vzdelanými pracovníkov bez vzdelania v sociálnej práci. Sú empatickejší ($p = 0,05$) a kongruentnejší ($p = 0,05$).

Medzi mužmi a ženami nie je štatisticky významný rozdiel v uplatňovaní prvkov PCA.

Vzťahy medzi premennými PCA

Kongruencia a bezpodmienečné pozitívne prijímanie korelujú na 1% a 5% hladine významnosti so všetkými prvkami PCA. Ak by sme mali rozvíjať postoje PCA u sociálnych pracovníkov, je potrebné sa zamerať najmä na ich kongruenciu a nehodnotiaci postoj ku klientom, čo by malo za následok zvyšovanie ich zamerania na klienta, schopnosť vnímať situáciu klienta z jeho vzťahového rámca.

Konštatujeme, že sociálni pracovníci využívajú všetky skúmané prvky PCA, avšak ich zastúpenie je rozdielne. Prevládajú hodnotiace postoje a s tým súvisí aj nízka dôvera vo vnútorné schopnosti klienta zvládnuť nepriaznivú životnú situáciu. Z uvedeného vyplýva, že sociálni pracovníci pracujú za klienta, hoci pre neho. Výraznou charakteristikou práce sociálnych pracovníkov je úzke vymedzenie vnútorného priestoru pre prácu klienta. Sociálny pracovník nie je pripravený pracovať na obsahoch, ktoré „prináša“ klient. Priestor pre prácu s klientom si rámcujú nielen osobnostnou kapacitou sociálneho pracovníka, ale aj okrem iného aj zákonom, či pracovnou zodpovednosťou sociálneho pracovníka. Prejavmi tohto javu môžu byť opakované návraty klientov s novými problémami a preťaženosť.

Sociálni pracovníci sa spoliehajú viac na kognitívny zdroj ich osobnej vnútornej istoty. Informácie sú pre nich veľmi dôležitou súčasťou práce, avšak spôsob ako ich poskytujú rozhodne, či sa uplatnia alebo či budú spochybnené. Dôvod spochybnenia nie je v informácii samotnej, ale v osobe, ktorá nám ich poskytla.

Odporúčanie

Prezentované výsledky môžu slúžiť k úvahám o príprave sociálnych pracovníkov a možno aj k prehodnoteniu existujúcich študijných programov. Výsledky výskumu nenaznačujú len smer v príprave sociálnych pracovníkov, ktorý súvisí s PCA. Môžu byť v mnohom podnetné aj pre koncipovanie nového profilu absolventov. Sociálna musí pružne reflektovať spoločenské zmeny a ich dopad na jednotlivcov či skupiny. Pre vzdelávateľov to znamená pripraviť také študijné programy, ktoré absolventov o. i. pripraví na prácu s novými fenoménmi sociálnej reality.

Z hľadiska ďalšej prípravy sociálnych pracovníkov by bolo vhodné, aby sa rozvíjali osobnostné kompetencie vo viacerých oblastiach, nielen kognitívnej. Prebiehajúce diskusie o odborných kompetenciách sociálneho pracovníka naznačujú, že význam osobnostných kompetencií rastie. V práci s ľuďmi je prvoradé byť autentickou osobnosťou (Ital a Knoferl, in Veteška, Tureckiová, 2008), ktorá vie čo chce, uvedomuje a riadi si svoj život, je sama sebou, nachádza zmysel svojho života, vlastné šťastie a identitu.

Literatúra:

- BRODLEY, B.T. (1986) Client:Centered Therapy –What Is It? What Is It Not? <http://world.std.com/~mbr2/whatscct.html>, 23.9.2008
- COHEN, J. (1994) Empathy Toward Client Perception of Therapist Intent: Evaluating One's Person-Centeredness. <http://world.std.com/~mbr2/cct.evaluating.html>, 23.9.2008
- MERRY, T. (2004) Naučte sa byť poradcom. Ikar, Bratislava, ISBN 80-551-0768-8
- PAYNE, M. (2010): New Approaches to Integrating Theory and Practice. Prednáška, Pedagogická fakulta UK, Bratislava, ?.6.2010
- PAYNE, M. (1997) Modern Social Work Theory. 2nd ed., Palgrave, Great Britain, ISBN 0-333-67654-8
- PRUŽINSKÁ, J. (2009): Aplikácie prístupu zameraného na človeka v praxi sociálneho pracovníka. Trnavská Univerzita v Trnave, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce. Trnava, 2009
- ROGERS, C. R.(1978) On Empathy. Videonahrávka. Súkromný archív
- ROGERS, C.R. (1961) On Becoming a Person. Houghton Mifflin Company, Boston
- ROGERS, C.R. (1980) Struggle for Selfacceptance. Videonahrávka. American and Guidance Association, 1980
- ROGERS, C.R. (1997) Spôsob bytia. IRO, Modra, ISBN 80-967832-0-3
- ROGERS, C. R. (1999) O osobnej moci. Persona, Modra, ISBN 80-967980-1-4
- TOLAN, J. (2006) Na osobu zaměřený přístup v poradenství a psychoterapii. Portál, Praha 2006, ISBN 80-7367-146-8
- VETEŠKA, J., TURECKIOVÁ, M. (2008) Kompetence ve vzdělávání. 1. vyd., Grada, Praha, ISBN 978-80-247-1770-8

Rizika a strategie studijního stylu studentů sociálních oborů, jejich srovnání se studenty FIM UHK a mírou autonomie¹

Jindra Novotná, Jan Lašek²

Anotace: Článek se zabývá různými studijními styly vysokoškoláků, studentů sociálních oborů. Skupině 93 studentů PdF UHK byl aplikován dotazník studijního stylu LCI a dotazník autonomie a byly sledovány vztahy mezi měřenými proměnnými. Zároveň byly výsledky dotazníku LCI komparovány s výsledky u studentů FIM (n=110) se studijním zaměřením na management a informatiku. Byly zjištěny statisticky významné rozdíly ve využití studijních stylů mezi muži a ženami, studenty z různých typů středních škol, studenty obou fakult UHK a byl zjištěn silný vztah autonomie a stylu učení.

Klíčová slova: autonomie, styly, učení

Learning Styles Risks and Strategies of Students of Social Studies and Management in Comparison with Level of Autonomy

Abstract: An article concerning learning styles and strategies of university students (students of social studies, n=93 and management, n=110) and the autonomy. Two questionnaires (LCI-Johnston) and Autonomy (Smekal) were used. Statistically significant differences between these two groups of students, men and women and students, coming from different middle schools were found. Exists also very close connection and mutual influence between individual level of autonomy (especially in part, named independency) and used learning style.

Keywords: autonomy, learning, styles

Úvod

Na vývoj osobnosti člověka mají zásadní vliv dva procesy: zrání a učení. Zrání chápeme jako zákonitou posloupnost evolučních a involučních změn ve stavbě a funkci organismu, učení pak v nejširším smyslu jako získávání zkušeností. V rozvinutých kulturách je učení realizováno především institucionálně (rodina, ale především škola), jeho výsledky jsou kontrolovány, hodnoceny a učení je řízeno v rámci organizované a promyšlené socializace. Dnešní jedinec se vzdělává od poměrně útlého věku do dospělosti, a to obvykle nepřetržitě. Postupem času si osvojuje určité návyky, jak se učit a tento studijní styl, jakkoli je podobný jiným, je pro něj individuální a jedinečný. Pragmaticky a často mechanicky adoptuje tento styl do různých oblastí, kterým se učí, i když by si zasloužily jiný postup. Tím si zvyšuje nevědomě riziko neúspěchu se špatně naučenými vědomostmi.

¹ Tento článek vznikl s podporou projektu GARČR č. P407/10/0632 s názvem "Formování flexibilního modelu vzdělávacího procesu realizovaného s podporou ICT na základě detekovaného individuálního stylu učení".

² Mgr. Jindra Novotná a Doc. PhDr. Jan lašek, CSc., Katedra pedagogiky a psychologie PdF UHK, Univerzita Hradec Králové, jan.lasek@uhk.cz

Psychologie osobnosti vychází z předpokladu, že průběh i výsledky učení jsou ovlivněny zvláštnostmi lidské osobnosti, že učení a osobnost spolu úzce souvisí. Některé složky osobnosti mají zkušenostní základ a jejich vývoj je ovlivňován v procesu učení, jiné složky mají vrozený základ a učením je nelze změnit. Výsledky výzkumů ukázaly, že některé složky stylů učení v různé míře korelují s některými charakteristikami osobnosti, např. temperamentem, sebepojetím.

Vlastní sebepojetí jedince, které zahrnuje jeho identitu, sebeúctu, vnitřní dialog, emoce při učení, obranné mechanismy aj., může proces učení usnadnit i zkomplikovat, protože učící se subjekt mívá obvykle lepší představu o sobě samém, než jaká je reálná situace. Se zvyšujícím se věkem (zkušenostmi, reakcí okolí) se k realitě přibližuje. Každý jedinec se také vyznačuje zvláštnostmi myšlení, odlišuje se v jeho jednotlivých funkcích (představy, plánování, tvorba; implementace, jednání; posuzování, hodnocení, srovnávání), ze kterých vždy některá dominuje, a tím určuje styl učení.

Styly učení bývají obvykle definovány jako *postupy při učení, které jedinec v určitém období svého vývoje preferuje. Jejich základ je vrozený*, ale během života se záměrně i bezděčně mění vlivem nových zkušeností. Určitý styl vede k snadnějším výsledkům učení jednoho typu, ale tím zároveň znesnadňuje učení typů jiných. Student si většinou svůj styl neuvědomuje, záměrně ho nezlepšuje. *Změna stylu je možná, ale jedná se o dlouhodobý, cílený a individualizovaný zásah. Způsoby učení procházejí vývojem v závislosti na věku.*

Styl učení prochází vývojem. Jeho stabilita je dána etapou vývoje osobnosti, ve které se studující právě nachází. Vývojové hledisko je dále ovlivňováno vrozenými faktory, zvláště neuropsychickými mechanismy. Např. R. Dunnová (2003) studovala preference hemisfér a zjistila, že žáci s dominantní pravou hemisférou se raději učí ve skupině, se zvukovou kulisou (hudba), v neformálním prostředí, s netradičním nábytkem, dávají přednost taktilnímu učení a experimentování před učením auditivním, vizuálním, přesně strukturovaným. Žáci s dominantní levou hemisférou upřednostňují tradiční učební prostředí, vizuální učení a strukturované obsahy (viz Mareš, 1992).

Cesty poznávání nazývané kognitivní styly jsou nejčastěji definovány jako *charakteristické způsoby vnímání, zapamatování, myšlení, řešení problémů, rozhodování* (Messick, 1994); vzájemný vztah mezi kognitivními styly a styly učení je chápán různými autory odlišně, od neshledání žádných vzájemných vztahů až po používání obou termínů jako synonymum.

Mareš dále (1992, s. 53-55) popisuje pět možností vzájemných vztahů takto:

- Pojmy spolu nesouvisí.
- Pojmy se částečně překrývají, tj. mají "něco" společného a v jiném se liší. S tímto názorem souhlasí např. N. J. Entwistle, S. Messick aj.
- Pojmy jsou shodné, lze je použít ve stejném významu (learning/cognitive styles, cognitive learning styles; např. R. Riding a I. Cheema (1991) používají termín cognitive learning styles).

Pojem kognitivní styly je širší, obecnější, a pojem styly učení označuje jeho dílčí část. Náš zájem se soustředil na styl učení vysokoškolských studentů oboru sociální práce, studovaný na PdF UHK v Hradci Králové.

Jednou ze základních podmínek rozvoje osobnosti je trvalé a pokud možno úspěšné saturování potřeb. Zde vycházíme především z Maslowa; v soudobé psychologii reflektujeme především jednu ze základních *sociálních potřeb* člověka a

tu je *potřeba autonomie*, která je Deci a Ryanem (1996) doplňována ještě o *kompetenci a přináležitost*. Právě autonomii zmínění autoři vyzdvihují a upozorňují na význam její saturace pro zdravý sebevývoj a dosažení osobní zralosti. Kromě toho souvisí uspokojení potřeby autonomie s prožívanou životní pohodou a také se sociální oporou.

Pojem **autonomie** má významově blízko k sebedeterminaci, sebeurčení či sebejistotě a lze jej charakterizovat nezávislostí a samostatností v oblasti názorů, emocí, hodnot a aktivity. Jak uvádí Smékal (2004), získávání autonomie je v lidské ontogenezi náročným a komplikovaným procesem, jehož úspěšné zvládnutí je spojeno také se sociálním začleněním, čímž se opět dostáváme na začátek k potřebě přináležitosti. V opačném případě dochází k odtržení, oddělení se, což se projevuje nepřizpůsobivým chováním jedince.

Je zřejmé, že se v dětství na míře autonomie podílejí nejvíce rodiče. Pakliže dítě akceptují, je ochotno je dobrovolně přijímat jako zdroj sociální opory. Kromě toho s mírou autonomie vzrůstá i vnitřní motivace. Ne jinak je tomu i v dalších mezilidských interakcích, např. mezi sociálním pracovníkem a klientem. Autonomie činností má blízko k dalšímu důležitému pojmu, který přinášejí Butzel a Ryan (1997): Self-reliance – spoléhání na sebe, soběstačnost jako podklad pro sebejistotu.

Implikuje kompetenci, nezávislost, pevné vnitřní zdroje a charakter. Tito lidé mají „bradu vzhůru a stojí pevně na obou nohách.“ Taková osobnost je asociována se stoicismem, ideály sebeuplatnění, osobní determinací a růstem, pokrokem. Tento idealizovaný obraz má i svůj antinom: jedince závislého, slabého, nezralého, nekompetentního. Autonomní aktivity jsou takové, které jsou regulovány a potvrzovány jedincem samým a jedinec se cítí svobodný a s vlastní vůlí.

Autonomie v sobě zahrnuje dvě základní složky. Jednou z nich je *nezávislost na druhých*, která by mohla být charakterizována také samostatností, sebejistotou, vnímáním osobní kompetence, vlastních kvalit a schopností, vůlí nebo aktivitou. Druhým faktorem autonomie je sociální rezistence, *odolnost tlaku okolí*, popř. schopnost prosadit se, řídit své činnosti a události kolem sebe, schopnost nepodléhat okolním tlakům (nonkonformita). Nezávislost na druhých se v průběhu života vyvíjí, oproti druhé komponentě autonomie – odolnosti vůči tlaku, která se zřejmě zásadně nemění, je tedy spíše její stálou složkou. (Novotná, Lašek, 2009)

POUŽITÉ METODY

LCI - Learning Combination Inventory

Tento nástroj, který mapuje kombinaci způsobů učení studentů, vytvořila Ch. A. Johnston z Rowan College of New Jersey.

Dotazník ke zjišťování stylů učení zaznamenává multidimenzionální povahu učení, tj. kognitivní, afektivní i konativní a interakci (jde tedy o postoj k učení, který je vždy individuální a jedinečný). Je to monitorující nástroj, který podává zprávu o situaci, v našem případě stylu učení. Johnstonová nepoužívá termín styly učení, ale jak vyplývá z názvu (Learning Combination Inventory), pomocí dotazníku sbírá údaje o kombinaci způsobů, kterými se student učí ("LCI is an instrument for collecting information about a learner's combination of learning schemas." Johnston, s. 67). Jeho cílem není testovat kvalitu znalostí ani čehokoli jiného. Pouze zaznamenává, *k jakému ze čtyř typů student inklinuje a v jaké míře*.

Dotazník je strukturován do dvou hlavních částí. První část obsahuje 28 položek, ke kterým se student vyjadřuje prostřednictvím pětistupňové Likertovy škály (nikdy - téměř nikdy - někdy - téměř vždy - vždy). Druhou část tvoří tři otázky s volnou odpovědí: Co ti vadí na úkolech? Kdyby sis mohl vybrat, co bys udělal, abys učiteli ukázal, co ses naučil? Kdybys ty byl učitelem, jak bys učil své studenty? (Druhou část dotazníku jsme nepoužili, zaměřili jsme se především na 4 styly učení).

Dotazník rozlišuje čtyři styly učení: sekvenční (sequential), precizní (precise), technický (technical) a sbíhavý (confluent). Původní názvy jsme se pokusili operacionálně „počeštit;“ zároveň představujeme znění jednotlivých položek dotazníku.

1. Postupné sekvenční kroky –detailista (ekonomicko-byrokratický styl)

- * Než začnu pracovat, potřebuji dostat jasné pokyny, ze kterých se dozvím, co ode mne učitel očekává.
- * Mám lepší pocit, když si odpovědi např. v testu zkontroluji dvakrát.
- * Mám svoje pracovní místo nebo lavici rád uklizené, urovnané, uspořádané, přehledné.
- * Potřebuji úplně rozumět pokynům, abych mohl v klidu splnit úkol.
- * Vadí mi, když se pokyny změni ve chvíli, kdy už na úkolu pracuji.
- * Vyklízím si své pracovní místo a dávám věci tam, kam patří, aniž by mi to někdo říkal nebo připomínal.
- * Ostatní mi říkají, že na všechno jdu moc organizovaně, že se na všechno moc detailně připravuji.

Tento styl učení je charakteristický dodržováním zvnějšku stanoveného postupu, neodbočováním z vytyčené cesty, užíváním obvyklých postupů, algoritmů, jasnou a přesnou cestou k cíli. Je to styl úsporný, ekonomický jak na čas, tak na vynaloženou energii. Jeho uživatel je v učení spíše konformní, konzervativní, spořádaný a organizovaný. Preferuje expozici informací než jejich samostatné objevování.

2. Perfekcionista (perfekcionista styl)

- * Když se připravuji na test, zkoušku, nebo zkoušení, učím se zpaměti spoustu faktů a podrobností.
- * Mám rád podrobné informace o tom, co studuji (co se učím), o tématu, které se učím.
- * Raději píšu test na papír, než abych osobně ostatním předvedl, co vím.
- * Víím, že hledání informací, bádání, pátrání je způsob, který mi vyhovuje, když se mám něco naučit.
- * Děláním si podrobné poznámky, abych měl správné odpovědi do testu.
- * Užívám si to, když můžu něco sám zkoumat a psát pak o svých výsledcích.
- * Ptám se na více věcí častěji než většina lidí, protože prostě rád o věcech něco vím.

Druhý styl učení je typický hloubkou zpracování, hledáním doplňujících informací k tématu, oceňováním podrobností, analyzováním, do jisté míry i samostatným objevováním. Ovšem preferuje spíše sběr dat, která budou tvořit

komplexní obraz studované látky s co největším množstvím souvislostí a konsekvencí. Snaží se zkoumanému objektu porozumět, vystihnout jeho podstatu.

3. Praktik individualista (kreativní styl)

- * Dávám přednost vlastní práci na projektu než abych o tom tématu jen četl a psal.
- * Rád zkoumám věci odděleně, samostatně, nezávisle na sobě, abych viděl, jak fungují.
- * Rád pracuji ručně, s nástroji a přístroji, různými "mašinkami".
- * Mám rád praktické úkoly, při kterých mohu využít mechanické/technické nástroje a přístroje.
- * Dávám přednost tomu, když mohu dělat věci sám podle sebe, bez vedení a pokynů jiných.
- * Užívám si to, když můžu něco měřit, stavět, tvořit ...
- * Rád přicházím na to, jak věci fungují, jak je „rozlousknout“.

Pro tento styl učení je příznačná kreativní práce na tématu, individuální přístup k jeho zpracování. Jedinec k látce přistupuje objektivně, hledá logiku. Upřednostňuje samostatnou práci s použitím různých názorných pomůcek a přístrojů a kinestetický způsob získávání informací. Subjekt vykazuje tvořivý a organizovaný přístup k věci, nebrání se samostatnému nalezení řešení a netradičním postupům.

4. Sběratel dat a novátor (radikální styl)

- * Užívám si to, když vymyslím různé unikátní a tvořivé myšlenky, když mám nové nápady.
- * Rád navrhuji nová a úplně odlišná řešení úkolů, místo abych postupoval stejně jako ostatní.
- * Jsem ochoten riskovat a nabízet nové nápady, i v případě, že mi to způsobí problémy, např. že budu vypadat „divně“.
- * Jsem otrávený, když musím počkat, až učitel dokončí pokyny k práci (podávání instrukcí, pokynů k práci).
- * Nerad dělám práci tak, jak učitel požaduje, zvláště když mám lepší nápad, který bych chtěl vyzkoušet.
- * Odpovídám na otázky a řeším úkoly rychle, bez uvažování a přemýšlení nad odpovědí nebo řešením.
- * Rád dělám věci po svém.

Tento styl je vlastně opakem prvního. Subjekt se nerad přizpůsobuje předepsaným způsobům řešení, je kreativní, preferuje vlastní přístup, někdy až příliš tvrdohlavě. Na cestě k cíli rád riskuje a je radikální, věří hlavně sám sobě a svému úsudku. Rád se prosazuje, k postupům zvnějšku je nedůvěřivý. Nedočkavost a impulzivita může vést až k učení typu „pokus – omyl“, čímž se může, ale nemusí stát neefektivním. V opačném případě však jsou však produktem nové a originální postupy a přístupy.

Cílem výsledků dotazníku je pomoci studentovi, aby si svůj styl učení uvědomil, a následně byl schopen využít jeho předností v procesu učení; aby věděl, jaké strategie

učení použít, jestliže průběh procesu učení jeho stylu neodpovídá, a jak úspěšně spolupracovat s nositeli jiných stylů v jednom týmu.

VÝSLEDKY A JEJICH INTERPRETACE

V první fázi výzkumu byl dotazník zadán 91 studentům (18 mužů, 73 žen) sociálních oborů na pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové.

Pomocí Studentova t-testu byly zjištěny statisticky významné rozdíly mezi pohlavím, sekvenčním a technickým stylem učení. Studentky vykazovaly vyšší průměrné hodnoty u prvního ze stylů, naopak u stylu technického byl vyšší průměr u studentů.

	Sekvenční styl učení	Technický styl učení
Průměr studentů	23,61	23,72
Průměr studentek	27,0	20,78

Tato data poukazují na skutečnost, že studentky jsou submisivnější a méně odvážné v samostatném či tvořivém přístupu k učení. Využívají stanovené postupy, organizovaně, koncentrovaně a strategicky postupují k osvojení stanovené látky bez výraznější tvořivé iniciativy. Oproti tomu studenti sociálních oborů využívají spíše technického stylu učení s vlastní tvořivou prací na tématu. Ona kreativita může mít různé formy, od tvořivého zpracování tématu až po tvořivé příklady pomáhající pochopit látku a aplikaci učného do praxe. Výzkum, ale i praxe ukazují, že studentky se častěji učí přesně stanovený materiál, včetně přesného znění definic, klasifikací a jiných spíše obecných aspektů. Studenti se oproti tomu snaží o pochopení podstaty za pomoci aplikace na různé příklady, látku propojují s konkrétními zkušenostmi, parafrázuji a nebojí se interdisciplinarity.

Dále se prokázal rozdíl mezi studenty, kteří na vysokou školu přišli z *gymnázia nebo z jiné střední školy*. Studenti ze středních škol se specializací vykazovali vyšší hodnoty u technického stylu než studenti ze všeobecných středních škol.

	Průměr u technického stylu
Studenti SŠ obecného zaměření (n = 48)	20,47
Studenti SŠ se specializací (n = 43)	22,34

Studenti středních škol se zaměřením jsou zvyklí pracovat hlouběji, samostatněji a tvořivěji na tématu než studenti ze škol všeobecného charakteru, kde při množství probírané látky, která v některých předmětech naprosto nekoresponduje s jedincovým zaměřením, jdou studenti často pouze po povrchu látky bez jejího pochopení a kvalitního osvojení. Tento styl učení se pro svou relativní pohodlnost může převést i na ostatní disciplíny a přetrvává i nadále, ačkoliv si každý student vybírá úzce vymezený studijní program podle svého zaměření. Na středních školách se specializací jsou žáci hlavně v rámci odborných předmětů více vedeni k tvořivému a praktickému přístupu k věcem, je pro ně přirozenější studovat látku hlouběji a detailněji, přistupovat k ní s invencí a kreativitou. Tento styl si poté přenáší i na vysokou školu.

Korelací bylo zjištěno, že s přibývajícím věkem dochází ke snižování intenzity sekvenčního stylu učení ($r = -0,22$). Tato tendence vyplývá ze zmenšující se pružnosti mechanické paměti, popř. z nabytých zkušeností, které subjekt uplatňuje při osvojování

založeném na propojování informací a hledání souvislostí v učebním materiálu. Vysoká škola je také prostředím, kde jsou kladeny nemalé nároky na objevný, originální a novátorský přístup k učení a k učivu. Důraz je dáván také na podrobnější seznámení s tématy, jejich propracování a aplikování do praxe. Sekvenční styl učení je tedy tím méně vhodným, který také přináší menší ocenění a úspěchy.

Dalším krokem ve výzkumu bylo porovnání výsledků studentů z Pedagogické fakulty UHK (n=91) s výsledky studentů Fakulty informatiky a managementu na UHK (n=110). Statistickým zpracováním jsme dospěli k následujícím skutečnostem:

Prokázaly se ne příliš překvapivé odlišnosti ve využívání tří stylů učení: Studenti PdF více využívají sekvenčního a perfekcionistického stylu, studenti FIM více využívají technického stylu učení. U novátorského stylu učení nebyly zjištěny statisticky významné výsledky.

Styl učení Fakulta	Sekvenční	Perfekcionistický	Technický	Novátorský
PdF M	26,34	21,92	21,36	20,33
PdF SD	3,62	3,05	3,27	4,37
FIM M	25,14	20,78	23,71	21,19
FIM SD	4,08	3,05	3,24	3,48

Tyto výsledky nejsou překvapivé i s ohledem na podstatu obou fakult. Studenti sociálních oborů se v průběhu studia seznamují s množstvím teoretických poznatků, dále také s konkrétními návody, jak postupovat ve variabilních situacích, jak dodržovat normy různých úrovní. To vše si – v závislosti na výše zmíněných, ale i osobnostních faktorech – osvojují s různou mírou důkladnosti. Ovšem sama podstata oboru, zvláště při srovnání s FIM, není nejurodnější půdou pro tvořivý přístup. Oproti tomu studenti technického směru přirozeně preferují technický a zároveň tvořivý styl učení. Jsou mnohdy nuceni k vytvoření originálních řešení modelových, ale i neobvyklých situací, přičemž vycházejí z jistého teoretického základu, ale musí jej tvořivě aplikovat a informace různě domýšlet a modifikovat.

Součástí dotazníkového šetření, které bylo provedeno mezi studenty sociálních oborů, byla i technika zaměřená na zjištění míry autonomie. Byl použit nestandardizovaný dotazník osobní autonomie (viz výše), převzatý z publikace Vladimíra Smékala (Smékal, 2004), který obsahuje třináct tvrzení, u nichž respondent zapisuje odpověď do škály Likertova typu. Na pětibodové stupnici je vyjadřována míra souhlasu.

Získaná data byla porovnána s učebními styly a poukázala na následující souvislosti:

- * Čím je větší míra autonomie, tím se méně vyskytuje sekvenční styl učení ($r = -0,25$) a naopak více je používán technický styl učení. ($r = 0,31$).
- * Čím větší je nezávislost na druhých, tím se méně uplatňuje sekvenční styl učení. ($r = -0,26$) a tím více je používán technický styl učení ($r = 0,31$).
- * Čím větší je nezávislost na druhých, tím více se objevuje novátorský styl učení. ($r = 0,45$)
- * S odolností vůči sociálnímu tlaku styly učení nesouvisí.

Autonomie je mj. charakteristická nezávislostí a samostatností v oblasti názorů, emocí, hodnot a aktivity. Stejně jako se autonomie vyvíjí v závislosti na věku, vyvíjí se

i jakási autonomie učení. To se stává koncentrovanějším, důkladnějším, ale i samostatnějším, postaveným na vlastních přesvědčeních a názorech. Člověk začíná být kritičtější k pokynům, které přicházejí zvnějšku, rád si poznatky ověřuje, učivo si vyvozuje a potvrzuje vlastní aktivitou (viz výše). Jeden z faktorů autonomie, nezávislost na druhých, se v běžném životě projevuje sebejistotou, objektivním sebepojetím, adekvátní představou o svých schopnostech, sebestrosazováním či aktivitou a iniciativou (Novotná, Lašek, 2009). To vše můžeme celkem snadno aplikovat i na jednu životní oblast – učení. Autonomní, nezávislý jedinec disponuje sebedůvěrou, věří ve své schopnosti a úsudek, ve svůj rozum, a proto není odkázán, respektive je nerad odkázán na pouhé pasivní zpracovávání informací. Poprvé se ve výsledcích objevil i novátorský styl učení, který se svojí hodnotou $r = 0,45$ výrazně poukazuje právě na souvislost mezi samostatností, nezávislostí coby rysem osobnosti a nonkonformním stylem učení. Tento učební styl vlastně zastupuje nejvyšší stupeň samostatnosti při osvojování poznatků, kdy se jedinec naprosto spoléhá na vlastní rozum a na své cesty vedoucí k požadovanému cíli.

Naopak, málo rozvinutá nebo pomalu se rozvíjející autonomie přináší potřebu setrvat na velmi tradičním stylu učení a vyhýbat se stylům, ve kterých se aktivněji prosazuje zrající osobnost a které umožňují studentovi prosadit a využít kreativitu, nápaditost a originalitu. Toto setrvání pak nutně přináší riziko, spojené se schopností a ochotou přijímat a zpracovávat nové informace moderním a kreativním způsobem.

Závěr

Výsledky dotazníkového šetření přinesly několik zajímavých zjištění. U studentů sociálních oborů lze identifikovat rozdíly ve stylech učení mezi muži a ženami. Ženy jsou v učení oddanější, tradičnější, nerady při učení se sebou experimentují, dodržují zvnějšku nastavené postupy, snáze si vystačí s povrchnějším zpracováním tématu podle instrukcí. Muži naopak preferují kinestetické učení, které jim umožňuje si věci ohmatat, pochopit jejich podstatu, ale také je kreativně propojit s dalšími informacemi a dosavadními zkušenostmi. Tento přístup k učení (sekvenční styl učení) je přirozenější studentům, kteří přicházejí ze specializovaných středních škol. Studenti se všeobecným středoškolským vzděláním tendují k letmému, mělkému přístupu k učivu, způsobenému velkou variabilitou a někdy i nesourodostí školních předmětů, pro jejichž hlubší poznání jim vzhledem k jejich osobnímu zájmovému zaměření může chybět motivace. Tento styl učení se pak může přenášet i do ostatních učebních situací. Sekvenční styl učení vykazuje se vzrůstajícím věkem jedinců oslabování. V závislosti na přibývajících zkušenostech, ale i osobní autonomii, začíná člověk používat styly, které vycházejí z hlubšího poznání, popř. pochopení jevů, nikoli pouze z jejich pasivního akceptování.

Srovnání učebních stylů u studentů Pedagogické fakulty a Fakulty informatiky UHK a managementu ukázalo jisté odlišnosti. Technický přístup vykazují častěji studenti z FIM, což vyplývá i z techničtějšího obsahu studia na této fakultě. V této zkoumané skupině se projevila tendence více využívat vlastní dedukce, operativní přístup k tématu či praktickou aplikaci osvojované látky.

Při porovnávání dat z Johnstonové dotazníku LCI a Smékalova dotazníku autonomie byla korelací zjištěna pozitivní závislost mezi mírou autonomie a samostatností při učení. Čím autonomnějším se jedinec v průběhu života stává, tím více spoléhá na vlastní schopnosti a na svůj rozum, více se prosazuje a nebojí se tvořivých a

originálních způsobů získávání a osvojování informací. Studenti s nízkou mírou autonomie raději využívají pasivnějších stylů učení podle osvědčeného modelu.

Literatura

BUTZEL, J. S., RYAN, R.M. The Dynamics of Volitional Reliance. A motivational perspective on dependence, independence and social support. In PIERCE, G. R., LAKEY, B., SARASON, I.G., SARASON, B. (eds). *Source book of social support and personality*. Plenum Press, New York 1997. pp. 49-65.

DECI, E.L., RYAN, R.M. Human Anatomy: The basis for true self-esteem. In KERNIS, M. (ed). *Efficacy, Agency and Self-esteem*. New York: Plenum Press. 1996.

DUNN, R. *The Dunn and Dunn learning style model and research*. New York : St John's University, 2003.

JOHNSTON, CH. A. *Unlocking the Will to Learn*. Corwin preses. Inc. A Sage Publicaton Copany, Thousand Oaks, California. 1996. ISBN-0-8039-6437-4.

KOESTNER, R., LOISER, G. E. Distinguishing Reactive and Reflective Forms of Autonomy. *Journal of Personality*, 64, 1996, pp. 465-494.

MAREŠ, J.: 1992. *Styly učení žáků a studentů*. Praha : Portál, 1998. 239 s. ISBN 80-7178-246-7

NOVOTNÁ, J., LAŠEK. J. *Autonomie jako sociální potřeba*. Příspěvek na 6. mezinárodní konferenci Hradeckých dnů sociální práce. Hradec Králové 2009. s. 8.

RIDING, R. J., CHEEMA, I. Cognitive styles – an overview and integration. *Educational psychology*, 11 (3-4) : 193-215, 1991.

SMÉKAL, V. *Pozvání do psychologie osobnosti*. Brno : Barrister & Principal, 2002.

Motivation of the elderly unemployed – a partnership for positive change

Szabó Béla¹

Abstract: The Motivation for the Elderly Unemployed is a Leonardo da Vinci project, executed by the partnership of five project partners, the University of Debrecen, Babes-Bolyai University, Stavoor Opleidingen, family Aid and Child Welfare Centre of Debrecen, North Great Plain Regional labour Centre

Our project aims at transferring such a training method from Holland to Hungary, which can help long-term elderly unemployed to re-enter the labour market. Our methods comprise self-esteem development training, job-seeking skills development training and local network building activities.

The background

The professionals of the Department of Sociology and Social policy from the Debrecen University (Hungary) and of the Department of Sociology and Social Work from Babes-Bolyai University (Romania) have been actively involved in monitoring the transformations of the Hungarian, Romanian and also European social care and public administration systems, as well as the changes occurred in the local, regional, national and global labour markets. All transformations taking place since the system-change in Central and Eastern Europe can be traced back to structural changes caused by modernization, the shift into free-market capitalism and increasing globalization.

These macro-economic changes all contributed to the fact that state-financed social and administrative systems face a double challenge: the need for change in the inherent bureaucracy of the system itself, and the changing models of employment and unemployment which need complex, locally organised and cooperative services. In some regions--the two regions affected by the project belong to this type--these transformations lead to a huge number of long-term unemployed people with joint disadvantages: low economic performance of the region, lack of effective public transport, lack of low-skilled job opportunities and mental as well as life-style problem all contributed to the present labour market situation. At the same time there have been several projects financed by the state and the EU aiming to provide solutions for carers and clients, but the results of these pilot projects have not been regionally (neither on national-level) generalized.

Unemployment and social context in Hungary

According to recent statistics of KSH (Hungarian National Institute of Statistics), Hungary's relative employment position compared to the EU25 average became worse in 2007, showing two distinct trends: the regional disparities became higher and the elderly employment growth has stopped. In the age cohorts of 50-54 and 55-59 years

¹ PhD. Szabó Béla, university lecturer, Babes-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania, szabobela@yahoo.com

old (both cohorts below the retirement age), the unemployment rate has increased, which can at least partly attributed to the fact that the elderly still insist on having a full-time, permanent job, although this form of employment is hardly available in the region (KSH Statisztikai Tükör, II.évf. 7.szám). 48,3% of all unemployed belongs to the category of long-term unemployed, looking for a job for one or more than one years. 71% of LTU people have basic educational attainment (without final exam). Also, the inactive group of society consists of the youngest and the oldest group of the population: two-third of the 55-64 age cohorts belongs to the inactive category. The major part of all inactive people has not made any progress concerning their reintegration to the labour market (passive unemployment), facing the fact that these people's chances in the labour market are foredoomed to failure regarding having a job.

As for regional trends, the Region of North Great Plain still keeps its relatively bad position compared to the central and western part of the country, moreover, among the three counties showing the worst rates of employment (having less than 50 person working, out of 100 active-aged citizens) one is found in this region (Szabolcs-Szatmár-Bereg County).

Unemployment and social context in Romania

Generally speaking, in Romania the unemployment rate in 2008 was at a low level (4-5%) and the employment rate was 57,7% according to the National Institute of Statistics from Romania (www.insse.ro). However, if we seek for detailed data, one can observe some special particularities: the employment rate has a decreasing tendency since 2002. The unemployment rate in some Transylvanian counties (eg. Covasna – 7%, according to the National Labour Agency) is among the highest from the country. The most exposed category to pauperization is the 45 years and over (especially men).

Aim of the project

Changes in Hungarian legislation concerning social care in the past few years have outlined a tendency for pushing service provision more and more into the local level, based on the cooperation between local institutions and other organisations, with the perspective of transforming the present system into a “one-window” system. At the moment this kind of cooperation can be found only in traces, since it has no real roots in the Hungarian and Romanian administrative system and the changing and more and more complex needs of the clients do not meet the professional skills of the employees of municipalities, employment agencies and family aid centres.

Our proposed project aims to answering these needs. In the framework of an innovation transfer, we are planning to import such a training method from the Netherlands, which provide the professionals of family help centres and employment services with competences to raise the motivation and self-esteem of elderly unemployed people and together with it, to build a local network between social partners, employers, and organisations combating unemployment. The consultants trained in this programme are able to help the elderly unemployed and at the same time, they are also able to develop a local network to support these activities. We believe that the combination of these techniques is a real innovation in the field of social care and public administration.

Taking into account the national regulative trends, the realisation of these goals can only be assured if the most important central institutions are involved in the project, since they are in a mediating position and they will be able to transfer the learnt competences into local level. In our opinion, this is the only way in which the region-wide reproductive effect can be ensured. For this reason, we invited into the partnership the regional methodological centres of both the family care and the labour centres of the North Great Plain Region from Hungary. There have already been several projects financed by the state and the EU aiming to provide solutions for carers and clients, but the results of these pilot projects have not been regionally (neither on national-level) generalized, and after the end of these projects, the effects of them faded away. Unlike these centralized initiatives, our projects uses community methods, in which a mediator relies on the already existing local resources and with the help of motivation techniques, involves all interested partners into the activities without further investments. We believe that the strong interest of the regional centres, the cost-effective methods of community work, and the current trends in the Hungarian, Romanian and European social care system would secure the success and the sustainability of our proposed project.

Objectives of the project

Our general objectives aims at implementing a 'train the trainer' course for family helpers and social workers involved (or interested to work) with unemployed persons. (direct target group) together with the testing of the training with elderly unemployed clients (indirect target group). Both trainings use the approaches of community development, in which communication and network development are key competences. It also aims at increasing the motivation and self-esteem level of the clients, which supports them in their personal development.

Our project operational objectives is to facilitate the development of innovative practices in the field of vocational education and training other than at tertiary level, and their transfer, including from one participating country to others. We transfer from the Netherlands to Hungary and Romania a non-tertiary level innovative training programme worked out by Stavoor, which applies and combines community techniques of training and system-building activities.

From the European priorities, our project is directly connected to Priority 5 (Raising competence levels of groups at risk), for it aims at raising the competence level of elderly (45+) unemployed, an age cohorts, from which the reintegration into the labour market is the most improbable.

Target group

Our project's indirect target group are elderly unemployed people, who are entitled to regular social benefit. To meet the requirements for this benefit, in Hungary they are bound to take part in the Integration Programme (Beilleszkedési Program), but the family care centres, which are mostly responsible for the personal development of the clients, are not prepared for these activities. Regarding the situation in Romania, we can observe that there are no state-owned institutions offering services for the mentioned target group. In the framework of this project, our goal is to import an effective method

which can help these people to reintegrate into the labour market with the help of self-understanding and motivation development and system development between local organizations (social partners).

With the project proposal we would like to target the 45 years and older age group as indirect target group. This is the most vulnerable group, without focused intervention, as it is considered that they are very close to the pension limit, therefore the waste majority of the projects targeting unemployment has a focus on younger clients.

To achieve development in the case of our indirect target group, the elderly (+45) long-term unemployed, our project aims at introducing an effective tool for those helpers, who work for them.

The modification of the Hungarian Social Law (1993/III Law on social administration and social care) prescribed that the long-term unemployed receiving regular social benefit are bound to take part in so called integration programmes. The same law enhanced that local cooperation between family help centres, local governments, and employment centres are to execute these integration programmes jointly with other supporting activities for the long-term unemployed. However, a study conducted at the Dept. of Sociology and Social Policy (from Debrecen University) revealed that this cooperation has remained nominal until now. (J. Csoba, 2003, p. 45-66, Ráczné dr. Lehóczky Zsuzsánna, 2007).

Since the introduction of this law, there have been numerous initiatives to support the integration between partners involved in unemployment care. Recently – for instance – the Human Resource Operative Programme 2-2-2 supported seven experimental model programmes, in which consortiums formed by the local actors combating unemployment provided integrated services for the long-term unemployed receiving regular social benefit. The current data of the external evaluation of this programme, conducted by the Sociology Department showed that the application of a joint management model did not result in sustainable cooperation and after the end of the program the integrations' future is strongly questionable without the financial support of the Human Resource Operative Programme. Nevertheless, all the involved actors stressed the need for cooperation. (J. Csoba et al. 2008)

The above schemed needs for cooperation and the difficulties arising from it were further enhanced by new developments in the legal environment. From 1 January, 2006 all local governments are bound to appoint an organisation to be responsible for the planning and executing of the Integration Programme. (2004 CXXXVI and 2005 CLXX, see also I. Mecsei et al). Theoretically, these modifications aimed at introducing the one window system, in which the client is to get into contact with only one organisation, which manages his/her reintegration process via active labour-market tools and delegates him/her to services. However, as our research proved (J. Csoba et al. 2007) this resulted in that in the 80% of the cases the local governments committed these duties to the family help centers, but without allocating sufficient resources and without providing them with proper training. In the remaining 20% of the cases, these tasks were committed to NGOs with the similar conditions. These new requirements imposed new, unmanageable duties on these organisations, which were practiced and experienced mainly in child protection and family aid before. Thus, they can hardly cope with this situation because of the lack of human resources and competences, and also because their working-style does not fit to the proceeding client-management style

of legal authorities such as municipalities and employment agencies to which clients have been accustomed.

As seen above, the current trends in the Hungarian social care administration show that there is a continuous need for cooperation and integration in the Hungarian social sector and the system is moving toward the one-window system. However, the actors are not prepared for this change and, apart from temporarily and spatially limited projects, the financial and human resources are still lacking.. Therefore, we believe that in the present situation the building of an effective integrated care system has two requirements: first, a complex methodological training for helpers working with long-term unemployed elderly and, second, promotion of local cooperation between social partners.

Our proposed project answers these two urgent needs. It aims at introducing such training that can prepare helpers not only to develop the self-esteem and motivation of the elderly unemployed, but also to build a network of local actors as mediator. This, as opposed to other initiatives, does not require further financial resources, because it applies community methods, in which a mediator relies on the already existing resources and with the help of motivation techniques involves all interested partners into the required activities.

The training module

To achieve these goals, we choose a training module developed by a Dutch NGO, Stavoor, which has already been successfully tested in Lithuania.

The training programme entitled “Mediating in employment orientation and network development” was worked out in the Netherlands, a country where community methods and “one window” system approach in the social care sector has one of the longest traditions in Europe. This training applies the methods of community work, motivation programmes, and outplacement activities. Later, it was applied also in Lithuania with success, and gained a new and innovative new element, i.e. the local network-building between social partners, employers, and organizations combating unemployment.

We are planning to transfer this programme into two countries, where, based on our research, we strongly believe that there is an urgent need for such a training, which can provide helpers, mostly professionals of family aid centres, with the skills and competences to raise the motivation of long-term elderly unemployed and to build a network between the social partners and all the local actors.

In the implementation of the transfer, we are planning to train 7 trainers in the Netherlands, who will train 84 further consultants, who will be able to raise the motivation and self-esteem of the indirect target group (elderly long-term unemployed) and to build a local network of interested actors, including social partners, NGOs, employers, labour centres and family help centres.

In place of conclusions

While planning the project, we had the hypothesis that the realisation of these goals can only be assured if the most important central institutions are involved in the project, since they are in a mediating position and they will be able to transfer the learnt

competences into local level. In our opinion, this is the only way in which the region-wide reproductive effect can be ensured. For this reason, we invited into the partnership the regional methodological centres of both the family care and the labour centres of the North Great Plain Region. Based on our research on the Integration Programme (J. Csoba. 2007), there are 300 family helpers only in the North Great Plain Region, who are lacking methods to work with long-term unemployed and build local networks, and there are further professionals in employment services and NGOs having the same problem. The University of Debrecen and the Babes-Bolyai University has the intention to offer nationwide trainings for helpers from the other regions in the framework of their further educational activities. After the end of the project, 7 already built local networks of all interested partners will help the job-finding activities of the unemployed and support the integration of the services, and the 84 helpers will have already started to build further local networks.

In conclusion, we believe that the urgent need for such trainings and local cooperation, the participation of both methodological centres of the region, and the cost-effectiveness of the method will secure the reproductive effect of the outcomes of this project.

Mutuality of the transfer will be secured by the trans-national meetings, where experience will be shared and included into the new version of the training programme, in which process the original developers of the training will also take part. A supervisor delegated by Stavoor and living in Hungary will help the activities of the project.

Bibliography

- I. Mecsei et al. Segélyezettek Beilleszkedési Programja: irányelv. (www.szmi.hu/files/images/file/standard/SBP_rev.doc)
- J. Csoba et al. A Beilleszkedési program feltételrendszere a családsegítő szolgálatoknál. Debrecen, 2007
- J. Csoba et al.: Záró-tanulmány a Társadalmi beilleszkedés elősegítése a szociális területen dolgozó szakemberek képzésével, valamint a szociális és munkaügyi szolgáltatások együttműködési modelljének kidolgozásával c. Projekthez. Debrecen, 2008.
- J. Csoba, "Esély vagy utópia?" A lokális munkaerő-piaci politika lehetőségei. Esély, 2003/3: 45-66
- Ráczné dr. Lehóczky Zsuzsanna. A rendszeres szociális segélyben részesülők együttműködési kötelezettségének teljesülése. Budapest: Foglalkoztatási és szociális hivatal, 2007

Aké sú požiadavky na profesionálny profil absolventa študijného programu sociálna práca?

Luba Pavelová, Milan Tomka¹

Abstrakt: Sociálna práca je neustále konfrontovaná zmenami, ktoré prináša spoločenský systém a ľudia v ňom. Zmeny prinášajú nové problémy, ktoré nútia hľadať nové prístupy a metódy v práci sociálneho pracovníka. Je absolvent študijného programu sociálna práca pripravený na tieto zmeny? Ak nie je, čo chýba v jeho profesionálnom profile? Čo môžeme ako vzdelávatelia urobiť pre jeho profesionálny rast? Aký je pomer teoretickej a praktickej prípravy? Príspevok sa zaoberá hľadaním odpovedí na tieto otázky.

Kľúčové slová: Profesionalita. Sociálny pracovník. Kľúčové kompetencie. Prax. Sociálno-psychologický výcvik.

Abstract: Social work is constantly confronted by changes, which are brought by social system and people involved in it. Changes are bringing new problems, which oblige to look for new approaches and methods in social work. Is social work graduate ready for these changes? If he/she is not, what is missing in his/her professional profile? What we as educators can do for his/her professional development? What is the proportion between theoretical and practical preparation of social worker like? This paper is looking for answers for these questions.

Keywords: Professionality. Social worker. Ultimate competencies. Practice. Social-psychological training.

Profesionálny profil sociálneho pracovníka je diskutovanou témou vzdelávateľov v sociálnej práci. Najčastejšie sa v tomto smere stretávame so snahou zadefinovať mieru teórie a praxe v príprave sociálnych pracovníkov. V oblasti vzdelávania je dôležité hovoriť o profesionalizácii sociálnych pracovníkov, ktorú definuje Haburajová-Ilavská (2009, s. 28) ako proces, počas ktorého nadobúda absolvent profesionálne znaky (zručnosti, vedomosti), ktoré sú potrebné pre odborný výkon zvolenej profesie a zároveň neustály proces vzdelávania a nadobúdania profesionálnych znakov (získanou odbornou praxou, aplikáciou teoretických vedomostí do praxe), ktorým sa postupne zaraďuje k profesionálom. Teoretická príprava nebude predmetom záujmu nášho príspevku, svoju pozornosť sústreďme na jej praktickú časť, ktorú sa pokúsime vymedziť prostredníctvom dvoch rovín – výkonu odbornej praxe ako takej a zvyšovanie kľúčových kompetencií študentov prostredníctvom sociálno-psychologického výcviku.

Prax je dôležitou súčasťou prípravy sociálnych pracovníkov. Tvrdoň, Tomka (2003) potvrdzujú, že dobre koncipovaná a organizovaná praktická výučba v teréne v spojení s individuálnou empiriou študenta je neoddeliteľnou súčasťou a zároveň nevyhnutnosťou univerzitného vzdelávania v sociálnej praxi. Kvalitná praktická výučba má pritom význam pre všetky zainteresované strany, t. j. pre študenta, organizáciu (supervízne pracovisko) i pre vzdelávateľov (univerzity). Pre budúcich

¹ Doc. PhDr. Luba Pavelová, PhD., UKF. FSVaZ, Katedra sociálnej práce a sociálnych vied, Kraskova 1, 949 74 Nitra, lpavelova@ukf.sk

PhDr. Milan Tomka, PhD., UKF. FSVaZ, Katedra sociálnej práce a sociálnych vied, Kraskova 1, 949 74 Nitra, mtomka@ukf.sk

absolventov študijného programu sociálna práca má niekoľko významových rovín a to z hľadiska profesionálneho i osobnostného. Ide najmä o vytváranie adekvátneho priestoru pre budúceho sociálneho pracovníka v ktorom:

- si overuje teoretické vedomosti získané štúdiom, nadobúda nové zručnosti potrebné pri výkone svojej profesie zároveň poznáva svoje vlastné možnosti a obmedzenia pri práci v pracovnom tíme a v kontakte s klientmi,
- sa učí postupne stále väčšej miere zodpovednosti v rôznych oblastiach sociálnej práce,
- sa učí zaujímať profesionálny postoj k problémom a konfliktom v sociálnej realite,
- si buduje identitu profesionála.

Aj podľa Marcinkovej, Polákovej (2003) si nový prístup k sociálnej práci vyžaduje aj nový prístup k vzdelávaniu sociálnych pracovníkov. Štúdium je potrebné orientovať nielen na teoretickú výučbu, ale aj prípravu sociálnych pracovníkov v praxi. Sociálny pracovník musí disponovať diagnostickými schopnosťami, schopnosťou identifikovať problém, ovládať a vedieť použiť sociálne zručnosti.

Na FSVaZ UKF v Nitre prešla praktická príprava sociálnych pracovníkov modifikáciami, ktoré vyžiadali zmeny v spoločnosti, štruktúra sociálnych problémov a nové sociálno-patologické javy, ktoré sa premietajú do nárokov na rozvoj kvality vzdelávania. Časová dotácia odbornej praxe bola posilnená tak, aby dosahovala jednu tretinu celkového objemu hodín pre vzdelávanie v odbore. Táto požiadavka korešponduje s európskymi štandardami pre vzdelávanie v sociálnej práci, pričom našou víziou je dosiahnutie proporcionálne vyváženého zastúpenia praktických foriem vzdelávania a teoretickej prípravy študentov. Východiskom pre nový systém bol princíp reciprocity voči pracoviskám, ktoré zabezpečujú odbornú prax na zmluvnom základe s fakultou tak, aby za výkon odbornej praxe nebolo potrebné vykazovať peňažné úhrady. Sprievodcovia praxe, ktorí vedú študentov počas výkonu praxe priamo na pracovisku majú možnosť zúčastňovať sa bezplatnej supervízie, ktorá je ponúknutá pracoviskom fakulty, pre ktoré odbornú prax zabezpečujú. Pracoviská odbornej praxe tiež dostávajú aktuálne informácie o seminároch a konferenciách, ktoré organizuje fakulta a majú nárok na výstupy z týchto podujatí v elektronickej podobe. Škola samotná pred nástupom na výkon odbornej praxe študentov zabezpečuje školenie k bezpečnosti a ochrane zdravia pri práci, ktoré je pre študentov povinné. Aby sa zvýšila miera participácie a aktívnej účasti študenta na praxi, študent má právo na výber pracoviska z ponuky, ktorá je aktualizovaná dva týždne pred semestrom a po dodatočnej akceptácii študentovho výberu pracoviska tútorom praxe, študent vyplní a podpíše po osobnom kontakte so sprievodcom praxe tzv. akceptačný list. Jeho účelom je, aby študent, na základe zverejneného profilu pracoviska, sám definoval svoje očakávania od praxe a mohol tak po dohode so sprievodcom praxe ovplyvniť obsah praktickej výučby. Podpísaný akceptačný list sprievodcom praxe a študentom je upresnením obsahu a formy spolupráce počas výkonu praxe daného zmluvou a profilom pracoviska a vyjadrením súhlasu resp. obojstrannej akceptácie spolupráce týchto dvoch osôb. V priebehu semestra je študent v kontakte so svojím tútorom praxe, pozná svoje práva a povinnosti a situácie, v ktorých potrebuje podporu alebo pomoc sa obracia primárne na tútora praxe na škole. Skupinové stretnutia k odbornej praxi na škole prebiehajú spravidla dvakrát za semester, kde sa reflektuje proces praktickej výučby v kontexte jej cieľov a očakávaní študentov. Pre výkon odbornej praxe sú v rozvrhu vyčlenené

konkrétne dni, aby sa teoretická a praktická výučba neprekrývali. Výkon odbornej praxe je priebežne a náhodne kontrolovaný tútorom odbornej praxe, teda zamestnancom školy.

V praktickej rovine sa ukazuje, že sa nám darí eliminovať formalizovanie praxe, že študenti sa častejšie alebo počas dlhšieho obdobia dostávajú do kontaktu s klientami, a to nielen ako pozorovatelia, ale pod vedením sprievodcu praxe aj v roli pomáhajúceho pracovníka, čo je pre mnohých študentov nová skúsenosť. Študenti často narážajú na vlastné hranice v kontakte s klientami, ktoré podrobujú vlastnej sebareflexii alebo sú nútení konfrontovať vlastné predstavy o sociálnej práci s realitou. Na jednej strane preexponované, na druhej nie dostatočne konkrétne alebo nízke. Vnímanie sociálnej reality, ktorú študent priamo na praxi zažíva, je pod vplyvom dlhodobiejšieho vystavovania študentov situáciám, režimu a profesionálnej práce na praxových pracoviskách, korigovaná. Pocity úspechu i krokov, ktoré sa daria menej sú tak v bezprostrednom kontakte s praxou, formujúcim činiteľom, ktorý je predmetom praxových seminárov. V kontexte odbornej praxe sa veľa hovorí a píše aj o supervízii. Tento krok zostáva na väčšine vysokých škôl vzdelávajúcich študentov sociálnej práce, v rovine, viac či menej úspešných intervencií. Systémové riešenie supervízie v praktickej výučbe je potrebné, podobne ako aj kľúčové parametre výkonu odbornej praxe ako takej, koordinovať na úrovni vzdelávateľov cez Asociáciu vzdelávateľov v sociálnej práci a následne sa snažiť o ich ukotvenie v tvz. korpuse štúdiijného odboru sociálna práca ako smerodajného dokumentu pri akreditácii študijných programov v odbore sociálna práca.

Ďalším okruhom, ktorý vnímame ako nemenej dôležitý, je okruh zvyšovania kľúčových kompetencií prostredníctvom sociálno-psychologických výcvikov. Kľúčové kompetencie zahŕňajú schopnosti, zručnosti, postoje, hodnoty a ďalšie charakteristiky osobnosti, ktoré umožňujú človeku konať adekvátne a efektívne v rôznych pracovných a životných situáciách. Patrí k nim napr. komunikácia, rozvoj schopnosti učiť sa, sociálne kompetencie, riešenie problémov, práca s informačnými technológiami. Rozvoj týchto kompetencií dáva človeku možnosť reagovať primerane situácii, v ktorej sa nachádza. Čo viac by sme si od sociálneho pracovníka, ktorý je konfrontovaný neustálymi zmenami, mohli želať?

Kľúčové kompetencie popísal prvýkrát Mertens v roku 1974. Až dnes však nadobúdajú na význame tiež v školskom i mimopodnikovom vzdelávaní. Problematike skúmania a rozvoja kľúčových kompetencií sa začína venovať pozornosť v súčasnej dobe v súvislosti so zmenami v našej spoločnosti. Podľa Kasanovej (2007) „radikálna povaha reformných stratégií vyžaduje, aby sociálni pracovníci vo všetkých oblastiach pracovali viac inovačnými spôsobmi. Poskytované sociálne služby a sociálna pomoc musia nadobudnúť dynamickú entitu, aby sa mohli meniť podľa potrieb klientov tak, ako sa menia ekonomické, spoločenské, kultúrne a technologické podmienky v každej krajine.“

V školských osnovách ZŠ a SŠ sú obsiahnuté prvé náznaky kľúčových kompetencií, ktoré je treba uplatňovať v každodennej pedagogickej praxi. V bežnom vyučovaní sa ale doteraz stále presadzujú ľavohemisférové, kognitívne metódy sprostredkovania vedomostí bez rozvíjania práve týchto kompetencií. Aj vysoké školy na základe svojich diferencovaných a odborovo špecifikovaných jednotiek vzdelávajú tiež iba v špecifických odboroch, nie v zmysle kľúčových kompetencií. Nadobúdanie kľúčových kompetencií je celoživotný proces, ktorý je udržiavaný dynamikou nového

učenia a preučovania. Kľúčové kompetencie znamenajú ďalšie vzdelávanie presahujúce profesiu. Kvalifikácie, ktoré sú obmedzené na konkrétne situácie, extrémne rýchlo zastarávajú a zakrátko sa stávajú bezcennými. Ak vychádzame z teoretických poznatkov celoživotnej vývinovej orientácie ako procesu ustavične sa odohrávajúcich zmien, je dôležitá práve podpora rozvoja kľúčových kompetencií každého človeka. Vychádzame tiež z poznatkov Belza, Siegrista (2001), že potenciálom k disponovaniu kompetenciami je individuálna kompetencia ku konaniu. Tá sa vyvíja zo spolupôsobenia sociálnej kompetencie, kompetencie vo vzťahu k vlastnej osobe a kompetencie v oblasti metód, ktoré môžeme v sociálno-psychologickom výcviku rozvíjať.

Podľa M. Hrozenskej a D. Švihelovej (2005, s.167) princípy práce sociálnych pracovníkov reflektujú: hodnoty a dôstojnosť jednotlivca, jeho právo na rešpekt, jeho súkromie, dôvernosť informácií, právo na slobodné rozhodovanie jednotlivca, rodiny, skupiny, právo ľudí ohrozených zneužívaním či vykorisťovaním alebo inou formou násilia, na svoju ochranu. Spomínané autorky (2005, s. 169) ďalej konštatujú, že už v rámci prípravy budúcich sociálnych pracovníkov, resp. po ukončení štúdia absolventi vysokoškolského štúdia sociálnej práce sú spôsobilí o. i. adekvátne pristupovať ku klientom na základe dodržiavania princípov humanizmu, rešpektovania práv človeka a úcty k nemu zároveň a sú schopní usmerniť svojho klienta v správnych otázkach orientovaných na vybavovanie žiadostí a nárokov adresovaných kompetentným úradom. Čo je teda znakom profesionality sociálneho pracovníka? Ak súhlasíme s tým, že je to jeho profesionálny zásah a následne prosperujúci klient, potom musíme revidovať predstavu, že sa nám to podarí, ak obmedzíme kontaktné hodiny študentov práve v takej kľúčovej disciplíne, ako je sociálno-psychologický výcvik. Dôležitá je podľa nás nielen časová dotácia ale aj kvalita lektorského tímu SPV. Ako to vyzerá s týždennou časovou dotáciou SPV v študijných programoch počas päťročného štúdia u vybraných vzdelávateľov predkladáme v ďalšom texte.

Tabuľka 1 UKF Nitra

Predmet	dotácia	kredity	stupeň
Prax	80	3	bc
Odborná prax a prax. sema	180	2	bc
Odborná prax a prax. sem	220	3	bc
SPV	0/0/5	6	Bc
SPV pre pomáhajúce profesie	0/0/5	6	Mgr
Špec. odb. prax a prax. sem.	200	5	mgr.

Na UKF v Nitre je rozvoj kľúčových kompetencií premietnutý v disciplínach, ktoré majú silnú hodinovú dotáciu. Základný prehľad o organizáciách v sociálnej sfére regiónu získavajú v úvodnej exkurzii, následne nadobúdajú vlastnú skúsenosť z práce v organizácii v dlhodobej celosemestrálnej praxi na vybranom pracovisku. Sociálno-

psychologické výcviky majú podobu týždenných blokov orientovaných na rozvoj sebapoznania, komunikačných a kooperčných zručností, zvládanie konfliktov a nácvik asertívnych foriem správania.

Tabuľka 2 UK Bratislava

Predmet	dotácia	kredity	Stupeň
Výcvik v sociálnych zručnostiach I	3 (36/I)	3	Bc
Výcvik v sociálnych zručnostiach II	3 (36/I)	3	Bc
Výcvik v sociálnych zručnostiach III	3 (36/I)	3	Bc
Odborná prax I	12/X	2	Bc
Praxový supervízny seminár	2	2	Bc
Výcvik v sociálnych zručnostiach IV	3 (36/I)	3	Bc
Odborná prax II	12/X	2	Bc
Praxový supervízny seminár II	2	2	Bc
Výcvik - zvládanie náročných životných situácií a stresu	2 (24/I)	3	Bc
Výcvik v manažérskych zručnostiach	3 (36/I)	4	Mgr
Odborná prax	12/X	2	Mgr
Praxový supervízny seminár	2	2	Mgr
Balintovský supervízny seminár	2	3	Mgr

Veľmi silná orientácia na rozvoj kľúčových kompetencií je viditeľná aj v študijnom programe na UK v Bratislave. Výcvik aj odborná praxe sú zaradené do viacerých blokov počas päťročného štúdia, pričom prioritou je rozvoj sociálnych zručností tréningom. Inováciou je orientácia na výcvik manažérskych zručností v magisterskom štúdiu a Bálintovská skupina v seminári k odbornej praxi študentov.

Tabuľka 3 TU Trnava

predmet	dotácia	Kredity	stupeň
SPV - sebazpoznávanie	12/36h.	3	bc
Odborná prax a supervízia k odbornej praxi II.	12	3	bc
Supervízia k odbornej praxi	12	3	bc
SPV – krízová intervencia	20	5	Mgr
Odborná prax a supervízia	12	3	Mgr

Filozofiou na Trnavskej univerzite je koncentrácia na rozvoj sociálnych zručností a učenie sa praxou. Ich rozsah je však pomerne nízky. Supervízia je zaradená ako integrálna súčasť odbornej praxe.

Tabuľka 4 VŠZaSP sv. ALŽBETY BRATISLAVA

predmet	Dotácia	kredity	Stupeň
Odborná prax (inšt. verejnej sociálnej správy)	0/1/80	2	Bc
SPV – sebazpoznanie a sebahodnotenie	0/2	3	Bc
SPV – komunikácia a asertivita	0/2	3	Bc
Špecializovaná odborná prax (zariad. soc. služieb a SPO)	0/1/80	3	Bc

Na VŠZaSP sv. Alžbety je orientácia na rozvoj sociálnych zručností rozložená rovnomerne počas celého štúdia. Osobitné predmety pre reflexiu skúseností z praxe v študijnom programe neuvádza.

Tabuľka 5 KU Ružomberok

Odb. prax 1	0/4	3		Bc
Tréning v SP 1	0/2	3		Bc
Odb. prax 2	0/4	3		Bc
Odb. prax 3	0/4	3		Bc
Odb. prax 3a	0/1	1		Bc
Tréning v SP 2	0/2	3		Bc
Odb. prax 4	0/4	3		Bc
Odb. prax 4a	0/1	1		Bc
Tréning v SP 3	0/2	3		Bc
Odb. prax 5	0/220 h	3		Bc
Odb. prax 5a	0/1	1		Bc
Odb. prax 1	0/4	3	-	Be
Tréning v SP 1	0/2	3	-	Be
Odb. prax 2	0/4	3	-	Be
Odb. prax 3	0/4	3	-	Be
Odb. prax 3a	0/1	1	-	Be
Tréning v SP 2	0/2	3	-	Be
Odb. prax 4	0/4	3	-	Be
Odb. prax 4a	0/1	1	-	Be
Tréning v SP 3	0/2	3	-	Be
Odb. prax 5	0/220 h	3	-	Be
Odb. prax 5a	0/1	1	-	Be

Na KU v Ružomberku bol dôraz položený na sýtenie študijného programu disciplínami s praktickou orientáciou, resp. s dôrazom na rozvoj kľúčových disciplín v každom semestri.

Tabuľka 6 Porovnanie hodinových dotácií – denné štúdium

	SPV		PRAX	
	bc.	mgr.	bc.	mgr.
UKF NR	60	60	480	200
PdF BA	168	36	292	148
TU TT	36	20	288	144
VŠsvA BA	48	-	160	-
KU RK	72	24	192	192

Keďže sú hodinové dotácie prax i SPV u každého vzdelávateľa v sociálnej práci iné, je otázkou dnešných dní, či je to tak dobre a či to stačí ku kvalitnej práci absolventov sociálnej práce. Disproporcia v dôraze na disciplíny s akcentom na rozvoj praktických zručností u vzdelávateľov nasvedčuje nedostatočnej koordinácii resp. odbornej diskusii k tejto téme.

Záverom ponúkame niekoľko otázok na zamyslenie:

1. Je sociálno-psychologický výcvik luxusom alebo nevyhnutnosťou pre absolventa sociálnej práce?
2. Aké je skutočné prepojenie teórie s praxou v študijných programoch sociálnej práce?
3. Aká je kvalita poskytovaných služieb sociálnymi pracovníkmi, ktorí sa podieľajú na praktickej výučbe študentov?
4. Necháme na „dobrej vôli“ sociálneho pracovníka ďalšie vzdelávanie v tejto oblasti?
5. Ako posilníme rozvoj kľúčových kompetencií v celoživotnom vzdelávaní?

Použitá literatúra:

BELZ, H., SIEGRIST, M. 2001. *Klíčové kompetence a jejich rozvíjení*. Praha: Portál, 367 s. ISBN 80 7178-479-6.

HABURAJOVÁ ILAVSKÁ, L. 2009. *Historické paralely v edukácii sociálneho školstva v rokoch 1918-1939 a začiatkom 21. Storočia*. Brno: Tribun EU, 124 s. ISBN 978-80-7399-615-4.

HROZENSKÁ, M.-ŠVIHELOVÁ, D. 2005. *K problematike prípravy a vzdelávania sociálnych pracovníkov na katedre sociálnej práce a sociálnych vied FSVaZ UKF v Nitre*. In: Žaja, J.: *Uplatnenie absolventov vysokých škôl na trhu práce v podmienkach Európskej únie*. Nitra. 2005 ISBN 80-969430-0-6

KASANOVÁ, A. *Nová kultúra klienta a nové stratégie v sociálnej práci*. In: *Nové prístupy k teórii a praxi sociálnej práce z perspektívy jej multidisciplinarít*: zborník

recenzovaných příspěvků z pracovní konference -Nitra: UKF, 2007,s. 18-24. ISBN 978-80-8094-189-5.

MARCINKOVÁ, D. - POLÁKOVÁ, M. 2003.Pôsobenie sociálneho pracovníka v detskom domove a jeho úloha supervízora v praktickej výučbe. Zborník referátov z prvého odborného seminára k praktickej príprave sociálnych pracovníkov: Odborná prax v príprave sociálnych pracovníkov Nitra, 2003, s. s. 47-52. ISBN 80-8050-655-8

MERTENS, D.1974. Schlüsselqualifikation - Thesen zur Schulung für eine moderne Gesellschaft. In: *Mitteilungen aus der Arbeitsmarkt - und Berufsforschung*, 7, Jahrgang, Nürnberg,1974.

TVRDOŇ, M. - TOMKA, M. 2003. *Náčrt systému praktickej výučby v študijnom odbore sociálna práca neučiteľského smeru na FSV UKF v Nitre*. Zborník referátov z prvého odborného seminára k praktickej príprave sociálnych pracovníkov: Odborná prax v príprave sociálnych pracovníkov Nitra, 2003, s. 91-98. ISBN 80-8050-655-8

Využití teoretických poznatků v praxi sociálního kurátora pro děti v slovenské republice

Lýdia Lešková¹

Abstrakt: Příspěvek se zabývá problematikou využívání teoretických poznatků sociálními kurátory pro děti v Slovenské republice. Na základě provedeného výzkumu na úřadech práce, sociálních věcí a rodiny v letech 2009 - 2010 předkládá získané výsledky, které jsou prezentovány v rámci univariačnej a bivariačnej analýzy. Vybrané a prezentovány části výzkumu poukazují na získaný obor vzdělání sociálních kurátorů a na jeho využití v praxi.

Klíčová slova: sociální kurátor, teoretické poznatky, obor vzdělání, praxe.

The practically utilization of theoretic knowledge of probation officer for children in the Slovak Republic

Abstract: The paper deals with matters of theoretic knowledge utilization by probation officers for children in the Slovak Republic. On the basis of provided study at the Labor, welfare and family offices during 2009 – 2010, it introduces the obtained data within the univariation and bivariation analyses. The chosen and presented parts of study mentions the obtained education branch of probation officers as well as it's practically use.

Key words: probation officer, theoretic knowledge, the branch of education, experience

Úvod

Odborná příprava je základním předpokladem kvalitního výkonu sociálního pracovníka. K výkonu své činnosti však nutně potřebuje i jisté praktické dovednosti, které jsou také důležitým předpokladem účinného provádění jeho práce ve prospěch klientů. Teoretické znalosti i praktické dovednosti může získat studiem v oboru sociální práce. Aby sociální pracovník v praxi dobře zvládal svou profesi, musí tomu předcházet náležitá teoretická příprava. Cílem přípravy sociálních pracovníků pro výkon profese je nejen předat jim množství informací, ale připravit je na to, aby věděli co nejkvalitněji a nejlépe zvládnout profesionální kompetence související s výkonem práce sociálního pracovníka.

Metodika a vzorek výzkumu

Zdrojem informací byl dotazník, který byl hromadně distribuován na všechny ÚPSVR SR (Úřady práce, sociálních věcí a rodiny) od srpna 2009, přičemž sběr dat byl ukončen v dubnu 2010. Při jeho zpracování a vyhodnocování jsme použili matematicko-statistické metody.

Výzkumný vzorek v naší práci nebyl náhodný, ale zkoumali jsme celou populaci sociálních kurátorů pro děti v rámci ČR, tedy jsme realizovali. Tabulka 1 poukazuje

¹ PhDr. Ing. Lýdia Lešková, PhD., Hlavná 89, 041 21 Košice, Teologická fakulta Košice Katolíckej Univerzity v Ružomberku, e-mail: lydia.leskova@ku.sk

na tu skutečnost, se kterou se setkáváme v běžné praxi sociálních institucí, a to na vysoké zastoupení žen. V našem základním souboru (ZS) bylo 101 žen (80,2 %) a 25 mužů (19,8 %).

Tabulka 1 Počet respondentů ZS podle pohlaví

	Pohlaví	N	%	Platné %	Kumulativní %
Platné	Muži	25	19,8	19,8	19,8
	Ženy	101	80,2	80,2	100,0
	Celkem	126	100,0	100,0	

Zařazení respondentů v rámci orgánu sociálně-právní ochrany dětí a sociální kurately ÚPSVR vyjadřuje Tabulka 2.

Tabulka 2 Pracovní zařazení respondentů ZS

	Pracovní zařazení	N	%	Platné %	Kumulativní %
Platné	Jen sociální kuratelou (SK) dětí	31	24,6	24,8	24,8
	SK dětí i SK dospělých	29	23,0	23,2	48,0
	SK dětí i sociálně-právní ochrana	34	27,0	27,2	75,2
	SK dětí a jiné	31	24,6	24,8	100,0
	Celkem	125	99,2	100,0	
Chybějící		1	0,8		
Celkem		126	100,0		

Respondenti základního souboru pracují jako sociální kurátoři pro děti, ale až v 75,2 % z nich mimo agendy sociálního kurátora vykonává i jinou agendu. Tato skutečnost kopíruje skutečný stav v rámci ÚPSVR, kde v mnoha případech sociální kurátor neřeší jen agendu sociálního kurátora, ačkoli štátnozamestnanecké místo je určeno na sociální kuratelou dětí.

Vybrané výsledky výzkumu

Prezentované výsledky představují pouze jednu část námi zkoumané problematiky postavení sociálních kurátorů pro děti ÚPSVR SR.

V našem zkoumaném souboru sociálních kurátorů bylo zjištěno, že až 72 respondentů (57,1 %) má ukončený obor studia sociální práce. Za povšimnutí stojí ještě pedagogické vzdělání (pedagogika - 15 respondentů / 11,9 % a sociální pedagogika 8 respondentů / 6,3 %). Zastoupení ostatních ukončených oborů vzdělání je z hlediska četnosti nepodstatné.

Údaje v Tabulce 3 vyjadřují názory respondentů ZS o vhodnosti jednotlivých oborů studia pro výkon práce sociálního kurátora.

Tabulka 3 Vhodnost oborů studia pro výkon sociální kuratelou

Obor studia - vhodnost	N	Minimum	Maximum	Průměr	Standardní odchylka
0 - zcela nevhodné; 10 - ideální					
Sociální práce	123	1	10	9,30	1,414
Psychologie	122	1	10	8,15	1,875
Právo	121	0	10	7,09	2,269
Sociální pedagogika	118	0	10	6,58	2,513
Sociologie	116	0	10	5,48	2,586
Pedagogika	118	0	10	5,42	2,639
Andragogika	116	0	10	5,17	2,713
Platné	114				

Respondenti označili obor sociální práce jako nejvhodnější obor studia pro výkon funkce sociálního kurátora, přičemž průměrná hodnota vhodnosti byla 9,3 B. Dalšími vhodnými obory s poměrně vysokým bodovým ohodnocením byla psychologie (8,15 B) a právo (7,09 B). Je třeba ale uvést, že mezi těmito třemi obory studia byl v ohodnocení podstatný rozdíl ve výši více než 1 bodu. Za nejméně vhodný obor pro výkon práce sociálního kurátora pro děti byla označena andragogika (5,17 B).

Také si můžeme povšimnout, že nejnižší hodnota směrodatné odchylky je při oboru sociální práce (1,414) a nejvyšší u oboru andragogika (2,713). Tento rozdíl je poměrně podstatný a představuje 1,299 bodu.

Na to, jak respondenti vnímají vhodnost oborů studia podle jejich skutečného oboru studia, poukazuje Tabulka 4.

Tabulka 4 Vztah mezi ukončeným oborem studia a vhodností oboru studia pro výkon SK

Odbory štúdia							
Ukončený	Vhodný						
	Sociáln í práce	Sociolog ie	Sociální pedagogik a	Pedagogik a	Andragogi ka	Právo	Psycholog ie
Jiné	8,20	4,10	4,80	4,70	4,10	6,10	6,90
Mistr OV	10,00		8,00	10,00		3,00	10,00
Pedagogický	9,14	5,57	7,86	7,07	7,07	7,29	8,36
Právo	9,00	5,67	5,33	3,67	2,67	9,33	8,00
Psychologie	5,00	3,00	2,00	1,00	0,00	8,00	8,00
Regionální rozvoj	7,50	6,50	7,00	6,00	6,00	7,50	7,00
Sociální Pg.	9,00	4,83	8,86	6,00	7,00	6,57	8,29
Sociální práce	9,64	5,72	6,57	5,43	4,96	7,23	8,36
Sociologie	10,00	7,00	6,50	6,00	3,00	5,50	7,00
Technický	7,00	2,67	5,33	3,00	4,67	5,00	5,33

Odbory štúdia							
Ukončený	Vhodný						
	Sociáln í práce	Sociolog ie	Sociáln í pedagogik a	Pedagogik a	Andragogi ka	Právo	Psycholog ie
Jiné	8,20	4,10	4,80	4,70	4,10	6,10	6,90
Mistr OV	10,00		8,00	10,00		3,00	10,00
Pedagogický	9,14	5,57	7,86	7,07	7,07	7,29	8,36
Právo	9,00	5,67	5,33	3,67	2,67	9,33	8,00
Psychologie	5,00	3,00	2,00	1,00	0,00	8,00	8,00
Veřejná správa	10,00	6,25	4,75	4,00	5,50	9,50	9,50
Vychovatelství	10,00	6,33	7,00	4,33	6,00	6,00	8,00
Celkem	9,30	5,48	6,58	5,42	5,17	7,09	8,15
Eta	0,514	0,285	0,376	0,390	0,383	0,379	0,374

Za nejvhodnější obor studia pro výkon profese sociálního kurátora respondenti základního souboru považují obor sociální práce (9,30 B). Porovnáme-li respondenty podle ukončeného oboru studia, můžeme konstatovat, že obor sociální práci jako ideální obor studia (10 B) označili respondenti s uzavřenými obory studia: mistr odborné výchovy, sociologie, veřejná správa, vychovatelství. Velmi malý, téměř bezvýznamný rozdíl byl u respondentů, kteří ukončili obor sociální práce, její vhodnost ohodnotili hodnotou 9,64 B.

Zajímavé byly odpovědi respondentů ukončených oborů práva a psychologie, kteří na první místo ve vhodnosti postavili svůj ukončený obor studia. Respondenti s ukončeným vzděláním práva ohodnotili právo o 0,30 B vyšší než sociální práci. Mnohem vyšší rozdíl byl zjištěn u respondentů s psychologickým vzděláním, kde byl rozdíl 3,0 B (psychologie - 8,0 B; sociální práce - 5,0 B). Výsledky těchto respondentů je ovšem třeba vnímat jako značně nepodstatné, neboť nebylo jejich zastoupení v základním souboru vysoké (psychologie - N = 1; právo - N = 3).

Využitelnost dosaženého vzdělání v jednotlivých vzdělávacích systémech pro praxi sociálního kurátora uvádí Tabulka 5.

Tabulka 5 Využívání získaných vědomostí a dovedností z různých oblastí

Zdroj - využívání	N	Minimum	Maximum	Průměr	Standardní odchylka
0 – vůbec ne; 10 - vždy					
Z praxe sociálního kurátora	124	2	10	9,02	1,590
Vlastním samostudiem	122	3	10	7,84	1,696
Vzájemnou supervizí s kolegy v rámci práce	123	1	10	7,37	2,163
V systému resortního vzdělávání	122	0	10	5,80	2,505
Supervizí s nadřízenými	121	0	10	5,80	2,512
Ve školním systému	120	0	10	5,22	2,601

Zdroj - využívání	N	Minimum	Maximum	Průměr	Standardní odchylka
0 – vůbec ne; 10 - vždy					
Z praxe sociálního kurátora	124	2	10	9,02	1,590
Vlastním samostudiem	122	3	10	7,84	1,696
Vzájemnou supervizi s kolegy v rámci práce	123	1	10	7,37	2,163
V systému resortního vzdělávání	122	0	10	5,80	2,505
Supervizi s nadřízenými	121	0	10	5,80	2,512
Ve školním systému	120	0	10	5,22	2,601
Platné	118				

Výsledky uvedené v Tabulce 3 poukazují na skutečnost, že sociální kurátoři využívají nejvíce znalostí ze své osobní praxe sociálního kurátora. Této alternativě je přiřazena průměrná hodnota 9,02 B. Za dost závažné považují sociální kurátoři získávání znalostí, schopností a dovedností vlastním samostudiem (průměr 7,84 B) a vzájemnou supervizi (průměr 7,37 B). Na posledním místě z pohledu využitelnosti v praxi se nachází školský systém (průměr 5,22 B).

Nejnižší hodnota standardní odchylky je při využití z praxe sociálního kurátora (1,590) a nejvyšší při školském systému (2,601). Rozdíl mezi praxí a školským systémem je poměrně podstatný a představuje 1,011 bodu.

Tabulka 6 poukazuje na preferované zdroje, z nichž sociální kurátoři získávají své znalosti a dovednosti podle pohlaví.

Tabulka 6 Využití získaných vědomostí a dovedností z různých zdrojů podle pohlaví respondenta

Zdroje znalostí a dovedností (využívání)	Pohlaví		Spolu	Eta
	Muži	Ženy		
0 – vůbec ne; 10 - vždy				
Ve školním systému	5,48	5,16	5,23	0,051
V systému resortního vzdělávání	6,24	5,69	5,80	0,089
Vzájemnou supervizi s kolegy	7,63	7,31	7,37	0,057
Supervizi s nadřízenými	5,42	5,90	5,80	0,077
Vlastním samostudiem	7,83	7,85	7,84	0,003
Z praxe sociálního kurátora	9,60	8,88	9,02	0,183

Ze srovnání jednotlivých zdrojů, ze kterých sociální kurátoři získávají znalosti a dovednosti s pohlavím respondentů, vyplývá, že jen při jednom zdroji, a to: praxe sociálního kurátora, byla zjištěna malá závislost (Eta = 0,183) a u všech ostatních zdrojů je pouze triviální závislost ve vztahu pohlaví respondenta (0,003 - 0,089). Tabulka 4 poukazuje na tu skutečnost, že průměrné hodnocení zdroje znalostí a dovedností z praxe sociálního kurátora je u mužů o 0,72 B vyšší než u žen (M - 9,60 B; Ž - 8,88 B). Blízký rozdíl mezi pohlavími 0,5 B se vyskytl u dvou zdrojích znalostí a dovedností, a to

supervize s nadřízenými (M - 5,42 B; Ž - 5,90 B; rozdíl 0,48 B) a systém resortního vzdělávání (M - 6,24 B; Ž - 5,69 B; rozdíl 0,55 B). V ostatních zdrojích byly rozdíly v průměrných hodnotách mezi pohlavími triviální. Také z Tabulky 4 vidět, že se nevyskytl podstatný rozdíl v preferování zdrojů znalostí a dovedností z pohledu pořadí jejich významnosti. Ženy ale i muži určili stejné pořadí prvních 3 zdrojů takto: z praxe sociálního kurátora, vlastním samostudiem a supervizí s kolegy.

Které zdroje znalostí a dovedností považují respondenti za důležité při práci sociálního kurátora pro svou odbornou praxi podle dosaženého stupně vzdělání, jsou uvedeny v Tabulce 7.

Tabulka 7 Využití vědomostí a dovedností získaných z různých zdrojů podle dosaženého vzdělání

Zdroje znalostí a dovedností (využívání)	Dosažené vzdělání					Spolu	Eta
	SO	G	1. VŠ	2. VŠ	3. VŠ		
0 – vůbec ne; 10 - vždy							
Ve školním systému	1,50	4,33	4,75	5,45	4,50	5,22	0,224
V systému resortního vzdělávání	7,33	8,67	4,95	5,85	5,50	5,80	0,248
Vzájemnou supervizí s kolegy	9,33	7,00	6,80	7,46	6,50	7,37	0,191
Supervizí s nadřízenými	5,50	9,00	5,95	5,65	7,00	5,80	0,219
Vlastním samostudiem	6,00	9,00	7,20	7,98	9,00	7,84	0,278
Z praxe sociálního kurátora	9,67	10,00	9,25	8,91	10,00	9,02	0,164

Respondenti ZS považovali za nejméně využitelné znalosti a dovednosti získané ve školském systému. Nejméně preferovali školský systém respondenti se středoškolským vzděláním (SO - 1,5 B; G - 4,33 B) a nejvíce respondenti s vysokoškolským vzděláním druhého stupně (5,45 B). Je zajímavé, že systém resortního vzdělávání nejvyšší ohodnotili právě respondenti se středoškolským vzděláním (SO - 7,33 B; G - 8,67 B), přičemž respondenti s vysokoškolským vzděláním hodnotili jeho využití pro praxi sociálního kurátora v rozmezí od 4,95 B do 5,50 B.

Za nejvíce využitelné znalosti a dovednosti považují respondenti ty, které získaly přímo z praxe sociálního kurátora. Průměrné ohodnocení tohoto zdroje se pohybovalo u respondentů podle dosaženého vzdělání v rozmezí od 8,91 B do 10,00 B. Za poměrně významné považují respondenti vlastní samostudium, které jim napomáhá k získávání znalostí a dovedností. Zde se průměrné ohodnocení pohybovalo u respondentů podle dosaženého vzdělání v rozmezí od 6,00 B do 9,00 B.

Ze srovnání jednotlivých zdrojů, ze kterých sociální kurátoři získávají znalosti a dovednosti s dosaženým vzděláním respondentů, vyplývá, že u všech zdrojů byla zjištěna malá závislost (Eta = od 0,164 do 0,278).

Závěr

Sociální kurátoři pro děti nejvíce využívají při své práci znalosti ze své odborné praxe (9,02 B). Za dost závažné považují získávání znalostí a dovedností vlastním samostudiem (7,84 B) a vzájemnou supervizí (7,37 B). Školský systém se nachází na posledním místě z pohledu využitelnosti v praxi (5,22 B), přičemž nejméně tento

system preferovali respondenti se středoškolským vzděláním (SO - 1,5 B; G - 4,33 B) a nejvíce respondenti s vysokoškolským vzděláním II . stupně (5,45 B).

Pro lepší propojení teorie a praxe v sociální práci předkládáme následující návrhy:

- *zvyšování přístupu k získávání praktických dovedností*
 - získávat praktické zkušenosti v sociálních organizacích - praxí,
 - podporovat tréninkové učební aktivity, modelové situace,
 - realizovat sociálněpsychologické výcviky a supervizní aktivity,
 - permanentně zvyšovat profesionální kompetence,
- *zvyšování a praktické využití profesionálních schopností a dovedností sociálního pracovníka*
 - zvyšovat efektivní využívání teoretických znalostí v praktické oblasti,
 - disponovat adekvátní odborností a připraveností v různých oblastech sociální práce,
 - permanentně zajišťovat výměnu zkušeností v rámci týmové spolupráce odborníků,
 - zajistit účast na videotrénincích, workshopech,
- *podpora i zvýšení využívání dalšího resortního vzdělávání a přijetí samostudia jako formy celoživotního učení*
 - prohloubit zájem o širší odborný rozhled a adekvátně motivovat sociálních pracovníků k oborovými vzdělávání i samostudiu,
 - snížit finanční náročnost vzdělávacích kurzů a seminářů příp. refundace nákladů zaměstnavatelem - vstřícnost ze strany zaměstnavatele,
 - prosazovat sebevzdělávání jako prostředek osobního rozvoje,
 - podporovat získávání poznatků z odborných publikací, časopisů, sborníků,
 - zvýšit připravenost na změny - vzdělávání a rozvoj pracovníků s ohledem na přibývajících technické změny,
 - zajistit dostatečný přísun finančních prostředků na rozvoj vzdělávání sociálních kurátorů.

Postoj nezamestnaného k sociálnemu pracovníkovi

Miriam Hlinková¹

Abstrakt: Autor sa vo svojom článku zameriava na problematiku prežívania a správania nezamestnaného. Problematika zamestnanosti, resp. nezamestnanosti patrí v dnešnej dobe medzi popredné miesta. Je to problém celospoločenský o ktorý sa treba neustále zaujímať, treba ho neustále zbavovať nepriaznivých vplyvov prostredia. Cieľom práce je poukázať na závažnosť tohto problému, na potrebu jeho eliminácie, s dôrazom na včasnú pomoc odborníkov v prvom kontakte s občanmi v hmotnej núdzi a upozorniť na možnosti a úroveň súčasnej starostlivosti poskytovanej občanom v hmotnej núdzi a tiež na potrebu zvyšovania informovanosti o tejto problematike.

Kľúčové slová: nezamestnanosť, práca, osobnosť, sociálna núdza, sociálna pomoc, sociálny pracovník

Abstract: Author oneself at of his article targets on problem living and behaviour nemployed. Be those problem all - society by over who oneself it is advisable still concern, it is dvisable him still relieve unfavourable bearings settings. Aim jobs is refer on importance problem, on need his elimination, with an emphasis placed on timely assistance expert at first contact with inhabitants in the substantial distress. Warm on possibilities of and level contemporary care provided inhabitants in the substantial distress as well as on need raisings foreknowledge of these problem.

Keywords: unemployment, work, personality, social distress, social assistance, social worker

Práca, tak jednoduché slovo, ktoré používame denno - denne. Je to slovo, ktoré dokáže zmeniť život človeka na nepoznanie, je to slovo, od ktorého závisí celý náš život, je to slovo, od ktorého sme všetci závislí. Práca nám zabezpečuje život, jedinečnosť a stabilitu. Pre človeka má význam práce značnú hodnotu. Profesionálna rola človeka je dôležitou súčasťou jeho identity. O ľuďoch, ktorí stratili prácu, ktorým sa náhle zmenil celý spôsob života a pohľad na celý svet počúvame rôzne názory – od ľutovania, že nemali šťastie, až po odsúdenie, že sú leniví a pracovať sa im nechce. Strata zamestnania a nezamestnanosť sú jedným z najťažších období života človeka. Prepustenie zo zamestnania je traumatizujúcim zážitkom spojeným s dlhodobým stresom. Nezamestnaný človek stráca dôležitú sociálnu rolu, v súvislosti s tým dochádza u neho ku zhoršeniu jeho spoločenskej prestíže, sebahodnotenia a ekonomickému znevýhodneniu.

Väčšina psychologických štúdií naznačuje, že nezamestnanosť je rizikovým obdobím spájaným so zvýšeným prežívaním stresu, kedy sa môžu dostaviť výrazné negatívne dôsledky tak v oblasti psychického, ako aj fyzického zdravia a dodáva, že psychologické výskumy straty práce a následnej (hlavne dlhodobej) nezamestnanosti sa zameriavajú prevažne na tri problémové okruhy:

1. zhoršenie psychického zdravia (distres, nárast depresivity, úzkosti, neurotických symptómov, zníženie sebavedomia);

¹ PhDr. Miriam Hlinková, Trnavská univerzita v Trnave, Univerzitné nám. 1, 917 00 Trnava

2. zhoršenie fyzického zdravia, vrátane drogových závislostí, nárastu suicidálnych pokusov;
3. copingové stratégie a spôsoby zvládnutia tejto náročnej životnej udalosti.

Strata zamestnania vyvoláva rôzne psychické a somatické reakcie. Ako uvádza Vágnerová (2004, s.738) je psychická reakcia na stratu zamestnania tým väčšia, čím sú motívy k práci u daného jedinca silnejšie. Všeobecne platí, že čím je nezamestnanosť dlhšia, tým väčšie sú psychické zmeny, ktoré sú jej dôsledkom. Jedná sa napr. o citové prežívanie – nezamestnanosť býva prežívaná ako strata, na ktorú človek reaguje zúfalstvom a depresiou, ale vníma ju i ako ohrozenie života, ktoré vyvoláva psychické napätie, úzkosť a strach. Keď zostane jedinec bez práce, je mu vnútený stav nezamestnaného. Je automaticky zaradený na post niekoho, kto je zrazu odkázaný na pomoc iných. Jeho postoj k životným cieľom a potrebám je demotivujúci.

Podľa Csampaia (2007, str. 108) sa psychicky labilné osoby dostanú až k suicidným pokusom. Po takýchto ťažkých afektívnych stavoch po dlhšom čase zvyčajne nasleduje obdobie ukludnenia, zvyknutia na novo vzniknutú situáciu a „obdobie nádeje“.

Človek, ktorý sa ocitne v pozícii nezamestnaného sa zrazu stáva problémom pre spoločnosť, problémom pre rodinu, ale aj problémom pre samého seba. Zvládnutie stavu, v ktorom sa nachádza ako nezamestnaný, je hotový boj o prežitie v danej spoločnosti. Je len otázkou času, či sa jedinec dokáže zadaptovať v situácii, v ktorej sa nachádza, alebo stráca prehľad o čase a priestore okolo seba. Pozícia nezamestnaného stavia jedinca na stranu prispôsobovania sa a zvládania sociálnych dôsledkov.

Medzi najzákladnejšie sociálne dôsledky môžeme zaradiť:

- zníženie životnej úrovne jednotlivca, či rodiny,
- sociálne vylúčenie zo spoločnosti,
- zdravotné problémy,
- stratu pracovných návykov,
- zmenu životných hodnôt a iné.

Z hľadiska psychologických dôsledkov sú medzi najčastejšia zaradenými problémami

- znížené sebavedomie
- podráždenosť
- nespavosť
- žalúdočné problémy
- pocity frustrácie
- poníženie
- úzkosť
- zvýšené napätie v rodine.

Vplyv nezamestnaného na rodinu

Strata zamestnania jedného z členov rodiny predstavuje záťažovú situáciu pre celú rodinu. Dochádza k narušeniu stereotypu rodinného života, k zmene rodinných návykov v oblasti finančnej, pretože je nutné zredukovať rôzne potreby, ktoré brala rodina v čase zamestnania ako samozrejmosť. Všetky tieto zmeny vedú k zmene životného štýlu

rodiny. K najbežnejším formám záťaže, ktoré sa môžu stať spúšťačmi kríz, v slovenských rodinách uvádza J. Levická (2004) časový stres, zdravotné a finančné problémy. Rodina môže poskytnúť nezamestnanému oporu, môže fungovať ako zdroj istoty, bezpečia a ekonomického zázemia. Pre muža, je to o to horšie, že rodina od neho očakáva zabezpečenie ekonomickej istoty. Tento zvrät v rodine vplýva značne aj na deti a mládež. Mení sa rodinná atmosféra, nastávajú hádky, stresové situácie, obmedzujú sa spoločenské aktivity mládeže a často sa situácia končí útekem z domova. Vo väčšine prípadov spôsobuje tlak nezamestnanosti finančné a emocionálne napätie v rodine. Bežným dôsledkom je potom rozpad práve tých vzťahov, ktoré mali nezamestnanému poskytnúť podporu pri jeho snahe vrátiť sa na pracovný trh. Vplyv na rodinu má nezamestnanosť nielen prostredníctvom finančných ťažkostí (pokles na polovicu príjmov), ale taktiež prostredníctvom:

- zmien v sociálnych vzťahoch a sociálnej izolácie rodiny v nezamestnanosti
- štrukturálnej dezorganizácie a krízy rodinného systému a narušenia denných návykov
- zmien v postavení nezamestnaného jedinca v rodinnom systéme, stratou jeho statusu a autority odvodených zo zamestnania a z jeho príspevku k príjmom rodiny
- zmien v rozdelení domácich prác.

Strata statusu, ktorá je s jedincom v nezamestnanosti spojená sa dotýka aj rodiny a to nie len v zmysle straty statusu rodiny v širšej spoločenskej štruktúre, ale nepochybne aj v zmysle straty statusu nezamestnaného v rámci rodiny, čo je pre každého jedinca veľmi bolestivé. Myslíme si, že najviac si to môžeme všimnúť v tých tradičnejších rodinách, ktoré majú ešte stále predstavu muža ako živiteľa rodiny. V týchto rodinách je to podľa nás najviditeľnejšie a ak sa takáto strata zamestnania stane, je to pre muža o to bolestnejšie a ťažšie.

Nezamestnanosť sa dotýka aj vnútorných pravidiel fungovania rodiny a domácnosti, hlavne v deľbe úloh a činností v rodine. Nezamestnanosť môže narušiť a niekedy aj úplne zničiť vzťahy v rodine medzi jednotlivcami. Nie je to však spôsobené len stresom spôsobeného nedostatkom financií. Nezamestnanosť môže byť spojená súčasne aj s násilnými činmi v rodine, či už medzi partnermi, ale aj vo vzťahu ku deťom. Tento problém je však oveľa rozsiahlejší a komplexnejší a toto násilie nemusí byť vyvolané nezamestnanosťou, ale môže byť skôr spojené s určitými faktormi, ktoré jedinca predurčujú k násiliu a ku ľahšej strate zamestnania.

Na dôležité súvislosti poukazuje Jana Levická (2004, s. 145) tvrdením, že „problémové rodiny vychovávajú problémových členov a tým prispievajú k znehodnocovaniu ich ľudskej podstaty, ktorá potom inklinuje k zločinu, duševným poruchám, alkoholizmu, drogovej závislosti, chudobe, terorizmu a k mnohým ďalším sociálnym problémom“.

Čo sa deje s jedincom, ktorý zostáva nezamestnaný?

Jedinec sa náhle ocitá v stave obáv a strachu. Tak významné slovo práca zrazu stráca význam. Je nahradené slovami pomoc, potreba a prežitie. Každý jedinec sa vyrovnáva s postom nezamestnaného individuálne. Niektorí sa rýchlo zadapujú a ihneď konajú. No veľa nezamestnaných má problém vyrovnáť sa s náhlým stavom, v ktorom sa ocitli. Nie je jednoduché zvládnuť nával potrieb a udržať si sebadôveru a optimizmus. Len silné osobnosti sa dokážu povzniesť nad pojmom nezamestnaný a tak sa lepšie vyrovnávajú so situáciou, v ktorej sa nachádzajú. U niekoho je časové obdobie prispôbenia sa

krátke, no niekto je pri prežívaní stavu obmedzený ťažie prekonať tú - ktorú fázu stavu osobnosti.

Včasná a adresná sociálna pomoc šetrí spoločnosti ekonomické prostriedky, ale aj v rámci pomoci zabráňuje vzniku sociálno-patologických javov v spoločnosti.

V teoretickej rovine sa oblasť sociálnej pomoci zameriava na hľadanie odpovedí otázok:

- **komu** má byť pomoc poskytnutá,
- **kedy** máme ponúknuť pomoc,
- **za akých podmienok** je potrebné pomoc poskytnúť,
- **prečo** máme pomoc poskytnúť,
- **ako** ponúkať pomoc – voľba, druh a spôsob určitých postupov.

Osobnosť sociálneho pracovníka.

V procese vývoja sociálnej práce sa postupne vytváral obraz ideálneho sociálneho pracovníka, z ktorého vyplynulo, že podstatou sociálnej práce je komunikácia s ľuďmi, inštitúciami, spoločnosťami, organizáciami, atď.

Sociálny pracovník, by mal mať kladné osobnostné vlastnosti a cnosť dobrého človeka:

poctivosť, spravodlivosť, pravdovravnosť, pracovitosť. Jeho jednanie má vzbudzovať dôveru a záujem ľudí, ktorí s ním prichádzajú do kontaktu. Uviest' osobnostné vlastnosti sociálneho pracovníka, tak aby sa neidealizoval jeho obraz je dosť problematické.

Sociálny pracovník je realizátorom úloh sociálnej práce a prostredníctvom vykonávaných činností:

- pomáha jednotlivcovi vytvárať rovnováhu medzi možnosťami a požiadavkami sociálneho prostredia a vlastnými potrebami, ale aj schopnosťami,
- nabáda k správnym postojom k životu a vhodným spôsobom správania, učí jednotlivcov rozvíjať a zlepšovať schopnosť riešiť problémy,
- vychováva jednotlivcov k pocitu zodpovednosti za vlastnú sociálnu situáciu, prípadne situáciu vlastnej rodiny.

Medzinárodná federácia sociálnych pracovníkov stanovila podmienky na výkon profesie sociálna práca:

- sociálny pracovník má mať ukončené minimálne 3 – ročné pomaturitné vzdelanie v oblasti sociálnej práce (v našich podmienkach, ak dosiahol titul bakalára sociálnej práce alebo má ukončené magisterské vzdelanie sociálnej práce)
- má záujem o celoživotné permanentné vzdelávanie,
- dosiahol vek pre začiatok výkonu praxe – dolná hranica je 21 rokov,
- spĺňa osobnostné požiadavky na sociálneho pracovníka ako sú napríklad: morálna bezúhonnosť, mlčanlivosť, dôveryhodnosť a podobne,
- disponuje požadovanou úrovňou všeobecných, odborných a špecializovaných vedomostí a sociálnych zručností.

Morálna bezúhonnosť sociálneho pracovníka je nielen prestížnou záležitosťou profesionálnych zväzov, ale aj legislatívnou požiadavkou, ktorá sa viaže na výkon tejto profesie.

Profesionálne kompetencie sociálneho pracovníka.

Pojem kompetencia obsahuje v sebe dve roviny. Prvá rovina je zastúpená informovaným vzdelávaním a druhá rovina je skúsenosť (získaná prostredníctvom praxe). K profesionálnym kompetenciám môžeme zaradiť schopnosť sebainštrumentalizácie, čiže schopnosť využívať sám seba ako pracovný nástroj – inštrument, svojimi schopnosťami, vedomosťami, zručnosťami narábať tak, aby ich sociálny pracovník využil v prospech klienta.

Ďalšou požadovanou profesionálnou zručnosťou je schopnosť komunikovať a kooperovať. Veľmi dôležitá je schopnosť synchronizácie verbálnej a nonverbálnej stránky komunikácie.

Profesionálnou kompetenciou je tiež vedieť iniciovať klienta k spolupráci. Sociálny pracovník sa vie v probléme zorientovať a dokáže plánovať potrebné riešenia v spolupráci s klientom, kde plán práce je cestou k dosiahnutiu stanovených cieľov.

Asi najdôraznejšou profesionálnou schopnosťou sociálneho pracovníka je podporovať klienta a viesť ho k samostatnosti. Súčasťou profesionálnych kompetencií je aj zasahovať a poskytovať služby.

Sociálny pracovník potrebuje disponovať celými komplexom požadovaných teoretických poznatkov, praktických zručností a osobnostných vlastností. Dôležité je orientovať sociálneho pracovníka na celoživotný proces pozitívneho prístupu k rozvoju vlastnej osobnosti vo všetkých jej sférach.

Sociálny pracovník má vedieť využiť svoje vlastné zážitky, skúsenosti a poznatky v prospech klienta. Súčasťou kontaktu s klientom nemá byť len výmena informácií, ale aj pozitívny prístup, ktorý začína úprimným privítaním, empatickým počúvaním, povzbudzovaním a dodávaním nádeje, ale ak si to situácia vyžaduje aj kritické zhodnotenie klientovho správania. Umenie správne kritiku dávať, ale i prijímať je jednou z najdôležitejších úloh, na ktoré by sa mala sociálna práca orientovať.

Interakcia medzi sociálnym pracovníkom a klientom.

Nakonečný (2005) chápe interakciu ako vzájomnú výmenu informácií v rámci vzťahov medzi ľuďmi. Vzniká reťazec vzťahov, osoby si vytvárajú „obraz toho druhého“ a ich vzájomné chovanie je ovplyvnené spätnými väzbami. Základnými zložkami dyadickej interakcie sú: sociálna komunikácia, sociálna valorizácia (hodnotenie), sociálne chovanie. Sociálna interakcia je proces, pri ktorom sa ľudia navzájom ovplyvňujú prostredníctvom vzájomnej výmeny myšlienok, citov, interpretácií a rôznych iných aktivít.

K sociálnej interakcii dochádza kedykoľvek sa najmenej dvaja ľudia ocitnú v dosahu svojho pôsobenia. V priebehu interakcii dochádza k odovzdaniu informácií, k interpretácií informácií oboma stranami a k nadväzovaniu vzťahu medzi sociálnym pracovníkom a klientom. Tieto dimenzie spoločne ovplyvňuje proces interakcie (Musil, konzultácie 2008).

Komunikácia medzi sociálnym pracovníkom a klientom.

Ludewig (1994) považuje komunikáciu medzi pracovníkom a klientom za „spoločné hľadanie alternatív“ (Ludewig, 1994, s. 89). Chápe ju ako dialóg, keď „dopredu nie je

isté, čo vyplynie na konci, čo sa na konci bude javiť ako správne alebo pravdivé.“ (Ludewig, 1994, s. 90.)

Komunikácia je pri poskytovaní sociálnej pomoci jednou z najdôležitejších alternatív. Už pri prvom nadväzovaní kontaktu s klientom môže sociálny pracovník vydedukovať, aké problémy, respektíve, kam klienta zaradiť a aký druh sociálnej pomoci mu treba poskytnúť. Bez vzájomnej spolupráci v komunikácii je stanovenie problému nemožné.

Aktívne počúvanie

Gendlin in Kopřiva (1997) tvrdia, že jadrom rozhovoru je počúvanie, ktoré zaručuje zmysluplnosť práce, aj keby sa nič ďalšie nepodarilo. Nejde o pasívne mlčanie, ale o aktívny proces, ktorý znamená pozorne sledovať, čo druhá osoba hovorí a nevtláčať svoje vlastné názory, rady, komentáre a pocity. Aktívne načúvanie vyjadruje stálu prítomnosť toho druhého, čo dáva sociálny pracovník aj najavo. Pracovník poskytuje spätnú väzbu, čím potvrdzuje, že počúva a snaží sa porozumieť. Môže to dokázať tým, že:

- zopakuje to, čo klient povedal
- voľne parafrázuje obsah výpovedi klienta
- sumarizuje klientovu výpoveď
- poukazuje na pocity, myšlienky a reakcie klienta.

Pracovník sa tiež môže vcítiť do problému, a to verbálnym reflektovaním emócií klienta a odzrkadlením emočného prejavu (Plaňava, 2005).

Dokazovanie

Často rozdeľujeme otázky na uzatvorené a otvorené. Cieľom uzavretých je podľa Plaňavy (2005) získať špecifické informácie, ktoré sa dajú vyjadriť jasne. Odpovedá sa na ne áno, nie, prípadne neviem. Uzavreté otázky majú zmysel v momente, kedy chceme alebo potrebujeme získať jasnú informáciu. Na druhej strane, otvorené otázky umožňujú, aby sa klient rozhovoril a diskutoval. Uľahčujú dialóg a nabádajú k sebaotvoreniu.

Riziká v sociálnej práci:

Priblížili sme si slovo práca, nezamestnanosť, sociálny pracovník, klient sociálnej práce, rôzne fázy pomoci, interakciu medzi soc. pracovníkom a klientom, fázy prežívania nezamestnanosti, vplyv na rodinu nezamestnaného, no stále sme sa nedostali k slovu riziko. Kde v našej práci je to riziko??? Z teoretického hľadiska je všetko v poriadku: sociálny pracovník má mať určité požiadavky, ktoré spĺňa, klient dostane pomoc a jeho problém sa dá riešiť, stresové situácie sa dajú zvládnuť, ba dokonca v niektorých prípadoch sa im dá predchádzať, všetky teoretické poznatky, metódy a výskumy odbúravajú sociálne problémy, no stále zabúdame, že toto všetko je iba v teórii. Najväčším rizikom v našej spoločnosti je aplikácia všetkých poznatkov, skúseností, metód do praxe. Aká je vlastne prax? Odchádza klient so svojím problémom spokojný? Je mu dostatočne poskytnutá sociálna pomoc? Je tá teoreticky podložená komunikácia medzi klientom a sociálnym pracovníkom dostatočne využitá? Ako dopadol prvý

kontakt medzi klientom a soc. pracovníkom? Zrazu zbadáme, že v praxi je tých rizík neúrekom.

Akých klientov stretneme na úrade práce? Prichádzajú sem ľudia väčšinou sklamaní, frustrovaní, ustráchaní ale i rozhorčení. Môžu oni za stav, v akom sa momentálne nachádzajú?

Určite nie vždy.

Ich stav je podľa nás len celkom prirodzenou reakciou na životnú situáciu, v ktorej sa ocitli.

Navyše, ide o životnú situáciu, ktorá nevznikla často ich pričinením, ale na základe objektívnych príčin. Teda - máme pred sebou klienta. Aká je reakcia sociálnych pracovníkov?

Teóriu poznáme. Ale čo prax? V tej to vyzerá nasledovne: „Sociálny pracovník, v tom lepšom prípade, letmo klienta pozdraví. Nasleduje záujem o klientove problémy, ktorý sa však redukuje na záujem o správne vyplnenú žiadosť o zamestnanie, prefotené doklady z práce.

Ak sa klient náhodou nedostaví po ukončení pracovného pomeru na úrad práce do jedného mesiaca a nemá ako zdokladovať toto obdobie, hneď vo dverách je odkázaný na okresný úrad, kde si musí vybaviť na matrike čestné prehlásenie, podľa ktorého počas tohto obdobia nikde nepracoval. Ak má klient vybavené všetky potrebné doklady, prichádza na úrad práce, postaví sa na koniec nemalého radu a čaká - nezriedka od rána až dopoludnia. Klient je zaevidovaný, dostáva preukaz, s ktorým sa má o týždeň dostaviť na správne konanie. Hoci klient netuší, o čo ide, pretože mu to nikto nevysvetlí, dostaví sa. Pre klienta začína všetko odznova - dlhý rad, obedňajšia prestávka, pri troche šťastia pohovor s referentom, ktorý mu predostrie formulku o správnom konaní, čo na tom, že pre klienta nezrozumiteľnú, upozorní ho ešte na dodržiavanie termínov kontaktov, lebo inak by mu hrozilo vyradenie z evidencie pre nespokojnosť. Nakoniec mu oznámi, že sa musí dostaviť aj na budúci týždeň, pretože pán riaditeľ je natoľko zaneprázdnený, že nestihol podpísať jeho rozhodnutie - keďže nespĺňa podmienky - o nepriznaní podpory v nezamestnanosti.

Jednou z podmienok priznania podpory je odpracovať aspoň dva roky za posledné tri roky.

Možno túto požiadavku nespĺňa preto, lebo sa stará o nevládneho príbuzného. Donedávna takéto prípady riešil odbor sociálnych vecí na okresnom úrade, ktorý v podstate zamestnával občana ako opatrovateľa.

Zákon sa ale novelizoval a tak sa klient stáva nezamestnaným. Ak odmietne ponúkané miesto z úradu práce, je vyradený z evidencie a zostáva bez prostriedkov. Nikoho nezaujíma dôvod odmietnutia - hoci aj spomínaná opatrovateľská starostlivosť.

Čo na to všetko sociálny pracovník? Ten dá klientovi bez mihnutia oka, bez slova povzbudenia, spoluúčasti, podpísať rozhodnutie o vyradení z evidencie a vyhlásenie, že sa vzdáva odvolania proti tomuto rozhodnutiu.“ (www.equalslovakia.sk).

A tak vás ľudský kontakt sociálneho pracovníka oveje chladom. Zjednodušením tohto problému by bolo odvolať sa na nedokonalosť legislatívy, ale myslíme si, že táto možnosť neobstojí. Aj popri nie práve ideálnej legislatíve, klient aj sociálny pracovník zostávajú ľuďmi. Klient má právo, aby sa s ním zaobchádzalo ako s človekom. Sociálny pracovník má toto rešpektovať a uvedomiť si, prečo vlastne je sociálnym pracovníkom. Kde je jeho schopnosť vcítiť sa, rozumieť, chápať, podporovať a pomáhať?

„Denno-denne hovoríme o krízach - ekonomická kríza, sociálna kríza, kríza vo vzdelávacom systéme, kríza morálna, kríza v hodnotovom systéme. V skutočnosti takéto krízy neexistujú, existujú len v prenesenom slova zmysle. Sú to len prejavy jednej krízy – **krízy človeka.**“ (Csampai, 2007, str. 120)

Záver

Našou snahou bolo priblížiť postoje, konania a prežívanie stavu v pozícii nezamestnaného voči sociálnemu pracovníkovi. Povolanie sociálneho pracovníka možno celkom oprávnené nazvať poslaním. Vyplýva to zo samotnej zameranosti sociálnej práce na hodnotu života a umenie žiť, na starostlivosť a pomoc aj tým ktorým sa nedarí, uplatňujúc cit spolupatričnosti. Celý čas sme sa snažili teoreticky priblížiť jednotlivé pojmy a základné slovné spojenia vo vzťahu nezamestnaný a sociálny pracovník.

Otázka je komplikovanejšia ako sa na prvý pohľad zdá. Myslíme si, že humanizácia kontaktu sociálny pracovník - klient je podmienená humanizáciou celej spoločnosti. Situácia je taká, že jednotlivec žije len vo svojom mikrokozme, obklopený svojimi starosťami, problémami, požiadavkami. Človek prestáva komunikovať s iným človekom, blízki sa stávajú cudzími, zrýchľujúce sa tempo života, stupňujúce sa požiadavky spôsobujú zmeny priorit, hodnotového rebríčka, kde vzťahy s inými klesajú na čoraz nižšiu úroveň. Ide tu o bludný kruh jednotlivec – spoločnosť. Myslíme si, že spoločnosť sa môže stať humánnejšou vtedy, ak každý jej člen bude mať možnosť uspokojovať svoje potreby. Ak táto možnosť zlyháva, jedinec potrebuje pomoc – okrem iných odborníkov aj pomoc sociálneho pracovníka, aby sa dokázal spamätať a vzchopiť. Túto skutočnosť by mali chápať aj pracovníci úradov práce a napriek vlastným problémom by mali zostávať profesionálni – uvedomiť si, že klient nie je len poradové číslo, že klient nemôže za to, že sa niečo nevydarilo a tak mám zlú náladu. Mali by byť profesionálni za každú cenu, učiť sa nieť zodpovednosť za iných - aj za svojich klientov. V konečnom dôsledku – myslíme si, že keby pribúdalo takýchto profesionálov, nielen v oblasti sociálnej práce, bol by život jednoduchší, pokojnejší a humánnejší. Je len na každom z nás, ako sa chopíme svojej profesie a či ju budeme chápať ako poslanie. Vyžaduje to veľa síl, ale myslíme si, že to stojí za to ...

Sociálny pracovník si klientov nevyberá, jeho úlohou je pomôcť každému, kto pomoc potrebuje.

Použitá literatúra:

- DRÁPALA, J.V. 1995. *Vybrané poradenské smery. Teorie a strategie.* Praha: Karolinum.
- LEVICKÁ, J. et. al. 2004. : *Sociálna práca s rodinou I.* Trnava: Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce TU.
- LUDEWIG, K. 1994. *Systemická terapie. Základy klinické teorie a praxe.* Praha: Pallata.
- MUSIL, 2008. *Konzultácie*
- NAKONEČNÝ, M. 2005. *Sociální psychologie organizace.* Praha: Grada Publishing.

PLAŇAVA, I. 2005. *Průvodce mezilidskou komunikací. Přístupy – dovednosti – poruchy.*

Praha: Grada Publishing, a. s.

CSÁMPAI, O. 2007. *Sociológia pre nesociológov. Trnava: Oliva. 108 s. a 120 s.*

ISBN 978-80-89332-01-4

VÁGNEROVÁ, M. 2004. *Psychopatologie pro pomáhající profese. 3. rozš. a přeprac. vyd. Praha: Portál. 731-735 s., 744-747 s. ISBN 80-7178-802-3*

www.equalslovakia.sk

Specifika sociální práce s romskými dětmi v SaSM-DDM ČB – teorie a praxe

Alena Kajanová¹

Abstrakt: Salesiánské středisko mládeže – Dům dětí a mládeže České Budějovice se mimo jiné zaměřuje na cílovou skupinu romských dětí a mládeže, především pak ohrožených nebo zasažených sociální exkluzí. Využívá přitom jednak specifický pedagogický systém dona Bosca a dále pak sociální práci. Příspěvek reflektuje propojení obou těchto systémů v praxi. Dále se pak zaměřuje na specifické metody, které lze využít v sociální práci s romskými dětmi a které synkreticky propojují nejenom teorie sociální práce, ale též poznatky z jiných humanitních oborů. V neposlední řadě se zabývá tím, zda a nakolik lze využít teoretické koncepty sociální práce na cílovou skupinu romské komunity, neboť tyto jsou do značné míry heterogenní.

Klíčová slova: sociální práce – romské děti – Salesiánský výchovný styl – metody sociální práce

Specifics of social work with Romany children in SaSM DDM ČB - theory and practice

Abstract: Salesian youth centre in České Budejovice focuses on the target group of romany children and youth, but also it particularly helps in the case of the endangered individuals. It has been utilized the specific pedagogic system of Don Bosco as well as the social work. The subscription emphasizes the connection of these two systems in practise. Furthermore there are pointed out the specific methods, which could be used in the favor of the social work with romany children. This aspect connects the theory of social work and the observation of other humanistic sections. Finally, it examines whether and how you can use the theoretical concepts of social work at the target group of the Roma community, as these are largely heterogeneous. Finally, it examines whether and how it is possible to use the theoretical concepts of social work at the target group of the Roma community, as these are largely heterogeneous.

Key words: social work – romany children - Salesian parenting style - methods of social work

Úvod

Sociální práce s Romy (téměř výhradně pak Romy žijícími v tzv. sociálně vyloučených lokalitách,² kteří tvoří většinou část této cílové skupiny v rámci sociální práce)³ je popisována především v několika souvislostech. V první řadě s terénní sociální prací, která je zde chápána jako nejvhodnější nástroj sociální práce s touto cílovou skupinou, neboť může působit v přirozeném prostředí rodin, zachytit osoby, které by jinou formou

¹ Mgr. Alena Kajanová, PhD., Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta. Katedra sociální práce a sociální politiky. Jírovčova 24, České Budějovice, 370 04, E-mail: Ali.Kajanova@email.cz

² Této oblasti se věnuje např. Urban, Kajanová 2009, či Kajanová, Urban 2008a.

³ Srov. např. www.tspweb.cz.

sociální práce jednak možná ani nevyhledali, jednak by nebyla komplexně zachycena jejich situace a dále kromě nesporně vyšší důvěry v sociálního pracovníka (bez níž s romskou menšinou prakticky pracovat nelze), je zde prostor pro preventivní opatření a další (Wedlichová, 2008). Za druhé se jedná o sociální práci s rodinou, která vychází z tradičního uspořádání cílové skupiny (srov. Davidová, 2004), případně práci s romskou komunitou, kterou osobně považují za ještě vhodnější, jedná-li se o alespoň částečně homogenní skupinu, nicméně v praxi v České republice bohužel zatím nebývá aplikována příliš často (Schuringa, 2006). Celý tento komplex pak prostupuje požadavek individuálního přístupu, který je rovněž jedním z požadavků Standardů kvality sociálních služeb, doplněný často ještě o volání po (sociálním) pracovníkovi z řad romského etnika (Moravec, 2004).

Pro potřeby sociálního pracovníka, který se cílové skupině Romů věnuje, existuje několik příruček (srov. např. Janoušková, Nedělníková, 2008), kapitol v knihách a předmětů vyučovaných na vyšších odborných a vysokých školách se sociálním zaměřením. Otázkou zůstává, do jaké míry je možné aplikovat jednotlivé teoretické koncepty v praxi, když variabilita romských komunit a rodin je obrovská (Jakoubek, 2004), ačkoli lze definovat „hlavní témata“ intervencí.

Ve svém příspěvku reflektuji výše vymezené hlavní pilíře sociální práce s Romy na praktickém příkladu Salesiánského střediska – Domu dětí a mládeže České Budějovice.

Operacionalizace základních pojmů

Salesiánské středisko mládeže – Dům dětí a mládeže České Budějovice (dále jen SaSM – DDM ČB) je jedním ze středisek, které nejen v České republice spravuje kongregace Společnost svatého Jana Saleského. Středisko České Budějovice (se vedle Teplic a Ostravy) zaměřuje (mimo jiné) konkrétně na cílovou skupinu romských dětí a mládeže a to především z přilehlé sociálně vyloučené lokality sídliště Máj (Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti, 2006). Práce v sobě zahrnuje pedagogickou a sociální složku, v tom smyslu, že některé programy jsou registrovány jako pedagogické (Oratoř, doučování) a některé jako sociální (Romský klub, Tematické programy) a je zde přítomen vždy pedagogický i sociální pracovník týmu. Romští uživatelé od 6ti do 26ti let navštěvují Středisko již v druhé generaci a vyhledávají zde především každodenní prostor pro volnočasové aktivity, který je doplněn o nabídku sociálních služeb, s níž přichází buďto sociální pracovník na základě znalosti rodinného a socioekonomického prostředí uživatele, nebo uživatel sám.

Charakter Střediska navazuje na práci a odkaz Jana Bosca, který se věnoval v Itálii práci s chudými chlapci, nejen v duchovním slova smyslu, ale též ve smyslu výchovném a sociálním. Ačkoli je považován především za pedagoga, práci, kterou vykonával, lze hodnotit jako terénní sociální práci (např. pomoc s hledáním zaměstnání). Životní styl, hlásaný donem Boscem je označován jako *preventivní systém dona Bosca* a je založen na principu přijímat druhého takového jaký je, přistupovat ke každému jedinci s laskavostí, ale též motivuje ke změně a vnitřnímu růstu na základě vysvětlení situace. Systém pracuje dále s prvkem *asistence*, kdy pedagog (či v mém případě i sociální pracovník) je aktivně přítomen na programech, které pro děti/mládež vytváří a zajímá se o to, čím žijí, čímž buduje důvěru, která je právě u romských

uživatelů významným pilířem spolupráce. Nutno zmínit též důraz na rodinnou atmosféru, opět pozitivně přijímanou romskými uživateli (kdy se na Středisku mnohdy schází doslova celá rodina)¹. Preventivní systém nelze označit jako čistě pedagogický model, s ohledem na jeho synkreticky univerzální přesah (především pak v jeho motivační složce), jej lze použít i v sociální práci a to právě u romské cílové skupiny (propojení mezi salesiánským výchovným systémem a prací s romskou mládeží se zabývá např. Urban, Kajanová 2008b).

Propojení pedagogické a sociální práce v SaSM – DDM ČB

Jak již jsem uvedla výše, programy pro romské děti a mládež jsou sice formálně rozdělené na pedagogické a sociální, ale sociální pracovník je přítomen na obou typech programů a naopak, což umožňuje lepší propojenost obou složek a tím i zkvalitnění práce. Pedagogický pracovník připravuje náplň volnočasových aktivit, stejně jako různé akce, animuje činnost a poskytuje tím prostor a zázemí sociálnímu pracovníkovi, který může s uživatelem individuálně pracovat (případně může vytvořit skupinu). Smyslem je též nevytvářet „institucionální pojetí“ sociální práce, tedy aby si uživatelé nespojovali nabídku sociální práce se „sociálkou“ v negativním slova smyslu – tedy z hlediska represivních opatření, což je jeden z mýtů, který se u uživatelů objevuje.

Na praktickém příkladu vypadá situace následovně: Romský klub je program určený pro romské děti a mládež ve věku 13 až 18 let, z důvodu sociální práce jej mohou ale navštěvovat rovněž uživatelé do 26ti let. Fakticky jej navštěvují ale především chlapci kolem 15-17tého roku věku, průměrně asi 30 uživatelů. Věnují se jim dva pedagogičtí a jeden sociální pracovník, spolu s dobrovolníky (z řad Salesiánů a studentů VŠ). Pro uživatele je v běžném programu² připravena pestrá nabídka volnočasových aktivit (hudebna, PC učebna, tělocvična, herna s kulečnickem a ping pongem, fotbálek, nealkoholický bar s možností posezení, atp.). Sociální pracovník se do těchto aktivit aktivně zapojuje (dle principu asistence preventivního systému dona Bosca) a s uživateli hovoří na aktuální témata, která přinášejí a je připraven nabídnout jim podporu či pomoc, která je v jeho kompetencích. Uživatelé zároveň vědí, jaké jsou nabídky sociálního pracovníka (rozlišují jej od pracovníků pedagogických). Forma a prostředí, kterou je nabídka představena, je přizpůsobena specifikům uživatelů dané cílové skupiny. Nejčastěji se společně diskutuje téma škola versus zaměstnání, tedy uživatel vychází ze základní školy a rozhoduje se, zda nastoupit do zaměstnání (či se registrovat na úřad práce), nebo se dále vzdělávat, což je nezdárka kdy spojeno s barierami na straně rodiny (která např. nemá finanční prostředky na podporu dítěte ve škole a naopak od něj příspěvek do společného hospodaření očekává). Sociální pracovník má prostor hovořit s uživatelem na téma výhody a nevýhody dalšího vzdělání a poskytnout mu tak náhled na situaci. Zároveň má možnost utvořit skupinu, což se v tomto konkrétním případě osvědčilo a diskutovat ve skupině. Díky spolupracím s rodinami uživatelů (program Návštěvy rodin) lze podobně pracovat i s celou rodinou, protože ta má (dle praktických zkušeností) nakonec hlavní slovo v determinaci situace uživatele. V případě, že se uživatel rozhodne dále se vzdělávat, zní jeho zakázka

¹ <http://www.sasmcb.cz/>

² Mimo to jsou nepravidelně pořádány tematické besedy týkající se sociálně patologických jevů, či aktuálních problémů uživatelů a out doorové aktivity.

obvykle na pomoc se sepsáním přihlášky do školy, případně doprovod na přijímací řízení. Sociální pracovník má dále k dispozici seznam škol včetně bližších informací o studijních oborech.

Jedná se tedy o propojení sociální práce s jednotlivcem, případně se skupinou (dle situace, tématu a přání uživatele/ů), a terénní sociální práce v rámci návštěv rodin uživatelů a spolupráce s nimi. Navázání spolupráce s romskou rodinou představuje poměrně dlouhý časový úsek. V SaSM –DDM ČB byl tento o něco snížen tím, že v zařízení pracuje romský zaměstnanec, který je v komunitě vážený a tedy přístup do rodin a jejich důvěra byla v mnohém vázána na jeho osobnost. Je ovšem nezbytné, aby též ostatní pracovníci, kteří s cílovou skupinou pracují, znali její specifika, protože i zdánlivě neuvědomělý detail, může narušit několik let budovaný vztah mezi pracovníky (Střediskem) a rodinou.

Heterogenita cílové skupiny v sociální práci v SaSM - DDM ČB

Fakt, že Romové netvoří v rámci České republiky, ale obvykle ani v rámci jedné sociálně vyloučené lokality žádnou heterogenní skupinu (Jakoubek, 2004), je bohužel málokdy reflektován ze strany teoretických konceptů zabývajících se touto cílovou skupinou, nejen z hlediska sociální práce, které se snaží shrnout základní poznatky o romské populaci v ucelený systém.

V rámci práce v SaSM – DDM ČB pracujeme s jednotkou romské široké rodiny (slovy uživatelů příbuzní po přímé linii, bratřenci a sestřenice, ale též další příbuzní „z druhého kolene“, pro něž český jazyk již nemá speciální označení a které uživatelé v češtině označují jako „rodinu“). Ta zahrnuje osoby v různém příbuzenském poměru, stejně jako z různých lokalit (i když většina žije ve stejné jako uživatel – tedy na sídlišti Máj), ale obvykle ve stejném socioekonomickém postavení. Když vytváříme skupinu, s níž pracujeme v rámci sociální práce, ale i pedagogických aktivit, je nutno reflektovat, do jakých rodin uživatelé patří. V případě, že je ve skupině větší část příbuzných, je nutno počítat s tím, že bude komunikovat převážně mezi sebou. Analogii z pedagogické činnosti lze uvést v případě týmových her, kdy do týmu jsou vybírány děti z řad příbuzenstva a ty, které nejsou příbuzné ani jeden tým často nechce, bez ohledu na to, jaké jsou jejich přednosti a jak by mohly být pro tým přínosem. Rodina má dále tu výhodu, že je obvykle s problémem jednoho člena již obeznámena a může tak doplnit informace o něm.

V případě socioekonomické nehomogenity uživatelů nastává situace, kdy jsou někteří níže postavení ostatními vylučováni. Netvrdím, že v případě neromských dětí je výše popsaný jev vzácný, ale ráda bych upozornila na to, že v případě Romů má poněkud specifickou podobu. Sociální postavení uvnitř romské komunity má dlouhodobější rámec, než statut neroma v společnosti s vysokou sociální mobilitou. Někteří autoři (Davidová, 2004) pak poukazují na souvislost statutu s kastovním systémem, který je v romské komunitě dosud funkční. Postavení pak nemusí být závislé pouze na socioekonomických ukazatelích (Kajanová, 2009), ale může se odvíjet i například od toho, jaké má kdo příjmení, které je pro některé uživatele synonymem „degešství“¹.

¹ Degeš Roma patřili mezi nejnížší kastu v rámci romské komunity (Davidová, 2004).

Do Střediska docházejí romské děti a mladí všech sociálních vrstev ve smyslu romského i neromského stratifikačního pojetí. Přidáme-li odlišné věkové skupiny, pohlaví (problémy dospívající romské dívky jsou diametrálně odlišné od problémů chlapce) a další charakteristiky uživatelů (program doučování navštěvují děti se specifickými poruchami učení navštěvující speciální školu, ale též uživatel, který se připravuje na zkoušky na gymnázium), je jednoznačné, že práce musí být do značné míry individuální a přitom reflektovat skutečnost, že cílová skupina má zájem pracovat ve skupině, která rovněž má dynamický potenciál a to včetně větší motivace ke změně. Do určité míry tedy podporujeme vytváření „rodinných skupin“, které jsou pro uživatele přirozené, ale pracujeme rovněž s předsudky a stereotypy vůči jedincům, kteří jsou, bez vnější intervence, mimo tuto skupinu vyčleňováni z důvodu nižšího sociálního statutu v komunitě. Zkušenost je takové, že uživatelé s naopak vyšším statutem, jsou přijímáni prakticky každou skupinou.

Romská komunita se vyznačuje obrovskou dynamikou. Je nezbytné citlivě reagovat na změny vztahů mezi rodinami, které zákonitě narušují dynamiku skupiny dětí a mládeže, například prostřednictvím pravidelných návštěv rodin, nebo romského pracovníka, který je s komunitou v každodenním kontaktu. Může se tak stát, že rodiče nepustí děti do Střediska, protože jsou zde děti rodiny, se kterou jsou ve sporu.

Je vhodné mapovat vztahy ve skupině pomocí alternativních metod (romské děti nevyplní dotazník), například kresby, nebo diskuse. Tyto je také možno použít při sběru informací o uživateli, či jeho problému.

Závěrem

Významným faktorem v sociální práci s romskými dětmi a mládeží je podrobná znalost situace uživatele, včetně jeho rodinného prostředí. S romským dítětem lze jen velmi omezeně pracovat bez spolupráce s rodinou, protože absentuje-li, či je-li tato narušena, mohou se případné intervence minout účinkem.

Dichotomie individuální sociální práce a sociální práce se skupinou se v případě cílové skupiny romských dětí a mládeže kloní v praxi v článku popisované spíše na stranu skupinové práce. Ta by však měla reflektovat heterogenitu skupiny, která je pro současné romské komunity typická. Je vhodné počítat s tím, že v případě, že se nejedná o práci jednorázovou, skupina bude specifická velkou dynamikou, na niž je nutné pružně reagovat.

Propojení pedagogické a sociální práce v SaSM-DDM ČB považuji za vhodný počín, který umožňuje zkvalitnění obou částí práce, přizpůsobuje sociální práci naturelu uživatelů, „nenásilnou formou“ prezentuje a nabízí sociální služby, které se díky generačnímu přesahu uživatelů stávají více důvěryhodné.

Sociální pracovník s romskými dětmi a mládeží tak musí brát v zřetel celou řadu faktorů, které vychází nejen ze socioekonomického postavení romských komunit, ale i z jejich kulturních charakteristik.

Literatura:

Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti. 106 s. Praha: Gabal Analysys and Consulting, 2006.

DAVIDOVÁ, E. *Romano drom – Cesty Romů 1945–1990: změny v postavení a způsobu života Romů v Čechách, na Moravě a na Slovensku.* Olomouc: Univerzita Palackého, 2004.

JAKOUBEK, M. - HIRT, T. (eds.) *Romové: kulturologické etudy.* Plzeň: nakl. Aleš Čeněk, 2004.

JANOŠKOVÁ, K., NEDĚLNÍKOVÁ, D. *Profesní dovednosti terénních pracovníků.* Ostrava: Ostravská univerzita, Zdravotně sociální fakulta, 2008.

KAJANOVÁ, A. *Sociální determinanty zdraví vybraných romských komunit.* České Budějovice: Jihočeské univerzita, Zdravotně sociální fakulta, 2009.

KAJANOVÁ A., URBAN D. Sociálně vyloučená (romská) lokalita České Velenice – případová studie sociálně patologických jevů. *Zdravotnictvo a sociální práce*, 2008a, roč. 3, č. 1. ISSN 1336-9326.

URBAN, D., KAJANOVÁ, A. Salesiánský výchovný systém jako metoda práce s romskou mládeží. *Sociální práce/Sociální práce*, 2008b, roč. 8, č. 3. ISSN 1213-6204.

MORAVEC, Š. Sociální služby v prostředí romských společenství: problém etnicity poskytovatele. In: Jakoubek, M. - Hirt, T. (eds.) *Romové: kulturologické etudy.* Plzeň: nakl. Aleš Čeněk, 2004. s. 155 – 167.

SCHURINGA, L. *Komunitní práce a inkluze Romů.* nakl.: Radovan Goj, 1. vyd., 2007

URBAN, D. *Motivační faktory v práci Salesiánů s romskou mládeží.* České Budějovice: Jihočeské univerzita, Zdravotně sociální fakulta, 2009.

URBAN, D., KAJANOVÁ, A. Social work in socially excluded areas aimed at the practical prevention of social pathology - České Budějovice. *Sociální práce/Sociální práce*, 2009, roč. 9, č. 2. ISSN 1213-6204.

WEDLICHOVÁ, I. *Terénní sociální práce v praxi.* Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2008. ISBN: 978-80-7044-975-2.

Interní dokumenty Salesiánského střediska mládeže – Domu dětí a mládeže České Budějovice.

www.tspweb.cz/ [online]. [23. 9. 2010]

<http://www.sasmcb.cz/> [online]. [23. 9. 2010]

Teória a prax sociálnej politiky vo vysokoškolskom vzdelávaní sociálnych pracovníkov

Peter Jusko¹

Abstrakt: Teória a prax sociálnej politiky je dlhodobou a pevnou súčasťou vysokoškolského vzdelávania sociálnych pracovníkov. V úvode nášho príspevku sa budeme venovať prístupom k vymedzeniu sociálnej politiky a jej predmetu a ich súvislostiam so sociálnou prácou. Ťažiskom príspevku je charakteristika miesta sociálnej práce v systéme sociálnej politiky v Slovenskej republike a obsahovej náplne sociálnej politiky v študijnom odbore sociálna práca. V závere príspevku poukazujeme na význam funkcií sociálnej politiky vo vzťahu k cieľovým skupinám sociálnej práce.

Kľúčové slová: sociálna politika, sociálna práca, sociálna solidarita, sociálne zabezpečenie, politika zamestnanosti, sociálna pomoc, sociálne služby, sprostredkovanie zamestnania, poradenstvo, funkcie sociálnej politiky, cieľové skupiny sociálnej práce

Abstract: The Theory and Practise of social politics is long term and compact part of academic education of social workers. In the Introduction of our contribution we will devote on approaches of social politics definition and definition of its object and its connections with social work. In the Centre of the contribution are characteristic of the place of social work in the social politics system in the Slovak Republic and corpus of the social politics in the field of study social work. At the end of the contribution we pay attention to the meaning of social politics functions bearing on target group of social work.

Key Words: social politics, social work, social solidarity, social security, policy of employment, social support, social services, employment placement agency, counselling, social politics functions, target group of social work

Úvod

Jednou s ťažiskových línií obsahového zamerania vysokoškolského vzdelávania sociálnych pracovníkov v Slovenskej republike je sociálna politika. Vzťah medzi sociálnou politikou a sociálnou prácou môžeme vnímať na úrovni študijného odboru, resp. jeho konkretizácie, ktorou je študijný program sociálna práca, ale aj v rovine profesionálneho uplatnenia sociálnych pracovníkov v systéme sociálnej politiky v danej krajine. V našom príspevku sa budeme venovať prístupom k vymedzeniu sociálnej politiky a jej predmetu, miestu sociálnej práce v systéme sociálnej politiky v SR, obsahovej náplni sociálnej politiky v študijnom odbore sociálna práca a významu funkcií sociálnej politiky vo vzťahu k cieľovým skupinám sociálnej práce.

Pod pojmom sociálna politika vníma Schilling (1999, s.250) všetky opatrenia a služby, ktoré sú vytvorené na zvládnutie životných situácií zo strany sociálneho štátu.

¹ doc. PaedDr. Peter Jusko, PhD., Univerzita Mateja Bela, Pedagogická fakulta, Katedra sociálnej práce Banská Bystrica, Slovenská republika, Tel: 0042148/4364780, Email: pjusko@pdf.umb.sk

Sociální stát v širšom ponímaní znamená typ spoločnosti, v ktorom štát preberá na seba zodpovednosť za ekonomickú, sociálnu a politickú prosperitu svojich občanov. Jednotlivci, skupiny, alebo komunity, ktorých životnú situáciu je potrebné zvládnuť, sú vymedzené špecifickými sociálno-politickými kritériami, ako sú napr. nezamestnanosť, staroba, choroba, úraz apod. Význam prepojenia sociálnej práce, sociálnej politiky a vývoja sociálneho štátu môžeme zaznamenať aj v súčasnosti, keď dôsledky hospodárskej krízy spôsobujú obmedzovanie výdavkov v jednotlivých oblastiach sociálnej politiky, a tým nielen kvantitatívne, ale aj kvalitatívne zmeny vo výkone opatrení prebiehajúcich v týchto oblastiach. Súvislostiam medzi sociálnou politikou a sociálnou prácou sa venuje napr. Lorenz (2008, s.14-16), ktorý poukazuje na súvislosti medzi tvorbou európskeho modelu sociálnej práce a prebiehajúcimi zmenami v európskej sociálnej politike.

Podľa Krebsa (2007, s.17) je sociálna politika politikou, ktorá sa primárne orientuje ku človeku, k rozvoju a kultivácii jeho životných podmienok, dispozícií, k rozvoju jeho osobnosti a kvality jeho života. Sociálna politika je súčasťou modernej spoločnosti, a zaoberá sa riešením tých problémov, riešením ktorých sa nezaoberajú iné spoločenské sféry, napr. hospodárske sféra, či kultúrna sféra spoločnosti. Krebs (2007, s.37) takisto uvádza, že prostredníctvom sociálnej politiky sú presadzované určité ciele, pre ktoré by malo byť typické, že:

- sledujú zákonitosti spoločenského vývoja, a mali by teda byť stanovované v jeho intenciách
- zobrazujú potenciály budúceho rozvoja, teda možnosti, ktoré v latentnej podobe môžu privodiť určité zmeny v sociálnej politike,
- sú v potrebnej miere konkretizované, napr. z hľadiska času, formy, spôsobov riešenia sociálnych problémov, nákladovosti atď.

Ciele sociálnej politiky korešponujú s cieľom sociálnej práce pretože cieľovým zameraním sociálnej práce sú podľa Žilovej (2005, s.34) jednotlivci, skupina a komunita a sociálne javy, ktoré sa týchto subjektov dotýkajú.

Predmetom sociálnej politiky je podľa Tomeša (2010, s.183) predovšetkým sociálna solidarita, ktorú preukazujeme tým, že niekoho pre niečím chránime, alebo tým, že niečo niekomu poskytneme, umožníme, v niečom ho podporujeme alebo pre niekoho niečo konáme. Predmet sociálnej solidarity je definovaný najmä prostredníctvom cieľov sociálnej politiky. S vývojom cieľov sociálnej politiky sa teda menil aj predmet sociálnej politiky. V súčasnosti ide najmä o solidaritu v úsilí o prístup k zdrojom, o ich zachovanie a rozvíjanie ich dostupnosti. Predmet sociálnej politiky v tomto kontexte môže zahrňovať napr. sociálne potreby, sociálne riziká, sociálne udalosti a možnosti ich riešenia, sociálnu prevenciu a sociálnu rehabilitáciu.

1 Miesto sociálnej práce ako profesie v systéme sociálnej politiky SR

Sociálna politika v širokom ponímaní sa člení do šiestich relatívne autonómnych oblastí – sociálneho zabezpečenia, politiky zamestnanosti, rodinnej, zdravotnej, vzdelávacej a bytovej politiky. Jednotlivé oblasti sociálnej politiky majú svoje legislatívne a inštitucionálne vymedzenie determinujúce aj miesto sociálnej práce ako profesie v ich jednotlivých subsystémoch. V našom príspevku sa pokúsime o charakteristiku uplatnenia sociálnej práce v oblasti sociálneho zabezpečenia a politiky zamestnanosti

v SR, pretože práve v týchto oblastiach existujú najvýraznejšie legislatívne a inštitucionálne možnosti uplatnenia sociálnych pracovníkov.

Systém sociálneho zabezpečenia predstavuje súbor finančných, legislatívnych, organizačných a inštitucionálnych nástrojov a opatrení, ktoré sú zamerané na riešenie tých sociálnych udalostí, ktoré ohrozujú uznané sociálne práva človeka. Stanek (2008, s.197) považuje sociálne zabezpečenie za základný inštitút sociálnej politiky. Sociálne zabezpečenie v SR je v súčasnosti zložené z troch subsystémov – sociálneho poistenia, štátnej sociálnej podpory a sociálnej pomoci. Z hľadiska identifikovania možností sociálnej práce v oblasti sociálneho zabezpečenia sa nám ako prioritný javí subsystém sociálnej pomoci.

Filozofia poskytovania sociálnej pomoci je postavená ako doplnkový, náhradný a dočasný zdroj pri riešení svojbytnosti občana, a preto nastupuje až po uplatnení nárokov z predchádzajúcich subsystémov sociálneho poistenia a štátnej sociálnej podpory, kde vznikajú občanovi nároky na základe príslušnej legislatívy, len si ich musí uplatniť. Nárok na dávky alebo služby sociálnej pomoci je podmienený skúmaním odkázanosti (MEANS TEST) jednotlivca alebo rodiny (Jusko – Vavrinčíková, 2006, s.16). Subsystém sociálnej pomoci v súčasnosti spoluvytvárajú sociálne služby, pomoc v hmotnej núdzi, sociálnoprávna ochrana detí a sociálna kuratela a kompenzácia sociálnych dôsledkov ťažkého zdravotného postihnutia. Možnosti uplatnenia sociálnej práce sú vo všetkých týchto oblastiach, my sa zameriame na problematiku sociálnych služieb.

Sociálne služby sú súborom činností, ktoré sú zamerané na riešenie nepriaznivých sociálnych situácií, pomoc ľuďom viesť samostatný život, podporu ich začlenenia do spoločnosti, zabezpečenie nevyhnutných podmienok na uspokojovanie základných životných potrieb, riešenie krízových sociálnych situácií a prevenciu sociálneho vylúčenia. Sociálne služby sa poskytujú ambulantom, terénnou, pobytovou alebo inou formou podľa nepriaznivej sociálnej situácie a prostredia, v ktorom sa sociálny klient nachádza. V zmysle Zákona NR SR č.448/2008 Z.z. o sociálnych službách sa sociálne služby poskytujú najmä prostredníctvom sociálnej práce. H. U. Otto a A. Schaarschuch (1999) poukazujú na konceptualizáciu samotnej sociálnej práce ako služby, čo úzko súvisí so špecifikáciami procesu jej profesionalizácie v tejto oblasti.

Politiku zamestnanosti je možné podľa Haláskovej (2008, s.8) vymedziť ako súbor opatrení, ktorými sú spolu utvárané podmienky pre dynamickú rovnováhu na trhu práce a pre efektívne využitie pracovných síl. Politika zamestnanosti sa orientuje predovšetkým na rozvoj infraštruktúry trhu práce, podporu vytvárania nových pracovných miest, zvýšenie adaptability pracovnej sily a na dočasné zabezpečenie životných podmienok nezamestnaným občanom. Rozoznávame aktívnu politiku zamestnanosti, prostredníctvom ktorej dochádza k stimulácii aktívneho prístupu pracovnej sily ku zmene vlastného postavenia na trhu práce a pasívnu politiku zamestnanosti, ktorou sa rozumie predovšetkým vyplácanie dávok v nezamestnanosti.

V SR je politika zamestnanosti legislatívne upravená Zákonom NR SR č.5/2004 o službách zamestnanosti, kde sú služby zamestnanosti vymedzené ako systém inštitúcií a nástrojov podpory a pomoci účastníkom trhu práce pri hľadaní zamestnania, zmene zamestnania, obsadzovaní voľných pracovných miest a uplatňovaní aktívnych opatrení na trhu práce s osobitným zreteľom na pracovné uplatnenie znevýhodnených uchádzačov o zamestnanie. Uplatnenie sociálnej práce v tejto oblasti vnímame ako

sociálnu prácu s nezamestnanými, ktorá v tomto kontexte zahŕňa predovšetkým sprostredkovanie zamestnania a poradenskú činnosť.

Sprostredkovanie zamestnania je činnosť zameraná na vyhľadávanie pracovného miesta a ponúkание vhodného zamestnania, vyhľadávanie a ponúkание vhodných zamestnancov zamestnávateľovi. Poradenské služby pre nezamestnaných uchádzačov o zamestnanie sa členia na informačné a odborné poradenské služby. Informačné poradenské služby sú služby pri voľbe povolania, výbere zamestnania vrátane zmeny zamestnania, výbere zamestnanca a adaptácii zamestnanca v novom zamestnaní. Odborné poradenské služby sú zamerané na riešenie problémov spojených s pracovným uplatnením uchádzača o zamestnanie, na vytváranie súladu medzi jeho osobnostnými predpokladmi a požiadavkami na vykonávanie určitého zamestnania, na ovplyvňovanie rozhodovania a správania sa uchádzača o zamestnanie, ako aj na jeho sociálnu a pracovnú adaptáciu.

Možnosti uplatnenia sociálnej práce sú aj v ostatných oblastiach sociálnej politiky, predovšetkým v rodinnej a zdravotnej politike.

2 Obsahová náplň sociálnej politiky v rámci študijnom odbore sociálna práca

Sociálna práca je v súčasnosti v Slovenskej republike zaradená v rámci sústavy študijných odborov do skupiny študijných odborov pod názvom Spoločenské a behaviorálne vedy. V tejto skupine sa spolu so sociálnou prácou nachádzajú napr. sociológia, etnológia, politológia, či psychológia. V kontexte vzťahu sociálnej práce a sociálnej politiky je dôležité spomenúť, že v tejto skupine študijných odborov sa nachádza aj študijný odbor sociálne služby a poradenstvo, ktorý by podľa nášho názoru mal byť obsahovou súčasťou študijného odboru sociálna práca. Absolventi študijného odboru sociálna práca sú podľa Opisu študijného odboru 3.1.14 sociálna práca spôsobilí vykonávať podľa dosiahnutého stupňa vzdelania profesiu bakalár sociálnej práce, magister sociálnej práce a Philosophie doctor sociálnej práce. Vymedzenie odborného profilu absolventa študijného odboru sociálna práca je výrazne transdisciplinárne, pričom vedomosti z oblasti sociálnej politiky tvoria významnú súčasť nosných tém tohto študijného odboru. Na možnosti zvyšovania záujmu o problematiku sociálnej politiky u študentov sociálnej práce počas ich vysokoškolského štúdia poukazujú napr. Weiss, Cnaan a Gal (2005), ktorí v tejto súvislosti odporúčajú ako efektívne tzv. panel studies, resp. cohort studies.

K nosným témam študijného odboru sociálna práca v bakalárskom stupni štúdia, ktoré obsahovo korešpondujú so sociálnou politikou patria napr. sociálna stratifikácia spoločnosti, sociálna solidarita, sociálne zabezpečenie a jeho subsystemy, projekty v sociálnej práci, či sociálna práca vo verejnej správe. V magisterskom stupni štúdia sociálnej práce sú ako doporučené tematické okruhy z oblasti sociálnej politiky napr. sociálnopolitické súvislosti sociálnej práce, sociálny štát, rodinná politika, politika zamestnanosti, či sociálne plánovanie.

Sociálna politika ako súčasť vzdelávacieho kurikula študijného programu sociálnej práca na Pedagogickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici je koncipovaná jednak ako samostatná disciplína, ale aj ako súčasť viacerých ďalších disciplín, ktoré spoluvytvárajú túto obsahovú líniu štúdia sociálnej práce.

Obsahové zameranie disciplíny sociálna politika tvorí šesť tematických okruhov:

1. Sociální politika a její místo v společnosti, jeho základem jsou pojem a předmět sociální politiky, geneze a vývoj sociální politiky, vzájemné vztahy hospodářské a sociální politiky a osobitnou pozornost věnujeme objasnění souvislostí mezi sociální politikou a sociální prací.
2. Základní kategorie sociální politiky, který obsahuje vymezení a stručnou charakteristiku principů, funkcí, nástrojů a aktérů (subjektů a objektů) sociální politiky, která směřuje k identifikaci cílů sociální politiky.
3. Oblasti sociální politiky, kde jsou v rozsahu základního výkladového rámce charakterizované jednotlivé oblasti sociální politiky, tj. sociální zabezpečení, politika zaměstnanosti, bytová, zdravotná, vzdělávací a rodinná politika.
4. Úroveň sociální politiky představují hierarchické uspořádání sociální politiky v její dimenzionalitě, což v logické postupnosti znamená charakteristiku evropské, státní, komunální a podnikové sociální politiky.
5. Typy sociální politiky a jejich specifikaci v vybraných krajích, který se věnuje jednotlivým typům sociální politiky z hlediska jejich mezinárodněpolitického významu.
6. Nejvýznamnější společenské jevy a procesy z hlediska sociální politiky, představuje permanentně aktualizovaný tematický celek související s aktuálním stavem sociálních problémů v společnosti.

K dalším disciplínám, které v studijním programu sociální práce rozvíjejí kompetence studentů kvalifikovaně působit v jednotlivých oblastech sociální politiky patří např. sociální zabezpečení, sociální služby, rodinná politika, politika zaměstnanosti, odborná praxe a další.

Závěr

Významným průnikem společenského působení sociální politiky a sociální práce tvoří podle našeho názoru funkce sociální politiky. Funkce sociální politiky tvoří spolu s principy, nástroji a účastníky sociální politiky jednu z jejích nejvýznamnějších kategorií. Chápeme je jako výraz "životaschopnosti", sociální politiky, tj. schopnosti vyvolávat stejné účinky (změny) ve vztahu k sociálním aktérům, příp. jako schopnost analyzovat, realizovat a anticipovat úlohy vyplývající z významu sociální politiky v společnosti (Tomeš, 2010). Pro sociální politiku v širokém pojetí, tj. zahrnující všechny oblasti sociální politiky můžeme vymezit následující funkce: ochranná funkce, rozdělovací a přerozdělovací funkce, homogenační funkce, kultivační funkce, stimulační funkce preventivní funkce.

V závěru tohoto příspěvku se pokúsíme poukázat na význam funkcí sociální politiky z pohledu nejvýznamnějších cílových skupin sociální práce, ke kterým zařadíme rodinu, nezaměstnané občany, seniory, občany se zdravotním postižením, osoby v hmotné nouzi, osoby sociálně deviantní a sociálně marginalizované minority. Prostřednictvím aplikace praktických efektů jednotlivých funkcí v konkrétních příkladech zdůrazňujeme jejich vliv na kvalitu života nejširších skupin klientů sociální práce.

Ochranná funkce poukazuje na řešení už vzniklých sociálních událostí, kdy je jedinec, skupina, příp. komunita znevýhodněná ve vztahu k ostatním, a to či už v ekonomickém nebo sociálním smyslu. Účinky této funkce pocítuje např. rodina, přičemž ochrany hodnými členy rodiny jsou především děti a mládež, sociálně-

právní ochrana ktorých je súčasťou sociálnej pomoci ako jedného zo subsystémov sociálneho zabezpečenia.

Podstata rozdeľovacej a prerozdeľovacej funkcie spočíva v určovaní podielu jednotlivcov na výsledkoch ekonomickej činnosti – na bohatstve spoločnosti. Účastníkmi rozdeľovania, resp. prerozdeľovania sú v podstate zástupcovia všetkých cieľových skupín sociálnej práce, spomenieme z nich napr. občanov v hmotnej núdzi, ktorým sa prerozdeľujú prostriedky prevažne zo štátneho rozpočtu určené na zmiernenie ich hmotnej núdze, súborom príspevkov pomoci v hmotnej núdzi.

Cieľom homogenizačnej funkcie je dosiahnutie homogénnej (rovnorodej) spoločnosti, prostredníctvom určitého príjmového vyrovnávania obyvateľstva s cieľom zmierniť neodôvodnené sociálne nerovnosti. Pre stabilizáciu spoločnosti má táto funkcia význam napr. pri odstraňovaní, resp. aspoň zmierňovaní sociálnych rozdielov medzi majoritou a sociálne marginalizovanými minoritami. Cieľom sociálnej politiky vo vzťahu k sociálne marginalizovanej časti rómskeho etnika je snaha o odstránenie rozdielov vyplývajúcich z príslušnosti k minorite, napr. deficitov vo vzdelanostnej úrovni, či jazykovej pripravenosti.

Kultivačná funkcia je orientovaná na kultiváciu ľudského potenciálu, čiže uspokojovanie potrieb človeka a zachovávanie istej kvality jeho života. Rozvíjanie všetkých zložiek ľudského potenciálu môžeme ilustrovať na príklade dlhodobozamestnaných občanov. Dlhodobá nezamestnanosť ohrozuje viaceré zložky ľudského potenciálu (napr. vedomosti, zručnosti, hodnoty), zabrániť tomu môžeme najmä sprostredkovaním vhodného zamestnania, ale čiastočne aj rekvalifikáciou, či poradensko-vzdelávacími aktivitami pre nezamestnaných.

Hlavným poslaním stimulačnej funkcie je ovplyvňovanie vývoja sociálnych procesov a vzťahov žiaducim smerom. Dosiahnutie spoločensky žiaduceho konania jednotlivcov sa zákonite odzrkadľuje v efektívnosti sociálnej politiky. Stimulovať k chcenému vývoju môžeme napr. občanov počas, resp. po výkone trestu odňatia slobody, čo sa nám javí ako veľmi zložitá a zároveň nedostatočne prepracovaná oblasť penitenciárneho a postpenitenciárneho zaobchádzania.

Význam preventívnej funkcie je v predchádzaní nepriaznivým sociálnym situáciám. Sociálna prevencia ako odborná činnosť zameraná na predchádzanie a na zabraňovanie príčin vzniku, prehlbovania alebo opakovania porúch psychického vývinu, fyzického vývinu alebo sociálneho vývinu občana je častou náplňou práce sociálnych pracovníkov. Preventívne pôsobenie môžeme uplatňovať napr. u seniorov, kde nepriaznivé zdravotné súvislosti starnutia a staroby vedú k zamysleniu sa nad významom prevencie zdravotných ale aj sociálnych rizík starnutia už dávno pred dosiahnutím dôchodkového veku.

Aspekty teórie a praxe sociálnej politiky vo vysokoškolskom vzdelávaní sociálnych pracovníkov sú dlhodobou a pevnou súčasťou vzdelávacích štandardov v tejto oblasti a predpokladáme, že aj využiteľnou súčasťou profilu absolventa vysokoškolského štúdia sociálnej práce.

Literatúra

- HALÁSKOVÁ, R.: *Politika zamestnanosti*. Ostrava: FF OU, 2008. ISBN 978-80-7368-522-5
- JUSKO, P.: *Sociálna politika pre sociálnych a misijných pracovníkov*. Banská Bystrica: PF UMB, 2004. ISBN 80-8083-018-5
- JUSKO, P.: Vzdelávanie v sociálnej práci a cieľové skupiny sociálnej práce. In: *Rovnaké a nerovnaké príležitosti na vzdelávanie dospelých v Európe*. Bratislava: UK, 2002, s. 161-164. ISBN 80-88982-51-0
- JUSKO, P. – VAVRINČÍKOVÁ, L.: *Sociálne zabezpečenie*. Banská Bystrica: PF UMB, 2006. ISBN 80-8083-255-2
- KREBS, V. a kol.: *Sociálna politika*. Praha: ASPI, 2007. ISBN 978/80-7357-276-1
- LORENZ, W.: Towards a European Model of Social Work. In: *Australian Social Work*, Vol. 61, No. 1, 2008, pp. 7-24.
- Opis študijného odboru 3.1.14 Sociálna práca*. Dostupné na: www.akredkom.sk.
- H-U. OTTO - A. SCHAARSCHUCH.: A New Social Service Professionalism? The Development of Social Work Theory in Germany. In: *International Journal of Social Welfare*, Vol.8, No. 1, 1999, pp. 38–46.
- SCHILLING, J.: *Sociálna práca*. Trnava: SAP, 1999. ISBN 80-88908-54-X
- STANEK, V. a kol.: *Sociálna politika*. Bratislava: Sprint 2, 2008. ISBN 978-80-89393-02-2
- TOMEŠ, I.: *Úvod do teórie a metodologie sociálnej politiky*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-680-3
- WEISS, I. - CNAAN, R. A. - GAL, J.: Does Social Work Education an Impact on Social Policy preferences? In: *Journal of Social Work Education*, Vol. 41, No. 1, 2005, pp. 29-47.
- ŽILOVÁ, A.: *Úvod do teórie sociálnej práce*. Badín: MENTOR, 2005. ISBN 80-968932-1-1
- Zákon NR SR č.448/2008 Z.z. o sociálnych službách
Zákon NR SR č.5/2004 Z.z. o službách zamestnanosti

Profesionalita a/nebo spojení

Adéla Zrzavá¹

Abstrakt: Podle metodologie STORM je vztah mezi pracovníkem a klientem jedna z nejdůležitějších determinantů úspěchu jejich spolupráce. Na podobu tohoto vztahu však mohou existovat různé názory. Jeden z nich je spojení.

Klíčová slova: profesionál, profesionalita, spojení, STORM

Abstract: According to methodology of STORM the relationship between a worker and a client is one of the most important determinants of successful cooperation. There are different views of style of this cooperation. The alliance is one of them.

Keywords: professional, professionalism, alliance, STORM

Základní otázky

At' už je či není sociální práce považována za profesi, semiprofesi apod., sociální pracovníci a sociální pracovníci se často označují za profesionály. Kým chceme (sociální pracovníci a sociální pracovníci) být? Kým nás chce mít klientka/klient? Kým nás chce mít společnost, stakeholder a dal.? V tomto příspěvku se zaměřím na vymezení role sociálního pracovníka² v interakci (přesněji: ve vztahu) s klientem. Text vznikl jako komparace odborného záznamu, praktických zkušeností a odborné reflexe, a to v pracovním prostředí vybudovaném na principech metodologie STORM.

Metodologie STORM

Nizozemská škola STORM je jedna z metodologií, které se snaží utvářet rámec pro efektivní péči o lidi se závažnou duševní nemocí³. Snaží se holisticky podchytit proces rehabilitace (zmocňování) klienta; pracuje s tzv. životními a osobními doménami (bydlení, práce, učení se, volný čas, osobní péče, zdraví, smysl a účel a sociální vztahy). Snaží se zjišťovat klientovi potřeby ve vztahu ke stávající nebo žádané kvalitě života. Působí v triádě klient – profesionál – příbuzný. Rehabilitace je vnímána jako neustálý proces.⁴

Metodologický cyklus STORMu vychází z klasického pojetí diagnóza-plánování-intervence. Ovšem dále jej rozpracovává. V rámci svého příspěvku se nyní zaměřím na 1. fázi rehabilitace – navázání vztahu.

Navázání vztahu je řazeno v metodologii STORM jako právní fáze rehabilitace, ovšem spíše bych jej vymezila jako „budování vztahu“ ve smyslu nulté fáze

¹ Mgr. Adéla Zrzavá, FOKUS Vysočina, 5. května 356, 580 01 Havlíčkův Brod, FOKUS Vysočina, Lidického 1213, 539 01 Hlinsko, adela.zrzava@fokusvysocina.cz

² V textu dále ustupuji s ohledem na přehlednost od genderové korektnosti, užívám generické maskulinum.

³ Lidé se závažnou duševní nemocí byli dříve označováni jako dlouhodobě duševně nemocní, s ohledem na přesný význam vyvozený z potřeby podpory dochází postupně ke změně pojmosloví.

⁴ Pěč, O.; Probstová V. *Psychózy*. s. 110-112.

rehabilitace, tedy jakési červené niti, která se vine celým procesem. Kvalitní vztah mezi sociálním pracovníkem a klientem u psychosociální rehabilitace vychází z požadavku specifčnosti cílové skupiny ale i samotného procesu. Lidé se závažným duševním onemocněním (ostatně jako i ostatní klienti) potřebují vědět, že mohou sociálnímu pracovníkovi důvěřovat, že on je nebude dále stigmatizovat a je kompetentní osobou pro řešení jejich situace – zda mohou mu důvěřovat. Psychosociální rehabilitace se nepočítá na dny či týdny, ale u většiny klientů na měsíce a roky. Ze své dosavadní zkušenosti považují vztah mezi klientem a pracovníkem – tedy pracovní vztah – za jeden ze základních pilířů, na kterých je možné dále vystavět kvalitní spolupráci vedoucí k naplňování potřeb klienta a k růstu jak klienta, tak i pracovníka.

Profesionalita, nebo spojenectví

Obsah vztahu pracovníka a klienta u metodologie STORM vychází z postulátu: „*Nechci profesionála, chci spojence.*“, který formulovala dlouholetá klientka Marlieke de Jonge.¹ Elementárním axiomem prezentovaným při vysokoškolském studiu jako profilující kritérium sociální práce však bývá vyjádřen požadavek profesionality (včetně jejích možných budování, úrovní, fází atd.). Vystává tak pochybnost, zda výše zmiňovaný axiom není spíše jen jedním z idiomů, které figurují jako alternativy, či dokonce jako mýty. Je možné si klást otázku: Požaduje po nás STORM „neprofesionalitu“? Prakticky obratem lze odpovědět, že nikoliv. Otázka diskrepance mezi požadavkem profesionality a principem „klient nechce profesionála, chce spojence“ vychází z odlišného pojetí profesionality. I metodologie STORM operuje s pojmem „profesionál“ (např. triáda klient – profesionál – příbuzný), a to v kladném slova smyslu. Profesionalita je i pro STORM axiomem. Ve výroku Marlieke nalézám určitý rozpor: Klientka jde sama (i přes otázku míry dobrovolnosti) k profesionálovi, ale říká: „*Nechci profesionála, chci spojence.*“ V čem tedy tkví výrok Marlieke? Jakého sociálního pracovníka vlastně chce? Jakého pracovníka chce klient obecně?

Požadavky kladené klienty na sociální pracovníky jsou v praxi rozmanité. Podoby toho, „jak má správný sociální pracovník vypadat“ podle klientů, se odlišují na základě řady indicií – od prožitých i přenesených zkušeností, polopravd a mýtů, obsahem a sebereprezentací pracovníka i dané služby atd. Pracovník se může nezděka ocitnout v situaci, kdy klientem požadovaná role sociálního pracovníka sestává z naplňování rolí manželů, synů, kamarádů apod. – obecně v rovině osobního vztahu. Takováto přání mohou být verbalizovaná i neverbalizovaná, uvědomovaná i neuvědomovaná. Klient chce, aby pracovník zastával tuto roli z řady důvodů (uvolnění obdobné pozice v jeho blízkosti, nenaplněnost saturace tohoto přání dosavadními pokusy atd.). Je právě úkolem sociálního pracovníka s těmito skutečnostmi na své i klientově straně pracovat, umět je eticky a prakticky zpracovat.

Vrátím se k výroku Marlieke. Je toto (osobní vztah), co Marlieke žádá? Nepochybně v řadě osobních rolí vznikají různější spojenectví, ovšem spojenectví, která jsou vystavena na odlišných principech, než pracovní vztahy mezi klienty a pracovníky. Jistě mohou i osobní vztahy napomáhat (a v praxi tak nemalou měrou činí) k cílům, ke kterým směřuje sociální práce, ovšem nejedná se pak o odbornou (placenou,

¹ Wilken, J.P.; Dirk den Hollander. Komplexní přístup k psychosociální rehabilitaci. s.23. In *Komunitní psychiatrie v praxi, vzdělávací moduly* [CD-ROM].

profesionální, ...) podporu, ale o pomoc blízkému člověku. V osobním vztahu vzniká řada etických dilemat, pokud se jej pokoušíme transformovat na pracovní vztah, stejně tak když se transformuje pracovní vztah do osobního. V případě, že sociální pracovník se uvolní k takovéto transformaci – dává zároveň souhlas s převedením vzájemného kontaktu ze sociální práce do roviny kamarádství/manželství/atd., již se – dle mého názoru – nejedná o sociální práci. V takovémto nastavení pak je možný výběr profesionalita, nebo jiný vztah – jedno, nebo druhé. Marlieke (klient) však mnohem častěji hledá v sociálním pracovníkovi skutečnou podporu, která je postihnutelná sociální prací. Takže hledá Marlieke profesionála, nebo spojence? Nebo je možné v jejím výroku nalézt ještě jiné významy?

Profesionál

Koho je možné v nastaveném pojetí považovat za profesionála? Profesionál je vzdělaný odborník, v různých rovinách sociální práce pak zastává odlišné úlohy – terapeut, poradce, průvodce, atd. (pojetí sociální práce zde může být „administrativní“, „profesionální“ i „filantropické“)¹. Ovládá svou metodiku práce, může vycházet i z vícero metodologií. Má dobré znalosti v širokém spektru. Profesionál provádí sebereflexi a reflexi své práce. Staví před sebe klasické dilema byrokratického a profesionálního přístupu (deontologie x teleologie), taktéž direktivního a nedirektivního přístupu; alternativy těchto variant jsou pro něj možné. Přejde-li klient za profesionálem jako takovým, pak přichází s důvěrou v jeho profesní dovednosti a znalosti, např. typicky v případě akutního problému při jednání s úřady. Podstata jeho práce tkví v zaměření na problém – klient má problém a ten je potřeba řešit, spolupráce se zaměřuje zvl. na svůj vlastní obsah. Profesionál udržuje s klientem pracovní vztah. Je snad tedy profesionál někdo, koho Marlieke nechce?

Spojenc

Kdo je pak spoujenc? Spoujencství je partnerstvím. Spoujenc nemůže být sám – pro spoujencství musí být alespoň 2 (v tomto případě sociální pracovník a klient). Ale je to mnohem více. Spoujencství nejlépe charakterizuje lidský přístup, zájem, důvěra a úcta. Spoujenc je především člověkem.

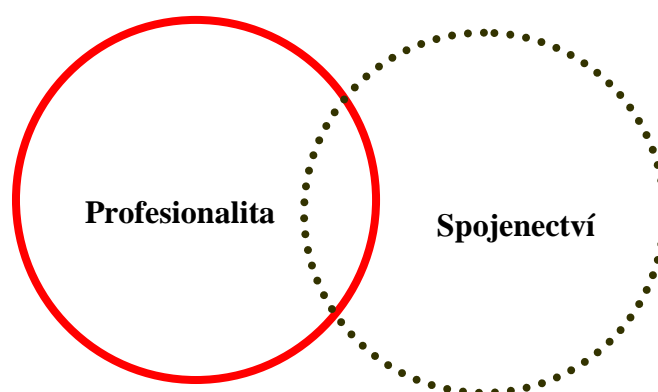
Profesionalita a spoujencství

Marlieke ví, že jde za profesionálem a žádá po něm spoujencství. Spoujencství ve vztahu sociálního pracovníka a klienta je na místě – jak jinak efektivněji dostat snahy o začlenění člověka do společnosti, jak jinak mu pomoci z jeho problémů, než tak, že jej vezmu za partnera, budu jej brát vážně, budu se zajímat o jeho skutečné potřeby a usilovat o jejich saturaci? Jak jinak jej motivovat ke změně, než bude-li se jednat o změnu, která je mu k užítku a kterou sám chce?

¹ Viz Musil, L. Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“ In *Sociální práce* 2/2008. s.60-79.

Míra spojenectví v pracovním vztahu sociálního pracovníka a klienta je značně variabilní. Vyplývá to nejen z toho, co klient chce, ale také z toho, co chce a může sociální pracovník. Zcela odlišnou míru spojenectví (lidského přístupu) můžeme spatřit u terénních pracovníků s drogovými uživateli od pracovníka provádějící šetření pro zjišťování potřebnosti pro výplatu dávek hmotné nouze. Míru spojenectví zde ovlivňuje nejen osobnostní nastavení, ale také míra direktivity plynoucí z konkrétní pracovní pozice. Profesionalitu a spojenectví si můžeme představit jako 2 kružnice – čím jsou blíže k sobě, tím větší průnik vzniká, ale nikdy nedojde k úplnému sjednocení (hrozí riziko úplného vytracení profesionality). A vzdálení se obou kružnic znamená ochuzení profesionality o lidský přístup (viz obr.).

Obr.: Co hledá klient a co mu může a chce nabídnout pracovník – profesionalita s variabilní mírou spojenectví.

Idea průniku profesionality a spojenectví¹

Idea průniku profesionality a spojenectví je vystavena na těchto principech: Spojenec je také odborníkem, ale penzum jeho znalostí zásadně překrývá podstatná charakteristika – lidský přístup, zájem, důvěra a úcta. Spojenec je především člověkem. Spojenec je nejvíce ze všeho „normální“ – normalizuje (zapojuje do běžné společnosti) klienta oproti všem argumentům o klientově nenormálnosti. Spojenec přestože zná a umí používat metodiky, tak s individuálním klientem společně sestavuje individuální metodiku (nebo rámec spolupráce), spolupráci definuje v kooperaci s klientem. Spojenec je otevřen kompromisům, dohodám. Spojenectví je partnerstvím s cílem dosažení požadovaného výsledku – naplnění přání a potřeb klienta. Klient je rovnocenný partner (jen on sám zná nejlépe své potřeby).

¹ Dle metodologie STORM – WILKEN, J. P.; HOLLANDER, D. Komplexní přístup k psychosociální rehabilitaci. 1999. In *Komunitní psychiatrie v praxi, vzdělávací moduly* [CD-ROM]. Praha: CRPDZ.

Závěr

Dosažení ideálního průniku profesionality a spojení (zároveň bez sklouznutí k osobním vztahům) není možné naplánovat. Zároveň (s ohledem na konkrétní službu) není možné ani vymezit podobu tohoto průniku, byť odborná literatura se tomuto věnuje. Vztah (i pracovní) už ze své podstaty je vzájemný. Vytváření a udržování přiměřeného pracovního vztahu patří k dovednostem, jež se neučí (a mnohdy ani nedají naučit) na žádné škole. K rozvoji této dovednosti přispívá zejména poctivá reflexe vlastní práce – kladení si otázek a formulace odpovědí na ně: Kým jsem? Kým mě chce mít klient? Kým chci být? Kým mohu být?

Ať již si pracovník či klient vyberou jakýkoli vzor své spolupráce, tak vztah mezi klientem a pracovníkem – dobrý pracovní vztah – se mi opakovaně v mé praxi i praxi mých kolegů potvrzuje jako podstatná determinanta efektivní spolupráce. Při konfrontaci s kolegy napříč různými organizacemi si mnozí povzdechli, že by oni sami rádi zastávali pozici „spojence“, ale okolnosti (normy, předpisy, tabulky, formuláře atd.) je od ní vzdalují ...

Kladla jsem si v tomto textu řadu otázek, prosím čtenáře, aby i on si na ně pokusil zformulovat své odpovědi. Tím by byl účel tohoto příspěvku naplněn. Děkuji za spolupráci.

Použitá literatura:

- MUSIL, L. Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“ In *Sociální práce 2/2008*. ISSN 1213-6204.
- PĚČ, O.; PROBSTOVÁ, V. *Psychózy – psychoterapie, rehabilitace a komunitní péče*. 1.vyd. Praha: Triton, 2009. ISBN 978-80-7387-253-3
- WILKEN, J. P.; HOLLANDER, D. Komplexní přístup k psychosociální rehabilitaci. 1999. In *Komunitní psychiatrie v praxi, vzdělávací moduly* [CD-ROM]. Praha: CRPDZ.

Fenomén spirituality a jeho integrace do osnov sociální práce¹

Alina Kubicová²

Abstrakt: Práce sociálních pracovníků je založena na nepřetržitém zvládání úkolů, které zejména v interpersonální rovině patří k velmi náročným. Důležitá v tomto ohledu je profesní příprava, která by měla obsáhnout široké spektrum témat, které bychom mohli uchopit v rámci bio-psycho-socio-spirituální perspektivy. Tento příspěvek prezentuje pohled na implementaci tématu spirituality do osnov sociální práce, přičemž jako klíčové je zde použito východisko, vyplývající ze závěrů empirických studií. Několik zahraničních studií prokázalo, že v praxi působící sociální pracovníci označili právě spiritualitu jako důležitou součást jejich práce, upozornili zároveň na fakt, že tato problematika byla poddimenzována nebo zcela absentovala v kurikulu sociální práce. Cílem textu je nastínit možnosti i rizika implementace témat spojených se spiritualitou do osnov sociální práce. V příspěvku jsou prezentovány výsledky vlastní empirické studie mapující postoj studentů sociální práce ke spiritualitě.

Klíčová slova: spiritualita, spirituální kompetence, sociální práce, vzdělávání, empirická studie

The Phenomenon of Spirituality and its Integration into Social Work Curriculum

Abstract: The profession of social workers is based on continuous dealing with tasks, which in particular in the interpersonal level belong to very demanding ones. Therefore is necessary to put the stress on education, including broad spectrum of topics, which could be handle in the bio-psycho-socio-spiritual perspective. Paper deals with phenomenon of spirituality, however goal of this article is to draw possibilities of integration of topics concerning spirituality into social work curriculum. As foreign studies show, social workers report that spirituality and religion is important issue in their profession, they respond also that they did not receive during education knowledge and skills to address the subject of religion and spirituality. Paper brings findings of empirical study, which was focused on attitude research of social work students.

Key words: spirituality, spiritual competencies, social work, education, empirical study

Úvodní vymezení rizik

Doba, kdy v českých školách téma náboženství a spirituality patřilo do kategorie přísně zakázané, je pryč. Včlenění do osnov sociální práce na veřejných vysokých školách okruhů s náboženským či spirituálním obsahem, však není tak bezproblémový, jak by se na první pohled mohlo zdát. Z čeho pramení současné obavy? Než se pokusím odpovědět na tuto otázku, nabízí se ještě jedna a tou je: Potřebujeme vůbec téma spirituality zařadit do osnov sociální práce? A pokud ano, tak kam? Na první z těchto

¹ Příspěvek byl podpořen projektem GA ČR č. 406/09/0726 „Psychologické aspekty zvládání zátěže mužů a žen“

² Mgr. Alina Kubicová, Ph.D., Filozofická fakulta, Ostravská univerzita v Ostravě, alina.kubicova@osu.cz

otázek se zřejmě budou názory lišit. Své stanovisko k tomuto problému se pokusím nastínit v následujícím textu. Na tomto místě poněkud lakonicky odpovím otázkou: „Proč bychom neměli o spiritualitě v sociální práci se studenty hovořit?“. Ke zbývajícím podotázkám se opět najde několik variant řešení. Jednou z možností je vložit toto téma hned na začátek studia, v rámci historického úvodu do předmětu Teorií a metod sociální práce. Takto bychom měli alespoň tento problém rychle z krku. Ale lze se vypořádat s mnohadimenzionalitou spirituality v dějepisném přehledu příkladů charitativní a filantropické činnosti předchůdců či zakladatelů sociální práce? Osobně se domnívám, že nestačí a že navzdory tomu co bylo napsáno a řečeno o vztahu Čechů k otázce víry nebo náboženství, existuje potřeba budoucí sociální pracovníky seznámit s touto oblastí a tudíž jí rovněž zakomponovat do kurikula studijních programů. Jedná se mi zde o kurikulum oboru Sociální práce, které nabízí veřejné vysoké školy, protože víme, že v ČR existuje několik církevních vyšších odborných škol, kde je v tomto směru situace odlišná. Stranou mého zájmu jsou také obory sociální práce vyučované na teologických fakultách, které najdeme na třech českých univerzitách.

A nyní k oněm rizikům. Předně se možná někteří z nás pozastaví nad otázkou, zda na veřejných vysokých školách můžeme vůbec o tomto tématu hovořit. Uvědomujeme si přece, že naše školství je apolitické a stejně tak předpokládáme, že by mělo zůstat neutrální i v náboženské rovině. Na základě tohoto předpokladu se pak formuluje stanovisko, které v nás funguje jako autocenzura. Ve snaze zůstat neutrální se vzdáváme možnosti studovat a diskutovat se studenty o problémech souvisejících s profesí sociálních pracovníků i o problémech klientů, které se dotýkají spirituální roviny práce i smyslu lidské existence. Z druhé strany si povšimněme jiného rizika. Student, přicházející ze sterilně sekularizovaného prostředí českého školství, ukončí studium sociální práce a nastoupí do praxe s heterogenní skupinou klientů. Vyvstává zde otázka, jak a kdy tento absolvent může získat dovednosti a v čem může ukotvit své postoje k lidem různého náboženského vyznání? Nejde mi o suchou znalost základních lidských práv, které vymezuje Listina základních práv a svobod, kde v článku 15 máme zaručenou svobodu myšlení, svědomí a náboženského vyznání, nejde mi také o nominální záruku reprezentovanou Etickým kodexem sociálních pracovníků, který v bodu 1,2 vyjmenovává jako základní zásadu sociální práce respekt vůči jedinečnosti každého člověka bez ohledu na jeho původ, etnickou příslušnost, ale i náboženské a politické přesvědčení. Domnívám se, že pouhá informovanost či dokonce hlubší znalost legislativně zakotvených lidských práv v kontextu náboženské víry nestačí. Sociální pracovníci potřebují pro svou práci mnohem víc, jsou to jak teoretické poznatky v historicko – filozofických souvislostech, tak i určité dovednosti, doplněné o hodnotovou a postojovou složku. Pro pojmenování celého tohoto okruhu se nabízí pojem spirituální kompetence, kterému se věnuji v následující podkapitole.

Vymezení konceptu spirituality

Než se pokusím nastínit možnosti implementace tématu spirituality do osnov oboru sociální práce, stručně zde přiblížím jeho sémantém. Pojem spiritualita má svůj původ v křesťanské teologii, která tímto pojmem vyjadřovala vztah mezi Bohem a člověkem. Za posledních padesát let se však význam pojmu podstatně změnil. Souvisí to s širší kulturní a společenskou změnou, která přinesla oslabení tradičních nositelů autority,

vedla k nárůstu sekularismu a individualismu. Důsledkem změn je i rostoucí diferenciací mezi pojmy religiozita a spiritualita. Zatímco na religiozitu se nahlíží v úzkém spojení s náboženstvím, přičemž obsah tvoří určité formy prožívání, chování, které se promítají dále do individuálních zkušeností jednotlivců, v náboženství se přitom spojuje rovina individuální a sociální. Spiritualita se dnes chápe jak v náboženském tak i nenáboženském kontextu (Říčan, 2007). V teologickém pojetí tvoří spiritualita jádro náboženství. V nenáboženském jde o fuzzy koncept, který se definuje jako antropologický rys, jako dimenzi, která je úzce spojena s hledáním smyslu lidské existence. E. Canda a L. Furman (1999) ve svém pohledu na spiritualitu v sociální práci akcentují tyto aspekty:

- spiritualita jako esenciální kvalita člověka, který z této perspektivy je pojímán jako bytost neredukovatelná, posvátná
- spiritualita jako síla, která motivuje jedince k hledání významu i morálního rámce
- spiritualita jako zdroj zkušenosti s transpersonální dimenzí, v rámci které vědomí skrze transcedenci překračuje obvyklé hranice ega
- spiritualita jako vývojový proces, v rámci kterého se rozvíjí smysl pro vnímání celistvosti u sebe sama i druhých
- spiritualita jako účast na skupinách, které si poskytují spirituální podporu, které nemusí nutně mít náboženský charakter
- spiritualita jako účast na jedinečném systému víry a chování (modlitby, meditace).

B. Moss (cit. podle Furman, Benson, Canda, Grimwood, 2005) chápe spiritualitu jako kategorii, která ovlivňuje to, jak se člověk vyrovnává s nejpodstatnějšími ztrátami svého života a jak dokáže po těchto ztrátách svůj život rekonstruovat. Od kvalifikovaného sociálního pracovníka se očekává, že díky svým vědomostem, dovednostem a postojům dokáže citlivě reagovat a pracovat s odlišnostmi vyplývajícími z kulturního, etnického i náboženského kontextu klientů, kteří často řeší situace a problémy spojené s hrozícími či faktickými ztrátami. Způsobilost k intervenci se nutně opírá i o složku spirituální kompetence. Podle Association for Spiritual, Ethical and Religious Values in Counselling¹ je spirituální kompetence konstruktem skládajícím se ze znalostí, dovedností, hodnot a postojů, které lze rozdělit do šesti oblastí, k nimž patří:

1. Oblast kulturního a všeobecného rozhledu
2. Oblast sebepoznání
3. Oblast vývojových změn včetně spirituálního vývoje
4. Oblast komunikace
5. Oblast hodnocení
6. Oblast diagnostiky a intervence

Jistě je možné diskutovat o úplnosti uvedeného modelu. Z mého pohledu však lze tento model použít jako východisko orientující úvahy o implementaci spirituality do osnov sociální práce.

¹ Competencies for addressing Spiritual and Religious Issues in Counseling. [Dostupné z: <http://www.aservic.org/competencies.html>]. [cit. 15.9.2009].

Spiritualita v osnovách sociální práce

Obecně v této oblasti platí, že neexistuje konsensus v otázce obsahu, který by měl být včleněn do osnov sociální práce, nenajdeme ani jednotný názor na to, zda má jít o součást povinného bloku výuky nebo o volitelné kurzy v rámci studia. CSWE (Council on Social Work Education), instituce která působí v USA, vydala v roce 1994 doporučení, aby součástí kurikula sociální práce byla i témata obsahující náboženskou a spirituální perspektivu. V souladu s tím souzní také Etický kodex sociálních pracovníků, který byl přijat v roce 1996 v USA na úrovni NASW (National Association of Social Workers), ve kterém se hovoří o potřebě chránit ohrožené skupiny klientů také v kontextu jejich náboženského a spirituálního prostoru a to zejména před předsudky a diskriminací (Furman, Benson, Canda, Grimwood, 2005). A. Ai et al. (2004) prezentují návrhy koncepcí zařazení do osnov sociální práce náboženské a spirituální problematiky. Mezi koncepcemi najdeme ty s implementovanou komparační perspektivou, které akcentují náboženský pluralismus. V jiných je uplatněn týmový přístup, který má sloužit jako pojistka proti dominanci jednoho pohledu. Navrhované plány se liší i po obsahové stránce. Mezi zařazované okruhy patří otázky spirituálního vývoje, oblast diagnostických a intervenčních metod práce s klienty pocházejících z různých náboženských prostředí, někde je samostatně zakomponována i specifika sociální práce například s klienty z nábožensky fundamentálních rodin a komunit. V propozicích sylabů kurzů se objevují rovněž přednášky na téma mikro i makro roviny náboženského a spirituálního života. Dále diskutovanými tématy v rámci studia sociální práce jsou: odlišnosti v pohledu na mužskou a ženskou roli v rámci jednotlivých náboženství, role duchovních, kněží a pastorů v komunitách věřících, problematika antisemitismu, problematika sekt a nových náboženských hnutí. Zajímavou diskusi otevírá koncept empowermentu a jeho souvislosti se spiritualitou a religiozitou klientů sociální práce. Klíč k sestavení tematických celků může získat z výsledků empirických výzkumů, které poukazují na skupiny klientů a jejich situace, ve kterých sociální pracovníci častěji než kdy jindy otevírají otázky existenciální či spirituální povahy. Podle Furman, Benson, Canda, Grimwood (2005) jsou to zejména: klienti, kteří se nacházejí v rodinné krizi, klienti, kteří se vyrovnávají se ztrátou blízké osoby, klienti závislí na drogách, klienti prožívající existenciálními a spirituálními krizemi, klienti v seniorském věku, klienti v rekonvalescenci po těžkých onemocněních, klienti ze sociálně vyloučených lokalit.

Výsledky vlastního výzkumu

V tomto příspěvku předkládám dílčí výsledky empirické studie. Výzkumný soubor tvoří 91 studentů navazujícího magisterského oboru Sociální práce s poradenským zaměřením, kteří studují na Filozofické fakultě Ostravské univerzity, přičemž šlo o 56 studentů presenčního a 35 distančního studia. Mezi respondenty bylo 76 žen a 15 mužů. Průměrný věk byl 26,6 let, směrodatná odchylka činila 5,373 let (nejmladšímu studentovi bylo 21 let, nejstaršímu pak 45 let). Prezentované výsledky tvoří součást tematicky širší studie, v níž byly použity dva dotazníky. Jednalo se o inventář NEO-FFI a dotazník RCOPE, který byl doplněn o tři uzavřené a dvě otevřené otázky, kterými jsem se ptala na vztah k náboženství, ke spiritualitě, na to, jak se sami na sedmistupňové škále hodnotí vzhledem ke dvěma krajním pólům: věřící – nevěřící. Zařazeny byly

rovněž otázky snímající základní sociodemografické údaje. Pro omezený rozsah tohoto příspěvku zde prezentuji pouze vybrané výsledky.

Pomocí škálové otázky jsem se pokusila zjistit, jak jsou studenti sociální práce otevření k široce pojímané víře. Škálu jsem převzala a zachovala její sedmistupňovou konstrukci¹, přičemž varianty byly rozloženy mezi body: 1 – silně věřící, 7 – nevěřící. Aritmetický průměr pro celý soubor činí 3,34 (směrodatná odchylka 2,034). Mediánová hodnota činí 3, modus je 2. V následující tabulce jsou uvedeny absolutní a relativní čísla, která prezentují vztah respondentů k náboženství a spiritualitě.

Z výsledků vyplývá zajímavá skutečnost, a totiž že, řečeno jazykem čísel, stejný počet studentů deklaruje pozitivní, neutrální i negativní postoj k náboženství i ke spiritualitě. Přibližně 40% studentů hodnotí svůj vztah k zmiňovaným fenoménům jako pozitivní, kolem 54% má k oběma neutrální postoj. Stablní je u obou také postoj negativní, ten je zastoupen u necelých 7 % respondentů. K analýze vztahu studentů k náboženství a spiritualitě jsem sestavila kontingenční tabulku, která obsahuje absolutní četnosti.

Tabulka č. 1. Vztah studentů k náboženství a spiritualitě

NÁBOŽENSTVÍ		SPIRITUALITA			
		Pozitivní	Neutrální	Negativní	Celkem
Pozitivní		29	6	1	36
Neutrální		21	26	2	49
Negativní		3	3	0	6
	Celkem	53	35	3	91

Z uvedených dat vyplývá, že nejpočetněji ve výzkumném souboru byla zastoupena skupina s pozitivním vztahem k náboženství i ke spiritualitě, jednalo se o 29 studentů, což činí z celkového počtu oslovených studentů 31,9%. Druhou nejpočetnější skupinu tvoří studenti s neutrálním vztahem k oběma sledovaným fenoménům, absolutní četnost dosáhla 26, což je 28,6% z celého výzkumného souboru. Početně třetí největší skupinu reprezentují studenti, deklarující pozitivní vztah ke spiritualitě a neutrální k náboženství (jedná se o 21 studentů tedy 23,1%). Zajímavostí zůstává, že 6 studentů se přihlásilo k negativnímu vztahu k náboženství, negativní vztah ke spiritualitě byl zaznamenán u 3 respondentů. Mezi šesticí studentů s negativním vztahem k náboženství tři zároveň označilo svůj vztah ke spiritualitě jako neutrální a tři jej označilo jako pozitivní. V případě negativního vztahu ke spiritualitě se jednou objevil v kombinaci s pozitivním vztahem k náboženství a dvakrát s neutrálním postojem k náboženství.

-
- ¹
1. silně věřící – 100% jistota – slovy C. G. Junga „Nevěřím, vím...“
 2. velmi vysoká pravděpodobnost – „Nejsem si 100%, ale věřím v Boha a podle toho žiju.“
 3. více než 50%, ale ne o moc – „Mám pochybnosti, ale mám tendenci věřit, že Bůh existuje.“
 4. 50% - „Boží existence a neexistence je stejně pravděpodobná.“
 5. méně než 50% - „Nevím, zda Bůh existuje, jsem skeptický.“
 6. velmi malá pravděpodobnost, de facto ateista – „Nemohu vědět na 100%, ale myslím si, že je existence Boha velmi nepravděpodobná,“
 7. silný ateista – „Vím, že Bůh není.“

Na dvě otevřené otázky studenti odpovídali velmi stručně. Mezi nejčastějšími odpověďmi na otázku čemu věří se objevila víra v Boha, dále víra v něco co nás přesahuje, jednotlivě byly zaznamenány také odpovědi – v karmu, v dobro, v universum, v spravedlnost, v přírodu, ve vnitřní hlas. Pojem spiritualita si respondenti nejčastěji spojují s duchovnem, s transcendentnem, s vírou v Boha nebo Ducha svatého, s vnitřním životem, jednotlivě se vyskytly také odpovědi ukazující na asociaci s magií, s mysticismem, ale i oblbováním lidí.

Závěr

Jakkoli jsou komparace zahraničních studií v oblasti religiozity a spirituality s českou populací problematické ne-li nemožné, je zajímavé se s nimi alespoň seznámit. A., Ai, et al. (2004) provedli metaanalýzu devíti publikovaných studií, které byly věnované spiritualitě v průběhu profesní přípravy sociálních pracovníků. Ve zmiňované metaanalýze autoři dospěli k závěru, že dvě třetiny oslovených sociálních pracovníků pokládají náboženství i spiritualitu za významný element jejich profese. 80% oslovených respondentů zároveň připouští, že způsob, v jakém se o těchto otázkách učí v průběhu profesní přípravy, je nedostatečný. Na tomto místě není třeba zdůrazňovat, jak odlišná je americká a česká společnost v otázce náboženské víry. Závěry vlastní studie ukázaly, že mezi studenty sociální práce deklaruje pozitivní postoj ke spiritualitě a náboženství přibližně 40 %, více než polovina má k tomuto fenoménu neutrální postoj. Úkolem stojícím dnes před akademiky je nebát se se studenty o spiritualitě hovořit, zároveň je nutné najít způsob, jak začlenit do kurikula obsah, který po vědomostní a dovednostní stránce vybaví budoucí sociální pracovníky způsobilostí co nejlépe reagovat na potřeby klientů.

Literatura:

- AI, A., MOULTINE, K., PICCIANO, J. F., NAGDA, B. R. HENDRICKSON THURMAN, L. : *Integrating Spirituality into the Social Work Curriculum: A Student Initiated Program Evaluation*. Journal of Teaching in Social Work. 24, 1/2, 2004, s. 105 – 128.
- CANDA, E., FURMAN, L. : *Spiritual Diversity in the Social Work Practice: The Heart for Helping*, New York, Free Press, 1999.
- FURMAN, L.D., BENSON, W.D., CANDA, E.R., GRIMWOOD, C. : *A Comparative International Analysis of Religion and Spirituality in Social Work: A Survey of UK and US Social Workers*. Social Work Education, 24, 8, 2005, s. 813 – 839.
- PARGAMENT, K. I. : *Spiritually integrated psychotherapy: understanding and addressing the sacred*. New York, Guilford Press, 2007.
- ŘÍČAN, P. : *Psychologie náboženství a spirituality*. Praha, Portál, 2007.

Vplyv sociálnej práce na kvalitu života odliečených závislých v procese resocializácie

Petra Balážiová, Ľuba Pavelová¹

Abstrakt: Oblasť závislostí otvára nové možnosti uplatnenia sociálnej práce nielen v zdravotníctve, ale hlavne v primárnej a terciárnej prevencii mimo zdravotníctva.

Téma nášho príspevku vznikla v snahe zamerať sa na problematiku znovuzaradenia sa odliečených závislých do spoločnosti ako aj na zmenu kvality ich doterajšieho spôsobu života. Významnú úlohu v tomto procese zohráva práve sociálna práca.

Definujeme pojmy kvalita života závislých, resocializácia a rehabilitácia v práci so závislými.

Kľúčové slová: Sociálna práca, kvalita života, resocializácia, rehabilitácia

Abstract: Dependency area opens new possibilities in social work not only in health, but especially in primary and tertiary prevention of non-medical. Topic of the paper was founded in order to address the issue of reinstatement was cured addicts into society and to change the quality of their previous way of life. Important role in this process plays just social work. Define the terms quality of life dependent, re-socialization and rehabilitation work with addicts.

Keywords: Social work, quality of life, social rehabilitation, rehabilitation

Nástupom na liečbu a následnou skupinovú psychoterapiou, v ktorej ide o zmenu postojov k závislosti, abstinencii a motiváciu k zmene životného štýlu sa nič nekončí. Je to len začiatok procesu, ktorý môže a nemusí byť úspešný. Veľké zmeny v živote abstinujúcich závislých prichádzajú až po ukončení liečby a rekonštrukcia stratených návykov, riešenie rôznych situácií novým spôsobom prináša veľký tlak na zvládanie krízových situácií v ich živote. Abstinujúci ich môžu zvládať sami, je to však cesta veľmi náročná a neistá.

Abstinencia, ako nevyhnutná cesta riešenia impulzívneho, egocentrického, návykového teda „závisláckeho“ myslenia dáva závislému človeku novú nádej. Posilňuje jeho „zdravé“ hodnoty, otvára plnú náruč prijatia víťazstva nad sebou samým, nad objavmi ktoré so sebou abstinencia prináša.

Sociálna práca sa postupne dostáva do oblasti závislostí, do primárnej, sekundárnej a terciárnej prevencie.

Medzinárodná federácia sociálnych pracovníkov v roku 1988 definovala sociálnu prácu ako činnosť, ktorá predchádza alebo upravuje problémy jednotlivcov, skupín a komún vznikajúce z konfliktov potrieb jednotlivcov a spoločenských inštitúcií. Jej zámerom je zlepšiť kvalitu života všetkých ľudí /Oláh, 2007, str. 41/.

Za najznámejšiu definíciu sociálnej práce by sme mohli označiť definíciu Strieženca /1996/, ktorý hovorí o sociálnej práci ako odbornej disciplíne, ktorá

¹ PhDr. Petra Balážiová, Psychiatrická nemocnica, 951 35 Veľké Zálužie, balaziovap@pobox.sk
Doc. PhDr. Ľuba Pavelová, PhD., UKF, FSVaZ, KSPaSV, Kraskova 1, 949 74 Nitra, lpavelova@ukf.sk

špeciálnymi pracovnými metódami zaisťuje sociálnu starostlivosť o človeka na profesionálnom základe.

Predmetom sociálnej práce podľa Strieženca /1999, In Oláh, 2007, str.43/ sú problémy, ktorými sa sociálna práca zaoberá, teoreticky objasňuje a prakticky rieši, či zmierňuje a špecifické je najmä to, že rešpektuje kompletné stránky i prostredie človeka ako jedinca, skupiny či inej komunity.

Sociálna práca dáva veľké možnosti sebarealizácie. Zameriava sa na sociálno – výchovné pôsobenie, usmerňovanie tých, ktorí potrebujú pomoc pri riešení svojich problémov v životných situáciách (kuratívna sociálna práca) a na predchádzanie sociálo - patologických javov (preventívna sociálna práca). Orientuje sa na pomoc pri riešení sociálnych problémov a sociálnu starostlivosť všetkých vekových skupín, pomáha kompenzovať nedostatky sociálneho prostredia (Sobihardová, 1998).

Poslanie sociálnej práce je spolu sa podieľať na humanizácii ľudského života, umožňovať všetkým ľuďom rozvíjať svoj potenciál v najširších dimenziách ľudskej existencie so zjavným zámerom rozvojových tendencií a prejavov spolupatričnosti /Strieženec, 2006/.

Kvalita a efektívnosť pomoci závisí od kvality, kvalifikovanosti, osobnostných daností, praktických skúseností a prístupu ľudí, ktorí ju ponúkajú, ktorí nielen chcú, ale i vedú a môžu pomôcť. Prvoradou sa preto ukazuje potreba odbornej prípravy a ďalšieho vzdelávania sociálnych pracovníkov, profesionalizácia ich činnosti, rozšírenie spektra možností, foriem a metód sociálnej práce v záujme vytvorenia kontinuálnej siete pomoci od vyhľadávania, diagnostiky, krízovej intervencie, poradenstva, nápravnej a kuratívnej činnosti až po sociálnu a profesijnú rehabilitáciu, resocializáciu a reintegráciu občanov v hmotnej a sociálnej núdzi vrátane drogového závislých späť do prirodzeného sociálneho prostredia.

Na kvalitné vykonávanie tejto pomoci je potrebné zabezpečiť primerané podmienky nielen ekonomického a legislatívneho charakteru, ale i charakteru odborného, organizačného a prevádzkového.

Žilová (In: Tokárová, 2003, s. 40-41) hovorí, že činnosť sociálneho pracovníka:

- *prispejeva k zlepšeniu narušených sociálnych vzťahov v prostredí,*
- *nabáda jednotlivca k správnym postojom k životu a k spoločensky vhodným spôsobom správania,*
- *pomáha človeku žiť slobodný život v sociálne spravodlivom prostredí,*
- *pomáha jednotlivcovi vytvoriť si rovnováhu medzi možnosťami a požiadavkami sociálneho prostredia a vlastnými potrebami a schopnosťami a podľa toho si zvolí postavenie v sociálnom prostredí,*
- *pomáha jednotlivcom (skupinám, komunitám) eliminovať poruchy súvisiace s interakciou so svojim sociálnym prostredím,*
- *učí jednotlivcov rozvíjať a zlepšovať ich schopnosť riešiť problémy,*
- *vedie jednotlivcov k pocitu zodpovednosti za vlastnú sociálnu situáciu,*
- *skúma a zhromažďuje informácie o konkrétnej sociálnej situácii, o fungovaní legislatívnych ustanovení a opatrení – za účelom dávať návrhy na riešenie sociálnej problematiky a zvýšenie efektívnosti sociálnej práce.*

Sociálny pracovník môže vystupovať v roli facilitátora, terapeuta, konzultanta alebo je zdrojom skupinovej aktivity.

Sociálny pracovník pracuje:

1. *s klientmi, s ich rodinami, prípadne za svoj prípad považuje celú rodinu,*
2. *s prirodzenými skupinami, napríklad so skupinou mládeže na sídlisku mesta,*
3. *s umelo vytvorenými skupinami, akými sú napríklad školské triedy, alebo skupiny ľudí, ktorí svoj život trávia v ústave sociálnej starostlivosti či vo väzení,*
4. *s organizáciami, kde buď riadi činnosť agentúr poskytujúcich sociálne služby, alebo vstupuje ako expert do organizácie a pomáha v nich riešiť problémy, ktoré spadajú do jeho kompetencie, napríklad formou supervízie,*
5. *s miestnymi komunitami, t.j. s ľuďmi žijúcich na jednom mieste, ako expert i pri príprave niektorých zákonov a vyhlášok, alebo sa ako oponent k takýmto návrhom vyjadruje.*

Primárnu pomoc závislým od alkoholu poskytujú najčastejšie zdravotnícke zariadenia. J. Kredátus (1999), za prvú formu liečby považuje ambulantnú liečbu, po jej ukončení je nevyhnutný kontakt s odbornými pracovníkmi, klubmi či skupinami Anonymných alkoholikov. Klientovi je odporúčaný pravidelný styk so socioterapeutickým klubom. Podľa Kredátusa klient vstupuje do doliečovacieho procesu, v ktorom sa prehľbujú a upevňujú tie vzorce správania, ktorých rozvoj sa začal u klienta počas ambulantnej alebo ústavnej liečby. Pod socioterapiou rozumie pomoc, poučanie, učenie i výcvik k novému reštruktúrovanému spôsobu života bez drog, s adekvátnym riešením životných situácií, v ktorom sú už korigované predchádzajúce postoje, únikové mechanizmy, obnova komunikačných vzorcov a sociálneho správania.

Súčasná doba prináša nové resp. staronové témy pri riešení všetkých typov závislostí.

Pre závislého je abstinencia zmena vyžadujúca veľkú investíciu síl a ešte značnú pomoc okolia aspoň vo forme trpezlivosti a ocenenia. K tomu, aby potrebný krok dokázala realizovať osoba závislá i jej rodina, prípadne širšie okolie, je v prvom roku abstinencie potrebný najintenzívnejší doliečovací program, a to vo forme ako ambulantnej /individuálne a skupinové formy psychoterapie s ďalšími programovými aktivitami vrátane socioterapeutického klubu/, tak ústavnej /krátke, obvykle týždenné hospitalizácie abstinujúceho pacienta, označované ako opakovacie resp. posilňovacie kúry/ (Pavelová, 1999, s. 30).

Pre zmenu životného štýlu abstinenta je dôležité najmä to, aby svoje problémy dokázal riešiť po novom, t.j. bez drogy. V tom spočíva zmysel celej liečby a následného procesu doliečovania. Rehabilitácia a resocializácia je rozhodujúcou fázou liečby, pretože rozhoduje o zaradení chorého späť do rodiny, práce, spoločnosti. Klient i okolie si musia uvedomiť, že celoživotná abstinencia je nevyhnutná.

Každá stránka života závislého človeka je narušená do najvyššej možnej miery. Čím dlhšie je človek závislý, tým horšie sú následky. Okrem liečby v zdravotníckych zariadeniach je veľmi dôležitá aj resocializácia. Dokonca si dovoľme tvrdiť, že pobyt v RS je pre abstinujúceho človeka závislého od alkoholu alebo drog jedným z hlavných faktorov, ktoré mu pomôže zaradiť sa opäť do života. Táto liečba je síce dlhodobá, ale je najviac efektívna.

V poslednej dobe sa v mnohých odboroch stal diskutovaný pojem kvalita života.

Obsah pojmu kvalita života si človek najlepšie uvedomuje najmä vtedy, keď sa jeho situácia zásadným spôsobom zmení. Keď vyzdravie alebo ochorie, keď sa mu splnia alebo zrútia jeho životné plány, keď získa alebo príde o väčší obnos peňazí a pod. Vo všetkých podobných, ale aj menej dramatických súvislostiach individuálneho života

si tak človek uvedomuje hodnoty a šance, ktoré získava alebo stráca, čo môže byť pre neho výzva na sebareflexiu a sebarealizáciu /Tokárová, 2002/.

Indikátory kvality života podľa SZO /in Kováč, 2003/:

1. *fyzické zdravie – od neho závisí energia a únava, bolesť a diskomfort, spánok a rozvoj*
2. *psychologické zdravie – vyjadruje image, negatívne a pozitívne city, sebahodnotenie, spôsob myslenia, pozornosť*
3. *úroveň nezávislosti – pohyb, denné aktivity, pracovná kapacita*
4. *sociálne vzťahy – osobné vzťahy, sociálna opora, sexuálna aktivita*
5. *prostredie – prístup k finančným zdrojom, sloboda, bezpečie, zdravé prostredie a sociálna starostlivosť, domov, cestovanie, prístup k informáciám*
6. *spiritualita – osobná viera a presvedčenie, hodnotová orientácia*

Rozhodujúcou podmienkou naplnenia vlastných predstáv o kvalitnom živote je miera osobnej aktivity, cieľavedomosti, vôle, trpezlivosti a ďalších osobnostných vlastností, bez ktorých sa život nestane nikomu automaticky kvalitným a plnohodnotným.

Mnohí autori koncepcií individuálnej kvality života vychádzajú z teórie pociťovanej kvality života ako subjektívneho hodnotenia spokojnosti, resp. nespokojnosti s jednotlivými oblasťami života. Podmienky, okolnosti a sociálne vzťahy, v ktorých človek prežíva svoj život umožňujú dosiahnuť človeku pocit šťastia a spokojnosti.

Kvalita života sa používa aj v súvislosti so zaisťovaním optimálnej kvality liečebnej starostlivosti, hodnotením a zlepšovaním liečebno-rehabilitačných programov. (Vymětal, 2003) Preto významným faktorom v zvyšovaní kvality života závislých a ich rodinných príslušníkov sú resocializačné programy. Jedná sa spravidla o dlhodobé projekty, ktoré sú orientované podľa A. Vasilescu (2007) na zmenu spôsobu myslenia, konania, životného štýlu závislého jedinca. Ide najmä o tréningy zvládania životných situácií, kompetencie podpory pracovných zručností, morálnych, etických a sociálnych hodnôt za spoluúčasti samotného klienta, skupiny a terapeutov. Cieľom resocializácie je integrácia a adaptácia abstínujúceho závislého späť do plnohodnotného života a nedrogovej subkultúry a ako bolo naznačené, významnú úlohu v procese resocializácie zohrávajú zmeny v hodnotovej orientácii, osvojovanie sociálnych rolí, obnova sociálnych a emocionálnych vzťahov.

Resocializácia tvorí vo svojej podstate záverečný stupeň v komplexnej starostlivosti o drogovu závislých a kontinuálne nadväzuje na predchádzajúci liečebný proces a jednotlivé formy zdravotníckej starostlivosti. Avšak z hľadiska poskytovaných foriem starostlivosti, charakteru jednotlivých činností, odborného, organizačného a ekonomického zabezpečenia je resocializačný proces jednou z foriem sociálnej prevencie a ako taký je prioritne zameraný na predchádzanie a zabraňovanie príčin vzniku, prehlbovania alebo opakovania porúch psychického, fyzického a sociálneho vývinu a na riešenie sociálnych dôsledkov. Z toho dôvodu patrí jeho realizácia do pôsobnosti výkonných subjektov sociálnej pomoci, (Galáš, 2004) dnes aktuálnejšie, vzhľadom k legislatívnym zmenám, do pôsobnosti poskytovateľov sociálnych služieb.

Resocializačnou činnosťou sú podľa zákona o sociálnej pomoci postupy zamerané na zmiernenie, prekonanie a zabránenie opakovaniu, či minimalizovanie dôsledkov dlhodobo pretrvávajúcich krízových životných situácií. Cieľom

resocializácie je znovuoobnovenie aktívnej adaptácie človeka na spoločenský systém, podmienené zmenou hodnotovej orientácie, akceptovaním spoločenských noriem, prijímaním nových vzorcov správania, akceptovaním pozitívnych autorít, osvojovaním si nových vzorov správania, akceptovaním pozitívnych autorít, osvojovaním si nových sociálnych rolí, prístupnosťou k novým informáciám a ich využívaním, obnovovať pôvodné sociálne a emocionálne vzťahy, teda dosiahnuť také zmeny v správaní, ktoré umožnia návrat do reálneho života v prirodzenom sociálnom prostredí /Strieženeč, 2006/

Proces resocializácie je programovo orientovaný na zmenu spôsobu myslenia, konania, životného štýlu závislého, na jeho tréning a učenie v sociálnych zručnostiach a zmysluplnej existencie v sociálnych vzťahoch, osvojovaní si morálnych, etických i právnych noriem, nácvik samostatného života, života v skupine a pre skupinu (Zemko, 2004, s. 29).

Csáder (in Ondrejko, 1999, s. 307) vníma resocializáciu ako systém komplexného, sústavného, cieľavedomého, systematického a adresného ovplyvňovania, usmerňovania a vedenia odliečeného závislého jedinca, smerujúci k jeho plnohodnotnému návratu do bežného života, sociálneho prostredia a pracovného procesu. Zameriava sa na zmenu spôsobu jeho myslenia, konania, životného štýlu, tréning sociálnych spôsobilostí, osvojenie si morálnych a etických noriem, nácvik samotného života, života v skupine a pre skupinu.

Resocializačná činnosť sa zameriava hlavne na pomoc pri riešení sociálnych situácií, v ktorých sa občan ocitá z dôvodu svojej závislosti, páchania trestnej činnosti a spoločenskej izolácie. A práve tu nachádza svoje uplatnenie i sociálny pracovník. Vykonáva najmä koordinačnú tímovú činnosť pri uskutočňovaní intervencie, ktorá by mala byť plánovaná, nesmie byť vedená chaoticky a bezhlavo. Každý krok, ktorý sociálny pracovník podnikne, musí byť zvážený a jeho príprava a realizácia musí byť výsledkom tímovej spolupráce a musí byť kompatibilná s tým, čo už v danom prípade vykonali, resp. vykonávajú zúčastnení odborníci z iných profesií.

Resocializácia sa uplatňuje v dvoch formách:

X Ambulantnej forme,

XI Pobytovej (komunitná, rezidenčná).

Ambulantná forma resocializácie sa upriamuje na poradenskú, sociálnu, psychologickú a rehabilitačnú starostlivosť zabezpečovanú pred umiestnením do zdravotníckeho zariadenia na liečbu závislostí. Prioritou je motivácia klienta k liečbe, upevňovanie presvedčenia o úspešnej liečbe. Základnými metódami terapie sú pravidelné individuálne, skupinové konzultácie, psychologická intervencia, socioterapia a iné. Predmetom práce nie je klient sám, ale aj jeho rodina a širšie sociálne prostredie. Hlavné zameranie sa kladie na podporu profesijnej, vzťahovej, osobnostnej a sociálnej readaptácie jedinca, zmenu životných podmienok, a znova začlenenie klienta do života.

Na zabezpečenie pobytovej resocializácie sú k dispozícii špecializované a účelové zariadenia, ktoré sú určené na poskytovanie sociálnych služieb pre drogovu závislých.

Resocializácia drogovej závislosti si vyžaduje nesmiernu trpezlivosť, vzdelanie a obratnosť zo strany sociálneho pracovníka, ktorý sa snaží závislému, teda klientovi takéhoto zariadenia, porozumieť a pomôcť zaradiť sa späť do života. Je súčasťou sociálnej prevencie, patrí medzi špecifické činnosti sociálnej práce a je zameraná na

obnovenie, alebo minimalizovanie dlhodobo pretrvávajúcich krízových situácií u klienta.

V súčasnom období je najširšie zapojenie sociálnej práce v terciárnej prevencii závislostí, teda v resocializačnom, resp. v reintegračnom a rehabilitačnom procese. V našom prostredí pojem sociálnej rehabilitácie používame v súvislosti so závislými menej často, preto k tejto téme prinášame zopár informácií.

Rehabilitačná činnosť je súčasťou resocializačného procesu. Je to proces, ktorý obnovuje najvyšší dosiahnutý individuálny stupeň osobnostného vývinu, fyzickej a pracovnej výkonnosti jednotlivca.

S pobytom klienta v resocializácii sa spájajú aj určité procesy charakterizované pojmom rehabilitácia. V oblasti drogových závislostí pod týmto termínom rozumieme proces nápravy a odstraňovania zdravotného defektu u odliečeného závislého jedinca, nasmerovaný na zmenu jeho psychosomatického stavu, na obnovu jeho fyzických a psychických síl, zvyšovanie jeho telesnej kondície a záťažový tréning. Tvorí sústavu rôznorodých sociálnych, ekonomických, zdravotných, pracovných, pedagogických, psychologických a kultúrno – výchovných opatrení, zameraných na predchádzanie straty pracovnej schopnosti, na včasné navrátenie postihnutého jedinca do spoločnosti, na zmiernenie obmedzení a znižovanie závislosti od iných osôb. Predstavuje teda súhrn viacerých praktických opatrení a realizačných krokov vedúcich k plnej integrácii odliečeného závislého do všetkých oblastí spoločenského života. (Csáder, In: Ondrejko, 1999)

Proces rehabilitácie sa delí na tri druhy:

- Sociálna rehabilitácia – úlohou je podnietiť jedinca, aby dokázal sám existovať, aby bol čo najmenej závislý od pomoci druhých
- Výchovná rehabilitácia – sústreďuje sa na prekonanie bariér pri dosahovaní pozitívnych premien v myslení a správaní
- Profesionálna rehabilitácia – slúži ako pomoc, ktorá je zameraná na reintegráciu jedinca na trh práce.

Rehabilitačná činnosť je zákonom upravená ako postupy na obnovu najvyššie dosiahnuteľného individuálneho stupňa osobnostného vývinu, fyzickej a pracovnej výkonnosti občana. I keď to znie z právnej úpravy jednoznačne zrejme, ide o rehabilitačnú činnosť v zmysle sociálnej rehabilitácie a cieľom je zmiernenie obmedzení a znižovanie závislosti jednotlivca na pomoci iných a primerané zaradenie občana do spoločnosti (napr. pri liečbe drogových závislostí a následnej resocializácii sa môže využívať nácvik zručností, pracovná terapia, profesionálna príprava.) V praxi ide o prelínanie sociálnej, výchovnej a profesionálnej rehabilitácie. /Strieženec, 2006/

Hlavnou úlohou systému rehabilitácie drogovovo závislých je poskytnutie záruky, že všetci drogovovo závislí, ktorí sa rozhodli zúčastniť rehabilitačných programov, majú možnosť osvojiť si spôsob života bez drog; taktiež je cieľom integrovať, resp. reintegrovať ich do spoločnosti ako jej plnohodnotných členov.

Konečným cieľom resocializačného procesu je reintegrácia drogovovo závislých do prirodzeného sociálneho prostredia. Okrem rehabilitačných postupov zameraných na vytvorenie podmienok na doplnenie vzdelania, rekvalifikáciu, dokvalifikáciu, pracovné uplatnenie, riešenie hmotnej a sociálnej núdze je dôležitá obnova narušených vzťahov v rodine, vytvorenie podmienok pre návrat do pôvodného rodinného prostredia,

prípadne získanie náhradného ubytovania a napojenie sa na svojpomocné socioterapeutické a abstinčné hnutie.

Rehabilitácia je považovaná za úspešnú iba vtedy, ak pacient zvládne životný štýl, ktorý zabezpečuje pokračovanie remisie a zdravého životného štýlu; ak má schopnosti pre uspokojujúce sociálne správanie (má kde bývať a má prácu).

Tento systém u nás ešte nie je vybudovaný a je otvorenou výzvou pre sociálnu prácu, pretože táto má v ňom svoje miesto. Je aj na aktivizácii sociálnych pracovníkov, ako sú schopní sa tejto výzvy zhostiť.

Z týchto údajov vyplýva, že liečení klienti sú významnou cieľovou skupinou pre poskytovanie praktickej podpory, poradenstva a asistencie, teda aj sociálnej práce v otázkach výchovy a vzdelávania, bývania a že ich sociálna reintegrácia sa stáva dôležitým prvkom úspechu ich vyliečenia.

Aby sa zlepšilo uplatnenie sociálnej práce v oblasti závislostí, je dôležité mať dostatok odborne vzdelaných sociálnych pracovníkov s absolvovaným sebakúsenostným výcvikom, resp. inou formou výcviku. Profesionálna výbava sociálneho pracovníka sa tu opiera hlavne o psychologické vedomosti a terapeutický výcvik, na ktorého potrebu upozorňujú vo svojich teoretických a výskumných štúdiách viacerí autori.

Zoznam bibliografických odkazov

GALÁŠ, J. Resocializácia. Hľadanie cesty k sebe samému. In: Čistý deň, 3/ 2004. č. 1, s. 14 – 15. ISSN 1336-4243.

KOVÁČ, D.: Quality of life: A paradigmatic challenge to psychologists. *Studia psychologica*, 45, 2003, 2, pp 81-101

OLÁH, M.-SCHAVEL, M.: 2007. Úvod do štúdia a dejín sociálnej práce, Bratislava, VŠZaSP sv. Alžbety, 2007, 174s. ISBN 978-80-89271-24-5

ONDREJKOVIČ, Peter – POLIAKOVÁ, Eva a kol. 1999. Protidrogová výchova. Bratislava : Veda – vydavateľstvo SAV, 1999. 356 s. ISBN 80-224-0553-1.

PAVELOVÁ, Ľ. 1999. Vybrané faktory pôsobiace na úspešnosť liečby závislostí v 1. Roku abstinencie. Rigorózna práca. Trnava: FSV, 1999

SOBIHARDOVÁ, Ľ.: 1998. Preimárna prevencia drogových závislostí a výchova, Bratislava: Iuventa, 1998, 339s. ISBN 80-88893-24-0

STRIEŽENEC, Š.: 2006. Teória a metodológia sociálnej práce. Trnava: Tripsoft., s. 295, ISBN 80-969390-4-1

TOKÁROVÁ, A.: K metodologickým otázkam výskumu a hodnotenia kvality života. In: *Kvalita života v kontextech globalizácie a výkonovej spoločnosti*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2002, s.11-29. ISBN 80-8068-087-6

TOKÁROVÁ, A. a kol. 2003. Sociálna práca (Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce). Prešov: FF PU, 2003, 572 s. ISBN 80-968367-5-7

VASILESCU, A. Význam resocializácie a skúsenosti z resocializačného strediska Road-Tomky, n.o. In: *Kultúra a prevencia závislostí*, 2007, str. 13.

VYMĚTAL, J. 2003. *Úvod do psychoterapie*. 2. vyd.. Praha: Grada. ISBN 80-247-0253-3

ZEMKO, M. 2004. Resocializačný proces z aspektu liečby drogových závislostí. In: *Mládež a spoločnosť*, roč. 10, č. 1/2004, 29-37 s. ISSN 1335-1109

Způsob chápání identity osob s mentálním handicapem jako zdroj specifického přístupu při práci s touto cílovou skupinou

Miloš Votoupal¹

Anotace: Obsahem příspěvku je komparace dvou způsobů chápání identity osob s mentálním handicapem, tedy limitačního a ekologického způsobu chápání, a jejich důsledků pro sociální práci s osobami s mentálním handicapem. Limitační model je v našem prostředí rozšířenější, za určující charakteristiku mentálního handicapu považuje deficit intelektuálních schopností vyjádřitelný sníženou mírou IQ. Mentální handicap je tedy trvalou charakteristikou osobnosti. Naopak ekologický model chápe mentální handicap jako omezení v sociálním fungování dotyčné osoby. Tento model je více interakční, podstatné charakteristiky handicapu se mohou nacházet jak na straně osoby s postižením, tak i v rámci prostředí, ve kterém žije. Mentální handicap je definován vztahem osoby a prostředí. Není trvalou charakteristikou, může se měnit, a to buď změnou chování osoby nebo změnou nastavení prostředí směrem k adekvátnější podpoře. Příspěvek se snaží upozornit na potencionální silné stránky uplatnění ekologického přístupu, základní prezentovanou myšlenkou je to, že ekologický přístup adekvátněji reaguje na životní situaci osob s mentálním handicapem a může lépe napomoci sociální inkluzi těchto osob.

Abstract: The paper is a comparison of two possible ways of understanding the identity of persons with mental disabilities, thus limitation and ecological model of mental disability, and their implications for practical social work with persons with mental handicap. Limitation model is widespread in our environment, the defining characteristic of mental disability shall deficit intellectual abilities speakable reduced levels of IQ. Mental handicap is a permanent feature of personality. Conversely ecological model understands mental handicap as a limitation in social functioning of the person concerned. This model is more interactive, relevant characteristics of mental disability may be located on both the person with this disability, and in the environment in which they live. Mental handicap is defined as the relationship of people and environment. Is not a permanent characteristic can be changed either by altering the behavior of persons with mental handicap or changing environments settings towards more adequate support for people with intellectual disabilities. Contribution is to draw attention to the potential strengthes of use ecological approach in social work with persons with mental disabilities, presented the basic idea is that the ecological approach is more adequately responding at life situation of persons with mental disabilities and can better support inclusion of persons with mental disabilities.

Cílem následujícího textu je srovnání dvou způsobů chápání identity osob s mentálním postižením, včetně důsledků v podobě dvou rozdílných způsobů práce s těmito osobami. K zájmu o toto téma mě přivedla několikaletá pracovní zkušenost z prostředí speciálního školství. Hranici mezi výukou a pomáhající prací s touto klientelou však vnímám jako neostrou, a proto se domnívám, že se jedná o problém týkající se i sociální práce. Sám ve své práci narážím na následující osobně palčivý problém: Nevím, čím čas strávený s mentálně handicapovanými žáky naplnit. Vnímám, že jsem

¹ Mgr. Miloš Votoupal, votoupal@mail.muni.cz, Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Katedra sociální politiky a sociální práce

neuměl být svým klientům užitečný při získávání kompetencí, které by jim umožnily lépe zvládat obtížnou životní situaci. Nevěděl jsem, jak napomoci jejich lepšímu sociálnímu fungování. A nevěděl to ani nikdo v okolí. Nejen pro mě to bylo a je frustrující. A proto je mojí ambicí podat v rámci tohoto textu možné vysvětlení tohoto neuspokojivého stavu.

Jsem přesvědčený o tom, že v základě popsaného problému je samotná definice osoby s mentálním handicapem, tedy to, jak rozumím situaci klientů a co v ní považuji za důležité. A v tomto směru chápu stávající situaci jako riziko omezující možnou paletu způsobů práce s těmito lidmi. V následujícím textu se tedy chci pokusit o srovnání dvou modelů definice osoby s mentálním handicapem: limitačního a ekologického. Jsem přesvědčený o tom, že větší využití ekologického by mohlo možnosti práce s osobami s mentálním handicapem podstatnou měrou rozšířit.

Limitační model

Je základním způsobem chápání člověka s mentálním handicapem v našem prostředí jak v akademickém diskurzu, tak i v praxi. V této kapitole se nejprve pokusím charakterizovat limitační model mentální retardace a následně bych rád upozornil na některé důsledky akceptace tohoto modelu pro práci s klientem.

Je nutné konstatovat, že v této oblasti panuje terminologická nejednotnost. Je však možné nalézt jisté společné rysy existujících definicí a na jejich základě charakterizovat mentální retardaci v optice limitačního modelu jako:

Nevratné poškození poznávacích činností

Trvalou poruchu osobnosti, charakteristickou sníženou mírou inteligence

Trvalý stav, způsobený neodstranitelnou nedostatečností mozku

Charakteristickým je nedostatečný rozvoj myšlení a řeči, a z něj vyplývající obtížnější adaptace na běžné životní podmínky.

Jedná se tedy o diagnosticky zaměřený model, který se zabývá člověkem jako jednotlivcem a zdůrazňuje především omezení. Osoba s mentální retardací je v optice tohoto modelu nevratně poškozena na úrovni inteligence, poznávacích schopností a řeči, proto se nedokáže dostatečně adaptovat na běžné prostředí. Dokladem tohoto přístupu mohou být i následující reflexe:

Rubinštejnová (in Pipeková, 2006, str.62) používá termín mentální zaostalost, který charakterizuje následovně: „Mentální zaostalostí nazýváme tedy trvalé porušení poznávacích činností, které vzniklo v důsledku organického poškození mozku.“ Tato definice nám nabízí obraz někoho, kdo nemůže částečně nebo zcela poznat svět, ve kterém se nachází, s tím, že tento stav je nezvratný.

Dle Pipekové je nejtypičtější definice mentální retardace v českém prostředí definice Dolejšího, která zní: „Mentální retardace je vývojová porucha integrace psychických funkcí různé hierarchie s variabilní ohraničeností a celkovou subnormální inteligencí, závislá na některých z těchto činitelů: na nedostatečných genetických vloh; na porušeném stavu anatomicko-fyziologické struktury a funkce mozku a jeho zrání; na nedostatečném nasycování základních psychických potřeb dítěte vlivem deprivace sensorické, emoční a kulturní; na deficitním učení; na zvláštnostech vývoje motivace, zejména negativních zkušenostech jedince po opakovaných stavech frustrace i stresu; na typologických zvláštnostech vývoje osobnosti.“ Tato definice je výrazně zaměřená na příčiny

retardace. Ale charakteristika je opět taková, že se jedná o trvalou poruchu osobnosti, charakteristickou sníženou mírou inteligence.

„Mentální retardaci nazýváme trvalé snížení rozumových schopností, které vzniklo v důsledku organického poškození mozku. Mentální postižení není nemoc, je to trvalý stav, způsobený neodstranitelnou nedostatečností nebo poškozením mozku.“ (Švarcová, 2001, str. 25). Tedy se jedná o statický a nezvratný stav. „Mentální retardace je souhrnné označení vrozeného postižení rozumových schopností, které se projeví neschopností porozumět svému okolí a v požadované míře se mu přizpůsobit. Je definována jako neschopnost dosáhnout odpovídajícího stupně intelektového vývoje (méně než 70 % normy), přestože postižený jedinec byl přijatelným způsobem výchovně stimulován. Hlavními znaky mentální retardace jsou nedostatečný rozvoj myšlení a řeči, omezená schopnost učení a z toho vyplývající obtížnější adaptace na běžné životní podmínky. Limitovaný rozvoj rozumových schopností bývá spojen s postižením či změnou dalších schopností a s odlišnostmi ve struktuře osobnosti.“ (Vágnerová, 2004, str. 289).

Využití limitačního modelu v praxi a jeho důsledky

Limitační model je v reflexi identity osob s mentální retardací v českém prostředí drtivě převažujícím přístupem. To má významné důsledky pro nahlížení celé společnosti na tyto osoby.

Ačkoliv jsem si vědom toho, že i limitační model má své silné stránky, nyní se soustředím spíše na charakteristiky, které vnímám jako omezující:

Využití limitačního modelu jako podkladu pro obecné chápání osob s mentálním handicapem má totiž fatální následky. Je-li mentálně postižený někým, kdo se pro svůj intelektuální handicap nedokáže adaptovat na běžné prostředí, stává se v obecném chápání někým, kdo do běžného prostředí nepatří. Lidé s mentálním handicapem jsou tedy nejprve v průběhu školní docházky „uklizeni“ do svého, „chráněného“ prostředí, a nemají tak možnost získat dovednosti potřebné pro komunikaci a zapojení se mezi nepostižené vrstevníky. Druhým důsledkem je to, že se ve výchově a vzdělávání těchto osob neklade příliš velký důraz na rozvoj kompetencí, které by jim umožnily vést v maximální možné míře samostatný život. Situace, kdy lidé s mentálním handicapem nemají možnost tyto kompetence rozvíjet, vede k omezení životních perspektiv na dva scénáře, a to buď umístění do pobytového zařízení pro mentálně handicapované v osmnácti letech věku, nebo trvalý pobyt v rodinném prostředí. V okamžiku, kdy stárnoucí rodiče přestávají péči zvládat, ji přebírá někdo z příbuzných nebo dochází k nástupu do pobytového zařízení kolem čtyřicátého roku věku, kdy už se dotýčný na takovou změnu mnohem hůře adaptuje.

Takto nastavené životní perspektivy působí negativně i na způsob výchovy a vzdělávání osob s mentálním handicapem. Neexistuje-li perspektiva, v rámci které by žáci mohli nabyté kompetence uplatnit, stává se jednodušším řešením na rozvoj kompetencí rezignovat a chápat práci jako kombinaci dozoru, naplnění elementárních potřeb a jistého množství volnočasových aktivit.

Takto strukturovaný přístup vykazuje významné mezery ve dvou oblastech. Za prvé spíše brání tomu, aby čas školní docházky byl naplněn obsahem, který by byl pro žáky užitečný a zároveň by tento užitečný obsah skrze pokroky žáků poskytoval zpětnou vazbu o výsledcích práce. Za druhé zcela rezignuje na intervenci do životní situace osob

s mentálním handicapem a jejich rodin, protože ji vnímá jako něco statického a od dění v zařízení odděleného.

Jsem přesvědčen o tom, že základem tohoto problému je využití limitačního modelu jako jediného způsobu chápání osoby s mentálním handicapem.

Jako velmi důležitou a doposud nezodpovězenou otázku vidím to, zda pracovníci, kteří pečují o osoby s mentálním handicapem, vnímají jejich identitu v intencích limitačního modelu obecně. Moje zkušenost říká, že ano, bylo by však navýsost potřebné tento předpoklad ověřit.

Ekologický model

Alternativní způsob reflexe osoby s mentálním handicapem vyjadřuje ekologický model, který je rozvíjen především ve Spojených státech amerických.

Huang popisuje změnu paradigmatu chápání mentálního postižení ve Spojených státech v posledních třiceti letech. V 70. letech 20.století bylo americké chápání mentálního postižení zcela v intencích limitačního modelu. Manuál AAMD z roku 1973 ho definuje jako „významně sníženou míru intelektového fungování existující souběžně s deficitem v adaptivním chování, které se projevují v průběhu celého období vývoje.“ (Grossman, 1973, p 5, in Huang).

V následujícím období bylo vyvinuto velké úsilí pro překonání omezení této klasické definice. Výsledkem byl vznik ekologického modelu, jehož charakteristiku podává manuál AAMR z roku 1992, který „reprezentuje posun paradigmatu od pohledu, že mentální postižení je soubor absolutních znaků projevujících se pouze na dotyčné osobě, k vyjádření zahrnujícímu interakci mezi osobou s limitovaným intelektuálním fungováním a jejím prostředím.“ (AAMR, 1992). Takto je možno mentální handicap chápat jako nerovnovážený stav vzniklý jako výsledek interakce mezi charakteristikami jedince a jeho sociálního prostředí.

Mentální handicap je tedy proces vznikající interakcí tří následujících složek: Možnosti (kompetence) – to, co jedinec dokáže a co mu pomáhá zapojit se mezi ostatní. Prostředí – nároky, které dané prostředí na jedince klade. Síly, které v prostředí působí. Fungování – míra podpory, kterou jedinec potřebuje, aby dokázal zvládnout nároky prostředí.

Jedinečnost tohoto přístupu spočívá v zdůraznění vlivu sociálního prostředí na vznik a charakteristiku handicapu. Ten v tomto pojetí není absolutní charakteristikou jednotlivce, ale může se výrazně měnit v závislosti na změnách prostředí nebo fungování. „Existence limitů v adaptivních dovednostech se vyskytuje uvnitř kontextu životního prostředí v komunitě.“ (AAMR, 1992, p 6).

AAMR 2002 systém

AAMR vypracovává každých deset let novou revizi své definice mentálního handicapu. Poslední, z roku 2002, je založena na ekologickém modelu chápání mentálního postižení, charakterizuje tedy mentální handicap za pomoci orientace na fungování jednotlivce v kontextu konkrétního prostředí s přispěním určité míry podpory. Díky tomu může být zdrojem podnětů pro modifikaci našeho pohledu na osoby s mentálním postižením.

První kategorií je samotný mentální handicap. V rámci systému 2002 je mentální handicap charakterizován pěti dimenzemi, které jsou klíčové pro pochopení individuálního fungování osoby s handicapem:

Dimenze I: intelektuální schopnosti

Odporává pohledu limitačního modelu, pro systém 2002 není však dimenzí jedinou.

Dimenze II: adaptivní chování

Adaptivní chování (dle AAMR 2002) „referuje o dovednostech potřebných pro denní životní fungování doma, ve škole, v práci a v prostředí místní komunity“, obsahuje dovednosti napříč třemi kategoriemi:

Konceptuální (zahrnující jazyk, školní dovednosti, komunitu)

Sociální (sociální interakce, komunikaci)

Praktickou (denní/domácí život, sebeobsluhu)

Dimenze III: zapojení, interakce a sociální role

Nejlépe určitelné pozorováním zapojení jedince do každodenních aktivit a dotazováním, zda je osoba aktivně zapojena do svého prostředí.

Dimenze IV: zdraví (tělesné a psychické zdraví, etiologie)

Zdraví jako stav úplné tělesné, duševní, sociální a spirituální pohody.

Dimenze V: kontext (okolí, kultura)

Popisuje vzájemně propojené podmínky, uvnitř kterých lidé žijí své každodenní životy, a obsahuje nejbližší prostředí.

Druhou kategorií je podpora, kterou osoba v různých dimenzích svého života potřebuje k optimálnímu fungování.

Důležitou charakteristikou podpory je stupeň intenzity, přizpůsobený konkrétní osobě tak, aby nepotlačoval její kompetence, ale zároveň ji nenechával bez podpory v potřebných oblastech. Podpora v různých dimenzích fungování osoby může mít různou intenzitu. Charakteristiku jednotlivých stupňů intenzity podpory uvádí následující tabulka:

Míra podpory	Popis	příklad
občasná	provádí se, když je potřeba, má krátké trvání	potřeba asistence při zjišťování stavu financí na účtu
omezená	trvalé sledování potřeby podpory, sama podpora je časově omezená	potřeba asistence při vedení rozpočtu, nakupování v potravinách a plánování jídelníčku
rozsáhlá	pravidelná zaangažovanost ve více prostředích, typicky denně	potřeba pomoci personálu při kompletním nakupování a přípravě pokrmů
vše prostupující	podpora o vysoké intenzitě ve všech prostředích, často nutná k udržení života, potřebuje více pracovníků a podporu v intimních činnostech	asistence s potřebami sebeobsluhy, jako je jídlo a toaleta

Zdroj: AAMR, 2002

Třetí kategorií je samotné individuální fungování osoby, které je determinováno jak předchozími dvěma faktory na tomto modelu znázorněnými, tak i nároky prostředí působícími na jedince.

Individuální fungování je možné podle modelu 2002 charakterizovat následovně:

Prvním podstatným znakem je důraz na handicap jako omezení v současném fungování, nikoliv trvalou charakteristiku osoby. Toto omezení musí být zvažováno uvnitř kontextu životního prostředí komunity, typického pro vrstevníky jedince a jejich kulturu. Je třeba brát v úvahu kulturní a jazykovou rozmanitost a individuální rozdíly v komunikaci, vnímání, pohybových možnostech a v chování.

Druhým podstatným znakem je důraz na silné stránky každého jedince. Pokud se zjišťují limity ve fungování jedince, děje se tak za účelem nastavení systému podpory k jejich překonání.

Třetím podstatným znakem je přesvědčení, že s vhodnou individuální podporou dojde po určité době k celkovému zlepšení kvality života člověka s mentálním postižením.

Možné důsledky využití ekologického modelu v praxi

Domnívám se, že využití ekologického modelu mentálního postižení v praxi sociální práce by mohlo přinést následující pozitivní efekty. Tento model je dynamický, umožňuje se lépe přizpůsobit individuálním zvláštnostem klientů, může se lépe zaměřit na individuální cíle, a tím být pro klienty i sociální pracovníky motivující. Také tento model může být podkladem pro aktivity zaměřené na inkluzi osob s mentálním postižením, především díky svému důrazu na přizpůsobení společenského prostředí potřebám osob s mentálním postižením. Domnívám se také, že by tento přístup mohl lépe sloužit propojení pohledů různých pomáhajících profesí na tuto cílovou skupinu. Na základě těchto skutečností jsem přesvědčený o tom, že ekologický způsob chápání identity osob s mentálním handicapem si zaslouží naši pozornost, aby se mohl stát reálnou alternativou pro práci s touto cílovou skupinou.

Literatura:

Huang, W. (1997). Equal access to employment opportunities for people with mental retardation: an obligation of society [Electronic version]. of Rehabilitation, Jan-March, 1997

DOLEJŠÍ, Mojmír. *K otázkám psychologie mentální retardace*. Vyd. 1. Praha: Avicenum, 1973. 183 s.

PIPEKOVÁ, Jarmila. *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. 2. rozš. a přeprac. vyd. Brno: Paido, 2006. 404 s..

ŠVARCOVÁ, Iva. *Mentální retardace: vzdělávání, výchova, sociální péče*. Vyd. 2., přeprac. Praha: Portál, 2003. 187 s..

VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Vyd. 3., rozš. a přeprac. Praha: Portál, 2004. 870 s.

Mental retardation: definition, classification and systems of support, 10th edn. American Association on Mental Retardation. Washington, DC. 2002.

Možnosti uplatnenia získaných teoretických poznatkov očami absolventov

Katarína Levická¹, Andrea Bánovčinová²

Abstrakt: Absencia či nedostatočné prepojenie medzi teóriou a praxou sociálnej práce v sebe nesie viaceré riziká. Jednak môže predstavovať bariéru pri rozvíjaní sociálnej práce ako vedy a zároveň aj ako praktickej činnosti. Ďalším problémom je tendencia nazerať na problémy cez prizmu „jedinej“ teórie a následné zotrvávanie na vlastných konštrukciách. Opačným problém nastáva, ak praktici odmietajú prínosy teoretických a výskumných štúdií.

Autorky sa zamerali na absolventov, ktorí sa uplatnili v praxi sociálnej práce. Cieľom bolo zistiť, do akej miery sú užitočné teoretické vedomosti získané počas vysokoškolskej prípravy pre reálny výkon sociálnej práce. Keďže obdobie prvých dvoch rokov považujú za najnáročnejšie vzhľadom na potrebu zosúladiť teoretické poznatky s realitou, ktorá sa od teórie často veľmi odlišuje, autorky sa vo svojom výskume zamerali práve na sociálnych pracovníkov, ktorí nepôsobia v praxi dlhšie ako dva roky.

Kľúčové slová: Sociálna práca. Teoretická príprava. Absolventi. Prax.

Possibilities of applying gained theoretical knowledge through the eyes of graduates

Abstract: The absence or lack of connection between theory and practice of social work bears many risks. First, may constitutes a barrier in the development of social work as science as well as a practical activity. Another problem is the tendency to view the issues through the prism of "the only one" theory, and then insisting on our own structures. The opposite problem arises when practitioners reject the benefits of research and theoretical studies.

The authors focused on graduates who applied to social work practice. The aim was to determine how useful were the theoretical knowledge acquired during university training for the real social work practice. Since the first two years are considered to be the most challenging given the need to reconcile theoretical knowledge with the reality, which often is very different from the theory, the authors focused their research on the social workers who are in practice for not more than two years.

Key words: Social work. Theoretical preparation. Graduates. Practice.

Úvod

Každé vzdelávanie sociálnych pracovníkov sa realizuje s cieľom, aby získané informácie a poznatky, či prípadné nové zručnosti absolventi študijných programov

¹ Mgr. Katarína Levická je internou doktorandkou Katedry sociálnej práce Fakulty zdravotníctva a sociálnej práce TU v Trnave. Zameriava sa na profesijnú etiku a teórie sociálnej práce. E-mail: klevicka@gmail.com

² Mgr. Andrea Bánovčinová je internou doktorandkou Katedry sociálnej práce Fakulty zdravotníctva a sociálnej práce TU v Trnave. Orientuje sa na metódy sociálnej práce a sociálnu prácu s rodinou. E-mail: banovcinova.a@gmail.com

realizovali v následnej praxi. Mohli by sme parafrázovať, že podobne ako pri práci s klientom, aj v oblasti vzdelávania má veľký význam „spätná väzba“. Spätnou väzbou máme na mysli úsilie konkrétneho vzdelávateľa, zamerané na získanie hodnotenia už absolvovaného študijného programu od študentov svojej školy.

V našom príspevku prezentujeme časť výskumných zistení, ktoré sa orientujú na vnímanie a uplatňovanie teoretických poznatkov začínajúcimi sociálnymi pracovníkmi. Pritom za začínajúcich sociálnych pracovníkov považujeme sociálnych pracovníkov, ktorí sú v praxi najviac dva roky. Na túto skupinu praktikov sme sa zamerali, lebo obdobie prvých dvoch rokov považujeme za kritické z hľadiska upevňovanie si profesionálnych zručností (začínajúci sociálni pracovníci stavajú na poznatkoch a skúsenostiach, ktoré získali počas štúdia a pokúšajú sa ich aplikovať do praxe). Pre väčšinu absolventov je to obdobie neistoty, v ktorom sa stretávajú s mnohými novými a neznámymi situáciami. Zároveň však ešte vedieť presne povedať, čo všetko sa naučili počas štúdia a ktoré poznatky im pre kvalitný výkon ich praxe chýbajú.

Článok sa venuje stručnému metodologickému popisu a následne prezentovaniu výsledkov a ich interpretácii.

Metodológia

V tomto príspevku sú prezentované čiastkové výsledky prieskumu, ktorý slúžil ako podklad pre ďalšie skúmanie. Naším prvotným cieľom bolo zistiť, ktoré poznatky, získané počas vysokoškolskej prípravy, začínajúci sociálni pracovníci reálne využívajú a aký je ich názor na vysokoškolskú prípravu.

Z tohto dôvodu sme zvolili kvantitatívnu stratégiu skúmania. Respondentom však pri niektorých otázkach bola ponechaná aj možnosť otvorenej, doplnjúcej odpovede. Preto bol deduktívny postup doplnený indukciou.

Vychádzajúc zo zvolenej výskumnej stratégie sme rozhodli pre zisťovanie informácií prostredníctvom dotazníka. Otázky boli uzavreté, prevažne s možnosťou jednej voľby. Pri niektorých otázkach bol respondentom ponúknutý priestor na širšie vyjadrenie.

Našími respondentmi boli začínajúci sociálni pracovníci, ktorí pracujú v oblasti sociálnej práce nie dlhšie ako dva roky. Všetci respondenti pritom boli absolventmi Trnavskej univerzity, študijného odboru sociálna práca. Týchto absolventov sme si vybrali zámerne, a to z dvoch dôvodov. Jednak, keďže sú to naši bývalí študenti, máme na nich kontakt, čo nám zjednodušilo prácu pri oslovovaní respondentov. Zároveň poznáme študijný program, v ktorom títo absolventi študovali, a bolo tak pre nás ľahšie posúdiť, do akej miery sú oprávnené nedostatky spojené s teoretickou prípravou, ktoré respondenti vnímajú.

Ako už bolo naznačené, výber respondentov bol zámerný (lavínový) – využili sme svoje sociálne kontakty a prostredníctvom elektronickej pošty sme oslovili absolventov, o ktorých vieme, že sa uplatnili v praxi. Tí boli taktiež požiadaní o ďalšiu distribúciu dotazníka medzi im známymi začínajúcimi sociálnymi pracovníkmi.

Súbor tvorilo 30 respondentov, prevažne ženského pohlavia – len jediný respondent bol muž. Respondenti boli vo veku od 24 do 29 rokov, priemerný vek bol 25,5 roku. Respondenti pracovali v oblasti sociálnej práce priemerne 13 mesiacov, pričom dĺžka praxe sa u jednotlivých respondentov pohybovala od 2 do 23 mesiacov. Pracoviskami, na ktorých respondenti pôsobili, boli predovšetkým: zariadenia pre

seniorov a domovy sociálnych služieb, krízové stredisko, nemocnica, občianske združenia, neziskové organizácie. Medzi respondentmi boli aj humanitárni a rozvojoví pracovníci, ktorí pracovali na rozvojových projektoch v Afrických krajinách.

Zistenia

Informácie, ktoré sme získali prostredníctvom dotazníkov, sme rozdelili do jednotlivých celkov, vzhľadom na ich zameranie. Z tohto dôvodu sme popis získaných dát spojili s ich interpretáciou

Reflektovanie využiteľnosti teoretických poznatkov v praxi

V dotazníku sme sa respondentov pýtali, poznatky (získané počas štúdia) ktorých konkrétnych oblastí využili vo svojej doterajšej praxi. Ako najužitočnejšie sa javia vedomosti, ktoré študenti získali z oblasti metód, pretože ich využitie uviedlo až 93% respondentov. Pre 67% respondentov boli dôležité poznatky z psychológie (najmä so sociálnej a vývinovej psychológie) a rovnako aj poznatky z právnych disciplín (predovšetkým právo sociálneho zabezpečenia a rodinné právo). Pre väčší počet respondentov - 25%, sa ukázali dôležité aj vedomosti zo sociológie, sociálnej patológie a sociálnej práce s občanmi vo vyššom veku. Zvyšné oblasti sa u jednotlivých respondentov rozlišovali, najmä s ohľadom na oblasť sociálnej práce, v ktorej sa zamestnali. Zaujímavé a zároveň veľmi alarmujúce je pre nás zistenie, že žiaden z respondentov neuviedol medzi oblasti poznatkov, ktoré využil v praxi, teórie sociálnej práce. O tomto fakte by sa dalo polemizovať vo vzťahu k jednotlivým pracoviskám našich respondentov, v súvislosti s rozdelením ich práce na byrokratickú časť a priamu prácu s klientom. Avšak sami vidíme problém niekde inde. Buď je táto skutočnosť spôsobená tým, že začínajúci sociálni pracovníci si možno ani sami nie sú vedomí používania teórie sociálnej práce v praxi, a preto ani nevnímajú jej aplikáciu a využívanie konkrétnych teoretických poznatkov pri práci s klientom. Alebo naozaj počas ich vysokoškolskej prípravy neprišlo k dostatočnému prepojeniu teoretického výkladu teórií sociálnej práce s ich praktickou aplikáciou, napr. prostredníctvom prípadových štúdií či kazuistík, na ktorých by si študenti sami skúšali možnosti použitia jednotlivých teórií. Ďalšou možnosťou by mohlo byť žiadať od študentov, aby teoreticky, napr. na praxových seminároch, zdôvodňovali svoje konanie počas ich študentskej praxe.

Poprosili sme respondentov, aby uviedli oblasti, ktorým vychádzajúc z potrieb ich doterajšej praxe, nebola počas ich vysokoškolskej prípravy venovaná dostatočná pozornosť. Ako najčastejšie uvádzali nasledujúce: komunitná sociálna práca; financovanie a fundraising v neziskovom sektore; vypracovávanie projektov; vedenie administrácie; legislatívne opatrenia, hlavne z oblasti rodinného práva a sociálno-právnej ochrany a kurately; písanie návrhov, rozhodnutí a žiadostí; humanitárna a rozvojová práca; hlbšie poznatky z psychológie; rozvoj praktických zručností (prenesenie teoretických poznatkov do roviny praxe); manažment a riadenie inštitúcií a pod. Chceli by sme podotknúť, že všetky spomínané oblasti sú zaradené do študijných predmetov, dokonca veľká časť z nich ako samostatné predmety, ktorým je venovaný celý semester, navyše – až na humanitárnu a rozvojovú prácu – ide o predmety, ktoré sú povinné a absolvujú ich tak všetci študenti. Je teda otázne, prečo absolventi majú pocit, že v daných oblastiach nie sú dostatočne pripravení? Jednak to môže byť spôsobené

tým, že každý predmet má za úlohu poskytnúť všeobecné a základné informácie z danej oblasti, ktoré môžu byť pre absolventov po nástupe do praxe vnímané ako nedostačujúce. Avšak nemali by sme zabúdať ani na to, že počas 5-ročného štúdia neupúta záujem študenta každý jeden predmet a študent tak nemusí byť motivovaný venovať plnú pozornosť všetkým predmetom a oblastiam.

Respondentov sme sa pýtali, či sa vo svojej doterajšej praxi stretli s problémom, ktorému počas ich vysokoškolskej prípravy nebola venovaná žiadna pozornosť. 58,3% respondentov, uviedlo viacero tém, ktorým podľa ich názoru nebola počas ich prípravy venovaná vôbec žiadna pozornosť. Z uvedených tém sme vybrali tie najzaujímavejšie: zachovanie vlastnej motivácie; komunikácia s kolegami, ktorí trpia burn-out syndrómom; efektívna komunikácia s úradníkmi; možnosti ďalšieho doplnkového štúdia; dilema medzi pomocou klientovi, resp. jeho najbližším a zároveň porušenie občianskej slobody klienta, ktorý nechce spolupracovať; zvládanie konfliktov; krízové riešenie situácie; profesionalita a hranice medzi sociálnym pracovníkom a klientom; komunitný rozvoj a možnosť vplývať na politiku samosprávy, negociácia s predstaviteľmi miestnej samosprávy a využívanie sociálnej práce ako hybnej sily spoločnosti; individuálny rozvojový plán klienta¹.

Vnímanie súladu medzi teóriou a praxou

Teoretické poznatky, ktoré respondenti získali počas ich vysokoškolskej prípravy podľa ich názoru nie sú celkom v zhode s reálnym výkonom praxe. Zaujímavé je, zatiaľ čo 50% respondentov odpovedalo, že tieto poznatky skôr sú v zhode s realitou, rovnako 50% respondentov sa vyjadrilo, že podľa nich skôr nie sú v zhode s realitou. Tak ako žiaden respondent nepovažuje teoretické poznatky, ktoré mu škola odovzdalo za úplne mimo realitu praxe, tak ale žiaden respondent ani nevidí úplnú zhodu medzi tým, čo sa naučil a tým, ako to funguje v praxi. Tento fakt môže byť spôsobený viacerými skutočnosťami. Jednak – a to zrejme bude najzávažnejší dôvod – na univerzitách v Slovenskej republike zväčša pôsobia pedagógovia, ktorí v dôsledku svojich akademických povinností čoraz viac opúšťajú vlastnú prax v sociálnej práci, či dokonca mnohí sa do praxe ešte ani nedostali. Vyrastajú tak generácie vysokoškolských pedagógov, ktoré počuli, ako by to malo byť, no na vlastnej koži si to nevyskúšali. V dôsledku toho potom študentom odovzdávajú znova len teoretické vedomosti, bez adekvátneho prepojenia na prax. Na druhú stranu, nemôžeme očakávať, že ani ten najskúsenejší praktik dokáže odovzdať študentom obraz o výkone praktickej sociálnej práce, ktorý sa do posledného detailu bude zhodovať s ich vlastnou praxou. Predstavy a ideály sociálnych pracovníkov sa po nástupe do zamestnania často radikálne menia, čo tiež môže byť jeden z dôvodov, prečo majú pocit, že predstava praxe, ktorú si vytvorili počas svojho štúdia nie je úplne zhodná s reálnou praxou, v ktorej sa ocitli.

Zhodnotenie praktickej prípravy

Ako píše Truhlářová (2009), IASSW odporúča aby podiel praktickej prípravy tvoril jednu tretinu z celkovej hodinovej dotácie študijného programu, čo napr. na úrovni

¹ Chceme len podotknúť, že individuálny rozvojový plán klienta je nástroj, ktorý zaviedol Zákon 448/2008 o sociálnych službách až v roku 2008. Je preto veľmi pravdepodobné, že naši absolventi, od ktorých práve daný zákon vyžaduje, aby individuálny plán rozvoja robili pre každého klienta, neboli v čase svojich štúdií pripravovaní na túto časť práce, nakoľko to vtedy platná legislatíva nevyžadovala.

pregraduálnej prípravy predstavuje jeden celý ročník. Zastávame názor, že jednotliví slovenskí vzdelávatelia by mali venovať väčšiu pozornosť tzv. praktickej príprave. Zaujímalo nás preto, ako hodnotili absolventi skúsenosti z tejto oblasti ich prípravy.

Vychádzajúc z tvrdení respondentov, môžeme povedať, že študenti sú vo všeobecnosti pravdepodobne spokojní s mierou praktickej výučby počas ich vysokoškolskej prípravy, nakoľko 75% respondentov považovalo priestor, ktorý bol počas štúdia venovaný praktickým predmetom za dostatočný. Napriek tomu hodnotili organizáciu študentských praxí prevažne ako neefektívnu (66,7%). Pomerne vysoká miera spokojnosti s praxou môže byť ovplyvnená faktom, že za prax si v podstate študent zodpovedá sám. Je zodpovedný za to, aké praxové pracovisko si vyberie a aj za to, či v ňom reálne strávi predpísaný počet hodín, alebo či si len „vybaví pečiatku“. Žiaľ, nástroje kontroly zo strany pedagógov v tejto oblasti zlyhávajú. Ako však uvádzali niektorí respondenti, priestoru na prax bolo dostatok a každý študent, ktorí o prax mal skutočný záujem a pristupoval k nej zodpovedne, sa mohol mnohému naučiť. Ako nedostatok v oblasti študentských praxí respondenti uvádzali neochotu zo strany niektorých pracovísk pracovať so študentmi a taktiež činnosti, ku ktorým študenti boli pripustení, či skôr pripustení neboli. Medzi respondentmi odzneli aj návrhy na vypracovanie databázy, poskytujúcej samotným študentom prehľad o tom, ktoré praxové pracoviská sú pre nich naozaj prínosné a na ktorých naopak „*len kvasia a nič plodné sa tam nenaučia*“.

Oblasť ďalšieho vzdelávania

Levická, J. (2009) uvádza, že k základným požiadavkám na sociálneho pracovníka v súčasnosti patrí, aby mal záujem o svoj ďalší profesionálny rast aj po ukončení vysokoškolského štúdia. Táto požiadavka je zakotvená aj v Etickom kódexe, ktorý požaduje, aby sa sociálni pracovníci permanentne vzdelávali.

Zaujímalo nás, či si začínajúci sociálni pracovníci, v prípade, že si nie sú celkom istí, ako postupovať pri riešení klientovej situácie, študujú materiály okrem zákonov, vyhlášok a legislatívy celkovo. 75% respondentov uviedlo, že materiály si študuje, pričom medzi najčastejšie používané zdroje informácií medzi našimi respondentmi patrí predovšetkým internet. Respondenti rovnako využívajú príručky a manuály ako aj odbornú literatúru – najmä v podobe kníh, ktoré sa týkajú ich konkrétnej pracovnej oblasti. Ako ďalšie zdroje, z ktorých čerpajú potrebné informácie, uviedli respondenti kazuistiky a prípadové štúdie ich predchodcov a kolegov.

Za zaujímavý považujeme fakt, že 25% respondentov uviedlo, že si žiadne materiály neštuduje. Ale to zrejme bude mať súvis s tým, že – ako sme to popisovali vyššie – nie všetci respondenti sa vo svojej praxi potýkajú s problémami, ktorým počas ich štúdia nebol venovaný priestor a preto pravdepodobne zatiaľ nepocitujú potrebu ďalšieho štúdia.

V súvislosti so vzťahom respondentov k využívaniu teoretických poznatkov v ich súčasnej praxi sme sa ich pýtali, či by – v prípade určitej neistoty pracovného postupu – uprednostnili radu starších kolegov/kolegyň alebo či by si skôr našťudovali niečo v knihách, časopisoch, na internete a pod. Uvedomujeme si, že mnoho sociálnych pracovníkov v praxi tieto možnosti často kombinuje a „nútenou voľbou“ medzi nimi sme možno chceli, aby sa niektorí z respondentov rozhodli medzi pre nich dvoma rovnocennými situáciami. Avšak 92% respondentov uviedlo, že by uprednostnilo radu

starších kolegov/kolegyň a len 8% by si v určitej neistej situácii skôr niečo naštudovalo z literatúry.

Podľa nášho názoru je tento fakt spôsobený predovšetkým povahou odbornej literatúry, ktorá – najmä v Slovenskej republike – nemá charakter sprievodcu či praktickej príručky, ponúkajúcej osvedčené rady. Odborná literatúra často ponúka množstvo teoretických poznatkov, vysvetlení a pohľadov, ktoré nám môžu pomôcť lepšie situácii porozumieť, no čo sa týka popisu praktického postupu väčšina autorov sa ich ani nesnaží uvádzať. Samozrejme, každá situácia je iná a veľmi špecifická a ako taká si vyžaduje individuálny prístup a postup riešenia, preto ani nie je príveľmi vhodné uvádzať „predpísané“ a „praxou overené“ postupy. Napriek tomu, každý začiatočník by zaiste ocenil, keby vedel, ktoré z riešení sú vhodnejšie, ktoré sú celkom nevhodné, či dokonca aké sú možnosti riešenia klientovej situácie. A práve starší a skúsenejší kolegovia vystupujú ako zdroj takýchto informácií.

V žiadnom prípade nechceme spochybňovať hodnotu informácií, ktoré začínajúcim sociálnym pracovníkom odovzdávajú ich skúsení kolegovia, pôsobiaci v praxi často aj desaťročia. Chceli by sme však upozorniť na riziko, ktoré so sebou nesie spoliehanie sa len na rady a postupy iných, najmä ak ide o ľudí, ktorí sú zásadne „proti všetkému novému“ a sami neinklinujú, ale skôr odmietajú štúdium nových poznatkov. Na jednu stranu sami prichádzajú o mnohé cenné „nové“ informácie, ktoré neboli dostupné ešte počas ich pregraduálnej prípravy (ak vôbec starší kolegovia prešli vysokoškolským vzdelaním v sociálnej práci). Na strane druhej, nimi poskytnuté informácie a rady neodrážajú aktuálny stav teoretického poznania akceptovateľného profesiou, čím môže prísť ku skresleniu, či dokonca niekedy až k mylným informáciám. Svoje roky overené informácie a praktické riešenia navyše posúvajú aj mladším kolegom. Pre začínajúcich pracovníkov sa tak môžu stať príkladom toho, že prax dokáže existovať aj bez teórie, čím ich opätovne podporujú k tomu, aby nepracovali s novými informáciami, nemali motiváciu získavať nové teoretické poznatky, ale naopak čím ďalej sa vzdŕaľovali teórii a prehlbovali tak priepasť medzi teóriou a praxou.

Ako hovorí Thompson (2000, s. 72), tvrdenie „*Radšej sa orientujem na prax*“ môžeme pokojne interpretovať aj ako „*Nie som ochotný vystaviť moju prax kritike alebo reflektovať ju.*“ Upozorňuje, že ak nebudú sociálni pracovníci brať poznatky vážne, môže to podľa neho, vyústiť do viacerých problémov, napr.:

- Konanie, ktoré podstúpime nemusí byť v súlade so zákonom či oficiálnou politikou.
- Nevhodné konanie môže byť podstúpené v dôsledku chybného porozumenia niektorým aspektom situácie.
- Možnosti podstúpiť vhodné a nápomocné konanie môžu byť stratené v dôsledku nedostatočného vedomia o ich významnosti.
- Konanie môže *neduchaplne podporiť* diskrimináciu a opresiu alebo spôsobiť mnohé ďalšie etické problémy.
- Možnosti učenia a profesionálneho rozvoja môžu byť taktiež zmeškané.
- Bude ťažšie dosiahnuť profesionálny kredit a akceptáciu v očiach ostatných.
- Rovnako môžu byť premeškané možnosti získať uspokojenie z práce. (Thompson, 2000).

Supervízia ako možnosť podpory pre absolventov

Respondentov sme taktiež pýtali, či majú na ich pracovisku, v prípade potreby, možnosť využiť supervíziu. Dôležitosť supervízie pre kvalitný profesionálny výkon je nespochybniteľná. O to významnejšiu vidíme jej úlohu u začínajúcich sociálnych pracovníkov, ktorí sa do praxe dostávajú s minimom praktických skúseností a často sa cítia neistí. Supervízia by im mala poskytnúť spätnú väzbu, reflexiu ich konania a mala by im dodávať pocit istoty, že ich konanie je správne, či v prípade určitých pochybností a nejasností by im mala pomôcť jednotlivé situácie a udalosti objasniť. Avšak len 16,7 % má na pracovisku povinnú a pravidelnú supervíziu, 8,3% respondentov môže využiť služby externého supervízora a až zarážajúcich 75% respondentov nemá možnosť využívať supervíziu, ktorú by zabezpečoval alebo sprostredkoval zamestnávateľ. Navyše, respondenti nielen že nemajú tieto služby k dispozícii, ale nemajú ani informácie o tom, kde by im tieto služby mohli byť poskytnuté. Len 33% respondentov uviedlo, že vie, kde by mohlo byť využit' supervíziu. Ide však len o ich vlastné vyjadrenie, no ako sme videli na niektorých odpovediach („asi by som sa votrela k mojim školským ex-supervízorom“ alebo „obrátila by som sa na jedného zo svojich psychologicky nadaných kamarátov) nemusí byť presvedčenie respondentov o poznaní vhodného supervízora v zhode s našou predstavou adekvátnej supervízie. Ak k tomu ešte zvážime, že všetci respondenti, teda celých 100% si vo svojej praxi už prežili situáciu, v ktorej oni sami pociťovali potrebu supervízie, je teda na zváženie, či by profesijné asociácie nemali viac trvať na povinnej supervízii pre všetkých začínajúcich sociálnych pracovníkov. Alebo či by aspoň nemali apelovať na zamestnávateľov, aby – ak už takéto služby priamo neponúkajú či nesprostredkujú – aspoň informovali svojich pracovníkov o tom, kde tieto služby môžu byť využité.

Záver

Pravdepodobne každý sociálny pracovník bude pociťovať najväčšie nedostatky práve z tej oblasti, v ktorej v súčasnosti pôsobí. Zamestnankyňa zariadenia pre seniorov nebude trápiti, že sa na škole nenaučila viac o azyloch a migrantoch a pod. Preto aj odpovede našich respondentov boli veľmi rozmanité. Myslíme si, že častý argument, že nie je možné naučiť všetkých a všetko, ktorým školy reagujú na pocit nedostatočnej pripravenosti svojich absolventov, je neadekvátny. Je na ňom síce kus pravdy, ale nemal by slúžiť ako ospravedlnenie. Skôr by sme uprednostnili, keby sa rozvinula spolupráca medzi akademikmi a praktikmi. Predpokladalo by to, aby sa akademici obracali na praktikov z jednotlivých oblastí sociálnej práce s otázkami, ktoré vedomosti a zručnosti sú pre nich najpodstatnejšie a na základe týchto informácií budovali aj svoju pedagogickú činnosť. Na druhej strane to však očakáva od praktikov, že oni sami vznesú požiadavku na akademikov s tým, ako chcú aby boli budúci absolventi a potenciálni kolegovia pripravovaní. Praktici často už počas prijímania študentov na povinnú prax vidia, kde sú ich najväčšie nedostatky. Myslíme si preto, že by v tejto situácii mohli využiť svoje právo upozorniť vzdelávaciu inštitúciu na niektoré problémové oblasti. Navyše, profesionálne vzdelávanie by nemalo ignorovať poznatky zakotvené v teórii a praxi (Eraut, 1994). Práca na skvalitnení študijných programov tak predpokladá permanentný živý dialóg odohrávajúci sa medzi akademikmi a praktikmi. Súčasný stav v sociálnej práci, charakteristický skôr oddelenosťou teórie a praxe než ich vzájomnou spoluprácou, nie je možné hodnotiť ako priaznivý pre rozvoj profesie.

Literatura:

ERAUT, M. (1994) *Developing Professional Knowledge and Competence*. London: RoutledgeFalmer

LEVICKÁ, J. (2009). *Sociálna práca II*. Trnava: Oliva

THOMPSON, N. (2000) *Understanding Social Work. Preparing for Practice*. Hampshire: Palgrave

TRUHLÁŘOVÁ, Z. (2009). *Koncepce odborných praxí v bakalářských studijních odborech sociální práce*. Disertační práce. Olomouc: Pedagogická fakulta

Vzdelávanie a rozvoj zamestnancov

Marta Vaverčáková, Ľubica Gergelová¹

Abstrakt: Základnou úlohou systému vzdelávania v organizáciách je umožniť zamestnancom organizácie neustále rozširovať a inovovať rozsah a štruktúru teoretických poznatkov, získať špecifické vedomosti a zručnosti pre prácu na konkrétnom pracovnom mieste. Tým sa vytvárajú podmienky pre realizáciu plánu osobného rozvoja pracovníka. Hlavným cieľom systému vzdelávania v organizáciách je pripraviť zamestnancov organizácie tak, aby sa zvýšila ich schopnosť efektívneho dosiahnutia požadovaných cieľov. Tým sa zvýši konkurencieschopnosť, prosperita organizácie a napĺňovanie cieľov stratégie organizácie. Cieľom vzdelávania je zároveň i vytváranie podmienok vhodných pre sebarealizáciu zamestnancov.

Kľúčové slová: Vzdelanosť. Vzdelávanie. Spoločnosť. Organizácia. Ľudský potenciál. Aktivita.

Abstract: The primary task of the system of the education inside of the organization is to allow to the employees continuously to extend and to innovate the structure of the theoretical information, to get specified knowledge and abilities for their work position. By it can be created the conditions for the realization of the plan of the employee's personal progress. The main goal of the system of the education in the organization is preparing of the staffs to increase their abilities for effective achieving required intention. By that it can be increased competitive, prosperity of the organization and to fill of the objectives of the organization's strategy. At the same time, the object of the education is also the creation of the conditions convenient for self-realization of the employees.

Key words: Education. Educate. Corporation. Society. Organization. Manpower. Activity.

Vzdelanosť ľudí patrí k základným cieľom, ale zároveň aj dôsledkom modernej spoločnosti. Je to podmienené súčasným náročným prostredím, ktoré vyžaduje sústavné zdokonaľovanie a rozvíjanie vzdelanostnej úrovne ľudí. To znamená, že vzdelávanie musí byť permanentné a má zohľadňovať všetky aktuálne potreby vyvolané realitou zmien.

Moderné organizácie si toto už uvedomujú a začínajú spájať svoju výkonnosť a konkurencieschopnosť s formovaním takeého pracovného potenciálu, pre ktorý je charakteristická vysoká úroveň talentu, vedomosti, zručnosti a motivácie. Aktivity zamerané na formovanie pracovného potenciálu sa odvíjajú od strategických cieľov organizácie, pričom sa predpokladá premyslený komplexný a nepretržitý systém vzdelávania a rozvoja perspektívnych zamestnancov. V praxi to teda znamená že

¹ doc. PhDr.Marta Vaverčáková, PhD.,MPH, Trnavská univerzita, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, Univerzitné nám.č.1, 91843 Trnava, email: marta.vavercakova@gmail.com
PhDr. Ľubica Gergelová, Trnavská univerzita, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, Univerzitné nám. č. 1, 918 43 Trnava, email: lgergel@truni.sk

organizácie si potrebu zamestnancov s vysokou úrovňou pracovnej spôsobilosti riešia nielen systematickým vyhľadávaním schopných, odborne a psychicky pripravených uchádzačov o prácu z vonkajších zdrojov, ale aj odbornou prípravou a rozvojom vlastných zamestnancov v súlade so svojimi strategickými záujmami a potrebami. Kvalita ľudského potenciálu nemôže byť dosiahnutá v krátkom čase. Hoci je rozvoj ľudských zdrojov časovo veľmi náročný a vyžaduje si veľké materiálové zdroje, organizácie ho musia posudzovať nie ako prevádzkovú, ale ako strategickú otázku a náklady s ním spojené musia byť považované nie za nutné výdavky, ale za premyslené investície do budúcnosti. Investovanie do zamestnancov a ich rozvoja je nevyhnutné.

Vzdelávanie v organizáciách môžeme definovať ako permanentný proces, v ktorom nastáva prispôsobenie a zmena pracovného správania, úrovne zručnosti a motivácie zamestnancov organizácie tým, že sa učia na základe využitia rôznych metód. Dobre fungujúca organizácia hľadá úspech práve v prepájaní a zjednocovaní vlastných cieľov svojich zamestnancov.

Zamestnancov možnosť vzdelávania v organizácii osobne obohacuje, stúpa ich spokojnosť a rastie zánietenie pre vlastný výkon v pracovnom procese. Základným zákonom podnikania a úspešnosti akejkoľvek organizácie je flexibilita a pripravenosť na zmeny. Flexibilní ľudia sú pripravení na zmenu, akceptujú a podporujú ju. Preto sa za najdôležitejšiu úlohu riadenia ľudských zdrojov považuje formovanie pracovných schopností zamestnancov prostredníctvom vzdelávania a rozvoja pracovníkov. Tradičný spôsob vzdelávania prostredníctvom zácviku, preškolenia, doškolenia už nestačí. Rozvojové vzdelávacie aktivity musia byť zamerané na prehĺbovanie a rozširovanie pracovných schopností nad rámec práve zastávaného pracovného miesta. Najefektívnejším vzdelávaním pracovníkov v organizácii je dobre organizované systematické vzdelávanie.

Ak teda organizácie dokážu vytvoriť vhodné prostredie pre osobný rast talentovaných a nadaných ľudí, získajú veľmi kvalitných zamestnancov. Aby si ich dokázali udržať, musia do nich neustále investovať, pretože kvalitných zamestnancov možno v konkurenčnom prostredí na trhu práce ľahko stratiť. Odídu za lukratívnejšími ponukami z hľadiska možnosti ďalšieho osobného rozvoja, rastu a finančného ohodnotenia.

Flexibilita, všestrannosť a kvalita ľudského potenciálu organizácií sa stáva na prahu 21. storočia najdôležitejším zdrojom konkurenčnej výhody v podnikateľskom prostredí. Trvalá konkurenčná výhoda na trhu môže byť dosiahnutá vtedy, keď organizácia disponuje takým súborom ľudských zdrojov, ktoré po každej stránke predbehnú ľudské zdroje konkurentov. Nie náhodou sa koncept celoživotného vzdelávania objavuje na všetkých významných dokumentoch Európskej komisie. Ľudské schopnosti, vedomosti, kreatívny prístup k riešeniu problémov sú pre organizáciu veľkým kapitálom. V rámci rozvoja organizácie je potrebné kompetencie zamestnancov stabilizovať a permanentne ďalej rozvíjať a trénovať. Rozvoj ľudského kapitálu sa stal celoživotnou aktivitou a tvorí jenu z najefektívnejších ciest k zvýšeniu zamestnanosti jedinca a k udržaniu výkonnej firemnej kultúry. Schopnosť aktívneho využívania vedomostí organizácie rozhoduje o jej perspektíve. Využívanie ľudského potenciálu v riadení organizácie prešlo tromi globálnymi vývojovými etapami.

Človek – stroj, bol vystriedaný etapou človek – zdroj, a táto etapa ustúpila potrebe v podobe človek –vzdelanosť. V spoločnosti sa zrýchlil proces reštrukturalizácie a tomu

zodpovedajúce a zvyšujúce sa požiadavky na výkonnosť zamestnancov vo forme nároku na vzdelanie i na prax.

Ciele vzdelávania zamestnancov.

Za základný cieľ profesijného vzdelávania sa považuje dosiahnutie cieľov organizácie a to pomocou zhodnotenia jej rozhodujúceho zdroja – ľudí. Vzdelávanie znamená investovať do ľudí za účelom dosiahnutia ich lepšieho výkonu a čo najlepšieho využitia ich prirodzených schopností.

Ciele vzdelávania z hľadiska organizácie.

Potreba neustáleho vzdelávania je najzreteľnejšia v dobe, kedy rastú nároky na kvalitu a produktivitu. Organizácie potrebujú pripravovať svojich zamestnancov v súlade so zmenami ich pracovného prostredia s cieľom zvyšovať svoju konkurencieschopnosť.

Ciele organizácie a individuálne ciele zamestnancov môžu byť v zhode, dopĺňať sa, ale aj vzájomne vylučovať. Ideálom je harmonické prelínanie týchto cieľov. V každom prípade majú ciele zamestnancov rovnaký význam a dôležitosť ako spomínané ciele organizácie. Aj zamestnanci majú predstavu a aspirácie o svojom budúcom pôsobení.

Vzdelávanie zamestnancov má najväčší význam v učiacej sa organizácii, ktorá sa vyznačuje systémovým správaním, ktoré vyžaduje tvorbu väzieb medzi jednotlivými článkami organizácie, prepracovaným systémom vzdelávania a dôsledným výberom vzdelávacích foriem a metód. Vzdelávacie formy a metódy sú efektívne vtedy, ak zamestnanci pracujú v pároch, menších, či väčších skupinách a všetci sa spoločne podieľajú na plnení cieľov. Ide o stále viac podporovaný druh informálneho učenia s veľkým potenciálom rozvoja prebiehajúceho ako interné vzdelávanie na pracovisku, tzv. mentoring, tutoring a pod. Je to spontánne prebiehajúci proces učenia v organizácii vychádzajúci zo skúseností a sociálnej interakcie. Dochádza tu k vzájomnému učeniu sa zamestnancov. Stále viac sa cení prispôsobivosť a flexibilita pracovníkov, lebo vedomosti majú len dočasnú platnosť a musia byť neustále inovované. Vzdelávanie v učiacej sa organizácii musí prebiehať na jej všetkých úrovniach. Úlohou manažmentu v učiacej sa organizácii je zaistiť také interné prostredie, ktoré podporuje vzdelávanie všetkými smermi. Nielen podriadení sa učia od vedúcich pracovníkov, ale naopak i vedúci pracovníci sa prostredníctvom podpory a spätných väzieb učia od svojich podriadených.

Učiacia sa organizácia uľahčuje a podporuje vzdelávanie všetkých svojich členov a sústavne sa transformuje. Takáto organizácia je typická rýchlym prenosom vedomostí, sústavným zlepšovaním vychádzajúcim z nových poznatkov, využívaním skúsenosti a schopnosťou flexibilne a rýchlo reagovať na vznikajúce situácie a riešiť ich hneď, so zreteľom na efektívnosť organizácie.

Voľba vhodnej metódy či formy vzdelávania je rozhodujúcou aktivitou v tomto procese. Existuje veľmi široká škála foriem a metód vzdelávania. Na správnej voľbe metód a foriem závisí v podstate celková úspešnosť vzdelávania. Voľba metód a foriem vzdelávania je závislá od charakteru vzdelávacieho procesu, od podmienok, za ktorých sa vzdelávanie uskutočňuje, od kvality a kvantity vedomostí vzdelávajúceho sa, osobnosti lektora a iných činiteľov. Najčastejšie sa stretávame s členením na :

- vzdelávanie v organizácii pri výkone práce – na pracovisku
- vzdelávanie v organizácii, mimo výkonu práce – mimo pracoviska
- externé vzdelávanie – vzdelávanie mimo organizáciu

Vzdelávanie v organizácii pri výkone práce môže spočívať v individuálnom alebo v skupinovom poverení úlohou, vo vzdelávaní či koučovaní manažérmi alebo vedúcimi, prípadne pridelení projektu. Je to jediný spôsob, ako rozvíjať a uplatniť špecifické manažérske, vodcovské a iné zručnosti potrebné v organizácii. Výhodou je realita a bezprostrednosť, pretože zamestnanci sa učia a rozvíjajú súčasne svoju odbornosť. Nevýhodou je, že efektívnosť vzdelávania je závislá na kvalite vedenia a koučovania. Manažéri či vedúci pracovníci môžu byť odborníci, ale nemusia vedieť vzdelávať, podnecovať, podporovať či správne inštruovať vzdelávaného.

Vzdelávanie v organizácii mimo výkonu práce, sa môže odohrávať v kurzoch alebo špeciálne zariadených vzdelávacích zariadeniach. Je to najlepší spôsob získania pokročilejších pracovných spôsobilostí, ktorý pomáha zvyšovať identifikáciu vzdelávaného s organizáciou ako celkom. Výhodou je vyššia kvalifikovanosť školiteľov, systematické používanie vzdelávacích metód, takže osvojenie vedomostí a zručností je pomerne rýchle a aj hospodárne. Hlavná nevýhoda súvisí s prechodom vzdelávaných zamestnancov zo vzdelávacieho kurzu na pracovné miesto. Niektorí zamestnanci nie sú schopní aplikovať naučené vedomosti a zručnosti v praxi.

Externé vzdelávanie mimo organizácie je užitočné pre rozvoj vedomostí i zručností manažérov a vedúcich tímov, ale aj pre rozvoj odborných a sociálnych zručností. Najčastejšie sa využíva k získaniu špecializovaných vedomostí a pokročilých zručností. Vzhľadom na to, že v externom vzdelávaní sa stretávajú zamestnanci rôznych organizácií, sú vystavení vzájomnému ovplyvňovaniu, a tak majú možnosť rozširovať si prehľad. Nevýhodou predstavuje prenášanie naučených vedomostí a zručností do praxe. Pokiaľ ich absolventi vzdelávania nezačnú okamžite aplikovať, získané vedomosti a zručnosti zabudnú, alebo s odstupom času ich nebudú vedieť adekvátne využívať. Ďalším problémom je v súčasnosti veľká ponuka ponúkaných kurzov, ktoré zodpovedajú potrebám organizácii. Pri výbere externého vzdelávania zohráva podstatnú úlohu aj jej finančná a časová náročnosť.

Pre organizácie je veľmi dôležité podporovať vzdelávanie a rozvoj zamestnancov. Ľudia na všetkých úrovniach by mali mať príležitosť vzdelávať sa a rozvíjať, aby mohli viac prispievať ku konkurencieschopnosti organizácie a následne k jej výsledkom.

Použitá literatúra:

Koubek, M. Riadenie ľudských zdrojov. Praha: Managment Press, 2007.

Gábor, V. Súčasný podmienky vzdelávania a rozvoja zamestnancov. In: EMS. 2008

Prípadová štúdia ako výskumná metóda v sociálnej práci – Výber prístupu ku kvalitatívnej prípadovej štúdii

Lenka Kvašňáková, Beáta Balogová¹

Abstrakt: Prípadová štúdia tvorí, podľa Jana Hendla (2005), jeden zo základných prístupov kvalitatívneho výskumu. Je cenným zdrojom informácií týkajúcich sa nielen práce s klientom v sociálnej práci, tak pre študentov a študentky, ako aj sociálne pracovníčky a pracovníkov vykonávajúcich prax sociálnej práce. V príspevku sú zdôraznené možné riziká, ktoré predstavuje samotný výber tejto výskumnej metódy. Východiská sú spracované s dôrazom na dva najčastejšie využívané prístupy, a to prístup Roberta E. Stakea založeného na interpretativizme a konštruktivizme a prístup Robert K. Yina, ktorý vychádza z princípov postpozitivismu a vedeckého realizmu.

Kľúčové slová: prípadová štúdia ako výskumná metóda, Robert E. Stake, Robert K. Yin, riziká prípadovej štúdie.

Case study as a research method in social work – the selection of approach to qualitative case study

Abstract: A case study, by Jan Hendl (2005), is one of the main approaches to qualitative research. It is a valuable source of information not only for working with clients in social work, both for students, as well as for social workers engaged in social work practice. The paper highlighted possible risks that are represented by actual selection of research method. It is focused on the two most commonly used approaches: the approach of Robert E. Stake - based on interpretativism and constructivism and the approach of Robert K. Yin - based on the principles of postpositivism and scientific realism.

Key words: case study as a research method, Robert E. Stake, Robert K. Yin, risks of using case study.

Úvod

Rozvoj sociálnej práce spojený so zvýšenou medzinárodnou mobilitou nielen vedeckých pracovníkov, ale i samotných praktikov z oblasti sociálnej práce priniesol tak profesionalizáciu sociálnej práce ako praktickej činnosti, ako i zvýšenie nárokov na budovanie sociálnej práce ako vednej disciplíny. Metódy vedecko-výskumnej činnosti patria medzi základné atribúty vednej disciplíny. Teda, ak chceme hovoriť o sociálnej práci ako vednej disciplíne, ako fundamentálne sa javí ujasnenie základných vedeckých metód sociálnej práce. Predmetom príspevku je prípadová štúdia ako jedna zo základných výskumných metód kvalitatívneho výskumu. Príspevok vznikol ako reakcia na v praxi časté zamieňanie prípadovej štúdie ako výskumnej metódy (*case study*) s prípadovou prácou (*casework*)². Naším cieľom je analyzovať rozdielne

¹ Mgr. Lenka Kvašňáková, doc. PhDr. Beáta Balogová, PhD.

² Na tento negatívny jav upozorňujeme v publikácii *Pokyny na vypracovanie seminárnej, ročníkovej, bakalárskej, diplomovej a rigorózneho práce v študijných odboroch sociálna práca a andragogika* (Balogová, 2008), kde identifikujeme evidentnú potrebu spracovania metodológie prípadovej štúdie ako výskumnej metódy pre potreby samotných študentov a študentiek sociálnej práce, ktorí si častokrát

vnímanie prípadovej štúdie a zároveň zdôrazniť paradigmy, ktoré sú základom pri spracovaní prípadovej štúdie ako výskumnej metódy sociálnej práce.

V slovenskej odbornej literatúre sa problematikou kazuistík a prípadových štúdií zaoberá, okrem iných, Jana Levická (2004, s. 14), ktorá prípadovú štúdiu chápe ako „súhrnne spracovanú správu o konkrétnom prípade klienta, ktorý sa ocitol v sociálnej kolízii a na jej riešenie vlastnými silami nestačí“. Táto definícia jasne poukazuje na úlohu prípadovej štúdie ako správy o prípadovej práci s klientom. Podobné chápanie prípadovej štúdie nájdeme aj u iných autorov, napr. Štefana Strieženca (1996), Jána Gaburu, Evy Mydlíkovej et al. (2004), ktorí upozorňujú na to, že pri dodržaní určitej úrovne odbornosti môže táto metóda slúžiť ako výskumná, ktorá vedecky analyzuje konkrétny prípad. Vďaka mnohým výskumníkom, predovšetkým R. K. Yinovi a R. E. Stakeovi¹, sú vypracované podrobné a rozsiahle procedúry a postupy ako pracovať touto metódou a ako predchádzať rôznym rizikám, teda ako udržať vyššie spomínanú úroveň odbornosti. Vzhľadom na množstvo získaných rôznych dát je dôležité pridržiavať sa konkrétnych postupov, ktoré v úvode prezentuje výber prístupu k spracovaniu prípadovej štúdie ako výskumnej metódy.

Zdôrazňujeme, že v príspevku je našim zámerom zaoberať sa prípadovou štúdiou ako výskumnou metódou. **Prípadová štúdia** je „idiografickým skúmaním jedného jedinca, rodiny, skupiny, organizácie, obce, či spoločnosti a jej hlavným účelom je popis, prijateľné sú aj pokusy o vysvetlenia“ (Rubin, Babbie, 2001, s. 390 – 391). Ako výskumná metóda je zameraná na štúdium jedného prípadu (*single case study*) alebo viacerých prípadov (*multiple case study*), ktoré môže predstavovať tak jednotlivca, rodina, komunita, organizácia ako i konkrétna zmena v systéme sociálneho zabezpečenia, nové sociálno-patologické javy..., apod. Podľa Jana Hendla (2005, s. 104) „ide o zachytenie zložitosti prípadov, o popis vzťahov v ich celistvosti“. Predpokladom je, že dôkladným skúmaním jedného prípadu lepšie pochopíme iným podobným prípadom. Vyššie spomínaný autor uvádza tri dôvody prečo pracovať metódou prípadovej štúdie:

1. prípadovou štúdiou sa môžeme veľa naučiť o doposiaľ neznámej špecifickej situácii;
2. iba prípadová štúdia nám umožní porozumieť dôležitým aspektom problematickej oblasti výskumu (napr. komplexné situácie sociálneho života, ktoré sú predmetom záujmu sociálnej práce);
3. prípadová štúdia môže byť vhodným doplnkom k iným spôsobom výskumu, napr. pred štatistickým skúmaním za účelom lepšieho zamerania kvantitatívneho výskumu.

Ako vyplýva z jednotlivých charakteristík prípadovej štúdie ako výskumnej metódy sú dôležité mnohé zdroje dát potrebné predovšetkým pre metodologickú trianguláciu. Samotná analýza dát je náročnou činnosťou vzhľadom k ich komplexnému charakteru a množstvu. V tabuľke č. 1 prezentujeme pozitíva a negatíva využívania základných zdrojov dát (Tellis, 1997) a zároveň načrtávame možné ohrozenia validity výskumu, ktoré predstavujú.

v záverečných kvalifikačných prácach zamieňajú prípadovú štúdiu so samotnými výstupmi prípadovej práce s klientom, klientkou.

¹ Napr. *Case study research. Design and Methods*. (Yin, 2009), *Multiple case study analysis* (Stake, 2006).

Tabuľka č. 1

Pozitíva a negatíva využívania zdrojov dát v prípadovej štúdií

Zdroje dát	Pozitíva	Negatíva
Dokumentácia	<ul style="list-style-type: none"> - stabilita – možnosť opakovaného skúmania - nenápadnosť - presnosť - mená atď. - široké pokrytie 	<ul style="list-style-type: none"> - opätovný výber - náročné neobjektívna selektivita - zaujaté hlásenia - odrážajú autorovu zaujatosť - prístup – môže byť blokový
Archívne záznamy	<ul style="list-style-type: none"> - rovnaké ako vyššie - precíznosť a kvantitatívnosť 	<ul style="list-style-type: none"> - rovnaké ako vyššie - ochrana súkromia by mohla brzdiť prístup
Rozhovory	<ul style="list-style-type: none"> - adresnosť – zameranie na tému prípadovej štúdie - vhl'ad – poskytuje vnímanie kauzálnych záverov 	<ul style="list-style-type: none"> - skreslenie odpovedí kvôli zle položeným otázkam - neúplné spomínanie - reflexivita - respondent vyjadruje to, čo chce počuť pýtajúci sa
Priame pozorovanie	<ul style="list-style-type: none"> - realita – pokrýva udalosti v reálnom čase - kontextuálnosť – pokrýva kontext 	<ul style="list-style-type: none"> - časová náročnosť - selektivita – môžu sa stratiť fakty - reflexivita – prítomnosť pozorovateľa môže zapríčiniť zmenu - finančne náročné – pozorovateľ potrebuje čas
Zúčastnené pozorovanie	<ul style="list-style-type: none"> - rovnaké ako vyššie - vhl'ad do interpersonálneho správania 	<ul style="list-style-type: none"> - rovnaké ako vyššie - zaujatosť voči výskumníkovým aktivitám
Fyzické artefakty	<ul style="list-style-type: none"> - vhl'ad do kultúrnych znakov - vhl'ad do technických operácií 	<ul style="list-style-type: none"> - selektivita - dostupnosť

Zdroj: Winston Tellis (1997).

Paradigma postpozitivismu a paradigma interpretativizmu v kvalitatívnom výskume sociálnej práce

Našu pozornosť zameráme na dve vybrané vedecké paradigmy, a to paradigmu postpozitivismu a paradigmu interpretativizmu¹. Náš výber súvisí s dvoma najčastejšie uvádzanými prístupmi k prípadovej štúdií ako vedeckej metódy, ktoré sú často citované ako vzory pre kvalitatívny výskum v sociálnych vedách, a to už spomínaný prístup R.

¹ Allen Rubin a Earl Babbie (2001) uvádzajú štyri paradigmy, ktoré sú v súčasnosti subjektom mnohých debát týkajúcich sa kvalitatívneho výskumu v sociálnej práci a všeobecne výskumu v sociálnych vedách: **pozitivismus, postpozitivismus, interpretativizmus a paradigma kritickej teórie.**

K. Yina z roku 1994, ktorý vychádza z princípov postpozitivismu a vedeckého realizmu a prístup R. E. Stakea z roku 1995 založeného na interpretativizme a konštruktivizme.

Augusta Comte ako jeden z reprezentantov pozitivismu tvrdí, že spoločnosť je možné študovať racionálne a vedecky. Toto tvrdenie prerástlo do viac sofistikovanejšieho pozitivismus, to znamená, že môžeme racionálne pochopiť dokonca i „*iracionálne*“ ľudské správanie (Rubin, Babbie, 2001). Vedci, ktorí uprednostňujú **paradigmum postpozitivismu** zdôrazňujú objektivitu, presnosť a zovšeobecniteľnosť skúmaných otázok, avšak zároveň uznávajú, že pozorovanie a meranie nemôže byť čisto objektívne. Postpozitivisty sa snažia overiť kauzalitu a rovnako ako pozitivisty, veria, že objektívna realita existuje, aj keď si uvedomujú jej neuchopiteľný charakter. V rámci výskumu, či už kvantitatívneho alebo kvalitatívneho, sa bežne využívajú štruktúrované výskumné metódy. Avšak výnimkou nie sú ani metódy flexibilné, kvalitatívneho charakteru. Reprezentanti postpozitivismu uznávajú, že je možné vopred určiť najlepší spôsob ako preskúmať niektoré aspekty spoločenskej reality, preto majú tendenciu používať svoje zistenia v podstate ako indikatívne a prieskumné, respektíve ako prostriedok ku generovaniu nových nápadov pre ďalšie testovanie. Vychádzajúc zo samotnej podstaty postpozitivismu, môžeme tvrdiť, že spomínaní výskumníci inklinujú ku skeptickosti voči záverom iných výskumných štúdií. Výskum vnímajú ako nekončiacie a stále sa opakujúce pátranie po poznani, ktoré si vyžaduje replikáciu zistení rôznymi výskumníkmi. To určuje aj samotný charakter prípadovej štúdie a voľbu metód, metodík, ktoré v rámci nášho výskumu plánujeme použiť.

Ako sme uviedli vyššie, **Robert K. Yin** je jedným z najčastejšie citovaných autorov, ktorí sú známi svojou vedeckou prácou vychádzajúcou práve z princípov postpozitivismu a vedeckého realizmu, teda pracuje tak s kvantitatívnymi dátami, ako aj s kvalitatívnymi. R. K. Yin (2009, s. 18) definoval prípadovú štúdiu „ako empirické skúmanie súčasného fenoménu v rámci jeho reálneho životného kontextu, a to zvlášť, keď hranice medzi týmto fenoménom a jeho kontextom nie sú úplne jasné“. Ako vyplýva z tejto definície, prípadová štúdia je ideálnou výskumnou metódou práve v prípadoch, kedy je našim cieľom zachytiť nový, nedostatočne preskúmaný, špecifický prípad. Následne vymedzuje, ako tzv. technickú definíciu, základné charakteristiky skúmania prípadovej štúdie:

- vysporiadanie sa s technicky špecifickou situáciou, v ktorej je zvyčajne viac premenných ako samotných nameraných dát,
- opieranie sa o viac zdrojov dát, potrebných pre trianguláciu,
- výhodou je využívanie predchádzajúcich teoretických tvrdení ako usmernenia pre zber dát a ich následnú analýzu.

R. K. Yin rozlišuje prípadové štúdie v závislosti na požadovanom type výsledkov na exploratívne, explanatórne, deskriptívne a evaluačné¹. Tzn. že významnú rolu pri zbere a následnom skúmaní dát hrajú doterajšie relevantné teórie, ktoré obmedzujú rozsah týchto dát.

¹ V **exploratórnej prípadovej štúdií** skúmame neznámu štruktúru prípadu a pôsobiace vzťahy, definujeme hypotézy, otázky, alebo dokonca navrhujeme teóriu a pripravujeme si pôdu pre ďalší výskum; v **explanatórnej** podávame vysvetlenie prípadu tým, že rozvádzame kauzalitu, ktorú identifikujeme v prípade; v **deskriptívnej** podávame kompletný popis javu; v **evaluačnej** poskytujeme popis, exploráciu alebo explanáciu, ale sústredíme sa na hodnotenie programu či intervencie na základe určitých hodnotových kritérií.

Ako druhú, avšak nie vzájomne sa vylučujúcu, uvádzame **paradigmum interpretativizmu**, ktorá kontrastuje s paradigmou postpozitivismu. „*Interpretativisti sa nesústredia na izolovanie a objektívne meranie príčin alebo na rozvíjanie zovšeobecnení. Namiesto toho sa pokúšajú získať empatické pochopenie toho, ako sa ľudia cítia, snažia sa interpretovať ich každodenné skúsenosti, hlbšie významy a pocity, dôvody pre ich abnormálne správanie*“ (Rubin, Babbie, 2001, s. 34). Jednotlivcov pozorujú v ich prirodzenom prostredí v snahe pokúsiť sa o podrobné subjektívne chápanie ich života. Interpretativisti sú presvedčení, že sa nemôžeme dostatočne oboznámiť so životom jednotlivcov len na základe objektívnych meracích techník, ktoré sa používajú štandardizovaným spôsobom a snažia sa obmedziť vplyv pozorovateľa, teda byť objektívne. Podľa vyššie spomínaných autorov je najlepším spôsobom flexibilný a subjektívny prístup, ktorý je charakteristický i pre výkon sociálnej práce.

Robert E. Stake je považovaný za konštruktivisticky a interpretatívne orientovaného výskumníka (Hendl, 2005). V kvalitatívnom výskume si všímame pohľady účastníkov, ktoré zdôrazňujú mnohonásobnú realitu a holistické poňatie skúmanej problematiky. Teda prípadovú štúdiu chápe ako úsilie o porozumenie určitému sociálnemu objektu v jeho jedinečnosti a komplexite. Rozlišuje tri typy prípadových štúdií: intrinsitnú, inštrumentálnu a kolektívnu¹, ktoré by mali mať nasledovné atribúty:

1. explicitne určený prípad, objekt výskumu a vyjasnenú jeho konceptualizáciu;
2. zvolené študované javy, témy alebo problémy (výskumné otázky);
3. proces hľadania pravidelnosti v dátach, ktoré by mali vzťah k položeným otázkam;
4. vzájomne sa dopĺňajúce kľúčové pozorovania a dátový základ interpretácie;
5. alternatívne interpretácie, ktoré sa budú skúmať a komparovať;
6. navrhnuté základné tvrdenia a zovšeobecnenia platné pre daný prípad.

Pre lepšie pochopenie problematiky prístupov k prípadovej štúdii ako výskumnej metódy uvádzame zosumarizovaný prehľad rozdielov vo vnímaní prípadovej štúdie spomínaných predstaviteľov (tabuľka č. 2).

Tabuľka č. 2

Prehľad rozdielov v poňatí prípadovej štúdie podľa R. K. Yina a R. E. Stakea

	R. K. Yin z roku 1994	R. E. Stake z roku 1995
Definícia prípadu	Prítomný objekt alebo fenomén bez určenia jasných hraníc, s kontextom	Objekt štúdie „komplexná fungujúca vec“, „integrovateľný systém“
Typ plánu štúdie	Jeden alebo niekoľko prípadov, holistický plán alebo plán	Plán štúdie: intrinsitný, inštrumentálny, kolektívny

¹ V rámci **intrinsitnej prípadovej štúdie** sa výskumník venuje samotnému prípadu, chce spoznať práve tento prípad, vzťah k všeobecnejšej problematike nehrá rolu. Ide o poznanie vnútorných aspektov určitého prípadu dieťaťa, pacienta alebo organizácie; v **inštrumentálnej** je prípad prostriedkom k porozumeniu hlbších súvislostí všeobecného javu (napr. alkoholizmus žien); v **kolektívnej** je predmetom výskumu skupina prípadov s cieľom získať hlbší vhľad do skúmanej problematiky.

	s vloženými podpřípadmi, popisný, exploratórny, explanačný	
Zdôvodnenie metódy	Otázky typu „ako“ a „prečo“, súčasný fenomén alebo objekt, bez ovplyvňovania jednotky výskumníkom, viac zdrojov dát, kvalitatívne a kvantitatívne prístupy	Objekt v prítomnosti, bez vplyvu výskumníka, bez ovplyvňovania jednotky výskumníkom, viac zdrojov dát, iba kvalitatívne metódy, návrh hĺbkového porozumenia
Orientácia	Paradigma postpozitivismu, realizmus	Paradigma interpretativizmu, konštruktivismus
Využitie teórie	Štúdiá riadená pomocou teórie, snaží sa tiež o tvorbu teórie	Teória sa niekedy navrhuje v priebehu štúdie, ale nie je to nutné
Kritéria kvality	Skôr kvantitatívne kritéria	Kvalitatívne kritéria

Zdroj: J. Hendl (2005, s. 113).

Oba tieto prístupy, pozitivistický i interpretačný, zahŕňajú použitie existujúcej teórie, avšak ako je evidentné aj z vyššie uvedenej tabuľky, funkcia teórie sa líši. V postpozitivistickom vnímaní funkcia teórie spočíva v poskytnutí širších zovšeobecnení týkajúcich sa vzájomných vzťahov medzi užšie definovanými kauzálnymi premennými. Na druhej strane, teória v interpretativizme, poskytuje podrobný popis toho, ako menšia skupina jednotlivcov vedie a interpretuje každodenný život (navrhovaná počas štúdie).

Stretávame sa s názorom, kedy interpretativisti môžu, ale nemusia súhlasiť s postpozitivistami, že externá sociálna realita môže byť odhalená. Interpretativisti sa viac zaujímajú o objavovanie a pochopenie toho, ako jednotlivci vnímajú svet na subjektívnom základe. Veria, že žiadne vysvetlenie sociálnej reality nebude kompletne bez pochopenia toho, ako subjektívne interpretovanie reality jednotlivcami ovplyvňuje vytváranie ich sociálnej reality.

Záver

V závere chceme poukázať na charakteristiky exemplárnej prípadovej štúdie ako výskumnej metódy a zároveň zdôrazniť vysoké nároky, ktoré sú kladené na výskumníkov a výskumníčky pracujúcich touto metódou. Kvalitne vypracovaná prípadová štúdia má podľa R. K. Yina (2009, s. 185 - 190) päť základných charakteristík:

- 1. významnosť:** prípad, alebo prípady sú nezvyčajné a špecifické; označené problémy sú národne významné – nielen v rámci teoretickej, ale i politickej, či praktickej roviny. Potreba vyplýva z nedostatočného množstva výskumne

spracovaných príkladov tzv. dobrej praxe, ktoré by mali slúžiť na obohatenie nielen praktickej činnosti, ale i teoretickej bázy sociálnej práce;

2. **kompletnosť:** jasné vymedzenie hraníc prípadu, získanie dostatku dát, ukončenie výskumu z dôvodu vyčerpanie dát týkajúcich sa skúmanej problematiky;
3. **brať do úvahy alternatívne perspektívy:** rôzne riešenia, perspektívy, diskusie o ich relevantnosti, poukázanie na obmedzenia štúdie. V samotnej sociálnej práci môžeme evidovať implementovanie rôznych intervenčných prístupov, napr. v závislosti od potrieb konkrétnej klientely;
4. **dostatočné množstvo dát:** dostatočné priblíženie prípadu, dostatok relevantných a kritických dát, preukázanie validity dát a hodnovernosti zdrojov;
5. **kreativnosť a „pútavosť“ v spracovaní:** prítlačivosť, kreatívne a jasné vyjadrovanie, interesantná štruktúra.

Z vyššie spomínaných charakteristík prípadovej štúdie ako výskumnej metódy vyplýva zložitosť a komplexnosť vypracovania jej stratégie, ktorá si vyžaduje určité schopnosti a zručnosti. Sú to predovšetkým: schopnosť klásť „dobré“ otázky a interpretovať ich, byť dobrým poslucháčom, byť schopný pracovať s vlastnými predsudkami, byť prispôsobivý a flexibilný, byť otvorený novým možnostiam a perspektívam. To všetko kladie vysoké nároky nielen na samotných výskumníkov a výskumníčky, ale predovšetkým na samotných vzdelávateľov a vzdelávateľky v sociálnej práci, vďaka ktorým si študenti a študentky osvojujú základné prístupy vo výskume sociálnej práce.

Literatúra

- BALOGOVÁ, Beáta. Kvalitatívny výskum a využitie kazuistiky a prípadovej štúdie v sociálnej práci. In BALOGOVÁ, Beáta et al. (ed.). 2008. *Pokyny na vypracovanie seminárnej, ročníkovej, bakalárskej, diplomovej a rigorózneho práce v študijných odboroch sociálna práca a andragogika*. Prešov : Pavol Šidelský – AKCENT Print Prešov, 53 – 66.
- GABURA, Ján, MYDLÍKOVÁ, Eva et al. 2004. *Vedenie sociálneho prípadu*. Bratislava: ASSP, 125 s.
- HENDL, Jan. 2005. *Kvalitatívny výskum. Základné metódy a aplikácie*. Praha : Portál, 407 s.
- LEVICKÁ, Jana. 2004. *Kazuistický seminár zo sociálnej práce*. Trnava : SAP, spol. s. r. o., 59 s.
- RUBIN, Allen, BABBIE, Earl. 2001. *Research methods for social work. 4th edition*. Belmont : Wadsworth / Thomson Learning, 752 s.
- SILVERMAN, David. 2000. *Ako robiť kvalitatívny výskum*. Bratislava : Ikar, 327 s.
- STAKE, Robert E. 2006. *Multiple Case Study Analysis*. London : The Guilford Press, 339 s.
- STRIEŽENEC, Štefan. 1996. *Slovník sociálneho pracovníka*. Trnava : AD, 255 s.
- TELLIS, Winston. 1997. Application of a Case Study Methodology. [online]. In *The Qualitative Report*, Volume 3, Number 3. [cit. 26. 08. 2010]. Dostupné na WWW: <http://www.nova.edu/ssss/QR/QR3-3/tellis2.html>.
- YIN, Robert K. 2009. *Case study research. Design and Methods. 4th edition*. London : SAGE Publications, Inc., 219 s.

Nepostradatelnost prvků charitativní péče v sociální práci - styčné body charitativní péče a sociální práce

Martin Chadima¹

Abstract: The branches Social work and Charity care are part of the disciplin of social work. At the first glance these branches can seem very different - On one hand the social work which is recently very discussed topic, on the other hand there is charity care which has its roots at the deep antiquity. Even though both domains are connected by helping people with their existential difficulties with emphasis on maintaining their dignity and responsibility for own live. That's why social work and charity care are incommutable phenomens of european humanism.

Klíčová slova: sociální práce, charitativní péče, sociální sféra (sociální realita), odborná kompetence, sociální obratnost, sociální kompetence, psychosociální problémy, sociální služby, syndrom vyhoření, etický problém, etické dilema, etický kodex.

Pohled na charitativní péči, coby plod náboženského způsobu myšlení a života starých Židů a křesťanů, byl dlouho vnímán z úzkého pohledu (post)moderního sekularizovaného člověka, který na pomáhající činnost vyrůstající z náboženských základů pohlížel s určitou rezervovaností, ba s despektem. Dnes však již můžeme hovořit nejen o tom, co charitativní péči odlišuje od sociální práce, ale také o těch aspektech, které oba obory sblíží.

Sekularizační proces zahájený v pozdním středověku vítězstvím filozofického nominalizmu a urychlený změnami v době renesance a humanizmu nalezl své vyvrcholení především v emancipaci nových oborů v 19. století. Filozofie (která v novověku vystřídala dominanci teologie) ztratila dominantní úlohu a z ní se postupně vygenerovaly nové disciplíny, včetně sociální práce. Do sféry péče sociální práce se dostávají do té doby *lidé sociálně vyloučení*, resp. ti, kteří vypadli z různých důvodů z péče původních charitativních bratrstev, spolků, sdružení a jiných církevních (duchovenských i laických) korporací.

Sociální práce se tak bude týkat: „...*nemajetných lidí, žebráků, tuláků, duševně nemocných, cikánů, nemocných nakažlivými nemocemi (zejména malomocenstvím). Jakýchkoli nemajetných cizinců a vůbec lidí, řečeno oblíbeným termínem doznívajícího středověku, „nepříslušných“, vyvázaných z rodinných pout, z místních vazeb, z podřízenosti církvi a vrchnosti*“².

Sociální práce, vázaná nyní již nikoliv na církev, ale na stát (zbavený poručnictví církve), stává se alfou a omegou (post)moderní sociální pomoci.

Chceme-li vůbec srovnávat fenomén *charitativní péče* (*care of charity*) s fenoménem *sociální práce* (*social work*), je třeba ujasnit si oba souvztažné pojmy. V otázce sociální práce využijeme definici Matouškovu:

Sociální práce (social work) je společenskovědní disciplína, ale také oblast praktické činnosti; cílem SP je odhalování, vysvětlování, zmírňování a řešení sociálních problémů (např. chudoby, zanedbání výchovy dětí, diskriminace některých skupin obyvatelstva,

¹ ThDR. Martin Chadima ThD.

² Matoušek, Oldřich. Sociální služby. Praha: Portál 2007, s. 18

problematika mládeže, nezaměstnanosti, bezdomovectví aj.). Sociální pracovník pracuje s jednotlivcem, skupinou či komunitou a snaží se vrátit klienta do sociální harmonie. Sociální pracovník se neobejde bez vzdělávání v oblasti sociálních služeb¹.

Podstatným „apendixem“ této definice je termín *společenská solidarita*, vycházející ze starověkého pojetí *polis (obce)*, vnímané jako živá bytost, v níž má každý „orgán“ svoji nezastupitelnou funkci.

V otázce charitativní péče se pokusíme o vlastní vymezení disciplíny. Termín *charis (milost)* vychází z židovsko-křesťanské tradice, a je vázán na absolutní suverenitu Boha, který je dárce své milosti. Tento Bůh – Stvořitel vdechuje svým stvořením život člověku a svým rozhodnutím jej činí korunou Stvoření. Charitativní péče v sobě tedy „obsahuje prvky přitakání člověku v jeho důstojnosti a individualitě, a stojí na respektu k jeho filozofickým i náboženským (teologickým) názorům a postojům, jakož i v potřebě pomáhat či doprovázet druhého (bližního) v krizové životní situaci“².

Na rozdíl od sociální práce (work) však vyžaduje charitativní péče (care) nejen fundamentální respekt ke klientově náboženským (ontologickým) názorům, ale také elementární znalosti z oblasti teologie, církevní historie, biblistiky či religionistiky. Předpokladem uznání existence charitativní péče je ovšem přitakání spirituální rovině v lidské psychice, což není mezi členy pomáhajících profesí (včetně lékařů) žádnou samozřejmostí.

Ke znalostem z duchovních disciplín přistupuje u pracovníka v oblasti charitativní péče osvojení si základních znalostí z dalších oborů: medicíny, psychologie, pastorační péče a – samozřejmě – sociální práce.

Vedle stručně nařízených specifík obou oborů existuje mezi nimi řada styčných bodů.

První z nich vychází ze skutečnosti, že se pomáhající pracovník pohybuje v tzv. **sociální sféře**, resp. v **sociální realitě**. Tu lze považovat za sféru relativně samostatnou a průřezovou a „za systém sociálních vztahů, podmínek a procesů, které se projevují v obsahu a charakteru činností, v chování, v potřebách, v zájmech, hodnotách a cílech sociálních subjektů. Koncentruje se k životním podmínkám lidí, na rozvoj člověka, jeho bytostných, tvůrčích sil, osobnosti a individuality“³

U pracovníků obou oborů předpokládáme jistou **odbornou kompetenci**, která je výsledkem odborného vzdělávání, jakož i přítomnost značné **sociální obratnosti**. Důležitá je přítomnost tzv. **sociální kompetence**, coby velmi složité struktury dovedností, rysů, návyků, potřeb, postojů i dispozičních osobnostních předpokladů, jejímž jádrem je sociální obratnost, efektivita a reflexe a sebereflexe⁴.

V řadě dalších oblastí se oba obory do značné míry sblíží, především tam, kde se sociální práce blíží modelu středověkých Caritas (charitativní péče) tím, že sebe sama demonstruje individuálním přístupem ke klientovi a nezaměřuje se nutně pouze na hospodářskou pomoc: „Sociální péče bere pod svou ochranu takové subjekty, u nichž se

¹ Matoušek, Oldřich. Slovník sociální práce. Praha: Portál 2003, s. 213

² Chadima, Martin. Charitativní péče – Dějiny a současnost. Hradec Králové: Gaudeamus 2007, s. 10

³ Kreb, Vojtěch a kolektiv. Sociální politika. Praha: ASPI 2005, s. 22-23

⁴ Oudová, Drahomíra. Sociální kompetence, zdroje a evaluace. In. Sborník katedry psychosociálních věd a etiky: Kontexty sociální a charitativní práce. Nakladatelství L. Marek 2008, s. 84

vychází ze skutečnosti, že v sobě nosí příčinu svého neštěstí. Tím se sociální práce současně zbavuje nutnosti poskytovat především hospodářskou pomoc...“¹

Pracovníci v oblasti sociální práce či v oblasti charitativní péče jsou konfrontováni se sociálními problémy, které lze často transformovat do psychických, resp. **psychosociálních problémů**. Tento termín lze vymezit díky van der Laanovi takto: *“Pojem „psychosociální problémy“ je souhrnný pojem pro různé problémy, od stresu, který někdo denně prožívá v dopravním kolapsu, přes paniku z hrozícího vypovězení z bytu nebo z neúnosného zatížení dluhy, až k izolaci, v níž se nachází člověk, který není schopen navazovat či udržovat vztahy“*.²

Ve svém zaměření na klienta se pracovníci obou oborů zaměřují na svět, který je pro klienta srozumitelný. V moderních formách pomáhající činnosti již nejde jen o objektivní předání pomoci klientovi, ale také o proniknutí do jeho světa, o pochopení pohybu jeho myšlení a jednání a na základě toho o vyhodnocení klientovi situace a zvolení co nejúčinnější formy pomoci.

Lze také hovořit o zaměření sociálního pracovníka (charitativního pečovatele) na životní svět klienta, přičemž se *„předpokládá konsekventní zaměření na klienty spolu s respektováním jejich vlastních výkladů a vzorců jednání v rámci společenských a individuálních podmínek. Nejzásadnější otázkou, kterou musí sociální pracovník zodpovědět, je otázka po smyslu a účelu sociální pomoci z pohledu jejího adresáta“*.³

Mezi základní předpoklady pro uplatnění v sociální práci (charitativní péči) patří i ty, které jsou bytostně spjaty s vlastnostmi charitativního pečovatele: *“...dobré srdce, vřelý vztah ku klientovi, láska k lidem, charisma, pochopení pro problémy všedního dne. Základ teda spočívá v požadovaných mravních zásadách a ich integrálním prepojení se systémem vedeckého Poznání. Cieľom takto orientovaném sociálnem práce však sa stáva pomoc, chápaná jako prostriedok k dosiahnutiu fyzického, alebo psychického blaha klienta“*.⁴

Výše zmíněné vlastnosti vycházejí z židovsko-křesťanské tradice, kterou lze nastínit v tezech Ježíše z Nazareta a apoštola Pavla. Na otázku, co je souhrnem celého židovského Zákona, odpovídá Ježíš takto: *“Miluj Pána Boha svého celým srdcem, duší a myslí a miluj bližního svého jako sebe samého“*. Apoštol Pavel pak nastiňuje tři základní křesťanské ctnosti, když hovoří o *naději, lásce a víře*. Svatý Basil, biskup Cézareje, podává ještě konkrétnější vymezení charitativní péče: *“Neexistuje křesťanská askéze bez lásky k bližnímu, bez toho, že bychom věnovali svůj čas a své peníze tomu, kdo je potřeboje. Každá jiná kratší cesta je klam, každá jiná nauka je blud.... Na soudu bude mít první místo ten, kdo konal skutky lásky“*.⁵

Sociální práce se nemůže vzdát těchto duchovních kořenů; kořenů z nichž vzešla; pravdou je, že se původní židovsko-křesťanské aspekty charitativní péče neustále objevují i v práci sociální, byť v sekularizované podobě. Např. v **sociálních**

¹ Van der Laan, Gert. Otázky legitimace sociální práce. Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity v Ostravě a nakladatelství Albert 1998, s. 37

² Van der Laan, Gert. Otázky legitimace sociální práce, s. 26

³ Myšíková, Martina. Sociální práce jako služba orientovaná na životní svět. In. sborník. Proměny klienta služeb sociální práce – Social work klient metamorphoses. Hradec Králové: Gaudeamus 2006, s. 417

⁴ Levická Jana, Gottliebová Irena, Hanzalíková Veronika, Koptářová Ludmila. Proměny profesionálního vztahu sociálního pracovníka a klienta. In. sborník. Proměny klienta služeb sociální práce – Social work klient metamorphoses. Hradec Králové: Gaudeamus 2006, s. 401

⁵ Hom. temp. Famis, k.6, PG 31, 232. Citováno dle Messina. Dějiny charitativní činnosti, s. 39-40

službách by měl být tento aspekt jasně zřetelný. Při práci se seniory, během tzv. krizové pomoci, při výkonu osobní asistence, v oblasti pečovatelské služby, v poradenství, jakož i v rané péči, při kontaktní práci (centra), realitní péči, v činnosti ve stacionáři, v centrech denních služeb, v azylových domech, v domech na půl cesty, u chráněného bydlení či v komunitních centrech¹ – na všech těchto místech se stává alfou a omegou konkrétní pomoci *mezilidský vztah, schopnost empatie, otevřenost či osobní angažovanost*. Lze si jen těžko představit, že by se bez těchto aspektů dalo působit při konkrétních činnostech sociálních služeb, jakými jsou např. *pomoc při zvládnutí běžných úkonů péče o vlastní osobu, pomoc při osobní hygieně, poskytování stravy či pomoc při jejím zajištění, pomoc při chodu domácnosti, telefonická krizová pomoc, sociální poradenství aj.*²

Pracovníci obou pomáhajících oborů přistupují podobným způsobem k hodnocení klienta, resp. kvalitě péče o klienta přispívá seriózní hodnocení klienta provedené obvykle v těchto rámcích: *osobnostní vývoj klienta a hledání příčin jeho sociálního selhávání (anamnéza), obecná charakteristika jeho možností sociálního uplatnění, stupeň jeho postižení, jeho aktuální potřeby, žádané dovednosti či klientovy silné stránky*³.

V oblasti sociální práce i charitativní péče existuje řada rizik, která ohrožují kvalitu činnosti pomáhajícího pracovníka. V myšlení pracovníka se mohou objevit klišé a zaběhnuté *stereotypy, předsudky, úzkosti a nejistoty*; i on může být ohrožen *syndromem vyhoření*. I proto je u obou typů pomáhajících velmi žádaná *supervize*. Není vyloučena ani motivace k pomáhající činnosti, která však vychází z falešného vědomí vlastního poslání – hovoříme o tzv. *syndromu pomáhajících*.

Jak sociální pracovník, tak pracovník v charitativní péči mohou procházet obdobím vážných osobních problémů, včetně problémů spojených s krizí identity a smysluplnosti vlastního konání. Na tom nic nemění ani případné náboženské přesvědčení. Pracovníci obou oborů mohou být např. konfrontováni s krizí vlastních představ o své pomáhající činnosti či se zklamáními ze sebe sama i z „nevědčného“ chování klientů. Sociální práce i charitativní péče přináší také řadu *etických problémů* či *etických dilemat*. Může se objevit pokušení zneužít *moci*, kterou má pomáhající pracovník nad klientem, a porušit tím jemu vlastní *etický kodex*.⁴

Závěrem lze říci, že se sociální práce i charitativní péče v mnoha aspektech sblížují, prolínají a překrývají. Nejen odborníci na pomáhající profese si začínají uvědomovat, že konkrétní pomoc klientovi (bližnímu) obsahuje nejen aspekty pomoci materiální či duševní, ale také pomoci duchovní. Deateizace společnosti, či lépe řečeno vyšší tolerance vůči fenoménu spirituality po roce 1989 vede k tomu, že sociální práce (vázaná na stát) i charitativní péče (provázaná s nábožensky orientovanými jedinci či komunitami, včetně církví) před sebou mají stejného klienta, jehož nejintimnější psychické potřeby mohou zasahovat až do spirituálních oblastí.

I proto je nutné, aby si mladší a populárnější pomáhající obor (sociální práce) uvědomoval své spirituální kořeny, reflektoval charitativní prvky obsažené v sobě samé a nebál se spolupracovat s originálními přístupy charitativní péče!

¹ Kozlová, Lucie. Sociální služby. Praha: Triton 2005, s. 26-31

² Sociální pracovník v rezidenčních zařízeních sociálních služeb. Praha: ASPI 2008, s. 96

³ Matoušek, Oldřich. Sociální práce v praxi. Praha: Portál 2005, s. 18-19

⁴ Ilášová Renáta, Levická Jana. Etický kontext práce s rodinou. In. Etika sociální práce – Sborník z konference VI. Hradecké dny sociální práce 16. až 17. října 2009, s. 88-89

Sociálně právní ochrana dětí z pohledu sociálních dávek – někde je chyba!

Jana Machová, Tereza Kocurová¹

Anotace: Naše republika je kritizována za vysoký počet dětí umístěných v ústavních zařízeních. Za jeden z typů takových zařízení se dají pokládat i zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, kde děti poměrně často pobývají – i přes název zařízení – několik měsíců i let. Finanční prostředky určené k chodu těchto zařízení jsou na rozdíl od zařízení ústavních poskytovány státem formou státního příspěvku pro zřizovatele zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, tedy dávky vyplácené podle zákona o sociálně právní ochraně dětí, jejíž výše závisí na počtu umístěných dětí. Častým důvodem, pro který jsou děti do zařízení umístěné, je bytová a finanční situace rodiny.

Tímto příspěvkem bychom chtěly poukázat na nelehkou dosažitelnost nároku na sociální dávky určených rodinám s dětmi, které se ocitly ve finanční tísní a jejichž děti by mohly skončit právě v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Stejně děti pak zakládají nárok zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc na státní příspěvek, který je několikanásobně vyšší, než si některá i funkční rodina může vydělat v zaměstnání. Příkladem bude modelová rodina s dětmi v tíživé finanční a bytové situaci.

Klíčová slova: rodina, dávky státní sociální podpory, dávky hmotné nouze, státní příspěvek pro zřizovatele zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc

Social - legal protection of children from the perspective of social benefits - is a mistake somewhere!

Abstract: Our country is criticized for the high number of children placed in institutional care. One of such types of devices can be regarded as a facility for children in need of immediate assistance, where children are staying fairly often - despite the name of the facility - a few months or even years. The funds to run these establishments, unlike the constitutional provision of state facilities through the state's contribution to founding facilities for children in need of immediate assistance, therefore, benefits paid under the Act on Social -Legal Protection of Children, the amount of which depends on the number of children placed. Common reason why the children are placed into such device is the housing and financial situation of the family. By this report we would like to point out the difficult accessibility to the entitlement to social benefits for families with children who find themselves in financial distress and their children might end up being in a facility for children in need of immediate assistance. The same children will qualify establishment for children in need of immediate assistance to the state contribution, which is much higher than some functional family can earn in employment. An example is a model family with children in difficult financial and housing situation.

Key Words: family, state social support benefits, benefits of assistance in material need, the state contribution to the founder of a facility for children in need of immediate assistance

¹ Jana Machová a Tereza Kocurová, studentky 3. ročníku kombinovaného studia oboru Sociální práce ve veřejné správě na Katedře sociální práce a sociální politiky Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové, jana.machova@atlas.cz, terinda@centrum.cz

Přicházíme s tímto příspěvkem v době, kdy čeká celý systém sociálního zabezpečení v České republice množství změn souvisejících nejen s politickou situací v zemi po letošních volbách, ale i změn souvisejících s nutným snižováním výdajů ze státního rozpočtu. Možná by se zdálo být zbytečné v této době rozebírat systém sociálních dávek tak, jak je nyní nastaven, ale dle našeho názoru by náš příspěvek mohl přinést úplně jiný úhel pohledu, než jsou pouze náklady a volební sliby.

Cílem je ukázat určitý přehled sociálních dávek souvisejících se sociálně právní ochranou dětí umožňující uvědomit si souvislosti a zamyslet se, zda jejich systém tak, jak je dosud nastaven, odpovídá základnímu pravidlu sociálně právní ochrany dětí – tedy nejlepšímu zájmu dítěte deklarovanému Úmluvou o právech dítěte¹: „...rodina, jako základní jednotka společnosti a přirozené prostředí pro růst a blaho všech svých členů a zejména dětí, musí mít nárok na potřebnou ochranu a takovou pomoc, aby mohla beze zbytku plnit svou úlohu ve společnosti.“ Zákon o sociálně právní ochraně dětí² v ustanovení § 5 pak říká, že „předním hlediskem sociálně právní ochrany dětí je zájem a blaho dítěte.“ Česká republika je dlouhodobě kritizována za vysoký počet dětí v ústavních zařízeních. Nutno říci, že oprávněně. Mezi takové děti je nutné počítat i ty, které nejsou v ústavních zařízeních (spadajících pod Ministerstvo zdravotnictví, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy), ale i v zařízeních pro děti vyžadující okamžitou pomoc (dále jen ZDVOP) zřizovaných podle zákona o sociálně právní ochraně dětí a spadajících do gesce Ministerstva práce a sociálních věcí.

Od 1. 6. 2006 nabyla účinnosti novela zákona o sociálně právní ochraně dětí³, která zavedla novou dávku – státní příspěvek pro zřizovatele ZDVOP. Největším plátcem této dávky je Magistrát hl. města Prahy, protože místní příslušnost krajského úřadu k rozhodování o nároku na státní příspěvek je dána místem sídla zřizovatele ZDVOP (ustanovení § 61 odst. 2 písm. c) zákona o sociálně právní ochraně dětí) a v Praze má sídlo mj. Fond ohrožených dětí zřizující jako ZDVOP tzv. Klokánky po celém území České republiky. Ty jsou prezentovány jako zařízení rodinného typu, ale od náhradní rodinné péče se bezesporu liší nejen formou péče o své svěřence, ale také formou financování. Pro účely našeho příspěvku budeme vycházet kromě legislativy také z podkladů nashromážděných Magistrátem hl. m. Prahy pro účely výplaty státního příspěvku všech zřizovatelů, které vyplácí. V České republice bylo k 31. 12. 2009 evidováno 46 ZDVOP s celkovou kapacitou 593 míst⁴. Magistrát hlavního města Prahy z tohoto počtu vyplácel ke stejnému datu 23 ZDVOP s kapacitou 471 míst, takže téměř 79,5% celkové kapacity ČR. Údaje z podkladů evidovaných tímto úřadem je tedy možné považovat za dostatečně vypovídající o situaci v ČR.

Jak vyplývá z podkladů pro státní příspěvek, jsou do ZDVOP nezřídkou umísťovány děti z důvodu špatné finanční či bytové situace rodičů, mnohdy s tím, že rodiče souhlasí s dočasným umístěním svých dětí v ZDVOP a sami (nebo s pomocí) se snaží vyřešit svoji situaci tak, aby se děti mohly co nejdříve vrátit zpět, aniž by bylo vydáváno předběžné opatření soudu. Praha v měsíci dubnu 2010 vyplácela takových dětí 47, v květnu 44, v červnu 46 a červenci 50. Průměrná délka jejich pobytu se pohybuje okolo 4,5 měsíce.

¹ Sdělení Federálního ministerstva zahraničních věcí č. 104/1991 Sb., pro Českou a Slovenskou Federativní Republiku vstoupila Úmluva o právech dítěte v platnost dne 6. 2. 1991

² zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, v platném znění

³ novela zákona o sociálně právní ochraně dětí č. 134/2006 Sb.

⁴ data z Ročního výkazu o výkonu sociálně právní ochrany dětí za rok 2009

Domníváme se, že pouhý nedostatek finančních prostředků nebo ztráta bydlení by neměla v žádném případě být důvodem k odebrání dětí a jejich umístění do ZDVOP nebo ústavní péče, jestliže jinak nedochází k citovému strádání nebo jinému ohrožení dětí. Porovnáme tedy 3 varianty: podporu státu rodině v tíživé situaci, příspěvek státu na stejné děti v ZDVOP a nakonec podporu pěstounské rodiny, která by eventuelně převzala péči o tyto děti (máme na mysli klasickou pěstounskou rodinu, ne pěstounskou péči na přechodnou dobu řešenou v § 27a) zákona o sociálně právní ochraně dětí, jelikož je v praxi využíván minimálně - např. Krajský úřad Královéhradeckého kraje eviduje nyní pouze jednu rodinu, která by tuto péči mohla dítěti poskytnout, Praha neeviduje žádné pěstouny na přechodnou dobu).

Rodina s dětmi v tíživé situaci může čerpat dávky ze systémů státní sociální podpory (dále jen SSP), dávek pomoci v hmotné nouzi, eventuelně hmotné zabezpečení uchazečů o zaměstnání. Podmínky pro získání sociálních dávek pro rodinu s dětmi demonstrujeme na modelové rodině, kdy budeme vycházet z předpokladu, že zdravotní stav ani jednoho z jejích členů nezakládá nárok na další případné dávky – příspěvek na péči, mimořádné výhody nebo dávky důchodového zabezpečení.

Základem jsou dávky poskytované podle zákona o státní sociální podpoře¹ „Dávky státní sociální podpory představují ucelený systém pomoci, který je určen převážně rodinám s nezaopatřenými dětmi. Oprávněnými osobami jsou tedy ve většině případů rodiče nezaopatřených dětí (osoby, které se za ně pro tyto účely považují) nebo přímo tyto děti.“² Dávky SSP jsou schopny pomoci nízkopříjmovým rodinám, ale nejsou schopny reagovat na okamžitě zhoršení podmínek (např. ztrátu zaměstnání).

Příklad 1: Pan Model a paní Modelová pečují o 2 děti: Pepíčka (2 roky) a Marušku (7 let). Paní Modelová pobírá rodičovský příspěvek na Pepíčka v základní výměře, tj. 7600 Kč měsíčně. Pan Model přišel o práci a je od února 2010 v evidenci úřadu práce s nárokem na podporu v nezaměstnanosti. Když pracoval, jeho průměrný měsíční příjem činil 11000 Kč měsíčně. Rodina obývá na základě nájemní smlouvy byt 3+1 ve městě s 13 tisíci obyvatel, kde jsou hlášeni k trvalému pobytu. Životní minimum rodiny je 9040 Kč (2880 + 2600 + 1960 + 1600 Kč)³.

Ze systému SSP vznikl rodině nárok na tyto dávky: přídavek na dítě ve výši 500 Kč na Pepíčka a 610 Kč na Marušku, sociální příplatek od 1. 7. 2010 ve výši 966 Kč a příspěvek na bydlení ve výši 5847 Kč (při celkových nákladech na bydlení 9800 Kč (8000 Kč nájem, 400 Kč voda, 600 Kč plyn a 800 Kč elektřina).

Celkový měsíční příjem rodiny je tedy cca 15523 Kč. Při posuzování nároku na jednotlivé dávky podle zákona o SSP se vychází z výše příjmů v předešlých obdobích – u přídavku na dítě z průměrného příjmu pana Modela za období, kdy ještě pracoval (posuzuje se příjem za období jednoho kalendářního roku), u sociálního příplatku a příspěvku na bydlení byla započtena podpora v nezaměstnanosti pana Modela, započten je i rodičovský příspěvek paní Modelové a přídavky na děti (posuzován příjem za kalendářní čtvrtletí). Celou částku hradí stát z prostředků určených na dávky státní sociální podpory, na podporu v nezaměstnanosti pan Model již nemá nárok.

¹ zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, v platném znění

² BŘESKÁ, BURDOVÁ, VRÁNOVÁ, 2010, s. 7

³ částky životního minima podle § 3 odst. 3 zákona o životním a existenčním minimu, v platném znění

Příklad 2: Protože pan Model stále nesehnal zaměstnání a rodina již nebyla schopna hradit nájem v bytě 3+1, přestěhovala se do menšího bytu 2+1, jehož majitel ale neumožnil členům rodiny přihlásit se do nového bytu k trvalému pobytu a byt užívají pouze na základě podnájemní smlouvy. Pepíček musel být dlouhodobě hospitalizován v nemocnici.

Přídavek na dítě zůstává ve výši 500 Kč a 610 Kč. Sociální příplatek se od 1. 10. 2010 zvyšuje na částku 1780 Kč, protože pan Model již ve třetím čtvrtletí neměl nárok na podporu v nezaměstnanosti a paní Modelová měla nárok na rodičovský příspěvek pouze 1 měsíc, (nárok na výplatu dávky zanikl z důvodu hospitalizace Pepíčka v nemocnici). Nárok na příspěvek na bydlení při celkových nákladech 6800 Kč (5000 Kč nájem, 400 Kč voda, 600 Kč plyn, 800 Kč elektřina) nevznikl, neboť rodina není v bytě hlášena k trvalému pobytu. Na dávkách SSP je rodině měsíčně vyplácena částka 2890 Kč.

Rodina se díky ztrátě nároku na podporu v nezaměstnanosti, rodičovský příspěvek a příspěvek na bydlení dostala do hmotné nouze. Jediným příjmem jsou dávky SSP, životní minimum rodiny je 9040 Kč. Vzniká nárok na dávky pomoci v hmotné nouzi - na příspěvek na živobytí ve výši 6583 Kč a doplatek na bydlení, ten ale vyplácen není, neboť není splněna základní podmínka - nárok na příspěvek na bydlení ze systému SSP.

Celkový příjem rodiny je 9473 Kč. Při uhrazení nákladů na bydlení 6800 Kč by zbylo rodině na další výdaje pouze 2673 Kč. V takové situaci se může snadno stát, že rodina přestane platit podnájem, majitel ukončí podnájemní smlouvu a v krizové situaci mohou děti skončit v ZDVOP a rodiče na ulici.

Zřizovatel zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc má podle ustanovení § 42 zákona o sociálně právní ochraně dětí nárok na státní příspěvek za pobyt a péči poskytovanou nezletilému dítěti v ZDVOP na základě rozhodnutí soudu, žádosti obecního úřadu obce s rozšířenou působností, nebo pokud tento obecní úřad uzná umístění nezaopatřeného dítěte v ZDVOP za důvodné. Potom může nárok na státní příspěvek zřizovateli vzniknout i v případě, že je dítě v zařízení umístěno na základě dohody uzavřené mezi zařízením a zákonným zástupcem nebo dítětem samotným. Rodiny v tíživých situacích podobných naší modelové rodině svěřují své děti do ZDVOP a některé se aktivně snaží samy nebo s pomocí vylepšit své životní podmínky, aby se děti mohly co nejdříve vrátit ke svým rodičům.

Výše státního příspěvku pro zřizovatele ZDVOP je vypočtena jako násobek částky životního minima dítěte¹ a koeficientu 10,80, trval-li pobyt dítěte v ZDVOP po celý kalendářní měsíc. Pokud je v zařízení jen po část kalendářního měsíce, vyplácí se 1 třicetina uvedené částky za každý den pobytu (§ 42g odst. 3 zákona o sociálně právní ochraně dětí). Měsíční výše státního příspěvku je tedy pro dítě mladší 6 let **17280 Kč**, dítě ve věku 6-15 let **21168 Kč**, nezaopatřené dítě ve věku 15-18 let **24300 Kč** a dítě ve věku 15-18 let, které není nezaopatřené, ve výši **28080 Kč**.

Jestliže se děti z naší modelové rodiny ocitnou v ZDVOP, vyplácí krajský úřad zřizovateli zařízení, ve kterém jsou děti umístěné, částku 38448 Kč. Pokud soud rozhodne, že děti do ZDVOP svěří předběžným opatřením, vyplácí se státní příspěvek zřizovateli i v případě, že je dítě dlouhodobě v nemocnici nebo léčebném ústavu, ale i v případě, že jsou děti na dlouhodobé propustce u svých rodičů, kteří si zatím dětem

¹ částky životního minima podle § 3 odst. 3 zákona o životním a existenčním minimu, v platném znění

nemohou zajistit stálou péči ve vhodných podmínkách! Nárok na státní příspěvek zaniká až s právní mocí nového rozhodnutí – např. o zastavení řízení a vrácení dětí zpět do rodiny, nebo s datem uvedeným v rozhodnutí o předpěstounské péči apod. Je-li dítě v ZDVOP z rozhodnutí soudu nebo na základě žádosti obecního úřadu obce s rozšířenou působností, rozhoduje ředitel ZDVOP o povinnosti rodičů dítěte hradit příspěvek na úhradu pobytu a péče podle ust. § 42b zákona o sociálně právní ochraně dětí. Výše příspěvku je 0,8 násobek životního minima dítěte¹, tj. na děti do 6 let věku 1280 Kč, děti ve věku 6-15 let 1568 Kč, nezaopatřené děti 15-18 let 1800 Kč, a děti, které nejsou nezaopatřené ve věku 15-18 let 2080 Kč (zákon umožňuje prominutí úhrady příspěvku na úhradu pobytu a péče v zákonem stanovených případech). Dále na zřizovatele ZDVOP přechází nárok na přídavek na dítě ze systému SSP, protože dětem poskytuje plné přímé zaopatření - tím pádem současně zaniká rodině nárok na sociální příplatek.

Sečteme-li příjem zřizovatele ZDVOP související s pobytem našich modelových dětí v zařízení, pak je to státní příspěvek ve výši 39558 Kč + případný příspěvek na úhradu pobytu a péče ve výši 2848 Kč + přídavky na dítě 500 Kč + 610 Kč, tj. celkem 43516 Kč!

Abychom mohli porovnat tuto částku s výší dávek pěstounské péče hrazené ze systému SSP, pomůžeme si opět příkladem:

Příklad 3: Pan Pěstoun a paní Pěstounová mají svěřeny do pěstounské péče Pepíčka (2 roky) a Mařenku (7 let). Paní Pěstounová přestala pracovat (její příjem činil 16000 Kč měsíčně) a zůstala na rodičovské dovolené s Pepíčkem. Pan Pěstoun je zaměstnán s průměrným měsíčním příjmem 16000 Kč. Žijí v bytě 3+1 na základě nájemní smlouvy ve městě s 13 tisíci obyvatel, kde jsou hlášeni k trvalému pobytu. Pepíček má zdravotní problémy a je 3. měsíc hospitalizován v nemocnici. Životní minimum rodiny je 9040 Kč (2880 + 2600 + 1960 + 1600).

Nárok na přídavek na dítě nevznikne, protože rozhodný příjem je posuzován za období roku 2009, kdy ještě oba manželé pracovali a měli příjem 32000 Kč měsíčně. Sociální příplatek nelze podle zákona o SSP přiznat na děti svěřené do pěstounské péče. Rodičovský příspěvek zvolila paní Pěstounová v základní výměře, tj. ve výši 7600 Kč do tří let věku dítěte. Protože je dítě zakládající nárok na rodičovský příspěvek dlouhodobě hospitalizováno v nemocnici, nárok na výplatu dávky zanikl a není vyplácena. U příspěvku na bydlení budeme vycházet ze stejných podmínek jako u modelové rodiny, tedy náklady na bydlení ve výši 9800 Kč, příjem pana Pěstouna ve výši 16000 Kč měsíčně a rodičovský příspěvek paní Pěstounové pouze za 1 měsíc, (potom zanikl nárok na výplatu z důvodu hospitalizace dítěte). Výše příspěvku na bydlení je 3518 Kč. Pěstouni dále pobírají dávky pěstounské péče: Odměna pěstouna, která závisí na počtu svěřených dětí, není závislá na příjmu rodiny a nárok zůstává i při hospitalizaci dítěte v nemocnici – v našem případě jde o částku 6252 Kč. Příspěvek na úhradu potřeb dítěte závisí na částce životního minima dítěte a jeho věku, nárok opět zůstává zachován i v případě hospitalizace dítěte. Příspěvek pěstounům náleží ve výši 3680 Kč na mladší a 4508 Kč na starší dítě.

Pěstounská rodina pobírá dávky ze systému SSP ve výši 17958 Kč, a to i v případě, že některé z dětí je hospitalizováno v nemocnici. Pokud náleží i nárok na výplatu rodičovského příspěvku, přičítáme částku 7600 Kč. Pan Pěstoun stále pracuje s příjmem

¹ částky životního minima podle § 3 odst. 3 zákona o životním a existenčním minimu, v platném znění

16000 Kč. Celkový příjem rodiny je 41558 Kč, z toho měsíční podpora státu 25558 Kč. Při převzetí dětí do pěstounské péče vznikl pěstounům navíc nárok na jednorázovou dávku SSP – příspěvek při převzetí dítěte odvislá od počtu dětí převzatých do pěstounské péče – v našem případě ve výši 8000 Kč na mladší a 9000 Kč na starší dítě.

Podle ustanovení § 43 zákona o SSP má nárok na dávky pěstounské péče i osoba, která má v osobní péči dítě, k němuž nemá vyživovací povinnost, a to po dobu, po kterou probíhá soudní řízení o ustanovení této osoby poručníkem. V případě, že jsou děti svěřeny do péče ZDVOP rozhodnutím soudu a osoba, která požádala soud o ustanovení poručníka, děti na základě dlouhodobých propustek převezme do osobní péče osoba, pak ZDVOP nadále pobírá státní příspěvek, protože platí rozhodnutí soudu, kterým byly děti svěřeny do ZDVOP (38448 Kč), a současně má „budoucí poručník“ nárok na dávky pěstounské péče ve výši 14440 Kč (6252 Kč odměna pěstouna + 3680 Kč + 4508 Kč příspěvky na úhradu potřeb dítěte). Zde dochází k souběhu dávek vyplácených v souvislosti s péčí o tytéž děti – jednou na základě platného rozhodnutí soudu pro ZDVOP a podruhé na základě faktického stavu – osobní péče „budoucího poručníka“, a to až do nabytí právní moci rozhodnutí soudu o poručenství.

Smyslem sociálních dávek není vyřešit problémy jednotlivých rodin, ale poskytnout pomoc ve státem uznaných svízelných situacích. Výše sociálních dávek je nastavena tak, aby motivovala jejich příjemce ke snaze svépomocí vylepšit svoje životní podmínky. Z hlediska sociálně právní ochrany je však sporné, jestli systém dávek tak, jak je dosud nastaven, je skutečně v souladu s našimi i mezinárodními normami zavazujícími k ochraně dětí v jejich nejlepším zájmu.

Pro lepší představivost uvádíme všechny uvedené příklady v tabulce:

Tabulka č.1: Přehled nároků na sociální dávky podle situací popsaných výše v příspěvku a dopadů pro rodinu v případě předání dětí do péče ZDVOP nebo pěstounů

	(příklad 1) rodina	(příklad 2) rodina v HN	(příklad 3) pěstouni	ZDVOP
2 děti ve věku 2 a 7 let v rodině	dávky SSP (rodičovský příspěvek, přídavek na dítě, sociální příplatek a příspěvek na bydlení) (15523 Kč)	dávky SSP, dávky pomoci v hmotné nouzi (příspěvek na živobytí a doplatek na bydlení) (9473 Kč)	X	X
stejně děti umístěné v ZDVOP	rodina ztrácí nárok na výplatu rodičovského příspěvku přídavky na dítě přecházejí na ZDVOP		X	státní příspěvek pro zřizovatele ZDVOP, přísp. na úhradu pobytu a péče, přídavky na dítě (43516 Kč)

stejně děti svěřené do pěstounské péče	***) rodina ztrácí nárok na výplatu rodičovského příspěvku a nárok na sociální příplatek přídavky na dítě přecházejí na pěstouny	dávky SSP (dávky pěstounské péče, přídavek na dítě, rodičovský příspěvek, příspěvek na bydlení) (25558 Kč)	X
mladší dítě dlouhodobě v nemocnici	rodina ztrácí nárok na rodičovský příspěvek	ztráta nároku jen na výplatu rodičovský příspěvek, ostatní dávky jsou zachovány	nárok na všechny dávky zůstává zachován!
povinnost hradit regulační poplatky za pobyt v nemocnici má zákonný zástupce ve všech případech!			

Závěr

Jak je z našeho přehledu zřejmé, různá péče o tytéž děti je různým způsobem podporována. Nejmenší podpora se dostává bohužel biologickým rodinám. Sociální pracovníci v oblasti sociálně právní ochrany dětí musí ovládat značné množství mezinárodních i českých předpisů a norem souvisejících s touto oblastí sociální práce. Právní předpisy upravující oblast sociálních dávek mezi ně jistě také patří, ale mění se prakticky každým rokem. Sledování všech souvisejících novel a změn je pro sociální pracovníky obtížné, vezmeme-li v úvahu, kolik případů ohrožených dětí na jednotlivé pracovníky sociálně právní ochrany připadá. Při přípravě na zkoušky odborné způsobilosti v oblasti sociálně právní ochrany dětí, které mají prověřit připravenost sociálních pracovníků pro výkon této profese, je sociálním dávkám věnováno minimum času (ověřeno vlastní účastí).

Není to ovšem pouze věcí legislativní úpravy v oblasti sociálních dávek, značně složité a roztržité do mnoha předpisů. O různých dávkách rozhodují různé správní orgány – dávky SSP a podporu v nezaměstnanosti vyplácí úřady práce, dávky pomoci v hmotné nouzi vyplácí zpravidla pověřené obecní úřady, státní příspěvek pro zřizovatele ZDVOP zase krajské úřady. Orgány sociálně právní ochrany dětí rozhodující o odebrání či ponechání dítěte z rodiny naopak spadají pod obecní úřady obcí s rozšířenou působností. Takové rozdělení úzce souvisejících agend podle našeho názoru ještě ztěžuje spolupráci mezi jednotlivými pracovišti, přitom dříve dávky SSP, určené zejména pro rodiny s dětmi, vyplácely právě obecní úřady obcí s rozšířenou působností.

***) komentář v této buňce souvisí s možností, kdy by pěstounská péče byla na přechodnou dobu možnou alternativou místo umístění v ZDVOP, jestliže se rodiče snaží upravit podmínky pro péči o své děti. V případě klasické pěstounské péče text ztrácí smysl.

Jaké se tedy nabízejí otázky?

Jestliže v současnosti je rozhodný příjem v rodině vyšší než 2,4 násobek životního minima (u naší modelové rodiny by to bylo 21696 Kč), nevznikne jí nárok na přídavky na dítě, od 2,0 násobku životního minima (18080 Kč) nemá nárok ani na sociální příplatek. Připravovanou novelou zákona o SSP chystanou Ministerstvem práce a sociálních věcí má být dokonce sociální příplatek od 1. 1. 2011 bez náhrady zrušen. S přihlédnutím k výši příspěvku pro zřizovatele ZDVOP se ptáme: nebylo by vhodnější více podporovat samotné rodiny v krizových situacích a sociální příplatek zachovat?

Ústavních zařízení a ZDVOP je dle našeho názoru již dostatek. Čeho se na druhou stranu nedostává, jsou azylové domy pro rodiny. Zde by rodiny mohly překonat krizové období nebo se s pomocí odborníků učit nakládat se svými prostředky tak, aby se do podobné situace již nedostaly. V roce 2009 bylo do ZDVOP umístěno 448 dětí, z toho 127 se jich vrátilo do původní rodiny¹. Možná právě velké části z nich by azylový dům ušetřil odloučení od svých rodin. Nebylo by tedy účelnější místo stále masově vznikajících ZDVOP radši podporovat vznik azylových domů či jiných forem sociálního bydlení?

V roce 2009 bylo podáno 543 žádostí o pěstounskou péči (184 žádostí podali prarodiče dětí, 72 jiní příbuzní a 324 cizí lidé ve vztahu k dětem)¹¹. Nemůžeme tvrdit, že všechny žádosti o pěstounskou péči (nebo jinou formu náhradní rodinné péče) lze vyřídit kladně, ale i tato varianta se jeví především vůči dětem, ale i státnímu rozpočtu šetrnější. Podporovat tedy pěstouny? Na tuto otázku nám částečně odpovídá záměr Ministerstva práce a sociálních věcí, které připravuje projekt profesionálních pěstounů (www.mpsv.cz). Ministerstvo si od toho záměru slibuje zejména snížení počtu dětí v ústavních zařízeních.

Otázek a nápadů se jistě nabízí mnohem víc, ale tento článek měl přispět k zamyšlení, ne vyřešení problému.

Použité zdroje:

- BŘESKÁ Naděžda, BURDOVÁ Eva, VRÁNOVÁ Lucie, *Státní sociální podpora s komentářem a příklady k 1. 6. 2010*, ANAG Olomouc 2010, 238 stran, ISBN 978-80-7263-609-9
- Nový plán v péči o opuštěné děti: ústavy nahradí placení pěstouni, staženo dne 13. 10. 2010 z adresy <http://www.mpsv.cz/cs/9415>
- Roční výkaz o výkonu sociálně právní ochrany dětí za rok 2009 – staženo dne 7. 9. 2010 z adresy http://www.mpsv.cz/files/clanky/9277/Sum_V20-2009_CR.xls
- Sdělení Federálního ministerstva zahraničních věcí č. 104/1991 Sb., pro Českou a Slovenskou Federativní Republiku vstoupila Úmluva o právech dítěte v platnost dne 6. 2. 1991
- zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, v platném znění
- zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, v platném znění
- zákon č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu, v platném znění
- zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, v platném znění

Použité zkratky: SSP- státní sociální podpora, ZDVOP - zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc

¹ data z Ročního výkazu o výkonu sociálně právní ochrany dětí za rok 2009

Víme, kde je hranice dobrovolnictví a odborné studentské praxe?

Zuzana Hloušková, Jan Hloušek¹

Anotace: Příspěvek popisuje právně-vztahové modely dobrovolnické služby a odborné studentské praxe a hledá vzájemné podobnosti a rozdíly a definuje rizika vyplývající z nepochopení hranice mezi dobrovolnictvím a odbornou studentskou praxí ze strany studentů, poskytovatelů sociálních služeb, tak i vysílající vzdělávací instituce.

Klíčová slova: dobrovolnická služba, dobrovolnictví, odborná praxe, sociální práce, vysoká škola

Annotation: The paper describes the legal and relational models of volunteer and professional student experience and looking for similarities and differences and define the risks arising from misunderstanding of the boundaries between volunteering and professional student experience of students, teachers, social service providers, as well as sending educational institutions.

Modely odborných studentských praxí a jejich právní ukotvení

Význam praxe ve vzdělávání sociálních pracovníků není třeba příliš zdůrazňovat. Stačí jen poukázat na pátý z Minimálních standardů vzdělavatelů v sociální práci, který stanoví, že odborná praxe je nedílnou součástí studia sociální práce, zprostředkovává studentkám a studentům zkušenost s výkonem sociální práce a umožňuje jim získávat profesní identitu. Odborná praxe naplňuje princip partnerství a aktivní participace všech zúčastněných stran (studující – škola – pracoviště). Odborná praxe tvoří minimálně 25% z celkové hodinové dotace výuky.

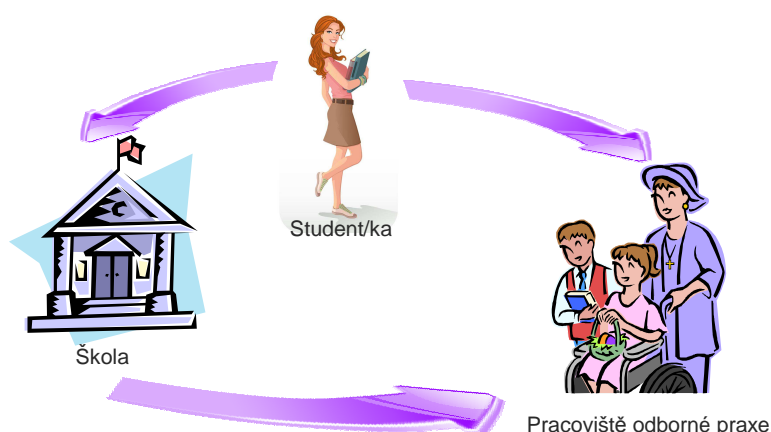
V praxi vysokých škol a vyšších odborných škol, které poskytují vzdělávání v oboru sociální práce se uplatňují dva modely praktického vzdělávání. Podstatou prvního modelu je vlastní iniciativa studentů při vyjednávání odborné praxe. Škola pouze vymezí podmínky, které musí student pro získání atestace (zápočtu, zkoušky) škole prokázat a ponechává na studentovi, jakým způsobem podmínky naplní. Student si v tomto modelu sám vyhledá odpovídající odborné pracoviště a dohodne si s ním podmínky působení, přičemž vzniká přímý právní vztah mezi studentem a odborným pracovištěm. Škola se tohoto právního vztahu neúčastní.

Vztahy mezi studentem a odborným pracovištěm mívají různou podobu. V výjimečně to bývá pracovněprávní vztah na základě pracovní smlouvy nebo dohod konaných mimo pracovní poměr. Častěji je to vztah jako mezi příkazníkem a příkazce dle § 724 občanského zákoníku uzavřený na základě písemné či ústní smlouvy. Podstatou tohoto vztahu je povinnost příkazníka pro příkazce něco obstarat nebo vykonat, přičemž tato činnost je realizována bezplatně. V tomto případě se postavení

¹ Mgr. et Bc. Zuzana Hloušková, Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, Katedra sociálních věd
Mgr. Jan Hloušek, Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta, Katedra sociální práce a sociální politiky

studenta na odborné praxi neliší od postavení dobrovolníků vykonávající v organizaci dobrovolnickou činnost.

Druhý model je rozšířenější a snaží se reflektovat partnerský vztah mezi všemi zúčastněnými stranami. Odborná praxe je vykonávána na odborném pracovišti na základě smlouvy mezi školou a pracovištěm. Tato smlouva není typově vázaná, takže se využívá ustanovení § 51 občanského zákoníku, dle kterého si smluvní strany volně upravují vzájemná práva a povinnosti. Jedná se v drtivé většině případů o bilaterální (dvoustrannou) smlouvu uzavřenou ve prospěch třetí strany, v tomto případě studenta. Tuto možnost dává ustanovení § 50, odst. 1 a 2 občanského zákoníku s tím, že student musí s obsahem závazku vyslovit souhlas. Forma souhlasu není dána, takže se nejčastěji využívá konkludentní (nevýslovný) souhlas, který student vyjádří tím, že smlouvu jménem školy vyjednává, popř. se na odborné pracoviště dostaví.

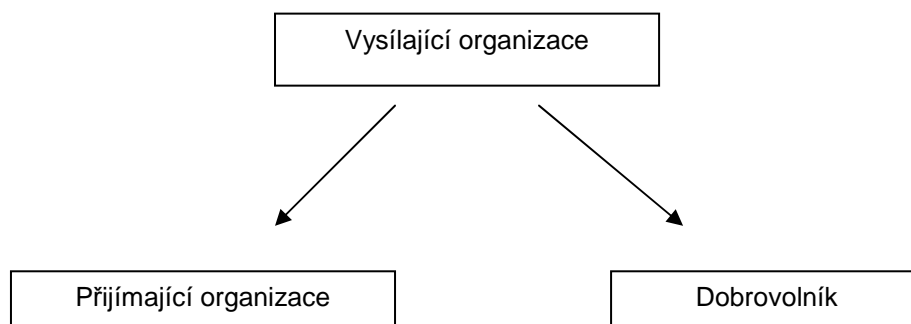

Vztah mezi studentem a školou je upraven zákonem č. 111/1998 Sb. o vysokých školách. Přičemž na studenta, který vykonává praktickou výuku a praxi, tento zákon odkazuje na obecné předpisy o bezpečnosti a ochraně zdraví při práci a pracovních podmínkách žen, tj. § 101 až 106 zákona č. 262/2006 Sb., zákoníku práce. V tomto případě má škola postavení zaměstnavatele a musí zabezpečit ochranu studenta při odborné praxi. Tuto povinnost škola obvykle není schopna zabezpečit vlastními pracovníky na odborném pracovišti a přenáší tuto povinnost smluvně na odborné pracoviště. Nevýhodou tohoto modelu je zprostředkovaný právní vztah mezi odborným pracovištěm a studentem. Student má ve vztahu k odbornému pracovišti jen taková práva a povinnosti, která jsou vymezeny ve výše uvedené smlouvě.

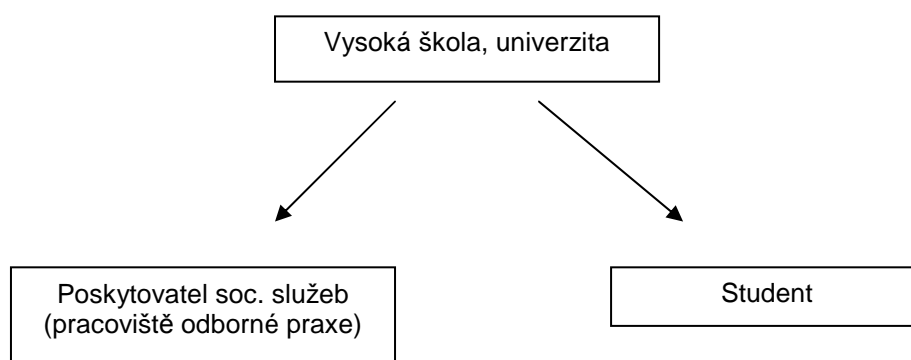
Podobnost mechanismu dobrovolnické služby a mechanismu odborných studentských praxí

Dobrovolnická služba je jednou z forem dobrovolnictví. Dobrovolnictví je obvykle definováno jako svobodně zvolená činnost, konaná ve prospěch druhých bez nároku na finanční odměnu. Dobrovolník dává část svého času, energie a schopností ve prospěch činnosti, která je časově i obsahově vymezena. Zákon o dobrovolnické službě, který platí od r. 2003, zavedl novou formu – dobrovolnickou službu. Je postavena na fungování třech pilířů, kterými je vysílající organizace, přijímající organizace a

dobrovolník. Vysílající organizace (obvykle dobrovolnické centrum, které rozvíjí akreditovaný dobrovolnický program) dobrovolníkovi zajišťuje prostředky a podmínky pro dobrovolnickou činnost (pojištění, pracovní pomůcky, proškolení, supervize apod.). a uzavírá s dobrovolníkem písemnou smlouvu. Dobrovolník poskytuje svůj čas, svoji energii, vědomosti a dovednosti ve prospěch přijímající organizace. Přijímající organizace využívá dobrovolnickou službu tím, že přijímá dobrovolníky na své pracoviště a to na základě smlouvy o spolupráci s přijímající organizací. Mezi přijímající organizací a dobrovolníkem pak žádný přímý smluvní vztah nevzniká.

Dobrovolnickou službu lze vykonávat jako pomoc v zákonem vymezeným cílovým skupinám. Objevují se mezi nimi nezaměstnaní, osoby sociálně slabé, zdravotně postižení, senioři, příslušníci národnostních menšin, imigranti, osoby po výkonu trestu odnětí svobody, osoby drogově závislé, osoby trpící domácím násilím, takže není divu, že s dobrovolníky velice často setkáme právě v sociálních službách. Na jednom prostoru se tak mohou setkat „klasičtí“ dobrovolníci a studenti na odborné praxi. Dochází mnohdy k jejich směřování, projevující se v podobnosti jejich činnosti či role v organizaci. Přestože je nezbytně nutné tyto dvě činnosti nezaměňovat, podobnost obou mechanismů k tomu přímo vybízí.

Podobnost obou grafů je patrná na první pohled. Také organizační a smluvní zabezpečení odborných studentských praxí se drží obdobného modelu. V rámci tohoto vztahu poskytuje škola studentovi podporu během absolvování studentské praxe formou konzultací, kazuistických seminářů či supervize. Jen výjimečně pak pracoviště

studentské praxe uzavírá nějaký smluvní vztah se studentem, a pokud tak činí, nabízí mu typově kontrakt dobrovolníka (dohodu o výkonu dobrovolnické činnosti nebo o výkonu dobrovolnické služby), čímž nebezpečnou záměnu dovršuje.

Podobnost věkové skladby dobrovolníků a studentů na odborné praxi

Výzkum, který v roce 2001 provedl AGNES ve spolupráci s NROS, týkající se postojů k dobrovolnictví v ČR, ukázal, že mladí lidé do 25 let tvoří v současné době nejpočetnější skupinu dobrovolníků v České republice. Orientují se na sociálně zdravotní služby (pomoc drogově závislým, sociálně slabým, tělesně postiženým apod.), ochranu přírody, kulturu, volnočasové aktivity s dětmi a vrstevníky. Jedná se především o studenty, kteří vykonávají dobrovolnou činnost často v rámci studia. Pokud se tak děje mimo dobu, kdy vykonávají odbornou studentskou praxi, lze se bavit o dobrovolnictví, ke kterému je vedou jejich vlastní motivace. Motivaci můžeme chápat jako vnitřní stav, který podněcuje jedince k aktivitě směřující k určitému cíli. Obvykle se v případě dobrovolnické aktivity jedná o tzv. reciproční motivaci, na jejímž základě dobrovolníci očekávají, že získají i nějaký prospěch pro sebe, např. nové zkušenosti nová přátelství, seberealizaci a uplatnění svých schopností, kreativity. V případě, že je dobrovolník navíc nezaměstnaný, může se díky dobrovolné činnosti udržovat v kondici. Tento typ motivace ovlivňuje rozhodování u 37 % českých dobrovolníků a je nejčastější právě u lidí do 30 let s jednoznačně ateistickým světonázorem, pro které se dobrovolnická činnost stává nevyčerpatelným zdrojem zkušeností a neformálního vzdělávání. Dá se také předpokládat, že po ukončení studia se změní jejich situace (získají zaměstnání, odstěhují se apod.), což povede k ukončení dobrovolnické činnosti. Není však vyloučeno, že se k dobrovolnictví později vrátí, nebo k němu budou vychovávat své děti. Samozřejmě se můžeme u mladých lidí setkat i s jinými druhy motivace, jako je konvenční (dána morálními normami buď svého nejbližšího okolí, anebo obecnými neformálními pravidly chování v dané společnosti) či nerozvinuté motivace (založené na důvěře v organizaci, pro kterou by měli pracovat, přesvědčení o smysluplnosti dobrovolné práce a pocitu, že se prostřednictvím dobrovolnictví mohou podílet na šíření dobré myšlenky). Okrajově může k dobrovolnictví motivovat také potřeba uznání, pocitu důležitosti, společenské prestiže, tedy faktory vnějšího prostředí. Přestože bývá věková skupina dobrovolníků a studentů na odborné praxi velmi často totožná, měli by se lišit právě v motivacích, které je k dané činnosti vedou.

Hledání hranic

Rozdíly v motivacích a cílech

K výkonu odborné praxe jsou studenti obvykle motivováni zcela jiným způsobem. Jednak je povinnost absolvovat odbornou praxi v nějakém rozsahu dána studijním plánem, jednak je vnímána jako důležitá složka profesní přípravy, tj. přípravy na výkon profese v praxi. Můžeme se tedy bavit o jiném druhu motivace, i když ne vždy lze tvrdit, že se skutečně jedná o onen vnitřní stav, který by studenty podněcoval ke snaze si z odborné praxe co nejvíce odnést. Pro mnohé se stává spíše nutným zlem, které je potřeba podstoupit, příp. překážkou, kterou je vhodné nějak obejít. Přesto je smyslem odborné praxe umožnit studentům v reálném prostředí získat tzv. praktické kompetence. Havrdová chápe tyto kompetence jako „*funkcionální projev dobře zvládnuté a*

uznávané profesionální role sociálního pracovníka, jehož součástí jsou odborné znalosti, schopnost reflektovat adekvátně kontext a citlivě aplikovat hodnoty profese“ (Havrdová 1999, s. 42). Takto pojatý smysl odborné praxe odpovídá kompetenčnímu model učení, který je založen na andragogickém přístupu. Proces učení musí být cílený a přizpůsobený potřebám studenta a pracoviště. Jestliže je odborná praxe osobitým způsobem ověřování získaných teoretických poznatků (Švec, 1995), kdy si může student v reálné životní situaci vyzkoušet doporučený pracovní postup a zároveň otestovat svoji osobní připravenost pro vstup do konkrétní profese, měly by i cíle této formy praktické výuky vycházet z odborných činností, které odpovídají náročnosti kladené na znalosti a dovednosti profilu absolventů. Už tímto přístupem se musí náplň odborné studentské praxe lišit od dobrovolnické činnosti, která žádné takové požadavky nehledá a nenaplňuje.

Postavení studenta v organizaci

Postavení studenta a dobrovolníka na pracovišti se také rozdílné. Student se snaží zastávat práci profesionálů, dobrovolník nikoliv. Student se snaží osvojit si pohled personálu, dobrovolník se cítí spíše na straně klientů. Student je také vázán splněním stanovených požadavků na průběh praxe (dáno jejím charakterem a rozsahem), což ho nutí k zodpovědnějšímu přístupu (dodržování docházky, zásad komunikace a výměny informací, úsilí o vlastní profesní růst). Přesto se ale najdou případy, kdy je přítomnost studentů na pracovišti vnímaná jako nepříjemná. Mezi příčinami se objevují tyto argumenty:

- zátěž na stávající personál. Student na odborné praxi klade na pracoviště vyšší nároky než dobrovolník. Obrací se na personál nejen s dotazy technické či organizačního charakteru, ale řeší společně i odborné a etické problémy. Vyžaduje kvalitní zpětnou vazbu a hodnocení svého výkonu.

- větší chybovost. Student oplývá určitými pravomocemi pro konkrétní okruh vlastní působnosti, a to obvykle mnohem většími než dobrovolník. Předpokládá se, že student jedná na základě těchto svěřených pravomocí, se znalostí problematiky a se zodpovědností za vlastní konání. Často jsou mu svěřovány úkoly, kdy reprezentuje pracoviště odborné praxe vůči klientům i třetím osobám. Pokud student není schopen úkoly plnit, může se dopustit i řady chyb s dlouhodobými negativními dopady na samotné pracoviště.

- možnost odhalení nedostatků v organizaci. Protože studenti potřebují mít přístup ke vnitřním dokumentům organizace a usilují o vlastní (i když dočasnou) integraci do pracovního týmu, seznamují se také detailně s pravidly a firemní kulturou daného pracoviště. Mohou narazit na nesprávné postupy či nefunkční procesy, které pak následně popisují, analyzují či kritizují ve svých závěrečných zprávách apod. Z odhalení nedostatků mohou mít vedoucí pracovníci z daných pracovišť obavy.

Na druhou stranu může přínést přijímání studentů na odbornou praxi i četné výhody pro rozvoj personální politiky na pracovišti. Nesporně k nim patří získání nového zdroje dobrovolníků z řad studentů, kteří po skončení praxe pokračují v činnosti bez nároku na odměnu, a také jako dalšího zdroje nových zaměstnanců (poté, co se studenti osvědčili). Koordinovaný přísun studentů přináší také personální posílení po určitou dobu, kterou lze plánovat. Studenti vnášejí do organizace nový pohled, nové nápady, nové poznatky z teorie. Jako oficiální pracoviště odborných praxí si organizace zvyšuje vlastní prestiž i atraktivitu pro získávání finančních zdrojů. Zanedbatelný není ani rozvoj

pedagogických (andragogických) dovedností pracovníků. V samotném důsledku dochází ke zvýšení kvality či rozšíření spektra poskytovaných služeb.

Důsledky nepochopení hranic

K nepochopení hranic mezi dobrovolnictvím a odbornou praxí dochází u všech zúčastněných stran. V případě studentů to způsobuje nejednoznačné zadání, k čemu má odborná praxe sloužit. Ze strany pracoviště dochází k zařazení studentů mezi dobrovolníky, kterým je již dopředu dána role, pravomoce, náplň činnosti. Pokud ani vysílající strana (tj. škola) si neuvědomuje potenciální riziko směšování dobrovolnictví a odborné praxe, nedokáže studenty na takovou variantu upozornit a připravit. Z nedostatku kapacit vyučujícího (garanta praxe) není tato riziková situace ošetřena ani během vyjednávání s konkrétními pracovišti, příp. není odlišný přístup ke studentům a dobrovolníkům vyžadován. Důsledkem je častá kritika nastaveného mechanismu studentských praxí, které neumožňují získat potřebné poznatky z praxe a osvojit si nároky výkonu profese. To potvrzují např. výsledky anketního šetření mezi poskytovateli sociálních služeb v Hradce Králové z dubna 2008. Celkem 87% dotázaných není spokojeno s úrovní této formy praktické přípravy, protože se studentům obvykle nepodaří stát integrální součástí organizační struktury poskytovatele; praxe je příliš krátká, není jasné cíle praxe nebo ho nelze na konkrétních pracovištích vůbec dosáhnout. V krajním případě se tak odborné praxe stávají prostorem pro vyzkoušení si role dobrovolníka, která by však měla být součástí občanské angažovanosti, a nikoliv profesní přípravy sociálních pracovníků.

Literatura:

FRIČ P. a kol. *Dárcovství a dobrovolnictví v ČR*. Praha: AGNES, NROS, 2001. ISBN 80-902633-7-2

HAVRDOVÁ, Z. *Kompetence v praxi sociální práce. Metodická příručka pro učitele a supervizory v sociální práci*. Praha: Osmium, 1999. ISBN 80-902081-8-5

ŠVEC, Š. *Základné pojmy v pedagogike a andragogiky*, Bratislava: Iris, 1995. ISBN 80-88778-15-8

TRUHLÁŘOVÁ, Z., KOŘÍNKOVÁ, J. (eds.): *Vývoj a směřování odborných praxí na vysokých školách v oborech sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008, 90 s. ISBN 978-80-7004-347-0

Internetové zdroje:

CHYTIL, O., MUSIL, L.: Minimální standardy vzdělávání v sociální práci: [online]. [cit. 2010-09-20]. Dostupný z <http://www.asvsp.org/standardy.htm>

Právní předpisy:

Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, v platném znění

Zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách, v platném znění

Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, v platném znění

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění

Zákon č. 198/2002 Sb., o dobrovolnické službě

Volný čas seniorů pohledem studentů sociálních oborů

Kamil Janiš¹

Anotace: Příspěvek se zabývá pohledem studentů sociálních oborů na oblast volného času seniorů. V příspěvku jsou prezentovány získané údaje u vybraných skupin studentů a vybraných oborů, jejichž absolventi mohou působit na pozici sociálního pracovníka dle příslušného zákona. Cílem příspěvku je zjistit, zda studenti mají nějaké informace z oblasti volnočasových aktivit seniorů. Senioři mohou tvořit významnou část jejich budoucí klientely. Vzhledem k demografické křivce bude takových klientů pravděpodobně přibývat. Příspěvek dále objasňuje specifika volného času seniorů a hlavní překážky při realizaci volnočasových aktivit seniorů. Překážky jsou tvořeny seniory samotnými i zbytkem společnosti. Součástí příspěvku je i deskripce základních pojmů. K získání dat byl využit anonymní dotazník, který byl vyhodnocen základními statistickými metodami.

Klíčová slova: ageismus, senior, sociální pracovník, stárnutí populace, volný čas

Anotation: The paper deals with the student perspective, the social sectors in the leisure Seniors. The paper presents data obtained in selected groups of students and selected fields whose graduates may take on the role of social worker under the Act. This paper aims to determine whether students have some information from the senior's leisure activities. Seniors may form a significant part of their future clientele. Given the demographic curve of those customers will likely grow. The paper also explains the specifics of their leisure seniors and the main obstacles in implementing leisure activities seniors. Obstacles consist of seniors themselves and the rest of society. The part of this paper is a description of the basic concepts. To obtain the data used was an anonymous questionnaire was evaluated by basic statistical methods.

Keywords: ageism, senior, social worker, ageing, leisure

Úvod

Problematika volného času seniorů se stává stále aktuálnějším tématem, které je diskutováno ve společnosti. Jedná se o laické i odborné diskuze, kterých je i přesto nedostatek. Volný čas bývá zpravidla spojován s generací dětí a mládeže, která svůj volný čas tráví patologicky a tyto patologické jevy jsou víceméně dobře pozorovatelné – nadváha až obezita, kouření, alkohol, měkké drogy apod. Patologické trávení volného času seniory není na první pohled tak viditelné a tomuto chápání napomáhají i stereotypy, které se se samotnými seniery pojí. Vzhledem k demografické křivce, která sleduje stárnutí populace v České republice, je naprosto nemyslitelné si této oblasti nevěšmat. Zásadní otázkou však zůstává – jak? Jakým způsobem?

¹ Mgr. Kamil Janiš ml., Ústav pedagogických a psychologických věd, Fakulta veřejných politik v Opavě, Slezská univerzita v Opavě, Bezručovo nám. 14, 746 01 Opava, tel.: +420 553 684 322, e-mail: kamil.janis@fvp.slu.cz. Autor je v současnosti též externím doktorandem na ÚPSS Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Svůj profesní zájem zaměřuje na problematiku volného času z dnešního i historického pohledu.

1 Deskripce pojmů

1.1 Volný čas

Pojem volný čas definuje mnoho autorů zpravidla stejně či obdobně a každý myslí si člověk by jistě dokázal volný čas lépe či hůře sám definovat. Zajisté není na škodu si nějaké definice připomenout a též se zamyslet, zda by si volný čas seniorů nezasloužil svou vlastní modifikovanou definici.

Volný čas je definován následovně:

„Čas, s kterým člověk může nakládat podle svého uvážení a na základě svých zájmů. Volný čas je doba, která zůstane z 24 hodin běžného dne po odečtení času věnovaného práci, péči o rodinu a domácnost, péči o vlastní fyzické potřeby (včetně spánku).“ (Průcha, Walterová, Mareš, 2001, s. 274)

Filipcová (1966, s. 29) chápe volný čas následovně: *„Volný čas, to je čas, který může člověk využít bezprostředně pro sebe, čas, ve kterém patří maximálně sobě, v němž může dělat – více než kdykoli jindy – to, co jej baví a co mu přináší potěšení, zábavu a odpočinek.“*

Pro Dumazediereho je volný čas *„komplexem aktivit mimo pracovní, rodinné a společenské závazky (i mimo biofyzickou péči o vlastní osobu), jimiž se jedinec zabývá ze své vůle, aby si buď odpočinul, pobavil se nebo svobodně zdokonaloval svou tvůrčí kapacitu.“* (Pácl in Spousta et al., 1997, s. 62).

Každá z výše uvedených definic není primárně určena pro seniory. Na druhou stranu uvedené definice mají definovat volný čas univerzálně, a to beze zbytku plní. Senioři však tvoří velice specifickou a hlavně početnou skupinu, že by si vlastní definici zasloužili. Následující definice je autorovým počinem.

„Volný čas seniorů je takový čas, kdy jsou provozovány zájmové aktivity na základě fyzických, psychických, sociálních a zájmových aspektů jednotlivých osob, které jsou vykonávány mimo čas věnovaný péči o vlastní osobu, domácnost, rodinu a uspokojování základních potřeb jedince v seniorském věku. Jedná se o takové aktivity, které přinášejí radost, zábavu, spokojenost, potěšení a uspokojení.“

Co si však pod pojmem volný čas představují samotní senioři? Pro seniory je to čas, kdy mohou různé činnosti provozovat v klidu, protože již nejsou pod tlakem pracovních povinností. Někteří senioři chápou volný čas po odchodu do důchodu jako kompenzaci za čas, který neměli během budování kariéry. V důchodu nejsou pod tlakem různých termínů a závazků, které podle nich byly velice stresujícím prvkem. Volný čas též chápou jako vědomé užívání života. Celkově lze konstatovat, že volný čas pro seniory představuje čas naprosté volnosti a svobody, kterou před tím neměli a též takový čas, ve kterém vykonávají činnosti, které se jim líbí. Pro některé seniory je celý „důchod“ volným časem (Kasper, Lubecki, 2003).

1.2 Senioři

Termín senior není, tak jednoznačný, jak by se mohlo na první pohled zdát. Stejně, tak pojem důchodce. Zpravidla bývá tato skupina determinována na základě věku. Důchodcem však můžeme označit i jedince relativně mladého. Je potřeba odlišovat důchodce starobního a invalidního. Poměrně nepřesným termínem je i termín senior. V České republice se stále více zabydlují pojmy, které mají svůj původ v anglicky

mluvících zemích – jedná se i o pojem senior, který může označovat jedince, který je ostatním nadřazeným, je ve vyšší pozici apod. Stejný problém nastane i při použití termínu starý člověk.

Vidovičová a Rabušic (2003) se dotazovali lidí ve věku 18 až 75 let, na základě čeho jednotliví respondenti označí jedince za starého. Mezi jednotlivými odpověďmi se vyskytly i takové, které mohou splňovat i relativně mladí lidé. Jednalo se například o narození vnoučat, ztrátu autonomie, ztrátu duševní svěžesti. Dalšími charakteristikami byly fyzický stav, odchod do důchodu apod. (Sýkorová, 2007).

Není tedy příliš jednoduché kategorizovat jedince. Jako nejjednodušší jeví kategorizace na základě věku. Pro potřeby tohoto článku byla hranice, kdy označit jedince za seniora, 65 let¹. V úvodu bylo zmíněno, že senioři tvoří podstatnou část populace obyvatel České republiky. K dni 31. 12. 2008 byl počet osob starších 65 let v České republice 1 556 152, poměr žen a mužů byl zhruba 2 ku 3 ve prospěch žen (<http://czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/kapitola/0001-09-2009-0400>). Obyvatelé starší 65 let tedy tvořili 14,9 % obyvatel České republiky. Toto číslo se nejeví, tak alarmujícím (zejména to procentuální vyjádření). Z celkového počtu osob starších 65 let je stále určitá část ekonomicky aktivní.

Postupně se však podíl seniorů, dle odhadů, dostane až na 1/3 obyvatel České republiky. Dalším problémem je i zvyšující se doba dožití (střední délka života), kdy jedinec stráví v důchodu (starobním) podstatnou část svého života, kterou musí něčím naplnit (Šerák, 2009). Právě tyto nelichotivé vyhlídky, které se zřejmě nenaplní v celé své negativnosti vedou k jisté nevraživosti mezi mladou a starší generací. Pro onu nevraživost se vžilo označení ageismus. Jedná se o „*Postoj, který vyjadřuje obecně sdílené přesvědčení o nízké hodnotě a nekompetentnosti stáří. V krajním případě se může jednat až o odpor ke starým lidem.*“ (Vágnerová, 2007, s. 308-309). Ke vzdalování jednotlivých generací přispívají i různá média – starý člověk je zpravidla vykreslen jako jedinec užívající různé komerční medicínské produkty („lepidla“ na zubní protézy, inkontinence apod.). Bylo by naivní se domnívat, že se tyto předsudky podaří zcela odstranit. Je však možné je alespoň zmírnit či redukovat. Hayesová (1998, s. 127) formulovala 5 podmínek, které musí být splněny při snaze redukovat předsudky:

1. „Zúčastnění musí mít rovnoprávné postavení.
2. Musí být příležitost k osobnímu kontaktu.
3. Je nutný kontakt s nestereotypními jedinci (to nás nutí s nimi jednat jako se svéprávnými, neopakovatelnými osobnostmi).
4. Kontakt mezi skupinami musí být podporován společností.
5. Měla by existovat příležitost ke spolupráci.“

(Lašek, 2006, s. 88)

Je však potřeba najít správnou formu, jak redukovat předsudky vůči seniorům. Neméně důležité je i prostředí. Přímou se nabízejí dvě – rodina a škola².

¹ Tato věková hranice byla stanovena na základě subjektivního pohledu autora tohoto článku. Autor si je vědom, že psychologové zabývající se vývojevou psychologií mají věkové hranice odlišné.

² V rodině by mezigenerační vztahy měly být podporovány automaticky a naprosto přirozeně. Ve škole je takových situací o poznání méně. Některé školy zavedly počítačové kurzy pro seniory, kde se do role vyučujících postavily děti. Takových aktivit by se dala nalézt celá řada a pozitivní dopad by šel vysledovat na obou generacích.

2 Volný čas seniorů

V oblasti volného času seniorů je nejsilnějším limitujícím faktorem zdravotní stav nebo strach o zdraví (zejména v oblasti fyzických volnočasových aktivit)¹. I když senioři vědí, že jim pohyb (všeobecně jakékoliv cvičení) pomáhá, tak se podle toho nechovají (Crombie, et al., 2004). Někteří senioři přijmou svou roli se vším, co se od nich očekává a to i s pasivním přístupem k pohybovým aktivitám. Přeceňují své zdravotní obtíže. Společnost od nich pasivitu očekává (Mühlpachr, 2004; Vágnerová, 2007)

Ve vztahu k životnímu stylu seniorů (v našem případě pohybu) existují dvě teorie - *teorie odcizování* a *teorie aktivity*. U teorie odcizování je senior popsán tak, že čeká pasivně na svou smrt a jeho čekání je něco normálního (v extrémním případě se od něj očekává). *Teorie aktivity* je protikladem (k teorii odcizování - resp. druhým extrémem). Oba názory příliš generalizují skupinu seniorů. Kdo byl aktivní v produktivním věku, bude aktivní i ve věku seniorském. Stejně to bude i s pasivním (odcizováním) přístupem ke stáří (Stuart-Hamilton, 1999).

Neaktivitu seniorů potvrzuje kromě výzkumu Crombieho a jeho spolupracovníků i jiný průzkum realizovaný v rámci Evropy. Z jedné jeho části vyplynulo, že neaktivními se stávají zejména ženy a s přibývajícím věkem je riziko neaktivity vyšší. Výrazný nárůst byl u žen ve věku 75 a více let (Hairi, Avendano, Mackenbach in Börsch-Supan et al. (eds.), 2008).

Nelze však všechny pasivní aktivity, které provozují senioři, označit za něco patologického nebo jinak škodlivého. Z malého anketního průzkumu, který nebyl hlavním cílem tohoto příspěvku, byly ve skupině 40 seniorů (65 a více let) zjištěny následující údaje. Senioři měli možnost vícenásobné odpovědi². Všichni dotázaní senioři mohli vykonávat nějakou fyzickou aktivitu, a to s přihlédnutím ke svému zdravotnímu stavu.

Tab. č. 1

Nejoblíbenější činnosti seniorů – Možnost vícenásobné odpovědi	Četnost
Pravidelné fyzické aktivity	21
Pasivní aktivity s pozitivním dopadem na jedince	35
Pasivní aktivity	13

Mezi *pravidelné fyzické aktivity* byly zahrnuty např.: jízda na kole, procházky, jóga, jiná cvičení apod. Do oblasti *pasivních aktivit s pozitivním dopadem na jedince* byly zahrnuty např.: luštění křížovek, četba, aktivní vyhledávání informací, ruční práce apod. Za *pasivní aktivitu* bylo bráno např. sledování televize. Z tabulky sice vyplývá, že senioři tráví svůj volný čas spíše pasivně, ale nejedná se o vyloženou pasivitu. Na druhou stranu však otázka zjišťovala jaké jsou nejoblíbenější aktivity seniorů. Z toho plyne, že pohybová aktivita nemusí být zrovna zábavnou činností. Vzhledem k jasným zdravotním benefitům by však pohybové aktivity měly být součástí života seniorů. Je potřeba nalézt takové aktivity, které se stanou zároveň zábavou. Též se jeví jako

¹ Vliv může mít i ekonomická situace seniorů. Senior má však na výběr z množství aktivit, které jsou relativně zadarmo.

² Anketa byla realizována v Domě s pečovatelskou službou v Ostravě za pomoci Ivety Martínkové. Tato otázka nebyla statisticky vyhodnocována, i když autor příspěvku má jednotlivé odpovědi seniorů rozdělených do 4 věkových skupin.

potřebné nabídnout zábavné pohybové aktivity i pro skupiny seniorů s různými zdravotními obtížemi¹.

Vytvoření, nabídce a marketingové propagaci se věnovala i mezinárodní konference v Berlíně z roku 2004. Účastníci na této konferenci dospěli k závěru, že sportovní aktivity pro seniory by se měly stát jednou z priorit států a příslušných politiků. Neaktivita seniorů má přirozeně hlubší společenský dopad. Zároveň však poukázali na fakt, že by neustále nemělo být zmiňováno spojení pohybu a zdraví, ale měla by být zmiňována vyšší kvalita života (Enderwitz, 2004).

Výrazné zdravotní zlepšení při pravidelném cvičení lze pozorovat v relativně krátké době, to potvrzuje Blahušová (2005).

2.1 Volný čas seniorů pohledem studentů sociálních oborů

Cílem této podkapitoly a celého článku bylo zjistit, jak na volný čas seniorů nahlíží sami studenti a jaké povědomí mají o volném čase seniorů. Ke zjištění dat byl použit vlastní dotazník, který byl sestaven z 9 otázek. U prvních šesti tvrzení byla použita škála 1 až 7 a studenti měli vyjádřit míru souhlasu s předloženým tvrzením². U sedmého a osmého tvrzení studenti vybírali z nabízených možností (viz. tab. č. 3). Na poslední devátou otázku odpovídali studenti volně dle svého názoru. Studijní obory byly označeny písmeny A, B a C a doplněny o studijní formu (prezenční nebo kombinovaná). Přičemž studenti studijního oboru C se nemohli na základě svého studia stát kvalifikovanými sociálními pracovníky dle z. č.108/2006 Sb., ale senioři budou tvořit výraznou většinu jejich budoucí klientely. Dotazník byl vyhodnocen základními statistickými výpočty, které slouží pro lepší orientaci v jednotlivých výsledcích zaznamenaných v tabulkách.

Tab. č. 2 – studenti prezenční formy studia (studijní obor A)

Tvrzení	Průměr	Směrodatná odchylka	Modus	Normovaná nominální variance ³
Lidé ve věku 65 a více let tráví svůj volný čas pasivně	4,03	1,29	3	0,88
Lidé ve věku 65 a více let <u>neznají</u> výhody pohybových aktivit pro své zdraví	3,62	1,65	5	0,92
V České republice <u>neexistují</u> volnočasové instituce věnující se pouze lidem ve věku 65 a více let.	2,88	1,78	2	0,91
Oblast volného času lidí ve věku 65 a více let <u>není</u> záležitostí sociální práce	2,29	1,20	1	0,86
Pasivní trávení volného času lidí ve věku 65 a více let <u>není</u> sociálně patologickým jevem.	4,24	1,97	4	0,99

¹ Pro seniory jsou nabízeny i komerční pohybové aktivity v rámci různých fitness center za zvýhodněnou cenu.

² 1 značila naprostý nesouhlas a 7 naprostý souhlas.

³ Počet kategorií byl 7.

Na základě dosavadních informací získaných během studia na VŠ, jsem schopen/schopna doporučit lidem ve věku 65 a více let, vhodnou pohybovou aktivitu s ohledem k jejich zdravotnímu stavu.	4,53	1,80	5	0,91
---	------	------	---	------

Tab. č. 3 – studenti prezenční formy studia (studijní obor A)

Tvrzení	ANO	Částečně ANO	NE
Vím o konkrétních volnočasových aktivitách pro lidi ve věku 65 a více let, které organizuje obec (město), kde žiji.	6	20	8
Tvrzení	ANO	Nevzpomínám si	NE
Problematika volného času lidí ve věku 65 a více let byla řešena, alespoň v rámci 1 předmětu během studia na VŠ.	11	18	5

V tabulkách č. 2 a 3 jsou zaznamenány získané údaje od studentů prezenční formy studia studijního oboru A. Na základě zjištěných výsledků (v tab. č. 2) lze konstatovat, že ani u jednoho tvrzení nebyl zjištěn vyhraněný souhlas či nesouhlas, což potvrzují nejen průměry, ale i ostatní výpočty¹. Z výsledků lze však usoudit, že skupina dotázaných studentů jako celek, není příliš ovlivněna stereotypními představami o seniorech².

Tab. č. 4 – studenti kombinované formy studia (studijní obor A)

Tvrzení	Průměr	Směrodatná odchylka	Modus	Normovaná nominální variance ³
Lidé ve věku 65 a více let tráví svůj volný čas pasivně	4,30	1,14	5	0,84
Lidé ve věku 65 a více let <u>neznají</u> výhody pohybových aktivit pro své zdraví	3,79	1,37	3	0,88
V České republice <u>neexistují</u> volnočasové instituce věnující se pouze lidem ve věku 65 a více let.	4,03	1,64	4	0,96
Oblast volného času lidí ve věku 65 a více let <u>není</u> záležitostí sociální práce	3,48	1,88	2	0,98
Pasivní trávení volného času lidí ve věku 65 a více let <u>není</u> sociálně patologickým jevem.	5,06	1,79	6	0,92

¹ Údaje z tabulky 3 budou statisticky vyhodnoceny až jako poslední. V této fázi článku slouží pouze pro přehled.

² Autorovo tvrzení by si zasloužilo hlubší průzkum.

³ Počet kategorií byl 7.

Na základě dosavadních informací získaných během studia na VŠ, jsem schopen/schopna doporučit lidem ve věku 65 a více let, vhodnou pohybovou aktivitu s ohledem k jejich zdravotnímu stavu.	5,03	1,80	6	0,93
---	------	------	---	------

Tab. č. 5 – studenti kombinované formy studia (studijní obor A)

Tvrzení	ANO	Částečně ANO	NE
Vím o konkrétních volnočasových aktivitách pro lidi ve věku 65 a více let, které organizuje obec (město), kde žiji.	5	21	7
Tvrzení	ANO	Nevzpomínám si	NE
Problematika volného času lidí ve věku 65 a více let byla řešena, alespoň v rámci 1 předmětu během studia na VŠ.	19	10	4

V tabulkách č. 4 a 5 jsou zaznamenány získané údaje od studentů kombinované formy studia studijního oboru A. Na základě zjištěných výsledků lze konstatovat, i když nám to doplňující výpočty malinko vyvracejí, že zejména u tvrzení č. 5 je jistý rozdíl mezi studenty prezenční a kombinované formy studia studijního oboru A. Stejně však převažuje spíše nerozhodnost či nevyhraněnost skupinu jako celku.

Tab. č. 6 – studenti kombinované formy studia (studijní obor B)

Tvrzení	Průměr	Směrodatná odchylka	Modus	Normovaná nominální variance ¹
Lidé ve věku 65 a více let tráví svůj volný čas pasivně	3,94	1,22	4	0,88
Lidé ve věku 65 a více let <u>neznají</u> výhody pohybových aktivit pro své zdraví	3,90	1,35	3	0,92
V České republice <u>neexistují</u> volnočasové instituce věnující se pouze lidem ve věku 65 a více let.	3,32	1,77	4	0,93
Oblast volného času lidí ve věku 65 a více let <u>není</u> záležitostí sociální práce	2,84	1,69	2	0,93
Pasivní trávení volného času lidí ve věku 65 a více let <u>není</u> sociálně patologickým jevem.	4,06	1,76	4	0,98
Na základě dosavadních informací získaných během studia na VŠ, jsem	4,35	1,49	3	0,95

¹ Počet kategorií byl 7.

schopen/schopna doporučit lidem ve věku 65 a více let, vhodnou pohybovou aktivitu s ohledem k jejich zdravotnímu stavu.				
---	--	--	--	--

Tab. č. 7 – studenti kombinované formy studia (studijní obor B)

Tvrzení	ANO	Částečně ANO	NE
Vím o konkrétních volnočasových aktivitách pro lidi ve věku 65 a více let, které organizuje obec (město), kde žiji.	10	15	6
Tvrzení	ANO	Nevzpomínám si	NE
Problematika volného času lidí ve věku 65 a více let byla řešena, alespoň v rámci 1 předmětu během studia na VŠ.	17	11	3

V tabulkách č. 6 a 7 jsou zaznamenány získané údaje od studentů kombinované formy studia u studijního oboru B. Stejně jako u tabulek předešlých, jsou jednotlivé výsledky spíše v kategorii – nevím. Ani u jednoho tvrzení nelze jednoznačně potvrdit jasný souhlas či nesouhlas s předloženým tvrzením.

Tab. č. 8 - studenti kombinované formy studia (studijní obor C)

Tvrzení	Průměr	Směrodatná odchylka	Modus	Normovaná nominální variance ¹
Lidé ve věku 65 a více let tráví svůj volný čas pasivně	3,65	1,31	4	0,91
Lidé ve věku 65 a více let <u>neznají</u> výhody pohybových aktivit pro své zdraví	3,62	1,41	4	0,93
V České republice <u>neexistují</u> volnočasové instituce věnující se pouze lidem ve věku 65 a více let.	3,92	1,75	4	0,98
Oblast volného času lidí ve věku 65 a více let <u>není</u> záležitostí sociální práce	3,59	1,69	4	0,96
Pasivní trávení volného času lidí ve věku 65 a více let <u>není</u> sociálně patologickým jevem.	4,03	1,78	3	0,99
Na základě dosavadních informací získaných během studia na VŠ, jsem schopen/schopna doporučit lidem ve věku 65 a více let, vhodnou pohybovou aktivitu s ohledem k jejich zdravotnímu stavu.	5,48	1,36	7	0,92

¹ Počet kategorií byl 7.

Tab. č. 9 - studenti kombinované formy studia (studijní obor C)

Tvrzení	ANO	Částečně ANO	NE
Vím o konkrétních volnočasových aktivitách pro lidi ve věku 65 a více let, které organizuje obec (město), kde žiji.	17	36	13
Tvrzení	ANO	Nevzpomínám si	NE
Problematika volného času lidí ve věku 65 a více let byla řešena, alespoň v rámci 1 předmětu během studia na VŠ.	40	15	11

V tabulkách č. 8 a 9 jsou zaznamenány údaje získané od studentů studijního oboru C. Jak bylo již předesláno, tito studenti nemohou vykonávat funkci sociálního pracovníka na základě příslušného zákona, ale mohou se dostat se seniory do blízkého styku v pozici – klient x pracovník. Stejně jako u předchozích studijních oborů, tak ani tady nelze konstatovat jasný souhlas či nesouhlas s nabízeným tvrzením.

Tab. č. 10 – z-skóre a znaménkové schéma

Vím o konkrétních volnočasových aktivitách pro lidi ve věku 65 a více let, které organizuje obec (město), kde žiji	ANO	Částečně ANO	NE	Σ
Prezenční forma studia (obor A)	-0,90 (0)	0,38 (0)	0,51 (0)	34
Kombinovaná forma studia (obor A)	-1,28 (0)	1,02 (0)	0,13 (0)	33
Kombinovaná forma studia (obor B)	1,28 (0)	-1,02 (0)	-0,26 (0)	31
Kombinovaná forma studia (obor C)	0,64 (0)	-0,38 (0)	-0,26 (0)	66
Σ	38	92	34	164

V tabulce č. 10 jsou prezentovány získané údaje od všech čtyř skupin. Z výsledků vyplynulo, že mezi jednotlivými skupinami studentů neexistují prakticky žádné statisticky významné rozdíly v odpovědích na předkládané tvrzení.

Tab. č. 11 – z-skóre a znaménkové schéma

Problematika volného času lidí ve věku 65 a více let byla řešena, alespoň v rámci 1 předmětu během studia na VŠ.	ANO	Částečně ANO	NE	Σ
Prezenční forma studia (obor A)	-2,68 (-)	2,81 (++)	0,13 (0)	34
Kombinovaná forma studia (obor A)	0,64 (0)	-0,38 (0)	-0,38 (0)	33

Kombinovaná forma studia (obor B)	0,26 (0)	0,38 (0)	-0,77 (0)	31
Kombinovaná forma studia (obor C)	1,53 (0)	-2,31 (-)	0,77 (0)	66
Σ	87	54	23	164

V tabulce č. 11 jsou prezentovány získané údaje od všech čtyřech skupin. Z výsledků vyplývá, že zejména u prezenční formy studia oboru A bylo významně méně studentů, kteří odpověděli ANO a naopak významně více studentů, kteří odpověděli Částečně ANO.

V poslední tabulce č. 12 jsou zaznamenány odpovědi na poslední otázku z dotazníku, kde respondenti uváděli domnělé volnočasové aktivity u skupiny lidí ve věku 65 a více let. K roztřídění odpovědí byl použit stejný princip jako u tab. č. 1¹.

Tab. č. 12

Jaká konkrétní volnočasová aktivita (dle Vašeho názoru) převládá u lidí ve věku 65 a více let?	Pohybové aktivity	Pasivní aktivity z pozitivním dopadem	Pasivní aktivity	Σ
Prezenční forma studia (obor A)	7	13	11	31
Kombinovaná forma studia (obor A)	15	8	8	31
Kombinovaná forma studia (obor B)	19	11	0	30
Kombinovaná forma studia (obor C)	29	21	11	61
Σ	70	53	30	153

Respondenti přisoudili lidem ve věku 65 a více let, že svůj volný čas tráví převážně aktivně, popř. jejich aktivity je mají na ně pozitivní dopad. Mezi nejčastější odpovědi patřila *turistika, procházky a práce na zahrádce*.

Závěr

Problematika volného času seniorů by se i na základě zkušeností ze zahraničí, měla stát jednou z prioritních v oblasti sociální politiky a sociální práce. Jednoznačně by měly i školy reflektovat tuto problematiku a přiblížit studentům oblast volného času seniorů. Prozatím je kvalita života seniorů řešena spíše z pohledu výše starobních důchodů, kdy je brána přímá úměra – vyšší důchod = vyšší kvalita života. Volnočasové aktivity pro seniory by však měly být nabízeny i jako služby, které by se staly dostupné pro většinu seniorů a tyto služby by měly reflektovat i předešlé zájmy, zdravotní stav apod.

¹ Počet odpovědí se nemusí shodovat s počtem respondentů. Někteří na tuto otázku neodpověděli vůbec, odpověděli nevim nebo jejich odpověď byla urážející.

Použitá literatura:

- BLAHUŠOVÁ, E. *Wellness: fitness*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0891-X.
- CROMBIE, I., K., IRVINE, L., WILLIAMS, B., MCGINNIS, A., R., SLANE, P. W., ALDER, E., M., McMURDO, M. E. Why older people do not participate in leisure time physical activity: a survey of activity levels, beliefs and deterrents. *Age and Ageing*, 2004, Vol. 33, No. 3, pp.287-292. [online][cit. 2010-3-3]. Dostupné z: <<http://ageing.oxfordjournals.org/cgi/reprint/33/3/287.pdf>>
- ENDERWITZ, A. Deutsche Zusammenfassung. In *STRATEGIES FOR SENIORS AND SPORT*. London: Anglo-German Foundation for the Study of Industrial Society/ *Deutsch-Britische Stiftung für das Studium der Industriegesellschaft*, 2004. [online][cit. 2010-6-6] Dostupné z: <http://www.agf.org.uk/cms/upload/pdfs/R/2004_R1460_e_strategies_for_seniors_and_sport.pdf>.
- FILIPCOVÁ, B. *Člověk, práce, volný čas*. Praha: Svoboda, 1966
- HAIRI, F., M., AVENDANO, M., MACKENBACH, J. Changes in Health-Behaviour Related Determinants. In BÖRSCH-SUPAN, A., et al. (eds.) *First Results from the Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (2004-2007)*. Mannheim: Mannheim Research Institute for the Economics of Aging, 2008, s. 118-162. ISBN 978-3-00-024969-3.[online][cit. 2010-6-6] Dostupné z: <http://www.share-project.org/t3/share/uploads/tx_sharepublications/BuchSHAREganz250808.pdf>
- CHRÁSKA, M. *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1369-4.
- JANIŠ, K. ml. *Úvod do problematiky volného času*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2009. ISBN 978-80-7248-530-7.
- KASPER, B., LUBECKI, U. Zu Fuss Unterwegs – Mobilität und Freizeit älterer Menschen. *Raum und Mobilität, Arbeitspapiere des Fachgebiets Verkehrswesen und Verkehrsplanung 10*, 2003. [online][cit. 2010-6-6]. Dostupné z: <http://www.vpl.tu-dortmund.de/cms/Medienpool/PDF_Dokumente/Arbeitspapiere/AP10_von_Birgit_Kasper_und_Ulrike_Lubecki.pdf>.
- LAŠEK, J. *Sociální psychologie II*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2006. ISBN 80-7041-907-5.
- MÜHLPACHR, P. *Gerontopedagogika*. Brno: MU PdF, 2004. ISBN 80-210-3345-2.
- PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. *Pedagogický slovník; 3., rozšířené a aktualizované vydání*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-579-2.
- SPOUSTA, V., et al. *Teoretické základy výchovy ve volném čase*. Brno: Masarykova univerzita, 1997. ISBN 80-210-1007-X.
- STUART-HAMILTON, I. *Psychologie stárnutí*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-274-2.
- SÝKOROVÁ, D. *Autonomie ve stáří*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007. ISBN 978-80-86429-62-5.
- ŠERÁK, M. *Zájmové vzdělávání dospělých*. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-551-6.
- VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie II., Dospělost a stáří*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1318-5.

Rizikové dôsledky súčasných koncepcií a prístupov k riešeniu rómskej problematiky

Agáta Vlachovičová - Mihaľová, Otto Csámpai¹

Abstrakt: Prezentovaný príspevok analyzuje rómsku problematiku, na ktorú štátne inštitúcie a tretí sektor desaťročia vynakladajú nesmierne množstvo finančných prostriedkov. Aj vo vedeckej a výskumnej práci sa zrodilo množstvo návrhov, ktoré ale nemali skoro žiadny pozitívny účinok. Reflexia vychádza zo svojskej situácie, že rómsky životný štýl, a súběžne s tým aj rómska kriminalita, sa stali terčom tak bežných občanov ako aj rasovo motivovaných skupín. Hoci ich motivácia a záujmy sa od seba odlišujú. Záujmom bežného občana je, aby ním nesprávne nazývaná „rómska kriminalita“ sa zmiernila a našiel na anomálie, ktoré sa dotýkajú väčšiny rómskej populácie nejaké riešenie. Snahou rasistov, ich podvedomým želaním je, aby sa situácia vyostrila, aby došlo k otvorenému konfliktu medzi bielymi a Rómami. Úlohou sociálnych vied je odhaliť tieto odlišnosti a predsudky, a zároveň bez tabuizovania nájsť vysvetlenie na príčiny „rómskej kriminality“ a dať návrhy na ich odstránenie. Autori vidia príčiny anomálií v životnom štýle rómstva najmä v tom, že ani v priebehu storočí sa nevytvorila akási rómska stredná trieda, ktorá by bola hýbateľom pozitívnych zmien.

Kľúčové slová: „rómska kriminalita“, rasizmus, verejná mienka, ochrana menších, stredná trieda

The risk consequences of current concepts and approaches about solving Roma problem

Abstract: The presented contribution analyzes the Roma issue, on which the third sector and the state institutions have spent money for decades. In the scientific and research work, many ideas and proposals were born, which however did not have positive results. The analysis was based on the specific situation, that the Roma life style, alongside with Roma crime have become the target of average citizens and the racist – inspired groups. Although the motivation and the interests are different from each other. The interest of average citizen is to soften the wrongly called gypsy and ghetto crime, and to find a solution for the majority of Roma negative anomalies. The racists disguised effort, their subconscious desire is the aggravation of the situation, that would lead to an open conflict between the Roma and the white. The role of social sciences is to reveal these differences and prejudices, and to explain the causes of gypsy crime and make proposals to eliminate the problems, without any taboo. The authors see the anomalies in Roma's lifestyle, because during the centuries there was no middle class in the gypsy society, which would be a driving force for positive changes.

Key words: Roma, gypsy crime, racism, public opinion, minority protection, middle class

¹ Agáta Vlachovičová – Mihaľová, Mgr., Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity. Univerzitné nám. 1, 918 43 Trnava, tel.: +421-907-555-479, e-mail: mihalova.agatka@gmail.com
Otto Csámpai, doc. Dr. CSc., Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity. Univerzitné nám. 1, 918 43 Trnava, tel.: +421-903-453-514, e-mail: csottooster@gmail.com

Keď sme si pripravovali tento príspevok, pri hľadaní na internete nás zaujala nasledovná informácia na webovej stránke Inštitútu pre ekonomické a sociálne otázky (INEKO): „*Koncepcia riešenia problémov na sídlisku Lunik IX. v Košiciach bol v období apríl až september 2006 najvyššie oceneným opatrením v rámci projektu hodnotenia samosprávnych opatrení, ktorý pravidelne organizuje ekonomický inštitút INEKO. Viac ako dve desiatky hodnotiteľov vysoko ocenilo komplexnosť v júni schváleného projektu, ktorý zosúladzuje miestne a národné programy, pričom sa opiera o kombináciu pozitívnych (pomoc s legalizáciou ubytovania, ponuka zamestnania, príspevok pre deti či ponuka presťahovania do lepších lokalít), a negatívnych motivácií (vyradenie z aktívnych prác, umiestnenie detí v domove). Pre väčšinu komisie je ponuka práce, dôraz na školskú dochádzku, a motivačný rámec kľúčom k zlepšeniu sociálnej situácie Rómov.*“¹ Odvtedy uplynuli štyri roky. Začiatkom septembra tohto roku sa znovu objavila informácia, že predstavili „*koncepciu riešenia otázok sociálnej inkluzie marginalizovaných rómskych komunít na uvedenom sídlisku. Samotná štátna tajomníčka Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR predstavila projektový zámer schválenej Lokálnej stratégie komplexného prístupu mesta Košice pre Lunik IX. Uvedený projekt bude stáť 8,2 milióna eur.*“² Nezainteresovaný človek by sa mohol domnievať, že sa jedná o jeden a ten istý projekt. Ale opak je pravdou. Projektov na riešenie situácie Rómov bolo nespočetne veľa, no napriek tomu nedošlo k pozitívnemu posunu. Košické sídlisko Lunik IX. sa stal doslova „symbolom neschopnosti politikov“³ riešiť rómsku problematiku. Ale nielen sídlisko Lunik je takýmto symbolom. Neschopnosť účinného riešenia daného problému symbolizujú aj rómske osady, ktorých v roku 2000 bolo evidovaných 620⁴, v roku 2010 sa zvýšil na 691. To sú tie, o ktorých vieme. Koľko je takých, o ktorých nevieme, resp. politici nechcú vedieť?

Počet vzniknutých projektov je vysoký. Od sociálnej zmeny v roku 1989-90 sa vypracovalo nespočetné množstvo najrôznejších projektov na zlepšenie situácie Rómov. Z nich sa realizovalo omnoho menej, resp. minuli sa účinkom. Ešte vo vyšších číslach sa dajú rátať Eura, ktoré na dané projekty odišli. Európska Únia podporuje projekty hlavne čo sa týkajú pomoci Rómom, pretože tento problém sa stáva pomaly celoeurópskym problémom, avšak peniaze ktoré na projekty vynaloží, sa len ťažko dostávajú až k Rómom. Väčšinou minimálne polovica sa použije na iné veci, ako na tie, na ktoré boli schválené a tak sa projekty začínajú hneď na začiatku stávať menej efektívnymi, častokrát z nedostatku finančných prostriedkov, ale tiež z nerealizovaných cieľov.

Mnoho z nadšencov, ktorí majú pevnú vieru že dokážu pomôcť vyriešiť integráciu Rómov, alebo iné Rómske problémy odstúpi, alebo odíde z práce

¹ Projekt HESO – Regióny. Zabodovala komplexná stratégia Košíc k rómskemu sídlisku Lunik IX: <http://www.ineko.sk/heso-regiony/zabodovala-komplexna-strategia-kosic-k-romskemu-sidlisku-lunik-ix>

² Na Luniku IX. chce vláda postaviť komunitné centrum a dostavať školu. <http://korzar.sme.sk/c/5563919/na-luniku-ix-chce-vlada-postavit-komunitne-centrum-i-dostavat-skolu.html>

³ Veľmi výstižná formulácia Lucie Nicholson, terajšej štátnej tajomníčky Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR.

⁴ Zoznam obcí SR na území ktorých sa nachádzajú rómske osady. http://www.vlada.gov.sk/data/att/3456_subor.doc

sklamanej. Veľa z týchto ľudí študuje Sociálnu prácu. Niektorí plánujú po dokončení štúdia pracovať s touto komunitou a tak sa venujú rómskej otázke a rómskemu problému vo svojich bakalárskych, magisterských alebo rigorózných prácach. Žiaľ veľakrát po odovzdaní a obhájení ich prác, práce zapadajú prachom a realizácia ich výskumov či projektov je nulová.

Mnoho sociálnych pracovníkov sa otočí práci s Rómami chrbtom, pretože väčšina si predstavovala prácu s touto komunitou na ľahšej úrovni, nemajú toľko trpezlivosti, alebo síl pracovať a venovať sa rómskym spoluobčanom, ktorí sú veľakrát nevhodní, jednoduchí, typickí svojim ostrým charakterom. Sú sklamaní svojou tvrdou prácou, pri ktorej vynaložili veľa síl, len aby získali úspech, ktorý sa len veľmi ťažko a až po dlhšej dobe dostavil. Len málo študentov sociálnej práce a aj iných odborov si uvedomuje, že medzi „školou a realitou“, čiže medzi teóriou a praxou je dosť podstatný rozdiel. Neskôr, keď si po škole nájdú vytúžené zamestnanie vo svojom odbore, si uvedomia, že nie je prax až taká jednoduchá ako teória popisuje, ale je v nej veľa vecí, ktoré je treba zvládnuť aj improvizáciou a chladnou hlavou.

Je nám zrejmé, že na odstránenie akéhokoľvek anomického javu je potrebné odhaliť jeho príčiny. Žiaľ, sociálno-politická a spoločensko-vedná teória a prax ani u nás nie je schopná pochopiť, že problémy rómskej populácie sa značne odlišujú od problémov iných – v priebehu histórie tiež diskriminovaných – menšín, skupín a vrstiev.

Často ani v intelektuálnom prostredí je prakticky nemožné viesť konštruktívnu diskusiu oprostenu od predsudkov a tabuizovaných tendencií o špeciálnych problémoch, anomáliách, deviáciách rómskeho etnika. Zároveň je potrebné zdôrazniť, že z takýchto diskusií je potrebné apriori vylúčiť politicky vedomých rasistov. Oni totiž nemajú svoje miesto v diskusii hľadajúcej trpezlivé riešenia. Hlavne preto nie, lebo motivácia a záujmy „rasistov z povolania“ v rámci západnej (a kresťanskej) civilizácie – napriek zdaniu – nie sú totožné s motiváciou nás – teda obyčajných ľudí zaťaženými predsudkami a stereotypným myslením (ktoré sú ale z veľkej časti úplne apolitické). Občan všedného dňa preto má odpor voči Rómom, lebo podľa neho nechcú pracovať, žijú z príspevkov a svoje deti namiesto do školy, posielajú kradnúť. Teda snažia sa mudrovať na úrovni logiky masového človeka: keby Rómovia konečne začali pracovať a vzdelávať sa, nebol by s nimi žiadny problém. A človek ulice všetko úprimne aj takto myslí.

Nie však rasista. Keby náhodou dôsledkom nejakého zázraku z jedného dňa na druhý by sa zmenili vzdelanostné, zamestnanecké a kriminalistické ukazovatele rómskeho etnika, predstavitelia apokalypsy rasového boja by sa ani na sekundu nedostali do rozpakov, ale naopak určite by začali kričať, že prekvalifikované, seba za nadradené považované etnikum uberá prácu od svedomitého bieleho občana. „*A čo si myslí nejaký privandrovalec z cigánskej osady, že on bude robiť riaditeľa banky v našej krajine?*“ Rasovo mysliacemu vadí, že Róm nepracuje a keby pracoval, vadilo by mu, že kvôli nemu – rasovo nečistému – sa on biely stal nezamestnaným.

Predsudky sa dajú zmierniť pozitívnymi zmenami a vzájomnými gestami, ale rasovo motivované myslenie a činy tým ešte nezaniknú, len zmenia svoju štruktúru, čiže zmenia svoje ošatenie. Predsudkami zaťažení občania preto ani nemôžu očakávať vyriešenie svojich problémov od rasovo motivovaných skupín. Ich ciele sú totiž odlišné. Tí, ktorí rómsky problém hodnotia z politických hľadísk, v Rómovi v skutočnosti nevidia kriminálnika. Resp. nemajú odpor voči Rómom (alebo iným príslušníkom menšiny). Ale majú odpor voči všetkému, čo sa odlišuje od ich vlastnej identity. Nech

je to farba pokožky, pôvod, kultúrno-etnické pozadie alebo náboženstvo. Je im cudzie totiž všetko, čo sa nevtesná do ich chudobného, jednodimenzového sveta. Istým spôsobom ich možno dokonca ľutovať. Je pre nich dostatočným úderom, že nedokážu si osvojiť ani tú národnú (a európsku) kultúru, do ktorej sa narodili.

Je zrejmé, že existuje väčšinové sociálne prostredie, ktoré s rómskym etnikom má reálne a systematicky negatívne skúsenosti. Pre väčšinového priemerného človeka v každodennom styku s priemerným rómskym človekom sa omnoho častejšie objavujú negatívne, než pozitívne dojmy. A prevaha negatívnych zážitkov sa pochopiteľným spôsobom premieta aj na celú rómsku populáciu.

Iným problémom je elitistická, intelektuálna (často doktrinárska) ochrana menšín. Ich predstavitelia jednak kontrolujú hlavné prúdy „politicky korektných“ antirasistických výpadov, ale ich vplyv sa rozširuje aj na výskumné dielne etnických menšín a na rôzne sociálno-vzdelávacie nadácie. Ich činnosť je smerovaná jednak na organizáciu formálnych a povrchných protirasistických deklarácií, petícií, kampaní, ktoré niežeby prispievali k tolerancii väčšiny, ale práve naopak, len zvyšujú napätie. Zmiešavajú totiž hore uvedené predsudky a postoje naivných mas s negatívnym politickým rasizmom. Dokonca, sa usilujú negovať alebo relativizovať reálny obsah niekedy naozaj smutných miestnych skúseností. Takouto činnosťou potom obyvateľstvo je nahnané častokrát do náručia krajných rasistických skupín. Na strane druhej, zo svojich, občas tendenčných výskumov zvyčajne robia závery, že jedinou príčinou nešťastného osudu Rómov, sú príčiny sociálne, poprípade diskriminácia, segregácia a sociálne vylúčenie, ktoré je schvaľované a podporované predsudkami zaťaženým bielym obyvateľstvom. Keď náhodou o tom niekto zapochybuje, resp. kritizuje napr. systém sociálnych dávok, tak je považovaný za rasistu alebo v lepšom prípade za kapitulanta pred rasistami. Dokonca v teórii sa už len s istým ostychom môže písať o rasách, vždy je riziko, že človeka onálepkujú.

V každej krajine sú spoločnosti, ktoré napriek dlhoročnej diskriminácii, prenasledovaniu, často bez občianskych práv, boli schopné vytvoriť svoju vlastnú strednú vrstvu. Bez predsudkov je potrebné vyriešiť to, čo etnológovia a spoločenskovední teoretici vedia, že z kultúrneho vývoja Rómov absentuje proces, ktorý by sme mohli nazvať procesom kreovania strednej vrstvy. U Rómov v podstate chýba odborná inteligencia, nemajú svoju intelektuálnu elitu, elitu strednej vrstvy. To čo je, nie je organické, ale vzniklo umelo, prostredníctvom rôznych programov zavedených zvonku. Je to fakt, ktorý ale nemožno vyčítať. Nemožno nikomu dávať za vinu, že sa socializoval v spoločnosti, kde bol funkcionálny analfabetizmus. V histórii sú svedectvá o tom, že niektoré etniká boli vystavené rôznym pogromom, deportáciám, rasovým zákonom, dokonca masovej likvidácii. S príslušníkom iného etnika bolo možné robiť čokoľvek: zobrať mu peniaze, dom, zem, prácu, občianstvo, vlasť. Etnikum bolo možno asimilovať alebo dokonca vyhnať z domova. Ale tým, ktorí prežili, zostali občianske cnosti, zostali morálne normy, odborné vedomosti. A tieto sa znovu reprodukovali. Žiaľ, práve u rómskeho etnika táto kultúrna reprodukcia, tvorba kultúrnych statkov absentuje.

Vzhľadom nato, že v rámci rómskeho etnika neboli vytvorené inštitucionálne a sociálne predpoklady osobných ambícií, ich vzdelanostno-kvalifikačná úroveň sa zvyšovala a zvyšuje len veľmi pomaly. Naviac, rôzne sociálne dávky doslova konzervujú „kmeňové familiarstvo“ a premoderný rodový a klanový charakter rómskeho etnika. Kým väčšinové etnikum zápasí s pôrodnosťou, u Rómov sme

svedkami neúmerného nárastu populácie, o počtoch ktorej nemajú jasno ani odborníci.¹ Sme odkázaní len na veľmi nepresné štatistické odhady. Údaje zo sčítania obyvateľstva sú nevyužiteľné, lebo kvôli metóde subjektívneho priznania mnohí nepriznávajú svoj etnický pôvod (svojim spôsobom je to typické aj pre iné etniká). Skutočný problém práve preto spočíva najmä v tom, že kompetentní „nevedia“, kde sú Rómovia, alebo „nevedia“, kto sú Rómovia a tým pádom aj finančná podpora je neúčinná a ťažko kontrolovateľná. Ale práve prípad Lunika IX. dokazuje, že aj v prípade, keď sa s istotou vie, kde je možné nájsť segregované rómske komunity hlboko pod životným minimom, štátna intervencia mešká alebo je nerozhodná a neúčinná. Keď sa v krátkej dobe nepodarí práve v tejto štvrti, ktorá je v centre pozornosti médií a celého obyvateľstva, zmeniť daný stav, tak nemožno predpokladať, že sa to podarí v takých lokalitách a rómskych osadách, ktoré sú pre zodpovedné štátne orgány úplne neznáme.

Je možno povedať, že zdedená zaostalosť ich uzavrela do časov premodernej doby. Dokonca sme svedkami niektorých prejavov civilizačného konfliktu. Jeho podstatou je to, že existujú medzicivilizačné a vnútrocivilizačné kultúrne rozdiely, strety a konflikty hodnôt. Podľa niektorých názorov je dokonca šťastím, že nie sú známe reálne údaje o Rómoch. Skutočné údaje podľa týchto názorov by totiž ukázali na taký nepomer, že nerómske obyvateľstvo z obavy, že sa dostane do menšiny, by sa mohlo postaviť aj na organizovaný odpor voči Rómom.²

My, ktorí sa zaoberáme spoločenskými vedami, nehovoríme o tom, že Rómovia sú dedične takí alebo onakí, že nikdy sa nezmenia, že to majú v krvi a pod. Ale hovoríme o tom, že väčšine populácie daného etnika sú vlastné iné hodnoty a v istých situáciách má iné postoje. Inými slovami: jedno etnikum považuje za hriech niečo iné, než druhé etnikum.

Neformálne zvykové právo väčšiny bielej populácie – teda našej civilizácie, našej kultúry – nepovažuje za hriech daňové prehršky (alebo podvody), nelegálne kopírovanie CD a DVD, drobné služby za malý úplatok, priateľsko-rodinnú protekciu, individuálnu a verejnú korupciu. Podobne ani zvykové právo priemerného rómskeho etnika nepovažuje za hriech krádež dreva, zemiakov, farebného kovu alebo dokonca občasnú brutálnu lúpež tých, ktorí disponujú väčším majetkom než on. V ich každodennej morálke väzenie nemá takú morálnu váhu ako u iných. Príčina je jednoduchá: pri takých kriminálnych činoch, aké páchajú oni, sú ľahšie odhaliteľní, než tiché, rafinované hriechy kapitalizovanej strednej vrstvy. Väzenie je tak u nich len „pracovným úrazom“, dokonca byť vo väzení je istým spôsobom prejav hrdinstva.

Vieme, že rómske obyvateľstvo, ktoré je na pokraji spoločnosti, žije zo štyroch základných zdrojov: sociálne dávky, čierna práca, kriminálna činnosť a úžera. Tieto štyri opory ich biedy sa navzájom dopĺňujú. Treba o nich hovoriť bez predsudkov, bez ostychu, bez toho aby nás niekto obvinil z rasizmu. Rasizmus totiž tvrdí, že existuje

¹ Na Slovensku sú uvádzané údaje o minimálnom počte Rómov 480 tisíc, o maximálnom až 520 tisíc (pozri napr. LIÉGEOIS, J.-P.: Rómovia, Cigáni, kočovníci. Bratislava. Informačné a dokumentačné stredisko o Rade Európy 1997, s. 33). Podľa čítania obyvateľstva v roku 1991 ich bolo 76 tisíc, v roku 2001 okolo 90 tisíc, ale odhady sú niekoľkonásobne vyššie, dá sa predpokladať, že tvoria približne 8% z celkového počtu obyvateľov SR.

² Dá sa predpokladať, že napr. v okrese Revúca je pomer Rómov nad 45% a v ďalších okresoch, napr. v okrese Rimavská Sobota a Rožňava tiež presahuje 25%. S. P. Huntington vo svojich analýzach ukazuje, že niektoré konflikty v treťom svete mali korene práve v takýchto nepomerach medzi etnikami.

geneticky programovaný, determinovaný a kolektívny rasový inštinkt, ktorý, napriek tomu, že jednotlivec sa snaží asimilovať, zmeniť svoju identitu, je tu a je večný.

V spoločenských vedách, ale aj v praktickej sociálnej činnosti, je potrebné sa odpútať od takýchto názorov. Ale hlavne je potrebné veci riešiť. Je nám jasné, že celý systém zvyšovania kvalifikácie a rekvalifikácie je nedokonalý. Stovky firiem doslova profitujú z toho, že vyrábajú osvedčenia a certifikáty, ktoré k ničomu neslúžia a už vôbec nepomáhajú riešiť rómsky problém. Žiaľ, veľké finančné prostriedky sa strácajú vo vreckách predstaviteľov rôznych nadácií, organizácií, ktorých odporúčania nemajú iný, než vulgárno-sociologický charakter.

Možno decízna sféra, ktorá riadi „rozvoj“ rómskej komunity, by si mala predovšetkým uvedomiť, že oslobodenie rómstva spod nenávideniahodného sociálneho zovretia je možné prostredníctvom jeho návratu k tradičným prvkom kultúry, akými boli remeslá, hudba, tanec. Oni by mohli byť socializačným katalyzátorom, resp. prirodzeným a všestranne akceptovateľným prostriedkom výchovy a vzdelávania.¹

Literatúra

1. CSÁMPAI, O.: Sociológia v skúmaní etnicity – Úvod do etnosociológie. Vydavateľstvo Oliva, Trnava 2007.
2. HUNTINGTON, S. P.: Střet civilizací – Boj kultur a proměna světového řádu. Rybka Publishers, Praha 2001.
3. LIÉGEOIS, J.-P.: Rómovia, Cigáni, kočovníci. Informačné a dokumentačné stredisko o Rade Európy, Bratislava 1997.
4. ŠEVČÍKOVÁ, V.: Sociokulturní a hudebně výchovná specifika romské minority v kontextu doby. Ostravská universita, Ostrava 2003
5. Na Luniku IX. chce vláda postaviť komunitné centrum a dostavať školu. <http://korzar.sme.sk/c/5563919/na-luniku-ix-chce-vlada-postavit-komunitne-centrum-i-dostavat-skolu.html>
6. Projekt HESO – Regióny. Zabodovala komplexná stratégia Košíc k rómskemu sídlisku Lunik IX: <http://www.ineko.sk/heso-regiony/zabodovala-komplexna-strategia-kosic-k-romskemu-sidlisku-lunik-ix>
7. Zoznam obcí SR na území ktorých sa nachádzajú rómske osady. http://www.vlada.gov.sk/data/att/3456_subor.doc

¹ Bližšie ŠEVČÍKOVÁ, V.: Sociokulturní a hudebně výchovná specifika romské minority v kontextu doby. Ostravská universita, Ostrava 2003

Rizika v pomáhajících profesích-rizikové chování studentů pomáhajících oborů se zaměřením na užívání návykových látek

Iveta Dolejší, Martin Kaliba, Martina Syrová¹

Anotace: Příspěvek se zabývá otázkami postojů a vlastních zkušeností studentů oboru speciální pedagogika v oblasti užívání legálních i nelegálních návykových látek. Příspěvek také seznamuje s hlavními výsledky specifického výzkumu, který byl v tomto kontextu realizován.

Klíčová slova: speciální pedagogika-student-užívání návykových látek

Abstract: The article focuses on the questions of attitudes and own experience of special education students in the area of taking legal and illegal addictive drugs. It also introduces the main results of the specific research which has been done within this context.

Key words: special education-students-drug abuse

Rizikové chování je fenoménem, který v současné době v oblasti výchovy a vzdělávání do jisté míry terminologicky nahrazuje pojmy, jakými jsou sociálně patologické jevy, sociální deviace aj., v rámci tzv. soft terminologického přístupu, který se snaží minimalizovat stigmatizaci aktérů (srov. Vojtová, 2004, 2008). Podle Strategie prevence rizikových projevů chování u dětí a mládeže v působnosti resortu MŠMT na období 2009-2012 můžeme za rizikové chování (resp. rizikové jevy v chování) považovat zejména:

- ❖ abúzus návykových látek
- ❖ šikanu
- ❖ kriminalitu, delikvenci
- ❖ projevy rasizmu a xenofobie
- ❖ divácké násilí
- ❖ politický a náboženský extremismus
- ❖ záškoláctví
- ❖ poruchy příjmu potravy
- ❖ oblast HIV/AIDS
- ❖ nelátkové závislosti atd. (MŠMT, 2009)

Výše zmíněnou oblastí rizikového chování se v současnosti zabývá celá řada pomáhajících oborů, a to v rovině prevence i intervence. Výšečí referenčního pole se tato problematika stává pro relativně specifickou subdisciplínu speciální pedagogiky-etopedii, sociální pedagogiku (která v současnosti v našich podmínkách stále nemá zcela ujednocený rozsah svého působení), sociální práci a další pomáhající obory. I přes fakt, že všechny uvedené jevy je nutné považovat za mimořádně ohrožující, patří v současné společnosti oblast užívání návykových látek mezi nejvíce akcentované.

¹ Bc. Iveta Dolejší, Mgr. Martin Kaliba, Bc. Martina Syrová, Katedra speciální pedagogiky, Pedagogická fakulta UHK, Rokitskéhoho 62, 500 03 Hradec Králové, iveta.dolejsi@uhk.cz, martin.kaliba@uhk.cz, martina.syrova@uhk.cz

Prevence rizikového užívání návykových látek by měla vycházet z multidisciplinární spolupráce celé řady oborů, práce řady pracovníků v pomáhajících profesích je s oblastí rizikového chování a rizikových jedinců jednoznačně spjata (a lze konstatovat, že velmi často tvoří její stěžejní část). Zřejmě neuděláme velkou chybu, budeme-li považovat v podstatě každého pracovníka pomáhajících profesí (zejména pak každého pedagoga) za důležitý subjekt v systému primární prevence.

Předpokladem naplňování cílů v oblasti primární prevence zmíněných projevů chování je podle MŠMT „pedagog vzdělaný, kvalifikovaný, komunikativně, psychologicky a speciálně pedagogicky vybavený, který svou osobností se pozitivně podílí na vývoji sebeuvědomění žáka“ (MŠMT, 2009). Primární prevence rizikového chování (zejména závislosti na návykových látkách) by měla rozvíjet jednotlivé úrovně bio-psycho-socio-spirituálního modelu. Právě poslední zmíněná složka odkazuje na zmírňování deficitu přítomnosti signifikantních autorit, které jsou často nahrazeny rizikovými faktory vedoucími ke vzniku a rozvoji závislosti (či jiných forem rizikového chování) (srov. Kudrle, 2003).

Jednou z metod, která je mnohdy spíše nepřímá a kterou může využívat v podstatě každý pedagog, je metoda příkladu. Ta nabízí prostor pro ovlivňování chování cílové skupiny žádoucím směrem (Vacek, 2008, s. 89-90). Obecně by snaha směla směřovat k vytvoření atmosféry, ve které dílčí typ rizikového chování nebude společensky akceptovanou formou chování. Tomu často v současné společnosti nedochází vlivem masmédií a dalších činitelů, a to zvláště u rizikových skupin populace. Vyjdeme-li z obecně uznávaného pedagogického principu názornosti a uvážíme-li, že především cílová skupina ohrožených dětí a mládeže má relativně velkou schopnost napodobování těchto modelů, je nutné v rámci primární prevence s pozitivními vzory vhodně pracovat a hojně jejich vlivu využívat (srov. Skácelová, 2003, s. 292). Vedle využívání vrstevníků nebo populárních osobností by se ale takovým pozitivním modelem měl stát především sám realizátor preventivního programu.

Budeme-li tedy studenta oboru zaměřeného na práci s rizikovými (ohroženými) skupinami chápat jako budoucího realizátora takové prevence, je na místě sledovat jeho rizikové projevy chování. Na preventistu je kladeno velké množství nároků a požadavků. Jedním z nich by měla být schopnost v rámci práce s dětmi a mládeží čitelně vyjádřit svůj protidrogový postoj (případně postoj odmítající rizikový způsob chování). To souvisí i s řadou dalších požadavků: realizátor prevence by měl působit důvěryhodně, měl by zastávat jistý profesionálně etický přístup atd. (Skácelová, 2003).

V rámci šetření „Postoje a zkušenosti studentů speciální pedagogiky v oblasti návykových látek“, které realizují autoři příspěvku, byla pozornost věnována deskriptivnímu pohledu na rizikové chování budoucích speciálních pedagogů (konkrétněji v oblasti užívání návykových látek). Kompletní výsledky a všechna data nejsou pro účely tohoto příspěvku zatím dostupná. V kontextu tohoto tématu je však velmi zajímavý bližší pohled na výsledky pilotního šetření, které bylo v rámci výzkumu realizováno. Níže budou tedy prezentovány výsledky získané dotazníkovým šetřením u cílové skupiny studentů oboru speciální pedagogika.

Pro tento příspěvek jsme celkovou velikost pilotního vzorku zúžili na počet 54 respondentů, a to na základě jejich profilace v rámci oboru speciální pedagogika. Všichni z uvedeného počtu totiž deklarovali, že se v budoucím profesním uplatnění chtějí věnovat oboru etopedie. Jejich směřování do oblasti práce s rizikovými jedinci je

tedy zřejmé. Vzhledem k velikosti souboru je nutné podotknout, že prezentovaná data nelze považovat za obecně platná, podávají nám však velmi zajímavý (byť skromný) pohled na situaci budoucích pracovníků (včetně preventistů) s rizikovými skupinami v oblasti vlastních zkušeností s návykovými látkami.

Z 19 oslovených studentů prezenčního studia mají všichni alespoň jednorázovou zkušenost s užitím alkoholu. Celoživotní prevalence užití alkoholu, je tedy vzhledem k cílové skupině očekávaná. Za poslední měsíc užilo nějaký alkoholický nápoj 15 respondentů, naopak čtyři respondenti v posledním roce alkohol nekonzumovali vůbec. Nikdo z uvedeného počtu nekouří pravidelně, minimálně jednorázovou zkušenost však přiznalo 16 respondentů.

V oblasti celoživotní prevalence dalších druhů návykových látek uvedlo 6 respondentů užití konopných drog (marihuana a hašiš), nikdo z nich neužil tuto látku v posledním roce. 1 respondent uvedl navíc užití tanečních drog, halucinogenů a opiátů. Další respondent přiznal jednorázovou zkušenost s konzumací přírodních halucinogenů (lysohlávky). Pozitivní je fakt, že v tomto (byť skutečně velmi minimalistickém vzorku dotazovaných) nikdo další zkušenost s rizikovějšími látkami nemá a nikdo rovněž neužil žádnou z látek intravenózně. Jako kuriozita by mohl posloužit pouze příklad respondenta, který podle vyplnění dotazníku užívá pravidelně nitrožilně alkohol a tabák. Tento dotazník však byl pro více nesrovnalostí vyřazen a dotyčná osoba tak není součástí souboru.

Situace u studentů kombinovaného studia, kteří se v budoucnu chtějí věnovat oblasti etopedie (11 z nich už v době realizování sběru dat v této nebo příbuzné oblasti pracovalo), je v mnohém velmi podobná. Z počtu 35 dotázaných všichni konzumovali alkohol v posledním roce, 30 respondentů i v posledním měsíci. Pravidelnými kuřáky tabáku je 5 členů soboru, pouze 3 z nich však kouří denně. 12 z vybraných respondentů má zkušenost s užitím marihuany nebo hašiše, 1 z nich deklaruje i její užití v posledních 30 dnech.

Ani v případě studentů kombinované formy studia není počet jedinců, kteří uvádí zkušenost s dalšími typy návykových látek, vysoký. Jednou za život konzumovali tři respondenti extázi nebo jinou drogu taneční scény. 4 z těchto dotazovaných doplnili zkušenost s LSD, 3 s pervitinem a 2 s přírodními halucinogeny.

Přestože z výsledků získaných na tak malém souboru respondentů nelze vyvozovat hlubší nebo obecněji platné závěry, motivují nás k dalšímu mapování této oblasti. Výzkum, který popisuje danou problematiku u studentů speciální pedagogiky všech forem studia a napříč obory na několika pracovištích v ČR se již blíží k závěru a brzy tak budeme moci zájemcům poskytnout kompletní výsledky s mnohem větší vypovídací hodnotou o užívání návykových látek budoucích speciálních pedagogů, kteří velmi často budou jedním z pilířů primární prevence u cílové skupiny svých vychovávaných.

Použitá literatura:

- BÉM, P., KALINA, K. Úvod do primární prevence: východiska, základní pojmy a přístupy. In KALINA, K. a kol. *Drogy a drogové závislosti: mezioborový přístup*. s. 275-284 Praha : Úřad vlády ČR, 2003. ISBN 80-86734-05-6
- KUDRLE, S. Bio-psycho-socio-spirituální model jako východisko k primární, sekundární a terciární prevenci. In KALINA, K. a kol. *Drogy a drogové závislosti: mezioborový přístup*. s. 145-148 Praha : Úřad vlády ČR, 2003. ISBN 80-86734-05-6
- NOVÁKOVÁ, D. Přednášky, besedy a interaktivní programy ve školách. In KALINA, K. a kol. *Drogy a drogové závislosti: mezioborový přístup*. s. 300-303 Praha : Úřad vlády ČR, 2003. ISBN 80-86734-05-6
- SKÁCELOVÁ, L. Osobnost, dovednosti a techniky v primární prevenci. In KALINA, K. a kol. *Drogy a drogové závislosti: mezioborový přístup*. s. 329-332 Praha : Úřad vlády ČR, 2003. ISBN 80-86734-05-6
- Strategie prevence rizikových projevů chování u dětí a mládeže v působnosti resortu MŠMT na období 2009-2012*. Praha : MŠMT, 2009.
- VACEK, P. Rozvoj morálního vědomí žáků. Praha : Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-386-4
- VOJTOVÁ, V. Kapitoly z etopedie I.: Přístupy k poruchám emocí a chování v současnosti. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2004. 94 s. ISBN 80-210-3532-3.
- VOJTOVÁ, V. Kapitoly z etopedie I.: Přístupy k poruchám emocí a chování v současnosti. 2. přeprac. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2008. 136 s. ISBN 978-80-210-4573-6.

Profesionálna zodpovednosť vo vzťahu k základnej legitimiti sociálnej práce

Jana Topoliová¹

Abstrakt: V spoločenskom živote má profesijné zaradenie ľudí významné miesto. Profesionálne zaradenie človeka je predmetom spoločenského hodnotenia. Kritériá sú rôzne: fyzická námaha, náročnosť prípravy, špecifická spoločenská zodpovednosť a pod. Táto diferenciacia nachádza odraz v rôznych spoločenských a ekonomických preferenciách profesií.

Kľúčové slová: spoločnosť, sociálna práca, sociálny pracovník

Professional Responsibility in Respect of Fundamental Legitimacy of Social Work

Abstract: The social life of the professional inclusion of people prominent place. Professional person is subject to the inclusion of social evaluation. The criteria are different: physical exertion, difficulty of preparation, specific social responsibility and so on. This differentiation is reflected in various social and economic preferences professions.

Key words: society, social work, social worker

1 ŠPECIFICKÉ ZNAKY SOCIÁLNEJ PRÁCE AKO PROFESIE

Spoločenské hodnotenie sa podieľa na určovaní spoločenského postavenia alebo prestíže jednotlivých profesií. Niektoré profesie sú z rôznych dôvodov považované za atraktívnejšie, dôležitejšie či inak príťažlivejšie. Profesia má pre pracovníka rozhodujúcu ekonomickú a spoločenskú závažnosť. Do veľkej miery určuje postavenie človeka v spoločnosti a pôsobí na jeho postoje k spoločenskému daniu.

Profesia (z latinského *professio* - priznanie, zamestnanie) je:

1. odbornou prípravou získané povolanie
2. sociálna skupina diferencovaná podľa obsahu pracovnej činnosti.

Profesiu možno chápať ako **system vnútorne prepojených špeciálnych činností, zameraných na vytváranie predmetu či služieb uspokojujúcich určité potreby**. S konkrétnou profesiou sa viaže špecifická technika, technológia práce, vedomosti a zručnosti.

Na jednej strane, ak iné pomáhajúce profesie, podobne ako sociálna práca, kladú dôraz na sociálne poradenstvo, na mobilizáciu klienta, na rozvoj jeho schopnosti a ochoty prekonať sociálny a hmotný problém aj vlastnými silami, na strane druhej, mnohé poznatky, metódy a techniky psychologického, psychoterapeutického poradenstva patria aj do profesionálnej výbavy sociálneho pracovníka. Sociálny pracovník pracuje v problémovom sociálnom poli, navyše v súčasnom období problematickom legislatívne a ekonomicky, kde sociálny cit, dodržiavanie etiky,

¹ Mgr. Jana Topoliová, Katolícka univerzita, Teologická fakulta v Spišskom Podhradí, Denné doktorantské štúdium, Pedagogická fakulta KU v Ružomberku, Spišská Kapitula 12, Topoliovaj@gmail.com, 0907 388 558

schopnosť empatie, aktívne počúvanie je niekedy to jedinečné, čo môže poskytnúť.¹ Aj sociálny pracovník musí:

- disponovať diagnostickými schopnosťami (identifikácia problému),
- sociálnymi zručnosťami (komunikácia s klientom) a aj
- psychologickými schopnosťami (chápanie klienta, vedenie klienta).

Preto sa zdôrazňuje, že profesia žiada od sociálneho pracovníka nielen odbornú zdatnosť, ale jeho osobnostný, individuálno-jedinečný vklad do tejto činnosti a do vzťahov v jej rámci. Ústredným cieľom a zároveň prostriedkom sociálnej práce **je podpora rozvoja osobnosti sociálneho klienta.**

V teórii i praxi sociálnej práce sa presadzuje biodromálna² a celostná koncepcia chápania osobnosti a jej vývinu. Ak aplikujeme teóriu celostného chápania ľudskej bytosti v sociálnej práci, vyplýva pre sociálnych pracovníkov nutnosť:

- pochopiť, že osobnosť predstavuje podstatu človeka, jeho charakteristiku - **individualitu osoby**, ktorú treba rešpektovať bez výhrad a
- ústretovo napomáhať klientom k sebaorganizácii³ a sebaregulácii⁴.

Sociálny pracovník **musí vedieť komunikovať s klientmi, kolegami, ale aj s inými organizáciami.** Posudzuje, plánuje a vyhodnocuje problémy a ich riešenia, smerujúc tak k uspokojeniu potrieb klienta alebo iného zainteresovaného subjektu.

Podporuje a pomáha k sebestačnosti klientov, aby mohli oni sami, vlastnými silami preberať zodpovednosť za svoje problémy. Prácu sociálneho pracovníka vystihuje slovné spojenie „**pomoc k svojpomoci**“.

Za špecifikum tejto pomáhajúcej profesie sa považuje **komplexný prístup ku klientom a ich potrebám**, ktorý zahŕňa čiastkové prístupy lekára, psychológa, sociológa, terapeuta, pedagóga, právnik a iné. Výchovná, diagnostická a terapeuticko-sociálna činnosť sociálnych pracovníkov sprostredkováva vzájomný vzťah človeka a spoločnosti. Sociálna práca je aj preto širokospektrálne zameraná profesia, ktorá pozostáva z viacerých odborných činností:

- sociálno-správne činnosti,
- sociálno-právne poradenstvo,
- sociálna diagnostika,
- sociálna prevencia a právna ochrana,
- sociálny výskum,
- vedecké činnosti.

V odborných okruhoch má niekedy sociálna práca prívlastok „**rozporuplná profesia**“. Na jednej strane sa od sociálnych pracovníkov **vyžaduje schopnosť pracovať v tímoch**, zodpovednosť za plnenie spoločenských úloh a *na* strane druhej sa **zdôrazňuje ich samostatnosť**.

Je tomu tak najmä preto, že sa zúčastňuje na interpretácii ľudských osudov a podporná, normatívna a zároveň kontrolná funkcia ju stavia do problematických situácií.

¹ Tokárová, A.: Sociálna práca. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2002. s. 280

² Biodromálna koncepcia vývinu zdôrazňuje, že psychologický vývin osobnostný vývoj pokračuje aj v dospelom staršom veku, pričom ľudská bytosť sa rozvíja od individua, cez osobnosť, až po individualitu.

³ pohybu ľudskej bytosti od menej vyvinutej k viac vyvinutej, k naplneniu zmyslu bytia

⁴ k udržiavaniu rovnováhy ľudskej bytosti

Ich správne zvládnutie závisí od legislatívnych podmienok, verejnej mienky, ale najmä od profesijného profilu sociálnych pracovníkov, od ich erudovanosti, miery zaangažovanosti a osobného nasadenia. Sociálny pracovník sa môže často ocitnúť v *problémových situáciách*:

- **ak sa lojalita sociálneho pracovníka ocitne uprostred konfliktov záujmov:** sociálneho pracovníka a klienta, skupiny klientov a inštitúcií, rôznych skupín profesionálnych pracovníkov;
- **ak sociálny pracovník pôsobí pri štátom organizovanej kontrole občanov.** Preto si musí ujasniť svoje etické postoje k tejto úlohe, a zároveň musí rešpektovať profesijné a etické princípy sociálnej práce;
- **ak sa povinnosť sociálneho pracovníka hájiť záujmy klienta do stane do konfliktu s požiadavkami na účinnosť a užitočnosť.**

Samostatnosť sociálnych pracovníkov je nevyhnutná. Každodenne sú v kontakte s individuálnymi prípadmi, ktorých *riešenie neponúka norma, predpis, ale je potrebné vlastné rozhodnutie*.

Povinnosťou sociálnych pracovníkov je preto **rozvíjať vlastné schopnosti, pracovať na odstraňovaní profesionálnych neistôt**. Práca od nich vyžaduje rýchle a správne rozhodnutie, osobné nasadenie problémov ich klientov, hodnotovú neutralitu, emocionálnu rovnováhu, teoretickú a praktickú erudovanosť. Sociálny pracovník prichádza do častého a najmä úzkeho kontaktu s ľuďmi, pretože väčšina problémov a úloh sa rieši na medziosobnej úrovni.

Profesionálna zodpovednosť za rozvoj sociálnej práce

Profesionálnou povinnosťou soc. pracovníka je podieľať sa na rozvíjaní SP, verejne sa vyjadrovať k problematike SP a trvalým vzdelávaním zvyšovať kvalitu sociálnych činností. Profesionálne odvedená sociálna práca sa prejaví v motivácii klientov k samostatnejšiemu a zodpovednejšiemu riešeniu svojich problémov, v lepšom uplatnení ľudí na trhu práce, v štruktúrach spoločnosti, v prevencii sociálno – patologických javov, v účelnejšom využití materiálnych a finančných prostriedkov a v zlepšení medziľudských vzťahov.¹

V holandskom modeli vzdelávania sociálnych pracovníkov na Hogeschool De Horst sa pracuje s integrovaným modelom, ktorý zdôrazňuje osobnosť ako celok. Pri príprave študentov na sociálnu prácu sa na nich kladú požiadavky na nasledujúcich troch úrovniach a to mikro, mezo, a makro úrovni:

Najdôležitejšie požiadavky na mikro úrovni sú:

- mať úctu voči klientovi
- mať náhľad na vlastné možnosti a obmedzenia vo vzťahu ku klientovi
- urobiť plán liečby, realizovať ho a zhodnotiť

Najdôležitejšie požiadavky na mezo úrovni:

- byť schopný spolupracovať s kolegami
- byť schopný spolupracovať s pracovníkmi mimo inštitútu
- byť schopný spolupracovať so systémom, ku ktorému klient patrí (rodina, práca, škola..)
- podieľať sa na rozvíjaní politiky ústavu

¹ Tokárová, A.: Sociálna práca. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2002. s. 281

- prispievať k dobrej pracovnej atmosfére
- byť schopný vyjednávať
- byť schopný pracovať s konfliktami
- vedieť porozumieť pozícii človeka v organizácii

Najdôležitejšie požiadavky na makro-úrovni

- byť schopný poukázať na sociálne a politické príčiny vo vzťahu k problémom vytypovaných skupín, v ktorých je pracovník zaangažovaný
- porozumieť odlišným procesom socializácie
- dokázať jasne prejsť svoj názor na ľudstvo a pohľad na sociálnu starostlivosť
- dokázať prepojiť skúsenosti v práci so situáciami a vývinovými trendami v spoločnosti
- prispievať k rozvoju profesie sociálneho pracovníka a profilovať ju

1.2 OSOBNOSŤ SOCIÁLNEHO PRACOVNÍKA

1. Profesia sociálneho pracovníka - Osobnosť sociálneho pracovníka sa odvíja od kvalitného vzdelania, sociálneho rozhl'adu, integrovaného súhrnu povahových črt (poctivosť, spravodlivosť, pravdovravnosť, pracovitosť, vzbudzovanie dôvery ľudí), profesionálnych predpokladov a schopností, schopností komunikácie s klientom, inštitúciami a spoločenskými organizáciami.

Aby mohol soc. prac. aplikovať svoje sociálne postoje a konanie, potrebuje:

- základné intelektuálne schopnosti
- všeobecnú ľudskú inteligenciu - je nutným predpokladom pre povolanie soc. pracovníka

2. Štatút sociálneho pracovníka - každé povolanie má svoj štatút ako základné ustanovenie v určitom období, označenie vnútorných, organizačných noriem platných v celospoločenských súvislostiach, spoločenských organizáciách

Ustanovenie miesta, činnosti, postavenia soc. pracovníka sa zatiaľ vyšpecifikováva. V oblasti penitenciárnej a postpenitenciárnej je vymedzený taxatívne, vrátane spolupráce s odborníkmi a inštitúciami. Ďalšie postupné vymedzenie obsahuje zákon o sociálnej pomoci.

3. Jazyk sociálneho pracovníka - je hlavný komunikačný prostriedok medzi soc. pracovníkom a klientom. Má byť zrozumiteľný, pri výbere slov musí sociálny pracovník prihliadnuť na potenciálnu bázu jazykovej kultúry klienta. Patrí sem aj plynulosť reči, intenzita prejavu, tón reči, čas trvania prejavu. Soc. prac. musí správne artikulovať (zreteľné vyjadrovanie myšlienok) z dôvodu:

- ✓ vedieť presne artikulovať svoj zámer
 - ✓ prispôbiť artikuláciu schopnostiam, primeranosti klienta, rešpektovať špecifickosť a neopakovateľnosť klienta
 - ✓ rešpektovať okamžitý stav klienta a podriaďiť tomu artikuláciu
- Významným prvkom pri komunikácii je používanie humoru

4. Schopnosť pracovať v tíme - práca v tíme je súčasťou pracovnej výbavy soc. pracovníka, pretože tento bude stále spolupracovať s ľuďmi, ktorí sa sústreďujú na spoločné dielo. Predpokladom práce tímu je :

- ✓ zaviazanosť členov tímu k cieľu

- ✓ relatívne malý počet členov tímu
- ✓ schopnosť členov tímu
- ✓ možnosť častej komunikácie zoči-voči
- ✓ vzájomné dopĺňanie aktivít

Ďalej sociálny pracovník by mal mať:

- **vlastnosť zrelej osobnosti**
 - má byť citovo vyrovnaný a stály, aby znášal psychické, emocionálne a fyzické zaťaženie ide o primerané reagovanie na situácie, ktoré vyplývajú zo styku s klientom
 - má byť citovo stabilný - nepodliehať emóciám
 - nesmie si pripustiť hlboký súcit s klientom, nepriaznivo by ovplyvňoval schopnosť objektívne posúdiť situáciu klienta
 - musí ukazovať citový záujem o klienta ako o človeka seba rovného, ktorému je ochotný kedykoľvek pomôcť
 - klient nesmie mať dojem, že sa soc. prac. zaujíma o neho a jeho soc. problém len z úradnej povinnosti
- **schopnosť empatie** - vžitie sa do pocitu druhých, soc. pracovníkovi pomáha porozumieť nevhodným a neúmerným reakciám ľudí v rozličných situáciách a v rôznom sociálnom prostredí
- **citová stabilita** - pomáha soc. prac. pri sebaovládaní a sebakontrolu. Pri zoznamovaní sa s životnými osudmi druhých ľudí mu bráni v tom, aby uplatňoval svoje osobné situácie
- **životný optimizmus** - optimizmus prameniacy z viery v ľudí, v možnosť pozitívneho ovplyvnenia ich osobnosti.
 - základom budovania soc. práce a metód je presvedčenie o tom, že v každom človeku sú nejaké kladné vlastnosti, ktoré je možné rozvíjať a negatívne odstraňovať alebo usmerňovať
 - je potrebný vo všetkých etapách SP
 - neúspechy a nezdary môžu viesť k strate optimizmu a dôvery v schopnosť ľudí
- **autorita soc. pracovníka u klientov** - patrí sem pracovná disciplína, dôvera klienta v diskretnosť s akou bude soc. pracovník zaobchádzať s jeho intímnymi informáciami.
- **vlastné životné skúsenosti** - SP by mal sám seba dobre poznať, analyzovať svoje pocity, reakcie a z týchto poznatkov potom čerpať.

Odborná príprava je základným predpokladom kvalitného výkonu sociálneho pracovníka.¹ Sociálne školstvo vzniklo ako reakcia na nevyhovujúci obsah vzdelávania. Názory odborníkov na otázku, kedy vznikla prvá škola sociálnej práce, sa rôznia.

Súčasný stav vzdelávania soc. pracovníkov na Slovensku

- **stredné školy** - stredné vzdelanie na úrovni maturity
- **vysoké školy** - bakalársky stupeň, magisterský stupeň, doktorandské štúdium

¹ Tokárová, A.: Sociálna práca. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2002. s. 302

Záver

Ukazovateľom vyspelosti spoločnosti je to, ako investuje materiálne a duchovné prostriedky do riešenia základných spoločenských a sociálnych oblastí a problémov. Sociálna práca ako profesia je však v dnešnej dobe u nás ešte podceňovaná a to i napriek tomu, akú dôležitú úlohu má v spoločnosti. Je dôležité, aby sa touto oblasťou zaoberalo viac ľudí na profesionálnej úrovni, a aby spoločnosť poukazovala na jej dôležité postavenie.

Bibliografia

Tokárová, A.: Sociálna práca. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2002. s. 535 ISBN 80 – 8068 – 086 – 8

Non-formal education system in Ukraine: state and perfection of its contents and methodics

Olena Bykovska¹

Abstract: The article is devoted to the theoretical and methodical aspects of developing the out-of-school education in Ukraine.

The components of out-of-school education are summarized. It was fixed that applying of the competency approach was appropriate for determinating and developing the effective methodology in out-of-school education in modern conditions.

Key words: non-formal education, out-of-school educational institution, system of non-formal education, method of non-formal education, competency.

1. General characteristics of non-formal education in Ukraine

The significant social, economical and political changes, which are taking place in Ukraine, as well as the country's integrating into the European and world educational space caused the out-of-school activities to transform into the non-formal education as well as to confirm its new legal status as a compound of the educational system.

The non-formal education in Ukraine is an integrated part of permanent education system, the task-oriented process and result of education, of teaching, development and socializing of a person during the leisure time in the out-of-school and other educational establishments. It became possible due to education being transformed in 90's of the XX century and due to those results, which were achieved, i.e.:

- Creation of multi-level educational system;
- Classification of circles, groups and other creative associations into three levels: primary, basic, high;
- Expanding the directions of non-formal education and of the net of non-formal educational institutions, creating new establishments, their profiling;
- Modernization of educational process in the non-formal educational institutions;
- Putting the educational process out of any ideology;
- Diversification of financing sources for non-formal education at the cost of auxiliary sources, approved by legislation.

System-making factor of non-formal education in Ukraine is the educational activity during the leisure time. *The structural components of non-formal education are:*

- *organizational*: normative and legal, administrative, personnel, scientific, methodical, financial and technical;
- *factual*: nature, society, culture, engineering, sports;
- *methodical*: objective, contents, forms, methods, resources;
- *processual*: education, teaching, development, socializing;
- *functional*: leisure time, cognition, creativity;

¹ National Pedagogical M. P. Dragomanov University (Kyiv, Ukraine)

- *actual*: artistic and aesthetical, scientific and technical, environmental and natural, tourist and local historical, humanitarian, physical culture, sports, etc.;
- *institutional*: educational establishments, institutes of culture, of sports, family, organizations.

The non-formal education resulted in getting to be a component of educational system in Ukraine according to the legislation and to be a part of educational structure, which nowadays is comprised of: preschool education; general secondary education; non-formal education; special professional education; high education; post-graduation education; post-graduate course; doctoral candidacy; self-education.

The efficient functioning of the non-formal education in Ukraine is related to the *normative and legal, organizational, personnel, scientific and methodical, financial and technical provision*.

The normative and legal provision of non-formal education in Ukraine is a system of organizational measures, which supposes the availability of the necessary legal documents.

One should admit that more than 70 legal acts in non-formal education were developed and approved in Ukraine that contributes to its effective functioning, developing and providing the children and adolescents leisure time organization.

The legal basis for every citizen to get the non-formal education in Ukraine is the Constitution of Ukraine (1996) (*ukr.* Конституція України).

The following laws define the state policy in the non-formal education, its legal, social-economical, organizational, educational principles. They are the Law of Ukraine “About Education” (1991) (*ukr.* Закон України “Про освіту”), The Law of Ukraine “About the Non-formal Education” (2000) (*ukr.* Закон України “Про позашкільну освіту”), The Law of Ukraine “About the General Secondary Education” (1999) (*ukr.* Закон України “Про загальну середню освіту”), The Law of Ukraine “About Care of Childhood” (2001) (*ukr.* Закон України “Про охорону дитинства”).

The Law of Ukraine “About the Non-formal Education” considers the legal, social-economical, organizational, educational and teaching principles of non-formal education. This law is the law of direct action, which regulates the functioning and development of non-formal education and the non-formal educational institutions.

Thus, the solid normative and legal base regulating the problems of non-formal education was created in Ukraine, which supports its effective functioning and development. The non-formal education and non-formal educational institutions got the legally fixed status of the structural compounds of the national system of education. Its feature is the permanent process of perfection of legal base for non-formal education, rights and protection of children.

Organizational and administrative provision of non-formal education in Ukraine – is an organizational structure of non-formal education, which provides its effective functioning and development.

The organization of non-formal education in Ukraine is realized in three levels – national, regional and local. Thus, on the first, the national level, the creation of state policy in non-formal education is being carried out. It is fixed in the laws, orders, instructions, programs, regulations and other normative documents. These problems are in the competence of President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, Cabinet of

Ministry of Ukraine, and as well as of different ministries, departments, committees and commissions.

The following ministries are occupied immediately in solving the problems of non-formal education. They are: Ministry of Education and Science of Ukraine, Ministry of Ukraine in the Affairs of Family, Youth and Sports, Ministry of Culture and Tourism of Ukraine, and others. Herewith, every ministry and department has in its disposition the profile departments. In the Ministry of Education and Science of Ukraine, the Department of Non-formal education, Educational Activities and Protection of Children is occupied in the problems of non-formal education.

On the second, regional level, the coordination of state policy in non-formal education is being realized. On this level, solution of the problems is in competence of local state administrations and local organs, to which the administrations, departments and other structural units are subordinated, which coordinate the non-formal education immediately on the regional level. They include the administrations of education and science, family, youth and sports, culture and tourism, centers of social services and so on.

On this level, important functions are being fulfilled by the regional non-formal educational establishments, which coordinate the activity in directions of non-formal education, i.e.: regional scientific and technical, environmental and natural, tourist and local historical centres, palaces of children and youth and so on.

On the third, local, level the immediate realizing of the state policy in non-formal education by various institutions takes place. In the practice, the non-formal education is being provided by the establishments of education, culture, arts, physical culture and sports and so on. A particular place is occupied by non-formal educational institutions. They can quickly be mobilized to react to the changes of social order on the part of children, parents, state; they can also give wide and non-traditional opportunities of amending the quality of life and creating intensively the positive attitude to it.

The non-formal educational institutions are the basis of organizational structure of non-formal education of Ukraine. Their number was 1477 in the beginning of 2008 according to the data of Ministry of Education and Science of Ukraine.

The developed wide net of non-formal educational establishments contributes to the effective involving of these children in these establishments and organizing their leisure time. The number of children involved in the non-formal education resulted in growing quickly in Ukraine, their interests develop. Thus, according the data of Ministry of Education and Science of Ukraine, the number of children in non-formal education establishments in the beginning of 2008 amounted up to over 1 million 198 thousands of persons in Ukraine.

Thus, for the beginning of 2008, the number of children in Ukraine, who were involved in the non-formal education was 32,9% of the total number of schoolchildren.

Various kinds of non-formal educational institutions function in Ukraine: palaces, centres, houses, studios, and schools, children's resort establishments, academies, libraries, parks, museums, theatres, stadiums, courses and so on.

The non-formal educational institutions in Ukraine are divided in complex and profile ones. The complex educational non-formal educational institutions organize their activity with pupil in different directions of out-of-school activities, while the profile ones organize their activity only in the definite directions.

The organization of children's leisure time in non-formal educational institutions in Ukraine is being carried out in 11 directions of non-formal education, i.e.: artistic and aesthetic (*ukr.* художньо-естетичний), scientific and technical (*ukr.* науково-технічний), environmental and naturalistic (*ukr.* еколого-натуралістичний), tourist and local historical (*ukr.* туристсько-краєзнавчий), physical culture and sportive (*ukr.* фізкультурно-спортивний або спортивний), research and experimental (*ukr.* дослідницько-експериментальний), military and patriotic (*ukr.* військово-патріотичний), librarian and bibliographical (*ukr.* бібліотечно-бібліографічний), social and rehabilitational (*ukr.* соціально-реабілітаційний), health promotional (*ukr.* оздоровчий), humanitarian (*ukr.* гуманітарний).

The key role in providing the qualitative non-formal education appertains to the teachers of non-formal educational establishments. It depends on their professionalism, competency whether a child comes and stays to study there.

Personnel provision of non-formal education in Ukraine is a system of organizational measures, which supposes the availability of necessary number of qualified teachers and other employees of proper qualification for non-formal educational establishments and other social institutions.

Nowadays, in Ukraine, more than 24 thousands of teachers have their main job position in the non-formal educational establishments.

The problem of getting the completed high education by the teachers of non-formal educational establishments is still actual. Thus, in the beginning of 2008, the number of teachers, who had the high education, was 15539 or 64%, the number of those, who had the uncompleted high education, was 1256 or 5%, the number of teachers of non-formal educational institutions, who had secondary special education, was 6023 or 25%, while the number of those, who had the general secondary education, was 1493 or 6%.

The National Pedagogical M.P. Dragomanov University began the task-oriented professional training of teachers for the system of non-formal education. Thus, on September 1, 2008, the task-oriented method in specialty "Non-formal education" was implemented, the program was elaborated and the teaching of new subject "The Basics of Non-formal education" was launched. The agreements on cooperation with non-formal educational institutions of Ukraine also are being concluded, the pedagogical practical training was organized in the non-formal educational institutions, teaching and methodical accompanying and preparing of manuals, the mass events are being organized. Special attention is being paid to common researches on the wide range of actual problems of non-formal education.

Scientific and methodical provision of non-formal education in Ukraine is a system of organizational measures, which supposes the availability of necessary scientific and methodical materials. Scientific and methodical provision is considered as the unity of scientific and methodical components.

Scientific and methodic provision of non-formal education in Ukraine includes such directions: firstly, teaching the teachers, perfection of their professional competency; secondly, increasing the efficiency of educational process in non-formal educational institutions in the way of its scientific reasoning and proper methodic provision.

The basic forms of scientific and methodic provision of non-formal education are the educational and scientific issues including: curriculums, manuals, studying books, methodic recommendations and so on.

Financial, material and technical provision of non-formal education in Ukraine is the system of organizational measures supposing the availability of necessary means and materials.

In Ukraine, the non-formal educational institutions as the parts of non-formal education are being financed by their founders (owners). Therefore, the state non-formal educational institutions are being financed from the state budget, the communal establishments from the corresponding budgets, the private establishments are financed by the founders (owners). Herewith, the non-formal educational institutions can also be financed from the auxiliary funds, which are legally permitted in Ukraine.

Therefore, the successful functioning of non-formal education system and improvement of its quality bases on its normative and legal, organizational and managing, personnel, scientific and methodical, financial and technical provision.

Non-formal education of Ukraine functions as a dynamical system in association with other components, where the development is defined by social and economical factors, by valuable orientations of society, by necessities and orders of children and parents. Herewith, the relation between the system of non-formal education and social ambient has the opened character and is revealed with changes both of ambient and of the whole system.

2. Perfection of contents and methods of non-formal education in Ukraine as the strategic direction of its development

A special role in the development of system of non-formal education in Ukraine belongs to elaboration and implementation of contents and methods of non-formal education in accordance with modern requirements, to defining such forms, means, which would contribute to solving the problems of education, teaching, development, socializing of a person in his leisure time in non-formal educational establishments and in other social institutions (Fig. 1).

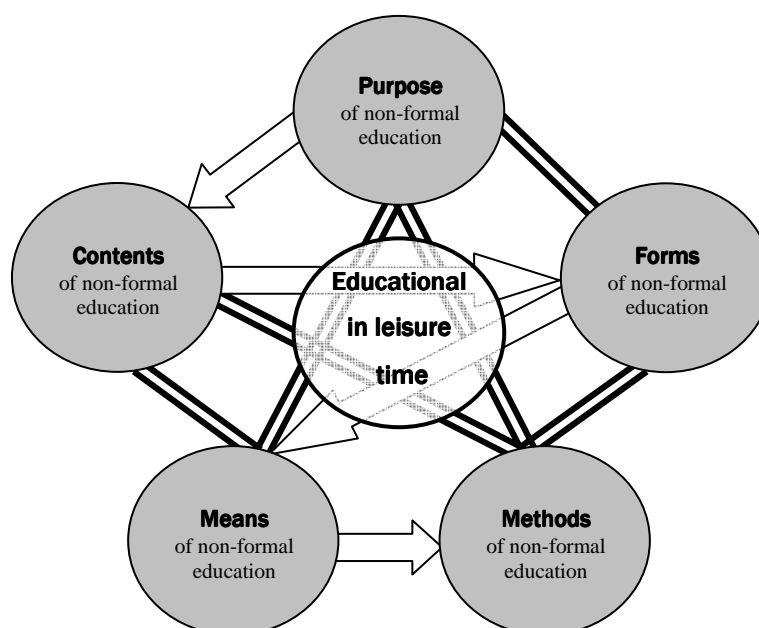

Fig. 1. Methodic system of non-formal education in Ukraine

While defining and elaborating the effective methods of non-formal education under modern conditions, it is quite useful to apply the competency approach, which allows the due quality of non-formal education to be provided, the teaching process to be organized and managed according to the installed criteria.

Competency approach in the non-formal education in Ukraine is an approach, which is based on involving and considering the competency of a person into the tasks, objectives, contents, forms and methods of non-formal education. Hereby, the *competency* is being considered by us as a personal characteristic of a man, who completely realizes himself in his life, while having the proper knowledge, skills, experience and culture.

In the structure of competencies, which make the basis of realizing the competency approach in the non-formal education in Ukraine, the following points could be underlined:

2) *Cognitive competency* is a competency for mastering the knowledge about culture, nature, engineering and society.

3) *Practical competency* is a competency for forming the practical skills of a person.

4) *Creative competency* is a competency destined to develop the creative activities, capabilities, talents and imagination of a person.

5) *Social competency* is a competency, which supposes the general culture of a person, ability of cooperating, self-realizing and self-definition.

The objectives of the methods of non-formal education towards these competencies development provides the person's mastering the concepts, knowledge, expansion of world outlook, formation of practical skills; development of capabilities, talents, skills, mastership, imagination, creativity; expands the general culture of a person, his politeness, abilities of cooperation and making decisions.

To make the methods of non-formal education on the basis of competency approach more effective, the principle directions of non-formal education in Ukraine are systemized in corresponding specialized profiles of teaching:

1. artistic and aesthetical direction (choreography, theatric, artistic profiles of teaching);
2. scientific and technical direction (scientific and technical, sportive and technical, subjective and technical, informative and technical, artistic and technical, productive and technical profiles of teaching);
3. environmental and naturalistic direction (ecological, biological, agricultural, forestry, medical, chemical profiles of teaching);
4. tourist and local historical direction (local history, tourist, sportive profiles of teaching);
5. humanitarian direction (public sciences, philosophical, social profiles of teaching).

Realization of the non-formal education contents on the basis of competency approach is carried out in *group*, *individual* forms as well as in the form of their combination.

The best pedagogical effect during the competencies formation is given by the application of forms and methods systemized in four stages: the first stage – cognitive, second – practical, third – creative, forth – socializing.

The first stage relies on forming the cognitive activities of pupils, on pupils mastering the ideas, information, studying materials in directions of non-formal education. The most rational way is the application of such forms and methods of work as stories, explanations, talks, demonstrations, lectures, meetings with folk's masters, outstanding scientists, social functionaries, artists, excursions to the fairs, expositions of culture, arts, engineering and so on.

During the *second stage*, the practical competency is being formed; the organizational forms and methods aimed at practical skills being used. There are practical activities, laboratory works, exercises, instructions, rehearsals, experiments and observations in the nature, with the technical objects, exercises on organizing the working place, applying the materials and tools, orchestra and dancing rehearsals, vocal rehearsals, workshops.

The third stage supposes activation of creative activity of students, formation of their creative competency. This stage can be realized effectively, when the leader of a circle can not only detect the possible problem but also solves it, filtering the amounted facts.

On this level, it is useful to apply the forms and methods, which could deepen and expand the knowledge, contribute to development of creative activities. For example, there are collective creative activities, projects, business games, trainings, problem situations.

The fourth stage is featured by the students carrying out the tasks independently, solving the problems independently, without any assistance of teacher. It is rationally to apply such organizational forms and methods as the independent work, self-education, and self-control, self-analyze, self-observation, debates, discussions, disputes, various final measures, actions.

Therefore, under the modern conditions in Ukraine, the complete increasing of role and quality of non-formal education as a multi-aspect social phenomenon, which

contains social, psychological and pedagogical, economical and other characteristics, is being carried out.

It is recommendable to base the definition and elaboration of effective methods of non-formal education in the non-formal educational establishments on application of the competency approach. It is stipulated by the fact that the orientation of education to new results needs new approaches to provide the quality of non-formal education, new criteria of its evaluation, to organize the education and teaching process, as well as to administrate it. This orientation finds the most adequate reflection exactly in the competency approach.

List of recommended literature

6. *Биковська О. В.* Основи позашкільної освіти : програма навч. дисципліни. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – 20 с.

7. *Биковська О. В.* Позашкільна освіта: теоретико-методичні основи : моногр. – К. : ІВЦ АЛКОН, 2008. – 336 с.

8. Духовні потреби дітей України : монографія / [Бабак О. М., Безпалько О. В., Биковська О. В. та ін.]. – К. : Видавн. дім “Калита”, 2005. – 108 с.

9. Організація відпочинку та оздоровлення дітей: концепції, технології, досвід / Кер. авт. кол. Биковська О. В. – К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 208 с.

10. Позашкільна освіта в Україні : навч. посіб. / За ред. О. В. Биковської. – К. : ІВЦ АЛКОН, 2006. – 224 с.

11. *Сущенко Т. И.* Основы внешкольной педагогики: пособие для класных руководителей, педагогов внешкольных учреждений / Т. И. Сущенко. – Минск : Беларус. навука, 2000. – 221 с.

12. *Сущенко Т. И.* Педагогический процесс во внешкольных учреждениях / Т. И. Сущенко. – К. : Рад. шк., 1986. – 118 с.

Miera homofóbie u sociálnych pracovníkov/čok a študentov/tiek sociálnej práce ako možné riziko v ich vzdelávaní¹

Dagmar Marková, Alica Žabková²

Abstrakt: V príspevku prezentujeme čiastkové výsledky výskumu, ktorý bol zameraný na zisťovanie miery homofóbie prostredníctvom Indexu homofóbie a komparujeme odpovede študentov a študentiek sociálnej práce so sociálnymi pracovníkmi a pracovníčkami v praxi. I keď naše výsledky naznačujú nízku mieru homofóbnych postojov u oboch sledovaných skupín, domnievame sa, že je potrebné skúmať vzťah medzi deklarovanými postojmi a reálnym správaním v praxi a používať vo výskume aj kvalitatívne metódy, ktoré by umožnili hlbší prienik do sledovanej problematiky a skúmanie širších sociálnych kontextov a mechanizmov homofóbie a heterosexistických praktík.

Kľúčové slová: Homofóbia. Heterosexizmus. Sociálna práca. Diskriminácia. LGBTQ.

Keywords: Homophobia. Heterosexism. Social work. Discrimination. LGBTQ.

Úvod

Problematika homofóbie a heterosexizmu nie je v kruhoch slovenskej sociálnej práce preferovanou oblasťou ani v rámci výskumnej, publikačnej či edukačnej činnosti a celkovom zameraní odboru. Treba síce brať do úvahy, že od rozvoja sociálnej práce na Slovensku neuplynulo ani dvadsaťročie, ale tento fakt súvisí so širším sociálnym, politickým kontextom a nazdávame sa, že je pozornosť potrebné nasmerovať aj na problematiku sociálnej práce s klientmi/tkami, ktorých sexuálna orientácia nespadá do väčšinových sexualít a domnievame sa, že je nevyhnutné celkovo tematizovať sociálne kontexty, v ktorých je sociálna práca konštruovaná. Napr. Máhrik (2009) upozorňuje na vplyv fragmentizácie spoločnosti v postmoderne, ktorý je sprevádzaný fenoménom vznikajúcich následných subkultúr, z ktorých človek vstupuje do komplexu spoločenských vzťahov.

Podľa Ondrisovej et al. (2002) sa homofóbia môže prejavovať od jemnejších foriem cez vtipy, zosmiešňovanie a odmietanie osobného kontaktu s homosexuálnym alebo bisexuálnym človekom, až po verbálne osočovanie, fyzické útoky alebo násilie. Keďže pojem homofóbia nie je lingvisticky presný (znamená obavu z rovnakosti, a nie obavu z ľudí eroticky orientovaných na osoby rovnakého pohlavia), začali vznikať viaceré alternatívne termíny. Heterosexizmus je pojem analogický k pojmom rasizmus, sexizmus, antisemitizmus a pod. a používa sa ako doplnkový k homofóbii, keďže objasňuje zdroje predsudkov voči lesbickým ženám a gejom.

Z historického hľadiska Hyltonová (2005) podotýka, že pomáhajúce profesie

¹ Príspevok vznikol na základe podpory grantov **VEGA 1/0516/08:** Sexuálne životné štýly mladých ľudí a ich socio-kultúrne kontexty a **VEGA 2/0179/09:** Dynamika sociálnych a morálnych noriem: Sociálno-psychologický výskum minoritných, marginalizovaných a znevýhodnených skupín vo vzťahu k majorite.

² PhDr. Dagmar Marková, PhD., Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Hodžova 1, 949 74 Nitra, E-mail: dmarkova@mati.sk
Mgr. Alica Žabková, Halalovka 3371/71, 911 08 Trenčín, E-mail: alica.zabkova@yahoo.com

vrátane sociálnej práce, ako zástupcovia dominantnej kultúry ešte prispeli k zneviditeľneniu a marginalizácii gejskej a lesbickej minority. Ben-Ari (2001) upozorňuje, že odborníci/čky a profesionáli/ky starajúci sa o mentálne zdravie klientov/tiek s negatívnymi postojmi ku gejom a lesbám nemôžu prispieť k poskytovaniu kvalitných sociálnych služieb pre tento typ klientov/tiek. V lepšom prípade podľa nej pracujú menej efektívne, v horšom možno poskytnuté služby tejto klientele označiť za škodlivé. Na Slovensku výsledky výskumu Markovej (2007) preukázali u budúcich sociálnych pracovníkov/čok značné predsudky, stereotypy a nedostatok vedomostí v oblasti sexuality. Z iného výskumu z roku 2008, ktorý realizovala Mandzáková (2009) v 24 náhodne vybraných domovoch sociálnych služieb na Slovensku vyplýva, že postoje odborných zamestnancov/kýň (sociálnych pracovníkov/čok, vychovávateľov/liek a pod.) k sexualite klientov/tiek sú vo väčšine prípadov na úrovni eliminácie sexuálnych prejavov, či ich odstránenia ponukou náhradných činností. Na potrebu poskytovania vedomostí a práce s postojmi, predsudkami a stereotypmi v oblasti sexuality pri príprave študentov/tiek pomáhajúcich profesiách poukazujú aj výsledky výskumov Vernarcovej (2006) a Vernarcovej a Selveka (2004, 2010) a i.

V iných výskumoch bol zistený len slabý vzťah medzi tým, aké postoje odborníci/čky verejne prezentujú a ako sa skutočne správajú. Tento stav je čiastočne zrozumiteľný v kontexte dlhotrvajúceho spoločenského odmietania homosexuality. Mnohí/é profesionáli/ky tak naďalej neprimerane používajú heterosexuálne normy vývinu a vzťahov, podľa ktorých môžu homosexuálne vzťahy pôsobiť „patologicky“ (Ondrisová, 2002). Tieto modely neberú do úvahy špecifiká homosexuálnych vzťahov, ani skutočnosť, že homosexuálni a bisexuálni ľudia majú v dôsledku diskriminácie len minimálnu podporu od okolia.

Cieľ a metódy výskumu

Cieľom výskumu, ktorý sme realizovali v marci 2010, bolo komparovať homofóbie a heterosexistické postoje u sociálnych pracovníkov/čok a študentov/tiek sociálnej práce, ako aj ich mieru homofóbie. K skúmaniu miery homofóbie u študentov/tiek sociálnej práce a sociálnych pracovníkov/čok sme využili Index homofóbie (Index of Homophobia - IHP) od Hudsona a Rickettsa (1989). Na skúmanie štatistickej významnosti sledovaných rozdielov medzi skupinami sme použili Mann-Whitneyho test a T-test.

Výber a charakteristika výskumného súboru

Základným kritériom pre výber účastníkov/čok výskumu bola príslušnosť k študijnému odboru sociálna práca alebo výkon profesie sociálna práca. Celkovo sme buď osobne alebo prostredníctvom e-mailu kontaktovali 436 študentov/tiek sociálnej práce a 347 sociálnych pracovníkov/čok. Z celkového počtu oslovených mužov a žien sa výskumu zúčastnilo 160 účastníkov/čok výskumu (70 sociálnych pracovníkov/čok a 90 študentov/tiek sociálnej práce), pričom dominovali ženy (89%), čo treba zohľadniť pri interpretácii výsledkov.

Niektoré výsledky výskumu

Sumarizácia získaných výsledkov zameraných na zisťovanie miery homofóbie naznačuje, že na základe výsledkov T-testu (T-test – 1,752, štatistická významnosť 0,082) sa nepotvrdil štatisticky významný rozdiel medzi skupinou sociálnych pracovníkov/čok a študentov/tiek sociálnej práce v miere homofóbie.

Celkovo ako v prípade sociálnych pracovníkov/čok, tak aj u študentov/tiek sme identifikovali veľmi nízky rozdiel medzi kategóriou *nízko homofóbne postoje* a *nízko nehomofóbne postoje*. Naopak, väčšie percento študentov/tiek sociálnej práce zastáva vysoko nehomofóbne postoje oproti vysoko homofóbnym. Odpovede študentov/tiek sociálnej práce v 43,3% spadajú do kategórie *nízko homofóbných postojov*.

Čo sa týka opýtaných sociálnych pracovníkov/čok, rozdiel, ktorý charakterizuje percento sociálnych pracovníkov/čok spadajúcich do kategórie *nízko homofóbne postoje* a tých, ktorí/é proklamujú *nízko nehomofóbne postoje* je len 4,3%. Väčšie percento účastníkov/čok výskumu má vysoko homofóbne postoje oproti vysoko nehomofóbnym.

Na nasledujúcich stranách sú prezentované čiastkové výsledky, ktoré sa vzťahujú k odpovediam opýtaných sociálnych pracovníkov/čok a študentov/tiek sociálnej práce vzhľadom k jednotlivým položkám z Indexu homofóbie Hudsona a Rickettsa (1989), kde mali vyznačiť svoju odpoveď na päťstupňovej škále, kde *1-úplne súhlasím* a *5-úplne nesúhlasím*.

Tab. 1 Aritmetický priemer, modus, smerodajná odchýlka a štatistická významnosť k výroku **Ak by som pracoval/a v blízkosti geja, cítil/a by som sa príjemne**

IHP1	Počet	Aritmetický priemer	Modus	Smerodajná odchýlka	Štatistická významnosť
Sociálni pracovníci/čky	70	2,61	3	,982	0,353
Študenti/tky sociálnej práce	90	2,85	3	1,183	

Na základe výsledkov v tabuľke č.1 môžeme konštatovať, že neexistujú štatisticky významné rozdiely v odpovediach na to, ako by sociálni/e pracovníci/čky a študenti/tky sociálnej práce reagovali na prítomnosť geja v zamestnaní, konkrétne v tom, že by sa v jeho prítomnosti cítili príjemne. Avšak najčastejšie sa vyskytujúca odpoveď - modus (3 je stredná hodnota na päťstupňovej škále) naznačuje nie úplne pozitívny postoj.

Tab. 2 Aritmetický priemer, modus, smerodajná odchýlka a štatistická významnosť k výroku **Tešil/a by som sa z účasti na spoločenskej akcii, na ktorej by boli prítomní homosexuáli**

IHP2	Počet	Aritmetický priemer	Modus	Smerodajná odchýlka	Štatistická významnosť
Sociálni pracovníci/čky	70	2,79	3	1,102	0,739
Študenti/tky sociálnej práce	90	2,71	3	1,041	

V prípade odpovedí na tento výrok je situácia veľmi podobná výroku predchádzajúcemu, teda bez významných rozdielov vo vnímaní účasti na spoločenskej akcii, na ktorej by bol prítomný/á gej/lesba. Väčšina účastníkov/čok výskumu v oboch sledovaných skupinách využila možnosť strednej odpovede na päťstupňovej škále.

Tab. 3 Aritmetický priemer, modus, smerodajná odchýlka a štatistická významnosť k výroku **Ak by som sa dozvedel/a, že môj sused je gej, cítil/a by som sa nepríjemne**

IHP3	Počet	Aritmetický priemer	Modus	Smerodajná odchýlka	Štatistická významnosť
Sociálni pracovníci/čky	70	4,06	5	1,141	0,451
Študenti/tky sociálnej práce	90	4,23	5	,960	

V sledovanom výroku najväčšie percento sociálnych pracovníkov/čok rovnako ako študentov/tiek sociálnej práce *úplne nesúhlasilo*. Svedčí o tom dosiahnutý priemer 4,06 v prípade sociálnych pracovníkov/čok a 4,23 v prípade študentov/tiek sociálnej práce a modus 5, teda najčastejšie sa vyskytujúca hodnota odpovede. Rozdiely medzi sociálnymi pracovníkmi/čkami nie sú štatisticky významné.

Tab. 4 Aritmetický priemer, modus, smerodajná odchýlka a štatistická významnosť k výroku **Ak by mi príslušník/čka môjho pohlavia robil/a sexuálne návrhy, cítil/a by som sa nahnevane**

IHP4	Počet	Aritmetický priemer	Modus	Smerodajná odchýlka	Štatistická významnosť
Sociálni pracovníci/čky	70	2,49	2	1,338	0,038
Študenti/tky sociálnej práce	90	2,94	4	1,417	

V prípade tohto výroku môžeme konštatovať, že existujú štatisticky významné rozdiely v odpovediach, či by sa študenti/tky sociálnej práce a sociálni/e pracovníci/čky cítili nahnevane v prípade, ak by im príslušník/čka rovnakého pohlavia robil/a sexuálne návrhy. Najväčšie percento sociálnych pracovníkov/čok s týmto výrokom *skôr súhlasilo*, v prípade študentov/tiek bola najpočetnejšie zastúpená kategória *skôr nesúhlasím*. Modus bol v prípade sociálnych pracovníkov/čok 2 a v prípade študentov/tiek sociálnej práce 4.

Tab. 5 Aritmetický priemer, modus, smerodajná odchýlka a štatistická významnosť k výroku **Ak by som vedel/a, že som atraktívny/a pre príslušníkov môjho pohlavia, cítil/a by som sa príjemne**

IHP5	Počet	Aritmetický priemer	Modus	Smerodajná odchýlka	Štatistická významnosť
Sociálni pracovníci/čky	70	3,41	3	1,324	0
Študenti/tky sociálnej práce	90	2,67	3	1,180	

V odpovediach na tento výrok bol v oboch skupinách účastníkov/čok výskumu najpočetnejšie identifikovaný nerozhodný postoj, keďže najväčšie percento účastníkov/čok výskumu v oboch kategóriách odpovedalo *stredným stupňom na škále*. V prípade tohto výroku však existuje štatisticky významný rozdiel, keďže až 48,5% (súčet kategórie *úplne nesúhlasím* a *skôr nesúhlasím*) sociálnych pracovníkov/čok vyjadriло svoj nesúhlas, zatiaľ čo u študentov/tiek sociálnej práce to bolo 25,6%.

Tab. 6 Aritmetický priemer, modus, smerodajná odchýlka a štatistická významnosť k výroku **Ak by som bol/a prítomný/á v gej bare, cítil/a by som sa nepríjemne**

IHP6	Počet	Aritmetický priemer	Modus	Smerodajná odchýlka	Štatistická významnosť
Sociálni pracovníci/čky	70	2,77	1	1,353	0,559
Študenti/tky sociálnej práce	90	2,92	3	1,368	

Najviac účastníkov/čok výskumu spomedzi sociálnych pracovníkov/čok by sa v gej bare cítilo nepríjemne (*úplne súhlasím*) a medzi študentami/tkami sociálnej práce prevládala podľa modusu odpoveď 3. Štatisticky významné rozdiely neboli identifikované.

Tab. 7 Aritmetický priemer, modus, smerodajná odchýlka a štatistická významnosť k výroku **Ak by mi príslušník/čka môjho pohlavia robil/a návrhy, cítil/a by som sa príjemne**

IHP7	Počet	Aritmetický priemer	Modus	Smerodajná odchýlka	Štatistická významnosť
Sociálni pracovníci/čky	70	3,94	5	1,295	0,016
Študenti/tky sociálnej práce	90	3,58	4	1,180	

S týmto výrokom v skupine sociálnych pracovníkov/čok najväčšie percento účastníkov/čok výskumu *úplne nesúhlasilo*, v prípade študentov/tiek sociálnej práce bola najpočetnejšie zastúpená kategória *skôr nesúhlasím*. Väčšiu mieru súhlasu sme identifikovali v prípade študentov/tiek sociálnej práce ako u sociálnych pracovníkov/čok. Z testu štatistickej významnosti vyplynulo, že rozdiely v odpovediach v rámci tohto výroku sú medzi zástupcami sociálnych pracovníkov/čok a študentov/tiek sociálnej práce štatisticky významné.

Tab. 8 Aritmetický priemer, modus, smerodajná odchýlka a štatistická významnosť k výroku **Cítil/a by som sa príjemne, ak by som zistil/a, že priťahujem rovnaké pohlavie**

IHP8	Počet	Aritmetický priemer	Modus	Smerodajná odchýlka	Štatistická významnosť
Sociálni pracovníci/čky	70	3,74	5	1,236	0
Študenti/tky sociálnej práce	90	3,03	3	1,203	

Aj v prípade tohto výroku sme zaznamenali štatisticky významný rozdiel v odpovediach – opýtaní/é sociálni/e pracovníci/čky prevažne s týmto výrokom *úplne nesúhlasili*, študenti/tky sociálnej práce najčastejšie volili odpoveď strednú (3).

Tab. 9 Aritmetický priemer, modus, smerodajná odchýlka a štatistická významnosť k výroku **Ak by som sa dozvedel/a, že moje dieťa je homosexuál, bol/a by som sklamaný/á**

IHP9	Počet	Aritmetický priemer	Modus	Smerodajná odchýlka	Štatistická významnosť
Sociálni pracovníci/čky	70	2,77	3	1,353	0,997
Študenti/tky sociálnej práce	90	2,78	3	1,347	

Účastníci/čky výskumu rovnako volili strednú hodnotu na škále aj v prípade tohto výroku. Najpočetnejšie teda bola v oboch sledovaných skupinách zastúpená kategória odpovede 3. Štatistická významnosť rozdielov sa nepreukázala.

Tab. 10 Aritmetický priemer, modus, smerodajná odchýlka a štatistická významnosť k výroku **V skupine homosexuálov/iek by som sa cítil/a nervózne**

IHP10	Počet	Aritmetický priemer	Modus	Smerodajná odchýlka	Štatistická významnosť
Sociálni pracovníci/čky	70	3,16	4	1,390	0,937
Študenti/tky sociálnej práce	90	3,20	3	1,247	

S týmto výrokom *skôr nesúhlasím* 25,7% sociálnych pracovníkov/čok (najpočetnejšie zastúpená skupina) a 30% študentov/tiek sociálnej práce zvolilo strednú odpoveď na škále. Rozdiely medzi týmito dvoma skupinami nie sú štatisticky významné.

Tab. 11 Aritmetický priemer, modus, smerodajná odchýlka a štatistická významnosť k výroku

Ak by som vedel/a, že môj kňaz je homosexuál, cítil/a by som sa príjemne

IHP11	Počet	Aritmetický priemer	Modus	Smerodajná odchýlka	Štatistická významnosť
Sociálni pracovníci/čky	70	3,76	3	1,135	0,074
Študenti/tky sociálnej práce	90	3,38	3	1,286	

Modus napovedá, že najpočetnejšie v oboch skupinách bola zastúpená kategória odpovede 3. V prípade sociálnych pracovníkov/čok bola táto kategória zastúpená v 34,3% z celkového počtu účastníkov/čok výskumu, v prípade študentov/tiek to bolo v 38,9%. Avšak môžeme konštatovať, že kňaz homosexuál je prijateľnejší pre študentov/tky sociálnej práce ako pre sociálnych pracovníkov/čky. Identifikované rozdiely nie sú štatisticky významné.

Tab. 12 Aritmetický priemer, modus, smerodajná odchýlka a štatistická významnosť k výroku **Mojim vrstovníkom by som zaprel/a, že mám priateľov/ky, ktorí/é sú homosexuáli**

IHP12	Počet	Aritmetický priemer	Modus	Smerodajná odchýlka	Štatistická významnosť
Sociálni pracovníci/čky	70	4,09	5	1,164	0,32
Študenti/tky sociálnej práce	90	4,27	5	1,068	

Fakt, že respondent/ka má za priateľa/ku geja alebo lesbu by svojim rovesníkom/čkam nezaprelo až viac ako 80% (súčet kategórií *úplne nesúhlasím* a *skôr nesúhlasím*) študentov/tiek sociálnej práce a viac ako 70% (súčet kategórií *úplne nesúhlasím* a *skôr nesúhlasím*) sociálnych pracovníkov/čok. Štatistická významnosť rozdielov sa v tomto výroku nepotvrdila.

Tab. 13 Aritmetický priemer, modus, smerodajná odchýlka a štatistická významnosť k výroku **Ak by som sa dozvedel/a, že moje dieťa je homosexuál, mal/a by som pocít, že som ako rodič zlyhal/a**

IHP13	Počet	Aritmetický priemer	Modus	Smerodajná odchýlka	Štatistická významnosť
Sociálni pracovníci/čky	70	3,94	5	1,250	0,105
Študenti/tky sociálnej práce	90	3,59	5	1,413	

S týmto výrokom *úplne nesúhlasilo* 47,1% sociálnych pracovníkov/čok a 34,4% študentov/tiek sociálnej práce. V oboch prípadoch išlo o najpočetnejšie zastúpené kategórie. Rozdiel medzi sledovanými skupinami v tomto prípade nebol štatisticky významný.

Tab. 14 Aritmetický priemer, modus, smerodajná odchýlka a štatistická významnosť k výroku **Ak by som videl/a dvoch mužov držiacich sa na ulici za ruky, bol/a by som zhnusený/á**

IHP14	Počet	Aritmetický priemer	Modus	Smerodajná odchýlka	Štatistická významnosť
Sociálni pracovníci/čky	70	3,87	5	1,166	0,142
Študenti/tky sociálnej práce	90	3,54	5	1,350	

Väčšina účastníkov/čok výskumu z radov sociálnych pracovníkov/čok aj študentov/tiek sociálnej práce s výrokom nesúhlasila. V prípade sociálnych pracovníkov/čok sa jedná o 65,7% (súčet kategórií *úplne nesúhlasím* a *skôr nesúhlasím*) účastníkov/čok výskumu a v prípade študentov/tiek išlo o 55,5% (súčet kategórií *úplne nesúhlasím* a *skôr nesúhlasím*) účastníkov/čok výskumu. Ani v tomto prípade sa nepotvrdili štatisticky významné rozdiely.

Tab. 15 Aritmetický priemer, modus, smerodajná odchýlka a štatistická významnosť k výroku **Cítil/a by som sa urazený/á, ak by mi príslušník/čka môjho pohlavia robil/a sexuálne návrhy**

IHP15	Počet	Aritmetický priemer	Modus	Smerodajná odchýlka	Štatistická významnosť
Sociálni pracovníci/čky	70	2,51	2	1,472	0,04
Študenti/tky sociálnej práce	90	2,98	4	1,406	

Pri sexuálnych návrhoch rovnakého pohlavia by sa cítilo urazených 41,4% sociálnych pracovníkov/čok a 27,8% študentov/tiek sociálnej práce (kategória *úplne súhlasím* a *skôr súhlasím*). Na druhej strane kategórie *úplne nesúhlasím* a *skôr nesúhlasím* zvolilo 28,6% sociálnych pracovníkov/čok a 41,1% študentov/tiek sociálnej práce. Zistené rozdiely v odpovediach medzi skúmanými skupinami sú štatisticky významné.

Tab. 16 Aritmetický priemer, modus, smerodajná odchýlka a štatistická významnosť k výroku **Cítil/a by som sa príjemne, ak by som sa dozvedel/a, že učiteľ/ka mojej dcéry je lesba**

IHP16	Počet	Aritmetický priemer	Modus	Smerodajná odchýlka	Štatistická významnosť
Sociálni pracovníci/čky	70	3,64	3	1,077	0,073
Študenti/tky sociálnej práce	90	3,20	3	1,376	

V prípade 52,8% (kategória *úplne nesúhlasím* a *skôr nesúhlasím*) účastníkov/čok výskumu zo skupiny sociálnych pracovníkov/čok a 42,2% (kategória *úplne nesúhlasím* a *skôr nesúhlasím*) účastníkov/čok výskumu zo skupiny študentov/tiek sociálnej práce sa nedá povedať, že by sa cítili príjemne, ak by sa dozvedeli, že učiteľ/ka ich dcéry je lesba. Rozdiely v odpovediach týchto dvoch skupín nie sú zo štatistického hľadiska významné.

Tab. 17 Aritmetický priemer, modus, smerodajná odchýlka a štatistická významnosť k výroku **Cítil/a by som sa nepríjemne, ak by som sa dozvedel/a, že môj/a manžel/ka resp. partner/ka je príťažlivý/á pre príslušníkov jeho/jej pohlavia**

IHP17	Počet	Aritmetický priemer	Modus	Smerodajná Odchýlka	Štatistická významnosť
Sociálni pracovníci/čky	70	3,16	3	1,421	0,64
Študenti/tky sociálnej práce	90	3,24	4	1,463	

V prípade, že bol manžel/ka príťažlivý/á pre osoby rovnakého pohlavia by sa nepríjemne cítilo 32,9% sociálnych pracovníkov/čok a 25,5% študentov/tiek sociálnej práce (v oboch prípadoch súčet kategórií *úplne súhlasím* a *skôr súhlasím*). Identifikované rozdiely nie sú v prípade tohto výroku štatisticky významné.

Tab. 18 Aritmetický priemer, modus, smerodajná odchýlka a štatistická významnosť k výroku **Chcel/a by som, aby moji rodičia vedeli, že mám homosexuálneho/u kamaráta/ku**

IHP18	Počet	Aritmetický priemer	Modus	Smerodajná odchýlka	Štatistická významnosť
Sociálni pracovníci/čky	70	2,57	3	1,149	0,7
Študenti/tky sociálnej práce	90	2,67	3	1,281	

V prípade tohto výroku pri odpovediach najviac účastníkov/čok výskumu volilo odpoveď 3. Prejavená miera súhlasu (súčet kategórií *úplne súhlasím* a *skôr súhlasím*) je u oboch sledovaných skupín takmer zhodná, a to 45,7% v prípade sociálnych pracovníkov/čok a 45,6% v prípade študentov/tiek sociálnej práce. Štatistická významnosť nebola zistená.

Tab. 19 Aritmetický priemer, modus, smerodajná odchýlka a štatistická významnosť k výroku **Cítil/a by som sa nepríjemne, ak by som na ulici pobožkal/a príslušníka/čku môjho pohlavia**

IHP19	Počet	Aritmetický priemer	Modus	Smerodajná odchýlka	Štatistická významnosť
Sociálni pracovníci/čky	70	3,26	5	1,529	0,441
Študenti/tky sociálnej práce	90	3,09	4	1,466	

V prípade tohto výroku, sa najviac sociálnych pracovníkov/čok rozhodlo pre odpoveď *úplne nesúhlasím*, v prípade študentov/tiek išlo o odpoveď *skôr nesúhlasím*. Možno teda konštatovať, že najviac účastníkov/čok výskumu v oboch sledovaných skupinách by sa necítilo nepríjemne, ak by na ulici pobožkal/a príslušníka/čku svojho pohlavia. Rozdiely medzi sledovanými skupinami nie sú v prípade tohto výroku štatisticky významné.

Tab. 20 Aritmetický priemer, modus, smerodajná odchýlka a štatistická významnosť k výroku **Chcel/a by som mať priateľ/ov/ky môjho pohlavia, ktorí/é sú homosexuáli**

IHP20	Počet	Aritmetický priemer	Modus	Smerodajná odchýlka	Štatistická Významnosť
Sociálni pracovníci/čky	70	2,96	3	1,245	0,438
Študenti/tky sociálnej práce	90	2,79	3	1,166	

V prípade tohto výroku možno konštatovať, že v oboch sledovaných skupinách účastníci/čky výskumu v najväčšej miere *volili odpoveď* 3. Rozdiely medzi sledovanými skupinami nie sú štatisticky významné.

Tab. 21 Aritmetický priemer, modus, smerodajná odchýlka a štatistická významnosť k výroku **Ak by mi príslušník/čka môjho pohlavia robil/a návrhy, čudoval/a by som sa, či som považovaný/á za homosexuála**

IHP21	Počet	Aritmetický priemer	Modus	Smerodajná odchýlka	Štatistická významnosť
Sociálni pracovníci/čky	70	2,96	3	1,439	0,862
Študenti/tky sociálnej práce	90	2,98	2	1,414	

V prípade tohto výroku najviac účastníkov/čok výskumu zo skupiny sociálnych pracovníkov/čok zvolilo strednú odpoveď na škále - 3, v prípade študentov/tiek sociálnej práce to bola odpoveď *skôr súhlasím*. Štatistická významnosť nebola zistená.

Tab. 22 Aritmetický priemer, modus, smerodajná odchýlka a štatistická významnosť k výroku **Cítil/a by som sa príjemne, ak by som sa dozvedel/a, že môj/a najlepší/ia priateľ/ka môjho pohlavia je homosexuál**

IHP22	Počet	Aritmetický priemer	Modus	Smerodajná odchýlka	Štatistická významnosť
Sociálni pracovníci/čky	70	3,32	3	1,144	0,277
Študenti/tky sociálnej práce	90	3,12	3	1,188	

V prípade oboch sledovaných skupín sa účastníci/čky výskumu v najväčšej miere vyjadrili na uvedený výrok odpoveďou 3. Štatistická významnosť rozdielov nebola preukázaná.

Tab. 23 Aritmetický priemer, modus, smerodajná odchýlka a štatistická významnosť k výroku **Cítil/a by som sa polichotený/á, ak by mi príslušník/čka môjho pohlavia robil/a návrhy**

IHP23	Počet	Aritmetický priemer	Modus	Smerodajná odchýlka	Štatistická významnosť
Sociálni pracovníci/čky	70	3,97	5	1,167	0
Študenti/tky sociálnej práce	90	3,23	4	1,281	

Väčšina účastníkov/čok výskumu oboch sledovaných skupín by sa necítila polichotená, ak by im príslušník/čka rovnakého pohlavia robil/a návrhy. Väčšiu mieru nesúhlasu však vyjadrili sociálni/e pracovníci/čky, keďže sumárne pre kategóriu *skôr nesúhlasím* a *úplne nesúhlasím* nesúhlas vyjadrilo 71,5% účastníkov/čok výskumu tejto skupiny, pričom v prípade študentov/tiek sa jednalo o 51,1% účastníkov/čok výskumu. V tomto prípade sú rozdiely v odpovediach na tento výrok medzi sledovanými skupinami štatisticky významné.

Tab. 24 Aritmetický priemer, modus, smerodajná odchýlka a štatistická významnosť k výroku **Cítil/a by som sa nepríjemne, ak by som sa dozvedel/a, že učiteľ môjho syna je gej**

IHP24	Počet	Aritmetický priemer	Modus	Smerodajná odchýlka	Štatistická významnosť
Sociálni pracovníci/čky	70	2,99	4	1,440	0,904
Študenti/tky sociálnej práce	90	3,06	3	1,145	

V prípade tohto výroku najviac účastníkov/čok výskumu z radov sociálnych pracovníkov/čok volilo odpoveď *skôr nesúhlasím*, v prípade študentov/tiek sociálnej práce to bola odpoveď 3. Ak by ich syn mal za učiteľa geja, nepríjemne by sa cítilo 34,3% účastníkov/čok výskumu z radov sociálnych pracovníkov/čok a 27,8% účastníkov/čok výskumu z radov študentov/tiek sociálnej práce (súčet kategórií *úplne súhlasím* a *skôr súhlasím*). Rozdiely medzi skupinami nie sú štatisticky významné.

Tab. 25 Aritmetický priemer, modus, smerodajná odchýlka a štatistická významnosť k výroku **Cítil/a by som sa príjemne, ak by som pracovala v blízkosti lesby**

IHP25	Počet	Aritmetický priemer	Modus	Smerodajná odchýlka	Štatistická významnosť
Sociálni pracovníci/čky	70	2,96	3	1,055	0,991
Študenti/tky sociálnej práce	90	2,99	3	1,022	

Pri tomto výroku bola najčastejšie udávaná odpoveď 3 u oboch sledovaných skupín. Štatistická významnosť v odpovediach na tento výrok nebola zistená.

Závěry

Ako je naznačené vyššie, zistené rozdiely medzi skupinami sociálnych pracovníkov/čok a študentmi/tkami sociálnej práce neboli štatisticky významné. Aj keď výsledky nemožno zovšeobecňovať a treba brať na zreteľ limity použitej metódy ako aj výskumného súboru, na základe získaných výsledkov môžeme opýtaných sociálnych pracovníkov/čky, ako aj študentov a študentky sociálnej práce charakterizovať ako osoby s prevažujúcimi nízko homofóbnymi postojmi. Nízko homofóbné postoje u tejto vzorky prevažovali nad nízko nehomofóbnymi postojmi len minimálne, teda podiel účastníkov/čok výskumu spadajúcich do tejto kategórie bol približne rovnaký.

Vzhľadom k rozdielom medzi skupinou sociálnych pracovníkov/čok a študentov/tiek sociálnej práce (keďže sme štatisticky významné rozdiely nezaznamenali v celkovom skóre získanom prostredníctvom Indexu homofóbie), zameriame sa na jednotlivé jeho položky. Štatisticky významné rozdiely boli zistené v odpovediach na týchto sedem výrokov:

1. Ak by mi príslušník/čka môjho pohlavia robil/a sexuálne návrhy, cítil/a by som sa nahnevane.
2. Ak by som vedel/a, že som atraktívny/a pre príslušníkov môjho pohlavia, cítil/a by som sa príjemne.
3. Ak by mi príslušník/čka môjho pohlavia robil/a návrhy, cítil/a by som sa príjemne.
4. Cítil/a by som sa príjemne, ak by som zistil/a, že priťahujem rovnaké pohlavie.
5. Mojim vrstovníkom/čkam by som zaprel, že mám priateľov/ky, ktorí/é sú homosexuáli.
6. Cítil/a by som sa urazený/á, ak by mi príslušník/čka môjho pohlavia robil/a sexuálne návrhy.
7. Cítil/a by som sa polichotený/á, ak by mi príslušník/čka môjho pohlavia robil/a návrhy.

V šiestich z uvedených výrokov išlo o otázku atraktivity pre rovnaké pohlavie. Sociálni/e pracovníci/čky vyjadrili väčšie rozpaky z možnej vlastnej príťažlivosti pre osoby rovnakého pohlavia ako študenti/tky sociálnej práce.

Získané výsledky síce naznačujú, že za nehomofobických možno označiť 50,7% všetkých účastníkov/čok výskumu - 45,7% sociálnych pracovníkov/čok a 54,4% študentov/tiek sociálnej práce, ale treba brať do úvahy, že náš výskum nezahŕňal okrem iného skúmanie prístupu pracovníkov/čok ku klientom/tkám z iného ako ich vlastného pohľadu a navyše použitá metodika môže skresľovať získané výsledky - je potrebné používať vo výskume aj kvalitatívne metódy, ktoré by umožnili hlbší prienik do sledovanej problematiky a skúmanie širších sociálnych kontextov a mechanizmov homofóbie a heterosexistických praktík. Tiež v súlade so zisteniami Ondrisovej (2002), Markovej (2007) existuje len slabý vzťah medzi tým, aké správanie odborníci/čky prezentujú a ako ku klientom/tkám skutočne pristupujú.

Neznalosť špecifik životného štýlu a modelov vzťahov LGBTQ, nedostatočná senzitivita a heterosexistické postoje (či už skryté alebo otvorené) môžu viesť k nedôvere LGBTQ klientov/tiek nielen k vykonávateľom/kám sociálnej práce, ale aj k celému systému a organizácii sociálnej práce.

Zoznam bibliografických odkazov

- BEN-ARI, A. T. 2001. Homosexuality and Heterosexism: Views From Academics in the Helping Professions. In: *British Journal of Social Work*. 2001 vol. 31, p. 119 – 131.
- HROZENSKÁ, M.- MARCINKOVÁ, D. 2003. Pôsobenie sociálneho pracovníka a jeho úloha supervízora v praktickej výučbe. In: *Odborná prax v príprave sociálnych pracovníkov*. Nitra: UKF, 2003. ISBN 80-8050-655-8. S.47-52.
- HUDSON, W. W. - RICKETTS, W. A. 1980. A Strategy for the Measurement of Homophobia. In: *Journal of Homosexuality* [online]. 1980, vol. 5, no. 4 [cit. 2009-10-29]. Dostupné na internete: <http://www.informaworld.com/smpp/title_content=t792306897>
- HYLTON, M. E. 2005. Heteronormativity and the experiences of lesbian and bisexual women as social work students. In: *Journal of Social Work Education*. 2005, vol. 41, no. 1, p. 62 – 79. [cit. 2009-10-28]. Dostupné na internete: <<http://direct.bl.uk/research/5D/27/RN165275947.html>>
- JUROVÁ, J. 2008. Predpoklady a perspektívy fungovania európskej občianskej spoločnosti (spoločnosti multikultúrnej a "otvorenej") In: *Sborník příspěvků: Multikulturalita a menšiny v evropském kontextu : 1. mezinárodní konference 27. - 28. listopad 2008 Liberec*. Liberec: Liberecké romské sdružení, 2008. ISBN 978-80-903953-3-6, s. 268-272.
- MANDZÁKOVÁ, S. 2009. Prejavy sexuality klientov s ťažším mentálnym postihnutím v domovoch sociálnych služieb na Slovensku. In *Sexualita mentálne postihnutých – II. : sborník materiálů z druhé celostátní konference organizované o. s. ORFEUS*. Praha : ORFEUS, 2009, s. 78-92. ISBN 978-80-903519-7-4.
- MARKOVÁ, D. 2007. Heterosexizmus a rodina. In: *Akční pole sociální práce aneb sociálněpedagogické otázky současnosti : Sborník příspěvků z I. ročníku konference konané dne 2. dubna 2007 v Olomouci*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007, p. 189- 198. (CD-ROM). ISBN 978-80-244-1665-6.
- MATEJOVIČOVÁ, B. 2002. Somatické a psychosexuálne dospievanie dievčat, Česká antropologie. - ISSN 0862-5085, roč. 52, č. 1 (2002), s. 14-26.
- MÁHRÍK, T. 2009. Korporatívny aspekt homiletickej praxe cirkvi. In: MASARIK, A (Ed.) *Homiletická činnost cirkví a kvalita současného života*. (ed. Albín Masarik). PF UMB Banská Bystrica 2009, s. 164. ISBN 978-80-8083-716-7.
- ONDRISOVÁ, S. – ŠÍPOŠOVÁ, M. – ČERVENKOVÁ, I. et al. 2002. *Neviditeľná menšina: Čo (ne)vieme o sexuálnej orientácii*. Bratislava: Nadácia Občan a demokracia.167 s. ISBN 80-968528-5-X.
- TRUHLÁŘOVÁ, Z. 2006. *Odborné praxe studentů, osobnostní a profesní kompetence*. Socialia 2006. Sborník příspěvků. Hradec Králové: Gaudeamus, 2006, s. 107–109. ISBN 80-7041-476-6
- TRUHLÁŘOVÁ, Z. 2006. *Systém praxí ve vzdělávání budoucích sociálních pracovníků*. Sborník příspěvků z IV.ročníku studentské vědecké konference konané 11. prosince 2006. Olomouc: Votobia Olomouc, s. 362–365. ISBN 80-7220-280-4
- VERNARCOVÁ, J. 2006. *Postoje mladých k otázkám sexuality ako východisko k realizácii sexuálnej výchovy na školách*. In: *Zborník referátov zo 14. celoštátneho kongresu k sexuálnej výchove v Českej republike*. Praha: Společnost pro plánování rodiny a sexuální výchovu v Praze, 2006, s.162-167, ISBN 80-86559-57-2.

VERNARCOVÁ, J. - SELVEK, P. 2004 *Sexualita adolescentov - postoje, názory a mýty (výsledky z medzinárodného prieskumu)*. In: Zborník príspevkov z konferencie Zdravie, morálka a identita adolescentov. Nitra: FSVaZ UKF. 2004, s.254-263, ISBN 80-8050-787-2.

VERNARCOVÁ, J. - SELVEK, P. 2010. *Vplyv programu Sexuálnej výchovy na vybrané aspekty identity adolescentov*. In: Zborník referátov z 18. celoštátneho kongresu k sexuálnej výchove v Českej republike, Pardubice 23.-25.10.2010. Spoločnosť pro plánování rodiny a sexuální výchovu. Brno 2010, s.185-194, ISBN 978-80-904290-2-4.

Individuální projekt

Podpora sociální integrace obyvatel vyloučených lokalit v Královéhradeckém kraji
www.socialniprojekty.cz

PROJEKT PODPORUJÍCÍ INTEGRACI OBYVATEL VYLOUČENÝCH LOKALIT SE BLÍŽÍ K ZÁVĚRU.

Královéhradecký kraj realizuje již druhým rokem projekt, který prostřednictvím podpory terénní práce ve vyloučených lokalitách, vzdělávání terénních pracovníků/pracovnic a představitelů samospráv a vytvoření koncepčního dokumentu integrace obyvatel vyloučených lokalit v Královéhradeckém kraji podporuje integraci obyvatel vyloučených lokalit do společnosti a na trh práce. Celková podpora sociální integrace v rámci projektu činí **14 159 952 Kč**. Projekt trvá **od 1. 2. 2009 do 31. 1. 2011**. A jaké jsou výstupy projektu?

PODPORUJEME TERÉNNÍ SOCIÁLNÍ PRÁCI

Terénní sociální práce je realizována 14 pracovníky v území Broumovska, Rychnovska, Královéhradecka, Jaroměřska, Kostelecka, Novobydžovska a Náchodska.

ŠKOLÍME TERÉNNÍ SOCIÁLNÍ PRACOVNÍKY A PRACOVNICE

Kvalifikačním vzděláváním prošlo celkem 17 terénních pracovníků a pracovnic, kteří si prohloubili znalosti o terénní sociální práci. Naučili se mimo jiné dodržovat etické zásady terénní práce, rozvíjet a aplikovat efektivní metody sociální práce, chránit práva klientů, vyhodnotit rizika práce s klientem a osvojili si i základy sebeobrany. Uplatnění v praxi si vyzkoušeli v týdenním praktickém bloku přímo ve vyloučených lokalitách v Libereckém kraji.

REALIZUJEME CYKLUS KAZUISTICKÝCH SEMINÁŘŮ

Na podporu dalšího vzdělávání terénních pracovníků uspořádal Královéhradecký kraj cyklus deseti kazuistických seminářů. Kazuistické semináře jsou vedeny odborným lektorem a jejich hlavním smyslem je rozbor nejčastějších kauz, se kterými se terénní pracovníci v praxi setkávají.

POŘADÁME KURZ MOTIVAČNÍCH ROZHovorŮ

Kurz Motivační rozhovory pro terénní pracovníky je prakticky orientovaný trénink základních komunikačních dovedností potřebných pro práci s klientem. Kurz je koncipován jako nácvik praktických dovedností a modelování situací, které vycházejí ze zkušeností účastníků kurzu. Cílem je zdokonalení a prohloubení dovedností potřebných především při terénní práci s málo motivovanými klienty.

REALIZOVALI JSME PRŮZKUM POTŘEB V SOCIÁLNĚ VYLOUČENÝCH LOKALITÁCH

Etnologický ústav Akademie věd ČR provedl průzkum aktuálních a dlouhodobých potřeb obyvatel vyloučených lokalit Královéhradeckého kraje.

VYTVORILI JSME STRATEGII INTEGRACE SOCIÁLNĚ VYLOUČENÝCH LOKALIT V KRÁLOVÉHRADECKÉM KRAJI 2011 – 2016

Při tvorbě tohoto dokumentu bylo využito výsledků průzkumu potřeb v sociálně vyloučených lokalitách v Královéhradeckém kraji. Výstupů ze setkání s odborníky v šesti obcích v kraji a výsledků jednání pracovních skupin složených z odborných pracovníků z obcí, neziskových organizací, škol a dalších institucí. Ve strategii bylo stanoveno 5 rozvojových priorit.

Královéhradecký kraj v současné době již realizuje další individuální projekt, který navazuje a rozvíjí úspěšně nastartované aktivity projektu Podpora sociální integrace obyvatel vyloučených lokalit v Královéhradeckém kraji. Navazující projekt je podpořen částkou 19 132 640 Kč a trvá od 1.11.2010 do 31.10.2012.

Aktuální informace naleznete na www.socialniprojekty.cz a na <http://www.kr-kralovehradecky.cz/cz/krajsky-urad/socialni-oblast/socialni-prevence/koordinace-romskych-poradcu/krajsky-koordinator-romskych-poradcu-13009/>

evropský
sociální
fond v ČR

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

Projekt je financován z ESF a státního rozpočtu ČR
prostřednictvím Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost.

Individuální projekt
 Služby sociální prevence
 v Královéhradeckém kraji
www.socialniprojekty.cz

KRÁLOVÉHRADECKÝ KRAJ PODPORUJE SLUŽBY PRO ZNEVÝHODNĚNÉ SKUPINY OBYVATEL.

Projekt zajišťuje provoz **46 služeb sociální prevence** v území Královéhradeckého kraje; z nich bylo **osm nově zřízeno** (pro duševně nemocné v regionech Rychnovska a Jičínska, pro osoby s mentálním postižením v regionu Rychnovska) a (pro děti a mládež v regionech Novobydžovska, Rychnovska a Hořicka).

PRO RODINY S DĚTMI

azylové domy pro rodiny s dětmi: Hradec Králové, Trutnov, Náchod
 intervenční centrum pro oběti domácího násilí: Hradec Králové
 aktivizační služby pro rodiny ve vyloučených lokalitách: Hradec Králové, Jaroměř
 aktivizační služby pro rodiny dětí s postižením: Rychnov n. Kněžnou
 aktivizační služby pro náhradní rodinnou péči v celém kraji

PRO OSOBY BEZ PŘÍSTŘEŠÍ

azylové domy: Broumov, Hradec Králové, Úpice
 nízkoprahové denní centrum: Hradec Králové
 sociální aktivizace: Broumov, Hradec Králové

PRO OSOBY S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM

sociální rehabilitace (tréninkové bydlení): Hradec Králové, Rychnov n. Kn.

PRO DUŠEVNĚ NEMOCNÉ

sociální rehabilitace a následná péče: Hradec Králové, Rychnov n. Kn., Jičín

PRO DĚTI A MLÁDEŽ

domy na půl cesty: Náchod, Jičín
 nízkoprahová zařízení: Trutnov, Dvůr Králové n. L., Hradec Králové, Broumov, Jičín, Nové Město n. M., Jaroměř, Nový Bydžov, Rychnov n. Kn., Hořice
 aktivizační služby pro mládež ohroženou delikvencí: Hradec Králové
 terénní program: Hradec Králové

PRO OSOBY SE ZDRAVOTNÍM POSTIŽENÍM

sociální rehabilitace pro osoby s tělesným postižením: Nová Paka
 sociální rehabilitace pro osoby se zrakovým postižením: Královéhradecký kraj

PRO UŽIVATELE DROG A OSOBY OHROŽENÉ ZÁVISLOSTÍ

kontaktní centra: Trutnov, Hradec Králové
 terénní programy v celém v Královéhradeckém kraji

Do konce září 2010 bylo **podpořeno 5386 uživatelů služeb**.

Celková podpora službám sociální prevence v rámci projektu byla do konce září 2010 vyplacena ve výši cca **Kč 77 mil.** Projekt trvá od 1. 10. 2009 do 30. 9. 2012.

Aktuální informace naleznete na www.socialniprojekty.cz.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

Projekt je financován z ESF a státního rozpočtu ČR
prostřednictvím Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost.

Edice texty k sociální práci

Redakční rada Edice texty k sociální práci: Mgr. Karel Bauer; Mgr. Radka Janebová; PhDr. Martin Smutek, Ph.D.; Mgr. Zuzana Truhlářová, Ph.D.; PhDr. Josef Zita

Název: **Rizika sociální práce**

Editoři: PhDr. Martin Smutek, Ph.D.; prof. Friedrich W. Seibel;
Mgr. Zuzana Truhlářová, Ph.D.

Obálka a sazba: PhDr. Martin Smutek, Ph.D.

Rok a místo vydání: 2010, Hradec Králové

Vydání: první

Náklad: 250

Vydalo nakladatelství Gaudeamus, Univerzita Hradec Králové jako svou 1027. publikaci.

ISBN 978-80-7435-086-3
